

**SATVERSMĒ  
NOSTIPRINĀTO  
VĒRTĪBU  
AIZSARDZĪBA:  
DAŽĀDU  
TIESĪBU NOZARU  
PERSPEKTĪVA**



**LATVIJAS  
UNIVERSITĀTE**



# **SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTO VĒRTĪBU AIZSARDZĪBA: DAŽĀDU TIESĪBU NOZARU PERSPEKTĪVA**

---

**Latvijas Universitātes  
77. starptautiskās zinātniskās  
konferences rakstu krājums**

**Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva.**

Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 500 lpp.

**Protecting values enshrined in Constitution: perspectives of different fields of law.**

Collection of research papers of the 77<sup>th</sup> International Scientific Conference of the University of Latvia. Riga: University of Latvia Press, 2019, 500 pages.

Redkolēģijas priekšsēdētāja:

Prof. **Kristīne Strada-Rozenberga**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietnieks:

Prof. **Carlo Amatucci**, Neapoles Federika II universitāte, Itālija

Redkolēģijas locekļi:

Prof. **Jānis Rozenfelds**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ilma Čepāne**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kalvis Torgāns**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Kaspars Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ringolds Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Ārija Meikališa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Uldis Krastiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Jānis Kārklīņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Annija Kārklīņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Kristīne Dupate**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Artūrs Kučs**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Irēna Kucina**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. **Inga Kačevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. **Irene Kull**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Peeter Järvelaid**, Tallinas Universitāte, Igaunija

Prof. **Aleksei Kelli**, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. **Lali Papiashvili**, Tbilisi Valsts universitāte, Gruzija

Prof. **Edita Gruodyte**, Vitauta Dižā Universitāte, Lietuva

Prof. **Helmut Heiss**, Cīrihes Universitāte, Šveice

Prof. **Melanie Reid**, Linkolna Piemiņas universitāte, ASV

Prof. **Peter Oestmann**, Vestfālenes Vilhelma universitāte Minsterē, Vācija

Asoc. prof. **Vaidotas A. Vaičaitis**, Viļņas Universitāte, Lietuva

Asoc. prof. **Yanka Tyankova**, Veliko Tarnavas Universitāte, Bulgārija

Asoc. prof. **Krzysztof Prokop**, Lomžas Valsts lietišķo zinātņu universitāte, Polija

Latviešu valodas redaktore *Gita Bērziņa*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Andra Liepiņa*

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2019

<https://doi.org/10.22364/juzk.77>

ISBN 978-9934-18-445-1

# SATURS

---

Ievads .....	9
<b>PLENĀRSĒDE</b> “SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTO VĒRTĪBU AIZSARDZĪBA: DAŽĀDU TIESĪBU NOZARU PERSPEKTĪVA” .....	11
<b>Sanita Osipova</b> Valoda kā konstitucionāla vērtība <i>Language as a Constitutional Value</i> .....	13
<b>Daina Ose</b> Procesuālās ekonomijas principa un tiesību uz taisnīgu tiesu mijiedarbība <i>Interaction Between Principle of Procedural Economy and Right to a Fair Trial</i> .....	25
<b>Kristīne Strada-Rozenberga</b> Nevainīguma prezumpcija: kas tā ir, ko un kāpēc paredz? <i>Presumption of Innocence: What Is It, What Does It Determine, and Why?</i> .....	32
<b>SEKCIJA</b> “SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTO VĒRTĪBU KRIMINĀLTIESISKĀ AIZSARDZĪBA” .....	47
<b>Uldis Krastiņš</b> Vainas psiholoģiskā koncepcija Krimināllikumā <i>Psychological Conception of Guilt in the Criminal Law</i> .....	49
<b>Valentija Liholaja</b> Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija un tiesības uz taisnīgu tiesu <i>Qualification of Criminal Offences and Right to a Fair Trial</i> .....	57
<b>Diāna Hamkova</b> Krimināltiesību normas skaidrība kā konstitucionāla vērtība <i>Clarity of Legal Provisions in Criminal Law as Constitutional Value</i> .....	66
<b>Evija Vīnkalna</b> Krimināltiesību normu saprotamība un sistēmiskums <i>Comprehensibility and Systemicism of the Criminal Law Provisions</i> .....	74
<b>Gunārs Kūtris</b> Tiesības uz īpašumu un īpašuma konfiskācija <i>Right to Property and Confiscation of Property</i> .....	81

## **Jānis Maizītis**

Apsūdzēto tiesību vienlīdzība likuma un tiesas priekšā vienkāršotajos procesos

*Equality of Accused Persons' Rights Before Law and Court in Simplified Proceedings* ..... 91

## **Ārija Meikališa**

Personas tiesību uz brīvību atņemšana kriminālprocesa gaitā – daži aktuāli tiesisko priekšnoteikumu aspekti Latvijas kriminālprocesa tiesībās

*Deprivation of a Person's Right to Liberty in the Course of Criminal Proceedings – Some Topical Aspects of Legal Preconditions in Latvian Criminal Procedure Law* ..... 98

## **SEKCIJA**

“VĀRDS DOKTORANTIEM KRIMINĀLTIESĪBĀS” ..... 107

## **Toms Čevers**

Nelikumīgas priekšmetu starptautiskas aprites kriminalizācija sabiedrības drošības kā konstitucionālas vērtības aizsardzības interesēs

*Criminalization of Illegal International Movement of Items for the Protection of Public Security as a Constitutional Value* ..... 109

## **Juris Janums**

Blokķēdes krimināltiesiskās aizsardzības aspekti

*Criminal Law Issues Regarding Legal Protection of Blockchain* ..... 118

## **Juris Balodis-Bolužs**

Elektroniskā pierādījuma identitātes saturiskais definējums

*Identity of Electronic Evidence: Material Definition* ..... 125

## **Armands Smans**

Kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem – aktuālās problēmas

*Renewal of Criminal Proceedings in Connection with Newly Disclosed Circumstances – Current Problems* ..... 134

## **Oskars Kulmanis**

Kriminālprocesa pamatprincipu pārkāpumu ietekme uz pierādījumu pieļaujamību

*Influence of Infringement of Fundamental Principles of Criminal Procedure on the Admissibility of Evidence* ..... 144

## **SEKCIJA**

“PRIVĀTTIESĪBU PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS I” ..... 151

## **Jānis Rozenfelds**

Hipotekārā parādnieka un kreditora interešu nodrošināšana maksātnespējas procesā

*Securing Interests of Mortgage Debtor and Creditor During Insolvency Procedure* ..... 153

<b>Kalvis Torgāns</b>	
Cesijas tiesiskā regulējuma pilnveidošanas nepieciešamība <i>Regulation of Assignment (Cessio) Requires Improvements</i> .....	159
<b>Jānis Kārklīšs, Kristīne Zīle</b>	
Neatņemamās daļas tiesīgā prasījuma par neatņemamās daļas izdošanu noilgums dāvinājuma gadījumā <i>Prescription Period of the Eligible Claimant's Right to Claim for Transfer of Preferential Share in Case of Donation</i> .....	168
<b>Erlens Kalniņš</b>	
Netaisni iedzīvotā atprasījums tiesiskā pamata "vēlākas atkrišanas" dēļ <i>Reclaim of Unjust Enrichment When the Legal Grounds for Acquisition Have Ceased to Exist</i> .....	181
<b>Jānis Kubilis</b>	
Likumiskie procenti delikttiesiskās atbildības gadījumā <i>Statutory Interest in Case of Non-Contractual Liability</i> .....	198
<b>Lauris Rasnačs</b>	
Tiesības uz iebildumiem šķīrējtiesas procesā <i>Rights to Objections in Arbitration Proceedings</i> .....	206
<b>Edijs Brants</b>	
Ļauna nolūka koncepts un tā konstatēšanas priekšnoteikumi saistību tiesībās <i>Concept of Wrongful Intent and Its Preconditions in Obligation Law</i> .....	215
<b>SEKCIJA</b>	
"PRIVĀTTIESĪBU PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS II" .....	227
<b>Vadims Mantrovs</b>	
Apdrošināšanas līguma likums un 33 izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā <i>Insurance Contract Act and 33 Amendments to General Regulation of Insurance Contract</i> .....	229
<b>Martins Osis</b>	
Atteikšanās un atsaukums civilprocesā <i>Withdrawal and Revocation in Civil Procedure</i> .....	243
<b>Mārcis Krūmiņš</b>	
Judikatūra un tiesas spriešana <i>Case Law and Arbitration of Justice</i> .....	249
<b>Evija Novicāne</b>	
Valdes locekļa pienākums rīkoties kapitālsabiedrības (dalībnieku) interesēs <i>Duty of the Management Board Member to Act in Interests of Company (Its Shareholders)</i> .....	256

<b>Zanda Dāvida</b>	
Sacīkstes princips un patērētājs	
<i>Adversarial Principle and Consumer</i> .....	265
SEKCIJA	
“STARPTAUTISKĀS PRIVĀTTIESĪBAS” .....	275
<b>Inga Kačevska, Baiba Rudevska</b>	
Eiropas maksājuma rīkojums: solītais un skaudrā realitāte	
<i>European Payment Order: Promises and Sobering Reality</i> .....	277
<b>Irēna Kucina</b>	
Pārrobežu patērētāju strīdi: Eiropas tiesu izvēles iespējas potenciālās tiesvedības nolūkos	
<i>Cross-Border Consumer Disputes: Possible Choices for European Courts of Potential Litigation Purposes</i> .....	286
<b>Mārtiņš Dambergs</b>	
Pierādīšanas standarts Sporta šķīrējtiesas lietās par antidopinga noteikumu pārkāpumiem un publiskā kārtība	
<i>Standard of Proof in Court of Arbitration for Sport in Antidoping Cases and Ordre Public</i> .....	293
<b>Edgars Gūte</b>	
Eiropas Savienības tiesību ietekme uz sporta tiesību attīstību.	
“Klases huligāns” vai “apzinīgs klases vecākais”?	
<i>European Union’s Influence on Development of Sports Law.</i>	
<i>“Class Bully” or a Responsible “Class President”?</i> .....	300
<b>Laura Valtere</b>	
Intelektuālā īpašuma un starptautisko investīciju aizsardzības mijiedarbība	
<i>Interaction of Intellectual Property and Intenrational Investment Protection</i> .....	306
<b>Juris Rudevskis</b>	
Musulmaņu kafālas pielāgošana Latvijas tiesību sistēmai: adopcija vai aizbildnība?	
<i>Adaptation of the Islamic Kafala to the Latvian Legal System: Adoption or Guardianship?</i> .....	316
SEKCIJA	
“STARPTAUTISKĀS PUBLISKĀS TIESĪBAS UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBAS” .....	323
<b>Edmunds Broks</b>	
The Idea of International Community	
<i>Starptautiskās kopienas ideja</i> .....	325

### **Linda Biriņa**

Izlūkošanas darbību ietekme uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību – Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse

*Intelligence Activities' Impact on Journalists' Information Source*

*Protection – Case Law of the European Court of Human Rights* ..... 335

### **Mārtiņš Birģelis**

Šķēršļi piekļuvei tiesai Eiropas Savienībā lietās par transnacionālo uzņēmumu pieļautajiem cilvēktiesību pārkāpumiem

*Barriers to Access to Justice in the European Union in Cases*

*of Human Rights Violations Committed by Transnational Corporations* ..... 343

### **Arnīsa Buka, Lolita Bērziņa**

Controlling Obligation to Make References for Preliminary Rulings: Recent Case Law of European Courts

*Uzraugot pienākumu pieprasīt prejudiciālus nolēmumus:*

*jaunākā Eiropas tiesu prakse* ..... 350

### **Irēna Ņesterova**

Drošības jēdziens un ietekme uz datu aizsardzības tiesību attīstību

*Security Notion and Impact on the Development of Data Protection Law* ..... 357

### **Vija Kalniņa**

Līdzdalības ekonomikas riski kā pamats pakalpojumu sniegšanas brīvības ierobežošanai

*Risks of Sharing Economy as a Ground for Limiting the Free Movement*

*of Services* ..... 365

### **Sandris Laganovskis**

Pēdējie šķēršļi vienota spēka Eiropas patentam

*Final Obstacles for the European Patent with Unitary Effect* ..... 372

## **SEKCIJA**

“TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES AKTUĀLIE

PROBLĒMJAUTĀJUMI” ..... 379

### **Dina Gailīte**

Pirmie latviešu juridiskie izdevumi – tiesiskās pašapziņas un juridiskās kultūras veicinātāji

*The First Latvian Legal Periodicals – Promoters of Judicial Confidence and*

*Legal Culture* ..... 381

### **Egons Rusanovs**

Rietumeiropas vēsturiskās kriminālprocesa doktrīnas evolūcijas nekonsekvences un problēmas Latvijā

*Inconsistencies and Problems in the Evolution of Western Europe's*

*Historical Doctrine of Criminal Proceedings in Latvia* ..... 389

### **Viktorija Soņeca**

Tiesiskuma apdraudējums. Polijas piemērs

*Rule of Law Crisis. Poland* ..... 397



SEKCIJA	
“TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES IZAICINĀJUMI LATVIJAS TIESISKAJĀ SISTĒMĀ PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS” .....	405
<b>Diāna Apse</b>	
Professors Konstantīns Čakste. Ziedojums uz tautas brīvības altāra. Personības, kas savieno laikus <i>Professor Konstantīns Čakste. Sacrifice on Altar of Nation's Freedom. Personalities Bridging Times</i> .....	407
<b>Elīna Grigore-Bāra</b>	
Taisnīguma nozīme tiesiskās iekārtas pārveidošanā <i>Role of Justice in Transforming the Legal System</i> .....	418
<b>Sandis Bērtaitis</b>	
Tiesību normas izpratnes transformācija Latvijas tiesību sistēmā: ceļā no sankcijas uz sociālo atzišanu <i>Transformation of Concept of Legal Rule in Legal System of Latvia: on the Way from Sanction to Social Acceptance</i> .....	427
<b>Jānis Pleps</b>	
Nosargāt parlamentārismu: 5. Saeima un Satversme <i>To Protect Parliamentary System: the 5<sup>th</sup> Saeima and the Constitution</i> .....	435
SEKCIJA	
“VALSTSTIESĪBU AKTUALITĀTES TEORIJĀ UN PRAKSĒ” .....	447
<b>Anita Rodiņa</b>	
Aktualitātes satversmes tiesas procesā <i>Current Developments in Constitutional Court Procedure</i> .....	449
<b>Edvīns Danovskis</b>	
Administratīvās atbildības likuma pamatnoteikumu svarīgākās nostādnes <i>Important Notions of Basic Provisions of Administrative Liability Law</i> .....	460
<b>Jānis Priekulis</b>	
Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes <i>Supporting Authorities for State Organs</i> .....	468
<b>Aleksandrs Potaičuks</b>	
OLAF ziņojuma ietekme uz lietu izskatīšanu administratīvajā tiesā <i>Impact of OLAF's Report on Adjudication of Cases Before Administrative Courts</i> .....	480
<b>Elīna Freimane</b>	
Tirgus nepilnība kā pamats publiskas personas tiesībām veikt komercdarbību <i>Market Failure As a Basis for the Right of a Public Person to Pursue Commercial Activity</i> .....	487

# IEVADS

---

2019. gads ir mūsu Latvijas Universitātes simtgades gads. Ne mazāk svarīgi, ka šogad gadsimta jubileju atzīmē arī Juridiskā fakultāte. Fakultātes dibināšanas simtgades kontekstā, ne tikai iezīmējot Latvijas tiesību zinātnes studiju un pētniecības centra nozīmīgu gadskārtu, bet arī apliecinot fakultātes ieguldījumu valsts nacionālās tiesību sistēmas izveidē, attīstībā un atjaunotnē, gada sākumā norisinājās Latvijas Universitātes gadskārtējās, nu jau 77., starptautiskās zinātniskās konferences pasākumi.

Ikgadējā Latvijas Universitātes zinātniskā konference nodrošina Latvijā veikto pētījumu rezultātu, ideju un domu apmaiņu zinātnieku, docētāju, studentu un nozaru profesionāļu starpā. Konferences pasākumi, kā jau ierasts, plaši norisinājās arī Juridiskajā fakultātē. Būtiski, ka plenārsēde tika veltīta aktuālam tematam – Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzībai, bet nolasītie referāti atspoguļoja vērtību un Satversmes aizsardzības starpdisciplināro dabu un raksturu. Plenārsēde acīmredzami demonstrēja, ka Satversme aptver un interesē ne vien konstitucionālo tiesību pētniekus. Satversme aptver ikvienu tiesību normu piemērotāju, kas aktualizē tās pētniecības dziļo un plašo tvērumu.

Arī šajā gadā darbs konferencē Juridiskajā fakultātē norisinājās vairākās sekcijās. Kopā ikvienam interesentam bija iespējams apmeklēt deviņas sekcijas kā privātās, tā publiskās tiesībās. Būtiski, ka vārds tika dots arī jaunajiem potenciālajiem zinātniekiem – doktorantiem – un iespēju nolasīt referātu ieguva arī atsevišķi studenti. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences laikā Juridiskās fakultātes mācībspēki, absolventi, studenti un citi dažādu tiesību nozaru eksperti kopumā nolasīja 96 referātus. Daļa no referātiem ir iekļauti šajā rakstu krājumā, kas atspoguļo tiesību aktualitātes šodien.

Izsakot pateicību Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences dalībniekiem, publikāciju autoriem, kā arī vēlot ikvienam juristam gūt jaunas zināšanas un nostiprināt jau esošās,

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes dekāne  
asociētā profesore Anita Rodiņa



# PLENĀRSĒDE

“SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTO VĒRTĪBU  
AIZSARDZĪBA: DAŽĀDU TIESĪBU NOZARU  
PERSPEKTĪVA”

---



# VALODA KĀ KONSTITUCIONĀLA VĒRTĪBA

## LANGUAGE AS A CONSTITUTIONAL VALUE

**Sanita Osipova, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

### Summary

The author explores the link between the constitutional values and the existence of a national state, viewing the Latvian language as one of the constitutional values. The article first addresses the notion of “value” and highlights its social and constitutional meaning. It continues with analysing protection of the Latvian language as a value at the constitutional level, asking whether the constitutional ranking gives the Latvian language a genuine and comprehensive protection and promotes its further development in all areas of society’s life. The author claims that even protection at the constitutional level does not safeguard the official language from the threats of globalization, which, in the first place, affects science, thereby indirectly also impacting the higher education.

**Atslēgvārdi:** konstitucionālā identitāte, valsts valoda, vērtība

**Keywords:** constitutional identity, state language, value

### Ievads

Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences plenārsēdē tiesību zinātnieki no dažādu tiesību nozaru perspektīvas analizēja Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzību. Tas, kādā līmenī valstī tiek aizsargātas un koptas konstitucionālās vērtības, ir vitāli būtisks jautājums, jo nosaka valsts un sabiedrības turpmākās attīstības vīziju, cita starpā arī to, vai nācija pastāvēs nākotnē.

Šajā rakstā autore vēsturiski un sistēmiski analizē, kāda ir konstitucionālo vērtību korelācija ar nacionālas valsts pastāvēšanas būtību, skatot to saistībā ar latviešu valodu kā konstitucionālu vērtību. Tāpēc rakstā visupirms atklāts jēdziena “vērtība” saturs, tā sociālā un konstitucionālā nozīme, bet tālāk analizēta valsts valodas kā vērtības aizsardzība Satversmes līmenī, pievēršot uzmanību, vai konstitucionālais rangs latviešu valodai sniedz patiesu un vispusīgu aizsardzību, veicinot tās tālāku attīstību visās sabiedrības dzīves jomās.

## 1. Vērtības, konstitucionālās vērtības un konstitucionālā identitāte

Gadsimtu gaitā vērtības ir pētījuši daudzi zinātnieki: teologi, filozofi, juristi, politologi u. c. Taču pat tad, ja sabiedrībā nepastāv zinātne, kas apzināti definē vērtības, tās pastāv sabiedrības kultūrā kā cilvēku kopdzīves fundamenti. Sabiedrības eksistences pamatu veido komunikācija un sadarbība. Šo sadarbības un pat

visas kopādzīvošanas jēgu, augstāko mērķi nosaka vērtības, proti, tas, ko mēs kā sabiedrība un katrs atsevišķs indivīds gribam sasniegt, izveidot, pasargāt. Sadarbības pastāvēšana ilgtermiņā ir iespējama tikai ar nosacījumu, ja pastāv normu struktūra, kas nosaka mūsu darbības pieļaujamos modeļus, harmonizē sadarbību, padara to mērķtiecīgu. Normas, tostarp tiesību normas, tiek veidotas, lai aizsargātu vērtības.

Postindustriālajā sabiedrībā<sup>1</sup> pēdējos gados vērtības tiek pastiprināti definētas un normativizētas. Postmodernā kultūra, dodot ikvienam izvēli brīvi izpausties un abstrahējoties no tradicionālām kolektīvām vērtībām, ir būtiski mainījusi cilvēku uzskatus un uzvedību, kā arī kultūru kopumā. Pati kultūra ir ne vairs monohroma, bet gan multikulturāla un piedāvā vērtību plurālismu.<sup>2</sup> No vienas puses, indivīdam ir dota tāda brīvība, kāda vēsturiski vēl nav pieredzēta, – lemt par to, “kas es esmu un ko gribu ar sevi darīt”, bet, no otras puses, ir atslābušās sabiedrību kā kolektīvu vienojošās solidaritātes saites, jo tiek pārskatīts daudzu tradicionālu vērtību saturs. Tas biedē konservatīvāko sabiedrības daļu.

Vērtības organizē cilvēkus sociālai dzīvei, sniedzot priekšstatu par labo un ļauno, patieso un aplamo, nozīmīgo un nesvarīgo, ko var upurēt un kā dēļ vajag upurēties. Vērtības ir garīgas un materiālas reālijas, kas ļauj cilvēkiem apmierināt viņu vajadzības, vēlmes, intereses un liek atturēties vai tieši otrādi – piepūlēties, lai tās sasniegtu, iegūtu un saglabātu.<sup>3</sup> Talkots Pārsons (*Talcott Parsons*, 1902–1979) pamatoja, ka ikkatram sociālo attiecību dalībniekam ir sava individuāla vērtību sistēma. Pārsons to nosauca par orientācijas sistēmu, jo vērtību sistēma nosaka gan indivīda, gan grupas orientāciju apkārtējā pasaulē, motivējot izvēlēties atbilstošu uzvedību. Pamatojoties uz vērtībām, indivīds novērtē situāciju, izvērtējot konkrēta uzvedības modeļa atbilstību morāles normu, tiesību normu prasībām vai citiem standartiem. Sabiedrības veidoto vērtību sistēmu T. Pārsons definēja kā kultūras sistēmu, kuras normu etaloni, regulējot sociālās attiecības, ir cieši savstarpēji saistīti.<sup>4</sup>

Mūsdienu valsts modelis – konstitucionāla pārstāvniecības demokrātija, kas sniedz indivīdam aizvien plašākas brīvības, – ir veidojies gadsimtiem, ja ne gadu tūkstošiem ilgi. Rietumu kultūras mantojumā formulētā izpratne par dabiskajām tiesībām, cilvēka vērtību un racionalitāti un sociāli atbildīgu sabiedrību vienkārši pieprasa izveidot valsts iekārtu, kurā valda tautvaldība un tiek garantētas cilvēka pamattiesības un brīvības. Šo uzskatu un vērtību sistēmas attīstības galarezultātu mēs varētu saukt par eiropēiskās konstitucionālās identitātes pamatu, kas balstās uz cilvēka cieņu kā vērtību jeb, kā uzskata Jirgens Hābermāss (*Jürgen Habermas*, dz. 1929) korelāciju starp personas pašcieņu un valsts pilsoņa statusu demokrātijā.<sup>5</sup> Arī tiesiskas valsts koncepts ir Eiropas kultūras attīstības rezultāts.<sup>6</sup> Savukārt

<sup>1</sup> Bell D. *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic Books, 1976, p. 37.

<sup>2</sup> Diez-Medrano J. *Nationalism, Ethnic Conflict and Democratic Governance*. In: Koenig M., De Guchteneire P. (eds.). *Democracy and Human Rights in Multicultural Societies*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 2007, pp. 22–24.

<sup>3</sup> Бачинин В. А. *Энциклопедия философии и социологии права*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2006, с. 1007.

<sup>4</sup> Парсон Т. *О структуре социального действия*. Москва: Академический Проект, 2002, с. 417–418.

<sup>5</sup> Hābermāss J. *Par Eiropas konstitūciju*. Rīga: Zinātne, 2013, 37. lpp.

<sup>6</sup> Sk., piemēram: Sommermann K. P., Schaffarzik B. *Handbuch der Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland und Europa*. Berlin: Springer Verlag, 2018, S. 3–5.

spriedze starp universālām pārnacionālām cilvēktiesībām un nacionālu valstu pilsoņu pamattiesībām ir normatīvais pamats starptautiskai dinamikai.<sup>7</sup>

Tiesību doktrīnā un judikatūrā pēdējās desmitgadēs ir parādījis jauns jēdziens, lai apzīmētu kādas nācijas tiesību pamatu: valsts konstitucionālā identitāte. Līdz šim konceptam Eiropas tiesiskā doma ir nonākusi pakāpeniski. Šarls Luijs Monteskjē (*Charles Louis de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu*, 1689–1755) definēja ideju par nācijas garu jeb mentalitāti, kas noteic ikvienas tautas dzīvi, tostarp valsts iekārtu un tiesības.<sup>8</sup> Karls Fridrihs fon Savinji (*Friedrich Karl von Savigny*, 1779–1861)<sup>9</sup> 19. gadsimtā pētīja “tautā valdošo tiesību garu jeb izjūtu”,<sup>10</sup> Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*, 1881–1973)<sup>11</sup> 20. gadsimtā rakstīja, ka valsts tiesiskā kārtība izriet no pamatnormas.<sup>12</sup> Savukārt 20. un 21. gadsimta mijā juristi secina, ka to nosaka valsts konstitucionālā identitāte.<sup>13</sup> Vienlaikus aizvien plašāk tiek runāts par “konstitucionālo patriotismu” kā pamatu nācijas konstitucionālajai identitātei. “Konstitucionālais patriotisms” apvieno nāciju uzticībā konstitūcijai kā kopīgu vērtību nesējai.<sup>14</sup>

Eiropas tiesību filozofijā var izsekot šo konceptu pēctecīgai attīstībai. Tie ir nevis savstarpēji izslēdzoši, bet gan papildinoši koncepti. Lai gan jēdziens “konstitucionālā identitāte” bagātināja latviešu tiesību filozofiju tikai 2012. gadā, tomēr tiesību doktrīna, kas virzīta uz nācijas patības jeb mentalitātes juridisku aizsardzību, Latvijā arī iepriekš ir attīstījusies kopsolī ar Eiropas jurisprudences virzību, ja neskaita pārrāvumu padomju okupācijas gados.

Pēdējā desmitgadē ir bijušas plašas diskusijas par to, kas ir Satversmes kodols jeb mūsu valsts galvenās konstitucionālās vērtības, uz kurām balstīts Latvijas valstiskums.<sup>15</sup> Visplašāko rezonansi sabiedrībā guva Valsts prezidenta izveidotās Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra atzinums “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo kodolu”.<sup>16</sup> Liela vērība šajā atzinumā bija pievērsta valsts konstitucionālajai identitātei, uzsverot, ka valstī pastāv konstitucionālās vērtības, kas ir konkrētās sabiedrības pamatvērtības, jo nosaka valsts patību jeb identitāti. Tieši ar šo atzinumu mūsu konstitucionālo tiesību doktrīnā ienāca jauns jēdziens – konstitucionālā identitāte – un tika uzsākta diskusija par konstitucionālām vērtībām. Komisijas atzinumā uzsvērts, ka nācijas konstitucionālo identitāti visupirms nosaka valsts valoda un kultūra, bet “plašā nozīmē, pie tās pieder jo sevišķi pamatvērtības”.<sup>17</sup>

<sup>7</sup> Häbermäss J. 2013, 45. lpp.

<sup>8</sup> Montesquieu Ch. L. *Vom Geist der Gesetze*. Tübingen: H. Lauppische Buchhandlung, 1951, Bd. I, S. XXIII–XXIV.

<sup>9</sup> Hattenhauer H. *Das Europäische Rechtsgeschichte*. 2. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1994, S. 472.

<sup>10</sup> Von Savigny Fr. C. *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Buch: Thibaut und Savigny: ihre programmatische Schriften. Hrsg. H. Hattenhauer. München, BEC, 2002, S. 95.

<sup>11</sup> Hattenhauer H. 1994, S. 684.

<sup>12</sup> Kelsen H. *Allgemeine Theorie der Normen*. Wien: Manz, 1979, S. 18 f.

<sup>13</sup> Plašāk sk.: Rode K. *Verfassungsidentität und Ewigkeitsgarantie: Anmerkungen Zu Einem Mythos Der Deutschen Staatsrechtslehre*. New York, Washington: Peter Lang, 2011.

<sup>14</sup> Baer S. *Rechtssoziologie. Eine Einführung in die interdisziplinäre Rechtsforschung*. Baden-Baden: Nomos, 2015, S. 72.

<sup>15</sup> Piemēram, diskusija: Latvijas valsts kodolu meklējot. *Jurista Vārds*, 07.02.2012., Nr. 6 (705). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=243627> [aplūkots 19.02.2019.].

<sup>16</sup> Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis “Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu”, 17.09.2012. Pieejams: [http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012\\_Viedoklis\\_2.pdf](http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/17092012_Viedoklis_2.pdf) [aplūkots 10.02.2019.].

<sup>17</sup> Ibid.



Tātad katras valsts būtību veido konstitucionālas pamatvērtības. Šīs pamatvērtības pastāv tautas apziņā un vieno tautu, bet to aizsardzībai, kā arī tiesiskās noteiktības labad tās tiek fiksētas konstitūcijā. Te varētu pievienot atziņu, ka valsts simboli arī ir kolektīvas vērtības, kas vieno sabiedrību, piesaistot to valstij un paužot valstsgribu, un tāpēc arī pieder pie valsts konstitucionālās identitātes. Proti, karogs, himna un ģerbonis materializē un iezīmē sociālo kopību. Attieksme pret valsts simboliem ļauj spriest par personas attieksmi pret savu valsti un tautu, kas citādi lielākoties paliek sabiedrībai slēpta.

Lai gan postmodernajā kultūrā tiek runāts par vērtību relativismu, ko cita starpā nosaka multikulturālas sabiedrības izveidošanās un personas pamattiesību tālāka attīstība, taču joprojām pastāv vērtības, kuras par būtiskām tiek atzītas kolektīvi un nemainīgi. Savukārt vērtīborientācijas nesaskaņas sabiedrībā veicina vērtību pārvērtēšanu un nostiprināšanos, jo liek katram diskusijas dalībniekam pārbaudīt un precizēt savas pozīcijas.<sup>18</sup> Tomēr tieši konstitucionālās vērtības kā kolektīvi orientieri apvieno sabiedrību, padara iespējamu personu savstarpēju sapratni, paaudžu pēctecību un līdz ar to nodrošina valsts pastāvēšanu laikā.<sup>19</sup>

Konstitucionālo identitāti, kas vieno nāciju apziņas līmeni, visupirms to juridiski nostiprinot, var aizsargāt likumdevējs, izvēršot pamatvērtību saturu konstitūcijā, konstitucionālajos likumos un arī likumos. Latvijā nav konstitucionālo likumu tradīcijas, lai gan atsevišķi šādi likumi mūsu tiesību sistēmā tikuši pieņemti.<sup>20</sup> Mūsu likumdevējs tradicionāli konstitucionālo identitāti juridiski nostiprinājis tieši konstitūcijā. Tā tika darīts, izstrādājot Satversmi,<sup>21</sup> un tā notiek arī mūsdienās. Pēdējie šādi konstitūcijas grozījumi tika veikti 2014. gada jūnijā, Latvijas Republikas 1922. gada Satversmei pievienojot jaunu ievadu.<sup>22</sup> Tā teksts ietver nozīmīgākos latviešu tautas vēstures krustpunktus, kā arī būtiskākās tautas tradīcijas un konstitucionālās vērtības. Tautas vēsture un tradīciju konstitucionālā nozīme iepriekš nebija iekļauta Satversmē, taču ievadā minētās vērtības – "latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene kā saliedētas sabiedrības pamats"<sup>23</sup> – jau bija nostiprinātas Satversmes tekstā. Latviešu valoda kā valsts valoda tika noteikta Satversmes 4. pantā 1998. gadā.<sup>24</sup> Līdz tam 4. pantā bija noteikts tikai valsts karoga standarts. Savukārt tādas konstitucionālās vērtības kā vienlīdzību, brīvību, solidaritāti, ģimeni līdz Satversmes ievada pieņemšanai cita starpā aizsargāja pamattiesību normas. Taču konstitucionālo vērtību ziņā visietilpīgākā norma ir Satversmes

<sup>18</sup> Sīle V., Silis V. Refleksija par vērtībām tagadnes kontekstā. Akadēmiskā Dzīve, 2017/2018, Nr. 54, 76. lpp.

<sup>19</sup> Plašāk sk.: Osipova S. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte. Grām.: Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 303.–309. lpp.

<sup>20</sup> Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu": LV likums. Pieņemts 21.08.1991. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=69512> [aplūkots 18.02.2019.]; Latvijas Republikas konstitucionālais likums "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi": LV likums. Pieņemts 10.10.1991. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=72346> [aplūkots 18.02.2019.].

<sup>21</sup> Pleps J. Latvijas valsts konstitucionālie pamati. Grām.: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā Latvijas valsts. Zin. red. T. Jundzis, G. Zemītis. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 119.–122. lpp.

<sup>22</sup> Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LV likums. Pieņemts 19.06.2014. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/267428-grozijums-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 18.02.2019.].

<sup>23</sup> Latvijas Republikas Satversme. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 2017, 3. lpp.

<sup>24</sup> Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 11.03.2019.].

1. pants, kurš nosaka: "Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika."<sup>25</sup> Mūsdienu demokrātiskai valstij jābūt arī tiesiskai valstij, citādi tiktu kavēta demokrātijas īstenošana,<sup>26</sup> savukārt demokrātiskas tiesiskas valsts galvenais mērķis ir taisnīguma nodrošināšana.<sup>27</sup>

Otrs valsts orgāns, kurš primāri aizsargā valsts konstitucionālās vērtības, ir konstitucionālā tiesa.<sup>28</sup> Konstitucionālā justīcija darbojas, lai aizsargātu ne tikai konstitūcijas tekstu, bet arī tajā ietverto konstitucionālo identitāti, konstitucionālās vērtības.<sup>29</sup> Mēs aizvien biežāk runājam par iekšējiem un ārējiem apdraudējumiem valsts suverenitātei un tās konstitucionālajai identitātei. Tāpēc valstiskuma sargāšanai konstitucionālās tiesas konstitucionālās justīcijas ietvaros ir uzņēmušas veikt tā saukto identitātes kontroli, kā tā nodēvēta vācu konstitucionālajā doktrīnā. Šāda kontrole jau ir tik pašsaprotama, ka to māca tiesību zinātņu studentiem, kuri apgūst konstitucionālo tiesību pamatus.<sup>30</sup> Arī Satversmes tiesa savā judikatūrā ir vērtējusi apstrīdētā regulējuma vai pieteikuma iesniedzēja argumentu atbilstību Latvijas Republikas konstitucionālajai identitātei un analizējusi vērtības, kas liktas Latvijas Republikas pamatā.<sup>31</sup>

## 2. Valsts valoda kā konstitucionāla vērtība un konstitucionālās identitātes raksturlielums

Latvijas Republikas konstitucionālo identitāti raksturo nāciju vienojoši simboli, kas vienlaikus ir konstitucionālas vērtības. Visupirms jāmin latviešu valoda. Profesore Ina Druviete (dz. 1958) raksta: "Latviešu valoda arī 21. gadsimtā atspoguļo tautas vēsturi, kultūru un valodu kontaktu aspektā: tā ir neatņemama tautas dvēseles jeb, mūsdienu terminoloģijā, nacionālās identitātes daļa."<sup>32</sup>

Vārds jeb valoda, kurā materializējas doma, ir viens no atskaites punktiem ikvienas sabiedrības izveidei un pastāvēšanai. Valoda ir eksistenciāli svarīga ikvienai personai.<sup>33</sup> Valoda pilnveido cilvēku no bioloģiskas būtnes par sociālu būtni, dodot iespēju sazināties ar citiem cilvēkiem un liekot pamatu domāšanai, veidojot cilvēka personību. Valodas apgūšana palīdz personai iekļauties sabiedrībā.<sup>34</sup>

<sup>25</sup> Latvijas Republikas Satversme, I nodaļa.

<sup>26</sup> Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 152. lpp.

<sup>27</sup> Satversmes tiesas 11.04.2007. spriedums lietā Nr. 2006-28-01, 20.1. punkts.

<sup>28</sup> Cox A. The Court and the Constitution. Boston: Houghton Mifflin Company, 1987, p. 347.

<sup>29</sup> Degenhart Ch. Staatsrecht I Staatsorganisationsrecht. Mit Bezügeb zum Europarecht. 33. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller, 2017, S. 333–334.

<sup>30</sup> Ibid., S. 108.

<sup>31</sup> Ir pieņemta virkne būtisku spriedumu, kas ietver ar konstitucionālo identitāti un vērtībām saistītas atziņas, piemēram: Satversmes tiesas 29.11.2007. spriedums lietā Nr. 2007-10-0102, 17. punkts, Satversmes tiesas 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-0120, 2. punkts, Satversmes tiesas 02.07.2015. spriedums lietā Nr. 2015-01-01, 15.1. punkts u. c.

<sup>32</sup> Druviete I. Latviešu valoda pēc neatkarības atgūšanas: valodas situācija un valodas politika. Grām.: Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā Latvijas valsts. Zin. red. T. Jundzis, G. Zemītis. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 245. lpp.

<sup>33</sup> Schweizer R. J. Sprache als Kultur und Rechtgut. In: Sommermann K. P., Huster S., Schulte M., Ruffert M. et al. Kultur und Wissenschaft: Berichte und Diskussionen auf der Tagung der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer in Frankfurt am Main vom 5. bis 8. Oktober 2005. Berlin: Walter de Gruyter, 2011, S. 381.

<sup>34</sup> Luhmann N. Rechtssoziologie. Bd. II. München: Rowohlt, 1972, S. 224.

Personas valoda apkārtējiem sniedz plašas zināšanas par runātāju: ļauj saprast personas saknes, proti, no kura reģiona tā nāk, izglītības līmeni, varbūt pat nodarbošanos, gaumi, takta sajūtu un humora izjūtu. Runātāja valodas lietojums ļauj sabiedrībai nošķirt “savējo”, kurš runā dzimtajā valodā, no tā, kam šī valoda ir svešvaloda.<sup>35</sup> Proti, valodā mēs komunicējot izsakām sevi, un mūsu valoda raksturo mūs. Niklass Lūmans (*Niklas Luhmann*, 1927–1998)<sup>36</sup> rakstīja, ka “sabiedrība nav spējīga iziet ārpus tām robežām, kuras tiek nospraustas valodā”.<sup>37</sup> Viennozīmīgi valoda ir būtisks sabiedrības raksturlielums, saliedētājs un vērtība, kas ļauj nodrošināt sabiedrības ilgtspēju.

Savukārt valsts valoda līdz ar citām valodas sociālajām funkcijām veic arī specifiskus valstiski svarīgus uzdevumus, jo nodrošina valsts funkcionēšanu un komunikāciju starp personu un valsti.<sup>38</sup> Proti, valsts valoda visupirms ir konstitūcijas, likumu, pārvaldes un justīcijas valoda. Vienlaikus valsts valoda nodrošina sabiedrības integrāciju, nodrošinot iespēju sabiedrības locekļiem savstarpēji komunicēt visiem saprotamā valodā.<sup>39</sup> Lai persona varētu pilnvērtīgi līdzdarboties sociālajos procesos, valsts pienākums ir veidot izglītības sistēmu, kurā apmācība notiek valsts valodā. Ideoloģiski izglītība raksturojama gan kā pamattiesības, gan kā instruments, kas ļauj personai iekļauties pilsoniskā sabiedrībā un īstenot savas pamattiesības.<sup>40</sup> Veidojot izglītību valsts valodā, valsts gan sekmē pilsoniskās sabiedrības vienotību, gan nodrošina katras personas pamattiesību īstenošanas priekšnoteikumu.

Valsts valoda nav nošķirama no nācijas konstitucionālās identitātes, uzskata profesors Volfgangs Kāls (*Wolfgang Kahl*, dz. 1965).<sup>41</sup> Lai gan valoda ir būtiska nacionālās un arī konstitucionālās identitātes sastāvdaļa, tomēr noteiktu sociālu procesu dēļ, kas noris postmodernā sabiedrībā, valsts valoda tiek apdraudēta kā lielās, tā mazās valstīs. Lielu nāciju varētu raksturot kolektīva pašpietiekamības un pašvērtības apziņa, taču mazu nāciju bieži vieno bailes pazust, izšķīst lielajās nācijās, zaudējot savu valodu un tādējādi savu patību. “Mūsu misija (ir) izdzīvot kā tautai,” Lietuvas Republikas simtgadi sagaidot, teica Biržu pilsētas mērs Valdemārs Vaļķūns (*Valdemaras Valkiūnas*, dz. 1959).<sup>42</sup> Šī atziņa kodolīgi raksturo visu emocionālo spektru, kas valda nelielām nācijām piederīgu cilvēku domās un jūtās.

Tomēr mūsdienās var būt apdraudēta arī lielas nācijas valoda. To nosaka globalizācijas procesi. No vienas puses, pasaulē atkal ir sākusies “lielā tautu staigāšana”, bet, no otras puses, komunikācijai tīmeklī nav robežu. Globalizācija nozīmē personu saziņu bez robežām. Tas bagātina cilvēkus, taču vienlaikus ietekmē valodas lietojumu. Piemēram, apdraudējumu valodai varētu radīt liels skaits tādu valodas

<sup>35</sup> Luhmann N. 1972, S. 92.

<sup>36</sup> Raiser T. Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland. Baden-Baden: Nomos Verlag, 1999, S. 139.

<sup>37</sup> Луман Н. Общество как система. Москва: Логос, 2004, с. 45.

<sup>38</sup> Lässig C. L. Deutsch als Gerichts- und Amtssprache. Berlin: Duncker & Humblot, 1980, S. 11–15.

<sup>39</sup> Kahl W. Sprache als Kultur- und Rechtsgut. In: Sommermann K. P., Huster S., Schulte M., Ruffert M. et al. Kultur und Wissenschaft: Berichte und Diskussionen auf der Tagung der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer in Frankfurt am Main vom 5. bis 8. Oktober 2005. Berlin: Walter de Gruyter, 2011, S. 421.

<sup>40</sup> Jarinovska K. 112. Ikvienam ir tiesības uz izglītību. Valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatzglītību un vidējo izglītību. Pamatizglītība ir obligāta. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Zin. vad. R. Balodis. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 636. lpp.

<sup>41</sup> Kahl W. 2011, S. 393.

<sup>42</sup> Licītis E. Saruna ar Biržu mēru Valdemāru Vaļķūnu Lietuvas 100 gadu jubilejā. Latvijas Avīze, 16.02.2018., Nr. 34 [5973], 4. lpp.

lietotāju, kuriem tā nav dzimtā valoda. Angļu valoda ir dzimtā valoda 400 miljoniem runātāju, savukārt 1,4 miljardiem cilvēku tā ir pirmā svešvaloda.<sup>43</sup> Kad savā starpā sazinās runātāji, kuriem angļu valoda ir svešvaloda un kuru valodas zināšanas nav pietiekamas, lai sazinātos korektā valodā, tas var novest pie atkāpšanās no gramatikas likumiem un atteikšanās no valodas bagātā vārdu krājuma, vārdu lietošanas pārnestā nozīmē utt. Tas iezīmē zināmu valodas vulgarizāciju.<sup>44</sup> Proti, tas, ka valodu lieto milzumdaudz personu, kuras šo valodu īsti nepārvalda, var valodas plašo plūdumu sašaurināt līdz skopam minimumam, kas tiek lietots gramatiski nepareizās formās. Šāds, piemēram, ir *british english* apdraudējums globalizācijas procesos, kad, angļiski sazinoties svešvalodniekiem, tiek lietota visai primitīva angļu valoda ar salīdzinoši nelielu vārdu krājumu.<sup>45</sup> Līdzīgi iet arī vācu valodai. Daudziem Vācijas iedzīvotājiem vācu valoda nav ne dzimtā valoda, ne valoda, kurā mājās runā ģimene. Tāpēc austriešu un vācu prese pauž bažas par vācu valodas nākotni, jo skolā bieži vien klasē vienīgais cilvēks, kas runā pareizā vācu valodā, ir skolotāja.<sup>46</sup> Tomēr ikviena valoda ir pakļauta dabiskām nenovēršamām izmaiņām. Valoda dzīvo līdz ar nāciju. Mainās sabiedrība, un tai līdzīgi mainās arī valodas lietojums.<sup>47</sup>

Lielu nāciju varētu satraukt zināms tās valodas pienācīga lietojuma apdraudējums, turpretī maza nācija baidās zaudēt savu valodu. Savukārt zaudēt valodu nācijai nozīmētu zaudēt arī būtisku daļu no kultūras mantojuma. Ikvienā kultūrā būtiska tās daļa ir piesaistīta verbālai formai: folklorā, literatūrā, kinofilmās, dziesmu lirika. Tostarp arī visa jurisprudences, proti, tiesību normas, judikatūra un doktrīna, tiek formulēta verbāli.<sup>48</sup>

Latviešu nācija ir maza, to runātāju skaits, kuriem latviešu valoda ir dzimtā valoda, sasniedz aptuveni 1,5 miljonus.<sup>49</sup> Vēsturiski ilgu laiku mēs esam bijusi tauta, kas pakļauta citu tautu kundzībai, un tas ir ietekmējis arī valodas attīstību un lietojumu. No 13. gadsimta līdz pat 19. gadsimta beigām lielākajā daļā Latvijas teritorijas valsts valoda bija vācu, bet 19. gadsimta beigās, kad Krievijas impērijā tika uzsākti valsts centralizācijas un rusifikācijas procesi, par valsts valodu kļuva krievu valoda.<sup>50</sup> Rusifikācijas politika Baltijā skāra visas sabiedrības dzīves jomas – gan valsts pārvaldi, gan kultūras dzīvi, gan izglītību,<sup>51</sup> apdraudot latviešu valodas turpmāku pastāvēšanu.<sup>52</sup> 1918. gadā tika dibināta Latvijas valsts,

<sup>43</sup> Millward C. M., Hayes M. A Biography of the English Language. Cengage Learning, 2011, pp. 341–345.

<sup>44</sup> Piemēram, viduslaiku tautu kopējā valoda bija latīņu valoda, bet liela daļa mazizglītoto tās lietotāju un visai bieži arī izglītotas personas runāja vulgārā latīņu valodā. Richter M. Studies in Medieval Language and Culture. Dublin: Four Courts Press, 1995, pp. 44–46.

<sup>45</sup> Interesants pētījums par angļu valodas likteni globalizētā pasaulē: Hackert S. The Emergence of the English Native Speaker: A Chapter in Nineteenth-Century Linguistic Thought. Boston, Berlin: Walter de Gruyter, 2012, pp. 241–270.

<sup>46</sup> Arp S., Elger K. Wo Deutsch eine Fremdsprache ist. In: Spiegel online. Pieejams: <http://www.spiegel.de/spiegel/integration-an-manchen-schulen-bleiben-migrantenkinder-fast-unter-sich-a-1200736.html> [aplūkots 11.03.2019.], sk. arī: So viele Schüler sprechen in ihrem Alltag nicht Deutsch. In: News. Pieejams: <https://www.news.at/a/schule-deutsch-alltag-10322825> [aplūkots 11.03.2019.].

<sup>47</sup> Millward C. M., Hayes M. 2011, pp. 8–16.

<sup>48</sup> Kahl W. 2011, S. 421.

<sup>49</sup> Latviešu valoda ir Latvijas Republikas valsts valoda. Latviešu valodas aģentūra. Pieejams: <https://valoda.lv/valsts-valoda/> [aplūkots 11.03.2019.].

<sup>50</sup> Plašāk sk.: Osipova S. Latviešu juridiskās valodas attīstība pēc Pirmā pasaules kara. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Juridiskā zinātne. 1. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 81.–100. lpp.

<sup>51</sup> Thaden E. C. Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2014, pp. 33–75.

<sup>52</sup> Rakstā nav izvērstas, kā Krievijas impērijā tika ierobežotas minoritāšu tiesības, taču tikai viens piemērs: skolās mācības notika krievu valodā, un minoritāšu bērni nedrīkstēja savā starpā sarunāties dzimtajā

latvieši kļuva par valstsnāciju, bet latviešu valoda – par valsts valodu. Jau valsti dibinot, bija skaidrs, ka latviešu valoda kļūs par pilnvērtīgu nācijas valodu tikai tad, ja latviski būs iespēja sazināties visās sabiedrisko attiecību jomās: politikā, zinātnē, kultūrā, sadzīvē utt. Ja valoda nespēj nodrošināt kaut vienu no sabiedrisko attiecību jomām ar pietiekamu vārdu krājumu, tad komunikācijai nākas izmantot citas valodas jēdzienus vai pilnībā pāriet uz komunikāciju citā valodā. Tas ir būtisks apdraudējums ikvienai valodai. Laikā, kad citu nāciju valodas tika plaši lietotas valsts iestādēs un izglītībā, latviešu valoda no šī sabiedrisko attiecību lauka bija izslēgta. Latviešu valodai bija isā laikā būtiski jāpapildina vārdu krājums ar jauniem jēdzieniem, cita starpā zinātnē un politikā. Tāpēc viens no jaunās valsts uzdevumiem bija dibināt nacionālu augstskolu, kas attīstītu latviešu valodu visās zinātņu nozarēs un sagatavotu jaunos speciālistus, kuri savus amata pienākumus varētu veikt latviešu valodā. Latvijas Tautas padomes 3. sesijas 2. sēdē 1919. gada 15. jūlijā pēc tam, kad Latvijas Pagaidu valdības vadītājs Kārlis Ulmanis (1877–1942) līdz ar daudziem citiem nekavējoties risināmiem jautājumiem bija minējis: “Jāķeras pie darba Latvijas Universitātes atvēršanai: vēl šīnī rudenī mēs ceram to veikt,”<sup>53</sup> tika nobalsots par nacionālas augstskolas dibināšanu. Šim lēmumam sekoja Latvijas Pagaidu valdības rīkojums “Par Rīgas Politehniskā institūta pārņemšanu”, lai uz tā bāzes dibinātu nacionālo augstskolu.<sup>54</sup>

Tomēr arī pēc valsts dibināšanas līdzās latviešu valodai valsts orgānos un iestādēs turpināja lietot bijušās valsts valodas – vācu un krievu.<sup>55</sup> Jau 1932. gadā, lai sekmētu latviešu valodas lietošanu valsts pārvaldē, tika izdoti Noteikumi par valsts valodu, kuri regulēja: “Valsts valodas lietošana obligātoriska armijā, flotē un visās pārējās valsts un pašvaldības iestādēs un uzņēmumos, kā arī atsevišķu pilsoņu un juridisko personu satiksmē ar tām.”<sup>56</sup> Taču, vērtējot situāciju valstī un respektējot minoritāšu tiesības, sekoja atrunas:

“2. piezīme. Pašvaldību orgānu sēdēs līdz 1935. gada pārvēlēšanām, ar priekšsēdētāja atļauju, vai vismaz ar attiecīgā orgāna 1/3 locekļu pieprasījumu, var lietot arī vācu un krievu valodu, bet uz viena sēdes dalībnieka pieprasījumu šīnīs valodās turētās runas tulkojamas latviski.

3. Pilsētu un pagastu pašvaldībām, kurās pēc pēdējās tautas skaitīšanas datiem, vienas atsevišķas mazākuma tautības piederīgo nav mazāk par 50 procentiem, pašvaldības attiecībās ar šīs tautības piederīgiem pielaižama arī vācu vai krievu valodas lietošana. Minēto pašvaldību iestāžu sēdēs vācu vai krievu valodā turētās runas un iesniegumi uz viena sēdes dalībnieka pieprasījumu jātulko latviski.”<sup>57</sup>

Tikai 1934. gadā pēc autoritārā vadoņa Kārļa Ulmaņa nākšanas pie varas latviešu valoda kļuva par vienīgo valodu, kurā notiek saziņa valsts iestādēs. Uzrunājot tautu Rankā, Madonā un Madlienā, 1934. gada 16. un 17. jūnijā K. Ulmanis teica: “[...] kas ir pirmā valoda Latvijā, – proti, šī pirmā valoda ir latviešu valoda! Mums nācās piedzīvot ..., ka dažās pašvaldības iestādēs jaunieceltie valdes locekļi

---

valodā. Interesenti var plašāk lasīt, piemēram, atmiņu grāmatā: Fēgezaks Z. fon. Baltiešu gredzens. Rīga: Vesta LK, 2019.

<sup>53</sup> Latvijas Tautas Padomes sēdes stenogrammas. Rīga: Satversmes sapulces izdevums, 1920, 108. lpp.

<sup>54</sup> Latvijas Pagaidu valdības rīkojums “Par Rīgas Politehniskā institūta pārņemšanu”. Valdības Vēstnesis, 1919, Nr. 3, 3. lpp.

<sup>55</sup> Plašāk sk.: Osipova S. 2010, 81.–100. lpp.

<sup>56</sup> Noteikumi par valsts valodu: Ministru kabineta noteikumi. Pieņemts 18.02.1932. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums, 1932, Nr. 4, 55. lpp.

<sup>57</sup> Ibid.

nevar saprasties ar saviem darbiniekiem, jo tie nemāk latviski. Tik daudz taču mēs varam prasīt, lai tur būtu palīgi un darbinieki, kas prot latviski.”<sup>58</sup> 1935. gadā tika pieņemts Likums par valsts valodu.<sup>59</sup> Tikai dažus gadus vēlāk, 1940. gadā, padomju okupācija nāca līdz ar jaunu rusifikācijas vilni.<sup>60</sup> Turēšanās pie savas valodas latviešiem nozīmēja palikšanu latvietībā par spīti tam, ka padomju vara bija izveidojusi “tautu sakausēšanas katlu”, kurā visām padomju tautām bija jāsakūst vienotā padomju tautā, kas runā krievu valodā. Latviešu vēsturiskajai pieredzei valodas jomā bija nozīme, 1990. gadā veidojot atjaunotās Latvijas Republikas valodu politiku un sevišķi rūpīgi aizsargājot latviešu valodu kā valsts valodu.<sup>61</sup>

Simptomātiski, ka aptuveni vienā laikā 20. gadsimta beigās gan jaunās valstis, gan valstis ar ievērojamu pieredzi nostiprināja valsts valodas statusu savās konstitūcijās. Nacionālie likumdevēji apzināja un aizsargāja konstitucionālo identitāti. Baltijas valstīm ir diezgan savstarpēji salīdzināmi risinājumi. Igaunijas 1992. gada 28. jūnija konstitūcijas sadaļā par valsts pamatiem 6. pantā ir noteikts: “Igauņu valoda ir valsts valoda.”<sup>62</sup> Lietuvas 1992. gada 25. oktobra konstitūcijas 1. daļas 14. pants pasludina lietuviešu valodu par valsts valodu.<sup>63</sup> Latvija pēdējā no Baltijas valstīm valsts valodu iestrādāja 1922. gada Satversmē, 1998. gada 15. oktobrī Satversmes 4. pantu papildinot ar pirmo teikumu: “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda.”<sup>64</sup> Baltijas valstis, kurām valsts valoda ir īpaši nozīmīgs jautājums, nebūt nav ne pirmās, ne vienīgās, kas savās konstitūcijās nostiprināja valsts valodu kā vienu no pamatvērtībām. Arī Francija savā 1958. gada konstitūcijā gandrīz simultāni ar Baltijas valstīm 1992. gada 25. jūnijā veica papildinājumus. Konstitūcijas I daļas “Par suverenitāti” 2. pants tika papildināts ar pirmo punktu “Franču valoda ir Republikas valoda”, atstājot aiz valodas kā nācijas suverenitātes pamata valsts karogu, himnu, republikas devīzi un principus.<sup>65</sup> Globālajā, multikulturālajā pasaulē, lai aizsargātu savu konstitucionālo identitāti, valstis apzinās valsts valodas nozīmi un nepieciešamību to papildus juridiski aizsargāt.

### 3. Latviešu valoda zinātnē un izglītībā: kopsakars un apdraudējumi

Latvijas likumdevējs valsts valodu konstitucionāli ir aizsargājis divkārt: 1998. gada 15. oktobrī papildinot 1. nodaļas 4. pantu ar pirmo teikumu, kā arī 2014. gada jūnijā, pievienojot Satversmei jaunu ievadu, kurā noteikta “latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda”.<sup>66</sup> Tā bija likumdevēja atbilde uz tā saucamo valodas referendumu jeb 2012. gada tautas nobalsošanu par likumprojektu “Grozījumi

<sup>58</sup> Ulmanis K. Runa tautas sapulcēs Rankā, Madonā un Madlienā 16. un 17. jūnijā. Valdības Vēstnesis, 1934, Nr. 135, 1. lpp.

<sup>59</sup> Likums par valsts valodu: LV likums. Pieņemts 05.01.1935. Valdības Vēstnesis, 1935, Nr. 7, 1. lpp.

<sup>60</sup> Pelkaus E. Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991: dokumentu krājums. Latvijas Valsts arhivs. Rīga: Nordik, 1999, 347.–348. lpp.

<sup>61</sup> Druviete I. 2013, 258. lpp.

<sup>62</sup> The Constitution of the Republic of Estonia passed by a referendum held on 28 June 1992. Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X0000K1.htm> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>63</sup> The Constitution of the Republic of Lithuania passed by a referendum held on 25 October 1992. Pieejams: [http://www.lrk.lt/Documents2\\_e.html](http://www.lrk.lt/Documents2_e.html) [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>64</sup> Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50292> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>65</sup> French Constitution held on 4 October 1958. Pieejams: <http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ab.asp> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>66</sup> Latvijas Republikas Satversme. 2017, 4. lpp.

Latvijas Republikas Satversmē”, kas paredzēja mainīt Latvijas Republikas Satversmes 4., 18., 21., 101. un 104. pantu, piešķirot krievu valodai otrās valsts valodas statusu.<sup>67</sup> Šis referendums apliecināja latviešu valodas kā nāciju apvienojošas konstitucionālas vērtības nozīmi. Referendumā piedalījās nepieredzēti liels pilsoņu skaits – 70,5% balsstiesīgo, no kuriem par otrās valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai nobalsoja 24,9% vēlētāju, bet pret – 74,8%.<sup>68</sup> Referenduma rezultāti aktualizēja jautājumu par latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, kas pieder pie Satversmes negrozāmā kodola un veido Latvijas Republikas konstitucionālo identitāti.

Satversmes tiesa jau 2001. gadā uzsvēra: “Ņemot vērā vēsturiskās īpatnības, to, ka latviešu skaitliskais sastāvs 20. gadsimta laikā valsts teritorijā ir samazinājies, atsevišķās lielākajās pilsētās, arī Rīgā, pamatnācija joprojām ir minoritāte un latviešu valoda tikai nesen atguvusi valsts valodas statusu, nepieciešamība aizsargāt valsts valodu un nostiprināt tās lietošanu ir cieši saistīta ar Latvijas valsts demokrātisko iekārtu.”<sup>69</sup> “[Tāpēc] ievērojot latviešu valodas kā valsts valodas nostiprinājumu Satversmē, kā arī to, ka globalizācijas apstākļos Latvija ir vienīgā vieta pasaulē, kur var tikt garantēta latviešu valodas un līdz ar to arī pamatnācijas pastāvēšana un attīstība, latviešu valodas kā valsts valodas lietošanas jomas sašaurinājums valsts teritorijā uzskatāms arī par valsts demokrātiskās iekārtas apdraudējumu.”<sup>70</sup>

Viss iepriekšminētais apliecina Latvijas likumdevēja un konstitucionālās justīcijas pūles,<sup>71</sup> aizsargājot valodu. Varētu likties, ka Latvijas valsts un nācija ir darījusi visu, lai latviešu valoda kā vērtība būtu juridiski aizsargāta, lai tā varētu pildīt savu kultūrpolitisko misiju, proti, būt galvenā saziņas valoda Latvijas Republikā visās dzīves sfērās. Taču diemžēl tā nav. Īpaši aktuāls ir jautājums par latviešu valodas lietojumu zinātnē, kas skatāms ciešā kopsakarā ar izglītību, jo pētniecība ir turpinājums izglītībai.<sup>72</sup> Savukārt izglītība ir atkarīga no pētniecības rezultātiem, tostarp mācību grāmatām, kurās tiek attīstīti jaunākajiem zinātnes atklājumiem atbilstoši jēdzieni latviešu valodā.

Pētot zinātniskās darbības normatīvo regulējumu, iezīmējas latviešu valodas apdraudējums globalizācijas iespaidā. Proti, apdraudējums latviešu valodas lietojumam un līdz ar to arī valodas attīstībai zinātnē izriet no normatīvā regulējuma, kuru noteikusi tā pati valsts, kas vienlaikus uzsver, ka mūsu nācijas galvenā vērtība ir latviešu valoda. No vienas puses, valsts ir veikusi virkni pasākumu, lai paplašinātu valsts valodas lietojumu izglītībā: ir pieņemts Valsts valodas likums (cik autore izpētījusi, šis ir vienīgais likums, kas gandrīz 20 gadu laikā nav grozīts),<sup>73</sup> vairākus gadu desmitus cittaunieši bez maksas apguvuši latviešu valodu, aktīvi darbojas Valsts valodas centrs un Latviešu valodas aģentūra, pēctecīgi un

<sup>67</sup> Par grozījumiem Latvijas Republikas Satversmē. 2012. Centrālā vēlēšanu komisija. Pieejams: <https://www.cvk.lv/lv/tautas-nobalsošanas/par-grozijumiem-latvijas-republikas-satversme-2012> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>68</sup> 2012. gada 18. februāra tautas nobalsošana par likumprojekta “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Balsotāju aktivitāte. Centrālā vēlēšanu komisija. Pieejams: <http://www.tn2012.cvk.lv/activities.html> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>69</sup> Satversmes tiesas 21.12.2001. spriedums lietā Nr. 2001-04-0103, 3.2. punkts.

<sup>70</sup> Ibid.

<sup>71</sup> Satversmes tiesā skatīta virkne lietu, kurās analizēta valsts valoda kā konstitucionālās identitātes sastāvdaļa, piemēram, 21.12.2001. spriedums lietā Nr. 2001-04-0103, 05.06.2003. spriedums lietā Nr. 2003-02-0106, Satversmes tiesas 17.11.2017. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2017-01-01.

<sup>72</sup> Sordet B. Iespējamā Eiropa. Rīga: Mansards, 2014, 37. lpp.

<sup>73</sup> Valsts valodas likums: LV likums. Pieņemts 09.12.1999. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=14740> [aplūkots 14.03.2019.].

apdomīgi lēni tiek reformētas skolu ar krievu apmācības valodu programmas, lai pārietu uz mācībām valsts valodā, likumos ir ierobežojumi augstskolās docēt svešvalodās (Izglītības likuma 9. pants nosaka: “Valsts, pašvaldību un valsts augstskolu izglītības iestādēs izglītību iegūst valsts valodā.”)<sup>74</sup> utt. Valsts mērķtiecīgi ir darbojusies, lai izglītības valoda valstī būtu latviešu valoda.

Vai tiešām šo valsts centienu rezultātā latviešu valoda pilnasinīgi nosedz visas dzīves jomas? Ne gluži, un pat ne izglītībā. Globalizētā pasaule diktē savus noteikumus. Latvijas augstskolas tiecas pēc starptautiskiem reitingiem, kurus savukārt var iegūt tikai tad, ja pētnieki publicē savus darbus angļu valodā tiešsaistes zinātniskos laikrakstos. Zinātne ir kļuvusi par preci, kas tiek piedāvāta pasaules tirgū. Noiets ir pētījumiem angļu valodā. Bernards Sordē (*Bernard Sordet*, dz. 1942) secina, ka “[t]irgos ar stabilu noietu nav jānopūlas ar pētniecību, ko iespējams delokalizēt citās valstīs”.<sup>75</sup> Savukārt pētniecība nacionālās valodās ir luksuss, ko var atļauties tikai bagātas valstis.

Latvijas zinātnes starptautiskā atpazīstamība pēdējo gadu desmitu laikā tiek mērķtiecīgi sekmēta ar normatīvos aktos iekļautām prasībām zinātniekiem. Kopš 20. gadsimta pirmās desmitgades valsts stimulē zinātniekus publicēt darbus svešvalodās zinātniskos recenzētos laikrakstos. Lai šos procesus iedzīvinātu, tika izveidots eksperta statuss kā īpaša zinātnieka kvalitātes zīme un Zinātnes padome, kas šo statusu piešķir.<sup>76</sup> Laika gaitā eksperta statusa nozīme pieauga, cita starpā doktora grāda piešķiršanas procedūrās, bet prasības, lai šo statusu iegūtu, aizvien vairāk ierobežoja Latvijas zinātnieku brīvu izvēli, kur un kādā valodā publicēties.<sup>77</sup> Zinātnieku brīvības ierobežošana atsaucas arī uz valsts valodas lietojumu izglītībā, jo mazinās zinātnisko publikāciju skaits latviešu valodā, tostarp mācību grāmatu skaits, kas vitāli nepieciešamas studijām latviešu valodā. Jau tagad daudzās studiju programmās gluži kā padomju laikos latviski ir tikai lekcijas, bet visa studiju literatūra pamatā ir svešvalodās, tikai LPSR literatūra bija krievu valodā, tagad – galvenokārt angļu valodā. Visās zinātņu nozarēs ienāk aizvien jauni jēdzieni, kas angļiski ir saprotami gan pasniedzējam, gan studentam, tāpēc nav nepieciešamības tos tulkot latviski. Tas savukārt noved pie tā, ka latviešu valodas attīstība noteiktās nozarēs nenotiek pietiekami dinamiski vai nenotiek vispār. Publiskajā telpā aizvien biežāk, ekspertiem diskutējot par savu nozari, līdz ar latviešu vārdiem komunikācijā iezogas angļu valodas jēdzieni. Proti, ir atklāts jauns fenomens, kam globālajā zinātnē jau ir jēdziens, bet latviskā nosaukuma tam nav un, iespējams, arī nebūs. Sekas ir tālejošas: vispirms kavējas latviešu valodas attīstība kādā zinātnes novirzienā, un tas rezultējas stagnācijā izglītībā latviešu valodā šajā nozarē, bet vēl pēc kāda laika speciālisti nespēs latviski komunicēt par darbu...

Valstij jāapzinās, ka tā ir atbildīga ne tikai par izglītību valsts valodā, bet arī par zinātni valsts valodā, jo bez zinātnes valsts valodā nav pieejama izglītība valsts valodā.

<sup>74</sup> Piemēram, Izglītības likums ar grozījumiem līdz 18.10.2018.: LV likums. Pieņemts 29.10.1998. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50759> [aplūkots 14.03.2019.].

<sup>75</sup> Sordet B. 2014, 37. lpp.

<sup>76</sup> Latvijas Zinātnes padomes nolikums: Ministru kabineta noteikumi Nr. 383. Pieņemti 09.05.2006. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/135251-latvijas-zinatnes-padomes-nolikums> [aplūkots 14.03.2019.].

<sup>77</sup> Noteikumi par Latvijas Zinātnes padomes ekspertu kvalifikācijas kritērijiem, ekspertu komisiju izveidošanu un to darbības organizēšanu: Ministru kabineta noteikumi Nr. 724. Pieņemti 12.12.2017. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/295783-noteikumi-par-latvijas-zinatnes-padomes-ekspertu-kvalifikacijas-kriterijiem-ekspertu-komisiju-izveidosanu-un-to-darbibas-organi> [aplūkots 14.03.2019.].



## Kopsavilkums

1. Vērtības ir garīgas un materiālas reālijas, kas ļauj cilvēkiem apmierināt viņu vajadzības, vēlmes, intereses un liek atturēties vai, tieši otrādi, piepūlēties, lai tās sasniegtu, iegūtu un saglabātu. Tās vieno sabiedrību, nodrošinot paaudžu pēctecību, sociālo integritāti un sabiedrības ilgtspēju.
2. Postmodernā kultūra, kuru raksturo tiesiska valsts un pamattiesību ievērošana, dod ikvienai personai izvēli brīvi izpausties, abstrahējoties no tradicionālām kolektīvām vērtībām. Pati kultūra ir ne vairs monohroma, bet gan multikulturāla un piedāvā vērtību plurālismu. Tāpēc sabiedrību nacionālā valstī vieno nevis kādas sociālas grupas (etniskas, reliģiskas, interešu u. c. grupas) specifiskas vērtības, bet gan “konstitucionālajā patriotismā” sakņota konstitucionālā identitāte un to veidojošās konstitucionālās vērtības.
3. Valsts valoda nav nošķirama no nācijas konstitucionālās identitātes. Valsts valoda – Latvijas Republikā latviešu valoda – ir būtiska konstitucionāla vērtība. Latviešu valodai juridisku statusu un tam atbilstošu aizsardzību ir noteicis likumdevējs, to nostiprinot gan Satversmē, gan arī ārējos normatīvos aktos. Līdz ar likumdevēju latviešu valodu kā konstitucionālu vērtību savas kompetences robežās aizsargā Satversmes tiesa.
4. Valsts valoda visupirms ir konstitūcijas, likumu, pārvaldes un justīcijas valoda. Vienlaikus valsts valoda sekmē sabiedrības integrāciju, jo nodrošina iespēju visiem sabiedrības locekļiem savstarpēji komunicēt vienā valodā un līdzdarboties pilsoniskā sabiedrībā. Lai persona varētu pilnvērtīgi līdzdarboties visos sociālajos procesos, valsts pienākums ir veidot izglītības sistēmu, kurā mācības notiek valsts valodā. Pildot šo pienākumu, valsts gan sekmē pilsoniskās sabiedrības vienotību, gan nodrošina katras personas pamattiesību īstenošanas priekšnoteikumu.
5. Jau kopš Latvijas Republikas dibināšanas likumdevējs ir veidojis izglītības sistēmu latviešu valodā, īpašu uzmanību pievēršot augstākajai izglītībai latviešu valodā, kas savukārt sekmē zinātnes attīstību latviski un nodrošina valsti ar speciālistiem, kuri, pildot amata pienākumus, visos profesionālos jautājumos spēj komunicēt valsts valodā. Arī spēkā esošie normatīvie akti noteic, ka valsts, pašvaldību un valsts augstskolu izglītības iestādēs izglītību iegūst valsts valodā.
6. Globalizētā pasaule diktē savus noteikumus. Zinātne ir kļuvusi par precī, kas tiek piedāvāta pasaules tirgū. Noiets ir pētījumiem angļu valodā. Lai sekmētu Latvijas zinātnes starptautisko atpazīstamību, pēdējo gadu desmitu laikā ar normatīvajos aktos iekļautām prasībām tiek mērķtiecīgi sekmēts, lai Latvijas zinātnieki savus pētījumus publicētu atvērta piekļuvē (*Open Access*), proti, starptautiskos, zinātniskos anonīmi recenzētos tiešsaistes žurnālos angļu valodā. Šos noteikumus neievērojot, zinātnieks tiek ierobežots savās zinātnieka tiesībās, tostarp strādājot izglītības sistēmā ar doktorantiem.
7. Prasības, kas tiek izvirzītas zinātniekiem, būtiski ietekmē zinātnisku pētījumu skaitu latviešu valodā. Sarūkot zinātniskiem pētījumiem un mācību grāmatām latviski, studentiem studiju procesā jāizmanto publikācijas svešvalodās. Tādējādi tiek pārkāpta valsts prasība izglītības iestādēm un personas tiesības iegūt augstāko izglītību latviešu valodā. Valstij ir jāapzinās, ka tā ir atbildīga ne tikai par izglītību valsts valodā, bet arī par zinātņi valsts valodā.

# PROCESUĀLĀS EKONOMIJAS PRINCIPA UN TIESĪBU UZ TAISNĪGU TIESU MIJIEDARBĪBA

## INTERACTION BETWEEN PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY AND RIGHT TO A FAIR TRIAL

**Daina Ose, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

### Summary

The needs of society demand faster dispute resolution processes and reduction of formalism in court proceedings. The goal of modern civil proceedings is to create faster and more effective processes by introducing modern technologies, as well as by assuming broad use of simplified procedures. The economy of process also implies that the involved parties are allowed to use their rights and defensive measures in good faith and at that stage of process where it is intended. The procedural economy should simultaneously provide for both competitiveness and equality for parties involved in proceedings, as well as promote a faster dispute resolution. Reference to process economy principle, however, shall not violate the rights of a process party enshrined in law. Additionally, this principle should not take advantage over other principles of civil process, especially if their manifestation is related to the right to a fair trial.

**Atslēgvārdi:** procesuālās ekonomijas princips, taisnīga tiesa, termiņš, procesuālās sankcijas

**Keywords:** principle of procedural economy, fair trial, term, procedural sanctions

Attīstoties tehnoloģijām, kas padara ikdienas dzīvi daudz straujāku un lēmumu pieņemšanu daudz dinamiskāku, sabiedrības vajadzības pieprasa ātrākus strīda risināšanas procesus un formālisma mazināšanu tiesvedībā. Līdz ar to šī raksta mērķis ir izpētīt procesuālās ekonomijas principa piemērošanas gadījumus Latvijas tiesu praksē, lai konstatētu šī principa interpretācijas robežas un mijiedarbību ar tiesībām uz taisnīgu tiesu. Realizējot norādīto mērķi, galvenais uzdevums ir izpētīt beidzamo gadu Civilprocesa likumā veikto grozījumu ietekmi uz to, kā vienkāršot tiesas spriešanas procedūras civillietās, it īpaši jautājumā par procesuālo termiņu ievērošanu un nokavēto termiņu atjaunošanu.

Beidzamo gadu grozījumi Civilprocesa likumā vairumā gadījumu ir vērsti tieši uz to, lai ieviestu ātrākus strīda risināšanas procesus un mazinātu formālismu tiesvedībā, – radot ātrākus un efektīvākus procesus, ieviešot tiesvedības procesos modernās tehnoloģijas, kā arī paredzot iespējas plašāk izmantot vienkāršotas procedūras. Līdz ar ātrākiem procesiem, maksimāli cenšoties izslēgt liekās procedūras un darbības, likumdevēja uzdevums ir saskatīt tās pieļaujamās robežas,

kur procesuālās ekonomijas princips saskaras ar citiem būtiskiem tiesvedības principiem. Šo principu uzdevums līdzās procesuālajam ātrumam un efektivitātei ir noskaidrot iespējamo patiesību civiltiesiskā strīdā, nodrošināt pušu līdztiesību, sacīksti un citus būtiskus civilprocesa institūtus, kas noved civiltiesisko strīdu līdz taisnīgam nolējumam.

Procesuālās ekonomijas princips ir viens no vispārējiem tiesvedības principiem, un tā ietekme ir vērojama visu nozaru procesos – gan civilprocesā, gan administratīvajā procesā, gan kriminālprocesā. Šī principa izpausmi raksturojošais elements ir ietverts likuma “Par tiesu varu”<sup>1</sup> 28. pantā, nosakot, ka tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams, un ka personai, kas piedalās lietā, jāievēro likuma vai tiesas noteiktie procesuālie termiņi. Pirmšķietami no šāda regulējuma, tulkojot to burtiski, varētu secināt, ka procesuālās ekonomijas princips ir vērsts uz lietas izskatīšanas pabeigšanu saprātīgā termiņā un procesuālo termiņu ievērošanu. Tomēr tā izpausmes kriminālprocesā, administratīvajā procesā un civilprocesā aptver daudz plašāku izpratni par procesuālās ekonomijas principa saturu un procesuālo nozīmi, nekā tas ir normatīvi nostiprināts likumā “Par tiesu varu”. Līdz ar to procesuālais ātrums un efektivitāte katrā no nozaru procesiem, tos modernizējot, ir vērtējami atšķirīgi, ņemot vērā katras likumā noregulētās procesuālās darbības lietderību kopsakarā ar katras procesuālās darbības sasniedzamo mērķi. Šī principa ietekme ir vērojama procesuālo procedūru skaita un ilguma samazināšanā, izslēdzot no procesuālā regulējuma liekas darbības, kuras laika gaitā, ieviešot modernās tehnoloģijas, ir zaudējušas savu nozīmi procesuālo resursu un izmaksu mazināšanā, tādējādi iespējams ietaupīt cilvēkstundas, materiālos un finanšu resursus.

Satversmes tiesa vairākos spriedumos ir norādījusi, ka procesuālā ekonomija ir viens no Satversmes 92. panta saturu veidojošiem elementiem.<sup>2</sup> Latvijas Republikas Satversmes komentāros<sup>3</sup> ir norādīts, ka tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā (ātrā un efektīvā procesā) ir viens no tiesību uz taisnīgu tiesu pamatelementiem un ka tā nodrošināšana vienlaikus ir leģitīms mērķis, lai ierobežotu citu tiesību uz taisnīgu tiesu elementus. Šis atziņas ietekmē ir veikti vairāki grozījumi Civilprocesa likumā, ieviešot rakstveida procesus atsevišķu kategoriju lietās,<sup>4</sup> kā arī nosakot tiesas sprieduma pārsūdzības iespējas atsevišķu kategoriju lietās tikai apelācijas instancē. Realizējot tiesības uz taisnīgu tiesu civilprocesā, nepieciešams nodrošināt, ka abu civiltiesiskā strīda pušu tiesības tiek izmantotas pēc iespējas tādā veidā, lai procesuālo tiesību un procesuālo aizsardzības līdzekļu izmantošana civiltiesiskā strīdā neradītu neierobežoti ilgus tiesas procesus, bet, kā norādījusi Satversmes tiesa, skaidrojot jēdzienu “aizstāvēt tiesības”, – katram procesam saprātīgā laikā jānoslēdzas ar spēkā stājušos spriedumu.<sup>5</sup> Tas nozīmē, ka puses savas procesuālās tiesības un procesuālos aizsardzības līdzekļus izmanto

<sup>1</sup> Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [14.01.2019. red.].

<sup>2</sup> Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01, secinājumu daļas 5. punkts un Satversmes tiesas 11.10.2004. spriedums lietā Nr. 2004-06-01, 14. punkts. Pieejams: [www.likumi.lv](http://www.likumi.lv) [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>3</sup> Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 139. lpp.

<sup>4</sup> Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 18.04.2013.; sk. arī 13.02.2014., 14.12.2017. [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>5</sup> Satversmes tiesas 17.05.2010. spriedums lietā 2009-93-01, 12.2. punkts. Pieejams: [www.likumi.lv](http://www.likumi.lv) [aplūkots 14.01.2019.].

godprātīgi un tajā procesa stadijā, kurā tas ir paredzēts. Izmantotie paņēmieni ir pēc iespējas ekonomiskāki, tie vienlaikus katras lietas izskatīšanas gaitā nodrošina pušu sacīksti un līdztiesību, kā arī nenovilcina ātrāku strīda risinājumu. Tādējādi procesa vadītājam (tiesnesim), kura lietvedībā atrodas noteiktais civiltiesiskais strīds, tas uzliek pienākumu reaģēt uz katru strīda puses apzinātu vai neapzinātu mēģinājumu izmantot tādus procesuālos līdzekļus un paņēmienus, kuri tikai formāli atbilst iespējamās patiesības noskaidrošanas mērķim un personas tiesību un interešu aizsardzībai tiesvedības gaitā.

Cilvēktiesību tiesas spriedumos ir norādīts: valstij ir pienākums organizēt tiesas procesus tā, ka tiesas process saprātīgā laikā noved pie rezultāta, pat ja procesa dalībnieks izmanto visas viņa rīcībā esošās procesuālās iespējas.<sup>6</sup> Līdz ar to primāri likumdevējam ir jāparedz procesuālie instrumenti, kurus tiesnesis var izmantot, lai nodrošinātu procesuālās ekonomijas principa ievērošanu, izskatot katru civillietu.

Vērtējot Latvijas Civilprocesa likuma grozījumus, ir vērojama tendence ietvert normatīvajā aktā procesuālos instrumentus, kas ļautu tiesnesim piemērot procesuālās sankcijas gadījumos, ja lietas dalībnieks negodprātīgi izmanto likumā noteiktās tiesības vai novilcina savu pienākumu izpildi. Naudas sodu kā civilprocesa smagākās sankcijas piemērošana lietas dalībniekam par procesuālo tiesību un pienākumu pārkāpumiem nevar kļūt pašmērķis visos gadījumos, kad tiesa konstatē jebkādu negodprātību lietas dalībnieka rīcībā. Vienlaikus, kā pamatoti norādīts juridiskajā literatūrā, naudas sods ir arī visbiežāk piemērotā procesuālā sankcija.<sup>7</sup> Sankcijas piemērošana naudas soda veidā ir pieļaujama, ja lietas dalībnieks apzināti un mērķtiecīgi vēlas novilcināt procesa virzību, aizskarot pretējās strīda puses intereses pēc iespējas ātrāk nonākt līdz risinājumam tiesas nolēmuma veidā. Līdz ar to naudas soda kā procesuālās sankcijas piemērošana un tā apmēra noteikšana ir vērtējama katrā atsevišķā gadījumā pēc procesuālās lietderības. Satversmes tiesa ir norādījusi, ka naudas soda uzlikšana procesuālās sankcijas veidā ir vērsta uz strīdu ātrāku un efektīvāku izskatīšanu, kā arī uz tiesas noslogotības mazināšanu un līdz ar to nodrošina gan citām personām noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu, gan arī tās tiesības, kuru aizsardzībai personas griezušās tiesā.<sup>8</sup>

Lai panāktu ātrāku strīda izskatīšanu, tika veikti grozījumi Civilprocesa likumā, kuri vienkāršo strīda izskatīšanas procedūras, tas ir, atsevišķu kategoriju lietās kā prioritāru nosakot lietas izskatīšanu rakstveida procesā, pieļaujot saīsinātas formas sprieduma kā galīgā sprieduma spēkā stāšanos, kā arī veicinot lietas dalībnieku saziņu ar tiesu elektroniskā formā vai izmantojot tiešsaistes sistēmas.

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka procesuālās ekonomijas principa mērķis ir vienkāršot un saīsināt tiesvedību, lai atbrīvotos no nevajadzīgām darbībām tiesā, un tas tiek panākts, koncentrējot pēc iespējas vairāk procesuālo darbību mazākos ar tiesvedību saistītos procesuālos posmos.<sup>9</sup> Šādam viedoklim var piekrist, jo procesuālās ekonomijas princips ne tikai ir attiecināms uz saprātīgākiem un īsākiem termiņiem, kā definēts likumā "Par tiesu varu", bet tā būtība ir vērsta arī uz

<sup>6</sup> Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Spriedumi un lēmumi lietās pret Latviju: Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Ar Egila Levita komentāriem. Eiropas Padomes Informācijas birojs, 2004, 18. lpp.

<sup>7</sup> Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrās papildinātais izdevums. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 238. lpp.

<sup>8</sup> Satversmes tiesas 05.11.2008. spriedums lietā Nr. 2008-04-01. Pieejams: [www.likumi.lv](http://www.likumi.lv) [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>9</sup> International Civil Procedure. (World Law Group Series). Shelby R. Grubbs, 2003, p. 24.

formālu un nelietderīgu procedūru izskaušanu no tiesvedības. Jāatzīst, ka šī principa satura teorētiskie aspekti šādā kontekstā juridiskajā literatūrā ir salīdzinoši maz pētīti, taču vairumā gadījumu procesuālās ekonomijas principa izpausme tiek akcentēta kā prasība pēc iespējas īsā laikā un ar vismazākajām izmaksām sasniegt procesa mērķi.<sup>10</sup> Līdz ar to var nodalīt vairākus elementus, no kuriem katrs atsevišķi nodrošina kādu procesuālās ekonomijas aspektu, un tie ir: noteikti termiņi procesuālo darbību realizācijai gan tiesai, gan lietas dalībniekiem, procesuālo darbību koncentrācija pēc iespējas mazākos tiesvedības posmos, formālu procedūru un darbību mazināšana vai izslēgšana lietas izskatīšanas gaitā, procesuālo resursu un izmaksu samazināšana.

Saistībā ar noteiktu termiņu ievērošanu jānorāda: savulaik tiesību zinātnieks Vladimirs Bukovskis ir teicis: ja process ir dinamiska parādība, kur ir pastāvīga kustība, tad visām, kā tiesas, tā arī pušu darbībām jānorisinās zināmā laikā.<sup>11</sup> Termiņu nozīmīgumu uzsvērusi arī Satversmes tiesa, norādot, ka “tiesiskās stabilitātes nodrošināšanai kalpo arī konkrētu procesuālo darbību veikšanai noteikti termiņi, kuru mērķis ir nodrošināt lietas atrisināšanu saprātīgā laika posmā un nodrošināt otras puses paļāvību, ka konflikta risinājums vēlāk netiks pārskatīts”.<sup>12</sup> Likumā noteiktā termiņa nokavējuma sekas lietas dalībniekam ir vērstas uz noteiktu tiesību izbeigšanos. Šāda norma ir nostiprināta Civilprocesa likuma 49. pantā, un nokavēta procesuālā termiņa atjaunošana ir pieļaujama tikai pēc lietas dalībnieka lūguma, ja tiesa atzīst nokavējuma iemeslus par attaisnojošiem. Taču arī lūgums atjaunot nokavēto procesuālo termiņu ir jāizsaka nekavējoties, tiklīdz ir zuduši šķēršļi, kuri traucēja personai realizēt procesuālās darbības. Civilprocesa likumā regulējums par kārtību un iespējamajiem laika limitiem, kādos būtu jāizsaka lūgums par likumā noteiktā procesuālā termiņa atjaunošanu, lai veiktu darbību, tieši nav ietverts, bet kā piemēru var norādīt Darba likuma<sup>13</sup> 123. panta trešo daļu, kurā noregulēts civilprocesuāls termiņš darbības veikšanai. Tā noteic, ka “pieteikums par nokavētā prasības termiņa atjaunošanu iesniedzams ne vēlāk kā divu nedēļu laikā no dienas, kad zudis prasības termiņa nokavējuma pamats. Šādu pieteikumu nevar iesniegt, ja no nokavētā prasības termiņa beigām pagājis vairāk nekā viens gads”.

Tiesu praksē ir atzīts, ka līdz ar prekluzīvā termiņa izbeigšanos zūd arī pašas tiesības. Kasācijas instances tiesas judikatūrā nostiprināta atziņa, ka prekluzīva termiņa nokavējums ir absolūts materiāltiesisks šķērslis prasības apmierināšanai.<sup>14</sup> Līdzīgi pēc analogijas šo tēzi varētu attiecināt arī uz procesuālo termiņu nokavējumu, nosakot, ka gadījumā, ja likumā noteiktais termiņš ir nokavēts un lietas dalībnieks saprātīgā termiņā, piemēram, divu nedēļu laikā no dienas, kad termiņa nokavējuma pamats ir zudis, nav realizējis savas tiesības lūgt nokavētā termiņa atjaunošanu, šis termiņš nav atjaunojams.

<sup>10</sup> Brändli B. Prozeßökonomie im schweizerischen Recht: Grundlagen, bundesgerichtliche Rechtsprechung und Auswirkungen im schweizerischen Zivilprozess. 2013, p. 32. Pieejams: [http://verdi.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifizier/4138/\\$FILE/dis4138.pdf](http://verdi.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifizier/4138/$FILE/dis4138.pdf) [aplūkots 25.01.2019.].

<sup>11</sup> Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 278. lpp.

<sup>12</sup> Satversmes tiesas 26.11.2002. spriedums lietā Nr. 2002-09-01. Pieejams: [www.likumi.lv](http://www.likumi.lv) [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>13</sup> Darba likums: LV likums. Pieņemts 20.06.2002. [20.01.2019. red.].

<sup>14</sup> Sk., piemēram: Augstākās tiesas Senāta 08.04.2009. spriedums lietā Nr. SKC-117, 16.12.2009. spriedums lietā Nr. SKC-1072, 27.10.2010. spriedums lietā Nr. SKC-945, 25.05.2011. spriedums lietā Nr. SKC-699, 14.12.2012. spriedums lietā Nr. SKC-886. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 23.01.2019.].

Jau pašlaik Civilprocesa likumā ir atrodami tādi procesuālo darbību termiņi, kuri ir noteikti kā galīgi un kurus nav iespējams atjaunot. Kā piemēru var norādīt puses tiesības vienkāršotās procedūras lietā rakstveidā iesniegt sprieduma sastādīšanas lūgumu, lai spriedums tiktu sastādīts atbilstoši vispārīgajām pārsūdzamā sprieduma taisīšanas prasībām ar izvērstu sprieduma aprakstošo un motīva daļu. Lūgumu iesniedz tiesai 10 dienu laikā no saīsinātā sprieduma sastādīšanas dienas, un šajā termiņā lūgumam kā procesuālam dokumentam jau ir jābūt reģistrētam tiesas kancelejā. Šī termiņa nokavējuma sekas ir satura ziņā saīsinātā sprieduma spēkā stāšanās, kas ir neatgriezenisks process. Vēl jo vairāk, Civilprocesa likumā ir tieši neregulētas arī nokavējuma sekas, izslēdzot iespēju interpretēt tiesību normu ar citām iespējamām procesuālajām sekām. Prekluzīvā termiņa nokavējuma sekas ir galīgas, un Civilprocesa likums noteic, ka sprieduma sastādīšanas lūgumu, kas iesniegts pēc termiņa beigām, tiesa nepieņem un atdod iesniedzējam, kā arī lēmums par atteikšanos pieņemt sprieduma sastādīšanas lūgumu nav pārsūdzams. Satversmes tiesas ieskatā ikvienas procesuālās darbības veikšanai nepieciešams atbilstošs un noteikts laika ierobežojums.<sup>15</sup> Līdz ar to var pamatoti uzskatīt, ka vienkāršotās procedūras lietās vai tādos procesos, kad ir paredzēts taisīt tiesas nolēmumu, ievērojot saīsinātas procedūras, ir attaisnojami Civilprocesa likumā ietvert tādus termiņus procesuālo darbību realizācijai, kuri līdz ar termiņa beigu datuma iestāšanos nav atjaunojami un ir galīgi. Tādējādi tiek nodrošināta Civilprocesa likuma mērķu sasniegšana – radīt ātrākus un efektīvākus procesus. Tomēr arī šādā gadījumā, lai gan mērķis ir procesuālais ātrums, būtu jāpieļauj laika robeža, kādā lietas dalībniekam saglabājama tiesība lūgt tiesai izvērtēt termiņa nokavējuma pamatu un iespēju realizēt savas procesuālās tiesības uz tāda nolēmuma saņemšanu, kura motīvu daļā ir redzami tiesas secinājumi un argumenti.

Nozīmīgs un būtisks procesuālās ekonomijas principa instruments ir procesuālo darbību vienkāršošana, mazinot nevajadzīgas, smagnējas un laikietilpīgas darbības. Tiesību doktrīnā pastāv pamatots uzskats, ka tiesnesim, kuram ir jāievēro ekonomijas princips, vadot tiesvedības procesu, ir jābūt uzmanīgam, lai neprasītu lietas dalībniekam veikt bezjēdzīgas darbības. Savukārt likumdevējam ir jānodrošina tiesisks process, kas novērš nevajadzīgas procedūras.<sup>16</sup> Vērtējot beidzamo gadu grozījumus Civilprocesa likumā, var secināt, ka no likuma tiek izslēgtas tādas darbības, kuru nozīme laika gaitā ir zudusi un kuras laika gaitā sevi nav attaisnojušas. Tā, piemēram, 2018. gadā tika izslēgts regulējums par saīsināto spriedumu kā starpspriedumu sarežģītās lietās, paredzot civillietā taisīt vienu spriedumu, kas satura ziņā atbilst visām sprieduma prasībām. Tajā pašā laikā tika ieviests satura ziņā saīsināts spriedums vienkāršotās procedūras lietās, kurš var stāties spēkā un būt izpildāms sprieduma izpildes procesā. No Civilprocesa likuma regulējuma tika izslēgts formālais pienākums tiesai doties uz apspriežu istabu, lai pieņemtu procesuālus lēmumus vai taisītu tiesas spriedumus. Laika gaitā šī procesuālā darbība tika atzīta par nelietderīgu un laikietilpīgu formalitāti. Pašlaik Civilprocesa likums pieļauj tiesai atsevišķus procesuālus jautājumus izlemt apspriedē, neatstājot tiesas sēžu zāli. Tādējādi salīdzinoši vienkārši procesuāli jautājumi, kuri neprasa

<sup>15</sup> Satversmes tiesas 26.11.2002. spriedums lietā Nr. 2002-09-01, 1. punkts. Pieejams: [www.likumi.lv](http://www.likumi.lv) [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>16</sup> Stern M. Ph. Prozessökonomie und Prozessbeschleunigung als Ziele der zürcherischen Zivilrechtspflegegesetzte. Zürich, 1989, S. 3.

noformējumu atsevišķa procesuāla dokumenta veidā, var tikt pieņemti, ekonomējot tiesas un arī lietas dalībnieku laiku.

Procesuālās ekonomijas princips ir vērsts uz procesa vienkāršošanu.<sup>17</sup> Tā kā Civilprocesa likumā procesuālās ekonomijas principa saturs nav tieši norādīts, tas izsecināms teleoloģiskās interpretācijas ceļā, kā arī no tiesu prakses piemēriem. Vērtējot procesuālās ekonomijas izpausmi tiesu praksē beidzamajos gados, konstatējamas vairākas likumsakarības.

- 1) Vairākos tiesu spriedumos tiesas, atsaucoties uz procesuālās ekonomijas principu, sprieduma motīvu daļā nevērtēja atsevišķus lietas dalībnieka tiesas sēdē izteiktos iebildumus pret prasību, jo tiesas ieskatā tiem nebija nozīmes lietā. Visbiežāk šādai tiesas rīcībai spriedumos tika norādīts pamatojums, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņu, ka no Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta izriet tiesas pienākums argumentēt nolēmumu, bet tas nav saprotams kā prasība detali-zēti atbildēt uz jebkuru argumentu.<sup>18</sup>
- 2) Atsevišķi spriedumi, atsaucoties uz procesuālo ekonomijas principu, ietvēra norādes, kas pamatoja tiesas atteikumu lietas dalībnieka lūgumam skatīt lietu tiesas sēdes formātā, pieņemot nolēmumu lietā rakstveida procesā.
- 3) Apelācijas instances tiesa, izskatot lietu pēc būtības un nonākot pie tiem pašiem secinājumiem, kurus izdarījusi pirmās instances tiesa, ir atsaukusies uz pārsūdzētā sprieduma motīvu daļu, atkārtoti nerakstot tajā izklāstītos argumentus, kas arī atbilst procesuālās ekonomijas principam.

Šāda tiesu prakses attīstības tendence, izvēloties tikai nozīmīgākos pušu argumentus vērtēšanai vai atsaucoties uz pirmās instances tiesas sprieduma argumentācijas pareizību un neatkārtojot tos apelācijas instances spriedumā, bez šaubām, ir atbalstāma un ekonomē tiesas resursus. Tomēr katrā atsevišķā gadījumā tiesai ir rūpīgi jāizvērtē iespēja atsaukties uz procesuālās ekonomijas principa piedāvātajām iespējām ietaupīt laiku un resursus. Procesuālās ekonomijas princips nedrīkst aizskart personas tiesības uz kvalitatīvu un vispusīgu aizskarto tiesību un aizsargājamo interešu izvērtējumu tiesas spriedumā.

Līdz ar to ir jāsecina, ka, atsaucoties uz procesuālās ekonomijas principu, nevar aizskart lietas dalībnieka likumā nostiprinātās tiesības, kā arī procesuālās ekonomijas principam nav priekšrocību attiecībā pret citiem civilprocesa principiem, it īpaši, ja to izpausme ir saistīta ar tiesībām uz taisnīgu tiesu. Uz to, ka nav pieļaujams procesuālās ekonomijas principam dot priekšroku attiecībā pret tiesībām uz taisnīgu tiesu jeb procesuālā taisnīguma principam kā tiesību uz taisnīgu tiesu elementam, ir norādījuši arī citi autori savos paustajos viedokļos,<sup>19</sup> analizējot procesuālās ekonomijas principa izpausmes civilprocesā. Tas nozīmē, ka tādu procesuālo darbību piemērošana, kas vērsta uz tiesas spriešanas procedūru vienkāršošanu civillietās, ir pieļaujama tiktāl, ciktāl tas neskar personas tiesības uz taisnīgu tiesu pēc būtības.

<sup>17</sup> McCorkle A. Allgemeinkundigkeit: § 291 ZPO als Rechtsgrundlage richterlicher Internetrecherchen? Mohr Siebeck, 2018, S. 138.

<sup>18</sup> ECT 19.04.1994. spriedums lietā Van de Hurk v. The Netherlands (iesnieguma Nr. 16034./90), 61. punkts. [24.01.2019.].

<sup>19</sup> Briedis E. Tiesību normas hipotēze nosaka prasības pamata saturu. Jurista Vārds, 04.12.2012., Nr. 49.

## Kopsavilkums

1. Procesuālās ekonomijas princips ir pieskaitāms pie vispārējiem tiesvedības principiem, un tā ietekme kriminālprocesā, administratīvajā procesā un civilprocesā ir atšķirīga, ņemot vērā katras likumā noregulētās procesuālās darbības lietderību kopsakarā ar katras procesuālās darbības sasniedzamo mērķi.
2. Naudas sods ir civilprocesa smagākā sankcija, kas piemērojama lietas dalībniekam par procesuālo tiesību un pienākumu pārkāpumiem. Taču tas nevar kļūt par civilprocesa pašmērķi visos gadījumos, kad tiesa konstatē jebkādu negodprātību lietas dalībnieka rīcībā. Sankcijas piemērošana naudas soda veidā ir pieļaujama, ja lietas dalībnieks apzināti un mērķtiecīgi vēlas novilcināt procesa virzību, aizskarot pretējās strīda puses intereses pēc iespējas ātrāk nonākt līdz risinājumam tiesas nolēmuma veidā. Līdz ar to naudas soda kā procesuālās sankcijas piemērošana un tā apmēra noteikšana ir vērtējama katrā atsevišķā gadījumā pēc procesuālās lietderības.
3. Civilprocesa likumā būtu nosakāms procesuālās darbības termiņa ierobežojums, paredzot, ka procesuālā termiņa nokavējuma gadījumā lietas dalībnieks saprātīgā laika posmā (piemēram, divu nedēļu laikā) var lūgt atjaunot šo termiņu, bet, ja termiņa nokavējuma pamats ir zudis – lietas dalībnieks nav realizējis savas tiesības lūgt atjaunot nokavēto termiņu –, šis termiņš nav atjaunojams.
4. Procesuālās ekonomijas princips nedrīkst aizskart personas tiesības saņemt kvalitatīvu un vispusīgu aizskarto tiesību un aizsargājamo interešu izvērtējumu tiesas spriedumā, jo, atsaucoties uz procesuālās ekonomijas principu, nevar aizskart lietas dalībnieka likumā nostiprinātās tiesības. Procesuālās ekonomijas principam nav priekšrocību attiecībā pret citiem civilprocesa principiem, it īpaši, ja to izpaušme ir saistīta ar tiesībām uz taisnīgu tiesu.



# NEVAINĪGUMA PREZUMPCIJA: KAS TĀ IR, KO UN KĀPĒC PAREDZ?

## PRESUMPTION OF INNOCENCE: WHAT IS IT, WHAT DOES IT DETERMINE, AND WHY?

**Kristīne Strada-Rozenberga, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

### Summary

The article deals with the presumption of innocence as one of the basic principles of criminal procedure. It outlines the legal framework of this principle, the current issues, but basically and above all focuses on the question of whether the presumption of innocence is a presumption in the usual sense of the word, what the assumption itself is, and what it really means, and the purpose of this principle. Attention is drawn to the presumption of innocence as a requirement for specific criminal proceedings. Describing the objective of the presumption of innocence, it is agreed that, alongside the protection of the rights of a particular person, this principle is also of a benefit to society as a means of strengthening the rule of law. Analyzing what the presumption of innocence is intended to support, it is agreed that this fundamental principle of criminal procedure implies recognition of the assumption of innocence as opposed to the non-presumption of guilt. It is also acknowledged that in examining the presumption of innocence, it is important that a person cannot be “legally recognized” nor “considered” as guilty until proven guilty according to law. If the first prevents the attribution of legal and other consequences to a person who has not yet been convicted of having committed a criminal offense, the other ensures appropriate treatment of the person during the proceedings.

**Atslēgvārdi:** nevainīguma prezumpcija, kriminālprocesa pamatprincips, personas tiesības kriminālprocesā, tiesiskuma stiprināšana

**Keywords:** presumption of innocence, fundamental principle of criminal procedure, rights of a person in criminal proceedings, strengthening of the rule of law

### Ievads

*Nevainīguma prezumpcijai ir acīmredzami neapstrīdama loma retorikā, kas ieskauj kriminālprocesu.*

(Antony Duff, 2013)

Nevainīguma prezumpcija tiek uzskatīta par vienu no kriminālprocesa pamatprincipiem, kura nepieciešamība ir vispārpieņemta. Bieži vien šis princips tiek uztverts kā pašsaprotams, tai pašā laikā tā dziļāka analīze nereti izpaliek. Šis

ir viens no konstitucionāla līmeņa kriminālprocesa funkcionēšanas principiem, kura tiesiskais regulējums ietverts gan konstitūcijās, gan dažādos starptautiskos un Eiropas Savienības cilvēktiesību dokumentos, gan nacionālajos likumos. Tomēr šī principa izpratnes un būtības skaidrojumā joprojām sastopama nevienprātība, diskusijas un problemātika. Par nevainīguma prezumpciju varētu rakstīt daudz un to aplūkot no dažādiem skatpunktiem. Šajā rakstā ieskicēts nevainīguma prezumpcijas tiesiskā regulējuma modelis un mūsdienu aktualitātes, taču pamatā un galvenokārt uzmanība pievērsta jautājumiem par to, vai nevainīguma prezumpcija vispār ir prezumpcija šī vārda ierastajā izpratnē, kādu pieņēmumu sevī ietver šis princips un ko tas īsti nozīmē, kā arī kāds ir šī principa mērķis. Uzmanība pievērsta nevainīguma prezumpcijai kā uz konkrētu kriminālprocesa attiecināmai prasībai. Raksturojot nevainīguma prezumpcijas pastāvēšanas mērķi, mēģināts rast skaidrību, vai tā ir tikai konkrētas personas procesuāla garantija vai arī šim principam ir nozīme arī kā sabiedrības labumam – tiesiskuma stiprināšanas līdzeklim. Savukārt, analizējot, ko īsti nevainīguma prezumpcija paredz pieņemt par kriminālprocesa “sākuma punktu”, skatīts tas, vai tā ir “nevainīguma” prezumēšana vai vainīguma prezumpcijas neesamība. Tāpat nevainīguma prezumpcijas apskatā izvirzīts jautājums par to, vai nevainīguma prezumpcija liedz “atzīt” vai “uzskatīt” personu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, pirms tas nav noticis likumā noteiktā kārtībā, kas ļauj saskatīt nevainīguma prezumpcijas gan kā procesuāla instrumenta, gan attieksmes formulas būtību. Izvirzīto jautājumu apskatam pētīts gan nevainīguma prezumpcijas normatīvais regulējums, gan tās skatījums Satversmes tiesas judikatūrā, gan doktrīnā pastāvošās diskusijas un viedokļu dažādība.

## **1. Ieskats nevainīguma prezumpcijas kā kriminālprocesa pamatprincipa tiesiskajā regulējumā**

Nevainīguma prezumpcija ir kriminālprocesa princips ar senu vēsturi, kura saistāma vismaz ar Justiniāna laiku un kuras izpētē gan arī nav neskaidru un diskutējamu aspektu.<sup>1</sup> Lai gan nereti nevainīguma prezumpcijas mūsdienu izpratne tiek saistīta ar angļu tiesībām, atzīmējams, ka princips “nevainīgs, pirms nav pierādīts, ka vainīgs” angļu tiesās vai jurisprudences traktātos nav atrodams pirms 1800. gada, kamēr francūži to iekļāva 1789. gada Franču deklarācijā, nosakot, ka “ikviens cilvēks prezumējams par nevainīgu, kamēr nav atzīts tā vainīgums”.<sup>2</sup>

Mūsdienās nevainīguma prezumpcijas tiesiskais regulējums rodams gan konstitūcijās, gan starptautiskajos un Eiropas Savienības normatīvajos dokumentos, gan nacionālā līmeņa kriminālprocesa tiesībām veltītos normatīvos aktos. Lai nodrošinātu rakstā tālāk apskatīto jautājumu pilnīgāku ilustrāciju, sniedzams ieskats šajos normatīvajos dokumentos, īsi tos citējot un izceļot šī raksta tematikai atbilstošos formulējumus.

<sup>1</sup> Sk. sīkāk, piemēram: Stumer A. The Presumption of Innocence: Evidential and Human Rights Perspectives. UK: Hart Publishing, 2010, p. 1; Van Damme R. The Presumption of Innocence: an Antidote for Sarifal Venom? Patterns of Girard's 'Primitive' Sacred in Late Medieval and Early Modern Criminal Law. Netherlands Journal of Legal Philosophy, 2016, No. 1 (45), pp. 10–41.

<sup>2</sup> Pennington K. Innocent Until Proven Guilty: The Origins of Legal Maxim. 63 JURIST: STUD. CHURCH L. & MINISTRY, 2013, No. 16, pp. 106–124.

Konstitucionālā regulējuma līmenī Latvijā nevainīguma prezumpcijas regulējums visai lakoniskā veidā iekļauts Satversmes<sup>3</sup> 92. panta otrajā teikumā: “*Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.*” Jautājums par dažādu Latvijas nacionālo likumu normu atbilstību šai Satversmes normai vairākkārt ir nonācis Satversmes tiesas uzmanības lokā, kura savos spriedumos iekļāvusi nozīmīgas atziņas par nevainīguma prezumpcijas principa saturu un pastāvēšanas mērķi. Tā Satversmes tiesa atzinusi, ka “nevainīguma prezumpcija pasargā personu, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums par, iespējams, tās izdarītu noziedzīgu nodarījumu, *no atzišanas par vainīgu*, pirms šīs personas vaina nav pierādīta likumā noteiktā kārtībā...” un ka “Nevainīguma prezumpciju veido trīs elementi... 1) tā aizsargā personu, lai to *neatzītu par vainīgu, kamēr tās vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu*, 2) personai *nav jāpierāda savs nevainīgums* [...], 3) visas *saprātīgas šaubas par vainu*, kuras nav iespējams novērst, *jāvērtē par labu apsūdzētai personai* [...]”<sup>4</sup> Tāpat Satversmes tiesa norādījusi, ka “Nevainīguma prezumpcija *liedz pret personu izturēties tā, it kā būtu pierādīts, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu*”<sup>5</sup>

Minami vairāki starptautiskā un Eiropas Savienības līmeņa normatīvie dokumenti, kuros iekļauta nevainīguma prezumpcija.

- Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas<sup>6</sup> 11. pants – saskaņā ar to “*Katram cilvēkam, kam inkriminēts kriminālnoziegums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu atklātā tiesas procesā, kurā viņam tiek nodrošinātas visas iespējas uz aizstāvību.* (Everyone charged with a penal offence has the right to be presumed innocent until proved guilty according to law in a public trial at which he has had all the guarantees necessary for his defence.)
- Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām<sup>7</sup> 14. pants – tajā paredzēts, ka “*Katram, kam inkriminēts kriminālnoziegums, ir tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, kamēr viņa vaina nebūs pierādīta saskaņā ar likumu.* (Everyone charged with a criminal offence shall have the right to be presumed innocent until proved guilty according to law.)
- Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas<sup>8</sup> 6. pants – tajā noteikts, ka “*Ikviens, kas tiek apsūdzēts kriminālnoziegumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina netiek pierādīta saskaņā ar likumu.* (Everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law.)
- Eiropas Savienības Pamattiesību hartas<sup>9</sup> 48. pants – saskaņā ar to “*Ikvienu apsūdzēto uzskata par nevainīgu, kamēr vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu.* (Everyone who has been charged shall be presumed innocent until proved guilty according to law.)

<sup>3</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [22.03.2019. red.].

<sup>4</sup> Sk., piemēram: Satversmes tiesas 23.02.2006. spriedums lietā Nr. 2005-22-01, 4. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 34 (3402); Satversmes tiesas 15.11.2016. spriedums lietā Nr. 2015-21-01, 19. p. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 224 (5796).

<sup>5</sup> Satversmes tiesas 23.02.2006. spriedums lietā Nr. 2005-22-01, 5.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 34 (3402).

<sup>6</sup> ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemta 10.12.1948.

<sup>7</sup> ANO Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966.

<sup>8</sup> Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

<sup>9</sup> Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2012, Nr. C 326.

- Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas ES 2016/343 (2016. gada 9. marts) par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā<sup>10</sup> (turpmāk – ES Nevainīguma prezumpcijas direktīva) 3. pants – tajā noteikts, ka “Dalībvalstis nodrošina, ka *aizdomās turētie un apsūdzētie tiek uzskatīti par nevainīgiem*, kamēr nav pierādīta viņu vaina saskaņā ar tiesību aktiem”. (*Member States shall ensure that suspects and accused persons are presumed innocent until proved guilty according to law.*)

Nacionālā līmenī attiecībā uz kriminālprocesa nevainīguma prezumpcija Latvijā nostiprināta Kriminālprocesa likuma<sup>11</sup> (turpmāk – KPL) 19. pantā, kura pirmajā daļā noteikts: “*Neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu*, kamēr tās vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta šajā likumā noteiktajā kārtībā.”

## 2. Nevainīguma prezumpcija un mūsdienu aktualitātes

Nevainīguma prezumpcija kā kriminālprocesa princips, lai arī sens un vispār-atzīts, tomēr atzīstams par tādu, kas pastāvīgi attīstās. Arī pēdējā desmitgade un turpmākie gadi var tikt attiecīgi vērtēti vai prognozēti kā laiks, kurā notiek pastiprināta pievēršanās nevainīguma prezumpcijai un tās izpratnei uz moderno kriminālprocesa virzienu attīstības fona. Modernie kriminālprocesa attīstības virzieni galvenokārt saistās ar tādu uzdevumu attiecināšanu uz krimināltiesisko sfēru, kas agrāk tai nebija raksturīgi (piemēram, uz notiesāšanu nebalstīta mantas konfiskācija, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas izpratnes kardināla pārskatīšana, atbildību nesaistot ar konkrēti izdarītu noziedzīgu nodarījumu, juridisko personu krimināltiesiska atbildība utt.), kā arī veidiem, kas pat salīdzinoši nesēnā pagātnē nebija raksturīgi krimināltiesiskajai sfērai (piemēram, arvien lielāka prezumpciju izmantošana, arvien aktīvākas lomas atvēlēšana privātpersonām pierādīšanā, atsvabinot no pierādīšanas pienākuma valsti utt.).

Šajos apstākļos jau tagad apzināmas un tuvākajā nākotnē prognozējamas galvenās jomas vai virzieni, kuros nevainīguma prezumpcijas izpratnes un darbības robežu aspekts ir un/vai kļūs īpaši aktuāls.

- *Šķietama “procesuālo tiesību” efektivitātes panākšana ar materiālo tiesību palīdzību*, piemēram, konstruējot tādus noziedzīgo nodarījumu sastāvus, kuros paredzēta atbildība bez personas vainīguma izvērtēšanas utt. Šāds aspekts zināmā mērā saistāms ar jau ilgāku laiku pastāvošo diskusiju par to, vai nevainīguma prezumpcijai ir vai nav saskatāms materiāltiesiskais aspekts.<sup>12</sup> Šī diskusija ir smaga un sarežģīta, to uzskatāmi ilustrē, piemēram, viedoklis, ka nevainīguma prezumpcijai ir procesuāla daba un tā nav attiecināma uz to, kas ir un kas nav atzīstams par sodāmu – tam pretnostatās

<sup>10</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Pieņemta 09.03.2016.

<sup>11</sup> Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. [21.03.2019. red.].

<sup>12</sup> Šajā rakstā ar “materiāltiesisko” aspektu saprotams iespējama nevainīguma prezumpcijas aizskārums ar materiālo tiesību normām. Netiek skatīts jautājums par to, vai pašai nevainīguma prezumpcijai nav materiāltiesisku tiesību daba, piemēram, saistībā ar tiesībām uz reputāciju, goda un cieņas aizsardzību. Caterini M. The Presumption of Innocence in Europe: Developments in Substantive Criminal Law. Beijing Law Review, 2017, Nr. 8, pp. 100–140.

atzinumi, ka būtu absurdi neuzlikt procesuālo pierādīšanas pienākumu par nevainīgumu, tai pašā laikā neattiecinot nevainīguma prezumpciju uz tā sauktās tiešās atbildības gadījumiem (*strict liability*).<sup>13</sup> Neiedziļinoties šajā diskusijā dziļāk, kas izietu ārpus šī raksta tiešā uzdevuma, atzīstams, ka viskorektāk būtu nemēģināt ielikt nevainīguma prezumpciju kādos formālos rāmjos, tādējādi nepamatoti formāli sašaurinot tās darbības robežas, bet, veidojot gan materiālo tiesību normas, gan procesuālās darbības vadlīnijas, respektēt nevainīguma prezumpcijas ideju un tās esamības mērķi.

- *Prezumpciju pielietojuma paplašināšana.* Tas, ka kriminālprocesā, kurā kā pamatprincips ir nostiprināta nevainīguma prezumpcija, par prettiesisku pati par sevi nav atzīstama fakta legālo prezumpciju pastāvēšana, ir moderna kriminālprocesa neatņemama sastāvdaļa. Šo prezumpciju pastāvēšanas pašas par sevi tiesiskumu ir atzinusi gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa,<sup>14</sup> gan ES institūcijas,<sup>15</sup> vienlaikus strikti norādot, ka šādām prezumpcijām jābūt saprātīgām un samērīgām, atspēkošanai viegli pakļaujamām, tādējādi to esamība nenonāk pretrunā ar nevainīguma prezumpcijas būtību un pastāvēšanas mērķi. Fakta legālo prezumpciju pieļaujamību Latvijas apstākļos vērtējusi un tās atzinusi par pieļaujamām un Satversmē atbilstošām arī Satversmes tiesa,<sup>16</sup> kura savā spriedumā iekļāvusi visai kardinālas atziņas, piemēram, ka, ieviešot fakta legālās prezumpcijas, tiesiski var tikt radīta iespēja uzlikt personām pienākumu "pierādīt savu nevainīgumu".<sup>17</sup> Domājams, ka ar terminoloģijas lietošanu būtu jābūt uzmanīgiem, jo kāda fakta izskaidrošana u. tml., kas atsevišķos gadījumos var tikt uzlikta personai, nebūtu pielīdzināma "nevainīguma konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā" pierādīšanai. Atzīstams gan, ka visi Satversmes tiesas spriedumi, kuros nevainīguma prezumpcijas aspekts līdz šim ticis vērtēts, ir attiekušies nevis uz Krimināllikuma vai Kriminālprocesa likuma normām, bet gan uz jautājumiem, kuri Satversmes tiesas ieskatā arī pakļaujami kriminālprocesuālo garantiju regulējuma un līdz ar to nevainīguma prezumpcijas attiecināmības sfērai.
- *Pierādīšanas pienākuma pārņemšana un dažādie pierādīšanas standarti (līmeņi) kriminālprocesā,* kā arī līdzdarbošanās pienākums pierādījumu ieguvē. Pierādīšanas pienākuma uzlikšana citiem kriminālprocesa dalībniekiem, izņemot procesa virzītāju pirmstiesas posmā un apsūdzības uzturētāju iztiesāšanā, arī ir raksturīga mūsdienu kriminālprocesam. Latvijā spēkā esošajā tiesiskajā regulējumā kā centrālais minams KPL 126. pants, tomēr atsevišķas nianšes iekļautas arī citās KPL normās. Nenoliedzot, ka atsevišķos gadījumos uzlikt aktīvu pienākumu līdzdarboties pierādīšanā procesa dalībniekiem ir gan saprātīgi, gan samērīgi un ka tas ir

<sup>13</sup> Sk. sīkāk, piemēram: Stumer A. 2010, pp. 53–67.

<sup>14</sup> Spilgtākais Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras piemērs – 07.10.1988. spriedums lietā Salabiaku pret Franciju (pieteikuma Nr. 10519/83).

<sup>15</sup> Sk., piemēram, Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Pieņemta 09.03.2016.

<sup>16</sup> Satversmes tiesas 15.11.2016. spriedums lietā Nr. 2015-21-01, 19. p. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 224 (5796); Satversmes tiesas 28.03.2013. spriedums lietā Nr. 2012-15-01, 15.1. p. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 224 (5796).

<sup>17</sup> Ibid.

sabiedrības interesēs, tomēr šajā aspektā īpaši svarīgi ir izvērtēt, vai pierādīšanas pienākuma uzlikšana nenonāk pretrunā ar nevainīguma prezumpcijas būtību un pamatfunkciju, tai skaitā ikvienas personas tiesībām uz pašneapsūdzēšanu.<sup>18</sup>

- *Nevainīguma prezumpcija un juridiskā persona.* Par šī jautājuma problemātiku spilgti liecina, piemēram, tā “apiešana” ES nevainīguma prezumpcijas direktīvā, to uz juridiskās personām neattiecinot un kā pamatojumu šādai rīcībai norādot – “ņemot vērā valsts tiesību aktu un judikatūras pašreizējo attīstības pakāpi valstu līmenī un Savienības līmeni, ir pārargri Savienības līmenī pieņemt tiesību aktus par juridisko personu nevainīguma prezumpciju”.<sup>19</sup> Līdz ar to pašlaik nevainīguma prezumpcijas attiecināmība uz juridisko personu vispār un konkrētos tās aspektos risināma, ņemot vērā starptautiskajā un nacionālajā līmenī noteiktās cilvēktiesības.<sup>20</sup> Prognozējams, ka, palielinoties tādu kriminālprocesa skaitam, kuri vērsti pret juridiskajām personām, tāpat kā daudzveidojoties gadījumiem, kad un kā tas notiek, jautājums par dažādu nevainīguma prezumpcijas aspektu attiecināmību uz juridisko personu tiks aktualizēts un līdz ar to prasis arī atbilstošus risinājumus vismaz judikatūrā.

Par katru no šiem virzieniem var runāt daudz plašāk, šajā rakstā tie tikai ieskicēti, lai uzskatāmi ilustrētu jautājuma aktualitāti. Šī raksta uzdevums ir cits, tomēr cieši saistīts ar atbilžu meklēšanu uz izvirzītajiem jautājumiem. Proti, lai risinātu ikvienu konkrētu jautājumu vai problēmu, jāsaprot vispārīgais. Šajā gadījumā tā ir pati nevainīguma prezumpcijas būtība un tās pastāvēšanas mērķis. Tikai tos saprotot, var tikt risināti jau konkrēti jautājumi. Vai nevainīguma prezumpcija ir vai nav attiecināma uz konkrētu jautājumu (jomu), kādā apmērā un ar kādām īpatnībām – uz šiem jautājumiem var atbildēt tikai tad, ja ir *sapratne par to, kas tad īsti ir nevainīguma prezumpcija, ko tā paredz un kāpēc tā nepieciešama*. Tieši atbilžu meklēšanai uz šiem jautājumiem veltītas turpmākās raksta sadaļas. Bez tam, apzinoties raksta ierobežoto apjomu un plašās diskusijas par attiecīgajiem jautājumiem, raksts vērtējams vien kā ievirze šajā fundamentālajā vērtībā, kas raksturo kriminālprocesu. Vienlaikus raksts veidots kā pamudinājums, risinot ikdienas jautājumus un vairāk vai mazāk īslaicīgas un aktuālas problēmas, neieslīgt fragmentāritā un virspusīgumā, aizmirstot par jautājumu pamatbūtību.

### 3. Nevainīguma prezumpcija – vai vispār prezumpcija?

Nevainīguma prezumpcijas kā kriminālprocesa pamatprincipa nosaukumā redzam vārdu “prezumpcija”. Tomēr var pievienoties literatūras avotos norādītajam, kas ļauj atzīt, ka tā *nav uzskatāma par prezumpciju šī vārda ierastajā izpratnē*. Proti, prezumpcijas parasti attiecināmas uz situāciju, kad kāds fakts

<sup>18</sup> Sīkāk sk., piemēram: Strada-Rozenberga K. Nevainīguma prezumpcija – ES minimālie standarti un Latvijas kriminālprocess. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 194.–205. lpp.; Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2017. gada grozījumi (II). Jurista Vārds, 17.10.2017., Nr. 43 (997), 28.–36. lpp.

<sup>19</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Pieņemta 09.03.2016. 14. apsvērumus.

<sup>20</sup> Sīkāk sk.: Strada-Rozenberga K. Juridiskā persona un nevainīguma prezumpcija kriminālprocesā. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā I, 606.–614. lpp.

tiek prezumēts kā pastāvošs tāpēc, ka pastāv kāds cits fakts (prezumpcija izriet no citiem, pierādītiem faktiem), vai arī kad atzinums ir pieredzē sakņots, tas ir, prezumpcijas (*presumption*) nošķiram no vienkāršiem pieņēmumiem (*assumption*) tieši ar to, ka tās ir balstītas uz faktiem vai pieredzi. Nevainīguma prezumpcija pavisam noteikti tāda nav. Tās piemērošanai nav nepieciešams nekāds cits fakts, tā nav arī balstīta uz pieredzi, bet gan pastāv pati par sevi kā *konstituējoša procesuālo kārtību nosakoša vērtība*.<sup>21</sup> Bez tam pati nevainīguma prezumpcija nekādu faktu nenostiprina (tā faktiski neatzīst, ka persona nav vainīga; tas lielākoties nemaz nav kriminālprocesa uzdevums), bet gan tā vairāk ir vadlīnija procesuālās kārtības noteikšanā, proti, pret personu “Jāattiecas kā pret nevainīgu neatkarīgi no personiskā uzskata, kāds izveidojies, līmenī, kādā tas vispār iespējams”.<sup>22</sup>

Jāpiekrīt, ka nevainīguma prezumpcija nav nedz saistīta ar citu faktu pastāvēšanu, nedz pieredzē sakņota, tādēļ tā var tikt atzīta par pretrunīgu principu.<sup>23</sup> Respektīvi, fakts, ka ir kāds apsūdzētais, pavisam noteikti neļauj pamatoti pieņemt, ka viņš tiešām nav vainīgs (tātad prezumpcijai nav uz faktiem balstīta pamatojuma). Tāpat arī pieredze neļauj atzīt, ka vairumā gadījumu apsūdzētie būtu nevainīgi. Gluži pretēji, absolūtā vairumā gadījumu personas, kuras tiek apsūdzētas, arī tiek atzītas par vainīgām. Tā, piemēram, Latvijā prokuratūra pēdējos gados nodod iztiesāšanai krimināllietas, kurās apsūdzēti aptuveni 10 000 personu, taču no tām attaisnotas tiek ap 100, tātad aptuveni 1%.<sup>24</sup> No šī viedokļa raugoties, nevainīguma prezumpcija “darbojas pret pieredzi un intuīciju”<sup>25</sup> un “tas, ko mēs īstenībā darām kriminālprocesā – ir izlikšanās process, kas ir pretrunā ar mūsu pieredzi, ka persona, kura ir apsūdzēta par nozieguma izdarīšanu, noziegumu nav izdarījusi”.<sup>26</sup>

Tādējādi atzīstams, ka *nevainīguma prezumpcija ir nevis tipiska prezumpcija, kas balstīta uz faktiem vai pieredzi, bet gan tiesiski nostiprināts pieņēmums, kurš nosaka procesuālās rīcības modeli šī vārda plašākā nozīmē*. Jāpiekrīt, ka ir jābūt labiem iemesliem, lai veidotu un tiesiski uzturētu šo fikciju.<sup>27</sup> Līdz ar to nepieciešams saprast, kādi tad ir iemesli nevainīguma prezumpcijas esamībai.

#### 4. Nevainīguma prezumpcijas saturs, pamats un nepieciešamība

Kā redzams raksta sākumā, gan Satversmē, gan lielākajā daļā normatīvo aktu nevainīguma prezumpcija definēta visai lakoniski. Jau izvērstāks tās skatījums iekļauts KPL, kā arī dažādu tiesu judikatūrā. Nevainīguma prezumpcijas

<sup>21</sup> Sikāk sk., piemēram: Duff A. Who Must Presume Whom to Be Innocent of What? *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2013, No. (42) 3, pp. 193–204, 170–192; Weigend T. There is Only One Presumption of Innocence. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2013, No. (42) 3, pp. 193–204, 193–194; Lippke R. L. Taming the Presumption of Innocence. Oxford University Press, 2016, p. 12; Caterini M. 2017, pp. 114–126 u. c.

<sup>22</sup> Ferguson P. R. The Presumption of Innocence and its role in the criminal process. *Criminal Law Forum*, 2016, No. 27, pp. 131–158 (138–139).

<sup>23</sup> De Jong F., Van Lent L. The Presumption of Innocence as a Counterfactual Principle. *Utrecht Law Review*, 2016, Vol. 12, Issue 1, pp. 31–49.

<sup>24</sup> Sikāk sk.: Latvijas Republikas Prokuratūras darba rezultāti 2018. gadā. Pieejams: [http://prokuratūra.lv/media/Prokuraturas\\_darba\\_rezultati\\_2018.pdf](http://prokuratūra.lv/media/Prokuraturas_darba_rezultati_2018.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>25</sup> Weigend T. Assuming that the Defendant is not Guilty: The Presumption of Innocence in the German System of Criminal Justice. *Criminal Law and Philosophy*, 2014, No. 8 (2), p. 287. Citēts no: De Jong F., Van Lent L. 2016, pp. 32–49.

<sup>26</sup> Weigend T. 2013, pp. 193–204, 193–194.

<sup>27</sup> Ibid.

pamatideja slēpjas frāzē, ka ikviens prezumējams par nevainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kamēr viņa vainīgums nav apstiprināts (noskaidrots) likumā noteiktā kārtībā. Šis nostādnes tālāka konkretizācija jau saistāma ar pierādīšanas pienākuma uzlikšanu apsūdzētajam, pašapsūdzības pienākuma neesamību apsūdzētajam,<sup>28</sup> šaubu tulkošanu par labu apsūdzētajam utt. Šajā rakstā pamatā uzmanība veltīta tieši šai nevainīguma prezumpcijas pamatidejai, padziļināti nepievēršoties katram tās elementam. Tās apskatē savukārt var uzdot vairākus nozīmīgus jautājumus, tai skaitā – attiecībā uz ko prezumpcija darbojas, tas ir, kurš uzskatāms par nevainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā; kam tā jāievēro; kas tieši jāprezumē un, visbeidzot, kāpēc tas tā jādara.

Atbilde uz pirmo jautājumu – *kurš un kam jāprezumē kā noziedzīga nodarījuma izdarīšanā nevainīgs* – pamatā saistāma ar to, cik plaši mēs skatām nevainīguma prezumpcijas darbības robežas. Teorijā pazīstama un plaši diskutēta ir Antonija Dafa (*Antony Duff*) tā sauktā pilsoniskā nevainīguma prezumpcija, proti, nevainīguma prezumpcija kā pilsoniska uzticība, sociāli ētisks princips. E. Dafs izšķir vairāku veidu prezumpcijas – nevainīguma prezumpciju, kas raksturīga “tiesas procesam”, un tādu nevainīguma prezumpciju, kas ir plašāka, attiecas ne tikai uz konkrētu pagātnē notikušu notikumu, bet arī uz nākotnē iespējamām nodarījumiem ārpus kriminālprocesuālām aktivitātēm kā, piemēram, pārbaudēm lidostās utt.<sup>29</sup> Lai arī nevar noliegt, ka cieņpilna izturēšanās pret personu ietver neuzskatīšanu viņu par noziedznieku arī sadzīvīskās attiecībās, tomēr domājams, ka nevainīguma prezumpcijas izpratnē būtu saglabājama tās juridiskā daba, un tā tomēr skatāma kā noteiktus juridiskos procesus raksturojoša prasība. Tāpat jāpiekrīt, ka krimināltiesības fokusējas uz šaurāku morālo aspektu – nevis prezumē, ka persona vispār nav darījusi neko sliktu, bet gan prezumpciju attiecina uz konkrētu gadījumu.<sup>30</sup>

No tā izriet, ka *personas, uz kurām nevainīguma prezumpcija attiecināma, būtu tās, pret kurām valstiski ir izteiktas aizdomas par iespējami izdarītu noziedzīgu nodarījumu*. Tādējādi ir atbalstāma nevainīguma prezumpcijas “šaurā izpratne”,<sup>31</sup> attiecinot to uz ierobežotu konkrētā kriminālprocesā iesaistītu personu loku un saistot tās pastāvēšanu ar noteiktu aizdomu izvirzīšanas brīdi. Savukārt attiecībā uz literatūrā izteiktām bažām par to, ka šāda pieeja neattiecināma nevainīguma prezumpciju uz personām, kurām formāli nav piešķirts attiecīgs kriminālprocesuāls statuss,<sup>32</sup> var norādīt: gan tiesību doktrīnā, gan judikatūrā (tai skaitā Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Latvijas Augstākās tiesas) ir nostiprināta atziņa, ka personas statuss nosakāms nevis pēc formāliem kritērijiem (ir vai nav lēmums utt.), bet gan izvērtējot faktiskos apstākļus.<sup>33</sup>

Jautājot, *kurš atzīstams par nevainīgu*, literatūrā ticis uzdots arī jautājums, *vai nevainīguma prezumpcija attiecināma arī uz vainīgajiem*. Jāpiekrīt, ka uz šo jautājumu var atbildēt divējādi. Ar “jā” – brīdī, kad tā attiecas uz faktiski nodarījumu izdarījušo personu, kamēr tā nav atzīta par vainīgu juridiski likumā noteiktā

<sup>28</sup> Šeit un turpmāk, ja vien netiek speciāli norādīts kas cits, ar apsūdzēto saprotama ikviena persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību neatkarīgi no tās procesuālā statusa.

<sup>29</sup> Duff A. 2013, pp. 193–204, 170–192.

<sup>30</sup> Sk., piemēram: Weigend T. 2013, pp. 193–194; Lippke R. L. 2016, p. 14.

<sup>31</sup> Weigend T. 2013, pp. 193–204, 198.

<sup>32</sup> Duff A. 2013, pp. 193–204, 170–192.

<sup>33</sup> Sk., piemēram, Augstākās tiesas 30.05.2017. lēmumu krimināllietā Nr. 15830000615 (SKK-60/2017).



kārtībā. Un “nē” – brīdī, kad persona atzīta par vainīgu tiesiskā ceļā.<sup>34</sup> Tomēr uz šo jautājumu var paskatīties arī no cita skatpunkta – piemēram, vai nevainīguma prezumpcija vai vismaz atsevišķi tās struktūrelementi (labvēlīga attieksme, pierādīšanas pienākums, šaubu tulkošana par labu apsūdzētajam) nav attiecināmi arī uz citiem krimināltiesiski izlemjamiem jautājumiem, ne tikai uz to, vai persona ir vai nav izdarījusi kriminālsodāmu nodarījumu (tas ir, uz kriminālprocesā atrisināmo pamatjautājumu), piemēram, soda noteikšanas jomu. Šis jautājums nav viennozīmīgi atbildams un, domājams, ir viens no tiem, kam jau tuvākajā nākotnē tiks pievērsta pastiprināta uzmanība. Nav pamata neatbalstīt literatūrā izteikto priekšlikumu ar nevainīguma prezumpciju noteikto attieksmi attiecināt arī uz sodu noteikšanas jomu, kā izpausmi minot – labāk sodīt ar mazāku sodu nekā ar lielāku.<sup>35</sup> Tādējādi, piemēram, personai pašai nebūtu jāpierāda, ka tai piemērojams iespējami vieglākais sods, tāpat visas šaubas, kas rodas situācijā, kad jāizšķiras par soda bardzību, būtu tulkojamas par labu personai, kurai sods tiek noteikts, u. tml. Katrā ziņā tas būtu attiecināms uz pamatsodu noteikšanu. Tomēr visu nevainīguma prezumpcijas elementu attiecināšana uz visiem krimināltiesiski risināmiem jautājumiem, kas izriet no personas atzīšanas par vainojamu kāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, iespējams, būtu pārsteidzīga un pārspilēta. Tā, piemēram, Krimināllikumā<sup>36</sup> (turpmāk – KL) paredzētie tā sauktie mantas īpašās konfiskācijas gadījumi ne vienmēr atbildīs nevainīguma prezumpcijas piemērošanas sfērai. Attiecībā uz tā saukto prezumēto noziedzīgi iegūto mantu (sk. KL 70.<sup>11</sup> p. 2. un 3. daļu) pierādīšanas pienākums pie noteiktiem priekšnoteikumiem gulstas uz personu, kura apgalvo, ka mantai ir likumīga izcelsme. Tādējādi ir izveidota fakta legālā prezumpcija, kurai ir skaidri piemērošanas priekšnoteikumi un kura, vispārīgi vērtējot, domājams, ir samērīga un leģitīma. Tomēr jāatceras, ka šis gadījums – tā sauktā prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas konfiskācija – lai gan ir saistīts (jo ir izrietošs) ar kādas personas atzīšanu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tomēr nav viens un tas pats, tas ir, kādas personas rīcībā esošas mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu vienlaikus nenozīmē personas atzīšanu par vainīgu konkrēta nodarījuma izdarīšanā, līdz ar to, domājams, iziet ārpus klasiskās nevainīguma prezumpcijas piemērošanas robežām. Atzīstams gan, ka šis jautājums nav viennozīmīgi atbildams, un arī šeit sniegtā ievirze ir tikai aicinājums uz diskusiju.

Visbeidzot, kādam var rasties jautājums – ja jau ikviens ir prezumējams kā nevainīgs kriminālsodāma nodarījuma izdarīšanā, tad vai ar nevainīguma prezumpciju pretrunā nenonāk pati atzīšana par aizdomās turēto vai apsūdzēto, kas nenoliedzami saistīta ar juridiski noformēta pieņēmuma izteikšanu par personas iespējamo vainīgumu. Jāpiekrīt, ka ne, jo abi šie aspekti pastāv vienlaikus – tieši atzīšana par aizdomās turēto vai apsūdzēto rada pamatu piemērot nevainīguma prezumpciju,<sup>37</sup> un ka nevainīguma prezumpcija ir sākotnējs pieņēmums, kas nav galīgs, tas ir pārbaudāms un, iespējams, apgāžams kriminālprocesa laikā. Kā tāda nevainīguma prezumpcija pieprasa atbildīgajām amatpersonām rīkoties tā, “it kā” persona būtu nevainīga. Šajā izpratnē nevainīguma prezumpcija ir simbiotiska ar pieņēmumu par personas vainīgumu, kas tiek izteikts, piešķirot tai noteiktu

<sup>34</sup> Tomlin P. Could the Presumption of Innocence Protect the Quilty? *Criminal Law and Philosophy*, 2014, No. 8, pp. 431–447.

<sup>35</sup> Ibid.

<sup>36</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [21.03.2019. red.].

<sup>37</sup> Weigend T. 2013, pp. 198.

statusu.<sup>38</sup> Tieši šādā gaismā būtu skatāms arī jautājums par dažādu piespiedu līdzekļu pielietojumu procesa gaitā. Proti, to piemērošana pati par sevi nenonāk pretrunā ar nevainīguma prezumpciju, jo faktiski tie ir līdzekļi, kas nevis tiek piemēroti tāpēc, ka persona ir vainīga, bet gan kas nepieciešami, lai noskaidrotu, vai persona ir vai nav vainīga. Šim nolūkam noteiktos gadījumos jānodrošina viņas klātbūtne.<sup>39</sup>

Nākamais jautājums, kas izvirzāms nevainīguma prezumpcijas apskatā, ir tas, kam nevainīguma prezumpcija ir saistoša – proti, kurām personām uzlikts pienākums uzskatīt/neatzīt personu par vainīgu, pirms tas nav noticis likumā noteiktā kārtībā. Izrietoši no piekrišanas skatīt nevainīguma prezumpciju kā uz konkrētu procesu attiecināmu prasību atzīstams, ka šis pienākums attiecināms pamatā uz amatpersonām, kuras iesaistītas kriminālprocesā, kurā tiek lemts jautājums par konkrētas personas vainīgumu. Tāpat šāds pienākums attiecināms arī uz amatpersonām, kuras, lai gan nav konkrētā kriminālprocesa veicēji, var ietekmēt procesu veicošās amatpersonas vai arī veidot nepamatotu sabiedrisko viedokli.<sup>40</sup> Jāatzīst gan, ka sabiedriskā viedokļa veidošanā nozīme ir arī citām personām, piemēram, masu mediju pārstāvjiem utt., tomēr to darbība iziet ārpus tās nevainīguma prezumpcijas darbības sfēras, kura apskatīta šajā rakstā.<sup>41</sup>

Nākamais apskatāmais jautājums ir – kas tieši jāprezūmē, proti, ko īsti nozīmē, ka persona prezūmējama kā nevainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

Pirmām kārtām var tikt izvirzīts jautājums – kas īsti ir jāpieņem? Ir skaidrs, ka nevar tikt pieņemts (prezūmēts) vainīgums, tas ir, vainīguma prezumpcija (*presumption of guilt*) ir izslēdzama. Tomēr paliek divas citas iespējas – neprezūmēts vainīgums (*nonpresumption of guilt*) un prezūmēts nevainīgums (*presumption of innocence*). Neiedziļinoties šo formulējumu būtībā, var šķist, ka nav būtiskas atšķirības. Taču, kā, piemēram, raksta Ričards L. Lipke (*Richard L. Lippke*), viens no autoriem pēdējo gadu plašākajiem pētījumiem par nevainīguma prezumpciju, – jautājums, kurš pamudinājis viņu rakstīt šo grāmatu, bijis tieši tas, vai ir atšķirība starp nevainīguma prezumpciju (*presumption of innocence*) un vainīguma prezumpcijas neesamību (*nonpresumption of guilt*).<sup>42</sup> Un tiešām, kaut nedaudz padomājot, redzam, ka atšķirība ir būtiska. Ja vainīguma prezumpcijas neesamība

<sup>38</sup> De Jong F., Van Lent L. 2016, p. 41.

<sup>39</sup> Sk., piemēram: Weigend T. 2013, pp. 193–204, 198; Lippke R. L. 2016, pp. 155–176.

<sup>40</sup> Sk., piemēram, Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Pieņemta 09.03.2016., arī KPL 19. panta 4. daļu, ar kuru KPL papildināts, ieviešot minēto direktīvu – “Ja valsts amatpersona, kas nav kriminālprocesā iesaistītā persona, ar publisku paziņojumu ir izteikusies par personas vainīgumu, pārkāpjot nevainīguma prezumpciju, procesa virzītājs, pamatojoties uz personas motivētu iesniegumu, publiski informē par nevainīguma prezumpcijas principa pārkāpumu, bet iesnieguma kopiju nosūta izvērtēšanai institūcijai, kura var lemt par amatpersonas atbildību.”

<sup>41</sup> Par sabiedrisko viedokli un nevainīguma prezumpciju sīkāk sk. K. Stradas-Rozenbergas rakstu “Sabiedriskais viedoklis un tiesas spriešana – savstarpējās ietekmes tiesiski aktuālie aspekti. Nevainīguma prezumpcijas un tiesas atklātuma principu nozīme, evolūcija un problemātika”. Raksts tapis, pamatojoties uz referātu “Sabiedriskais viedoklis un tiesas spriešana – savstarpējās ietekmes tiesiski aktuālie aspekti. Nevainīguma prezumpcijas un tiesas atklātuma principu nozīme, evolūcija un problemātika”. Referāts prezentēts 2018. gada 26. janvārī konferencē “Sabiedriskā viedokļa ietekme uz tiesnešiem un tiesu sistēmu kopumā” Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē. Raksts iesniegts un pieņemts publicēšanai monogrāfijā par sabiedriskā viedokļa ietekmi uz tiesas spriešanu, kura, domājams, tiks publicēta 2019. gada otrajā pusē.

<sup>42</sup> Lippke R. L. 2016, p. vii.

(vainīguma ne-prezumpcija) kā sākumpunktu paredz arī neitrālu pieeju (t. s. balta lapa), tad nevainīguma prezumēšanas prasība norāda uz nepieciešamību prezumēt cilvēku kā nevainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, nevis kā tikpat iespējami vainīgu kā nevainīgu.

Šai sakarā interesanti norādīt, ka atrodami vairāki zinātniski pētījumi par patieso kriminālprocesā iesaistīto personu attieksmi pret apsūdzēto procesa laikā. Viens no pēdējiem – eksperimentāls pētījums par to, kāda īsti ir attieksme pret iespējamo vainīgumu vai nevainīgumu zvērinātajiem (diemžēl līdz raksta tapšanas brīdim nav izdevies atrast šādus pētījumus par profesionāliem tiesnešiem). Rezultāts – aptuveni 50%, tātad attieksme – varbūt apsūdzētais ir, bet varbūt arī nav vainīgs. Autori uzsver, ka šāda attieksme, iespējams, nav vispārējā tiesvedību pieredzē nepamatota – tiešām gandrīz 90% no federālajiem kriminālprocesiem noslēdzas ar spriedumu, kurā apsūdzētais atzīts par vainīgu, tomēr tas, iespējams, ir pretrunā ar to, ko paredz juridiskā doktrīna.<sup>43</sup> Aspektam, ka pieredze nav pamatojums nevainīguma prezumpcijas esamībai kā tādai, jau pievērsta uzmanība šī raksta sākuma daļā. Gluži tāpat tā nevar tikt atzīta par pietiekamu neitrālas pieejas (“baltas lapas”) pamatošanai. Kā pamatoti norāda R. L. Lipke, “Ja baltas lapas princips vēl varētu tikt attiecināts pret sabiedrības locekļiem, kas nav iesaistīti kriminālprocesā, tad tas neveicina valsts amatpersonu uztveri vai attiešanos pret apsūdzēto kā nevainīgu”.<sup>44</sup> Tādējādi atzīstams, ka *nevainīguma prezumpcija nav vainas prezumpcijas neesamība, bet gan paredz prezumēt personas nevainīgumu kriminālsodāma nodarījuma izdarīšanā.*

Vairākos avotos izvērstā diskusija par to, vai prezumējamais nevainīgums noziedzīga nodarījuma izdarīšanā ir materiāls (*material innocence*) vai pierādītais/juridiskais (*probative innocence*),<sup>45</sup> ar materiālo nevainīgumu saprotot to, ka persona nav izdarījusi kriminālsodāmu nodarījumu, savukārt ar pierādīto nevainīgumu – to, ka tās vaina vēl nav pierādīta likumā noteiktā kārtībā. Neiedziļinoties izvērztā diskusiju plašā atspoguļojumā, domājams, var piekrist R. L. Lipkem, kurš norāda, ka nevainīguma prezumpcijas kā kriminālprocesa pamatprincipa būtībai vairāk atbilst tā sauktā materiālā nevainīguma prezumēšana, tas ir, pieņemams, ka persona nav izdarījusi kriminālsodāmu nodarījumu. Tikai tā sauktā pierādītā nevainīguma prezumēšana nesasniegtu nevainīguma prezumpcijas mērķi, jo faktiski atkārtotu acīmredzamo – to, ka par pierādīti nevainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā uzskatāms tas, kura vainīgums nav pierādīts. Faktiski, šādā veidā interpretējot nevainīguma prezumpciju, tā varētu tikt vērtēta kā “piektais ritenis”.<sup>46</sup>

Secīgi varam nonākt līdz pēdējam jautājumam – *kāpēc nevainīguma prezumpcija ir vajadzīga.* Atbildē uz šo jautājumu pilnībā var pievienoties viedoklim, ka nevainīguma prezumpcijas pastāvēšana nepieciešama divu vienādi nozīmīgu interešu dēļ – tā ir tiesiskuma stiprināšana un konkrētu personu aizsardzība.<sup>47</sup> Abi šie aspekti pelnījuši nedaudz paplašinātu apskatu raksta noslēgumā.

<sup>43</sup> Scurich N., Nguyen K. D., John R. S. Quantifying the presumption of innocence. Law, Probability and Risk, 2016, No. 15, pp. 71–86.

<sup>44</sup> Lippke R. L. 2016, p. 16.

<sup>45</sup> Diskusijas apskatu sk., piemēram, ibid., pp. 14–15.

<sup>46</sup> Ibid., pp. 15–16.

<sup>47</sup> Stumer A. 2010, p. 27.

## 5. Nevainīguma prezumpcija kā kriminālprocesa pamatprincips personas tiesību un interešu aizsardzībai

Nevainīguma prezumpcija nozīmē procesuālu garantiju personai, par kuru izteikts pieņēmums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, un tā atzīta ikvienā pētījumā, kurš veltīts šim tematam. Cieši kopā nevainīguma prezumpcijas kā procesuālas garantijas institūtā faktiski ir savijušies divi aspekti – instrumentālā vērtība un attieksmes formula. Tā pirmais vērsts uz galveno mērķi – pasargāt noziedzīgu nodarījumu neizdarījušo personu no nepamatotas atzīšanas par vainīgu (izmantojot latviešu valodas vārdus, tas vairāk saistās ar “atzīšanu” par vainīgu), tai skaitā nosakot pierādīšanas pienākumu apsūdzētajam, paredzot prasību izslēgt šaubas par personas vainīgumu u. tml. Savukārt otrais nodrošina pienācīgu apiešanos ar personu procesa laikā (vairāk saistāms ar “uzskatīšanu” par nevainīgu).

Lai cik spēcīga būtu procesuālo garantiju sistēma, arī to piemērojot var notiesāt nevainīgo,<sup>48</sup> tomēr ir jādara viss, lai šādu iespējamību samazinātu līdz minimumam. Kā spēcīga procesuāla garantija nevainīguma prezumpcija nenoliedzami ir taisnīga procesa prasības sastāvdaļa. Jāpiekrīt, ka bez nevainīguma prezumpcijas šo aizsardzību nodrošina vēl arī citas tiesiska kriminālprocesa prasības, kā, piemēram, tiesības zināt, par ko personu tur aizdomās vai apsūdz, tiesības iesniegt pierādījumus, tiesības uz nopratināšanu utt.<sup>49</sup> Tomēr nevainīguma prezumpcijai ir savi specifiski uzdevumi.

Nevainīguma prezumpcija nodrošina gan personas pārsteidzīgu neatzīšanu par vainīgu, gan aizsardzību pret nepamatota spēka pielietošanu, gan arī atbilstošu apiešanos ar personu procesa laikā.<sup>50</sup>

Tā tikai nevainīguma prezumpcijai atbilstoša pieeja spēj nodrošināt to, ka persona tiek atzīta par vainīgu nevis tikai tāpēc, ka tikusi apsūdzēta (balstoties uz pieredzi, ka vairums apsūdzēto ir vainīgi), bet gan rūpīgi izvērtējot un pievēršot uzmanību visiem pierādījumiem. Kā pamatoti, atsaucoties uz visiem zināmo Franca Kafkas (*Franz Kafka*) darbu “Process”, saka Endrjū Stumers (*Andrew Stumer*): “Tas, ka kāds varētu tikt notiesāts, tikai pamatojoties uz to, ka ir apsūdzēts, ir kriminālās justīcijas nakts murga ļaunākais scenārijs.”<sup>51</sup> Nevainīguma prezumpcija šajā sakarā neprasa neiespējamo – tā neprasa ticēt, ka persona patiešām ir nevainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, jo ticēšana nav nekas tāds, ko var ietekmēt ar likumu. Tiek prasīts skatīt izvīrīto jautājumu noteiktā veidā, izvērtēt pierādījumus no šāda skatpunkta.<sup>52</sup>

Jāpiekrīt, ka nevainīguma prezumpcijai ir būtiska funkcija – aizsardzība pret pārmērīgu varas izmantošanu. Kombinācija, kad cilvēkam ir pazemināts sociālais statuss un iespējamība pret viņu piemērot spēcīgus iejaukšanās līdzekļus no valsts puses, nostāda apsūdzēto neaizsargātā situācijā. Ir reāla iespējamība, ka valsts izmantos savas plašās procesuālās pilnvaras ar nolūku sākt personu sodīt par noziegumu, kurā viņa tiek turēta aizdomās, pamatojoties uz vispārīgu pieredzi, ka vairums no tiem, ko tur aizdomās, tiešām ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu. Šis pats apstāklis var būt par pamatu valsts pārstāvjiem steigties atzīt vainīgumu bez

<sup>48</sup> Stumer A. 2010, p. 32.

<sup>49</sup> Ibid., p. 33.

<sup>50</sup> De Jong F., Van Lent L. 2016, pp. 31–49.

<sup>51</sup> Stumer A. 2010, p. 35.

<sup>52</sup> Lippke R. L. 2016, p. 13.

pienācīgas pierādījumu izvērtēšanas.<sup>53</sup> Tieši pierādīšanas pienākuma uzlikšana apsūdzētajam nodrošina to, ka maksimāli tiek izslēgta nevainīgu personu notiesāšana. Kā pamatoti norāda E. Stammers, pierādīšanas pienākuma attiecināšana uz apsūdzību ir pamatota pirmām kārtām ar to, ka apsūdzībai pieejami lielāki resursi (līdzekļi pierādījumu iegūšanai). Bet pat tad, ja tiktu nodrošināta vienāda resursu pieejamība, pierādīšanas pienākuma attiecināšana uz apsūdzību vienalga būtu atzīstama par pamatotu. Te jāņem vērā: lai arī var šķist, ka apsūdzētais ir ērtākā situācijā, jo viņam tieši ir zināmi fakti par notikušo, faktu zināšana un to pierādīšana nav uzskatāma par vienu un to pašu. Tāpat pierādīšanas pienākuma uzlikšana apsūdzībai ir kā nepieciešams pretspars tendencei neticēt apsūdzētā sniegtajiem pierādījumiem (tai skaitā viņa liecībai), tāpēc ka viņam var būt vēlme izvairīties no atzīšanas par vainīgu un/vai sodīšanas, tāpat kā izdarīt pārargus secinājumus par personas iespējamo vainīgumu tikai no tā, ka viņa ir apsūdzēta.<sup>54</sup>

Ja iepriekš teiktais vairāk attiecināms uz nevainīguma prezumpcijas instrumentālo vērtību (kaut gan ne tikai, jo atsevišķos gadījumos tā cieši savijusies ar attieksmes formulu), tad ļoti uzskatāmi nevainīguma prezumpcija kā attieksmes formula izpaužas tieši prasībā nevis pieņemt, ka persona vienlīdz iespējami ir vainīga kā nav, bet gan prasībā to prezumēt kā nevainīgu noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, ko uzskatāmi paudis arī E. Dafs, rakstot: laikā, kad noziedznieki regulāri masu medijos tiek demonizēti, dažus parādot kā morālus monstrus, kuri, lai sasniegtu savas vēlmes un vajadzības, neapstāsies nekā priekšā, šķiet, nepieciešamas nopietnākas zāles nekā tikai mudinājumi neizdarīt secinājumus par mūsu līdzcilvēkiem. Tikai apiešanās ar aizdomās turēto vai apsūdzēto kā nevainīgu var novērst kļūdainos notiesājošos spriedumus situācijā, kad sabiedrība tiek novesta gandrīz histērijā saistībā ar noziedzumiem un tiem, kuri, kā tā tic, ir tos izdarījuši.<sup>55</sup>

## 6. Nevainīguma prezumpcija un tiesiskuma stiprināšana jeb nevainīguma prezumpcijas ievērošana kā sabiedriska interese

Tiesiskuma stiprināšanā nevainīguma prezumpcijai ir būtiska loma, jo tā veidota, lai nodrošinātu sabiedrības uzticību krimināltiesiskajai sistēmai – tam, ka par vainīgiem tiek atzīti un izrietoši arī sodīti tikai tie, par ko ir augsti pamatota pārliecība, ka viņi tiešām ir izdarījuši noziedzīgu nodarījumu.<sup>56</sup> Jāpiekrīt, ka, no šāda skatpunkta raugoties, ieguvējs no nevainīguma prezumpcijas bezierunu atzīšanas nav tikai persona, kura iesaistīta konkrētā kriminālprocesā un par kuru izteikts pieņēmums, ka tā, iespējams, izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, bet gan ikviens sabiedrības loceklis. Jo tikai apstākļos, kad personu par vainīgu var atzīt situācijā, kad tās vainīgumam ir iegūti pietiekami pierādījumi, tas apstiprināts likumā noteiktā kārtībā procesa laikā, kas atbilst tiesiska procesa prasībām, ikviens var būt tiesiski drošs. Šī tiesiskā drošība attiecināma gan uz drošību, ka arī viņš var rēķināties ar šādu attieksmi situācijā, ja tiktu iesaistīts kriminālprocesā, gan arī uz to, ka viņš, izvēloties apiešanās modeli ar kādu valstiski par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā atzītu personu (nodarbinātības jomā, sociālā saskarsmē utt.), var paļauties, ka šī persona tiešām ir izdarījuši noziedzīgu

<sup>53</sup> Weigend T. 2013, pp. 193–204, 196; arī Weigend T. 2014, pp. 285–299 (287).

<sup>54</sup> Stumer A. 2010, pp. 34–35.

<sup>55</sup> Lippke R. L. 2016, p. 234.

<sup>56</sup> Stumer A. 2010, pp. 37–40.

nodarījumu, ja jau valsts to ir atzinusi. Atkāpšanās no nevainīguma prezumpcijas vai tās izpausmju būtiska samazināšana, ieskaitot pierādītības prasību samazināšanu, rada būtisku risku, ka smagās un personu dzīvi dažnedažādos veidos ietekmējošās krimināltiesiskās sekas var tikt attiecinātas uz personu, kura nemaz nav izdarījusi noziedzīgu nodarījumu. Tas savukārt var novest nevis pie tiesiskuma stiprināšanas (kā dažkārt dzirdēts politiķu u. c. personu teiktajā), bet gluži pretēji – paša tiesiskuma un izrietoši uzticības tiesiskumam mazināšanas. Tieši šī iemesla dēļ nevainīguma prezumpcija nevar tikt skatīta kā tikai konkrētam indivīdam piemītoša tiesība vai interese, kas pretnostatīta sabiedrības vajadzībām. Ikkatrai sabiedrībai ir tiesiska interese, lai atbildība par likuma pārkāpšanu iestājas tam, kurš šo likumu tiešām ir pārkāpis. Vēršanās pret tiem, kuru darbības vai bezdarbībā nav likuma pārkāpuma, nav tikai šo personu tiesību pārkāpums, bet nenodrošina arī sabiedrības interešu ievērošanu.

Nevainīguma prezumpcijas kā sabiedriskas vērtības pastāvēšana uzliek valstij arī tādus pienākumus, kas nav konkrēti procesuāli, bet gan vispārīga rakstura. Kā spilgtu piemēru tam var minēt, piemēram, iesaistīto personu apmācību. Jo bieži izplatītas kļūdas (piemēram, ekspertīžu noteikšanā, to rezultātu izmantošanā, nepareizā aculiecinieku apzināšanā, personu nopratināšanā vai tml.), kuras noved pie nepatiesām apsūdzībām un, iespējams, notiesāšanām, ir tieši saistītas ar nevainīguma prezumpcijas pārkāpšanu. Tas savukārt ir apstākļi, uz ko valsts nevar nereaģēt.<sup>57</sup>

Arī noslēdzot šo rakstu ar dažkārt lietoto teicienu “labāk 100 vainīgie attaisnoti nekā viens nevainīgais notiesāts”, kura izcelsme meklējama Justiniāna diģestās “labāk vainīgas personas izdarīts noziegums paliek nesodīts nekā nevainīga persona tiek nosodīta”,<sup>58</sup> – var uzskatāmi atzīt nevainīguma prezumpcijas pastāvēšanas mērķa divējādo dabu: aizsargāt gan cilvēku, gan sabiedrību. Protams, ikvienam, kurš nav izdarījis noziedzīgu nodarījumu, vislielākā interese ir tikt attaisnotam. Tai pašā laikā viņam personiski ir vienalga, vai un cik daudzi citi tikuši notiesāti pareizi. Vismazākais, kas personai šajā brīdī rūp, ir statistiskā sakņota pieredze, ka vairums apsūdzēto tiešām bijuši vainīgi. Viņš vēlas baudīt nevainīguma prezumpciju pilnā apmērā un personīgi. Savukārt arī sabiedrība iegūst no attieksmes, ka labāk pieļaut kļūdu, attaisnojot vainīgo nekā notiesājot nevainīgo, jo tikai šāda attieksme raksturo sabiedrību, kurā valda cieņa pret līdzcilvēku, kā arī pārliecība, ka būtiskās krimināltiesiskās sekas pret personu tiks attiecinātas tikai tad, ja būs droša pārliecība, ka persona noziedzīgu nodarījumu izdarījusi. Runa šeit nav par proporciju 100 pret viens, 10 pret viens vai citu – šis ir jautājums par toleranci pret valsts varas vēršanu pret personām, kuras nav izdarījušas kriminālsodāmas darbības.

## Kopsavilkums

1. Nevainīguma prezumpcija ir viens no fundamentāliem kriminālprocesa pamatprincipiem, tās tiesiskais regulējums ietverts gan Satversmē, gan starptautiskos un Eiropas Savienības normatīvos aktos, gan Kriminālprocesa likumā.

<sup>57</sup> Lippke R. L. 2016, p. 234.

<sup>58</sup> Citēts pēc: Stumer A. 2010, p. 2.

2. Nevainīguma prezumpcijas tiesisko regulējumu un attīstību nenoliedzami ietekmē kopējās kriminālprocesa attīstības tendences. Tomēr konkrētu jautājumu lemšanā nevar aizmirst par nevainīguma prezumpcijas būtību. Vai nevainīguma prezumpcija ir attiecināma vai nav attiecināma uz konkrētu jautājumu (jomu), kādā apmērā un ar kādām īpatnībām – uz šiem jautājumiem var atbildēt tikai tad, ja ir sapratne par to, kas īsti ir nevainīguma prezumpcija, ko tā paredz un kāpēc tā nepieciešama.
3. Nevainīguma prezumpcija ir nevis tipiska prezumpcija, kas balstīta uz faktiem vai pieredzi, bet gan tiesiski nostiprināts pieņēmums, kurš nosaka modeli procesuālajai rīcībai šī vārda plašākā nozīmē.
4. Nevainīguma prezumpcija skatāma kā krimināltiesiskai sfērai raksturīgs princips. Tā attiecināma uz kriminālprocesā risināmo pamatjautājumu – ir vai nav persona vainojama kriminālsodāma nodarījuma izdarīšanā. Uz jautājumiem, kas izriet no personas atzīšanas par vainojamu (krimināltiesiskajām sekām), nevainīguma prezumpcija vai kāds tās elements var arī netikt attiecināts. Pēdējais jautājums gan pelnījis plašāku analīzi un izvērtējumu.
5. Nevainīguma prezumpcija paredz kā pieņēmumu personas nevainīgumu, nevis vienādojama ar vainas prezumpcijas neesamību.
6. Nevainīguma prezumpcija nodrošina gan to, ka, pirms vainīgums nav konstatēts likumā noteiktā kārtībā, persona netiek nedz atzīta, nedz uzskatīta par vainīgu. Kamēr pirmais nodrošina tiesisku un citu seku pārāgru neattiecināšanu pret personu, otrais gādā par atbilstošu attieksmi pret personu procesa laikā.
7. Nevainīguma prezumpcijas pastāvēšanas nepieciešamība saistāma gan ar konkrētas personas tiesību aizsardzību, gan ar sabiedriskā labuma nodrošināšanu – tiesiskuma stiprināšanu. Personas atzīšana par vainīgu ārpus likumā noteiktās kārtības, tāpat kā tās uzskatīšana par vainīgu, līdz ar to apiešanās ar viņu kā vainīgu pirms vainas atzīšanas likumā noteiktā kārtībā gan būtiski pārkāpj konkrētas personas tiesības, gan grauj sabiedrības uzticību tiesiskuma nodrošināšanai.

# SEKCIJA

“SATVERSMĒ NOSTIPRINĀTO  
VĒRTĪBU KRIMINĀLTIESISKĀ  
AIZSARDZĪBA”

---





# VAINAS PSIHOLOĢISKĀ KONCEPCIJA KRIMINĀLLIKUMĀ

## PSYCHOLOGICAL CONCEPTION OF GUILT IN THE CRIMINAL LAW

**Uldis Krastiņš, Dr. habil. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

### Summary

The article provides an analysis of the terms “guilt” and “guiltiness” and their legal regulation. Lack of clear distinction between these terms in the Criminal Procedure Law causes theoretical obscurity in their understanding, which hinders solution of another theoretical issue – whether interpretation of “guiltiness” in criminal procedure and “guilt” in criminal law should be related to distinctive conceptions of guilt – according to the psychological conception and to the conception of evaluation. Developments of this problem are considered in the article.

**Atslēgvārdi:** Krimināllikums, Kriminālprocesa likums, vaina, vainīgums, vainīgs, nevainīgs, psiholoģiskā un vērtējuma koncepcija, pierādījumi, pierādījumu vērtēšana, saprātīgas šaubas

**Keywords:** Criminal Law, Criminal Procedure Law, guilt, guiltiness, guilty, innocent, psychological conception and conception of evaluation, evidence, evaluation of evidence, reasonable doubt

Vēsturiski vaina kā personas psihiska darbība Latvijas krimināltiesībās ir katra noziedzīga nodarījuma neatņemama sastāvdaļa, un tā tiek iekļauta ikviena Krimināllikuma (turpmāk arī – KL) Sevišķajā daļā paredzēta noziedzīga nodarījuma sastāva pamatpazīmju skaitā.<sup>1</sup>

Raksta mērķis ir analizēt vainas un vainīguma jēdzienu, kas Krimināllikumā un Kriminālprocesa likumā tiek izmantoti saistībā ar jautājumu par to, vai persona ir vai nav izdarījusi Krimināllikumā paredzētu konkrētu noziedzīgu nodarījumu. No šī jautājuma risinājuma ir atkarīgs, uz kādu vainas koncepciju (psiholoģisko jeb vērtējuma) attiecas iepriekšminētie jēdzieni.

Vainas izpratne krimināltiesībās ir iekļauta vairākās Krimināllikuma Vispārīgās daļas normās. Krimināllikuma 6. panta pirmajā daļā (noziedzīga nodarījuma jēdziens) pateikts, ka par noziedzīgu nodarījumu atzīstams **ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības** izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš

<sup>1</sup> Krimināllikums. Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību. 16. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018.

paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālatbildība. Savukārt Krimināllikuma 1. panta pirmā daļa (kriminālatbildības pamats) paredz, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura **ar nodomu vai aiz neuzmanības** izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.

Tāču pats vainas kā krimināltiesību jēdziens Krimināllikuma Vispārīgajā daļā, tāpat kā lielākajā daļā pasaules valstu krimināllikumu, nav dots. Likumdevēji ir aprobežojušies ar norādēm uz vainas formu, formulējot likumā atsevišķus noziedzīgu nodarījumu sastāvus vai labākajā gadījumā norādot uz vainas formas – nodoma un neuzmanības – veidiem un formulējot to saturu, kā tas darīts Krimināllikumā.

Izmantojot nosacījumus, ko likumdevējs iekļāvis Krimināllikuma Vispārīgās daļas abu vainas formu (nodoma un neuzmanības) atsevišķu veidu atbilstošajos normatīvajos formulējumos – attiecīgi tiešs (KL 9. p. 2. d.) un netiešs nodoms (KL 9. p. 3. d.) un noziedzīga pašpaļāvība (KL 10. p. 2. d.) un noziedzīga nevērība (KL 10. p. 3. d.) –, Latvijas krimināltiesību teorijā ir izstrādāts vainas jēdziens, kas tiek atspoguļots krimināltiesību mācību literatūrā, Krimināllikuma komentāros un citā juridiskajā literatūrā, kā arī aprobēts tiesu praksē.

**Vaina** ir personas psihiskā attieksme nodoma vai neuzmanības formā pret viņas izdarīto prettiesisko darbību vai pieļauto bezdarbību un ar to cēloņsakarīgi saistītajām kaitīgajām sekām.<sup>2</sup>

Izanalizējot Krimināllikuma 9. un 10. pantā paredzēto abu vainas formu veidu – attiecīgi tieša un netieša nodoma – noziedzīgas pašpaļāvības un noziedzīgas nevērības normatīvo regulējumu, redzam, ka tie neatspoguļo visus personas psihiskos procesus saistībā ar viņas izdarīto noziedzīgo nodarījumu.

No Krimināllikuma Vispārīgās daļas 9. un 10. panta satura redzams, ka abas vainas formas – nodoms un neuzmanība – tiek saistītas tikai ar darbību vai bezdarbību, kā arī ar kaitīgajām sekām, ja tās paredzētas konkrētā noziedzīgā nodarījuma pazīmju skaitā. Cēloņsakarība pēdējā gadījumā izriet no atsevišķu noziedzīgu nodarījumu sastāvu konstrukcijas īpatnībām atbilstoši to reālajai izpaušmei.

Tātad ārpus vainas formu atsevišķo veidu formulējumiem paliek tādas psihiskās darbības izpaušmes kā personas motīvs, nolūks, emocijas, kas īpaši nozīmīgas ir noziedzīgos nodarījumos, ja tādas tieši paredzētas konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā, un kas norāda, ka attiecīgais nodarījums izdarīts ar tiešu nodomu. Lai aptvertu visas psihiskās darbības izpaušmes, kurām ir nozīme vainas formas noteikšanā saistībā ar personas noziedzīgo rīcību (izdarīto darbību vai pieļauto bezdarbību), krimināltiesību teorijā ir izstrādāts tāds jēdziens kā noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse.

Noziedzīga nodarījuma **subjektīvā puse** ir noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas (nodarījuma subjekta) psihiskā darbība, kas tieši saistīta ar viņas reāli izdarīto (nodarījuma objektīvās puses pazīmēm), un tā apvieno vienotā veselumā personas psihiskās darbības intelektuālos un gribas procesus virzībā uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse atspoguļo saistību starp personas apziņu un gribu un viņas izdarīto nodarījumu.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. 3. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 154. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII<sup>2</sup> nodaļa). 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 60. lpp.

<sup>3</sup> Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 54. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 151. lpp.

Nepieciešamība krimināltiesību teorijā atsevišķi formulēt noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi izriet no Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā izteiktās prasības, ka, nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas **vainas formu**, jākonstatē šīs personas **psihiskā attieksme** pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.

Analizējot vainas un noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses jēdzienu krimināltiesībās, esam nonākuši pie juridiskajā literatūrā risināta konceptuāla jautājuma par vainas satura izvērtējumu un pie tās konstatēšanas procesa noziedzīgā nodarījumā.

Apkopojot dažādas teorētiskās nostādnes vainas satura izvērtējumā, juridiskajā literatūrā ir paustas trīs galvenās vēsturiski izveidojušās koncepcijas: 1) bīstamā stāvokļa koncepcija – atbilstoši tai vaina tiek aizvietota ar noziegumu izdarījušās personas kā tādas bīstamību, bet pats nodarījums tiek vērtēts kā šādas personas bīstamības izpausme; 2) vērtējuma koncepcija (normatīvā, ētiskā) – saskaņā ar to personas vainu par izdarīto noziegumu izvērtē tiesa un izsaka to kā personas negatīvas uzvedības nosodījumu; 3) psiholoģiskā koncepcija – atbilstoši tai uzsvars tiek likts uz personas iekšējo, subjektīvo attieksmi pret viņas izdarīto nodarījumu, tā kaitīgajām sekām un citiem juridiski nozīmīgiem nozieguma izdarīšanas apstākļiem.<sup>4</sup>

Bīstamā stāvokļa koncepcija varētu tikt analizēta vēsturiskā aspektā; tā ir raksturīga totalitāra režīma valstīm, bet tās analīze nav šī raksta mērķis.

Vērtējuma koncepcija jau ir nopietnāk analizējama, jo šīs koncepcijas iezīmes vai nu gribēti, vai gadījuma dēļ, bet drīzāk gan ietekmējoties no angloamerikāņu tiesību jomas ir atrodamas ar krimināltiesībām saistītās tiesību nozarēs, bet par to pēc psiholoģiskās koncepcijas analīzes.

Vaina Latvijas krimināltiesībās ir normatīvi nostiprināta kā viens no svarīgākajiem krimināltiesību principiem un, izsakot to Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā, izslēdz tā saucamo objektīvo pieskaitāmību (kriminālatbildību bez vainas). Vainas princips krimināltiesībās vēsturiski balstīts uz romiešu tiesību postulātu – *nullum crimen, nulla poena sine culpa*.<sup>5</sup>

Reglamentējot, ka krimināltiesībās tiek atzītas divas vainas formas – nodoms un neuzmanība –, Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā uzsvērts, ka, nosakot noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.

Tātad tiek pateikts, ka personas vaina un viņas psihiskā attieksme pret atsevišķām nodarījuma pazīmēm nav identiski jēdzieni, jo, tikai izvērtējot viņas psihisko attieksmi pret ikkatru noziedzīgo nodarījumu veidojošo pazīmi – gan pamatpazīmēm (darbība, bezdarbība, kaitīgās sekas un cēloņsakarība), gan papildpazīmēm (nodarījuma izdarīšanas vieta, laiks, veids, situācija, rīki un līdzekļi, cietušais u. c.), ja tās paredzētas konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā, – konstatējama tās vaina noziedzīgā nodarījumā.

Tādā veidā izvērtējot Krimināllikuma 8. panta otrās daļas saturu, varam secināt, ka Latvijas krimināltiesībās normatīvi ir iestrādāta vainas psiholoģiskā koncepcija.

<sup>4</sup> Лунеев В. В. Проблемы субъективной стороны преступления. Уголовное право. Актуальные проблемы теории и практики. Сборник очерков / под. ред. В. В. Лунеева. Москва: Юрайт, 2010, с. 155–156.

<sup>5</sup> Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 21. lpp.

Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka personas psihiskās attieksmes izpausme attiecībā pret noziedzīgo nodarījumu veidojošām objektīvajām pazīmēm var būt atšķirīga atkarībā no tā, uz kuru no vainas formām tā attiecas.

Likumdevējs Krimināllikuma 9. un 10. pantā, formulējot nodoma un neuzmanības veidus (tiešu un netiešu nodomu, noziedzīgu nevērību un noziedzīgu pašpaļāvību), norādījis uz dažādām personas psihiskās darbības izpausmēm. Tā par nodomu teikts, ka persona “**apzinājusies** savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu”, “**apzināti** to veikusi vai **pielāvusi**”, “**paredzējusi** nodarījuma kaitīgās sekas”, “**vēlējusies**”, “**apzināti pielāvusi** to [seku – autora piezīme] iestāšanos”. Savukārt par neuzmanību teikts: “persona ir **paredzējusi** savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju, tomēr vieglprātīgi **paļāvusies**, ka tās varēs novērst”, “**nav paredzējusi** savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju”.

Tātad varam teikt, ka personas psihiskās darbības veidi – apzināšanās, zināšana kā apzināšanās augstākā pakāpe, vēlēšanās, pieļaušana, paredzēšana – detalizēti atspoguļo personas psihisko attieksmi pret viņas faktisko rīcību (darbību, bezdarbību), ar to saistītām kaitīgām sekām un citām noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēm.

Izanalizējot noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas psihiskās darbības dažādās izpausmes, uz kurām norādīts likumā, formulējot vainas formu veidus, tiek pamatota krimināltiesībās paustā atziņa, ka ikviena pieskaitāmas personas kaitīga darbība vai bezdarbība ir viņas apzināta un gribas vadīta.

Vispusīgi izvērtējot personas psihisko attieksmi pret izdarīto nodarījumu, iespējams ne tikai izprast viņas psihisko attieksmi pret izdarīto vainas formas ietvaros, bet arī pilnīgāk izvērtēt vainīgā personību, tās attieksmi pret ikkatru gribas izpausmi reālajā pasaulē, kam ir liela nozīme ne vien viņas rīcības kaitīguma izvērtēšanā, bet arī taisnīga soda noteikšanā.

Personas psihiskā darbība atbilstoši psiholoģiskajai koncepcijai vienmēr ir tikusi saistīta ar viņas prettiesisko darbību vai bezdarbību, kas lielā mērā palielina šīs koncepcijas nozīmīgumu, jo ļauj precīzāk risināt šo parādību savstarpējo saistību un nosacītību.

Lai pilnīgāk izprastu vainas psiholoģiskās koncepcijas nozīmīgumu, nedaudz ielūkosimies vainas psiholoģiskās koncepcijas filozofiski tiesiskajā ģenēzē. Tas ļaus pilnīgāk izprast šīs koncepcijas nozīmi ne tikai vēsturiskā aspektā, bet arī saistībā ar krimināltiesību mūsdienu aktualitātēm, kad vainas konstatēšana nepieciešama arvien komplicētākos noziegumos – tādos kā terorisms, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija, kukuļošana, mantas nolaupīšana lielos apmēros u. c.

Viens no redzamākajiem psiholoģiskās koncepcijas pamatlicējiem ir 19. gadsimta vācu klasiskās filozofijas pārstāvis Ludvigs Feierbahs (*Ludwig Feuerbach*, 1804–1872), kurš savā darbā “Nākotnes filozofijas pamati” izteica pamatotu un tālejošu domu: “*Domāšanas un esamības vienībai vienīgi tad ir jēga, tā ir patiesa, ja par šās vienības pamatu, subjektu tiek atzīts cilvēks. Tikai reāla būtne izzina reālas lietas; tikai tur, kur domāšana ir nevis subjekts pati sev, bet gan īstenas būtnes predikāts,*<sup>6</sup> tikai tur *domāšana nav šķirta no esamības.* Tādēļ esamības un domāšanas vienība *nav formāla* tādā nozīmē, ka *domāšanai sevi* un pašai par sevi piederētu esamība kā noteiktība. Tā pilnībā ir atkarīga no domas *priekšmeta* un *satura.*”<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Lat. *praedicatum* – ‘izteicējs’. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 1999, 621. lpp.

<sup>7</sup> Feierbahs L. Kristietības būtība. Nākotnes filozofijas pamati. 2. papild. izd. Rīga: Zvaigzne, 1991, 279.–280. lpp.

L. Feierbaha teiktais satur norādi uz cilvēka psihiskās darbības – domāšanas – saistību ar viņa faktisko rīcību reālajā pasaulē. Tāda atziņa veido vainas psiholoģiskās koncepcijas pamatu krimināltiesībās, uz kura vēsturiski balstās Latvijas krimināltiesību teorētiskās atziņas par vainas izpratni un kurš iekļauts vainas formu attiecīgo veidu normatīvajā regulējumā arī Krimināllikumā.

Cilvēka psihiskajai darbībai krimināltiesiskā ziņā ir nozīme tikai tad, ja tā izpaužas viņa gribas virzītā faktiskā rīcībā. Savukārt cilvēka faktiskā rīcība atgriezeniski ļauj secināt par viņa psihiskās darbības saturu pirms tam, un saistībā ar vainu noziedzīgā nodarījumā tas nozīmē tā faktiskās puses pazīmju zināšanu, apzināšanos, apzinātu pieļaušanu, paredzēšanu (psihiskās darbības intelektuālā puse).

Tāda veida vainīgā psihiskās attieksmes savstarpējo saistību un nosacītību ar viņa faktisko rīcību, nosakot vainas formu nodarījumā, ir akceptējusi tiesu prakse. Piemēram, Latvijas Republikas Augstākā tiesa uz plaša tiesu prakses materiāla izpētes pamata jau 1992. gadā lietās par slepkavībām norādīja: “Noskaidrojot vainīgā nodoma saturu, tiesām jāpamatojas uz izdarītā nozieguma apstākļu kopumu un it īpaši jāņem vērā nozieguma izdarīšanas veids un rīki, bruču un citu mīnspas bojājumu daudzums, raksturs un lokalizācija, vainīgā noziedzīgo darbību pārtraukšanas iemesls, kā arī vainīgā un cietušā iepriekšējā izturēšanās, viņu attiecības pirms nozieguma izdarīšanas un citi apstākļi, kas var liecināt par viņa nodomu.”<sup>8</sup>

Līdzīga satura nostādne iekļauta arī Augstākās tiesas plēnuma 1993. gada 1. marta lēmumā Nr. 1 “Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišu miesas bojājumu nodarīšanu”.<sup>9</sup>

Iepriekšminētā nostādne vainas formas noteikšanā vienmēr tikusi atkārtota gan mācību literatūrā un Krimināllikuma komentāros, gan citās publikācijās, un tā izmantota tiesu nolēmumos. Atliek vien izteikt vēlmi, lai tāds objektīvo apstākļu apkopojums vainas konstatēšanā būtu izstrādāts arī par citu kategoriju noziegumiem vai par atsevišķiem noziegumiem, piemēram, amatnoziegumiem, noziegumiem, kas saistīti ar terorismu, noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu u. c.

Turpmāk par vainas **vērtējuma (normatīvo, ētisko) koncepciju**. Par šo koncepciju varētu nerunāt, ja tā nebūtu iezīmēta Kriminālprocesa likumā. Šīs koncepcijas teorētiskā nostādne balstās uz Kriminālprocesa likumā normatīvi iestrādātu prasību, ka personas **vainīgums** noziedzīgā nodarījumā nosakāms, izvērtējot visu pierādījumu kopumu, var teikt – summāri (kopsakarā), kuri attiecas uz Krimināllikumā paredzēta konkrēta noziedzīga nodarījuma sastāvā paredzētajām objektīvajām un subjektīvajām pazīmēm.

Iepriekš teiktais uzsvērts arī Kriminālprocesa likuma 124. panta otrajā daļā: “Pierādīšanas priekšmets ir **visu** kriminālprocesa gaitā pierādāmo apstākļu kopums un ar tiem saistītie fakti un palīgfakti.”

Kaut arī vainīguma jēdziens tieši Kriminālprocesa likumā, tāpat kā vainas jēdziens Krimināllikumā, nav formulēts, tas nenozīmē, ka valodnieciskā ziņā būtu jāiebilst pret vārda “vainīgs” izmantošanu Kriminālprocesa likuma normās. Vārds “vainīgs” latviešu valodā nozīmē ko tādu, kas nodarījis kaut ko sliktu, kādu pārkāpumu.<sup>10</sup>

<sup>8</sup> Par krimināllikumu piemērošanu lietās par tišām slepkavībām. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas plēnuma 1992. gada 24. februāra lēmums Nr. 1. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. 1991–2002. Rīga, 2002, 20. lpp.

<sup>9</sup> *Ibid.*, 31. lpp.

<sup>10</sup> Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 1987, 837. lpp.

No Kriminālprocesa likuma 19. un 124. panta satura izriet, ka ar vainīgumu jāsaprot visu konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju kopums, kas nepieciešams, lai kādu personu atzītu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Vainīgums nozīmē, ka tiek konstatēts kriminālatbildības pamats – ir izdarīts noziedzīgs nodarījums, kuram ir visas kāda noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes (KL 1. p. 1. d.).

Neskaidrība rodas tādos gadījumos, kad vienas un tās pašas parādības apzīmēšanai, tas ir, ja persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, Kriminālprocesa likuma normās tiek izmantots gan vārds “vainīgs”, gan vārds “vaina”.

Piemēram, Kriminālprocesa likuma 392. panta otrajā daļā fiksēts noteikums: “Ja konkrētā aizdomās turētā vai apsūdzētā **vainu** noziedzīga nodarījuma izdarīšanā pirmstiesas procesā nav izdevies pierādīt [...], procesa virzītājs pieņem lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu pret šo personu [...]”

Abi šie vārdi viena jēdziena formulējumā atrodami Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmajā daļā: “Neviena persona netiek uzskatīta par **vainīgu**, kamēr tās **vaina** noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta [...]”

Jānorāda, ka Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmās daļas formulējums vārdiski atbilst Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā izteiktajai personas nevainīguma prezumpcijai: “Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.”<sup>11</sup>

Nedomāju, ka Latvijas Republikas Satversmes 92. pants, kas nostiprina nevainīguma prezumpciju un kas vārdiski pārņemts uz Kriminālprocesa likuma 19. panta pirmo daļu, būtu pretrunā ar vainas jēdzienu krimināltiesiskā izpratnē. Tomēr abu jēdzienu lietojums Kriminālprocesa likumā rada neskaidrību.

Manuprāt, abu vārdu “vainīgs” un “vaina” izmantošana nevainīguma prezumpcijas formulējumā ir neveiksmīgs juridisks formulējums<sup>12</sup> vienas un tās pašas faktiskās situācijas apzīmējumam, tas ir, runa ir par personu, kura izdarījusi Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu. Tas, kas pateikts nevainīguma prezumpcijā, attiecas tikai uz vainīguma jēdziena saturu. Neskaidrību varētu novērst, iepriekšminētajā formulējumā vārdu “vaina” aizstājot ar vārdu “vainīgums”.<sup>13</sup>

Maz ticams, ka tuvākajā laikā Kriminālprocesa likumā tiks izdarīti grozījumi, lai vainas neprecīzo traktējumu aizvietotu ar vārdu “vainīgs” attiecīgajā locījumā. Šajā sakarībā der atzīmēt, ka nesen citā tiesību nozarē ir veikts vainīguma normatīvais formulējums.

Saeimas 2018. gada 25. oktobrī pieņemtā Administratīvās atbildības likuma (spēkā no 01.01.2020.) 5. panta pirmajā daļā teikts: “Administratīvais pārkāpums ir personas prettiesiska, **vainojama** [autora izcēlums] rīcība (darbība vai bezdarbība), par kuru likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos paredzēta administratīvā atbildība.”<sup>14</sup>

Tas ir jauns risinājums administratīvajās tiesībās. Vaina kā personas psihisks process reāli notikušajā darbībā vai bezdarbībā, kā tas traktēts pašreiz spēkā

<sup>11</sup> Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra likums. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.

<sup>12</sup> ANO Ģenerālās asamblejas 1948. gada 10. decembra “Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas” 11. pants. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 24.05.1990., Nr. 21.

<sup>13</sup> Meikališa Ā. Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. Rīga: RaKa, 2000, 170. lpp.

<sup>14</sup> Latvijas Vēstnesis, 14.11.2018., Nr. 225.

esošajā Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā (10. un 11. pants),<sup>15</sup> vairs netiek prasīta kā administratīvās atbildības nosacījums; pati reālā prettiesiskā darbība vai bezdarbība liecina par personas administratīvā pārkāpumu izdarīšanu, ko apzīmē ar vārdiem “vainojama rīcība”. Protams, teiktais neizslēdz personas prettiesiskās rīcības apzināšanos kā viņas psihisku darbību.

Jauninājums attiecas uz citu tiesību nozari, un pārkāpēja psihiskā attieksme pret nodarījumu ir citā līmenī salīdzinājumā ar vainas saturu krimināltiesībās. Tiek ņemts vērā administratīvā tiesībpārkāpuma raksturs – galvenokārt mazāka kaitīguma pakāpe.

Taču jautājumā par vainu un vainīgumu tomēr ir jāievēro, ka krimināltiesības un kriminālprocesa tiesības attiecas uz vienu un to pašu normatīvi regulējamo priekšmetu – krimināltiesiskajām attiecībām, kas radušās sakarā ar kādas personas izdarītu noziedzīgu nodarījumu.

Tāpēc ir ļoti svarīgi vismaz teorētiskā līmenī rast skaidrību par Kriminālprocesa likuma normās izmantotajiem jēdzieniem “vainīgums” un “vaina”.

Iepriekš tiku atzīmējis, ka jēdzieniem “vainīgums” un “vaina” ir atšķirīgs saturs un juridiska nozīme, kaut arī tie saistīti ar vienu un to pašu parādību – noziedzīgu nodarījumu, taču tie ir dažāda apjoma apstākļu satura atspoguļojums. Vaina kā personas psihiskā attieksme noziedzīgā nodarījumā ir tikai daļa no vainīguma jēdziena.

Abu jēdzienu satura apjoms nav vienīgā atšķirība. Būtiska šo jēdzienu dažādība ir arī apstākļi, kādā ceļā pierādījumu izvērtēšanas procesā nonāk pie atziņas, ka persona ir izdarījusi Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu.

Tiesa vai likumā paredzētos gadījumos – prokurors, izlemjot vainas esamību vai tās neesamību noziedzīgā nodarījumā, atbilstoši psiholoģiskajai koncepcijai uzsvāru liek **uz nodarījumu izdarījušās personas psihiskās attieksmes noskaidrošanu** attiecībā pret viņas izdarīto darbību vai tās neizdarīšanu un pret katru ar to saistīto citu objektīvo pazīmi, kas veido konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāvu (KL 8. p. 2. d.).

Atbilstoši vērtējuma koncepcijai **secinājumu** par to, vai persona ir izdarījusi konkrēto noziedzīgo nodarījumu, un, balstoties uz visu pierādījumu kopumu, atzīstot, ka viņa ir **vainīga** (vainojama) tajā, **izdara procesa virzītājs – izmeklētājs, prokurors, tiesa**.

Lai par to pārliecinātos, atgriezīamies pie Kriminālprocesa likuma 19. panta. Šā panta pirmajā daļā teikts, ka neviena persona netiek uzskatīta par vainīgu, kamēr tās vaina (vajadzētu būt – “kamēr tās vainīgums”) noziedzīga nodarījuma izdarīšanā netiek konstatēta.

Var teikt, ka vainīguma izpratnei kriminālprocesa tiesībās punktu pieliek Kriminālprocesa likuma 19. panta trešajā daļā teiktais: “Visas saprātīgās šaubas par **vainu** [vajadzētu būt – “vainīgumu” – autora piezīme], kuras nav iespējams novērst, jāvērtē par labu personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.”

Arī Kriminālprocesa likuma 124. panta (pierādīšanas priekšmets) piektajā daļā norādīts: “Pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā izslēgtas jebkādas saprātīgas šaubas par to esamību vai neesamību.”

Tātad vainīguma pierādījumi par noziedzīgā nodarījuma reālo esamību vai neesamību tiek vērtēti nevis saistībā ar **nodarījuma izdarītāja** subjektīvās

<sup>15</sup> Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Rīga: AFS, 2018.



attieksmes noskaidrošanu pret katru objektīvās puses pazīmi (vainas konstatēšanas gadījumā), bet gan caur **procesa virzītāja** šaubu prizmu, šaubas papildinot vēl arī ar saprātīguma momentu.

Tas nozīmē, ka jautājums par to, vai persona ir izdarījusi konkrēto noziedzīgo nodarījumu, tiek atstāts kriminālprocesa virzītāja subjektīvam izvērtējumam, tas ir, atkarībā no tā, vai procesa virzītājam ir subjektīva pārliecība, ka šaubas par to, vai persona ir izdarījusi konkrēto noziedzīgo nodarījumu, ir saprātīguma robežās, vai arī tās iziet ārpus saprātīguma robežām, un tad kriminālprocess ir izbeidzams (KPL 392. p. 2. d.).

Par saprātīgumu kā tādu un tā saistību ar šaubu momentu vainīguma jautājumā publiskajā telpā tiek debatēts.<sup>16</sup> Jautājumu par šaubu faktoru un procesa virzītāja saprātīgumu pierādījumu vērtēšanā saistībā ar vainīgumu sīkāk neanalizēju raksta ierobežotā apjoma dēļ.

## Kopsavilkums

1. Vainas psiholoģiskā koncepcija saskaņā ar Krimināllikuma 8. panta otro daļu balstās uz personas psihisko attieksmi pret nodarījuma ikvienu objektīvās puses pazīmi, kas izpaudusies reālajā pasaulē kā vainīgā apzinātas gribas izpausme, tāpēc tas ļauj pilnīgāk konstatēt, vai persona ir vai nav izdarījusi Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu.
2. Vainas psiholoģiskā koncepcija dod iespēju tuvāk īstenībai saukt pie krimināltiesības personu par viņas reāli izdarītu un subjektīvi aptvertu Krimināllikumā paredzētu noziedzīgu nodarījumu.
3. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 124. un 19. pantā teiktajam vainīguma konstatēšana noziedzīgā nodarījumā tiek vērtēta, balstoties uz iegūto pierādījumu kopumu, un šis process tiek atstāts procesa virzītāja subjektīvam vērtējumam par to, vai tie ir pietiekami vainīguma konstatēšanai, papildus vēl izvērtējot caur šaubu prizmu to pietiekamību vai nepietiekamību. Tas liecina par to, ka Latvijas kriminālprocesa tiesībās ir iestrādāta vainas vērtējuma koncepcija, kas atšķiras no krimināltiesību vainas psiholoģiskās koncepcijas.
4. Vērtējuma koncepcija ir tuvāk robežai, kas vainīgumu nošķir no objektīvās pieskaitāmības, t. i., noziedzīgam nodarījumam bez vainas, jo jautājums par vainīguma esamību vai neesamību ir atstāts procesa virzītāja subjektīvai izvērtēšanai, tāpēc pastāv lielāka iespēja kļūdīties tieši vainīguma vērtētāja subjektīvo īpašību dēļ.
5. Divu atšķirīgu vainas koncepciju pretrunīga normatīva iestrāde savstarpēji saistītās tiesību nozarēs, proti, krimināltiesībās un kriminālprocesa tiesībās, kurām ir viens un tas pats pierādīšanas priekšmets – personas izdarīts noziedzīgs nodarījums –, ir radījusi teorētiski diskutējamu situāciju.

<sup>16</sup> Baumanis J. Kriminālprocesaualā pierādīšanas standarta tiesiskie, terminoloģiskie, psiholoģiskie un filozofiskie aspekti. Jurista Vārds, 18.09.2018., Nr. 39, 28. lpp.

# NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU KVALIFIKĀCIJA UN TIESĪBAS UZ TAISNĪGU TIESU

## QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENCES AND RIGHT TO A FAIR TRIAL

**Valentija Liholaja, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

### Summary

The article is devoted to qualification of criminal offences in the context of the right to a fair trial, assessing the right to a proper legal assessment of the criminal offence and the appropriate punishment for the offence as one of the elements of the right to a fair trial.

The aim of the study is to identify the circumstances, which affect the quality of administering of justice and correct application of the provision of the Criminal Law, for the analysis using regulation of the criminal procedural law and case law, as well as defining proposals for ensuring a reasonable balance between the functions of the prosecution and administration of justice.

**Atslēgvārdi:** noziedzīgs nodarījums, kvalifikācija, sods, taisnīga tiesa

**Keywords:** criminal offence, qualification, punishment, fair trial

ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas<sup>1</sup> 10. pants noteic, ka ikkatram cilvēkam viņa tiesību un pienākumu noskaidrošanai, kā arī lai noteiktu viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, ir tiesības sakarā ar visu personu vienlīdzību likuma un tiesas priekšā prasīt, lai viņa lietu, atklāti un ievērojot visas taisnīguma prasības, izskatītu neatkarīga un objektīva tiesa, tādējādi deklarējot tiesības uz taisnīgu tiesu, kas uzskatāmas par pirmās paaudzes cilvēktiesībām. Analogisks regulējums rodams arī ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām<sup>2</sup> 14. pantā un Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas<sup>3</sup> 6. pantā. Šiem priekšrakstiem korespondē Latvijas Republikas Satversmes<sup>4</sup> 92. panta pirmais teikums, ka “ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā”.

Analizējot tiesību uz taisnīgu tiesu saturu, tiek norādīti tādi elementi kā neatkarīga un objektīva ar likumu izveidota tiesa, tiesas pieejamība kā viens no

<sup>1</sup> ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemta Parīzē 10.12.1948. [13.03.2019. red.].

<sup>2</sup> ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Pieņemts Ņujorkā 16.12.1966. [13.03.2019. red.].

<sup>3</sup> Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta Strasbūrā 04.11.1950. [13.03.2019. red.].

<sup>4</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [13.03.2019. red.].

būtiskākajiem elementiem, procesuālās līdzdalības princips, tiesības būt klāt tiesas sēdē un tiesības uz mutvārdu procesu, lietas izskatīšanas atklātums jeb publiskums, tiesības uz motivētu tiesas spriedumu u. c.<sup>5</sup> Lai arī šo tiesību uz taisnīgu tiesu elementu uzskaitījumā netiek tieši norādīts uz tiesībām uz pareizu inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridisku izvērtējumu un adekvātu sodu, ir pilnīgs pamats runāt par to arī tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā. Tāpēc, cik ļauj atvēlētais raksta apjoms, pakavēšos pie atsevišķiem momentiem iepriekš minētā sakarībā, šoreiz ne tik daudz norādot uz kļūdām noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā, bet gan saskaņā ar kriminālprocesuālā regulējuma analīzi un tiesu prakses pētījumiem mēģinot iezīmēt tos apstākļus, kas var ietekmēt tiesas spriešanas kvalitāti un pareizu Krimināllikuma normu piemērošanu.

Vispirms nepieciešams pievērsties **tiesas spriedumu kvalitātei**, protams, izlaižot neizlabotas pārrakstīšanās un gramatikas kļūdas un atsevišķus stila negludumus, bet sasaistot to ar tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem un arī ar jautājumu par noziedzīgu nodarījumu kvalifikāciju.

Definējot Kriminālprocesa likuma<sup>6</sup> (turpmāk arī – KPL) mērķi, likumdevējs tā 1. pantā norādījis, ka likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Pieņemot Kriminālprocesa likumu, tika noteikti strikti krimināllietas iztiesāšanas vispārīgie principi – krimināllietas iztiesāšanas tiesiskums un mutiskums, krimināllietas iztiesāšanas atklātums un citi, kā arī reglamentēta lietas iztiesāšanas pirmās instances tiesā kārtība un jautājumi, kas saistīti ar sprieduma taisīšanu un tā saturu. Taču laika gaitā izdarīti daudzi grozījumi, kas būtiski mainīja iepriekš reglamentēto krimināllietas iztiesāšanas kārtību un autores ieskatā ne tikai nonāca pretrunā ar dažiem jau iepriekš minētajiem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem, bet arī, steidzinot tiesu lietu izskatīšanu un lēmumu pieņemšanu, ietvēra risku neizvērtēt līdz galam visus lietas apstākļus un pieņemt kļūdainus nolēmumus.

Tā, piemēram, ar 2017. gada 30. marta likumu<sup>7</sup> KPL 523. panta 1.<sup>1</sup> daļā tika noteikts, ka tiesa neatkarīgi no iztiesājamā noziedzīgā nodarījuma kaitīguma pakāpes var rakstīt saīsinātu spriedumu, kas atbilstoši šā likuma 530. panta pirmajā daļā noteiktajam sastāv no ievaddaļas, aprakstošās un rezolutīvās daļas, tādējādi izslēdzot tiesas pienākumu spriedumā norādīt gan pierādījumus, ar kuriem pamatoti tiesas secinājumi par inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju, gan motīvus par konkrēta soda piemērošanu. Aplūkojot izlases kārtībā anonimizētos pirmās instances tiesas spriedumus slepkavības lietās, vismaz vienā no tiem rodas šaubas par nodarījuma kvalifikācijas pareizību, jo no aprakstošās daļas nevar saprast, par kādu citā kriminālprocesā sniegtu informāciju atriebjoties persona mēģināta noslepkavot, jo gadījumā, ja cietušais devis liecību pirmstiesas kriminālprocesā vai tiesā, saskatāmas nevis Krimināllikuma<sup>8</sup> (turpmāk arī – KL)

<sup>5</sup> Plašāk sk.: Briede J., Viškers I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. 92. Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumīgās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu. Nepamatota tiesību aizskārums gadījumā ikvienam ir tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu. Ikvienam ir tiesības uz advokāta palīdzību. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 129.–144. lpp.

<sup>6</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [13.03.2019. red.].

<sup>7</sup> Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 30.03.2017. [13.03.2019. red.].

<sup>8</sup> Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [13.03.2019. red.].

116. panta, bet gan 118. panta 1. punktā ietvertā nozieguma pazīmes. Īpaši atzīmējams spriedums, ar kuru persona notiesāta saskaņā ar KL 118. panta 2. punktu par savu vecāku slepkavību. Sprieduma 18 rindās ietilpināts šā sevišķi smagā nozieguma apraksts un nepilnās divās rindās – rezolutīvā daļa, ar kuru persona atzīta par vainīgu un notiesāta ar mūža ieslodzījumu.<sup>9</sup>

Praksē ir iecienīta lietu izskatīšana bez pierādījumu pārbaudes tiesas izmeklēšanā, pierādījumu pārbaude netiek prasīta, izskatot lietas vienošanās procesā, kad lietas saskaņā ar KPL 540.<sup>1</sup> pantu arvien biežāk tiek izskatītas vēl arī rakstveida procesā. Un te rodas jautājums, vai likumdevējs, reglamentējot šādu krimināllietu izskatīšanas kārtību, nav pieļāvis atkāpi no saistošajos starptautiskajos dokumentos noteiktajiem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem – lietas izskatīšanas atklātuma un tiesībām uz motivētu tiesas spriedumu, kas ietekmē tiesas spriešanas un tiesas nolēmumu kvalitāti.

Nedēļas žurnāls “Jurista Vārds”, rosinot diskusiju par spriedumu kvalitāti, 2016. gada 23. februārī izvirzīja to par numura tēmu, gan publicējot atsevišķus rakstus, gan pirms tam veicot tieslietu sistēmas darbinieku aptauju. Viena no galvenajām aptaujas atziņām – nolēmumu kvalitāte ir būtisks tiesu varas prestiža kritērijs. Diskusijas dalībnieki tāpat akcentēja, ka ikkatrs nolēmums plašākā nozīmē ir tiesas komunikācija ar procesa dalībniekiem un sabiedrību kopumā un ka no tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet arī tiesas pienākums argumentēt savu nolēmumu tā, lai gan procesa dalībnieki, gan interesenti no sabiedrības vidus varētu saprast, kā tiesa nonākusi pie konkrētā rezultāta.<sup>10</sup> Vietā minēt arī Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta priekšsēdētājas Veronikas Krūmiņas atziņu, ka “tiesu nolēmumi ir viens no elementiem, kas veido sabiedrības uzticēšanos ne tikai tiesām, bet valstij kopumā. Kvalitatīvi spriedumi raisa sabiedrības uzticēšanos tiesām un valstij, savukārt nesaprotami spriedumi to mazina. Līdzīgi kā rokas spiedienu rada iespaidu par cilvēku, tiesas nolēmumi rada iespaidu par konkrētu tiesnesi, tiesu un tiesu sistēmu kopumā. Vēl vairāk – tas rada priekšstatu par valsti, tās tiesiskumu un saskarsmes kultūru ar saviem iedzīvotājiem”.<sup>11</sup>

Gribētos vēl papildināt, ka garants soda ģenerālās prevencijas sasniegšanai ir tikai saprotami nolēmumi, par kādiem satura ziņā atbilstoši aktuālajam kriminālprocesuālajam regulējumam nevar atzīt nedz saīsinātos spriedumus, nedz arī spriedumus, kas taisīti vienošanās procesā un neveicot pierādījumu pārbaudi tiesas izmeklēšanā.

Attiecībā uz rakstveida procesu tiesā vietā ir citēt Gvido Zemribo jautājumu: “kā gan var būt process bez procesa, kā var spriest tiesu bez tiesas sēdes, ar ko rakstveida process atšķiras no parasta iesnieguma izskatīšanas?” un piekrist viņa secinājumam, “ka tā vairs nav tiesa un šādi tikai attālināties no tiesas pamatbūtības. [...] Tagad valda vienīgais princips – lētāk un ātrāk”.<sup>12</sup> Taču pirmstiesas kriminālprocesa un tiesvedības procesa turpmāka paātrināšana vēl arvien ir dienas kārtībā, tādējādi aktualitāti nezaudē arī jautājums par to, kā tas ietekmēs tiesas spriešanu atbilstoši likumības un taisnīguma principiem, bet līdz ar to arī tiesas spriedumu kvalitāti.

<sup>9</sup> Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 29.06.2017. spriedums krimināllietā Nr. 11095076816. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets\\_nolemums\\_322722.pdf](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets_nolemums_322722.pdf) [aplūkots 13.03.2019.].

<sup>10</sup> Nolēmumu kvalitāte ir būtisks tiesu varas prestiža kritērijs. Jurista Vārds, 2016, Nr. 8, 10.–11. lpp.

<sup>11</sup> Krūmiņa V. Tiesu nolēmumi – valsts juridiskais tēls. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, 2016, Nr. 12, 38.–39. lpp.

<sup>12</sup> Justīcijas džentlmenis ar 55 gadu ilgu jurista pieredzi. Jurista Vārds, 2015, Nr. 40, 12. lpp.

Nepieciešams arī pievērsties jautājumam par **prokurora un tiesas kompetenci procesuālo funkciju jomā**, ņemot vērā KPL 17. pantā norādīto, ka jānodala apsūdzības un tiesas spriešanas funkcijas kriminālprocesā. Runājot par tiesiskumu valstī, kas patlaban ir viens no populārākajiem tematiem, saistībā ar krimināllietu iztiesāšanu un soda noteikšanu visvairāk akmeņu birst tiesu dārziņā, un tas ir saprotami, jo saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 82. pantā noteikto tiesu Latvijā spriež tiesa, arī no likuma "Par tiesu varu"<sup>13</sup> 6. panta izriet, ka krimināllietās tiesu spriež tiesa. Abos likumos tāpat deklarēts, ka, spriežot tiesu, tiesneši ir neatkarīgi un pakļauti tikai likumam, likuma "Par tiesu varu" 10. panta otrajā daļā vēl precizējot, ka tiesu neatkarību garantē valsts.

Tiesu kompetenci, tas ir, tiesības un pienākumus, reglamentē Kriminālprocesa likums, kurš autores ieskatā patlaban būtiski ierobežo tiesai ar likumu nodoto kompetenci spriest tiesu krimināllietās, vairākos gadījumos tiesas spriešanu un soda noteikšanu nododot prokurora kompetencē, lai gan saskaņā ar Prokuratūras likuma<sup>14</sup> 2. panta 4. punktu un KPL 42. un 43. pantu prokurora funkcija ir apsūdzības uzturēšana. Tā likumdevējs ar KPL 39. panta otrās daļas 3. punktu ir deleģējis prokuroram tiesības sastādīt priekšrakstu par sodu, kas pēc juridiskajām sekām ir pielīdzināms tiesas spriedumam. Ja prokurors ar apsūdzēto ir noslēdzis vienošanos par vainas atzīšanu un sodu, KPL 539. panta pirmā daļa noteic, ka tiesnesis vērtē noslēgtajā vienošanās dokumentā paredzēto soda veidu tikai gadījumā, ja konstatē, ka izraudzītais soda veids nav samērīgs ar izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu. Vispirms jau jautājums – kur tad palikusi apsūdzētā personība, kas tāpat saskaņā ar KL 46. panta otro daļu ņemama vērā pie soda veida izvēles. Un otrām kārtām – kāpēc tiesai liegta iespēja izvērtēt arī vienošanās procesā nolīgto soda mēru, kas nav mazāk būtiski, lemjot par soda adekvātumu. Minēšu piemēru.

Izskatot lietu vienošanās procesā, trīs personas atzītas par vainīgām KL 176. panta otrajā daļā, 153. panta pirmajā daļā un 183. panta otrajā daļā paredzēto noziegumu izdarīšanā, viens apsūdzētais vēl arī 175. panta trešajā daļā paredzētajā noziegumā. Visi noziegumi izdarīti pret vienu cietušo. Konstatēts, ka apsūdzētie pēc iepriekšējas vienošanās kopā ar vēl trim personām, pret kurām kriminālprocess izdalīts, ieķīlāja cietušā ofisa telpās un, pielietojot vardarbību un nonāvēšanas draudus, nolaupīja viņam piederošo mantu 770 eiro vērtībā. Pēc tam cietušais ar vardarbību un draudiem izvests no ofisa telpām, pret viņa gribu ievietots automašīnā un aizvests uz garāžu kooperatīvu, kur izteikts pieprasījums atdot mantu un tiesības uz mantu – atdot ofisu un pārrakstīt automašīnu uz apsūdzētā vārda, pieprasījumu pastiprinot ar vardarbību, vardarbības un šantāžas draudiem. Tad cietušais ievietots garāžas remonta bedrē un atstāts tur sasiets, viņam ar lupatu aizbāzta mute, to vēl nostiprinot ar izolācijas lentu. Uz bedres vāka novietota automašīna, garāža aizslēgta, un visi aizbraukuši, lai pēc tam atgrieztos un panāktu, ka cietušais paraksta mantiska rakstura dokumentus. Bez tam viens no apsūdzētajiem, izmantojot laupīšanas laikā paņemtās ofisa atslēgas, atgriezās tajā un nozaga cietušajam piederošās mantas 1205 eiro vērtībā.

Kaut arī persona C izdarījusi trīs smagus un vienu sevišķi smagu noziegumu, prokurore lūdza un tiesa noteica sodu pēc noziegumu kopības – brīvības atņemšanu uz trīs gadiem nosacīti, jo prokurore, ņemot vērā, ka apsūdzētais

<sup>13</sup> Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [13.03.2019. red.].

<sup>14</sup> Prokuratūras likums: LV likums. Pieņemts 19.05.1994. [13.03.2019. red.].

izdarīto nožēlo un vainu atzīst pilnībā un ka pēc noziegumu izdarīšanas citi likumpārkāpumi nav konstatēti, atzina, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk neizdarīs likumpārkāpumus. Pārējiem diviem apsūdzētajiem, kuri jau pēc šo noziegumu izdarīšanas bija tiesāti, viens trīs reizes, otrs vienu reizi, tika lūgts un piespriests galīgais sods pēc noziegumu kopības attiecīgi 1 gads 7 mēneši un 1 gads 3 mēneši 4 dienas, prokurorei pamatojot: tā kā abi savu vainu atzīst un nožēlo, ir iespējams sodu noteikt tuvāk sankcijas zemākajai robežai. Tiesa formāli norādīja, ka, vienojoties par soda veidu un mēru, ir ņemts vērā noziedzīgo nodarījumu raksturs, radītais kaitējums, vainīgo personība, atbildību mīkstinošie un pastiprinošie apstākļi, taču, pat ja tiesas pārliecība atšķirtos, soda mēru tā ietekmēt nevarētu, lai gan par tā adekvātumu ir pamatotas šaubas, kas, iespējams, radās arī tiesai, sīki aprakstot prokurora motivāciju soda mēra izvēlei.<sup>15</sup>

Turpinājumā minams konkrēts piemērs par krimināllietu iztiesāšanu vienošanās procesā.<sup>16</sup> Un tā – ar tiesas spriedumu apstiprināta prokurores un apsūdzētā (persona B) vienošanās par vainas atzīšanu un sodu. Tiesa konstatēja, ka apsūdzētais, sertificēts ārsts – narkologs, vienojās ar Igaunijas pilsoni (persona C) par receptu izrakstīšanu bez medicīniskas nepieciešamības narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai Somijas pilsoņiem, kuri piedalās bufrenorfinā aizvietojošās terapijas programmā, un par narkotisko un psihotropo vielu iegādāšanos, glabāšanu un realizēšanu. Saskaņā ar iepriekšējo vienošanos un izplānoto lomu B saskaņā ar C atsūtītajiem personu sarakstiem vairākos paņēmienos izrakstīja 98 īpašas receptes bez medicīniskas nepieciešamības narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai un nodeva tās C. Par katru recepti B saņēma 35 eiro, iekļaujot šajā summā arī maksu par šo personu vizīti, kas faktiski nenotika.

C, pildot savu lomu un izmantojot izrakstītās receptes, iegādājās narkotiskās un psihotropās vielas, ar kurjerpastu pārsūtīja tās uz Igauniju (Tallinu), kur tās realizēja Somijas pilsoņiem. Pēc C aizturēšanas B par šo noziedzīgo darbību turpināšanu vienojās ar Igaunijas pilsoni (persona BT), kuram izrakstīja un nodeva četras receptes narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai. BT, uzrādot aptiekā šīs receptes, iegādājās tajās norādītās narkotiskās un psihotropās vielas un glabāja tās realizēšanai.

Aprakstītās B darbības kvalificētas kā KL 250. pantā un 253.<sup>1</sup> panta trešajā daļā paredzēto noziegumu ideālā kopība, proti, kā receptu izrakstīšana bez medicīniskas nepieciešamības narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai un kā narkotisko un psihotropo vielu neatļauta realizēšana lielā apmērā personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās.

Bez tam B atzīts par vainīgu narkotisko un psihotropo vielu pārvietošanā pāri Latvijas Republikas valsts robežai, tas izdarīts personu grupā pēc iepriekšējās vienošanās lielā apmērā, kvalificējot to saskaņā ar KL 190.<sup>1</sup> panta otro daļu. Noziedzīgā nodarījuma apraksts ir identisks tam, kāds jau pārstāstīts saistībā ar apsūdzību KL 250. un 253.<sup>1</sup> panta trešajā daļā paredzēto noziegumu izdarīšanā, papildus norādot, ka B un C bija vienojušies par narkotisko un psihotropo vielu pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai, ko, pildot savu lomu, izdarīja C.

<sup>15</sup> Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 23.02.2018. spriedums krimināllietā Nr. 11096068714. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets\\_nolemums\\_552473.pdf](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets_nolemums_552473.pdf) [aplūkots 13.03.2019.].

<sup>16</sup> Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 06.08.2018. spriedums krimināllietā Nr. 11810013807. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets\\_nolemums\\_3609669.pdf](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets_nolemums_3609669.pdf) [aplūkots 13.03.2019.].

Jāpiezīmē, ka šī lieta tika skatīta jau atkārtoti, jo, kā izriet no analizējamā nolēmuma, apelācijas instances tiesa pirmās instances tiesas spriedumu, ar kuru B bija atzīts par vainīgu šo triju noziegumu izdarīšanā, atzina par procesuāli nederīgu dokumentu un atcēla, atzīstot, ka tā aprakstošā daļa neatbilst KPL 527. panta pirmās daļas prasībām, jo netiek dots pierādīto noziedzīgo nodarījumu apraksts un juridiskā kvalifikācija, un nosūtīja krimināllietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā. Diemžēl nav iespēju spriest par to, kāds bija šis apraksts un kas tajā mainījās, taču pēc krimināllietas saņemšanas jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā tika atrasts oriģināls risinājums – noslēgta vienošanās, lieta izskatīta rakstveida procesā, apstiprinot noslēgto vienošanos un atzīstot, ka tiesai nerodas šaubas par B vainu viņam inkriminēto noziegumu izdarīšanā, par kuru kvalifikāciju varētu teikt, ka tādu “domādams neizdomāsi”. Tādējādi B atzīts par vainīgu un atkārtoti notiesāts par triju noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, nevienam no procesa dalībniekiem nepamanot, ka apsūdzībā norādītie apstākļi neatbilst inkriminētajai dalības formai.

Atgriežoties pie apsūdzības, akcentējams, ka B inkriminēta KL 250. pantā, 253.<sup>1</sup> panta trešajā daļā un 190.<sup>1</sup> panta otrajā daļā paredzēto noziegumu izdarīšana personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās. Kā norādījis profesors Uldis Krastiņš, personu grupai pēc iepriekšējas vienošanās piemīt šādas pazīmes: 1) tiek realizēts tišs (ar nodomu) noziedzīgs nodarījums; 2) noziegumu izdarījušas divas vai vairākas personas; 3) vismaz divas personas tieši realizē noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās puses pazīmes; 4) citi grupas dalībnieki, kuri realizē kopējo noziedzīgo nodomu, atrodas nodarījuma izdarīšanas vietā un laikā; 5) nodarījums tiek realizēts ar kopīgām darbībām; 6) nodarījumu izdarījušās personas apzinās, ka tas tiek kopīgi izdarīts vēl ar vismaz vienu personu; 7) pastāv nepieciešamā cēloņsakarība starp vairāku personu kopīgām darbībām un iestājušos kaitīgo rezultātu.<sup>17</sup>

Prokurora un tiesas ieskatā B, izrakstot receptes narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai bez medicīniskas nepieciešamības un nododot tās C, neatļauti realizēja narkotiskas un psihotropas vielas. Ievērojot krimināltiesību teorijā un praksē nostiprinātās atziņas, ka ar narkotisko un psihotropo vielu realizēšanu saprot jebkādas to tālāknodošanas paņēmienus, ar kuru palīdzību šīs vielas nonāk citas personas īpašumā vai valdījumā – pārdošanu, aizdošanu, uzdāvināšanu, parāda atdošanu, uzcienāšanu, injicēšanu citai personai, nodošanu bez jebkādiem nosacījumiem –, un ka realizācijas priekšmets ir narkotiskas vai psihotropas vielas,<sup>18</sup> jāsecina: apsūdzībā nav tādas norādes, ka B būtu veicis kādu darbību, kas veidotu narkotisko un psihotropo vielu realizēšanu ar kādu no minētajiem paņēmieniem, jo viņa noziedzīgās darbības beidzās ar receptu izrakstīšanu bez medicīniskas nepieciešamības narkotisko un psihotropo vielu saņemšanai, kas kļūdaini kvalificēta arī kā narkotisko un psihotropo vielu realizēšana.

Kā jau minēts, B atzīts par vainīgu arī narkotisko un psihotropo vielu pārvietošanā pāri Latvijas Republikas valsts robežai personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, spriedumā norādot, ka šīs vielas, pildot savu lomu, uz Igauniju nosūtījis C, kur tās izņēmis un realizējis. Krimināltiesībās pieņemts, ka ar pārvietošanu

<sup>17</sup> Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija: teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 250.–251. lpp. Sk. arī: Krastiņš U. Grupveida nodarījumi: teorija un prakse. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 137.–139. lpp.

<sup>18</sup> Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 380. lpp.

jāsaprot darbību kopums, kas vērstas uz KL 190.<sup>1</sup> pantā uzskaitīto preču un vielu nogādāšanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai jebkādā veidā – izmantojot transportlīdzekli, nosūtot pa pastu, šķērsojot robežu kājām u. tml. Lai nodarījumu kvalificētu kā izdarītu personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, jākonstatē, ka pantā norādīto preču un vielu pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai tieši izdarījušas divas vai vairākas personas, iepriekš par to vienojoties.<sup>19</sup> Secinājums analogisks – B nav izdarījis KL 190.<sup>1</sup> pantā paredzēto noziegumu, un tāda apsūdzība no sprieduma aprakstošās daļas faktiski arī neizriet, nav konstatējamas arī visas inkriminēto dalības formu raksturojošās pazīmes.

Situācija, kāda aprakstīta analizējamā spriedumā, varētu veidoties gadījumā, ja noziegumu izdarītu organizēta grupa, proti, atbilstoši KL 21. pantā noteiktajam vairāk nekā divu personu izveidota apvienība, kura radīta ar nolūku izdarīt vienu vai vairākus noziegumus un kuras dalībnieki saskaņā ar iepriekšēju vienošanos sadalījuši pienākumus, kad noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmes tieši realizē vismaz viens no grupas dalībniekiem, bet pārējiem atbilstoši savam pienākumam grupā obligāti nav jāatrodas tieši nodarījuma realizācijas vietā un tā laikā.

Konstatējot Krimināllikuma normu pārkāpumu, un tāds bija pieļauts, jo atbilstoši KPL 574. panta 2. punktā ietvertajam skaidrojuma Krimināllikuma pārkāpums ir Krimināllikuma, tā daļas vai punkta nepareiza piemērošana, kvalificējot noziedzīgu nodarījumu, – tiesai lieta bija jānosūta prokuroram pārkāpumu novēršanai. Tas gan nenotika, un statistika rāda, ka vai nu visās lietās viss ir kārtībā, vai arī tiesas neizmanto tām piešķirtās tiesības, jo 2018. gadā no tiesas saņemtas 46 lietas pārkāpumu novēršanai (nosūtītas lietas, slēdzot vienošanos – 1473); nav gan atšifrēts, kādi pārkāpumi bijuši.<sup>20</sup>

Noslēgumā par to, **kāda ir jābūt tiesas rīcībai, ja, izskatot lietu vispārējā kārtībā, tiesa uzskata, ka noziedzīgais nodarījums ir kvalificēts nepareizi un nodarījumā saskatāmas smagāka noziedzīga nodarījuma pazīmes**, jo likumdevējs šo jautājumu nereglamentē, bet tiesa ir bezspēcīga ko darīt, ja prokurors pārkvalificēt nodarījumu nevēlas. Par šo jautājumu nav rodama arī plašas diskusijas, izņemot dažas publikācijas.

Saskaņā ar KPL 48. panta pirmajā daļā norādīto tiesai kā procesa virzītājam ir ekskluzīvas tiesības spriest tiesu, savukārt no KPL 23. panta un 514. panta pirmās daļas izriet, ka tiesa izlemj, vai apsūdzība, ko cēlis un uzturējis prokurors, ir pamatota un vai persona ir atzīstama ar vainīgu viņai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Analizējot situāciju, kad tiesa nonākusi pie atzinuma, ka apsūdzībā norādītās un pierādītās darbības nav pareizi juridiski novērtētas jeb kvalificētas, jo satur smagāka nodarījuma pazīmes, un izvērtējot risinājuma variantus – vai nu personu attaisnot, jo apsūdzībā norādītais nav noticis, vai arī taisīt notiesājošu spriedumu prokurora uzturētās apsūdzības robežās, norādot, ka faktiski tai nepiekrīt un saskata smagāka nodarījuma esamību, taču tiesa nedrīkst pārsniegt apsūdzības robežas, – profesore Ārija Meikališa<sup>21</sup> pamatoti atzīst, ka taisnīgs nav nedz viens, nedz otrs risinājums, un pauž uzskatu, ka Kriminālprocesa likumā steidzami būtu nepieciešama norma, kas paredzētu tiesas rīcību šādā situācijā, “nespiežot tiesu rīkoties neatbilstoši savai pārliecībai un taisnīgam

<sup>19</sup> Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. 2016, 89.–91. lpp.

<sup>20</sup> Gada pārskati. Pieejams: [www.prokuratūra.gov.lv/media/Prokuraturas\\_darba\\_rezultati\\_2018.pdf](http://www.prokuratūra.gov.lv/media/Prokuraturas_darba_rezultati_2018.pdf) [aplūkots 14.03.2019.].

<sup>21</sup> Meikališa Ā. Tiesas pilnvaras apsūdzības tiesiskajā izvērtēšanā tiesvedības laikā. Grām.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 609. lpp.



krimināltiesisko attiecību risinājumam”. Norādot, ka atbilstošākais modelis būtu diskutējams, profesore kā vienu no tiem min atgriešanos pie modificēta agrāk pazīstamā papildzimeklēšanas institūta, kad tiesa varēja nosūtīt lietu prokuratūrai konstatēto trūkumu novēršanai, kas var izpausties arī kā Krimināllikuma normu pārkāpums, kā patlaban noteikts KPL 539. un 542. pantā par lietu izskatīšanu vienošanās procesā.

Par nepieciešamību veikt atbilstošus papildinājumus un grozījumus Kriminālprocesa likumā, lai nodrošinātu visu kriminālprocesā iesaistīto personu saprātīgu līdzsvaru, iestājas arī prokurors Māris Leja, faktiski atzīstot par pieņemamu jau iepriekš minēto modeli, savukārt no diviem variantiem – attaisnot vai taisīt nereabilitējošu spriedumu – priekšroku dodot otrajam, proti, tiesa spriedumā norāda, ka tā nepiekrīt apsūdzībai un saskata smagāka nodarījuma esamību, norādot, kāda ir pareizā nodarījuma kvalifikācija, bet sodu nosaka saskaņā ar inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sankciju.<sup>22</sup> Šajā reglamentācijas vakuumā tiesām jārisina dilemma par to, kur likt komatu, iedomājot trīs vārdus: vai nu “attaisnot, komats, nevar notiesāt”, vai arī – “attaisnot nevar, komats, notiesāt”, lai gan ne viens, ne otrs variants neliekas taisnīgs un likumīgs. Viens piemērs.

Tiesa spriedumā<sup>23</sup> raksta, ka pierādījumi krimināllietā vērtēti saistībā ar apsūdzību kā pirmstiesas kriminālprocesā, tā arī tiesā KL 130. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, lai gan tiesas ieskatā apsūdzētā darbībās saskatāmas smagāka noziedzīga nodarījuma pazīmes, kas būtu kvalificējamas kā slepkavības mēģinājums saskaņā ar KL 15. panta ceturto daļu un 116. pantu, tālāk pamatojot savu ieskatu ar norādi uz objektīvajām pazīmēm, kas apstiprina vainīgās personas tiešu nodomu. Turpinājumā tiesa norāda: “ja prokurors apsūdzētā darbībās nesaskatīja slepkavības mēģinājuma pazīmes, bet gan darbības, kas vērstas uz miesas bojājumu nodarīšanu uz naidīgu personisku attiecību pamata un apsūdzētajam ir jāatbild par faktiskajām sekām, tad nav saprotama prokurora rīcība, kādēļ tiesas sēdē apsūdzētajam netika grozīta apsūdzība no Krimināllikuma 130. panta otrās daļas uz Krimināllikuma 126. panta pirmo daļu, jo tiesa nozīmēja lietā papildus tiesas medicīnisko ekspertīzi un saskaņā ar eksperta atzinumu cietušajam tika nodarīti vidēja smaguma miesas bojājumi, kas izraisa ilgstošu veselības traucējumu uz laiku virs 21 dienas. Taču, tā kā apsūdzības uzturētājs ir prokurors, kurš uzturēja apsūdzību pēc Krimināllikuma 130. panta otrās daļas un tiesai nav tiesību grozīt apsūdzību uz smagāku, tādēļ konkrētajā kriminālprocesā apsūdzētā vaina tika vērtēta pēc Krimināllikuma 130. panta otrās daļas”.

No iepriekš minētā secināms, ka apspriedes laikā apspriežu istabā tiesa, izlemjot KPL 514. panta pirmajā daļā norādīto pirmo un otro jautājumu, ir nonākusi pie secinājuma, ka apsūdzētajam inkriminētais noziedzīgais nodarījums nav noticis un ka šajā nodarījumā ir noziedzīga nodarījuma sastāvs, kas paredzēts citā Krimināllikuma pantā, kuru tā nav tiesīga inkriminēt, padarot apsūdzību smagāku. Rezultātā persona atzīta par vainīgu noziedzīgā nodarījumā, kuru tā nav izdarījusi, par faktiski izdarīto ir paredzēts bargāks sods, līdz ar to tiek ignorēts krimināl-soda mērķis, nodarījuma reālā kaitīguma neatzīšana var ietekmēt kompensācijas

<sup>22</sup> Leja M. Tiesas kompetence apsūdzības trūkumu koriģēšanā. Jurista Vārds, 2012, Nr. 10, 1.–11. lpp. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/244812-tiesas-kompetenceapsudzibas-trukumu-korigesana> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>23</sup> Liepājas tiesas 21.06.2017. spriedums krimināllietā Nr. 11261107015. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets\\_nolemums\\_342593.pdf](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMyc/lv/nolemumi/anonimizets_nolemums_342593.pdf) [aplūkots 13.03.2019.].

apmēru cietušajam par nodarīto kaitējumu un galu galā tiek ierobežota tiesas iespēja spriest taisnīgu tiesu, nodrošinot sprieduma tiesiskumu un pamatotību, kā to prasa KPL 511. panta otrā daļa.

## Kopsavilkums

1. Aktuālais kriminālprocesuālais regulējums, paredzot iespēju rakstīt saīsinātos spriedumus neatkarīgi no iztiesājamā nodarījuma kaitīgumu pakāpes, nosakot sprieduma saturu pie lietas izskatīšanas bez pierādījumu pārbaudes tiesas izmeklēšanā un vienošanās procesā, ne tikai nonāk pretrunā ar tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem, bet arī rada risku neizvērtēt līdz galam visus lietas apstākļus un pieņemt kļūdainus nolēmumus. Spriedumi, kas nesatur izdarītā noziedzīgā nodarījuma juridiskās kvalifikācijas pamatojumu un soda piemērošanas motivāciju, ir nesaprotami un nesekmē kriminālsoda mērķa sasniegšanu.
2. Līdz ar to diskusijai tiek piedāvāts pārskatīt kriminālprocesuālo regulējumu, pirmkārt, par saīsinātā sprieduma rakstīšanu, nosakot tā iespēju tikai kriminālprocesos par kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziegumiem, un, otrkārt, par sprieduma saturu krimināllietās, kas izskatītas bez pierādījumu pārbaudes un vienošanās procesā, paredzot nepieciešamību atspoguļot tajos noziedzīgā nodarījuma kvalifikācijas pamatojumu un motivāciju soda izvēlei.
3. Lai nodrošinātu saprātīgu līdzsvaru starp apsūdzības un tiesas spriešanas funkcijām un ar likumu noteiktās tiesas ekskluzīvās tiesības spriest tiesu, nepieciešams, pirmkārt, KPL 539. panta pirmajā daļā noteikt tiesas tiesības vērtēt noslēgtajā vienošanās gan soda veida, gan arī soda mēra atbilstību KL 46. panta otrajā un trešajā daļā norādītajiem kritērijiem, un, otrkārt, noteikt tiesai iespēju nosūtīt prokuroram krimināllietu trūkumu novēršanai, konstatējot, ka faktiski izdarītais noziedzīgais nodarījums ir smagāks salīdzinājumā ar inkriminēto noziedzīgo nodarījumu.

# KRIMINĀLTIESĪBU NORMAS SKAIDRĪBA KĀ KONSTITUCIONĀLA VĒRTĪBA

## CLARITY OF LEGAL PROVISIONS IN CRIMINAL LAW AS CONSTITUTIONAL VALUE

**Diāna Hamkova, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras docente

### Summary

The author has inspected compliance of legal provisions in criminal law with the demands of clarity by focusing on dispositions of particular sections in the Special Part of Criminal Law. In author's opinion, legal provision in criminal law is not sufficiently clear in cases when the wording does not include clear criteria for setting apart administrative violation and criminal offence. Legal provision is structured by using legally undetermined concepts, concepts with initially undetermined scope, open legal concepts without guidelines provided by legislator are employed. Compliance of legal provisions in criminal law is reduced by the stream of legal provisions, regular amendments of existing legal provisions, speed of making new legal precepts and amendments, as well as the fact that criminal law is becoming increasingly complicated.

**Atslēgvārdi:** Krimināllikums, krimināltiesību norma, tiesību normas skaidrība

**Keywords:** Criminal Law, criminal law norm, clarity of legal provision (norm)

Raksta mērķis ir pievērsties tiesību normas skaidrības jautājumiem krimināltiesībās, aplūkojot konkrētas Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu dispozīcijas.

Prasība pēc tiesību normas skaidrības ir nostiprināta gan Latvijas Republikas Satversmē, gan Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijā (turpmāk – Konvencija), gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) un Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos.

Konvencijas 7. panta pirmajā daļā noteikts, ka nevienam nedrīkst apsūdzēt kriminālnoziedzumā tāda nodarījuma vai nolaidības dēļ, kas saskaņā ar izdarīšanas brīdi spēkā bijušo valsts iekšējo likumdošanu vai starptautiskajām tiesībām nebija kriminālnoziedzums. Tāpat nedrīkst piespriest smagāku sodu nekā tas, kas bija jāpiemēro kriminālnoziedzuma izdarīšanas brīdī.<sup>1</sup> Konvencijas 7. pants vispārējā formā satur principu, ka krimināltiesībās atbildībai par tiesībpārkāpumu un sodam jābūt noteiktiem saskaņā ar likumu (lat. val. – *nullum crimen, nulla poena*

<sup>1</sup> Eiropas Padomes Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. Latvijā spēkā no 27.06.1997. Pieejams: <http://www.mkparstavis.am.gov.lv/?id=41> [aplūkots 11.01.2019.].

*sine lege*). Nostiprinātā prasība tiek atzīta par izpildītu, ja apsūdzētajam ir iespēja no tiesību normas teksta zināt (nepieciešamības gadījumā arī izmantojot interpretāciju, kas ietverta tiesu nolēmumos), par kādu tieši darbību vai bezdarbību noteikta kriminālatbildība.<sup>2</sup>

Latvijas Republikas Satversmes 90. pants noteic, ka ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības.<sup>3</sup> “Tikai persona, kas zina savas tiesības, spēj tās efektīvi īstenot un – nepamatota aizskāruma gadījumā – aizstāvēt taisnīgā tiesā.”<sup>4</sup> Pamatnosacījums, kas izriet no Latvijas Republikas Satversmes 90. panta, ir tiesību normu paredzamība, skaidrība un saprotamība, tas ir, normas saturam ir jābūt tādām, lai privātpersona zinātu, kādas tiesiskās sekas rodas no noteiktiem juridiskiem faktiem vai noteiktas rīcības, lai viņa varētu izdarīt apzinātu izvēli un vajadzības gadījumā pielāgot savu rīcību normas prasībām.<sup>5</sup> Līdz ar to acīmredzami divdomīgos un grūti saprotamos vārdos izteikta norma nevar tikt piemērota privātpersonai par ļaunu, uzliekot viņai saistības, tiesību ierobežojumus vai sodoša rakstura sankcijas.<sup>6</sup>

Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam ir būtiska nozīme krimināltiesību jomā. Juris Rudevskis pamatoti akcentē, ka “Latvijas Republikas Satversmes 90. pants īpaši garantē tiesības uz krimināltiesību normu skaidrību un paredzamību. It sevišķi tas attiecas uz Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu dispozīcijām.”<sup>7</sup> Arī Latvijas Republikas Satversmes tiesa ir akcentējusi: ievērojot to, ka kriminālatbildība ir smagākais juridiskās atbildības veids un tās sekas var būtiski ietekmēt personas dzīvi arī pēc kriminālsoda izciešanas, kriminālatbildību paredzošām normām jābūt saturiski noteiktākām nekā citu tiesību nozaru normām.<sup>8</sup>

Prasība pēc likuma skaidrības pati par sevi nav nemaz tik viennozīmīga, un arī skaidrības izpildes kritēriju konstatācija nav vienkārša. Paredzamība nenozīmē, ka absolūti visām tiesību normām ir jābūt viegli saprotamām ikvienam sabiedrības loceklim neatkarīgi no viņa izglītības veida un līmeņa, un autore pievienojas šim viedoklim.<sup>9</sup> ECT ir akcentējusi, ka ar skaidrības principu nav pretrunā tiesību normas, kas nav nedz divdomīgas, nedz iekšēji pretrunīgas, bet kuru satura pilnīgai izpratnei vidusmēra cilvēkam tomēr jālūdz lietpratēja (advokāta, eksperta u. tml.) padoms.<sup>10</sup> Šāda interpretācija no atsevišķu autoru puses tiek vērtēta visai piesardzīgi, norādot, ka uz to attiecināms plānā ledus princips, kas var nonākt pretrunā ar paredzamības prasību.<sup>11</sup> ECT norādītajai atziņai, ka tiesību normas “satura pilnīgai izpratnei” vidusmēra cilvēkam ir jālūdz tiesībspeciālista padoms, var pievienoties, piebilstot, ka krimināltiesību norma var tikt atzīta par pietiekami

<sup>2</sup> ECT spriedums lietā *Del Rio Prada v. Spain* (iesnieguma Nr. 42750/09), 79. punkts, 21.10.2013.

<sup>3</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

<sup>4</sup> Satversmes tiesas 20.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-12-01, 16. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 206.

<sup>5</sup> ECT spriedums lietā *Medvedyev and others v. France*. 3394/03, 29.03.2010. Para 80.

<sup>6</sup> Rudevskis J. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 69. lpp.

<sup>7</sup> *Ibid.*, 70. lpp.

<sup>8</sup> Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 40.

<sup>9</sup> ECT spriedums lietā *Medvedyev and others v. France*. 3394/03, 29.03.2010.

<sup>10</sup> *Ibid.*

<sup>11</sup> Murphy C. C. *The Principle of Legality in Criminal Law under the ECHR*. *European Human Rights Law Review*, 2010, Vol. 2. Citēts pēc: Strada-Rozenberga K. Krimināltiesības: tiesiskā drošība krimināltiesībās un kriminālprocesā. Grām.: *Vispārējie tiesību principi: Tiesiskā drošība un palāvība*. Valsts pārvalde. *Business Jurisprudence*. Rakstu krājums. Autoru kolektīvs R. Baloža vadībā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 81. lpp.

skaidru, ja no tās redakcijas ir saprotams, kas ir aizliegts un kas ir šīs tiesību normas adresāts.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa, atsaucoties uz Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas atziņām, akcentējusi, ka “pienākums pieņemt tādas normas, kuras ir pietiekami skaidras, nevar tikt pārspilēts. Tādā gadījumā likumi kļūtu pārāk sastinguši un kazuistiski un tie vairs nebūtu taisnīgi, ņemot vērā attiecību mainību vai konkrētās lietas īpašos apstākļus”.<sup>12</sup> Tā kā likumi pēc savas juridiskās dabas ir abstrakti uzvedības priekšraksti, to formulējums nevar būt absolūti precīzs.<sup>13</sup> Arī tiesību teorijā pausta līdzīga atziņa – jo lielāka ir normas konkrētība, jo vairāk sašaurinās to gadījumu loks, kuri var tikt atzīti par atbilstošiem dotajai normai. “Normas konkrētība padara to “seklāku”.”<sup>14</sup>

Var piekrist, ka pārāk detalizēts noziedzīga nodarījuma sastāva apraksts padarītu normu pārāk apjomīgu, smagnēju un izplūdušu, kas kopumā likumu pārvērstu par nevajadzīgi aprakstošu. Konstruējot tiesību normu pietiekami augstā abstrakcijas pakāpē, jāņem vērā, ka tiesību normā izmantotajiem formulējumiem, jēdzieniem un izteiksmes stilam ir jāatbilst gan juridiskās tehnikas, gan valodniecības, gan likuma sistēmas prasībām. Civillikuma 4. pantā noteikts, ka likuma noteikumi ir tulkojami vispirms pēc to tieša jēguma.<sup>15</sup> Izejas punkts likumdevēja gribas noskaidrošanai ir tiesību normas gramatiskā iztulkošana. Konstruējot krimināltiesību normu, ir ļoti svarīgi apzināties, ka vienīgi gramatiskā tulkošanas metode ir pieejama krimināltiesību normas adresātam. Citas metodes, ievērojot adresāta ierobežotās zināšanas jurisprudences jomā, faktiski nav piemērojamas. Vēsturiskā, sistēmiskā un teleoloģiskā metode ir efektīvs līdzeklis, ko interpretācijas procesā var izmantot vienīgi tiesību speciālists. Tas arī nosaka prasību, ka tiesību normas konstrukcijā izmantotajiem terminiem un to savstarpējai saistībai jābūt pietiekami skaidrai un saprotamai. Arī Augstākā tiesa ir akcentējusi, ka tiesību norma, kura ir formulēta neskaidri, nesaprotami, valodnieciski nepietiekami un nenoteikti, zaudē savu mērķi.<sup>16</sup>

Ievērojot krimināltiesību represīvo raksturu, krimināltiesību normu skaidrībai ir īpaši liela nozīme cilvēka pamattiesību nodrošināšanā.

Prasība pēc tiesību normas skaidrības izriet arī no Krimināllikuma (turpmāk arī – KL)<sup>17</sup> 1. panta pirmās daļas, kurā teikts, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes. KL 1. panta ceturtajā daļā reglamentēts, ka nodarījumu nevar atzīt par noziedzīgu, likumu piemērojot pēc analogijas.

Raksta turpinājumā autore pievērsīsies atsevišķu Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu dispozīcijām, kuru atbilstība skaidrības prasībām ir apšaubāma.

<sup>12</sup> Sk. Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas spriedumu lietā Nr. 2 BvL 4/62 BVerfGE 14, 25. Citēts pēc: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 16.12.2008. spriedums lietā Nr. 2008-09-0106. Latvijas Vēstnesis, 2008, Nr. 197.

<sup>13</sup> ECT 28.08.2018. spriedums lietā Seychell v. Malta, pieteikums Nr. 43328/14, 43. punkts. Citēts pēc: Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 40.

<sup>14</sup> Melčis E. Juridisko jēdzienu un normu abstraktums kā tiesību sistēmu vienojošs elements. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 26.–27. lpp.

<sup>15</sup> Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937.

<sup>16</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.03.2010. spriedums lietā SKA-83/2010, 8. punkts.

<sup>17</sup> Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998.

KL 125. panta otrā daļa, 126. panta otrā daļa un 130. panta trešā daļa ar 2017. gada 8. jūnija likumu "Grozījumi Krimināllikumā"<sup>18</sup> tika papildināta ar jaunu kvalificējošu pazīmi – noziedzīgs nodarījums izdarīts "pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis neregistrētās laulāto attiecībās". Izmaiņas stājās spēkā ar 2018. gada 1. janvāri, un jau 2018. gada 13. februārī Latvijas Republikas Saeimas Juridiskā komisija Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko un Krimināltiesisko zinātņu katedrai lūdza sniegt skaidrojumu, vai jēdziens "neregistrētās laulāto attiecības" ir tiesiski noteikts un vai no tiesību teorijas viedokļa šīs Krimināllikuma normas atbilst tiesiskās noteiktības principam.

Atbildes sniedzēji norādīja, ka jēdziens "neregistrēta laulība" nav sastopams nedz Civillikumā, nedz arī Civilprocesa likumā, līdz ar to nav saprotams, kas varētu ietilpt šā jēdziena tvērumā civiltiesībās un kādās situācijās tas būtu pielietojams. Juridiski noteiktas laulāto attiecības rodas vien pēc to pienācīgas reģistrācijas, līdz ar to juridiski nevar tikt noteiktas "neregistrētās reģistrētās attiecības".<sup>19</sup>

Ar 2018. gada 26. aprīļa likumu "Grozījumi Krimināllikumā"<sup>20</sup> minētā kvalificējošā pazīme KL 125. panta otrajā daļā, 126. panta otrajā daļā un 130. panta trešajā daļā tika izteikta jaunā redakcijā, likumdevējam nosakot, ka nodarījums izdarīts "pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis pastāvīgās intīmās attiecībās". Latviešu valodas vārdnīcā skaidrots, ka "pastāvīgs" nozīmē 'nepārtraukts, arī biežs, nemainīgs; tāds, kas domāts ilgākam laikam; tāds, kas darbojas, ko dara ilgāku laiku, regulāri'.<sup>21</sup> Savukārt termins "intīms" Latviešu konversācijas vārdnīcā skaidrots kā 'draudzīgs, tuvs'.<sup>22</sup> Oksfordas vārdnīcā norādīts, ka "intīms" attiecināms uz cilvēka personisko dzīvi, viņa jūtām, iekšējo pasauli.<sup>23</sup>

To, cik noteikta ir vārdkopa "pastāvīgās intīmās attiecībās", protams, parādīs tiesu prakse, tomēr pirmšķietami jāsecina, ka arī jaunieviestais formulējums nav atzīstams par īpaši veiksmīgu, jo īsti jau nav saprotams, vai ar intīmām attiecībām domātas seksuāla rakstura attiecības, vai arī tās varētu būt vienkārši tuvas, draudzīgas attiecības, kas izveidojušās starp kolēģiem, draugiem u. tml.

KL 256. panta otrajā daļā atbildība ir pastiprināta, ja narkotisko vielu saturošu augu neatļauta sēšana vai audzēšana notikusi *lielās platībās*. No KL 256. panta otrās daļas formulējuma izriet, ka lielās platības ir galvenais un vienīgais kvalificēta sastāva kritērijs, kura legāls skaidrojums diemžēl normatīvi nav nostiprināts.

Krimināllietu departaments, skaidrojot terminu "lielas platības", norādījis, ka ikkatrā konkrētā gadījumā ir jāņem vērā tā teritorijas platība, kurā speciāli tiek iesēti un audzēti narkotiskās vielas saturoši augi, kā arī narkotisko vielu saturošu augu daudzums, skaits konkrētā platībā, audzēšanas blīvums, kā arī augu veids.<sup>24</sup>

Jebkurā tiesību sistēmā, ieskaitot krimināltiesības, neatkarīgi no tā, cik skaidri tiesību norma ir formulēta, nenovēršami eksistē tiesas sniegtās interpretācijas

<sup>18</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 08.06.2017.

<sup>19</sup> Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Civiltiesisko un Krimināltiesisko zinātņu katedru skaidrojums par jēdzienu "neregistrētās laulāto attiecības". Nepublicēts materiāls.

<sup>20</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 26.04.2018.

<sup>21</sup> Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 2006, 803. lpp.

<sup>22</sup> Latviešu konversācijas vārdnīca. VII sēj. Rīga: A. Gulbja spiestuve, 1931–1932, 13021. sl.

<sup>23</sup> Oksfordas vārdnīca. Pieejams: <https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/intims> [aplūkots 23.01.2019.].

<sup>24</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 22.09.2011. lēmums lietā SKK-525/2011, krimināllieta Nr. 11815001110.

elements.<sup>25</sup> ECT ir akcentējusi – “ kaut arī Tiesa noteikti piekrīt tam, ka valsts likums vislabāk spēj interpretēt attiecīgās valsts tiesas, tā tomēr vēlreiz norāda – Konvencijas 7. pantā ietvertais princips, ka noteikt noziedzīgu nodarījumu un paredzēt sodu var tikai likums, liedz krimināllikumam tulkot paplašināti, interpretējot par sliktu apsūdzētajam”.<sup>26</sup>

“Lielas platības” ir jēdziens, kas pieskaitāms atklāto juridisko jēdzienu klāstam, līdzīgi kā Krimināllikumā izmantotie jēdzieni “būtisks kaitējums” un “smagas sekas”. Atklātos juridiskus jēdzienus raksturojoša pazīme ir to augstā abstrakcijas pakāpe, bet tajā pašā laikā arī fakts, ka citā attiecīgā normatīvā tiesību akta daļā vai citā normatīvajā tiesību aktā ir atrodamas vadlīnijas šo jēdzienu piepildīšanai ar saturu.<sup>27</sup> Tieši tā tas ir ar kategorijām “būtisks kaitējums” un “smagas sekas” – to kritēriji ir doti likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”.<sup>28</sup> Domājams, ka arī “lielu platību” vadlīnijas būtu jāsniedz likumdevējam.

Raksta autores ieskatā Latvijas Republikas Satversmes 90. pantā noteiktais princips ir pārkāpts arī gadījumos, kad tiesību normas formulējums nesatur skaidrus kritērijus administratīva pārkāpuma un kriminālsodāma nodarījuma nošķiršanai.

Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.<sup>10</sup> panta ceturtajā daļā<sup>29</sup> ir paredzēta atbildība par stratēģiskas nozīmes preču importa, eksporta, pārvietošanas un tranzīta noteikumu pārkāpšanu, savukārt KL 190.<sup>1</sup> pantā – par stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai jebkādā nelikumīgā veidā. Abās tiesību normās likumdevējs ir paredzējis atbildību par stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanu pāri Latvijas Republikas valsts robežai. KL 190.<sup>1</sup> pantā likumdevējs izmantojis formulējumu “jebkādā nelikumīgā veidā”, savukārt Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.<sup>10</sup> pantā atbildība noteikta par attiecīgu “noteikumu pārkāpšanu”.

Vārdkopas “noteikumu pārkāpšana” un “jebkādā nelikumīgā veidā” saturiski ir atzīstamas par tāpatīgām, tās neizslēdz viena otru un būtībā savstarpēji pārklājas. Krimināllietu departaments ir skaidrojis, ka, “vērtējot nelikumīgas pārvietošanas veidus, tie nav jāsalīdzina ar Krimināllikuma 190. pantā minētajiem preču kontrabandas izdarīšanas veidiem. Krimināllikuma 190.<sup>1</sup> pantā iekļauto noziedzīga nodarījuma sastāva priekšmetu aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta pati par sevi (*per se*)”.<sup>30</sup> Šāda atziņa ļauj secināt, ka jebkāds stratēģiskas nozīmes preču pārvietošanas noteikumu pārkāpums vienlaicīgi ir atzīstams par nelikumīgu pārvietošanas veidu. Tādējādi no tiesiskās noteiktības un samērīguma principa ir nepieciešams konkretizēt, kādi noteikumu pārkāpumi ir krimināli sodāmi, bet par kādiem būtu samērīgi paredzēt tikai administratīvo atbildību.

<sup>25</sup> ECT spriedums lietā Del Río Prada v. Spain [Lielā palāta], iesniegums Nr. 42750/09, 91.-93. punkts, 21.10.2013.

<sup>26</sup> Sk., piemēram, ECT spriedumu lietā Coëme and Others v. Belgium, ECT 2000-VII, 145. punkts; Kokkinakis v. Greece, judgment of 25 May 1993, Series A, No. 260-A. Citēts pēc: Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения. Под общей ред. д. ю. н. проф В. А. Туманова и д. ю. н. проф Л. М. Энтина. Москва: НОРМА, 2002, с. 121–122. Pieejams: [http://www.echr.ru/documents/manuals/Norma01/Norma\\_01.pdf](http://www.echr.ru/documents/manuals/Norma01/Norma_01.pdf) [aplūkots 19.12.2018.].

<sup>27</sup> Sniedzīte G. Tiesību normu iztulkošana praeter legem (II). Likums un Tiesības, 2005, 7. sēj., Nr. 11, 12. lpp.

<sup>28</sup> Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998.

<sup>29</sup> Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984.

<sup>30</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 05.12.2013. lēmums lietā SKK-0576-13.

Tiesību normu skaidrības jautājums var aktualizēties arī gadījumos, kad likumdevējs veic likuma grozījumus, izdarot izmaiņas iepriekšējā regulējumā.

Šajā sakarībā ir vērts pakavēties pie valsts amatpersonas jēdziena definējuma, kas noteikts KL 316. pantā. Sākotnējā KL 316. panta pirmās daļas redakcijā nebija norādīts, vai valsts vai pašvaldības kapitālsabiedrības amatpersona, ja tā pilda šajā pantā paredzētās funkcijas, uzskatāma par valsts amatpersonu. Savukārt likuma redakcijā, kas ir spēkā no 2014. gada 14. jūnija,<sup>31</sup> tas ir skaidri pateikts: par valsts amatpersonām uzskatāmi valsts varas pārstāvji, kā arī ikviens persona, kura pastāvīgi vai uz laiku izpilda valsts vai pašvaldības dienesta pienākumus, tai skaitā valsts vai pašvaldības kapitālsabiedrībā.

Krimināllietu departaments savā 2017. gada 29. marta lēmumā atzina šos grozījumus par tādiem, kas precizē iepriekšējo tiesisko stāvokli: "Tas, ka Krimināllikuma 316. panta pirmā daļa ar 2014. gada 15. maija likumu "Grozījumi Krimināllikumā" izteikta jaunā redakcijā, nevar būt par pamatu pretēja secinājuma izdarīšanai, jo likumdevējs ir precizējis to personu loku (uzskaitījumu), kuras atzīstamas par valsts amatpersonām."<sup>32</sup>

Kardināli atšķirīgu viedokli savā rakstā "Par valsts amatpersonas jēdzienu Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas izpratnē" paudusi profesore Valentija Liholaja, norādot, ka KL 316. panta pirmā daļa ir izteikta jaunā redakcijā, paplašinot iepriekšējā regulējuma saturu, tādā veidā likumdevējam radot jaunu tiesisko stāvokli.<sup>33</sup> Tieslietu ministrija, komentējot profesores raukstā pausto, norādījusi, ka "grozījumu mērķis bija precizēt (ne paplašināt) iepriekšējo Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas redakciju [...]".<sup>34</sup> Identisku viedokli paudis arī Māris Leja: "Izdarītie papildinājumi KL 316. pantā ir likuma precizējums, nevis jauna tiesiskā stāvokļa radīšana."<sup>35</sup> Diskusija par KL 316. pantā paredzēto valsts amatpersonas jēdziena izpratni uzskatāmi apliecina tā skaidrības trūkumu. Gadījumos, kad augstas raudzes juristiem ir kardināli atšķirīgas pozīcijas tiesību normu izpratnes jautājumā, domājams, ka tas vien jau apliecina tiesību normas tiesiskās noteiktības trūkumu.

Līdzīga problemātika vērojama arī saistībā ar KL 296. pantā ietverto regulējumu. KL 296. panta pirmajā daļā ir noteikta atbildība par tiesas nolēmuma vai prokurora priekšraksta par sodu neizpildīšanu vai izpildes kavēšanu, ja to izdarījusi persona, kurai tas pēc likuma vai uzlikta uzdevuma bija jāizpilda. Likuma redakcijā līdz 2015. gada 2. decembrim likumdevējs 296. pantā bija paredzējis atbildību par tiesas sprieduma vai lēmuma vai prokurora priekšraksta par sodu tīšu neizpildīšanu vai izpildes kavēšanu. Ar 2015. gada 29. oktobra likumu "Grozījumi Krimināllikumā"<sup>36</sup> KL 296. pantā tika izdarītas izmaiņas, kuru rezultātā

<sup>31</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 15.05.2014.

<sup>32</sup> Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 29.03.2017. lēmums lietā SKK-J-145/2017.

<sup>33</sup> Plašāk sk.: Liholaja V. Par valsts amatpersonas jēdzienu Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas izpratnē. Jurista Vārds, 20.03.2018., Nr. 12

<sup>34</sup> Tieslietu ministrijas komentārs profesores V. Liholajas rakstam "Par valsts amatpersonas jēdzienu Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas izpratnē". Jurista Vārds, 20.03.2018., Nr. 12. Pieejams: <https://www.juristavards.lv/doc/272429-par-valsts-amatpersonas-jedzienu-kriminallikuma-316panta-pirmas-dalas-izpratne/#komentari> [aplūkots 05.03.2019.].

<sup>35</sup> Lejas M. komentārs profesores V. Liholajas rakstam "Par valsts amatpersonas jēdzienu Krimināllikuma 316. panta pirmās daļas izpratnē". Jurista Vārds, 20.03.2018., Nr. 12. Pieejams: <https://www.juristavards.lv/doc/272429-par-valsts-amatpersonas-jedzienu-kriminallikuma-316panta-pirmas-dalas-izpratne/#komentari> [aplūkots 05.03.2019.].

<sup>36</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 29.10.2015.



panta pirmās daļas dispozīcijā ietverta norāde: “[..] ja to izdarījusi persona, kurai tas pēc likuma vai uzlikta uzdevuma bija jāizpilda”, un pants papildināts ar otro daļu, kurā atbildība pastiprināta, ja panta pirmās daļas dispozīcijā norādītās darbības izdarījusi valsts amatpersona. Jau pirmskara Latvijas tiesu praksē tika atzīts, ka likuma interpretācijai var noderēt likuma sagatavošanas materiālos izteiktie uzskati par likuma cēloni un mērķi.<sup>37</sup> Tieslietu ministrija savā pavadvēstulē Saeimas Juridiskajai komisijai priekšlikumam pie likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 187/Lp12)<sup>38</sup> norādījusi, ka “priekšlikums Nr. 8 paredz izdarīt grozījumus KL 296. pantā, konkrētizējot šī panta tvērumu, t. i., viennozīmīgi nosakot, ka pēc minētā panta pie atbildības tiek saukta nevis tā persona, attiecībā uz kuru ir pieņemts tiesas nolēmums, bet persona, kurai tas pēc likuma vai uzlikta uzdevuma bija jāizpilda, vai valsts amatpersona, kurai bija pienākums to izpildīt”.

Tieslietu ministrijas pavadvēstulē sniegtais skaidrojums, kā arī nepārprotamā norāde: “Priekšlikums Nr. 8 paredz izdarīt grozījumus KL 296. pantā, konkrētizējot šī panta tvērumu” ļauj secināt, ka ar 2015. gada 29. oktobra likumu “Grozījumi Krimināllikumā” veiktās izmaiņas KL 296. pantā atzīstamas par likuma precizējumu, nevis jauna tiesiskā stāvokļa radīšanu, tādējādi šāda paredzētā nodarījuma subjekta izpratne ir attiecināma arī uz tiem gadījumiem, kas nonākuši tiesību aizsardzības iestāžu redzeslokā līdz šo grozījumu izdarīšanai.

Krimināllikuma Sevišķās daļas tiesību normai, kas aizsargā pašas nozīmīgākās indivīda, valsts un sabiedrības intereses, draudot ar smagāko juridiskās atbildības veidu, ir jābūt pietiekami saprotamai un noteiktai. Jaņem vērā, ka tas, ja netiek ievērota prasība pēc tiesību normas skaidrības, rada arī citu konstitucionāli aizsargātu principu apdraudējumu, piemēram, tiek apdraudētas personas tiesības uz taisnīgu tiesu. Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa atzinusi, ka tiesību normas satura nenoteiktība rada iespēju neierobežotai rīcības brīvībai tiesību piemērošanas procesā un noved pie patvaļas, kā rezultātā tiek pārkāpts vienlīdzības un tiesiskuma princips.<sup>39</sup> Arī krimināltiesību teorijā pausta atziņa, ka likumības princips satur aizliegumu likumdevējam pieņemt pārlietu neskaidras normas.<sup>40</sup>

Krimināltiesību normu atbilstību skaidrības principa prasībām mazina vairāki iemesli. Savā ziņā šā principa ievērošanu ierobežo tiesību normu plūdi,<sup>41</sup> kā arī regulāru grozījumu veikšana jau esošajās normās.<sup>42</sup> Tā kā sabiedrība ir likusi nepamatoti augstas cerības uz to, ka Krimināllikums atrisinās visas iespējamās sociālās, ekonomiskās un citas problēmas, likumdevējs, cenšoties apmierināt šīs cerības, ar ievērojamu regularitāti rada gan jaunas tiesību normas, gan veic izmaiņas esošajās. Lai arī daudzos gadījumos grozījumu nepieciešamība ir objektīvi pamatota, tā izriet gan no starptautisko tiesību aktu prasībām, gan to nosaka valsts iekšējās prasības, tomēr tas nemaina lietas būtību. Viens no iemesliem, kādēļ cieš tiesību

<sup>37</sup> Konradi F., Valters A. Civilprocesa nolikums ar Latvijas Senāta kasācijas departamenta paskaidrojumiem. 1932. gada izdevums. Rīga: Jūrists, 1933, 37. lpp.

<sup>38</sup> Npublicēts materiāls.

<sup>39</sup> Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 14 ноября 2005 г., N 10-П. Pieejams: <http://legalacts.ru/doc/postanovlenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-14112005-n/> [aplūkots 06.02.2019.].

<sup>40</sup> Krauss D., Pastile J. K. Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2002, 38.–39. lpp.

<sup>41</sup> Satversmes tiesas priekšsēdētājas vietnieces Sanitas Osipovas uzruna rakstu krājuma “Vispārējie tiesību principi: tiesiskā drošība un tiesiskā palāvība: Valsts pārvalde. Business. Jurisprudence” atvēršanā. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv> [aplūkots 28.12.2018.].

<sup>42</sup> Plašāk sk.: Strada-Rozenberga K. 2017, 92.–97. lpp.

normu kvalitāte, ir arī temps, kādā notiek darbs pie jaunu tiesisko priekšrakstu radīšanas vai izmaiņu izdarīšanas jau esošajos. Tāpat jāņem vērā, ka krimināltiesības kļūst arvien komplicētākas, to robežas paliek arvien abstraktākas, tās operē ar augstas sarežģītības jēdzieniem, kuru sākotnējais regulējums ir meklējams citās tiesību nozarēs. Var tikai pievienoties viedoklim, ka, piemēram, nodokļu tiesības ir tik sarežģītas, ka nav izprotamas pat speciālistiem.<sup>43</sup> Tie ir faktori, kas savā ziņā izskaidro, kāpēc krimināltiesību normu kvalitāte dažkārt neatbilst skaidrības principa prasībām.

## Kopsavilkums

1. Konstruējot krimināltiesību normu ar pietiekami augstu abstrakcijas pakāpi, jāņem vērā, ka tiesību normā izmantotajiem formulējumiem, jēdzieniem un izteiksmes stilam ir jāatbilst gan juridiskās tehnikas, gan valodniecības, gan likuma sistēmas prasībām.
2. Piekritot ECT norādītājai atziņai, ka tiesību normas “satura pilnīgai izpratnei” vidusmēra cilvēkam ir jālūdz tiesībspeciālista padoms, akcentējams, ka krimināltiesību norma var tikt atzīta par pietiekami skaidru, ja no tās redakcijas ir saprotams, kas ir aizliegts un kas ir šīs normas adresāts.
3. Rakstā aplūkotās Krimināllikuma Sevišķās daļas tiesību normu dispozīcijas nav formulētas pietiekami skaidri.
  - 3.1. KL 256. panta otrajā daļā ietvertais jēdziens “lielas platības” ir pieskaitāms atklāto juridisko jēdzienu klāstam, kura kritērijiem, līdzīgi kā tas ir “būtiska kaitējuma” un “smagu seku” gadījumā, vajadzētu būt noteiktiem likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”.
  - 3.2. Latvijas Republikas Satversmes 90. pantā noteiktais princips ir pārkāpts arī gadījumos, kad tiesību normas formulējums nesatur skaidrus kritērijus administratīva pārkāpuma un kriminālsodāma nodarījuma nošķiršanai un ja tiesību normas formulējumā tiek lietoti juridiski nenoteikti jēdzieni, piemēram, “neregistrētas laulāto attiecības”, kā arī jēdzieni, kuru tvērumus jau sākotnēji ir nenoteikts, piemēram, jēdziens “pastāvīgas intīmas attiecības”.
  - 3.3. Juridiskajā telpā izvērstā diskusija par KL 316. pantā paredzēto valsts amatpersonas jēdziena izpratni uzskatāmi apliecina tā skaidrības trūkumu. Augstas raudzes juristu kardināli atšķirīgās pozīcijas tiesību normas interpretācijā ir uzskatāms apliecinājums tiesību normas tiesiskās noteiktības trūkumam.
4. Krimināltiesību normu atbilstību skaidrības principa prasībām mazina tiesību normu plūdi, regulāru grozījumu veikšana jau esošajās normās, temps, kādā notiek darbs pie jaunu tiesisko priekšrakstu radīšanas, vai izmaiņu izdarīšana jau esošajos priekšrakstos, un fakts, ka krimināltiesības kļūst arvien komplicētākas.

<sup>43</sup> Haft F. *Juristische Rhetorik*. 6., unveränd. Aufl. Freiburg: Alber, 1999, S. 21. Citēts pēc: Bārdiņš G. Normativizācija kā viens no tiesu pārslodzes cēloņiem. Pieejams: [https://www.dukonference.lv/files/proceedings\\_of\\_conf/53konf/tiesibas/Bardins.pdf](https://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Bardins.pdf) [aplūkots 31.01.2019.].

# KRIMINĀLTIESĪBU NORMU SAPROTAMĪBA UN SISTĒMISKUMS

## COMPREHENSIBILITY AND SYSTEMICISM OF THE CRIMINAL LAW PROVISIONS

**Evija Vīnkalna, Mg. soc.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

### Summary

The Section 90 of the Constitution (*Satversme*) of the Republic of Latvia provides that everybody has the right to know his/her rights, and it includes public availability, predictability, clarity and understandability of legal provisions.

Section 90 of the Constitution has the essential meaning in the context of criminal law, because in conjunction with Section 92 of the Constitution it particularly guarantees rights to clarity and predictability of criminal law provisions, especially speaking about dispositions of sections in the Special Part of the Criminal Law. At the same time, clarity and understandability of criminal law provisions are no less important in the context of imposing a punishment.

The article is dedicated to predictability, clarity and understandability of the criminal law provisions in the scope of theoretical and practical assessment in case of determining a punishment.

**Atslēgvārdi:** Krimināllikums, norma, saprotamība, sistēmiskums, soda noteikšana

**Keywords:** Criminal Law, norm, provision, comprehensibility, systematicity, determination of punishment

Raksta mērķis ir pievērsties krimināltiesību normu skaidrības, saprotamības un sistēmiskuma prasībai saistībā ar soda noteikšanas jautājumiem.

Latvijas Republikas Satversmes<sup>1</sup> 90. pants nosaka: "Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības," no tā izriet vairāki nosacījumi. Pirmkārt, tiesību normām jābūt publiski pieejamām, nosakot valstij pienākumu iepriekš publicēt visus normatīvos aktus, lai tās jurisdikcijā esošās privātpersonas varētu objektīvi zināt un paredzēt, kādas normas tiks piemērotas noteiktai tiesiskai attiecībai.<sup>2</sup> Otrkārt, tiesību normām jābūt paredzamām, skaidrām un saprotamām – tas nozīmē, ka normas

<sup>1</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [21.02.2019. red.].

<sup>2</sup> Rudevskis J. 90. Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 66. lpp.

saturam jābūt tādām, lai privātpersona zinātu, kādas tiesiskās sekas rodas no noteiktiem juridiskiem faktiem vai noteiktas rīcības (darbības vai bezdarbības).<sup>3</sup>

Latvijas Republikas Satversmes tiesa vairākkārt uzsvērusi, ka Latvijas Republikas Satversmes 90. pants prasa, lai tiesību normas būtu ne tikai publiski pieejamas, bet arī pietiekami skaidras un saprotamas – tas ir formulēts pietiekami precīzi,<sup>4</sup> un tie ir arī tiesību normu kvalitātes kritēriji (ikvienai tiesību normai jābūt pieejamai, pietiekami skaidrai un paredzamai).<sup>5</sup> Tiesību normas skaidrība un paredzamība ir vērtējama, pamatojoties uz šīs normas interpretāciju – ja ar tās paņēmieni palīdzību nav iespējams noskaidrot normas patieso jēgu, tad norma atzīstama par neskaidru.<sup>6</sup> Tiesību normas paredzamības prasība nenozīmē, ka tiesas nedrīkstētu precizēt šīs normas saturu judikatūras ceļā;<sup>7</sup> arī doktrīnā atzītais palīdz noskaidrot normas saturu.

Pamatots ir atzinums, ka kriminālatbildība kā smagākais juridiskās atbildības veids var būtiski ietekmēt personas dzīvi arī pēc kriminālsoda izciešanas, tādēļ kriminālatbildību paredzošām normām jābūt saturiski noteiktākām nekā citu tiesību nozaru normām,<sup>8</sup> tas nozīmē, ka Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam ir īpaša nozīme krimināltiesību kontekstā, un kopsakarā ar Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu<sup>9</sup> tas sevišķi garantē tiesības uz krimināltiesību normu skaidrību un paredzamību.<sup>10</sup>

Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 7. panta pirmajā daļā noteikts: “Nevienam nedrīkst apsūdzēt kriminālnoziedzumā tāda nodarījuma vai nolaidības dēļ, kas, saskaņā ar izdarīšanas brīdi spēkā bijušo valsts iekšējo likumdošanu vai starptautiskajām tiesībām, nebija kriminālnoziedzums. Tāpat nedrīkst piespriest smagāku sodu nekā tas, kas bija jāpiemēro noziedzuma izdarīšanas brīdī.”<sup>11</sup>

Likumības princips krimināltiesībās nozīmē, ka nodarījuma noziedzīgumu, sodāmību un citas krimināltiesiskās sekas nosaka tikai Krimināllikums,<sup>12</sup> un viens no šī principa būtiskiem aspektiem ir Krimināllikuma normu noteiktības, skaidrības un saprotamības prasība. Saskaņā ar Krimināllikuma<sup>13</sup> 1. pantā noteikto personu var saukt pie kriminālatbildības un sodīt tikai saskaņā ar Krimināllikumu. Arī ārvalstu krimināllikumi satur krimināltiesību normu noteiktības

<sup>3</sup> Rudevskis J. 2011, 69. lpp.

<sup>4</sup> Satversmes tiesas 20.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-12-01, 16., 23. p.; Satversmes tiesas 25.10.2004. spriedums lietā Nr. 2004-03-01, 9.2. p.; Satversmes tiesas 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01, 15.2. p. Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv](http://www.satv.tiesa.gov.lv) [aplūkots 21.02.2019.].

<sup>5</sup> Sk., piemēram: Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 13.1. p. Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv](http://www.satv.tiesa.gov.lv) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>6</sup> Satversmes tiesas 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01, 15.2. p. Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv](http://www.satv.tiesa.gov.lv) [aplūkots 21.02.2019.].

<sup>7</sup> Rudevskis J. 2011, 70. lpp.

<sup>8</sup> Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 13.2. p. Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv](http://www.satv.tiesa.gov.lv) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>9</sup> Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajos divos teikumos noteikts: “Ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā. Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu.”

<sup>10</sup> Rudevskis J. 2011, 70. lpp.

<sup>11</sup> Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [27.02.2019. red.].

<sup>12</sup> Sk., piemēram: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 21. lpp.

<sup>13</sup> Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [27.02.2019. red.].

nepieciešamības prasību. Tā Austrijas kriminālkodeksa<sup>14</sup> 1. paragrāfa pirmajā daļā paredzēts, ka sods vai preventīvais līdzeklis var tikt noteikts tikai par tādu nodarījumu, tieši par kuru likumdevējs ir noteicis soda piedraudējumu un kurš tā izdarīšanas laikā jau bija kriminālsodāms. Norāde uz soda noteiktību un skaidrību iestrādāta Sanmarīno kriminālkodeksa 1. panta pirmajā daļā, kur norādīts, ka neviena persona nedrīkst tikt pakļauta sodam, kas nav izteikts noteikti un skaidri, tāpat arī tādām sodam, kas nav paredzēts likumā.<sup>15</sup>

Krimināltiesību normu skaidrībai un saprotamībai ir būtiska nozīme attiecībā uz Krimināllikuma Sevišķās daļas pantu dispozīcijām, bet ne mazāka nozīme ir tām krimināltiesību normām, kas attiecināmas uz soda noteikšanas jautājumiem.

Krimināllikuma 46. panta otrajā daļā paredzēts, ka, nosakot soda mēru, ņem vērā atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus. Pie tam atbildību mīkstinošajiem un pastiprinošajiem apstākļiem var būt nozīme arī, piemēram, nosakot vieglāku sodu nekā likumā paredzētais sods (Krimināllikuma 49. pants). Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas trešajā punktā noteikts viens no atbildību mīkstinošajiem apstākļiem: "Vainīgais labprātīgi atlīdzinājis cietušajam ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu vai novērsis radīto kaitējumu." Lai minēto apstākli varētu atzīt, nepieciešams konstatēt noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas labprātīgu rīcību<sup>16</sup> un to, ka no šīs personas puses radītais kaitējums ir atlīdzināts vai novērsts pilnā apmērā.<sup>17</sup> Latvijas Republikas Augstākā tiesa atzinusi, ka no Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punkta izriet likumdevēja norāde uz jau notikušu faktu (tas ir – kaitējums ir atlīdzināts pilnā mērā).<sup>18</sup> Līdzīgi uzsvērts arī apkopojumā "Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaižskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo", Krimināllikuma 47. panta pirmajā daļā norādīto apstākļu tvērumā neatzīstot daļēju zaudējumu atlīdzināšanu.<sup>19</sup>

Vienlaikus jānorāda, ka iepriekš minētais ne vienmēr tiek viennozīmīgi vērtēts, tajā skaitā praksē, kur saskaņā ar Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punktu atzīta arī daļēja ar noziedzīgo nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšana.<sup>20</sup>

<sup>14</sup> Austrijas kriminālkodekss. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 240.–336. lpp.; Criminal Code of the Republic of Austria [Austrijas kriminālkodekss]. Pieejams: <https://www.legislationline.org> [aplūkots 01.03.2019.].

<sup>15</sup> Додонов В. Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Москва: Юрлитинформ, 2010, с. 59.

<sup>16</sup> Vērtējot labprātīgu radītā kaitējuma atlīdzināšanu vai novēršanu, par tādu atzīstams ne tikai fakts, ka vainīgais pats atlīdzinājis vai novērsis radīto kaitējumu (piemēram, salabojis sabojāto lietu), bet arī gadījumi, kad tas ir noticis pēc viņa iniciatīvas – kad to pēc vainīgā pilnvarojuma (arī mutvārdu) izdara cita persona (sk.: Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII<sup>2</sup> nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 201. lpp.; Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 19.03.2007. lēmums lietā Nr. SKK-194-2007. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 09.03.2019.].)

<sup>17</sup> Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 200.–201. lpp.

<sup>18</sup> Augstākās tiesas 25.03.2014. lēmums lietā Nr. SKK-0163-14. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>19</sup> Stukāns J., Magone N. Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaižskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo. Rīga, 2017, 47. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumumi/kriminaltiesibas/> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>20</sup> Sk., piemēram: Kurzemes rajona tiesas 29.10.2018. spriedums lietā Nr. K69-1128-18/30. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 10.03.2019.].

Lai izvairītos no gadījumiem, kad saskaņā ar Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punktu par atbildību mīkstinošu atzīst daļēju ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšanu, Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punktu varētu papildināt ar norādi, ka radītais kaitējums ir atlīdzināts vai novērsts pilnā apmērā jeb *vainīgais labprātīgi pilnīgi atlīdzinājis cietušajam ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu vai novērsis radīto kaitējumu*. Salīdzinājumam jāuzsver, ka likumdevējs citur – Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā<sup>21</sup> – noteicis skaidru prasību pilnīgi novērst ar izdarīto noziedzīgu radīto kaitējumu vai atlīdzināt nodarīto zaudējumu.

Savukārt Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 1. punktā kā atbildību mīkstinošs apstāklis paredzēts: “Noziedzīgā nodarījuma izdarītājs pieteicies par vainīgu, vaļširdīgi atzinies un nožēlojis izdarīto.” Lai minēto apstākli varētu atzīt, nepieciešams konstatēt visu minēto elementu kopumu, uz ko skaidri norādīts attiecīgajā normā, kā arī pamatoti atzīts krimināltiesību doktrīnā<sup>22</sup> un judikatūrā.<sup>23</sup> Ja noziedzīgā nodarījuma izdarītājs nav pieteicies par vainīgu,<sup>24</sup> taču savu vainu tam inkriminētā noziedzīgā nodarījumā pilnībā atzīst un izdarīto nožēlo, var lemt par šāda apstākļa atzīšanu par atbildību mīkstinošu saskaņā ar Krimināllikuma otro daļu.<sup>25</sup> Iepriekš minētais ne vienmēr tiek ievērots, jo, pamatojoties uz Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 1. punktu, arī tiek atzīta tikai apsūdzētā vaļširdīga atzīšanās un izdarītā nožēlošana.<sup>26</sup>

Ņemot vērā iepriekš minēto, apspriežams būtu jautājums par atsevišķa punkta nodalīšanu Krimināllikuma 47. panta pirmajā daļā, ietverot kā atsevišķu atbildību mīkstinošu apstākli – noziedzīgā nodarījuma izdarītājs pieteicies par vainīgu, savukārt citus elementus – noziedzīgā nodarījuma izdarītājs vaļširdīgi atzinies un nožēlojis izdarīto – saglabājot vienā punktā.

Piemēram, Čehijas Republikas kriminālkodeksa<sup>27</sup> (turpmāk – ČR KK) 41. pantā pie attiecīgajiem mīkstinošajiem apstākļiem atsevišķos punktos nodalīta ziņošana par savu noziedzīgo nodarījumu (ČR KK 41. p. *k* pkt.); nožēla par izdarīto nodarījumu (ČR KK 41. p. *n* pkt.).

<sup>21</sup> Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā noteikts: “Personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, izņemot noziedzīgus nodarījumus, kuru rezultātā iestājusies cilvēka nāve, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa pārstāvi un persona pēdējā gada laikā nav tikusi atbrīvota no kriminālatbildības par tiša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, noslēdzot izlīgumu, un pilnīgi novērsusi ar izdarīto noziedzīgo radīto kaitējumu vai atlīdzinājusi nodarīto zaudējumu.”

<sup>22</sup> Sk., piemēram: Krastiņš U., Liholaja V. 2018, 200. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 386. lpp.

<sup>23</sup> Sk., piemēram: Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 11.06.2008. lēmums lietā SKK-313/2008. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 12.03.2019.].

<sup>24</sup> Pieteikšanās par vainīgu ir personas, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ierašanās pirmstiesas izmeklēšanas iestādē, pie prokurora vai tiesā un paziņošana par izdarīto noziedzīgo nodarījumu (Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 386. lpp.).

<sup>25</sup> Saskaņā ar Krimināllikuma 47. panta otro daļu, nosakot sodu, par atbildību mīkstinošu var atzīt arī citu ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu saistītu apstākli, kurš Krimināllikumā nav paredzēts. Piemēram, Kurzemes rajona tiesas 29.10.2018. spriedums lietā Nr. K69-1128-18/30, Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 17.04.2018. spriedums lietā Nr. K30-1612-18/32 Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 10.03.2019.]; Zemgales rajona tiesas 12.03.2019. spriedums lietā Nr. K73-0975-19/2. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>26</sup> Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 05.04.2018. spriedums lietā Nr. K30-0493-18/5. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>27</sup> Criminal Code of the Czech Republic [Čehijas Republikas kriminālkodekss]. Pieejams: <https://www.legislationline.org> [aplūkots 16.03.2019.].

Ar 2018. gada 26. aprīļa grozījumiem<sup>28</sup> Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 15. punktā kā atbildību pastiprinošs apstāklis var tikt atzīts gadījumos, ja *noziedzīgs nodarījums, kas saistīts ar vardarbību vai vardarbības piedraudējumu, vai noziedzīgs nodarījums pret tikumību un dzimumneaizskaramību izdarīts pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis pastāvīgās intīmās attiecībās*, aizstājot līdz tam ietvertu formulējumu “neregistrētās laulāto attiecībās” ar – “pastāvīgās intīmās attiecībās”. Latviešu valodā vārds “pastāvīgs” skaidrots kā ‘nemainīgs, noturīgs, stabils, negrozīgs, nebeidzams, nemītīgs, nepārtraukts, biežs’; ‘tāds, kas domāts ilgākam laikam’; ‘tāds, kas dara ko ilgāku laiku, regulāri’.<sup>29</sup> Vārds “intīms” skaidrots kā ‘tuvs, dziļi personisks’;<sup>30</sup> ‘tāds, kas attiecas uz cilvēka iekšējo pasauli, personisko dzīvi, dziļi personisks’; ‘tāds, kam raksturīga savstarpēja uzticība, sirsnība, simpātijas, ļoti biedrīks, draudzīgs’.<sup>31</sup> Ņemot vērā iepriekš minēto, ar pastāvīgām intīmām attiecībām būtu jāsaprot attiecības ar visai plašu tvērumu,<sup>32</sup> pieļaujot, ka “pastāvīgu intīmu attiecību” saturs konkrētā gadījumā tiks izvērtēti analizēts praksē.

Krimināllikuma 50. pantā ietverti soda noteikšanas nosacījumi par vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, tajā skaitā, ja sodu ar priekšrakstu par sodu nosaka prokurors. Krimināllikuma 50. panta otrajā<sup>33</sup> un trešajā daļā<sup>34</sup> noteikts, ka

<sup>28</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 26.04.2018. [17.03.2019. red.].

<sup>29</sup> Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 2001, 290., 683. lpp.; šķirkļis “pastāvīgs”. Interneta vārdnīca “Tēzaurs”. Pieejams: [www.tezaurs.lv](http://www.tezaurs.lv) [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>30</sup> Sinonīmu vārdnīca, 151. lpp.

<sup>31</sup> Šķirkļis “intīms”. Interneta vārdnīca “Tēzaurs”. Pieejams: [www.tezaurs.lv](http://www.tezaurs.lv) [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>32</sup> Arī Ministru kabineta noteikumu “Noteikumi par Valsts probācijas dienesta informācijas sistēmā iekļaujamās informācijas iekļaušanas tiesisko pamatu, saturu, apjomu un apstrādes kārtību” 7.4. punktā ir norāde uz informācijas par intīmām attiecībām iekļaušanu informācijas sistēmā (Noteikumi par Valsts probācijas dienesta informācijas sistēmā iekļaujamās informācijas iekļaušanas tiesisko pamatu, saturu, apjomu un apstrādes kārtību: Ministru kabineta 13.11.2018. noteikumi Nr. 693 [17.03.2019.]. Jāatzīmē, ka Ministru kabineta noteikumu projekta “Noteikumi par Valsts probācijas dienesta informācijas sistēmā iekļaujamās informācijas iekļaušanas tiesisko pamatu, saturu, apjomu un apstrādes kārtību” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumā (anotācijā) norādīts, ka termins “pastāvīgas intīmas attiecības” vislabāk raksturo nepieciešamo informāciju un tiek lietots Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 15. punktā (sk. Ministru kabineta noteikumu projekta “Noteikumi par Valsts probācijas dienesta informācijas sistēmā iekļaujamās informācijas iekļaušanas tiesisko pamatu, saturu, apjomu un apstrādes kārtību” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumu (anotāciju). Pieejams: <https://likumi.lv> [aplūkots 17.03.2019.].)

<sup>33</sup> Krimināllikuma 50. panta otrajā daļā noteikts: “Ja visi noziedzīgie nodarījumi, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir kriminālpārkāpumi vai mazāk smagi noziegumi, galīgais sods nosakāms, ietverot vieglāko sodu smagākajā vai pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriestos sodus. Šādā gadījumā kopējais soda apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, kopējo soda apmēru vai laiku nedrīkst noteikt lielāku par maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.”

<sup>34</sup> Krimināllikuma 50. panta trešajā daļā noteikts: “Ja vismaz viens noziedzīgais nodarījums, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir smags vai sevišķi smags noziegums, galīgais sods tiek noteikts, pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriestos sodus. Šādā gadījumā kopējais soda apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Saskaņā ar brīvības atņemšanas sodu (izņemot mūža ieslodzījumu) kopējais laiks nedrīkst pārsniegt 25 gadus, bet, ja izdarīts sevišķi smags noziegums, kura rezultātā iestājusies cietušā nāve, brīvības atņemšanas soda kopējo laiku var noteikt arī uz visu mūžu (mūža ieslodzījums). Ja vismaz viens noziedzīgais nodarījums, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir smags noziegums, par kuru paredzēts brīvības atņemšanas sods līdz pieciem gadiem, prokurors,

prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, kopējo soda apmēru vai laiku nedrīkst noteikt lielāku par maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Pēc autores domām, iepriekš minētā Krimināllikuma 50. pantā ietvertā norāde – *kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem* – nav viennozīmīgi skaidrojama. Kā zināms, prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu, saskaņā ar Krimināllikuma normām<sup>35</sup> kā pamatsodus drīkst noteikt tikai piespiedu darbu un naudas sodu, bet kā papildusodus – tiesību ierobežošanu un probācijas uzraudzību. Tā kā gan piespiedu darbu, gan naudas soda ilgums un apmērs noteikts nevis Krimināllikuma Sevišķajā daļā, bet gan Krimināllikuma Vispārīgās daļas 40. un 41. pantā, tad paredzētais par smagāko noziedzīgo nodarījumu arī jāskata Krimināllikuma 40. un 41. pantā (ja naudas sods tiek piemērots nepilngadīgajiem, tad naudas sods piemērojams saskaņā ar Krimināllikuma 65. panta ceturtajā daļā noteikto – no vienas līdz piecdesmit Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu apmērā). Saistībā ar piespiedu darbu un naudas sodu attiecīgi Krimināllikuma 40. un 41. pantā paredzēts, ka prokurors var noteikt ne vairāk par pusi no tā maksimālā apmēra vai ilguma, ko var noteikt tiesa saskaņā ar Krimināllikuma 40. un 41. pantu (kā zināms, piemēram, piespiedu darbu – 140 stundas, kas attiecīgi ir noteiktā puse no 280 stundām).

Saistībā ar Krimināllikuma 50. pantā noteikto, kādu maksimālo apmēru vai laiku drīkst noteikt tiesa (ne vairāk par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no noziedzīgajiem nodarījumiem), piemērojot brīvības atņemšanu, skaidrojums tika veikts attiecīgā likumprojekta anotācijā,<sup>36</sup> arī judikatūrā vērsta uzmanība uz piespiedu darbu maksimālo ilgumu (420 stundas).<sup>37</sup>

Pēc autores domām, Krimināllikuma 50. pantā ietvertais regulējums būtu precizējams saistībā ar prokuroram noteikto, sastādot priekšrakstu par sodu, proti, vai “paredzēts” būtu attiecināms uz paredzēto kā maksimālo apmēru vai laiku prokuroram, sastādot priekšrakstu par sodu (piemēram, nosakot piespiedu darbu, jāņem vērā Krimināllikuma 40. panta pirmajā daļā regulētais, kas ir 140 stundas), vai šajā gadījumā tās būtu 280 stundas; tas, savukārt, nozīmē, ka par vismaz diviem noziedzīgiem nodarījumiem, nosakot kopējo soda apmēru vai laiku, tas jau būtu divas reizes vairāk nekā tad, ja sods tiek noteikts tikai par vienu noziedzīgu nodarījumu, kamēr tiesa saskaņā ar Krimināllikuma 50. pantā noteikto nedrīkst noteikt vairāk par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

---

sastādot priekšrakstu par sodu, kopējo soda apmēru vai laiku nedrīkst noteikt lielāku par maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.”

<sup>35</sup> Sk. Krimināllikuma 36. panta trešo daļu.

<sup>36</sup> Sk.: Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [17.03.2019. red.]; Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: titania.saeima.lv [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>37</sup> Augstākās tiesas 09.01.2015. lēmums lietā SKK-J13/2015. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/kriminallietu-departaments [aplūkots 17.03.2019.].



## Kopsavilkums

1. Latvijas Republikas Satversmes 90. pantam ir īpaša nozīme krimināltiesību kontekstā, un kopsakarā ar Latvijas Republikas Satversmes 92. pantu tas sevišķi garantē tiesības uz krimināltiesību normu skaidrību un paredzamību.
2. Lai izvairītos no gadījumiem, kad saskaņā ar Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punktu par atbildību mikstinošu atzīst daļēju ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma atlīdzināšanu, Krimināllikuma 47. panta pirmās daļas 3. punktu varētu papildināt ar norādi, ka radītais kaitējums ir atlīdzināts vai novērsts pilnā apmērā jeb *vainīgais labprātīgi pilnīgi atlīdzinājis cietušajam ar noziedzīgo nodarījumu radīto kaitējumu vai novērsis radīto kaitējumu*. Salīdzinājumam jāuzsver, ka likumdevējs citur – Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā<sup>38</sup> – noteicis skaidru prasību pilnīgi novērst ar izdarīto noziedzīgo radīto kaitējumu vai atlīdzināt nodarīto zaudējumu.
3. Apspriežams būtu jautājums par atsevišķa punkta nodalīšanu Krimināllikuma 47. panta pirmajā daļā, ietverot kā atsevišķu atbildību mikstinošu apstākli, ja noziedzīgā nodarījuma izdarītājs pieteicies par vainīgu, savukārt citus elementus – noziedzīgā nodarījuma izdarītājs vaļširdīgi atzinies un nožēlojis izdarīto – saglabājot vienā punktā.
4. Krimināllikuma 50. pantā ietvertais regulējums būtu precizējams saistībā ar prokuroram noteikto, sastādot priekšrakstu par sodu, proti, vai “paredzēts” būtu attiecināms uz paredzēto kā maksimālo apmēru vai laiku prokuroram, sastādot priekšrakstu par sodu (piemēram, nosakot piespiedu darbu, jāņem vērā Krimināllikuma 40. panta pirmajā daļā regulētais, kas ir 140 stundas), vai šajā gadījumā tās būtu 280 stundas; tas, savukārt, nozīmē, ka par vismaz diviem noziedzīgiem nodarījumiem, nosakot kopējo soda apmēru vai laiku, tas jau būtu divas reizes vairāk nekā tad, ja sods tiek noteikts tikai par vienu noziedzīgu nodarījumu, kamēr tiesa saskaņā ar Krimināllikuma 50. pantā noteikto nedrīkst noteikt vairāk par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

---

<sup>38</sup> Krimināllikuma 58. panta otrajā daļā noteikts: “Personu, kas izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, izņemot noziedzīgus nodarījumus, kuru rezultātā iestājusies cilvēka nāve, var atbrīvot no kriminālatbildības, ja ir izlīgums ar cietušo vai viņa pārstāvi un persona pēdējā gada laikā nav tikusi atbrīvota no kriminālatbildības par tiša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, noslēdzot izlīgumu, un pilnīgi novērsusi ar izdarīto noziedzīgo radīto kaitējumu vai atlīdzinājusi nodarīto zaudējumu.”

# TIESĪBAS UZ ĪPAŠUMU UN ĪPAŠUMA KONFISKĀCIJA

## RIGHT TO PROPERTY AND CONFISCATION OF PROPERTY

**Gunārs Kūtris, Mg. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektors

### Summary

The study is dedicated to the right of the state to confiscate proceeds of crime, with particular emphasis on the freezing, seizure and confiscation of money in a bank account. There is no discussion on the confiscation of property with the final decision in the criminal case. This applies to both the proven and the presumed proceeds of crime (extended confiscation). Under Latvian law, confiscation of property without conviction (without proof of guilt of the person) is possible only in case where there is a sufficient evidence of criminal origin of the property. In line with international recommendations, civil confiscation can be introduced. This would not violate the principles of criminal proceedings, nor would it require a conviction and the burden of proof would be on both sides. At the same time, it calls for a thorough assessment of the limitation of human rights.

**Atslēgvārdi:** tiesības uz īpašumu, noziedzīgi iegūta manta, konfiskācija

**Keywords:** right to property, proceeds of crime, confiscation

[1] Tiesības uz īpašumu ir ierakstītas Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme) līdzās citām cilvēka pamattiesībām. Taču ikdienā esam dzirdējuši par tās vai citas mantas arestu, pat konfiskāciju. Pēdējos gados īpaša uzmanība tiek pievērsta finanšu līdzekļiem bankas kontos, to “iesaldēšanai” un “neatdošanai” īpašniekiem. Tāpat regulāri skan pārmetumi par nepietiekamu cīņu pret noziedzīgi iegūtas mantas legalizāciju, turklāt to visai bieži neatraujami saistot ar noziedzīgi iegūtā konfiskāciju. Arī starptautisko organizāciju ekspertu ziņojumos ir norādes par jautājuma svarīguma neizpratni Latvijā, par nepārliecinošiem rezultātiem u. tml.<sup>1</sup>

Šajā rakstā centīšos viest skaidrību, cik neaizskaramas ir tiesības uz īpašumu un kad valstij ir tiesības (arī pienākums) ierobežot šīs pamattiesības. Pamatā uzmanību vēršīšu uz pierādīšanas saturu un sliekšni: kam un kas ir jāpierāda, lai īpašniekam liegtu rīkoties ar viņa mantu vai galarezultatā šo mantu pat konfiscētu, cik daudz un kādiem jābūt pierādījumiem, lai tā “vienkārši” iejauktos cilvēka

<sup>1</sup> Moneyval 2018. gada 23. augusta ziņojums par Latviju. Pieejams: [http://www.kd.gov.lv/images/Downloads/useful/MONEYVAL2018\\_5th-Round\\_MER-Latvia.pdf](http://www.kd.gov.lv/images/Downloads/useful/MONEYVAL2018_5th-Round_MER-Latvia.pdf) [aplūkots 12.02.2019.].

pamattiesībās. Tāpat, ievērojot pēdējā laika aktualitātes tieši banku sektorā, pētījums attieksies uz finanšu līdzekļiem kredītiestāžu kontos.

[2] Satversmes 105. pants noteic: "Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu. Īpašuma piespiedu atsavināšana sabiedrības vajadzībām pieļaujama tikai izņēmuma gadījumos uz atsevišķa likuma pamata pret taisnīgu atlīdzību."

Līdzīgi Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Konvencija) Pirmā protokola 1. pants paredz: "Jebkurai fiziskai vai juridiskai personai ir tiesības uz īpašumu. Nevienam nedrīkst atņemt viņa īpašumu, izņemot, ja tas notiek sabiedrības interesēs un apstākļos, kas noteikti ar likumu un atbilst vispārējiem starptautisko tiesību principiem. Minētie nosacījumi nekādā veidā nedrīkst ierobežot valsts tiesības izdot tādus likumus, kādus tā uzskata par nepieciešamiem, lai kontrolētu īpašuma izmantošanu saskaņā ar vispārējām interesēm vai lai nodrošinātu nodokļu vai citu maksājumu vai sodu samaksu."

Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksē ir skaidrots, ka Pirmā protokola 1. pants pēc būtības ietver trīs normas: 1) tiesības netraucēti baudīt īpašuma tiesības, 2) aizliegumu patvaļīgi atņemt īpašumu un īpašuma atņemšanas nosacījumus un 3) valsts tiesības kontrolēt īpašuma izmantošanu saskaņā ar vispārējām interesēm.<sup>2</sup>

Tātad gan šis pants, gan Satversmes 105. pants aizsargā ikviena tiesības netraucēti īstenot savas īpašuma tiesības, vienlaikus atzīstot valsts tiesības sabiedrības interesēs ierobežot īpašuma izmantošanu. Attiecībā uz īpašuma atņemšanu Satversme viennozīmīgi norāda, ka tas pieļaujams 1) tikai izņēmuma gadījumos, 2) uz atsevišķa likuma pamata un 3) pret taisnīgu atlīdzību. Pēc darbības satura un mērķa mantas arests kriminālprocesā izskatās kā kontroles īstenošana, bet konfiskācija – kā īpašuma atņemšana. Pat legāldefinējumā teikts, ka mantas konfiskācija ir piespiedu bezatlīdzības atsavināšana (Krimināllikuma 42. p.).

[3] Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma (turpmāk – Legalizācijas novēršanas likums) 32. pants noteic, ka likuma subjekts pieņem lēmumu atturēties no darījumu veikšanas klienta kontā, ja "darījums ir saistīts vai ir pamatotas aizdomas, ka tas saistīts ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju vai terorisma finansēšanu, vai ir pamatotas aizdomas, ka līdzekļi ir tieši vai netieši iegūti noziedzīga darījuma rezultātā vai saistīti ar terorisma finansēšanu vai šā noziedzīgā nodarījuma mēģinājumu". Ne vēlāk kā nākamajā darbdiēnā likuma subjekts par to ziņo Kontroles dienestam.

Nedaudz vienkāršojot likumā aprakstīto procedūru (neanalizējot metodiskās rekomendācijas), ir skaidrs, ka Kontroles dienests pēc savas iniciatīvas vai pēc likuma subjekta ziņojuma, vai pēc ārvalsts pilnvarotu iestāžu lūguma, ja tam ir pamats, izdod rīkojumu par līdzekļu iesaldēšanu. Rīkojums tiek izdots 5 (maksimālais – 8) darbdienu laikā. Tātad pašam subjektam atturēšanās no darījumu veikšanas nedrīkstētu pārsniegt 5–8 darbdienu.

Kontroles dienesta rīkojums var būt par līdzekļu pagaidu iesaldēšanu, kas var ilgt līdz 40 dienām (ar prokurora atļauju – vēl līdz 40 dienām). Šajā periodā Kontroles dienests ir tiesīgs izdot rīkojumu par līdzekļu iesaldēšanu uz noteiktu laiku,

<sup>2</sup> Sk.: AGOSI v. the United Kingdom, 24 October 1986, para 48, Series A, No. 108; Air Canada v. the United Kingdom, 5 May 1995, para 29–30, Series A, No. 316-A; Saccoccia v. Austria, 18 December 2008, No. 69917/01, para 85–86.

kas nevar būt ilgāks par 6 mēnešiem (ja līdzekļi būtu atzīstami par noziedzīgi iegūtiem) vai 45 dienām (ja ir aizdomas, ka notiek vai ir veikts noziedzīgs nodarījums). Tātad uz aizdomu pamata Kontroles dienests bez tiesas lēmuma var liegt personai rīkoties ar savu īpašumu vairāk nekā 7 mēnešus.

Lai gan likumā nav noteikts, ka Kontroles dienestam būtu jāpamato savs rīkojums par līdzekļu iesaldēšanu, cerams, ka tas praksē tomēr notiek un ka pamatojums ir nedaudz plašāks par likuma vārdiem “ir pamatotas aizdomas, ka līdzekļi ir iegūti noziedzīga nodarījuma rezultātā”. Likums taču liek izvērtēt, vai “konkrētajai personai noteiktais tiesību ierobežojums ir samērīgs”. Turklāt personai, kuras līdzekļi ir iesaldēti, taču ir tiesības rīkojumu apstrīdēt īpaši pilnvarotam prokuroram un tālāk – ģenerālprokuroram. Līdz ar to būtu jāprecizē – ko tad isti var apstrīdēt. Kontroles dienests nav ne operatīvās darbības subjekts, ne izmeklēšanas iestāde, tāpēc tā rīcībā nevarētu būt juridiski pierādījumi par naudas saistību ar noziedzīgu nodarījumu – tikai aizdomas. Tātad šajā fāzē personai, kuras tiesības ir aizskartas, rīkojuma apstrīdēšana izpaužas kā valsts uzlikts pienākums pierādīt savas mantas legālo izcelsmi.

Savukārt Kontroles dienests 10 darbdienu laikā informē izmeklēšanas iestādes vai prokuratūru par līdzekļu iesaldēšanu uz noteiktu laiku, ja informācija rada pamatotas aizdomas, ka persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu vai terorisma finansēšanas vai līdzekļu legalizācijas mēģinājumu. Tātad dienestam ir iespēja samērā ilgu laiku (vismaz 55 dienas) pārbaudīt sākotnēji saņemto informāciju, lai pārliecinātos par aizdomu apstiprināšanos. Ja ievērojam Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL) noteikto, izmeklēšanas iestādei jebkurš iesniegums ir jāizlemj tūlīt pēc tā saņemšanas vai ne vēlāk kā 7 dienu laikā (334. p.). “Pamatotajām aizdomām” vajadzētu būt vismaz tik pietiekamām, lai izmeklēšanas iestāde varētu uzsākt kriminālprocesu. Tiesiskuma interesēs būtu nepieciešams nopietns izvērtējums par Kontroles dienesta tiesībām ierobežot personas pamattiesības līdz pat 6 mēnešiem bez tiesas lēmuma.

[4] Iespējami noziedzīgi iegūtai mantai kriminālprocesā var tikt uzlikts mantas arests. Lai procesa virzītājs varētu griezties pie izmeklēšanas tiesneša un lūgt viņa apstiprinājumu lēmumam par aresta uzlikšanu mantai, ir jābūt skaidram nolūkam, kāpēc arests ir nepieciešams (šajā gadījumā – lai nodrošinātu iespējamo noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju) un kam piederošai mantai arests tiek uzlikts (speciālā norma – KPL 361. p.). Vienlaikus jāievēro vispārējā norma – KPL 320. pants, kurš prasa šādā lēmumā norādīt gan apstākļus, kas ir pamatā tā pieņemšanai, gan arī pamatojumu izdarītajam secinājumam. Konkrētajā gadījumā – procesa virzītājam būtu jāsniedz pietiekams pamatojums, lai pārliecinātu izmeklēšanas tiesnesi, kāpēc šīs personas mantai ir uzliekams arests. Šis pamatojums kļūs zināms arī personai, kuras mantai tiek uzlikts arests, jo tai ir jāizsniedz lēmuma kopija (KPL 361. p. 9. d.).

Tātad mantas aresta gadījumā tiesības rīkoties ar savu īpašumu tiek ierobežotas ar tiesneša lēmumu, kuru var pārsūdzēt apgabaltiesā. Šāds tiesību ierobežojums pirmstiesas procesa laikā nedrīkst pārsniegt no 6 mēnešiem procesos par kriminālpārkāpumu līdz pat 31 mēnesim (ar visiem pagarinājumiem) procesos par sevišķi smagu noziegumu (KPL 389. p.).

[5] Abos aplūkotojos gadījumos – gan iesaldējot finanšu līdzekļus, gan arestējot mantu – personas tiesības rīkoties ar savu mantu tiek ierobežotas. Tas notiek uz noteiktu laiku. Īpašums netiek atsavināts.

ECT, izskatot lietu par bankas kontā esošu līdzekļu iesaldēšanu, lai varētu nodrošināt konfiskācijas soda izpildi, ir atzinusi, ka Konvencijas Pirmā protokola 1. panta izpratnē šāda iesaldēšana attiecas uz valsts tiesībām īstenot īpašuma izmantošanas kontroli saskaņā ar vispārējām interesēm.<sup>3</sup> Tam piekrit arī Satversmes tiesa.<sup>4</sup>

Interesanti atzīmēt, ka mantas konfiskāciju ECT vērtējusi galvenokārt lietās saistībā ar noziedzīgi iegūtas mantas vai noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rīka konfiskāciju.<sup>5</sup> Tiesa ir atzinusi: lai gan mantas konfiskācija kriminālprocesā ietver īpašuma tiesību atņemšanu, tā tomēr uzskatāma par īpašuma lietošanas kontroli.<sup>6</sup> No saturiskā viedokļa tas gan izklausās divaini – kontroles rezultātā varētu secināt, ka manta ir atsavināma, taču pati atsavināšana neatgādina kontroli (analoģiski – vai personas ievietošana cietumā nozīmētu, ka turpinās iztiesāšana?).

Savukārt Satversmes tiesa secinājusi, ka Satversmes 105. pants dod personai tiesības tikai uz likumīgi iegūtu īpašumu, taču nedod tiesības uz mantu, kas iegūta noziedzīga nodarījuma rezultātā, ja mantas noziedzīgā izcelsme ir pierādīta tiesiskai valstij atbilstošā institūcijā – tiesā un tiesiskas valsts prasībām atbilstošā procesā.<sup>7</sup> Uz mantu, kas KPL noteiktajā kārtībā atzīta par noziedzīgi iegūtu, tās prettiesiskajam ieguvējam nav īpašuma tiesību, līdz ar to šāda manta neietilpst Satversmes 105. panta tvērumā.<sup>8</sup>

Tātad mantas iesaldēšana vai arests ir personas tiesību ierobežošana, taču pieļaujama un arī nepieciešama valsts rīcība, lai īstenotu īpašuma izmantošanas kontroli sabiedrības interesēs. Noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija nevar aizskart tiesības uz īpašumu, jo šādas tiesības personai uz šo mantu nemaz nepastāv. Taču pie šīs konfiskācijas tomēr ir jāievēro Satversmes tiesas uzsvērtais – mantas noziedzīgajai izcelsmei ir jābūt pierādītai tiesiskai valstij atbilstošā institūcijā un tiesiskas valsts prasībām atbilstošā procesā.

[6] Jebkurā gadījumā mantas iesaldēšana ir tikai nodrošinājums rezultatīvam tālākajam procesam, kurā tiks lemts par mantas konfiskāciju. Kā noteikts Legalizācijas novēršanas likuma 4. panta piektajā daļā, “līdzekļi par noziedzīgi iegūtiem atzīstami Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā”. Ir jābūt kādam kriminālprocesam (vismaz vienam), lai kaut kādā veidā fiksētu, ka patiešām ir bijis noziedzīgs nodarījums un tā rezultātā ir iegūta manta.

Satversmes tiesa detalizēti ir izskaidrojusi Kontroles dienestam, ka tā aizdomas par naudas līdzekļu noziedzīgo izcelsmi ir tikai pieņēmums. Ja līdzekļi, par kuru iegūšanas legalitāti likuma subjektam vai Kontroles dienestam radušās pamatotas šaubas vai aizdomas, jau sākotnēji tiktu vērtēti kā noziedzīgi iegūti, šāds secinājums būtu pretrunā ar tiesiskas valsts pamatvērtībām. Kā vienu no svarīgākajiem tiesiskas valsts pamatprincipiem tiesa norāda nevainīguma prezumpcijas principu, kas nostiprināts Satversmes 92. pantā. Nevainīguma prezumpcija liedz pret personu izturēties tā, it kā būtu pierādīts, ka tā izdarījusi noziedzīgu

<sup>3</sup> ECT spriedums lietā Saccoccia v. Austria, 18 December 2008, No. 69917/01, para 86.

<sup>4</sup> Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 7.2. punkts.

<sup>5</sup> Sk., piemēram, ECT spriedumus lietās AGOSI v. the United Kingdom, 24 October 1986, No. 9118/80, para 51; Ismayilov v. Russia, 6 April 2009, No. 30352/03, para 30; Paulet v. the United Kingdom, 13 May 2014, No. 6219/08.

<sup>6</sup> ECT spriedumi lietās Arcuri and Others v. Italy, 5 July 2001, No. 52024/99; C. M. v. France, 26 June 2001, No. 28078/95; Air Canada v. the United Kingdom, 26 April 1995, No. 18465/91.

<sup>7</sup> Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 8. punkts.

<sup>8</sup> Satversmes tiesas 06.01.2011. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-31-01, 7.1. punkts.

nodarījumu. Taču nevainīguma prezumpcija neliedz noteikt personai ierobežojumus, ja tādi nepieciešami konkrēta leģitīma mērķa sasniegšanai un ja tiek ievērots samērīgums.<sup>9</sup>

Nav nekādu šaubu par to, ka cīņa pret nopietniem noziegumiem un sabiedrības drošība ir reāls leģitīms mērķis, kāpēc valsts drīkst ierobežot personas tiesības rīkoties ar savu mantu. Šo mērķi uzsver ļoti daudzi dažādu organizāciju pieņemtie starptautiskie dokumenti: 2000. gada 13. decembrī Palermo parakstītā ANO Konvencija pret transnacionālo organizēto noziedzību, 2005. gada 19. maijā Ņujorkā parakstītā ANO Pretkorupcijas konvencija, 2005. gada 16. maija Eiropas Konvencija par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju, Eiropas Padomes Pamatlēmums 2005/212/TI (2005. gada 24. februāris) par noziedzīgi iegūtu līdzekļu, nozieguma rīku un īpašuma konfiskāciju, Eiropas Padomes (2011. gada 18. februāris, 14873/210) savstarpējā izvērtējuma 5. kārtas izvērtējuma ziņojuma "Finanšu noziegumi un finanšu izmeklēšanas" ziņojums par Latviju, Eiropas Padomes *Moneyval* komitejas 4. novērtēšanas kārtas ziņojums 2012. gada 5. jūlijā par sistēmas atbilstību FATF rekomendācijām attiecībā uz predikatīvā nozieguma pierādīšanu un *Moneyval* 2018. gada 23. augusta ziņojums par Latviju, Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2018/1673 (2018. gada 23. oktobris) par nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošanu ar krimināltiesībām.

[7] Aktuālākais un neskaidrākais jautājums praksē: kurā brīdī mantu drīkst atzīt par noziedzīgi iegūtu un attiecīgi arī konfiscēt. Pastāv vairākas iespējamās situācijas.

- 1) Tas var notikt kriminālprocesa beigās, kad tiek taisīts notiesājošs spriedums (to var darīt arī prokurors, pabeidzot kriminālprocesu ar nereabilitējošu lēmumu). Par to nav diskusiju, turklāt šeit var būt gan pierādītā noziedzīgi iegūtā manta, gan arī prezumētā. Par prezumēto vēl diskutēja pēc KPL pieņemšanas, taču vēlāk pretarguments bija Eiropas Padomes Pamatlēmums 2005/212/TI, kas rekomendēja īstenot paplašināto konfiskāciju. Vēl plašāk to attīstīja likumdevējs, 2017. gadā Krimināllikumā ieviešot īpašo mantas konfiskāciju. Tomēr attiecībā uz prezumētās mantas konfiskāciju Krimināllikuma 70.<sup>11</sup> panta otrajā un trešajā daļā visai precīzi pateikts, kas ir jāpierāda, lai konfiscējošo lēmumu varētu pieņemt. Tai skaitā ir jābūt pierādītam, ka persona izdarījusi noziegumu, kas pēc sava rakstura ir vērsti uz materiāla vai citāda labuma gūšanu, vai ka tā ir organizētas grupas dalībnieks vai atbalsta to, vai ka tā ir saistīta ar terorismu.
- 2) Tas var notikt sevišķā procesa jeb KPL 59. nodaļā noteiktajā kārtībā, un te praksē parādās neizpratne, kā arī mēģinājumi interpretēt, kas kuram ir izdevīgāk. Pēc autora domām, likums šeit visai stingri norāda, ka runa var būt tikai par pierādīto noziedzīgi iegūto mantu.

Iespēju konfiscēt noziedzīgi iegūtu mantu vēl pirms galīgā nolēmuma paredz KPL 356. panta otrā daļa. Proti, ja procesa virzītājam ir pietiekami pierādījumi, kas nerada šaubas par mantas noziedzīgo izcelsmi vai mantas saistību ar noziedzīgo nodarījumu, ir iespējams procesa ekonomijas interesēs šo mantisko jautājumu atrisināt savlaicīgi – izdalīt no esošās krimināllietas materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu, uzsākt sevišķo procesu un nodot šos materiālus izlemšanai tiesai KPL 59. nodaļas kārtībā. Uzsversim, ka procesa virzītāja rīcībā jābūt pierādījumam

<sup>9</sup> Satversmes tiesas 28.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-47-01, 8. punkts.

kopumam, kas dod pamatu uzskatīt, ka mantai, kura ir izņemta vai kurai ir uzlikts arests, ir noziedzīga izcelsme vai ir saistība ar noziedzīgo nodarījumu. Viņam tas lēmumā ir jāpamato. Turklāt KPL 627. panta otrās daļas 1. punkts prasa, lai tiktu norādīti pierādījumi.

[8] Kā jau minēts, KPL 59. nodaļa regulē procesuālu situāciju, kad procesa virzītājs, pastāvot konkrētiem nosacījumiem, no krimināllietas izdala materiālus par mantu, kas varētu būt noziedzīgi iegūta, un nosūta izlemšanai tiesai. Tiesa neskata krimināllietu pēc būtības, bet pēc pierādījumiem vērtē tikai konkrēti norādītās mantas izcelsmi un, ja tā tiek atzīta par noziedzīgu, lemj par turpmāko rīcību ar to. No tā izriet, ka primārais nosacījums sevišķā procesa uzsākšanai ir pierādījumu pietiekamība, kas nerada šaubas par mantas noziedzīgo izcelsmi vai mantas saistību ar noziedzīgu nodarījumu (KPL 626. p. (1) d. 1. pkt.). Otrs nosacījums – par saprātīgā termiņa ievērošanu vai par neattaisnotajiem izdevumiem (2. pkt.) – šā raksta kontekstā nav aktuāls.

Teorijā šo konfiskāciju dēvē par *in rem*, proti, par procesu, kurā tiek uzlikta korektīva (korigējoša) sankcija tādām īpašumam, kas saistīts ar zināmu kriminālu darbību. Dažādos Eiropas dokumentos procesu *in rem* rosināts ieviest kā civiltiesisko konfiskāciju.<sup>10</sup> Konfiskācija *in rem* atšķirībā no konfiskācijas *in personam* (vērsta pret konkrētu personu un tās mantu) ir vērsta pret īpašumu. Šāds process dod iespēju valstij konfiscēt mantu arī gadījumos, kad nevar noskaidrot nodarījumā vainojamo personu vai nav pietiekamu pierādījumu, lai notiesātu konkrētu personu, taču nav šaubu, ka mantas noziedzīgā izcelsme ir pierādīta.

Lai kādai personai piederošu mantu atzītu par noziedzīgi iegūtu, vispirms būtu jāpierāda konkrētās personas saistība ar predikatīvo noziegumu un tikai pēc tam varētu vērtēt, vai personas rīcībā esošā manta atbilst tās legālajiem ienākumiem. Taču, kā jau vairākkārt uzsvērts, KPL 59. nodaļa neparedz, ka tiesa šajā procesā varētu vērtēt kādas personas iesaistīšanos noziedzīgā nodarījumā. No krimināltiesību un procesa teorijas viedokļa grūti iedomāties situāciju, kad nepabeigtā kriminālprocesā (personas vaina nav pierādīta) tiktu lemts par iespējamās vainīgās personas mantas konfiskāciju tikai tāpēc, ka šī manta šim cilvēkam pieder. Likums – gan KPL 626., gan 627. pants – viennozīmīgi prasa uzrādīt pierādījumus, ka manta ir noziedzīgi iegūta vai saistīta ar noziedzīgu nodarījumu.

Var tikai piebilst, ka Eiropas Padomes Pamatlēmuma 2005/212/TI 3. pants paredz: valstīm vajadzētu piemērot paplašināto konfiskāciju, ja tiesa, balstoties uz konkrētiem faktiem, ir pilnīgi pārliecināta, ka attiecīgais īpašums ir iegūts noziedzīgās darbībās, ko **notiesātā persona** veikusi laikposmā, pirms viņa notiesāta par likumpārkāpumu, vai ka attiecīgā īpašuma vērtība nav samērīga ar **notiesātās personas** likumīgiem ienākumiem un ka attiecīgais īpašums ir iegūts notiesātās personas noziedzīgās darbībās. Kā redzams, arī šeit tiek runāts par notiesāto personu, proti, personu, kuras vaina ir pierādīta.

Tādējādi KPL 59. nodaļā noteiktais process par noziedzīgi iegūtu mantu ir piemērojams tikai attiecībā uz pierādīto, bet ne prezumēto noziedzīgi iegūto mantu. Latvijas likumos nav paredzēta kārtība, kādā valsts varētu prezumēt kāda īpašuma noziedzīgo izcelsmi un to konfiscēt, ja vien pirms tam vai vienlaicīgi ar to

<sup>10</sup> Eiropas Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei "Organizētās noziedzības rezultātā iegūtie līdzekļi. Noziedzība nedrīkst "atmaksāties"". Brisele, 20.11.2008, COM(2008) 766, 2.3.1. un 2.3.2. punkts.

netiek konstatēts, ka mantas īpašnieks (vai saistītā persona) izdarījis predikatīvo noziegumu.

Tātad bankas kontā esošās naudas konfiskācija KPL 59. nodaļas kārtībā ir iespējama, ja procesa virzītājs sniedz pietiekamu skaidrojumu, lai tiesu pārliecinātu, ka šī nauda ir cēlusies no konkrētām noziedzīgām darbībām. Ja nepieciešams, naudu saistīt ar kādu noziedzīgu nodarījumu, jāparāda pārskaitījumi, kas ļautu izsekot naudas plūsmai.

[9] Praksē var veidoties situācija, kad vienā kriminālprocesā tiek pierādīta personas vaina noziedzīga nodarījuma izdarīšanā un varbūt pat tiek konstatēta noziedzīgas mantas iegūšana, taču netiek pieņemts lēmums par tās konfiskāciju. No juridiskā viedokļa tas būtu uzskatāms par procesuālo brāķi. Aizbildināšanās, ka manta atrodas citā valstī un konfiskācija nav iespējama, neiztur kritiku. Starptautiskās sadarbības dokumenti paredz iespēju ne tikai izpildīt spriedumu par sodu, bet arī pieņemt lēmumu par konfiskāciju. Taču šādās lietās “nekonfiscētās mantas” problēma pastāv. No vienas puses, mantas noziedzīgā izcelsme ir pierādīta un konfiskācijas process nebūtu sarežģīts. No otras puses, procesuālā kārtība likumā it kā nav paredzēta.

Varētu pieļaut, ka KPL 356. panta trešās daļas formulējums, kas kriminālprocesa izbeigšanu nesaista tikai ar pirmstiesas procesu, ļauj to izmantot kā pamatojumu 59. nodaļas piemērošanai gadījumos, kad tiesa pati ir izbeigusi kriminālprocesa, bet nav izlēmusi jautājumu par izņemtās vai arestētās mantas izcelsmi un turpmāko rīcību. Vienīgi 626. pantā būtu jāieraksta šāds procesa uzsākšanas iemesls.

Praksē tomēr ir zināmi gadījumi, kuros vērojams aprakstītās situācijas juridiski nekorekts risinājums. Viens no tiem: izmeklētājs uzsāk formālu kriminālprocesa par to pašu noziedzīgo nodarījumu, lai tikai varētu izdalīt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu. Tas būtu vērtējams kā rupjš KPL 25. panta (*ne bis in idem* principa) pārkāpums.

Cits risinājums: izmeklētājs uzsāk kriminālprocesa par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju un no šī procesa izdala procesu par noziedzīgi iegūtu mantu. Šeit tiek pieļauta būtiska juridiskā kļūda – process par līdzekļu legalizāciju vēl nav pabeigts un nav pierādīta personas vaina, bet sevišķajā procesā šai personai piederošā manta tiek prezumēta kā noziedzīgi iegūta, nekur nepierādot tieši šai personai piederošās mantas noziedzīgo izcelsmi. Tā tiek prezumēta **kā, iespējams, iegūta** no citā procesā konstatētiem noziegumiem. Pirmkārt, tādā veidā tiek pārkāptas KPL 59. nodaļā noteiktās likuma prasības. Otrkārt, ar šādu lēmumu tiek apgalvots, ka konkrētā persona savu mantu ir ieguvusi noziedzīgā ceļā. Process no *in rem* pēc būtības tiek padarīts par procesu *in personam*. Tas savukārt būtu vērtējams kā rupjš KPL 19. panta (nevainīguma prezumpcijas principa) pārkāpums.

[10] Nav īpašu diskusiju par to, ka kriminālprocesā var konfiscēt īpašumu, ja ir pierādīta personas vaina nozieguma izdarīšanā un ir pietiekami pierādījumi, kas novērš šaubas, ka manta iegūta noziedzīgā ceļā. Šādos procesos ir būtiski, vai mantas īpašniekam, kas pats pat nav vainīgs nozieguma izdarīšanā, ir bijusi nodrošināta iespēja piedalīties procesā un aizstāvēt savas intereses.<sup>11</sup> Tāpat tiek vērtēts, vai

<sup>11</sup> Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 10.04.2012. spriedumu lietā Silickiene v. Lithuania, pieteikums Nr. 20496/02. Konfiscēts apsūdzētā atraitnes īpašums, kura zināja par tā izcelsmi. Konvencijas Pirmā protokola 1. panta pārkāpums netika konstatēts.



konfiscētās mantas apjoms nav būtiski disproporcionāls kriminālprocesā pierādītā noziedzīgi iegūtā labuma apmēriem.<sup>12</sup>

Nedaudz jaunas vēsmas Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē vērojamas pēdējos gados, kad īpaši tiek pastiprināta cīņa pret korupciju un noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizāciju. Starptautiskās organizācijas – FATF, GRECO, *Moneyval*, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) – savos izvērtēšanas ziņojumos rekomendē valstīm izstrādāt tādus konfiskācijas pasākumus, kas nebūtu saistīti ar vainīgās personas obligātu iepriekšēju notiesāšanu. Dažādās valstīs ir dažādi risinājumi, tostarp tiek ieviesta arī tā sauktā civiltiesiskā (dažkārt saukta arī administratīvā) konfiskācija.

[11] ECT savā spriedumā lietā “Gogitidze un citi pret Gruziju”<sup>13</sup> vērtēja Gruzijas likumos kopš 2004. gada 13. februāra ietvertās normas, kas paredzēja: ja pastāv pamatotas aizdomas, ka īpašums radies no valsts amatpersonas nelikumīgām darbībām, prokurors var celt prasību tiesā par šī īpašuma konfiskāciju (Kriminālprocesa kodeksa 37. panta pirmā daļa). Prasību izskata civiltiesiskā kārtībā (Administratīvā procesa kodeksa 21. panta piektā un sestā daļa). Kriminālā notiesāšana nav priekšnoteikums konfiskācijas procesam, taču apsūdzībai jābūt uzrādītai un tai jābūt par likuma pārkāpumiem valsts dienestā (tostarp – korupciju) vai arī par noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizēšanu, izspiešanu, piesavināšanos vai izvairīšanos no nodokļu maksāšanas.

ECT atzina, ka pastāv kopīgi Eiropas un pat universālie tiesiskie standarti, kas, pirmkārt, veicina tāda īpašuma konfiskāciju, kas saistīts ar smagiem noziegumiem, bez kriminālas notiesāšanas. Otrkārt, pienākumu pierādīt mantas likumīgo iegūvi var pārliecināt personai, kas iesaistīta šādā “nekriminālā” procesā par konfiskāciju, ieskaitot arī civilprocesu *in rem*. Treškārt, konfiskāciju var piemērot ne tikai tieši noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, bet arī īpašumam (ienākumiem un citiem labumiem), kas iegūti, pārvēršot vai pārveidojot noziedzīgi iegūto vai sajaucot to kopā ar likumīgiem līdzekļiem. Visbeidzot, konfiskācijas pasākumus var piemērot ne tikai personai, kas tieši tiek turēta aizdomās, bet arī trešajai personai, kurai ir šis īpašuma tiesības (ja vien tā nav labticīgs ieguvējs).

ECT nesaskatīja problēmu, ka konfiskācija notiek bez notiesājoša sprieduma, kas pierāda apsūdzētā vainu. Konfiskācija pamatojās uz pierādījumiem, kas liecināja, ka atbildētāju likumīgie ienākumi nebija pietiekami, lai viņi varētu šādus īpašumus iegūt. Turklāt konfiskācija tika izņemta civilprocesā *in rem* par ienākumiem no smagiem noziegumiem, līdz ar to nebija nepieciešami pierādījumi “virs pamatotām šaubām” par īpašuma nelikumīgo izcelsmi. Pierādījumi ir pietiekami, ja tiesas izvērtējumā tiek konstatēta pārliecība par īpašuma nelikumīgās izcelsmes lielu iespējamību un īpašnieka nespēju pierādīt pretējo.

[12] Var piekrist, ka noziedzīgi iegūtas mantas atrašana un konfiscēšana ir sarežģīts process, ko veiksmīgāk varētu sasniegt speciālā finanšu izmeklēšanas procesā. Taču šādai izmeklēšanai mūsu praktiskie darbinieki nav apmācīti. Tāpēc labprāt tiek uzklautas rekomendācijas, kā atvieglot konfiskāciju, samazinot valsts pienākumu kaut ko pierādīt. Īpaši vilinoši tas ir gadījumos, kad atrasta aizdomīga vai neskaidras izcelsmes manta, bet nav iespējams pierādīt noziedzīgo nodarījumu.

<sup>12</sup> Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 17.05.2016. spriedumu lietā *Džinič v. Croatia*, pieteikums Nr. 38359/13. Tika konstatēts Konvencijas Pirmā protokola 1. panta pārkāpums.

<sup>13</sup> Eiropas Cilvēktiesību tiesas 12.05.2015. spriedums lietā *Gogitidze and others v. Georgia*, pieteikums Nr. 36862/05.

Tomēr šo rekomendāciju ieviesējiem ir jāuzņemas atbildība, lai mērķa sasniegšanai izmantotās metodes nepārkāptu cilvēka pamattiesības un tiesiskums nepaliktu tikai lozungu līmenī.

Varētu diskutēt par jauna juridiska instrumenta izveidi Latvijā, lai noteiktos gadījumos konfiskāciju varētu veikt arī bez iepriekšēja notiesājoša sprieduma. Tam pamatā būtu Finanšu darījumu darba grupas (FATF) 3. ieteikumā norādītā konfiskācija, kurā likumpārkāpējam jāpierāda sava īpašuma likumīgā izcelsme, ja līdzekļi ir nesamērīgi salīdzinājumā ar viņa deklarētajiem ienākumiem, turklāt ir konstatēts fakts, ka viņam ir pastāvīgs kontakts ar zināmiem noziedzniekiem, vai pastāv aizdomas, ka šie līdzekļi ir iegūti smagu noziegumu rezultātā. Šādā gadījumā šo lietu ar prasību par līdzekļu konfiskāciju varētu iesniegt tiesā civilprocesuālā kārtībā, pamatojoties uz pieņēmumu, ka līdzekļi varētu būt iegūti nozieguma rezultātā.

Civiltiesiskās konfiskācijas procesu nevar pielīdzināt kriminālai tiesvedībai, jo tā nav saistīta ar izvirzītās apsūdzības pierādīšanu. Šāda tiesvedība ir kā klasisks civiltiesisks strīds starp valsti, kuru pārstāv prokurors, un privātpersonu. Ievērojot šādas tiesvedības civiltiesisko raksturu, ir pamatoti, ka pierādīšanas pienākums ir abām pusēm.<sup>14</sup>

Civiltiesiskie mehānismi, kas ietver noziedzīgi iegūtas mantas atsavināšanu, ir zināmi vairākās valstīs, piemēram, Itālijā, Apvienotajā Karalistē, ASV. Arī minētais piemērs no Gruzijas apliecina šādas prakses pastāvēšanu, ko akceptē starptautiskās cilvēktiesību aizsardzības institūcijas.

[13] Tātad, ja valsts nav spējusi pierādīt personas vainu noziedzīgā nodarījumā, bet personai piederošā manta ir acīmredzami nesamērīga ar tās legālajiem ienākumiem, iespējams, juridiski korektāk būtu mantas atsavināšanu valsts labā (konfiskāciju) īstenot civilprocesuālā kārtībā. Šādā procesā nebūtu jāriskē ar cilvēktiesību un kriminālprocesuālo principu pārkāpšanu. Arī pierādīšanas nastas sadalījums atbilstu civilprocesuālajai kārtībai – katrs liktu priekšā tiesai sava apgalvojuma pierādījumus.

Tomēr – atgriezīsimies pie bankas kontā iesaldētās naudas, kuras saistību ar noziedzību neviens nav pierādījis. Vai to drīkst konfiscēt tikai tāpēc, ka īpašnieks nevēlas vai nespēj pierādīt naudas izcelsmi? Vai tad arī civilprocesa kārtībā valsts būtu tiesīga to konfiscēt tikai tāpēc, ka persona klusē? Vai civilprocesā otrai pusei pilnīgi nekas nav jāpierāda?

Nē. Visos starptautiskajos ieteikuma dokumentos jebkura konfiskācija, arī civiltiesiskā, tiek saistīta ar noziedzīga nodarījuma pastāvēšanu. Konfiscēt var noziedzīgi iegūtu vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītu mantu, bet nevar konfiscēt mantu tikai tāpēc, ka tai ir neskaidra izcelsme. Pat civilprocesa kārtībā prokuroram tiek prasīts pierādīt mantas (naudas) saistību ar kādu noziedzīgu rīcību.

Satversmes 105. pants neaizsargā noziedzīgās mantu ieguvēju, bet tas aizsargā cilvēka tiesības uz īpašumu. Minētās tiesības var ierobežot, ja tam ir legītimis mērķis, taču konkrētās situācijas legītimais mērķis ir jāpamato, proti, jāpierāda, ka tieši konkrētās mantas konfiscēšana ir cīņa pret noziedzību.

---

<sup>14</sup> Eiropas Cilvēktiesību tiesas 24.10.1986. spriedums lietā AGOSI v. the United Kingdom, pieteikums Nr. 9118/80, 33.–42. §; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.02.1994. spriedums lietā Raimondo v. Italia, 16.–20. §.

## Kopsavilkums

1. Tiesiskuma interesēs nepieciešams nopietns izvērtējums par Kontroles dienesta tiesībām ierobežot personas pamattiesības – iesaldēt bankas kontā esošos līdzekļus līdz pat 6 mēnešiem bez tiesas lēmuma.
2. Mantas iesaldēšana vai arests ir personas tiesību ierobežošana, taču pieļaujama un arī nepieciešama valsts rīcība, lai īstenotu īpašuma izmantošanas kontroli sabiedrības interesēs.
3. Noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija nevar aizskart tiesības uz īpašumu, jo šādas tiesības konkrētai personai uz šo mantu nemaz nepastāv, ja vien mantas noziedzīgā izcelsme ir pierādīta tiesiskai valstij atbilstošā institūcijā un tiesiskas valsts prasībām atbilstošā procesā.
4. KPL 59. nodaļā noteiktais process par noziedzīgi iegūtu mantu ir piemērojams tikai attiecībā uz pierādīto, bet ne prezumēto noziedzīgi iegūtu mantu. Latvijas likumos nav paredzēta kārtība, kādā valsts varētu prezumēt kāda īpašuma noziedzīgo izcelsmi un to konfiscēt, ja vien pirms tam vai vienlaicīgi ar to netiek konstatēts, ka mantas īpašnieks izdarījis predikatīvo noziegumu.
5. Varētu diskutēt par jauna juridiska instrumenta izveidi Latvijā, lai noteiktos gadījumos konfiskāciju varētu veikt bez iepriekšēja notiesājoša sprieduma. Šādā konfiskācijas procesā likumpārkāpējam būtu jāpierāda sava īpašuma likumīgā izcelsme, ja līdzekļi ir nesamērīgi ar viņa deklarētajiem ienākumiem, turklāt ir konstatēts fakts, ka viņam ir pastāvīgs kontakts ar zināmu noziedznieku, vai pastāv aizdomas, ka šie līdzekļi ir iegūti smagu noziegumu rezultātā. Šādā gadījumā šo lietu ar prasību par līdzekļu konfiskāciju varētu iesniegt tiesā civilprocesuālā kārtībā, pamatojoties uz pieņēmumu, ka līdzekļi varētu būt iegūti nozieguma rezultātā.
6. Civiltiesiskās konfiskācijas procesu nevar pielīdzināt kriminālai tiesvedībai, jo tā nav saistīta ar izvirzītās apsūdzības pierādīšanu. Tas ir klasisks civiltiesisks strīds starp valsti, kuru pārstāv prokurors, un privātpersonu. Ievērojot šādas tiesvedības civiltiesisko raksturu, ir pamatoti, ka pierādīšanas pienākums ir abām pusēm.
7. Starptautiskajos dokumentos jebkura konfiskācija, arī civiltiesiskā, tiek saistīta ar noziedzīga nodarījuma pastāvēšanu. Konfiscēt var noziedzīgi iegūtu vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītu mantu, bet nevar konfiscēt mantu tikai tāpēc, ka tai ir neskaidra izcelsme. Pat civilprocesa kārtībā prokuroram tiek prasīts pierādīt mantas saistību ar kādu noziedzīgu rīcību.
8. Satversmes 105. pants neaizsargā noziedzīgās mantu ieguvēju, bet tas aizsargā cilvēka tiesības uz īpašumu. Minētās tiesības var ierobežot, ja tam ir leģitīms mērķis, taču konkrētās situācijas leģitīmais mērķis ir jāpamato, proti, jāpierāda, ka tieši konkrētās mantas konfiscēšana ir nepieciešama cīņā pret noziedzību.

# APSŪDZĒTO TIESĪBU VIENLĪDZĪBA LIKUMA UN TIESAS PRIEKŠĀ VIENKĀRŠOTAJOS PROCESOS

## EQUALITY OF ACCUSED PERSONS' RIGHTS BEFORE LAW AND COURT IN SIMPLIFIED PROCEEDINGS

**Jānis Maizītis, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras vieslektors

### Summary

The paper aims to present an opinion on the equality of rights of the accused person or persons who have the right to defence, before the court and the law in connection with the forms of completing the simplified criminal proceedings and includes a brief insight into the history and development of the simplified proceedings. To ensure the rights of accused persons before the court and within the framework of national legislation, the author proposes linking the simplified proceedings to particular Articles of the Criminal Law, initially – Article 180 of the Criminal Law. The author offers an approach where general procedure is followed as an exceptional procedure in situations where, due to objective reasons, it is impossible to complete the criminal proceedings in an urgent procedure within the set terms. Furthermore, the form for completing the criminal proceedings should be chosen at the moment of commencement of each particular criminal proceedings.

**Atslēgvārdi:** cilvēka tiesības, apsūdzētā tiesības, apsūdzēto vienlīdzība likuma priekšā, vienkāršotie procesi

**Keywords:** human rights, rights of the accused person, equality of accused persons before law, simplified proceedings

Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļā ir noteiktas cilvēka pamattiesības, kas ir kodols procesuālo garantiju īstenošanai un nodrošināšanai Latvijā. Vispirms jau Satversmes 90. pantā nostiprinātās tiesības ikvienai personai zināt savas tiesības un 91. pantā noteiktās vienlīdzības princips, kas ietver arī diskriminācijas aizliegumu, kā arī 92. pantā noteiktās ikvienas personas tiesības aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā, ievērojot nevainīguma prezumpciju.<sup>1</sup> Raksta mērķis ir salīdzināt Satversmē noteiktās cilvēka pamattiesības ar apsūdzētā tiesībām Latvijas kriminālprocesuālajā kārtībā, izvērtējot apsūdzētā tiesības ietekmēt vienkāršoto kriminālprocesu izvēli un to sasaisti ar procesa virzītāja tiesībām un pienākumiem.

<sup>1</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43; Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.

Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantā ir noteikts:

“Ikvienam ir tiesības, nosakot savu civilo tiesību un pienākumu vai jebkuras viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību krimināllietā, uz taisnīgu un atklātu lietas izskatīšanu saprātīgos termiņos neatkarīgā un objektīvā, ar likumu izveidotā tiesā. Tiesas spriedums pasludināms publiski, taču preses un publikas klātbūtnē procesā var tikt aizliegta uz visu lietas izskatīšanas laiku vai tikai tās daļu tikumības apsvērumu, sabiedriskās kārtības vai valsts drošības interesēs, ja to demokrātiskā sabiedrībā prasa nepilngadīgo intereses vai procesa dalībnieku privātās dzīves aizsardzība, vai arī tādā apmērā, kuru tiesa uzskata par absolūti nepieciešamu, ja īpašajos lietas apstākļos atklātība apdraudētu tiesvedības intereses.

2. Ikviens, kas tiek apsūdzēts noziedzīgā nodarījumā, tiek uzskatīts par nevainīgu, kamēr viņa vaina nav pierādīta saskaņā ar likumu.

3. Ikvienam, kas tiek apsūdzēts noziedzīgā nodarījumā, ir tiesības vismaz:

- a. tikt nekavējoties, viņam saprotamā valodā un detalizēti, informētam par viņam izvirzītās apsūdzības raksturu un iemeslu;
- b. uz laiku un līdzekļiem, kas nepieciešami, lai sagatavotu savu aizstāvību;
- c. aizstāvēt sevi pašam vai saņemt paša izvēlēta aizstāvja juridisku palīdzību, vai, ja viņam trūkst līdzekļu, lai algotu aizstāvi, saņemt nozīmēta aizstāvja palīdzību par velti, ja tas nepieciešams tiesvedības interesēs;
- d. nopratināt vai panākt nopratināt apsūdzības lieciniekus un pieprasīt aizstāvības liecinieku klātbūtni un nopratināšanu ar tādiem pašiem nosacījumiem kā apsūdzības lieciniekus;
- e. uz bezmaksas tulka pakalpojumiem, ja viņš nesaprot tiesā lietoto valodu vai nerunā tajā.”<sup>2</sup>

Kriminālprocesa tiesību avoti tiek balstīti kā uz Cilvēka tiesību pamatbrīvību konvenciju, tā arī Latvijas Republikas Satversmi.<sup>3</sup> Viens no Kriminālprocesa pamatprincipiem, kas noteikts Kriminālprocesa likuma (turpmāk – KPL) 8. pantā, ir vienlīdzības princips, kas nosaka vienotu procesuālo kārtību visām kriminālprocesā iesaistītajām personām neatkarīgi no šo personu izcelsmes, sociālā un mantiskā stāvokļa, nodarbošanās, pilsonības, rases un sociālās piederības, attieksmes pret reliģiju, dzimumu, izglītības, valodas, dzīvesvietas un citiem apstākļiem. KPL 14. panta otrajā daļā noteikts, ka procesa virzītājs izvēlas konkrētajiem apstākļiem atbilstošāko kriminālprocesa veidu un nepieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē un nepamatotus izdevumus, savukārt KPL 15. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā. Minētie kriminālprocesa pamatprincipi atbilst Satversmē noteiktajam.

Egils Levits, izsakoties par līdztiesību likuma un tiesas priekšā un diskriminācijas aizliegumu Satversmes 91. panta kontekstā, skaidro:

“Līdztiesības princips pats par sevi nav nosakāms, interpretācijā izmantojot tikai juridiskus argumentus. Līdztiesības princips savā klasiskajā formulējumā (kā Satversmes 91. panta 1. teikumā, iespējams, ir pats abstraktākais juridiskais formulējums, kāds normatīvajos aktos vispār pastāv. Arī visplašākā, t. i., teleoloģiskā, interpretācija, aprobežojoties vienīgi ar juridisku argumentāciju, nevar

<sup>2</sup> 6. pants. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks līgums. Eiropas Padome, Pieņemts 04.11.1950., Latvija pievienojusies 27.06.1997. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144 (858/859).

<sup>3</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005. Nr. 74 (3232),

sniegt pilnīgi drošu atbildi uz jautājumu, piemēram, vai sekmīgi studenti, kas saņem stipendiju, un nesekmīgi studenti, kas nesaņem stipendiju, atrodas vienādās vai dažādās situācijās. Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir grūti iztikt bez lietderības apsvērumiem un sabiedrības politisko tiesību ievērošanas (piemēram, kādām prioritātēm izmantot ierobežotos valsts finanšu resursus). Taču tādā gadījumā jau ir ļoti viegli ieslidēt politiskā argumentācijā. Atdalīt juridisku no politiskas argumentācijas ir iespējams tikai nosacīti. Juridiska argumentācija primāri balstās uz juridiski dogmatiskām konstrukcijām, kas nav tieši atkarīgas no sabiedrības viedokļa tieši konkrētā gadījumā. Protams, juridiskā dogmatika arī balstās uz sabiedrības priekšstatiem un vērtējumiem, taču tie jau ir daudz abstraktāki un nav vērsti uz konkrētā jautājuma izlemšanu.<sup>4</sup>

KPL 1. pantā noteiktajā mērķī arī ir iekļauta dogmatiska deklarācija, proti, likums nosaka tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma (turpmāk – KL) normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.<sup>5</sup> Kriminālprocesuālās kārtības mērķī, lai arī tieši nav formulēts, ir iekļauts kriminālprocesuālās kārtības ekonomiskuma princips, ka valsts tēriņi kriminālprocesuālai kārtībai būtu jāpakļauj arī izdarītā noziedzīgā nodarījuma smaguma pakāpei un mantiskā, fiziskā un morālā kaitējuma sekām. Vienkārši skaidrojot, tas nozīmē, ka valsts nosaka kriminālprocesuālo likumdošanu, kura dod iespēju tērēt proporcionālus līdzekļus noziedzīgu nodarījumu apkarošanas funkcijai. Vienīgi šai kārtībai ir jābūt ne tikai iespējai, bet arī procesa virzītāja pienākumam, līdzīgās situācijās nodrošinot personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un apsūdzētajiem vienlīdzīgas tiesības likuma un tiesas priekšā.

Viens no veidiem, kā īstenot vienlīdzīgas tiesības likuma un tiesas priekšā, ir noteikts KPL 21. pantā kā tiesības uz sadarbību, proti, persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, var sadarboties ar kriminālprocesa veikšanai pilnvarotu personu, lai sekmētu krimināltiesisko attiecību noregulējumu. Sadarbība var izpausties vienkāršāka procesa veida izvēlē, procesa norises veicināšanā, citu personu izdarītu noziedzīgu nodarījumu atklāšanā, turklāt sadarbība iespējama jau no procesa uzsākšanas brīža līdz pat soda izpildei. Autors uzskata: lai cik paradoksāli tas arī nešķistu, šajā KPL normā ir iekļautas vienlīdzīgas attieksmes princips pret personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, proti, tās ir iespējas vienlīdzīgi izmantot vienkāršoto procesu. Vienlaikus vienkāršoto procesu definīcija nav atrodama pašā KPL. Kriminālprocesa tiesību vadošās zinātnieces Latvijā – Ārija Meikališa un Kristīne Strada-Rozenberga –, apskatot vienkāršotos kriminālprocesa pabeigšanas veidus, norādījušas: “Mūsaprāt, pie vienkāršotajiem procesiem būtu pieskaitāmi šādi kriminālprocesa veidi, kas bija pazīstami gan KPK, gan ir iekļauti KPL:

- 1) kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot no kriminālatbildības – KPL 5-3. p., KPL 379. p.;
- 2) nosacīta kriminālprocesa izbeigšana – KPL 5-4. p., KPL 34. nodaļa;
- 3) vienošanās process – KPK 19 a nodaļa, 9 a nodaļa, KPL 38., 49., 50. nodaļa;
- 4) lietas izskatīšana tiesā bez pierādījumu pārbaudes – KPK 276-1. p., KPL 499. pants;

<sup>4</sup> Levits E. Par līdztiesību likuma un tiesas priekšā, un diskriminācijas aizliegumu. Par Satversmes 91. pantu. Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003., Nr. 68; Kriminālprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74 (3232).

<sup>5</sup> Ibid.

5) saīsinātais process – KPK 9. sadaļa, KPL 37. nodaļa.

Kā arī pie vienkāršotajiem procesiem var pieskaitīt vēl divas papildu vienkāršotās formas, kas ir jauninājums KPL:

6) prokurora priekšraksts par sodu – KPL 35. nodaļa;

7) process neatliekamības kārtībā – KPL 36. nodaļa.<sup>6</sup>

Tādā veidā Latvijā pakāpeniski tika ieviesta Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. (87) 18 par tiesas procesa vienkāršošanu, tā saukto vienkāršoto jeb saīsināto procesu, bet vienlaikus tā uzsver arī alternatīvu iespējas, tās saistot ar krimināllietās kompetento iestāžu un citu iesaistīto iestāžu iespējamu izlīgumu kā alternatīvu tiesvedībai.<sup>7</sup> Autors norāda, ka tādējādi pēc būtības pakāpeniski tiek ieviesta kriminālprocesuālā kārtība, kurā personu par vainīgu var atzīt ne tikai tiesa, izejot pilnas iztiesāšanas procesuālās stadijas, bet arī citā likumā noteiktā kārtībā. Šāda pieeja jebkurā gadījumā respektē faktu un saglabā priekšnoteikumu, ka personu par vainīgu var atzīt tikai tiesa (piemēram, apstiprinot vienošanos), bet vainas atzīšanas situācijā, piekrītot vienkāršotam kriminālprocesa pabeigšanas veidam, personu var atzīt par vainīgu arī citā likumā noteiktā kārtībā. Minētās kriminālprocesuālās iespējas uzskatāmas par radikālu kriminālprocesuālās kārtības maiņu, taču tā būtiski ir saistīta ar procesa virzītāja izvēli – to piemērot vai ne. KPL 29. panta pirmās daļas 4. punktā ir noteikts izmeklētāja pienākums izvēlēties tādu kriminālprocesa veidu, kas nodrošina taisnīgu krimināltiesisko noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē un nepamatotiem izdevumiem. Viens no izmeklētāja tiešā priekšnieka pienākumiem ir noteikts KPL 31. panta otrās daļas 3. punktā, pieprasot piešķirt procesuālās pilnvaras nepieciešamajam savā pakļautībā esošo amatpersonu lokam, lai nodrošinātu kriminālprocesa veikšanu mērķtiecīgi un bez neattaisnotas novilcināšanas. KPL 31. panta otrās daļas 4. punktā noteikts, ka izmeklētāja tiešajam priekšniekam ir pienākums dot norādījumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbības veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu, pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos. Arī KPL 37. panta otrās daļas 1. punktā noteikts uzraugošā prokurora pienākums dot norādījumus par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos. Tādējādi autors secina, ka ar likuma normām būtībā ir noteiktas darba organizācijas prasības.

Pēc KPL pieņemšanas ir turpinājusies diskusija par vienkāršoto procesu efektivitāti, likums ir vairākkārt papildināts un grozīts. 2018. gada 20. jūnijā Saeima pieņēmusi kārtējos grozījumus KPL, kuri stājās spēkā 2018. gada 1. septembrī.<sup>8</sup> Likuma grozījumos tiek attīstīta ideja par vienkāršotajiem procesiem, turklāt šie uzskatāmi par vieniem no būtiskākajiem grozījumiem KPL pēdējo gadu laikā. Šajos grozījumos tiek papildināts likuma 424. pants un noteikts jauns vienkāršotais process – paātrinātais process:

“424. pants. Paātrinātā procesa piemērošanas pieļaujamība

Procesa virzītājs var piemērot paātrināto procesu, ja:

1) noskaidrota persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu;

<sup>6</sup> Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 43. lpp.

<sup>7</sup> Eiropas Padomes Ministru komitejas rekomendācija Nr. R(87)18 “Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu”, pieņemta Ministru komitejā 17.09.1987. ministru vietnieku 410. sanāksmē.

<sup>8</sup> Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132 (6218).

- 2) persona izdarījusi kriminālpārkāpumu, mazāk smagu vai smagu noziegumu;
- 3) izmeklēšanu iespējams pabeigt paātrinātajam procesam paredzētajā termiņā un apjomā.”

Turpinās arī zinātnieku diskusijas par grozījumu būtību. Tā profesores Ā. Meikališa un K. Strada-Rozenberga izsaka savu viedokli:

“Izvērtējot jaunieviesto “paātrināto procesu”, kopumā jāatzīst, ka izmaiņas, kas, kā tika prognozēts, kardināli uzlabos kriminālprocesu efektivitāti, nav notikušas, ir visai maz. Salīdzinot ar neatliekamības kārtības procesu un saīsināto procesu ar ieviesto paātrināto procesu, jāatzīst, ka pēdējais pēc būtības ir samiksēts abu iepriekšējo modelis (saīsinātais process + neatliekamības process tiesā) ar visai nelielām modulācijām. Faktiski būtiskākais ir tas, ka par sevišķi smagiem noziegumiem nevarēs tikt piemērots neviens vienkāršotais process izmeklēšanas laikā (agrāk saīsināto procesu varēja piemērot. Termiņu saīsinājuma pirmstiesas procesā nav, faktiski izmeklēšanas termiņi ir pagarināti (līdz šim izmeklēšanai neatliekamības kārtībā bija atvēlētas piecas darba dienas, saīsinātā procesa kārtībā – 10 dienas). Prokurora darbības termiņš – 10 dienas nav mainījies. Tiesai gan šobrīd visos gadījumos jāuzsāk lietas izskatīšana ilgākais 10 dienu termiņā (agrāk saīsinātajā procesā lietas iztiesāšanas termiņš nebija noteikts).”<sup>9</sup>

Autores izsaka arī viedokli, ka “Likumdevējs ir devis papildu iespējas izmeklēšanas iestādēm, atvieglojot procesuālo formu iespējami plašākam gadījumu lokam. Atliek vien jautājums – vai izmeklēšanas iestādes to izmantos? Un, ja izmantos, vai tam ir gatava prokuratūra un tiesa, kurām prognozējami skaitliski pieaugoši gadījumu lokā būs jānodrošina procesu veikšana ātrākos termiņos”.<sup>10</sup> Šajā kontekstā arī autors ir izteicies, ka viens no vienkāršoto procesu piemērošanas kritērijiem ir to piemērošanas termiņi – “otra būtiska kritēriju grupa ir termiņi, kādos iespējams pabeigt pirmstiesas kriminālprocesu. Tie ir saīsinātais process un neatliekamības kārtība”.<sup>11</sup> Taču noteikti jāpavērtē arī prakse, to saistot ar statistiku, kāda tā ir bijusi pēdējos vairāk nekā 10 gados. Tāpat bijušās saīsinātā procesa, neatliekamības un spēkā esošās paātrinātā procesa normas jāizvērtē no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesībām uz vienlīdzību tiesas un likuma priekšā.

Latvijas Republikas prokuratūras statistika liecina, ka laikā no 2014. gada līdz 2017. gadam 13,8–15,7% pabeigto kriminālprocesu bijuši tieši saīsinātie procesi un procesi neatliekamības kārtībā. Salīdzinājumam 2018. gada pirmajā pusē saīsinātais process un neatliekamības kārtība, kā arī paātrinātais process ir bijis 15% gadījumu no pabeigtajiem kriminālprocesiem (ietverot gan periodu pirms, gan pēc KPL grozījumiem).<sup>12</sup> Tādējādi jāatzīst: lai gan salīdzinoši neliela, tomēr ik gadu arī stabila procentuālā daļa no visiem pabeigtajiem kriminālprocesiem ir tieši saīsinātie procesi, procesi neatliekamības kārtībā un paātrinātie procesi.

Noteikti vērts ir arī analizēt, par kādiem noziedzīgiem nodarījumiem iespējams piemērot saīsināto procesu, kā arī to, vai un kādā kapacitātē šī iespēja tiek izmantota. Ģenerālprokurors Ēriks Kalnmeiers ir norādījis, ka, piemēram, KL 180. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu īpatsvars valstī 2018. gadā ir bijis

<sup>9</sup> Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2018. gada 20. jūnija grozījumi Kriminālprocesa likumā. Jurista Vārds, 14.08.2018., Nr. 33 (1038).

<sup>10</sup> Ibid.

<sup>11</sup> Maizītis J. Kritēriji kriminālprocesa vienkāršošanai. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 415. lpp.

<sup>12</sup> Latvijas Republikas prokuratūras darbs pirmstiesas procesā. Statistika 2014.–2018. gadam. Pieejams: <http://lrp.gov.lv/lv/noderigi/statistika> [aplūkots 02.03.2019.].



11 317 noziedzīgi nodarījumi, tas ir par 1,5% mazāk nekā 2017. gadā un veido 26,2% no visiem reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem valstī.<sup>13</sup> Tātad aptuveni piektajai daļai noziedzīgu nodarījumu ir salīdzinoši neliela sabiedriskās bīstamības pakāpe, tomēr līdz šim aizvien nav dekriminalizētas zādzības nelielos apmēros. Lai arī izmeklētāja, izmeklētāja tiešā priekšnieka un uzraugošā prokurora pienākumi ir saistīti ar vienkāršoto procesu izvēli, pienākuma nepildīšanai nav nekādu sekas – tas nozīmē, ka pārāk liela ir attiecīgā procesa virzītāja diskrecionārā vara, kas ietekmē personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesības uz vienlīdzību tiesas un likuma priekšā. Autora ieskatā to apliecina visi attiecīgo KPL vienkāršoto pantu formulējumi.

*379. pants. Kriminālprocesa izbeigšana, atbrīvojot personu no kriminālbildības*

“(1) Izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu, prokurors vai tiesa **var** izbeigt kriminālprocesu, ja: [...]”

*415. pants. Kriminālprocesa izbeigšana, nosacīti atbrīvojot no kriminālbildības*

“(1) Ja prokurors, ņemot vērā izdarītā noziedzīga nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, personu raksturojošos datus un citus lietas apstākļus, iegūst pārliecību, ka apsūdzētais turpmāk neizdarīs noziedzīgus nodarījumus, prokurors **var** kriminālprocesu izbeigt, nosacīti atbrīvojot no kriminālbildības.”

*420. pants. Prokurora priekšraksta par sodu piemērošanas pieļaujamība*

“(1) Ja persona izdarījusi kriminālpārkāpumu, mazāk smagu noziegumu vai smagu noziegumu, par kuru paredzēts brīvības atņemšanas sods līdz pieciem gadiem, un prokurors, ņemot vērā izdarītā noziedzīga nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, personu raksturojošus datus un citus lietas apstākļus, ir guvis pārliecību, ka šai personai nevajadzētu piemērot brīvības atņemšanas sodu, taču to nevar atstāt nesodītu, viņš **var** pabeigt kriminālprocesu, sastādot priekšrakstu par sodu.”

*424. pants. Paātrinātā procesa piemērošanas pieļaujamība*

“Procesa virzītājs **var** piemērot paātrināto procesu, ja:

- 1) noskaidrota persona, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu;
- 2) persona izdarījusi kriminālpārkāpumu, mazāk smagu vai smagu noziegumu;
- 3) izmeklēšanu iespējams pabeigt paātrinātajam procesam paredzētajā termiņā un apjomā.”

*433. pants. Pamats vienošanās piemērošanai*

“(1) Prokurors pēc savas paša, apsūdzētā un viņa aizstāvja iniciatīvas **var** slēgt vienošanos par vainas atzīšanu un sodu, ja ir noskaidroti apstākļi, kas attiecas uz pierādīšanas priekšmetu, un apsūdzētais piekrīt viņam inkriminētā nodarījuma apjomam, kvalifikācijai, radītā kaitējuma novērtējumam un vienošanās procesa piemērošanai.”

Vārds “var” visās minētajās KPL normās apstiprina procesa virzītāja izvēles brīvību un neveicina personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, vienlīdzību tiesas un likuma priekšā ne tikai iztiesāšanas termiņu kontekstā, bet arī vērtējot, kurā kriminālprocesa stadijā notiek krimināltiesisko attiecību noregulējums līdzīgās situācijās, īpaši par noziedzīgiem nodarījumiem, kuriem nav liela sabiedriskā bīstamība, un tas veicina apsūdzēto nevienlīdzību. Būtībā tā sauktās vispārējās kriminālprocesuālās kārtības kā likumīgas alternatīvas pastāvēšana attiecībā uz visiem vienkāršotajiem procesa pabeigšanas veidiem veicina šo faktiski apsūdzēto

<sup>13</sup> Ģenerālprokurora Ē. Kalnmeiera pārskats par prokuratūras darbu 2018. gadā. Pieejams: <http://lrp.gov.lv/lv/noderigi/gada-parskati> [aplūkots 01.03.2019.].

nevienlīdzību. Šāda situācija mudina autoru uzdot jautājumu – kādi ir iespējamie risinājumi?

Autors uzskata, ka nekādā ziņā nav jāatsakās no vienkāršotajiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem, bet, lai likvidētu vai sākotnēji mazinātu nevienlīdzību, ir jāpārskata vienkāršoto kriminālprocesa pabeigšanas veidu kritēriji. Pašlaik vienkāršotie kriminālprocesa pabeigšanas veidi ir pakārtoti kriminālprocesa pabeigšanas stadijai, izmeklēšanas, kriminālvajāšanas un iztiesāšanas termiņiem, kā arī noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpei: kriminālpārkāpums; mazāk smags; smags un sevišķi smags. Autora ieskatā, lai mazinātu apsūdzēto faktisko nevienlīdzību tiesas un likuma priekšā, kas saistīta ar pārāk lielo procesa virzītāju vienkāršoto procesu izvēles brīvību, atsevišķi kriminālprocesa pabeigšanas veidi saistāmi nevis ar noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpi, bet drīzāk ar konkrētu KL pantu uzskaitījumu KPL. Tā, piemēram, par KL 180. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu kriminālprocesa pabeigšana piemērojama tikai paātrinātā procesa kārtībā vai personu atbrīvojot no kriminālatbildības. Vispārējā kārtībā būtu iespējama nevis kā pastāvīgs pamatprincips, bet izņēmums tikai pēc izvērtēšanas un tādā gadījumā, ja kādu objektīvu apstākļu dēļ nevarēs ievērot KPL noteiktos termiņus. Tas autora ieskatā varētu būt uzraugošā prokurora atzinums vienas dienas laikā, kad uzraugošais prokurors nozīmēs un par konkrēto uzraugošo prokurora vārdu un uzvārdu darīts zināms izmeklētājam. Tādā veidā tiktu pastiprināta arī prokurora kā uzraudzītāja funkcija un prokurors tiktu tieši iesaistīts vienkāršotā procesa izvēlē no kriminālprocesa uzsākšanas brīža. Tā tiktu garantēta lielāka to personu procesuālā vienlīdzība tiesas un likuma priekšā, kurām ir tiesības uz aizstāvību.

## Kopsavilkums

1. Autora ieskatā ir pamats diskutēt par to, kā vienkāršotajos kriminālprocesos tiek ievērots kriminālprocesuālās vienlīdzības princips tiesas un likuma priekšā.
2. Kriminālprocesuālās vienlīdzības princips arī vienkāršotajos procesos definējams kā kriminālprocesa pamatprincips.
3. Paātrinātais kriminālprocesa pabeigšanas veids saistāms ar konkrētiem KL pantiem. Tādējādi sākotnēji būtu jānoteic, ka pēc KL 180. panta uzsāktos kriminālprocesus iespējams pabeigt, tikai atbrīvojot no kriminālatbildības vai paātrinātā procesa kārtībā. Citiem KL pantiem saistībā ar konkrētu pabeigšanas veidu nepieciešama papildu pētniecība. Kritēriju maiņai jābūt pakāpeniskai, modulējot prakses rezultātus.
4. Sākotnēji vispārējā kārtībā ir jānosaka kā izņēmuma iespēja attiecībā par noziedzīgiem nodarījumiem, kas paredzēti KL 180. pantā. Piemēram, tā iespējama pēc uzraugošā prokurora akcepta dienu pēc kriminālprocesa uzsākšanas, izvērtējot objektīvos lietas apstākļus, sarežģītību, piemēram, nepieciešamību izdarīt ekspertīzes u. tml.
5. Vienkāršoto pabeigšanas veidu izvēles mērķis saistāms ne ar izvēles iespējām, bet izņēmumiem attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem ar nelielu sabiedrisko bīstamību.

# PERSONAS TIESĪBU UZ BRĪVĪBU ATŅEMŠANA KRIMINĀLPROCESA GAITĀ – DAŽI AKTUĀLI TIESISKO PRIEKŠNOTEIKUMU ASPEKTI LATVIJAS KRIMINĀLPROCESA TIESĪBĀS

---

## DEPRIVATION OF A PERSON'S RIGHT TO LIBERTY IN THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS – SOME TOPICAL ASPECTS OF LEGAL PRECONDITIONS IN LATVIAN CRIMINAL PROCEDURE LAW

**Ārija Meikališa, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

### Summary

The article is devoted to some recent issues of deprivation of liberty, which is applied in the course of criminal proceedings – basically, arrest and detention – in Latvian criminal procedure law, addressing: (1) extending the cases of arrest, (2) an unclear situation of detention and arrest of juveniles when committing a less serious crime. The current situation is characterised and solutions suggested.

**Atslēgvārdi:** kriminālprocess, aizturēšana, apcietinājums, nepilngadīgais kriminālprocesā

**Keywords:** criminal proceedings, arrest, detention, juvenile criminal proceedings

### Ievads

Brīvības atņemšana ir vērtējama kā viens no stingrākajiem tā sauktajiem preventīvajiem piespiedu pasākumiem, kas attiecināms uz personām, kuras vēl nav atzītas par vainojamām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, taču pret kurām notiek process. Ņemot vērā šo piespiedu līdzekļu augsto aizskāruma pakāpi, to tiesiskajai reglamentācijai jābūt skaidrai un saprotamai un tajā jāietver pietiekamas procesuālās garantijas, lai maksimāli nodrošinātos pret personas brīvības patvaļīgu, nelikumīgu vai nepamatotu aizskārumu. Lai arī varētu šķist, ka norādītais ir pašsaprotams, gan tiesību normu izstrādes procesā, gan to piemērošanas gaitā joprojām vērojamas ne tikai pozitīvi vērtējamas tendences. Arī aktivitātes pēdējos gados ļauj atzīt, ka problēmas joprojām pastāv, un šis ir temats, kura apspriešana joprojām ir aktuāla un nepieciešama.

Tā praktisko nepieciešamību spilgti raksturo arī statistiskie dati par aizturēto un apcietināto personu skaitu Latvijā. Aizturēšana kā ar brīvības atņemšanu saistīts procesuāls piespiedu līdzeklis joprojām ir ļoti izplatīta. Valsts policija

uzskatāma par lielāko iestādi, kas veic izmeklēšanu (izmeklē vairāk nekā 96% no valstī reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem), un saskaņā ar policijas 2017. gada publisko pārskatu Latvijā 2017. gadā ir aizturētas 16 430 personas, kuras aizturēšanas vietā pavadījušas 56 905 diennaktis (publiskajā pārskatā gan netiek nodalīti kriminālprocesuālās un administratīvās aizturēšanas gadījumi). Aizturēšanas izplatība ir acīmredzama.<sup>1</sup> Apcietināto personu īpatsvars Latvijas ieslodzījumu vietās kopējā ieslodzīto skaitā arī ir salīdzinoši liels – tā saskaņā ar Ieslodzījumu vietu pārvaldes 2017. gada publisko pārskatu, kas ir pēdējā publiski pieejamā oficiālā informācija, 2017. gada 31. decembrī ieslodzījumu vietās kopā atradās 3765 ieslodzītie, no kuriem apcietinātie – 1051, tas ir, gandrīz trešā daļa. Tāpat šajā pārskatā sniegtā informācija apliecina zināmā mērā ļoti ilustratīvu ainu – 2017. gada laikā izmeklēšanas cietumos ievietoti 7624 apcietinātie, savukārt no tiem (pamatojoties uz lēmumu par drošības līdzekļa grozīšanu, sakarā ar kriminālprocesa izbeigšanu utt.) atbrīvoti 7850 apcietinātie.<sup>2</sup>

Kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu raksturo vairāki nozīmīgi aspekti, kuri būtu pelnījuši, lai tiem tiek pievērsta uzmanība, taču to neļauj šīs publikācijas ierobežotais apjoms. Tāpēc šis raksts veltīts salīdzinoši šauriem Kriminālprocesa likumā<sup>3</sup> (turpmāk – KPL) reglamentētiem jautājumiem, tas ir, pirmkārt, 2018. gada vasarā KPL ieviestajai iespējai turpināt tāda aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanu, kuram nav nepieciešams piemērot apcietinājumu, un, otrkārt, neskaidrībai ar nepilngadīgā kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu, ja viņam inkriminēta mazāk smaga nozieguma izdarīšana.

## 1. Kriminālprocesa vienkāršošanas reforma un tās radītās izmaiņas aizturēšanas tiesiskajā regulējumā

2018. gada 20. jūnijā Saeimā tika pieņemti kārtējie grozījumi Kriminālprocesa likumā,<sup>4</sup> kuri galvenokārt bija veltīti tam, lai ieviestu Iekšlietu ministrijas izstrādāto kriminālprocesa vienkāršošanas un paātrināšanas koncepciju.<sup>5</sup> Cita starpā ar šiem grozījumiem tika izdarītas izmaiņas KPL 268. pantā, kurā pamatā reglamentēti 263. pantā paredzētās aizturēšanas termiņi. Šis pants papildināts ar ceturto daļu šādā redakcijā: **“Ja aizturētais tiek atzīts par aizdomās turēto vai apsūdzēto, tad, lai nodrošinātu viņa nogādāšanu pie prokurora vai uz tiesu kriminālprocesa pabeigšanai, persona var atrasties īslaicīgās aizturēšanas vietā, ievērojot noteikto 48 stundu ierobežojumu no faktiskās aizturēšanas brīža.”** Šo grozījumu mērķis norādīts likumprojekta anotācijā:<sup>6</sup> “Lai [...] Latvijā izveidotu mehānismu, kad personai dažu stundu (līdz 48 stundām) laikā tiktu piemērots

<sup>1</sup> Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Valsts policijas 2017. gada publiskais pārskats. Pieejams: [http://www.vp.gov.lv/doc\\_upl/skmbt\\_c28018053110140.pdf](http://www.vp.gov.lv/doc_upl/skmbt_c28018053110140.pdf) [aplūkots 12.03.2019.].

<sup>2</sup> Ieslodzījumu vietu pārvaldes 2017. gada publiskais pārskats. Pieejams: [http://www.ievp.gov.lv/images/stories/parskats\\_gada/2018%2006%2015\\_Parvaldes\\_publiskais\\_parskats.pdf](http://www.ievp.gov.lv/images/stories/parskats_gada/2018%2006%2015_Parvaldes_publiskais_parskats.pdf) [aplūkots 12.03.2019.].

<sup>3</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [12.03.2019. red.].

<sup>4</sup> Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. 20.06.2019. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132 (6218). Stājies spēkā 01.09.2018.

<sup>5</sup> Sīkāk sk.: Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās – 2018. gada 20. jūnija grozījumi Kriminālprocesa likumā. Jurista Vārds, 2018, Nr. 33, 10.–21. lpp.

<sup>6</sup> Likumprojekta Nr. 1000/ Lp12 “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/E3CB30C79094BC8BC225817C003FB7EF?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2019.].

kriminālsods, samazinātu gadījumus, kad personas izvairās no soda piemērošanas, tiktu veicināta soda neizbēgamības sajūta, KPL ir jāparedz iespēja personu pēc atzīšanas par aizdomās turēto atstāt aizturēšanā līdz tās nodošanai prokuroram vai tiesai (nepārsniedzot kopējo 48 stundu termiņu). Galvenokārt šāds mehānisms darbotos, policijai nododot kriminālprocesu un aizdomās turēto personu prokuratūrai, piemēram, prokurora priekšraksta par sodu piemērošanai, bet, īstenojot efektīvu policijas, prokuratūras un tiesas sadarbību, būtu iespējama arī kriminālprocesa un personas nodošana iztiesāšanai.”

Kā jau norādīts iepriekš,<sup>7</sup> kopumā šāda iniciatīva vērtējama pozitīvi, kaut arī piesardzīgi izturoties pret tās praktiskās realizācijas iespēju pašreizējos apstākļos Latvijā, ar to domājot gan KPL paredzēto kriminālprocesa uzbūvi un procesuālo veidu, kā nonākt līdz “gala nolēmumam” lietā, gan arī darba praktisko organizāciju.

Tāpat joprojām atzīstams, ka izdarītie grozījumi nešķiet sistēmiski iederīgi. Tas pamatojams ar apstākli, ka KPL paredzēti divi aizturēšanas veidi – tā sauktā aizturēšana KPL 263. panta izpratnē un aizdomās turētā, apsūdzētā vai personas, pret kuru notiek process medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanai, aizturēšana, kas paredzēta KPL 270. pantā, kuru nekādas izmaiņas nav skārušas. Domājams, ka veiktie grozījumi veidoti pēc līdzības ar KPL 268. panta trešo daļu, kur arī paredzēts faktiskais aizturēšanas termiņš aizdomās turētajiem vai apsūdzētajiem. Tomēr atšķirība ir tajā, ka šis gadījums ir “nosegts” ar KPL 270. panta otro daļu. Tādējādi aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšana (tās turpināšana) vairāk būtu iederējusies KPL 270. pantā, tomēr šāda ideja nav tikusi realizēta.

Savukārt, izvēloties to iekļaut KPL 268. pantā, likumdevējs izveidojis, atļaušos atzīt, situāciju, kurā tiek “ieprogrammēta” iespēja apzināti veikt nepamatotas aizturēšanas. Veiktie grozījumi attiecībā uz aizturēšanas termiņu praktiski nozīmē, ka **aizturēšanas vietā var atrasties arī aizdomās turētie un apsūdzētie, un viņu aizturēšana nepārvēršas KPL 270. pantā paredzētajā aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanā.** Šāda situācija savukārt nozīmē, ka uz šo situāciju **nav attiecināms liegums ar aizturēto veikt izmeklēšanas darbības pilnā apjomā,** kāds savukārt ir paredzēts KPL 270. panta otrajā daļā – aizturēšanas laikā nedrīkst veikt nekādas izmeklēšanas darbības, izņemot nopratināšanu par apstākļiem, kas ir svarīgi, lai izlemtu jautājumu par piespiedu līdzekļa piemērošanu vai grozīšanu (starp citu, šis nosacījums, kurš savulaik iecerēts kā nodrošinājums tam, lai šo aizturēšanas veidu neizmantotu kā prettiesisku personu ietekmējošu līdzekli, iespējams, nav sevi attaisnojis un būtu pārskatāms, bet par to kādā citā publikācijā).

Būtiski atcerēties: lai turpinātu šādu KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, KPL 268. panta ceturtais daļas izpratnē ir vajadzīgs tiesisks iemesls – nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas, lai pabeigtu procesu. Tas, pirmkārt, nozīmē: **jābūt pamatotam uzskatam, ka bez brīvības liegšanas persona pie prokurora vai tiesā pati neieradīsies.** Ja šāda pamatota uzskata nav, persona no aizturēšanas nekavējoties jāatbrīvo.

Otrkārt, nedrīkst aizmirst, ka **nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas ir iemesls turpināt attiecīgai personai atrasties īslaicīgās aizturēšanas vietā, taču pati par sevi nav nosacījums, lai personu aizturētu.** Lai personu aizturētu un tā iegūtu aizturētā statusu, nepieciešams kāds no KPL 264. pantā paredzētajiem aizturēšanas nosacījumiem.

<sup>7</sup> Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. 2018, 10.–21. lpp.

Un, treškārt, lai šāda turpmāka aizturēšana būtu tiesiska, jāpiepildās nosacījumam, ka **turpmākas aizturēšanas mērķis ir “nogādāšana pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”**. Tādējādi sākotnēji jābūt atzinumam, ka atlikušajās stundās tiešām ir **jābūt reālai iespējai sasniegt šo mērķi**. Ja šāda, ar objektīviem apstākļiem pamatota pieņēmuma nav (proti, ir skaidrs, ka tas neizdosies, vai arī šāda iespēja nav reāla, jo savākto pierādījumu apjoms nav pietiekams utt.), tad turpmāka faktiski aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšana atzīstama par prettiesisku. Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka pašlaik ikvienā gadījumā, kad no aizturēšanas, iztekot maksimālajam aizturēšanas termiņam, atbrīvota aizdomās turētā vai apsūdzētā persona, kurai nebija sastādīts ierosinājums par tāda drošības līdzekļa piemērošanu, kurš saistīts ar brīvības atņemšanu, uzraugošajai amatpersonai situācija ir jāizvērtē. Šajā izvērtējumā jāpārlicinās, vai brīdī, kad persona tika atzīta par aizdomās turētu vai apsūdzētu un netika atbrīvota, bet gan turpinājās tās aizturēšana, bija objektīvs pamats uzskatīt, ka būs iespējams sasniegt mērķi – “nogādāt pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”. Ja šāda, ar objektīviem apstākļiem pamatota pieņēmuma nav (proti, ir skaidrs, ka tas neizdosies, vai arī šāda iespēja ir nereāla, jo savākto pierādījumu apjoms nav pietiekams utt.), tad faktiski aizdomās turētā vai apsūdzētā turpmāka aizturēšana atzīstama par prettiesisku.

Tas ļauj pamatoti izvirzīt jautājumu – ko īsti nozīmē “nogādāt pie kompetentas amatpersonas procesa pabeigšanai”? Tulkojot šo frāzi atrauti no normas sākotnēji iecerētā mērķa, var atzīt, ka ir pietiekami, ja persona ir nogādāta pie prokurora vai tiesā, kas tālāk lems jautājumu par to, kā pabeidzams process. Šādā gadījumā šis termiņš iztek brīdī, kad aizturētais aizdomās turētais vai apsūdzētais ir nogādāts pie attiecīgās amatpersonas jautājuma izlemšanai. Ja norma attiecināta uz aizdomās turēto, faktiski tas nozīmētu, ka šajā laika posmā ir jāpabeidz izmeklēšana un procesa materiāli kopā ar aizturēto jānogādā prokuroram. Šāda normas izpratne nozīmē, ka laiks, kas jau tiek patērēts, izlemjot jautājumu par vainīgumu utt., ir ārpus šī termiņa. Tas savukārt nozīmē, ka persona šajā laikā aizturēšanā atrasties nevar, jo aizturēšanas maksimālais laiks ir iztecējis un nav nekāda pamata liegt tai brīvību. Tādējādi var apšaubīt, vai ar šādu normas izpratni un piemērošanu ir sasniegts iecerētais mērķis, kurš, atgādinot likumprojekta anotācijā norādīto, bija: “Lai [...] Latvijā izveidotu mehānismu, kad personai dažu stundu (līdz 48 stundām) laikā tiktu piemērots kriminālsods, samazinātu gadījumus, kad personas izvairās no soda piemērošanas, tiktu veicināta soda neizbēgamības sajūta.” Normas mērķa ievērošana savukārt ļauj atzīt, ka sākotnējā iecere bijusi nodrošināt, ka šajā – maksimāli 48 stundu garajā – **aizturēšanas termiņā persona ne tikai tiek nogādāta pie kompetentās amatpersonas, bet jau tiek izlemts jautājums par tās vainīgumu un iespējamo sodīšanu**.

Jau norādīts, ka jaunā pieeja kopumā varētu tikt vērtēta atzinīgi, ja vien nebūtu piesardzības, ka to skata kopsakarā ar KPL paredzēto kriminālprocesa uzbūvi un procesuālo veidu, kā nonākt līdz “gala nolēmumam” lietā. Rodas pamatots jautājums, vai vispār KPL ietvertā tiesiskā reglamentācija rada iespēju līdz sodošam gala iznākumam nonākt tik ātri? Atbilde ir – ļoti retos gadījumos. Kāpēc? Jo iekļaušanās pāris un pat pāris desmitu stundu termiņā ir stipri apgrūtināta, ņemot vērā to kriminālprocesa pabeigšanas veidu tiesisko regulējumu, kur paredzēta sodīšana – tādat prokurora priekšrakstu par sodu un tiesas spriedumu.

Attiecībā uz prokurora priekšrakstu par sodu (sk. KPL 36. nodaļu) jāņem vērā, ka tas piemērojams tikai apsūdzētajam. Tādējādi, ja persona tikusi aizturēta un

sākotnēji atzīta par aizdomās turēto, pēc tam tai jāiegūst apsūdzētā statuss, tātad jāpieņem lēmums par tās saukšanu pie kriminālatbildības, kam jāatbilst visām KPL izvirzītām prasībām, līdz ar to tas prasa kādu laiku. Tad jākonstatē, ka persona savu vainu atzīst (viņa jānoprātina). Tāpat jānoskaidro, ka ir atlidzināts cietušajam radītais kaitējums, kas pārsniedz vienu minimālo mēnešalgu, kā arī atlidzināta valsts izmaksātā kompensācija. Lai šos faktus noskaidrotu, arī nepieciešams laiks. Jāatceras, ka apsūdzētais savu piekrišanu piemērot prokurora priekšrakstu par sodu var izteikt uzreiz, bet var to arī darīt piecu darba dienu laikā. Līdz ar to, tiklīdz aizturētais apsūdzētais savu piekrišanu izvēlēšies izteikt pāris dienu laikā, nevis uzreiz vai pāris stundu laikā, viņš no aizturēšanas nekavējoties jāatbrīvo (jo nav tiesiska pamata turpināt viņa brīvības atņemšanu). Tāpat jāatceras, ka ar prokurora priekšrakstu par sodu vispār nav piemērojama brīvības atņemšana, kas nozīmē, ka daudzos gadījumos vispār var rasties pamatotas šaubas par to, vai brīvības atņemšana aizturēšanas formā ir samērīga situācijai, kad prokurors nesa skata nepieciešamību personu sodīt ar brīvības atņemšanas sodu.

Otrs veids, kā nonākt līdz personas sodīšanai, ir tiesas spriedums. Krimināl-lieta tiesā var nonākt trijos veidos – vispārējā kārtībā, vienošanās procesa kārtībā un paātrinātā procesa kārtībā. Apskatot visu trīs veidu tiesisko regulējumu, atzīstams, ka faktiski, kaut vai ņemot vērā tikai dažus KPL noteiktos termiņus (piemēram, cik ilgu laiku pirms tam jāsaņem aicinājums uz tiesu, cik ilgu laiku var izteikt iebildumus par rakstveida procesu utt.), turpmāka aizturēšana KPL 268. panta ceturtnās daļas kārtībā lielākoties grūti iedomājama vispārējā un vienošanās kārtībā veiktā procesā. Atliek paātrinātais process, kurā teorētiski ir iespējama iekļauties attiecīgajos termiņos, tomēr arī to var apgrūtināt, piemēram, cietušā esamība procesā, kura tiesības, tai skaitā tiesības saņemt lēmuma par lietas nodošanu tiesai kopijas, savlaicīgi uzzināt tiesas norises vietu un laiku utt., arī ir jārespektē.

Tādējādi kopumā secināms, ka KPL 268. panta ceturtnajā daļā paredzētā turpmākā aizturēšana faktiski realizējama, ja ir pamatots uzskats, ka kriminālprocesu būs iespējams pabeigt ar prokurora priekšrakstu par sodu (tai skaitā, ievērojot aizstāvības pozīciju, kura var reāli ietekmēt šīs iespējas izmantošanu, kā arī īpaši izvērtējot aizturēšanas kā brīvības atņemšanas piemērošanas samērīgumu šajā situācijā), vai arī tā var tikt realizēta paātrinātajā procesā ar nosacījumu, ka notiek ļoti veiksmīga sadarbība starp izmeklēšanas iestādi, prokuratūru un tiesu, kā arī tam ir labvēlīgi citi objektīvi apstākļi (piemēram, mazs iesaistīto personu loks, nav cietušo utt.).

Visu šo apstākļu dēļ prognozēto turpmākās aizturēšanas tiesiskas piemērošanas gadījumu loks ir visai neliels, savukārt bažas par tās nepamatotu piemērošanu ir pamatotas. Tādēļ nepieciešama ļoti stingra uzraudzība pār šī institūta piemērošanu. Šis pats iemesls ļauj uzturēt priekšlikumu par apcietinājuma piemērošanu sākotnēji uz noteiktu periodu un KPL iekļaut tā saukto īslaicīgā apcietinājuma institūtu (piemēram, paredzot tā garumu – 10/20 dienas), kas radītu priekšnoteikumu efektīvai sistēmai, kad tiek nodrošināta personas neizvairīšanās no soda utt., tomēr netiek prasīts to izdarīt Latvijas apstākļiem neiespējami īsos termiņos.

Otrs aspekts, kas var tikt izvirzīts diskusijai, vai kriminālprocesa pabeigšanas veids, ar ko tiek saistīta KPL 286. panta ceturtnajā daļā iekļautā turpmākā aizturēšana, vienmēr saistāms ar sodošu iznākumu. Proti, vai šī iespēja nevarētu tikt attiecināta arī uz citiem personu nereabilitējošiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem (sk. KPL 380. p.). Šeit norādāms, ka KPL teksts šādu sašaurinājumu neparedz, taču tas akcentēts likumprojekta anotācijā, kas raksturo šīs normas mērķi.

Domājams, ka tas arī ir pamatoti. Viennozīmīgi KPL 286. panta ceturtnā daļas kārtībā nevarētu turpināt aizturēt personu, ja attiecībā uz viņu ir iestājušies KPL 377. pantā paredzētie kriminālprocesu nepieļaujošie apstākļi, pat ja tie ir nereabilitējoši. Tāpat šķiet pamatoti šo iespēju neattiecināt arī uz KPL 379. panta pirmajā daļā paredzēto atbrīvošanu no kriminālatbildības, kā arī 415. un 415<sup>1</sup>. pantā paredzēto nosacīto atbrīvošanu no kriminālatbildības. Šāds atzinums pamatojams ar apstākli, ka turpināt personas brīvības atņemšanu situācijā, kad tiek saskatīts pamats tās atbrīvošanai no kriminālatbildības, nebūtu uzskatāms par samērīgu soli.

## 2. Nepilngadīgo kriminālprocesuālā brīvības atņemšana

Šis jautājums savu aktualitāti iegūst līdz ar atziņu par nepieciešamību nodrošināt KPL un Krimināllikuma<sup>8</sup> (turpmāk – KL) normu saskaņotu attīstību,<sup>9</sup> lai izslēgtu problēmsituācijas un nevajadzīgas diskusijas par personu tiesību normu neskaidrību, kuras krimināltiesiskā regulējuma jomā būtu maksimāli izslēdzamas.

KPL normas kriminālprocesuālo brīvības atņemšanu saista ar to, kāds sods paredzēts vai var tikt piemērots personai par viņai inkriminēto noziedzīgo nodarījumu. Tā saskaņā ar KPL 264. panta pirmo daļu personu, ja ir aizturēšanas nosacījumi, var aizturēt tikai tad, ja ir pamats pieņemumam par tāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, par kuru var piemērot brīvības atņemšanas sodu. Ja pastāv aizturēšanas nosacījumi, bet par attiecīgo nodarījumu brīvības atņemšanas sods nav piemērojams, personu var aizturēt tikai KPL 264. panta otrajā daļā paredzētos gadījumos, tas ir, ja tās identitāte nav noskaidrota, tai nav noteiktas dzīves un darba vietas un tai nav pastāvīgas dzīvesvietas Latvijā un viņa var mēģināt izbraukt no valsts. Savukārt saskaņā ar KPL 272. panta pirmo daļu apcietinājumu personai, esot visiem citiem priekšnoteikumiem, var piemērot tikai tad, ja ir pamatotas aizdomas, ka persona izdarījusi tādu nodarījumu, par kuru likums paredz brīvības atņemšanas sodu. Šis nosacījums attiecināms arī uz nepilngadīgajiem, kuru apcietināšanas pamats papildus reglamentēts arī KPL 273. pantā – saskaņā ar to nepilngadīgajiem apcietinājumu nepiemēro kriminālpārkāpuma gadījumos, taču noteiktos apstākļos var piemērot mazāk smaga nozieguma gadījumā.<sup>10</sup> Tāpat norādāms, ka KPL 278. pantā paredzēti precīzi termini nepilngadīgo apcietinājumam, ja tas piemērots kriminālprocesā par mazāk smagu noziegumu.

<sup>8</sup> Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [12.03.2019. red.].

<sup>9</sup> Sk., piemēram: Strada-Rozenberga K. Krimināltiesību un kriminālprocesa normatīvā regulējuma saskaņotības nepieciešamība un aktuālā problemātika Latvijā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. LU 75. konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2017, 320.–334. lpp.

<sup>10</sup> KL 7. pants. Noziedzīgu nodarījumu klasifikācija.

“(1) Atbilstoši personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturam un kaitīgumam noziedzīgi nodarījumi iedalāmi kriminālpārkāpumos un noziegumos. Noziegumi iedalāmi šādi: mazāk smagi noziegumi, smagi noziegumi un sevišķi smagi noziegumi.

(2) Kriminālpārkāpums ir nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku no piecpadsmit dienām, bet ne ilgāku par trim mēnešiem (īslaicīga brīvības atņemšana), vai vieglāka soda veids.

(3) Mazāk smags noziegums ir tišs nodarījums, par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par trim gadiem, kā arī nodarījums, kurš izdarīts aiz neuzmanības un par kuru šajā likumā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ne ilgāku par astoņiem gadiem.”



Šīs situācijas problemātika slēpjas apstākļi, ka apzināti vai neapzināti KPL, raksturojot kriminālprocesuālās brīvības atņemšanas obligātos priekšnoteikumus, lietoti divi termini attiecībā uz personai inkriminēto nodarījumu – proti, par to “var piemērot brīvības atņemšanas sodu”, un “KL par to paredzēts brīvības atņemšanas sods”. Savukārt šie termini nav sinonīmi, jo to, kāds sods ir paredzēts par katru nodarījumu, paredz KL Sevišķās daļas konkrēto pantu sankcijas. Savukārt to, kādas ir soda piemērošanas robežas, nosaka KL Vispārīgā daļa, tai skaitā paredzot nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības (sk. KL 64. p.). Tā saskaņā ar KL 65. panta otrās daļas pēdējo teikumu brīvības atņemšana nav piemērojama personai, kura izdarījusi kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, būdama nepilngadīga. Tādējādi viennozīmīgi atzīstams, ka **attiecībā uz nepilngadīgo, par kuru ir pieņemums, ka tas izdarījis kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu, nav piemērojama aizturēšana**, jo KPL tieši noteikts, ka to var piemērot tikai tad, ja par attiecīgo nodarījumu “ir piemērojams” brīvības atņemšanas sods.

Ņemot vērā apstākli, ka KPL iekļauta tieša norāde, ka par kriminālpārkāpumiem, kā arī aiz neuzmanības izdarītiem mazāk smagiem noziegumiem, izņemot tos, kuri izdarīti apreibinošu vielu ietekmē un kuru rezultātā iestājusies citas personas nāve, nepilngadīgajiem apcietinājumu nepiemēro, arī šeit diskutablu jautājumu nav – proti, nepilngadīgie šajos gadījumos nevar tikt apcietināti. Diskutējamāks ir jautājums par to, vai nepilngadīgo var apcietināt par apreibinošu vielu ietekmē aiz neuzmanības izdarītiem mazāk smagiem noziegumiem, kuru rezultātā iestājusies citas personas nāve, un tīšiem mazāk smagiem noziegumiem. Jāatceras, ka KL nosaka: ne par vienu mazāk smagu noziegumu neatkarīgi nedz no vainas formas, nedz citiem apstākļiem nepilngadīgajiem brīvības atņemšanas sods nevar tikt piemērots. Tai pašā laikā KPL tieši paredz gadījumus, kad nepilngadīgo var apcietināt kriminālprocesā par tīšu mazāk smagu noziegumu, tas ir, ja 1) persona pārkāpusi cita drošības līdzekļa vai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa (ievietošana sociālās korekcijas izglītības iestādē) noteikumus un 2) persona noziegumu izdarījusi, būdama aizdomās turētā vai apsūdzētā smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanā (sk. KPL 273. p.). Bez tam KPL 278. pantā noteikti precīzi apcietinājuma termiņi šai situācijai. Domājams, nav pamata uzskatīt, ka likumdevējs šādu situāciju izveidojis neapzināti, tas ir, savlaicīgi nereaģējot uz izmaiņām KL, kas paredzēja turpmāk par mazāk smagiem noziegumiem personām brīvības atņemšanas sodu vairs nepiemērot – tas notika jau 2009. gada vasarā, īpaši ņemot vērā apstākli, ka KPL 273. pants, kurā reglamentēti nepilngadīgo apcietināšanas pamati, ir izteikts jaunā redakcijā jau pēc tam, tas ir, 2012. gadā. Tādējādi atzīstams, ka **likumdevējs apzināti paredzējis situāciju, ka nepilngadīgos var apcietināt (bet nevar aizturēt) pat tad, ja par pieņemami izdarīto mazāk smagu noziegumu viņiem nevar piemērot brīvības atņemšanas sodu**. Tomēr attiecībā uz šīs iespējas izmantošanu praksē būtu jābūt visai piesardzīgiem un atzīstams, ka faktiski tā nav izmantojama. Šāda atzinuma pamatā ir apsvērumi, ka **apcietinājuma iespējamība jebkurā gadījumā saistāma nevis ar KL paredzēto, bet gan piespriešanai iespējamo sodu**, jo saskaņā ar KPL 277. panta 10. daļu apcietinātā persona nekavējoties atbrīvojama, ja apcietinājuma termiņš pārsniedz brīvības atņemšanas soda termiņu, ko personai tiesa varētu piespriest par viņai inkriminēto noziedzīgo nodarījumu. Tā kā par mazāk smagiem noziegumiem nepilngadīgajam brīvības atņemšanas sodu tiesa nevar piespriest vispār, tad izrietoši šāda persona nevar atrasties apcietinājumā vispār.

Tādējādi secināms, ka **apcietinājums kā drošības līdzeklis nepilngadīgajam nav piemērojams ne tad, kad viņu tur aizdomās vai apsūdz par kriminālpārkāpuma izdarīšanu, ne arī tad, kad inkriminēta tiek mazāk smaga nozieguma izdarīšana.**

Tāpat akcentējams būtisks apstāklis, kas atšķir KL paredzētās nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības no kriminālprocesuālajām īpatnībām, kuras tiek attiecinātas uz nepilngadīgajiem kriminālprocesa gaitā. Proti, saskaņā ar KL 64. pantu nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnības attiecināmas uz personām, kuras bijušas nepilngadīgas noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā. Savukārt **kriminālprocesuālās īpatnības attiecas uz tām personām, kuras ir nepilngadīgas procesa laikā** – tas ir, tajā brīdī, kad attiecībā uz tām tiek veiktas darbības, piemēroti piespiedu līdzekļi utt. KPL gandrīz vispār nav iekļautas norādes, kas kriminālprocesa īpatnību noteikšanā liktu ievērot iespējamās vainīgās personas vecumu noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā,<sup>11</sup> līdz ar to saskaņā ar KPL 4. pantu arī īpatnības piespiedu līdzekļu piemērošanā uz nepilngadīgajiem attiecināmas tik ilgi, kamēr tie ir nepilngadīgi, savukārt, iestājoties viņu pilngadībai, tās vairs nav jāievēro. Tai pašā laikā nevar ignorēt tās īpatnības, ko faktiski rada KL normas par nepilngadīgo kriminālatbildības īpatnībām, līdz ar to vairākos gadījumos tomēr svarīgs ir personas vecums tieši noziedzīga nodarījuma izdarīšanas, nevis konkrētā piespiedu līdzekļa piemērošanas laikā.

Tā, ievērojot jau norādīto, ka aizturēšana, kā arī apcietinājums piemērojams lielākoties vien tad, ja persona izdarījusi nodarījumu, par kuru var piespriest brīvības atņemšanas sodu, savukārt KL paredz, ka brīvības atņemšanas sodu nepiemēro, ja nepilngadīgais izdarījis kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu, – secināms, ka **aizturēt un apcietināt aizdomās par kriminālpārkāpumu un mazāk smaga nozieguma izdarīšanu nevar ne vien personu, kura ir nepilngadīga aizturēšanas laikā, bet arī to, kura bijusi nepilngadīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā.**

Zināma problemātika varētu parādīties arī apcietinājuma termiņu aprēķināšanā, taču šis jautājums ir ārpus rakstā apskatītā temata.

Nepilngadīgo kriminālprocesuālās brīvības atņemšanas apskata noslēgumā vēlētos norādīt: lai tiesisko reglamentāciju sakārtotu un padarītu praktiskai piemērošanai skaidrāku un līdz ar to efektīvāku, izsakāms priekšlikums izstrādāt atsevišķu nodaļu KPL, kurā būtu paredzētas īpatnības kriminālprocesos, kur iesaistīti nepilngadīgie, tai skaitā sniegt tiešas norādes, kuras īpatnības un kādos apstākļos attiecināmas uz tiem, kas ir nepilngadīgi procesa laikā, un kuras – arī uz tiem, kas procesa laikā ir pilngadīgi, taču procesa uzsākšanas vai noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā bijuši nepilngadīgi. Zināmas vadlīnijas šajā sakarā varam redzēt Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 11. maija Direktīvā (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā.<sup>12</sup> Šīs direktīvas 12. apsvērumā, piemēram, ir norādīts: “Ja brīdī, kad persona kļūst par aizdomās turēto vai apsūdzēto kriminālprocesā, minētā persona ir sasniegusi 18 gadu vecumu, taču noziedzīgs nodarījums tika veikts, kad šī persona bija bērns, dalībvalstis tiek mudinātas piemērot šajā direktīvā paredzētās

<sup>11</sup> Pašlaik faktiski šāda norāde KPL ir tikai viena – KPL 450. panta otrajā daļā norādīts, ka slēgtā tiesas sēdē var iztiesāt lietas par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaižskaramību un par noziedzīgu nodarījumu, ko *izdarījis nepilngadīgais*.

<sup>12</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016.

procesuālās garantijas līdz brīdim, kad minētā persona sasniedz 21 gada vecumu.” Savukārt 2. panta 3. punktā paredzēts, ka direktīvas prasības, izņemot atsevišķus ar vecāku vai tai pielīdzināmas varas realizāciju saistītos aspektus, attiecas uz “personām, ja šādas personas procesa sākšanas brīdī bija bērni, bet pēc tam sasniedza 18 gadu vecumu, [..], ņemot vērā visus lietas apstākļus, tostarp attiecīgās personas briedumu un neaizsargātību. Dalībvalstis var nolemt nepiemērot šo direktīvu, ja attiecīgā persona ir sasniegusi 21 gada vecumu”. Šīs direktīvas prasības nacionālajos likumos ieviešamas līdz 2019. gada 11. jūnijam. Atzīmējams, ka KPL cita starpā arī šīs direktīvas ieviešanai grozījumi veikti jau 2018. gada vasarā,<sup>13</sup> citētās direktīvas norādes gan atstājot bez jebkādas ievēribas.<sup>14</sup>

## Kopsavilkums

1. KPL 263. pantā paredzētās turpmākās aizturēšanas attiecināšana arī uz aizdomās turētu vai apsūdzētu personu ir jaunievedums, kas ieviests KPL 2019. gada vasarā, realizējot Iekšlietu ministrijas virzītu kriminālprocesa vienkāršošanas un paātrināšanas reformu.
2. Kopumā šāda iniciatīva rast risinājumu, lai aizturētā persona pārdesmit stundu laikā jau saņemtu sodu, vērtējama pozitīvi, kaut arī piesardzīgi jāuztver tās praktiskās realizācijas iespēja pašreizējos apstākļos Latvijā.
3. Līdz ar veiktajiem grozījumiem KPL aizturēšanas vietā var atrasties arī aizdomās turētie un apsūdzētie, ja nav sagatavots ierosinājums viņiem piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu piespiedu līdzekli un ja viņu aizturēšana nepārvēršas par KPL 270. pantā paredzēto aizdomās turētā vai apsūdzētā aizturēšanu. Tādējādi uz šo situāciju nav attiecināmi ierobežojumi ar aizturēto veikt izmeklēšanas darbības.
4. Nepieciešamība nodrošināt nogādāšanu pie kompetentas amatpersonas ir iemesls turpināt KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, taču pati par sevi nav nosacījums, lai personu aizturētu.
5. Lai turpinātu KPL 263. panta kārtībā notikušu aizturēšanu, KPL 268. panta ceturtās daļas izpratnē ir nepieciešams 1) pamatots pieņēmums, ka bez brīvības liegšanas persona pie prokurora vai tiesā pati neieradīsies; 2) aizturēšanas turpināšanas mērķis – “nogādāšana pie kompetentās amatpersonas procesa pabeigšanai”.
6. Aizturēt un apcietināt aizdomās par kriminālpārkāpumu un mazāk smaga nozieguma izdarīšanu nevar personu, kura ir nepilngadīga ne vien aizturēšanas laikā, bet arī noziedzīga nodarījuma izdarīšanas laikā.
7. KPL būtu izveidojama atsevišķa nodaļa, lai vienveidīgi, saprotami un pārskatāmi reglamentētu kriminālprocesa īpatnības attiecībā uz nepilngadīgu personu.

<sup>13</sup> Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. 20.06.2019. Latvijas Vēstnesis, 04.07.2018., Nr. 132 (6218). Stājies spēkā 01.09.2018.

<sup>14</sup> Sk., piemēram: Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” papildinātais sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums. 24.10.2018. Pieejams: <https://tm.gov.lv/lv/ministrija/skaidrojumi> [aplūkots 12.03.2019.]. Šajā dokumentā nav nevienas norādes par iespējamību (nepieciešamību) attiecināt kriminālprocesa īpatnības ne tikai uz personu, kas ir nepilngadīga procesa veikšanas brīdī, bet arī uz to, kur, būdama nepilngadīga, tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu.

**SEKCIJA**

**“VĀRDS DOKTORANTIEM  
KRIMINĀLTIESĪBĀS”**

---



# NELIKUMĪGAS PRIEKŠMETU STARPTAUTISKAS APRITES KRIMINALIZĀCIJA SABIEDRĪBAS DROŠĪBAS KĀ KONSTITUCIONĀLAS VĒRTĪBAS AIZSARDZĪBAS INTERESĒS

## CRIMINALIZATION OF ILLEGAL INTERNATIONAL MOVEMENT OF ITEMS FOR THE PROTECTION OF PUBLIC SECURITY AS A CONSTITUTIONAL VALUE

**Toms Čevers, *Mg. iur.***

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas prokuratūras prokurors

### Summary

The article justifies the rank of public security as a constitutionally protected value. It has been found that public safety in various fields (national economy, public health and life, natural environment, cultural and historical heritage) is threatened by violations of international movement of special items, regarding the nature and the character of these items. The article reassess the connection between the concept of the object of criminal offense and the item of criminal offense, providing a new definition of the item of criminal offense, as well as indicates the need to assess the criminalization of international movement of items such as blood and blood components, and foreign cultural items.

**Atslēgvārdi:** sabiedrības drošība, krimināltiesību funkcijas, priekšmetu starptautiska aprīte, noziedzīgā nodarījuma priekšmets, tiesību normu konkurence

**Keywords:** public security, criminal law functions, international movement of items, item of criminal offence, competition of legal norms

### Ievads

Sabiedrība ir organizējusies valstī, lai nodrošinātu kārtību starp sabiedrības locekļiem un tādējādi sekmētu mieru un garantētu zināmu prognozējamību to savstarpējās attiecībās.<sup>1</sup> Savukārt valsts konstitūcija (Latvijas gadījumā – Satversme) ir dokuments ar augstāko juridisko spēku, kas strukturē valsts varu, organizē kārtību valstī un atspoguļo suverēna gribu.<sup>2</sup> Tā vērsta uz tāda stāvokļa

<sup>1</sup> Nav novecojusi Kārļa Dišlera universālā atziņa, ka valsts ir politiski, saimnieciski un kulturāli nepieciešama, lai tauta varētu apmierināt savas vajadzības un veikt savus kopējos lielos uzdevumus, zinātniekam valstī uzlūkojot kā juridiski organizētu tautu jeb kā tautas eksistences formu (Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Administratīvo tiesību kursa vispārīgā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 35.–38. lpp.).

<sup>2</sup> Rezevska D. Latvijas tiesiskā sistēma. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/25869> [aplūkots 21.03.2019.].

panākšanu un saglabāšanu, kas indivīdu nepakļauj briesmām. Tātad no Satversmes sabiedrības drošība ir atvasināma kā vērtība, kas sniedz brīvību un iespēju pilnvērtīgi izmantot savas tiesības. Protams, attīstībai ir nepieciešami arī zināmi apdraudējumi un risks, kas atraisa radošumu, bet pastāvīgs sasprindzinājums nevar nodrošināt ilgtspēju.

Cilvēktiesības, kas pozitivizētas un katalogizētas Satversmes 8. nodaļā, tieši vai pastarpināti ir saistītas ar drošību, jo, ierobežojot vai atņemot kādu no tām, cilvēks kļūst apdraudēts – vai tās būtu tiesības uz dzīvību, privātumu, īpašumu, labvēlīgu vidi vai brīvu pārvietošanos un galu galā – tiesības uz personiskās cieņas neaizskaramību.

Kaut arī nav apstrīdams, ka krimināltiesības nebūtu izmantojamas par prioritāru sabiedrības aizsardzības mehānismu,<sup>3</sup> valsts varas represīvās iedarbības vietā veicinot sabiedrības pašregulāciju un mazinot noziedzības determinantu ietekmi, konfliktu virzītā sabiedrībā tās tomēr nosaka ricības brīvības galējās robežas, kad valsts ieviestie preventīvie līdzekļi un sabiedriskā piespiešana nav bijusi pietiekama. No šāda skatpunkta krimināltiesības ir tieši vērstas uz sabiedrības drošības aizsardzību. To primārā funkcija ir aizsargāt sabiedrību, atturot personas no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas kriminālsoda piedraudējuma un tā neizbēgamas izpildes veidā.<sup>4</sup>

Krimināltiesībās lietotais jēdziens “objekts” saskaņā ar noziedzīga nodarījuma sastāva izpratni uzskaita un sistematizē ar krimināltiesiskiem līdzekļiem aizsargājamās intereses. Ar noziedzīgā nodarījuma sastāvu formulēšanu un iedarbīgas procedūras nodrošināšanu, lai personas sauktu pie kriminālatbildības, valsts sekmē privātpersonu iespēju justies droši. Sabiedrības drošība ir vērtējama plaši, ietverot tos dažādos aspektus, kas individam var likt izjust briesmas, realizējot kādas tiesiski pamatotas intereses.

Lai arī atsevišķas diskusijas temats, bez šaubām, ir krimināltiesību efektivitāte, Krimināllikumā<sup>5</sup> (turpmāk – KL) ir apkopotas sabiedrības būtiskākās vērtības un no tām izrietošās intereses, kuru īstenošanu regulē citas tiesību nozares.

Ievērojot iepriekš minēto, raksta mērķis ir skaidrot noziedzīgā nodarījuma priekšmeta jēdziena lietojumu Krimināllikumā saistībā ar priekšmetu nelikumīgu starptautisku apriti un noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nozīmi noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijā, aizsargājot sabiedrības drošību kā konstitucionālu vērtību.

## **1. Priekšmetu aprites kā noziedzīgās darbības jēdziena lietojums Krimināllikumā**

Tieši specifisku (neikdienišķu) priekšmetu pārvietošana jeb kustība, ko var dēvēt arī par apriti jeb apgrozību, izņemot šos priekšmetus no tiem noteiktajiem apstākļiem un rīkojoties ar tiem pēc personas ieskatiem, rada apkārtējo apdraudējuma risku. Ricības kaitīgums tikai pieaug, nekontrolēti palielinoties preču izplatībai, šķērsojot valstu robežas un papildinot iekšējos tirgus.

<sup>3</sup> Herring J. Criminal Law. Text, Cases, and Materials. Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 5–7.

<sup>4</sup> Ashworth A. Principles of Criminal Law. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2006, pp. 15–17; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. 3. papild. izd. Zin. red. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 18. lpp.

<sup>5</sup> Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. Latvijas Vēstnesis, 1998, Nr. 199/200.

KL tiek lietoti atšķirīgi priekšmetu pārvietošanas apzīmējumi, attiecīgi konkrētāk vai abstraktāk raksturojot to kustību, proti:

- pārvietošana:
  - KL 73. pants “Masveida iznīcināšanas ieroču izgatavošana, glabāšana, pārvietošana, lietošana un izplatīšana”;
  - KL 98.<sup>1</sup> pants “Nelikumīgas darbības ar ozona slāni noārdošām vielām”;
  - KL 190.<sup>1</sup> pants “Preču un vielu, kuru aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta, pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai”;
  - KL 220.<sup>1</sup> pants “Nelikumīga naftas produktu uzglabāšana, pārvietošana (pārvadāšana) un realizācija”;
  - KL 221. pants “Alkoholisko dzērienu un tabakas izstrādājumu nelikumīga uzglabāšana, pārvietošana (pārvadāšana) un realizācija”;
  - KL 221.<sup>2</sup> pants “Nelikumīgu alkoholisko dzērienu izgatavošana (ražošana), glabāšana un pārvietošana”;
- ievēšana/izvēšana:
  - KL 99. panta “Atkritumu apsaimniekošanas noteikumu pārkāpšana” trešā daļa;
  - KL 190. pants “Kontrabanda”;
  - KL 229. pants “Nelikumīgas darbības ar valsts aizsardzībā esošu kultūras pieminekli”;
  - KL 229.<sup>1</sup> pants “Nelikumīgas darbības ar valstij piederošām senlietām”;
- aprīte:
  - KL 166. pants “Pornogrāfiska priekšnesuma demonstrēšanas, intīma rakstura izklaides ierobežošanas un pornogrāfiska rakstura materiāla aprītes noteikumu pārkāpšana”;
  - KL 237.<sup>1</sup> pants “Stratēģiskas nozīmes preču aprītes noteikumu pārkāpšana”;
- tirdzniecība:
  - KL 115.<sup>1</sup> pants “Apdraudēto savvaļas dzīvnieku un augu sugu īpatņu tirdzniecības noteikumu pārkāpšana”;
  - KL 205. pants “Tirdzniecības noteikumu pārkāpšana”;
- pārvadāšana/pārsūtīšana:
  - KL 233. panta “Šaujamo ieroču, šaujamo ieroču būtisko sastāvdaļu, šaujamo ieroču municijas, lielas enerģijas pneimatisko ieroču, sprāgstvielu un spridzināšanas ietaišu neatļauta izgatavošana, remontēšana, iegādāšanās, glabāšana, nēsāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana, realizēšana un realizēšanas noteikumu pārkāpšana” otrā daļa;
  - KL 246. pants “Ātri uzliesmojošu vielu un priekšmetu, kā arī kodīgu vielu neatļauta pārsūtīšana”;
  - KL 248. pants “Indīgu un stipri iedarbīgu vielu neatļauta izgatavošana, iegādāšanās, glabāšana, realizēšana un pārsūtīšana”;
  - KL 248.<sup>1</sup> pants “Jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta izgatavošana, iegādāšanās, glabāšana, pārvadāšana un pārsūtīšana realizācijas nolūkā un realizēšana”;
  - KL 248.<sup>2</sup> pants “Jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta izgatavošana, iegādāšanās, glabāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana un jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta lietošana”;
  - KL 249. pants “Narkotisko un psihotropo vielu ražošanas, iegādāšanās, glabāšanas, uzskaites, izsniegšanas, pārvadāšanas un pārsūtīšanas noteikumu pārkāpšana”.



Visi šie KL Sevišķās daļas pantu dispozīcijās lietotie jēdzieni ir saistīti ar preču nokļūšanu no vienas vietas citā, tādējādi aptverot arī to starptautisku pārvietošanu. Tiesību normās ietvertie jēdzieni vispirms uztverami ikdienišķā nozīmē latviešu valodā,<sup>6</sup> it sevišķi krimināltiesībās, kam, ievērojot kriminālatbildības izsauktās smagākās negatīvās sekas personai, izvirzāmas augstākās skaidrības un precizitātes prasības, respektīvi:

- pārvietošana kā iedarbība uz kaut ko tādā veidā, lai panāktu, ka tas maina atrašanās vietu;<sup>7</sup>
- ievešana kā kaut kā nogādāšana kaut kur iekšā, to vedot ar transportlīdzekli, kā arī importēšana;<sup>8</sup>
- izvešana kā kaut kā izvirzīšana no kaut kurienes, to vedot ar transportlīdzekli, kā arī aizvešana, aizsūtīšana uz ārzemēm;<sup>9</sup>
- pārvadāšana kā kaut kā nogādāšana uz citu vietu, vedot ar transportlīdzekli;<sup>10</sup>
- pārsūtīšana kā kaut kā atsūtīta nosūtīšana uz citu vietu;<sup>11</sup>
- tirdzniecība kā preču pārdošana un pirkšana, preču ieguve un arī to piegādāšana patērētājiem, kas acīmredzami ietver to kustību.<sup>12</sup>

Taču, kā redzams, tikai daļa iepriekš nosaukto noziedzīgo nodarījumu sastāvu satur tiešu norādi uz ārvalsts elementu (KL 99. panta trešajā daļā – “ievešana Latvijas teritorijā”, 190. pantā – “ievešana vai izvešana no Latvijas Republikas muitas teritorijas”, 190.<sup>1</sup> pantā – “pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai”, 229., 229.<sup>1</sup> pantā – “izvešana ārpus Latvijas Republikas”), kas nepārprotami liecina par preču starptautiskas aprites kriminalizēšanu. Ņemot vērā, ka pārējo noziedzīgo nodarījumu sastāvu aprakstos lietotie jēdzieni ir plašāki, jo neparedz priekšmetu kustības ierobežojumu telpā, acīmredzami ietverot arī to kustību iekšzemē, tad ir saskatāma tiesību normu konkurence<sup>13</sup> ar vispārīgo (tradicionālo) kontra-bandas sastāvu, kas fiksēts KL 190. pantā.

Tādēļ, konstatējot attiecīgo priekšmetu prettiesiskas pārvietošanas faktu, nepieciešams izšķirt, kam kvalifikācijā dodama priekšroka – speciālajam pārvietošanas veidam vai tomēr speciālajam noziedzīgā nodarījuma priekšmetam. Piemēram,

<sup>6</sup> Melķis E. Tiesību normu iztulkošana. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 25. lpp.; Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: zv. adv. J. Neimanis, 2004, 148. lpp.

<sup>7</sup> Šķirkļis “pārvietot”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/p%C4%81rvietot> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>8</sup> Šķirkļis “ievest”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/ievest> [aplūkots 21.03.2019.]; Latviešu valodas vārdnīca. 30 000 pamatvārdu un to skaidrojumu. Autoru kolektīvs. Rīga: Avots, 2006, 385. lpp.

<sup>9</sup> Šķirkļis “izvest”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/izvest> [aplūkots 21.03.2019.]; Latviešu valodas vārdnīca, 451. lpp.

<sup>10</sup> Šķirkļis “pārvadāt”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/p%C4%81rvad%C4%81t> [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>11</sup> Šķirkļis “pārsūtīt”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/p%C4%81rs%C5%ABt%C4%ABt> [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>12</sup> Šķirkļis “tirdzniecība”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/tirdzniec%C4%ABba> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>13</sup> Tiesību normu konkurence ir noziedzīgo nodarījumu kvalifikācijas problēma, kad vairākas KL Sevišķās daļas tiesību normu dispozīcijas ar atšķirīgu precizitāti atbilst vieniem un tiem pašiem nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, kas teorētiski dod pamatu noziedzīgo nodarījumu kvalificēt saskaņā ar vairākām tiesību normām, lai gan persona ir izdarījusi tikai vienu noziedzīgu nodarījumu. Kvalifikācija veicama atbilstoši tai tiesību normai, kura pilnīgāk izsaka konkrētā noziedzīgā nodarījuma saturu (sk.: Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. 2008, 279.–281. lpp.).

gan KL 221., gan 190. pantā principā paredzēta kriminālatbildība par preču prettiesisku pārvietošanu, bet KL 190. pantā ir konkretizēts pārvietošanas veids. Savukārt KL 221. un 190. panta noziedzīgā nodarījuma priekšmeti ir atšķirīgi individualizēti, pirmajā gadījumā ietverot norādi uz tādiem specifiskiem noziedzīgā nodarījuma priekšmetiem kā alkoholiskie dzērieni un tabakas izstrādājumi, bet otrajā – uz mītošanai pakļautajām precēm, kas muitas robežas šķērsošanas gadījumā ietver arī alkoholiskos dzērienus un tabakas izstrādājumus. Šo preču kontrabanda kvalificējama saskaņā ar KL 190. pantu, kas ietver gan konkrētu pārvietošanas veidu, gan daļēji konkretizētu noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, kā tas praksē arī notiek. Lai atvieglotu šo noziedzīgo nodarījumu nošķiršanu, KL 221. pantā būtu ietverama norāde uz prettiesisko darbību izdarīšanu iekšzemē.

Salīdzinājumam norādāms, ka noteiktos gadījumos noziedzīgo nodarījumu sastāvu norobežošana KL jau ir pārliecinošāk noteikta, piemēram, KL 190.<sup>1</sup> pantā ir nepārprotami konkretizēts gan prettiesiskās pārvietošanas veids, gan arī noziedzīgā nodarījuma priekšmets, kas fiksēts arī KL 233., 246., 248., 248.<sup>1</sup>, 248.<sup>2</sup>, 249., 237.<sup>1</sup> pantā.

Tieši pāri valsts robežai pārvietojamo priekšmetu daba vai specifiskas īpašības nosaka sabiedrības apdraudējumu dažādās jomās, tādēļ noziedzīgā nodarījuma kaitīguma noteikšanā būtu jāņem vērā noziedzīgā nodarījuma speciālais priekšmets, nevis pārvietošanas veids. Tam jāgūst atspoguļojums, gan paaugstinot sankciju, gan noziedzīgā nodarījuma sastāvu ietverot tajā KL Sevišķās daļas nodaļā, ar kuru aizsargātās intereses tiek apdraudētas konkrēto priekšmetu prettiesiskās pārvietošanas gadījumā. Tiesiska preču starptautiska aprīte saistāma ar muitas darbu, jo muitas kontroles pasākumi ir līdzeklis, lai nodrošinātu sabiedrības drošību. Tādu noziedzīgu nodarījumu izraisītais apdraudējums, kuri vērsti uz preču starptautiskās aprītes kārtības pārkāpumiem, sasaucas ar muitas realizētajām funkcijām, kam ir tieša saikne ar pārvietojamo priekšmetu:<sup>14</sup>

- ekonomikas veicināšana rūpēs par sabiedrības labklājību (ekonomiskā drošība) – piemēram, “mītošanai pakļautās preces”, “naftas produkti”;
- sabiedrības veselības un dzīvības aizsardzība (sabiedrības fiziskā un psihiskā drošība) – piemēram, “ieroči”, “narkotiskās un psihotropās vielas”, “nelikumīgs alkohols”, “tabakas izstrādājumi”, “pornogrāfiska saturs materiāli”;
- dabas vides aizsardzība (ekoloģiskā drošība) – piemēram, “apdraudēto savvaļas dzīvnieku un augu sugu īpatņi”, “atkritumi”, “naftas produkti”;
- kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība (intelektuālā drošība) – piemēram, “kultūras pieminekļi”, “valstij piederošas senlietas”.

Iepriekš minēto noziedzīgo nodarījumu sastāvu skrupulozāka analīze ir ārpus šī raksta tēmas, bet tā mudina aktualizēt noziedzīgā nodarījuma priekšmeta jēdzienu.

<sup>14</sup> Sk.: Gulbis A., Čeveris A. Muitas darbības pamati. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, 27.–31. lpp.

## 2. Noziedzīgā nodarījuma priekšmeta jēdziena lietojums Krimināllikumā

Noziedzīgā nodarījuma priekšmets teorētiski tiek skaidrots kā materiālajā pasaulē pastāvoša lieta, pret kuru tieši vērstas kaitīgs nodarījums, tādējādi apdraudot noziedzīgā nodarījuma objektu.<sup>15</sup>

Iespējams nodalīt divas funkcijas, KL paredzot kriminālatbildību par darbībām, kuru kvalificēšanā būtisks ir noziedzīga nodarījuma priekšmets:

- 1) pasargāt pašu noziedzīgā nodarījuma priekšmetu no apdraudējuma (piemēram, KL 115.<sup>1</sup>, 229. pants);
- 2) pasargāt kādas intereses no noziedzīgā nodarījuma priekšmeta kaitīgās iedarbības (piemēram, KL 190.<sup>1</sup> pants).

Jebkurā gadījumā, tieši rīkojoties ar noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, tiek kaitēts noziedzīgā nodarījuma objektam.

Taču jāpievērš uzmanība kādai teorētiskai problēmai, kam atjaunotās Latvijas Republikas laikā nav pievērsta plaša uzmanība – vai noziedzīgā nodarījuma priekšmets aplūkojams noziedzīgā nodarījuma objekta vai objektīvās puses kontekstā, ņemot vērā, ka tas liecina par noziedzīgās rīcības ārējo izpausmi. Padomju krimināltiesībās to viennozīmīgi aplūkoja objekta kontekstā,<sup>16</sup> arī pašreizējās Krievijas krimināltiesību doktrīnā lielākoties ir pārmantots šis uzskats,<sup>17</sup> tāpat kā Latvijā valdošajā doktrīnā.<sup>18</sup>

Aizstāvēt objekta un noziedzīgā nodarījuma priekšmeta savstarpēju saistīšanu, teorijā uzsvērts, ka noziedzīgā nodarījuma priekšmets ir materiālais priekšnoteikums, kura dēļ ir radušās un pastāv kādas intereses, tas ir, noziedzīgā nodarījuma objekts, kādēļ noziedzīgā nodarījuma priekšmeta jēdziens ir pakļauts noziedzīgā nodarījuma objekta jēdzienam.<sup>19</sup>

Piemēram, svešai personai piederošas mantas zādzības gadījumā risinājums ir vienkāršs – īpašuma piederība nosaka cietušā mantisko ieinteresētību savu īpašumu saglabāt, respektīvi, ja manta (noziedzīgā nodarījuma priekšmets) netiek nolaupīta, tad nav apdraudētas cietušā intereses (noziedzīgā nodarījuma objekts).

Tāpat arī akcīzes preču kontrabandas gadījumā iespēja iekasēt nodokļus nosaka sabiedrības intereses tautsaimniecības jomā kontrolēt šo preču apriti, proti, ja preces netiek ievestas, izvairoties no muitas kontroles, tad nav arī zaudēti nodokļu ieņēmumi.

Taču kāda teorētiskā konstrukcija būtu piemērojam narkotiku kontrabandas gadījumā? Tad konstatējama iedarbība uz precī, kas ir izslēgta no apgrozības un nekādi nevar tieši apdraudēt tautsaimniecību. Vai atbildi ietekmētu tas, ja narkotiku kontrabandas noziedzīgā nodarījuma sastāvu pārceltu uz KL 20. nodaļu

<sup>15</sup> Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 68. lpp.; Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija: Likums. Teorija. Prakse. 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2007, 27. lpp.

<sup>16</sup> Norādīts, ka priekšmets ir objekta elements, uz kuru iedarbojoties persona pārkāpj sabiedriskās attiecības, t. i., aizskar noziedzīgā nodarījuma objektu. Sk.: Курсы советского уголовного права. Часть общая. Т. 1. Коллектив авторов. Отв. редакторы Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1968, с. 303.

<sup>17</sup> Уголовного права Российской Федерации. Общая часть. Учебник для вузов. Коллектив авторов. Под редакцией В. С. Комиссарова, Н. Е. Крыловой, И. М. Тяжковой. Москва: Статут, 2012, с. 233.

<sup>18</sup> Krastiņš U. 2014, 68. lpp.; Liholaja V. 2007, 27. lpp.

<sup>19</sup> Krastiņš U. 2014, 68. lpp.

“Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”<sup>20</sup> Ja arī narkotiskās vielas kontrabandas ceļā var sabojāt vai iznīcināt, tās kā sociāli kaitīgas nav krimināltiesiskas aizsardzības vērtas, bet vai tāpēc tās vairs nebūtu uzlūkojamas par noziedzīgā nodarījuma priekšmetu, bet gan par tā izdarīšanas līdzekli?<sup>21</sup> Jebkurā gadījumā nav šaubu par to, ka narkotikas ir tā interese, kādēļ noziedzīgs nodarījums tiek izdarīts.

Ievērojot tikko minēto, izvirzāms retorisks jautājums, vai ir lietderīgi teorētiski nodalīt šādu noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmi? Nav gan noliedzams, ka, likumdevējam noziedzīgā nodarījuma priekšmetu ietverot noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju skaitā, noziedzīgā nodarījuma priekšmeta pareiza identificēšana ir obligāta personas saukšanai pie kriminālatbildības.

Konkrētais noziedzīgā nodarījuma priekšmets vienmēr ir saistīts ar personas noteiktu uzvedības aktu, respektīvi, tas tiek iesaistīts nodarījumā un kaitīgo seku izraisīšanā, kas tieši liecina par objektīvo pusi. Jāievēro gan arī tas, ka noziedzīgā nodarījuma priekšmets kā noziedzīgās rīcības pamudinājums zināmā mērā liecina par personas motīvu un mērķi, kādēļ to būtu iespējams aplūkot arī subjektīvās puses kontekstā.

Kaut arī noziedzīgā nodarījuma priekšmeta definīcija un tā saistība ar noziedzīgā nodarījuma objektu ir pārvērtējama, jēdziens ir saglabājams, lai veicinātu noziedzīgā nodarījuma sastāva izpratni un atvieglotu tiesību normu piemērošanu, tās piepildot ar saturu.

Ievērojot iepriekš minēto, noziedzīgā nodarījuma priekšmets ir definējams kā materiālās pasaules elements, kas tieši ir iesaistīts noziedzīgajā rīcībā un kas motivējis īstenot attiecīgo noziedzīgo nodomu.

### **3. Krimināllikuma pilnveide priekšmetu starptautiskas aprites kriminalizācijā**

Sabiedriskās attiecības bez apstājas evolucionē – ne tikai izveidojas jauni to tipi, bet jau pazīstamo nozīme mazinās vai arī pieaug, kam jārod atspoguļojums arī KL, ja aizsargājamā interese ir tā vērtā. Šādā kontekstā, ievērojot likumdevēja piekopto kriminalizēšanas praksi un principus, secināms, ka nav nodrošināta pietiekama aizsardzība pret rīcību ar atsevišķiem priekšmetiem.

Ministru kabineta 2015. gada 27. decembra noteikumu Nr. 1037 “Noteikumi par cilvēka asiņu un asins komponentu savākšanas, testēšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izplatīšanas kvalitātes un drošības standartiem un kompensāciju par izdevumiem zaudētā asins apjoma atjaunošanai”<sup>22</sup> 3. punktā noteikts, ka cilvēka asinis un asins komponentus valstī neieved, bet 3.<sup>1</sup> punktā – ka cilvēka asinis un

<sup>20</sup> Atsevišķas diskusijas vērti ir noziedzīgu nodarījumu sastāvu sistematizēšanas principi KL, pievēršot uzmanību, kādēļ KL 190.<sup>1</sup> pants ir ietverts KL 19. nodaļā “Tautsaimniecība”, kamēr, piemēram, KL 233. pants – KL XX nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību”.

<sup>21</sup> Пудовочкин Ю. Е. Учение о составе преступления. Учебное пособие. Москва: Юрлитинформ, 2009, с. 61–62.

<sup>22</sup> Noteikumi par cilvēka asiņu un asins komponentu savākšanas, testēšanas, apstrādes, uzglabāšanas un izplatīšanas kvalitātes un drošības standartiem un kompensāciju par izdevumiem zaudētā asins apjoma atjaunošanai: Ministru kabineta 2015. gada 27. decembra noteikumi Nr. 1037. Latvijas Vēstnesis, 2006, Nr. 8.

asins komponentus no valsts arī neizved, izņemot par valsts budžeta līdzekļiem sagatavotus asins komponentus asins pagatavojumam ražošanai.

Kaut gan izpildvara ir izdarījusi izvēli, nav tiesiskā regulējuma, kā šo normatīvajā tiesību aktā noteikto aprīti aizsargāt. Asinis ir pietiekami būtisks sabiedrības veselību un ilgtspēju nodrošinošs priekšmets, kura pareizas aprītes krimināltiesiska aizsardzība nebūtu apšaubāma, it īpaši tik negaidīti trausmainā laikā, kādu piedzīvojam, kad terorisms pat Eiropā kļuvis par ikdienišķu parādību.

Savukārt ar KL 2017. gada 8. jūnija grozījumiem<sup>23</sup> KL 229. panta pirmās daļas dispozīcijā tika paredzēta kriminālatbildība cita starpā par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa nelikumīgu izvešanu ārpus Latvijas Republikas, taču KL joprojām nekas nav minēts par kultūras pieminekļu nelikumīgu ieviešanu Latvijas Republikā no ārvalstīm.

Eiropas Komisija plānojsi stiprināt kultūras priekšmetu aprītes kontroli, pieņemot priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes regulai par kultūras priekšmetu importu (13.07.2017).<sup>24</sup> Iniciatīva tiek vērsta galvenokārt uz terorisma un organizētās noziedzības apkarošanu, ņemot vērā, ka teroristiskās aktivitātes tiek finansētas no ienākumiem, kas gūti, prettiesiski realizējot izlaupītos kultūras priekšmetus.

Ar šo regulu plānots izveidot vienotu kultūrvēsturiskā mantojuma priekšmetu importēšanas kārtību, paredzot sodus par tās neievērošanu. ņemot vērā Eiropas Komisijas ambiciozo mērķi priekšlikuma sagatavošanā, diez vai par kriminālatbildību vieglāks juridiskās atbildības veids būs adekvāts Eiropas Savienības prasību izpildei.

Kaut gan, sagatavojot iepriekš norādītos KL grozījumus, to izstrādātājiem, visticamāk, vēl nebija zināms par Eiropas Savienības iniciatīvu, tomēr pārsteidzoši, ka, ņemot vērā starptautisko notikumu attīstību, KL 229. panta dispozīcijas pilnveidē vērojama tuvredzīga aprobežošānās tikai ar kultūras priekšmetu nelikumīgu izvešanu no Latvijas Republikas, papildus nekriminalizējot arī kultūras priekšmetu nelikumīgu ieviešanu starptautiskās sabiedrības interesēs. No tā secināms, ka jaunie KL grozījumi principā bija novecojuši vēl pirms to spēkā stāšanās.

Ņemot vērā konstatēto, pirmkārt, KL 13. nodaļa "Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību" būtu papildināma ar 139.<sup>1</sup> pantu "Nelikumīgas darbības ar cilvēka asinīm un asins komponentiem", kura dispozīcija būtu izsakāma šādā redakcijā: "Par cilvēka asiņu vai asins komponentu neatļautu ieviešanu Latvijas Republikā vai izvešanu no tās, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā –".<sup>25</sup> Otrkārt, KL 229. panta pirmā daļa būtu izsakāma jaunā redakcijā: "Par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšanu, bojāšanu vai apgānīšanu, kā arī par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa nelikumīgu izvešanu ārpus Latvijas

<sup>23</sup> Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 124.

<sup>24</sup> Priekšlikums "Eiropas Parlamenta un padomes regula par kultūras priekšmetu importu", Nr. 2017/0158 (COD). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017PC0375&from=EN> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>25</sup> Formulējums provizorisks; tā galīgā izstrādē, pirmkārt, jāizvērtē, vai vienīgi noziedzīgā nodarījuma priekšmeta apmērs ir pietiekams kriminālatbildības nosacījums, un jānosaka ievērojamais apmērs šāda tipa noziedzīgā nodarījuma priekšmetam, un, otrkārt, jāizvērtē, vai par kriminālatbildības nosacījumu nebūtu pamats noteikt arī asiņu vai asins komponentu nepietiekamu kvalitāti.

Republikas, nelikumīgu ievēšanu tajā vai tā nelikumīgu atsavināšanu, ja ar to radīts būtisks kaitējums valsts vai sabiedrības interesēm –.”<sup>26</sup>

## Kopsavilkums

1. Sabiedrības drošība, ietverot dažādās tās apdraudējuma izpausmes, ir konstitucionāla ranga vērtība, kas vērsta uz tāda stāvokļa panākšanu un saglabāšanu, kas indivīdu nepakļauj briesmām.
2. Krimināltiesības ir sabiedrības drošības aizsardzības galējais līdzeklis. Krimināllikums ir uzlūkojams kā sabiedrības svarīgāko vērtību atspoguļotājs, kurā ietiecas visas citas tiesību nozares.
3. Noziedzīgi pārvietoto priekšmetu daba vai specifiskas īpašības nosaka sabiedrības apdraudējuma raksturu un kaitīguma pakāpi, ļaujot identificēt noziedzīgā nodarījuma objektu.
4. Noziedzīgā nodarījuma priekšmeta iekļaušana noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju skaitā pilda divas funkcijas:
  - pasargāt pašu noziedzīgā nodarījuma priekšmetu no apdraudējuma;
  - pasargāt kādas intereses no noziedzīgā nodarījuma priekšmeta kaitīgās iedarbības.
5. Noziedzīgā nodarījuma priekšmets kā noziedzīgā nodarījuma objektīvās puses sastāvdaļa ir materiālās pasaules elements, kas tieši ir iesaistīts noziedzīgajā rīcībā un kas motivējis īstenot attiecīgo noziedzīgo nodomu.
6. Krimināllikuma 13. nodaļa “Noziedzīgi nodarījumi pret personas veselību” papildināma ar 139.<sup>1</sup> pantu “Nelikumīgas darbības ar cilvēka asinīm un asins komponentiem” šādā redakcijā: “Par cilvēka asiņu vai asins komponentu neatļautu ievēšanu Latvijas Republikā vai izvešanu no tās, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā –.”
7. Krimināllikuma 229. panta pirmā daļa izsakāma šādā redakcijā: “Par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa iznīcināšanu, bojāšanu vai apgānīšanu, kā arī par valsts aizsardzībā esoša kultūras pieminekļa nelikumīgu izvešanu ārpus Latvijas Republikas, nelikumīgu ievēšanu tajā vai tā nelikumīgu atsavināšanu, ja ar to radīts būtisks kaitējums valsts vai sabiedrības interesēm –.”

---

<sup>26</sup> Formulējums provizorisks; ņemot vērā, ka pantā ir runa par valsts aizsardzībā esošiem kultūras pieminekļiem, bet autors piedāvā kriminalizēt ārvalstu kultūras pieminekļu neatļautu ievēšanu Latvijas Republikā, būtu nepieciešams papildus skaidrot kultūras pieminekļa jēdziena paskaidrojošos vārdus “valsts aizsardzībā esošs”.

# BLOKĶĒDES KRIMINĀLTIESISKĀS AIZSARDZĪBAS ASPEKTI

## CRIMINAL LAW ISSUES REGARDING LEGAL PROTECTION OF BLOCKCHAIN

**Juris Janums, Mg. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

Considering the significant use of blockchain technology in the field of cryptocurrency, smart contracts and financial services, the author provides definition of blockchain and characterisation of the threats associated with its operation, and examines whether they are protected by Criminal Law. Thus, the publication identifies two main threats related to the operation of the blockchain and the associated individual offenses in the Criminal Law, and finds certain deficiencies in the legal protection of the blockchain in Criminal Law.

**Atslēgvārdi:** blokķēde, krimināltiesības, datornoziedzumi

**Keywords:** blockchain, criminal law, cybercrimes

### Ievads

Kas kopīgs virtuālajai valūtai (kriptoalūtai), vieddarījumiem (angļu val. – *smart contract*) un finanšu pakalpojumu uzskaites sistēmām? Atbilde – blokķēde. Lielākajā interneta vietnē *coinmarketcap.com* tiešsaistē iespējams sekot līdz vairāk nekā 2000 kriptoalūtu vērtību svārstībām, un dati liecina, ka kopējā kriptoalūtu tirgus vērtība 2019. gada martā sasniegusi jau vairāk nekā 120 miljardus eiro.<sup>1</sup> Vienlaikus Starptautiskais Valūtas fonds savā 2016. gada janvāra pētījumā bija pievērsis uzmanību vieddarījumiem kā potenciālai nākotnes darījumu formai.<sup>2</sup> Savukārt starptautiskā informācijas tehnoloģiju korporācija *International Business Machines Corporation* 2016. gada septembrī informēja, ka globālās bankas un citas finanšu institūcijas ievieš blokķēdes tehnoloģiju ievērojami ātrāk, nekā sākotnēji bija iecerēts.<sup>3</sup> Līdz ar to, ņemot vērā ievērojamo blokķēdes tehnoloģijas pielietojumu kriptoalūtā, vieddarījumos un finanšu pakalpojumos, kā arī citās sfērās, rodas jautājums, – vai Krimināllikumā (turpmāk – KL) ietverta attiecīgi

<sup>1</sup> Cryptocurrencies by Market Capitalization. Pieejams: <https://coinmarketcap.com/> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>2</sup> IMF staff discussion note. Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations. January, 2016, SDN/16/03. Pieejams: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2016/sdn1603.pdf> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>3</sup> Kelly J. Banks adopting blockchain 'dramatically faster' than expected: IBM. Pieejams: <https://www.reuters.com/article/us-tech-blockchain-ibm-idUSKCN11Y28D> [aplūkots 24.03.2019.].

nepieciešamā krimināltiesiskā aizsardzība? Lai atbildētu uz šo jautājumu, autors publikācijā piedāvā aplūkot šķietami neviennozīmīgo blokķēdes jēdzienu un divus ar blokķēdi saistītos apdraudējuma gadījumus, proti, vienu, kas ir tieši saistīts ar blokķēdes pastāvēšanas apdraudējumu, un otru, kas ir tieši saistīts ar blokķēdes lietojumu. Visbeidzot, aplūkojot iepriekš minētos gadījumus un atsevišķus KL ietvertos noziedzīgā nodarījuma sastāvus, autors konstatē noteiktus trūkumus blokķēdes tiesiskajā aizsardzībā KL.

## 1. Blokķēdes jēdziens

Viens no izplatītākajiem blokķēdes tehnoloģijas pielietojumiem ir kriptovalūta.<sup>4</sup> Tā juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka “kriptovalūta ir prece ar noteiktu vērtību, kas vienlaikus ir arī maiņas līdzeklis, kas ar kriptogrāfijas metodēm šifrētā veidā pastāv blokķēdē datorsistēmu atmiņā”.<sup>5</sup> Savukārt kriptovalūtas legāldefinīcijā Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likuma 1. panta grozījumu 2.<sup>2</sup> punktā blokķēde vispār pat nav pieminēta, tā vietā skaidrojot kriptovalūtu kā “vērtības digitāl[u] atspoguļojum[ū], kas var būt digitāli nosūtīts, glabāts vai tirgoti un funkcionē kā apmaiņas līdzeklis, bet nav atzīts par likumīgu maksāšanas līdzekli, nav uzskatāms par banknoti un monētu, bezskaidru naudu un elektronisko naudu, kā arī nav monetārā vērtība, kura uzkrāta maksājuma instrumentā, kas tiek izmantots Maksājumu pakalpojumu un elektroniskās naudas likuma 3. panta 10. un 11. punktā minētajos gadījumos”.<sup>6</sup> Taču, aplūkojot gan juridiskajā literatūrā piedāvāto definīciju, gan legāldefinīciju, rodas jautājums, kas ir blokķēde, kur vērtības digitālo atspoguļojumu var digitāli nosūtīt.

Tā Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija 2017. gada 2. jūnijā (prot. Nr. 499) oficiāli ir atzinusi terminu “blokķēde”, saistot to ar angļu valodas terminu *blockchain*, kas aizgūts no informācijas tehnoloģiju kompānijas *Microsoft Corporation* terminoloģijas datubāzes:<sup>7</sup> “blokķēde ir datu struktūra, kas tiek izmantota, lai izveidotu digitālo darījumu virsrāmatu, kas tā vietā, lai būtu pakļauta vienam avotam, tiek kopīgi izvietota izkliedētā datoru tīklā. Rezultāts ir atvērtāka, pārredzamāka un publiski pārbaudāma sistēma digitālajiem darījumiem”.<sup>8</sup>

Savukārt, ielūkojoties Eiropas Savienības terminoloģijas sistēmā *IATE* (*iate.europa.eu*), redzam, ka jēdziena *blockchain* skaidrojums aizgūts no *Oxford* skaidrojošās vārdnīcas – “blokķēde ir sistēma, kurā ieraksta ar bitkoīnu (*bitcoin*) vai citu

<sup>4</sup> Blockchain Top Trends in 2017. Pieejams: <https://channels.theinnovationenterprise.com/articles/blockchain-top-trends-in-2017> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>5</sup> Janums J. Jaunas kriptovalūtas emisija un tās kolektīvās finansēšanas krimināltiesiskie aspekti. Grām.: LU 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2018, 417. lpp.

<sup>6</sup> Grozījumi Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā: LV likums. 26.10.2017. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/294868-grozijumi-noziedzīgi-iegutu-lidzeklu-legalizācijas-un-terorisma-finansēšanas-noversanas-likuma> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>7</sup> LZA terminu datubāze AkadTerm. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=blokķēde&list=blokķēde&lang=LV> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>8</sup> Ibid.



kriptoalūtu veiktos darījumus, kas glabājas vairākos datoros, kuri ir savstarpēji saistīti vienādranga tīklā”<sup>9</sup>

Savu skaidrojumu jēdzienam “blokķēde” piedāvā arī Eiropas Savienības Tīklu un informācijas drošības aģentūra, proti: “Blokķēžu tehnoloģija ir saistīta ar publisku reģistru, kurā tiek uzglabāta informācija par visiem darījumiem, kas ir veikti vienādranga tīklā. Tā ir decentralizēta tehnoloģija, kas viena ranga tīklu dalībniekiem ļauj veikt darījumus, piemēram, tiešsaistes maksājumus, neizmantojot uzticamas centrālas iestādes (“starpnieka”) pakalpojumus.”<sup>10</sup>

Tādējādi, jau aplūkojot vien trīs dažādus avotus, pirmšķietami saskatāmas atšķirības blokķēdes skaidrojumā. Tomēr, salīdzinot šos skaidrojumus, redzam – lai arī tie ir dažādi, tomēr to saturs ietver būtiskākās blokķēdes pazīmes, proti:

- 1) strukturēta datu sistēmas uzbūve (reģistrs vai virsgrāmata);
- 2) satur ziņas par divpusējiem vai daudzpusējiem darījumiem (tai skaitā *bitcoin*, kriptoalūtu u. c. darījumiem);
- 3) glabājas vienādranga izkliedētā datoru tīklā (*Peer-to-peer*).

Līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka blokķēdes skaidrojumu neviennozīmīgums ir šķietams un ka, identificējot noteiktas pazīmes, ir iespējams konstatēt, kas ir blokķēde.

Vienlaikus tiesiskās noteiktības labad nākotnē būtu nepieciešams izstrādāt vienotu leģāldefinīciju, jo aplūkotajiem blokķēdes skaidrojumiem ir katram savas īpatnības, proti:

- 1) Latvijas Zinātņu akadēmijas termins ir savā ziņā universāls, jo nesaista blokķēdi tikai ar kriptoalūtu, atstājot jēdzienā vietu inovācijām – tas ir, citiem blokķēdes pielietojumu veidiem;
- 2) Eiropas Savienības Tīklu un informācijas drošības aģentūras skaidrojums ietver apgalvojumu, ka darījumu apstrādē uzticama ir tikai tāda darījumu sistēma, kurā ir viena centrālā iestāde, taču tas vienlaikus ir pretrunā ar blokķēdes decentralizēto raksturu, kur drošība tiek garantēta, pamatojoties nevis uz centrālo autoritāti, bet gan uz pašu informācijas uzglabāšanas veidu – šifrētu informāciju, gan publisku ticamību, ko ikviens var pārbaudīt, publiski redzot, kā blokķēdē tiek reģistrēti visi darījumi;
- 3) Oksfordas vārdnīcas skaidrojums, savukārt, ir par šauru, jo apraksta blokķēdi vien kā ar kriptoalūtas darījumiem saistītu uzskaites sistēmu, taču tam var saskatīt zināmu pamatu, proti, tas ir pietuvināts blokķēdes autoru viedoklim, kuri paši savā darbā blokķēdi sauc par “*Bitcoin*: vienādranga elektroniskās naudas sistēmu”<sup>11</sup>

## 2. Ar blokķēdes darbību saistītie apdraudējumi

### 2.1. Blokķēdes pastāvēšanas apdraudējumi

Kā pirmo blokķēdes pastāvēšanas apdraudējumu blokķēdes tehnoloģijas izstrādātāji min nevis pašas izkliedētās datu glabāšanas sistēmas graušanu, bet gan tās

<sup>9</sup> Oxford dictionaries. Pieejams: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/blockchain> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>10</sup> The European Union Agency for Network and Information Security (ENISA): Blockchain. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/topics/csirts-in-europe/glossary/blockchain> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>11</sup> Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Pieejams: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> [aplūkots 24.03.2019.].

pastāvēšanai nepieciešamās infrastruktūras apdraudējuma riskus.<sup>12</sup> Proti, kā jau norādīts iepriekš – viena no blokķēdes pazīmēm ir tā, ka sistēma glabā datus decentralizēti vienādranga izkliedētā datoru tīklā, līdz ar to – apdraudot tīkla darbību un tajā esošo datoru darbību, it sevišķi to pieejamību datoru tīklam, tiek apdraudēta arī pati blokķēde. Tāpat blokķēdes sistēmas darbībai ir nepieciešama stabila datoru darbība, tātad arī pašu blokķēdes tīkla datoru darbība pati par sevi ir apdraudējuma objekts.

Tādējādi, vērtējot blokķēdes pastāvēšanas apdraudējuma riskus, ir jāanalizē ar to saistītā datoru un datoru tīklu tiesiskā aizsardzība.

## 2.2. Apdraudējumi saistībā ar blokķēdes lietojumu

Otrs apdraudējuma gadījums, savukārt, ir juridiski ievērojamāks, jo ir tieši saistīts ar blokķēdes pielietojumu, piemēram, kriptovalūtā vai kādā blokķēdē esoša finanšu pakalpojuma gadījumā (piemēram, bankas klientu depozītu kontu un darījumu uzskaites sistēma).

Tā ekspertu publikācijās internetā aprakstīti šādi apdraudējumi saistībā ar blokķēdes lietojumu:<sup>13</sup>

- 1) drošajā blokķēdē – secīgā darījumu ieraksta sistēmā – tiek ierakstīts nelikumīgs darījums, ar to saprotot gan tādus darījumus, kuru priekšmets nav atļauts, piemēram, narkotiku iegādi par kriptovalūtu *Dark Net* (tumšais tīkls – vienādranga datoru tīkls ar savstarpēji ierobežotu un anonīmu piekļuvi),<sup>14</sup> vai ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju saistītus darījumus, gan tādus darījumus, kuru pamatā ir bijusi, piemēram, krāpšana, piesavināšanās u. c. prettiesiskas darbības;
- 2) kādus datus un cik plaši izkliedētā datoru tīklā glabāt.

Pievēršot uzmanību pirmajam punktam, zināmas paralēles attiecībā uz nelikumīgiem darījumiem varam vilkt ar 2017. gada 8. marta Satversmes tiesas spriedumu lietā Nr. 2016-07-01 “Par Kriminālprocesa likuma 356. panta otrās daļas un 360. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam, 91. panta pirmajam teikumam, 92. un 105. pantam”,<sup>15</sup> kur tika secināts, ka tobrīd attiecīgais Kriminālprocesa likuma regulējums par mantas labticīga ieguvēja aizsardzības principa ierobežojumu atbilst Satversmei, tādējādi faktiski atzīstot, ka labticīgā ieguvēja institūts nav absolūts. Taču blokķēdē, saglabājot gan darījumus saistībā ar kriptovalūtu, gan vieddarījumus, gan jebkuru citu darījumu, visi darījumi tiks saglabāti neatkarīgi no to juridiskā rakstura – labticīgi vai nelabticīgi. No vienas puses, šāda pieeja garantē darījumu drošumu un uzticību, bet, no otras puses, nepieļauj iespēju izslēgt no blokķēdes nelabticīgu darījuma ierakstu, jo blokķēdi (sistēmu) ir iespējams tikai papildināt ar jaunu ierakstu par nākamo darījumu. Šo problēmu gan var novērst ar vieddarījumu palīdzību, paredzot, ka

<sup>12</sup> Bitcoin Developer Guide. Pieejams: <https://bitcoin.org/en/developer-guide> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>13</sup> Iesalnieks K. Blokķēdes tehnoloģija – mīti un patiesība par kriptorevolūciju. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/versijas/kaspars-iesalnieks-blokkes-technologie-miti-un-patiesiba-par-kriptorevoluciju.d?id=49522737> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>14</sup> Šķirkļis “darknet”. LZA terminu datubāze AkadTerm. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=darknet&lang=EN>, arī <https://en.oxforddictionaries.com/definition/darknet> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>15</sup> Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2016-07-01. Pieejams: [www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01\\_Spriedums-1.pdf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/05/2016-07-01_Spriedums-1.pdf) [aplūkots 24.03.2019.].

sistēmā netiek veikts ieraksts par darījumu, kuram nav norādīts darījuma priekšmets un kura priekšmets ir acīmredzami prettiesisks.

Savukārt, pievēršot uzmanību otrajam punktam, pamatoti būtu uzdot jautājumu, kā uz blokķēdē glabātiem datiem varētu attiecināt, piemēram, Vispārīgo datu aizsardzības regulu<sup>16</sup> vai KL 145. pantā paredzēto noziedzīgā nodarījuma sastāvu, ņemot vērā blokķēdes tehnoloģijas pazīmi, ka visi dati tiek glabāti izkļaidētā vienādranga datoru tīklā, kurš parasti ir starptautiska mēroga datortīkls. Tajā pašā laikā arī šeit ar vieddarījumu palīdzību varētu paredzēt nepieciešamību iegūt piekrišanu datu apstrādei un šādu piekrišanu uzglabāt blokķēdē līdztekus attiecīgā vieddarījuma ierakstam. Te gan uzreiz rodas jautājums, vai šāds tīkls varētu būt neierobežoti plašs, jo atbilstoši Vispārīgo datu aizsardzības regulai personai jābūt nepārprotami skaidri saprotamam, kur atrodas viņas dati, taču blokķēdes gadījumā – pagaidām datoru tīklā, ja vien attiecīgais tīkls nav izolēts, var iesaistīties ikviens. Tomēr, izmantojot šifrēšanu, noteiktu datu daļu var arī neatklāt, to pieļauj kriptogrāfijas metodes, kuras izmanto kriptovalūtas darījumu šifrēšanā. Tādējādi no krimināltiesību skatpunkta šajā aspektā mūs interesētu ar mantu saistītie jautājumi un satura aizsardzības regulējums.

### 3. Blokķēdes darbības krimināltiesiskā aizsardzība

Ņemot vērā aplūkotos ar blokķēdes darbību saistītos apdraudējuma gadījumus, ar blokķēdes darbību saistīto interešu aizsardzības jomā Krimināllikumā galvenokārt varam analizēt četras noziedzīgu nodarījumu grupas.

#### 3.1. Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām

Vērtējot, kādus datus un cik plaši izkļaidētā datoru tīklā glabāt, kā arī kādā veidā tos pārsūtīt un glabāt, būtu jāņem vērā gan KL 144. pants, kurā paredzēta kriminālatbildība, ja pārkāpts pa elektronisko sakaru tīkliem pārraidāmās informācijas noslēpums, gan KL 145. pantā paredzētā fiziskas personas datu apstrādes aizsardzība. Tā autors jau iepriekšējā nodaļā iezīmēja izaicinājumus saistībā ar Vispārīgo datu aizsardzības regulu<sup>17</sup> un ar to saistīto KL 145. pantu. Tāpat varētu uzdot jautājumu, vai KL 144. panta priekšmets aptver arī tādus datus kā patērētāja paradumi, piemēram, latviešu uzņēmēju jaunuzņēmums *Monetizr*, kas reģistrēts ASV, glabā blokķēdē datus par datorspēļu spēlētāju spēļu paradumiem ASV, lai šo informāciju piedāvātu datorspēļu izplatītājiem un veidotājiem;<sup>18</sup> tas attiecas arī uz datiem par vēlētāju politiskajiem uzskatiem, kā tas notika skandalozajā *Cambridge Analytica* gadījumā,<sup>19</sup> kad šāda informācija tika neatļauti nodota politisko konsultāciju uzņēmumiem.

<sup>16</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>17</sup> Ibid.

<sup>18</sup> Zoldnere T. Latvieši Silīcija ielejā: ar blokķēdes tehnoloģiju pēta datorspēlētājus. Pieejams: <https://www.delfi.lv/business/tehnologijas/latviesi-silicija-ieleja-ar-blokkesdes-tehnologiju-peta-datorspeletajus.d?id=50818225> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>19</sup> Ted Cruz using firm that harvested data on millions of unwitting Facebook users. Pieejams: <https://www.theguardian.com/us-news/2015/dec/11/senator-ted-cruz-president-campaign-facebook-user-data> [aplūkots 24.03.2019.].

### 3.2. Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu

Ņemot vērā to, ka blokķēdē var tikt glabāta gan manta – kriptovalūta, gan arī tiesības uz šādu mantu, ir pamats aplūkot KL 175. pantā paredzēto zādzības regulējumu, KL 177. pantā paredzēto krāpšanas regulējumu, KL 177.<sup>1</sup> pantā paredzēto regulējumu par krāpšanu automatizētā datu apstrādes sistēmā, kā arī KL 179. pantā paredzēto regulējumu par piesavināšanos. Tā, piemēram, blokķēdi un tās ierakstus nav iespējams nozagt, tādēļ uz to nebūtu attiecināms KL 175. pantā paredzētais zādzības sastāvs. Līdzīgi blokķēdes tehnoloģijas būtība izslēdz nepatiesu datu ievadi, lai ietekmētu blokķēdi, jo blokķēdes sistēma pieļauj veikt ierakstu tikai pēc tam, kad automatizēta sistēma ir pārliecinājusies par datu patiesumu, līdz ar to KL 177.<sup>1</sup> pantā paredzētā datorkrāpšana pēc būtības uz blokķēdi pat nav attiecināma. Savukārt, ņemot vērā, ka ir nepieciešama šifrēšanas atslēga, lai reģistrētu ierakstu par darījumu veikšanu blokķēdē – to var uzskatīt par piekļuves tiesībām katram konkrētam ierakstam –, pamatoti varētu runāt par krāpšanu. Te gan vietā ir jautājums par finanšu identitātes zādzību un tās kopību ar krāpšanu (KL 177. p.). Tāpat var runāt par krāpšanu arī attiecībā uz sistēmas uzturētājiem, kas “rokot” uztur blokķēdi, piemēram, kompānija *BitFury*, kura par “rakšanu” saņem atlīdzību kriptovalūtā un kuras uzņēmuma vērtība ir 400 miljoni ASV dolāru<sup>20</sup> (KL 177. p.). Visbeidzot, līdzīgi kā par krāpšanu, var runāt arī par piesavināšanos, piemēram, no šifrēšanas atslēgu pakalpojumu sniedzēju puses (KL 179. p.).<sup>21</sup>

### 3.3. Noziedzīgi nodarījumi finanšu un kredīta sfērā

Lai arī attiecībā uz kriptovalūtu likumdevējs ir nepārprotami noteicis, ka tā nav uzskatāma par likumīgu maksāšanas līdzekli, bet ir vērtības noteikts atspoguļojums, KL izpratnē varētu izvērst diskusiju par blokķēdē glabātās kriptovalūtas kā par KL 193. panta sastāva priekšmetu, jo, kā zināms, ar kriptovalūtu, tāpat kā ar legāli definēto maksāšanas līdzekli, var norēķināties par precēm un pakalpojumiem. Turklāt šeit apspriešanas vērts būtu jautājums arī par darbībām ar blokķēdē esošajiem datiem kā tādiem, un pamatoti būtu uzdot jautājumu: vai tāpat kā zādzība, arī maksāšanas līdzekļa nolaupīšana no blokķēdes būtu reāli iespējama vai tai būtu atšķirīga objektīvā izpausme. Tāpat būtu pamatoti uzdot jautājumu par KL 193.<sup>1</sup> pantu – attiecībā uz datu, programmatūras un iekārtu iegūšanu, izgatavošanu, izplatīšanu, izmantošanu un glabāšanu nelikumīgām darbībām ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem, ievērojot jautājumu par piekļuves datu ieguvu ne tikai attiecībā uz kriptovalūtas maciņu ar šifrēšanas atslēgām, bet arī uz programmatūru, kas vērsta uz blokķēdes sistēmas graušānu, radišanu un šajā gadījumā attiecīgu normu konkurenci ar KL 244. pantā paredzēto noziedzīgā nodarījuma sastāvu.

### 3.4. Noziedzīgi nodarījumi informācijas sistēmu drošības jomā

Visbeidzot, tā kā apdraudējuma objekts ir informācijas sistēmu drošība, analizējot blokķēdes darbības apdraudējumus, ir pamatoti runāt par KL 241. pantā paredzēto patvaļīgo piekļūšanu automatizētai datu apstrādes sistēmai, KL

<sup>20</sup> Bitcoin company made by Rigans valued at \$400m. Pieejams: <https://eng.lsm.lv/article/economy/economy/bitcoin-company-made-by-rigans-valued-at-400m.a261722/> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>21</sup> Janums J. 2018, 417. lpp.

243. pantā paredzēto automatizētas datu apstrādes sistēmas darbības traucēšanu un nelikumīgu rīcību ar šajā sistēmā iekļauto informāciju, KL 244. pantā paredzētajām nelikumīgām darbībām ar automatizētas datu apstrādes sistēmas resursu ietekmēšanas ierīcēm, KL 244.<sup>1</sup> pantā paredzēto datu, programmatūras un iekārtu iegūšanu, izgatavošanu, izmaiņšanu, glabāšanu un izplatīšanu, nelikumīgām darbībām ar elektronisko sakaru tīklu galiekārtām, kā arī KL 245. pantā paredzēto informācijas sistēmas drošības noteikumu pārkāpšanu. It īpaši jāņem vērā, kādai informācijas tehnoloģiju arhitektūrai un nozares noteikumiem attiecīgās normas tika izstrādātas un vai tās būs iespējams attiecināt uz blokķēdi, kas ir izklidēta, vienādranga datoru tīklā esoša sistēma, kamēr KL attiecīgo normu izstrādes laikā pamatā varējām runāt par centralizētu (pretēju izklidētai) sistēmu vai pat par atsevišķu datoru aizsardzību.

## Kopsavilkums

1. Blokķēdes jēdziena atšķirīgie skaidrojumi dažādos terminoloģijas avotos ir vienšķietami neviennozīmīgi, jo pēc būtības atbilst blokķēdes autoru darbā aprakstītajai vienādranga datoru tīklu elektroniskās naudas sistēmai *Bitcoin*.
2. Blokķēdi kā automatizētu datu apstrādes sistēmu ļauj identificēt šādas pazīmes:
  - 1) strukturēta datu sistēmas uzbūve (reģistrs vai virsgrāmata);
  - 2) satur ziņas par divpusējiem vai daudzpusējiem darījumiem (tai skaitā *bitcoin*, kriptovalūtu u. c. darījumiem);
  - 3) glabājas vienādranga izklidētā datoru tīklā (*Peer-to-peer*).
3. Apdraudot tīkla (iekārtu) darbību un tajā esošo datoru darbību, it sevišķi gan to pieejamību datoru tīklam, gan tehnisko darbību, tiek apdraudēta arī pati blokķēde.
4. Saistībā ar blokķēdes lietojumu pastāv draudi, ka blokķēdē tiek ierakstīts nelikumīgs (neatļauts) darījums, kā arī nav skaidrs, vai un kādus datus un cik plašā datoru tīklā pieļaujams glabāt saskaņā ar attiecīgo jurisdikciju regulējumu.
5. Blokķēdēs pie darījumu ierakstīšanas nav paredzēts vērtēt, vai tie ir labticīgi un vai šo darījumu priekšmets ir likumīgs, taču *vieddarījumu* gadījumā to būtu iespējams veikt automatizēti.
6. Atsevišķi Krimināllikumā paredzētie noziedzīgā nodarījuma sastāvi, kuros paredzēta ar blokķēdes darbību saistītu interešu aizsardzība, nav piemērojami, jo tajos ietvertās objektīvās puses pazīmes nav piemērojamas attiecībā uz blokķēdes tehnoloģiju (normas ir novecojušas).
7. Blokķēdē ierakstītā vērtība būtu atzīstama par maksāšanas līdzekli Krimināllikuma 193. panta izpratnē.

# ELEKTRONISKĀ PIERĀDĪJUMA IDENTITĀTES SATURISKAIS DEFINĒJUMS

## IDENTITY OF ELECTRONIC EVIDENCE: MATERIAL DEFINITION

**Juris Balodis-Bolužs, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

Although electronic evidence has been scarcely analysed, it is not a new phenomenon in the criminal procedure of Latvia. The first publication devoted to electronic evidence was released in 2001, and in 2005 electronic evidence was legally acknowledged in law. However, the real life application of this legal institute is almost entirely missing. There are major problems in understanding electronic evidence in Latvia. The article strives to define electronic evidence in system-independent way.

**Atslēgvārdi:** elektroniskie pierādījumi, elektroniskā pierādījuma definīcija

**Keywords:** electronic evidence, definition of electronic evidence

### Ievads

Elektroniskā pierādījuma institūts kriminālprocesā Latvijā, lai arī juridiski analizēts un vērtēts maz, tomēr nav jauns. Jau 2001. gadā Uldis Ķinis savā publikācijā “Kibernozieģumi un kriminālprocess” rakstīja: “Mums agrāk vai vēlāk nāksies atzīt, ka ir jāievieš tāda speciāla pierādījumu klasifikācijas forma kā “elektroniskie pierādījumi” [angļu val. – *evidence in electronic form* – autora piezīme].”<sup>1</sup> Šai publikācijai sekoja vairākas elektroniskiem pierādījumiem veltītas Ulda Miķelsona publikācijas – gan vispārīgas par šo pierādījumu izmantošanas tiesiskiem aspektiem,<sup>2</sup> gan specifiskas par šo pierādījumu izmantošanu informācijas tehnoloģiju nozieģumu izmeklēšanā.<sup>3</sup> Savukārt normatīvā aspektā elektroniskais pierādījums savu atzīšanu guva 2005. gada 1. oktobrī, kad spēkā stājās toreiz jaunais

<sup>1</sup> Ķinis U. Kibernozieģumi un kriminālprocess. Jurista Vārds, 06.03.2001., Nr. 6.

<sup>2</sup> Sk.: Miķelsons U. Elektronisko pierādījumu izmantošanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 27.04.2004., Nr. 16; Miķelsons U. Elektronisko pierādījumu izmantošanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 11.05.2004., Nr. 17.

<sup>3</sup> Sk.: Miķelsons U. Elektronisko pierādījumu izmantošanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 27.04.2004., Nr. 16; Miķelsons U. Elektronisko pierādījumu izmantošanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 11.05.2004., Nr. 17. Elektroniskajiem pierādījumiem ir veltīta arī viena nodaļa Ulda Miķelsona monogrāfijā par informācijas tehnoloģiju nozieģumu izmeklēšanas īpatnībām. Sk.: Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju nozieģumu izmeklēšanas īpatnības. Monogrāfija. Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 2003, 224.–240. lpp.

Kriminālprocesa likums.<sup>4</sup> Šā likuma 136. pantā elektroniskais pierādījums tika paredzēts kā patstāvīgs pierādījumu veids.

Lai gan elektroniskā pierādījuma institūts kriminālprocesā Latvijā nav jauns un, kā redzams, saturiski ir kaut nedaudz piepildīts (vismaz runāt par šā institūta neizprotamību *vispār* nebūtu pamatoti), tomēr reālajā tiesību piemērošanas vidē elektroniskais pierādījums ilgu laiku bija nemanāms. 2013. gadā, tas ir, astoņus gadus pēc elektroniskā pierādījuma normatīvas atzišanas, Latvijas judikatūrā autors konstatēja tikai vienu krimināllietu, kurā piemērots Kriminālprocesa likuma 136. pants.<sup>5</sup> Vismaz kopvērtējumā, nepretendējot uz skaitliski izmēramu precizitāti, tas apliecina elektroniskā pierādījuma kā patstāvīga juridiska institūta ierobežoto lomu.

Pēdējais secinājums gan prasa atrunu, proti, tas ir derīgs, ciktāl par elektronisko pierādījumu runā kā par kriminālprocesā jaunieviestu juridisku institūtu. Elektroniskā pierādījuma *de facto* izmantošana praksē nekad nav apšaubīta. Piemēram, 1961. gadā pieņemtajā Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodeksā par pierādījumiem tika atzītas liecinieku liecības, cietuša liecības, aizdomās turētā liecības, apsūdzētā liecības, eksperta atzinums, lietišķais pierādījums, izmeklēšanas un tiesu protokoli un citi dokumenti (49. pants).<sup>6</sup> Redzams, ka tiešā veidā vecā pierādījumu sistēma neatzina neko *elektronisku*. Taču padomju laiku pierādīšanas doktrīna jau 60. gados skaidroja, ka dokuments var būt fiksēts ne vien cilvēka nepastarpinātas darbības rezultātā (tekstuālā formā), bet arī ar dažādu ierīču, aparātu un mašīnu palīdzību, tostarp rakstammašīnām, foto fiksācijas, kā arī video un audio fiksācijas aparātiem.<sup>7</sup> Tātad saskaņā ar šo skaidrojumu dokuments varēja būt arī elektronisks ieraksts, ko mūsdienās sauktu par elektronisku pierādījumu.

Pēdējā laikā šī situācija mainās. Elektronisks pierādījums nostiprina savu lomu kā patstāvīgs juridisks institūts. Meklējot informāciju anonimizēto tiesu nolēmumu datubāzē, ar atslēgvārdu “elektronisks pierādījums” jau var atrast rezultātus 19 nolēmumos. Turklāt elektroniskā pierādījuma institūtam tā tiešā izpausmē savā judikatūrā ir pievērsusies arī Augstākā tiesa.<sup>8</sup> Tehnoloģiju izplatība sabiedrības dzīvē un līdz ar to arī noziedzīgu nodarījumu izdarīšanā, šķiet, ir bijusi tik plaša un ievērojama, ka juridiskā prakse elektronisko pierādījumu vairs nav spējusi aplēpt zem tradicionāliem pierādījumiem, kā tas ir bijis iepriekš.

Elektroniskā pierādījuma institūta nostiprināšanās vērojama arī starptautiskā dimensijā. Eiropas Savienība aktīvi strādā pie juridiskiem instrumentiem,

<sup>4</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74.

<sup>5</sup> Ogres rajona tiesas 01.03.2010. blakus lēmums krimināllietā Nr. 11310102208. Nav publicēts. Ogres rajona tiesas 01.03.2010. spriedums krimināllietā Nr. 11310102208. Nav publicēts.

<sup>6</sup> Latvijas PSR Augstākā Padome. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961, 17. lpp.

<sup>7</sup> Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть особенная. Белкин Р. С., Винберг А. И., Гродзинский М. М. и др. Москва: Юридическая литература, 1967, с. 287–288.

<sup>8</sup> Sk., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 01.03.2017. lēmumu krimināllietā Nr. 15830005412. Pieejams: [https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjux4e0n5vhAhVixaYKHsX8D1gQFjAAegQIABAD&url=http%3A%2F%2Fwww.at.gov.lv%2Fdownloadlawfile%2F5105&usg=AOvVaw2ITf6hEY86hAiWxh5yru\\_0](https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjux4e0n5vhAhVixaYKHsX8D1gQFjAAegQIABAD&url=http%3A%2F%2Fwww.at.gov.lv%2Fdownloadlawfile%2F5105&usg=AOvVaw2ITf6hEY86hAiWxh5yru_0) [aplūkots 24.03.2019.] un Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 30.11.2017. lēmumu krimināllietā Nr. 16870000612. Pieejams: [https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi\\_7vigoJvhAhWI16YKHb07COoQFjAAegQIARAC&url=http%3A%2F%2Ffat.gov.lv%2Fdownloadlawfile%2F5322&usg=AOvVaw3K2fgHv6QqQsVgL2o5AmZ9h](https://www.google.com/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwi_7vigoJvhAhWI16YKHb07COoQFjAAegQIARAC&url=http%3A%2F%2Ffat.gov.lv%2Fdownloadlawfile%2F5322&usg=AOvVaw3K2fgHv6QqQsVgL2o5AmZ9h) [aplūkots 24.03.2019.].

kas sekmētu elektronisko pierādījumu pārrobežu iegūšanu krimināllietu vajadzībām. Kā galveno var minēt plānoto regulu “Par Eiropas elektronisko pierādījumu sniegšanas un saglabāšanas rīkojumiem elektronisko pierādījumu gūšanai krimināllietās”.<sup>9</sup> Elektroniskā pierādījuma parādīšanās smagnējā Eiropas Savienības likumdošanas procesā jau pati par sevi apliecina šā juridiskā institūta nozīmīgumu. Vēl vairāk to pastiprina konkrētais izvēlētais Eiropas Savienības likumdošanas instruments – regula, kas demonstrē nepieciešamību reglamentēt izvēlēto jautājumu visstriktākajā veidā.

Elektroniskā pierādījuma lomas pozitīvā dinamika kriminālprocesā signalizē, ka tam ir nākotne un turklāt, visticamāk, pastāvīgā juridiskā statusā. Tas liek domāt par šā attīstībā esošā juridiskā institūta aktualitāti. Apzinoties šo aktualitāti, pirmais un svarīgākais jautājums ir elektroniskā pierādījuma izpratne. Šis publikācijas mērķis ir rast elektroniskā pierādījuma identitātes izvērstu definējumu, kas varētu palīdzēt veidot šo izpratni.

Raksta pirmajā daļā ir atklāta autora izpratne par elektroniskā pierādījuma identitāti, kā arī problemātika, kuru varētu risināt šīs identitātes definēšana; otrajā daļā skaidrota pētījuma metode, ar kuras palīdzību ir meklēta elektroniskā pierādījuma identitāte, trešajā daļā autors iepazīstina ar sava pētījuma rezultātiem un definē elektroniskā pierādījuma identitāti atbilstoši publikācijas mērķim.

## 1. Elektroniskā pierādījuma identitāte un problemātika

Tiesību sistēma ir sociāla parādība, kuru veido sabiedrība un kura veido sabiedrību.<sup>10</sup> Lai interakcija starp tiesību sistēmu un sabiedrību kopumā norisinātos jēgpilni, būtu jābūt kādam līdzeklim, kas to nodrošina. Šajā sakarā prominentais vācu sociologs un filozofs Niklass Lūmans (*Niklas Luhmann*) norāda uz vārdiem, kuriem ir viena un tā pati nozīme gan tiesību sistēmā, gan sabiedrībā.<sup>11</sup> Respektīvi, valoda nodrošina tiesību sistēmas un sabiedrības “komunikāciju”.

Raugoties uz šo komunikāciju, var izšķirt, ka dažreiz tiesību sistēmas kategorijas paļaujas uz parasto vārdu semantiku (neatkarīgas tiesību kategorijas), bet dažreiz no tās veido jaunu, tikai tiesību sistēmai raksturīgu abstrakciju ar savu semantiku (atkarīgas tiesību kategorijas). Neatkarīga tiesību kategorija, piemēram, ir “persona”, “fakts”, “tiesības”, savukārt atkarīga tiesību kategorija, piemēram, ir “dalība”, “apsūdzētais”, “procesa virzītājs”. Tas, vai izziņai ir pakļaujama tiesību sistēmas neatkarīgā vai atkarīgā tiesību kategorija, nosaka pieeju attiecīgās kategorijas analīzei. Tiesību sistēmas neatkarīgās kategorijas analīze var balstīties uz vispārīgām nozīmēm. Turpretī tiesību sistēmas atkarīgās kategorijas analīze, loģiski spriežot, jābalsta uz tiesību sistēmas nozīmēm.

Pierādīšanu kriminālprocesā Latvijā regulē virkne Kriminālprocesa likuma tiesību normu. Tajās ir ietverts gan tiešs skaidrojums tam, kas ir pierādījums

<sup>9</sup> Eiropas Komisija. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai “Par Eiropas elektronisko pierādījumu sniegšanas un saglabāšanas rīkojumiem elektronisko pierādījumu gūšanai krimināllietās”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0225&from=LV> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>10</sup> Tamanaha B. Z. The Third Pillar of Jurisprudence: Social Legal Theory. *William & Mary Law Review*, 2015, Vol. 56, p. 2241.

<sup>11</sup> Luhmann N. Law As a Social System. *Northwestern University Law Review*, 1988–1989, Vol. 83, pp. 138–139.



(Kriminālprocesa likuma 127. pants), gan tam, kas ir elektroniskais pierādījums (Kriminālprocesa likuma 136. pants). Šīs tiesību normas kopsakarā paredz pazīmju kopumu, kas attiecīgo parādību ļauj saukt par elektronisko pierādījumu. Līdz ar to par elektronisko pierādījumu Latvijā varēs atzīt tikai tādu parādību, kas atbilst Kriminālprocesa likuma 127. un 136. panta raksturojumam. No tā jāsecina, ka elektroniskais pierādījums Latvijā ir no tiesību sistēmas atkarīga kategorija, līdz ar to elektroniskā pierādījuma kategorijas analīzei Latvijā būtu jābalstās uz mūsu tiesību sistēmas nozīmēm.

Neņemot vērā strikto neatkarīgo un atkarīgo tiesību kategoriju klasifikāciju un no tās loģiski izrietošās analīzes prasības, zviedru tiesību zinātnieks Oke Frandbergs (*Åke Frändberg*) norāda, ka dažreiz ir vērts veidot idealizētas tiesību kategorijas, kas nav piesaistītas vienai tiesību sistēmai. Ar šīm idealizētajām tiesību kategorijām var salīdzināt esošās tiesību sistēmas atkarīgās kategorijas, un tas var būt ļoti noderīgi, piemēram, formulējot jaunus likumdošanas priekšlikumus.<sup>12</sup> Tātad runa ir par zināma “zelta standarta” definēšanu, kas var noderēt gan kā atskaites punkts kāda pastāvoša tiesiskā regulējuma novērtējumam, gan arī kā izpratnes avots.

Ar elektroniskā pierādījuma identitāti šīs publikācijas autors saprot elektroniskā pierādījuma sevišķumu, savdabīgumu elektroniskā pierādījuma kategorijas ideālajā formā, proti, tās specifiskās īpašības (īpašību kopumu), kas atspoguļo elektroniskā pierādījuma kategoriju vispār. Kā minēts iepriekš, šāda identitāte ļauj gan novērtēt esošo tiesisko regulējumu, gan arī veidot izpratni par elektronisko pierādījumu vispār. Abi minētie aspekti ir būtiski Latvijas kontekstā.

Pirmajā aspektā, piemēram, Latvijā ir jautājums, vai elektroniskā pierādījuma definējums nav sašaurināts. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 136. pantu par elektronisko pierādījumu var būt ziņas par faktiem elektroniskā formā, kuras apstrādājusi automatizēta datu apstrādes ierīce vai sistēma, nevis jebkura elektroniska ierīce. Ar šo jautājumu netieši ir saistīta arī elektroniskā pierādījuma un dokumenta konkurence Latvijā, par kuru neilgi pēc Kriminālprocesa likuma pieņemšanas savā publikācijā jau minēja profesore Kristīne Strada-Rozenberga.<sup>13</sup> Vēl joprojām elektroniskais pierādījums Latvijā ietveras plašajā dokumenta izpratnē,<sup>14</sup> un praksē priekšroka tiek dota tieši tradicionālajam pierādījumu veidam – dokumentam.<sup>15</sup> Izprotot elektroniskā pierādījuma ideālo kategoriju, var domāt, kā labāk risināt minēto konkurenci. Piemēram, izslēdzot no dokumenta nozīmes esošo elektroniskā pierādījuma nozīmi vai varbūt plašāku nozīmi, proti, elektroniskā pierādījuma ideālās kategorijas nozīmi, protams, pirms tam koriģējot elektroniskā pierādījuma legālo definīciju.

Otrajā aspektā, proti, elektroniskā pierādījuma izpratnē, Latvijā ir jāstrādā pie tās vairošanas. Tam vislabākais pamatojums ir fragmentārā elektroniskā

<sup>12</sup> Frandberg A. Essay on the Systematics of Legal Concepts – A Study of Legal Concept Formation. Scandinavian Studies in Law, 1987, Vol. 31, pp. 88–91.

<sup>13</sup> Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pārmaiņu laiks kriminālprocesā. Jurista Vārds, 13.06.2006., Nr. 23.

<sup>14</sup> Par dokumenta kā pierādījumu veida izpratni sk. arī: Balodis-Bolužs J. Tiesiskās realitātes veidošana ar tiesību imperatīviem: Elektroniskā pierādījuma institūta attīstība kriminālprocesā Latvijā. Grām.: LU Juridiskās fakultātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi” raksti. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 405.–414. lpp.

<sup>15</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 17.05.2012. lēmums krimināllietā Nr. 11180067009. Nav publicēts.

pierādījuma juridiskā izmantošana, kaut arī realitātē saskarei ar elektronisko pierādījumu būtu jābūt ļoti plašai.<sup>16</sup> Salīdzinājumam anonimizētajā tiesu nolēmumu datubāzē var atrast 414 nolēmumus ar Kriminālprocesa likuma 135. panta (dokuments) piemērošanu un tikai 19 nolēmumus ar Kriminālprocesa likuma 136. panta (elektroniskais pierādījums) piemērošanu.<sup>17</sup>

Elektroniskā pierādījuma izpratnes problēmas var konstatēt arī konkrētos prakses gadījumos. Piemēram, vienā krimināllietā datu diskus ar sakaru kontroles ierakstiem tiesa atzīst par lietiskajiem pierādījumiem,<sup>18</sup> citā krimināllietā analogiska rakstura pierādījumu – datu disku ar video kontroles ierakstu – tiesa atzīst par elektronisko dokumentu,<sup>19</sup> bet vēl citā krimināllietā šādus pašus datu diskus tiesa atzīst par elektroniskiem pierādījumiem.<sup>20</sup>

2019. gada sākumā šis publikācijas autors uzsāka aptauju par elektroniskā pierādījuma izpratni Latvijas tiesību aizsardzības iestādēs. Aptaujā ir piedalījušies tiesneši un valsts policijas darbinieki. Uz aptaujas jautājumu “Pie kura no zemāk minētajiem pierādījumu veidiem kriminālprocesā būtu pieskaitāms uz kompaktdiska fiksēts e-pasts?” respondenti, faktiski atspoguļojot Latvijas tiesu nolēmumus konstatēto izpratnes dažādību, aptuveni vienādās daļās ir atbildējuši: dokumenta (27,84%), lietiskā pierādījuma (32,99%) un elektroniskā pierādījuma (39,18%).<sup>21</sup>

Izpratne par elektroniskā pierādījuma identitāti varētu palīdzēt risināt visas iezīmētās problēmas. Tādēļ šādas identitātes meklējums Latvijas apstākļos būtu ļoti noderīgs.

## 2. Pētījuma metode

Elektroniskais pierādījums ir juridiska abstrakcija ar noteiktām to raksturojošām īpašībām, kurai nav korespondējoša reālās dzīves parādība. Elektronisks ieraksts uz kompaktdiska iegūst apzīmējumu “elektronisks pierādījums” tādēļ, ka tam šāds statuss tiek piešķirts, balstoties uz zināmiem noteikumiem un pateicoties atbilstībai kādām noteiktām pazīmēm. Reālā parādība dzīvē konkrētajā gadījumā ir un paliek elektronisks ieraksts uz kompaktdiska, pat ja to nosacīti dēvējam par elektronisku pierādījumu.

Līdz ar to elektroniskā pierādījuma identitāte ir meklējama dažādajās cilvēku izpratnēs par to. Kā vislabāko apkopoto un vispieejamāko avotu šīm izpratnēm autors vērtē zinātniskās datubāzes ietvertās publikācijas, kas, no vienas puses, sniedz plašu analītisku informāciju, bet, no otras puses, atspoguļo konkrētus tiesiskus regulējumus.

---

<sup>16</sup> Tiek lēsts, ka vairāk nekā 90% no visas informācijas tiek apstrādāta ciparformā. Sk., piemēram: *Electronic Evidence*. 3rd ed. Mason S., Weir G. R. S., Schafer B. etc. London: LexisNexis<sup>®</sup> Butterworths, 2012, p. v.

<sup>17</sup> Latvijas tiesas. Latvijas tiesu e-pakalpojumi. Anonimizētie nolēmumi. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>18</sup> Jēkabpils rajona tiesas 25.01.2018. spriedums krimināllietā Nr. 11210016315. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/363801.pdf> [aplūkots 19.03.2019.].

<sup>19</sup> Rēzeknes tiesas 10.10.2017. spriedums krimināllietā Nr. K26-0431-17. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/350474.pdf> [aplūkots 19.03.2019.].

<sup>20</sup> Gulbenes rajona tiesas 26.02.2015. spriedums krimināllietā Nr. 11819001114. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/205618.pdf> [aplūkots 19.03.2019.].

<sup>21</sup> Balodis-Bolužs J. Tiesibaizsardzības iestāžu aptauja “Elektroniskais pierādījums kriminālprocesā Latvijā”, 24.03.2019. Autora arhīva materiāli.

Savā pētījumā autors ir izmantojis Latvijas Universitātē pieejamo HeinOnline juridisko publikāciju datubāzi, kurā, kā norāda datubāzes uzturētājs, apkopotas 200 000 publikācijas no vairāk nekā 2600 žurnāliem.<sup>22</sup> Šajā datubāzē autors ir meklējis publikācijas, kurās sastopami atslēgvārdi “elektronisks pierādījums”, no tām izšķīris dažādos elektroniskā pierādījuma skaidrojumus un pēc tam tos analizējis.

Analīze ir vērsta divos virzienos: pirmkārt, identificējot ar kādiem elementiem parasti skaidro elektroniskā pierādījuma kategoriju, tas ir, kāda ir elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra, otrkārt, identificējot šo struktūru elementu iespējamo saturu. Autors pieņem, ka plašākā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra un biežākais elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma elementu saturs ļauj atrast elektroniskā pierādījuma identitāti. Protams, šeit nav runa par matemātisku aprēķinu vai ķirurģisku precizitāti, bet par pārsvaru, tendenci.

Šīs publikācijas sagatavošanas brīdī autora analīze ir aptvērusi periodu no 1960. gada līdz 2010. gadam. Šajā analīzē ir pārskatīti vairāk nekā 2500 meklējuma rezultāti un izmantotas vairāk nekā 50 publikācijas. Autors savu pētījumu turpinās, tomēr autora vērtējumā 50 gadu laika nogrieznis ir pietiekams, lai jau tagad jēgpilni spriestu par elektroniskā pierādījuma ideālo kategoriju.

### 3. Pētījuma rezultāti

No pētījumā analizētajām publikācijām var izšķirt desmit dažādas elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūras. Biežāk lietotās ir četras, pārējās faktiski ir gadījuma rakstura.

Visbiežāk lietotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra sastāv no diviem elementiem: pirmkārt, elektroniskā pierādījuma objekta skaidrojuma, un, otrkārt, elektroniskā pierādījuma objekta konstituējošo darbību skaidrojuma. Piemēram, 2008. gada Amerikas Savienoto Valstu Tieslietu departamenta publikācijā “Nozieguma vietas elektroniska izmeklēšana: pamācība pirmās reaģēšanas personām” terminu skaidrojošā daļā ir dota elektroniskā pierādījuma definīcija. Saskaņā ar to elektroniskais pierādījums ir informācija vai dati, kuriem ir vērtība izmeklēšanā un kuri ir saglabāti vai pārraidīti ar elektronisku ierīci.<sup>23</sup> Tādējādi atbilstoši šai definīcijai elektroniskā pierādījuma objekts ir dati, bet šo datu konstituējošās darbības ir datu saglabāšana vai pārraidīšana ar elektronisku ierīci.

Arī otrā biežāk lietotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojumā ir divi elementi. Līdzīgi kā iepriekšējā struktūrā, tajā ir iekļauts elektroniskā pierādījuma objekta skaidrojums, bet otrais struktūras elements skaidro nevis elektroniskā pierādījuma konstituējošās darbības, bet elektroniskā pierādījuma objekta atribūtu, tas ir, elektroniskā pierādījuma objekta specifisku īpašību. Piemēram, 2010. gadā Liljana Selinseka (*Lilian Selinsek*) publikācijā “Elektroniskais pierādījums Slovēnijas Kriminālprocesā” žurnālā *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review* norāda, ka elektroniskie pierādījumi ir pierādīšanā izmantojama

<sup>22</sup> HeinOnline. Pieejams: <https://home.heinonline.org> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>23</sup> U.S. Dept. of Justice. *Electronic Crime Scene Investigation: A Guide for First Responders*. 2nd ed. Washington DC: U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, 2008, p. 53.

informācija elektroniskā formā.<sup>24</sup> No šīs definīcijas izriet, ka elektroniskā pierādījuma objekts ir informācija, bet objekta atribūts – elektroniskā forma.

Trešā biežāk lietotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra izmanto tikai vienu elementu. Tas apraksta elektroniskā pierādījuma konstituējošās darbības. Piemēram, 2005. gadā Leja Romano (*Leah Romano*) publikācijā “Elektroniskie pierādījumi un Federālie noteikumi” žurnālā *Loyola of Los Angeles Law Review* skaidro, ka elektroniskais pierādījums rodas, kad persona ievada informāciju datorā, dators ģenerē informāciju, atbildot uz operatora pieprasījumu, vai kad dators izmanto vai apstrādā informāciju.<sup>25</sup>

Ceturtā un pēdējā biežāk lietotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra sastāv no trīs elementiem – elektroniskā pierādījuma objekta skaidrojuma, elektroniskā pierādījuma objekta atribūta un elektroniskā pierādījuma konstituējošo darbību skaidrojuma. Tādējādi šī struktūra aptver visus iepriekšējās elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūrās izmantotos elementus. Piemēram, 1997. gada Marka Gudmena (*Mark Goodman*) publikācijā “Kāpēc policijai ir vienaldzīgi datornoziedzumi” žurnālā *Harvard Journal of Law & Technology* aplūkoti datortehnoloģiju radītie izaicinājumi tiesībsargājošajām iestādēm, kā arī nepieciešamība reaģēt uz šiem izaicinājumiem.<sup>26</sup> Elektroniskos pierādījumus publikācijas autors saista ar lokālās vai savienotās datorsistēmās apstrādātu ciparu formāta informāciju.<sup>27</sup> Atbilstoši šim skaidrojumam elektroniskā pierādījuma objekts ir informācija, elektroniskā pierādījuma objekta atribūts ir ciparu formāts, bet elektroniskā pierādījuma konstituējošās darbības ir apstrāde ar lokālu vai savienotu datorsistēmu.

No veiktās analīzes var konstatēt, ka visplašākā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra ir ceturtā. Tā sastāv no trīs iepriekšējās elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūrās izmantotiem elementiem, proti, no elektroniskā pierādījuma objekta skaidrojuma, elektroniskā pierādījuma objekta atribūta skaidrojuma un elektroniskā pierādījuma konstituējošām darbībām. Būdamā plašākā un aptverošākā, šī struktūra arī vislabāk varētu atklāt elektroniskā pierādījuma identitāti.

Attiecībā uz elektroniskā pierādījuma struktūras elementu saturu pētījums ļauj izdarīt vairākus secinājumus.

No dažādiem elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojumiem izriet, ka tā objekts ir izpaudies desmit veidos. Piecas visbiežāk konstatētās elektroniskā pierādījuma kategorijas objekta izpausmes ir: informācija, dati, ieraksts, impulss un materiāli. Visbiežāk izmantotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma objekta izpausme ir informācija. Tādējādi elektroniskā pierādījuma kategorijas objekts savā ideālajā formā ir informācija.

Elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma objekta atribūts dažādajos elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojumos ir izpaudies četros veidos – atbilstoši tiem elektroniskā pierādījuma objektam ir jābūt fiksētam elektroniskā,

---

<sup>24</sup> Selinsek L. Electronic Evidence in the Slovene Criminal Procedure Act. *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review*, 2010, Vol. 7, p. 77.

<sup>25</sup> Romano L. V. Electronic Evidence and the Federal Rules. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 2005, Vol. 38, p. 1748.

<sup>26</sup> Goodman M. D. Why the Police Don't Care about Computer Crime. *Harvard Journal of Law & Technology*, 1997, Vol. 10.

<sup>27</sup> *Ibid.*, pp. 466–468.

digitālā, magnētiskā vai datorinformācijas formā. Visbiežāk izmantotais elektroniskā pierādījuma objekta atribūts ir elektroniskā forma.

Elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma trešā elementa analīze, proti, elektroniskā pierādījuma konstituējošo darbību analīze, ir sarežģītāka nekā pirmajos divos elementos. Izmantotajās publikācijās šā elementa saturs ir pārāk atšķirīgs, lai identificētu tā biežākos lietojumus. Tomēr analīzi var veikt, raugoties, vai attiecīgās darbības izpilda elektroniskā tehnoloģija vispārīgā izpratnē, vai šīs darbības saistās ar kādu specifisku elektronisku tehnoloģiju.

Piemēram, Džulians Hofmans (*Julian Hofman*) 2006. gada publikācijā “Elektroniskais pierādījums krimināllietās” žurnālā *South African Journal of Criminal Justice* aplūko dažādus elektroniskā pierādījuma pieļaujamības aspektus Dienvidāfrikā.<sup>28</sup> Elektronisko pierādījumu Dž. Hofmans identificē ar datu ziņām, kuras ir radītas, nosūtītas, saņemtas vai saglabātas ar elektroniskiem līdzekļiem.<sup>29</sup> Tādējādi šajā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojumā tā autors elektronisko pierādījumu konstituēšanu saista ar jebkuru elektronisku tehnoloģiju.

Savukārt Olivjē Larū (*Olivier Leroux*) 2004. gada publikācijā “Elektronisko pierādījumu pieļaujamība” žurnālā *International Review of Law, Computers & Technology* kodolīgi norāda, ka elektroniskie pierādījumi ir no datora iegūti pierādījumi.<sup>30</sup> Tātad nevis jebkuras elektroniskas tehnoloģijas radīti pierādījumi, bet specifiski – datortehnoloģijas radīti pierādījumi.

Lai arī pētījuma analīze liecina, ka daudzi autori elektronisko pierādījumu saista ar kādu specifisku tehnoloģiju (vairumā gadījumu datortehnoloģiju), tomēr visbiežāk tā raksturojumam tiek izmantota elektroniska tehnoloģija vispārīgi. Tādējādi elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojumā elektronisko pierādījumu konstituē elektronisku tehnoloģiju jeb elektronisku līdzekļu veikta pierādījuma objekta apstrāde.

Nemot vērā minēto un balstoties uz veikto pētījumu, var definēt, ka elektroniskais pierādījums savā identitātē ir pierādīšanā izmantojama informācija elektroniskā formā, kura ir apstrādāta ar elektroniskiem līdzekļiem.

## Kopsavilkums

1. Elektroniskais pierādījums nostiprina savu lomu juridiskajā vidē. Elektroniskā pierādījuma lomas nostiprināšanās pozitīvā dinamika signalizē, ka elektroniskajam pierādījumam ir nākotne un turklāt, visticamāk, pastāvīgā juridiskā statusā.
2. Lai gan elektroniskais pierādījums ir atkarīga tiesību kategorija, tas ir, tā nozīmi nosaka tiesību sistēma, tomēr nolūkā novērtēt pastāvošo tiesisko regulējumu, kā arī vairot elektroniskā pierādījuma izpratni ir lietderīgi veidot elektroniskā pierādījuma idealizēto kategoriju, šīs publikācijas kontekstā – atrast elektroniskā pierādījuma identitāti.
3. Latvijā ir konstatējami trūkumi elektroniskā pierādījuma iekļaušanai pierādījumu sistēmā. Tāpat Latvijā juridiskajā praksē ir konstatējami trūkumi

<sup>28</sup> Hofman J. Electronic Evidence in Criminal Cases. *South African Journal of Criminal Justice*, 2006, Vol. 19.

<sup>29</sup> *Ibid.*, p. 261.

<sup>30</sup> Leroux O. Legal Admissibility of Electronic Evidence. *International Review of Law, Computers & Technology*, 2004, Vol. 18, p. 193.

elektroniskā pierādījuma izpratnē. Izpratne par elektroniskā pierādījuma identitāti varētu palīdzēt risināt šos trūkumus.

4. Visplašākā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma struktūra sastāv no trīs elementiem: elektroniskā pierādījuma objekta skaidrojuma, elektroniskā pierādījuma objekta atribūta skaidrojuma un elektroniskā pierādījuma konstituējošām darbībām. Būdamā plašākā un aptverošākā, šī struktūra arī vislabāk var atklāt elektroniskā pierādījuma identitāti.
5. Visbiežāk izmantotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma objekta izpausme ir *informācija*. Tādējādi elektroniskā pierādījuma kategorijas objekts ir informācija.
6. Visbiežāk izmantotā elektroniskā pierādījuma kategorijas skaidrojuma objekta atribūta izpausme ir *elektroniskā forma*. Tādējādi elektroniskā pierādījuma kategorijas objekta atribūts ir elektroniskā forma.
7. Visbiežāk izmantotā elektroniskā pierādījuma konstituējošo darbību izpausme ir *apstrāde ar elektronisku tehnoloģiju*. Tādējādi elektroniskā pierādījuma konstituējošās darbības ir tā apstrāde ar elektroniskiem līdzekļiem.
8. Ņemot vērā minēto un balstoties uz veikto pētījumu, var definēt, ka elektroniskais pierādījums savā identitātē ir pierādīšanā izmantojama informācija elektroniskā formā, kura ir apstrādāta ar elektroniskiem līdzekļiem.

# KRIMINĀLPROCESA ATJAUNOŠANA SAKARĀ AR JAUNATKLĀTIEM APSTĀKĻIEM – AKTUĀLĀS PROBLĒMAS

---

## RENEWAL OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN CONNECTION WITH NEWLY DISCLOSED CIRCUMSTANCES – CURRENT PROBLEMS

**Armands Smans, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

The renewal of criminal proceedings in connection with newly disclosed circumstances is one of the exceptions to the principle of *res judicata*, according to which no one has the right to review the final decision in order to achieve a new trial. The actual practical problems associated with renewal of criminal proceedings in connection with newly disclosed circumstances are analyzed in this scientific paper. The scientific paper addresses four major issues of concern – official, who directs the proceedings for investigation of newly disclosed circumstances; the duty of a public prosecutor to carry out the investigation of newly disclosed circumstances; procedure in cases when criminal proceedings have been renewed in relation to newly disclosed circumstances and the question of suspension of the execution of rulings. The author also expresses his opinion regarding the proper application of the norms contained in Chapter 62 of Criminal Procedure Law.

**Atslēgvārdi:** kriminālprocess, jaunatklātie apstākļi, kriminālprocesa atjaunošana, kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem

**Keywords:** criminal proceedings, newly disclosed circumstances, renewal of criminal proceedings, renewal of criminal proceedings in connection with newly disclosed circumstances

### Ievads

Tiesībām kā jābūtības kategorijai ir jābūt taisnīgām interešu konfliktu risinātājām,<sup>1</sup> taču tiesību pastāvēšana pati par sevi vēl nenodrošina taisnīgas tiesiskas sistēmas funkcionēšanu. Lai tiesības kā jābūtības kategoriju varētu pārverst esībā, ir nepieciešamas funkcionēt spējīgas, tautas leģitīmetas un atzītas

---

<sup>1</sup> Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 57. lpp.

institūcijas – likumdevējs (lat. val. – *legis latio*), izpildvara (lat. val. – *legis executio*) un tiesa (lat. val. – *justitia*).<sup>2</sup>

Likuma “Par tiesu varu”<sup>3</sup> 16. panta ceturtajā daļā noteikts, ka tiesas spriedumam, kas stājies likumīgā spēkā, ir likuma spēks, visiem tas ir obligāts, un pret to jāizturas ar tādu pašu cieņu kā pret likumu. Šāda kārtība nodrošina sabiedrības uzticēšanos tiesu pieņemtajiem nolēmumiem un vienlaikus noder par instrumentu tiesiskās noteiktības nodrošināšanai – sabiedrība ir ieinteresēta, lai tiesas izlemtu strīdus tiesiskās attiecības galīgi, skaidri nosakot šo tiesisko attiecību dalībnieku tiesības un pienākumus, kā arī lai tiesas radītais tiesisko attiecību noregulējums būtu stabils un respektējams gan no valsts, gan indivīdu puses.

Ievērojot minēto, gadījumi, kad tiesas nolēmumā, kas ir stājies likumīgā spēkā, ietvertais tiesisko attiecību noregulējums tiek atcelts vai mainīts, vispārīgi nebūtu pieļaujami, jo tie apdraud tiesas nolēmumu autoritatīvo spēku. Vēl no romiešu tiesībām ir pazīstams *res judicata* (latv. val. – “izlemta lieta”) princips, kas noteic, ka vienreiz jau izskatīts jautājums nevar tikt pārskatīts no jauna.<sup>4</sup> Satversmes tiesa ir skaidrojusi, ka saskaņā ar *res judicata* principu nevienam nav tiesību uz galīga un spēkā esoša sprieduma pārskatīšanu, lai panāktu atkārtotu lietas izspriešanu.<sup>5</sup>

Tai pašā laikā *res judicata* princips var nonākt pretrunā ar citām demokrātiskā un tiesiskā valstī atzītām vērtībām. Proti, ir svarīgi, lai tiesisko attiecību noregulējums būtu ne vien galīgs un stabils, bet arī taisnīgs. Upurēšana ar taisnīgumu noteiktības labad nevar tikt atzīta par demokrātiskas un tiesiskas valsts idejai atbilstošu. Ievērojot minēto, ir iespējami gadījumi, kad tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanas labad ir jāatjauno tiesvedība lietā, kurā jau pieņemts galīgs nolēmums.<sup>6</sup> Šādi gadījumi ir atzīstami par izņēmumu no *res judicata* principa.

Gadījumi, kad ir pieļaujama spēkā esošu krimināllietās pieņemto nolēmumu jauna izskatīšana, ir izsmeloši reglamentēti Kriminālprocesa likuma<sup>7</sup> trīspadsmitajā sadaļā. Proti, atjaunot kriminālprocesu, kurā ir spēkā stājies tiesas spriedums vai lēmums, vai prokurora priekšraksts par sodu, var sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem (Kriminālprocesa likuma 62. nodaļas kārtībā), kā arī spēkā esošo nolēmumu jauna izskatīšana atsevišķos gadījumos ir pieļaujama sakarā ar materiālo vai procesuālo likuma normu būtisku pārkāpumu (Kriminālprocesa likuma 63. nodaļas kārtībā).

Šajā rakstā apskatītas aktuālās problēmas, kas ir apzinātas praksē, analizējot lietas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Rakstā nav vispārīgi apskatīta kārtība, kādā kriminālprocess ir atjaunojams sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, kā arī nav analizēta pašu jaunatklāto apstākļu izpratne. Tāpēc lasītājiem bez atbilstošām priekšzināšanām šeit analizēto problēmjautājumu pilnīgākai uztverei vispirms ir ieteicams iepazīties ar Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā ietvertajām normām. Rakstā autors koncentrēti pievēršas četriem konkrētiem problēmjautājumiem,

<sup>2</sup> Neimanis J. Latvijas Republikas Satversmes 82. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 31. lpp.

<sup>3</sup> Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [18.04.2019. red.].

<sup>4</sup> Groussot X., Minsenn T. Res Judicata in the court of justice case-law: Balancing legal certainty with legality? European Constitutional Law Review, 2007, 3 (3), p. 387.

<sup>5</sup> Satversmes tiesas 09.01.2014. spriedums lietā Nr. 2013-08-01, 7. un 17.3. p., Satversmes tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 12.2. p.

<sup>6</sup> Satversmes tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 12.3. p.

<sup>7</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [18.04.2019. red.].



par kārtību, kādā ierosināma procedūra – kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem –, kā arī ar jaunatklātiem apstākļiem saistītu lietu izskatīšanai, un sniedz savu redzējumu par Kriminālprocesa likuma 62. nodaļas normu atbilstošu piemērošanu praksē.

## 1. Amatpersona, kas veic procesu jaunatklāto apstākļu izmeklēšanai

Pirmais problēmjaudājums, kas apskatīts šajā rakstā, ir jautājums par amatpersonu, kura veic procesu jaunatklāto apstākļu izmeklēšanai.

Lai izvērtētu, vai ir pamats lemt par tāda nolēmuma atcelšanu, kas stājies spēkā kriminālprocesā, ir jāpārbauda pieteikums par jaunatklātiem apstākļiem vai informācija, kas iegūta cita kriminālprocesa gaitā (pieteikuma neesamības gadījumā).

No Kriminālprocesa likuma 657. panta ceturrtās, piektās, sestās un septītās daļas izriet, ka šī pārbaude ir veicama vairākos posmos.

- Vispirms ir jāpārbauda, vai pieteikums par jaunatklātiem apstākļiem atbilst formālajām prasībām, kas ir noteiktas Kriminālprocesa likuma 657. panta trešajā daļā, un vai pieteikuma saturs attiecībā uz jau izskatītā pieteikumā norādītajiem jaunatklātajiem apstākļiem pēc būtības nav mainījies. Gadījumā, ja pieteikums neiztur šo pārbaudes posmu, atbilstoši Kriminālprocesa likuma 657. panta ceturtajai daļai ir pieņemams nepārsūdzams lēmums par pieteikuma atstāšanu bez izskatīšanas.
- Gadījumā, ja pirmais pārbaudes posms ir izturēts vai pārbaudāmā informācija iegūta cita kriminālprocesa gaitā (pieteikuma neesamības gadījumā), atbilstoši Kriminālprocesa likuma 657. panta piektajai daļai ir pieņemams lēmums rezolūcijas veidā par procesa uzsākšanu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai un veicama izmeklēšana, ievērojot Kriminālprocesa likuma noteikumus par pirmstiesas kriminālprocesu.
- Procesā jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai ir jānoskaidro, vai pastāv pamats lemt par tāda nolēmuma atcelšanu, kas stājies spēkā kriminālprocesā (par šī pārbaudes posma būtību sk. raksta trešo sadaļu). Atkarībā no izmeklēšanas rezultātiem pieņemams vai nu lēmums, ka pieteikums kopā ar krimināllietu un materiāliem, kas iegūti, izmeklējot jaunatklātos apstākļus, jānodod izskatīšanai Augstākajai tiesai, bet, ja personai bijis piemērots prokurora priekšraksts par sodu, – Ģenerālprokuratūrai, vai arī motivēts lēmums par pieteikuma noraidīšanu. Pirmajā gadījumā lēmums nav pārsūdzams, otrajā gadījumā – pārsūdzams rajona (pilsētas) tiesā, bet, ja personai bijis piemērots prokurora priekšraksts par sodu, – amatā augstākam prokuroram.

Līdz 2017. gada 26. aprīlim Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmā, trešā un piektā daļa pieļāva iespēju, ka prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai uzturējis valsts apsūdzību, veic iepriekš aprakstīto pārbaudi, tai skaitā procesu jaunatklāto apstākļu izmeklēšanai. Arī praksē pārbaude bieži tika uzticēta tieši prokuroram, kurš jau iepriekš ir piedalījies kriminālprocesā. Tāpat Kriminālprocesa likuma 657. panta piektajā daļā bija paredzēts, ka prokurora lēmums atteikties atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem pārsūdzams amatā augstākam prokuroram, kura lēmums vairs nebija pārsūdzams.

No vienas puses, šādai kārtībai varēja saskatīt zināmas priekšrocības. Proti, prokurors, kurš jau iepriekš ir piedalījies kriminālprocesā, labi pārzina gan krimināllietas materiālus, gan krimināllietā pieņemtos nolēmumus un to motivāciju, tāpēc pārbaude objektīvi varētu noritēt ātrāk un efektīvāk. Taču, no otras puses, šī šķietamā priekšrocība var ievērojami mazināt pārbaudes objektivitāti, ja prokurors nevar pilnībā abstrahēties no savas iepriekšējās procesuālās pozīcijas (piemēram, ja iepriekš prokurors ir bijis pārliecināts par personas vainīgumu, bet ziņas par jaunatklātajiem apstākļiem liecina par pretējo). Praksē tika konstatēta arī neatbilstoša tiesību normu piemērošana no prokuroru puses. Proti, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir skatījusi lietas, kas ierosinātas pret Latviju sakarā ar to, ka izmantoti ar nelikumīgām metodēm iegūti pierādījumi. Vairākās lietās (piemēram, “Cēsnieks pret Latviju”, “Viktors Jeronovičs pret Latviju”) Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir pieņēmusi nolēmumus un konstatējusi tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu, bet Latvijas Republikas prokuratūra atsevišķos gadījumos ir atteikusies atjaunot kriminālprocesu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, neņemot vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas procesā izdarītos secinājumus.<sup>8</sup>

2015. gada 6. augustā Satversmes tiesas 2. kolēģija ierosināja lietu “Par Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmās, trešās un piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam”.<sup>9</sup> Pieteikuma iesniedzēji apstrīdētajās normās noteiktajā kārtībā iesniedza pieteikumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas prokuratūras virsprokurora vietniece pieņēma lēmumu, ar kuru pieteikumu noraidīja. Pieteikuma iesniedzēji minēto lēmumu pārsūdzēja amatā augstākam prokuroram. Savukārt Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas prokuratūras virsprokurors atteicās atjaunot kriminālprocesu, norādot, ka kriminālprocesa atjaunošanai sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem nav pamata. Pēc pieteikuma iesniedzēju ieskata, apstrīdētās normas nepamatoti ierobežojot tiem Satversmē noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu, jo personas pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem izskata prokurors pēc sākotnējā kriminālprocesa izskatīšanas vietas, un tas var būt arī prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai uzturējis valsts apsūdzību, un personai nav tiesību pārsūdzēt tiesā prokurora atteikumu atjaunot kriminālprocesu.<sup>10</sup>

Satversmes tiesa, izskatot minēto lietu, ir atzinusi: “Ja prokurors iepriekš ir veicis izmeklēšanas darbības vai uzturējis valsts apsūdzību kriminālprocesā, tad viņš ir sniedzis vērtējumu un paudis viedokli arī par apsūdzības pamatotību. Tāpēc var rasties pamatotas šaubas, ka viņš savu viedokli nemainīs arī tad, kad izskatīs pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem vai personas sūdzību par lēmumu, ar kuru atteikta kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem,

<sup>8</sup> Satversmes tiesas tiesnešu Sanitas Osipovas un Inetas Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2015-19-01 “Par Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmās, trešās un piektās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam”. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01\\_Atseviskas\\_domas.pdf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2015/08/2015-19-01_Atseviskas_domas.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>9</sup> Satversmes tiesas 2. kolēģijas 06.08.2015. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2015-19-01\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2015-19-01_Lemums_ierosinasana.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>10</sup> Kārtība, kādā ierosināma procedūra – kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem –, neatbilst Satversmei. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/kartiba-kada-ierosinama-procedura-kriminalprocesa-atjaunosana-sakara-ar-jaunatklatiem-apstakliem-neatbilst-satversmei/> [aplūkots 22.03.2019.].

proti, izlemjot jautājumu par kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Tādējādi var rasties pamatotas šaubas par prokurora neitralitāti.<sup>11</sup> Satversmes tiesa atzina Kriminālprocesa likuma 657. panta pirmo, trešo un piekto daļu, ciktāl tās pieļauj to, ka prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai uzturējis valsts apsūdzību, izlemj jautājumu par šā kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, par neatbilstošām Satversmes 92. panta pirmajam teikumam un spēkā neesošām no 2017. gada 1. janvāra.

Reaģējot uz šo Satversmes tiesas spriedumu, likumdevējs ir izstrādājis jaunu regulējumu, kas stājas spēkā 2017. gada 26. aprīlī. Pašlaik Kriminālprocesa likuma 657. panta otrajā daļā *expressis verbis* paredzēts, ka procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai nedrīkst veikt prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai piedalījies krimināllietas izskatīšanā kādā no tiesu instancēm. Turklāt Kriminālprocesa likuma 657. panta septītajā daļā tika paredzēta iespēja prokurora lēmumu pārsūdzēt rajona (pilsētas) tiesā (ja tiek lemts jautājums par to, vai atcelt spēkā stājušos tiesas nolēmumu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem). Tādējādi tika nodrošināta kārtības, kādā ierosināma procedūra – kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem –, atbilstība Satversmei.

## **2. Prokurora pienākums veikt procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai**

Nākamais problēmjaucējums, kas apskatīts šajā rakstā, ir jautājums par procesā jaunatklātu apstākļu izmeklēšanu – par tā būtību.

Kā jau aprakstīts iepriekšējā sadaļā, gadījumā, ja pieteikums par jaunatklātiem apstākļiem atbilst formālajām prasībām, kas ir noteiktas Kriminālprocesa likuma 657. panta trešajā daļā, atbilstoši Kriminālprocesa likuma 657. panta piektajai daļai ir pieņemams lēmums rezolūcijas veidā par procesa uzsākšanu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, un veicama izmeklēšana, ievērojot Kriminālprocesa likuma noteikumus par pirmstiesas kriminālprocesu.

Tai pašā laikā Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā, kurā ir reglamentēta kriminālprocesa atjaunošana sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, nav definēts, kādi tieši apstākļi ir noskaidrojami procesā jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai. Minētais apstākļis atsevišķos gadījumos radīja problēmas praksē, kad prokurori faktiski neveica jaunatklātu apstākļu izmeklēšanu, bet aprobežojās vienīgi ar pieteikumā par jaunatklātiem apstākļiem ietvertu ziņu izvērtēšanu bez papildu izmeklēšanas darbībām. Aprakstītā likuma prasībām neatbilstoša rīcība liedza Augstākajai tiesai pieņemt lēmumu lietā sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem pēc būtības.

Šāda problēma tika konstatēta, izskatot pieteikumus par kriminālprocesa Nr. 1089136002 atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem Augstākajā tiesā. Proti, minētajā lietā tika konstatēts, ka prokurors, konstatējot likumā norādīto iemeslu un pamatu procesa uzsākšanai jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, nav rīkojies atbilstoši Kriminālprocesa likuma 657. panta piektās daļas prasībām, proti, nav pieņēmis lēmumu par procesa uzsākšanu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai un nav veicis šādu izmeklēšanu. Arī lēmumu par pieteikumu noraidīšanu

<sup>11</sup> Satversmes tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 16.3. p.

prokurors pretēji Kriminālprocesa likuma 657. panta septītās daļas prasībām pieņēmis bez jaunatklāto apstākļu izmeklēšanas.

Izskatot minēto lietu, 2018. gada 20. jūnijā Augstākā tiesa pieņēmusi lēmumu, no kura izriet vairāki secinājumi, kas ir būtiski pareizai izpratnei par procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, proti:

- izdarīt secinājumus par to, vai pieteikumā norādītie apstākļi atzīstami par jaunatklātiem apstākļiem, un pieņemt lēmumu par lietas nodošanu izskatīšanai Augstākajai tiesai vai Ģenerālprokuratūrai vai par pieteikuma noraidīšanu prokurors var vienīgi pēc jaunatklāto apstākļu izmeklēšanas beigām;
- veicot procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, ir jānoskaidro vairāki lietas taisnīgai izlemšanai būtiski jautājumi, tostarp jautājums par to, vai pieteikumā norādītie apstākļi pastāv un ir ticami, kā arī jautājums par to, vai šie apstākļi ir būtiski un kāda varētu būt to ietekme uz spēkā stājušos nolēmumu kriminālprocesā;
- process jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai pirms materiālu iesniegšanas tiesā ir vajadzīgs arī tādēļ, lai tiesai neveidotos vienas puses viedoklim atbilstošs priekšstats par izlemjamo jautājumu.<sup>12</sup>

Tādējādi Augstākā tiesa ir paskaidrojusi, kādi tieši apstākļi ir noskaidrojami procesā jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai. Tāpat no minētā Augstākās tiesas lēmuma izsecināma Augstākās tiesas loma, izskatot lietas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Proti, no procesuālo funkciju nodalīšanas principa, kas ir nostiprināts Kriminālprocesa likuma 17. pantā, izriet, ka tiesai ir vienīgi tiesas spriešanas funkcija, un tiesai pašai pēc savas iniciatīvas nav jānodarbojas ar izmeklēšanu, tai skaitā lietās sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Tādējādi process jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai faktiski ir vienīgais procesuālais mehānisms, kā tiesa var iegūt ziņas, lai pārliecinātos, vai pieteikumā norādītie apstākļi ir atzīstami par jaunatklātiem apstākļiem. Respektīvi, Augstākā tiesa pati izmeklēšanu neveic, bet izvērtē pieteikumu un tiesneša vai prokurora lēmumu, kā arī krimināllietu un materiālus, kas iegūti, izmeklējot jaunatklātos apstākļus.

Pēc autora domām, minētajā Augstākās tiesas lēmumā paustās atziņas ir būtiski ievērot arī rajona (pilsētas) tiesām, izskatot sūdzības par prokuroru lēmumiem saistībā ar pieteikumu par jaunatklātiem apstākļiem noraidīšanu. Gadījumā, ja rajona (pilsētas) tiesa konstatē, ka prokurors faktiski nav veicis jaunatklātu apstākļu izmeklēšanu, tiesai ir jāpieņem lēmums par lietas nosūtīšanu prokuratūrai, lai veiktu procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 1. pantu par Kriminālprocesa likuma mērķi, 15. pantu par tiesībām uz taisnīgu tiesu un 17. pantu par procesuālo funkciju nodalīšanu, pat neņemot vērā to, ka šāds lēmuma veids nav paredzēts Kriminālprocesa likuma 657. panta astotajā daļā. Identiski ir jārikojas arī amatā augstākam prokuroram, ja tiek izskatīta sūdzība par prokurora lēmumu saistībā ar pieteikuma par jaunatklātiem apstākļiem noraidīšanu lietā, kurā personai bija piemērots prokurora priekšraksts par sodu.

<sup>12</sup> Augstākās tiesas 20.06.2018. lēmums lietā SKK-J-133/2018.

### 3. Procesuālā kārtība, ja kriminālprocess atjaunots sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem

Nākamais problēmjautājums, kas apskatīts šajā rakstā, ir jautājums par procesuālo kārtību, ja kriminālprocess atjaunots sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Kriminālprocesa likuma 661. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka pēc kriminālprocesa atjaunošanas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem pirmstiesas process, lietas izskatīšana, kā arī tiesas nolēmuma pārsūdzēšana notiek vispārējā kārtībā.

Vairumā gadījumu minētās normas piemērošana praksē nerada problēmas. Taču problēmas var rasties gadījumā, ja sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem tiek atjaunots sevišķs process, piemēram, process par noziedzīgi iegūtu mantu.

Piemēram, Augstākā tiesa, izskatot lietu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem (Satversmes tiesas atzinumu par tādas tiesību normas vai tās interpretācijas neatbilstību Satversmei, uz kuras pamata spēkā stājies nolēmums), 2018. gada 19. martā nolēma atcelt Rīgas apgabaltiesas 2016. gada 4. janvāra lēmumu un Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 8. jūnija lēmumu procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, kas tika izdalīts no krimināllietas Nr. 16870001410, pilnībā atjaunot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu un nosūtīt lietu jaunai izskatīšanai pirmās instances tiesā.<sup>13</sup>

Pēc minētā Augstākās tiesas lēmuma pieņemšanas ir izveidojusies netipiska situācija, proti, krimināllietā Nr. 16870001410, no kuras savulaik tika izdalīts minētais process par noziedzīgi iegūtu mantu, 2017. gada 20. jūnijā tika saņemta Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesā izskatīšanai pēc būtības, bet 2018. gada 19. janvārī minētajā krimināllietā notika pirmā tiesas sēde. Respektīvi, uz Augstākās tiesas lēmuma pieņemšanas dienu kriminālprocess Nr. 16870001410 vairs neatradās pirmstiesas kriminālprocesa stadijā, bet atradās iztiesāšanas stadijā.

Kriminālprocesa likuma 626. pants noteic, ka procesa virzītājam ir tiesības **pirmstiesas kriminālprocesā** radušos mantisko jautājumu savlaicīgas atrisināšanas un procesa ekonomijas interesēs izdalīt no krimināllietas materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu un uzsākt procesu, ja pastāv minētajā normā noteiktie nosacījumi, no kuriem viens ir fakta konstatēšana, ka objektīvu iemeslu dēļ **krimināllietas nodošana tiesai tuvākajā laikā (saprātīgā laika posmā) nav iespējama vai tas var radīt būtiskus neattaisnotus izdevumus**. Respektīvi, no Kriminālprocesa likuma 626. panta nepārprotami izriet, ka procesu par noziedzīgi iegūtu mantu ir iespējams uzsākt un skatīt vienīgi pirmstiesas kriminālprocesa laikā. Šāds secinājums izriet arī no tiesu prakses – kā atzinusi Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija citā lietā, Kriminālprocesa likuma 626. pantā ir norādīti procesa par noziedzīgi iegūtu mantu uzsākšanas iemesli, pie tam, lai uzsāktu un skatītu procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, ir jābūt šā panta abos punktos norādītajiem iemesliem.<sup>14</sup> Kriminālprocesa likuma 626. pantā norādītajiem nosacījumiem attiecībā uz procesa par noziedzīgi iegūtu mantu uzsākšanas iemesliem ir jābūt spēkā, ne tikai uzsākot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, bet visu minētā procesa norisi līdz gala nolēmuma pieņemšanai.<sup>15</sup> Ievērojot to, ka konkrētajā

<sup>13</sup> Augstākās tiesas 19.03.2018. lēmums lietā SKK-J-43/2018.

<sup>14</sup> Rīgas apgabaltiesas Krimināllietas tiesas kolēģijas 16.02.2017. lēmums procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, kas tika izdalīts no krimināllietas Nr. 11518005713 (lietvedības Nr. KA04-0430-17/22). Nepublicēts materiāls.

<sup>15</sup> Ibid.

gadījumā krimināllieta, no kuras tika izdalīts process par noziedzīgi iegūtu mantu, tika nodota tiesai izskatīšanai pēc būtības, pirms apelācijas instances tiesa uzsāka skatīt sūdzību par pirmās instances tiesas lēmumu procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, un apelācijas instances tiesa nolēma izbeigt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, jo “tiesas kolēģija uzskat[īja], ka ir zudis ne tikai Kriminālprocesa likuma 626. panta 2. punktā norādītais apstāklis, bet arī zudusi procesa par noziedzīgi iegūtu mantu jēga, jo mantisko jautājumu objektīvi var atrisināt, izskatot pamata kriminālprocesu pēc būtības, līdz ar to, process par noziedzīgi iegūtu mantu izbeidzams”.<sup>16</sup>

No minētā izriet, ka ir iespējamas situācijas, kad pēc procesa par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanas sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem šo procesu vairs procesuāli nav iespējams izskatīt no jauna tāpēc, ka krimināllieta, no kuras tika izdalīts process par noziedzīgi iegūtu mantu, jau ir nodota tiesai izskatīšanai pēc būtības.

Kaut arī Kriminālprocesa likumā nav paredzēts šādas situācijas risinājums, pēc autora domām, Augstākajai tiesai, lemjot par procesa par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ir jāizvērtē, vai, atjaunojot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, to būs iespējams izskatīt no jauna. Ja šāda iespēja procesuālo iemeslu dēļ nepastāv, tad procesa par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanas gadījumā šāds process būtu vienlaicīgi izbeidzams, nenosūtot to jaunai izskatīšanai attiecīgās instances tiesai, bet attiecīgi ļaujot atrisināt mantisko jautājumu, izskatot pamata kriminālprocesu pēc būtības.

#### **4. Nolēmumu izpildes apturēšana**

Pēdējais problēmjautājums, kas apskatīts šajā rakstā, ir jautājums par nolēmumu izpildes apturēšanu.

Veicot Kriminālprocesa likuma 62. nodaļas (kas reglamentē kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem) un Kriminālprocesa likuma 63. nodaļas (kas reglamentē spēkā esošo nolēmumu jaunu izskatīšanu sakarā ar materiālo vai procesuālo likuma normu būtisku pārkāpumu) normu savstarpējo analīzi, autors konstatēja, ka Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā atšķirībā no Kriminālprocesa likuma 63. nodaļas nav reglamentēta iespēja atlikt vai apturēt sprieduma vai lēmuma izpildi līdz tā jaunai izskatīšanai.

Proti, Kriminālprocesa likuma 669. pantā ir noteikts: ja Augstākā tiesa pieņēmusi izskatīšanai pieteikumu vai protestu, tā var atlikt vai apturēt sprieduma vai lēmuma izpildi līdz tā jaunai izskatīšanai. Savukārt Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā šāda iespēja nav paredzēta.

Autors nesaskata objektīvu pamatojumu, kāpēc likumdevējs nav paredzējis iespēju atlikt vai apturēt sprieduma vai lēmuma izpildi līdz tā jaunai izskatīšanai lietās sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem.

Satversmes 91. panta 1. teikums noteic, ka visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Vienlīdzība likuma un tiesas priekšā ir galvenais

---

<sup>16</sup> Rīgas apgabaltiesas Krimināllietas tiesas kolēģijas 16.02.2017. lēmums procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, kas tika izdalīts no krimināllietas Nr. 11518005713 (lietvedības Nr. KA04-0430-17/22). Nepublicēts materiāls.

vienlīdzības principa elements.<sup>17</sup> Vienlīdzības princips nozīmē, ka vienādos faktiskajos un tiesiskajos apstākļos izturēšanās veidam ir jābūt vienādam, savukārt atšķirīgos apstākļos izturēšanās veidam ir jābūt atšķirīgam.<sup>18</sup> Šādi tiesiskās vienlīdzības principu izprot gan Eiropas Savienības Tiesa,<sup>19</sup> gan Eiropas Cilvēktiesību tiesa.<sup>20</sup> Vienlīdzības princips liedz valsts institūcijām izdot tādas normas, kas bez saprātīga pamata pieļauj atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos.<sup>21</sup> Tādējādi vienlīdzības principa subjekts var prasīt no valsts, lai tas pret viņu izturas kā pret “trešo personu” – attiecīgās citas tiesību normas materiālā regulējuma objektu.<sup>22</sup>

Pēc autora domām, gan procesā, kas notiek Kriminālprocesa likuma 62. nodaļas kārtībā, gan procesā, kas notiek Kriminālprocesa likuma 63. nodaļas kārtībā, personas atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos, jo abās salīdzināmās situācijās tiek lemts jautājums par to, vai spēkā stāties nolēmums ir pareizs un vai to iespējams atcelt. Protī, abos procesos ir iespējama situācija, kad, piemēram, jaunatklātie apstākļi vai kriminālprocesā pieļautie materiālo vai procesuālo likuma normu būtiski pārkāpumi norāda uz personas nepamatotu notiesāšanu. Ievērojot minēto, autora ieskatā likumdevējam būtu jāapsver iespēja pilnveidot regulējumu un paredzēt sprieduma vai lēmuma izpildes atlikšanas vai apturēšanas iespēju līdz tā jaunai izskatīšanai arī procesos sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, tādējādi nodrošinot vienlīdzības principa ievērošanu.

## Secinājumi

1. Prokurors, kurš kriminālprocesā veicis izmeklēšanas darbības, izmeklēšanas uzraudzību, kriminālvajāšanu vai uzturējis valsts apsūdzību, jau ir sniedzis vērtējumu un paudis viedokli arī par apsūdzības pamatotību. Tāpēc viņš nedrīkst izlemt jautājumu par šā kriminālprocesa atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, jo šāda kārtība rada pamatotas šaubas par prokurora neitralitāti.
2. Iestājoties Kriminālprocesa likumā noteiktajiem nosacījumiem, prokuroram ir pienākums veikt procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai, kurā ir jānoskaidro vairāki lietas taisnīgai izlemšanai būtiski jautājumi, tostarp jautājums par to, vai pieteikumā norādītie apstākļi pastāv un ir ticami, kā arī jautājums par to, vai šie apstākļi ir būtiski un kāda varētu būt to ietekme uz spēkā stājušos nolēmumu kriminālprocesā. Prokurors nedrīkst pieņemt lēmumu, faktiski neveicot procesu jaunatklātu apstākļu izmeklēšanai.
3. Gadījumā, ja rajona (pilsētas) tiesa, izskatot sūdzību par prokurora lēmumu saistībā ar pieteikuma par jaunatklātiem apstākļiem noraidīšanu, konstatē, ka prokurors faktiski nav veicis jaunatklātu apstākļu izmeklēšanu, tiesai ir jāpieņem lēmums par lietas nosūtīšanu prokuratūrai, lai veiktu procesu jaunatklātu

<sup>17</sup> Levits E. Latvijas Republikas Satversmes 91. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 75. lpp.

<sup>18</sup> Ibid., 89. lpp.

<sup>19</sup> Sk., piemēram: EST 11.06.2011. spriedums lietā Nr. C-285/10, 29. punkts; EST 29.10.2009. spriedums lietā Nr. C-174/08, 44. p.; EST 10.04.2008. spriedums lietā Nr. C-309/06, 49. un 51. p.

<sup>20</sup> Sk., piemēram: ECT 21.06.2011. spriedums lietā Anatoliy Ponomaryov and Vitaly Ponomaryov v. Bulgārija, para. 51; ECT 22.12.2009. spriedums lietā Sejdic and Finci v. Bosnia and Herzogovina, para. 42.

<sup>21</sup> Satversmes tiesas 02.02.2010. sprieduma lietā Nr. 2009-46-01, 7. p.

<sup>22</sup> Levits E. 2011, 75. lpp.

- apstākļu izmeklēšanai, pamatojoties uz Kriminālprocesa likuma 1. pantu par Kriminālprocesa likuma mērķi, 15. pantu par tiesībām uz taisnīgu tiesu un 17. pantu par procesuālo funkciju nodalīšanu, pat neņemot vērā to, ka šāds lēmuma veids nav paredzēts Kriminālprocesa likuma 657. panta astotajā daļā.
4. Identiski ir jārikojas arī amatā augstākam prokuroram, ja tiek izskatīta sūdzība par prokurora lēmumu saistībā ar pieteikuma par jaunatklātiem apstākļiem noraidīšanu lietā, kurā personai bija piemērots prokurora priekšraksts par sodu.
  5. Ir iespējamās situācijas, kad pēc procesa par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem šo procesu vairs procesuāli nav iespējams izskatīt no jauna tāpēc, ka krimināllieta, no kuras tika izdalīts process par noziedzīgi iegūtu mantu, jau ir nodota tiesai izskatīšanai pēc būtības.
  6. Pēc autora domām, Augstākajai tiesai, pieņemot lēmumu procesā par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanu sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, ir jāizvērtē, vai, atjaunojot procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, to būs iespējams izskatīt no jauna. Ja šāda iespēja procesuālo iemeslu dēļ nepastāv, tad procesa par noziedzīgi iegūtu mantu atjaunošanas gadījumā šāds process būtu vienlaicīgi izbeidzams, nenosūtot to jaunai izskatīšanai attiecīgās instances tiesai, bet ļaujot atrisināt mantisko jautājumu, izskatot tiesai nodoto krimināllietu pēc būtības.
  7. Likumdevējam būtu jāapsver iespēja pilnveidot Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā ietvertu regulējumu un paredzēt sprieduma vai lēmuma izpildes atlikšanas vai apturēšanas iespēju līdz tā jaunai izskatīšanai arī procesos sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem, līdzīgi, kā ir paredzēts Kriminālprocesa likuma 63. nodaļā, kas reglamentē spēkā esošo nolēmumu jaunu izskatīšanu sakarā ar materiālo vai procesuālo likuma normu būtisku pārkāpumu.



# KRIMINĀLPROCESA PAMATPRINCIPU PĀRKĀPUMU IETEKME UZ PIERĀDĪJUMU PIEĻAUJAMĪBU

## INFLUENCE OF INFRINGEMENT OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEDURE ON THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE

Oskars Kulmanis, *Mg. iur.*

### Summary

This scientific paper is dedicated to the fundamental principles of criminal procedure regarding the admissibility of evidence. Several practical problems have been observed in relation to content of the search decision, as well as the search itself. The search is closely linked to the respect of fundamental principles of criminal procedure, in particular, the right to respect for private life. The European Court of Human Rights has emphasized several important insights related to the search procedure and its compliance with the rights guaranteed by the Convention. The article outlines theoretical aspects of admissibility of evidence in conjunction with practical situations, which reflect how the right for private life is respected, and also possible disproportionate interferences regarding a search of a lawyer's office.

**Atslēgvārdi:** kriminālprocess, kriminālprocesa pamatprincipi, tiesības uz privāto dzīvi, pierādījumu pieļaujamība, kratišana zvērinātu advokātu birojā

**Keywords:** criminal proceedings, fundamental principles of criminal procedure, right to respect for private life, admissibility of evidence, search of lawyer's office

### 1. Pierādījumu pieļaujamības teorētiskie aspekti

Ar pierādījumu pazīmēm saprot pierādījumu saturam un to procesuālās nostiprināšanas formai obligāti izvirzītās prasības.<sup>1</sup> Latvijas Kriminālprocesa kodeksā pierādījumu pazīmes netika tieši reglamentētas,<sup>2</sup> taču kopš Kriminālprocesa likuma spēkā stāšanās pierādījumu pazīmes ir reglamentētas Kriminālprocesa likuma 127. panta otrajā daļā, kas noteic, ka kriminālprocesā iesaistītās personas

<sup>1</sup> Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: "Biznesa augstskola Turība" SIA, 2002, 203. lpp.

<sup>2</sup> Meikališa A., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 122. lpp.

kā pierādījumus var izmantot tikai ticamas, attiecināmas un pieļaujamas ziņas par faktiem.

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 130. panta pirmajai daļai kriminālprocesa laikā iegūtās ziņas par faktiem ir pieļaujams izmantot kā pierādījumus, ja tās iegūtas un procesuāli nostiprinātas šajā likumā noteiktajā kārtībā. Tātad likumdevējs pierādījumu pieļaujamības konstatēšanai izvirzījis divus kumulatīvus priekšnoteikumus:

- 1) ziņas par faktiem iegūtas likumā noteiktajā kārtībā;
- 2) iegūtās ziņas par faktiem ir procesuāli nostiprinātas likumā noteiktajā kārtībā.

Priekšnoteikums, kas attiecas uz likumā noteiktās kārtības ievērošanu, iegūstot ziņas par faktiem, sevī ietver visus ar pierādījumu iegūšanu saistītos pierādījumu pieļaujamības nosacījumus. Kriminālprocesa zinātnē izstrādātas četras teorijas, kas pamato likumam neatbilstošā kārtībā iegūto ziņu par faktiem izslēgšanu no pierādījumu loka un aizliegumu šādas ziņas par faktiem izmantot pierādīšanā:

- 1) nepieciešamība kriminālprocesu veicošās personas, kuras iegūst ziņas par faktiem, preventīvi atturēt no atkārtotu līdzīgu pārkāpumu izdarīšanas nākotnē;
- 2) prasība garantēt pierādījumu ticamību;
- 3) nepieciešamība nodrošināt personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesību ievērošanu;
- 4) nepieciešamība nodrošināt nolēmuma, ar kuru noregulē krimināltiesiskās attiecības, likumību un autoritāti.<sup>3</sup>

Viens no Kriminālprocesa likuma 130. panta otrajā daļā noteiktajiem nosacījumiem, kas ir pamatā tam, lai iegūtās ziņas par faktiem atzītu par nepieļaujamām un pierādīšanā neizmantojamām, ir šīs normas 4. punktā noteiktais gadījums – kad ziņas par faktiem iegūtas, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus.

Lai sasniegtu šī pētījuma mērķi, turpmāk tiks atklāta kriminālprocesa pamatprincipu sistēmiskā izpratne un to sistēmiskā sasaiste gan Kriminālprocesa likumā, gan Latvijas Republikas Satversmē,<sup>4</sup> gan arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijā<sup>5</sup> (turpmāk – Konvencija). Kriminālprocesa likuma 2. nodaļā ir nostiprināti kriminālprocesa pamatprincipi, un to uzdevums katrā kriminālprocesā ir palīdzēt sasniegt krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.<sup>6</sup> Tātad kriminālprocesa pamatprincipus varētu definēt kā priekšrakstus, kuri ietverti likumā noteiktajā procesuālajā kārtībā un kuru ievērošana nodrošina kriminālprocesa mērķa sasniegšanu.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 12. panta pirmo daļu kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē.

<sup>3</sup> European Criminal Procedures. Ed. by Delmas-Marty M. and Spencer J. R. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 603; Summers S. J., Jackson J. D. The Internationalisation of Criminal Evidence. Beyond the Common Law and Civil Law Traditions. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, pp. 154–156.

<sup>4</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.01.2019. red.].

<sup>5</sup> Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

<sup>6</sup> Smans A. Procesuālās līdztiesības principa izpratne kriminālprocesā. Grām: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 290. lpp.

Saskaņā ar Konvencijas 6. panta 1. punkta pirmo teikumu ikvienam ir tiesības, nosakot viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Atbilstoši Konvencijas 8. panta 1. punktam ikvienam ir tiesības uz savas privātās un ģimenes dzīves, dzīvokļa un korespondences neaizskaramību. Saskaņā ar Satversmes 96. pantu ikvienam ir tiesības uz privātās dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību.

No iepriekšminētā izriet, ka ar šādu kriminālprocesa pamatprincipu sistēmas izveidošanu likumdevēja mērķis attiecīgi ir noteikt ar tiem saskaņīgu kriminālprocesa kārtību, pēc kuras iegūstamas ziņas par faktiem. Citiem vārdiem, šo kriminālprocesa pamatprincipu ievērošana ir daļa no kriminālprocesa kārtības, ar kuras starpniecību tiek sasniegts kriminālprocesa mērķis.

Kriminālprocesa likuma 130. panta trešajā daļā likumdevējs ir noteicis gadījumus, kad ziņas par faktiem, kas iegūtas, pieļaujot nebūtiskus procesuālus pārkāpumus, atzīstamas par ierobežoti pieļaujamām. Proti, ziņas par faktiem, kuras iegūtas, pieļaujot citus procesuālos pārkāpumus, uzskatāmas par ierobežoti pieļaujamām un var tikt izmantotas pierādīšanā tikai tādā gadījumā, ja pieļautie procesuālie pārkāpumi ir nebūtiski vai var tikt novērsti, ja tie nevarēja ietekmēt iegūto ziņu patiesumu vai ja to ticamību apstiprina pārējās procesā iegūtās ziņas.

## 2. Pierādījumu pieļaujamības izvērtēšana

Iespējamās visdažādākās situācijas, kurās var kļūt aktuāli izvērtēt iespēju izmantot ziņas par faktiem un to, vai konstatējams Kriminālprocesa likuma 130. panta otrās daļas 4. punktā noteiktais kriminālprocesa pamatprincipu pārkāpums, kas izraisa iegūto ziņu par faktiem nepieļaujamību un liedz tās izmantot pierādīšanā. Tā kā kriminālprocesa pamatprincipi aptver katru izmeklēšanas darbību, to ievērošana ir neatņemama kriminālprocesa un tā mērķa sasniegšanas sastāvdaļa.

Praksē aizstāvības pozīcija nereti, apelējot pie kriminālprocesa pamatprincipu pārkāpuma, jau pirmstiesas kriminālprocesā sūdzības procedūrā norāda uz kriminālprocesi veicošās amatpersonas rīcības prettiesiskumu kratišanas laikā vai pašu lēmumu par kratišanu un lūdz tajā iegūtās ziņas par faktiem atzīt par nepieļaujamām. Dažkārt šādā veidā kā kriminālprocesa pamatprincipu pārkāpumi tiek uzsvērtas pat sīkas un nebūtiskas atkāpes no Kriminālprocesa likumā noteiktās kārtības.

Minētā sakarā jāatsaucas uz iepriekš jau norādīto Kriminālprocesa likuma 130. panta trešo daļu, saskaņā ar to ziņas par faktiem var tikt atzītas par ierobežoti pieļaujamām. Par Kriminālprocesa likuma 130. panta trešo daļu tiesu praksē norādīts, ka tās piemērošana ir atkarīga no tā, vai procesuālos pārkāpumus iztiesāšanā ir iespējams novērst.<sup>7</sup>

### 2.1. Pārkāpumi, kas neietekmē pierādījumu pieļaujamību

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 180. panta otrajai daļai lēmumā par kratišanu norāda, kas, kur, pie kā, kādā lietā un kādus priekšmetus un dokumentus

<sup>7</sup> Zemgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesu kolēģijas 17.02.2016. spriedums krimināllietā Nr. 11903020112. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/256092.pdf> [aplūkots 29.01.2019.].

meklēs un izņems. No šīs normas izriet, ka lēmumā par kratīšanu jānorāda arī adrese, kurā tā tiks veikta.

Praksē novēroti vairāki gadījumi, kad lēmumā par kratīšanu adrese, kļūdoties numerācijā, norādīta neprecīzi. Piemēram, lēmumā norādīta konkrēta adrese, taču adresē esošā māja ir sadalīta divos dzīvokļu īpašumos, kam ir dažādi īpašnieki. Tāpat var būt situācija, kad informācija par kratīšanas adresi tiek iegūta speciālās izmeklēšanas darbības vai operatīvās darbības rezultātā. Piemēram, operatīvais darbinieks, diennakts tumšajā laikā novērojot personu no blakus ēkas loga, konstatē, kā viņa ieiet publiski nepieejamā biroju ēkā, kurā var iekļūt tikai ar čipa atslēgu. Šādā gadījumā nav iespējams precīzi noteikt, kura numura telpā šī persona iegājusi. Taču pēc telpā iedegtās gaismas operatīvais darbinieks var saprast, kurā stāvā atrodas personas kabinets, un aptuveni aprēķināt šīs telpas numuru. Tā kā precīzu kabineta numuru nav iespējams noteikt, procesa virzītājs ierosinājumā par kratīšanu var norādīt tikai aptuvenu informāciju un to papildināt ar norādēm, pie kā, kādā lietā ko meklēs un izņems.

Autora ieskatā aprakstītajos piemēros kļūda numerācijā nav būtiska, proti, tā nepakļauj personu patvaļas vai neattaisnotas iejaukšanās riskam. Izmeklēšanas tiesnesis, saņemot ierosinājumu veikt kratīšanu pie konkrētās personas, pārbauda faktus un apstākļus, kas pamato izmeklēšanas darbību. Noteicošais ir tas, ka ierosinājumā tiek aprakstīti apstākļi, pie kā tiks veikta kratīšana. Ar šādu papildu informāciju ierosinājumā tiek konkretizēta pārmeklējamā vieta. Līdz ar to kļūda numerācijā būtu uzskatāma par nebūtisku un iegūtās ziņas par faktiem atzīstamas par ierobežoti pieļaujamām un izmantojamām pierādīšanā.

Vienlaikus nule minētā nebūtiskā procesuāla pārkāpuma gadījumā nedrīkst bez ievēribas atstāt to, kāds bijis veiktās kratīšanas apjoms. Kriminālprocesa likuma 182. panta sestajā daļā noteikts, ka kratīšanas laikā izņem lēmumā minētos priekšmetus un dokumentus, kā arī citus priekšmetus un dokumentus, kuriem var būt nozīme lietā. Ja tiek atrastas lietas, kuru glabāšana ir aizliegta, kā arī lietas (priekšmetus, dokumentus), kuru raksturs, identifikācijas pazīmes vai uz lietām esošās pēdas liecina par to saistību ar citu noziedzīgu nodarījumu, tās izņem, norādot protokolā šādas rīcības iemeslus. Šis nosacījums ir būtisks, jo tas ir cieši saistīts ar to, lai tiktu izslēgta pierādījumu meklēšana “uz labu laimi”.<sup>8</sup> Kļūda numerācijā var tikt izmantota arī kā aizsargs, lai veiktu kratīšanu lēmumā nenorādītās vietās un izņemtu tajā nenorādītus dokumentus un priekšmetus. Pārbaudot pieļautā pārkāpuma raksturu, ir jāņem vērā, kādas faktiskās sekas tas ir atstājis. Proti, ja kratīšanas apjoms tā dēļ ticis nepamatoti paplašināts, tad principā ir notikusi nesankcionēta iejaukšanās personas tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību.

## 2.2. Pārkāpumi, kas ietekmē pierādījumu pieļaujamību

Kā nākamo praksē novēroto problēmjaucējumu šajā pētījumā autors vēlas izvērtēt kratīšanu zvērinātu advokātu birojos. Kriminālprocesa likuma 122. panta pirmās daļas 2. punktā noteikts, ka nav atļauts kontrolēt, veikt apskati vai izņemt dokumentus, kurus advokāts sastādījis, vai korespondenci, kuru viņš saņemis

<sup>8</sup> Eiropas Kopienu Komisijas 2006. gada “Zaļā Grāmata par nevainīguma prezumpciju”, 2.6. punkts. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=CELEX:52006DC0174> [aplūkots 29.01.2019.].

vai nosūtījis, sniedzot juridisko palīdzību, kā arī izdarīt kratīšanu, lai atrastu un izņemtu šādu korespondenci un dokumentus.

Kratīšanas izdarišana zvērinātu advokātu birojā neapšaubāmi aizskar zvērināta advokāta profesionālo noslēpumu, kura pamatā ir uzticība starp advokātu un klientu. Turklāt nepieciešamība aizsargāt šādu profesionālo noslēpumu ir cieši saistīta ar klienta tiesībām sevi neapsūdzēt. Proti, nebūtu pieļaujams, ka tiesību aizsargājošās iestādes kriminālprocesā personas vainīgumu cenšas pierādīt ar tādiem pierādījumiem, kas iegūti no zvērināta advokāta prakses vietas, vienlaicīgi nenodrošinot atbilstošas procesuālās garantijas, tai skaitā atbilstošu personu klātbūtni.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT), izvērtējot kratīšanas norisi un tās atbilstību nacionālajām tiesībām, kā arī Konvencijā noteiktajām tiesībām, nosaka, vai nacionālās tiesības un to praktiska piemērošana nodrošina adekvātas un efektīvas garantijas pret kriminālprocesu veicēšo amatpersonu tiesību ļaunprātīgu izmantošanu un patvaļu.<sup>9</sup> Konvencija neliedz nacionālajām tiesību aizsardzības iestādēm veikt kratīšanas advokātu birojos,<sup>10</sup> ja tiek nodrošinātas pienācīgas garantijas,<sup>11</sup> piemēram, Zvērinātu advokātu padomes pārstāvja klātbūtne kratīšanā,<sup>12</sup> kas izriet no Konvencijas 8. pantā noteiktajām tiesībām.<sup>13</sup>

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 181. panta otro daļu juridisko personu telpās kratīšanu izdara attiecīgās juridiskās personas pārstāvja klātbūtnē un tās personas klātbūtnē, saistībā ar kuras darbību vai bezdarbību kratīšanu juridiskās personas telpās izdara, ja nepastāv objektīvi šķēršļi šo personu nogādāt juridiskās personas telpās. Ja pārstāvja klātbūtne nav iespējama vai pārstāvis izvairās no piedalīšanās kratīšanā, kratīšanu izdara vietējās pašvaldības pārstāvja klātbūtnē. Tiesību zinātnē pamatoti norādīts, ka personu piedalīšanās noder kā kontroles līdzeklis, lai izmeklēšanas darbību laikā gūtā informācija objektīvi tiktu atspoguļota lietas materiālos.<sup>14</sup>

ECT savā judikatūrā jau izsenis uzsvērusi, ka gadījumā, ja kratīšana tiek veikta zvērinātu advokātu birojā, tai būtu jānotiek neatkarīga novērotāja klātbūtnē, lai nodrošinātu, ka netiek nepamatoti izņemti tādi materiāli, uz kuriem attiecas profesionālais noslēpums.<sup>15</sup> Ja šādas neatkarīgas personas klātbūtne tiek nodrošināta, nav pamata iebilst, ka nav nodrošinātas adekvātas garantijas profesionālā noslēpuma aizsardzībai.<sup>16</sup> Kaut arī kratīšanas laikā tiek nodrošināta neatkarīgas personas klātbūtne, to nevar uzskatīt par efektīvu, ja vienlaicīgi tiek veikta gan dokumentu, gan arī elektronisko datu kratīšana. Tādējādi, ņemot vērā, ka kontroli un uzraudzību nodrošinošā neatkarīgā persona ir aizņemta, uzraugot dokumentu kratīšanu, viņa nespēj pienācīgi uzraudzīt arī elektronisko datu kratīšanu, kas notiek vienlaicīgi. ECT šādos apstākļos konstatēja, ka ir nepienācīgi nodrošinātas procesuālās garantijas, kas paredzētas, lai novērstu policijas darbinieku tiesību ļaunprātīgu izmantošanu un patvaļu, kā arī lai aizsargātu advokāta profesionālo

<sup>9</sup> ECT 16.04.2002. spriedums lietā *Stes Colas Est and Others v. France* (iesnieguma Nr. 37971/97), 48. §.

<sup>10</sup> ECT 06.12.2012. spriedums lietā *Michaud v. France* (iesnieguma Nr. 12323/11), 117. §.

<sup>11</sup> ECT 21.01.2010. spriedums lietā *Xavier Da Silveira v. France* (iesnieguma Nr. 43757/05), 37. §.

<sup>12</sup> ECT 24.07.2008. spriedums lietā *Andre and Another v. France* (iesnieguma Nr. 18603/03), 42. §.

<sup>13</sup> ECT 25.02.2003. spriedums lietā *Roemen and Schmit v. Luxembourg* (iesnieguma Nr. 51772/99), 64. §.; ECT 27.04.2017. spriedums lietā *Sommer v. Germany* (iesnieguma Nr. 73607/13), 56. §.

<sup>14</sup> Meikališa Ā. Pirmstiesas izmeklēšana. Rīga: "Biznesa augstskola Turība" SIA, 2001, 60. lpp.

<sup>15</sup> ECT 16.12.1992. spriedums lietā *Niemietz v. Germany* (iesnieguma Nr. 13710/88), 37. §.

<sup>16</sup> ECT 19.09.2002. lēmums lietā *Tamosius v. The United Kingdom* (iesnieguma Nr. 62002/00).

noslēpumu, kas aizskarts nepienācīgi uzraudzītas elektronisko datu kratīšanas laikā.<sup>17</sup> ECT pamatoti norādījusi, ka šāda iejaukšanās pārkāpj Konvencijas 8. pantu, izņemot gadījumu, ja tā notikusi “saskaņā ar likumu”, ir vērsta uz kāda no Konvencijas 8. panta otrajā punktā norādītā leģitīmā mērķa sasniegšanu un papildus “ir nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā”, lai šo mērķi sasniegtu.<sup>18</sup>

Līdz šim, cik autoram zināms, Zvērinātu advokātu padomes pārstāvja klātbūtne kā procesuālais garants likumīgai kratīšanas veikšanai zvērinātu advokātu birojā netiek praktizēta. Tas saistāms ar to, ka Kriminālprocesa likuma 181. panta otrajā daļā noteiktais regulējums šādu prasību neparedz. Autora ieskatā ir svarīgi nodrošināt zvērināta advokāta profesionālā noslēpuma aizsardzību, jo īpaši gadījumos, kad zvērināts advokāts un viņa prakses vieta tiek pakļauta kratīšanai. Īpašais zvērināta advokāta profesionālā noslēpuma statuss un advokāta-klienta attiecību konfidencialitāte uzliek par pienākumu, lai gadījumā, kad zvērinātu advokātu birojā tiek veikta jebkāda izmeklēšanas darbība, tā notiktu, nodrošinot ECT judikatūrā norādītās procesuālās garantijas. Šajā sakarā autora ieteikums ir grozīt Kriminālprocesa likuma 181. pantu, to papildinot ar 2<sup>l</sup> daļu šādā redakcijā: “Zvērinātu advokātu biroja telpās kratīšanu veic zvērinātu advokātu biroja pārstāvja un Zvērinātu advokātu padomes pārstāvja klātbūtnē.”

ECT judikatūrā norādītās procesuālās garantijas un kratīšanas zvērinātu advokātu birojā likumību iespējams ievērot un nodrošināt tikai tad, ja jau sākotnēji procesa virzītājs ierosinājumā par kratīšanas veikšanu norāda, ka kratīšanu plānots veikt zvērināta advokāta prakses vietā. Ja šādi apstākļi netiek norādīti, izmeklēšanas tiesnesis priekškontroles laikā nevar pilnīgi izvērtēt gan kratīšanas kā iejaukšanās nepieciešamību un apjomu, gan arī tās samērīgumu.

Kratīšanas laikā policijas darbinieki parasti pārmeklē un izņem maksimāli daudz dokumentu un priekšmetu, kā arī no elektroniskiem datu nesējiem nokopē visu informāciju. Neierobežoti plaša kratīšana un izņemšana zvērināta advokāta prakses vietā nav pieļaujama, jo, pirmkārt, tā tiek veikta kā pierādījumu meklēšana “uz labu laimi”, un, otrkārt, nesamērīga iejaukšanās aizskar advokāta profesionālo noslēpumu. Šādas iejaukšanās nepieciešamību un samērīgumu iespējams pienācīgi izvērtēt tikai tad, ja izmeklēšanas tiesnesim iesniegtajā ierosinājumā tiek precīzi norādīts, ka kratīšanu plānots veikt zvērināta advokāta prakses vietā. Nenorādot šādus apstākļus ierosinājumā, tie priekškontrolē netiek izvērtēti, kā rezultātā ar priekškontroli netiek novērsti riski, kas saistīti ar iespējamu policijas darbinieku tiesību ļaunprātīgu izmantošanu un patvaļu, kā arī netiek pienācīgi aizsargāts advokāta profesionālais noslēpums. Šādos apstākļos pati kratīšana visbiežāk notiek, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus, tādējādi iegūtās ziņas par faktiem būtu atzīstamas par nepieļaujamām pierādīšanā.

Lai novērstu, ka kratīšana un ziņu par faktiem izņemšana zvērināta advokāta prakses vietā tiek veikta neierobežotā apjomā, tas ir, tiek izņemti tādi elektroniskie dati, dokumenti un priekšmeti, kas nav norādīti lēmumā par kratīšanu, un lai tiktu pasargāts advokāta profesionālais noslēpums, procesuālajā darbībā ir ļoti svarīgi nodrošināt minēto Zvērinātu advokātu padomes pārstāvja klātbūtni. Ja policijas darbinieki meklē noteiktu informāciju, kas atrodas zvērināta advokāta datorā, policijas darbinieki uzrāda lēmumu par kratīšanu, ar kuru iepazīstas

<sup>17</sup> ECT 16.10.2007. spriedums lietā Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria (iesnieguma Nr. 74336/01), 63., 66. §.

<sup>18</sup> ECT 07.07.2015. spriedums lietā M. N. and Others v. San Marino (iesnieguma Nr. 28005/12), 71. §; ECT 27.04.2017. spriedums lietā Sommer v. Germany (iesnieguma Nr. 73607/13), 49. §.

gan kratīšanai pakļautais advokāts, gan arī Zvērinātu advokātu padomes pārstāvis. Pēc tam zvērināts advokāts, kurš tiek pakļauts kratīšanai, apkopo meklētos elektroniskos datus, un tos pārbauda padomes pārstāvis. Visbeidzot policijas darbinieks izņem apkopotos elektroniskos datus, tos iekopējot datu nesējā. Šāda kārtība nodrošinātu, ka netiek nokopēts viss zvērināta advokāta datora saturs, elektroniskie dati, kas nav norādīti lēmumā par kratīšanu. Tādā veidā tiktu maksimāli novērsta neattaisnota iejaukšanās advokāta profesionālajā noslēpumā, kā arī nodrošinātas nepieciešamās Konvencijā noteiktās procesuālās garantijas likumīgai kratīšanas izdarīšanai zvērinātu advokātu birojā.

## Kopsavilkums

1. Ar kriminālprocesa pamatprincipu sistēmas izveidošanu likumdevēja mērķis ir noteikt ar tiem saskanīgu kriminālprocesuālo kārtību, kādā iegūst ziņas par faktiem. Citiem vārdiem, šo kriminālprocesa pamatprincipu ievērošana ir daļa no kriminālprocesuālās kārtības, ar kuras starpniecību tiek sasniegts kriminālprocesa mērķis.
2. Izmeklēšanas tiesnesis, saņemot ierosinājumu par kratīšanas veikšanu pie konkrētās personas, pārbauda faktus un apstākļus, kas pamato izmeklēšanas darbību. Noteicošais ir tas, ka ierosinājumā tiek aprakstīti apstākļi, pie kā tiks veikta kratīšana. Kļūda adreses vai telpas numerācijā nav būtiska, ja tā nepakļauj personu patvaļas vai neattaisnotas iejaukšanās riskam. Ar papildu informāciju ierosinājumā tiek konkretizēta pārmeklējamā vieta. Līdz ar to kļūda numerācijā būtu uzskatāma par nebūtisku un iegūtās ziņas par faktiem atzīstamas par ierobežoti pieļaujamām un izmantojamām pierādīšanā.
3. Kļūda numerācijā var tikt izmantota kā aizsargs, lai faktiski veiktu kratīšanu lēmumā nenorādītās vietās un izņemtu tajā nenorādītus dokumentus un priekšmetus. Pārbaudot pieļautā pārkāpuma raksturu, ir jāņem vērā, kādas faktiskās sekas tas ir atstājis. Ja kratīšanas apjoms tā dēļ ticis nepamatoti paplašināts, tad principā ir notikusi nesankcionēta iejaukšanās personas tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību.
4. Īpašais zvērināta advokāta profesionālā noslēpuma statuss un advokāta un klienta attiecību konfidencialitāte uzliek par pienākumu, lai gadījumā, kad zvērinātu advokātu birojā tiek veikta jebkāda izmeklēšanas darbība, tā notiktu, nodrošinot ECT judikatūrā norādītās procesuālās garantijas. Šajā sakarā autora ieteikums ir grozīt Kriminālprocesa likuma 181. pantu, to papildinot ar 2<sup>l</sup> daļu: “Zvērinātu advokātu biroja telpās kratīšanu veic zvērinātu advokātu biroja pārstāvja un Zvērinātu advokātu padomes pārstāvja klātbūtnē.”
5. Neierobežoti plaša kratīšana un izņemšana zvērināta advokāta prakses vietā nav pieļaujama, jo, pirmkārt, tā tiek veikta kā pierādījumu meklēšana “uz labu laimi”, un, otrkārt, nesamērīgi apdraud advokāta un klienta noslēpumu. Šādu potenciālu apdraudējumu iespējams pienācīgi izvērtēt un novērst tikai tad, ja izmeklēšanas tiesnesim iesniegtajā ierosinājumā tiek precīzi norādīts, ka kratīšanu plānots veikt zvērināta advokāta prakses vietā. Nenorādot šādus apstākļus ierosinājumā, tie priekškontrolē netiek izvērtēti, kā rezultātā ar priekškontroli netiek novērsta policijas darbinieku tiesību ļaunprātīga izmantošana un patvaļā, kā arī netiek pienācīgi aizsargāts advokāta profesionālais noslēpums. Šādos apstākļos pati kratīšana notiek, pārkāpjot kriminālprocesa pamatprincipus, tādējādi iegūtās ziņas par faktiem būtu atzīstamas par nepieļaujamām pierādīšanā.

# SEKCIJA

## “PRIVĀTTIESĪBU PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS I”

---





# HIPOTEKĀRĀ PARĀDNIKA UN KREDITORA INTEREŠU NODROŠINĀŠANA MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

## SECURING INTERESTS OF MORTGAGE DEBTOR AND CREDITOR DURING INSOLVENCY PROCEDURE

**Jānis Rozenfelds, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

### Summary

The main function of mortgage is to protect the secured creditor against all casualties, which could endanger the debtor's ability to perform his/her obligations towards the creditor. Hence, the capacity of mortgage to withstand the debtor's insolvency is one of the most crucial quality tests of any legal system. The current article explores whether Latvian legal system provides a mortgagee with adequate protection and comes to a conclusion that the situation is quite opposite. Insolvency law provides that if the creditor has not been vigilant enough and has missed deadline for declaring his/her claim to the insolvency administrator, then not only the creditor loses his/her right of claim, but the registration of mortgage in the Land Register may also be deleted.

**Atslēgvārdi:** hipotēka, saistība, zemesgrāmata, maksātnespēja

**Keywords:** mortgage, obligation, Land Register, insolvency

### Ievads

Maksātnespējas process šajā rakstā aplūkots kā tiesiska rakstura pasākumu kopums,<sup>1</sup> ko regulē Maksātnespējas likums (turpmāk – MNL). Atšķirībā no faktiskās maksātnespējas, kas var izveidoties arī attiecībā pret vienu kreditoru, maksātnespējas procesa raksturīga pazīme ir kreditoru kopums. Līdztekus nepieciešamībai pēc iespējas nodrošināt saistību izpildi maksātnespējas procesam ir papildu funkcija – līdzsvarot kreditoru intereses.<sup>2</sup>

Kreditoru kopuma interešu aizsardzības funkcija izpaužas kā *pari passu* (kreditoru līdztiesīgas grupēšanas) princips, kas savukārt tiek realizēts ar divu pakārtotu principu palīdzību – *par condicio creditorum* (līdztiesīgas attieksmes pret visiem kreditoriem) un *pro rata* (proporcionālas izmaksas)<sup>3</sup> principu. Pirmais no tiem

<sup>1</sup> Bērziņš G. Fiziskas personas maksātnespējas process. Rīga: TNA, 2018, 23. lpp.

<sup>2</sup> The early history of bankruptcy law, p. 239. Pieejams: [https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7663&context=penn\\_law\\_review](https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7663&context=penn_law_review) [aplūkots 27.02.2019.].

<sup>3</sup> Black's Law Dictionary. 7th ed. Ed. in Chief B. A. Garner. West Group. St. Paul, Minn, 1999, p. 1236.

ir pamatojums tiesībām atzīt par spēkā neesošiem atsevišķus iepriekš noslēgtus parādnieka darījumus, ja tie dod nepamatotas priekšrocības vieniem kreditoriem attiecībā pret citiem; otrs pamato vienlīdzīgu esošās parādnieka mantas sadali kreditoru starpā proporcionāli viņu prasījumiem. Iepriekš minēto principu nepieļaujams pārkāpums ir tā sauktie *sub rosa* darījumi, proti, darījumi, kas vērsti uz parādnieka mantas pārdošanu slepenībā no kreditoru kopuma.<sup>4</sup> Šī raksta mērķis ir analizēt dažas atkāpes no iepriekš norādītajiem vispārīgajiem maksātnespējas procesa pamatprincipiem, kuras novērojamas Latvijā.

## 1. Hipotekārā parādnieka interešu aizsardzība

Maksātnespējas procesā parādnieka manta tiek pārdota saskaņā ar Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL) noteikumiem par mantas pārdošanu piespiedā izsolē (MNL 115. p. 1. d.).

CPL sākotnējā (vēsturiskajā) redakcijā izsoles sākumcenas noteikšanas pamatprincipi bija noteikti imperatīvi. Izsoles sākumcena nedrīkstēja būt zemāka par to prasījumu summu, kuriem pēc piedzinēju prasījumu apmierināšanas secības ir priekšrocība salīdzinājumā ar visām uz nekustamo īpašumu vērstajām piedziņām. Starplaiks starp izsoles izsludināšanu un izsoles norises dienu bija jo ilgāks, jo augstāka izsolāmā nekustamā īpašuma sākumcena.

Šādiem izsoles organizēšanas likumā paredzētiem pamatnoteikumiem bija svarīga nozīme, lai nodrošinātu, ka izsoles rezultātā tiek pieņemta pēc iespējas augstāka cena.

CPL 607.<sup>1</sup> pantā 2009. gadā izdarītās izmaiņas šo kārtību atcēla. Spēkā esošā minētās normas redakcija paredz, ka izsole sākas no nekustamā īpašuma novērtējumā norādītās piespiedu pārdošanas vērtības, ko noteic sertificēts nekustamā īpašuma vērtētājs, nosakot nekustamā īpašuma piespiedu pārdošanas vērtību. Parādnieka tiesības lūgt nekustamā īpašuma atkārtotu novērtēšanu (CPL 604. p.) ir viņa vienīgā iespēja ietekmēt izsoles norisi.

Sūdzību, kas dod pamatu prasīt izsoles atzīšanu par spēkā neesošu, ieinteresētās personas 10 dienu laikā no izsoles noslēguma dienas var iesniegt rajona (pilsētas) tiesas zemesgrāmatu nodaļā (CPL 617. p.).

Procesuālie līdzekļi, ko paredz pašreizējā kārtība, var būt nepietiekami parādnieka interešu aizsardzībai. Paredzētā nekustamā īpašuma piespiedu izsoles kārtība gan varētu nodrošināt paātrinātu izsoles norises gaitu, tomēr tas var izrādīties nepietiekami efektīvs parādnieka aizsardzības līdzeklis.

Šaubas par pastāvošā mehānisma efektivitāti iekļīlātā nekustamā īpašuma īpašnieka interešu nodrošināšanā izraisa tas, ka pie šāda regulējuma ķīlas kreditors būs ieinteresēts iegūt pēc iespējas augstāku cenu par izsolē pārdoto nekustamo īpašumu, ja būs pilnīgi izslēgta interešu konflikta situācija.

Pastāvošā kārtība, kas paredz iespēju jebkuram no kreditoriem paturēt nekustamo īpašumu sev par nenotikušās izsoles sākumcenu (CPL 614.–615. p.), pilnībā šāda interešu konflikta iespējamību neizslēdz. Šī iemesla dēļ izsoles sākumcena un izsoles norises ilgumam ir izšķiroša nozīme. Precīzi noteikta izsoles sākumcena un

<sup>4</sup> Olivares-Caminal R. Creditor equality, secured transactions, and systemic risk: a complex trilemma. Law and Contemporary Problems, 2018, Vol. 81: 87, p. 88. Pieejams: <http://datubazes.lanet.lv:3537/host/resultsadvanced?vid=20&sid=8b21d7ae-a11c-4a1e-8cde> [aplūkots 13.03.2019.].

pietiekami ilgs izsoles norises process ir svarīgi priekšnoteikumi iekļātā nekustamā īpašuma īpašnieka interešu nodrošināšanai.

Parādnieka interešu aizsardzību neveicina arī izņēmuma noteikums, ka tādā gadījumā, ja juridiskās personas maksātnespējas procesā parādnieka mantas pirmā izsole tiek atzīta par nenotikušu, otrā izsole rikojama pēc pirmās izsoles noteikumiem ar lejupejošu soli (MNL 115. p. 2. d.).

Parādnieka interešu nodrošināšanai pastāv iespēja fiziskas personas maksātnespējas procesā noslēgt nodrošinātā kreditora un parādnieka vienošanos saglabāt mājokli, kas apgrūtināts ar ķīlu (MNL 146. p. 2. d.).

Šis vienošanās mehānisms ir pietiekami sarežģīts, un tā saturs un izpilde pilnībā atkarīga no maksātnespējas administratora.<sup>5</sup> Šis parādnieka un hipotekārā kreditora separātās darbības, kuru atbilstību pārējo kreditoru interesēm izvērtē fiziskas personas maksātnespējas procesa administrators, ir Latvijas maksātnespējas procesa īpatnība, kas neatbilst *pari passu* principam, – tam piemīt *sub rosa* darījuma pazīmes.

Likums neparedz īpašus parādnieka interešu aizsardzības mehānismus. Tieši otrādi, parādnieka aizsardzība atbilstoši Maksātnespējas likumam ir vājāka salīdzinājumā ar Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL) normām. Vispārīgo ķīlas ņēmēja atbildību par rūpības trūkumu vai ļaunprātību (CL 1328. p.) būtu problemātiski piemērot gadījumos, kad izsole notiek ar tiesas starpniecību.

Judikatūrā ir nostabilizējies secinājums, ka, pārdodot nekustamo īpašumu labprātīgā izsolē ar tiesas starpniecību, pārdodamā nekustamā īpašuma īpašnieka stāvoklis salīdzinājumā ar pārdošanu piespiedu izsolē ir nelabvēlīgāks, jo Civilprocesa likums, pretēji piespiedu pārdošanai, nekustamā īpašuma labprātīgas izsoles sākumcenas noteikšanai kritērijus nav izvirzījis un neprasa tās pamatojumu.<sup>6</sup> Piespiedu izsolē pārdodamā nekustamā īpašuma sākumcenas noteikšanas mehānisms līdz 2009. gada grozījumiem<sup>7</sup> zināmā mērā garantēja, ka nekustamais īpašums netiks novērtēts un pārdots par nesamērīgi zemu cenu.

Satversmes tiesā pausts viedoklis, ka piedzinēja atbildību par rūpības trūkumu vai ļaunprātību iespējams piemērot arī tādā gadījumā, ja izsole norisinās ar tiesas starpniecību.<sup>8</sup> Prasību pret administratoru par parādniekam nodarītajiem zaudējumiem var celt gada laikā pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa vai fiziskās personas maksātnespējas procesa izbeigšanas (MNL 30. p.).

## 2. Hipotekārā kreditora interešu aizsardzība

Nodrošināto kreditoru prasījumi parasti apmierināmi vai nu separāti, tas ir, ārpus maksātnespējas vispārējā procesa (konkurša), kā to paredzēja Latvijas

<sup>5</sup> Bērziņš G. 2018, 89. lpp.

<sup>6</sup> SKC-1069/2018. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2018> [aplūkots 23.11.2018.].

<sup>7</sup> Saeimas likumprojekts 826/Lp9. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/5733C9D981AE5D55C22575160030605E?OpenDocument> [aplūkots 11.01.2019.].

<sup>8</sup> Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2010-08-0. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-08-01\\_Spriedums.pdf#search=](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-08-01_Spriedums.pdf#search=) [aplūkots 13.03.2019.].

likums starpkaru periodā,<sup>9</sup> Vācijas Maksātnespējas likuma 49. pants,<sup>10</sup> vai arī pirms visu pārējo kreditoru prasījumu apmierināšanas (Lietuvas Uzņēmumu bankrota likuma 34. pants<sup>11</sup>). Atšķirībā no Igaunijas Bankrota likuma, kas paredz nodrošināto prasījumu automatisku atzīšanu,<sup>12</sup> Latvijā arī šos prasījumus apstiprina administrators. Likumā nav norādīti kritēriji nodrošināto prasījumu atzīšanai vai noraidīšanai. Tā atkarīga no administratora lēmuma. Latvijas Maksātnespējas likums paredz apstākļus, kuros administrators var hipotekārā kreditora pieteikto prasījumu neatzīt (MNL 75. p. 2.<sup>1</sup> d.). Arī nodrošināto kreditoru interešu apmierināšanas kārtību noteic un kontrolē administrators (MNL 116. p.).

Administrators pienākumam elektroniski nosūtīt paziņojumu par maksātnespējas procesa pasludināšanu visiem zināmajiem parādnieka kreditoriem, kuru prasījuma tiesības ir nodrošinātas ar komercķīlu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku (MNL 141. p. 2.<sup>1</sup> d.), ir formāls raksturs. Atšķirībā no Igaunijas likuma<sup>13</sup> administratoram nav ar likumu uzlikta pienākuma sazināties ar zemesgrāmatu nekavējoties pēc maksātnespējas procesa uzsākšanas. Šāda saziņa ir neefektīva, jo tiesu praksē sastopami procesi par šādu viegli identificējamu nodrošināto prasījumu pirms termiņa atzīšanu par spēkā neesošiem sakarā ar to, ka nodrošinātais kreditors nokavējis administratora noteikto pieteikšanās termiņu.<sup>14</sup>

Kreditoru prasījumi pret parādnieku iesniedzami administratoram mēneša laikā no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu (MNL 73. p. 1. d.).

Ja kreditors nokavējis šā panta pirmajā daļā minēto prasījumu iesniegšanas termiņu, viņš savu prasījumu pret parādnieku var iesniegt termiņā, kas nav ilgāks par sešiem mēnešiem no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā līdz dienai, kad šajā likumā noteiktajā kārtībā sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns. Pēc šā termiņa iestājas noilgums, līdz ar to kreditors zaudē kreditora statusu un savas prasījuma tiesības pret parādnieku (MNL 73. p. 2. d.).

Tādējādi arī nodrošinātais kreditors maksātnespējas procesā var zaudēt savas prasījuma tiesības pat pirms šī prasījuma izpildes termiņa iestāšanās. Par šī regulējuma juridisko pamatu, tāpat kā par tā pamatotību izteikti pretēji viedokļi.

Kā juridiskais pamats šādai pirms termiņa saistības izbeigšanai norādīts tas, ka ir iestājies noilgums un ka likumā (MNL 73. p. 2. d.) norādītais termiņš ir prekluzīvs termiņš.<sup>15</sup> Minētajam termiņam gan nepiemīt daudzas prasības noilgumam raksturīgās pazīmes.

<sup>9</sup> Civilprocesa nolikums. V pielikums (pielikums pie 1396. panta), 83. (22) panta 1) apakšpunkts. Citēts pēc: Latvijas konkursa likumi (Izņemot Latgali) ar Senāta paskaidrojumiem un sastādītāja piezīmēm. Sast. R. Freymanns. Rīga: A. Gulbja izdevums, 1934, 98. lpp.

<sup>10</sup> Insolvency Statute of 5 October 1994 (Federal Law Gazette I page 2866), as last amended by Article 19 of the Act of 20 December 2011 (Federal Law Gazette I page 2854). Pieejams: [https://www.gesetze-im-internet.de/englisch\\_inso/englisch\\_inso.html](https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_inso/englisch_inso.html) [aplūkots 27.02.2019.].

<sup>11</sup> Lietuvas Uzņēmumu bankrota likums. Pieejams: <http://www.lithuanialaw.com/lithuanian-enterprise-bankruptcy-law-508> [aplūkots 14.03.2019.].

<sup>12</sup> Bankruptcy Act, 103. §. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/511072014018/consolide> [aplūkots 27.02.2019.].

<sup>13</sup> Ibid., 40. §.

<sup>14</sup> Sk., piemēram: SKC-1119/2016.

<sup>15</sup> Bērziņš G. Atziņas par aktuālo tiesu praksi maksātnespējas jomā. Jurista Vārds, 05.04.2016., Nr. 14 (917), 10.–16. lpp. Pieejams: <https://www.juristavards.lv/doc/268355-atzinas-par-aktualo-tiesu-praksimaksatnespejas-joma/> [aplūkots 28.02.2019.].

Civiltiesiskajās attiecībās jābūt noteiktībai – tāds ir arī vispārīgais prasības noilguma termiņu pastāvēšanas pamatojums.<sup>16</sup> “[...] noilguma institūts aizsargā parādnieku, tas ir noteikts parādnieka interesēs.”<sup>17</sup> Termiņš kreditora pretenzijas “noilgumam” maksātnespējas procesā nepavisam neietekmē parādnieka stāvokli. Dzēšot hipotekāro prasījumu un pašu hipotēku, ieķīlātā nekustamā īpašuma vērtība neietekmēs ne bijušā hipotekārā kreditora, ne parādnieka mantisko stāvokli.

Noilguma, tāpat kā jebkura termiņa, aprēķināšanai svarīgs ir termiņa tecējuma sākums, bet, “ja likumā nav noteikts cits noilguma tecējuma sākuma termiņš [...], tad vadās no principa, ka noilgums sāk tecēt ar brīdi, kad kreditors uzzinājis vai viņam vajadzēja uzzināt par tiesību pārkāpumu”.<sup>18</sup>

Ja par brīdi, kad kreditors uzzinājis vai viņam vajadzēja uzzināt par tiesību pārkāpumu, tiktu uzskatīta diena, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, tad pret šādu pieņemumu ceļami šādi iebildumi:

- 1) likumā minētais brīdis ir nevis tas, kad kreditors uzzināja par pārkāpumu (viņa konkrētajai saistībai termiņš, iespējams, vēl nebija iestājies), bet kad maksātnespējas procesa administrators publiski paziņoja par parādnieka maksātnespējas iestāšanos, tas ir, par jau kaut kad agrāk iestājušos pārkāpumu;
- 2) ar iepriekš minēto brīdi likums (MNL 73. p. 2. d.) saista nevis prasības noilguma tecējuma sākumu, bet gan termiņu, kādā likumā noteiktajā kārtībā sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns;
- 3) prasījumu iesniegšanas termiņš, ja par tādu uzskatām laika posmu no brīža, kad maksātnespējas procesa administrators publiski paziņoja par parādnieka maksātnespējas iestāšanos, līdz brīdim, kad sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns, pārtrauc citu prasības noilguma termiņu, kāds būtu iestājies, ja kreditors vilcinātos iesniegt prasījumu sakarā ar parādnieka nokavējumu, kas nav saistīts ar parādnieka maksātnespējas iestāšanos.

Tādējādi minētais termiņš neatbilst prasības noilguma termiņa jēdzienam pēc vairākām pazīmēm: tā tecējums nesākas ar pārkāpuma izdarīšanas brīdi, tas nav noteikts laika vienībās, un tā iestāšanās ir saistīta nevis ar likumā noteikta, bet gan noteiktas amatpersonas lēmumā paredzēta termiņa iestāšanos.

Izvērtējot, cik pamatota ir šāda termiņa pastāvēšana, jāpievēršas minētā termiņa iestāšanās sekām, it sevišķi – attiecībā uz tādiem kreditoru prasījumiem, kuri nodrošināti ar publisku hipotēku.

Atzīstot kreditora nepieteikto saistību par izbeigušos, tiesa uz attiecīgas maksātnespējas procesa administratora prasības pamata lemj par zemesgrāmatā ierakstītās hipotēkas dzēšanu,<sup>19</sup> pamatojoties uz to, ka ķīlas pastāvēšana atkarīga no nodrošinātā prasījuma pastāvēšanas (CL 1283. p.), ko pieņemts dēvēt par ķīlas tiesības aksesoritātes principu.<sup>20</sup>

<sup>16</sup> Torgāns K. Noilgums. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: TNA, 2000, 357. lpp.

<sup>17</sup> Kārklīņš J. Noilgums piespiedu nomas attiecībās komercietībās. Jurista Vārds, 27.02.2018., Nr. 9 (1015), 14.–19. lpp.

<sup>18</sup> Ibid., 360.–361. lpp.

<sup>19</sup> Sk., piemēram: SKC-1119/2016.

<sup>20</sup> Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 127. lpp.

Kreditoru prasījumu nepieteikšanas seku regulējuma praktiskais iznākums ir tas, ka nepieteiktā hipotekārā prasījuma vērtība, kas atbilstoši hipotēkas būtībai pieder nodrošinātajam kreditoram, pāriet konkursa masā. Šādam iznākumam nav nekāda pamatojuma. Par pamatotu atzīstams šāds secinājums: tiesas secinājums, ka prasījumu tiesību zaudēšana attiecas uz visiem iespējamiem kreditoriem, tostarp arī uz tādiem gadījumiem, kad parādnieks – fiziska persona – par kāda kreditora esamību ir noklusējis, nonāk pretrunā ar labticības principu un fiziskās personas maksātnespējas procesa mērķi.<sup>21</sup>

Šāds praktiskais iznākums liecina, ka likumā nav pietiekami precīzi noregulēts administratora pienākums sazināties ar zemesgrāmatu un citiem publiskajiem reģistriem.

## Kopsavilkums

1. Parādnieka intereses maksātnespējas procesā netiek pietiekami nodrošinātas. Likumā paredzētā kreditora atbildība par nolaidību vai ļaunu nolūku, kas pieļauts, pārdojot ieķīlāto nekustamo īpašumu, nav piemērojama apstākļos, kad izsoles rezultātus apstiprina tiesa. Lai pienācīgi nodrošinātu parādnieka intereses, nepieciešams precizēt noteikumus izsoles sākumcenas noteikšanai, paredzot, ka izsoles sākumcena nedrīkst būt zemāka par to prasījumu kopsummu, kas apmierināmi pirms tās personas prasījuma, kura lūgusi vērst piedziņu uz nekustamo īpašumu.
2. Hipotekārā kreditora intereses maksātnespējas procesā netiek pietiekami nodrošinātas. Nepamatots ir Maksātnespējas likuma noteikums, ka ar hipotēku nodrošināti prasījumi, ja tie nav pieteikti šajā likumā noteiktajos termiņos, izbeidzas ar noilgumu. Ar hipotēku nodrošināto prasījumu apstiprināšanas kārtība izraisa nevajadzīgu administratīvo slodzi un var novest pie nenodrošināto kreditoru vai administratora netaisnas iedzīvošanās uz nodrošinātā kreditora rēķina.

---

<sup>21</sup> Bērziņš G. 2018, 75. lpp.

# CESIJAS TIESISKĀ REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANAS NEPIECIEŠAMĪBA

## REGULATION OF ASSIGNMENT (*CESSIŌ*) REQUIRES IMPROVEMENTS

**Kalvis Torgāns, *Dr. habil. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

### Summary

The business practices both in Latvia and worldwide show that the assignment (in Latin, *cessiō*), which, undoubtedly, has its good qualities, may also harm the rule of law and the security of civil circulation if it is used by “skilled machinators” or even criminals. The contractual assignment is an agreement between two private persons, but often affects not only the interests of the debtor, but also the interests of other (third) parties. The draft regulation of the EU published in 2018 has raised the issue of improving the assignment in the laws of the Member States.

**Atslēgvārdi:** cesija, prasījums, maksātspēja, trešās personas, kauzāls darījums

**Keywords:** assignment, cession, claim, insolvency, third persons, causal transaction

### Ievads

Gan pasaules, gan Latvijas biznesa prakse rāda, ka cesija, kurai neapšaubāmi ir labas īpašības, tomēr var nodarīt arī ļaunumu tiesiskumam un civiltiesiskās apgrozības drošībai, ja to izmanto “prasmīgi mahinatori” vai pat noziedzīgas personas. Līgumiskā cesija gan ir divu privātpersonu darījums, taču bieži vien skar ne tikai parādnieka, bet arī citu (trešo) personu intereses. 2018. gadā publicētais Regulas projekts ir aktualizējis jautājumu par cesijas regulējuma pilnveidošanu dalībvalstu likumos.

### 1. Prasījums kā apgrozības prece

Cesija ir prasījuma pāreja no viena kreditora citam pēc tiesiska darījuma, likuma vai tiesas sprieduma (CL 1793. p.). Cesijas rezultātā mantisks prasījums, kuram ir zināma vērtība, līdzīgi kā ķermeņiskai lietai, pāriet pie cita tiesību subjekta, un šāda civiltiesiskā apgrozība var turpināties arī vairākas reizes. Kreditoru, kura prasījums pāriet uz jauno kreditoru, sauc par cedentu, bet jauno kreditoru – par cesionāru.



Prasījums ir atzīts par precī, kas ir apgrozības spējīga. Vasilijš Sinaiskis norādījis: “Gandrīz visas saistību tiesības [prasījumu nozīmē – autora piezīmē] pirms to izpildīšanas kļūst apgrozībā par ekonomiskām vērtībām, tādējādi pavairojot sabiedrībā apgrozības līdzekļus. Tāpēc cesija vērtīga arī no sociāli-ekonomiskā viedokļa.”<sup>1</sup>

Apgrozībā ir nonācis faktiski tikai pienākums dot kaut kādu mantisku labumu, nevis pats mantiskais labums, taču tāpat ir ar obligācijām, akcijām, vekseliem – civiltiesiskajās, it sevišķi komerciālajās, attiecībās šāda bezķermeniska, varbūt var teikt, virtuāla, bagātību aprīte ir kļuvusi par pierastu lietu gan kreditēšanas, gan faktoringa, saistību pastiprināšanas un citās attiecībās. Tas var radīt ātri brūkošas finanšu piramīdas, kā rādīja bankas *Lehman Brothers International Europe* un vairāku citu banku mākslīgi uzpūstās varenības sabrukums, taču kapitālisma pasaule šo abstrakto mantas simbolu aprīti netaisās aizliegēt vai būtiski ierobežot. Gluži pretēji, ES tiesību aktos par cesiju prasījums tiek traktēts kā relatīvi no naudas un ķermeniskām lietām nošķirts īpašuma tiesību objekts. Ir parādījies jauns termins “vērtspapīrošana”<sup>2</sup> (angļu val. – *securitisation*, no – *securities*<sup>3</sup>), ar ko apzīmē agrāk apjoma ziņā nepieredzētu tirdzniecību ar vērtspapīriem (*securities*), kuru segumu ar mantiskām vērtībām nav iespējams ticami izmērit. Prakse rāda, ka vērtspapīrošana gan ir saistīta ar paaugstinātu risku, bet bieži nes lielu peļņu.

Cesija bieži parādās arī Latvijas tiesu praksē, diemžēl dažkārt radot sarežģītu attiecību virknējumu, kur ir grūti pārbaudīt, vai cesija patiesi notikusi un kādi bijuši tās nosacījumi.

## 2. Cesijas izkropļojumi, kas atklājas Latvijas tiesu praksē

Visspilgtāk cesijas izkropļojumi parādās maksātnespējas un tiesiskās aizsardzības (TAP un ĀTAP<sup>4</sup>) procesos, kuros pret grūtībās nonākušu komersantu tiek pieteikti kreditoru prasījumi, kurus dažādi kreditori it kā ieguvuši cesijas ceļā un kuri konkurē ar pēdējā laikā nodibinātu un ar pierādījumiem apstiprinātu saistību izpildes prasījumiem.

Ekspertu komisija, kas Tieslietu padomes uzdevumā analizēja tiesu nolēmumu maksātnespējas un TAP procesos, lietā par SIA “Gabriels” (turpmāk – “G”) TAP pieteikumu<sup>5</sup> konstatēja vairākas secīgas cesijas, kas teorētiski var norādīt uz netipisku darījumu ķēdi, un nevar izslēgt procesuālo tiesību negodprātīgu izmantošanu, leģitimizējot fiktīvus prasījumus ar tiesas nolēmumiem citās lietās (par saistību izpildi brīdinājuma kārtībā), ko parādnieks atzinis bez jebkādiem iebildumiem.

<sup>1</sup> Sinaiskis V. Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga, 1940, 34. lpp.

<sup>2</sup> Vērtspapīrošana ir nelikvida aktīva vai aktīvu grupas un finanšu inženierijas process, pārveidojot to (vai tos) par apgrozības spējīgu nodrošinājumu. Sk.: Galant Chris. What is securitization? Pieejams: <https://www.investopedia.com/ask/answers/07/securitization.asp&prev=search> [aplūkots 05.02.2019.].

<sup>3</sup> Termins *securities* tiek lietots dažādās nozīmēs, apzīmējot ar to saistību nodrošinājumus vai prasījumu apliecinājumus plašā nozīmē – ķīla, galvojums, obligācija, akcija, opcija. Šeit šaurākā nozīmē – finanšu vai investīciju instrumenti, ko izmanto finanšu tirgū. Sk. sīkāk: <http://www.businessdictionary.com/definition/securities.html> [aplūkots 05.02. 2019.].

<sup>4</sup> TAP – tiesiskās aizsardzības process, ĀTAP – ārpus tiesas tiesiskās aizsardzības process.

<sup>5</sup> Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 03.07.2014. lēmums lietā C30447716, SPC-1/2016. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 02.02.2019.].

Tiesa apstiprināja SIA “G” TAP, nosaucot viena kreditora SIA “BI” iebildumus par pieņēmumiem un aizdomām. SIA “BI” no prasītāja, kas bija iesniedzis pieteikumu par 300 tūkstošu eiro bezstrīdus piedziņu, TAP procesā kļuva par vienu no kreditoriem lielā konkurencē. Iebildumos pret TAP minētais kreditors SIA “BI” sniedza informāciju, kas ļāva saprast, ka TAP ierosināšana ir mēģinājums novērst viņa dotā aizdevuma 300 tūkstošu eiro piedziņu bezstrīdus piespiedu izpildīšanas kārtībā un iekšlātā nekustamā īpašuma atsavināšanu, šim nolūkam uzrādot fiktīvus kreditorus un mākslīgi izveidotus prasījumus. Viena prasījuma pamatā bija 2005. gadā noslēgts SIA “G” līgums ar personu D par 160 tūkstošu latu aizdevumu, kas ar tiesas lēmumu jau 2006. gada 7. augustā (pirms vairāk nekā 8 gadiem!) nodots bezstrīdus piespiedu izpildīšanai, bet bijis bez kustības. Otrs prasījums – SIA “DL S” ar cesiju iegūts prasījums par 5 miljoniem eiro (!!)- izrietot no pavisam neparasta un tiesas vērtējumu pelnoša 2013. gada opcijas pirkuma līguma, kurā izteikta līdzēju apņemšanās risināt pārdevējam vēl nepiederoša nekustamā īpašuma pārdošanu, ja atkritīs šķēršļi šādi pārdošanai. Tajā 5 miljoni eiro varētu būt uztverami kā līgumsods par līguma nepildīšanu situācijā, kad nav skaidrības par nepildīšanas vaininieku. Minētās summas piedziņa tikusi noteikta ar zemesgrāmatu tiesneša 2013. gada 6. novembra lēmumu par piespiedu izpildi brīdinājuma kārtībā.

SIA “BI” rakstiskie iebildumi netika ņemti vērā, un TAP plāns tika apstiprināts ar pārliecinošu kreditoru vairākumu.<sup>6</sup>

Savdabīga problēma tika izvirzīta nesen izbeigtajā lietā, kurā norisinājās strīds par milzīga apmēra prasījuma – arī piecu miljonu eiro – divkāršu cesiju.

Sabiedrībai “T” un citiem lidsabiedrības *AirBaltic* finansētājiem (akcionāriem) saskaņā ar 2011. gada 3. oktobra vienošanos, lai saglabātu sabiedrības stabilitāti, bija jāiegulda noteiktas summas, bet, ja SIA “BAS” kā viens no akcionāriem neizpildītu savus pienākumus, tad visiem vienošanās dalībniekiem (izņemot valsti) bija jācedē *AirBaltic* savi naudas prasījumi pret lidsabiedrību. Tā kā BAS neizpildīja savu vienošanos pret valsti un Satiksmes ministrija uz pirmpirkuma tiesību pamata iegādājās *AirBaltic* mazākuma akcionāram BAS piederošās aviokompānijas kapitāldaļas, “T” prasījums 3,5 miljonu latu (atbilst 5 miljoniem eiro) apmērā pēc plaša līguma par veicamajiem pasākumiem bija uzskatāms par cedētu avio-kompānijai. Taču “T” noslēdza jaunu cesijas līgumu par prasījuma 3,5 miljonu latu apmērā cedēšanu sabiedrībai “E J”. Izvērsās strīds par to, vai pirmā cesija notikusi par labu *AirBaltic* vai SIA “E J”. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta 2016. gada oktobrī noraidīja *AirBaltic* prasību pret “T” un SIA “E J” par 5 miljonu eiro prasījuma atzīšanu par cedētu un nodotu.<sup>7</sup> Tas radīja draudus, ka cesionārs “E J” varētu vērst prasījumu par šādu summu pret *AirBaltic*. Lieta nonāca kasācijas instancē. Augstākās tiesas Senāts 2018. gada 5. decembrī atcēla Civillietu tiesu palātas spriedumu un tiesvedību lietā izbeidza, konstatējot, ka nav noticis tiesību aizskārums.<sup>8</sup>

<sup>6</sup> Tieslietu padome publisko ziņojumu par maksātnespējas procesus tiesvedību izvērtējumu. 27.08.2018. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/jaunumi/par-tieslietu-padomi/tieslietu-padome-publiko-zinojumu-par-maksatnespejas-procesu-tiesvedibu-izvertejumu-9227?year=2018&month=8&> [aplūkots 02.02.2019.].

<sup>7</sup> Ar jaunu sparū atsākas tiesāšanās par ‘airBaltic’ piecu miljonu prasījumu. 24.09.2016. Pieejams: <https://www.google.com/search?q=Noraida+%27airBaltic%27+!%C5%ABgumu+atz%C4%ABt+par+ced%C4%93tu+5+miljonu+eiro+pras%C4%ABjumu&oq=.69i57.9052j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [aplūkots 02.02.2019.].

<sup>8</sup> Augstākās tiesas Senāta 05.12.2018. spriedums lietā (izskatīta slēgtā procesā) Nr. C04305812, SKC-242/2018.

No civiltiesību teorijas viedokļa kuriozākais šajā stāstā ir tas, ka nopietnu sabiedrību nopietni advokāti iesniedz tiesai pierādījumus par 5 miljonu eiro cesiju, bet nespēj paskaidrot, uz kāda pamata un kā notikusi vai notiks cesija – vai pretī dodot piecus miljonus skaidrā naudā, vai šie miljoni vienkārši uzdāvināti. Savdabīgi bija arī skaidrojumi, ka pēc cedenta gribas prasījums ir nonācis pie “E J” ātrāk, nekā to iegrāmatot paspēja *AirBaltic*, tāpēc pēdējai jāsamierinās bez šī prasījuma. Augstākās tiesas Senāts, atzīstot, ka nekāds aizskārums vēl nav noticis, lika saprast, ka divu sabiedrību “savstarpēja parotaļāšanās ar cesiju” nerada tiesiskās sekas trešajai personai, proti, tai, pret kuru prasījums var tikt vērst. Par to gan varētu diskutēt. Taču minētais strīds liek apsvērt, vai cedēta prasījuma atzīšana par īpašuma objektu, kā apgalvots dažās ārvalstu publikācijās, vai pat pielīdzinājums ķermeniskai lietai, nav kļūdaini. Taču aprakstītais gadījums apstiprina, ka risināms jautājums par prioritātēm, ja prasījums cedēts vairākām personām, kā iezīmēts ES Regulas projektā.

Cesija ir kļuvusi par instrumentu, ar kura palīdzību tiek mēģināts apgrūtināt nodokļu parādu piedziņu vai panākt citus prettiesiskus rezultātus.

Liepājas tiesa 2018. gada 30. janvārī taisīja spriedumu, kurā strīda būtība ir šāda.

SIA *AG Limited* 2017. gada 17. maijā cēla prasību pret SIA “X”<sup>9</sup> par parāda 3690 eiro un tiesas izdevumu piedziņu, apgalvojot, ka 2017. gada 13. martā SIA *AG Limited* ar cesijas līgumu nopirkusi no SIA *Gamma Transports* prasījuma tiesības par 3690 eiro pret SIA “X”. Par cesiju 31. martā ierakstītā pasta sūtījumā paziņots parādniecei SIA “X”. Tā kā parādniece parādu nesamaksāja arī pēc atgādinājuma, tika celta prasība tiesā. Atbildētāja paskaidrojumos tiesai norādīja, ka cedenta, SIA *Gamma Transports*, rīcība, iespējams, liecina par vēlmi izvairīties no nodokļu parāda piedziņas, kuru šajā situācijā iespējams veikt, vērsot piedziņu pret trešajām personām, pie kurām ir parādnieka manta, un ka SIA *Gamma Transports* nemaz neesot bijušas tiesības cedēt summas, kas pastāvēja kā parāds pret Valsts ieņēmumu dienestu (turpmāk – VID). VID kā trešā persona lietā paskaidroja, ka tā jau bija uzsākusi darbības parāda piedziņai, taisot 2017. martā lēmumu par nodokļu parāda 35 887,52 eiro piedziņu bezstrīdus kārtībā. Arī VID ieskatā cesija liecinot par mēģinājumu izvairīties no nodokļa parāda samaksas. Tiesa atzina, ka SIA *AG Limited* prasība noraidāma.<sup>10</sup>

Cesija dažkārt praksē tiek veikta pavisam īpatnā veidā, kas izraisa jautājumus par centieniem novirzīt kreditoriem pienākošos naudu citam saņēmējam. To var ilustrēt ar šādu Augstākajā tiesā izskatītu Prokuratūras protesta lietu.

Ar Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 2016. gada 5. oktobra spriedumu (civillietā Nr. C31234016) apmierināta maksātnespējīgās SIA (turpmāk – MSIA) “Rema kokaudzētavas” administratores prasība pret bijušo sabiedrības valdes locekli [pers. A] par zaudējumu 1 059 587,15 eiro piedziņu. Minētais spriedums stājies likumīgā spēkā 2016. gada 26. oktobrī.

Starp administratori un SIA *Gelvora* 2017. gada 2. februārī noslēgts cesijas līgums, ar kuru MSIA “Rema kokaudzētavas” nodeva SIA *Gelvora* savas ar šo spriedumu noteiktās tiesības par zaudējumu 1 059 587,15 eiro piedziņu no parādnieka [pers. A]. Savukārt 2017. gada 13. martā tiesā saņemts administratores

<sup>9</sup> Piezīme: šis SIA nosaukums atšķirībā no citu lietas dalībnieku nosaukumiem ir anonimizēts.

<sup>10</sup> Liepājas tiesas 30.01.2018. spriedums lietā Nr. C-0292-18/6. ECLI:LV:LIET:2018:0130.C20148617.2.S.

pieteikums par puses procesuālo tiesību pārņemšanu atbilstoši Civilprocesa likuma 77. pantam.

Ar Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas tiesneša 2017. gada 22. marta lēmumu SIA *Gelvora* pieteikums par puses procesuālo tiesību pārņemšanu noraidīts. Tiesa atzina, ka ar cesijas līgumu administratore nodevusi nevis savas tiesības celt prasību pret valdes locekli, kas paredzētas Maksātnespējas likuma 72.<sup>1</sup> panta trešajā daļā, bet gan ar tiesas spriedumu iegūtās prasījuma tiesības uz zaudējumu piedziņu. Prasības pamatā bija sabiedrības bijušās amatpersonas rīcība, kas nodarījusi sabiedrībai zaudējumus. Piespriestā summa pienākas kreditoriem, un šādas ekskluzīvas tiesības nevar nodot citām personām cesijas ceļā. Taču atklājās, ka SIA "Rema kokaudzētavas" likvidēta 2017. gada 12. aprīlī.

Par šo lēmumu tika iesniegts Ģenerālprokuratūras protests, taču Augstākā tiesa to noraidīja, norādot – no Maksātnespējas likuma 81. panta pirmās daļas 8. punkta, 113. panta pirmās daļas 9. punkta un trešās daļas normām izriet, ka administrators ir tiesīgs cedēt maksātnespējīgās komercsabiedrības prasījumu vienīgi tad, ja kreditori, būdami informēti par šādu priekšlikumu, 15 dienu laikā neizteic iebildumus. Netika izvirzīts jautājums par to, vai administrators rīcībā nav saskaņā noziedzīga nodarījuma pazīmes.<sup>11</sup>

### 3. Starptautiskais aspekts

Rūpes par vienota kapitāla tirgus izveidi mudinājušas Eiropas Komisiju salīdzināt cesijas regulējumu dažādās ES dalībvalstīs un, konstatējot lielas atšķirības, izstrādāt Regulas projektu, kas iespēju robežās sekmētu kolīziju atrisināšanu pārrobežu strīdos par cesijas sekām attiecībā uz trešajām personām.

2016. gada septembrī tika publicēts Komisijas ziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei un Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komisijai par tiesiskajām sekām, ko cesija vai subrogācija rada trešajām personām, un par cedēta vai subrogēta prasījuma prioritāti attiecībā pret citu personu tiesībām.<sup>12</sup> Tajā atzīts, ka pastāv daudzi ilgstoši sarežģījumi, kas kavē pārrobežu ieguldījumus. Viens šo sarežģījumu iemesls ir apstākļi, ka valstīs tiek atšķirīgi vērtētas tiesiskās sekas, ko parādu prasījumu cesija rada trešajām personām; tās apgrūtina šo instrumentu izmantošanu pārrobežu nodrošinājumam, jo īpaši tad, kad banku aizdevumi tiek mobilizēti kā finanšu nodrošinājums centrālo banku kredītooperācijās vai vērtspapīrošanas kontekstā. Turklāt ieguldītājiem ir sarežģīti novērtēt parāda ieguldījumu riska cenu. Turpinot risināt šos jautājumus, 2018. gada martā tika publicēts projekts (priekšlikums) Regulai par tiesību aktiem, kas piemērojami prasījumu cesijas sekām attiecībā uz trešajām personām.<sup>13</sup> Regulas veidotāji gan neizvirza mērķi unificēt normas par cesiju. Tas acīmredzot izraisītu asus argumentu sadursmes starp valstīm, kurās cesijas regulējums ir krasi atšķirīgs. Šajā dokumentā iecerēts nevis aptvert

<sup>11</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 02.02.2018. lēmums lietā Nr. C31234016, SPC-1/2018. ECLI:LV:AT:2018:0202.C31234016.2.L.

<sup>12</sup> Komisijas ziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei un Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komisijai par tiesiskajām sekām, ko cesija vai subrogācija rada trešajām personām, un par cedēta vai subrogēta prasījuma prioritāti attiecībā pret citu personu tiesībām. 29.09.2016. COM(2016) 626 final.

<sup>13</sup> Priekšlikums Regulai par tiesību aktiem, kas piemērojami prasījumu cesijas sekām attiecībā uz trešajām personām. Brisele, 12.03.2018. COM(2018) 96 final 2018/0044(COD). Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:52018PC0096&qid=1546800517080> [aplūkots 20.02.2019.].

visus ar cesiju saistītos jautājumus, bet radīt tikai vienotas tiesību kolīziju normas specifiski cesijas ietekmei uz trešajām personām, kas netika izdarīts, gatavojot Regulu Roma I. Regulas projekta 4. pantā ietvertā nostādne ir tāda, ka prasījumu cesijas radītās sekas attiecībā uz trešajām personām reglamentē tās valsts tiesību akti, kurā atrodas cedenta pastāvīgā mītnesvieta būtisko apstākļu rašanās brīdī. Seko gan atrunas, ka iespējami arī citādi risinājumi.

Tādējādi ir būtiski apsvērt jautājumu par to, vai gadījumā, ja Latvija konkrētā pārrobežu konfliktā kļūst par valsti, pēc kuras likumiem nosakāmas cesijas sekas attiecībā uz kādas trešās personas mantiskajām interesēm, mūsu likums dod skaidras atbildes uz šādiem jautājumiem:

- par bezatlīdzības cesijas pieļaujamību un robežām;
- par izņēmumiem, kad cesija veicama rakstiskā formā;
- par izņēmumiem, kad nosakāma cesijas reģistrācija.
- par prioritāti, ja prasījums cedēts vairākas reizes;
- kā rīkoties, ja cedēts nedrošs, nosacīts vai nākotnes prasījums, kura apmēru nav tiesa vērtējusi.

Mēģinot izvērtēt, vai CL vai kāds cits Latvijas likums dod skaidrību par sekām, ko trešajām personām rada prasījumu cesijas par a) kredītiestādes kontā kredītētas skaidras naudas līdzekļiem un b) prasījumiem, kas izriet no finanšu instrumenta, jākonstatē, ka pietiekamas skaidrības nav. Piemēram, banka droši vien atteiktos pārformēt kādas personas kontu uz citas vārdu, ja pēdējā uzrādītu vienkāršas formas cesijas līgumu.

#### 4. Esošais regulējums un tā vājās vietas

Latvijas Civillikumā nodaļa par cesiju izvietota Saistību tiesību daļā atsevišķi no citu līgumu speciālā regulējuma, var teikt – šīs daļas vispārējo noteikumu daļā, ar to nostiprinot, ka cesija var notikt gan jebkura līguma radīta prasījuma gadījumā, gan arī pēc likuma un tiesas sprieduma (CL 1793. p.). Ja cesijas pamatā ir līgums, tad to nevar uzskatīt par tādu, kas ir svarīgāks vai stiprāks par citiem līgumiem. Taču īpaši atzīmējams tas, ka prasījums, kas tiek cedēts, parasti ir radies uz kāda cita līguma (pirkuma, dāvinājuma, aizdevuma u. c.) pamata. Līgumiskajā cesijā Civillikumā nav noteikts pienākums kaut kādā veidā raksturot cedējamā prasījuma izcelsmi un juridisko dabu, piemēram, vai prasījums radies atlīdzības vai bezatlīdzības darījumā.

Ir svarīgi nošķirt pamatlīgumu kā mantisku saistību izpildes pamatu no cesijas kā cesionāra gribas izpauduma par izpildījuma saņēmēja nomainīšanu, kas ietverta cesijas līgumā, bieži vien neatklājot, kāda ir gribas izpauduma *causa*, vai cesija ir par atlīdzību vai bez atlīdzības.

Latvijas juridiskajā literatūrā nav analizēts jautājums par to, vai cesijas līgums ir kauzāls vai abstrakts (no pamata atvilkts) darījums. Šāda jautājuma apskats ir vēlams tāpēc, ka no atbildes atkarīgs, vai cesijas gadījumā no cedenta var prasīt pamatojumu cesijas veikšanai un vai tiesai jāpārbauda kādas puses apgalvojumi, ka darījums varētu būt fiktīvs vai neatbilstošs normālai komercprakseī. Promocijas darbu par cesiju 2015. gadā ir aizstāvējusi Vita Nemenova.<sup>14</sup> Viņas darbā ir

<sup>14</sup> Nemenova V. Cesijas tiesiskā regulējuma modernizācijas virzieni Latvijā. Promocijas darbs tiesību doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga, 2015. Pieejams: [https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Vita\\_Nemenova\\_promocijas\\_darbs.pdf](https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Vita_Nemenova_promocijas_darbs.pdf) [aplūkots 19.02.2019.].

atzīmēts, ka ģermāņu civiltiesību zinātnes pārstāvju vidū valda viedoklis par cesijas līguma abstrakto dabu. Austrijas civiltiesību zinātnē šis līgums tradicionāli tiek raksturots kā kauzāls darījums. Šveices civiltiesību zinātnu pārstāvju vidū jautājums par cesijas abstrakto vai kauzālo dabu ir strīdīgs.<sup>15</sup> Apgalvojums, ka cesijas līgums ir abstrakts darījums, izteikts arī Latvijas juridiskajā literatūrā, diemžēl visai pretrunīgi.<sup>16</sup> Analīzes pamatojumā ir teorija par darījumu dalījumu rīcības un apņemšanās darījumos. Cesijas līgums kā rīcības darījums esot abstrakts darījums, jo no tā nav redzams prasījuma pārejas tiesiskais pamats, piemēram, dāvinājuma līgums.<sup>17</sup> Taču turpat, atsaucoties uz Vācijas tiesību izpratni, ir apgalvots, ka abstrakti ir vairums rīcības darījumu, bet to tiesiskais pamats, kas neietilpst darījuma saturā, vienmēr ir kāds kauzāls apņemšanās darījums. Kaspars Balodis raksta, ka piešķirumam vienmēr ir kāds tiesisks pamats (lat. val. – *causa*), kas juridiski attaisno piešķiruma izdarišanu.<sup>18</sup> Jāpiebilst gan, ka piešķiruma tiesiskumu var pārbaudīt un apšaubīt. Saistību līgumi esot kauzāli līgumi. Tātad dalījums abstraktos un kauzālos līgumos ir skatīts citādā aspektā, nekā tiek runāts par pamata atvilkību vekseļa vai čeka izdošanas darījumā. Ir skaidrs, ka cesijas līgumam jāpiemēro vispārējais noteikums, ka līguma noslēgšanas pamatu var meklēt un vērtēt, tostarp atzīt, ka pamats (lat. val. – *causa cessionis*) ir samākslots vai fiktīvs. Nevar piekrist V. Nemenovas apgalvojumam, ka Latvijas likumdevējs konstruē cesijas līgumu kā abstraktu rīcības darījumu.<sup>19</sup>

Daži citi apgalvojumi, piemēram, ka cesija ir kauzāls darījums tāpēc, ka tās pamats ir vai nu līgums, likums vai testaments, arī parāda, ka cesijas pamata esību var raksturot šādā plašā nozīmē un atrauti no apskatāmā jautājuma par cesijas īstumu un patiesajiem mērķiem.<sup>20</sup>

Tas, ka Civillikumā nav nekādu norāžu par nepieciešamu pamatojumu, kāpēc puses slēdz cesijas līgumu, nav atzīstams par argumentu secinājumam, ka darījums pieskaitāms pie abstraktajiem. Cedentam var būt dažādi motīvi, kāpēc viņš izlemj atteikties no prasījuma apmierinājuma un pārceļ savas tiesības uz citu personu ar cesijas līgumu. Tiesu praksē šim jautājumam netiek veltīta īpaša uzmanība, tas skaitās līdzēju autonomijas jeb līgumu brīvības jautājums. Taču, ja kāda persona cedē prasījumu par, piemēram, 5 miljoniem eiro, tad nozīmīgs ir jautājums, vai tas noticis par samaksu vai bez atlīdzības. Ja bez atlīdzības, tad kāds cits pamats var būt piecu miljonu dāvinājumam.

<sup>15</sup> Nemenova V. 2015, 82. lpp.

<sup>16</sup> Kalniņš E. Tiesisks darījums. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 146. lpp.; Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, [b. g.], 175. lpp.

<sup>17</sup> Ibid.

<sup>18</sup> Balodis K. [b. g.], 174. lpp.

<sup>19</sup> Nemenova V. 2015, 82. lpp.

<sup>20</sup> Sk., piemēram: <http://www.kasaroglu.av.tr/en/28605/What-Is-Voluntary-Assignment-Transfer-of-Claim>

## 5. Par Latvijas likumu pilnveidošanu

Pirmais uzlabojums būtu vērojams uz cesijas līgumu sadalīšanu divās grupās, par paraugu ņemot Kopējā modeli<sup>21</sup> piedāvāto dalījumu. Kopējā modeļa III grāmatas 5:110 pantā ir noteikts, ka uz cesijas līgumu attiecināmi attiecīgi noteikumi par līgumu formēšanu un spēku, nodalot divas grupas: ja cesija ir bezatlīdzības darījums, tad piemērojami IV grāmatas H nodaļas noteikumi par bezatlīdzības aktiem, un, ja cesija ir vērtspapīrošanas mērķim, tad piemērojami IX grāmatas noteikumi. Minētajās IV un IX grāmatās gan nav izvērsti īpatnību regulējums, taču nav šaubu, ka pastāv būtiskas atšķirības starp nosauktajām grupām un dalījuma fiksēšana likumā veicinātu attiecīgas prakses veidošanu.

UNIDROIT princips nav tāda dalījuma, taču atspoguļojas iespējamība, ka var būt cesija nodrošinājumam (nodrošinājuma vajadzībām). Tas nozīmē, ka bankas kredīta dzēšanas nodrošinājumam var cedēt visus prasījumus, kādi radīsies komersantam, kurš apkalpo lielu skaitu klientu. Tas atgādina blanko cesiju un kaut ko līdzīgu visas mantas ieķīlāšanai komercķīlas veidā, tāpēc arī apdomājams jautājums par tādas reģistrēšanu Uzņēmumu reģistrā vai citādi. Jāizstrādā arī risinājumi, lai nekonkurētu ar komercķīlām.

Maldinošs ir CL 1801. panta noteikums, ka cesijas līgumu var noslēgt jebkādā formā. Būtu vajadzīga prasību noteikšana attiecībā uz cesijas rakstveida formu, kā arī gadījumiem, kad cesija reģistrējama vai citādi padarāma publiski nostiprināma. Tādas prasības varētu mazināt apgrozības ātrumu un cesijas piemērojamību finanšu tirgū un citur biznesā, taču dotu lielāku drošību un tiesisko paļāvību. Tāpēc nosakāmi arī izņēmumi.

Atlīdzības jautājums līdzšinējā praksē nav bijis tiesu noskaidrošanas priekšmets, kā būtisks uzsvērts fakts, ka CL pieļauj gan bezatlīdzības, gan atlīdzības cesiju. Taču, analizējot vairāku “skaļu” lietu materiālus, jautājums par atlīdzību iegūst būtisku svaru. Bezatlīdzības darījumi komercattiecībās nav tipiski, tie neatbilst komercdarbības būtībai. Nebūtu vajadzīgs aizliegt ziedot, sponsorēt, bet tad mērķim jātiekl atklātam un summai jābūt adekvātai labdarībai. Līdz ar to tiek izvirzīts ierosinājums Komerclikumā ietvert normu: “Bezatlīdzības cesija komersantu darījumos nav atļauta, izņemot saprātīgas labdarības gadījumus.”

Lai pieskaņotos saistību dalībnieku maiņas regulējumam, kas veidots saskaņā ar Regulu Roma I, iepriekš minēto regulas projektu, kā arī UNIDROIT starptautisko komercīgumu principiem, – būtu lietderīgi Latvijas likumos ietvert subrogāciju, vismaz jēdziena izpratnes līmenī nosakot šī tiesību institūta sakaru ar pārjaunojumu un atšķirību no cesijas. Latvijas civiltiesību teorijā subrogācija ir pazīstama, piemēram, kā Regulā Roma I lietots termins. Regulā likumiskā subrogācija definēta kā personu maiņa gadījumos, kad trešajai personai ir pienākums apmierināt kreditora prasījumu pret parādnieku vai viņa, izpildot attiecīgu pienākumu, faktiski ir apmierinājusi kreditora prasījumu. Tad šai personai rodas regresa prasījums pret parādnieku, un tā pamatu dažās valstīs kvalificē kā cesiju, bet citās – kā subrogāciju.<sup>22</sup> Nav īstas skaidrības par to, kādā apmērā viens

<sup>21</sup> Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference. Pieejams: [https://zodml.org/sites/default/files/Principles%2C\\_Definitions\\_and\\_Model\\_Rules\\_of\\_European\\_Private\\_Law\\_Draft\\_Common\\_Frame\\_of\\_Reference\\_%28DCFR%29%2C\\_Outline\\_Edition.pdf](https://zodml.org/sites/default/files/Principles%2C_Definitions_and_Model_Rules_of_European_Private_Law_Draft_Common_Frame_of_Reference_%28DCFR%29%2C_Outline_Edition.pdf) [aplūkots 26.02.2019.].

<sup>22</sup> Sk.: Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 282. lpp.

subjekts – parādnieks – tiek aizstāts ar citu. Procesuālās tiesības vērsties ar regresa prasību var izrādīties iluzoras materiālo tiesību aspektā. Juridiskajā literatūrā izteikts viedoklis, ka subrogācijā jaunais tiesiskās attiecības dalībnieks pilnībā aizstāj agrāko, atšķirībā no cesijas, kurā uz cesionāru pāriet tikai prasījuma tiesība, bet ne tā līgumiskā attiecība, no kuras šī tiesība izriet (CL 1800. p.). Taču Vadima Mantrova skaidrojums, ka apdrošināšanā uz apdrošinātāju subrogācijas ceļā pāriet cietušā prasījuma tiesības pret apdrošināšanas gadījuma izraisītāju, ir diskutabls, jo apdrošinātājam pašam ir saistība samaksāt apdrošināšanas atlīdzību, un vairumā gadījumu pamats ir nejaušība, nevis kādas personas prettiesiska rīcība.<sup>23</sup> Zīmīga ir arī tāda īpatnība, ka par subrogācijas pamatu atzīst ne tikai vienošanos, bet arī kāda pienākuma faktisko izpildīšanu citas personas vietā, kā tas notiek, apdrošinātājam samaksājot apdrošināšanas atlīdzību par kāda cita radītu kaitējumu. Taču dažādu valstu likumu skaidrojumos ir pausti atšķirīgi viedokļi par to, kādā apjomā notiek šī tiesību subjektu maiņa, kas regulas projektā formulēta normatīvam aktam netipiskā veidā, kā iekāpšana cita korpēs (angļu val. – *to step into shoes of debtor*). Nīderlandes Civilkodeksa 6.2.2. sekcijā nosaukti četri subrogācijas pamati, kā arī noteikti subrogācijas ierobežojumi un iespējamie savstarpējie norēķini (6:150.–6:152).<sup>24</sup> Latvija jau kopš CL pastāvēšanas ir demonstrējusi, ka var itin labi iztikt bez subrogācijas iekļaušanas likumā. Tas nenozīmē, ka šīs tiesību institūts nebūtu jāpazīst teorijā, bet iekļaušanai likumā vajadzīga plašāka izpēte.

## Kopsavilkums

1. Latvijas Civillikumā cesijas regulējums ir saglabājies nemainīts kopš 1937. gada un vairs neatbilst tās piemērošanas daudzveidīgumam, it sevišķi vērtspapīrošanas un investīciju darījumos.
2. Eiropas Savienības institūcijas, piedāvājot regulas projektu, nav izvirzījušas mērķi unificēt cesijas un subrogācijas piemērošanu kopumā. Tāpēc tās pilnveidošana jāveic dalībvalstīm nacionālajos likumos. Lai tuvinātos citu ES dalībvalstu tiesību sistēmām, subrogāciju kā tiesību institūtu vēlams atzīt Latvijas likumā, rūpīgi izsverot tās vietu tiesību sistēmā.
3. Līgumiskā cesija nav abstrakts, no darījuma pamata atvilks darījums. Strīda gadījumā tās pamats pārbaudāms tiesā.
4. Bezatlīdzības cesija komersantu darījumos pieļaujama vienīgi saprātīgas labdarības ietvaros.
5. Nepieciešams risināt jautājumu par cesijas rakstiskas formas un noteiktos gadījumos arī reģistrācijas noteikšanu, diferencējot dažādos cesijas veidus pēc to nozīmes civiltiesiskajā apgrozībā un cedējamā prasījuma apmēra.

<sup>23</sup> Mantrovs V. Regresa prasības regulējums Latvijas apdrošināšanas tiesībās. Grām.: Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 408.–419. lpp.

<sup>24</sup> Dutch Civil Code. Section 6.2.2. Subrogation. Pieejams: <http://dutchcivillaw.com/legislation/indexb66.htm> [aplūkots 20.02.2019.].



# NEATŅEMAMĀS DAĻAS TIESĪGĀ PRASĪJUMA PAR NEATŅEMAMĀS DAĻAS IZDOŠANU NOILGUMS DĀVINĀJUMA GADĪJUMĀ

## PRESCRIPTION PERIOD OF THE ELIGIBLE CLAIMANT'S RIGHT TO CLAIM FOR TRANSFER OF PREFERENTIAL SHARE IN CASE OF DONATION

**Jānis Kārklīņš, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesību zinātņu katedras asociētais profesors

**Kristīne Zīle, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesību zinātņu katedras lektore

### Summary

Article 1922 of Civil Law provides that in case amount of the donation is such that it deprives persons entitled to preferential share of their preferential shares (Article 422 and following), they are entitled to reclaim their respective preferential shares from the recipient of donation. Calculation of the preferential share shall be based on the condition of donor's assets at the time of donation. However, if such assets have grown afterwards then such growth in value shall be considered, as well as the amount granted to the person entitled to preferential share in the last will. The claim for transfer of the preferential share in case of donation arises as of the opening of inheritance and such claim is subject to prescription rules. However, there are certain unclear and unsettled issues in the Civil Law: what is the prescription period of the eligible person's claim for transfer of preferential share, as well as how old could be the donations that can be challenged by such claim.

**Atslēgvārdi:** neatņemamās daļas tiesīgais, neatņemamās daļas izdošana, noilgums, dāvinājuma daļas izprasīšana, dāvinājuma daļas izdošana, neatņemamās daļas tiesīgā prasījums

**Keywords:** person entitled to a preferential share, transfer of preferential share, prescription period, transfer of share of donation, claim of the eligible person for preferential share

### Ievads

Civillikuma<sup>1</sup> (turpmāk – CL) 422. pants noteic, ka testators savam nāves gadījumam var brīvi noteikt par visu savu mantu ar to ierobežojumu, ka viņa neatņemamās daļas tiesīgajiem atstājamās viņu neatņemamās daļas. Savukārt CL

<sup>1</sup> Civillikums: LV likums. Valdības Vēstnesis, 26.02.1937., Nr. 46.

1922. pants nosaka: ja dāvinājums izdarīts tādā apmērā, ka dāvinātāja neatņemamās daļas tiesīgajiem neatliek pat viņu neatņemamās daļas (422. pants un turpmākie panti), tad viņi var prasīt no apdāvinātā, lai izdod viņiem šīs daļas. Aprēķinot neatņemamo daļu, jāņem par pamatu dāvinātāja mantas stāvoklis dāvināšanas laikā. Bet, ja šī manta vēlāk pavairojusies, tad jāievēro tiklab šis pavairojums, kā arī tas, kas neatņemamās daļas tiesīgajam novēlēts rīkojumā nāves gadījumam.

Prasījums par neatņemamās daļas izdošanu dāvinājuma gadījumā rodas ar mantojuma atklāšanās brīdi, un šāda prasība pakļaujas noilguma noteikumiem. Tomēr CL neskaidrs un neatrisināts ir jautājums par to, cik garš ir šis noilgums un cik senus dāvinājumus, ko veicis mantojuma atstājējs, neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs prasīt pārskatīt, tas ir, izprasīt no apdāvinātā neatņemamo daļu. Frīdrihs Karls fon Savinjī (*Friedrich Carl von Savigny*) jau 1841. gadā ir norādījis, ka noilgums ir “viens no svarīgākajiem un labvēlīgākajiem tiesību institūtiem”,<sup>2</sup> bet, kā rāda prakse, vienlaicīgi arī viens no tiem, kura piemērošana rada vislielākās grūtības. Šī raksta mērķis ir noskaidrot, vai likumā laika ziņā nepastāv nekādi ierobežojumi tiesisko attiecību pārvērtēšanai dāvinājumiem, ko veicis mantojuma atstājējs, vai arī ir piemērojams vispārējais princips, ka saistības, kas vecākas par 10 gadiem, netiek pakļautas to spēka un satura pārvērtēšanai. Tāpat ir noskaidrojams, vai likums nosaka skaidru termiņu, kādā ceļama prasība par neatņemamās daļas izdošanu.

## 1. Neatņemamās daļas tiesīgā prasījuma par neatņemamās daļas izdošanu mērķis

Raugoties no vēsturiskā skatpunkta, ideja, ka mantojuma atstājējs nedrīkst atstāt mantinieku bez neatņemamās daļas, pastāvēja jau romiešu tiesībās. Laika gaitā tika izstrādāti noteikumi, ka mantojuma atstājējs ar testamentu nedrīkst atstumt neatņemamās daļas tiesīgo (lat. val. – *heredes necessarii*), savukārt, ja tas noticis, tad atstumtajam bija tiesības par to sūdzēties (lat. val. – *querela inofficiosi testamenti*)<sup>3</sup> un izprasīt savu daļu. Mūsdienās šis regulējums nav mainījies un atrodams arī CL 422. pantā. Vēlāk laika gaitā tika konstatēts, ka minēto noteikumu personas apiet ar dāvinājuma palīdzību, tas ir, uzdāvinot daļu no savas mantas vienam izredzētam mantiniekam, tādējādi pārējos mantiniekus atstājot bez neatņemamās daļas.<sup>4</sup> Pēc analogijas ar *querela inofficiosi testamenti* attīstījās<sup>5</sup> jauns tiesību institūts, un saskaņā ar to tika pieļauts arī sūdzēties par šādiem dāvināšanas gadījumiem, izprasot daļu no dāvinātās mantas neatņemamās daļas tiesīgajiem (lat. val. – *querela inofficose donationis*).

Arī Latvijas teritorijā vēsturiski abi minētie prasījumi neatņemamās daļas tiesīgajiem pastāvēja. Tiesības izprasīt neatņemamo daļu no apdāvinātā tika recepētas no romiešu tiesībām, ko apliecina 1864. gada Baltijas vietējo likumu kopojuma

<sup>2</sup> Savigny F. C. von. System des heutigen Romischen Rechts. Vol. 5. Berlin: Veit und Comp., 1841, S. 272. Pieejams: [http://www.deutschestextarchiv.de/book/view/savigny\\_system01\\_1840?p=327](http://www.deutschestextarchiv.de/book/view/savigny_system01_1840?p=327) [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>3</sup> Griesel J. Aktuelle Probleme der Pflichtteilsergänzung. 1. Aufl. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2018, S. 24.

<sup>4</sup> § 81. Необходимое наследование. Pieejams: <http://pravoved.in.ua/section-library/160-rome-right/1525-gl-083.html> [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>5</sup> Griesel J. 2018, S. 24.

(turpmāk – BVLK)<sup>6</sup> 4488. pants. Kā zināms, BVLK sastādītājs Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*) likuma normu tapšanas gaitā lielā mērā balstījās uz romiešu digestām un par to ir atstājis arī norādes oficiālajā likuma tekstā. Zem BVLK 4488. panta ir ietverta norāde “Nov. XCII, c. 1”. Atšifrējot šo norādi, secināms, F. G. fon Bunge ir atsaucies uz imperatora Justiniāna digestu atsaucēm,<sup>7</sup> konkrēti, uz 92. noveli (romiešu skaitlis XCII apzīmē skaitli 92). Šajā novelē atrodams neatņemamās daļas tiesīgā regulējuma mērķis un jēga – “mums arīdzan nepatīk pārāk liela nevienlīdzība, un kaut arī daži no bērniem var tikt vairāk atzīti no tēvu puses nekā citi, tomēr arī šo bērnu daļa nevar tikt samazināta līdz nepanesamam apmēram”.<sup>8</sup> Tālāk novelē norādīts – “ja vecāks veic dāvinājumu pārmērīgā apmērā, vienam vai vairākiem saviem bērniem, katram no bērniem ir jāsaņem daļa, sadalot mantojumu tam pienākošajā tiesīgajā daļā, kas vienlīdzīga summai, ko tā būtu sastādījusi, pirms tēvs devis dāvanu sevis vairāk mīļākajam bērnam vai bērniem. Tādejādi, tie vairāk nesūdzēsies par dāvanām, jo tie saņems sev pienākošos likumisko daļu no tēva īpašuma, kas ir paaugstināta par vērtību kāda tā ir, attiecīgi par vērtību, kāda tēvam bija pirms tā tika iztērēta ar dāvanām. [...] Kaut arī tēvs, kuram ir kāda saikne ar visiem saviem pēcnācējiem, var dot bērniem, ko tas mīl, vairāk, tas nedrīkst sāpināt citus ar pārmērīgām dāvanām un tādā veidā neievērot šeit mūsu uzliktās robežas. Tāda bija mūsu doma no paša sākuma. [...] Šie priekšraksti attiecas uz bērniem, kuri ir pateicīgi saviem vecākiem, ne uz tiem, kuri ir nepateicīgi, un kuriem tēvs taisnīgi pārmet tiesisku nepateicību. Ja tā šķiet un tiek izrādīta nepateicība, tādā gadījumā piemērojami priekšraksti par nepateicīgām personām”.

Iemesls romiešu tiesībās atrodamajam regulējumam, ka mantiniekiem vispār pastāv neatņemamas tiesības uz neatņemamo daļu, ir saistāms ar turīgas pilsoniskās sabiedrības saglabāšanas mērķi. Tas izriet no Justiniāna 18. noveles,<sup>9</sup> kuras ievaddaļā ir norādīti iemesli, kādēļ bērniem pienākas neatņemamā daļa: “Mēs bieži esam pārsteigti, ka juristi un imperatori atļāva likumiskiem bērniem atstāt tikai ceturto daļu no mantojuma, kamēr atlikušo daļu tēvs varēja novēlēt, kam vien grib; un viņš bieži to atstāj citiem radniekiem, svešiniekiem vai pat vergiem, kam tika novēlēta brīvība. Mēs visi esam pārsteigti, ka juristi un imperatori neko nedarīja, ja tēvam ir daudz bērnu, pat tad, ja viņi nav aizskāruši savus vecākus; un katrā gadījumā pat tad, ja ir desmit, vai lielāks skaits, viņi tiem nepiešķīra vairāk kā trīs divpadsmitās daļas no sava tēva mantojuma. Rezultāts ir tāds, ka bērni, kas pret tēvu tā dzīves laikā izturējās labi, pēc tēva nāves kļuva nabagi.”

Kā redzams, pamatojums neatņemamās daļas esamībai vēsturiski bijis pamatots nevis ar apstākli, ka bērni ar savu darbu arī ir palīdzējuši tēva mantai pieaugt un tāpēc būtu taisnīgi tiem piešķirt daļu no tās, bet gan ar saimnieciski politisko

<sup>6</sup> Сводъ мѣстныхъ указонений губерний остзейскихъ. Часть Третья. Законы Гражданские. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864.

<sup>7</sup> Ar institūciju, digestu un Justiniāna kodeksa apstiprināšanu Justiniāna likumdošana nebeidzās. Turpmāk viņš izdeva daudzus atsevišķus likumus, kam bija liela nozīme romiešu civiltiesību pilnveidošanā, it īpaši mantošanas nozarē. Justiniāna likumdošana izbeidzās ar viņa nāvi (565. g.), un jaunie likumi (*novellae leges*) palika bez oficiāla sakopojuma. Tomēr 168 likumi, kas bija izdoti laikā no 535. gada līdz 565. gadam, vēlāk tika sakopoti vienā krājumā *Novellae*. Sk.: Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 57. lpp.

<sup>8</sup> Justiniāna 92. novele. Pieejams: [https://www.uwoy.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/novels/81-100/novel%2092\\_replacement.pdf](https://www.uwoy.edu/lawlib/blume-justinian/ajc-edition-2/novels/81-100/novel%2092_replacement.pdf) [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>9</sup> The Enactments of Justinian. The Novels. XVIII. Pieejams: [https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N18\\_Scott.htm](https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/N18_Scott.htm) [aplūkots 16.01.2019.].

motīvu nodrošināt bērnus ar sākuma kapitālu pēc tēva nāves, tas ir, lai kapitāls maksimāli paliktu Romas pilsoņu īpašumā. Paturot prātā šī vēsturiskā regulējuma mērķi un laikmetu, kad un kāpēc tas ticis formulēts, cita starpā ir jāuzdod jautājums, vai neatņemamās daļas regulējums mūsdienās nav novecojis un vai vispār ir nepieciešams, ņemot vērā, ka tiesiskā un demokrātiskā valstī ikvienam ir tiesības uz mantu un brīvību un ka sabiedrības labklājība balstās uz izglītību, ko dod vecāki, nevis uz kapitālu, ko bērni saņem, vecākiem mirstot. Citiem vārdiem, bērniem nesaņemot neatņemamo daļu, sabiedrības sociālekonomiskais stāvoklis ne īstermiņā, ne ilgtermiņā nemainītos, un mūsdienu modernās sabiedrības pastāvēšana netiktu ar to apdraudēta. Likumdevējam tālākā nākotnē noteikti būs jāvērtē, vai mūsdienās ierobežojums brīvi rīkoties ar savu īpašumu dzīves laikā (dāvināt to ikvienam) ir samērīgs ar to mērķi, kāpēc vēsturiski šāds ierobežojums tika noteikts, un vai šāds ierobežojums joprojām ir leģitīms. Ņemot vērā, ka šī raksta mērķis nav analizēt šo jautājumu, autori tālāk pievērsīsies esošā regulējuma neskaidrībām.

## 2. Neatņemamās daļas tiesīgā prasījuma apmērs, tā rašanās un prasījuma noilgums

CL 1922. pants nenosaka brīdi, kad neatņemamās daļas tiesīgajam rodas prasījuma tiesības prasīt no apdāvinātā, lai izdod viņiem šo daļu. Tomēr gan no tiesību doktrīnas,<sup>10</sup> gan no tiesu prakses,<sup>11</sup> gan no likuma sistēmas izriet, ka šādas prasījuma tiesības rodas brīdī, kad mantinieks ir izteicis gribu pieņemt mantojumu. Tomēr prasījuma izlietošana nav neierobežota laika ziņā un kavējums tās izlietošanā rada šo tiesību zudumu.

Viens no personas subjektīvo tiesību izbeigšanās veidiem ir noilgums, kas reglamentēts Civillikuma 1893. pantā un paredz, ka “saistību tiesības izbeidzas, ja tiesīgā persona tās pienācīgi neizlieto likuma noteiktā noilguma termiņā”. Vispārējo subjektīvo tiesību izlietošanas noilguma termiņu paredz Civillikuma 1895. pants, no kura izriet, ka “visas saistību tiesības, kuras nav noteikti izņemtas no noilguma ietekmes un kuru izlietošanai nav likumā noteikti īsāki termiņi, izbeidzas, ja tiesīgā persona tās neizlieto desmit gadu laikā”. Turklāt noilguma tecējuma termiņš sākas ar brīdi, kad konkrētajai personai ir nodibinājies prasījums, kuru tā ir tiesīga realizēt. Tiesību doktrīnā noilguma kontekstā cita starpā atzīts: “[...] noilguma institūts civiltiesībās ir veidots ar mērķi novērst ilgstošu nenoteiktību mantiskajās attiecībās, radīt skaidrību par tiesībām un pienākumiem, kas varētu būt par strīda priekšmetu, bet ieinteresētā persona ilgstoši nav centusies panākt savu tiesību atzīšanu vai realizēšanu.”<sup>12</sup>

Tādējādi pamatots ir jautājums, cik ilgā laikā ceļama prasība par neatņemamās daļas izdošanu dāvinājuma līguma gadījumā.

<sup>10</sup> Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1977.

<sup>11</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 19.11.2013. spriedums lietā Nr. PAC 0399/2013 (Nr. C04369106), 9. punkts.

<sup>12</sup> Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. 2. izd. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 357. lpp.

Juridiskajā literatūrā iepriekš ir izteikts viedoklis, ka “[m]antnieka prasība par neatņemamās daļas izdošanu ir mantojuma prasības veids, jo atbilst mantojuma prasības priekšnoteikumiem”,<sup>13</sup> kā arī minēts, ka mantojuma prasību, apstrīdot testamentu, var celt arī “neatraidāmais mantnieks, kas nav atstumts, bet kas, testamentam stājoties spēkā pilnā apjomā, nesāņem savu neatņemamo daļu pilnīgi vai daļēji [...]”.<sup>14</sup>

Tomēr precīzākai izpratnei ir vērts aplūkot CL normas par mantojuma prasību. Proti, saskaņā ar CL 667. pantu “mantojuma prasību, ar kuru aizsargā mantojuma tiesību, var celt katrs mantnieks, vienalga, vai viņš aicināts pēc likuma, testamentā vai līguma un vai viņš prasa visu mantojumu vai tikai tā daļu”. Turklāt CL 670. pants paredz, ka “mantojuma prasības mērķis ir atzīt prasītāju vai nu par vienīgo mantnieku, vai par līdzmantnieku, un saskaņā ar to izdot viņam ar visiem pieaugumiem vai nu visu atstāto mantojumu, vai viņam pienākošos daļu, vai arī tos mantojuma priekšmetus, kas atrodas atbildētāja valdījumā”. Savukārt, “ja kāds neatņemamās daļas tiesīgais testamentā palicis neievērots vai bez likumiska iemesla atstumts no mantojuma, viņam ir tiesība prasīt, lai nodala viņa neatņemamo daļu, vai arī, ja viņam novēlēts mazāk par šo daļu, lai to papildina” (CL 788. p.). Minētais nozīmē, ka neatņemamās daļas tiesīgajam nav nedz jāapstrīd testaments, mantojuma līgums vai dāvinājuma līgums, nav jāprasa, lai to atzīst par mantnieku vai līdzmantnieku, kā arī nav jāprasa izdot viss mantojums vai tā daļa. “Tiesības uz neatņemamās daļas izdošanu nav apstrīdamas, tā kā tās ir ar likumu noteiktas neatņemamās daļas tiesīgā tiesības, kuras pēdējam nav īpaši jāpamato (CL 422. p.)”.<sup>15</sup> Neatņemamās daļas tiesīgajam ir prasījuma tiesības uz neatņemamās daļas izdošanu naudā (CL 423. p. 2. d.), tas ir, viņam ir tiesība prasīt, lai nodala viņa daļu vai lai to papildina, “[c]itādā ziņā testaments patur savu spēku” (CL 788. p.). Ir atzīts, ka tādējādi “testaments kā tāds paliek spēkā un tikai ekonomiskā ziņā tas uzskatāms par grozītu”.<sup>16</sup>

Neatņemamās daļas tiesīgo nevar atzīt par mantnieku, kas pretendē uz visu mantojumu vai mantojuma daļu CL mantojuma tiesību izpratnē. Pretēja izpratne novestu pie tā, ka tiek pārkāpta visa CL ietvertā materiālā neatņemamās daļas institūta būtība.<sup>17</sup> “Tā kā “neatraidāmais mantnieks” [tagad – neatņemamās daļas tiesīgais – autora piezīme] tiesību satura ziņā nav atzīstams par “mantnieku” CL izpratnē, viņa celtā *prasība nebūs mantojuma* prasība, bet gan mantiska prasība par viņam pienākošās neatņemamās daļas (puses no likumiskās mantojuma daļas

<sup>13</sup> Švemberga A. Mantojuma prasība. Jurista Vārds, 08.07.2003., Nr. 25/26 (283/284). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/?menu=DOC&id=76963> [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>14</sup> Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 180. lpp. Sk. arī: Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: TNA, 2012, 61. lpp.

<sup>15</sup> Šermukšnis I., Bulavs P., Solovjakovs J., Virko E. Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā. Pieejams: <https://tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 16.01.2019.].

Grozījumi Civillikumā: LV likums. 08.05.2014. Latvijas Vēstnesis, 22.05.2014., Nr. 98 (5158).

<sup>16</sup> Rotbergs A. Testēšanas brīvības ierobežojumi. Rīga, 1935, 10. lpp.

<sup>17</sup> “Likums taču neprasa, ka neatraidāmie mantnieki obligāti jāieceļ par mantniekiem. Pietiek, ja testators atstāj viņiem attiecīgu mantojuma daļu kādā citā veidā, kaut arī kā legātu. Tātad, pēc Vietējo Civillikuma Kopošanas (2011. p.) un jaunā Civillikuma (425. p. II. d.) nepastāv formālās neatņemamās mantošanas tiesības, bet tikai materiālas. Tāpēc nevietā termins “neatraidāmie mantnieki”.” (Lange V. Neatraidāmi mantnieki pēc jaunā civillikuma. Rīga, 1937.)

vērtības) izdošanu (CL 788. p.).<sup>18</sup> Uz minēto tika arī norādīts, izstrādājot grozījumus<sup>19</sup> CL Mantojuma tiesību daļā un atzīstot, ka “neatraidāmais mantinieks [tagad – neatņemamās daļas tiesīgais – autora piezīme] pēc likuma jēgas drīkst pretendēt nevis uz noteiktu mantojuma daļu kā tādu, bet tikai uz sev pienākošās daļas vērtību (Civillikuma 425. panta pirmā daļa). Neatraidāmais mantinieks tādā veidā nekļūst par līdzmantinieku”.<sup>20</sup>

Tādējādi neatņemamās daļas tiesīgajiem tomēr nav jāceļ mantojuma prasība, lai saņemtu sev piekritošo neatņemamo daļu, un, ievērojot CL 423. panta otrās daļas noteikumus un CL 788. pantu, ir ceļama prasība par neatņemamās daļas izdošanu, neapstrīdot ne pēdējās gribas rīkojumu, ne dāvinājuma līgumu. Minētais gan neattiecas uz tiem gadījumiem, kad neatņemamās daļas tiesīgais ir atstumts no mantojuma (CL 427. p.) un, apstrīdot atstumšanas pamatotību, apstrīd testamentu daļā par savu atstumšanu, jo pretējā gadījumā – neapstrīdot atstumšanu – neatņemamās daļas tiesīgais zaudē tiesības izprasīt savu neatņemamo daļu.

CL 423. panta trešā daļa skaidri noteic, ka “neatņemamās daļas tiesīgajam ir jāpiesaka sava tiesība uz neatņemamo daļu līdz uzaicinājumā noliktam termiņam. Ja līdz šā termiņa notecējumam viņš savu tiesību nepiesaka, tad atzīstams, ka viņš no tās atteicies”. Attiecīgi ir arī noteikta tiesiskā prezumpcija gadījumam, ja neatņemamās daļas tiesīgais savu tiesību nepiesaka.

Par neatņemamās daļas tiesīgā pienākumu pieteikt savas tiesības uzaicinājumā noteiktajā termiņā diskusijām vairs nevajadzētu būt, taču to nevar teikt par termiņu, kādā neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs celt tiesā prasību par neatņemamās daļas izdošanu.

Civillikuma 685. pants noteic, ka “mantojuma prasība noilgst pēc piecu gadu notecējuma, skaitot no tās dienas, kad radusies tiesība šo prasību celt (1896. p.)”.

Savukārt ne CL 423., ne 788. pants nenosauc nekādus termiņus neatņemamās daļas izdošanai prasības kārtībā, tāpēc rodas jautājums, cik ilgā laikā šāda prasība būtu ceļama. Uz nepieciešamību noteikt prasības termiņus neatņemamās daļas izprasīšanai ir ticis norādīts arī iepriekš, runājot par CL modernizāciju,<sup>21</sup> taču pagaidām šāds speciāls termiņš nav noteikts. Tāpēc joprojām aktuāls ir jautājums, vai, atzīstot, ka neatņemamās daļas tiesīgais neceļ mantojuma prasību, tomēr būtu pamats atzīt, ka šādai prasībai būtu piemērojams mantojuma prasības celšanas termiņš? Autoru ieskatā, atzīstot, ka neatņemamās daļas tiesīgajam nav jāceļ mantojuma prasība neatņemamās daļas izdošanai vai papildināšanai, nav likumīga pamata šādai prasībai piemērot mantojuma prasībai speciāli noteikto termiņu. Tas attiecīgi ļauj izdarīt secinājumu, ka neatņemamās daļas tiesīgā prasījumam par neatņemamās daļas izdošanu ir piemērojams vispārējais noilguma termiņš.

Ņemot vērā minēto, autoru ieskatā nav atzīstams par pamatotu tiesu praksē rodamais secinājums, ka “prasība par mantojuma neatņemamās daļas izprasīšanu

<sup>18</sup> Šermukšnis I., Bulavs P., Solovjakovs J., Virko E. Identificētie problēmu jautājumi Latvijas Republikas mantojuma tiesību regulējumā. Pieejams: <https://tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi>

<sup>19</sup> Grozījumi Civillikumā: LV likums. 08.05.2014. Latvijas Vēstnesis, 22.05.2014., Nr. 98 (5158).

<sup>20</sup> Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/6B344BFA6FFFD050C2257A92002B83D1?OpenDocument#b> [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>21</sup> Konceptija par Civillikuma Mantojuma tiesību daļas modernizāciju (informatīvā daļa). Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/documents/3232> [aplūkots 24.03.2019.]. Sk. arī: Zile K. Mantojuma prasības īpatnības. Grām.: Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā atrast pareizo līdzsvaru. LU 71. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 76.–83. lpp.

ir mantojuma prasība, uz kuru ir attiecināmi Civillikuma 1922. pirmās daļas un 685. panta noteikumi”.<sup>22</sup> Tāpat nebūtu atbalstāms arī viedoklis, ka “[...] arguments, ka tiesība izdot [...] pienākošos mantojuma neatņemamo daļu ir saistību tiesība, kas noilgst Civillikuma 1895. pantā noteiktajā 10 gadu termiņā, ir pretrunā līdzšinējai tiesu praksei, judikatūrai, ka arī Civillikuma Mantojuma tiesību daļas jēgai un mērķim”.<sup>23</sup>

Tiesu praksē ir atzīts, ka “neatraidāmais mantinieks savu neatņemamo daļu var izprasīt tikai tad, ja viņš izteicis gribu pieņemt mantojumu to termiņu ietvaros, kas norādīti Civillikuma 693. pantā”.<sup>24</sup> Atzīmējams, ka šis spriedums tika taisīts pirms grozījumu<sup>25</sup> Civillikuma Mantojuma tiesību daļā spēkā stāšanās,<sup>26</sup> tāpēc šobrīd papildus ir jāņem vērā arī CL 423. panta trešās daļas noteikums.

Tādējādi autoru ieskatā likumā būtu skaidri nosakāms, kāds ir termiņš, lai celtu prasību par neatņemamās daļas izdošanu, turklāt būtu izvērtējams, vai nebūtu lietderīgi tam noteikt saīsināto termiņu. Bez tam saskaņā ar CL 423. panta trešo daļu “neatņemamās daļas tiesīgajam ir jāpiesaka sava tiesība uz neatņemamo daļu līdz uzaicinājumā noliktam termiņam”. Materiālā norma neprecizē, kam, kā un kādā veidā tieši šī tiesība ir piesakāma, svarīgi ir, lai šī tiesība tiktu pieteikta uzaicinājumā noliktajā termiņā. Protams, vēlams, lai šī tiesība tiktu pieteikta zvērinātam notāram, bet nav izslēgts, ka neatņemamās daļas tiesīgais uzaicinājumā noteiktajā termiņā uzreiz var celt prasību tiesā.<sup>27</sup> Turklāt jāņem vērā, ka CL 1922. pantā minētajā gadījumā prasība var tikt celta arī pret personu, kas nav testamentārais un līgumiskais mantinieks vai legatārs, un tādējādi vienošanās par neatņemamās daļas nodalīšanu notariālajā procesā nemaz nav iespējama. Ja neatņemamās daļas tiesīgais piesaka savu tiesību zvērinātam notāram, tad gadījumā, ja “[n]eatņemamās daļas tiesīgie ar mantiniekiem nevienojas, zvērināts notārs izskaidro neatņemamās daļas tiesīgajiem viņu tiesības pieprasīt pienākošos neatņemamo daļu, ceļot prasību tiesā, un izsniedz viņiem lietvedības kārtībā apliecinātu mantojuma apliecības kopiju”.<sup>28</sup> Līdz ar to būtu jābūt pilnīgai skaidrībai un vienotai praksei par prasības celšanas termiņiem, nepieļaujot interpretācijas iespējas. Raugoties uz teorijā un tiesu praksē izteiktajām atziņām un ņemot vērā CL 423. panta noteikumus, lietderīgāk būtu jautājumu noregulēt ar grozījumiem CL, nosakot konkrētu prasības celšanas termiņu.

Iepriekš minētā Augstākās tiesas sprieduma kontekstā cita starpā ir uzsvērts, ka gadījumā, “ja neatraidāmais mantinieks ir izteicis gribu mantojumu pieņemt likumā noteiktajā kārtībā, proti, viena gada laikā, tas nozīmē, ka viņš ir vēlējis mantojumu iegūt. Taču, ja, neraugoties uz gada laikā izteikto gribu mantojumu

<sup>22</sup> Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 09.04.2018. spriedums lietā Nr. C33466816, 12. punkts.

<sup>23</sup> Ibid.

<sup>24</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu tiesu departamenta 27.03.2013. spriedums lietā Nr. SKC-91/2013, 6.2. punkts.

<sup>25</sup> Grozījumi Civillikumā: LV likums. 08.05.2014. Latvijas Vēstnesis, 22.05.2014., Nr. 98 (5158).

<sup>26</sup> Sīkāk sk.: Zīle K. Neatņemamās daļas tiesīgā jēdziens, tiesību un pienākumu saturs Civillikumā. Grām.: Latvijas Universitātes 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 622.–632. lpp.

<sup>27</sup> Sk., piemēram: Rīgas apgabaltiesas 25.02.2019. spriedums lietā Nr. C68279018 [nav publicēts, šī raksta sagatavošanas brīdī nav stājies likumīgā spēkā].

<sup>28</sup> Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 618 “Par mantojuma reģistra un mantojuma lietu vešanu”: Ministru kabineta noteikumi. 04.08.2008. Latvijas Vēstnesis, 22.08.2008., Nr. 130 (3914), 83. punkts.

iegūt, šāda iespēja zudusi tā iemesla dēļ, ka mantojuma atstājējs ir visu mantu atdāvinājis, tad neatraidāmam mantiniekam ir tiesības neatņemamo daļu izprasīt Civillikuma 1922. pantā noteiktajā kārtībā”.<sup>29</sup>

Attiecībā uz prasītās (izprasāmās) mantas apmēru saistībā ar CL 1922. panta regulējumu Augstākā tiesa savā praksē ir atzinusi, ka atbilstoši CL 1922. panta otrajai daļai neatņemamā daļa aprēķināma no dāvinātāja mantas stāvokļa dāvināšanas laikā, nevis no atsavinātās mantas sastāva un vērtības dāvinātāja nāves brīdī.<sup>30</sup> Šāds pats secinājums atrodams arī autoritatīvā tiesību literatūrā.<sup>31</sup>

### 3. Laika ierobežojums pagātnē neatņemamās daļas tiesīgajam izprasīt neatņemamo daļu no dāvanas

Kā jau norādīts ievadā, CL nenosaka, cik senus dāvinājumus, ko veicis mantojuma atstājējs, neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs prasīt pārskatīt, tas ir, izprasīt no apdāvinātā neatņemamo daļu.

Augstākās tiesas praksē ir atrodams 2013. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. SKC-195/2013,<sup>32</sup> saskaņā ar to 2009. gada 6. aprīlī tiesā celta prasība par tiesību atzīšanu uz mantojuma neatņemamo daļu, norādot, ka 2008. gada 10. novembrī miris prasītājas tēvs, kuram piederēja namīpašums Rīgā, bet ko tēvs ar 1994. gada 23. novembrī noslēgto dāvinājuma līgumu atsavinājis savai laulātajai, kuras īpašuma tiesības zemesgrāmatā nostiprinātas 1997. gada 14. martā. Izskatot minēto lietu, Augstākā tiesa nav norādījusi uz apstākli prasības tiesību neesamībai, ka kopš dāvinājuma izpildes un mantojuma atstājēja nāves ir pagājuši vairāk nekā 10 gadi, tādējādi nostājoties pozīcijā, ka tiesības izprasīt neatņemamo daļu no dāvanas netiek aprobežotas laika ziņā uz pagātņi. Šāda nostāja nozīmē, ka no ikviena dāvinājuma, ko mantojuma atstājējs savas dzīves laikā ir veicis, neatraidāmās daļas tiesīgais ir tiesīgs izprasīt savu daļu, ja, protams, dāvinājuma izdarīšanas brīdī neatņemamā daļa ir lielāka nekā no dāvanas izprasāmā daļa.<sup>33</sup>

Pieejā, ka tiek pārskatītas tiesiskās attiecības, kas ir senākas par 10 gadiem, ir unikāla un ārkārtīgs izņēmums no tiesiskās noteiktības principa. Civiltiesībās termiņš, pēc kura tiesiskās attiecības vairs nevar tikt revidētas, ir noteikts vairāku būtisku iemeslu dēļ.

Šāda termiņa (noilguma) noteikšana jēga un mērķis saskatāms gan no *publisko*, gan *privāto* interešu aspekta. Publiskās intereses izpaužas tajā, ka noilguma institūts neļauj kreditoram savu prasījumu īstenot neierobežoti ilgā laika posmā.<sup>34</sup> Šāds ierobežojums noteikts, ievērojot apsvērumu: jo ilgāks laiks paiet kopš apstrīdamo tiesisko attiecību nodibināšanās brīža, jo grūtāk parādniekam ir atspēkot iespējamā prasījuma nepamatotību, strīdīgumu. Iespēja prasīt pārskatīt senas tiesiskās

<sup>29</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 27.03.2013. spriedums lietā Nr. SKC-91/2013, 6.2. punkts.

<sup>30</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 25.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-195/2013.

<sup>31</sup> Эрдман К. Обязательственное право губерний Прибалтийских: (Из курса проф. Эрдмана). Пер. и доп. примеч. М. О. Гредингера. Рига: изд. почет. мировой судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 526.

<sup>32</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 25.10.2013. spriedums lietā Nr. SKC-195/2013. Pieejams: [www.at.gov.lv/downloadlawfile/3029](http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3029) [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>33</sup> Эрдман К. 1908, с. 526.

<sup>34</sup> Eidgenössisches Justiz- und Polizeidepartement EJPD. Bundesamt für Justiz BJObligationenrecht (Revision des Verjährungsrechts). Bericht zum Vorentwurf. Schweiz. August, 2011, S. 6–7.



attiecības, kuras tādējādi varētu tikt balstītas uz nepilnīgiem juridiskiem faktiem, satur bīstamību pareizam tiesisko attiecību noregulējumam un tādā arī drošai un noteiktai civiltiesiskai apgrozībai.<sup>35</sup> Tādējādi noilguma termiņš ir noteikts, tai skaitā tiesiskās drošības un noteiktības interesēs,<sup>36</sup> kas rezultējas stabilākā civiltiesiskā apgrozībā. Savukārt no privāto tiesību interešu skatpunkta noilguma institūts aizsargā parādnieku, tas ir noteikts parādnieka interesēs,<sup>37</sup> kuram neierobežoti ilgā laika posmā nav jābūt nedrošam par tiesisko attiecību pabeigtību. Līdz ar to noilguma regulējuma tiesībpolitiskais mērķis ir nodrošināt tiesisko attiecību stabilitāti un noteiktību noteiktā laika posmā (tiesisko attiecību mieru),<sup>38</sup> novērst nenoteiktību mantiskajās attiecībās.<sup>39</sup> Noilgums sabalansē vienas personas (kreditora) intereses gūt apmierinājumu no parādnieka (*saistību saistošā spēka princips*) un citas personas (parādnieka) paļaušanos uz tiesisko attiecību nemainīguma ilgumu noteiktu laiku, kas nozīmē paļaušanos uz tiesisko attiecību galīgumu un negrozāmību (*saistību terminētā spēka princips*).<sup>40</sup>

Lai arī iepriekš minētie apsvērumi attiecas uz noilguma institūtu, tomēr noilguma idejas un mērķa aspekti ir tādā pašā mērā attiecināmi arī uz termiņu, kādā neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs pārskatīt mantojuma atstājēja dāvinājuma darījumus pagātnē. Kā jau minēts, termiņš 10 gadi, kura laikā attiecības ne no vienas iesaistītās puses netiek apšaubītas, ir kompromiss starp kreditora un parādnieka interesēm, kas noteikts civiltiesiskās apgrozības stabilitātes interesēs. Civiltiesiskās attiecības nevar tikt pakļautas pārvērtēšanai neierobežoti ilgā laika posmā uz pagātni, jo tas izjauc tiesisko noteiktību.

Kā secinājis viens no Eiropas Līgumtiesību principu III daļas izstrādātājiem, Reinhard Cimmermans (*Reinhard Zimmerman*), pēdējās privāttiesību modernizēšanas tendences ietekmējušas arī vispārējā noilguma regulējuma attīstību ar vairākām kopējām iezīmēm, tai skaitā saskatāma tendence saīsināt vispārējos noilguma termiņus.<sup>41</sup> Šādu pašu tendenci satur arī Kopējais modelis<sup>42</sup> (DCFR).

Līdz ar to, iztulkojot CL 1922. pantu jautājumā par to, cik ilgā laikā posmā pagātnē neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs izprasīt savu daļu no apdāvinātā, pēc analogijas būtu jāpiemēro Civillikuma 1895. pantā noteiktais 10 gadu termiņš, jo neierobežota termiņa piemērošana būtu pretrunā civiltiesiskās apgrozības un tiesiskās noteiktības principiem. To, ka neatņemamās daļas izprasīšana no apdāvinātā netiek pieļauta bezgalīgi ilgu laiku uz pagātni, norāda arī citu valstu regulējums.

Igaunijas Mantojuma likuma (*Law of Succession Act*) 106. panta otrajā daļā attiecībā uz mantinieku neatņemamās daļas noteikšanu norādīts, ka mantojumā ietilpst arī tā manta, ko mantojuma atstājējs dāvinājis pēdējo trīs gadu laikā, lai

<sup>35</sup> Буковский В. 1914, с. 1522.

<sup>36</sup> Brox H., Walker W.-D. Schuldrecht Allgemeiner Teil. München, 2015, S. 286.

<sup>37</sup> Wolf M., Neuer J. Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. 10. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2012, S. 261.

<sup>38</sup> Буковский В. 1914, с. 1522.

<sup>39</sup> Torgāns K. Saistību tiesības. Rīga: Mācību grāmata, 2014, 246. lpp.

<sup>40</sup> Kārklīņš J. Noilgums piespiedu nomas attiecībās komerciesībās. Jurista Vārds, 2018, Nr. 9 (1015).

<sup>41</sup> Zimmermann R. Comparative Foundations of European Law of Set-Off and Prescription. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, pp. 77–78.

<sup>42</sup> Sk. Kopējā modeļa (DCFR) III grāmatas 7:201. pantu.

samazinātu neatņemamo daļu.<sup>43</sup> Savukārt šī panta sestajā daļā noteikts, ka šī prasība nevar tikt apmierināta, ja kopš šīs mantas dāvinājuma ir pagājuši 10 gadi.<sup>44</sup>

Šveices tiesībās (Šveices Civilkodeksa 527. pants) un doktrīnā atzīts, ka apdāvinātājiem ir jāatlīdzina neatņemamās daļas tiesīgajiem dāvinājums, ja dāvinājums ir veikts piecu gadu laikā pirms dāvinātāja nāves.<sup>45</sup> Šis pants arīdzan noteic, ka atlīdzināmi ir tādi dāvinājumi, kurus dāvinātājs brīvi varēja atsaukt. Šajos dāvinājumos gan nav iekļautas gadījuma rakstura dāvanas. Cita starpā Civilkodeksa 527. panta cetur্তā daļa noteic, ka atlīdzināmi ir arī tādi ieguldījumi, kuri acīmredzami veikti, lai apietu mantinieku neatņemamo daļu.<sup>46</sup>

Savukārt Vācijas BGB<sup>47</sup> 2325. paragrāfa pirmā daļa un trešā daļas otrais teikums nosaka: “Ja mantojuma atstājējs devis dāvinājumu, tad neatņemamās daļas tiesīgais var, lai paplašinātu savu neatņemamo daļu, prasīt tādu vērtību, par kādu palielinās neatņemamā daļa, ja dāvinātā lieta tiek pieskaitīta mantojumam. [...] Ja ir pagājuši 10 gadi kopš veikta dāvinājuma darbības, tad dāvinājums netiek ņemts vērā”, tas ir, nav iespējams izprasīt neatņemamo daļu no apdāvinātā par dāvinājumu, kas vecāks par 10 gadiem.

Vācijas likumdevējs ir centies sabalansēt gan neatņemamās daļas tiesīgā (vācu val. – *Pflichtteilsberechtigzte*) tiesības uz mantojuma neatņemamo daļu, gan apdāvinātā intereses. Tas ir darīts nolūkā novērst situāciju, kad mantojuma atstājējs pirms nāves lielākā vai mazākā mērā “izdāļā” (dāvina) savu mantu, tādā veidā mazinot neatņemamo daļu, kas pienāktos kādam no neatraidāmajiem mantiniekiem. Ar īpašu neatņemamās daļas ierobežojuma prasību (vācu val. – *Pflichtteilsergänzungsanspruch*) neatņemamās daļas tiesīgais tiek nostādīts tādā stāvoklī, it kā dāvinājums iekļautos vēl aizgājēja palikušajā mantā. Šādā gadījumā neatņemamā daļa tiek aprēķināta tādējādi, ka dāvinājuma vērtība tiek fiktīvi pieskaitīta aizgājēja palikušajai mantai.<sup>48</sup>

BGB 2325. paragrāfa piemērojamību ierobežo BGB 2330. paragrāfs, kas noteic, ka 2325. paragrāfa tvērumā neietilpst dāvinājumi, kuri ir dāvināti morāla pienākuma dēļ un kad ņemta vērā vispārpieņemtā pieklājība. Tā kā “morāls pienākums” un “pieklājība” ir ģenerālklausulas, tad katru gadījumu atsevišķi izspriež tiesa. Šādu ģenerālklausulu gadījumā jānovērtē lietas apstākļi,<sup>49</sup> un tie jāvērtē pēc objektīviem kritērijiem. Tiesu prakse šādu jēdzienu konkretizēšanā ir spējusi dot tikai vispārīgas norādes. Šādu jēdzienu konkretizēšanā jāņem vērā, ka arī sabiedrības struktūra laika gaitā mainās. Piemēram, Reiha tiesa 1931. gadā tēva dāvinātu uzņēmumu savam dēlam par gadiem ilgu līdzdarbību atzina par dāvinātu

<sup>43</sup> Law of Succession Act [Igaunijas Mantojuma likums]. Pieņemts 17.01.2008. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/528032016001/consolide/current> [aplūkots 15.01.2019.].

<sup>44</sup> *Ibid.*

<sup>45</sup> Erbvorbezüge und Schenkungen. Pieejams: <https://www.vermoegenszentrum.ch/ratgeber/wissens-beitrage/privatkunden/nachlass-planen/erbvorbezuge-und-schenkungen.html> [aplūkots 15.01.2019.].

<sup>46</sup> Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Rumo-Jungo A. Das Schweizerische Zivilgesetzbuch, 12. Aufl. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG Schulthess, 2002, S. 592.

<sup>47</sup> Bürgerliches Gesetzbuch. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [aplūkots 16.01.2019.].

<sup>48</sup> Pflichtteilsergänzungsanspruch wegen Schenkungen. Pieejams: <https://www.erbrecht-lahn.de/erbrecht/pflichtteil/pflichtteilsergaenzungsanspruch/> [aplūkots 15.01.2019.].

<sup>49</sup> Jauernig O. Bürgerliches Gesetzbuch Kommentar. 11. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2004, § 2330, Rn. 11, S. 1916.

morāla pienākuma dēļ,<sup>50</sup> taču to nevar attiecināt uz jebkuru vispārīgu gadījumu. BGB 2330. paragrāfa tvērumā iekļaujas arī aiz pieklājības dāvinātas lietas, kā arī mazas dāvanas īpašās vai svētku dienās (dzimšanas dienās, Ziemassvētkos, kāzās).<sup>51</sup> Tomēr spriedumā 7 U 1801/05<sup>52</sup> tiesa neatzina vīra dāvināto dāvanu sievietei par atbilstošu morāla pienākuma mērauklai un atzina, ka šādi dāvinājumi nav pakļaujami morāla pienākuma mērauklai. Dažkārt BGB 2330. paragrāfa nosacījumiem atbilst tā saucamie “pašupurēšanās gadījumi”, tas ir, ja kopjamā persona uzdāvina kaut ko savai kopējai par aprūpi.<sup>53</sup>

Salīdzinājumam ar CL, kas maz regulē iepriekš minētos jautājumus, Vācijas likumdevējs veica BGB 2325. paragrāfa grozījumus, kas stājās spēkā 2010. gada 1. janvārī. Salīdzinājumā ar līdz tam spēkā esošo likumisko regulējumu jaunais regulējums BGB 2325. paragrāfa trešajā daļā ievieša pakāpenisku izprasāmās dāvinājuma daļas vērtības samazināšanu. Līdz tam spēkā esošais regulējums paredzēja robustu 10 gadu termiņu, pēc kura dāvinājums netiek skaitīts klāt neatņemamās daļas tiesīgo neatņemamajai daļai. Tādējādi arī pirms 10 gadu notecējuma dāvinājums būtu jāņem vērā pilnā apmērā, aprēķinot neatņemamo daļu.<sup>54</sup>

Tomēr kopš 2010. gada saskaņā ar BGB 2325. paragrāfa trešo daļu tikai pirmā gada laikā mantojums tiek skaitīts savas mantas pilnajā apmērā. Tad katru gadu dāvinājuma vērtības ieskaitīšana neatņemamajā daļā samazinās par 1/10 daļu, tas nozīmē, ka gadījumā, ja kopš dāvinājuma ir pagājuši 10 gadi, uz neatņemamo daļu mantojuma atstājēja dāvinājums nevar atstāt nekādu ietekmi.

BGB 2325. paragrāfa grozījumu likumprojekta apspriešanā viens no iemesliem, kādēļ šādas izmaiņas bija nepieciešamas, tika minēta pušu (mantinieku un apdāvināto) norāde uz smagnējo, šīs personas noslogojošo vēsturisko regulējumu, kas dāvinājumu pirms 10 gadu notecējuma lika ieskaitīt neatņemamajā daļā pilnā apmērā.<sup>55</sup>

Likumprojekta anotācijā, kas pamato jauna regulējuma nepieciešamību BGB 2325. paragrāfa trešajā daļā, norādīts šāds pamatojums: jaunais regulējums kalpo par labu neatņemamās daļas tiesīgajam, lai novērstu tam neizdevīgus dāvinājumus no mantojuma atstājēja puses. Vēsturiskā likumdevēja griba bija ierobežot domu par mantojuma atstājēja vēlmi radīt neizdevīgāku stāvokli neatraidāmajiem mantiniekiem ar 10 gadu termiņu, un tā pamatdoma ir saglabāta arī grozījumos. Jo ilgāks laiks pagājis kopš dāvinājuma, jo mazāka ir iespējamība, ka mantojuma atstājējam bija nodoms atstāt neatņemamās daļas tiesīgo neizdevīgākā stāvoklī. Tagad termiņš ir noteikts fleksiblāks, un ieviests tā saucamais Pro-Rata risinājums.

<sup>50</sup> Kesall-Wulf S. (Red.), Lange W. K. (Bearb.). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 10, 7. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 2330 Rn. 7 (turpmāk – MüKoBGB/Lange, 7. Aufl. 2017, BGB).

<sup>51</sup> MüKoBGB/Lange, 7. Aufl. 2017, BGB § 2330 Rn. 2.

<sup>52</sup> Piemēram, Vācijas Augstākās Federālās zemes tiesas Koblenzā 13.07.2006. spriedums lietā 7 U 1801/05, kur vērtēja rotaslietu atbilstību šādam definējumam – rotaslietas vīrs bija dāvinājis sievietei. Tiesa nonāca pie secinājuma, ka vīra dāvinājums sievietei nepakļaujas 2330. paragrāfam.

<sup>53</sup> Schulze R., Dörner H., Ebert I., Eckert J., Hoeren T., Keamper R., Saenger I., Schulte Nolke H., Staudinger A. Bürgerliches Gesetzbuch Nomos Kommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 2330, S. 2141, Rn. 2.

<sup>54</sup> Sk.: Änderung § 2325 BGB vom 01.01.2010. Pieejams: <https://www.buzer.de/gesetz/6597/al23025-0.htm> [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>55</sup> Ibid., S. 15.

Šāds risinājums, anotācijas vārdiem, “ir praktiskāks un vairo taisnīgumu. Tādā veidā tiek ievērotas arī apdāvinātā taisnīgās intereses”.<sup>56</sup>

Kā norādīts doktrīnā, agrāk Vācijas Federālā Augstākā tiesa uzskatīja: lai neatņemamās daļas tiesīgais celtu šādu neatņemamās daļas prasību par dāvinājuma atlīdzināšanu, ir nepieciešams, lai prasītājs dāvinājuma brīdī jau būtu ieguvis savu tiesisko statusu kā neatraidāmās daļas tiesīgais.<sup>57</sup> Tomēr Vācijas Federālā Augstākā tiesa 2012. gada spriedumā IV ZR 250/11<sup>58</sup> atteicās no līdzšinējās judikatūras un nosprieda, ka pēcnācējs, ceļot prasību par neatņemamās daļas ierobežošanu, var arī dāvinājuma brīdī nebūt jau ieguvis statusu kā neatņemamās mantojuma daļas tiesīgais. Tiesa uzskatīja, ka neatņemamās daļas tiesībām ir jāpastāv mantojuma atklāšanās brīdī, taču pats dāvinājums var būt noticis arī, pirms kāda persona ir ieguvusi savu tiesisko statusu kā neatņemamās daļas tiesīgā.<sup>59</sup> Sprieduma motīvu daļā tiesa, izvērtējot gan gramatisko (2325. paragrāfā nav norādes uz neatņemamās daļas tiesību pastāvēšanu, mirušajam veicot dāvinājumu vēl dzīvam esot), gan vēsturisko (likumdevējs jau likumprojekta apspriešanas laikā bija atteicies no šāda ierobežojuma iekļaušanas likuma tekstā), gan teleoloģisko iztulkošanas metodi (likuma jēga un mērķis ir nodrošināt neatņemamās daļas tiesīgos ar kādu daļu no aizgājēja mantas ar īpašu saistībtiesisku prasījumu, un faktam, ka neatņemamās daļas tiesība pastāv jau dāvinājuma brīdī, nav nekādas nozīmes), – nonāca pie pamatota secinājuma, ka šāds ierobežojums nav nepieciešams.<sup>60</sup>

Ņemot vērā iepriekš minēto, par pareizu CL 1922. panta interpretāciju Latvijā būtu uzskatāma interpretācija, ka neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs izprasīt neatņemamo daļu no apdāvinātā par mantojuma atstājēja veiktu dāvinājumu, ja šis dāvinājums nav vecāks par 10 gadiem. Bez tam saprātīgs un pārskatāms termiņš attiecībā uz izdarīto dāvinājumu ļautu arī vieglāk un precīzāk atbilstoši CL 1922. panta otrajai daļai noteikt dāvinātāja mantas stāvokli dāvināšanas laikā, lai korekti aprēķinātu izmaksājamo neatņemamo daļu.

## Kopsavilkums

1. Mantojuma prasības mērķis ir atzīt prasītāju vai nu par vienīgo mantinieku, vai par līdzmantinieku un saskaņā ar to izdot viņam ar visiem pieaugumiem vai nu visu atstāto mantojumu, vai viņam pienākošos daļu, kas ar neatņemamās daļas tiesīgā prasību par neatņemamās daļas izdošanu nekādā veidā netiek sasniegta. Tāpēc neatņemamās daļas tiesīgajiem nav jāceļ mantojuma prasība, lai saņemtu sev piekritošo neatņemamo daļu, bet, ievērojot CL 423. panta otrās daļas noteikumus un CL 788. pantu, ir ceļama prasība par neatņemamās daļas izdošanu, neapstrīdot ne pēdējās gribas rīkojumu, ne dāvinājuma līgumu. Attiecīgi neatņemamās daļas tiesīgā prasībai nav piemērojams mantojuma prasības 5 gadu noilguma termiņš. Tas nozīmē, ka neatņemamās daļas tiesīgā prasībai ir piemērojams vispārējais noilguma

<sup>56</sup> Drucksache 96/08, Entwurf eines Gesetzes zur Änderung des Erb- und Verjährungsrechts [likumprojekta 2. anotācija], S. 45–46. Pieejams: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/brd/2008/0096-08.pdf> [aplūkots 14.01.2019.].

<sup>57</sup> MüKoBGB/Lange, 7. Aufl. 2017, BGB, § 2325, Rn. 7.

<sup>58</sup> Vācijas Augstākās Federālās tiesas 23.05.2012. spriedums lietā IV ZR 250/11.

<sup>59</sup> Ibid., Rn. 13.

<sup>60</sup> Vācijas Augstākās Federālās tiesas 23.05.2012. spriedums lietā IV ZR 250/11, Rn. 15., 16., 18.

termiņš – 10 gadi, taču būtu noteikti apsverams, vai nevajadzētu noteikt speciālu termiņu šādas prasības celšanai.

2. CL neskaidrs ir jautājums par to, cik garš ir šis noilgums un cik senus dāvinājumus, ko veicis mantojuma atstājējs, neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs prasīt pārskatīt, tas ir, izprasīt no apdāvinātā neatņemamo daļu. Iztulkot CL 1922. pantu jautājumā par to, cik ilgā laika posmā pagātnē neatņemamās daļas tiesīgais ir tiesīgs izprasīt savu daļu no apdāvinātā, pēc analogijas būtu jāpiemēro CL 1895. pantā noteiktais 10 gadu termiņš, jo neierobežota termiņa piemērošana būtu pretrunā civiltiesiskās apgrozības un tiesiskās noteiktības principiem, kā arī būtu precīzāk izpildāmas CL 1922. panta otrajā daļā noteiktās prasības par dāvinātāja mantas stāvokļa noskaidrošanu dāvināšanas laikā, lai korekti aprēķinātu izmaksājamo neatņemamo daļu.

# NETAISNI IEDZĪVOTĀ ATPRASĪJUMS TIESISKĀ PAMATA “VĒLĀKAS ATKRIŠANAS” DĒĻ

## RECLAIM OF UNJUST ENRICHMENT WHEN THE LEGAL GROUNDS FOR ACQUISITION HAVE CEASED TO EXIST

**Erlens Kalniņš, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

### Summary

The present paper is dedicated to analysis of paragraph 2, Section 2389 of the Civil Law “Claim of unjust enrichment in case no legal grounds exist” (*condictio sine causa*) – the claim of unjust enrichment in case when the legal grounds have ceased to exist (*condictio ob causam finitam*). Critically evaluating the narrow interpretation of paragraph 2 of Section 2389 as given by the Supreme Court in the most recent case law and examining the meaning of *condictio ob causam finitam* in Roman (Digest) law, as well as Swiss and German law, the present paper discusses the cases identified in Latvian law, when the legal grounds have “later ceased to exist” and Section 2389, paragraph 2 is applicable. The article also briefly describes the legal regulations pertinent to claim of unjust enrichment in particular cases.

**Atslēgvārdi:** netaisna iedzīvošanās, atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ, tiesiskā pamata “vēlāka atkrišana”, *condictio ob causam finitam*

**Keywords:** unjust enrichment, reclaim of unjust enrichment in case no legal grounds exist, later cessation of legal grounds, *condictio ob causam finitam*

### Ievads

[1] Civillikuma (turpmāk – CL) 2369.–2392. panta noteikumi, kas regulē “prasījumu no netaisnas iedzīvošanās”, pēc būtības negrozītā, taču saīsinātā veidā ir tikuši pārņemti no attiecīgajiem 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL) 3680.–3736. panta noteikumiem par “atprasījumu neesoša parāda izpildījuma dēļ”.<sup>1</sup>

Vispārīgi raksturojot minētās VCL un CL normas, kas regulē netaisnas iedzīvošanās institūtu, juridiskajā literatūrā arvien ticis uzsvērts, ka šīs normas seko

<sup>1</sup> Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928, 425.–430. lpp.

romiešu tiesībām (jeb “romiešu tiesību doktrīnai”)<sup>2</sup> un atbilst “pandektu tiesību tradīcijām”.<sup>3</sup> Un tik tiešām – atbilstoši romiešu (pandektu) tiesību sistēmai<sup>4</sup> CL 2369.–2383. pantā regulēts “neesoša parāda izpildījuma atprasījums” (lat. val. – *condictio indebiti*), CL 2384.–2386. pantā regulēts “nākoša notikuma izredzē izpildītā atprasījums” (lat. val. – *condictio causa data causa non secuta*, resp., *condictio ob causam datorum*), CL 2387.–2388. pantā regulēts “atprasījums netikumīga vai pretlikumīga pamata dēļ” (lat. val. – *condictio ob turpem vel iniustam causam*), un CL 2389.–2390. pantā regulēts “atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ” (lat. val. – *condictio sine causa*).<sup>5</sup> Turklāt no terminoloģijas viedokļa ne tikai Latvijas,<sup>6</sup> bet arī, piemēram, Vācijas un Šveices juridiskajā literatūrā norādīts, ka, ņemot vērā romiešu tiesību ietekmi, prasījumi no netaisnas iedzīvošanās tiek dēvēti arī par “kondīcijām”.<sup>7</sup>

[2] Lai prasības tiesvedības kārtībā atprasītu netaisni iedzīvoto, praksē visbiežāk tiek izmantots CL 2389.–2390. pantā regulētais “atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ” (*condictio sine causa*).

No vienas puses, šī prasījuma plašo pielietojumu praksē cita starpā attaisno tas, ka – atšķirībā no *condictio indebiti* (sk. CL 2369. p. 1. d., 2373. p.) – atprasījumam jebkāda pamata trūkuma dēļ nav nepieciešams, lai atprasāmā izpildījuma izdarīšanas brīdī prasītājs būtu atvainojami maldījies par attiecīga pienākuma esamību, jo pietiek ar to, ka atprasāmais izpildījums ir nonācis, respektīvi, atrodas, atbildētāja mantā bez jebkāda tiesiska pamata (sk. CL 2389. p.). Tā kā uz abu šo atprasījuma tiesību priekšmetu attiecas vieni un tie paši noteikumi (sk. CL 2376.–2380., 2390. p.), prasītājam var būt izdevīgāk pamatot savu prasību nevis ar CL 2369. pantu, bet gan ar CL 2389. pantu.<sup>8</sup>

Taču, no otras puses, dodot CL 2389. panta iztulkojumu, Augstākās tiesas jaunākajā praksē šīs normas piemērošanas joma ir tikusi būtiski sašaurināta, to reducējot vien uz gadījumiem, kad atprasāmā izpildījuma iegūšanai jau no paša sākuma nav bijis tiesiska pamata (sk. tālāk [5] punktu). Uzreiz jāteic, ka šāds

<sup>2</sup> Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. IV. Obligationenrecht. Rīga: N. Kummel's Verlag, 1894, S. 531; Синайский В. И. Основы гражданского права (в связи с частью III свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии). Вып. II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Издание акц. о-ва Валтерс и Рапа, 1926, с. 294; Abramsons M. Uz kādiem netaisnas iedzīvošanās gadījumiem attiecināmi civ. lik. 3734.–3736. p.p. Rīga: [b. i.], 1936, 3. lpp.; Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 237. lpp.; Nordmane A. Atsevišķi netaisnas iedzīvošanās jautājumi Civillikumā. Jurista Vārds, 22.05.2018., Nr. 21 (1027).

<sup>3</sup> Balodis K. Iepriekšējas piezīmes pirms CL 2369. panta. Grām: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 648. lpp.

<sup>4</sup> Sk., piemēram: Arndts L. Lehrbuch der Pandekten. 3. Aufl. München: Literarisch-artistische Anstalt der J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1859, §§ 340–345, S. 539–548; Vangerow K. A. Lehrbuch der Pandekten. Bd. 3, 7. Aufl. Marburg und Leipzig: N. G. Elwert'sche Universitäts-Buchhandlung, 1869, §§ 624–628, S. 380–412; Dernburg H., Sokolowski P. System des Römischen Rechts. Der Pandekten. 8. Aufl. Berlin: Verlag von H. W. Müller, 1912, §§ 393–398, S. 834–845; Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2005, §§ 280–285, с. 704–714.

<sup>5</sup> Sk.: Erdmann C. 1894, S. 532; Тютрюмовъ И. М. Гражданское право. Изд. 2. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 316–318; Abramsons M. 1936, 6. lpp.; Balodis K. 1998, 649., 661., 663., 665. lpp.

<sup>6</sup> Balodis K. 1998, 648. lpp.

<sup>7</sup> Sk.: Looschelders D. Schuldrecht. Besonderer Teil. 11. Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 2016, Rn. 1010; Gauch P., Schluep W. R., Schmid J., Rey H. Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. Bd. I, 7. Aufl. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag, 1998, N 1465.

<sup>8</sup> Balodis K. 1998, 652., 654., 665.–666. lpp.

likuma iztulkojums ne tikai ierobežo minētā atprasījuma praktisko pielietojamību, bet arī ignorē CL 2389. panta otrajā daļā noteikto, ka attiecībā uz atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ (*condictio sine causa*) “nav nekādas nozīmes”, vai atprasāmā izpildījuma “iegūšanai nav bijis pamata no paša sākuma, jeb vai pamats, kas agrāk ir bijis, vēlāk atkritis” (analoģiska norma ir ietverta arī CL 2369. p. 2. d.).

[3] Šī raksta uzdevums, pirmkārt, ir atspoguļot Augstākās tiesas jaunākajā praksē doto Civillikuma 2389. panta sašaurināto iztulkojumu, kā arī mēģināt izprast šāda iztulkojuma iespējamus iemeslus.

Otrkārt, raksta uzdevums ir no vēsturiskā un salīdzinošā viedokļa (ņemot vērā šī jautājuma izpratni līdzīgās tiesību sistēmās) noskaidrot, proti, ar praktiskiem piemērveida gadījumiem raksturot to, kas patiesībā ir saprotams ar CL 2389. panta otrajā daļā paredzēto tiesiskā pamata “vēlāku atkrišanu” kā vienu no alternatīvajiem priekšnoteikumiem šajā pantā regulētajam atprasījumam jebkāda pamata trūkuma dēļ (minētais vienlaikus palīdzēs noskaidrot arī CL 2369. panta otrās daļas izpratni).

## 1. Stāvoklis jaunākajā tiesu praksē

[4] Atklājot CL 2389. panta saturu un jēgu, Augstākās tiesas jaunākajā praksē jau vairāku gadu garumā – no sprieduma uz spriedumu – vispirms ticis citēts šī panta komentāru pirmais teikums,<sup>9</sup> proti, “atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ (*condictio sine causa*) ir iespējams šādos gadījumos: 1) ja izpildījums ir izdarīts uz spēkā neesoša tiesiska darījuma pamata vai vispār bez jebkādas izpildījuma devēja un izpildījuma saņēmēja norunas par tiesisku attiecību nodibināšanu; 2) ja atprasāmais priekšmets ir nonācis atbildētāja mantā nevis ar prasītāja dotu izpildījumu, bet gan citādā veidā”.<sup>10</sup>

Tālāk Augstākā tiesa ir norādījusi uz juridiskajā literatūrā pausto atziņu,<sup>11</sup> ka “atprasījums no netaisnas iedzīvošanās var rasties tad, ja iedzīvošanās ir netaisna ne vien no vispārējās morāles viedokļa, bet kad arī pašam ieguvumam nav tiesiska pamata”.<sup>12</sup>

Bez tam, atsaucoties uz CL 2389. panta komentāru sadaļu, kurā veikts *condictio sine causa* salīdzinājums ar *condictio indebiti*,<sup>13</sup> Augstākā tiesa cita starpā akcentējusi, ka “atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ ir iespējams tad, ja izpildījuma devējs izpildījuma izdarīšanas brīdī ir zinājis, ka izpildījumam nav tiesiska

<sup>9</sup> Izdarot norādi uz attiecīgo juridiskās literatūras avotu: Balodis K. 1998, 665. lpp.

<sup>10</sup> Sk.: Augstākās tiesas 14.02.2007. spriedums lietā Nr. SKC-66/2007; Augstākās tiesas 05.04.2013. spriedums lietā Nr. SKC-121/2013 (C28323610), 6. punkts; Augstākās tiesas 29.06.2015. spriedums lietā Nr. SKC-89/2015 (C26135911), 8.1. punkts. Pieejami: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>; Augstākās tiesas 30.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-132/2015 (C29550710), 10. punkts; Augstākās tiesas 06.11.2015. spriedums lietā Nr. SKC-107/2015 (C20347011), 6.1. punkts; Augstākās tiesas 24.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-58/2016 (C31540212), 7. punkts; Augstākās tiesas 25.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-163/2017 (C30786512), 5.1. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>.

<sup>11</sup> Menders F. *Conditiones Latvijas civillikumā*. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1936, Nr. 3, 633. lpp.

<sup>12</sup> Sk.: Augstākās tiesas 14.02.2007. spriedums lietā Nr. SKC-66/2007; Augstākās tiesas 05.04.2013. spriedums lietā Nr. SKC-121/2013 (C28323610), 6. punkts; Augstākās tiesas 06.11.2015. spriedums lietā Nr. SKC-107/2015 (C20347011), 6.1. punkts; Augstākās tiesas 24.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-58/2016 (C31540212), 7. punkts; Augstākās tiesas 25.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-163/2017 (C30786512), 5.1. punkts.

<sup>13</sup> Balodis K. 1998, 665. lpp.



pamata”.<sup>14</sup> Šeit gan jāpiebilst, ka CL 2389. panta komentāros konkrētajā vietā nav likts uzsvars uz to, ka izpildījuma devēja “zināšana” par tiesiskā pamata neesamību ir obligāts priekšnoteikums tam, lai varētu izlietot CL 2389. pantā regulēto atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ (kā to, iespējams, varētu izsecināt no iepriekš citētā fragmenta). Gluži pretēji, šajā vietā likts uzsvars uz to, ka pat tad, ja izpildījuma izdarīšanas brīdī izpildījuma devējs ir zinājis par tiesiskā pamata neesamību, viņš nezaudē iespēju atrasiēt doto izpildījumu ar *condictio sine causa*.

[5] Taču, apspriežot CL 2389. panta piemērojamību konkrētā strīda izšķiršanai, Augstākā tiesa virknē spriedumu ir izteikusi un atkārtojusi arī tādas atziņas par minētās normas piemērošanas jomu, kas šo atziņu turpmākas “vispārināšanas” un uz izšķiramās lietas apstākļiem nebalstītas “vērā ņemšanas” rezultātā var novest pie CL 2389. panta normas nepieļaujami šauras izpratnes.

Proti, raksturojot CL 2389. panta piemērošanas robežas, Augstākā tiesa savulaik secinājusi, ka ir juridiski kļūdaini “vēlāk mainījušos apstākļus attiecināt uz ieguvuma tiesisko pamatu” un tādējādi atzīt, ka atbildētājs ir iedzīvojies no prasītāja mantas bez tiesiska pamata.<sup>15</sup>

Bez tam, dodot iztulkojumu CL 2389. panta otrajā daļā paredzētajai dotā izpildījuma tiesiskā pamata “vēlākai atkrišanai”, Augstākā tiesa vairākos spriedumos šo *condictio sine causa* rašanās priekšnoteikumu ir saistījusi vienīgi ar līguma “spēkā neesamību” jeb “atzīšanu par spēkā neesošu”. Tā, piemēram, Augstākā tiesa ir atzinusi, ka “tiesiskā pamata atkrišana iespējama gadījumā, ja līgums atzīts par spēkā neesošu”, tāpēc tad, ja līgums ir ticis izbeigts, nevis atzīts par spēkā neesošu, “nevar atsaukties uz tiesiskā pamata atkrišanu CL 2389. panta izpratnē”.<sup>16</sup> Līdzīgi arī citā lietā Augstākā tiesa secinājusi, ka “līguma, kas nav atzīts par spēkā neesošu, izbeigšana nav uzskatāma par tiesiskā pamata atkrišanu CL 2389. panta izpratnē”.<sup>17</sup> Tāpat ticis aizrādīts, ka apelācijas instances tiesa spriedumā nav konstatējusi “līguma spēkā neesamību, kas varētu tikt uzskatīts par pamata atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē”, līdz ar ko “lietas faktiskais sastāvs neatbilst CL 2389. panta hipotēzei”.<sup>18</sup> Citiem vārdiem, CL 2389. panta otrās daļas norma nav piemērojama apstākļiem, kad tiesiskais pamats (līgums) “ir pastāvējis un nav atzīts par spēkā neesošu”.<sup>19</sup>

[6] Iemesls tam, kāpēc CL 2389. panta otrajā daļā paredzētais dotā izpildījuma tiesiskā pamata “vēlākas atkrišanas” priekšnoteikums Augstākās tiesas jaunākajā praksē reducēts uz līguma “spēkā neesamību” jeb “atzīšanu par spēkā neesošu” (kritiski vērtējot arī “vēlāk mainījušos apstākļu attiecināšanu uz ieguvuma tiesisko pamatu”), iespējams, meklējams apstākļi, ka, aplūkojot netaisnas iedzīvošanās

<sup>14</sup> Sk.: Augstākās tiesas 14.02.2007. spriedums lietā Nr. SKC-66/2007; Augstākās tiesas 05.04.2013. spriedums lietā Nr. SKC-121/2013 (C28323610), 6. punkts; Augstākās tiesas 24.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-58/2016 (C31540212), 7. punkts; Augstākās tiesas 25.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-163/2017 (C30786512), 5.1. punkts.

<sup>15</sup> Sk.: Augstākās tiesas 14.02.2007. spriedums lietā Nr. SKC-66/2007; Augstākās tiesas 05.04.2013. spriedums lietā Nr. SKC-121/2013 (C28323610), 6. punkts; sk. arī: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 24.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-58/2016 (C31540212), 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>.

<sup>16</sup> Augstākās tiesas 29.06.2015. spriedums lietā Nr. SKC-89/2015 (C26135911), 8.1. punkts.

<sup>17</sup> Augstākās tiesas 20.06.2016. spriedums lietā Nr. SKC-220/2016 (C28323610), 13. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

<sup>18</sup> Augstākās tiesas 30.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-132/2015 (C29550710), 11. punkts.

<sup>19</sup> Augstākās tiesas 28.04.2017. spriedums lietā Nr. SKC-222/2017 (C12128211), 12. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

institūtu, nedz 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma juridiskajā literatūrā,<sup>20</sup> nedz 20. gadsimta 20.–30. gadu juridiskajā literatūrā,<sup>21</sup> nedz arī jaunākajā juridiskajā literatūrā<sup>22</sup> šis *condictio sine causa* priekšnoteikums nav ticis plašāk aplūkots un analizēts. Zināms izņēmums ir vienīgi CL komentāri. Taču arī tajos CL 2369. panta otrajā daļā un 2389. panta otrajā daļā paredzētais tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas priekšnoteikums ilustrēts vienīgi ar viltus vai draudu ietekmē noslēgta, tas ir, apstrīdama, līguma piemēru,<sup>23</sup> ņemot vērā to, ka apstrīdams darījums ir uzskatāms par (relatīvi) spēkā esošu līdz tā sekmīgas apstrīdēšanas, respektīvi, atzīšanas par spēkā neesošu, brīdim.<sup>24</sup>

Bez tam CL 2389. panta otrās daļas normas sašaurinātu izpratni nenoliedzami ir veicinājis arī tajā ietvertais “lakoniskais regulējums” (kontekstā ar juridiskās domas tālākas attīstības “pārrāvumu”, ko neilgi pēc CL spēkā stāšanās izraisīja 50 gadus ilgušais padomju tiesību periods). Proti, līdzās *condictio sine causa* regulējošām vispārīgajām normām, kuras bija ietvertas VCL 3727., 3728. un 3733. pantā un ir tikušas pārņemtas CL 2389. un 2390. pantā, VCL bija ietvertas arī vairākas uz romiešu tiesībām balstītas “paskaidrojošas” un atsevišķus “piemērveida gadījumus”<sup>25</sup> regulējošas normas (sk. VCL 3729.–3732. p.), kuras, vadoties no CL izstrādātāju centieniem pēc iespējas novērst VCL kazuistiku,<sup>26</sup> nav tikušas pārņemtas CL.

Līdz ar to visupirms jāpievēršas romiešu (pandektu) tiesībām un tiesiskajam regulējumam līdzīgās tiesību sistēmās, lai noskaidrotu, vai tiešām tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas priekšnoteikums *condictio sine causa* gadījumā aprobežojas vien ar līguma apstrīdēšanas, respektīvi, atzīšanas par spēkā neesošu, piemēru.

## 2. Romiešu (pandektu) tiesības

[7] Kā pamatoti norādīts juridiskajā literatūrā, dziļāka izpratne par netaisnas iedzīvošanās institūtu nav iespējama bez attiecīgas iepazīšanās ar romiešu tiesībām,<sup>27</sup> tas, protams, attiecas arī uz CL 2389. pantā ietverto *condictio sine causa* regulējumu.

<sup>20</sup> Sk.: Erdmann C. 1894, S. 544–545; Эрдманъ К. Обязательственное право губерний Прибалтийскихъ. Переводъ и дополнительные примечания М. О. Гредингера. Рига: Издание почетнаго мирового судьи Ф. Е. Камкина, 1908, с. 629–631; Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г.г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ). Т. II. Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1594–1596; Нолькенъ А. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (Ч. III Свода местн. узак. губ. Остзейскихъ) съ разъяснениями Правительствующаго Сената. Изд. 2. Петроградъ: Издание Юридическаго книжнаго склада “Право”, 1915, с. 720–721.

<sup>21</sup> Sk.: Синайский В. И. 1926, с. 294–298; Тютрюмовъ И. М. 1927, с. 315–318; Abramsons M. 1936, 3.–24. lpp.; Menders F. 1936, 633.–638. lpp.; Sinaiskis V. 1996, 237.–240. lpp.; Grabze Z. Netaisna iedzīvošanās. Rīga: [b. i.], 1940, 3.–21. lpp.

<sup>22</sup> Sk.: Torgāns K. Saistību tiesības. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 496.–505. lpp.; Nordmane A. 2018.

<sup>23</sup> Balodis K. 1998, 652., 666. lpp.

<sup>24</sup> Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 188.–189., 270., 275. lpp.

<sup>25</sup> Буковский В. 1914, с. 1595–1596.

<sup>26</sup> Par šo aspektu sk. plašāk: Švarcs F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 251.–253. lpp.

<sup>27</sup> Abramsons M. 1936, 3. lpp.

Atbilstoši romiešu (pandektu) tiesībām *condictio sine causa* kā vispārējs atprasījums bija izmantojams ne tikai 1) gadījumos, kad ieguvumam (dotajam izpildījumam) jau no paša sākuma nav bijis tiesiska pamata, bet arī 2) gadījumos, kad ieguvumam sākotnēji ir bijis tiesisks pamats, taču vēlāk šis pamats atkritis (*causa finita*).<sup>28</sup>

Pie pirmās grupas cita starpā pieder gadījumi, kad mantisks labums ticis dots uz absolūti spēkā neesoša darījuma pamata (kas noslēgts, piemēram, ar rīcībnespējīgu personu vai pretēji likumam), kad kāds guvis ienākumus no svešas lietas prettiesīgas atsavināšanas,<sup>29</sup> kad ieguvums radies svešas lietas apstrādāšanas rezultātā vai pievienojot savai lietai svešu lietu (kas juridiski vairs nav atdalāma) un tādējādi līdzšinējam īpašniekam atņemot lietas vindicēšanas iespēju.<sup>30</sup>

Savukārt pie otrās grupas cita starpā pieder gadījumi, kad pēc parāda dzēšanas kreditora rokās ir palikusi parādnieka izdotā parādzīme, kad kreditora rokās ir palikusi viņam dotā rokas nauda, kura pēc līguma izpildīšanas ir jāatdod, kad nozaudētās lietas īpašnieks ir saņēmis atlīdzību no lietas nozaudētāja, kuram tā savulaik tikusi uzticēta (piemēram, nodota patapinājumā), taču vēlāk lietas īpašnieks (atlīdzības saņēmējs) ir atguvis arī pašu lietu, kad dāvinājums ticis atsaukts apdāvinātā nepateicības dēļ,<sup>31</sup> kad ir iestājies ar ieguvumu saistītais atceļošais nosacījums, kad tiesiskā attiecība, uz kuras pamata jau ir ticis dots priekšizpildījums, pēc tam nav tikusi nodibināta vai arī vēlāk ir tikusi atcelta.<sup>32</sup>

### 3. Šveices un Vācijas tiesības

[8] Netaisni iedzīvotā atprasījums tiesiskā pamata “vēlākas atkrišanas” dēļ (lat. val. – *condictio ob causam finitam*) ir paredzēts arī Šveices Saistību tiesību likuma<sup>33</sup> 62. pantā un Vācijas Civilkodeksa<sup>34</sup> 812. paragrāfa pirmajā daļā.

[8.1] Atbilstoši Šveices saistību tiesību likuma 62. pantam atprasījums tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas dēļ (*condictio ob causam finitam*) izlietojams tad, ja izpildījuma došanas brīdī tiesiskais pamats ir pastāvējis, taču vēlāk šis pamats ir zudis. Tipiskākie gadījumi ir atceļošā nosacījuma iestāšanās pēc izpildījuma došanas, kā arī izpildīta dāvinājuma atsaukšana apdāvinātā nepateicības dēļ vai dāvinājumam pievienotā uzlikuma pārkāpšanas dēļ.<sup>35</sup>

<sup>28</sup> Sk.: Arndts L. 1859, § 345, S. 547–548; Vangerow K. A. 1869, § 628, S. 409; Барон Ю. 2005, § 285, c. 714.

<sup>29</sup> Sk.: Arndts L. 1859, § 345, S. 548; Барон Ю. 2005, § 285, c. 714.

<sup>30</sup> Sk.: Dernburg H., Sokolowski P. 1912, § 398, S. 844; Burchardi G. Ch. Das System un die innere Geschichte des Römischen Privatrechts. Dritte Abtheilung (das Obligationenrecht). Stuttgart: A. Liesching & Comp., 1846, § 277, S. 868–869.

<sup>31</sup> Sk.: Arndts L. 1859, § 345, S. 548; Vangerow K. A. 1869, § 628, S. 411; Dernburg H., Sokolowski P. 1912, § 398, S. 844–845; Барон Ю. 2005, § 285, c. 714.

<sup>32</sup> Sk.: Burchardi G. Ch. 1846, § 277, S. 870; Voigt M. Über die Conditiones Ob Causam und über Causa und Titulus im Allgemeinen. Leipzig: Voigt & Günther, 1862, § 77, S. 694, 697, 703, 705.

<sup>33</sup> Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches. Fünfter Teil: Obligationenrecht. Pieejams: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19110009/index.html> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>34</sup> Bürgerliches Gesetzbuch. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>35</sup> Sk.: Schwenzler I. Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, N 56.10; Guhl Th., Koller A., Schnyder A. K., Druey J. N. Das Schweizerische Obligationenrecht. 9. Aufl. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2000, § 27, N 11; Gauch P., Schlupe W. R., Schmid J., Rey H. 1998, N 1487.

Kas attiecas uz vienpusēju atkāpšanos no līguma, tad atbilstoši tradicionālajam viedoklim vienpusēja atkāpšanās izbeidz līgumu ar atpakaļvērstu spēku tādā nozīmē, ka attiecībā uz jau dotajiem izpildījumiem notiek to izdārīšanas tiesiskā pamata vēlāka atkrišana, un šos izpildījumus uz likuma pamata ir iespējams atprasīt kā netaisni iedzīvoto. Savukārt atbilstoši mūsdienās Šveices tiesībās valdošajai tā sauktajai pārgrozības teorijai (vācu val. – *Umwandlungstheorie*) vienpusēja atkāpšanās izraisa nevis līguma atcelšanu, bet gan līgumattiecību saturisku pārgrozīšanos līgumiskās “atpakaļnorēķināšanās attiecībās” (vācu val. – *Rückabwicklungsverhältnis*), kuru kodolu veido pušu (savstarpējs) pienākums atdot, respektīvi, atlīdzināt, no otras puses jau saņemto izpildījumu, lai tādējādi atjaunotu iepriekšējo tiesisko stāvokli. Kā atzīts Šveices tiesību doktrīnā, minētās teorijas priekšrocības cita starpā izpaužas apstākli, ka ar vienpusēju atkāpšanos nodibinātie atdošanas jeb atlīdzināšanas prasījumi ir apspriežami atbilstoši likuma noteikumiem par līgumiskām attiecībām (tostarp tie ir pakļauti vispārējam noilguma termiņam, nevis saīsinātam termiņam, kāds paredzēts prasījumiem no netaisnas iedzīvošanās), saņemtais izpildījums ir atdodams jeb atlīdzināms pilnā apmērā (proti, tā apmēru neierobežo noteikumi par netaisnu iedzīvošanos), turklāt pusēm arī turpmāk ir saistoši līgumiskie blakuspienākumi.<sup>36</sup>

[8.2] Arī atbilstoši Vācijas Civilkodeksa 812. paragrāfa pirmajai daļai atprasījums tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas dēļ (*condictio ob causam finitam*) izlietojams tad, ja izpildījuma došanas brīdī tiesiskais pamats ir pastāvējis, taču vēlāk šis pamats ir neatgriezeniski zudis. Tipiskākie gadījumi ir atceļoša nosacījuma vai atceļoša (beigu) termiņa iestāšanās, dāvinājuma atsauksana apdāvinātā nepateicības dēļ,<sup>37</sup> līguma atcelšana vienošanās ceļā,<sup>38</sup> nozagtās lietas atgūšana pēc tam, kad apdrošinātais saņēmis apdrošināšanas atlīdzību par zaudējumiem, kas radušies šīs lietas nozagšanas dēļ,<sup>39</sup> maldības, viltus vai draudu iespaidā noslēgta līguma sekmīga apstrīdēšana (ko pieskaita arī pie gadījumiem, kad tiesiskā pamata nav bijis no paša sākuma).<sup>40</sup>

Ilgstoša rakstura līgumisko attiecību (piemēram, nomas līguma attiecību) priekšlaicīgas izbeigšanas gadījumā zūd tiesiskais pamats “neizmantotajiem” priekšizpildījumiem (piemēram, uz priekšu samaksātajai nomas maksai), proti, šādi priekšizpildījumi pēc vispārīgā principa ir atdodami, respektīvi, atlīdzināmi to devējam kā netaisni iedzīvotais.<sup>41</sup> Ja ir runa par nākotnes izdevumu segšanai dotiem priekšizpildījumiem, kuri nav tikuši izmantoti, primāri jāņem vērā likuma speciālie noteikumi (tā jau uz likuma pamata pilnvarnieka pienākums ir atdot pilnvarotājam šādus avansa maksājumus). Turpretī gadījumos, uz kuriem neattiecas šādi speciāli noteikumi, jāizmanto *condictio ob causam finitam*.<sup>42</sup>

<sup>36</sup> Sk.: Gauch P., Schlupe W. R., Schmid J., Rey H. 1998, N 1487 f, 1567 ff; Schwenzer I. 2006, N 66.33, 56.10.

<sup>37</sup> Sk.: Brox H., Walker W. D. Besonderes Schuldrecht. 40. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 40, Rn. 29 f; Looschelders D. 2016, Rn. 1010.

<sup>38</sup> Jauernig O. (Hrsg.). Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar. 11. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2004, § 812, Rn. 13.

<sup>39</sup> Schulze R. (Schriftleitung). Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 812, Rn. 9 f.

<sup>40</sup> Palandt O. (Begr.). Bürgerliches Gesetzbuch. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, § 812, Rn. 75 ff.

<sup>41</sup> Ibid., § 812, Rn. 79 f.

<sup>42</sup> Habersack M. (Red.). Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 6. Schuldrecht – Besonderer Teil IV (§§ 705–853). 7. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 812, Rn. 421.

Savukārt tad, ja, izlietojot līgumisku vai likumisku atkāpšanās tiesību, notikusi vienpusēja atkāpšanās no līguma, līdzšinējās līgumattiecības pārvēršas līgumiskās “atpakaļnorēķināšanās attiecībās” (vācu val. – *Rückabwicklungsverhältnis*), kurām piemērojami nevis likuma noteikumi par netaisnu iedzīvošanos, bet gan speciālie noteikumi par vienpusēju atkāpšanos, kas paredz stingrāku atbildību parādniekam (sk. Vācijas Civilkodeksa 346. pantu un turpmākos pantus).<sup>43</sup>

## 4. Tiesiskā pamata “vēlāka atkrišana” atbilstoši Latvijas tiesībām

### 4.1. Iepriekšējās piezīmes

[9] Kā redzams no romiešu (pandektu) tiesību, kā arī Šveices un Vācijas tiesību apskata, tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas priekšnoteikums neaprobežojas vien ar līguma sekmīgas apstrīdēšanas, respektīvi, atzīšanas par spēkā neesošu, piemēru, lai gan, protams, viltus vai draudu iespaidā noslēgta līguma sekmīga apstrīdēšana ir viens no šādas atkrišanas pamatpiemēriem arī Latvijas tiesībās.<sup>44</sup>

[9.1] Turklāt būtiski piebilst, ka Augstākās tiesas jaunākajā praksē CL 2389. pants ticis arī piemērots, to nesaistot ar līguma “atzīšanas par spēkā neesošu” kritēriju un šī panta piemērošanu argumentējot ar CL komentāros izteikto atziņu, ka “atprasījums jebkāda pamata trūkuma dēļ ir iespējams tad, ja nepastāv tiesisks pamats, kas atbildētājam dotu tiesību iegūt un paturēt viņa mantā nonākušo prasītāja lietu”.<sup>45</sup>

Tā, piemēram, vienā no šiem gadījumiem ir runa par tādas nepamatoti samaksātās līgumsoda summas atprasīšanu atbilstoši CL 2389. pantam, kuru aizdevējs (atbildētājs), neraugoties uz viņa realizētu vienpusēju atkāpšanos no aizdevuma līguma, bija nepamatoti aprēķinājis par zināmu laika posmu pēc līguma izbeigšanas<sup>46</sup> un pieprasījis no aizņēmēja (prasītāja), kurš savukārt šo nepamatoti pieprasīto summu bija (apzināti) samaksājis, lai tādējādi novērstu ieķīlātā nekustamā īpašuma pārdošanu izsolē. Augstākā tiesa atcēla apelācijas instances tiesas spriedumu par prasības noraidīšanu, un, izskatot lietu no jauna, prasība ir tikusi apmierināta.<sup>47</sup>

[9.2] Taču mūs interesē tie gadījumi, kad dotā izpildījuma nonākšanai ieguvēja mantā sākotnēji ir bijis tiesisks pamats, taču tas vēlāk atkritis, izraisot netaisnu iedzīvošanos un tādējādi uz likuma pamata radot minētā izpildījuma atprasījumu tiesiskā pamata “vēlākas atkrišanas” dēļ (*condictio ob causam finitam*). Turklāt no Latvijas tiesību viedokļa īpašu interesi raisa nevis tie gadījumi, kad tiesiskā pamata vēlāka atkrišana izpaudusies kā līguma “atzīšana par spēkā neesošu” ar tiesas spriedumu, bet visupirms jau tie gadījumi, kad tiesiskā pamata vēlāka atkrišana ir izpaudusies citā veidā.

<sup>43</sup> Sk.: Brox H., Walker W. D. 2016, § 40, Rn. 30; Palandt O. 2006, § 812, Rn. 78.

<sup>44</sup> Balodis K. 1998, 652., 666. lpp.

<sup>45</sup> *Ibid.*, 666. lpp.

<sup>46</sup> Par līgumsoda aprēķināšanas nepieļaujāmību pēc vienpusējas atkāpšanās no līguma sk., piemēram, Augstākās tiesas 29.09.2017. sprieduma lietā Nr. SKC256/2017 (C04236911) 10. punktu, kur ietvertas tālākas norādes uz tiesu praksi. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>.

<sup>47</sup> Sk.: Augstākās tiesas 03.03.2016. spriedums lietā Nr. SKC-93/2016 (C27233611), 6. punkts; Rīgas apgabaltiesas 01.06.2016. spriedums lietā Nr. C27233611, 7. punkts. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>.

## 4.2. Netaisnas iedzīvošanās institūta kopsakars ar līgumisko attiecību regulējumu

[10] No iepriekš aplūkotajiem piemērveida gadījumiem romiešu (pandektu) tiesībās, kā arī Šveices un Vācijas tiesībās (sk. iepriekš [7] un [8] punktu) redzams, ka dotā izpildījuma tiesiskā pamata vēlāka atkrišana principā ir saistīta ar situācijām, kad līgumisku attiecību rašanās un pastāvēšanas dēļ atprasāmā izpildījuma nonākšanai ieguvēja mantā sākotnēji ir bijis tiesisks pamats, taču šis pamats vēlāk zudis, jo arī konkrētās līgumiskās attiecības kaut kāda iemesla dēļ ir izbeigušās ar atpakaļvērstu spēku jeb “atkritušas”.

Tāpēc, pirms pievērsties Latvijas tiesībās identificējamu piemērveida gadījumu apskatam, nepieciešams raksturot netaisnas iedzīvošanās institūta kopsakaru ar līgumisko attiecību regulējumu (plašākā nozīmē).

[10.1] Kā zināms, saistībtiesisks līgums ir visizplatītākais un nozīmīgākais mantisku labumu apgrozības ierosinātājs un šādas apgrozības tiesiskais pamats. Tāpēc netaisnas iedzīvošanās problemātika visbiežāk kļūst aktuāla tieši saistībā ar tādiem izpildījumiem, kas tikuši apsolīti vai doti uz līgumisku attiecību pamata. Turklāt tieši šādā kontekstā ne tikai teorētiski, bet arī praktiski nozīmīgs ir jautājums par netaisnas iedzīvošanās tiesiskā regulējuma sistēmisko kopsakaru ar tiem likuma noteikumiem, kas regulē līguma spēkā esamību un saistošo spēku vispār, tā spēkā esamību laikā un līguma spēka zaudēšanu vai atcelšanu, respektīvi, izbeigšanu ar atpakaļvērstu spēku (un kas attiecīgi regulē arī no līguma izrietošo prasījumu rašanos, turpmāku pastāvēšanu un izbeigšanos).

Ja uz līgumisku attiecību pamata viens līdzējs ir piešķīris otram līdzējam lietas valdījumu (piemēram, iznomājis lietu vai nodevis to patapinājumā) vai arī devis cita veida izpildījumu (piemēram, nodevis precī pircēja īpašumā, samaksājis nolīgto pirkuma maksu vai izpildījis pasūtījumu un to nodevis pasūtītājam), attiecīgais līgums – ja un kamēr tas ir spēkā – ir tiesisks pamats ieguvējam paturēt saņemto izpildījumu. Tā, piemēram, ja pārdevējs ir piegādājis precī, nesaņemot pirkuma maksu, viņam ir līgumisks prasījums pret pircēju par pirkuma maksas samaksu, un – kamēr ir spēkā pirkuma līgums – pircējs šādā situācijā nav uzskatāms par netaisni iedzīvojušos, jo pirkuma līgums viņam piešķir tiesību paturēt saņemto precī, turklāt pircēja mantu apgrūtina līgumiskā saistība samaksāt pirkuma maksu.<sup>48</sup>

Taču, ja līdzēju starpā noslēgtais līgums izrādās absolūti spēkā neesošs, tiek sekmīgi apstrīdēts vai arī, piemēram, tiek atcelts ar līdzēju vienošanos, vienpusēju atkāpšanos vai tiesas spriedumu (un šai atcelšanai, respektīvi, izbeigšanai, ir atpakaļvērsts spēks), tas vienlaikus nozīmē, ka arī tiesiskais pamats paturēt uz šāda līguma pamata saņemto izpildījumu nav pastāvējis jau no paša sākuma (nav pastāvējis vispār) vai arī sākotnēji pastāvējušais tiesiskais pamats vēlāk ir zudis jeb atkritis. Savukārt tiesiskā pamata vēlāka atkrišana ir viens no *condictio ob causam fnitam* rašanās pamatpriekšnoteikumiem (sk. CL 2389. p. 2. d.).

[10.2] Turklāt jāņem vērā, ka tiesiskā pamata vēlāka atkrišana var kļūt aktuāla ne tikai iepriekš minētajos gadījumos, kad līgumiskās attiecības zaudē spēku atpakaļvērsti (*ex tunc*), bet arī gadījumos, kad līgumiskās attiecības zaudē spēku vienīgi uz turpmāku laiku (*ex nunc*).

<sup>48</sup> Sk.: Schwenzer I. 2006, N 59.11; Jauernig O. 2004, vor § 812, Rn. 8; sal.: Balodis K. 1998, 648.–649. lpp.

Šajā ziņā visupirms ir runa par tā sauktajām ilgstoša rakstura līgumiskajām attiecībām, kurām raksturīga ilgstoši turpināta vai vairākkārtēja izpildījumu apmaiņa<sup>49</sup> (piemēram, nomas, ires, lizinga, patapinājuma, glabājuma, preču vai enerģijas piegādes, ūdenssaimniecības pakalpojumu sniegšanas, dzīvojamo māju pārvaldīšanas, komercaģenta, faktoringa, franšīzes, apdrošināšanas līguma attiecības). Proti, ja šādas līgumiskās attiecības izbeidzas ar termiņa notecējumu vai tiek izbeigtas, piemēram, ar līguma uzteikumu vai tiesas spriedumu par līguma atcelšanu (sk., piemēram, CL 2165., 2166., 2171., 2172. p.), līgums zaudē spēku uz turpmāku laiku, kā rezultātā līdzēji (atbrīvojoties no saviem līgumiskajiem pamatpienākumiem) pēc vispārīgā principa ir tiesīgi paturēt iepriekš saņemtos izpildījumus.

Ciktāl ir runa par gadījumiem, kad uz līgumisko attiecību pamata viens līdzējs uz laiku ir piešķīris otram līdzējam lietas valdījumu, šādu attiecību izbeigšanās pēc vispārīgā principa nodibina “pēclīgumisku” pienākumu atdot minēto lietu, un virknē likuma normu ir noregulēts lietas turētāja pienākums, izbeidzoties līgumiskajām attiecībām, atdot uz šo attiecību pamata saņemto lietu (sk. CL 1219., 1350., 1960., 1975.,<sup>50</sup> 1978., 1979., 2152., 2323. p., Komerčķilas likuma 25. p. 6. d.), respektīvi, šim atdošanas pienākumam nav piemērojami noteikumi par netaisnu iedzīvošanos. Ja likumā nav ietverti speciāli noteikumi, kas konkrēta veida līguma izbeigšanās gadījumā paredz līdzšinējā turētāja pēclīgumisku pienākumu atdot valdījumā saņemto lietu, atkarībā no situācijas var tikt piemēroti noteikumi par īpašuma prasību, ja tiesīgā persona ir atdodamās lietas īpašnieks (sk. CL 1044. p.), vai arī CL 1587. panta vispārīgie noteikumi par pienākumu izpildīt līgumu, kas attiecīgi ir piemērojami arī “pēclīgumiskajiem” pienākumiem.

Tajā pašā laikā – neraugoties uz *ex nunc* efektu – arī ilgstoša rakstura līgumisko attiecību izbeigšanās gadījumā var kļūt aktuāls jautājums par netaisni iedzīvotā atdošanu tiesiskā pamata vēlākas atkrišanas dēļ, turklāt šis aspekts daļēji jau ir noregulēts ar speciālām normām. Proti, par netaisni iedzīvoto principā uzskatāmi uz līgumisko attiecību pamata saņemtie priekšizpildījumi, kuri attiecas uz laika posmu pēc līguma izbeigšanās<sup>51</sup> (piemēram, iznomātāja pienākums ir atdot “pārmaksāto” nomas maksu, ja nomas maksa samaksāta uz priekšu, taču nomātā lieta gājusi bojā nejaūša notikuma vai nepārvaramas varas dēļ, sk. CL 2168. p. 1. pkt., 2147. p. 1., 2. pkt.). Tāpat par netaisni iedzīvoto principā uzskatāmi nākotnes izdevumu segšanai domāti priekšizpildījumi, kas nav tikuši izmantoti (piemēram, dzīvojamās mājas pārvaldīšanas līguma izbeigšanās gadījumā pārvaldnieka kā pilnvarnieka pienākums ir atdot pārvaldīšanas izdevumu segšanai saņemto, taču neizmantoto apsaimniekošanas maksas daļu, sk. Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 11. p. 1. d., CL 2304. p.).<sup>52</sup> Visbeidzot, vairākkārtēju izpildījumu apmaiņas gadījumā par netaisni iedzīvoto principā uzskatāmi tie priekšizpildījumi, attiecībā uz kuriem nav saņemts atbilstošs pretizpildījums (piemēram, komercaģenta pienākums ir atdot avansā saņemto provīziju, ja princīpāls nav sasniedzis nodomāto saimniecisko rezultātu, tas ir, ja komercaģenta piesaistītā trešā persona no savas

<sup>49</sup> Brox H., Walker W. D. 2016, § 17, Rn. 12.

<sup>50</sup> Sal.: Augstākās tiesas 28.04.2017. spriedums lietā Nr. SKC-222/2017 (C12128211), 12. punkts.

<sup>51</sup> Sal.: Brox H., Walker W. D. 2016, § 17, Rn. 18.

<sup>52</sup> Kā atzinusi Augstākā tiesa, šādam pret dzīvojamās mājas pārvaldnieku vērštam atprasījumam piemērojami nevis vispārīgie CL 2389.-2390. panta noteikumi, bet gan speciālie CL 2304. panta noteikumi, sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.06.2015. spriedums lietā Nr. SKC-89/2015 (C26135911), 8. punkts.

puses nav izpildījusi principāla jau izpildīto darījumu, sk. Komerclikuma 51. p. 1., 2. d.).

[10.3] Pabeidzot jautājumu par netaisnas iedzīvošanās institūta kopsakaru ar līgumisko attiecību regulējumu, jāpiebilst, ka CL vispārīgie noteikumi par prasījumiem no netaisnas iedzīvošanās nav piemērojami, ciktāl uz konkrēto gadījumu – kura apstākļi atbilst netaisnas iedzīvošanās sastāvam – attiecas speciālas normas, kas regulē saņemtā izpildījuma atdošanu.<sup>53</sup> Turklāt, ņemot vērā CL regulējuma diezgan kazuistisko raksturu, šādu speciālu normu ir salīdzinoši daudz.

Ciktāl līguma izbeigšanās (atzišanas par spēkā neesošu, atcelšanas, uzteikšanas u. tml.) gadījumam līdzēji pielīguši speciālus noteikumus par saņemtā izpildījuma atdošanu, šiem noteikumiem savukārt ir priekšroka salīdzinājumā ar likumisko regulējumu.<sup>54</sup> Minētais attiecas arī uz gadījumu, kad ar atcelēju līgumu ticis atcelts pilnībā vai daļēji izpildīts līgums, vienlaikus nodibinot līgumisku pienākumu atdot saņemto izpildījumu (sk. CL 1856. p. 2. d.).

Tādējādi, ņemot vērā iepriekš norādīto, atlicis noskaidrot un ar praktiskiem piemēriem raksturot to, kādos gadījumos atbilstoši Latvijas tiesībām ir runa par tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē un atbilstoši kādiem noteikumiem ir apspriežams netaisni iedzīvotā atprasījums.

#### 4.3. Līguma sekmīga apstrīdēšana

[11] Ņemot vērā darījumu iedalījumu absolūti spēkā neesošos un apstrīdamos darījumos un sekojot viedoklim, ka apstrīdams līgums ir uzskatāms par (relatīvi) spēkā esošu,<sup>55</sup> ar tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē saprotama tāda līguma sekmīga apstrīdēšana, kas noslēgts svarīgas maldības, viltus vai draudu iespaidā, jo sekmīgas apstrīdēšanas rezultātā darījuma atcelšanai ir atpakaļvērstis spēks. Ja līdzēju starpā rodas strīds par gribas trūkumu esamību, sekmīga apstrīdēšana izpaužas kā apstrīdētā līguma atzišana par spēkā neesošu ar tiesas spriedumu (sk. CL 1445., 1458., 1461., 1467. p.).<sup>56</sup>

Tāda izpildījuma atprasījumam, kas dots uz svarīgas maldības, viltus vai draudu iespaidā noslēgta līguma pamata, piemērojami vispārīgie CL 2389.–2390. panta noteikumi par atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ, tostarp arī CL 2376.–2380. panta noteikumi par šādas atprasījuma tiesības priekšmetu.

#### 4.4. Atceļoša nosacījuma iestāšanās

[12] Tiesiskā pamata vēlāka atkrišana var balstīties uz līdzēju vienošanos,<sup>57</sup> tas ir, izpausties kā līdzēju gribētas un ar līgumu pielīgtas tiesiskās sekas gadījumam, ja iestāsies kāds nākotnē iespējams notikums, par kuru līguma noslēgšanas brīdī vēl tomēr nav droši zināms, vai šāds notikums iestāsies. Šeit ir runa par līgumā pielīgtu atceļošu nosacījumu jeb tādu “nākamam un nezināmu” (vai vismaz par tādu uzskatāmu) noteikumu (sk. CL 1549. p.), ar kuru “nosacītais līguma spēka beigas” (sk. CL 1551. p.), kā rezultātā pirms šāda nosacījuma iestāšanās “līgums ir spēkā tāpat kā beznosacījuma līgums” (sk. CL 1563. p.), taču gadījumā, “ja

<sup>53</sup> Sal.: Balodis K. 1998, 648.–649. lpp.

<sup>54</sup> Sk.: Jauernig O. 2004, vor § 812, Rn. 8; Schulze R. 2005, vor §§ 812–822, Rn. 6.

<sup>55</sup> Balodis K. 2007, 188.–189., 270., 275. lpp.

<sup>56</sup> Ibid., 189. lpp.

<sup>57</sup> Brox H., Walker W. D. 2016, § 40, Rn. 29.



atceļošs nosacījums iestājas, līgums atzīstams it kā par nemaz nepastāvējušu (sk. CL 1565. p. 1. teik.). Proti, atceļoša nosacījuma iestāšanās gadījumā attiecīgais līgums pats no sevis zaudē spēku ar atpakaļvērstu iedarbību, respektīvi, līdzēju starpā uz likuma pamata (lat. val. – *ipso iure*) atjaunojas tāds tiesiskais stāvoklis, kāds pastāvēja pirms līguma noslēgšanas.<sup>58</sup>

Tāda izpildījuma atprasījumam, kas dots uz atceļoši nosacīta līguma pamata, piemērojami CL 1565. pantā ietvertie speciālie noteikumi,<sup>59</sup> tas ir, atceļoša nosacījuma iestāšanās gadījumā “abām pusēm tad jādod atpakaļ viss, ko tās uz līguma pamata viena no otras saņēmušas”, taču “pa starplaiku ievāktie augļi paliek tam, kas tos, līgumam pastāvot, saņēmis”.<sup>60</sup>

#### 4.5. Atcēlēja līguma noslēgšana

[13] Tiesiskā pamata vēlāka atkrišana var tikt arī nepastarpināti izraisīta ar līdzēju vienošanos, tas ir, ja līdzēju starpā nodibinātās līgumiskās attiecības tiek pilnībā atceltas ar viņu starpā noslēgtu atcēlēju līgumu un ja šādai atcelšanai ir atpakaļvērsts spēks. Šajā ziņā līdzēju noslēgtā atcēlēja līguma iztulkošanas ceļā noskaidrojams, vai ar šādu līgumu konkrētās līgumiskās attiecības ir izbeigtas vienīgi uz turpmāku laiku (kā parasti ir tad, ja vienošanās ceļā tiek atceltas ilgstoša rakstura līgumiskās attiecības), vai arī šim līgumam ir atpakaļvērsts spēks (kā parasti ir tad, ja atceltās līgumiskās attiecības bijušas vērstas uz saistības izpildījumu vienreizēju apmaiņu).<sup>61</sup>

Ja atcēlējam līgumam ir atpakaļvērsts spēks, atbilstoši CL 1865. panta jēgai ne tikai tāds līgums, kas nav vēl ticis nedz pilnībā, nedz daļēji izpildīts, bet arī tāds līgums, kas pirms atcelšanas jau ticis pilnībā vai daļēji izpildīts, ar šādu atcēlēju līgumu tiek “iznīcināts, it kā tā [atceltā līguma – autora piezīme] nekad nebūtu bijis”. Tāpēc vienīgi tad, ja ar atcēlēju līgumu ir īpaši pielīgts pienākums atdot, respektīvi, atlīdzināt, uz atceltā līguma pamata saņemto izpildījumu, šāds atcēlējs līgums nodibina jaunu līgumisku prasījumu par minētā izpildījuma atdošanu (sk. CL 1865. p. 2. d.).<sup>62</sup>

Turpretī tad, ja atcēlējam līgumam ir atpakaļvērsts spēks un ja līdzēji nav vienojušies vai arī nav spējuši vienošanās ceļā visaptveroši noregulēt uz atceltā līguma pamata saņemtā izpildījuma atdošanu, attiecīgi piemērojami vispārīgie CL 2389.–2390. panta noteikumi par atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ, tostarp arī CL 2376.–2380. panta noteikumi par šādas atprasījuma tiesības priekšmetu (ciktāl atcēlējā līgumā nav tieši nolīgts citādi). Turklāt CL 2041. pantā ir īpaši noteikts, ka

<sup>58</sup> Sk.: Буковский В. 1914, с. 1249; sal.: Palandt O. 2006, § 158, Rn. 2; Schulze R. 2005, § 158, Rn. 9; Jauernig O. 2004, § 158, Rn. 8.

<sup>59</sup> Balodis K. 1998, 648.–649. lpp.

<sup>60</sup> Tajā pašā laikā jāņem vērā, ka CL 1565. pantā paredzētais izņēmums skar vienīgi “pa starplaiku ievāktus augļus”, t. i., tādus augļus, kas ievākti līdz atceļoša nosacījuma iestāšanās brīdim. Līdz ar to saistītās personas pienākums atdot, respektīvi, atlīdzināt tādus augļus, kuri faktiski tikuši ievākti vai nolaidības dēļ nav tikuši ievākti kopš atceļoša nosacījuma iestāšanās brīža, apspriežams atbilstoši vispārīgajiem CL 2379. panta noteikumiem. Arī visiem pārējiem juridiskajiem aspektiem, kas tiešā veidā nav noregulēti CL 1565. pantā, piemērojami vispārīgie noteikumi. Tā, piemēram, ja uz atceļoši nosacīta līguma pamata dotā ķermeniskā lieta starplaikā ir gājusi bojā vai tikusi atsavināta, vai arī uz šāda līguma pamata dotais izpildījums ir izpaužies kā “izdarīti darbi”, līdzās CL 1565. pantam attiecīgi piemērojami CL 2376. un 2377. panta noteikumi par izpildījuma vērtības atlīdzināšanu.

<sup>61</sup> Looschelders D. 2016, Rn. 787.

<sup>62</sup> Sk.: Erdmann C. 1894, S. 229; sal.: Буковский В. 1914, с. 1503.

gadījumā, ja ar atcēlēju līgumu ticis atcelts jau izpildīts pirkuma līgums, “katrai pusei jāatdod otrai tas, ko tā izpildījusi, vai par to jāatlīdzina”, proti, šāds atdošanas pienākums pastāv uz likuma pamata, ciktāl atcēlēja līgumā nav tieši nolīgts citādi.

#### 4.6. Vienpusēja atkāpšanās no līguma un līguma atcelšana ar tiesas spriedumu

[14] Tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē var izraisīt arī viena līdzēja realizēta vienpusēja atkāpšanās no līguma vai viņa celtā prasība par līguma atcelšanu (otra līdzēja pieļauta līgumpārkāpuma dēļ), ja un ciktāl līgumisko attiecību izbeigšanai, izlietojot vienpusējas atkāpšanās tiesību vai apmierinot prasību par līguma atcelšanu, ir atpakaļvērsti spēks.

[14.1] Tiesība vienpusēji atkāpties no līguma var izrietēt gan no līdzēju starpā noslēgtā līguma (proti, ja līgumā šāda tiesība ir “noteikti pielīgta”), gan no likuma, turklāt pie otrās grupas pieskaitāmi gadījumi, kad tiesiska iespēja vienpusēji atkāpties no līguma ir “pamatota ar paša līguma raksturu” (sk. CL 1589. p.), piemēram, kad atbilstoši līguma saturam vai būtībai kreditora pienākums ir radīt priekšnoteikumus tam, lai parādnieks varētu izpildīt savu saistību.<sup>63</sup>

No juridiskā viedokļa nav nepieciešams, lai līgumā pielīgta vai likumā paredzētā “tiesība vienpusēji atkāpties no līguma” jeb “vienpusējas atkāpšanās tiesība” obligāti būtu apzīmēta ar šādu terminu, jo izšķirošā nozīme ir nevis līdzēju vai likumdevēja lietotajai terminoloģijai kā tādai, bet gan attiecīgā līgumiskā vai likumiskā regulējuma būtībai. Tā, piemēram, ar līgumu pielīgta vienpusējas atkāpšanās tiesība var būt nodēvēta arī kā tiesība “uzteikt līgumu” vai “paziņot par līguma izbeigšanu (atcelšanu)”.<sup>64</sup> Savukārt likumā paredzētā tiesība vienpusēji atkāpties no līguma var būt nodēvēta arī, piemēram, par “atsaukuma tiesību” (sk. CL 1919.–1921. pantu, kur regulēta “tiesība atsaukt dāvinājumu” apdāvinātā rupjas nepateicības dēļ) vai par “atteikuma tiesību” (sk. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 11., 12., 12.<sup>1</sup> un 31. pantu, kur regulēta patērētāja “atteikuma tiesība” kā tiesība vienpusēji atkāpties no līguma). Gan līgumiskā, gan likumiskā tiesība vienpusēji atkāpties no līguma ir tā sauktā konstitutīvā tiesība, kas attiecīgajam līdzējam piešķir tiesisku iespēju ar vienpusēju gribas izteikumu tiesī un nepastarpināti atcelt, respektīvi, izbeigt, līgumiskās attiecības (bez nepieciešamības vērsties tiesā, lai panāktu jaunradītā tiesiskā stāvokļa atzīšanu).<sup>65</sup> Citiem vārdiem, šādas tiesības izlietošanai pietiek ar vienpusēju, otram līdzējam adresētu gribas izteikuma izdarīšanu (piemēram, ar attiecīga paziņojuma nosūtīšanu otram līdzējam), turklāt bez nepieciešamības vērsties tiesā ar prasību par līguma atcelšanu (izbeigšanu).<sup>66</sup>

Turpretī tad, ja likumā ir paredzēta viena vai otra līdzēja tiesība “prasīt līguma atcelšanu” (sk., piemēram, CL 1620. p. 2. d., 1663. p., 2042. p., 2070. p.,

<sup>63</sup> Torgāns K. 2018, 62. lpp.

<sup>64</sup> Augstākās tiesas 2016. gada [...] spriedums lietā Nr. SKC-[C]/2016 ([..]), 8. un 9. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

<sup>65</sup> Balodis K. 2007, 130.–131. lpp.

<sup>66</sup> Sk.: Augstākās tiesas 2016. gada [...] spriedums lietā Nr. SKC-[C]/2016 ([..]), 7.2., 8. punkts, kur cita starpā uzsvērts, ka nav lietderīgi piespiest līdzējus vienmēr vērsties tiesā ar prasību par līguma izbeigšanu (atcelšanu), ja otrs līdzējs jau sākotnēji, slēdzot līgumu, ir piekritis “līguma vienpusējai izbeigšanai paziņojuma kārtībā”. Turklāt – kā norādījusi Augstākā tiesa – šāds risinājums neierobežo otra līdzēja iespēju vērsties tiesā ar attiecīgu prasību savu tiesību aizsardzībai, ja paziņojums par vienpusēju atkāpšanos no līguma bijis nepamatots (piemēram, ja nav iestājušies līgumā paredzētie priekšnoteikumi šāda paziņojuma izdarīšanai).

2170.–2172. p.), šādas tiesības izlietošanai nepieciešama attiecīgas prasības celšana tiesā.<sup>67</sup> Taču arī šādos gadījumos līdzīgi, pamatojoties uz līgumu brīvības principu, vienošanās ceļā var modificēt likumisko regulējumu un pielīgt vienpusējas atkāpšanās tiesību (sk. CL 1589. p.), tādējādi izslēdzot nepieciešamību vērsties tiesā ar prasību par līguma atcelšanu.<sup>68</sup>

[14.2] Atšķirībā, piemēram, no Vācijas Civilkodeksa (sk. šī kodeksa 346. pantu un turpmākos pantus) CL nav ietverti speciāli noteikumi, kas paredzētu vienotu tiesisko regulējumu vienpusējas atkāpšanās tiesībai un tās izlietošanas tiesiskajām sekām.

Tajā pašā laikā, neraugoties uz šāda tiesiskā regulējuma neesamību, piemēram, Šveices tiesību doktrinā un tiesu praksē tikusi attīstīta tā sauktā pārgrozības teorija, atbilstoši tai vienpusēja atkāpšanās no līguma izraisa līgumattiecību saturisku pārgrozīšanos līgumiskās “atpakaļnorēķināšanās attiecībās” (*Rückabwicklungsverhältnis*), kuru kodolu veido pušu (savstarpējs) pienākums atdot, respektīvi, atļdzināt, no otras puses jau saņemto izpildījumu, lai tādējādi atjaunotu iepriekšējo tiesisko stāvokli (sk. iepriekš [8.1] punktu).

Arī Latvijas tiesu praksē jau ir tikuši sperti pirmie soļi līdzīga tiesiskā risinājuma virzienā, atzīstot, ka vienpusēja atkāpšanās no līguma (piemēram, pircējam izlietojot pirkuma līgumā pielīgtu tiesību vienpusēji atkāpties no tā pārdevēja pieļauta līgumpārkāpuma dēļ) pušu līdzšinējās attiecības transformē “restitūcijas saistībā”, proti, katrai no pusēm iestājas pienākums atdot otrai pusei visu uz līguma pamata saņemto tāpat kā līguma atcelšanas gadījumā (sk., piemēram, CL 1622., 2041., 2045. p.), lai tādējādi “nenonāktu pretrunā ar vispārīgo netaisnas iedzīvošanās aizliegumu”.<sup>69</sup> No šīs atziņas savukārt izriet, ka iepriekš minētās “restitūcijas saistības” juridiskie aspekti būtu noskaidrojami, atbilstoši netaisnas iedzīvošanās institūta pamatprincipiem vispārinot esošo kazuistisko regulējumu un tiesību tālākveidošanas (tiesību analogijas) ceļā radot pietiekami vispārīgus un vienotus tiesību noteikumus tām tiesiskajām sekām, kādas iestājas gadījumos, kad izlietota līgumā pielīgtā vai likumā paredzētā vienpusējas atkāpšanās tiesība. Turklāt šādi noteikumi varētu tikt piemēroti arī tajos gadījumos, kad prasības tiesvedības kārtībā tikuši sekmīgi realizēti likumā paredzētā tiesība “prasīt līguma atcelšanu”.

Taču, tā kā šī raksta uzdevums nav attīstīt tālāk iepriekš minēto Augstākās tiesas atziņu, jāaprobežojas vien ar esošā kazuistiskā regulējuma apskatu un kopsakarību noskaidrošanu, kas varētu noderēt par pamatu vispārīgāku tiesību noteikumu izsecināšanai.

[15] Ciktāl ir runa par līgumā pielīgtu tiesību vienpusēji atkāpties no līguma (piemēram, otra līdzēja pieļauta līgumpārkāpuma dēļ), tad šādas atkāpšanās tiesiskās sekas ir speciāli noregulētas CL 2052. un 2053. pantā un iestājas tad, ja pārdevējs ir izlietojis pirkuma līgumā noteikti pielīgtu tiesību vienpusēji atkāpties no līguma “pirkuma cenas nesamaksas dēļ” (sk. CL 2047. p.). Kaut gan CL 2048. pantā ir ietverta norāde uz “atceļošu nosacījumu”, patiesībā šī norāde ir maldinoša, jo pirkuma līgums *ipso iure* zaudē spēku nevis ar pirkuma cenas samaksas nokavējuma iestāšanos, bet gan ar pārdevēja izdarītu paziņojumu par vienpusēju

<sup>67</sup> Balodis K. 2007, 131. lpp.

<sup>68</sup> Tā, piemēram, nomas līgumā var būt pielīgtā iznomātāja tiesība vienpusēji atkāpties no līguma, ja nomnieks pieļāvis nomas maksas samaksas termiņa nokavējumu vai cita veida līgumpārkāpumu, tādējādi līgumiski modificējot CL 2171. panta noteikumus. Sk.: Augstākās tiesas 09.09.2016. spriedums lietā Nr. SKC-240/2016 (C30501812), 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>.

<sup>69</sup> Augstākās tiesas 2016. gada [...] spriedums lietā Nr. SKC-[C]/2016 ([...]), 8. punkts.

atkāpšanos no līguma (kas ir “atceļoši nosacīts” ar šāda nokavējuma iestāšanos), turklāt pārdevēja paziņojums jāizdara tūlīt pēc pircēja nokavējuma iestāšanās (sk. CL 2049., 2050. p.).<sup>70</sup> Pārdevēja realizētas vienpusējas atkāpšanās gadījumā pircēja pienākums ir atdot pārdevējam lietu “līdz ar tās pieaugumiem un ienākumiem” (sk. CL 2052. p., sal. CL 2379. p.), savukārt pārdevēja pienākums ir atdot pircējam no viņa jau saņemto pirkuma maksas daļu, taču “bez procentiem” (sk. CL 2053. p.).

Šis princips ir vienīgais gadījums, kad CL ir tikušas speciāli noregulētas tiesiskās sekas (netaisni iedzīvotā atdošanas pienākums), kādas iestājas tad, ja izlietota līgumā pielīgta vienpusējas atkāpšanās tiesība. Visos pārējos vienpusējas atkāpšanās gadījumos (piemēram, gadījumā, kad pircējs izlietojis pirkuma līgumā pielīgtu tiesību vienpusēji atkāpties no līguma, ja piegādātajai precei ir trūkumi, kurus pārdevējs nav novērsis)<sup>71</sup> piemērojami vispārīgie CL 2389.–2390. panta noteikumi par atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ, tostarp arī CL 2376.–2379. panta noteikumi par šādas atprasījuma tiesības priekšmetu (nav izslēgta iespēja līdzīgos gadījumos pēc analogijas piemērot CL 2052.–2053. panta noteikumus, it īpaši tad, ja kreditors ir atkāpies no līguma parādnieka nokavējuma dēļ).

[16] Likumā paredzētas vienpusējas atkāpšanās tiesības pamatpiemērs (konkretā ar tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu) jau kopš romiešu tiesību laikiem ir dāvinājuma atsaukšana apdāvinātā rupjas nepateicības dēļ (sk. CL 1919.–1921. p.). Proti, CL 1919. pantā paredzētā “tiesība atsaukt dāvinājumu” apdāvinātā rupjas nepateicības dēļ piešķir dāvinātājam tiesisku iespēju atcelt dāvinājuma līgumu, izdarot vienpusēju, apdāvinātajam adresētu gribas izteikumu (bez nepieciešamības vērsties tiesā ar prasību “par dāvinājuma atsaukšanu”).<sup>72</sup> Dāvanas atprasījumam, kas strīda gadījumā realizējams prasības tiesvedības kārtībā, piemērojami speciālie CL 1920. panta noteikumi, tas ir, apdāvinātā pienākums ir “atdot pašu lietu līdz ar tās piederumiem un augļiem, bet arī tikai tad, kad dāvana joprojām atrodas apdāvinātā mantā vai arī kad viņš vismaz vēl no tās ir iedzīvojies” (sal. CL 2392. p.).<sup>73</sup>

Tajā pašā laikā salīdzinoši jauns tiesību institūts ir Patērētāju tiesību aizsardzības likumā regulētā “atteikuma tiesība”, tas ir, patērētāja tiesiska iespēja līdz normatīvi noteiktā termiņa (14 dienu termiņa) beigām ar vienpusēju gribas izteikumu un nesniedzot nekādu pamatojumu atkāpties no likumā minētiem specifiska veida patērētāju līgumiem, piemēram, no brīvdienu mītnes ilgtermiņa lietošanas tiesību līguma, distances līguma vai patērētāja kreditēšanas līguma (sk. Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 11., 12., 12.<sup>1</sup> un 31. p.). Citiem vārdiem, šī tiesība ir konstruēta kā konstitutīva tiesība, kuras izlietošanas rezultātā pirms tam noslēgtais līgums izbeidzas ar atpakaļvērstu spēku,<sup>74</sup> tādējādi izraisot arī tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē. Jau saņemto izpildījumu atdošanas norisi, termiņus un atdošanas pienākuma apmēru visaptveroši un detalizēti regulē Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 12., 12.<sup>1</sup> un 31. pants.

[17] Visbeidzot, arī lielākajā daļā gadījumu, kad līdzējs ir sekmīgi realizējis likumā paredzēto tiesību “prasīt līguma atcelšanu” un prasības tiesvedības kārtībā

<sup>70</sup> Sk.: Erdmann C. 1894, S. 322; Буковский В. 1914, с. 1679.

<sup>71</sup> Augstākās tiesas 2016. gada [...] spriedums lietā Nr. SKC-[C]/2016 ([...]), 1., 7.2., 8. punkts.

<sup>72</sup> Balodis K. 2007, 130. lpp.

<sup>73</sup> Kā atzīts juridiskajā literatūrā, šādu apdāvinātā atbildības ierobežojumu attaisno apsvērumi, ka apdāvinātajam nekādos apstākļos nevajadzētu ciest negatīvas mantiskās sekas no viņam par labu piešķirtā dāvinājuma, sk.: Буковский В. 1914, с. 1979.

<sup>74</sup> Sk.: Balodis K. 2007, 130.–131. lpp.; sal.: Medicus D., Lorenz St. Schuldrecht I. Allgemeiner Teil. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2015, Rn. 632, 639.

panācis līguma atcelšanu ar atpakaļvērstu spēku (tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē), CL ir kazuistiski noregulēts uz atceltā līguma pamata saņemto izpildījumu atdošanas jautājums (sk., piemēram, CL 1622., 2045., 2070. p.).

[17.1] Tā, piemēram, gadījumā, kad uz atlīdzības līguma pamata ir tikusi atsavināta lieta, kurai piemīt apslēpti trūkumi, šādas lietas ieguvējs ir tiesīgs prasīt līguma atcelšanu (sk. CL 1620. p. 2. d., 1633. p.), un – kā noteikts CL 1622. pantā – līguma atcēluma prasība ir vērsta uz samaksātās atlīdzības vai cita veida jau dotā izpildījuma atprasīšanu (un vienlaikus ir saistīta ar ieguvēja pienākumu iegūto lietu atdot atpakaļ atsavinātājam; sk. arī CL 1624. p. 2. teik.). Uz atceltā līguma pamata doto izpildījumu atprasījumam piemērojami speciālie CL 1623. un 1624. panta noteikumi, turklāt juridiskajā literatūrā uzsvērts, ka šo normu mērķis ir nostādīt līdzējus tādā mantiskā stāvoklī, kādā viņi atrastos, ja līgums vispār nebūtu ticis noslēgts.<sup>75</sup> Proti, minētajās normās – kazuistiska kopsavilkuma veidā – ir norādīts ne tikai uz līdzēju savstarpējiem prasījumiem par netaisni iedzīvotā atdošanu (šo prasījumu priekšmetus attiecīgi veido samaksātās atlīdzības summa “līdz ar procentiem” un atsavinātā lieta “līdz ar visiem tās piederumiem, kā arī augļiem”; sal. CL 2378., 2379. p.), bet arī uz prasījumu par atsavinātajai lietai taisīto nepieciešamo un derīgo izdevumu atlīdzināšanu (sk. CL 1623., 866., 867. p.) un prasījumu par radušos zaudējumu atlīdzināšanu (sk. CL 1623., 1624., 1779. p.).

[17.2] Tajā pašā laikā nekāds speciāls regulējums uz atceltā līguma pamata dotā izpildījuma atprasījumam nav ietverts CL 1663. pantā, kas regulē praksē pieņemami nozīmīgu tiesiskās aizsardzības līdzekli: kreditora tiesību prasīt līguma atcelšanu, ja viņš parādnieka nokavējuma dēļ vairs nav ieinteresēts līguma izpildīšanā. Šāda prasība pēc vispārīgā principa ir vērsta uz līguma atcelšanu ar atpakaļvērstu spēku, kā rezultātā prasības apmierināšana izraisa tiesiskā pamata vēlāku atkrišanu CL 2389. panta otrās daļas izpratnē. Tāpēc tāda izpildījuma atprasījumam, kas dots uz atceltā līguma pamata, piemērojami vispārīgie CL 2389.–2390. panta noteikumi par atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ, tostarp arī CL 2376.–2379. panta noteikumi par šādas atprasījuma tiesības priekšmetu (kas cita starpā piešķir tiesisku iespēju pieprasīt likumiskos procentus par samaksātās naudas summas kā “svešas naudas” lietošanu; sk. CL 2378. p. kopsakarā ar CL 1759. p. 2. pkt.<sup>76</sup>).<sup>77</sup>

## Kopsavilkums

1. Viens no alternatīvajiem CL 2389. panta otrajā daļā paredzētā “atprasījuma jebkāda pamata trūkuma dēļ” (*condictio sine causa*) priekšnoteikumiem, proti, dotā izpildījuma tiesiskā pamata “vēlāka atkrišana” – pretēji Augstākās tiesas jaunākajā praksē paustajam viedoklim –, nav reducējams uz līguma “spēkā neesamību” jeb “atzišanu par spēkā neesošu”. Turklāt līguma “spēkā

<sup>75</sup> Буковский В. 1914, с. 1286–1287.

<sup>76</sup> Balodis K. 1998, 658. lpp.

<sup>77</sup> Sk., piemēram: Augstākās tiesas 21.06.2017. spriedums lietā Nr. SKC-246/2017 (C33316313), 1.4., 1.7., 6.3., 11. punkts; Rīgas apgabaltiesas 18.10.2017. spriedums lietā Nr. C33316313. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi>. Jānorāda gan, ka ar šo apelācijas instances tiesas spriedumu tikuši piedzīti nevis likumiskie procenti par “svešas naudas” lietošanu (sk. CL 1759. p. 2. pkt.), bet gan likumiskie nokavējuma procenti (sk. CL 1759. p. 1. pkt.).

- neesamība” juridiski atbilst otram minētajā normā paredzētajam alternatīvajam priekšnoteikumam, tas ir, situācijai, kad dotajam izpildījumam jau no paša sākuma nav bijis tiesiska pamata. Arī svarīgas maldības, viltus vai spaidu ietekmē noslēgta līguma sekmīga apstrīdēšana un atzīšana par spēkā neesošu ar tiesas spriedumu nav vienīgais tiesiskā pamata “vēlākas atkrišanas” piemērs.
2. No iepriekš rakstā aplūkotojiem *condictio ob causam finitam* piemērveida gadījumiem redzams, ka uz līguma pamata dotā izpildījuma tiesiskā pamata “vēlāku atkrišanu” CL 2389. panta otrās daļas izpratnē izraisa ne tikai līguma sekmīga apstrīdēšana tiesas ceļā, bet arī, piemēram, atceļoša nosacījuma iestāšanās, atcēlēja līguma noslēgšana, kā arī vienpusēja atkāpšanās no līguma vai līguma atcelšana ar tiesas spriedumu, ja tai ir atpakaļvērstis spēks. Visos minētajos gadījumos – pretēji Augstākās tiesas jaunākajā praksē paustajai kritiskajai attieksmei pret “vēlāk mainījušos apstākļi” ietekmi uz izpildījuma tiesisko pamatu – patiesībā ir runa par šādu apstākļu ietekmi un tās izraisītu tiesiskā pamata “vēlāku atkrišanu” CL 2389. panta otrās daļas izpratnē.
  3. Ciktāl attiecībā uz konkrēto tiesiskā pamata “vēlākas atkrišanas” gadījumu pašā līgumā vai likumā nav ietverti speciāli noteikumi, kas regulē saņemtā izpildījuma atdošanu, netaisni iedzīvotā atprasījumam piemērojami vispārīgie CL 2389.–2390. panta noteikumi par atprasījumu jebkāda pamata trūkuma dēļ, tostarp arī CL 2376.–2380. panta noteikumi par šādas atprasījuma tiesības priekšmetu.

# LIKUMISKIE PROCENTI DELIKTTIESISKĀS ATBILDĪBAS GADĪJUMĀ

---

## STATUTORY INTEREST IN CASE OF NON-CONTRACTUAL LIABILITY

**Jānis Kubilis, *Dr. iur.***

ZAB “Vilgerts” zvērināts advokāts

### Summary

In case when a victim claims compensation for the damages, the court proceedings may take several years until the compensation is actually received. In such cases, it is essential to protect the victim's right to receive late payment interest, as it ensures the balance of the interests of the parties. However, in such cases the courts often tend to reject the claimed interest by referring to Section 1656 of Civil Law – debtor's reasonable doubt regarding the existence or the amount of the debt. It is therefore argued in this article that the aforementioned approach should be changed to ensure adequate and effective protection of the victim's interests and restrict the liable party's exemption from the obligation to pay statutory interest only to exceptional cases.

**Atslēgvārdi:** civiltiesiskā atbildība, deliktu tiesības, likumiskie procenti, nokavējums, zaudējumu atlīdzība

**Keywords:** civil liability, tort law, statutory interest, delay in performance, compensation for damage

### Ievads

Gadījumā, ja personai prettiesiskas rīcības rezultātā nodarīti zaudējumi, tai ir tiesības prasīt atbilstošu kompensāciju no atbildīgās personas. Cietušā aizskarto tiesību aizsardzība īstenojama, ceļot prasību vispārējās jurisdikcijas tiesā un lūdzot piedzīt kompensāciju sakarā ar tai nodarīto mantisko vai nemantisko kaitējumu, ja puses nevēlas vai nespēj strīdu atrisināt citādi. Mantiska kaitējuma gadījumā novērtēt nodarīto zaudējumu apmēru un spert soļus cietušā tiesību aizsardzībai var būt iespējams jau relatīvi drīz pēc zaudējumu nodarīšanas, taču strīda risināšana tiesas ceļā var aizņemt vairākus gadus, ja tiesu spriedumi tiek pārsūdzēti, un zaudējumu faktiskā atlīdzināšana notiek ievērojami vēlāk. Tiesības saņemt procentus par naudas parāda samaksas kavējumu ir cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis, kas ierobežojams, pamatojoties uz atbildīgās personas tiesībām neatbildēt par nokavējuma kā saistības izpildes prettiesiska novilcinājuma nelabvēlīgajām sekām. Līdz ar to būtiski ir katrā situācijā noteikt robežu starp cietušā un atbildīgās personas tiesībām un tiesiskajām interesēm, attiecībā uz ko atsevišķos gadījumos tiesu praksē izveidojusies neskaidra un nekonekventa pieeja.

## 1. Tiesības saņemt likumiskos procentus

Ar brīdi, kad kādas personas tiesību aizskārums rezultātā tai tiek nodarīts kaitējums, tai rodas prasījums pret atbildīgo personu par kaitējuma kompensēšanu – tas uzskatāms par pamatparādu pretstatā procentiem, kas ir blakus prasījums, ko rada galvenās lietas lietošana.<sup>1</sup> Procenti ir atlīdzība, ko cietušajam ir tiesības saņemt un kas maksājama par kādas naudas summas (pamatprasījuma – kaitējuma kompensācijas) samaksas kavējumu, ņemot vērā parāda apmēru un nokavējuma ilgumu, kā izriet no Civillikuma 1753. un 1754. panta. Atbilstoši Civillikuma 1759. panta 1. punktam procenti jāmaksā uz likuma pamata par katru parāda samaksas nokavējumu, kaut arī parāds pats par sevi būtu bezprocentīgs. Šādi procenti pretstatā līgumiskiem, kapitāla lietošanas un citiem, kas netiks plašāk aplūkoti šajā rakstā, tiek apzīmēti kā likumiskie nokavējuma procenti. Minētā norma ir pārņemta no Vietējo likumu kopojuma III daļas 3416. panta, kas saturiski atbilst Civillikuma 1759. panta 1. punktam. Sekojošajā Vietējo likumu kopojuma III daļas 3417. pantā noteikti ierobežojumi tiesībām saņemt nokavējuma procentus.<sup>2</sup> Arī Civillikumā ir noteikti ierobežojumi prasīt procentus, piemēram, Civillikuma 679. pantā,<sup>3</sup> 1916. pantā,<sup>4</sup> 2053. pantā,<sup>5</sup> 2388. pantā.<sup>6</sup> Atbilstoši Civillikuma 1765. panta pirmajai daļai, ja likums nosaka tiesības aprēķināt likumiskos procentus, procentu apmērs ir seši procenti no simta gadā.

Kā norādīts tiesību doktrīnā, procentu maksāšana ir saistīta ar pārkāpumu – nokavējumu, taču tas nepārvērš nokavējuma procentus par sodu, arī nokavējuma procentu uzdevums ir nodrošināt ienākumus, ko dod kapitāls, atrodoties normālā aprītē.<sup>7</sup> Ja cietušais vērsies tiesā, prasot kaitējuma kompensācijas piedziņu no atbildīgās personas, tad ir iespējams, ka cietušais faktiski saņems kaitējuma kompensāciju vienīgi pēc vairākiem gadiem. Lai arī tiesvedības ātrums nav nozīmīgāks par taisnīga civiltiesisko attiecību noregulējuma sasniegšanu, tomēr jāņem vērā, ka periodā, kamēr cietušais nav saņēmis kaitējuma kompensāciju, tam nav iespējams rīkoties ar naudas līdzekļiem, kuri var, it īpaši mantiska kaitējuma gadījumā, nodrošināt mantas bojājumu novēršanu, iespēju bojāto lietu lietot, ņemot vērā stāvokli pirms zaudējumu nodarīšanas, iegādāties līdzvērtīgu lietu utt. Zaudējumu noteikšanā atbilstoši Civillikuma 1792. pantam jāņem vērā priekšmeta vērtība zaudējuma nodarīšanas laikā, taču lietu vērtība vairāku gadu garumā var mainīties, kā arī preču un pakalpojumu cenas var pieaugt, tādēļ ievērojami vēlākas zaudējumu atlīdzināšanas rezultātā iegūtie līdzekļi var nebūt pietiekami, lai faktiski novērstu prettiesiskas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu sekas.<sup>8</sup> Ņemot vērā, ka zaudējumu atlīdzināšanas mērķis

<sup>1</sup> Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1998, 20. lpp.

<sup>2</sup> Atbilstoši Vietējo likumu kopojuma III daļas 3417. pantam izņēmuma kārtā procentus nevar prasīt par nokavējumu dāvinājumos dzīvo starpā un no priekšniecības uzliktiem naudas sodiem (3282. p.).

<sup>3</sup> Par atdodamiem augļiem valdītājs nekādā gadījumā nemaksā procentus.

<sup>4</sup> Dāvinātājam nav ne jāmaksā nokavējuma procenti, ne jāizdod augļi, ko viņš no dāvinātās lietas saņēmis.

<sup>5</sup> Ja pircējs daļu no pirkuma maksas jau nomaksājis, tad viņš 2052. pantā norādītā gadījumā var prasīt, lai atdod nomaksāto, bet bez procentiem.

<sup>6</sup> Par atprasījuma priekšmetu ir spēkā 2376.–2380. panta noteikumi, tikai ar to izņēmumu, ka šeit nekādā gadījumā nevar prasīt procentus.

<sup>7</sup> Torgāns K. Saistību tiesības. 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 116. lpp.

<sup>8</sup> Atsevišķos gadījumos arī tiesvedības apelācijas instances tiesā laikā ir iespējams palielināt prasības summu sakarā ar lietas gaitā pieaugušajām tirgus cenām atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 7. punktam.



ir nodrošināt pēc iespējas pilnīgāku tāda stāvokļa atjaunošanu, kāds būtu bijis tad, ja aizskārums nebūtu noticis,<sup>9</sup> var secināt, ka tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību ir efektīvs cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis tad, ja zaudējumu faktiskās atlīdzināšanas brīdis ir pēc iespējas tuvāk zaudējumu nodarīšanas brīdim. Proti, nesāņemot zaudējumu atlīdzību vairākus gadus, cietušais var būt spiests nelietot bojāto lietu vai citam mērķim paredzētus resursus novirzīt, lai atjaunotu lietas stāvokli pirms zaudējumu nodarīšanas, tādējādi var tikt ierobežotas citas tā iespējas vai rasties nepieciešamība lietot svešus naudas līdzekļus, maksājot procentus. Atbildīgā persona savukārt var vairākus gadus lietot naudas summu, kas atbilst mantas samazinājumam vai peļņas atrāvumam, ko cietusi cita persona, kam ir tiesības attiecīgu zaudējumu atlīdzību saņemt. Arī Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā ir noteikts, ka tiesības uz pilnīgu kompensāciju nevar neskart tādus faktorus kā laika tecējums, kas faktiski var samazināt kompensācijas vērtību, tādēļ procenti uzskatāmi par būtisku kompensācijas sastāvdaļu,<sup>10</sup> kā arī norādīts uz tiesībām saņemt procentus papildus zaudējumu atlīdzībai.<sup>11</sup> Tiesības saņemt procentus sakarā ar konkurences tiesību pārkāpumu cietušajam *expressis verbis* noteiktas arī, piemēram, Konkurences likumā.<sup>12</sup> Līdz ar to tiesības saņemt procentus papildus nodarīto zaudējumu atlīdzībai ir nozīmīgs cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis, kas nodrošina līdzsvaru starp cietušā jeb kreditora tiesisko interesi pēc iespējas ātrāk saņemt zaudējumu atlīdzību un parādnieka tiesībām neatlīdzināt zaudējumus, kurus tas nav nodarījis, un neatbildēt par nokavējumu, kura pielaišanā tas nav vainojams.

Nosakot tiesības saņemt procentus, būtu jāņem vērā, vai persona (cietušais) jau nav ieguvusi tiesības rīkoties ar naudas līdzekļiem, kuru piedziņai celta prasība, piemēram, lūdzot noteikt sprieduma izpildi nekavējoties,<sup>13</sup> izmantojusi tiesības palielināt prasības summu,<sup>14</sup> izvirzījusi patstāvīgu prasījumu par zaudējumu, kas radušies sakarā ar nespēju naudas līdzekļus savlaicīgi iegūt un izmantot, atlīdzināšanu, izvirzījusi prasījumu par zaudējumu nodrošināšanu, pirms tie radušies, kā arī izmantojusi citas tiesības vai iespējas, lai pirms zaudējumu piedziņas iegūtu tiesības uz naudas summu zaudējumu atlīdzināšanai vai kaitējuma kompensēšanai, kas radīts sakarā ar nespēju šo naudas summu savlaicīgi iegūt. Ja un ciktāl cietušais jau ieguvis naudas summu zaudējumu atlīdzināšanai no atbildīgās personas, pēdējai nebūtu pamatoti uzlikt nokavējuma procentu maksāšanas pienākumu, kā arī Civillikuma 1788. pantā noteikto cietušā tiesību izlietošanu vienlaikus izslēdz prasījums par likumisko nokavējuma procentu piedziņu par to pašu aprēķina periodu.

Nosakot tiesības uz nokavējuma procentiem, nozīmīgs ir brīdis, no kura cietušais ir tiesīgs tos saņemt. Ar brīdi, kad tiek nodarīti zaudējumi tādā apmērā, kādā

<sup>9</sup> Torgāns K. 2018, 200. lpp.

<sup>10</sup> Eiropas Kopienų Tiesas 08.03.2001. spriedums apvienotajās lietās Nr. C397/98 un Nr. C410/98, 94. rindkopa; 02.08.1993. spriedums lietā Nr. C-271/91, 30.–32. rindkopa.

<sup>11</sup> Eiropas Savienības Tiesas 13.07.2006. spriedums apvienotajās lietās Nr. C295/04–C298/04, 95.–100. rindkopa.

<sup>12</sup> Atbilstoši Konkurences likuma 21. panta pirmajai daļai persona, kura cietusi zaudējumus konkurences tiesību pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt un saņemt no pārkāpēja zaudējumu atlīdzību, tai skaitā atrauto peļņu un procentus no dienas, kad zaudējumi radušies, līdz dienai, kad samaksāta zaudējumu atlīdzība, lai nodrošinātu tādu stāvokli, kāds personai būtu bijis, ja konkurences tiesību pārkāpums nebūtu izdarīts.

<sup>13</sup> Atbilstoši kādam no Civilprocesa likuma 205. panta pirmajā daļā noteiktajiem gadījumiem.

<sup>14</sup> Atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 7. punktam.

tos lūdz atlīdzināt cietušais, cietušajam uz likuma pamata rodas tiesības prasīt šo zaudējumu atlīdzināšanu. Cietušajam ir tiesības prasīt tos atlīdzināt nekavējoties. Neatlīdzinot zaudējumus, var uzskatīt, ka atbildīgā persona palaiž garām termiņu, kas noteikts saistības izpildīšanai ar likumu.<sup>15</sup> Pretējā gadījumā būtu jāsecina, ka atbildīgās personas nokavējuma konstatēšanai zaudējumu atlīdzināšanā nepieciešams cietušā atgādinājums.<sup>16</sup> Taču atšķirībā no līgumtiesiskajām attiecībām, kuru saturu nosaka pušu vienošanās (tostarp par saistības apmēru, izpildījuma veidu un laiku), delikttiesiskajās attiecībās prasījuma tiesību rašanās brīdis un nereti arī zaudējumu apmērs nav atbildīgajai personai precīzi zināms. Delikttiesiskajās attiecībās, kuru dalībnieki parasti par tādiem nekļūst labprātīgi, atbildīgā persona var nezināt, vai un kā cietušais vispār vēlēšies savas aizskartās tiesības aizsargāt. Līdz ar to atsevišķos gadījumos būtu pamats konstatēt, ka, lai arī atbildīgā persona zaudējumus pēc to nodarīšanas nav atlīdzinājusi, tā nav vainojama nokavējumā, un tādējādi nav pamata cietušajam noteikt tiesības saņemt likumiskos nokavējuma procentus no zaudējumu nodarīšanas brīža. Tādēļ nereti, ja cietušais nav informējis atbildīgo personu vispār, nav skaidri un saprotami pamatojis civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumus, īpaši zaudējumu apmēru, un citus nozīmīgus zaudējumu nodarīšanas apstākļus, var būt pamats atzīt, ka atbildīgā persona nav vainojama nokavējumā līdz brīdim, kad cietušais vai tā tiesību pārņēmējs<sup>17</sup> veic minētās darbības, piemēram, nosūtot argumentētu pretenziju, ceļot prasību vai citādi. Vienlaikus par nepareizu un nepamatotu atzīstama tāda tiesību normu interpretācija, atbilstoši kurai ārpuslīgumiska tiesību aizskārums gadījumā papildus zaudējumu atlīdzībai cietušais minēto apsvērumu dēļ vispār par periodu līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim nebūtu tiesīgs prasīt likumiskos nokavējuma procentus.<sup>18</sup> Lai arī var būt pamats uzskatīt, ka parādnieks (atbildīgā persona) nav vainojams nokavējumā par periodu, kad nav bijusi pienācīgi vai pilnīgi sniegta prasījuma par zaudējumu atlīdzību pamatojošā informācija, tomēr tas, ievērojot Civillikuma 1656. un 1657. pantā noteiktos izņēmumus, ir jāvērtē katrā konkrētajā gadījumā, ņemot vērā iesaistīto personu tiesības un tiesiskās intereses un attiecīgos faktiskos apstākļus.

Procentu saistības izbeigšanās gadījumi noteikti 1761.–1762. pantā, kuri ietver kaitējuma kompensācijas un uzkrājušos procentu samaksu, kas attiecīgi ir pamats atzīt, ka saistība izbeigusies ar izpildījumu, ņemot vērā Civillikuma 1835. un 1842. panta noteikumus. Saistībā ar minēto būtiski norādīt arī uz tiesībām saņemt procentus līdz sprieduma izpildei atbilstoši Civilprocesa likuma 195. pantam. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments kādā lietā norādījis, ka ar saistības pārkāpumu saistītie likumiskie procenti pieprasāmi, prasītājam izvirzot attiecīgu prasījumu jau pirmās instances tiesā, turpretim Civilprocesa likuma 195. pantā minētās tiesības tiesa nosaka pati neatkarīgi no prasījuma esamības ar brīdi, kad spriedums stājies likumīgā spēkā un notecējis termiņš tā labprātīgai

<sup>15</sup> Saskaņā ar Civillikuma 1652. panta 3. punktu.

<sup>16</sup> Ja nav piemērojami Civillikuma 1652. pantā noteiktie gadījumi, tad atbilstoši Civillikuma 1653. pantam, lai atzītu parādnieka nokavējumu, viņam papriekš jādabū atgādinājums no kreditora vai tā vietnieka.

<sup>17</sup> Apdrošināšanas līguma likuma 45. panta pirmā daļa noteic, ka apdrošinātājam, kas izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību, ir subrogācijas tiesība, izņemot personu apdrošināšanas gadījumus.

<sup>18</sup> Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и с разъяснениями. 2 т. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1381; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-101/2015 (C27190211).

izpildei.<sup>19</sup> Doktrīnā arī atzīts, ka likumiskie procenti līdz tiesas sprieduma izpildei pēc satura ir cita veida prasījums sakarā ar tiesas sprieduma izpildīšanas kavējumu, tātad nepakļaušanos kompetentās tiesu institūcijas spriedumam, kura izraisījis nepieciešamību vērsties pie tiesu izpildītāja ar pieteikumu par piespiedi izpildi.<sup>20</sup> Iespējams, procesuālais regulējums būtu pilnveidojams saistībā ar tiesību saņemt procentu izlietošanu. Prasītājam ir iespējams, ceļot prasību, aprēķināt un prasības pieteikumā norādīt procentu prasījumu, kas uzkrājies līdz prasības celšanas brīdim, kā arī pievienot uzkrājušos procentus prasībai, kas nav uzskatāma arī par jaunu prasījumu pieteikšanu apelācijas tiesvedībā atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 3. punktam. Taču, ja apelācijas instances tiesas spriedums tiek pārsūdzēts kasācijas kārtībā, tad, piemēram, Civilprocesa likuma 434. panta otrajā daļā norādītajos gadījumos spriedums var stāties spēkā vairākus mēnešus vai pat gadus vēlāk, ierobežojot cietušā tiesības šajā laika posmā attiecīgajā tiesvedībā aprēķināt un prasīt procentus, ja un ciktāl prasījums par kompensācijas piedziņu atzīts par pamatotu. Iespējams, regulējums būtu pilnveidojams, paredzot iespēju izvirzīt prasījumu par procentu piedziņu līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim.<sup>21</sup> Šādu prasījumu, izskatot civillietu pēc būtības, varētu vērtēt attiecīgās instances tiesa, un precīzu procentu apmēru varētu aprēķināt sprieduma spēkā stāšanās brīdī, nevērtējot attiecīgā prasījuma pamatotību pēc būtības, bet ņemot vērā, ka procentu likme vispārīgi noteikta Civillikuma 1765. panta pirmajā daļā, ka ir zināma pamatparāda summa, kas tikusi atzīta par pamatotu, un precīzs brīdis, līdz kuram procenti attiecīgi aprēķināmi, kā arī to, ka par procentu pievienošanu prasībai nav maksājama valsts nodeva.<sup>22</sup>

## **2. Tiesību uz procentiem ierobežojumi un tiesību piemērošanas pilnveidošanas iespējas**

Likumisko nokavējuma procentu maksāšanas pienākums iestājas tad, ja konstatējams parādnieka nokavējums, taču likumdevējs ir noteicis vispārējus izņēmumus, kad parādniekam neiestājas ar nokavējumu saistītās tam neizdevīgās sekas, tostarp minēto procentu maksāšanas pienākums. Atbilstoši Civillikuma 1656. pantam, ja nokavējuma iemesls ir parādnieka pamatotas šaubas vai nu vispār par to saistību, kuras izpildīšanu no viņa prasa, vai par tās apmēru, parādniekam nav jāmaksā nokavējuma procenti.<sup>23</sup> Civillikuma 1657. pants paredz tiesas tiesības atsvabināt parādnieku no tam neizdevīgām nokavējuma sekām arī citos gadījumos, kad to nevar vainot ne uzmanības trūkumā, ne vispār vieglprātībā vai nolaidībā, vai kad izpildīšana nav notikusi nepārvaramas varas dēļ.<sup>24</sup> Minēto normu

<sup>19</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2016. lēmums lietā Nr. SKC-1331/2016 (C28283311).

<sup>20</sup> Torgāns K. Likumisko procentu aprēķināšana. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 504. lpp.

<sup>21</sup> Tādējādi mijiedarbībā ar Civilprocesa likuma 195. panta normā ietverto regulējumu, aizsargājot cietušā tiesības saņemt procentus, līdz pat sprieduma faktiskai izpildei.

<sup>22</sup> Atbilstoši Civilprocesa likuma 36. panta otrajai daļai, ja palielina prasības summu, izņemot procentu un pieaugumu pievienošanu, atbilstoši piemaksājama valsts nodeva.

<sup>23</sup> Vietējo likumu kopojuma III daļas 3310. pantā, kas saturiski atbilst Civillikuma 1656. pantam, lietots apzīmējums "dibinātas šaubas".

<sup>24</sup> Vietējo likumu kopojuma III daļas 3311. pantā, kas saturiski atbilst Civillikuma 1657. pantam, pēdējā teikuma daļa formulēta šādi: "vai kad neizpildīšana notikusi aiz tādiem apstākļiem, kuņi pēc cilvēka apsvērumiem nav bijuši ne paredzami, ne novēršami".

mērķis ir nodalīt situācijas, kad parādnieks, esot informēts par zaudējumu nodarīšanas faktu, apmēru, apstākļiem un cietušā vēlmi saņemt zaudējumu atlīdzību, izvēlas zaudējumus neatlīdzināt, izvirzot formālus iebildumus un ierunas, lai pēc iespējas ilgāk izvairītos no saistību pildīšanas, no gadījumiem, kad līdz kādam brīdim ir bijis pamats uzskatīt, ka parādnieks nav pilnīgi vai daļēji atbildīgs par zaudējumiem, kad ir bijis pamats uzskatīt, ka zaudējumi nodarīti atšķirīgā apmērā, un kad ir konstatējami citi apstākļi, kas neatkarīgi no tā gribas un iespējām parādniekam nav ļāvuši pārliecināties par saistības pamatotību vai to izpildīt, šajos gadījumos par attiecīgo periodu izslēdzot procentu maksāšanas pienākumu. Tiesību piemērotājam šādā gadījumā būtu jāvērtē, vai attiecīgie apstākļi, uz kuriem atsaucas parādnieks un kurus var konstatēt, ir tādi, kas var būt radījuši tiesisku paļāvību par saistības neesamību vispār vai atšķirīgu tās apmēru, vai tādi, kuri nav radušies parādnieka rīcības rezultātā un kuri tieši un objektīvi var ietekmēt pamatparāda esamību, apmēru vai spēju to izpildīt pirms parādnieka atbrīvošanas no nokavējuma procentu samaksas pienākuma. Kaut arī ir svarīgi vērtēt parādnieka rīcību un attiecīgos apstākļus, lai atzītu, ka nokavējums ir neattaisnojams un tam ir pienākums maksāt procentus, vienlaikus tiesības saņemt procentus var būt kreditora (cietušā vai tā tiesību pārņēmēja) tiesību uz pilnīgu atlīdzinājumu (lat. val. – *restitutio in integrum*) ļoti nozīmīga sastāvdaļa, kas tiek aizskarta, nepamatoti atbrīvojot parādnieku no nokavējuma sekām. Ar iebildumu uz izvirzīto prasījumu vai celto prasību izteikšanu nav pietiekami, lai varētu atzīt, ka parādnieks ir pamatoti šaubījies par saistību un nav varējis to izpildīt.

Piemēram, kādā lietā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments norādījis, ka, lai arī ir nodibināta saistību neizpilde no atbildētāju puses un lietas materiāli apliecina saistību apmēru, kas bijis zināms atbildētājiem, tiesa nav ņēmusi vērā, ka starp pusēm pastāvošs strīds, kas ir pamats apelācijas instances tiesas sprieduma atcelšanai daļā, ar kuru piedzīti likumiskie nokavējuma procenti.<sup>25</sup> Citā lietā savukārt norādīts, ka strīda esamība par funkcionāli nepieciešamo zemes platību piespiedu nomas attiecībās ir radījusi pamatotas šaubas par saistības apmēru.<sup>26</sup> Lietā, ko Latvijas Republikas Augstākā tiesa skatījusi divas reizes, abas reizes atceļot spriedumu daļā par likumisko nokavējuma procentu piedziņu un atsaucoties uz judikatūru,<sup>27</sup> norādījusi: kaut arī no pirmās pretenzijas nosūtīšanas brīža zaudējumu apmērs nav mainījies, zaudējumu nodarīšanas apstākļi bijuši zināmi parādniekam un spriedums daļā par zaudējumu piedziņu atstāts negrozīts pirmajā reizē, izskatot lietu Latvijas Republikas Augstākajā tiesā, tik un tā sakarā ar to, ka esot pastāvējis strīds, nav piedzenami nokavējuma procenti.<sup>28</sup> Minētajos Latvijas Republikas Augstākās tiesas spriedumos norādītais ļauj secināt, ka nereti tiesas, atsaucoties uz strīda pastāvēšanu un nevērtējot, cik lielā mērā, it īpaši kontekstā ar strīda noregulējumu pēc būtības, parādnieka šaubas par saistības pastāvēšanu un apmēru ir izrādījušās pamatotas, – noraida prasības daļas par procentu

<sup>25</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-209/2017 (C33486911).

<sup>26</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2018. spriedums lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313).

<sup>27</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 05.09.2012. spriedums lietā Nr. SKC-366/2012 (C27098108); Civillietu departamenta 21.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-135/2014 (C32103508); 29.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-225/2017 (C29766011); 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-209/2017 (C33486911).

<sup>28</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-101/2015; 30.08.2018. spriedums lietā Nr. SKC112/2018 (C27190211).

piedzīņu, tādējādi nepamatoti aizskarot kreditora jeb cietušā tiesības. Šāda pieeja, nepamatoti plaši iztulkojot “pamatotas šaubas” Civillikuma 1656. panta kontekstā, rada arī nevēlamu parādnieku paļāvību uz iespēju ilgstoši nepildīt saistības, noliegt un apstrīdēt to apmēru un pastāvēšanu, turpinot bez nekādām nelabvēlīgām sekām attiecīgos naudas līdzekļus izmantot. Atbildīgās personas arī šādas tiesību normu interpretācijas nostiprināšanās gadījumā, visticamāk, nebūs ieinteresētas izlīgt un vienoties ar cietušo par strīda atrisināšanu ārpus tiesas ceļā, bet, iespējams, negodprātīgi vilcināt lietas izskatīšanu un pēc iespējas atlikt zaudējumu atlīdzināšanas brīdi.

Attiecībā uz Civillikuma 1657. panta piemērošanu Latvijas Republikas Augstākā tiesa kādā lietā norādījusi, ka parādnieks pamatoti ticis atsavināts no neizdevīgajām nokavējuma sekām par pirkuma maksas nesamaksāšanu termiņā, jo tam bija juridiski šķēršļi realizēt tiesības pēc pirkuma līguma un īpašuma tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā nebija iespējama prasītāja rīcības rezultātā.<sup>29</sup> Citā lietā savukārt, analizējot nepārvaramas varas jēdzienu, atzīts, ka norāde uz vispārējo ekonomisko krīzi, kas samazināja prasītājas ienākumus un iespējas komercdarbībā, nav pietiekama, lai konstatētu nepārvaramas varas apstākļus, kas varētu atsavināt prasītāju no nokavējuma sekām Civillikuma 1657. panta kontekstā.<sup>30</sup> Citā lietā, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments norādījis, ka procentu loma izpaužas arī saistību izpildes nodrošināšanā, un konkrētajā gadījumā parādnieks nav pamatojis, kādēļ, pastāvot strīdam par prasības summu, tas nav saistību pildījis vismaz tajā apmērā, kādu tas atzinis, atstājot negrozītu apelācijas instances tiesas spriedumu, ar kuru cita starpā piedzīti arī procenti.<sup>31</sup> Šāda pieeja būtu atzīstama par abu pušu tiesībām un tiesiskajām interesēm un Civillikuma 1656. panta mērķim atbilstošu, jo pamatoti novērtēts tas, par kādu strīda summas daļu nav izteikti pamatoti iebildumi, šajā daļā atzīstot par pamatotu likumisko nokavējuma procentu piedzīņu.

Parādniekam būtu jābūt tiesībām neciest nokavējuma sekas, ja pastāv apstākļi, kas ļauj atzīt, ka tas nav vainojams saistības neizpildē tam noteiktajā termiņā, bet to var secināt tikai, vērtējot katra strīda faktiskos apstākļus. Pēc būtības gan Civillikuma 1656. pants, gan 1657. pants ir vērsti uz šādu apstākļu vērtēšanu un konstatēšanu, pretējā gadījumā aizsargājot cietušā tiesības uz procentu saņemšanu. Parādnieka rīcība, saistību noliedzot vai apšaubot, ne vienmēr ir balstīta uz apstākļiem, kas var radīt tiesisku paļāvību par atšķirīgu kreditora tiesību esamību vai to neesamību. Var piekrist tiesību doktrīnā norādītajam, ka, ja parādnieks apstrīd saistības pastāvēšanu vai tās apmēru un šādā sakarā atturas no izpildīt, tad viņš pakļauj sevi riskam, ka tiesa viņa šaubas atzīs par nepamatotām, un tādā gadījumā tam būs jācieš visas nokavējuma nelabvēlīgās sekas.<sup>32</sup> Tādējādi tas, vai parādnieka šaubas ir bijušas pamatotas, jāvērtē kontekstā ar to, kādi iebildumi vai ierunas no tā puses ir izteiktas, vai tos var atzīt par pierādītiem, attiecībā uz kuru saistības daļu vai summas aprēķina periodu tie izteikti un vai šīs šaubas ir atzīstamas par pamatotām, vērtējot pamatsaistību, par ko pastāv strīds.

<sup>29</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 09.02.2005. spriedums lietā Nr. SKC-75.

<sup>30</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 12.12.2014. spriedums lietā Nr. SKC-179/2014.

<sup>31</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 25.08.2016. spriedums lietā Nr. SKC-104/2016 (C27195411).

<sup>32</sup> Autoru kolektīvs K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 156. lpp.

Viens no veidiem, kā sasniegt līdzsvaru starp pušu tiesībām un tiesiskajām interesēm, nereti būtu nokavējuma procentu aprēķināšana un piedziņa vismaz no argumentētas un ar pierādījumiem pamatotas pretenzijas saņemšanas brīža, pretenzijā noteiktā saistību labprātīgas izpildes (pirms tiesas) termiņa notecēšanas, paskaidrojumu sniegšanas termiņa par celto prasību notecēšanas brīža, kā arī citos gadījumos, kad parādnieks attiecīgajos apstākļos faktiski varējis uzzināt par prasījumu un tā pamatojumu, kā arī vismaz par saistības daļu, kuru parādnieks, zinādams par izvirzīto prasījumu vai celto prasību un esot spējīgs iepazīties ar tā pamatojumu, bez atbilstoša pamatojuma ir izvēlēties nepildīt. Tādējādi, ja cietušā tiesību uz procentiem aizsardzība tiktu nodrošināta efektīvi, konsekventi un tiktāl, cik parādniekam nav iespējams pierādīt savu šaubu pamatotību, iespējams, tas veicinātu vismaz daļēju labprātīgu saistību izpildījumu sniegšanu, izlīgumu slēgšanu un tiesu noslodzes samazināšanos, kā arī cietušā tiesību aizsardzību un savlaicīgas tam nodarīto zaudējumu atlīdzības saņemšanu.

## Secinājumi

1. Cietušajam ir tiesības saņemt likumiskos nokavējuma procentus par periodu no zaudējumu nodarīšanas līdz to atlīdzināšanas brīdim, izņemot īpašus gadījumus, kad tas nebūtu taisnīgi, ņemot vērā faktiskos apstākļus un atbildīgās personas tiesības un tiesiskās intereses. Cietušā darbība vai bezdarbība, informējot par saistību, tās apmēru un pamatojumu, var ietekmēt brīdi, no kura parādnieku var vainot nokavējuma pielaišanā.
2. Civillikuma 1656. un 1657. pantā noteiktie izņēmumi ir jāinterpretē tādējādi, ka ikkatram šādam kreditora tiesību ierobežojumam ir jābūt attaisnojamam ar nepieciešamību netaisnīgi un nesamērīgi neaizskart parādnieka tiesiskās intereses attiecīgajos faktiskajos apstākļos. Strīda esamība pati par sevi nav uzskatāma šādu izņēmumu. Veicināma būtu šādu izņēmumu nepiemērošana uz to saistības daļu vai summas aprēķina periodu, attiecībā uz kuru parādnieks nav pierādījis attiecīgo izņēmumu attiecināmību, pat ja parādnieka izvirzītos iebildumus var daļēji atzīt par pamatotiem un attiecīgi tā nokavējumu par attaisnojamu.
3. Par apstākļiem, kādos varētu būt attaisnojama parādnieka atbrīvošana no procentu maksāšanas pienākuma, var uzskatīt, piemēram:
  - a) tādus, kuri parādniekam var būt radījuši tiesisko paļāvību par tādu tiesisko vai faktisko stāvokli, kas izslēdz cietušā prasījuma pamatotību;
  - b) cietušā pretrunīgu vai negodprātīgu (prettiesisku) rīcību;
  - c) cietušā tiesību aizsardzības līdzekļu izlietošanu, novēršot vai samazinot tam nelabvēlīgās saistību izpildes nokavējuma sekas;
  - d) nepārvaramu varu vai personu rīcību, par ko atbildīgs nevar būt parādnieks;
  - e) prasījuma veidu, kad saistības apmēru nosaka tiesa pēc sava ieskata (Civillikuma 5. pants);
  - f) citus apstākļus, kuri nav radušies parādnieka neuzmanības rezultātā un kuri tieši un objektīvi ietekmē pamatsaistības esamību, apmēru vai spēju to izpildīt.

# TIESĪBAS UZ IEBILDUMIEM ŠĶĪRĒJTIESAS PROCESĀ

## RIGHTS TO OBJECTIONS IN ARBITRATION PROCEEDINGS

**Lauris Rasnačs, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

### Summary

In the present paper, the author analyses one of the most important principles of arbitration proceedings – the right to object and the waiver of this right, which are important tools necessary to ensure smooth and efficient examination of the dispute in the arbitration proceedings and adoption of arbitral award. The author examines the substance of the said principle, preconditions and consequences of its applications, and, most importantly, the limits to what extent a party may waive its rights to object, namely – whether the party, in case of delayed objections, may also waive the right to object to the potential breach of mandatory requirements of law. The author arrives at several findings, inter alia, concerning potential amendments to the law.

**Atslēgvārdi:** tiesības uz iebildumiem, strīdu izšķiršana, šķīrējtiesas process, procesuālie termiņi, šķīrējtiesas nolēmumu izpilde

**Keywords:** right to object, dispute resolution, arbitration proceedings, procedural time bars, enforcement of the arbitral award

### Ievads

*Vigilantibus iura, non dormientibus scripta sunt* – “tiesības ir rakstītas modrajiem, nevis snaudošajiem” – šī imperatora Justiniāna II laika romiešu tiesību atziņa,<sup>1</sup> šķiet, reti kurā tiesību nozarē vai apakšnozarē ir tik aktuāla kā šķīrējtiesu tiesībās. Viena no priekšrocībām strīda izšķiršanai šķīrējtiesā ir salīdzinoši ātra nonākšana līdz strīda galīgajam atrisinājumam. Lai sasniegtu šo mērķi, tiek izmantoti vairāki risinājumi – ierobežojums apstrīdēt šķīrējtiesas spriedumu pēc būtības, noteikti procesuālie termiņi, kā arī noteikums, kas paredz, ka iebildumi par iespējamiem pārkāpumiem šķīrējtiesas procesā pusēm jāizteic bez kavēšanās, pretējā gadījumā puse zaudē tiesības izteikt šos iebildumus. Šīs tiesības uz iebildumiem un to ierobežojums faktiski rada situāciju, ka pusēm ir labi jāpārzina šķīrējtiesas procesam piemērojamie noteikumi, lai tās spētu laikus identificēt iespējamu

<sup>1</sup> Kudla H. Lexikon der lateinische Zitate. 2. überarbeitete Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2001, S. 340.

pārkāpumu un uz to reaģēt. Vienlaikus tiesību uz iebildumiem ierobežojums rada arī jautājumu par šo ierobežojumu piemērošanas robežām, proti, vai, nepaužot savlaicīgus iebildumus, puse var zaudēt tiesības uz iebildumiem par jebkuru, arī imperatīvo, tiesību normu pārkāpumiem.

Šajā rakstā autors aplūkos tiesību uz iebildumiem piemērošanas robežas, paša ierobežojuma nozīmi, kā arī to, kas uzskatāmi par savlaicīgi pausti iebildumiem un kādas ir sekas, ja attiecīgie iebildumi nav pausti savlaicīgi. Raksta noslēgumā autors izdarīs vairākus secinājumus un sniegs priekšlikumu par grozījumiem Latvijas tiesību normās, kas regulē tiesības uz iebildumiem šķīrējtiesas procesā un šo tiesību ierobežošanu.

Dalībai šķīrējtiesas procesā nepieciešamas detalizētas zināšanas. Šķīrējtiesas procesa pusēm iebildumi par procesuāliem jautājumiem jāizsaka bez kavēšanās, pretējā gadījumā puses var zaudēt tiesības vēlāk atsaukties uz, iespējams, pieļauto procesuālo pārkāpumu. Tēlaini izsakoties, šķīrējtiesas procesa pusei ir ne tikai tiesības tikt uzklautai, bet arī pienākums savlaicīgi paust savus argumentus, tajā skaitā iebildumus par iespējamajiem procesuālajiem pārkāpumiem. Pirms Šķīrējtiesu likuma<sup>2</sup> stāšanās spēkā 2015. gada 1. janvārī līdzīga satura noteikumi bija iekļauti Civilprocesa likuma<sup>3</sup> 525. panta pirmajā un trešajā daļā. Latvijas tiesībās šāda satura noteikumi ieviesti saskaņā ar UNCITRAL starptautiskās komerciālās šķīrējtiesas parauglikuma (*UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*; turpmāk – Parauglikums) 4. pantu. Tomēr vai šī Latvijas tiesībās iekļautā tiesību norma darbojas un vai pastāv pietiekama skaidrība par to, kādos gadījumos šī norma ir piemērojama, kādas ir tās piemērošanas robežas un sekas? Šo jautājumu izpēte ir šī raksta uzdevums.

## 1. Tiesību uz iebildumiem nozīme

Labas ticības princips un tajā ietilpstošais pretrunīgas rīcības aizliegums (lat. val. – *venire contra factum proprium*)<sup>4</sup> ir piemērojams arī šķīrējtiesu tiesībās. Kā norādījusi Honkongas Augstākā tiesa, pastāv labas ticības princips, kas konkrētās lietas apstākļos prasa atbildētājam celt iebildumus par konkrētā šķīrējtiesas sastāva izveidi. To, ka atbildētājs nav cēlis šos iebildumus un viņa acīmredzamā taktika ir “noglabāt šo argumentu piedurknē”, lai celtu ārā tikai tad, ja šķīrējtiesas process būs zaudēts (angļu val. – *keeping this point up to its sleeve to be pulled out only if the arbitration was lost*), nevar atzīt par atbilstošu labas ticības principam vai citiem priekšstatiem par taisnīgumu un godīgu spēli (angļu val. – *fair play*).<sup>5</sup>

Saprotams, ka šāda veida rīcība nereti var visai sarežģīt un paildzināt šķīrējtiesas procesu, kā to visai daiļrunīgi ir uzsvērusi arī ASV Federālā tiesa: “puse nedrīkst gaidīt slēpnī un tad padarīt par bezjēdzīgiem gadiem ilgus centienus un miljoniem dolāru patēriņu. Puse nedrīkst klusēt, neceļot nekādus iebildumus

<sup>2</sup> Šķīrējtiesu likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 01.10.2014., Nr. 194 (5254).

<sup>3</sup> Civilprocesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., Nr. 326/330 (1387/1391).

<sup>4</sup> Balodis K. Labas ticības princips mūsdienu Latvijas civiltiesībās. Jurista Vārds, 03.12.2002., Nr. 24 (257), 1. nodaļa, b) punkts.

<sup>5</sup> China Nanhai Oil Joint Service Corporation Shenzhen Branch v. Gee Tai Holdings Co. Ltd. High Court, Supreme Court of Hong Kong, Hong Kong, 13 July 1994, 1992 No. MP 2411. Citēts no: UNCITRAL Secretariat Guide on the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 1958). United Nations: New York, 2016, p. 203. Pieejams: [http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/2016\\_Guide\\_on\\_the\\_Convention.pdf](http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/NY-conv/2016_Guide_on_the_Convention.pdf) [aplūkots 19.02.2019.].



šķirējtiesas procesa laikā, un, kad tiek pieņemts tai negatīvs šķirējtiesas spriedums, iebilst par situāciju, par kuru tā zināja jau no paša sākuma”.<sup>6</sup>

Lai novērstu šādu rīcību, šķirējtiesu tiesībās ir paredzēts speciāls līdzeklis, tā sauktā tiesību uz iebildumiem zaudēšana (angļu val. – *waiver, estoppel*), kas paredz, ka pusei netiek ļauts iebilst vēlāk pēc pārkāpuma fakta, ja tā necēla iebildumus jau iepriekš.<sup>7</sup>

Šis ierobežojums formulēts arī UNCITRAL starptautiskās komerciālās šķirējtiesas parauglikuma 4. pantā, kas paredz: “ja puse, kurai ir zināms, ka nav ievērots kāds no šī likuma noteikumiem, no kura puses var atkāpties, vai arī kāda no šķirējtiesas likuma prasībām, tomēr turpina šķirējtiesas procesu, bez nepamatotas kavēšanās, vai arī ja tam ir noteikts laika termiņš, šajā laika termiņā neizsakot iebildumus, uzskatāms, ka šī puse ir atteikusies no tiesībām uz iebildumiem”. Šis normas mērķis ir novērst iespēju kādai no pusēm vēlāk šķirējtiesas procesā vai pie šķirējtiesas nolēmuma izpildes celt iebildumus par tādu iespējamu procesuālu pārkāpumu, par kuru šī puse zināja jau agrāk.<sup>8</sup> Tādā veidā šis ierobežojums nodrošina iespēju šķirējtiesai nodrošināt šķirējtiesas procesa efektīvu virzību,<sup>9</sup> ko nedrīkst kavēt pušu pasivitāte, un tā sasniegšanas labad šķirējtiesa var taisīt spriedumu pat tad, ja neviena no pusēm nenāk uz šķirējtiesas procesa sēdi.<sup>10</sup>

Lai arī ar zināmām atšķirībām formulējumā, tomēr Parauglikuma 4. pants ir noderējis par paraugu Latvijas likumdevējam, formulējot gan Šķirējtiesu likuma 48. panta pirmo un otro daļu – “(1) Pusei ir tiesības iesniegt iebildumus, ja ir pārkāpts vai nav ievērots kāds no šā likuma, pastāvīgās šķirējtiesas reglamenta vai pušu vienošanās nosacījumiem. Iebildumus puse iesniedz šķirējtiesas sastāvam un otrai pusei rakstveidā, tiklīdz tai par attiecīgo pārkāpumu ir kļuvis zināms. (2) Ja puse neiesniedz iebildumus, uzskatāms, ka tā ir atteikusies no savām tiesībām celt iebildumus, izņemot gadījumu, kad iebildumus puse nav iesniegusi no tās neatkarīgu iemeslu dēļ” –, gan arī līdz 2015. gada 1. janvārim spēkā bijušo līdzīga satura Civilprocesa likuma 525. panta pirmo un trešo daļu. Ņemot vērā šīs Parauglikuma normas ietekmi, arī Šķirējtiesu likuma 48. panta iztulkošanā piemērojamas tās pašas atziņas un mērķi, kuri ir ievēroti un kuru sasniegšanai paredzēts Parauglikuma 4. pants.

Latvijas Universitātes asociētā profesore tiesību doktore Inga Kačevska, rakstot par tiesību uz iebildumiem zaudēšanu, norādījusi, ka tas ir viens no galvenajiem šķirējtiesas procesa principiem, un nodēvējusi to par “atteikšanās principu”.<sup>11</sup> Ņemot vērā piemērošanas vispārējo raksturu, kā arī būtisko lomu pienācīgas

<sup>6</sup> ASV Federālās tiesas spriedums lietā Hunt v. Mobile Corporation, 583 F. Supp. 1092 (S.D.N.Y. 1984). Citēts no: Derains Y., Swartz E. A. The Guide to New ICC Rules of Arbitration. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1998, p. 349.

<sup>7</sup> Ibid.

<sup>8</sup> UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration. United Nations, New York, 2012, p. 18. Pieejams: <http://www.uncitral.org/pdf/english/clout/MAL-digest-2012-e.pdf> [aplūkots 04.02.2019].

<sup>9</sup> Gunnarson G. V., Earnest D., Gallardo R., Kaczor T. How to Sharpen the Sword of Efficiency in International Arbitration. In: Czech (& Central European) Yearbook of Arbitration. Vol. VI. 2016. Rights and Duties of Parties in Arbitration. The Hague: Lex Lata, 2016, p. 109.

<sup>10</sup> Sergeev A., Tereshchenko T. The Flexibility of the Arbitration Procedure. In: Czech (& Central European) Yearbook of Arbitration. Vol. VII. 2017. Conduct of Arbitration. The Hague: Lex Lata, 2017, p. 148.

<sup>11</sup> Kačevska I. Starptautiskās komerciālās arbitražas tiesības. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 253. lpp.

šķirējtiesas procesa norises nodrošināšanā, minētais ierobežojums pamatoti dēvējams par vienu no būtiskākajiem šķirējtiesu procesa principiem. Tomēr no valodas viedokļa jēdziens “atteikšanās princips” nebūtu uzskatāms par visai veiksmīgu, tādēļ šo rindu autors piedāvā lietot jēdzienu “iebildumu savlaicīgas paušanas princips”.

Būtu maldīgi uzskatīt, ka iebildumu savlaicīgas paušanas principa un tiesību uz iebildumiem ierobežošanas mērķis kā minētā principa pārkāpuma sekas ir *per se* nodrošināt efektīvu šķirējtiesas procesa norisi. Līdzīgi citiem privāttiesību instrumentiem, arī tiesību uz iebildumiem ierobežošana ir tiesiskās aizsardzības līdzeklis, kas aizsargā konkrētu vai konkrētas kategorijas personu – otru pusi šķirējtiesas procesā (vai citas puses, ja konkrētajā šķirējtiesas procesā ir vairāk par diviem lietas dalībniekiem) pret nepamatotu šķirējtiesas procesa vai arī šķirējtiesas nolēmuma izpildes novilcināšanu. Tādēļ secināms, ka otrai pusei gan šķirējtiesas procesa gaitā, gan arī tad, kad tiek izlemts jautājums par šķirējtiesas nolēmuma izpildi (izpildu raksta izsniegšanu Latvijas pastāvīgās šķirējtiesas sprieduma izpildei vai arī ārvalstu šķirējtiesas nolēmuma atzīšanu un izpildi) ir tiesības norādīt uz to, ka puse, kura pauz iebildumus, ir zaudējusi tiesības paust šos iebildumus.

## 2. Tiesību uz iebildumiem ierobežojumu tvērumš

Iebildumi plašākā nozīmē var aptvert gan iebildumus no materiālo tiesību viedokļa, gan arī procesuālos iebildumus. Tajā nozīmē, kas ir aktuāla šī raksta un šķirējtiesu tiesību kontekstā, ir runa tieši par tā sauktajiem procesuālajiem iebildumiem.<sup>12</sup> Kas tad pēc būtības ietilpst juridiskajā kategorijā “procesuālie iebildumi”?

Aplūkojot Parauglikuma 4. pantu, var secināt, ka par procesuālajiem iebildumiem var uzskatīt iebildumus par “ši likuma noteikumu, no kuriem puses var atkāpties” pārkāpumu (tas ir, šķirējtiesas darbību un procesa norisi regulējoša normatīva akta pārkāpumu), kā arī šķirējtiesas līguma pārkāpumu. Šķirējtiesu likuma 48. panta pirmās daļas redakcija ir mazliet atšķirīga, proti, vismaz pirmšķietami tā runā par jebkuru “šā likuma”, kā arī “pastāvīgās šķirējtiesas reglamenta vai pušu vienošanās” pārkāpumu. Vai Parauglikumā ir piedāvāts dalīt šķirējtiesas procesu regulējošā likuma normas tādās, no kuru piemērošanas puses var atkāpties (un attiecīgi zaudēt tiesības uz iebildumiem par šādas, pēc būtības imperatīvas tiesību normas pārkāpumu), kā arī tādās, no kuru piemērošanas puses nevar atkāpties (un kuru pārkāpuma gadījumā tiesības uz iebildumiem par šo pārkāpumu nevar zaudēt, pat ja šie iebildumi ir pausti novēloti), kamēr šķirējtiesu likums pieļauj tiesību zaudēšanu uz iebildumiem par jebkura šī likuma pārkāpumu?

Principā šāds dalījums pastāv.

Kā norāda itāļu tiesību zinātnieki Elēna Fonseka (*Elena Zucconi Galli Fonseca*) un Karlo Rasija (*Carlo Rasia*), Itālijas šķirējtiesu tiesībās tiek akcentēts imperatīvo tiesību normu saistošais spēks, no kura nevar atkāpties nedz puses, nedz šķirējtiesneši un kurš ir saistošs neatkarīgi no iebildumu izteikšanas. Par imperatīvām normām esot uzskatāmi Itālijas Civilprocesa kodeksa 829. pantā uzskaitītie pamati

<sup>12</sup> Torgāns K. (komentāra autors). Civilprocesa likuma 525. panta komentārs. Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 124. lpp.

šķirējtiesas sprieduma atcelšanai jeb *set aside* piemērošanai,<sup>13</sup> kas ietverot tādu normu uzskaitījumu, kas būtībā noteic procesuālo publisko kārtību.<sup>14</sup> Šī tiesību norma paredz šķirējtiesas sprieduma atcelšanu, piemēram, ja šķirējtiesas līgums nav spēkā, spriedums taisīts, pārsniedzot prasības priekšmeta robežas, vai arī to ir taisījis šķirējtiesnesis, kas nav tiesīgs ieņemt šo amatu.<sup>15</sup> Vienlaikus Itālijas Civilprocesa kodeksa 829. pantā ir tieši noteikts, ka šie šķirējtiesas sprieduma atcelšanas pamati piemērojami neatkarīgi no iepriekšējas tiesību zaudēšanas uz iebildumiem.

Jautājums par tiesībām uz iebildumiem un šo tiesību zaudēšanu ir kodificēts arī Anglijas un Velsas tiesībās, paredzot attiecīgu regulējumu 1996. gada Šķirējtiesu likumā (*Arbitration Act 1996*); pirms tam doktrīnu esot paredzējuši tikai tiesu precedenti.<sup>16</sup> Tomēr Anglijas un Velsas tiesībās šis jautājums salīdzinājumā ar Itālijas regulējumu tiek regulēts, ja tā var teikt, "no otras puses". Proti, 1996. gada Šķirējtiesu likuma 73. pantā ir izsmeloši uzskaitīts, par kādiem pārkāpumiem var zaudēt tiesības uz iebildumiem.<sup>17</sup> Iespējamie pārkāpumi formulēti plaši, piemēram, jurisdikcijas trūkums, pārkāpumi šķirējtiesas procesa norisē vai pārkāpumi saistībā ar šķirējtiesas sastāva atbilstību.

Parauglikuma 4. panta sakarā komentēts: kaut arī šis pants iesaka minēto dalījumu, tas tomēr pieļauj tiesību zaudēšanu uz iebildumiem arī par imperatīvu tiesību normu pārkāpumiem.<sup>18</sup> Tātad Parauglikums neliedz valstu tiesību normās paredzēt iespējas zaudēt tiesības uz iebildumiem arī par imperatīvo tiesību normu pārkāpumiem.

Tātad, ja šķirējtiesas procesu regulējošās tiesību normas tiek iedalītas tādās, par kuru pārkāpumiem puse zaudē tiesības iebilst, ja nav savlaicīgi cēlusi šos iebildumus, kā arī tādās, kuru piemērojamību neietekmē novēlota iebildumu celšana, to tiešā veidā nosaka likumdevējs. Latvijas Šķirējtiesu likumā šāds dalījums nav noteikts. Turklāt, lai gan autors atceras, ka Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras izveidotajā darba grupā, kuras dalībnieks bija arī šo rindu autors un kuras mērķis bija Šķirējtiesu likumprojekta izstrāde, tika pausts viedoklis, ka tiesību zaudēšana uz iebildumiem par likuma pārkāpumiem pieļaujama tikai saistībā ar likuma noteikumiem, no kuru piemērošanas puses var atkāpties, tomēr, piemēram, no Šķirējtiesu likuma anotācijas neizriet, ka arī Latvijas likumdevējam būtu bijusi doma ieviest šādu dalījumu.<sup>19</sup> No tā varētu izdarīt secinājumu, ka Šķirējtiesu likuma 48. panta pirmā daļa pieļauj tiesību uz iebildumiem zaudēšanu par jebkuras šī likuma, arī imperatīvās, tiesību normas pārkāpumu.

Tomēr vai Latvijas sabiedrība, arī esošie un potenciālie šķirējtiesas procesu dalībnieki, ir gatavi būtībā tik kategoriskai doktrīnai, kas prasa pusēm būt īpaši uzmanīgām savu tiesību aizsardzībā? Piemēram, ja pieņemtu, ka ir pieļaujama

<sup>13</sup> Fonseca G. Z. E., Rasia G. Parties' and Arbitrators Autonomy in Conduct of Arbitral Proceedings. In: Czech (& Central European) Yearbook of Arbitration. Volume VII. 2017. Conduct of Arbitration. The Hague: Lex Lata, 2017, p. 193.

<sup>14</sup> Ibid., p. 192.

<sup>15</sup> Codice di procedura civile. Titolo VIII: DELL' ARBITRATO. Pieejams: <https://www.studiocataldi.it/codiceproceduracivile/libroquarto-viii.asp> [aplūkots 13.02.2019.].

<sup>16</sup> Bernsteit R., Wood D., Tackaberry J., Marriott A. L. Handbook of Arbitration Practice. London: Sweet & Maxwell, 1998, p. 262.

<sup>17</sup> Arbitration Act 1996. Article 73. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23/section/73> [aplūkots 13.02.2019.].

<sup>18</sup> Derains Y., Schwartz E. A. 1998, pp. 350–351.

<sup>19</sup> Šķirējtiesu likuma anotācija. Pieejams: [http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot\\_121113\\_skirejties.1311.doc](http://tap.mk.gov.lv/doc/2005/TMAnot_121113_skirejties.1311.doc) [aplūkots 13.02.2019.].

tiesību uz iebildumiem zaudēšana par jebkuru Šķirējtiesas likuma pārkāpumu, varētu izdarīt secinājumu, ka arī, ja, piemēram, lietā esošais strīds ir par kādu no lietu kategorijām, kas saskaņā ar Šķirējtiesu likuma 5. panta pirmo daļu nevar tikt skatītas šķirējtiesā, bet neviena no pusēm nav par to savlaicīgi iebildusi, šāds iebildums vēlāk vairs nevarētu tikt izmantots kā pamats iespējamam atteikumam izsniegt izpildu rakstu attiecīgā šķirējtiesas sprieduma izpildei. Latvijas apstākļos šādas situācijas pieļaujamība būtu apšaubāma. Lai novērstu šādas situācijas un interpretācijas risku, **arī Latvijas likumdevējam vajadzētu Šķirējtiesu likumā, domājams, papildinot šī likuma 48. pantu ar pirmo *prim* daļu, tieši norādīt, kuru tiesību normu pārkāpumu gadījumā tiesības uz iebildumiem nevar tikt zaudētas, pat ja tās iepriekš nav paustas.** Šīs tiesību normas būtu uzskatāmas par Latvijas procesuālo publisko kārtību.

Šiem izņēmuma gadījumiem gan nevajadzētu būt definētiem pārlietu plaši, jo tas palielinātu iespēju negodprātīgām pusēm kavēt šķirējtiesas procesu ar novēlotiem iebildumiem. Autora ieskatā tiesības uz iebildumiem nebūtu pieļaujams zaudēt tikai tad, ja runa ir par Šķirējtiesu likuma 5. panta pārkāpumiem (ierobežojumi noteiktu civiltiesisko strīdu izšķiršanai šķirējtiesai) vai arī 15. panta pārkāpumiem (gadījumi, kad persona nevar būt par šķirējtiesnesi).

Pirmajā brīdī varētu šķist, ka Parauglikuma 4. pants un Šķirējtiesu likuma 48. panta pirmā daļa atšķiras arī tajā ziņā, ka šī Šķirējtiesu likuma norma runā arī par iespējamu tiesību uz iebildumiem zaudēšanu par šķirējtiesas reglamenta pārkāpumu, jo Parauglikuma 4. pantā iespējami reglamenta pārkāpumi nav tieši pieminēti. Tomēr jāatceras, ka šķirējtiesas reglamenta piemērošanas pamats ir šķirējtiesas līgums. Tādējādi ar iespējamām šķirējtiesas līguma pārkāpumiem plašākā nozīmē saprotami arī iespējami šķirējtiesas reglamenta pārkāpumi.

Visbeidzot, aplūkojot tiesību uz iebildumiem ierobežojumu tvērumu, jāvērtē, vai šīs tiesību institūts ir aprobežots tikai ar pašu šķirējtiesas procesu un jautājuma izskatīšanu par šķirējtiesas nolēmuma piespiedu izpildi, vai tas var mijiedarboties ar civilprocesu arī nedaudz plašākā nozīmē. Par pamatotāku uzskatāma otrā opcija, proti, šī mijiedarbība var izpausties arī plašākā nozīmē.

Pirmkārt, ja pušu starpā ir noslēgts šķirējtiesas līgums, bet prasītājs ceļ tiesā prasību pret atbildētāju un atbildētājs neiesniedz savlaicīgus iebildumus par to, ka strīds nav pakļauts tiesai, bet tā vietā veic darbības savu tiesību aizsardzībai tiesā, piemēram, sniedz paskaidrojumus pēc būtības, uzskatāms, ka puses atteikušās no šķirējtiesas līguma.<sup>20</sup> Proti, puses paudušas netiešu piekrišanu atkāpties no šķirējtiesas līguma.<sup>21</sup> Šāda netieši izteikta atkāpšanās no šķirējtiesas līguma tiek atzīta gadījumos, kad viena no pusēm strīdu nodod izskatīšanai vispārējās jurisdikcijas tiesā, bet otra par šādu pieteikumu, neapstrīdot tiesas jurisdikciju, sniedz paskaidrojumus pēc būtības.<sup>22</sup> Tieši sākotnējo paskaidrojumu sniegšana par tiesā celto prasību ir termiņš, līdz kuram atbildētājam jānorāda tiesai par strīda pakļautību šķirējtiesai, jo Parauglikuma 8. pants noteic: "Tiesa, kurai ir iesniegts prasības pieteikums jautājumā, par kuru ir noslēgts šķirējtiesas līgums, ja puse tā pieprasa, ne vēlāk kā iesniedzot savu pirmo atbildes rakstu par strīdu pēc būtības, novirza

<sup>20</sup> Volkova M. Valsts un šķirējtiesā. Jurista Vārds, 18.12.2007., Nr. 51 (504). Pieejams: [https://www.cobalt.legal/files/bundleNewsPost/2071/18\\_12\\_2007\\_JV\\_Maija.pdf](https://www.cobalt.legal/files/bundleNewsPost/2071/18_12_2007_JV_Maija.pdf) [aplūkots 14.02.2019.].

<sup>21</sup> Gaillard E., Savage J. Fouchard Gaillard Goldman On International Commercial Arbitration. The Netherlands: Kluwer Law International, 1999, p. 405.

<sup>22</sup> Ibid., p. 441.

puses uz šķirējtiesu, ja vien nekonstatē, ka šķirējtiesas līgums ir spēkā neesošs, nedarbojas vai to nav iespējams izpildīt.”

Otrkārt, *vice versa*, ja pušu starpā nav noslēgts šķirējtiesas līgums, bet prasītājs ceļ prasību pret atbildētāju šķirējtiesā un atbildētājs savlaicīgi, tas ir, saskaņā ar Šķirējtiesu likuma 24. panta otro daļu līdz atsaukšanas sniegšanas termiņa beigām, neceļ iebildumus par strīda pakļautību šķirējtiesai, secināms, ka puses šajā gadījumā ir netieši vienojušās par konkrētā strīda izšķiršanu šķirējtiesā. Tāpat, kā norāda Inga Kačevska, šāds pušu nodoms tikt no jauna saistītām ar šķirējtiesas līgumu, kas var izpausties arī darbībās, var tikt konstatēts tajā gadījumā, ja noticis pārjaunojums (piemēram, jauns nomnieks stājies iepriekšējā vietā) un no viņa darbībām ir skaidri izsecināms nodoms un piekrišana būt saistītam ar šķirējtiesas līgumu, tāpat kā ar to bija saistīts iepriekšējais nomnieks.<sup>23</sup>

### 3. Iebildumu savlaicīga izteikšana un novēlotas iebildumu izteikšanas sekas

Lai būtu pamats runāt par iespējami zaudētām tiesībām uz iebildumiem par iespējamu pārkāpumu, pusei jābūt tādā situācijā, ka minētais pārkāpums tai bija zināms.<sup>24</sup> Tātad dispozitivitātes principa uzlikts pienākums iebilst pret pārkāpumu, lai nezaudētu tiesības arī vēlāk atsaukties uz šo pārkāpumu, pusei rodas brīdī, kad tā par šo pārkāpumu ir uzzinājusi.

Cik ātri pusei jāpauž iebildumi, lai varētu uzskatīt, ka tā šos iebildumus paudusi bez nepamatotas kavēšanās? Šajā ziņā vērā ņemamas atziņas, kas autora ieskatā varētu tikt pārņemtas arī Latvijā, ir paustas Vācijas tiesībās. Proti, Vācijas judikatūrā, atsaucoties uz tiesību doktrīnas atziņām, norādīts: nekavējoties (vācu val. – *unverzüglich*) nozīmē, ka iebildumi tiek pausti vai nu nākamajā šķirējtiesas procesa sēdē (lietas mutiskā izskatīšanā), vai arī, ja šāda sēde nav noteikta (piemēram, sēde vēl nav nozīmēta, vai arī lietu plānots izskatīt rakstveida procesā), līdz ar nākamo rakstisko dokumentu iesniegšanu.<sup>25</sup>

Vienlaikuma no Parauglikuma 4. panta līdztekus plašāk vērtējamam kritērijam “bez nepamatotas kavēšanās” izriet – ja noteiktu iebildumu paušanai paredzēts noteikts termiņš, pusei attiecīgie iebildumi jāpauž attiecīgajā termiņā. Kā piemērus var minēt Šķirējtiesu likuma 17. panta piektās daļas noteikumus, kas paredz, ka noraidījums šķirējtiesnesim jāpiesaka ne vēlāk kā piecu dienu laikā pēc tam, kad puse uzzinājusi par attiecīgā šķirējtiesneša iecelšanu vai kad pusei kļuvis zināms kāds no apstākļiem, kura dēļ attiecīgais šķirējtiesnesis nedrīkst izskatīt attiecīgo lietu, kā arī Šķirējtiesu likuma 24. panta otrās daļas noteikumus, kas paredz, ka iebildumus par strīda pakļautību šķirējtiesai puse var iesniegt līdz atsaukšanas termiņa beigām.

Kādas sekas iestājas, ja puse nav savlaicīgi iesniegusi iebildumus? Arī šajā ziņā var norādīt uz pārņemšanas vērtām atziņām Vācijas tiesībās, uz kurām norādīts

<sup>23</sup> Kačevska I. 2010, 132.–133. lpp.

<sup>24</sup> Derains Y., Schwartz E. A. 1998, p. 349.

<sup>25</sup> Naumburgas Augstākās zemes tiesas (Oberlandesgericht Naumburg) 21.02.2002. spriedums lietā 10 Sch 08/01. Pieejams: <http://www.disarb.org/de/47/datenbanken/rspr/olg-naumburg-az-10-sch-08-01-datum-2002-02-21-id166> [aplūkots 18.02.2019.].

arī Parauglikuma 4. panta komentārā.<sup>26</sup> Ja šķīrējtiesas procesa gaitā nav celti attiecīgi iebildumi par iespējamiem pārkāpumiem, puse nevar izmantot argumentus par šiem pārkāpumiem, nedz lai atceltu pieņemto šķīrējtiesas spriedumu (respektīvi, tas nevar būt *set-aside* pamats),<sup>27</sup> nedz arī lai atteiktu attiecīgā šķīrējtiesas sprieduma izpildi.<sup>28</sup>

Pilnībā jāpiekrīt Ingai Kačevskai, kura norāda uz pretrunīgu Latvijas tiesu praksi, piemērojot (būtībā – nepiemērojot – autora piebilde) tiesību zaudēšanu jeb atteikšanos no tiesībām uz iebildumiem, proti, “ir svarīgi, ka šādi iebildumi pirmo reizi nevar tikt celti šķīrējtiesas sprieduma izpildes un atzīšanas procesa laikā, un tiesai ir jākonstatē, vai puse ir procesa laikā iebildusi vai mēģinājusi iebilst”.<sup>29</sup> Kaut arī, kā norādīts iepriekšējā sadaļā, Šķīrējtiesu likuma 48. panta redakcija uzskatāma par nepilnīgu un būtu jāpapildina, likumdevējam skaidri norādot, kādi likuma noteikumi uzskatāmi par procesuālās publiskās kārtības elementiem, kas ir piemērojami pat tad, ja puse nav savlaicīgi iebildusi pret iespējamiem pārkāpumiem, – vairāki no Civilprocesa likuma 536. panta pirmajā daļā paredzētajiem pamatiem atteikumam izsniegt izpildu rakstu norāda uz tādiem iespējamiem pārkāpumiem, kurus ievērojot un pat negaidot grozījumus Šķīrējtiesu likuma 48. pantā tiesām būtu jāvērtē, vai pusēm bijis zināms par šiem pārkāpumiem, vai puses par tiem šķīrējtiesas procesa laikā ir cēlušas iebildumus un, ja ir cēlušas, vai tas ir darīts savlaicīgi. Kā piemērus šajā sakarā var minēt iespējamās šķīrējtiesas procesa norises pārkāpumus, kas izriet no Civilprocesa likuma 536. panta pirmās daļas 6. un 7. punktā norādītajiem izpildu raksta izsniegšanas atteikuma pamatiem, vai arī situācijas, ja šķīrējtiesas spriedums pieņemts par strīdu, kas nav paredzēts šķīrējtiesas līgumā.

## Kopsavilkums

1. Tiesību uz iebildumiem ierobežošana noteic pienākumu šķīrējtiesas procesa pusēm savlaicīgi paust savus argumentus, tajā skaitā iebildumus par iespējamiem procesuālajiem pārkāpumiem.
2. Tiesību uz iebildumiem ierobežošana ir tiesiskās aizsardzības līdzeklis, kas aizsargā otru pusi (citas puses) šķīrējtiesas procesā pret nepamatotu šķīrējtiesas procesa vai arī šķīrējtiesas nolēmuma izpildes novilcināšanu.
3. No 2. punktā norādītā secinājuma izriet, ka otrai pusei ir tiesības gan šķīrējtiesas procesa gaitā, gan arī, kad tiek izlemts jautājums par šķīrējtiesas nolēmuma izpildi, norādīt, ka puse, kura pauz iebildumus, ir zaudējusi tiesības uz šo iebildumu paušanu.
4. Jāpiekrīt citu autoru iepriekš paustajam, ka tiesību uz iebildumiem ierobežošana ir viens no galvenajiem šķīrējtiesas procesa principiem. Tomēr lietotais

<sup>26</sup> UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration. New York: UNITED NATIONS, 2012, p. 19. Pieejams: <http://www.uncitral.org/pdf/english/clout/MAL-digest-2012-e.pdf> [aplūkots 18.02.2019.].

<sup>27</sup> Štutgartes Augstākās zemes tiesas (Oberlandesgericht Stuttgart) 16.07.2002. spriedums lietā 10 Sch 08/02. Pieejams: <http://www.disarb.org/de/47/datenbanken/rspr/olg-stuttgart-az-1-sch-08-02-datum-2002-07-16-id187> [aplūkots 18.02.2019.].

<sup>28</sup> Naumburgas Augstākās zemes tiesas (Oberlandesgericht Naumburg) 21.02.2002. spriedums lietā 10 Sch 08/01. Pieejams: <http://www.disarb.org/de/47/datenbanken/rspr/olg-naumburg-az-10-sch-08-01-datum-2002-02-21-id166> [aplūkots 18.02.2019.].

<sup>29</sup> Kačevska I. 2010, 253. lpp.

jēdziens “atteikšanās princips” nav uzskatāms par veiksmīgu, tādēļ autors piedāvā lietot jēdzienu “iebildumu savlaicīgas paušanas princips”.

5. Lai arī principā var pastāvēt regulējums, kas paredz – ja iebildumi nav savlaicīgi pausti, puse šī iemesla dēļ var zaudēt tiesības iebilst arī par imperatīvu tiesību normu pārkāpumu –, šāds regulējums nebūtu uzskatāms par Latvijas šķīrējtiesu tiesībās un situācijā iederīgu. Likumdevējam Šķīrējtiesu likumā, domājams, papildinot šī likuma 48. pantu ar pirmo prim daļu, vajadzētu tieši norādīt, kuru tiesību normu pārkāpumu gadījumā tiesības uz iebildumiem nevar tikt zaudētas, pat ja tās iepriekš nav paustas. Šīs tiesību normas būtu uzskatāmas par Latvijas procesuālo publisko kārtību. Autora ieskatā tiesības uz iebildumiem nebūtu pieļaujams zaudēt, ja runa ir par Šķīrējtiesu likuma 5. panta pārkāpumiem (ierobežojumi noteiktu civiltiesisko strīdu izšķiršanai šķīrējtiesai) vai arī 15. panta pārkāpumiem (gadījumi, kad persona nevar būt par šķīrējtiesnesi).
6. Sekojot Vācijas tiesībās paustajām atziņām, arī Latvijā ar iebildumu savlaicīgu paušanu būtu saprotams pienākums paust attiecīgos iebildumus vai nu nākamajā šķīrējtiesas procesa sēdē (lietas mutiskā izskatīšanā), vai arī, ja šāda sēde nav noteikta (piemēram, sēde vēl nav nozīmēta, vai arī lietu plānots izskatīt rakstveida procesā), līdz ar nākamo rakstisko dokumentu iesniegšanu.
7. Arī līdz 5. punktā ierosināto grozījumu veikšanai Šķīrējtiesu likumā tiesām, lemjot par šķīrējtiesu nolēmumu izpildi un saņemot iebildumus no puses, pret kuru vērsta nolēmuma izpilde, par iespējamiem pārkāpumiem, jāvērtē, vai pusei bijusi iespēja paust šos iebildumus jau šķīrējtiesas procesa gaitā, vai puse šos iebildumus ir paudusi, un, ja puse to nav darījusi, vai tā šādā veidā nav zaudējusi tiesības uz iebildumiem.

# ĻAUNA NOLŪKA KONCEPTS UN TĀ KONSTATĒŠANAS PRIEKŠNOTEIKUMI SAISTĪBU TIESĪBĀS

## CONCEPT OF WRONGFUL INTENT AND ITS PRECONDITIONS IN OBLIGATION LAW

**Edijs Brants, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

In this paper, the author concludes that the form of fault – wrongful intent – is one of the cases when the principle of good faith contained in Section 1 of the Civil Law is applied. This is most evident in the context of the exercise of rights, but even then it must also be borne in mind that not any use of rights contrary to good faith, which does not enjoy legal protection, is automatically considered as wrongful intent. On the other hand, as acknowledged in case law, there is no good faith in the case of wrongful intention. The author also concludes that the preconditions for wrongful intent are identified by objective criteria, which have crystallised in case law and legal doctrine.

**Atslēgvārdi:** ļauns nolūks, rupja neuzmanība, vainojamība, civiltiesiskā atbildība

**Keywords:** wrongful intent, gross negligence, culpability, civil liability

### Ievads

Pēdējā laikā privāttiesību literatūrā salīdzinoši ievērojama uzmanība veltīta *neuzmanības* jēdzienam,<sup>1</sup> kas tiešā veidā saistāms ar salīdzinoši nesenantām diskusijām par *vainas* institūtu un ar to saistītajiem jautājumiem privāttiesībās.<sup>2</sup> Tomēr to pašu nevarētu teikt par ļaunu nolūku. Iespējams, vēlmi analizēt ļauna nolūka saturu mazina gandrīz vai par dogmu kļuvusi izpratne, ka ļauns nolūks faktiski vienmēr ir saistāms ar personas psihisko attieksmi, motīviem, intelektuālajiem jeb

<sup>1</sup> Sk.: Kārklīšs J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. LU žurnāls "Juridiskā Zinātne", 8. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2015; Kārklīšs J. Vainojamas darbības konstatēšanas priekšnoteikumi. Grām.: Konstitucionālās vērtības mūsdienu tiesiskajā telpā. I. 2016. gada 16.–17. novembris. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 6. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 410.–421. lpp.; Kārklīšs J. Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 43.–53. lpp.

<sup>2</sup> Sk.: Torgāns K. The Concept of Fault in Latvian Contract Law Requires Adjustment. *Humanities and Social Sciences Latvia*, 2003, No. 3 (40), pp. 96–109; Kārklīšs J. Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 26.04.2005., Nr. 15 (370); Torgāns K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 31.05.2005., Nr. 20 (375); Torgāns K., Kārklīšs J. Civiltiesiskās atbildības modeļi pēc vainojamības pazīmes. *Jurista Vārds*, 08.09.2015., Nr. 35 (887).



gribas aspektiem u. tml. apsvērumiem.<sup>3</sup> Minēto tēzi reizēm izmanto kā argumentu secinājumam, ka faktiski nav iespējams izstrādāt vienotu un visaptverošu vainas definīciju,<sup>4</sup> jo ļauns nolūks vienmēr ir analizējams caur dažādu *subjektīvu* kritēriju prizmu, turpretī neuzmanība jurisprudencē funkcionē kā tīri *objektīva* kategorija, par ko pašlaik, ja tā var teikt, valda vienprātība.

Tāpat pastāv iespējamība, ka ļauna nolūka izpēti neveicina šī tiesību institūta salīdzinoši retā piemērošana tiesu praksē. Taču arī tiesību piemērotājus, visticamāk, “neiedvesmo” apstākļi, ka atbilstoši pašreizējā doktrīnā atbalstītajai pieejai ļauna nolūka izvērtēšanas kontekstā neizbēgami būtu jāmēģina preparēt dažādus ar potenciālā tiesību aizskārēja psihi saistītus jautājumus. Līdz ar to autora ieskatā pēc būtības veidojas tā saucamais “apburtais loks” – ļauns nolūks diezgan maz tiek aplūkots kā tiesu praksē, tā arī juridiskajā literatūrā, ievērojot, ka ļauna nolūka izvērtēšana patlaban prasa izsvērt dažādus subjektīvus kritērijus, kuriem pirmšķietami ar kādām konkrētām un objektīvām, citiem vārdiem, “taustāmām”, mērķaunām ir visai maz sakara.

Patiesībā arī atbilstoši vainas jēdziena agrākajai izpratnei (kas pie tam nebija vispāratzīta) vaina (tostarp tās pamatforma – neuzmanība) nereti tika traktēta kā personas *psihiskā attieksme* pret tiesību aizskārumu, un tas nemotivēja tiesību piemērotājus analizēt vainu kā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu. Taču šajā sakarā ir būtiski atzīmēt, ka salīdzinoši nesenās diskusijas tiesību doktrīnas līmenī visai nozīmīgi veicināja vainojamas rīcības (un līdz ar to arī neuzmanības) izpratnes tālāku attīstību, kas pamazām sāk projicēties arī tiesu praksē.

Turklāt ir būtiski ņemt vērā principu, ka civiltiesiskā atbildība par ļaunā nolūkā nodarītu kaitējumu *nav apdrošināma*, tāpēc šāda veida juridiskā atbildība tiešā veidā un reizēm, kā norādīts juridiskajā literatūrā, pat “postošā veidā”<sup>5</sup> ietekmē tiesību aizskārēju.

Ievērojot minēto, turpmākajās rindkopās autors centīsies analizēt tieši ļaunu nolūku un tā konstatēšanas priekšnoteikumus saistību tiesību laukā.

## 1. Civillikuma 1641. panta vēsturiskās attīstības koncentrēts pārskats

Civillikuma (turpmāk – CL) 1640. pants noteic, ka “vainas pakāpes ir dažādas, raugoties pēc tam, vai darbība izdarīta ļaunā nolūkā, vai tikai aiz neuzmanības”. Savukārt CL 1641. pants noteic, ka “ar ļaunu nolūku jāsaprot katrs *tīšs kaitējums* [autora izcēlums]”. CL 1641. panta priekštecis – Baltijas vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – BVLK) 3290. pants – noteica, ka “ar ļaunu nolūku, ļaunu gribu vai sirdsapziņas trūkumu (dolus) jāsaprot ikviens *tīšs kaitējums* [autora tulkojums]”.<sup>6</sup> Minētās normas kontekstā docents Augusts Loebers ļaunu nolūku skaidroja kā tādu vainu, kad vainīgā persona tīši grib padarīt kaut kādu

<sup>3</sup> Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans Ipašums, 1998, 148. lpp.; Torgāns K., Kārklīšs J. 2015.; Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 121. lpp.; Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 166. lpp.

<sup>4</sup> Torgāns K., Kārklīšs J. 2015.

<sup>5</sup> Bar C. von, Clive E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 3264.

<sup>6</sup> BVLK 3290. panta teksts vāciski: “Unter Arglist, bösem Willen oder Gewissenlosigkeit (Dolus) ist jede geflissentliche Schadenszufügung zu verstehen.” Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht.

nelikumīgu darbu jeb izsaukt nelikumīgas sekas.<sup>7</sup> Kā redzams, vēsturiskā norma paralēli ļaunam nolūkam saturēja atsauci uz tādiem jēdzieniem kā *ļauna griba* un *sirdsapziņas trūkums*, kā arī uz romiešu tiesību jēdzienu *dolus*, kur pēdējais, domājams, aptvēra visus iepriekš pantā uzskaitītos jēdzienus. Līdz ar to pirmšķietami BVLK 3290. pants<sup>8</sup> šķiet saturiski plašāks nekā mūsdienu CL 1641. pants.

Šajā ziņā starpkaru perioda laikā Juris Grīnbergs ļaunam nolūkam veltītajā publikācijā “Par ļaunā nolūka jēdzienu CL. 1641. pantā” norādīja, ka “1641. pants savā būtībā nav uzskatāms par saskanošu ar līdzšinējo 3290. pantu. Galvenām kārtām tas sakāms tādēļ, ka jaunais Civillikums šīnī pantā atteicies no ļaunā nolūka pielīdzinājuma pandektu tiesību “*dolus'am*”. Līdz ar to jaunais Civillikums ir šīnī vietā apzinīgi pārtraucis romiešu tiesību konstrukciju recepciju kontinuitāti un, kaut gan, šķiet, ka teksta ziņā nav ievestas diez cik manāmas pārmaiņas, tas nostājies uz pilnīgi patstāvīgas bāzes, kas, tuvodamies krimināltiesiskajam jēdzienam “nodoms” (Lsl. 46. p.), vairāk pieskaņota tagadnes civiltiesiskai uztverei. [...] CL. 1641. pants [...] nostājas uz jaunas uztveres ceļa, proti, ka ļauns nolūks konstatējams vienīgi *tīšuma* gadījumā [autora izcēlums]”.<sup>9</sup>

Tiktāl būtu skaidrs, ka no CL skatpunkta *tīšums*, šķiet, ir neatņemams ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikums, tomēr CL 1641. panta teksts tiešā veidā nepalīdz izsecināt konkrētākas ļauna nolūka izpratnes aprises un tā konstatēšanas priekšnoteikumus. Tomēr, izpētot pieejamo tiesu praksi, iezīmējas viens izteikts ļauna nolūka izpausmes veids, proti, personai piemītošu tiesību izlietošana vai pienākuma pildīšana kaitēšanas nolūkā. Līdz ar to neizbēgami ļauna nolūka koncepts analizējams, tostarp CL 1. panta kontekstā, kam arī autors raksta turpinājumā pieskarsies.

## 2. Ļauns nolūks un CL 1. pants

CL 1. pants noteic, ka “tiesības izlietojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības”. Ar minētajā tiesību normā nostiprinātā labas ticības principa palīdzību, cita starpā, tiek “[...] apkarota formālo tiesību netaisnprātīga izlietošana, pēc likuma vai tiesiskā darījuma burta, bet pretēji to īstiem mērķiem”.<sup>10</sup> Šajā sakarā norādāms, ka arī labas ticības kontekstā figurē jau iepriekš piesauktais romiešu tiesību *dolus*. Kā norādījis tiesību zinātnieks Mīrons Krons, “par *dolus* uzskata subjektīvi netaisnu tiesību izlietošanu, piem., akas rakšanu savā nekustamā īpašumā nolūkā apdraudēt kaimiņa būves [autora izcēlums] (D. 39. 2. 24. 12.). Ļaunprātības jēdziens tika tomēr iztulkots atsevišķos gadījumos diezgan plaši, pielīdzinot tai nerēķināšanos ar svešām interesēm, ko pieprasa, piem., no mūža lietotāja [...]. Dažos gadījumos *exceptio doli* piešķirta pat tad, kad nav pierādāma subjektīva ļaunprātība, bet rīcība pati par sevi uzskatāma par netaisnu”.<sup>11</sup>

---

Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg. In der Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864, S. 561.

<sup>7</sup> Loebers A. Ziwtiesības un ziwilprozess. Kara Juridiskos Kursos lasīto lekciju konsepts. Manuskripta weeta. [b. v.]: [b. i.], 1921, 38. lpp.

<sup>8</sup> Šajā sakarā vēl jāpiebilst, ka BVLK sastādītājs F. G. fon Bunge pie 3290. panta ir norādījis vien divas romiešu digestas, kuras diemžēl pēc būtības nepaskaidro tuvāk ļaunu nolūku.

<sup>9</sup> Grīnbergs J. Par ļaunā nolūka jēdzienu CL 1641. pantā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.03.1937., Nr. 3.

<sup>10</sup> Krons M. Civillikuma pirmais pants. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.04.1937., Nr. 2.

<sup>11</sup> Ibid.

Šajā kontekstā CL 1. pantu M. Krons salīdzinājis arī ar Vācijas Civilt kodeksa (turpmāk – BGB) 226. paragrāfu, kas *expressis verbis* satur tā saucamo “šikanes” aizliegumu: “tiesības izlietošana nav pieļaujama, ja tās vienīgais mērķis ir kaitējuma nodarīšana citam [autora tulkojums]”.<sup>12</sup> Kā norādījis M. Krons, “tā [BGB 226. paragrāfa – autora piezīme] piemērošanas nosacījums ir, ka tiesību izlietošanai nevar būt cita mērķa, nekā kaitēt citam. Tā tad tiesību netaisnprātīgas izlietošanas kritērijs ir subjektīvs – kaitēšanas mērķis, bet *ši mērķa mēraukla ir objektīva* [autora izcēlums]. Jāpierāda nevis kaitēšanas nolūks, bet gan, bez jebkādas psiholoģiskas analīzes, tikai, ka zināmai rīcībai pēc objektīviem lietas apstākļiem nevar būt cita mērķa, kā nodarīt citiem zaudējumus”.<sup>13</sup>

Līdzīgs “šikanes” aizliegums sastopams Šveices Civilt kodeksa (turpmāk – ZGB) 2. panta otrajā daļā – tiesības *atklāta* netaisnprātīga izlietošana nebauda tiesisku aizsardzību (tā saucamais *Rechtsmissbrauch* – vācu val.).<sup>14</sup> Kā klasisks piemērs “šikanei” Šveices tiesību literatūrā praktiski vienmēr tiek minēta jau romiešu tiesībās pazīstamā tā saucamā “skaudības/naida būve”, piemēram, kad kaimiņš ierīko augstu mūri tikai ar mērķi, lai kaimiņam aizsegtu skatu.<sup>15</sup> Šī panta tvērumā šādam aizliegumam pieskaita arī bezmērķīgu un nevajadzīgu tiesību izlietošanu.<sup>16</sup> Būtībā “šikane” nozīmē tiesības izlietošanu *bez objektīvi aizsargājamas intereses*.<sup>17</sup> Tāpēc nav obligāti jākonstatē tieši kaitēšanas nolūks.<sup>18</sup> Šādi izlietotu tiesību doktrīnā mēdz dēvēt arī par “netiesību” (vācu val. – *Nichtrecht*).<sup>19</sup> Lai gan Latvijas CL *expressis verbis* nesatur minēto “šikanes” aizliegumu, tomēr tas varētu izrietēt no jau minētā CL 1. panta, kas civiltiesisko attiecību dalībniekiem izvirza prasību rīkoties labā ticībā.<sup>20</sup> Minēto pieeju apstiprina arī citi starpkaru perioda Latvijas autori.<sup>21</sup>

Kā jau minēts iepriekš, praksē nereti sastopams ļauna nolūka izpausmes veids ir tiesību izlietošana vai pienākumu pildīšana kaitēšanas nolūkā. Tā kādā lietā prasītājs cēla prasību par zaudējumu atlīdzības piedziņu sakarā ar to, ka atbildētājs demontēja un sagrieza metāllūžņos atbildētāja zemesgabalā iebetonētu reklāmas stendu, kuru prasītājs ieguvis pirkuma darījuma ceļā. Prasītājs norādīja, ka šāda atbildētāja rīcība ir vērtējama kā neatļauta darbība ar ļaunu nolūku jeb tišs kaitējums. Atbildētājs attaisnojumu savai rīcībai mēģināja pamatot ar faktu, ka prasītājs

<sup>12</sup> “Die Ausübung eines Rechts ist unzulässig, wenn sie nur den Zweck haben kann, einem anderen Schaden zuzufügen” (vācu val.).

<sup>13</sup> Krons M. 1937.

<sup>14</sup> “Der offenbare Missbrauch eines Rechtes findet keinen Rechtsschutz” (vācu val.).

<sup>15</sup> Sk., piemēram: Hausheer H., Jaun M. Die Einleitungsartikel des ZGB (Art. 1–10 ZGB). Bern: Stämpfli Verlag AG Bern, 2003, S. 137; Riemer H. M. Die Einleitungsartikel des Schweizerischen Zivilgesetzbuches (Art. 1–10 ZGB). Eine Einführung. 2. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG Bern, 2003, S. 123; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Rumo-Jungo A. Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2002, S. 58.

<sup>16</sup> Riemer H. M. 2003, S. 123.

<sup>17</sup> Ibid.

<sup>18</sup> Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Rumo-Jungo A. 2002, S. 58.

<sup>19</sup> Ibid.

<sup>20</sup> Šādu tēzi būtībā atbalsta arī prof. K. Balodis. Sk.: Balodis K. Labas ticības principa loma mūsdienu Latvijas civiltiesībās. Likums un Tiesības, 2002, Nr. 9, 281. lpp.

<sup>21</sup> “Atlīdzība par kaitējumu jānes arī tad, kad persona darbojusies savu tiesību robežās, bet nodarīdama citai personai ar to zaudējumu. Nevar realizēt savas tiesības ar vienīgo nolūku nodarīt citam zaudējumu, piem., kaimiņam izrokot savā sētā bedri ar nolūku atvilkt kaimiņam ūdeni.” Sk.: Civiltiesības. Sastādīts pēc Latv. univ. jur. fakult. valsts eksāmeņu programmas. Rīga: A. Vilka izdevniecība, 1934, 54. lpp.

nepiekrita noslēgt zemes nomas līgumu sakarā ar sveša reklāmas stenda atrašanās uz atbildētāja zemes gabala. Apelācijas instances tiesa noraidīja celto prasību, atsaucoties uz CL 1036., 1038. un 1039. pantu. Senāts, atsaucoties uz tiesību doktrīnu, norādīja, ka, interpretējot Civillikuma 1038. pantu, “[...] īpašnieka rīcību, kuras rezultātā varētu tikt radīti zaudējumi citai personai, pirmām kārtām būtiski ierobežo īpašuma izlietošanas vispārējās robežas un jo īpaši Civillikuma 1. pantā ietvertais labas ticības princips [...] īpašniekam, izlietojot savu īpašumu, jāņem vērā dažādas (arī tehniskas) iespējamības, lai izvairītos kaitēt citām personām. Ja ir kāda iespējamība un īpašnieks to neizmanto, viņš nerīkojas atbilstoši labai ticībai”. Vienlaikus Senāts būtībā piekrita prasītāja pozīcijai, ka atbildētāja rīcība, demontējot un sagriežot reklāmas stendu, vērtējama kā svešas mantas tīša bojāšana,<sup>22</sup> kaut arī šajā spriedumā tomēr nav atrodams vērtējums apstāklim, vai prasītājs ir uzskatāms par minētā stenda kā patstāvīga īpašuma objekta īpašnieku.

Savukārt kādā citā lietā maksātnespējas procesa administrators cēla prasību pret maksātnespējīgās sabiedrības bijušajiem valdes locekļiem par zaudējumu atlīdzības solidāru piedziņu sakarā ar sabiedrības mantas un dokumentu nenodošanu pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas. Apelācijas instances tiesa noraidīja celto prasību, tostarp norādot, ka nav pierādīts apgalvotais zaudējumu apmērs. Senāts šajā sakarā norādīja: “atbildētāju *iespējami ļaunprātīga rīcība* [autora izcēlums], nenododot administratoram normatīvajos aktos paredzētos dokumentus, kas objektīvi liedz pēdējam iesniegt pierādījumus savu prasījumu pamatojumam, balstoties uz šiem dokumentiem, nevar būt iemesls prasības noraidīšanai. Civillikuma 1. pants noteic, ka tiesības izmantojamas un pienākumi pildāmi pēc labas ticības. No šī panta izriet, ka ļaunprātīga rīcība nevar pretendēt uz tiesisku aizsardzību, jo *ļaunprātības gadījumā nav labas ticības* [autora izcēlums]. Līdz ar to apstākļos, kad valdes locekļu kā pilnvarnieku krietna saimnieka rūpības pienākumā ietilpst arī norēķinu došana un lietu nodošana [...], tad šā pienākuma neizpildes gadījumā valdes loceklis atbild par zaudējumiem, kas no tā cēlušies”.<sup>23</sup> Faktiski identiska atziņa izteikta arī citā lietā.<sup>24</sup>

Apkopojot minēto, secināms, ka izplatīts ļauna nolūka izpaušmes veids ir tiesību izlietošana un pienākumu pildīšana kaitēšanas nolūkā (tātad pretēji labai ticībai), taču arī šeit jāpatur prātā, ka ne jebkura tiesību izlietošana pretēji labai ticībai, kas nebauda tiesisku aizsardzību, automātiski pieskaitāma ļaunam nolūkam. Tomēr, kā atzīts arī judikatūrā, ļaunprātības gadījumā nav labas ticības. Bez tam no iepriekš izklāstītā izriet, ka vismaz tiesību izlietošanas kontekstā ļauna nolūka *priekšnoteikuma “kaitēšanas mērķis” mēraukla ir objektīva*. Piemēram, kaitēšanas mērķi ir iespējams konstatēt gadījumā, ja persona savu tiesību izlieto bez jebkādas objektīvi aizsargājamās intereses, proti, ja ir iespējams pierādīt, ka zināmai rīcībai pēc objektīviem lietas apstākļiem nevar būt cita mērķa kā vien nodarīt citam kaitējumu.

Turpmāk autors aprakstīs vispārīgos ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumus CL 1641. panta izpratnē, kā arī pamatos, ka pēc būtības *objektīvi konstatējami* ir visi ļauna nolūka priekšnoteikumi (tātad ne tikai tiesību izlietošanas

<sup>22</sup> Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 10.03.2016. spriedums lietā Nr. SKC-70/2016, 6.1, 6.2 un 6.5 punkts.

<sup>23</sup> Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 21.06.2016. spriedums lietā Nr. SKC-163/2016, 10. punkts.

<sup>24</sup> Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 30.09.2016. spriedums lietā Nr. SKC-297/2016, 8. punkts.

kontekstā), kas tādējādi rada pamatu secinājumam, ka patiesībā neuzmanības un ļauna nolūka jēdzieni nav nemaz tik savstarpēji attālināti, kā tas pirmšķietami varētu likties.

### 3. Ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumi

CL 1641. pants ar vainas formu ļaunu nolūku saprot *katru tīšu kaitējumu*. Kā jau iepriekš norādīts, CL 1641. panta teksts tiešā veidā nepalīdz izsecināt konkrētus ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumus. Tomēr norma operē ar juridiskiem jēdzieniem *tīšs* un *kaitējums*. Loģiskā veidā izvēršot CL 1641. panta tekstu, varētu izvirzīt šādus nominālus ļauna nolūka priekšnoteikumus:

- a) personas apzināta (tīša) rīcība,
- b) kuras rezultātā radies
- c) gribēts kaitējums.

Minētais atbilstu mūsdienu tiesību literatūrā sniegtajam skaidrojumam, proti, ka nolūks aptver gan gribas, gan apzināšanās elementus attiecīgajā darbībā.<sup>25</sup> Tomēr iepriekš nosauktie ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumi vēl nebūtu uzverami kā pilnīgi. Doktrinā viennozīmīgi atzīts, ka ar ļaunu nolūku CL izprot kā tiešo, tā netiešo nolūku (lat. val. – *dolus directus* un *dolus eventualis*), lai gan CL tekstuāli tādu dalījumu neparedz (un vēsturiski tādu nav paredzējis arī BVLK). Bez tam šādu dalījumu atzīst pamatā visās kontinentālās Eiropas valstīs, kā arī tas ir sastopams mūsdienu privāttiesību unifikāciju dokumentu projektos. Tā, piemēram, komentējot BVLK 3290. pantu, prof. Vladimirs Bukovskis norādīja, ka gadījumā, ja neatļautas darbības prettiesiskais rezultāts ir gribēts vai arī kā minimums, ja tika gribētas citas sekas, bet persona apzinājās reāli iestājušos seko iespējamību, tad ir pamats runāt par ļaunu nolūku civiltiesību izpratnē.<sup>26</sup> Līdzīgi arī Kopējā modeļa projekta (turpmāk – DCFR)<sup>27</sup> komentāros norādīts, ka persona, kura izmēģina cer, ka neradīsies kaitējums, bet kura zina, ka šī cerība ir pilnīgi nereālistiska konkrētajos apstākļos, minēto kaitējumu rada ļaunā nolūkā.<sup>28</sup> Līdz ar to priekšnoteikums c) būtu papildināms šādi: i) gribēts kaitējums vai arī ii) kaitējums, kura iestāšanās varbūtību šī persona paredzēja (pieļāva). Rīcības motīvam parasti nav juridiskas nozīmes, jo pat viscēlākais mērķis neatbrīvo no atbildības, ja vien šis mērķis ir saistīts ar kaitējuma nodarīšanu citai personai.<sup>29</sup>

Faktiski netiešais nolūks (*dolus eventualis*) iezīmē robežu starp jēdzieniem *ļaušana nolūks* un *rupja neuzmanība* – netieša nolūka gadījumā persona paredz seku iestāšanās varbūtību, savukārt rupjas neuzmanības gadījumā persona neparedzēja seku iestāšanās varbūtību, lai arī tai vajadzēja šīs sekas paredzēt, ko, cita starpā, apliecina arī CL 1645. pantā norādītais pie rupjas neuzmanības legāļdefinīcijas:

<sup>25</sup> Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. 2017, 121. lpp.; Torgāns K. 2018, 166. lpp.

<sup>26</sup> Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1302.

<sup>27</sup> Eiropas līgumtiesību kopējā modeļa projekts (*Draft of Common Frame of Reference* – angļu val.). Pieejams: [http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr\\_outline\\_edition\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/justice/policies/civil/docs/dcfr_outline_edition_en.pdf). [aplūkots 31.03.2019.].

<sup>28</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3266.

<sup>29</sup> Буковский В. 1914, с. 1302.; līdzīgi sk.: Тютрюмов И. Гражданское право. Второе, исправленное и значительно дополненное издание. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 122.

[..] vai arī uzsāk tādu darbību, kuras kaitīgums un bīstamība *nevarēja un nedrīkstēja palikt viņam nezināmi* [autora izcēlums]”.

Romiešu tiesībās kā kritēriji atbildībai par tīšu kaitējumu tika izvirzīta a) personas rīcība pretēji pilsoniskajai pieklājībai (visticamāk, ar to domājot *labus tikumus* mūsdienu izpratnē – autora piezīme), b) kas iejaucas citas personas tiesiskajā statusā.<sup>30</sup> Ar ļaunu nolūku, tas ir, rīcību pretēji labiem tikumiem, romiešu tiesībās pazina arī gadījumus, kad parādnieka rīcība tiešā un nepastarpinātā veidā noveda pie saistības izpildīšanas neiespējamības (lat. val. – *factum debitoris*), piemēram, ja saistītā persona nogalina vergu, kas bija konkrētās saistības priekšmets. Šādos gadījumos nebija nepieciešams, lai parādnieka nodoms būtu bijis tieši radīt konkrētās saistības izpildes neiespējamību – pietika konstatēt faktu, ka šāda rīcība novedusi pie saistības izpildīšanas neiespējamības.<sup>31</sup>

Šajā sakarā ir svarīgi atzīmēt, ka iepriekš minētajiem *labajiem tikumiem* ir būtiska nozīme arī mūsdienās, piemēram, Latvijas civiltiesībām radniecīgajās Vācijas civiltiesībās, konkrēti, piemērojot BGB 826. paragrāfu, kas noteic: “persona, kura pretēji labiem tikumiem ar nodomu nodara kaitējumu citai personai, ir atbildīga pret šo citu personu ar pienākumu atlīdzināt kaitējumu [autora tulkojums]”.<sup>32</sup> Minētā norma tiesību zinātnē tiek dēvēta par “trešo mazo generālklausulu”,<sup>33</sup> un tās izvērtēšana nodota tiesu un tiesību zinātnes rokās.<sup>34</sup> Tiesību literatūrā uzsvērts, ka šīs tiesību normas plašais saturs demonstrē deliktu tiesību dinamisko raksturu, kas liedz ļaunprātīgiem tiesību aizskārējiem izbēgt no civiltiesiskās atbildības.<sup>35</sup> BGB 826. paragrāfa piemērošanas būtisks priekšnoteikums ir personas rīcība pretēji *labiem tikumiem* (vācu val. – *die guten Sitten*).<sup>36</sup> Šāda rīcība vāciski tiek apzīmēta ar terminu *Sittenwidrige Schädigung*. Rīcība ir pretēja labiem tikumiem, ja tā pēc sava kopējā rakstura ir *pret visu godīgo un taisnīgi domājošo krietnuma izjūtu*.<sup>37</sup> Minēto izjūtu raksturo sabiedrībā dominējošā apziņa par to, kādas pozitīvas morāli ētiskas vērtības sabiedrības locekļiem ir jārespektē savstarpējā saskarsmē.<sup>38</sup> Šajā sakarā ir izteikta svarīga atziņa, ka tiesību piemērotājs nedrīkst vadīties pēc savas iekšējās krietnuma izjūtas – tā vietā *konkrētie apstākļi jāvērtē caur vidusmēra cilvēka prizmu*.<sup>39</sup> Tiesību aizskārējam ir jāzina tikai konkrētie faktiskie apstākļi, no kuriem izriet netikumība.<sup>40</sup> Savukārt personas apzināšanās, ka viņa rīkojas netikumīgi, nav nepieciešama.<sup>41</sup> Kā priekšnoteikumus atbildībai uz BGB 826. paragrāfa pamata izvirza šādus kritērijus: a) tiesību

<sup>30</sup> Омельченко О. А. Римское право. Учебник. Издание третье, исправленное в дополнение. Москва: Эксмо, 2005, с. 216.; Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. [b. v.]: Издательство Ленинградского Университета, 1974, с. 108.

<sup>31</sup> Дождев Д. Б. Римское частное право. Учебник для вузов. Москва: Инфра М-Норма, 1996, с. 449.

<sup>32</sup> “Wer in einer gegen die guten Sitten verstoßenden Weise einem anderen vorsätzlich Schaden zufügt, ist dem anderen zum Ersatz des Schadens verpflichtet” (vācu val.).

<sup>33</sup> Schulze R. (Schriftleitung). Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, S. 1041.

<sup>34</sup> Dam C. van. European Tort Law. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 227.

<sup>35</sup> Schulze R. 2005, S. 1041.

<sup>36</sup> Brox H., Walker W. D. Besonderes Schuldrecht. 40., aktualisierte Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2016, S. 565; Schulze R. 2005, S. 1041.

<sup>37</sup> Brox H., Walker W. D. 2016, S. 566.

<sup>38</sup> Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 221. lpp.

<sup>39</sup> Brox H., Walker W. D. 2016, S. 566.

<sup>40</sup> Ibid., S. 569; Vācijas Augstākās Federālās tiesas 03.12.2013. spriedums lietā XI ZR 295/12, Rn. 33, 8.

<sup>41</sup> Looschelders D. Schuldrecht. Besonderes Teil. 11. Aufl. Academia Iuris. Lehrbücher der Rechtswissenschaft. München: Verlag Franz Vahlen, 2016, S. 494.

aizskārējs zina par kaitējuma iestāšanās iespējamību (tātad aptver kā tiešo, tā netiešo nolūku); b) pastāv cēloņsakarība starp tiesību aizskārēja rīcību un kaitējumu; c) rīcība ir pretēja labiem tikumiem.<sup>42</sup> Tādējādi labi tikumi ir tā ģenerālklauzula, ar kuras palīdzību var nonākt pie slēdziena, ka persona ir rīkojusies ļaunā nolūkā. Autora ieskatā minētās tiesību doktrīnas atziņas būtu attiecināmas, vērtējot arī CL 1641. pantā paredzētā ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumu a) personas apzināta (tīša) rīcība, ievērojot, ka ļauna nolūka gadījumi nereti tiešā veidā saistāmi ar labu tikumu neievērošanu. Citiem vārdiem, tā sauktais “rīcības kritērijs” var tikt konstatēts, secinot, ka persona ir rīkojusies pretēji labiem tikumiem.

To, ka ļauns nolūks ir aktuāls arī mūsdienu saistību tiesībās, apliecina, cita starpā, apstākļi, ka arī DCFR satur nodoma (angļu val. – *intention*) definīciju. DCFR VI grāmatas 3:101. pants noteic: “Persona nodara juridiski nozīmīgu kaitējumu ar nodomu, ja šī persona to nodara: a) ar domu nodarīt šāda veida kaitējumu<sup>43</sup> vai b) ar tādu apzinātu rīcību, zinot, ka šāds kaitējums vai šāda kaitējuma veids iestāsies vai arī, visticamāk, iestāsies [autora tulkojums].”<sup>44</sup> Principā šeit saredzams iepriekš minētais nodoma klasiskais dalījums *dolus directus* un *dolus eventualis*.<sup>45</sup>

Uzsvars šajā DCFR pantā ir likts uz jēdzienu *juridiski nozīmīgs kaitējums*. Piemēram, persona A sabojā vai iznīcina citas personas lietu, būdama pārliecināta, ka minētais īpašuma objekts pieder cietušajam. Tomēr izrādās, ka šī lieta pieder pašam A. Šādā gadījumā nebūs konstatējams A ļauns nolūks, jo sava īpašuma iznīcināšana nekonstituē juridiski nozīmīgu kaitējumu.<sup>46</sup> Taču nav nepieciešams, lai tiesību aizskārējs apzinātos, ka tā rīcība izraisīs tieši juridiski nozīmīgu kaitējumu, raugoties no jurisprudences skatpunkta.<sup>47</sup> Savukārt, ja persona ir maldījusies par faktiskajiem apstākļiem (pieļāvusi tā saucamo “kļūdu”) vai zināmos gadījumos par rīcības prettiesisko dabu, juridiskās atbildības pamats (ja atbildība vispār iestājas) visdrīzāk būs personas neuzmanība, nevis nodoms.<sup>48</sup>

Rīcības priekšnoteikuma kontekstā norādāms, ka ar rīcību jāsaprot kā tīša *darbība*, tā arī *bezdarbība*.<sup>49</sup> Ja kādai personai ir juridisks pienākums rīkoties, bet tā šo pienākumu nepilda, tā rīkojas ļaunā nolūkā, ja vien šī persona paliek neaktīva, zinot, ka attiecīgais kaitējums var iestāties.<sup>50</sup> Piemēram, kāda persona nakts

<sup>42</sup> Habersack M., Wagner G. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6. Schuldrecht – Besonderer Teil IV. §§ 705–853. 7. Aufl. München: Partnerschaftsgesellschaftsgesetz Produkthaftungsgesetz, 2017, Rn. 25.

<sup>43</sup> Līdzīga definīcija sniegta romiešu tiesībās. Sk.: Подпопригора А. А. Основы Римского гражданского права. Киев: Выша Школа, 1990, с. 181.

<sup>44</sup> “VI.-3:101: Intention. A person causes legally relevant damage intentionally when that person causes such damage either: (a) meaning to cause damage of the type cause; or (b) by conduct which that person means to do, knowing that such damage, or damage of that type, will or will amolst certainly be caused” (angļu val.).

<sup>45</sup> Widmer P. (ed.). Unification of Tort Law. European Center of Tort and Insurance Law. Research Unit for European Tort Law. Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 18; sk. arī: Markesinis B. S., Unberath H. The German Law of Torts. A Comparative Treatise. 4th ed. Entirely Revised and Updated. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 84; sk. arī: Dam C. van. 2013, p. 227.

<sup>46</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3264.

<sup>47</sup> Ibid.

<sup>48</sup> Ibid.

<sup>49</sup> Sk. arī: Schulze R. 2005, S. 1041.

<sup>50</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3265.

laikā nolūkā nobiedēt ceļa malā esošos gājējus pēkšņi pagriež automašīnas stūri šo gājēju virzienā, taču šīs rīcības rezultātā auto vadītājs tomēr notriec šos gājējus. Auto vadītājs atbildēs par minēto gājēju nāvi, kas izraisīta ļaunā nolūkā, ja auto vadītājs, zinot, ka gājēji ir smagi ievainoti un šajā nakts stundā neviena trešā persona, visticamāk, tiem nepalīdzēs, atstās tos bez palīdzības notikuma vietā.<sup>51</sup> Taču situācijā, kurā kāda persona novēro, kā viņas nīstā kaimiņa māja nodeg, neizsaucot ugunsdzēsējus, rīkojas ar nodomu, taču no jurisprudences viedokļa bezdarbība kā ļauns nolūks nebūs konstatējams, ja vien minētajai personai nav juridisks pienākums aktīvi rīkoties jeb pārtraukt bezdarbību. *Bezdarbību* ļaunā nolūkā varētu konstatēt tikai tad, ja minētajai personai būtu bijis kāds *juridisks pienākums* pret kaimiņu (un ne tik daudz pienākums pret sabiedrisko kārtību kā tāds) iejaukties attiecīgajā situācijā.<sup>52</sup>

Paredzamības principa kontekstā juridiskajā literatūrā ir norādīts, ka nav nepieciešams, lai tiesību aizskārējs būtu paredzējis tieši šādu kauzācijas ķēdi un konkrēto kaitējumu.<sup>53</sup> Paredzamībai jāattiecas tikai uz konkrētā veida kaitējumu.<sup>54</sup> Atsevišķi autori norāda, ka tiesību aizskārējam ir jāparedz kaitējuma sekas kā tādas, kā arī kaitējuma raksturs un virziens.<sup>55</sup> Vienlaikus pastāv arī nedaudz radikālāks viedoklis, atbilstoši tam tiesību aizskārējs būs atbildīgs par visām negatīvajām sekām, kuras kauzāli saistāmas ar aizskārēja ļaunprātīgo rīcību.<sup>56</sup>

Apkopojot minēto, secināms, ka ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumi ir:

- a) personas apzināta (tīša) rīcība (kas aptver kā i) darbību, tā ii) bezdarbību),
- b) kuras rezultātā
- c) citai personai radies i) gribēts juridiski nozīmīgs kaitējums vai arī ii) tāds juridiski nozīmīgs kaitējums, kura iestāšanās varbūtību šī persona apzinājis jeb paredzēja (pielāva).

Ar rīcību saprot kā darbību, tā arī bezdarbību, taču bezdarbības gadījumā būtisks ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikums ir tiesību aizskārēja juridisks pienākums pārtraukt bezdarbību – līdzīgi, kā tas ir neuzmanības kontekstā. Rīcības kritēriju šeit var konstituēt arī personas rīcība pretēji labiem tikumiem, un šādos gadījumos, līdzīgi kā neuzmanības kontekstā, par pamatu jāņem saprātīgas personas standarts attiecīgos faktiskajos apstākļos – tiesību piemērotājs nevar vadīties pēc savas iekšējās krietnuma pārlicības. Savukārt kaitējuma sakarā svarīgi atzīmēt, ka jākonstatē ir tieši juridiski nozīmīgs kaitējums. Turklāt nav nepieciešams, lai tiesību aizskārējs būtu paredzējis tieši šādu kauzācijas jeb notikumu attīstības ķēdi un konkrēto kaitējumu. Paredzamībai jāattiecas tikai uz konkrētā veida kaitējumu, kas atbilst vispārējām deliktu tiesību pamatnostādņem kaitējuma paredzamības kontekstā.

<sup>51</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3265.

<sup>52</sup> Ibid.

<sup>53</sup> Sk.: Schulze R. 2005, S. 1042; Looschelders D. 2016, S. 493; Brox H., Walker W. D. 2016, S. 568.

<sup>54</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3267.

<sup>55</sup> Krüger W., Grundmann S. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 2. Schuldrecht – Allgemeiner Teil I. 8. Aufl. München: C. H. Beck, 2019, Rn. 161; Vācijas Augstākās Federālās tiesas 26.06.1989. spriedums lietā II ZR 289/88; Schulze R. 2005, S. 1042.

<sup>56</sup> Cooke J. Law of Tort. 2nd ed. London: Pitman Publishing, 1995, p. 100.



#### 4. Ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumu pazīmes

Aplūkojot tiesu praksi ļauna nolūka jautājumā, kādā lietā Senāts vērtēja kādas sabiedrības valdes locekļa un vienlaikus tās dalībnieka rīcību, kurš sabiedrības vārdā izsniedza vekseli citai sabiedrībai, kurā šī pati persona bija vienīgais dalībnieks un valdes loceklis. Vekseli tika norādīts, ka brīdinājums par vekseļa nodošanu bezstrīdus piespiedu izpildei nav nepieciešams. Sabiedrība cēla prasību, tostarp par atbildētāja izslēgšanu no dalībnieku skaita un kapitāla daļu nodošanu. Šajā lietā Senāts norādīja: “vērtējot turpmāka kaitējuma nodarīšanas iespējamību, jāņem vērā arī atbildētāja rīcības raksturs, proti, vai kaitējuma nodarīšana ir bijis atsevišķs, izolēts incidents, kam pamatā ir nejauša apstākļu sakritība vai neuzmanība, vai arī tā radīta ar tišu, sistemātisku atbildētāja rīcību, kuras kaitīgumu sabiedrībai tās veicējs nevarēja neapzināties. Sabiedrībai kaitējumu nodarījusi rīcība ir bijusi tiša, veikta ilgākā laika posmā un ietver sevī vairākas uz vienu mērķi vērstas saskaņotas aktīvas darbības [autora izcēlums]”.<sup>57</sup>

Minēto tēzi līdzīgā veidā Senāts uzturēja arī kādā citā lietā, kurā darba devējs cēla prasību pret darbinieku par zaudējumu atlīdzības piedziņu, tostarp sakarā ar apstākli, ka atbildētājs bija nepamatoti izmaksājis komisijas maksas citai sabiedrībai, kuras vienīgā dalībiece ir atbildētāja laulātā, bet valdes priekšsēdētājs – atbildētāja svainis. Arī šajā lietā Senāts norādīja: “apelācijas instances tiesai vajadzēja dot vērtējumu atbildētāja rīcības raksturam, proti, vai kaitējuma nodarīšana prasītājam ir bijis atsevišķs, izolēts incidents, kam pamatā ir nejauša apstākļu sakritība vai neuzmanība, vai arī tā ir radīta ar tišu, sistemātisku atbildētāja rīcību. Turklāt nav vajadzīgs tišs nolūks kaitēt sabiedrībai, pietiek ar to, ka kaitējums ir nodarīts ar apzinātu rīcību, ko tās izdarītājs nevarēja neapzināties [autora izcēlums]. [...] Atbildētāja tiša, ar nolūku veikta sistemātiska plānveida rīcība, kas vēsta uz būtisku zaudējumu nodarīšanu sabiedrībai ar mērķi gūt no tā personisku labumu, vienmēr uzskatāma par nopietnu lojalitātes pārkāpumu pret sabiedrību ar augstu atkārošanās iespējamības risku [autora izcēlums]”.<sup>58</sup> Turklāt šeit jāpiemin kāda starpkaru perioda Senāta atziņa: “Katrā atsevišķā lietā jāpārbauda visi līguma noslēgšanu pavadošie apstākļi, vai tajos nebūtu ieraugāmi tādi pircēju lietoti paņēmieni, no kuriem varētu slēgt par kopēju pircēja un pārdevēja ļaunprātīgu rīcību [autora izcēlums]”.<sup>59</sup>

Iepriekš citētajās Senāta tēzēs, lai gan tiešā veidā nenosaukti, būtībā ir saredzami vācu tiesību doktrīnā atzītie objektīvie kritēriji (pazīmes), kuru izvērtēšanas rezultātā ir iespējams nonākt līdz secinājumam, ka izpildās visi nepieciešamie ļauna nolūka priekšnoteikumi. Šajā sakarā nozīmīgu lomu ļauna nolūka noteikšanā var ieņemt rīcības mērķis (vācu val. – *Zweck/Ziel*) un pielietotais līdzeklis (vācu val. – *Mittel*).<sup>60</sup> Reizēm par ļaunu nolūku var liecināt personas mērķis

<sup>57</sup> Sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 31.01.2018. spriedums lietā Nr. SKC-34/2018, 7.1, 7.2 punkts.

<sup>58</sup> Sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 25.01.2019. spriedums lietā Nr. SKC-19/2019, 7.7 punkts.

<sup>59</sup> II Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. I. turpinājums līdz 1926. g. jūlijam un pirmā izlaiduma papildinājums ar alfabētisko rādītāju abām daļām. Sast. Latvijas Tiesu palātas loceklis F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: autoru izdevums, 1926, 28. lpp.; līdzīgi sk.: VIII Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. VII. turpinājums līdz 1932. g. jūlijam ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Sast. senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Rīga: autoru izdevums, 1933, 29. lpp.

<sup>60</sup> Palandt O. (Begr.). Bürgerliches Gesetzbuch. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, S. 1278–1279.

kopsakarā ar pielietoto līdzekli.<sup>61</sup> Ar līdzekli šajā kontekstā saprot, tostarp, mal-dināšanu, draudus, spaidus.<sup>62</sup> Tāpat nozīme ļauna nolūkam konstatēšanai var būt arī tiesību aizskārēja *panāktajām sekām*,<sup>63</sup> piemēram, tiesību aizskārēja *iegūtajam labumam*, vienlaikus aizskarot *cietušā likumīgās intereses*.<sup>64</sup> Civiltiesībās ļauna nolūka konstatēšanai salīdzinoši reti juridiska nozīme var piemist *subjektīviem elementiem*, piemēram, *motīvam*.<sup>65</sup>

Kā norādīts tiesību literatūrā, iepriekš minētie kritēriji nesastāv savstarpējā hierarhijā, tos nedrīkst skatīt izolēti citu no cita. Tie jāskata savstarpējā kopsakarībā, jo tā var nonākt pie situācijas kopainas,<sup>66</sup> tostarp pie secinājuma, ka persona rīkojusies ar nodomu.<sup>67</sup> Līdzīgu domu satur arī iepriekš citētie Senāta spriedumi.

Bez tam reizēm faktiski izšķirīgs faktors ļauna nolūka konstatēšanai ir tiesību aizskārēja *pozitīva zināšana par noteiktiem, juridiski būtiskiem faktiem*. Piemēram, ja būvniecības uzņēmums uz svešas zemes veic rakšanas darbus, *zinot*, ka šajā salīdzinoši mazajā zemes gabalā kaut kur ir iebūvēts kabelis, nodara kaitējumu ar ļaunu nolūku, ja uzņēmuma darbinieks šo kabeli būvniecības darbu laikā pārrauj, pieņemot, ka netika veikti nekādi pasākumi, lai noskaidrotu precīzu kabeļa atrašanās vietu, kā arī ņemot vērā ekskavatora kausa izmērus attiecībā pret mazo zemes gabalu. Šādā situācijā faktiski neiespējami būtu “netrāpīt” minētajā kabeli.<sup>68</sup> Savukārt, ja persona *nezināja* par šāda kabeļa esamību minētajā zemes gabalā, tā rīkojas neuzmanīgi.<sup>69</sup> Šajā kontekstā jāatzīmē CL 2397. pants: “Lieta jāparāda tajā vietā, kur tā atrodas ceļot pret atbildētāju prasību; bet ja atbildētājs to ļaunprātīgi aizgādājis prom, tad viņam tā uz savu rēķinu atkal jānogādā uz šo vietu.” Pie minētā panta komentāra prof. Kalvis Torgāns norāda, ka “par ļaunprātību var liecināt nepamatota lietas pārvietošana pēc tam, kad atbildētājam ir *kļuvis zināms* par prasības celšanu par lietas parādīšanu [autora izcēlums]”.<sup>70</sup> Arī šī CL panta kontekstā novērojams minētais atslēgas punkts ļauna nolūka konstatēšanai – informētība jeb zināšana par būtiskiem juridiskiem apstākļiem.

Apkopojot minēto, secināms, ka rīcības tīšumu jeb tās apzināšanos (tāpat kā kaitīgo seku vēlēšanos vai šo seku iestāšanās varbūtības paredzēšanu) raksturo objektīvi konstatējami apstākļi. Visbiežāk par personas ļaunu nolūku liecina tās informētība par kādiem juridiski būtiskiem apstākļiem, kas ir kaitējuma nodarīšanas pamatā, taču, neraugoties uz šiem apstākļiem, persona rīkojas. Līdz ar to ļauna nolūka jēdziens nereti tuvinās ļaunticības jēdzienam, kas koncentrētā veidā definējams kā personas zināšana (vai kurai vajadzēja zināt) par noteiktiem tiesiskiem šķēršļiem/trūkumiem. Tāpat par personas ļaunu nolūku var liecināt tādi

<sup>61</sup> Brox H., Walker W. D. 2016, S. 566–567.

<sup>62</sup> Schulze R. 2005, S. 1042.

<sup>63</sup> Ibid.

<sup>64</sup> Vērtējot CL 1328. panta piemērošanas aspektus, kādā lietā Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija secināja: “Ja nav pierādījumu par pārdošanas vērtību, nevar arī konstatēt, vai pārdodot ķīlu atbildētāja ir vai nav rīkojusies *pretēji prasītājas interesēm jeb ļaunā nolūkā* [autora izcēlums].” Sk.: Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 02.10.2013. spriedums lietā Nr. C27128309 (stājies spēkā 05.11.2013.).

<sup>65</sup> Looschelders D. 2016, S. 493.

<sup>66</sup> Schulze R. 2005, S. 1042.

<sup>67</sup> Palandt O. 2006, S. 1279.

<sup>68</sup> Bar C. von, Clive E. 2010, p. 3266.

<sup>69</sup> Ibid.

<sup>70</sup> Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 672. lpp.

objektīvi kritēriji kā tiesību aizskārēja izmantotie līdzekļi / paņēmieni / rīcības sistematiskums (plānveidīgums), saskaņotība, kā arī šīs personas mērķis. Reizēm par nolūku liecina tiesību aizskārēja panāktais rezultāts, piemēram, tiesību aizskārēja iegūtais labums. Minētie objektīvie kritēriji vienmēr jāskata savstarpējā kopsakarībā, jo tā var nonākt pie situācijas kopainas, tostarp pie secinājuma, ka persona rīkojusies ar ļaunu nolūku. Šo tēzi būtībā apstiprina arī esošā Senāta judikatūra.

## Kopsavilkums

1. Praksē izplatīts ļauna nolūka izpausmes veids ir tiesību izlietošana un pienākumu pildīšana kaitēšanas nolūkā, taču jāpatur prātā, ka ne jebkura tiesību izlietošana pretēji labai ticībai, kas nebauda tiesisku aizsardzību, automātiski pieskaitāma ļaunam nolūkam. Tomēr, kā atzīts arī judikatūrā, ļaunprātības gadījumā nav labas ticības. Kaitēšanas mērķi ir iespējams konstatēt gadījumā, ja persona savu tiesību izlieto bez jebkādas objektīvi aizsargājamās intereses, proti, ja ir iespējams pierādīt, ka zināmai rīcībai pēc objektīviem lietas apstākļiem nevar būt cita mērķa kā vien nodarīt citam kaitējumu.
2. Ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikumi ir:
  - a) personas apzināta (tiša) rīcība (kas aptver kā i) darbību, tā ii) bezdarbību),
  - b) kuras rezultātā
  - c) citai personai radies i) gribēts juridiski nozīmīgs kaitējums vai arī ii) tāds juridiski nozīmīgs kaitējums, kura iestāšanās varbūtību šī persona apzinājās jeb paredzēja (pieļāva).
3. Ar rīcību saprot kā darbību, tā arī bezdarbību, taču bezdarbības gadījumā būtisks ļauna nolūka konstatēšanas priekšnoteikums ir tiesību aizskārēja juridisks pienākums pārtraukt bezdarbību – līdzīgi, kā tas ir neuzmanības kontekstā. Rīcības kritēriju šeit var konstituēt arī personas rīcība pretēji labiem tikumiem, un šādos gadījumos, līdzīgi kā neuzmanības kontekstā, par pamatu jāņem saprātīgas personas standarts attiecīgos faktiskajos apstākļos – tiesību piemērotājs nevar vadīties pēc savas iekšējās krietnuma pārlicības. Savukārt kaitējuma sakarā svarīgi atzīmēt, ka jākonstatē ir tieši juridiski nozīmīgs kaitējums. Turklāt nav nepieciešams, lai tiesību aizskārējs būtu paredzējis tieši šādu kauzācijas jeb notikumu attīstības ķēdi un konkrēto kaitējumu. Paredzamībai jāattiecas tikai uz konkrētā veida kaitējumu, kas atbilst vispārējām deliktu tiesību pamatnostādnēm kaitējuma paredzamības kontekstā.
4. Rīcības tišumu jeb tās apzinātību (tāpat kā kaitīgo seku vēlēšanos vai šo seku iestāšanās varbūtības paredzēšanu) raksturo objektīvi konstatējami apstākļi. Visbiežāk par personas ļaunu nolūku liecina tās zinātība par kādiem juridiski būtiskiem apstākļiem, kas ir kaitējuma nodarīšanas pamatā, taču, neraugoties uz šiem apstākļiem, persona rīkojas. Tāpat par personas ļaunu nolūku var liecināt tādi objektīvi kritēriji kā tiesību aizskārēja izmantotie līdzekļi / paņēmieni / rīcības sistematiskums (plānveidīgums), saskaņotība, kā arī šīs personas mērķis. Reizēm par nolūku liecina tiesību aizskārēja panāktais rezultāts, piemēram, tiesību aizskārēja iegūtais labums. Minētie objektīvie kritēriji vienmēr jāskata savstarpējā kopsakarībā, jo tā var nonākt pie situācijas kopainas, tostarp pie secinājuma, ka persona rīkojusies ar ļaunu nolūku.

# SEKCIJA

## “PRIVĀTTIESĪBU PILNVEIDOŠANAS PROBLĒMAS II”

---



# APDROŠINĀŠANAS LĪGUMA LIKUMS UN 33 IZMAIŅAS VISPĀRĪGAJĀ APDROŠINĀŠANAS LĪGUMA REGULĒJUMĀ

---

## INSURANCE CONTRACT ACT AND 33 AMENDMENTS TO GENERAL REGULATION OF INSURANCE CONTRACT

**Vadims Mantrovs, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

### Summary

The present article systematically and critically examines the recently adopted Insurance Contract Act on general regulation of insurance contract in Latvia and developments introduced in that regulation by this act. At the beginning, it discusses the necessity of adoption of the new act by analysing shortcomings of the previously effective act “On Insurance Contract” in conjuncture with their discussion in Latvian legal literature. In this regard, the article explores whether the aim of the legislator to modernise general regulation of insurance contract by relying on the Principles of European Insurance Contract Law (PEICL) is actually achieved. Furthermore, the article provides an overview of the developments introduced by the new act by distinguishing significant and insignificant developments. Particularly, the annotation to the new act refers to 33 amendments into regulation of insurance contract relationship, however, only some of them may be evaluated as significant improvements. Likewise, the new act is generally based on the same structure and the contents of the regulation as the previously effective act. Therefore, the author argues that the necessity for adoption of the new act is doubtful, considering just a few significant developments introduced and shortcomings that were inherited from the previously effective act. The article concludes with the summary of the discussion reflected in the article, providing solutions for improvement of general regulation of insurance contract included in the new act.

**Atslēgvārdi:** apdrošināšanas līgums, vispārīgais apdrošināšanas līguma regulējums, Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principi, Apdrošināšanas līguma likums, modernu pieeju trūkums

**Keywords:** insurance contract, general regulation of insurance contract, Principles of European Insurance Contract Law (PEICL), Insurance Contract Act, lack of modern approaches

## Ievads

Apdrošināšanas<sup>1</sup> līguma regulējums uztverams par **vienu no divām** apdrošināšanas tiesību regulējuma daļām (otra ir (pār)apdrošināšanas uzraudzība).<sup>2</sup> Apdrošināšanas līguma regulējums sastāv no vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējuma, kas aptver tādus jautājumus kā apdrošināšanas līguma noslēgšana, izpildījums, izbeigšanās un spēkā neesamība, un no speciālā regulējuma noteiktiem specifiskiem apdrošināšanas līguma veidiem (jūras apdrošinājuma līgums, OCTA līgums utt.) uz atsevišķu likumu pamata. Kopš Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma (turpmāk – CL) spēkā stāšanās 1938. gada 1. janvārī un tā spēka atjaunošanas 1992.–1993. gadā vispārīgo apdrošināšanas līguma regulējumu tika paredzēts ietvert **atsevišķā** likumā. Salīdzinājumam: CL priekštecis – Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļa “Civillikumi” – saturēja apdrošināšanas līguma regulējumu,<sup>3</sup> kā rezultātā apdrošināšanas līgums tika regulēts vienkopus ar pārējiem tipiskiem saistību tiesību līgumiem.<sup>4</sup>

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas vispārīgais apdrošināšanas līguma regulējums **sākotnēji** tika ietverts likumā “Par apdrošināšanu”<sup>5</sup> (pieņemts 12.01.1993., stājies spēkā 04.02.1993., zaudējis spēku ar 01.09.1998.) vienlaikus ar apdrošināšanas uzraudzības regulējumu, bet **vēlāk** – jau atsevišķi – likumā “Par apdrošināšanas līgumu” (turpmāk – LPAL vai iepriekš spēkā esošais likums).<sup>6</sup> LPAL tika grozīts trīs reizes (2000.<sup>7</sup>, 2002.<sup>8</sup> un 2007. gadā<sup>9</sup>), un izdarītie grozījumi visās reizēs bija daudzskaitlīgi un būtiski.

LPAL tā spēkā stāšanās laikā kopumā bija uztverams par **atbilstošu tā laika prasībām**. Vienlaikus atsevišķi jautājumi izrādījās tādi, kurus bija nepieciešams precizēt, ņemot vērā aktuālo apdrošināšanas praksi, piemēram, apdrošināšanas līguma spēkā stāšanās laiks, kas precizēts ar 2007. gada LPAL grozījumiem.<sup>10</sup> Tāpat konstatēti atsevišķi gadījumi, kad LPAL ietvertais regulējums izrādījies neskaidrs, piemēram, noilguma termiņa regulējums LPAL 32. panta pirmajā daļā, kas skaidrots tiesu praksē,<sup>11</sup> apdrošināšanas līguma būtisko sastāvdaļu regulējums,

<sup>1</sup> Šajā rakstā termins “apdrošināšana” aptver tā saukto tiešo apdrošināšanu un līdz ar to neaptver pārāpdrošināšanu, tādējādi pārāpdrošināšanas līgums un tā regulējums rakstā nav aplūkots.

<sup>2</sup> Par apdrošināšanas tiesību regulējumu kopumā un abām apdrošināšanas tiesību regulējuma daļām sk. plašāk: Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 55.–56. lpp.

<sup>3</sup> Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas “Civillikumi” 4359.–4362. pants.

<sup>4</sup> Par apdrošināšanas līguma regulējumu Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļā “Civillikumi” sk., piemēram: Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 225.–226. lpp.; Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1926, 420.–457. lpp.

<sup>5</sup> Par apdrošināšanu: LV likums. Pieņemts 12.01.1993. [09.08.1997. red.].

<sup>6</sup> Par apdrošināšanas līgumu: LV likums. Pieņemts 10.06.1998. [01.10.2007. red.].

<sup>7</sup> Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”: LV likums. Pieņemts 01.06.2000. [01.07.2000. red.].

<sup>8</sup> Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”: LV likums. Pieņemts 24.10.2002. [01.01.2003. red.].

<sup>9</sup> Grozījumi likumā “Par apdrošināšanas līgumu”: LV likums. Pieņemts 15.03.2007. [18.04.2007. red.].

<sup>10</sup> Par šo jautājumu sk. plašāk: Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 432.–433. lpp.

<sup>11</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas 12.03.2014. spriedums lietā Nr. 184/2014. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/2950> [aplūkots 20.02.2019.]. Par noilguma termiņa problemātiku sk.: Mantrovs V. 2018, 123. lpp. Par priekšlikumiem noilguma termiņa regulējuma pilnveidošanā sk.: Mantrovs V. Noilguma regulējums apdrošināšanas līgumā. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Akadēmiskais apgāds, 2015, 75.–80. lpp.

kam pievērsta ievērojama uzmanība Latvijas apdrošināšanas tiesību literatūrā,<sup>12</sup> vai kompensācijas principa kļūdaina attiecināšana uz personu apdrošināšanu (izņemot veselības apdrošināšanu).<sup>13</sup> Ar laiku šajā likumā ietvertais regulējums **atsevišķos** gadījumos kļuva par **novecojušu**. Tāpēc Latvijas apdrošināšanas tiesību literatūrā tika norādīts uz atsevišķu pieeju vai normu izmaiņām, no kurām pieminami tādi būtiski priekšlikumi kā anketas principa ieviešanas nepieciešamība sākotnējās informācijas sniegšanā<sup>14</sup> vai mūsdienīga apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu regulējuma ieviešana.<sup>15</sup> Tai pašā laikā Latvijas apdrošināšanas tiesību literatūrā netika pausts viedoklis, ka LPAL ietvertais regulējums, kurš veiksmīgi kalpojis 20 gadus, būtu jāpārstrādā, izstrādājot jaunu likumu. Tādēļ **jaunā likuma** – “Apdrošināšanas līguma likuma”<sup>16</sup> (turpmāk – ALL vai jaunais likums) – izstrādāšana un pieņemšana (ar spēkā stāšanos 2018. gada 1. jūnijā) pēc pusgada apspriešanas Latvijas Republikas Saeimā lielā mērā uztverama kā **negaidīta**.

ALL pieņemšanas un spēkā stāšanās kontekstā rodas aktuāls jautājums, kādas izmaiņas ALL ieviesis vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā salīdzinājumā ar LPAL ietverto regulējumu. Tādēļ **raksta mērķis** ir kritiski aplūkot ALL pieņemšanas nepieciešamību, vērtējot ar to ieviesto izmaiņu saturu vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā un šo izmaiņu būtiskumu.

Kā rakstā atklāts, ALL pieņemšana vērtējama kā **pārsteidzīga**, jo konstatējamas vien dažas būtiskas izmaiņas, kuras ieviesis ALL, kamēr šajā likumā ietvertais vispārīgais apdrošināšanas līguma regulējums pēc savas būtības palicis tāds, kāds bija ietverts LPAL, gan no regulējuma struktūras, gan regulējuma satura viedokļa. Vienlaikus, kā rakstā pamatots, ALL vērtējams kā **neizmantota iespēja** novērst no LPAL pārņemtā regulējuma trūkumus un ieviest modernu pieeju Latvijas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā.

## 1. Jaunā likuma – ALL – raksturojums

### 1.1. ALL pieņemšanas nepieciešamība

ALL pieņemšanas nepieciešamība ir **tieši skaidrota** likumprojekta “Apdrošināšanas līguma likums” anotācijā (turpmāk – likumprojekta anotācija).<sup>17</sup> Šajā anotācijā ietvertajā pamatojumā likumprojekta pieņemšanas nepieciešamībai norādīts uz to, ka likumprojekts izstrādāts “pēc Finanšu ministrijas iniciatīvas, pamatojoties uz nepieciešamību pilnveidot un modernizēt spēkā esošo likumu “Par apdrošināšanas līgumu””. Kā tālāk likumprojekta anotācijā paskaidrots, modernizācija izpaudusies tādā veidā, ka likumprojektā (un tāpat arī jaunajā likumā) “iekļautas arī tiesību normas no Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību

<sup>12</sup> Torgāns K. 2018, 431. lpp.; Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 125.–127. lpp.; Alfejeva J. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: Biznesa augstskola “Turība”, 2017, 41.–42. lpp.

<sup>13</sup> Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 169.–170. lpp.

<sup>14</sup> Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 123. lpp.

<sup>15</sup> Mantrovs V. Apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma regulējums Latvijā. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 107.–116. lpp.; Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 266. lpp.

<sup>16</sup> Apdrošināšanas līguma likums: LV likums. Pieņemts 03.05.2018. [01.06.2018. red.].

<sup>17</sup> Likumprojekta “Apdrošināšanas līguma likums” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/37F3A7345F752410C22581FA002D1BA9?OpenDocument> [aplūkots 20.02.2019.].



principiem (*The Principles of European Insurance Contract Law*), tādējādi harmonizējot Eiropas un Latvijas apdrošināšanas tiesību praksi". Tāpat, kā norādīts likumprojekta anotācijā, likumprojektā pārņemtas arī atsevišķas normas no Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likuma,<sup>18</sup> kuras attiecas uz "apdrošināšanas līgumattiecību regulējumu",<sup>19</sup> kā arī iekļautas atsevišķas normas no Eiropas Parlamenta un Padomes 2016. gada 20. janvāra Direktīvas 2016/97 par apdrošināšanas izplatīšanu.<sup>20</sup>

Tomēr šāds likumprojekta pieņemšanas mērķis izrādījies, kā redzams no jaunajā likumā ietvertā regulējuma satura, **pārspilēts**.

Tā Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principu ietekme uz ALL ietvērto regulējumu vērojama vien **apdrošināšanas perioda** ieviešanā, kura mērķis, kā norādīts likumprojekta anotācijā, "ir izdalīt un noteikt apdrošināšanas periodu, kurā ir spēkā apdrošināšana, lai nejauktu ar līgumsaistību periodu". Ieviešot šādu terminu,<sup>21</sup> nav ņemts vērā tas, ka Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principi paredz trīs dažādus termiņus apdrošināšanas līguma gadījumā, proti, līguma periodu (angļu val. – *contract period*), kas aptver līgumiskas attiecības periodu, kurš sākas ar līguma noslēgšanu un noslēdzas ar norunātā termiņa notecēšanu;<sup>22</sup> apdrošināšanas periodu (angļu val. – *insurance period*), kas aptver periodu, par kuru maksājama apdrošināšanas prēmija;<sup>23</sup> un atbildības periodu (angļu val. – *liability period*), kas aptver apdrošināšanas seguma periodu.<sup>24</sup> Tāpat nav ņemts vērā tas, ka šāda termina ieviešana neatbilst Latvijas vispārīgajam līgumtiesību regulējumam. Latvijas vispārīgais līgumtiesību regulējums neparedz nodalīt "līgumsaistību periodu", proti, termiņu, kurā ir spēkā līgums, un to nošķirt no atsevišķas saistības izpildes termiņa līguma ietvaros. Latvijas vispārīgais līgumtiesību regulējums pamatots ar atziņu, ka saistības (ja ir vienpusējs līgums) vai saistību (ja ir divpusējs līgums) izpildes termiņš sakrīt ar līguma termiņu, kas jo sevišķi izpaužas normatīvi nostiprināta vienpusēja un divpusēja līguma klasifikācijā (piemēram, CL 1591. pantā).

Savukārt apdrošinātāja tiesības noteikt drošības prasības (no apdrošināšanas līgumtiesību terminoloģijas viedokļa, precīzāk – **piesardzības pasākumus**) (angļu val. – *precautionary measures*),<sup>25</sup> kuras bija paredzētas sākotnējā likumprojekta

<sup>18</sup> Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likums: LV likums. Pieņemts 18.06.2015. [01.06.2018. red.].

<sup>19</sup> Latvijas likumdevējs tomēr nav bijis šajā jautājumā nekoncekvents, jo Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likumā joprojām palikušas normas, kuras ietilpst vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā un kuras tāpēc būtu ietveramas ALL, piemēram, brīvprātīgās un obligātās apdrošināšanas regulējums (Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likuma 6. panta pirmā un otrā daļa) vai apdrošināšanas prēmijas noteikšanas regulējums (Apdrošināšanas un pārapdrošināšanas likuma 7. un 9. pants).

<sup>20</sup> Likumprojekta "Apdrošināšanas līguma likums" anotācija.

<sup>21</sup> Jāņem vērā, ka Latvijas apdrošināšanas tiesību literatūrā šāds termins ir aplūkots (sk.: Alfejeva J. 2017, 37. lpp.).

<sup>22</sup> Article 1:202 (7) Principles of European Insurance contract law (PEICL). Par šīs normas komentāru sk.: Basedow J. (ed.). Principles of European Insurance contract law (PEICL). Prepared by the Project Group Restatement of European Insurance Contract Law. Munich: Sellier European Law Publishers, 2009, p. 55.

<sup>23</sup> Article 1:202 (8) PEICL. Par šīs normas komentāru sk.: Basedow J. 2009, pp. 55–56.

<sup>24</sup> Article 1:202 (9) PEICL. Par šīs normas komentāru sk.: Basedow J. 2009, p. 56.

<sup>25</sup> Articles 4:101–4:103 PEICL. Par šo pantu komentāru sk.: Basedow J. 2009, pp. 168–180.

11. pantā, nav tikušas ALL tieši paredzētas,<sup>26</sup> tās acīmredzami atstājot līguma pušu (pēc būtības – apdrošinātāja kā apdrošināšanas līguma projekta sastādītāja) ziņā.<sup>27</sup>

Tā rezultātā likumprojekta anotācijā deklarētā vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējuma modernizācija, par pamatu ņemot Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principus, izpaudusies vien kritiski vērtējamā apdrošināšanas perioda ieviešanā, kas acīmredzami neliecina par šādas modernizācijas īstenošanu. Kā tālāk rakstā atspoguļots, Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principos ir ietvertas tās modernās pieejas apdrošināšanas līguma regulējumam, no kuru trūkuma cieta LPAL, bet pašlaik – ALL, pēc būtības pārņemot LPAL ietverto regulējumu. Jāņem vērā, ka Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principi nav saistoši, turklāt atsevišķās ES dalībvalstīs, kā, piemēram, Latvijas kaimiņvalstī Igaunijā, notiek diskusija par to, cik šie principi ir atbilstoši nacionālajam apdrošināšanas līgumtiesību regulējumam.<sup>28</sup>

## 1.2. ALL koncepcijas trūkums

Vispirms ALL ietvertā regulējuma raksturojumā jāņem vērā, ka ALL cieš no konceptuālas pieejas trūkuma saistībā ar tajā ietverto vispārīgo apdrošināšanas līguma regulējumu. Deklarējot to, ka jaunā likuma mērķis ir “nodrošināt apdrošināšanas līgumā iesaistīto personu iespēju īstenot un aizsargāt savas tiesības” (ALL 2. panta pirmā daļa), ALL **nav vērstas uz** to, lai **izlīdzinātu nevienlīdzību** starp apdrošinātāju kā apdrošināšanas jomas profesionāli, no vienas puses, un apdrošinājumaņēmēju un apdrošināto personu<sup>29</sup> kā ekonomiski vājākiem subjektiem un neprofesionāliem apdrošināšanas jomā, no otras puses. Jaunais likums kļuvis daudz izplūdušāks, vēl vairāk nivelējot pastāvošo nevienlīdzību starp šiem subjektiem apdrošināšanas praksē un pretēji mūsdienu civiltiesiskajai apgrozības jēgai un būtībai tos uztverot par ekonomiski vienlīdzīgiem civiltiesību subjektiem apdrošināšanas līguma noslēgšanā un izpildē. Uz šo jaunā likuma aspektu ir jau pamatoti norādīts Latvijas tiesību literatūrā, paužot viedokli, ka “[j]aunais Apdrošināšanas līguma likums pagaidām nav radījis pārliecinošu iespaidu, ka risina arī apdrošināšanas klientu interešu jautājumus tāpat kā apdrošinātāju intereses”.<sup>30</sup>

Vēl vairāk, atsevišķos gadījumos, kuri analizēti tālāk rakstā, ALL pat nostāda apdrošināto personu **nelabvēlīgākā situācijā** salīdzinājumā ar LPAL, piemēram, paredzot saīsinātu noilguma termiņu (analizēts šī raksta 2.1. apakšnodaļā); paredzot pienākumu apdrošinātājam neizmaksāt apdrošināšanas atlīdzību ne vien ļauna nolūka, bet arī rupjas neuzmanības gadījumā apdrošinātā riska iestāšanās gadījumā (ALL 31. panta otrās daļas 4. punkts, salīdzinājumam LPAL bija

<sup>26</sup> Sal. sākotnējā likumprojekta 11. pantu (Apdrošināšanas līguma noteikumi) ar ALL 8. pantu (Apdrošināšanas līguma noteikumi).

<sup>27</sup> ALL 8. panta ceturtdaļa kopsakarā ar 18. panta otro daļu.

<sup>28</sup> Luiķ O.-J. Do the Principles of European Insurance Contract Law Go Too Far in Protecting the Policyholder? *Juridica International*, 2011, pp. 73–83. Pieejams: <https://www.juridicainternational.eu/?id=14838> [aplūkots 20.02.2019.].

<sup>29</sup> Šajā rakstā ar apdrošināto personu saprasta persona, kurai pastāv prasījums pret apdrošinātāju par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, proti, apdrošinātais, cietušais (trešā persona gan LPAL, gan ALL neveiksmīgajā terminoloģijā), ja tam ir piešķirta tiešā prasība, un labuma guvējs attiecīgi īpašuma apdrošināšanā (apdrošināšanā pret zaudējumiem ALL terminoloģijā), civiltiesiskās atbildības apdrošināšanā un personu apdrošināšanā.

<sup>30</sup> Kakstāns Ā. Apdrošināšana – iedzīvotājiem vai apdrošinātājiem. *Jurista Vārds*, 14.08.2018., Nr. 33.

paredzēts vien ļauns nolūks<sup>31</sup>); ieviešot zaudējumu novērtēšanas metodi, kura analizēta tālāk raksta 2.1. apakšnodaļā; tā sauktās turpinošās apdrošināšanas gadījumā noilguma termiņu atstājot apdrošināšanas līguma pušu (pēc būtības – apdrošinātāja) ziņā (raksturots šī raksta 2.2. apakšnodaļā); u. c. gadījumos. Ja saīsināta noilguma termiņa gadījumā varētu konstatēt objektīvu attaisnojumu šādi nelabvēlīgākai normai, tad pārējos gadījumos šāda pieeja no iepriekš norādītās nevienlīdzības esamības viedokļa būtu apšaubāma.

**Vienlaikus** jau iepriekš pieminētajā likumprojekta anotācijā norādīts uz iepriekšējā likuma – LPAL – nepilnībām, kuru raksturojumu būtu vērts citēt pilnībā:

“Šobrīd spēkā esošais likums pilnībā neregulē visas situācijas, kas veidojas apdrošināšanas līgumattiecībās, tiesību normas tiek dažādi interpretētas, tāpat daļa normu ir novecojušas un neatbilst praksei. Ar likumprojektu tiek pārņemtas pašreiz spēkā esošā likuma aktuālās normas, papildus tajās veicot virkni gramatisko precizējumu, lai nodrošinātu vienkāršāku piemērošanu praksē un novērstu nepareizu interpretāciju, kā arī papildinot ar jaunām tiesību normām. Likumprojektā iekļautas tiesību normas, kas atrunā praksē jau faktiski pastāvošu tiesību normu interpretāciju, kas ir nostiprinājusies judikatūrā un praksē. Ar Likumprojekta spēkā stāšanās brīdi, savu spēku zaudēs līdzšinējais likums “Par apdrošināšanas līgumu”.<sup>32</sup>

Kā redzams no citētā likumprojekta anotācijas fragmenta, likumdevējs pēc būtības atzinis, ka ALL pamatojas uz LPAL ietverto regulējumu, kas anotācijā raksturots kā “aktuālo normu pārņemšana”, tās papildinot “ar jaunām tiesību normām”. Tā rezultātā aplūkojamā likumprojekta anotācija ietver raksturojumu šīm “jaunajām tiesību normām” jeb **33 izmaiņām** “apdrošināšanas līgumattiecību regulējumā”.<sup>33</sup> Tieši šīs izmaiņas, kas minētajā likumprojekta anotācijā raksturotas kā “apjomīgi labojumi un papildinājumi, kā arī strukturāli labojumi, kas pārsniedz pusi no spēkā esošā likuma apjoma”, saistītas ar **nepieciešamību pieņemt jaunu likumu**.<sup>34</sup> Līdzīgi tika norādīts likumprojekta izskatīšanas laikā 1. lasījumā, saistot likumprojekta pieņemšanas nepieciešamību ar to, ka “vecais likums “Par apdrošināšanas līgumu” ir novecojis, tur labojumu ir vairāk nekā puse, turklāt līgumā par apdrošināšanu jāievieš arī Eiropas Savienības jaunākās direktīvas un ieteikumi”.<sup>35</sup> Tomēr, kā tālāk rakstā atklāts saistībā ar šo izmaiņu raksturojumu, vien dažas no šīm 33 izmaiņām uztveramas par būtiskām. Savukārt ALL ietvertais regulējums pēc būtības pamatojas uz LPAL ietverto regulējumu.

Jāņem vērā, ka **likumdošanas materiāli** saistībā ar likumprojektu, izņemot jau pieminēto likumprojekta anotāciju, ir **visai skopi**. Atbildīgajā Saeimas komisijā ievērojama diskusija nav notikusi, kā redzams no atbildīgās Saeimas komisijas

<sup>31</sup> LPAL 24. panta otrās daļas 4. punkts.

<sup>32</sup> Likumprojekta “Apdrošināšanas līguma likums” anotācija.

<sup>33</sup> Ibid.

<sup>34</sup> Ibid.

<sup>35</sup> Latvijas Republikas 12. Saeimas ziemas sesijas otrās sēdes 18.01.2018. stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/460> [aplūkots 20.02.2019.].

protokolēm.<sup>36</sup> Līdzīgi varētu secināt par likumprojekta apspriešanu Saeimas sēdēs, neskatoties uz dažādiem atbalstītajiem likumprojekta labojumiem.<sup>37</sup>

### 1.3. ALL piemērošana laikā

**Jaunais likums**, atceļot iepriekš spēkā esošā likuma spēku, nav paredzējis nekādus pārejas noteikumus saistībā ar jaunā likuma piemērošanu. Līdz ar to atbilstoši CL 3. pantam jaunais likums **piemērojams** visiem tiem apdrošināšanas līgumiem, kuri noslēgti, sākot ar dienu, kad spēkā stāties jaunais likums, proti, **ar 2018. gada 1. jūniju**.

Līdzīgi risināms jautājums par jaunajā likumā ietvertā vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējuma piemērošanu tiem atsevišķiem jautājumiem specifiskajos apdrošināšanas līgumos (jūras apdrošinājuma līgums, OCTA līgums u. c.), kuru speciālais regulējums šos jautājumus neregulē. Šie jautājumi līdz ar to būs pakļauti ALL ietvertajam vispārīgajam apdrošināšanas līguma regulējumam, ja konkrētais specifiskais apdrošināšanas līgums noslēgts ne agrāk kā jaunā likuma spēkā stāšanās dienā.

Savukārt **iepriekš spēkā esošais likums** būs piemērojams visiem tiem apdrošināšanas līgumiem, kuri noslēgti pirms jaunā likuma spēkā stāšanās (neatkarīgi no to spēkā stāšanās dienas), proti, noslēgti **pirms 2018. gada 1. jūnija**. Tas nozīmē, ka iepriekšējais likums var tikt piemērots ievērojamu laiku attiecībā uz apdrošināšanas līgumiem, kuri noslēgti pirms šī datuma, atkarībā no apdrošināšanas veida: īpašuma vai nelaimes gadījumu apdrošināšanā vismaz 18 gadus, proti, ja šis līgums noslēgts uz maksimālo 5 gadu termiņu (LPAL 25. panta pirmā daļa) un īstenots maksimālais noilguma termiņš – 13 gadi (LPAL 32. panta pirmā daļa); civiltiesiskās atbildības (turpmāk – CTA) apdrošināšanā – 25 gadus, jo maksimālais noilguma termiņš var būt 20 gadi (LPAL 32. panta pirmā daļa); bet dzīvības vai veselības apdrošināšanas gadījumā LPAL piemērošana ir atkarīga no līguma spēkā esamības termiņa, jo atbilstoši LPAL 25. panta otrajai daļai šajos apdrošināšanas veidos šāda apdrošināšanas līguma termiņš nav ticis ierobežots un atkarīgs no konkrētā līguma.

<sup>36</sup> Latvijas Republikas Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas 28.02.2018. sēdes protokols Nr. 271. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/E77D04D326FED4D4C2258239002EFDF4?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20\(nodok%C4%BCu\)%20komisija](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/E77D04D326FED4D4C2258239002EFDF4?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20(nodok%C4%BCu)%20komisija) [aplūkots 20.02.2019.]; Latvijas Republikas Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas 07.03.2018. sēdes protokols Nr. 273. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/C23316E1FBFF1749C22582430031358E?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20\(nodok%C4%BCu\)%20komisija](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/C23316E1FBFF1749C22582430031358E?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20(nodok%C4%BCu)%20komisija) [aplūkots 20.02.2019.]; Latvijas Republikas Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas 21.03.2018. sēdes protokols Nr. 277. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/F350F4C5CBB9E3FC2258250004C9A68?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20\(nodok%C4%BCu\)%20komisija](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/F350F4C5CBB9E3FC2258250004C9A68?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20(nodok%C4%BCu)%20komisija) [aplūkots 20.02.2019.]; Latvijas Republikas Saeimas Budžeta un finanšu (nodokļu) komisijas 24.04.2018. sēdes protokols Nr. 282. Pieejams: [http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/250CCF68F446206DC225827400208362?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20\(nodok%C4%BCu\)%20komisija](http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/250CCF68F446206DC225827400208362?OpenDocument&prevCat=12|Bud%C5%BEeta%20un%20finan%C5%A1u%20(nodok%C4%BCu)%20komisija) [aplūkots 20.02.2019.].

<sup>37</sup> Latvijas Republikas 12. Saeimas ziemas sesijas otrās sēdes 18.01.2018. stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/460> [aplūkots 20.02.2019.]; Latvijas Republikas 12. Saeimas pavasara sesijas pirmās sēdes 12.04.2018. stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/475> [aplūkots 20.02.2019.]; Latvijas Republikas 12. Saeimas pavasara sesijas ceturrtās sēdes 03.05.2018. stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/479> [aplūkots 20.02.2019.].

## 2. ALL ieviesto 33 izmaiņu raksturojums

Kā jau iepriekš raksturots, ALL ieviesa 33 izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā. Šīs izmaiņas iedalāmas **divās daļās – būtiskās un nebūtiskās – atkarībā no to nozīmīguma vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā** tās aplūkotas tālākajās apakšnodalās atsevišķi.

### 2.1. Būtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar LPAL ietverto regulējumu

Vispirms jānorāda, ka jaunais likums ir atteicies no **piemērojamā likuma** neatbilstošā regulējuma Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesībām LPAL 2. pantā par labu skaidrai norādei uz Romas I Regulu (ALL 3. pants). Likumdevējs tomēr nav izmantojis iespēju jaunajā likumā paredzēt papildu regulējumu piemērojamā likuma noteikšanai apdrošināšanas līgumā tajos gadījumos, kurus Romas I Regulas 7. pants (piemērojamā likuma noteikšana apdrošināšanas līgumam) neregulē.

Viens no jaunā likuma būtiskiem uzlabojumiem ir **apdrošināšanas līguma termiņa** regulējums. Atsakoties no apdrošināšanas līguma maksimālā termiņa, kas LPAL bija noteikts kā 5 gadi, izņemot secīgi noslēgtus apdrošināšanas līgumus, dzīvības apdrošināšanu un veselības apdrošināšanu (LPAL 25. pants), pašlaik ALL 34. pants paredz, ka apdrošināšanas līguma termiņu nosaka, pusēm vienojoties. Tai pašā laikā trūkst norādes par to, ka citi likumi, piemēram, OCTA likums,<sup>38</sup> var paredzēt atšķirīgus līguma termiņus. Nav arī regulēts termiņš, uz kuru var automātiski atjaunot (pagarināt) noslēgtā apdrošināšanas līguma termiņu, ja tāda iespēja līgumā paredzēta. Praksē tas nozīmēs to, ka apdrošināšanas līgums tā izbeigšanās gadījumā būs jāslēdz no jauna vai būs nepieciešama atsevišķa vienošanās par līguma noslēgšanu uz jaunu termiņu (ja vien pats līgums neparedzēs tā termiņa atjaunošanu).

Viena no būtiskākajām ALL ieviestajām izmaiņām attiecas uz **noilguma termiņu**, kas gan iepriekš spēkā esošajā, gan jaunajā likumā neprecīzi raksturots ar terminu “prasības termiņš”. Grozot LPAL 32. pantā ietverto noilguma termiņa regulējumu, ALL 39. panta pirmā daļa nosaka atšķirīgus noilguma termiņus: “no apdrošināšanas līguma izrietošie prasījumi noilgst triju gadu laikā. Tiesības iesniegt apdrošinātājam paziņojumu par apdrošinātā riska iestāšanos izbeidzas, ja persona, kurai ir tiesības pretendēt uz apdrošināšanas atlīdzību, tās neizmanto triju gadu laikā no apdrošināšanas gadījuma iestāšanās dienas”.

Likumprojekta anotācijā sniegtais skaidrojums liecina par to, ka likumdevējs apzināti izvēlējies **saīsinātu** noilguma termiņu, proti, trīs gadu noilguma termiņu, to pieskaņojot noilguma termiņam komercdarījumiem (Komerclikuma 406. pants). Šāda likumdevēja nostāja ir atzīstama par pamatotu, jo trīs gadu noilguma termiņš prasījumiem, kuri izriet no apdrošināšanas līguma, būtu optimāls.<sup>39</sup> Vienlaikus likumdevējs centies izvairīties no LPAL trūkuma par noilguma termiņa nepilnīgo regulējumu:<sup>40</sup> iepriekš LPAL 32. panta pirmā daļa paredzēja noilguma

<sup>38</sup> Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likums: LV likums. Pieņemts 07.04.2004. [30.04.2019. red.].

<sup>39</sup> Kaut iepriekš šo rindu autors bija izteicis priekšlikumu saglabāt LPAL 32. panta pirmajā daļā noteiktos noilguma termiņus (Mantrovs V. 2015, 80. lpp.), kuri CTA un dzīvības apdrošināšanā šajā LPAL normā bija noteikti krietni garāki par pašreiz ALL 39. panta pirmajā daļā noteikto noilguma termiņu, šāds priekšlikums uz doto brīdi ir zaudējis savu aktualitāti.

<sup>40</sup> Likumprojekta “Apdrošināšanas līguma likums” anotācija.

termiņu apdrošināšanas atlīdzības prasījuma iesniegšanai apdrošinātājam, taču neparedzēja noilguma termiņu apdrošinātāja atteikuma apstrīdēšanai tiesā.<sup>41</sup>

Tomēr līdzīga neskaidrība kā LPAL saistībā ar noilguma termiņu apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma apstrīdēšanai tiesā ir radusies arī ALL. Tā ALL 39. panta pirmās daļas pirmais teikums, kas citēts iepriekš, paredz noilguma termiņu no apdrošināšanas līguma izrietošajiem prasījumiem, to nosakot kā trīs gadu termiņu. Tai pašā laikā šis daļas otrais teikums **atsevišķi regulē** noilguma termiņu apdrošinātās personas **paziņojumam apdrošinātājam par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu**. Šāda norma nozīmē, ka prasījums par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu tiek regulēts atšķirīgi no citiem prasījumiem, kuri izriet no apdrošināšanas līguma un uz kuriem tātad attiecas ALL 39. panta pirmās daļas pirmais teikums. Tā rezultātā ALL 39. panta pirmās daļas otrais teikums neregulē termiņu, kurā apdrošinātā persona var apstrīdēt tiesā apdrošinātāja atteikumu par apdrošināšanas atlīdzības izmaksu. Šāda situācija jau pastāvēja LPAL 32. panta pirmās daļas gadījumā, kā raksturots iepriekš, un no šīs situācijas likumdevējs vēlējies izvairīties, kā norādīts likumprojekta anotācijā, taču, kā redzams no ALL 39. panta pirmās daļas, tas nav izdevies.

Šajā situācijā pastāv **vairākas** ALL 39. panta pirmās daļas otrā teikuma **tulkojuma iespējas** noilguma termiņa noteikšanai apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma apstrīdēšanai tiesā. Pirmā iespēja būtu to noteikt kā 3 gadu termiņu, ņemot vērā ALL 39. panta pirmās daļas pirmajā teikumā paredzēto noilguma termiņu. Otrā iespēja būtu to noteikt kā 10 gadus atbilstoši **vispārīgajam noilguma termiņam** (CL 1895. pants) un tiesu praksei līdzīgā situācijā LPAL 32. panta pirmās daļas tulkojumā, kas aplūkots iepriekš. Tā kā ALL 39. panta pirmās daļas otrais teikums, kā norādīts pašā likumprojekta anotācijā, “regulē noilgumu *tikai* [autora izcēlums] par apdrošināšanas atlīdzības pieteikuma iesniegšanu”, šajā gadījumā **priekšroka dodama otrajai tulkojuma iespējai**, jo likumdevējs nav noregulējis jautājumu par noilguma termiņu apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma apstrīdēšanai tiesā, kas tātad būtu vispārīgais noilguma termiņš.

Vienlaikus būtu jāatrunā, ka tā sauktās turpinošās apdrošināšanas gadījumā atšķirībā no LPAL, kas paredzēja trīs gadu noilguma termiņu (LPAL 32. panta ceturrtā daļa un 46. pants), ALL šī termiņa noteikšanu atstājis apdrošināšanas līguma pušu ziņā (ALL 49. pants).

Visbeidzot, būtiskas izmaiņas izdarītas **īpašuma apdrošināšanas** (apdrošināšanas pret zaudējumiem ALL terminoloģijā) un **CTA apdrošināšanas regulējumā**, gan **nošķirot** abu apdrošināšanas veidu regulējumu atsevišķās nodaļās, gan ieviešot izmaiņas katra apdrošināšanas veida regulējumā. Jāņem vērā, ka pašā likumprojektā šāds nošķīrums nebija ietverts un tika ieviests vien likumprojekta izskatīšanā Saeimā. Šāds nošķīrums novedis pie tā, ka kopīgie noteikumi šiem abiem apdrošināšanas veidiem ir dublēti abās ALL nodaļās, kā tas noticis kompensācijas principa<sup>42</sup> un vairākkārtējas apdrošināšanas aizlieguma gadījumā.<sup>43</sup>

**Īpašuma apdrošināšanā** (ALL VII nodaļa “Apdrošināšana pret zaudējumiem”) likumdevējs atteicies no apdrošināšanas objekta novērtēšanas metodes un atjaunošanas vērtības (LPAL 41. panta otrā daļa un trešā daļa), ieviešot **zaudējumu**

<sup>41</sup> Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 154.–156. lpp.

<sup>42</sup> ALL 42. pants (īpašuma apdrošināšanā) un 52. panta pirmās daļas otrais teikums (CTA apdrošināšanā), sal. ar LPAL 35. pantu.

<sup>43</sup> ALL 44. pants (īpašuma apdrošināšanā) un 52. panta sestā daļa (CTA apdrošināšanā), sal. ar LPAL 37. pantu.

**novērtēšanas metodi** (ALL 42. panta otrā daļa). Tā kā jaunais likums nesatur šī jaunā termina skaidrojumu, tā piemērošana var radīt grūtības tiesu praksē, it sevišķi tādēļ, ka likumprojekta anotācijā par šīs metodes izpratni nav sniegts skaidrojums. Šādā situācijā zaudējumu novērtēšanas metodes izpratne būs **pilnībā atkarīga no apdrošināšanas līguma**, proti, pēc būtības apdrošinātāja, nevis normatīvi nostiprinātas šīs metodes izpratnes. Tas novedīs pie tā, ka strīda gadījumā **tiesai būs jāvērtē katra konkrētā līguma noteikumi** par šīs metodes izpratni, kas mazinās tiesisko noteiktību un padarīs šīs metodes izpratni pilnīgi atkarīgu no apdrošinātāja izvēlētas pieejas, novārtē atstājot apdrošinātās personas intereses. Šāda situācija atšķiras no citu Eiropas valstu pieejas – saskaņā ar to zaudējumu novērtēšanas metode vai metodes tiek normatīvi definētas vai skaidrotas. Piemēram, Igaunijā normatīvs skaidrojums paredzēts gan apdrošināmajai summai attiecībā uz kustamu lietu un nekustamu lietu atsevišķi,<sup>44</sup> gan novērtējuma metodei (angļu val. – *agreed value*).<sup>45</sup> Līdzīgi ir Lietuvā, kur īpašuma apdrošināšanā ir paredzēts regulējums apdrošināmā objekta vērtības noteikšanai.<sup>46</sup>

Zināmas izmaiņas ALL ir ieviesis apdrošinātā objekta īpašnieka maiņas gadījumā, novēršot neskaidrības par apdrošināšanas līguma spēkā esamību, ja atsavināts apdrošinātais nekustamais īpašums (ALL 47. panta pirmā daļa, iepriekš: LPAL 44. panta pirmā daļa), un mantojamās apdrošinātās kustamās vai nekustamās lietas gadījumā (ALL 47. panta ceturtdaļa). Tāpat izmaiņas izdarītas subrogācijas tiesības regulējumā, kas ietverts ALL 45. pantā, gan pirmo reizi Latvijas apdrošināšanas līgumtiesībās izmantojot šo terminu, gan atsevišķos subrogācijas tiesības regulējuma aspektos.

**CTA apdrošināšanā** (ALL VIII nodaļa) ieviestas atsevišķas izmaiņas maksājumu atlīdzināšanā (ALL 52. pants) un ieviests regresa prasības institūts CTA apdrošināšanā (ALL 54. pants). Jāņem vērā, ka ALL nav pārņēmis LPAL 38. pantā ietverto regulējumu saistībā ar apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, ja tā izmaksājama vienlaikus obligātajā un brīvprātīgajā apdrošināšanā.

Visbeidzot, būtiska (un sen gaidīta) izmaiņa attiecas uz likumdevēja pamatoto **atteikšanos no kompensācijas principa piemērošanas iespējas personu apdrošināšanā**, kas bija paredzēta LPAL,<sup>47</sup> bet vairs nav saglabāta jaunajā likumā.<sup>48</sup> Problēmjaucājums varētu rasties ar veselības apdrošināšanu, kuras ietvaros varētu konstatēt savdabīgu kompensācijas principa piemērošanu.<sup>49</sup> Visticamāk, šo gadījumu likumdevējs paredzējis risināt ALL 61. pantā, tomēr pieļaujot kompensācijas principa piemērošanu tieši veselības apdrošināšanā. Jāņem vērā, ka šajā pantā joprojām novērojamas iepriekšējā likuma pieejas pazīmes par kompensācijas principa izvēli personu apdrošināšanā, kas dzīvības un nelaimes gadījumu apdrošināšanā nav iespējama. Tāpēc ALL 61. pantā ietvertais regulējums pēc būtības var

<sup>44</sup> Igaunijas Saistību tiesību likuma 479. pants (*Law of Obligations Act*). Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/524012017002/consolide> [aplūkots 20.02.2019.].

<sup>45</sup> Igaunijas Saistību tiesību likuma 480. pants.

<sup>46</sup> Lietuvas Civilkodeksa 6.997. pants (Lietuvas Civilkodekss). Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495> [aplūkots 20.02.2019.]; Lietuvas Republikas likuma "Par apdrošināšanu" 104. pants (Lietuvas Republikas likums "Par apdrošināšanu"). Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/256642c2efd811e3abf5c17841df37a3?jfwid=rivwzvpvg> [aplūkots 20.02.2019.].

<sup>47</sup> LPAL 39. pants, 51. panta trešā daļa. Par šī jautājuma problemātiku LPAL regulējumā sk. plašāk: Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 169.–170. lpp.

<sup>48</sup> ALL 55. panta trešā daļa.

<sup>49</sup> Sk. plašāk: Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. 2018, 169. lpp.

attiekties tikai un vienīgi uz veselības apdrošināšanu, uz ko norādīts šajā rindkopā iepriekš (neatkarīgi no tā, vai noslēgts atsevišķs veselības apdrošināšanas līgums vai tas noslēgts kopsakarā ar apdrošināšanas līgumu citā apdrošināšanas veidā).

## 2.2. Nebūtiskas izmaiņas salīdzinājumā ar LPAL ietverto regulējumu

Kā var redzēt gan no ALL I nodaļas (vispārīgie noteikumi), gan no II nodaļas (apdrošināšanas līguma noslēgšanas kārtība), gan no III nodaļas (apdrošinātā riska iestāšanās iespējamības palielināšanās un samazināšanās) salīdzinājuma ar attiecīgajām LPAL nodaļām, **būtiskas izmaiņas nav ieviestas. Nebūtisko izmaiņu** vidū ALL I nodaļā **var pieminēt**, piemēram, atsevišķu terminu nebūtisku koriģēšanu, kas vērtējama kritiski;<sup>50</sup> atsevišķu jaunu terminu un to legāļdefinīciju ieviešanu (apdrošināšanas periods,<sup>51</sup> kas neatbilst Latvijas līgumtiesību regulējumam, kā raksturots iepriekš; regresa prasība,<sup>52</sup> kuras legāļdefinīcijas ieviešana nav atzīstama par veiksmīgu; subrogācijas tiesība<sup>53</sup>); vai iepriekš nedefinētu terminu kā kompensācijas princips legāļdefinīcijas paredzēšanu.<sup>54</sup> Tāpat var pieminēt likuma mērķa norādīšanu (ALL 2. pants), kas nebija norādīts LPAL; atsevišķus jaunievedumus strīdu izskatīšanā (ALL 4. panta otrā daļa) un apdrošinātāja komunikāciju (ALL 5. pants); juridisko izdevumu apdrošināšanas regulējumu ALL 9. pantā, kas pārņemts no Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas likuma un tāpēc nav uzskatāms par būtisku izmaiņu Latvijas apdrošināšanas tiesību regulējuma ietvarā (salīdzinājumam LPAL šāds apdrošināšanas veids vispār nebija pat pieminēts). Atsevišķi jaunievedumi ir problemātiski, piemēram, apdrošināšanas līguma priekšmeta izpratne (ALL 8. panta sestā daļa), jo šajā gadījumā Latvijas likumdevējs pārdefinē ES patērētāju aizsardzības tiesībās regulēto autonomo terminu “līguma priekšmets” saistībā ar tipveida līguma regulējumu, kas nav pieļaujams.<sup>55</sup>

No ALL II nodaļas var pieminēt papildinājumu apdrošināšanas līguma spēkā stāšanās kārtībai, turpinot regulēt apdrošināšanas līgumu kā **savdabīgu reāl-līgumu**. Pārņemot no LPAL tā 7.<sup>2</sup> pantā ietverto regulējumu, ALL 13. pantā, kaut ne visai skaidri, nodalīti divi gadījumi, kad apdrošināšanas līgums stājas spēkā atkarībā no apdrošināšanas prēmijas vai tās pirmās daļas samaksas laika. Pirmais gadījums aptver situāciju, kad apdrošināšanas prēmija vai tās pirmā daļa maksājama vienlaicīgi ar apdrošināšanas līguma spēkā stāšanos (ALL 13. panta pirmā daļa), kas nebija iepriekš paredzēts minētajā LPAL pantā. Grūtības var radīt ALL 13. panta pirmajā daļā ietvertā piebilde “izņemot gadījum[u], kad apdrošināšanas līgumā ir noteikts citādi”, taču, visticamāk, tas norāda uz otro gadījumu,

<sup>50</sup> Piemēram, termina “apdrošinājuma summa” legāļdefinīcijā (ALL 1. panta pirmās daļas 1. punkts) ieviests neprecīzs juridisks termins “apdrošinātāja saistību apmērs”, kaut apdrošinātāja saistība apdrošināšanas atbildības izmaksā ir viena; vai termina “apdrošināmās interese” legāļdefinīcijā (ALL 1. panta pirmās daļas 4. punkts) termins “interese” aizstāts ar daudz neveiksmīgāku terminu “ieinteresētība”, novēršoties no objektīvā elementa un vairāk uzsverot subjektīvo elementu, kas neatbilst šī termina izpratnei.

<sup>51</sup> ALL 1. panta pirmās daļas 9. punkts.

<sup>52</sup> ALL 1. panta pirmās daļas 22. punkts.

<sup>53</sup> ALL 1. panta pirmās daļas 23. punkts.

<sup>54</sup> ALL 1. panta pirmās daļas 18. punkts.

<sup>55</sup> Jaņem vērā, ka likumprojektā “Apdrošināšanas līguma likums” ir raksturots šis jaunievedums, taču atbilstība Eiropas Savienības patērētāju aizsardzības tiesībām nav apsvērta.



kas aplūkots nākamajā šī raksta teikumā.<sup>56</sup> Otrais gadījums attiecas uz situāciju, kad apdrošināšanas prēmijas vai tās pirmās daļas samaksa veicama apdrošināšanas līgumā paredzētajā termiņā, nevis vienlaicīgi ar līguma spēkā stāšanos (ALL 13. panta otrā daļa kopsakarā ar pārējām šī panta daļām), kas atkārti minētajā LPAL pantā ietverto regulējumu.

Nedaudz lielākas izmaiņas izdarītas ALL IV nodaļā (apdrošinājuma ņēmēja, apdrošinātā un labuma guvēja un apdrošinātāja tiesības un pienākumi), taču šīs izmaiņas nav uzskatāmas par būtiskām, kas kardināli pārveido tiesību un pienākumu regulējumu apdrošināšanas līguma ietvaros. Tā ALL 28. pants ievieš regulējumu par **apdrošinātāja tiesībām pārbaudīt informāciju par apdrošinātā riska iestāšanos**, kas nebija paredzēts iepriekš spēkā esošajā likumā, un ALL 33. pants nosaka apdrošinātāja pienākumu iepazīstināt ar apdrošinātāja lēmumu pamatojošiem dokumentiem un pienākumu sniegt informāciju. Joprojām termiņš apdrošinātāja lēmuma pieņemšanai normatīvi noteikts vien tad, ja apdrošinājuma ņēmējs vai apdrošinātais ir fiziskā persona (ALL 32. pants, iepriekš – LPAL 24.<sup>1</sup> pants un tikai attiecībā uz gadījumu, ja apdrošinājuma ņēmējs ir fiziskā persona). Jāņem vērā, ka ALL saistībā ar apdrošinātāja lēmuma pieņemšanas regulējumu ir nelabvēlīgāks apdrošinātajai personai salīdzinājumā ar LPAL, jo **ļauj neizmaksāt apdrošināšanas atlīdzību**, ja ierosināts kriminālprocess, administratīvais process vai administratīvā pārkāpuma lietvedība (ALL 32. panta trešā daļa).

ALL V nodaļā (apdrošināšanas līguma termiņš un līguma izbeigšana) nav konstatējamās būtiskas izmaiņas, izņemot noilguma termiņa izmaiņas ALL 39. pantā, kuras raksturots iepriekš, un gadījumus, kad apdrošinātājs un apdrošinājuma ņēmējs var vienoties par apdrošināšanas līguma izbeigšanu bez apdrošinātāja vai labuma guvēja piekrišanas (ALL 35. panta ceturrtā daļa).

ALL IV nodaļā (kopapdrošināšana un vadošais apdrošinātājs) izmaiņas vispār nav konstatējamās (izņemot atsevišķu darbības vārdu formu izmaiņas).

Visbeidzot, **personu apdrošināšanā** (ALL IX nodaļa) izdarītas nebūtiskas izmaiņas, ieviešot atsevišķus apdrošinātā informēšanas pienākumus (ALL 59. pants) un apdrošinājuma ņēmēja saistību pārņemšanu tā nāves gadījumā (ALL 60. pants). Jāatzīmē, ka likumprojekta izskatīšanas laikā 1. lasījumā, skaidrojot likumprojekta pieņemšanas nepieciešamību, tika norādīts, ka dzīvības apdrošināšanas līgumā “tagad varēs ierakstīt arī apdrošinājuma ņēmēja tiesības (pieņēmam, mainīt šo līgumu, kad tas jau ir noslēgts)”.<sup>57</sup> Šāda tiesība saglabāta jaunajā likumā – saskaņā ar to dzīvības apdrošināšanas līgumā norāda “apdrošinājuma ņēmēja tiesības grozīt līgumu, mainot apdrošinājuma summu, apdrošināšanas prēmiju un tās maksāšanas kārtību” (ALL 59. panta pirmās daļas 2. punkts).

Kā redzams no šajā un iepriekšējās šī raksta apakšnodaļās sniegtā ALL ieviesto 33 izmaiņu raksturojuma, ALL pēc būtības ir pārņēmis LPAL ietverto regulējumu, **saglabājot gan regulējuma struktūru, gan pašu regulējuma saturu**, izņemot atsevišķas iepriekš raksturotās būtiskās izmaiņas un daudzas nebūtiskas, pat vietumis gramatiskas izmaiņas. Tas, ka ALL satur par vienu nodaļu vairāk nekā LPAL, ir ne vairāk kā nebūtiska atšķirība, ņemot vērā to, ka LPAL VII nodaļa attiecībā uz īpašuma un CTA apdrošināšanu jaunajā likuma sadalīta divās nodaļās,

<sup>56</sup> Kaut likumprojekta anotācijā ir norādīts uz šo jaunievedumu, to saistot ar precizējumu “par apdrošināšanas spēkā stāšanos atkarībā no apdrošināšanas prēmijas” strīdu novēršanai, tomēr nekāds šīs piebildes skaidrojums likumprojekta anotācijā nav norādīts.

<sup>57</sup> Latvijas Republikas 12. Saeimas ziemas sesijas otrās sēdes 18.01.2018. stenogramma. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/transcripts/view/460> [aplūkots 20.02.2019.].

proti, ALL VII un VIII nodaļā. Nav ieviesti nekādi speciāli noteikumi citiem apdrošināšanas veidiem, ja vien neskaita no Apdrošināšanas un pārapsdrošināšanas likuma pārņemto juridiskās palīdzības izdevumu apdrošināšanas regulējumu<sup>58</sup> un fragmentāras norādes uz galvojumu apdrošināšanu bez šī apdrošināšanas veida skaidrojuma.<sup>59</sup> Tāpēc nav pārsteigums, ka šādā situācijā Latvijas tiesību literatūrā paustas pamatotas šaubas, vai 33 jaunā likuma ieviestās izmaiņas “tik tiešām ir pietiekams pamatojums, lai uzskatītu, ka jauna likuma izstrāde ir labākais veids deklarēto ieceru sasniegšanai”.<sup>60</sup>

### 3. Likumdevēja neīstenotie pilnveidojumi ALL pieņemšanā

ALL pieņemšanas gaitā likumdevējs **nav īstenojis veselu virkni nepieciešamu pilnveidojumu** likumprojektā deklarētajā “nepieciešamībā” pilnveidot un modernizēt spēkā esošo likumu “Par apdrošināšanas līgumu”, par ko norādīts šajā rakstā iepriekš. ALL ietvertais regulējums nav īstenojis modernu pieeju attiecībā uz **apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu** regulējumu, tos saistot ar apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātās personas rīcību, kas varēja palielināt apdrošinātā riska iestāšanās iespējamību vai nodarīt kaitējumu apdrošinātājam, uz ko norādījis šo rindu autors iepriekš.<sup>61</sup> Tāpat **nav ieviests anketas princips** ziņošanā par sākotnējo informāciju, kas atbilst mūsdienu apdrošināšanas līguma regulējumam Eiropā.<sup>62</sup> Ir arī saglabāts **tiešās prasības ārkārtīgi ierobežotais raksturs** pretēji modernajai pieejai Eiropā, kura paredz tiešo prasību vismaz obligātās apdrošināšanas gadījumos,<sup>63</sup> kā rezultātā tiešā prasība Latvijā iespējama vien dažos gadījumos. Salīdzinājumam abās pārējās Baltijas valstīs tiešā prasība piešķirta cietušajam vismaz obligātās apdrošināšanas gadījumos CTA apdrošināšanas līgumā. Lietuvā likuma “Par apdrošināšanu” 108. pants (tiesības uz tiešo prasību) paredz, ka cietušajai trešajai personai pieder tiesība pieprasīt tieši, ka apdrošinātājs, kas ir sedzis par kaitējumu atbildīgās personas CTA, izmaksā apdrošināšanas atlīdzību. Savukārt Igaunijā tiešā prasība vispārīgajā apdrošināšanas līgumtiesību regulējumā nav paredzēta,<sup>64</sup> tomēr izņēmums no šī noteikuma pastāv obligātajā apdrošināšanā, kuras ietvaros tiešā prasība ir paredzēta.<sup>65</sup>

Tāpat, kā pamatoti norādīts literatūrā, ALL 8. panta pirmā daļa pēc būtības **atkārto**, kaut citiem vārdiem, PTAL 6. panta otrajā daļā paredzēto noteikumu,<sup>66</sup> taču **neparedz to pašu iztulkošanas normu contra proferentem**, kāda paredzēta PTAL 6. panta 2.<sup>1</sup> daļā saistībā ar neapspriestu tipveida līguma noteikumu, kas ALL gadījumā varētu attiekties uz apdrošinājuma ņēmēju neatkarīgi no tā, vai tas ir uzskatāms par patērētāju.<sup>67</sup>

<sup>58</sup> ALL 9. pants.

<sup>59</sup> ALL 31. panta devītā daļa, 37. panta 2. punkts.

<sup>60</sup> Kakstāns Ā. 2018.

<sup>61</sup> Mantrovs V. Apdrošināšanas atlīdzības izmaksas atteikuma regulējums Latvijā. 2018.

<sup>62</sup> Anketas princips ieviests arī Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principos (Article 2:101 PEICL). Par šī panta komentāru sk.: Basedow J. 2009, pp. 77–81).

<sup>63</sup> Šāda pieeja ietverta arī Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principos (Article 15:101 (1) (a) PEICL).

<sup>64</sup> Igaunijas Saistību tiesību likuma 515. panta pirmā daļa kopsakarā ar 517. pantu.

<sup>65</sup> Igaunijas Saistību tiesību likuma 521. panta pirmā daļa.

<sup>66</sup> Kakstāns Ā. 2018.

<sup>67</sup> Salīdzinājumam šāda iztulkošanas norma paredzēta Eiropas apdrošināšanas līguma tiesību principos (Article 1:203 PEICL; par šī panta komentāru sk.: Basedow J. 2009, pp. 56–59).

Tā rezultātā likumprojekta “Apdrošināšanas līguma likums” anotācijā norādītais apsvēruma par vispārīgo apdrošināšanas līguma regulējuma **modernizāciju**, ņemot vērā Eiropas apdrošināšanas līgumu tiesību principus, ir **pārspilējums**, kā norādīts iepriekš.<sup>68</sup> Ņemot vērā vien atsevišķas būtiskas izmaiņas, kuras ALL ieviesis vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā, var pievienoties Latvijas tiesību literatūrā izteiktajai kritiskai nostājai par ALL pieņemšanu, norādot, ka “grūti izprast tās problēmsituācijas, kuras likums atrisina”,<sup>69</sup> salīdzinājumā ar iepriekš spēkā esošo LPAL.

## Kopsavilkums

1. Rakstā analizēts neseno pieņemtais un spēkā stājies ALL un tā ieviestās izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā Latvijā, salīdzinot ar to regulējumu, kas iepriekš tika ietverts LPAL. Pamatojoties uz rakstā veikto kritisko ALL pieņemšanas nepieciešamības un tajā ietvertā vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējuma izvērtējumu, var secināt, ka jaunā likuma pieņemšana nav būtiski uzlabojusi vispārīgo apdrošināšanas līguma regulējumu Latvijā (kaut ieviestas atsevišķas būtiskas izmaiņas, kuras analizētas rakstā).
2. Gan iepriekš spēkā esošā, gan jaunā likuma gadījumā vispārīgais apdrošināšanas līguma regulējums Latvijā cieš no vairākiem nozīmīgiem trūkumiem. Pirmkārt, ALL trūkst konceptuālas pieejas vienlīdzības nodrošināšanā starp apdrošināšanas līguma noslēgšanā un izpildē iesaistītajiem subjektiem, ieviešot pat nelabvēlīgākas normas par tām, kuras bija iepriekš iekļautas LPAL. Otrkārt, ALL ietvertais regulējums cieš no modernu pieeju trūkuma būtiskos apdrošināšanas līguma jautājumos kā apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu regulējums (tos ALL nesaistot ar apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātās personas rīcību, kas varēja palielināt apdrošinātā riska iestāšanās iespējamību vai nodarīt kaitējumu apdrošinātājam); ziņošana par sākotnējo informāciju (anketas principa neesamība); tiešās prasības ārkārtīgi ierobežotais regulējums u. c. Treškārt, ALL ietvertais regulējums būtiskos apdrošināšanas līguma jautājumos ir neskaidrs un var apgrūtināt ALL ietvertā regulējuma piemērošanu.
3. Būtu ieteicams apsvērt ne vien ALL ietvertā vispārīgā apdrošināšanas līguma regulējuma modernizāciju kopumā, bet arī pārstrādāt ALL ietverto regulējumu, ieviešot gan nepieciešamos uzlabojumus, gan novēršot LPAL nenovērstos un jaunajā likumā pārņemtos (tas ir, pārmantotos) regulējuma trūkumus.

<sup>68</sup> Sk. šī raksta 1. nodaļu iepriekš.

<sup>69</sup> Kakstāns Ā. 2018.

# ATTEIKŠANĀS UN ATSAUKUMS CIVILPROCESĀ<sup>1</sup>

## WITHDRAWAL AND REVOCATION IN CIVIL PROCEDURE

**Martins Osis, *Mg. iur., Dr. iur. cand.***

Latvijas Universitātes vadošais konsultants

### Summary

Civil procedure is driven by the initiative of litigant. The principle of free disposition grants opportunity not only to initiate, but also to end litigation based on the decision of the litigant himself. Withdrawal and revocation, although semantically very close, are two different legal instruments and have important legal consequences in civil procedure, but thus far this exact topic had not played a significant role in scientific articles or research in Latvia. This article is devoted to theoretical and practical analysis of the meaning, legal effect to the civil procedure, timing of withdrawal and revocation, comparison to other legal institutes and disentanglement from them. To expound this topic, the author focuses on the law, court practice and sources of literature.

**Atslēgvārdi:** atteikšanās, atsaukums, lietas dalībnieku procesuālās tiesības, civilprocess

**Keywords:** withdrawal, revocation, procedural rights of litigants, civil procedure

### Ievads

Atteikšanās un atsaukums Civilprocesa likumā<sup>2</sup> (turpmāk – CPL) minēts vairākos kontekstos, sasaistē ar atšķirīgiem civilprocesa institūtiem un lietas dalībniekiem, kā arī dažādām civilprocesa stadijām. Ierosinātas tiesvedības turpmāko norisi gan atteikšanās, gan arī atsaukums ietekmē dažādi, tiesiskās sekas mēdz būt atšķirīgas, kā arī vērojams dažāds lietas dalībnieku procesuālo tiesību apjoms šajā kontekstā. Latvijas juridiskajā literatūrā, neņemot vērā atteikšanās un atsaukuma ievērojamo nozīmi civilprocesā, atsevišķas publikācijas vai pētījumi šim tematam nav veltīti. Šajā rakstā autors analizē atteikšanās un atsaukuma izpratni, nozīmi, tiesiskā pamata jautājumus, iespējamās motivācijas nepieciešamību, nošķiršanu, vērtē tiesiskās sekas atteikšanās un atsaukuma gadījumā, kā arī pievēršas citiem šī temata aspektiem. Secinājumus apkopotas atziņas par atteikšanos un atsaukumu civilprocesā.

<sup>1</sup> Šis raksts publicēts autora promocijas darba satura aprobācijas nolūkos.

<sup>2</sup> Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [aplūkots 20.11.2018.].

## 1. Atteikšanās un atsaukuma izpratne, nozīme un norobežošana

Atteikšanās ir “juridiska metode, ar kuras palīdzību tiesību subjekts pēc savas vēlēšanās, skaidri paužot savu gribu, atsakās no savām tiesībām vai priekšrocībām”.<sup>3</sup> CPL “atteikšanās” norādīta attiecībā uz prasītāja (lat. val. – *domino litis*<sup>4</sup>) speciālajām civilprocesuālajām tiesībām pilnībā vai daļēji atteikties no prasības (74. p. 3. d. 1. pkt.), iestādes un personas (88. p. 3. d.) vai prokurora (90. p. 6. d.) atteikšanos no prasības pieteikuma, pārstāvja tiesībām atteikties no lietas vešanas<sup>5</sup> (87. p. 2. d.), kā arī adresāta atteikšanos pieņemt tiesas dokumentus (57. p.). Katrs no piemēriem attiecas uz specifisku jautājumu loku (piemēram, puses tiesības, pārstāvja tiesības), tiesību subjektu (piemēram, prasītājs, prokurors), kā arī rada atšķirīgas tiesiskas sekas (piemēram, tiesvedības izbeigšana, pārstāvības izbeigšanās). Kaut arī likums to tieši nenorāda, arī atbildētājs, ja tas iesniedzis pretprasību (CPL 136. p.), ir tiesīgs no tās pilnīgi vai daļēji atteikties. Tātad CPL pietiekami skaidri norāda, kas jāsaprot ar atteikšanos, kādos apstākļos tā ir iespējama, kā arī to, kādas tiesiskās sekas ir sagaidāmas. Atteikšanās ir tiesības, kuru izlietošanai ir noteikta procesuālā kārtība, kā arī ierobežojumi un aizliegumi.

*Atsaukums* ir paveikta darbība, atsaukšanas rezultāts.<sup>6</sup> Atsaukt nozīmē ‘likt (kādai oficiālai personai), lai pārtrauc veikt savus līdzšinējos pienākumus’ vai ‘paziņot, izsludināt, ka (lēmums, rīkojums, priekšlikums u. tml.) nav vairs spēkā’.<sup>7</sup> Atsaukums ir pretstats uzturēšanai spēkā. Atsaukums ir sākotnējam gribas izteikuma pretēji vērsta viedokļa praktiska realizācija.

*Uzturēt* nozīmē panākt, būt par cēloni tam, lai kaut kas pastāv, saglabājas.<sup>8</sup> Civilprocesā *ar uzturēšanu spēkā saprot* esošo prasījumu (CPL 41. p. 2. d.), prasības (CPL 163. p. 2. d.), pieteiktā procesuālā lūguma vai nemainīgas nostājas paušanu gan tad, kad tiesa par procesa subjekta gribu ir interesējusies atkārtoti, gan tad, kad subjekts var savu nostāju mainīt, bet to nedara. *Uzturēt* var nozīmēt arī mutiski apstiprināt iepriekš izteikto viedokli tiesas sēdē. Atteikšanās un atsaukuma līdzība nenozīmē, ka tiem ir vienāda civilprocesuālā izpratne un tiesiskās sekas.

*Tiesa nemudina atsaukt vai atteikties* no prasības, atzīt to, bet tikai izlīgt, informē par šķirējtiesas un mediācijas risinājumiem. Šī nav vienīgā atšķirība, ja salīdzina atsaukuma vai atteikšanās realizāciju ar, piemēram, izlīgumu. CPL pazīst tikai atsaukuma un atteikšanās *brīvprātīgu realizāciju*.

<sup>3</sup> Šķirkļis “atteikšanās”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://www.tezauris.lv/#/sv/atteik%C5%A1an%C4%81s> [aplūkots 07.11.2018.].

<sup>4</sup> Jansons A. Ieruna un pretprasība civiltiesā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.09.1939., Nr. 5, 1192.–1206. lpp.

<sup>5</sup> Čakste K. Civilprocess. 1937.–1940. gada lekcijas. Rīga: Haralds Neverževskis, 2016, 70. lpp.

<sup>6</sup> Šķirkļis “atsaukums”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://www.tezauris.lv/#/sv/atsaukums> [aplūkots 07.11.2018.].

<sup>7</sup> Šķirkļis “atsaukt”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://www.tezauris.lv/#/sv/atsaukt> [aplūkots 07.11.2018.].

<sup>8</sup> Šķirkļis “uzturēt”. Interneta vārdnīca “Tēzauris”. Pieejams: <http://www.tezauris.lv/#/sv/uztur%C4%93t> [aplūkots 07.11.2018.].

## 2. Veidi, formas un nošķiršana

*Atteikšanās un atsaukuma veidi* noteicami gan pēc subjektiem, kuri izmanto šīs tiesības, gan šo tiesību izmantošanas ieganstiem vai citām pazīmēm. *Individuāla* atteikšanās un atsaukums ir viena civilprocesa subjekta individuāli izteikta griba, piemēram, tad, ja prasītājs atsakās no prasības pilnībā vai daļēji vai apelācijas sūdzības iesniedzējs atsauc savu iesniegto apelācijas sūdzību. *Kopīgs* atsaukums iespējams, piemēram, attiecībā uz kopīgi iesniegtu apelācijas sūdzību. Šāda tiesību īstenošanas forma var tikt izlietota arī attiecībā uz kopīgi iesniegtu prasību aktīvās līdzdalības gadījumā. Kopīgs atsaukums var tikt izdarīts ar viena procesuāla dokumenta palīdzību. Iespējama arī abu pušu vienlaicīga atteikšanās no prasības un pretprasības, kas izdarīta ar viena kopīga dokumenta palīdzību. Individuāli vai kopīgi pieņemts lēmums par atteikšanos no, piemēram, prasības, *var būt saistīts ar citu subjektu rīcību*, kā arī *var būt nesaistīts*. CPL 42. panta otrā daļa noteic, ka tiesas izdevumus valsts ienākumos no atbildētāja piedzen tad, ja prasītājs savus prasījumus neuztur tādēļ, ka atbildētājs tos pēc prasības iesniegšanas ir labprātīgi apmierinājis. Ar citu subjektu rīcību saistīta atteikšanās vai atsaukums var būt arī tad, ja starp šiem subjektiem paralēli norisinās vairākas tiesvedības un izvēle izmantot šīs specifiskās procesuālās tiesības ir izdarīta, tieši pamatojoties uz vairāku tiesvedību esamības faktu. Protams, daudzos gadījumos lēmumi par atsaukumu vai atteikšanos var tikt pieņemti neatkarīgi no citu subjektu rīcības procesā vai ārpus tā. Piemēram, šāds lēmums var tikt pieņemts tādēļ, ka prasītājs vairs nesaskata racionālu pamatojumu turpināt tiesvedību, jo iespējas īstenot piedziņu no atbildētāja ir kļuvušas minimālas vai neiespējamās. Nereti iemesliem pieņemt lēmumu par atsaukuma vai atteikšanās tiesību īstenošanu nav nozīmes.

Diskutējams jautājums ir *iespēja atsaukt atsaukumu* vai mainīt nostāju attiecībā uz iepriekš pieņemtu un tiesai paustu lēmumu par atteikšanos, piemēram, no prasības pilnībā vai daļēji. Šajā kontekstā, protams, ir jānorāda, ka civillietas dalībnieka gribas izteikuma maiņa nav aizliegta. Tā kā puses un citi lietas dalībnieki var mainīt savu nostāju tiesvedības laikā, tad arī attiecībā uz atsaukumu un atteikšanos nebūtu pamata attiecināt īpašus aizliegumus vai sašaurinātu interpretāciju. Analogiski kā ar 128. panta interpretāciju un piemērošanu, arī atsaukums un atteikums vai citi gribas izteikumi, kas tiek adresēti tiesai, ir jāformulē tā, lai tiesai nebūtu sarežģījumu uztvert lietas dalībnieka nostāju.<sup>9</sup>

*Norobežošanas jautājumi* aplūkotā temata kontekstā paver līdz šim maz analizētu teorētisku un praktisku problemātiku. *Prasības un pretprasības grozīšana* likumā attiecināta uz prasības pamatu un priekšmetu (CPL 74. p. 3. d. 3. pkt.). Likumdevējs prasījumu palielināšanu (CPL 74. p. 3. d. 3. pkt.) vai samazināšanu (CPL 74. p. 3. d. 2. pkt.) nošķir kā no prasības grozīšanas, tā arī pilnīgas vai daļējas atteikšanās no prasības (CPL 74. p. 3. d. 1. pkt.). Daļēja vai pilnīga atteikšanās no prasības, protams, ir ļoti tuva prasības summas samazinājumam, taču tie nav identiski. Prasība, prasības pieteikums un prasījumi ir savstarpēji jānošķir. *Prasības un pretprasības precizēšana* var attiekties kā uz prasības priekšmetu un pamatu,

<sup>9</sup> Satversmes tiesas 01.11.2012. spriedums lietā Nr. 2012-06-01, 12. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 174. Ikvienam tiesai adresētam procesuālajam dokumentam, lūgumam vai citā formā ietvertam gribas izteikumam jābūt ar pienācīgu detalizācijas un konkretizācijas pakāpi. CPL neliedz tiesai acināt lietas dalībniekus iesniegt, piemēram, prasības pieteikuma prasījumu konsolidētas versijas, ja tam ir saprātīgs pamats (piemēram, daudz prasījumu, kas tikuši mainīti, grozīti, precizēti utt.).

tā arī uz prasījumiem. Prasījumu precizēšana nav uzskatāma par jauniem prasījumiem (CPL 418. p. 2. d. 1. pkt.), bet gan par esošo prasījumu satura uztveramības un atbilstības prasījumu izvirzītāja gribai vairošanu. *Pārsūdzības tiesību neizmantošana* arī var tikt traktēta kā zināma izvēle neturpināt civiltiesiska strīda izskatīšanu augstākas instances tiesā. Šādai izvēlei ir zināma līdzība ar atteikšanos un atsaukumu, jo noteiktos apstākļos var iestāties identiskas tiesiskās sekas – tiesvedība netiek turpināta. Būtiski uzsvērt, ka pārsūdzības tiesību neizmantošana tikai seku ziņā var tikt pielīdzināta atsaukumam vai lēmumam atteikties, piemēram, no prasības vai apelācijas un kasācijas sūdzības. Atsaukums un atteikšanās ir izdarītai darbībai pretēji vēsta darbība, bet ne atturēšanās izmantot noteiktas tiesības vai veikt darbības. *Izlīgums un atteikšanās* pielīdzināta tad, kad tiesai jāizlemj, vai pabeigt lietu izskatīt pēc būtības un pāriet pie tiesas debatēm (CPL 183. p. 3. d.). Likumdevējs šeit būtībā nesaskata atšķirības.

*Atsaukuma un atteikšanās forma* ir būtisks procesuāls jautājums, jo precīza formas prasību ievērošana ir priekšnoteikums šo tiesību pilnvērtīgai realizācijai. Civilprocesā ir ierasts gribas izteikumus paust kā mutvārdos, tā arī rakstveidā. Katrai no šīm formām ir zināmas pozitīvās un arī negatīvās iezīmes.

### 3. Laiks, ierobežojumi un tiesiskās sekas

*Laiks un robežas* aplūkojamā temata kontekstā ir nozīmīgs jautājums, jo atsaukuma un atteikšanās tiesības, lai arī ļoti plaši pieļautas, nevar tikt uzskatītas par pilnīgi neierobežotām. CPL gan noteic noteiktu brīdi, līdz kuram var īstenot atsaukuma vai atteikšanās tiesības, gan arī atsevišķos gadījumos liedz šo tiesību īstenošanu pilnībā. Piemēram, CPL 363.<sup>33</sup> panta piektā daļa noteic, ka sūdzību par kreditoru sapulces lēmumu fiziskās personas maksātnespējas procesā iesniedzējam ir tiesības atsaukt līdz brīdim, kad ir pabeigta tās izskatīšana pēc būtības. Būtiski, ka gribas izteikums vai tā maiņa tiesai jāpauž ne tikai likumā noteiktos termiņos, bet savlaicīgi, ja precīzi termiņi CPL nav noteikti. Ar “savlaicīgumu” jāsaprot vismaz brīdis, līdz kuram tiesa pieņem lēmumu uz iepriekš paustā gribas izteikuma pamata (kas ietērpts noteiktā procesuālā formā).

CPL noteic atsevišķus gadījumus, kuros tiesību *subjektam tiek liegtas tiesības izmantot atsaukumu*. Piemēram, šāds aizliegums ir attiecināts uz pieteikumu par kredītiestādes maksātnespēju vai likvidāciju, jo to nevar nedz atsaukt, nedz grozīt.

*Tiesiskās sekas* atteikšanās vai atsaukuma gadījumā atšķiras, jo šīs procesuālās tiesības var tikt izmantotas saistībā ar dažādiem procesuālajiem institūtiem un atšķirīgās procesuālajās stadijās. Piemēram, prasītāja atteikšanās no prasības ir tiesvedības izbeigšanas tiesiskais pamats (CPL 223. p. 4. pkt.). Personai ir tiesības atteikties no savas kasācijas sūdzības.<sup>10</sup> Kasācijas sūdzības atsaukšana, ja tā notikusi līdz Augstākās tiesas rīcības sēdei, ir pamats kasācijas tiesvedības neierosināšanai, bet tad, ja to atsauc pēc rīcības sēdes, – kasācijas tiesvedības izbeigšanai (CPL 462. p. 2. d.).

Kasācijas sūdzības atsaukšana neietekmē pretsūdzības izskatīšanu, ja tāda ir tikusi iesniegta (CPL 463. p. 4. d.). Arī pretapelācijas sūdzības gadījumā, lai arī tieši tas likumā nav noteikts (CPL 424. p.), apelācijas sūdzības atsaukšana nevar liegt

<sup>10</sup> Rozenbergs J., Briģis I. Padomju civilprocesuālās tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 1978, 217. lpp.

tiesības pretapelācijas sūdzības iesniedzējam uz viņa sūdzības pienācīgu izskatīšanu apelācijas instances tiesā.

*CPL 37. panta pirmās daļas piemērošana* tiesu praksē ir radījusi diskusijas. Piemēri liecina, ka attiecībā uz atteikšanās institūtu samaksātās un pārmaksātās valsts nodevas atmaksu nepastāv vienprātība vai arī rodas jautājumi par likumdevēja konsekvenci. CPL 37. panta pirmās daļas 1. punkts noteic, ka samaksātā valsts nodeva atmaksājama pilnīgi vai daļēji, ja iemaksāta lielāka nodeva, nekā to nosaka likums. Prakse liecina, ka tad, ja prasītājs pēc civillietas ierosināšanas ir atteicies no tādas prasības daļā, par ko iepriekš precīzi samaksāta valsts nodeva, tiesa daļu samaksātās valsts nodevas mēdz neatmaksāt. Atsevišķos gadījumos lēmumos tiek norādīts arī uz precīza regulējuma neesamību vai CPL 37. panta pirmās daļas uzskaitījuma izsmelto raksturu. Piemēram, Daugavpils tiesas 2018. gada 31. jūlija lēmumā lietā Nr. C29560417 norādīts: “Civilprocesa likuma 37. panta pirmajā daļā minēto gadījumu uzskaitījums ir izsmeltošs. Tātad atlīdzināma (atmaksājama no valsts budžeta) ir tāda valsts nodeva, kas ir pārmaksāta, bet izskatītajā civillietā prasības summa tika samazināta pēc prasības celšanas tiesā sakarā ar to, ka prasītāja veica parāda pārrēķinu, šajā gadījumā valsts nodevu nav paredzēts atmaksāt. Iesniedzot prasības pieteikumu tiesā, netika samaksāta lielāka valsts nodeva nekā to nosaka likums. Tā kā neviens no Civilprocesa likuma 37. panta pirmajā daļā minētajiem nosacījumiem neatbilst prasītājas pārstāves lūgumam, tiesai nav pamata atmaksāt prasītājai samaksāto valsts nodevu 165,01 euro apmērā.”<sup>11</sup> CPL sistēma ir pielāgota izmaiņām tiesvedības gaitā un virkni aspektu tieši dara atkarīgus kā no lietas dalībnieku gribas rezultātā izdarītajām izmaiņām, tā arī tiesas nolēmumu saturā.<sup>12</sup> CPL 36. panta otrā daļa noteic, ka tad, ja tiek palielināta prasības summa, tad attiecīgi piemaksājama valsts nodeva. Atteikšanās rezultātā samaksātā valsts nodeva kļūst lielāka par to valsts nodevas apmēru, kura būtu jāsamaksā, ja prasītājs būtu lūdzis tādu summu piedzīt, prasības pieteikumu iesniedzot, kuru tas lūdz pēc tam, kad tiesiski izmantojis iespēju atteikties no prasības daļā. Šajā aspektā papildus arī jānorāda uz valsts nodevas ciešo saikni ar prasības summu, kas, piemēram, nav raksturīga drošības naudai. Tas nozīmē, ka atteikšanās no prasības daļā, kas izpaužas prasības summas samazinājumā, nevar neietekmēt samaksātās valsts nodevas apmēru. Tātad nešaubīgi, ka atteikšanās no prasības daļā, ja tā saistīta ar prasītās summas samazinājumu, ir pamats valsts nodevas atmaksai daļā, kura vairs nesaskan ar CPL noteiktajā kārtībā aprēķināmo valsts nodevas summu.

*Likumdevēja konsekvences un tiesiskās vienlīdzības kontekstā* neskaidra ir likumdevēja nostāja vairākos ar atsaukumu un atteikšanos saistītos jautājumos.

Pirmkārt, diskusijas vērtā ir īpaši labvēlīga stāvokļa noteikšana tiem prasītājiem, kuri atsakās no prasības, jo ir panākta mediācijas vienošanās (CPL 37. p. 1. d. 7. pkt.). Arī bez panāktas mediācijas vienošanās prasītāja izdarītais prasības atsaukums rada tādas pašas sekas, taču pusi samaksātās valsts nodevas šajā gadījumā neatmaksā.

Otrkārt, ja tiesa apstiprina izlīgumu, tad atmaksājami 50% no iemaksātās valsts nodevas tiesvedībai attiecīgās instances tiesā (CPL 37. p. 1. d. 5. pkt.), bet,

<sup>11</sup> Daugavpils tiesas 31.07.2018. lēmums lietā Nr. C29560417. Nav publicēts.

<sup>12</sup> CPL ir noteiktas prasītāja tiesības grozīt prasību un palielināt vai samazināt prasījumu apmēru, tiesas pienākums izskatīt lietu tikai tajās robežās, kādās, piemēram, prasība vai apelācijas sūdzība ir iesniegta, tāpat arī, piemēram, atlīdzināmie izdevumi advokāta palīdzības samaksai tiek aprēķināti no prasījumu apmierinātās daļas.



piemēram, apelācijas sūdzības atsaukšanas gadījumā, kam seko apelācijas tiesvedības izbeigšana, valsts nodeva netiek atmaksāta (CPL 431. p. 4. d.). Protams, apelācijas tiesvedības izbeigšanu, kas var būt apelatora apelācijas sūdzības atsaukšanas sekas, ja lietā citu apelācijas sūdzību vai pretapelācijas sūdzību nav, nedrīkst jaukt ar tiesvedības izbeigšanu lietā.<sup>13</sup> Neviens gan nenoliegs, ka ar apelācijas tiesvedības izbeigšanos tiesvedība lietā var arī vairs neturpināties.

Treškārt, ir noteikts, ka drošības naudu neatmaksā, ja blakus sūdzību atsauk (CPL 444.<sup>1</sup> p. 2.<sup>1</sup> d.), bet tad, ja tiek astaukta kasācijas sūdzība līdz Augstākās tiesas rīcības sēdei, sūdzības iesniedzējam drošības naudu atmaksā (CPL 458. p. 3. d.).

Šie piemēri liecina par atsaukuma un atteikšanās regulējuma konsekvences iespējamām pilnveides iespējām, kā arī dažiem piemērošanas jautājumiem.

## Secinājumi

Atteikšanās, atsaukums un izlīgums noteiktos apstākļos rada identiskas tiesiskas sekas, proti, tiesvedības neturpināšanos, taču likumdevēja pieeja tiem ir ievērojami atšķirīga. CPL tieši paredz pienākumu tiesai mudināt puses izlīgt, bet nekas attiecībā uz atsaukumu un atteikšanos nav norādīts. Lai arī tas būtu sekundārs apsvēruma, taču rodas iespaids, ka likumdevējs soda tos procesa dalībniekus, kuri izmanto atsaukumu, lai gan tiesiskās sekas un ietekme uz procesuālo ekonomiju mēdz būt vienlīdz pozitīva. Šāda atziņa iegūst noteiktākus apveidus, ja salīdzina “vienkāršu” atteikšanos no prasības ar atteikšanos no prasības, jo ir panākta mediācijas vienošanās.

---

<sup>13</sup> Zemribo G. Civillietu izskatīšana apelācijas instancē: procesuālā problemātika. Jurista Vārds, 2009, Nr. 24/25 (567/568). Pieejams: <https://www.juristavards.lv/doc/193282-civillietu-izskatitana-apelācijas-instance-procesuala-problematika/> [aplūkots 07.11.2018.].

# JUDIKATŪRA UN TIESAS SPRIEŠANA

## CASE LAW AND ARBITRATION OF JUSTICE

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

### Summary

“Case law” designates a set of lessons arising from judgments of the court, from the opinions expressed by scientists and practitioners, which are incorporated and used in judicial judgments to justify it or other grounds of the court.

In many cases, the concept of case law is unduly narrowed, leading to misuse of the rule of law.

A more understandable development of the case law based on a comprehensive analysis of the issue will ensure a more similar understanding and application of the law, which, in turn, will boost public confidence in the court.

**Atslēgvārdi:** judikatūras jēdziens, tiesību normu piemērošana, atziņu kopums

**Keywords:** concept of case law, application of legal provisions, set of recognitions

### Ievads

Raksta mērķis ir apskatīt spriedumā ietvertās judikatūras robežas un tās atbilstību termina “judikatūra” izpratnei un piemērošanai praksē. Terminoloģijas izpratne un piemērošana praksē ir viens no būtiskiem priekšnoteikumiem tiesu varas darbības stiprināšanā, efektīvizēšanā un sabiedrības uzticības palielināšanā tiesām.

Tiesu darba efektivitāti un rezultātu, kas veicina patiesības noskaidrošanu katrā procesā, ietekmē ne tikai juridiskais pamats, proti, teorijas zināšana, tiesību normu izpratne un piemērošana, juridiskā kultūra, zināšanas un to piemērošana praksē, bet arī sadarbība starp tiesu varas īstenotājiem – tiesnešiem un citām personām, kuras tieši vai netieši ir saistītas ar tiesu varu. Ne tikai tiesneši, bet arī tiesību zinātnieki un praktiķi veic daudzo un dažādo spriedumu analīzi, pēta tiesību normu izskaidrošanas un piemērošanas procesus, kā arī izsaka viedokļus vienā vai otrā virzienā. Teorētiskiem pētījumiem un skaidrojumiem ne vienmēr ir jāsakrīt ar konkrētā periodā pieņemto tiesību normu skaidrojumiem un tā brīža izpratni, jo arī tiesību normu izpratne, laikam ritot, var mainīties. Izmaiņas notiek atbilstoši apgūtām un izanalizētām zināšanām un laikam.

Šajā rakstā autors izmantojis aprakstošo jeb ģenēzes metodi, kā arī salīdzinošo un socioloģijas metodi, kas, pēc autora domām, salīdzinoši precīzi raksturo pašreizējo situāciju apskatāmajā jautājumā.

Raksta autors balstās uz priekšnoteikumu, ka judikatūra ir atziņu kopums, kas veidojas, savstarpēji mijiedarbojoties tiesas spriedumos, kā arī zinātnieku un

praktiķu izteiktajām atziņām un tiek atspoguļots tiesu nolēmumos. Tas izpaužas konkrētu tiesību normu interpretācijā un papildīšanā ar noteiktu saturu. Ja tiek ievēroti visi elementi, tas dod sabiedrībai precīzāku un skaidrāku izpratni par tiesas varas reālo darbību, īstenojot praksē likumdevēja pieņemtās tiesību normas.

Tiesām pieder tiesu vara, tomēr nedrīkstētu aizmirst, ka „.. nekontrolēta vara, kura nevienam nav atbildīga, agrāk vai vēlāk noved pie tirānijas. Savukārt atkarīgs varas atzars neveic pilnvērtīgi savas funkcijas”.<sup>1</sup> Tā nav seno filozofu, bet gan mūsu pašu kolēģu atziņa, kurai ir grūti nepiekrīst. Tas gan ir teikts saistībā ar varas dalīšanas principu, taču, pēc autora domām un gūtajām atziņām no citiem autoriem un pieejamās informācijas, to varētu teikt arī par tiesas nolēmumu analīzi, ko veic tiesneši, piemērojot konkrētās tiesību normas. Tiesas spriedums, kas stāties likumīgā spēkā, ir likums un ir jāpilda. Sprieduma kontrole ir tā analīze, kurā atspoguļojas viena vai otra tiesas spriedumā ietvertā tiesību normas interpretācija.

Viena no tiesību normas interpretācijas pamatlietām ir tā, ka, sākot ar 2004. gada likumā iekļautajiem grozījumiem, tiesību norma uzliek par pienākumu tā piemērotajiem ņemt vērā judikatūru.<sup>2</sup>

## 1. Jēdziena “judikatūra” izpratne

Pēc jēdziena “judikatūra” iekļaušanas Civilprocesa likumā salīdzinoši daudzi tiesību zinātnieki un praktiķi vairāku gadu garumā sniedza savu skatījumu par šo jēdzienu. Pie jēdziena “judikatūra” skaidrošanas ik pa laikam nākas atgriezties, jo izpratne par to ir mainīga un visu laiku attīstās. Un tas ir apsveicami, jo tikai diskusijās izkristalizējas konkrētā jēdziena visaptverošais saturs. Viens no virzieniem, kas izkristalizējies tiesu praksē un ko uzsver arī Gundega Miķelsone 2015. gadā savā promocijas darbā – “judikatūra ir visas tiesiskās juridiski nozīmīgās atziņas, kas ietvertas tiesu un tiesnešu (turpmāk arī – tiesa) nolēmumos un ko tiesa formulējusi, lietojot jebkuru juridisko metodi, jo īpaši tiesību normu interpretācijas un tiesību tālākveidošanas rezultāts”.<sup>3</sup> Uzsvārs tiek likts uz tiesu spriedumiem, kuri ir publicēti, taču parādās viena būtiska iezīme – “visas juridiski nozīmīgās atziņas”, un tādas ir ne tikai tiesu nolēmumos. Tomēr autore šo virzienu neattīsta, akcents vienalga tiek likts uz tiesu nolēmumiem. Mazsvarīgs nav apstāklis, ka nolēmumos atsauces galvenokārt ir tieši uz Augstākās tiesas nolēmumiem. To uzsver Jānis Neimanis, balstoties uz vācu zinātnieku atzinumiem.<sup>4</sup> Iepazīstoties ar šo jautājumu sīkāk, ir redzams, ka arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa savā tīmekļvietnē ievietojusi konferences materiālu, kur asociētā profesore Daiga Rezevska atzīmē:

<sup>1</sup> Osipova S., Strupiņš A., Rieba A. Tiesu varas neatkarības un efektivitātes palielināšanas un nostiprināšanas rezerves. Jurista Vārds, 09.03.2010., Nr. 10 (605). Pieejams: <https://www.juristavards.lv/doc/206150-tiesu-varas-neatkaribas-un-efektivitates-palieldinasanas-un-nostiprinanas-rezerves/>

<sup>2</sup> Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. 5. panta 6. daļa. Latvijas Vēstnesis, 23.04.2004., Nr. 64. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=50500>

<sup>3</sup> Miķelsone G. Judikatūras nozīme Latvijas kā demokrātiskas tiesiskās valsts tiesiskajā sistēmā. Promocijas darbs. Rīga: LU, 2015, 41. lpp. Pieejams: [https://kopkatalogs.lv/F/PELQBDFISTUQ9FG96P4YBTT-BAHGAYENX6L2GPV8K5GJM2FJ3A9-02195?func=find-b&request=Gundega+Mi%C4%B7elsone&find\\_code=WAU&adjacent=N&x=0&y=0&filter\\_code\\_2=WYR&filter\\_request\\_2=&filter\\_code\\_3=WYR&filter\\_request\\_3=&filter\\_code\\_4=WDD&filter\\_request\\_4="](https://kopkatalogs.lv/F/PELQBDFISTUQ9FG96P4YBTT-BAHGAYENX6L2GPV8K5GJM2FJ3A9-02195?func=find-b&request=Gundega+Mi%C4%B7elsone&find_code=WAU&adjacent=N&x=0&y=0&filter_code_2=WYR&filter_request_2=&filter_code_3=WYR&filter_request_3=&filter_code_4=WDD&filter_request_4=)

<sup>4</sup> Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, 71. lpp., atsauce uz: Ruthers B. Rechtstheorie. Munchen: Beck, 1999, R. 235.

“Judikatūra (gan vispārējās jurisdikcijas tiesu, gan EST, ECT, ST) ir tiesību avots jebkurā Latvijas tiesiskās sistēmas tiesību nozarē, neatkarīgi no tā, vai likumdevējs ir spējis to pienācīgi noformulēt rakstītajā normatīvajā aktā vai nē, jo tiesību avots demokrātiskā tiesiskā valstī ir nevis likumdevējs, bet gan suverēns.”<sup>5</sup>

Minētais virziens ir tā sauktā ideālā situācija, kad visi judikatūrā minētie nolēmumi ir bez kļūdām un atziņas atbilst tiesību normā paredzētam jēgumam vai izpratnei, kā arī tiesību teorijas pamatiem un tiesību zinātnieku paustajām teorētiskajām atziņām. Tomēr nevienam nav noslēpums, ka bez teorētiskajām zināšanām un teorētisko atziņu precīzas piemērošanas praksē nav iespējams taisīt nolēmumus, kas atbilstu likumā noteiktajām prasībām un tiesību normās ietvertajiem pamatprincipiem.

Apskatītais virziens judikatūru uztver kā tiesu (galvenokārt augstāko tiesu) nolēmumos konstatētās atziņas, un tas vērsts tikai uz tiesas spriedumiem. Pēc autora domām, minētais skatījums ir nepilnīgs un, piemērojot tiesību normas praksē (spriedumos), var radīt kļūmīgas situācijas tiesību normas piemērošanas procesā. Kā rāda prakse, tas ne tikai var radīt, bet arī rada situācijas, kad tiesas spriedumos kā pamatojums tiek minēti tiesu nolēmumi, kuri ir kļūdaini. Šādi nolēmumi nebūtu uztverami kā “judikatūra” un iekļaujami daļā, ko saskaņā ar Civilprocesa likuma 5. panta 6. daļu saprotam ar jēdzienu “judikatūra”, un tas savukārt uzliktu par pienākumu citiem tiesnešiem tos ievērot un izmantot tiesu taisītajos nolēmumos.

Ir zināms, ka likums ir likums un tas ir jāpilda visiem, kaut arī tas nav pareizs. Ja nav pareizs, tad likums ir jāmaina, taču nevienam nav dotas tiesības likumu neievērot, it īpaši tiesnešiem, skatot lietu!

Vai šajā gadījumā maināms likums attiecībā uz jēdzienu “judikatūra”? Atbilde ir vienkārša – nē! Tikko minētais ir tieši saistīts ar praksi. Tiesību normu piemērošanu, veicot tās vai citas darbības un pieņemot vienu vai otru nolēmumu, veic tiesa.

Lai praksē samazinātu to gadījumu skaitu, kad kļūdaini spriedumi tiek izmantoti, izskatot līdzīgas lietas, jo tā paredz likums, autors uzskata, ka judikatūras jēdziens ir saprotams plašāk nekā tikai tiesu nolēmumos fiksēti konstatējumi un pamatojumi. Protams, tie ir ņemami vērā, atsaucoties uz judikatūras analīzi kādā no tiesu nolēmumiem, taču citā spriedumā minētā atziņa nedrīkstētu būt vienīgais arguments nolēmumu motivēšanai vienā vai otrā virzienā. Var tikai piekrist profesora Kalvja Torgāna rakstītajam: “Reiz norādītam argumentam var būt pietiekoša nozīme tiesību izpratnē. Tādēļ nošķirt judikatūru no tiesu prakses nevar pēc nolēmumu pareizuma. Nošķiršana notiek citādi: no prakses materiāliem nodala abstrakto atziņu kopas.”<sup>6</sup> Sprieduma motīvu daļā būtu vēlams norādīt konkrēto atziņu par tiesību normas iztulkošanu, piemērojot teorētisko skaidrojumu, un tikai papildus būtu norādāma atsaucē uz konkrēto tiesību normu. Kad minētā tiesību norma ir guvusi savu teorētisko skaidrojumu, tad, protams, tā kā tas minēts Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos un arī Eiropas Savienības Tiesas spriedumos, kuros liktas atsauces uz “judikatūru” vai iepriekšējos spriedumos pausto, varētu likt tikai atsauces uz konkrēto spriedumu. Būtiskākais ir tas, ka spriedumā, uz kuru atsauces, ir jābūt precīzām, visaptverošām piemērojamās tiesību normas skaidrojumam. Arī pētījumā, ko veica tiesību zinātnieki un praktiķi,

<sup>5</sup> Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana, secinājums. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. 2010. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/conferences/rezevska.ppt>

<sup>6</sup> Torgāns K. Judikatūras teorija un pielietojamā judikatūra. Jurista Vārds, 13.12.2005., Nr. 47.

konstatēts, ka “.. judikatūra nerodas valsts veiktas atlases kārtībā, bet gan brīvas juridiskās domas attīstības gaitā”.<sup>7</sup> Autors uzskata un pieņem, ka pašlaik nepastāv strīds par to, ka juridisko domu attīsta un veido tiesību zinātnieku, tiesību normu piemērotāju un izmantotāju savstarpēja mijiedarbība un tie nav tikai tiesneši.

Tiesas spriedumi ir konkrēti un rezolutīvā daļā vērsti uz konkrētām personām. Savukārt sprieduma motīvu daļās tiek izmantotas citos spiedumos, ja tāda nepieciešamība rodas. Tieši spriedumu motīvu daļās, analizējot un vērtējot lietā iesniegtos pierādījumus, būtu nepieciešams vairāk spriedumu balstīt uz nodalītajām abstrakto atziņu kopām. Kur tad šīs abstraktās atziņas meklēt, ja tās nav spriedumos? Tās veidojas tiesību zinātnieku izanalizētajos, aprakstītajos un izteiktajos vērtējumos un domās. Egils Levits rakstā par tiesiskās vienlīdzības principu atzīmē<sup>8</sup> un uzsver, ka tiesu prakses jēdziens nav viens un tas pats, kas “judikatūra”.<sup>9</sup>

## 2. Judikatūras praktiskie aspekti

Rakstot par judikatūru, nav iespējams iztikt bez piemēriem. Latīņu valodas vārds *iudicare* tiek lietots vairākās nozīmēs. Skaidrojošā vārdnīcā varam atrast šādus skaidrojumus: ‘tiesāt, uzskatīt, izlemt, vērtēt, domāt, novērtēt’.<sup>10</sup> Tas norāda, ka jēdziens “judikatūra” sevī var ietvert dažādus aspektus, galvenais, lai mēs paši būtu gatavi to pieņemt un izmantot.

Judikatūrai pastāv vairākas savstarpēji saistītas šķautnes, kas izvērtējamas visos gadījumos kā viens vesels, jo, izceļot vai aplūkojot tikai vienu aspektu, rezultātā var nonākt pie kļūdaina vai nekorekta secinājuma.

Lai nerastos pārpratumi, citāts ir apjomīgs. Konkrētā sprieduma motīvu daļā ir rakstīts:

“[8.2] Tiesību doktrīnā skaidrots, ka atkarībā no defekta rakstura juridiskā aktā civiltiesības kādu aktu atzīst par nederīgu, tas ir, par spēkā neesošu tieši uz likuma pamata (*ipso jure*) vai par atceļamu, kurā ir nepieciešama ieinteresētās personas darbība – apstrīdēšana. Akta nederīgums iestājas tieši – pats no sevis, piemēram, ricībnespējīgas personas noslēgts akts. **Tiesai pašai jāatzīst akts par spēkā neesošu, kaut arī ieinteresētās personas to neapstrīdētu.** Turpretī atceļamības sankcija neiestājas pati no sevis, bet tikai uz tiesas sprieduma pamata. Atceļot aktu jāatzīst, ka tas nemaz nav bijis. Līdz tiesas spriedumam tāds akts ir spēkā (*sk. K. Čakste. Civiltiesības. – Rīga, 1937, 27.–28. lpp., K. Čakste. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. – Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2011, 60.–61. lpp.*).

Līdzīgu viedokli par jautājumu, kad tiesa, neesot pretprasībai par darījuma atzīšanu par spēkā neesošu, ir tiesīga izvērtēt lietas dalībnieka ierunās izteiktos argumentus par darījuma tiesiskumu, paudis arī Latvijas Senāts. Tā, 1933. gada 22. novembra nolēmumā lietā Nr. 37 Senāts norādījis, ka “Pēc Tiesu palātas pareiza aizrādījuma, atbildētājam bija tiesība uz darījuma fiktīvo raksturu atsaukties arī ierunas ceļā, neceļot sevišķu pretprasību atzīt darījumu par fiktīvu vai atcelt

<sup>7</sup> Osipova S., Strupiņš A., Rieba A. 2010.

<sup>8</sup> Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003., Nr. 68.

<sup>9</sup> Latīņu valodas vārds *iudicare* – ‘tiesāt, uzskatīt, izlemt, vērtēt domāt novērtēt’. Glosbe – daudzvalodu tiešsaistes vārdnīca, latīņu – latviešu vārdnīca. 2019. Pieejams: <https://lv.glosbe.com/la/lv/iudicare>

<sup>10</sup> Glosbe – daudzvalodu tiešsaistes vārdnīca, latīņu – latviešu vārdnīca. 2019. Pieejams: <https://lv.glosbe.com/la/lv/iudicare>

darījumu. [...] Tiesu palātas konstatējums par darījuma fiktīvo raksturu vien jau deva Tiesu palātai pietiekošu pamatu pārņemšanas darījumu atzīt par nederīgu pēc CL (Latvijas (Baltijas) privātlikuma) 2951., 2922. p.”. Līdzīga atziņa izteikta Senāta 1938. gada 14. decembra nolēmumā lietā Nr. 43 (*sk. Latvijas Senāta spriedumi (1918.–1940.), 12. sējums, Senāta Civilās kasācijas departamenta spriedumi. – Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1998, 4906.–4907. lpp., XV. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši senators F. Konradi un Tiesu palātas loceklis A. Valters. – Tieslietu ministrijas Vēstneša pielikums, 1939, 42.–43. lpp.*).<sup>11</sup>

Jāatzīmē, ka minētais spriedums ir pieejams Latvijas Republikas Augstākās tiesas judikatūras sadaļā.

Iepazīstoties ar šo spriedumu un analizējot to saistībā ar teorētiskiem jautājumiem, rodas pamatots jautājums – vai, izmantojot materiālo tiesību normu skaidrojumu, drīkst pamatot un vai saskaņā ar spēkā esošo doktrīnu tiesa drīkst grozīt Civilprocesa likuma normās noteikto kārtību?

Lasītāju uzmanību vēlētos vērēt tieši uz pirmajā citētajā rindkopā minēto teikumu: **“Tiesai pašai jāatzīst akts par spēkā neesošu, kaut arī ieinteresētās personas to neapstrīdētu.”** Tiesa procesuālo rīcību pamato ar materiālajām tiesību normām. Protams, tiesneši, tai skaitā Augstākās tiesas tiesneši, ir pakļauti tikai likumam, taču tiesas sprieduma lasītājs vēlas saprast, kas bijis pamatā šādai civilprocesuālās tiesību normas interpretācijai, pamatojot procesuālo tiesību ar materiālajām tiesību normām. Šādu atbildi diemžēl spriedumā izlasīt neizdevās. Civilprocesa likuma 74. panta trešās daļas 3. punkts noteic, ka prasītājs ir tiesīgs “.. rakstveidā grozīt prasības pamatu vai priekšmetu vai palielināt prasījumu apmēru, iekams nav uzsākta lietas izskatīšana pēc būtības” (Civilprocesa likuma **163. pants**). Tas attiecas uz pirmās instances tiesu. Judikatūras sadaļā bez jebkādiem papildu paskaidrojumiem ir iekļauts spriedums, kura motīvu daļā Augstākā tiesa rīkojas pretēji Civilprocesa likumā noteiktajām normām. Pašreiz spēkā esošā tiesību doktrīna noteic, ka tikai prasītājam, sniedzot un uzturot prasības pieteikumu, vai atbildētājam, iesniedzot pretprasību un to uzturot līdz lietas sākšanai to skatīt pēc būtības, ir tiesības grozīt prasības priekšmetu vai pamatu. Likums tiesai šādas tiesības nepiešķir. Iespējams, tas ir maināms un tādas tiesības var tikt dotas tiesai, taču tad ir vajadzīgs likumisks pamats, lai ikvienā lietā, kurā pastāv līdzīgi apstākļi, jebkuras instances tiesnesis varētu veikt noteikta rakstura darbības. Iespējams, ka arī apskatītajā piemērā tiesas rīcība ir pamatota, tomēr, iekļaujot šo spriedumu sadaļā “judikatūra”, būtu tikai saprotami, ja tiesa sprieduma motīvu daļā būtu sniegusi skaidrojumu un pamatojumu. Konkrētajā spriedumā tiesa nav sniegusi skaidrojumu un pamatojumu, uz kādu tiesību normu vai tiesību principu pamata tā rīkojas pretēji Civilprocesa likumā noteiktajām tiesību normām. Nav dots skaidrojums arī par to, kāpēc materiālajām tiesību normām dodama priekšroka attiecībā pret procesuālajām tiesību normām, izlemjot procesuālas dabas jautājumu. Iespējams, tā var rīkoties, tomēr, ievērojot to, ka Latvijas Republikas Augstākā tiesa ir augstākā tiesu instance valstī, kas nosaka rīcības modeli tiesnešiem un tiem, kuri vēršas tiesu instancēs, būtu tikai loģiski, ja spriedumos, kuri tiek iekļauti judikatūras sadaļā, būtu atrodami skaidrojumi tiesas norādījumiem, kā

<sup>11</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 26.05.2017. spriedums lietā Nr. C30614710, SKC-166/2017.

turpmāk piemērojama tā vai cita tiesību norma, ieskaitot arī Civilprocesa likumā rakstītās tiesību normas.

Minētā sprieduma [9] punktā tiesa konstatē, ka Civillietu tiesas kolēģija konkrētajā gadījumā nav izpildījusi tiesas spriešanas pamatuzdevumu – atrast taisnīgāko un lietderīgāko strīda risinājumu. Tas ir saprotami. Tomēr rodas jautājums – ja ievērojam sprieduma 8.2. daļā rakstīto, tad kā ir ar likumības principu? Kā zinām, tad process ir formālo lietu vešanas kārtība un ikvienam lietas dalībniekam ir tiesības paļauties, ka tiesa ievēros likumā noteikto kārtību. Autoram skaidrojumu minētajā jautājumā spriedumā neizdevās atrast.

Otra lieta, kas autoram izraisīja pārdomas par judikatūras jautājuma būtisko nozīmi un procesuālā likuma piemērošanu līdzīga rakstura lietās, ir saistīta ar ierobežotas pieejamības spriedumu,<sup>12</sup> kas tāpat kā iepriekš minētais ir iekļauts Augstākās tiesas tīmekļvietnes sadaļā “Judikatūra”. Tā kā lietai noteikts slēgtas lietas statuss, autors var izmantot tikai publicētos izvilkumus no sprieduma.

Civillikuma<sup>13</sup> 89. pants noteic: “Katrs laulātais patur mantu, kas piederējusi viņam pirms laulības, tāpat arī to mantu, ko viņš iegūst laulības laikā kā atsevišķu mantu.

*Viss, ko laulības laikā laulātie iegūst kopīgi vai viens no viņiem, bet ar abu laulāto līdzekļiem vai ar otra laulātā darbības palīdzību, ir abu laulāto kopīga manta; šaubu gadījumā jāpieņem, ka šī manta pieder abiem līdzīgās daļās [autora izcēlums].*

Ja kādas vienam laulātajam piederošas mantiskas vērtības laulības laikā atvieto ar citām, pēdējās ir šā laulātā manta.”

Minētā sprieduma motīvu daļas 11. punktā rakstīts: “.. Laulāto kopīgas mantas dalīšanas lietās galvenā nozīme ir **tiesas sniegtajam apstākļu vērtējumam un argumentācijai**, tāpēc ir ļoti svarīgi, lai spriedumi būtu labi motivēti, no kuriem ir saprotama tiesas pozīcija, kāpēc laulāto kopīgā manta tiek sadalīta tieši tā un nevis citādi.” Pamatots un precīzs konstatējums, kas ir saprotams ikvienam un kas atbilst procesuālajām tiesību normām, kuras tiek izvirzītas tiesas spriedumam saskaņā ar likumu un vispārīgiem tiesību principiem.

Apskatāmā sprieduma motīvu 12. daļā norādīts, ka saskaņā ar materiālajām tiesību normām, ja nekustamais īpašums ir iegādāts laulības laikā, tad atbilstoši Civillikuma 89. pantam un 91. pantam tas var būt gan viena laulātā atsevišķa manta, gan arī laulāto kopīga manta atkarībā no tā iegūšanas veida un tajā izmantotajiem finanšu līdzekļiem. Turpat atzīmēts, ka tiek ņemts vērā laulības laikā iegūtā strīdus nekustamā īpašuma iegūšanas veids – kurš no laulātajiem ir iegādājies vai ieguvus strīdus nekustamo īpašumu, vai nekustamo īpašumu ir iegādājušies abi laulātie kopīgi, vai arī viens no laulātajiem ir devis otram laulātajam līdzekļus nekustamā īpašuma iegādei vai kā citādi ar savu darbību ir veicinājis un sekmējis nekustamā īpašuma iegādi. Tāpat spriedumā ir teikts, ka vērtējams ir jautājums, kādā veidā ir izpaudusies otra laulātā dalība nekustamā īpašuma iegādē **un kādus pierādījumus laulātais ir iesniedzis tiesā savu prasījumu pamatošanai** [autora izcēlums]. Te rodas jautājums, vai tiešām ir vērtējami tikai un vienīgi materiālie ieguldījumi. Pēc autora domām, tas neatbilst ne materiālajām, ne arī

<sup>12</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada [...] spriedums lietā Nr. [...] SKC-[c]/2018.

<sup>13</sup> Civillikums: LV likums. Valdības Vēstnesis, 20.02.1937., Nr. 41. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=225418>

procesuālajām tiesību normām. Materiālajās tiesību normās ir dota alternatīva – abu laulāto līdzekļi vai otra laulātā palīdzīgas darbības. Tajā pašā laikā attiecībā uz procesuālajām tiesībām tiesa “laulātā palīdzību” ir ierobežojusi ar “otra laulātā dalību nekustamā īpašuma iegādē un kādi pierādījumi tam iesniegti”. No sprieduma rodas iespaids, ka tiek uzsvērti tikai un vienīgi materiālā puse. Tā nedrīkstētu būt. Saskaņā ar likumu, pēc autora domām, būtiska ir nevis tikai materiālā līdzdalība, bet gan jebkāda laulātā palīdzība – bērnu radīšana, bērnu auklēšana un pieskatīšana, kamēr otrs laulātais vairo ģimenes labklājību; jebkādas darbības, kas veicina otra laulātā darbaspējas un nodošanas ģimenes materiālās labklājības celšanai. Pamatota prasība, kas noteikta likumā, ir pierādījumu iesniegšana par iepriekš minētajām darbībām. Otra laulātā dalība nekustamā īpašuma iegādē ir saprotama visplašākajā izpratnē, un tas nedrīkstētu aprobežoties tikai un vienīgi ar materiālajām vērtībām. Pēc autora domām, tas būtu uzsverams un aprakstāms daudz precīzāk un skaidrāk arī tiesu spriedumos, kuri tiek ievietoti judikatūras sadaļā.

Intervijās respondenti norādīja, ka neesot pietiekami detalizēti noteikta tiesnešu amata kandidātu stažēšanās kārtība, kas radot problēmas salīdzināt stažieru kvalifikāciju. Turklāt stažiera vadīšana prasa pietiekami daudz laika no vadītāja, un tas reizēm traucē, it īpaši personāla trūkuma un pārslodzes apstākļos.

## Kopsavilkums

1. Judikatūra ir atziņu kopums, kas veidojas no tiesas spriedumiem, kā arī zinātnieku un praktiķu izteiktām atziņām, kas tiek iekļautas un izmantotas tiesu nolēmumos, lai pamatotu to vai citu tiesas spriedumu.
2. Daudzos gadījumos nepamatoti tiek sašaurināts judikatūras jēdziens, un tas noved pie nepareizas tiesību normas izmantošanas.
3. Judikatūras saprotamāka veidošana, kas balstīta uz vispusīgi izanalizētu jau tājumu, nodrošinās līdzīgāku tiesību normu izpratni un piemērošanu, bet tas savukārt veicinās sabiedrības uzticību tiesai.



# VALDES LOCEKĻA PIENĀKUMS RĪKOTIES KAPITĀLSABIEDRĪBAS (DALĪBNIKU) INTERESĒS

## DUTY OF THE MANAGEMENT BOARD MEMBER TO ACT IN INTERESTS OF COMPANY (ITS SHAREHOLDERS)

**Evija Novicāne, *Dr. iur. cand.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

The question in whose interests management board members should act while performing their duties is one of the most disputable aspects of corporate management. The aforementioned issue has also been reviewed in Latvian court practice, however, no clear answer to the question is provided, since considerations of court practice contain influences of shareholder primacy theory, as well as stakeholder theory and company theory. The author briefly describes the aforementioned theories, coming to the conclusion that the approach of company's interests should have precedence over others. Respectively, in the presence of conflicting shareholder or stakeholder (for instance, creditor, employee etc.) interests, a management board member should focus on the benefit for the company, instead of seeking a sensible balance and acceptable compromise between conflicting interests. The author is also critical regarding the issue of the duty of a board member to consider the interests of creditors, indicating that corporate management should "focus" on the legality of corporate conduct, economically reasonable action that conforms to sound commercial practice, instead of hypothetical creditor interest considerations.

**Atslēgvārdi:** valdes locekļa civiltiesiskā atbildība, lojalitātes pienākums, dalībnieku interešu teorija, objektīvi ieinteresēto personu teorija, kapitālsabiedrības labākās intereses

**Keywords:** civil liability of management board member, duty of loyalty, shareholder primacy theory, stakeholder theory, best interests of the company

### Ievads

Jautājums par to, kā interesēs valdes loceklim jāpilda amata pienākumi, ir viens no diskutētākajiem korporatīvās pārvaldības aspektiem. Proti, vēl aizvien trūkst vienprātības jautājumā par to, vai korporatīvajā pārvaldībā priekšroka ir dodama kapitālsabiedrības dalībnieku interesēm, kapitālsabiedrības kā patstāvīga tiesību subjekta interesēm vai objektīvi ieinteresēto personu (angļu val. – *stakeholders*) interesēm.

Minētais jautājums ir īpaši aktuāls Latvijā, ņemot vērā to, ka Komerclikumā tas nav tieši regulēts. Turklāt runa ir ne tikai par to, kurai interešu teorijai dot priekšroku, bet arī par vairākuma dalībnieku un mazākuma dalībnieku interešu konfliktiem, jēdziena “kapitālsabiedrības labākās intereses” saturisko tvērumu, kā arī iespējamo kolīziju starp nošķirtās atbildības principu un valdes locekļa pienākumu rēķināties ar kreditoru interesēm. Tādējādi ir būtiski minētos jautājumus aplūkot plašākā griezumā.

## 1. Kapitālsabiedrības, tās dalībnieku vai objektīvi ieinteresēto personu intereses?

Komerclikums tiešā veidā nesatur regulējumu par to, kā interesēs valdes loceklim jāpilda amata pienākumi. Līdzīga situācija ir arī Vācijā un daudzās citās romāņu-ģermāņu tiesību loka valstīs, savukārt anglosakšu tiesību loka valstīs šis aspekts lielākoties ir normatīvi regulēts. Piemēram, atbilstoši Lielbritānijas Sabiedrību likuma 172. panta pirmajai daļai valdes locekļa pienākumi jāpilda sabiedrības interesēs visu tās dalībnieku labā,<sup>1</sup> bet atbilstoši Austrālijas Sabiedrību likuma 181. panta pirmajai daļai valdes loceklim jārikojas labā ticībā sabiedrības labākajās interesēs.<sup>2</sup> Tomēr arī anglosakšu tiesību loka valstīs trūkst vienprātības par to, kurām interesēm korporatīvajā pārvaldībā ir noteicošā loma.

Jāteic, ka jautājums par to, kā interesēs valdes loceklim jāpilda amata pienākumi, ir viens no korporatīvās pārvaldības diskutētākajiem aspektiem. Komerctiesību doktrīnā pamatā tiek diskutēts par trīs alternatīvām: 1) kapitālsabiedrības dalībnieku interesēm, 2) kapitālsabiedrības kā patstāvīga tiesību subjekta interesēm un 3) objektīvi ieinteresēto personu interesēm.<sup>3</sup>

Vēsturiski ļoti liela ietekme ir bijusi tā dēvētajai kapitālsabiedrības dalībnieku interešu paradigmai, un tas zināmā mērā ir likumsakarīgi, jo 19. gadsimtā, lai gan tika atzīts, ka kapitālsabiedrība ir patstāvīgs tiesību subjekts, tā tomēr tika uzverta kā personu (dalībnieku) apvienība, nevis uzņēmums.<sup>4</sup> Pastāvot šādai uztverei, pašsaprotami tika uzskatīts, ka kapitālsabiedrības pārvalde ir īstenojama tās dalībnieku interesēs. Attiecīgi tika uzskatīts, ka korporatīvajā pārvaldībā nav jārēķinās ar citu grupu (piemēram, darbinieku, kreditoru, klientu) interesēm, ja tas nedod labumu kapitālsabiedrības dalībniekiem.<sup>5</sup> Vienlaikus jāatzīmē, ka minētajā teorijā ļoti mainīgs ir bijis viedoklis par to, kas tad uzskatāms par kapitālsabiedrības dalībnieku interesēm. Lielākoties tās ir tikušas asociētas ar iespējami lielāku

<sup>1</sup> Section 172 (1) of the UK Companies Act 2006: “to promote the success of the company for the benefit of its members as a whole”. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/section/172> [aplūkots 06.02.2019.].

<sup>2</sup> Section 181 (1) of the Australian Corporations Act 2001: “in good faith in the best interests of the corporation and for a proper purpose.” Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2018C00424> [aplūkots 06.02.2019.].

<sup>3</sup> Benedict Sh., Feaver D. Directors’ Legal Duties and CSR: Prohibited, Permitted or Prescribed in Contemporary Corporate Law? *The Dalhousie Law Journal*, 2014, p. 8.

<sup>4</sup> Sealy L. S. Directors’ Wider Responsibilities – Problems Conceptual, Practical and Procedural. *Monash University Law Review*, 1987, Vol. 13, p. 165.

<sup>5</sup> *Ibid.*, p. 187.

peļņas gūšanu, lai gan mūsdienās šādai nostājai, kā arī dalībnieku interešu teorijai kopumā ir veltīts daudz kritikas.<sup>6</sup>

Līdztekus dalībnieku interešu teorijai jau kopš 20. gadsimta 30. gadiem ir tikusi attīstīta arī tā dēvētā *stake-holding* (objektīvo interešu) teorija, rosinot diskusiju par to, vai korporatīvās vadības stūrakmens ir kapitālsabiedrības dalībnieku intereses vai tomēr ievērojami plašāks interešu loks, piemēram, darbinieku, kreditoru, piegādātāju, klientu, vides un vispārējās sabiedrības intereses.<sup>7</sup> Objektīvo interešu teorija (angļu val. – *stakeholder theory*) būtisku nozīmi ir ieguvusi pēdējās divās desmitgadēs, bet jo īpaši pēc globālās ekonomiskās krīzes, lai gan vēl aizvien trūkst vienotas izpratnes par šīs teorijas pamatkonceptu un virzienu, kā arī jēdziena “objektīvi ieinteresētās personas” saturisko tvērumu.<sup>8</sup>

Nenoliedzami jāpiekrīt objektīvo interešu teorijas postulētajai atziņai, ka komercdarbība netiek īstenota atrauti no sociālās vides, un tādēļ kapitālsabiedrības labklājība un attīstība ir saistīta ar dažādu aspektu mijiedarbību, tostarp arī plašāka personu loka, nevis tikai kapitālsabiedrības dalībnieku interešu apsvērumiem. Tomēr objektīvo interešu teorija neievieš skaidrību par to, kā valdes loceklim rīkoties, ja objektīvi ieinteresēto personu intereses ir pretrunīgas vai pat nesavienojamas. Teorijā tiek runāts par to, ka valdes loceklim šādā gadījumā nepieciešams veikt vispusīgu dažādu interešu vērtējumu, nepieciešamības gadījumā meklējot saprātīgus kompromisus. Tomēr praksē šādai atziņai nav īpašas pievienotās vērtības, ņemot vērā to, ka nereti kompromiss starp konkurējošām interesēm nav iespējams.<sup>9</sup>

Mūsdienās par vadošo korporatīvajā pārvaldībā aizsargājamo interešu konceptu tiek uzskatīta tā dēvētā kapitālsabiedrības interešu teorija.<sup>10</sup> Kapitālsabiedrības interešu prioritāte parasti tiek argumentēta ar apsvērumu, ka kapitālsabiedrība ir patstāvīgs tiesību subjekts, kuru valdes loceklis vada un pārstāv, pildot amata pienākumus; turklāt arī korporatīvā atbildība valdes loceklim ir kapitālsabiedrības, nevis tās dalībnieku priekšā.<sup>11</sup> Vienlaikus jāteic, ka komerc tiesību doktrīnā trūkst vienprātības par jēdziena “kapitālsabiedrības intereses” saturisko tvērumu, tostarp nereti apšaubot to, vai kapitālsabiedrībai kā juridiskai fikcijai vispār var būt pašai savas intereses.<sup>12</sup>

Nemot vērā savstarpēji pretrunīgās atziņas par to, kādas intereses valdes loceklim jāievēro, vadot kapitālsabiedrību, likumsakarīgi rodas jautājums, kurai no interešu teorijām dot priekšroku. Latvijas tiesību literatūrā norādīts,

<sup>6</sup> Sk., piemēram: Keay A. Shareholder Primacy in Corporate Law: Can It Survive – Should It Survive. *European Company and Financial Law Review*, 2010, Vol. 7, pp. 405–410; Borok T. A. Modern Approach to Redefining “in the Best Interests of the Corporation”. *Windsor Review of Legal and Social Issues*, 2013, Vol. XV, pp. 134–135.

<sup>7</sup> Marshall Sh., Ramsay I. Stakeholders and Directors’ Duties: Law, Theory and Evidence. *University of New South Wales Law Journal*, 2012, Vol. 35 (1), pp. 292–293.

<sup>8</sup> Sk.: Brandt F., Georgiou K. Shareholders vs Stakeholders Capitalism. *University of Pennsylvania Law School: Comparative Corporate Governance and Financial Regulation*, 2016, pp. 6–8. Pieejams: [https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=fisch\\_2016](https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=fisch_2016) [aplūkots 06.02.2019].

<sup>9</sup> Līdzīgi sk.: Keay A. Stakeholder Theory in Corporate Law: Has it Got What it Takes. *Richmond Journal of Global Law & Business*, 2010, Vol. 9 (3), pp. 277–290.

<sup>10</sup> Sk., piemēram: Deakin S., Koziol H., Riss O. (eds.). *Directors’ & Officers (D&O) Liability*. In: *Tort and Insurance Law*. Vol. 36. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2018, pp. 34, 439, 491–492, 889.

<sup>11</sup> Sk.: Fleischer in: *Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung: GmbHG*. Band 2: §§ 35–52. München: Verlag C. H. Beck, 2016, § 43, Rn. 157 f.

<sup>12</sup> Sk., piemēram: Brandt F., Georgiou K. 2016, p. 21.

ka valdes loceklim ir pienākums būt lojālam gan pret sabiedrību kā patstāvīgu tiesību subjektu, gan arī pret visu tās dalībnieku ekonomiskajām interesēm.<sup>13</sup> Šāda nostāja ir nostiprinājusies arī Latvijas tiesu praksē. Piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2018. gada 23. novembra spriedumā lietā Nr. C26097912 (SKC-291/2018) norādīts, ka valdes loceklim kā sabiedrības dalībnieku uzticības personai, kuram uzticēta svešas mantas pārvaldīšana, jāsekmē sabiedrības mērķu sasniegšana – dalībnieku ekonomisko interešu realizācija. Līdz ar to valdes locekļiem ir pienākums būt lojāliem gan pret sabiedrību kā patstāvīgu tiesību subjektu, gan arī pret visu tās dalībnieku ekonomiskajām interesēm. Valdes loceklim kā uzticības personai, no vienas puses, ir jāmaksimizē sabiedrības peļņa, no otras puses, jāsauglabā sabiedrības manta.<sup>14</sup>

Tādējādi, kā redzams, Latvijā noteiktos aspektos tiek atzītas visas iepriekš minētās teorijas. Proti, norāde par to, ka valdes loceklim jāsekmē sabiedrības mērķu sasniegšana – dalībnieku ekonomisko interešu realizācija un jāmaksimizē sabiedrības peļņa –, liecina par dalībnieku interešu teorijas ietekmi. Norāde par nepieciešamību būt lojālam pret sabiedrību kā patstāvīgu tiesību subjektu ir raksturīga sabiedrības interešu teorijai. Savukārt atziņa, ka valdes loceklim jāatrod saprātīgs balanss starp peļņas maksimizēšanu un mantas saglabāšanu, liecina par objektīvo interešu teorijas ietekmi.

Tomēr šāda vienlaicīga dažādu teoriju aprobēšana nav atbalstāma, jo faktiski tā pieprasa valdes loceklim “sēdēt uz vairākiem krēsliem”. Turklāt, atzīstot, ka valdes loceklim ir pienākums rēķināties gan ar kapitālsabiedrības, gan dalībnieku un kreditoru interesēm, trūkst skaidrības, kā valdes loceklim jārikojas, ja ir pretrunas, piemēram, starp kapitālsabiedrības un tās dalībnieku interesēm, vai arī pretrunas starp vairākuma dalībnieku un mazākuma dalībnieku interesēm. Sekojot komerc-tiesību doktrīnas aktualitātēm, būtu vēlams pārvērtēt, vai kapitālsabiedrības (un attiecīgi – arī korporatīvās pārvaldības) mērķis ir pēc iespējas lielāka peļņas gūšana. Proti, mūsdienās par korporatīvās pārvaldības mērķi tiek atzīta pēc iespējas efektīva uzņēmuma darbība un sekmīga ilgtermiņa attīstība, nevis sabiedrības peļņas maksimizēšana.<sup>15</sup> Attiecīgi, pastāvot šādam korporatīvās pārvaldības mērķim, prioritārā nozīme uzņēmuma vadībā būtu jāpiešķir kapitālsabiedrības kā patstāvīga tiesību subjekta interesēm.

Vienlaikus, protams, neapstrīdams fakts ir tas, ka kapitālsabiedrības un tās dalībnieku intereses parasti pārklājas – ja kapitālsabiedrība sekmīgi īsteno komercdarbību, labumu no tā gūst arī dalībnieki. Taču jāņem vērā, ka atsevišķos gadījumos kapitālsabiedrības intereses var atšķirties no tās dalībnieku interesēm. Respektīvi, būtisks ir situācijas konteksts, tostarp kapitālsabiedrības īstenotās komercdarbības veids, plānotās rīcības būtība, kā arī kapitālsabiedrības finansiālā situācija (piemēram, vai kapitālsabiedrība ir sekmīgas attīstības pilnbriedā vai

<sup>13</sup> Strupiša A. Komerclikuma komentāri. III. Rīga: “A. Strupiša juridiskais birojs” SIA, 2003, 143.–144. lpp., 342. §.

<sup>14</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 23.11.2018. spriedums lietā Nr. C26097912 (SKC-291/2018), [9] punkts. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi \[aplūkots 06.02.2019.\]](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi/aplūkots_06.02.2019). Līdzīgi sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2014. spriedums lietā Nr. C04470710 (SKC-0038-14), [6.2] punkts. Pieejams: [https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi \[aplūkots 06.02.2019.\]](https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi/aplūkots_06.02.2019); Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 25.01.2012. spriedums lietā Nr. C29338106 (SKC-25/2012), 8.4. punkts. Pieejams: [www.at.gov.lv/downloadlawfile/3130 \[aplūkots 06.02.2019.\]](http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3130).

<sup>15</sup> Sk., piemēram: Keay A. Ascertaining the Corporate Objective: An Entity Maximisation and Sustainability Model. *Modern Law Review*, September 2008, Vol. 71 (5), pp. 685–688, 691–694.

saskārusies ar finansiālajām grūtībām). Tādējādi būtu kļūdaini uzskatīt, ka rīkoties kapitālsabiedrības interesēs ir tas pats, kas rīkoties kapitālsabiedrības dalībnieku interesēs. Drīzāk būtu pamats runāt par to, ka kapitālsabiedrības interešu vērā ņemšana parasti ir saistīta ar tās dalībnieku interešu apsvērumiem. Taču tas nebūt nenozīmē, ka pienākums rīkoties kapitālsabiedrības interesēs nozīmē pienākumu rūpēties tikai par kapitālsabiedrības dalībnieku interešu īstenošanu, ignorējot citu tiesību subjektu tiesiski pamatotās intereses.<sup>16</sup> Gluži pretēji – ja dalībnieku intereses neatbilst kapitālsabiedrības interesēm, valdes loceklim ir pienākums dot priekšroku kapitālsabiedrības interesēm.<sup>17</sup>

Tādējādi ir pamats teikt, ka kapitālsabiedrības dalībnieku intereses ir viens no centrālajiem kapitālsabiedrības interešu apsvēruma elementiem, tomēr atsevišķās situācijās (jo īpaši maksātspējas problēmu gadījumos) runa var būt arī par valdes locekļa pienākumu rēķināties ar citu personu tiesiski pamatotajām interesēm pat tad, ja tas nedod labumu kapitālsabiedrības dalībniekiem. Attiecīgi secināms, ka valdes loceklim, pildot amata pienākumus, jā rūpējas par kapitālsabiedrības interešu īstenošanu, un tas lielākoties ir saistīts ar dalībnieku interešu apsvērumiem, taču atkarībā no situācijas konteksta būtiska nozīme var būt arī citām tiesiski pamatotām interesēm.

## 2. Dalībnieku kopuma interešu problemātika

Kontekstā ar kapitālsabiedrības dalībnieku interešu apsvērumiem komercietību doktrīnā allaž tiek uzsvērts, ka runa ir par visu kapitālsabiedrības dalībnieku interesēm jeb dalībnieku kopuma interesēm. Taču šādas pamatnostādnes praktiskais izpildījums var izrādīties ļoti sarežģīts, ņemot vērā to, ka kapitālsabiedrības dalībnieku intereses var būtiski atšķirties. Lielākoties konfliktējošas intereses ir vairākuma dalībniekiem un mazākuma dalībniekiem, taču atšķirīgas intereses var būt arī ilgtermiņa dalībniekiem un īstermiņa dalībniekiem. Turklāt diskutabls ir arī jautājums, vai vispār ir pamats runāt par kādu vienojošu interesi, kas būtu raksturīga visiem kapitālsabiedrības dalībniekiem. Proti, lai gan parasti kapitālsabiedrības dalībnieku intereses tiek asociētas ar peļņas gūšanu, jā rēķinās, ka dalībnieku intereses mēdz būt arī neekonomiska rakstura, piemēram, nolūks nodrošināt darba vietas, pakalpojuma vai preces pieejamību maznodrošinātām personām, attīstīt nekomerciālus projektus (vides attīrīšana, infrastruktūras objektu būvniecība u. tml.) vai īstenot labdarības projektus ar komercdarbības palīdzību.<sup>18</sup>

Situācijās, kad kapitālsabiedrības dalībniekiem ir dažādas, nereti pat konfliktējošas intereses, zelta vidusceļa meklējumi var izrādīties ne vien ārkārtīgi sarežģīti un tiesiski grūti pamatojami, bet arī neracionāli, raugoties no kapitālsabiedrības labklājības perspektīvas. Tādējādi, aktualizējoties jautājumam par kapitālsabiedrības dalībnieku kopuma interesēm, priekšroka būtu dodama kapitālsabiedrības kā patstāvīga uzņēmuma interesēm, pamatā ar to domājot ilgtermiņa ieguvumus kapitālsabiedrībai, nevis dalībnieku kopuma interešu apsvērumiem. Citiem vārdiem, pastāvot dažādām dalībnieku interesēm, valdes loceklim ir jā fokusējas uz kapitālsabiedrības labumu, nevis jā cenšas mēģināt rast saprātīgu balansu un

<sup>16</sup> Līdzīgi sk.: Marshall Sh., Ramsay I. 2012, p. 298.

<sup>17</sup> Sk.: Benedict Sh., Feaver D. 2014, p. 16.

<sup>18</sup> Sk.: Mocsary G. A. Freedom of Corporate Purpose. Brigham Young University Law Review, 2016, Issue 5, pp. 1381–1389.

pieņemamu kompromisu starp dažādažādām dalībnieku interesēm.<sup>19</sup> Minētais attiecas arī uz tiem gadījumiem, kad konfliktē citu objektīvi ieinteresēto personu (darbinieku, kreditoru, klientu u. c.) intereses.<sup>20</sup>

### 3. Kreditoru interešu apsvērumu problemātika

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem korporatīvās pārvaldības kontekstā arvien lielāku ietekmi iegūst tā saucamā kreditoru interešu teorija, kuras pamatdoma ir tāda, ka valdes loceklim, pildot amata pienākumus, ir jāņem vērā arī kreditoru intereses, it īpaši, ja kapitālsabiedrība ir nonākusi finansiālo grūtību situācijā. Pēdējo gadu laikā šīs teorijas ietekme ir jūtama arī Latvijā. Piemēram, Latvijas tiesu praksē ir atzīts, ka, sākoties sabiedrības finansiālajām grūtībām, kreditori kļūst par galvenajām finansiāli ieinteresētajām personām sabiedrības darbībā, un tādēļ valdes loceklim ir pienākums nodrošināt kapitālsabiedrības mantas saglabāšanu un nepieļaut objektīvi nepamatotu saistību pieaugumu, lai varētu segt kreditoru prasījumus pēc iespējas lielākā apmērā.<sup>21</sup>

Tomēr jāteic, ka jautājums par valdes locekļa pienākumu ņemt vērā kreditoru intereses ir saistīts ar daudziem diskutabliem aspektiem. Tā, pirmkārt, komercietišības doktrīnā nav vienprātības par to, kurā brīdī kapitālsabiedrības finansiālās grūtības rada valdes loceklim pienākumu ņemt vērā kreditoru intereses (respektīvi, vai runa ir par faktisko maksātnespēju, iespējamo maksātnespēju vai finansiālo nestabilitāti). Otrkārt, diskutabls ir arī jautājums par šī pienākuma saturisko tvērumu, it īpaši, ja kapitālsabiedrības kreditoriem ir konfliktējošas intereses. Treškārt, viedokļi dalās par to, ciktāl runa ir par valdes locekļa pienākumu veikt aktīvas darbības, proti, vai valdes loceklim ir jā rūpējas par kreditoru interešu aizsardzību, vai pietiek tikai ar kreditoru interešu vērā ņemšanu.<sup>22</sup>

Taču visdiskutablākais ir jautājums par to, ciktāl valdes locekļa pienākums rēķināties ar kreditoru interesēm ir savienojams ar nošķirtās atbildības principa ideju. Proti, jāņem vērā, ka kapitālsabiedrība ir patstāvīgs tiesību subjekts, un atbilstoši nošķirtās atbildības principam par kapitālsabiedrības saistībām atbild kapitālsabiedrība ar visu savu mantu, nevis tās dalībnieki vai amatpersonas. Vienlaikus neapstrīdams fakts ir arī tas, ka atbilstoši vispārējam principam ikvienam (arī valdes loceklim) ir jāatbild par savas rīcības rezultātā nodarīto kaitējumu.<sup>23</sup> Tādējādi valdes locekļa civiltiesiskās atbildības kontekstā jautājums par valdes locekļa pienākumu rēķināties ar kreditoru interesēm ir ļoti neviennozīmīgs, tādēļ kreditoru interešu teorija ir izpelnījies kā atzinību, tā arī kritiku.

Atziņa, ka, īstenojot uzņēmuma vadību, ir jāņem vērā kreditoru intereses, parasti tiek pamatota ar apsvērumu, ka finansiālo grūtību gadījumā sabiedrības

<sup>19</sup> Līdzīgi sk.: Benedict Sh., Feaver D. 2014, p. 24.

<sup>20</sup> Līdzīgi sk.: Keay A. Formulating a Framework for Directors' Duties to Creditors: An Entity Maximisation Approach. Cambridge Law Journal, 2005, Vol. 64 (3), pp. 614–646.

<sup>21</sup> Sk.: Augstākās tiesas Civillietu departamenta 07.06.2016. spriedums lietā SKC-7/2016, [10] rindkopa; Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.12.2017. spriedums lietā Nr. C04254513 (SKC-351/2017), [7] rindkopa. Anonimizēto nolēmumu datubāze. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 06.02.2019.].

<sup>22</sup> Langford R. T. Best Interests: Multifaceted but Not Unbounded. Cambridge Law Journal, 2016, Vol. 75 (3), p. 515.

<sup>23</sup> Līdzīgi sk.: Stace V. Directors' Liability in Negligence – Challenging the “Elements of the Tort” Approach. Victoria University of Wellington Law Review, 2016, Vol. 47 (3), p. 500.

komercdarbība faktiski tiek īstenota uz kreditoru naudas rēķina, turklāt kreditoriem ir ļoti ierobežotas iespējas ietekmēt korporatīvo pārvaldību. Tādējādi kreditoru interešu teorijas aizstāvji norāda, ka valdes locekļa pienākums kapitālsabiedrības vadībā rēķināties ar kreditoru interesēm nodrošina taisnīgumu un pēc iespējas pilnīgāku kreditoru prasījumu segšanu kapitālsabiedrības maksātspējas gadījumā.<sup>24</sup>

Tomēr jāatzīst, ka kreditoru interešu teorijai netrūkst kritiķu. Piemēram, kā pretargumentus tiek minēti līgumu brīvības princips – atbilstoši tam kreditoram ir iespēja pašam parūpēties par savu interešu aizsardzību, vienojoties ar parādnieku par atbilstošiem līguma noteikumiem, pieprasot priekšapmaksu, prasījuma nodrošinājumu u. tml. Šādi nostājai gan nevar piekrist, jo ne visiem kreditoriem ir tik liela tirgus vara, lai varētu diktēt tādus līguma noteikumus, kas tos pilnībā pasargātu no saistību neizpildes riska.<sup>25</sup> Tādējādi līgumu brīvības princips drīzāk ir spekulatīvs, nevis racionāls arguments jautājumā par to, ciktāl valdes loceklim korporatīvajā pārvaldībā jārēķinās ar kreditoru interešu apsvērumiem.

Vienlaikus jāteic, ka iebildumiem pret kreditoru interešu vērā ņemšanu ir arī zināms pamats. Proti, raugoties no biznesa ētikas perspektīvas, valdes loceklim nenoliedzami ir lietderīgi apsvērt, kā iecerētā rīcība ietekmēs kapitālsabiedrības spēju izpildīt tās saistības. Tomēr šiem apsvērumiem ir jāatbilst nošķirtās atbildības principam jeb pamatnostādnei par to, ka kapitālsabiedrība par tās saistībām atbild ar savu mantu. Respektīvi, jāpatur prātā, ka kapitālsabiedrība kā uzņēmējdarbības forma tika ieviesta nolūkā radīt mākslīgu barjeru starp tās dibinātājiem un kreditoriem, paredzot kreditoriem tiesības saņemt prasījuma izpildījumu tikai no kapitālsabiedrības mantas. Līdz ar to var piekrist profesora Leonarda Silija (*Leonard Sedgwick Sealy*) viedoklim: kapitālsabiedrība kā uzņēmējdarbības forma nekad nebūtu piedzīvojusi uzplaukumu, ja jau pirms pusotra gadsimta korporatīvajā pārvaldībā tik būtiska loma tiktu piešķirta kreditoru interešu apsvērumiem.<sup>26</sup>

Vērtējot kreditoru interešu teoriju, rodas jautājums, vai patiesi korporatīvās pārvaldības kontekstā ir nepieciešams runāt par valdes locekļa pienākumu ņemt vērā kreditoru intereses. Drīzāk priekšroka būtu dodama nostādnei par to, ka valdes loceklim jāpūljas par kapitālsabiedrības interešu īstenošanu, kas atsevišķos gadījumos var nozīmēt arī nepieciešamību rēķināties ar kreditoru interesēm. Piemēram, jāņem vērā, ka nerēķināšanās ar kreditoru interesēm var novest pie kapitālsabiedrības maksātspējas, taču šāds scenārijs, domājams, nav savienojams ar kapitālsabiedrības interesēm.<sup>27</sup> Turklāt kreditoru interešu aizsardzībai kalpo daudzas speciālās tiesību normas, kā arī no rūpības pienākuma izrietoša prasība rīkoties ekonomiski pamatoti un atbilstoši saprātīgai komerciālajai praksei. Tādējādi, lai valdes loceklis, pildot amata pienākumus, nenonāktu pretrunā ar nošķirtās atbildības principu, korporatīvās pārvaldības fokusam vajadzētu būt

<sup>24</sup> Sk., piemēram: Keay A. The Director's Duty to Take into Account the Interests of Company Creditors: When Is It Triggered? *Melbourne University Law Review*, 2001, Vol. 25 (2), p. 315.

<sup>25</sup> Sk. plašāk: Keay A. Directors' Duties to Creditors: Contractarian Concerns Relating to Efficiency and Over-Protection of Creditors. *The Modern Law Review*, 2003, Vol. 66 (5), pp. 665–699.

<sup>26</sup> Citēts pēc: Hayne K. M. Directors' Duties and a Company's Creditors. *Melbourne University Law Review*, 2014, Vol. 38, pp. 813–814.

<sup>27</sup> Sk.: Worthington S. Directors' Duties, Creditors' Rights and Shareholder Intervention. *Melbourne University Law Review*, 1991, Vol. 18, pp. 136–137.

uz kapitālsabiedrības darbības likumību, ekonomiski attaisnojumu un saprātīgai komerciālajai praksei atbilstošu rīcību, nevis hipotētiskiem kreditoru interešu apsvērumiem.<sup>28</sup>

#### 4. Valdes locekļa lojalitātes pienākums

Valdes locekļa pienākums rīkoties kapitālsabiedrības (dalībnieku) interesēs lielākoties tiek saistīts ar tā dēvēto lojalitātes pienākumu, lai gan komercietisību doktrīnā trūkst vienprātības par lojalitātes pienākuma saturisko tvērumu. Pamatnostādne ir tāda, ka valdes locekļa lojalitātes pienākums ir saistāms ar prasību amata pienākumus pildīt labā ticībā un pēc labākās sirdsapziņas rīkoties kapitālsabiedrības labā, nenostādot sevi situācijās, kurās viņa personīgās intereses neatbilst kapitālsabiedrības interesēm.<sup>29</sup> Tādējādi runa ir ne vien par valdes locekļa pienākumu fokusēties uz kapitālsabiedrības ieguvumiem, bet arī par pienākumu atturēties negodprātīgi izmantot amata pilnvaras, piemēram, neizmantojot amata pilnvaras pretēji komercdarbības būtībai vai personīgā labuma gūšanas nolūkā.<sup>30</sup>

Tomēr jāteic, ka valdes locekļa lojalitātes pienākumam trūkst vienota koncepta, un praksē tas parasti tiek saistīts ar dažādiem apakšpienākumiem. Kā būtiskākos lojalitātes pienākuma aspektus var minēt valdes locekļa pienākumu rīkoties kapitālsabiedrības labākajās interesēs, interešu konfliktu nepieļaujamību, konkurences aizliegumu, komercnoslēpuma glabāšanas pienākumu, aizliegumu izmantot kapitālsabiedrības mantu vai resursus (tostarp darījuma iespējas) personīgā labuma gūšanai, aizliegumu gūt neattaisnojamu labumu.<sup>31</sup>

Saistībā ar valdes locekļa lojalitātes pienākumu viens no diskutablākajiem jautājumiem ir par to, kāda rīcība no valdes locekļa ir sagaidāma, izvirzot prasību rīkoties kapitālsabiedrības labākajās interesēs. Tā pirmām kārtām nav vienprātības jautājumā par to, vai kapitālsabiedrības labāko interešu apsvērumi ir vērtējami tikai interešu konflikta nepieļaujamības kontekstā, vai tomēr runa ir par valdes locekļa pienākumu rūpēties par noteikta ekonomiskā rezultāta sasniegšanu. Stingri nodalot lojalitātes pienākumu no rūpības pienākuma, nonākam pie secinājuma: kapitālsabiedrības labāko interešu apsvērumi nebūt nav saistāmi ar noteikta ekonomiska rezultāta sasniegšanu (tas ir rūpības pienākuma aspekts).<sup>32</sup> Tomēr komercietisību doktrīnā trūkst konsekvences jautājumā par pienācīgu lojalitātes pienākuma un rūpības pienākuma nošķiršanu. Tādējādi lielākoties kapitālsabiedrības labāko interešu koncepts tiek saistīts ne vien ar interešu konfliktu nepieļaujamību, bet arī prasību sasniegt pēc iespējas labāku ekonomisko rezultātu.

<sup>28</sup> Lidzīgi sk.: Lombard S., Joubert T. The Legislative Response to the Shareholders V Stakeholders Debate: A Comparative Overview. *Journal of Corporate Law Studies*, 2014, Vol. 14, pp. 238–239; Worthington S. 1991, p. 142.

<sup>29</sup> Lidzīgi sk.: Langford R. T. 2016, p. 512; Lieder J. Die Treupflicht der Vorstandsmitglieder. *TFM*, 2016, Nr. 1, S. 42. Pieejams <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/270564> [aplūkots 14.02.2019.].

<sup>30</sup> Ratka T., Rauter R. (Hg.). *Handbuch Geschäftsführerhaftung mit Vorstandshaftung*. 2. Aufl. Wien: Facultas Verlags- und Buchhandels, 2011, Rn. 2/76.

<sup>31</sup> Sk.: Münchener Kommentar zum Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung: GmbHG, § 43, Rn. 152–198; Lieder J. 2016, S.43 f.; Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Grām.: *Komercietisību aktuālie jautājumi Latvijā un Eiropā*. Komerccdarījumi. Atbildība. Komerccstrīdi. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 190.–195. lpp.

<sup>32</sup> Sk.: Worthington S. 1991, p. 132.



Vienlaikus jāteic, ka komercietisību doktrīnā nav vienprātības arīdzan par to, kāds ekonomiskais rezultāts ir uzskatāms par atbilstošu kapitālsabiedrības labākajām interesēm. Lai gan viedokļi dalās, lielākoties kapitālsabiedrības labāko interešu koncepts tiek saistīts ar valdes locekļa pienākumu rīkoties ekonomiski pamatoti un atbildīgi, kā arī rūpēties par kapitālsabiedrības sekmīgu ilgtermiņa attīstību.<sup>33</sup>

## Kopsavilkums

1. Valdes loceklim, pildot amata pienākumus, jā rūpējas par kapitālsabiedrības interešu īstenošanu, tas ir, pēc iespējas efektīvu uzņēmuma darbību un sekmīgu ilgtermiņa attīstību, un šāds koncepts vairumā gadījumu atbilst arīdzan kapitālsabiedrības dalībnieku interesēm, taču atkarībā no situācijas konteksta būtiska nozīme var būt arī citu subjektu (piemēram, kreditoru, darbinieku u. c.) tiesiski pamatotajām interesēm.
2. Pastāvot dažādām dalībnieku vai citu objektīvi ieinteresēto personu interesēm, valdes loceklim ir jāfokusējas uz kapitālsabiedrības labumu, nevis jācenšas mēģināt rast saprātīgu balansu un pieņemamu kompromisu starp dažādajām interesēm.
3. Kreditoru interešu neievērošana nevar būt patstāvīgs pamats valdes locekļa civiltiesiskajai atbildībai, bet var būt tikai pakārtots apsvēruma situācijā, ja valdes loceklis nav nodrošinājis likuma prasību izpildi, rīkojies ekonomiski neatbilstoši vai neatbilstoši saprātīgai komerciālajai praksei.
4. Valdes locekļa lojalitātes pienākums pamatā ir saistīts ar prasību rīkoties kapitālsabiedrības labākajās interesēs. Lai arī jēdziens “kapitālsabiedrības labākās intereses” ir atvērta tipa jēdziens, lielā mērā runa ir par valdes locekļa pienākumu rīkoties ekonomiski pamatoti un atbildīgi, kā arī rūpēties par sekmīgu kapitālsabiedrības ilgtermiņa attīstību.

---

<sup>33</sup> Sk., piemēram: Deakin S., Koziol H., Riss O. 2018, p. 34; Lombard S., Joubert T. 2014, pp. 215–221, 225–228.

# SACĪKSTES PRINCIPS UN PATĒRĒTĀJS

## ADVERSARIAL PRINCIPLE AND CONSUMER

**Zanda Dāvida, Mg. iur.**

Latvijas Universitātes  
Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

The process of globalization and Europeanization, as well as the development of a free market economy and consumer culture is changing the understanding of consumer role and place in the Latvian legal system. The slowest and most complicated process of making these changes takes place among the law enforcers, especially the courts. The general wording of European law has raised the issue – whether the court is obliged to *ex officio* examine the existence of unfair commercial practices. At this moment, Latvian courts do not *ex officio* examine the existence of unfair commercial practices even in circumstances when the court has the necessary legal and factual justification. The article analyses the aforementioned question from the perspective of Latvian legal system.

**Atslēgvārdi:** negodīga komercprakse, patērētājs, sacīkstes princips, tiesa

**Keywords:** unfair commercial practice, consumer, adversarial principle, court

### Ievads

Patērētāja lomas nozīmīgums Eiropas iekšējā tirgus pareizā darbībā un veiksmīgā attīstībā jau sen ir atzīts un nostiprināts Eiropas tiesībās.<sup>1</sup> Papildus tam Eiropas Savienības tiesības īpaši uzsver nepieciešamību nodrošināt augsta līmeņa patērētāju tiesību aizsardzību.<sup>2</sup> Šāda sektorāla aizsardzība, nosakot un īstenojot Eiropas Savienības politiku un darbības, vēl ir noteikta tikai vienai jomai, tas ir, vides tiesību aizsardzībai.<sup>3</sup> Savukārt Negodīgas komercprakses direktīvas pamatmērķis ir vēl cēlāks – ieviest un nodrošināt vispārēju augsta līmeņa patērētāju aizsardzību dalībvalstīs.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidētā versija). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 26.10.2011., Nr. C326, 12. pants.

<sup>2</sup> Eiropas Savienības pamattiesību harta 2012/C 326/02. Pieņemta 26.10.2012., 38. pants.

<sup>3</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību (konsolidētā versija). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 26.10.2011., Nr. C326, 11. pants.

<sup>4</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/29/EK, kas atteicas uz uzņēmēju negodīgu komercpraksi iekšējā tirgū attiecībā pret patērētājiem un ar ko groza Padomes Direktīvu 84/450/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 97/7/EK, 98/27/EK un 2002/65/EK un Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 2006/2004 (“Negodīgas komercprakses direktīva”). Pieņemta 11.05.2005., Preambulas 5., 6. un 11. apsvērumus.

Eiropas tiesību doktrīnā tiek iezīmētas norādes par patērētājiem draudzīgas Eiropas Savienības Tiesas prakses attīstību,<sup>5</sup> kas vērojama arī negodīgas komercprakses jomā. Tiesa vairākkārt ir apstiprinājusi savu stingro pozīciju par dalībvalstu pienākumu nodrošināt augsta līmeņa patērētāju aizsardzību, piemērojot un interpretējot negodīgas komercprakses regulējumu.<sup>6</sup> Godīga komercprakse ir svarīga iekšējā tirgus darbības sastāvdaļa, kas vitāli nepieciešama, lai sasniegtu Eiropas Savienības pamatmērķi par pienācīgu Eiropas iekšējā tirgus darbības īstenošanu. Nodrošinot efektīvu patērētāju tiesību aizsardzību negodīgas komercprakses gadījumos,<sup>7</sup> tiek veicināta pārrobežu civiltiesiskā apgrozība, proti, lietu (preču) pirkumi un pakalpojumu sniegšana, radot patērētājiem drošību šo līgumu slēgšanā. Minētās vērtības un tiesības ir svarīgas arī Latvijas tiesību sistēmai, ja tā vēlas turpināt savu attīstību Eiropas tiesību telpā.

Līdz šim Eiropas Savienībā patērētāju tiesību aizsardzības tvērums robežojās ar mērķi nodrošināt pienācīgu Eiropas iekšējā tirgus darbību un augsta līmeņa patērētāju ekonomisko interešu aizsardzību, taču kopš 2009. gada 1. janvāra, kad spēkā stājās Lisabonas līgums,<sup>8</sup> kura 6. pantā noteikts juridiski saistošs spēks Eiropas Savienības Pamattiesību hartai, 21. gadsimta tiesību doktrīnā parādījās pirmie mēģinājumi<sup>9</sup> patērētāju tiesības pielīdzināt jaunās paaudzes cilvēktiesībām. Proti, cilvēktiesībās, kas attiecas uz efektīvu tiesību aizsardzību un taisnīgu tiesu, tiek integrētas patērētāju tiesības uz pieeju efektīvai un taisnīgai tiesai patērētāju tiesību aizskārums gadījumos. Latvijas likumdevējs un izpildvara seko līdzi patērētāju tiesību novitātēm Eiropā, tiek īstenoti dažādu veidu projekti, pārņemta labā prakse, ieviests eiropais normatīvais regulējums. Ja pasaules ekonomiskā, tiesiskā, sabiedriskā un kulturālā attīstība turpinās virzīties kā līdz šim, nenovēršami nākotnē arī Latvijā mainīsies izpratne par patērētāja lomu un vietu tiesībās. Pārmaiņas un tiesiskās domas transformācija par patērētāja vietu un lomu tiesībās ir tik strauja, ka tiesību piemērotāji, īpaši tiesas, nespēj apbērt mūsdienīgo patērētāju tiesību izpratni. Latvijas tiesu prakse liecina, ka šis transformācijas process notiek diezgan smagnēji un lēni, piemēram, gadījumi, kad patērētājiem piemēroti pārmērīgi līgumsodi, netaisnīgi līgumu noteikumi saskaņā ar mūsdienu izpratni par iedzīvošanos tiesu praksē u. c.

Raksta **mērķis** ir atklāt un analizēt problemātiku saistībā ar patērētāja tiesību uz godīgu komercpraksi mijiedarbību ar sacīkstes principu civilprocesā.

Lai sasniegtu mērķi, ir izmantotas šādas **zinātniskās pētniecības metodes**: gramatiskā, teleoloģiskā, analītiskā, salīdzinošā, vēsturiskā, deduktīvā un induktīvā zinātniskās pētniecības metode.

Pētījuma **rezultātā** atklāta problemātika saistībā ar patērētāja tiesību uz godīgu komercpraksi mijiedarbību ar sacīkstes principu civilprocesā un piedāvāts konstatētās problēmas iespējama risinājums.

<sup>5</sup> Weatherill S. The Internal Market as a Legal Concept. Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 163.

<sup>6</sup> Piemēram: EST 16.04.2015. spriedums lietā C-388/13 Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság v. UPC Magyarország Kft.

<sup>7</sup> Negodīgas komercprakses direktīva, Preambulas 18., 21. un 22. apsvērumus.

<sup>8</sup> Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 11.12.2007., Nr. C306/1, 6. pants.

<sup>9</sup> Piemēram: Benöhr I. EU Consumer Law and Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 9.

## 1. Dilemma Eiropas Savienības tiesībās

Eiropas Padomes Direktīva 93/13/EEK par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos<sup>10</sup> nosaka Eiropas Savienības kopējos patērētāju tiesību aizsardzības principus un prasības attiecībā uz patērētāju līgumu noteikumu godīgumu Eiropas Savienības telpā. Direktīva neparedz konkrētu un nepārprotamu norādi par to, ka nacionālajām tiesām ir pienākums *ex officio* izvērtēt ar patērētāju noslēgtā līguma noteikumu godīgumu. Minētā neskaidriība praksē radīja daudz jautājumu un dažādas tiesību kāzusu situācijas. Eiropas Savienības likumdevēja nenoteiktību laboja Eiropas Savienības Tiesa daudzos Eiropas Savienības Tiesas spriedumos.<sup>11</sup> Tulkot Direktīvu 93/13/EEK, Tiesa norādīja ne vien uz nacionālo tiesu tiesībām, bet arī pienākumu pēc savas iniciatīvas izvērtēt Direktīvas 93/13 piemērošanas jomā ietilpstoša līguma noteikuma negodīgo raksturu, ja to rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums. Proti, nevienlīdzīgu situāciju starp patērētāju un tirgotāju var izlīdzināt tikai ar pozitīvu iejaukšanos no to personu puses, kas pašas nav līguma slēdzējas. Nacionālā tiesa, pēc savas iniciatīvas vērtējot patērētāju līguma noteikumu atbilstību godīguma prasībām, izlīdzina starp patērētāju un tirgotāju pastāvošo nelīdzsvarotību un nepieciešamības gadījumā novērš patērētāju tiesību pārkāpumu, atzīstot līguma netaisnīgos noteikumus par spēkā neesošiem no līguma noslēgšanas brīža un tos nepiemērojot attiecībā uz patērētāju.

Ņemot vērā Latvijā vēl joprojām jūtamo padomju tiesību izpratnes mantojumu, tiesību piemērotājiem bija grūti pieņemt šo “dīvaino” netaisnīgo līguma noteikumu regulējuma piemērošanas un iztulkošanas metodoloģiju. Tāpēc ar 2008. gada 9. jūnija grozījumiem Patērētāju tiesību aizsardzības likumā likums tika papildināts ar 6. panta vienpadsmito daļu, kas skaidri un nepārprotami norādīja: “Tiesa, izšķirot strīdu vai veicot citas no ražotāja, pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja un patērētāja noslēgtā līguma izrietošās procesuālās darbības, izvērtē līguma noteikumus un strīda atrisināšanai attiecībā uz patērētāju nepiemēro līgumā ietvertos netaisnīgos noteikumus.”<sup>12</sup> Ar grozījumu spēkā stāšanās brīdi, tas ir, 2008. gada 9. jūliju, tiesas tika spiestas pārskatīt savu praksi arī attiecībā uz civilprocesā valdošā sacīkstes principa absolūto statusu, jo bija jāsaik pievērst uzmanība lietas apstākļiem, kurā ir iesaistīts patērētājs, kopumā un aktīvāk jāiesaistās taisnīguma meklēšanā un tā nodrošināšanā. Neņemot vērā minēto, tiesas vēl joprojām ir diezgan konservatīvas, un ik pa laikam praksē rodas dažādi jautājumi par Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 6. panta vienpadsmitās daļas iztulkošanu kopsakarā ar Civilprocesa likuma 10. pantā noteikto sacīkstes principu. Piemēram, vai tiesai ir jāizvērtē visi līguma noteikumi, ja patērētājs uzskata, ka pilnīgi visi līguma noteikumi ir netaisnīgi; ja tiesa pēc savas iniciatīvas, proti, ja neviena no pusēm to nav lūgusi, ir izvērtējusi līguma noteikumus un secina, ka līgumā nav netaisnīgi līguma noteikumi, vai tas vienmēr ir jānorāda un jāpamato arī spriedumā; ja patērētājam ir pieejama juridiskā palīdzība un viņš to izmanto, vai tad tiesa var nevērtēt līguma noteikumus gadījumā, ja neviena no pusēm uz to nenorāda vai to nelūdz. Līdz ar to Latvijas tiesību piemērotājiem, īpaši tiesām,

<sup>10</sup> Eiropas Padomes Direktīva 93/13/EEK par negodīgiem noteikumiem patērētāju līgumos. Pieņemta 05.04.1993.

<sup>11</sup> Piemēram, EST 04.06.2009. spriedums lietā C-243/08 Pannon GSM; EST 26.10.2006. spriedums lietā C-168/05 Mostaza Claro; EST 06.10.2009. spriedums lietā C-40/08 Asturcom Telecomunicaciones un daudzi citi.

<sup>12</sup> Grozījumi Patērētāju tiesību aizsardzības likumā: LV likums. Pieņemts 19.06.2008.

bija nepieciešams diezgan ilgs laiks un spēcīgs grūdiens no likumdevēja puses, lai mainītu domāšanu, tiesību tradīciju un kultūru, pārskatītu tiesību piemērošanas metodoloģiju attiecībā uz patērētāju tiesību aizsardzības jautājumiem saistībā ar netaisnīgiem līguma noteikumiem, proti, lai pieņemtu, ka tagad tiesām ir pienākums *ex officio* izvērtēt ar patērētāju noslēgtā līguma noteikumu godīgumu, ja to ricībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums.

Tikko analizētās tiesiskās situācijas pazīmes iezīmējas arī attiecībā uz Direktīvas 2005/29/EK (Negodīgas komercprakses direktīva) izpratni, taču šai gadījumā dilemma par direktīvas iztulkošanu ir aktuāla ne tikai nacionālo valstu, bet arī pašas Eiropas Savienības tiesību līmenī. Proti, Negodīgas komercprakses direktīva skaidri neparedz, ka nacionālajām tiesām nepieciešamības gadījumā ir pienākums *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību strīdā, kurā ir iesaistīts patērētājs. Līdz šim brīdim Eiropas Savienības Tiesa ir skatījusi divas lietas, kur abos gadījumos Spānijas tiesas, cita starpā, ir uzdevušas jautājumu par tiesas pienākumu pēc savas iniciatīvas pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību. Abos gadījumos Eiropas Savienības Tiesa ir diplomātiski izvairījusies no konkrētas atbildes sniegšanas, kaut arī Eiropas Komisija ir skaidri paudusi savu atbalstu negodīgas komercprakses izvērtēšanas nepieciešamībai *ex officio* kārtībā. Tas liek domāt, ka pati tiesa vēl nav pārliecināta par Negodīgas komercprakses direktīvas spēku šī jautājuma noregulēšanā vai arī uzskata, ka Eiropas tiesību telpa, iespējams, vēl nav morāli gatava tik stingrai un plašai patērētāju tiesību aizsardzībai.

2017. gada 16. februāra lietā C-503/15 *Ramón Margarit Panicello v. Pilar Hernández Martínez* Eiropas Savienības Tiesa secināja, ka Spānijas Terasas tiesas, kuras kompetencē ir izskatīt lietas par vardarbību pret sievietēm, tieslietu sekretāram nav tiesību vērsties Eiropas Savienības Tiesā ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu,<sup>13</sup> līdz ar to tiesa uz viņa jautājumu par negodīgas komercprakses izvērtēšanas pienākumu pēc būtības neatbildēja. Minētās lietas ģenerāladvokāte Juliāne Kokote (*Juliane Kokott*) uzskatīja, ka prejudiciālā jautājuma uzdevējam ir tiesības vērsties Eiropas Savienības Tiesā, līdz ar to viņa analizēja negodīgas komercprakses izvērtēšanas pienākumu pēc būtības, tomēr, lietas faktu ierobežota, tiešu atbildi nesniedza. Proti, viņa norādīja, ka pamatlietas situācijā iespējamā negodīgā komercprakse, kas izpaužas kā informācijas nesniegšana par cenu, būtu būtiska nevis pati par sevi, bet tikai saistībā ar advokāta un viņa klientes noslēgtā līguma noteikumu negodīguma novērtējumu. Šajā saistībā komercprakses negodīgā rakstura konstatēšana ir viena no norādēm, ar ko var pamatot līguma noteikuma negodīguma novērtējumu, jo saskaņā ar Direktīvas 93/13 4. panta 1. punktu noteikuma negodīgumu novērtē, ņemot vērā visus ar līguma noslēgšanu saistītos apstākļus.<sup>14</sup> Līdz ar to tiesai ir pienākums pēc savas iniciatīvas izvērtēt noslēgtā patērētāja līguma noteikumu godīgumu. Tā kā komercprakses negodīgā rakstura konstatēšana ir viena no pazīmēm, ar ko var pamatot līguma noteikuma negodīguma novērtējumu, tiesai šādās lietās ir pienākums *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību. Līdz ar to jau tagad nacionālo tiesu tiesnešiem ir jābūt pietiekamām zināšanām, lai nepieciešamības gadījumā, pēc savas iniciatīvas izvērtējot līguma noteikumu godīgumu, varētu pārbaudīt negodīgas komercprakses

<sup>13</sup> EST 16.02.2017. spriedums lietā C-503/15 *Ramón Margarit Panicello v. Pilar Hernández Martínez*.

<sup>14</sup> Ģenerāladvokātes J. Kokotes 15.09.2016. secinājumi EST 16.02.2017. lietā C-503/15 *Ramón Margarit Panicello v. Pilar Hernández Martínez*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=183346&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=12659174> [aplūkots 19.02.2019.].

esamību. Cik zināms, līdz šim Latvijas tiesās nav veikta šāda pārbaude, kaut gan tiesu lietas par patērētāju līgumu negodīgumu ir ļoti izplatītas.<sup>15</sup> Līdz ar to jautājums, vai Latvijas tiesneši, īpaši zemāko instanču tiesneši, ir gatavi un kompetenti veikt šādu pārbaudi, paliek atklāts diskusijām.

2018. gada 19. septembra lietā C-109/17 *Bankia SA v. Juan Carlos Marí Merino, Juan Pérez Gavilán, María de la Concepción Marí Merino*<sup>16</sup> Eiropas Savienības Tiesa tika iepazīstināta ar faktiem par to, ka 2006. gadā patērētājs ar banku noslēdza aizdevuma līgumu ar hipotekāro garantiju. 2009. gadā patērētājs lūdzis pagarināt atmaksas termiņu, tāpēc pušu starpā tika grozīts aizdevuma līgums, pagarinot atmaksas termiņu, taču līdztekus minētajam banka grozītajā līgumā iekļāva šādus noteikumus: 1) nekustamā īpašuma sākumcena tika samazināta par vairāk nekā 70% (sākumcena nosaka īpašuma vērtību, ja tas tiktu pārdots izsolē atbilstoši Spānijas tiesībām); 2) bankai tika paredzētas tiesības pārdot īpašumu, nevērsoties tiesā. Pēc laika šādi pagarinātam aizdevuma līgumam ar hipotekāro garantiju esot par izpilddokumentu, banka uzsāka hipotekārās piedziņas procedūru. Patērētājs cēla iebildumus par šo procedūru, norādot, ka līgumā ir negodīgi noteikumi, vienlaikus banka esot rīkojusies pretēji profesionālai rūpībai, gūstot labumu no parāda restrukturizācijas, lai grozītu attiecīgā nekustamā īpašuma novērtējumu. Izskatot šo strīdu, Spānijas tiesa vērsās Eiropas Savienības Tiesā, cita starpā, ar šādu prejudiciālo jautājumu: vai Negodīgas komercprakses direktīvai ir pretrunā Spānijas Civilprocesa likuma regulējums, ar ko tiesai, kas izskata lietu par piedziņas vērsanu uz hipotēku, aizliedz pārbaudīt pēc savas ierosmes vai pēc pušu lūguma izpilddokumenta spēkā esamību attiecībā pret negodīgas komercprakses esamību. Tiesa secināja, ka šāds regulējums nav pretējs Negodīgas komercprakses direktīvai, jo tiesa pēc savas ierosmes vai pēc pušu lūguma veic izpilddokumenta pārbaudi, ņemot vērā Direktīvu 93/13. Veicot šo kontroli, tā varēs pārbaudīt, cik negodīga ir komercprakse, uz kuras pamata ir izdots šis izpilddokuments. Līdz ar to Eiropas Savienības Tiesa, aprobežojoties ar lietas apstākļiem, ir sniegusi identisku atbildi tai, ko sniedza ģenerālvokāte iepriekš apskatītajā lietā C-503/15. Proti, nacionālajai tiesai, vērtējot līguma noteikumu negodīgumu, ir pienākums *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību.

Minētie piemēri rāda, ka pašlaik Eiropas Savienības Tiesa aktīvi izmanto pašierobežošanās iespējas, neatbildot uz daudzām nacionālajām valstīm svarīgu, īpaši Spānijas tiesām aktuālu, tiesību jautājumu pēc būtības, un tas liek domāt par tiesas nogaidīšo pozīciju, lai nākotnē Eiropas tiesībām piedāvātu modernu patērētāju tiesību izpratnes formulējumu. Viennozīmīgi tas ietekmēs arī Latvijas tiesības, taču tas neliedz Latvijas likumdevējam vai pašai tiesu varai jau tagad spert modernu un inovatīvu tiesisko soli pretī efektīvākai patērētāju tiesību aizsardzībai negodīgas komercprakses jomā.

<sup>15</sup> Minēto, cita starpā, apstiprina to Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta izskatīto lietu saraksts, kas attiecas uz patērētāju tiesību aizsardzību, kur pārsvarā visas lietas ir saistītas ar patērētāju līgumu noteikumu netaisnīguma vērtējumu. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/pateretaju-tiesibu-aizsardziba> [aplūkots 19.02.2019.].

<sup>16</sup> EST 19.09.2019. spriedums lietā C-109/17 *Bankia S. A. v. Juan Carlos Marí Merino, Juan Pérez Gavilán, María de la Concepción Marí Merino*.

## 2. Eiropas Savienības Tiesas nogaidošās pozīcijas atblāzma Latvijas tiesu praksē

Nenoteiktība Eiropas Savienības tiesību līmenī ir atblāzmojusies Latvijas tiesu praksē, radot interesantu tiesisko situāciju. Proti, 2017. gada 7. septembrī Patērētāju tiesību aizsardzības centrs pieņēma Lēmumu patērētāju kolektīvo interešu pārkāpuma lietā Nr. 22-pk, kurā secināja, ka zemes īpašnieka komercprakse, pieprasot no dzīvokļu īpašniekiem gandrīz desmit gadus vecu zemes nomas maksu un neievērojot Komerclikuma 406. pantā noteikto komercdarījuma saistību noilguma termiņu, ir negodīga.<sup>17</sup> 2018. gada 21. decembrī Administratīvajā rajona tiesā tika skatīta lieta pēc zemes īpašnieka pieteikuma par minētā lēmuma atcelšanu. Tiesa lēma pieteikumu noraidīt, pievienojoties Patērētāju tiesību aizsardzības centra argumentiem.<sup>18</sup> Savukārt citā lietā Latvijas Republikas Senāts ar 2018. gada 6. decembra spriedumu SKC-292/2018 secināja, ka Latvijā nav rakstītas tiesību normas, kas paredzētu tiesas kompetenci pēc savas ierosmes vērtēt to, vai pret patērētāju vērstajai prasībai nav iestājies noilgums. Tiesa norādīja, ka tiesas rīcībā nav *ex officio* vērtēšanai vajadzīgā juridiskā pamatojuma, lai apsvērtu iespējas ierobežot sacīkstes principu par labu vienai no pusēm – patērētājam.<sup>19</sup> Tādējādi no iepriekš minētā secināms, ka līdzīgu faktisko apstākļu gadījumos komercprakses īstenotajam praksē ir pienākums ievērot noilguma termiņu, kaut arī patērētājs uz to nav norādījis (pretējā gadījumā tā būtu vērtējama kā negodīga komercprakse,<sup>20</sup> par kuras īstenošanu komercprakses īstenotajam var tikt piemērota soda nauda līdz pat 100 000 EUR), bet tiesām nav tiesību lietas ietvaros piemērot noilgumu, ja patērētājs to nav lūdzis darīt. Ņemot vērā Latvijā valdošo dabisko tiesību skolas izpratni un no suverēna gribas izrietošo taisnīguma principu, šāda veida situācija, kas pie vienādiem apstākļiem patērētājiem var radīt dažādas juridiskas sekas, nav vērtējama kā taisnīga. Proti, pašreizējā tiesu praksē tiek atzīts, ka Civilprocesa likumā nostiprinātais sacīkstes princips dominē pār vispārīgajiem tiesību principiem (taisnības principu), un tiesai pat sabiedriski nozīmīgās lietās nav tiesību novērst acīmredzamu patērētāju tiesību pārkāpumu, kura novēršana, iespējams,

<sup>17</sup> Patērētāju tiesību aizsardzības centra 07.09.2017. lēmums Nr. 22-pk. Pieejams: [http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/pilsetas\\_zemes\\_dienests\\_07092017\\_izraksts.pdf](http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/pilsetas_zemes_dienests_07092017_izraksts.pdf) [aplūkots 19.02.2019.].

<sup>18</sup> Administratīvās rajona tiesas 21.12.2018. spriedums lietā Nr. A42-00985-18/3. Nav stājies spēkā (pārsūdzēts). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 19.02.2019.].

<sup>19</sup> Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 06.12.2018. spriedums lietā Nr. SKC-292/2018. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatūra/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2018> [aplūkots 19.02.2019.].

<sup>20</sup> Tomēr Administratīvās rajona tiesas 21.12.2018. spriedums lietā Nr. A42-00985-18/3 nav stājies spēkā; autore uzskata, ka automātiska noilguma termiņa neievērošana pret patērētāju var tikt vērtēta kā negodīga komercprakse, taču raksta ierobežotā apjoma un mērķa dēļ šis tiesību jautājums netiks analizēts plašāk. Vienlaikus lasītāju pārdomām un diskusijām vēršama uzmanība uz starpkaru Latvijas laika jurista A. Burtņieka norādīto (viņš strādājis tiesu resorā un advokatūrā), proti, ka sacīkstes principam ir arī savas ēnas puses, jo saskaņā ar publiskām interesēm iespējama tikai tad, ja abas puses ir spēkos līdzīgas. Ēnu met pati dzīve savā daudzveidībā, kas izpaužas individu garīgās attīstības un saimnieciskā stāvokļa dažādībā. Pastāvot šādai nevienlīdzībai, sacīkstes princips var dot uzvaru netaisnībai pār taisnību, viltībai un izveicībai pār vientiesību un bagātībai pār nabadzību. Ne bez pamata latviešiem ir sakāmvārds: “Ar stipru neej lautzies, ne ar bagātu tiesāties.” (Burtņieks A. Sacīkstes princips civilprocesā no tiesību statistikas viedokļa. Jurists, 01.01.1940., Nr. 1. Pieejams: [http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:p\\_001\\_juri1940n01|article:DIVL146|issueType:P](http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html?lang=fr#panel:pa|issue:p_001_juri1940n01|article:DIVL146|issueType:P) [aplūkots 21.01.2019.]. A. Burtņieks savu ideju aizguvis no prof. Dr. iur. V. Bukovska).

diametrāli mainītu tiesas strīda gala risinājumu un tiesisko, ekonomisko stabilitāti valstī un sabiedrībā.

Attiecībā uz paštrinātām tiesas procedūrām Eiropas Savienības Tiesas ģenerāladvokāts Nilss Vāls (*Nils Wahl*) Eiropas Savienības Tiesas lietā C-109/17 ir norādījis, ka no Negodīgas komercprakses direktīvas izriet – paštrinātu procedūru ir paredzēts izmantot tikai gadījumos, kad tiesas tiek aicinātas likt pārtraukt pastāvošu negodīgu komercpraksi, nevis gadījumos, kad negodīga komercprakse tiek vērtēta *ex post*.<sup>21</sup> Ja automātiska noilguma termiņa neievērošana pret patērētāju ir vērtējama kā negodīga komercprakse, tad šāda veida komercprakse ir uzskatāma par pastāvošu un tiesai, lietā konstatējot faktiskos un juridiskos apstākļus, ir pienākums novērst šo negodīgo komercpraksi un, vērtējot lietas apstākļus kopumā, pieņemt pušu starpā taisnīgu, nevis formālu lēmumu. Līdz ar to rodas jautājums – vai tas, ka nacionālajās tiesībās nav tiešas procesuālas normas, kura noteiktu tiesas pienākumu *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību, ir pamats negodīgas komercprakses fakta ignorēšanai tiesu lietās? Proti, vai tiesai ir iespējas vērtēt komercprakses godīgumu pēc savas iniciatīvas, īpaši gadījumos, ja no tā ir atkarīgs lietas iznākums un tas skar sabiedrības intereses, nevis tikai atsevišķa patērētāja intereses. Atbildot uz jautājumu, norādāms, ka šādās situācijās par juridiskā pamatojuma neesamību nav atzīstams tas, ka nacionālajās tiesībās nav iestrādāta tieša un rakstiska tiesību norma par tiesas pienākumu *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību. To pamato Negodīgas komercprakses direktīvas 18. apsvēruma, kas noteic, ka pareizi ir aizsargāt visus patērētājus pret negodīgu komercpraksi. Praksē tiesas parasti ir pēdējā un galīgā institūcija, kur patērētājs vērsas savu tiesību aizsardzībai. Proti, sākotnēji patērētājs mēģina novērst savu tiesību aizskārumu, izmantojot bezmaksas vai lētākus, ātrākus un ne tik juridiski sarežģītus alternatīvos variantus, piemēram, vērsoties valsts tiesībsargājošās iestādēs, ārpustiesas strīdu risināšanas iestādēs. Līdz ar to tieši tiesas ir pēdējais siets, kas izsijā iespējamus tiesību pārkāpumus, ko patērētājs nav spējis novērst ar alternatīviem līdzekļiem. Ja tiesas lēmums nav taisnīgs vai arī no tiesas puses tiek ignorēts konstatējams patērētāju tiesību pārkāpums, tad šī netaisnība paliek virmojot Latvijas tiesību kultūrtelpā un sabiedrības tiesiskajā izpratnē par taisnību. Negodīgas komercprakses direktīva ir pārņemta Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā, līdz ar to tiesai ir pienākums *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību, ja tās rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums, īpaši tas attiecas uz sabiedriski nozīmīgām lietām.

Pašlaik Latvijas tiesību praksē un doktrīnā attiecībā uz negodīgu komercpraksi ir izkristalizējušās un ir akceptētas šādas galvenās tēzes: 1) patērētājs ir ekonomiski vājākā puse salīdzinājumā ar tirgotāju; 2) patērētājs ir īpaši jāaizsargā (piemēram, izstrādājot normatīvo regulējumu), lai novērstu patērētāja un tirgotāja starpā valdošo ekonomisko disbalansu; 3) nevienlīdzīgu situāciju starp patērētāju un tirgotāju var izlīdzināt tikai ar pozitīvu iejaukšanos no neitrālu personu puses, piemēram, tiesas vai citu valsts iestāžu. Ņemot vērā pasaules un Eiropas tiesību praksi, minētais apliecina, ka Latvijas tiesību telpā šai jomā vēl gaidāmas daudzas pārmaiņas. Prognozējams, ka negodīgas komercprakses aizlieguma institūta izpratnes

<sup>21</sup> Ģenerāladvokāta N. Vāla 21.03.2018. secinājumi EST 19.09.2019. lietā C-109/17 *Bankia SA v. Juan Carlos Marí Merino, Juan Pérez Gavilán, María de la Concepción Marí Merino*. Pieejams: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=200487&pageIndex=0&doclang=LV&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7500162#Footref33> [aplūkots 19.02.2019.].



transformācija visvairāk skars tieši tiesu kā pašlaik vispasīvāko valsts varas atzaru minētā institūta izpratnes maiņā atbilstoši mūsdienu sabiedrības tiesiskajai un praktiskajai nepieciešamībai.

Latvijas faktiskā situācija – nespēja nodrošināt efektīvus un piemērotus tiesiskos aizsardzības līdzekļus negodīgas komercprakses apkarošanai,<sup>22</sup> Latvijā dominējošās dabiskās tiesību skolas izpratne, vispārīgo tiesību principu pārākuma pār rakstītajām tiesību normām koncepcija, valdošā tiesību kultūra un tradīcijas, tiesību modernizācijas tendences (tai skaitā diskusijas par nepieciešamību ierobežot sacīkstes principa absolūtismu<sup>23</sup>) un Eiropas patērētāju tiesību attīstības virziens – norāda, ka Latvijas tiesiskās sistēmas attīstībai un stabilitātei likumdevējam ir nepieciešams dot tiesai nepārprotami normatīvi formulētas tiesības un pat uzlikt pienākumu *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību lietās, ja tiesas rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums. Īpaši svarīgi tas ir sabiedriski nozīmīgās lietās. Kaut arī šāda norāde ierobežotu Civilprocesa likumā noteikto sacīkstes principu, piemērotākā vieta tai būtu Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā kā speciālajā normatīvajā aktā, nevis Civilprocesa likumā.

## Kopsavilkums

1. Globalizācijas procesi, brīvā tirgus ekonomikas un patērētāju kultūras attīstība rada nepieciešamību pēc patērētāja lomas un vietas izpratnes maiņas Latvijas tiesību telpā. Vislētāk un vissmagāk šo pārmaiņu pieņemšanas process notiek tiesību piemērotāju, īpaši tiesu, vidū. Minētais ir novedis pie šajā rakstā analizētās situācijas par tiesas pienākumu *ex officio* izvērtēt komercprakses godīgumu, ja tās rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums.
2. Pašreizējā Latvijas tiesību telpā vispārīgi ir akceptētas šādas patērētāju tiesību izpratnes novitātes negodīgas komercprakses jomā: 1) patērētājs ir ekonomiski vājākā puse salīdzinājumā ar tirgotāju; 2) patērētājs ir īpaši jāaizsargā (piemēram, izstrādājot normatīvo regulējumu), lai novērstu patērētāja un tirgotāja starpā valdošo ekonomisko disbalansu; 3) nevienlīdzīgu situāciju starp patērētāju un tirgotāju var izlīdzināt tikai ar pozitīvu iejaukšanos no neitrālu personu puses, piemēram, tiesas vai citu valsts iestāžu. Šo juridisko aspektu atzišana uzliek par pienākumu turpināt attīstīt negodīgas komercprakses tiesiskās izpratnes modernizāciju.
3. Direktīva 93/13/EEK neparedz skaidru un nepārprotamu norādi par to, ka nacionālajām tiesām ir pienākums *ex officio* izvērtēt ar patērētāju noslēgtā līguma noteikumu godīgumu. Minētās direktīvas konkretizācijas labad Eiropas Savienības Tiesa bija spiesta ar savu judikatūru sniegt dalībvalstīm konkrētu norādi par Direktīvas 93/13/EEK tulkojumu. Proti, nacionālajām tiesām ir ne

---

<sup>22</sup> Šo problēmjautājumu autore ir analizējusi rakstā: Dāvida Z. Patērētāju tiesību aizsardzības līdzekļu pieejamības un efektivitātes problemātika negodīgas komercprakses jomā. The problem of the availability and efficiency of consumer remedies in the field of unfair commercial practices. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 124.–128. lpp.

<sup>23</sup> Piemēram: Ose D. Pierādījumi un pierādīšana civilprocesā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2013.

tikai tiesības, bet arī pienākums *ex officio* izvērtēt ar patērētāju noslēgtā līguma noteikumu godīgumu, ja to rīcībā ir juridiskais un faktiskais pamatojums.

4. Direktīvas 93/13/EEK regulējumā par nacionālo tiesu pienākumu *ex officio* izvērtēt ar patērētāju noslēgtā līguma noteikumu godīgumu konkretizācijas situācijas *déjà vu* iezīmējas arī attiecībā uz Negodīgas komercprakses direktīvas regulējumu. Proti, arī Negodīgas komercprakses direktīvā nav skaidri noteikts, ka nacionālajām tiesām ir tiesības un pienākums *ex officio* izvērtēt komercprakses godīgumu, ja to rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums.
5. Līdz šim Eiropas Savienības Tiesa ir izmantojusi pašierobežošanās tiesības un nav devusi dalībvalstīm atbildi uz minēto jautājumu pēc būtības. Taču saskaņā ar Eiropas Savienības tiesu praksi jau tagad nacionālo valstu, tai skaitā Latvijas, tiesu tiesnešiem ir jābūt pietiekamām zināšanām, lai nepieciešamības gadījumā pēc savas iniciatīvas, izvērtējot līguma noteikumu godīgumu, varētu pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību, ja tiesas rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums.
6. Saskaņā ar Direktīvu 93/13/EEK un Negodīgas komercprakses aizlieguma likumu Latvijas tiesām ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību, ja to rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums, īpaši tas attiecas uz sabiedriski nozīmīgām lietām. Līdz ar to tiesai, lai izmantotu šīs tiesības, juridiski nav nepieciešama tieša rakstiska procesuālā norma, kas šādas tiesības un pienākumu paredzētu, piemēram, Civilprocesa likumā. Taču, ņemot vērā Latvijas tiesu praksi, praktiski ir nepieciešama nepārprotama likumdevēja norāde par tiesas pienākumu *ex officio* pārbaudīt negodīgas komercprakses esamību, ja tās rīcībā ir vajadzīgais juridiskais un faktiskais pamatojums. It īpaši aktuāli tas ir sabiedriski nozīmīgu lietu gadījumos. Šāda norāde būtu iekļaujama Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā.



**SEKCIJA**

**“STARPTAUTISKĀS PRIVĀTTIESĪBAS”**

---



# EIROPAS MAKSĀJUMA RĪKOJUMS: SOLĪTAIS UN SKAUDRĀ REALITĀTE

## EUROPEAN PAYMENT ORDER: PROMISES AND SOBERING REALITY

**Inga Kačevska, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētā profesore

**Baiba Rudevska, *Dr. iur.***

Zvērinātu advokātu biroja “BDO Legal”  
vecākā juriste, ārštata konsultante

### Summary

This article is based on a practical case study conducted in four Member States – Germany, Portugal, Romania and Slovenia. The legal analysis has been implemented from the point of view of a Latvian creditor who goes to these four countries in order to start a European Payment Order procedure there. This article shows some real practical problems which occurred in aforementioned procedure. According to the authors, there are two types of problems: 1) those related to inappropriate application of the Regulation No.1896/2006; and 2) those related to application of different national procedural rules of Member States. Unfortunately, after ten years of applying of the Regulation it still fails to achieve its main purpose: to simplify, speed up and reduce the costs of litigation in cross-border cases concerning uncontested pecuniary claims. Consequently, the authors propose some possible legal and administrative solutions.

**Atslēgvārdi:** Eiropas maksājuma rīkojums, Regula Nr. 1896/2006, tiesu izdevumi, dokumentu izsniegšanas regula

**Keywords:** European Payment Order, Regulation No. 1896/2006, court fees, Service of Documents Regulation

### Ievads

2006. gada 12. decembrī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1896/2006, ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru<sup>1</sup> (turpmāk – Regula Nr. 1896/2006 vai regula), un to sāka piemērot no 2008. gada 12. decembra. Ir pagājuši desmit gadi kopš šīs regulas piemērošanas sākuma, tādēļ tagad būtu īstais brīdis atskatīties uz tās darbību un izvērtēt, vai šo desmit gadu

<sup>1</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1896/2006 (2006. gada 12. decembris), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis (turpmāk – OV), 30.12.2006., L 399, 1.–32. lpp.

laikā ir sasniegti tās galvenie mērķi: vienkāršot, paātrināt un samazināt tiesāšanās izdevumus pārrobežu lietās par neapstrīdētiem finanšu prasījumiem, kā arī izveidot vienotu ātru un efektīvu mehānismu, lai visā Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) atgūtu neapstrīdētus finanšu prasījumus.<sup>2</sup>

Šajā rakstā autore izmantos prakses gadījumus, kuros Latvijas kreditors (ar Latvijā esoša pārstāvja starpniecību) iesniedza Eiropas maksājuma rikojuma (turpmāk – EMR) pieteikumus četrās valstīs – Vācijā, Portugālē, Slovēnijā un Rumānijā. Visās šajās lietās kreditors minētajās valstīs piegādāja preces parādniekiem, kuri samaksu tā arī neveica. Saskaņā ar Regulas Nr. 1215/2012<sup>3</sup> 4. panta pirmo daļu un 7. panta pirmās daļas b) apakšpunkta otro ievilkumu visās norādītajās lietās starptautiskā jurisdikcija ir tām dalībvalstīm,<sup>4</sup> kur atrodas atbildētājs (parādnieks) un kur piegādāja preci.<sup>5</sup>

Raksta struktūra atbilst divu konstatēto problēmu līmeņiem: 1) problēmas, kas izriet no regulas nepareizas piemērošanas, un 2) problēmas, kas saistītas ar ārpus regulas tiesisko regulējumu. Katrā no šīm daļām autore apskatīs un analizēs praktiskās problēmas, kā arī piedāvās to risinājumus (galvenā pielietotā zinātniskā metode – indukcijas metode).

Diemžēl raksta ļoti ierobežotā apjoma dēļ tajā iespējams analizēt tikai dažas no autoru atklātajām daudzajām praktiskajām problēmām.

## 1. Problēmas, kas izriet no Regulas Nr. 1896/2006 nepareizas piemērošanas

**Praktiskā situācija.** Latvijā esošs prasītājs 2017. gada 19. decembrī kompetentajai Slovēnijas tiesai nosūtīja EMR pieteikumu. Par tā likteni prasītājs un viņa pārstāvis vairākus mēnešus neko nezināja. Tikai iesaistot Slovēnijas advokātu biroju, izdevās noskaidrot, ka Slovēnijas tiesā pieteikums saņemts astotajā dienā pēc tā izsūtīšanas no Latvijas. Gandrīz septiņus mēnešus pēc pieteikuma izsūtīšanas prasītāja pārstāvis no Slovēnijas tiesas beidzot saņēma pirmo ziņu – slovēņu valodā sastādītu lēmumu par tiesvedības izbeigšanu, jo strīds neesot pakļauts tiesai. Vienlaicīgi tiesa informēja, ka tā pārsūtījusi dokumentus “kompetentajai apgabaltiesai”.<sup>6</sup>

Slovēnijas tiesa šo savu slovēņu valodā esošo lēmumu nosūtīja Latvijā esošam prasītājam un tā pārstāvim (katram atsevišķi ar piecu mēnešu starpību), izmantojot Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (EK) Nr. 1393/2007 par tiesas un ārpustiesas civillietu vai komerclietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (“dokumentu izsniegšana”), ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1348/2000<sup>7</sup> (turpmāk – DIZR), 4. panta 3. punktā noteikto tiesas dokumentu pārsūtīšanas kārtību tiesiskās

<sup>2</sup> Regulas Nr. 1896/2006 mērķi ir formulēti tās preambulas 9. un 29. apsvērumā, kā arī 1. panta 1. punktā.

<sup>3</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komerclietās. OV, 20.12.2012., L 351, 1.–32. lpp.

<sup>4</sup> Vācijā EMR pieteikumus skata tikai viena tiesa – Berlīnes Vedingas rajona tiesa (*Amtsgericht Wedding in Berlin – Europäisches Mahngericht Deutschland*). Tas pats ir Portugālē – vienīgā tiesa ir Porto Komerctiesa (*Juízo Central Cível do Tribunal da Comarca do Porto*).

<sup>5</sup> Sk. Regulas Nr. 1896/2006 6. pantu.

<sup>6</sup> Sk. Slovēnijas tiesas 18.04.2018. lēmumu.

<sup>7</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 1393/2007 (2007. gada 13. novembris) par tiesas un ārpustiesas civillietu vai komerclietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (“dokumentu izsniegšana”) un ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1348/2000. OV, 10.12.2007., L 324, 79.–120. lpp.

palīdzības ceļā. Salīdzinājumam: Vācijas, Portugāles un Rumānijas tiesas visus ar EMR procedūru saistītos dokumentus Latvijā esošam prasītājam sūtīja pa pastu (parasti ierakstītā vēstulē ar saņemšanas apstiprinājumu, izņemot Vācijas tiesu, kas izmanto vienkāršu pasta sūtījumu).

Saskaņā ar Regulas Nr. 1896/2006 27. pantu regula neskar DIZR piemērošanu. Tas nozīmē, ka 27. pants saprotams kā norāde uz DIZR piemērošanu tiesas dokumentu izsniegšanas jautājumos. Pirmajā brīdī var šķist, ka DIZR nebūtu jāpiemēro, jo Regula Nr. 1896/2006 pati paredz minimālos standartus dokumentu izsniegšanā atbildētājam (sk. regulas 13.–14. p.). Taču gluži tā tas nav.

- 1) Regulas Nr. 1896/2006 13.–14. pantā noteiktie minimālie standarti nav uzskatāmi par tieši piemērojamām normām pārrobežu dokumentu izsniegšanā; tie tikai nosprauž noteiktu standartu.<sup>8</sup>
- 2) Regulas Nr. 1896/2006 13.–14. pantā ietvertajos minimālajos standartos ir norādīts, ka “EMR var piegādāt atbildētājam saskaņā ar tās valsts tiesību aktiem, kurā jāveic piegāde [...]”. DIZR nav minēta. Taču tas nenozīmē, ka tā nav piemērojama – arī DIZR 7. panta 1. punkts skaidri norāda uz “tās valsts tiesību aktiem, kurā jāveic piegāde”. Piemēram, spriedumā lietā C-21/17 *Catlin Europe* Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) noteica, ka EMR atbildētājam jāizsniedz saskaņā ar DIZR, vienlaicīgi ievērojot minimālos standartus.<sup>9</sup>
- 3) Minimālie standarti ir paredzēti tikai a) EMR izsniegšanai un b) tikai atbildētājam. Taču praksē EMR procesos tiesas dokumenti (vēstules, lēmumi, standarta veidlapas) ir jānosūta arī prasītājam. Jākonstatē, ka Regula Nr. 1896/2006 šo jautājumu vispār nerisina, un tādēļ var uzskatīt, ka minimālie standarti neattiecas uz tiesas dokumentu izsniegšanu prasītājam. Šis jautājums ir atstāts vai nu dalībvalstu nacionālajiem likumiem (sk. Regulas Nr. 1896/2006 26. p.), vai DIZR (sk. Regulas Nr. 1896/2006 27. p.). Protams, ES civiltiesiskajā telpā pārrobežu tiesas dokumentu izsniegšanai piemērojama DIZR,<sup>10</sup> kas ir pārāka par nacionālajiem likumiem.<sup>11</sup> Turpretī, ja prasītājam vai atbildētājam dokumenti jāizsniedz tajā pašā valstī, kur notiek EMR process, tad piemērojami šīs dalībvalsts nacionālajās tiesībās noteiktie izsniegšanas noteikumi (attiecībā uz atbildētāju tie jākombinē ar Regulā Nr. 1896/2006 ietvertajiem minimālajiem standartiem).
- 4) Jāņem vērā, ka DIZR paredz divu veidu dokumentu izsniegšanas mehānismus: a) tiesiskās palīdzības ceļā (4. p.) un b) izsniedzot tieši (12.–15. p.),<sup>12</sup> tai skaitā izmantojot pasta pakalpojumus<sup>13</sup> (14. p.).

<sup>8</sup> Rauscher T. (Hrsg.). *Europäisches Zivilprozess- und Kollisionsrecht EuZPR / EuIPR: Kommentar*. EG-MahnVO. Gruber U. P. (Art. 12). München: Sellier, 2010, S. 337; sk. arī EST 04.09.2014. spriedumu apvienotajās lietās C-119/13 un C-120/13 *eco cosmetics*, paras. 37, 43, kā arī: Kormann J. M. *Das neue Europäische Mahnverfahren im Vergleich zu den Mahnverfahren in Deutschland und Österreich*. Jena: JWV, 2007, S. 131–132.

<sup>9</sup> EST 06.09.2018. spriedums lietā C-21/17 *Catlin Europe*, paras. 40, 48.

<sup>10</sup> Rauscher T. 2010, S. 337.

<sup>11</sup> *Encyclopedia of Private International Law*. Basedow J., Rühl G., Ferrari F., Pedro de Miguel Asensio (eds.). Vol. 2. Hau W., Service of Documents. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, p. 1629.

<sup>12</sup> *Ibid.*

<sup>13</sup> Šādi saraksti veic un savus dokumentus sūta Portugāles, Vācijas un Rumānijas tiesas. Jāatzīmē, ka Vācijas tiesa sūta vienkāršā pasta sūtījumā (nevis ierakstītā vēstulē ar saņemšanas apstiprinājumu, kā to paredz DIZR 14. p.).



- 5) Attiecībā uz dažādu tiesas dokumentu izsniegšanu atbildētājam vai prasītājam tomēr būtu jāraugās uz izsniedzamā dokumenta veidu. Vissvarīgākais no tiem ir EMR, kura adresāts ir atbildētājs un kura piegādāšanas mehānismam veltīts Regulas Nr. 1896/2006 12. panta 5. punkts. Savukārt pārējiem tiesas dokumentiem (vēstulēm, rēķiniem, procesuāliem lēmumiem) ir mazāk svarīga nozīme, tādēļ to izsniegšanā nav jāievēro minimālie standarti un tos var piegādāt pasta sūtījuma veidā (DIzR 14. p.). Tā kā viens no Regulas Nr. 1896/2006 mērķiem ir procesa ātrums, tad pareizi izraudzīts dokumentu izsniegšanas veids ir ļoti svarīgs, lai ietaupītu laiku.

Līdz ar to Slovēnijas tiesai formāli bija tiesības nosūtīt savu lēmumu izsniegšanai Latvijā esošam prasītājam, izmantojot DIzR 4. pantā paredzēto mehānismu – tiesisko palīdzību. Taču tiesa neņēma vērā sava procesuālā lēmuma svarīguma pakāpi; tā šo dokumentu varēja sūtīt ar pasta starpniecību (DIzR 14. p.), tādējādi ietaupot laiku.

Rezultātā jāsecina, ka Regula Nr. 1896/2006 dokumentu pārrobežu izsniegšanā paredz diezgan sarežģītu tiesisko mehānismu, kas no piemērotāja prasa ļoti labas zināšanas tiesību normu interpretācijā (kombinējot divas regulas un valstu nacionālos likumus;<sup>14</sup> sk. iepriekš). Šāda situācija ir uzskatāma par pārāk sarežģītu, kas praksē spēj izraisīt dažādas problēmas,<sup>15</sup> kuras jau parādījās gan EST lietā C-21/17 *Catlin Europe*, gan arī aplūkotajā Slovēnijas tiesas gadījumā. Autores uzskata, ka, ņemot vērā iepriekš minēto, šo problēmu varētu atrisināt, padarot skaidrāku Regulā Nr. 1896/2006 esošo normatīvo regulējumu, un tādēļ piedāvā 1. tabulā minētos grozījumus un papildinājumus.

#### 1. tabula. Regulas Nr. 1896/2006 papildinājumi

Regulas Nr. 1896/2006 pašreizējā redakcija	Regulas Nr. 1896/2006 piedāvātā redakcija
<p><b>12. panta 5. punkts</b></p> <p>“5. Tiesa<sup>16</sup> nodrošina, ka rīkojumu piegādā atbildētājam saskaņā ar valsts tiesību aktiem, ievērojot minimālos standartus, kas noteikti 13., 14. un 15. pantā.”</p>	<p><b>12. panta 5. punkts</b></p> <p>“5. Tiesa nodrošina, ka <b>citā dalībvalstī esošam</b> atbildētājam rīkojumu piegādā saskaņā ar <b>Regulu Nr. 1393/2007, bet tiesas valstī esošam atbildētājam – saskaņā ar tiesas valsts</b> tiesību aktiem. <b>Abos iepriekš minētajos gadījumos vienlaicīgi jāievēro</b> minimālie standarti, kas noteikti 13., 14. un 15. pantā.”</p>

<sup>14</sup> Par to sīkāk sk.: Rudevskā B. Quality of Legal Regulation of Minimum Procedural Standards in European Procedures of Enforcement of Decisions: A Critical Analysis. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Rīga: University of Latvia Press, 2012, p. 629.

<sup>15</sup> Sk.: Velicogna M., Lupo G., Ontanu E. A. Simplifying access to justice in cross-border litigation, the national practices and the limits of the EU procedures. The example of the service of documents in the order for payment claims, p. 26. Pieejams: <https://ssrn.com> [aplūkots 07.04.2019.].

<sup>16</sup> Juridiskajā literatūrā notiek diskusija par to, ka formulējums “Tiesa nodrošina, ka rīkojumu piegādā atbildētājam [...]” praksē rada problēmas ar tām dalībvalstīm (piemēram, Franciju), kuru nacionālie likumi noteic, ka par tiesas dokumentu piegādāšanu atbildētājam ir jārūpējas prasītājam (nevis tiesai). Tas šajās dalībvalstīs sarežģī, pagarina un sadārdzina EMR procesus. Tādēļ autores no savas puses iesaka papildus apsvērt iespēju Regulas Nr. 1896/2006 12. panta 5. punktā iekļaut arī grozījumu šādā redakcijā: “Tiesa piegādā rīkojumu atbildētājam [...]”, tādējādi autonomi uzliekot visu dalībvalstu tiesām šo EMR pieteikuma piegādes pienākumu. Par šo problēmu sīkāk sk.: Velicogna M., Lupo G., Ontanu E. A. Simplifying access to justice in cross-border litigation, the national practices and the limits of the EU procedures, pp. 19–22, 26–27, 31.

1. tabulas turpinājums

<p><b>13. pants</b></p> <p>“Eiropas maksājuma rīkojumu var piegādāt atbildētājam saskaņā ar tās valsts tiesību aktiem, kurā jāveic piegāde, izmantojot vienu no šīm metodēm: [..]”</p>	<p><b>13. pants</b></p> <p>“Eiropas maksājuma rīkojumu <b>citā dalībvalstī esošam</b> atbildētājam piegādā saskaņā ar <b>Regulu Nr. 1393/2007</b>. Ja atbildētājs atrodas valstī, kurā izskata pieteikumu Eiropas maksājuma rīkojumam, tad Eiropas maksājuma rīkojumu viņam piegādā saskaņā ar tiesas valsts tiesību aktiem. Neatkarīgi no atbildētāja atrašanās vietas valsts, piegāde vienlaicīgi jāveic, izmantojot vienu no šīm metodēm: [..]”</p>
<p><b>14. pants</b></p> <p>“Eiropas maksājuma rīkojumu var arī piegādāt atbildētājam saskaņā ar tās valsts tiesību aktiem, kurā jāveic piegāde, izmantojot vienu no šīm metodēm: [..]”</p>	<p><b>14. pants</b></p> <p>“Eiropas maksājuma rīkojumu <b>citā dalībvalstī esošam</b> atbildētājam piegādā saskaņā ar <b>Regulu Nr. 1393/2007</b>. Ja atbildētājs atrodas valstī, kurā izskata pieteikumu Eiropas maksājuma rīkojumam, tad Eiropas maksājuma rīkojumu viņam piegādā saskaņā ar tiesas valsts tiesību aktiem. Neatkarīgi no atbildētāja atrašanās vietas valsts, piegāde vienlaicīgi jāveic, izmantojot arī vienu no šīm metodēm: [..]”</p>
<p><b>27. pants</b></p> <p>“Šī regula neskar Padomes Regulas (EK) Nr. 1348/2000 (2000. gada 29. maijs) par tiesas un ārpustiesas civillietu un komercietu dokumentu izsniegšanu Eiropas Savienības dalībvalstīs piemērošanu.”</p>	<p><b>27. pants</b></p> <p>“1. Šī regula neskar Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (EK) Nr. 1393/2007 (2007. gada 13. novembris) par tiesas un ārpustiesas civillietu un komercietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (“dokumentu izsniegšana”), ar ko atceļ Padomes Regulu (EK) Nr. 1348/2000, piemērošanu.</p> <p>2. Piegādājot citā dalībvalstī esošam atbildētājam Eiropas maksājuma rīkojumu, piemēro Regulu Nr. 1393/2007, vienlaicīgi ievērojot 13., 14. un 15. pantā noteiktos minimālos standartus.</p> <p>3. Piegādājot citā dalībvalstī esošam prasītājam tiesas dokumentus, piemēro Regulu Nr. 1393/2007, izvēloties pēc iespējas ātrāko dokumentu piegādes veidu.”</p>

Vienlaikus jāatzīmē, ka ES institūcijas ir izstrādājušas priekšlikumu DIZR uzlabošanai, tajā paredzot veidus, kā ātrāk izsniegt dokumentus.<sup>17</sup> Tā kā lielākā daļa dokumentu prasītājam EMR procedūrā tiek sūtīti pa pastu (DIZR 14. p.), tad šajā kārtībā turpmāk paredzēti uzlabojumi: pasta pakalpojumu sniedzējiem, izsniedzot dokumentus pa pastu saskaņā ar DIZR, būs jāizmanto īpašs paziņojums – apstiprinājums par saņemšanu (kas būs iekļauts jaunajā IV pielikumā). Paredzēta arī dokumentu elektroniskas izsniegšanas iespēja.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regula, ar ko groza Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 1393/2007 par tiesas un ārpustiesas civillietu vai komercietu dokumentu izsniegšanu dalībvalstīs (“dokumentu izsniegšana”). COM(2018)379 final, 31.05.2018.

<sup>18</sup> Ibid.

## 2. Problēmas, kas saistītas ar ārpus Regulas Nr. 1896/2006 tiesisko regulējumu

Šajā nodaļā autore apskatīs dažas problēmas, kas saistītas ar jomām, kuras Regula Nr. 1896/2006 pati neregulē, bet atstāj valstu nacionālo tiesību ziņā. Viena no tām ir ar tiesas izdevumu aprēķināšanu un samaksu saistītā problemātika. Savukārt otrs problēmu loks ir saistīts ar dažādiem sarežģījumiem, kas izriet no dalībvalstu nacionālo likumu īpatnībām.

**Pirmā praktiskā situācija.** Saskaņā ar Regulas Nr. 1896/2006 25. panta 2. punktu šajā regulā tiesas izdevumi ietver nodevas un maksas, kuras maksājamas tiesai un kuru summa ir noteikta saskaņā ar valsts tiesību aktiem.<sup>19</sup> Kā redzams, visus ar tiesas izdevumiem saistītos jautājumus regula atstāj dalībvalstu nacionālo procesuālo tiesību ziņā (sk. arī regulas 26. p.). Tas nozīmē, ka attiecībā uz tiesas izdevumiem EMR procesos pastāv 27 dažādi tiesiskie regulējumi. Taču, pieteicējam iesniedzot citā valstī EMR pieteikumu, jautājumi par tiesu izdevumu apmēru, tiesu bankas kontiem, kuros iemaksājamas valsts nodevas, un maksāšanas kārtību (piemēram, ar pārskaitījumu, ar kredītkarti utt.) ir ļoti aktuāli. Viņam ir jāapsver, cik maksās konkrētais EMR process.

Piemēram, praktiskajā rokasgrāmatā “Par Eiropas maksājuma rīkojuma procedūras regulas piemērošanu” teikts tikai tas, ka “nereti, iesniedzot attiecīgai tiesai pieteikumu, ir jāmaksā arī nodeva”. Tālāk dota saite uz e-tiesiskuma portālu (turpmāk – *E-Justice*<sup>20</sup>).<sup>21</sup>

Lai gan *E-Justice* ir paredzēts, ka visās ES oficiālajās valodās (arī latviešu) var atrast informāciju par valsts nodevu aprēķināšanas kārtību, diemžēl autore to varēja atrast tikai par Vāciju, Rumāniju un Slovēniju, par kurām informācija sniegta attiecīgi tikai vācu, rumāņu un slovēņu valodā. Savukārt par Portugāli informācijas nav vispār. Piemēram, *E-Justice* par Rumāniju parādījās valsts nodevas aprēķina mehānisms, kura rezultātā autore nonāca pie summas (1134,70 RON), kas nesakrīta ar Rumānijas tiesas vēlāk norādīto valsts nodevas apmēru (200 RON).<sup>22</sup>

Tomēr ne tikai valsts nodevu aprēķināšanas kārtība sagādā problēmas – *E-Justice* vietnē nekur nav paredzēta un tādēļ nav atrodama informācija par tiesu banku kontiem, kuros jāieskaita valsts nodeva. Tādēļ prasītājam nekas cits neatliek kā nosūtīt EMR pieteikumu un gaidīt ziņas no ārvalsts tiesas. Praksē tiesu rīcība ir ļoti dažāda. Piemēram, Vācijas gadījumā autore nosūtīja Berlīnes Vedingas rajona tiesai lūgumu sniegt informāciju gan par konkrētu valsts nodevas apmēru, gan arī banku rekvizītiem. Vācijas tiesa šādu informāciju atsūtīja. Taču sarakste ar tiesu prasīja papildu laiku – 22 dienas, kas neatbilst vienam no

<sup>19</sup> Saskaņā ar Regulas Nr. 1896/2006 preambulas 26. apsvērumu “tiesas izdevumiem”, uz kuriem attiecas 25. pants, nebūtu jāietver, piemēram, advokātu honorārus vai tādas dokumentu piegādes izmaksas, ko veic cita iestāde, kura nav tiesa.

<sup>20</sup> *E-Justice* portāls. Pieejams: <https://e-justice.europa.eu/>

<sup>21</sup> Praktiskā rokasgrāmata “Par Eiropas maksājuma rīkojuma procedūras regulas piemērošanu”. Eiropas Komisija. Tieslietas. 2011, 17. lpp. Pieejams: [https://e-justice.europa.eu/content\\_order\\_for\\_payment\\_procedures-296-lv.do](https://e-justice.europa.eu/content_order_for_payment_procedures-296-lv.do) [aplūkots 03.02.2019.].

<sup>22</sup> Ja pārvēršam prasības summu 4422,50 EUR Rumānijas lejās (RON), tad iegūstam 20 594,13 RON. Valsts nodeva ir 355 RON plus 5%, kas pārsniedz 5000 RON. Formula 20 594,13 RON – 5000 RON = 15 594,13. 5% no 15 594,13 RON = 779,70 RON + 355 RON = **1134,70 RON (aprēķinātā un maksājamā valsts nodeva)**. Taču realitātē Rumānijas tiesa prasītājam noteica valsts nodevu **200 RON**.

regulas mērķiem – paātrinātai procedūras norisei.<sup>23</sup> Slovēnijas situācijā 1 gada un 3 mēnešu laikā EMR process vēl pat nav sācies (prasītājs nav informēts par valsts nodevas apmēru un tiesas bankas kontu). Līdzīgi ir ar Rumāniju – lai gan prasītājs beidzot ir uzzinājis valsts nodevas apmēru, viņam uz vairākiem pieprasījumiem sešu mēnešu laikā joprojām nav sniegta informācija par Bukarestes tiesas bankas kontu, kurā ieskaitāma šī summa. Savukārt Portugāles tiesas izrakstītais rēķins (ar norādītu maksājuma mērķi un kontiem) tika saņemts pa pastu vienkāršā vēstulē nedēļas laikā no pieteikuma iesniegšanas dienas. Kā redzams, praksē vislabākā saziņa ir ar Vācijas un Portugāles tiesām. Turklāt tieši šajās abās valstīs, kur EMR pieteikumus skata viena konkrēta specializētā tiesa, process notiek ātrāk un profesionālāk. Attiecīgi Rumānijas un Slovēnijas tiesu rīcība vērtējama kā regulas mērķus pārkāpjoša, jo arī no EST sprieduma lietā C-215/11 *Szyrocka*<sup>24</sup> izriet, ka ar tiesas izdevumu aprēķināšanu saistītās procesuālās prasības (un arī tiesas *de facto* rīcība – autoru piezīme) nedrīkst izraisīt nedz pārmērīgi ilgu EMR procedūras pagarinājumu (Slovēnija, Rumānija), nedz arī pieteikuma šāda rīkojuma izdošanai noraidījumu (Rumānijā jau vairākas reizes, jo nav samaksāta valsts nodeva).

Pēc autoru domām, šeit varētu būt divi risinājumu virzieni (sk. 2. tabulu).

## 2. tabula. Risinājumu virzienu izklāsts

Informācijas institucionāla centralizēšana	Informācijas lēģislatīva centralizēšana
<p>1. Izveidot Eiropas tiesiskās sadarbības centrus katrā no ES dalībvalstīm. Šādu ierosinājumu 2007. gada pētījumā par tiesu izmaksu caurskatāmību civillietās ES izteica tā autori. Minētie centri varētu ES iedzīvotājiem sniegt informāciju par ES dalībvalstu tiesību sistēmām. Informācijas ātru apmaiņu nodrošinātu šo centru savstarpējā sadarbība informācijas ieguvē.<sup>25</sup></p> <p>Autores uzskata, ka šādi centri varētu tikt izveidoti vai nu pie tieslietu ministrijām, vai pie augstākajām tiesām, vai specializētajām EMR tiesām (kā Vācijā un Portugālē). Tas darbotos kā palīgorgāns <i>E-Justice</i> (kurā informācija netiek laikus ievietota; tā bieži ir vai nu novecojusi, vai tās nav vispār, vai arī tā izlasāma tikai attiecīgās dalībvalsts valodā, kuru persona nesaprot).</p>	<p>1. Pašā Regulā Nr. 1896/2006 noteikt konkrētu vienotu un nelielu tiesas izdevumu (valsts nodevu) summu<sup>26</sup> (konkrētā summā vai procentos no prasības summas) un izveidot papildu pielikumu, kurā būtu norādīti tiesas izdevumu samaksai paredzētie tiesu banku konti katrā no dalībvalstīm.</p>

<sup>23</sup> Sk. Regulas Nr. 1896/2006 preambulas 9. apsvērumu un 1. panta 1. punkta a) apakšpunktu.

<sup>24</sup> EST 13.12.2012. spriedums lietā C-215/11 *Szyrocka*, para. 35.

<sup>25</sup> Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union. Final Report. European Commission, 2007, p. 346.

<sup>26</sup> Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja 2004. gadā izteica šādu priekšlikumu, taču regulā tas netika iestrādāts. Sk.: Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas Atzinums par priekšlikumu attiecībā uz Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu par maksājumu piedziņas procedūras iedibināšanu (COM(2004) 173 fina/3). OV, 08.09.2005., C 221, 77. lpp., 5.10.2. punkts.

## 2. tabulas turpinājums

Informācijas institucionāla centralizēšana	Informācijas leģislatīva centralizēšana
<p>2. <i>E-Justice</i> ievietot valsts nodevu aprēķināšanas kalkulatoru par katru dalībvalsti. Vienlaikus ievietot informāciju par katras dalībvalsts tiesu banku kontiem, kuros ieskaitāmas valsts nodevas par EMR pieteikumu.</p> <p>3. Praktisko situāciju analīze Portugālē un Vācijā liecina, ka vislabāk darbs ar EMR procesiem tiek organizēts valstīs, kurās EMR pieteikumus izskata tikai viena konkrēta tiesa. Tādēļ apsverama būtu arī EMR procesu deleģēšana vienai tiesai valstī.<sup>27</sup></p>	<p>2. Regulā Nr. 1896/2006 izveidot divus atsevišķus pielikumus:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1) pielikumu ar informāciju par valsts nodevām (to apmēriem, aprēķināšanu) katrā dalībvalstī;</li> <li>2) pielikumu ar informāciju par katrā dalībvalstī esošiem tiesu banku kontiem, kuros ieskaitāma valsts nodeva.</li> </ol> <p>Taču vienlaikus jāspēj nodrošināt pielikumos esošās informācijas aktualitāti.</p> <p>3. Regulā Nr. 1896/2006 paredzēt atteikšanos no valsts nodevām par EMR pieteikuma iesniegšanu.<sup>28</sup> Tas reizē varētu motivēt atbildētājus izmantot EMR procedūru un samaksāt parādu, negaidot pāreju uz sacikstes tiesvedību, kurā no viņiem būtu piedzenami arī tiesas izdevumi.</p>

**Otrā praktiskā situācija.** Regulas Nr. 1896/2006 26. pants noteic, ka visus procesuālos jautājumus, kas nav konkrēti izklāstīti šajā regulā, reglamentē valsts tiesību akti. Savukārt 21. panta 1. punkts šo pašu nostāju precīzē attiecībā tieši uz EMR izpildes procedūru, proti, izpildes procedūras reglamentē izpildes dalībvalsts tiesību akti. Vienlaikus regula nosprauž tiesisko rāmi, pēc kura EMR izpilda ar tādiem pašiem nosacījumiem kā izpildāmos nacionālos lēmumus, ko izdevusi izpildes dalībvalsts. Tā kā minētie jautājumi tiek atstāti dalībvalstu nacionālo tiesību ziņā, tie praksē prasītājam mēdz izraisīt visnegaidītākās situācijas.

Darbā ar jau minētajām četrām valstīm autores saskārās ar virkni problēmu, kas saistītas ar prasītājam iepriekš neparedzamu nacionālo tiesību normu piemērošanu. Viena no šādām situācijām EMR izpildes stadijā radās tieši Portugālē: lai varētu nodot izpildei EMR, tika prasīts, lai prasītāju pārstāvētu jurists.<sup>29</sup> Konkrētajā lietā portugāļu jurists par šādu pārstāvību prasīja apmēram 1000 EUR plus izmaksas. Jāatgādina, ka kopējā prasības summa Portugālē bija 8316 EUR, no kuriem atbildētājs pēc EMR izdošanas labprātīgi samaksāja tikai daļu, kā rezultātā palika 4362 EUR parāds. Kā redzams, par EMR 4362 EUR apmērā nodošanu piespiedu izpildei jurista pakalpojumi izmaksātu virs 1000 EUR, kas ir apmēram ¼ daļa no piedzenamās summas. Pieteicējs, iesniedzot EMR pieteikumu, ar šādām izmaksām nevarēja rēķināties. Arī *E-Justice* nav atrodama informācija par šādu

<sup>27</sup> Uz to savā pētījumā/publikācijā norāda arī: Velicogna M., Lupo G., Ontanu E. A. Simplifying access to justice in cross-border litigation, the national practices and the limits of the EU procedures, p. 31.

<sup>28</sup> *Ibid.*, 5.10.1. punkts, kurā izteiktais līdzīgais priekšlikums skanēja šādi: "Ja nav iesniegts atbildes vai iebildumu raksts, Eiropas maksājumu piedziņas procedūra tiek veikta bez maksas."

<sup>29</sup> Fragments no Portugāles Tiesu izpildītāju profesionālās apvienības prezidenta elektroniskās vēstules: "The Portuguese Enforcement Agents could not initiate the procedures by themselves. To instruct the enforcement in Portugal (electronic compulsory), you must call for the services of lawyer or a Solicitor. Effectively, the Portuguese Enforcement Agents only perform the enforcement procedure (in an independent and impartial way), with the seizures of assets, credits, property's, bank accounts or values, judicial sails, and payments to the parties. Although, to instruct procedures that result from any foreign judicial decisions or European enforcement order, parties must always be represented by a Lawyer."

izpildes īpatnību Portugālē. Turklāt EMR pieteikumā (A veidlapas 9. ailē<sup>30</sup>) šajā stadijā vairs nav iespējams iekļaut juristu izmaksas, lai tās piedzītu no atbildētāja (jo ir jau izdots izpildāms EMR par konkrētu summu).

Minēto problēmu varētu atrisināt, *E-Justice* iekļaujot izsmeļošu informāciju par izpildes procedūru īpatnībām katrā dalībvalstī, kā arī norādīt, kā šādos gadījumos prasītājs attiecīgajā valstī varēs atgūt šos izpildes stadijā maksājamus juristu honorārus. Otrs – daudz labāks – risinājums būtu regulas 21. panta 1. punktā iekļaut papildu normu, kas dalībvalstīm aizlieltu EMR izpildes uzsākšanai prasīt obligātu jurista pakalpojumu izmantošanu: “Tomēr izpildes dalībvalsts nedrīkst atsaukties uz saviem nacionālajiem tiesību aktiem, lai prasītājam uzliktu par pienākumu izmantot jurista pakalpojumus nolūkā sagatavot prasītāja vērsanos kompetentajā izpildes iestādē šī panta 2. punktā noteiktajā kārtībā.”

Šāds aizliegums saskanētu ar 1) regulas preambulas 8. apsvērumu, pēc kura EMR procedūrai būtu jāgarantē vienādi noteikumi kreditoriem visā ES, un 2) vienu no regulas mērķiem – tiesāšanās izdevumu samazināšanu.

## Secinājumi

1. Viena no problēmām, kas saistīta ar Regulas Nr. 1896/2006 nepareizu piemērošanu, ir atsevišķu dalībvalstu tiesu neprasme nošķirt šajā regulā noteiktos minimālos standartus no DIZR mehānisma. Tas izriet arī no nesenās EST judikatūras. Jāatzīst, ka šī problēma saistīta ar Regulas Nr. 1896/2006 neprecīzajām tiesību normām un to interpretācijas sarežģītību. Tādēļ autores rakstā piedāvā atsevišķu šīs regulas normu (12., 13., 14. un 27. p.) papildinājumus un grozījumus.
2. Nākamā problēmu grupa ir saistīta ar tiem gadījumiem, kurus Regula Nr. 1896/2006 atstāj dalībvalstu nacionālo tiesību ziņā. Šajā grupā autores izšķir divas svarīgākās problēmas: 1) tiesas izdevumu (valsts nodevu) par EMR pieteikuma iesniegšanu aprēķināšanu un samaksu; 2) dalībvalstu nacionālo procesuālo normu īpatnības, kuras citā valstī esošs prasītājs iepriekš nekādi nevar paredzēt.
3. Praksē nav iespējams savlaicīgi iegūt (un atsevišķos gadījumos tiesas konsekvēnti nesniedz) informāciju par valsts nodevu apmēriem un tiesu bankas kontiem, kuros iemaksājama šī nodeva. Šeit autores piedāvā risinājumus divos virzienos: 1) informācijas institucionālu centralizēšanu un/vai 2) informācijas legīslatīvu centralizēšanu.
4. Darbā ar Portugāli EMR izpildes stadijā izrādījās, ka saskaņā ar Portugāles nacionālo tiesisko regulējumu izpildei EMR var iesniegt tikai ar Portugāles jurista starpniecību. Tas prasītājam rada pēkšņus neparedzētus izdevumus. Pēc autoru domām, šīs problēmas risinājums varētu būt Regulā Nr. 1896/2006 iekļaut papildu normu, kas dalībvalstīm aizlieltu EMR izpildes uzsākšanai prasīt obligāti izmantot jurista pakalpojumus.
5. Kopumā jāsecina, ka regulas galvenie mērķi – vienkāršot, paātrināt un samazināt tiesāšanās izdevumus pārrobežu lietās – praksē joprojām netiek pilnībā sasniegti. Tādēļ nākotnē ir nopietni jādomā par šī mehānisma uzlabošanu.

<sup>30</sup> Regulas Nr. 1896/2006 A veidlapas 9. ailē (“Izmaksas”) lodziņā 02 “cits” (tajā var iekļaut prasītāja pārstāvja honorārus).

# PĀRROBEŽU PATĒRĒTĀJU STRĪDI: EIROPAS TIESU IZVĒLES IESPĒJAS POTENCIĀLĀS TIESVEDĪBAS NOLŪKOS

## CROSS-BORDER CONSUMER DISPUTES: POSSIBLE CHOICES FOR EUROPEAN COURTS OF POTENTIAL LITIGATION PURPOSES

**Irēna Kucina, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētā profesore

### Summary

One of the objectives of the European Union is creation of an internal market for consumer goods, an area in which free goods and services are provided, including cross-border transactions with consumers. These transactions increasingly take place via the Internet. Online shopping makes it easier for consumers to compare prices, thus saving money, which, in turn, has a positive impact on competition.

In cross-border transactions, the consumer is undoubtedly the weaker party, especially when it comes to e-commerce, because in most cases this person has to pay before delivery. As a result, if there is any problem with the performance of the contract, the first will have to act for the consumer rather than the seller or service provider.

If such a cross-border dispute is not resolved in a simple and inexpensive way, consumers may be hesitant to engage in cross-border and e-commerce transactions, thus jeopardizing the functioning of the EU internal market.

The consumer mostly thinks of a traditional court solution in case of a dispute. Therefore, in such cases, the consumer will always have to find answers to two important questions:

(a) in which court to bring an action in the EU territory; and

b) if a judgment is passed in favour of the consumer, what obstacles must be overcome in order to comply with the judgment?

**Atslēgvārdi:** starptautiskais civilprocess, pārrobežu lietu piekritība, pārrobežu patērētāju strīdi, Briseles Ibis regula

**Keywords:** international civil procedure, cross-border jurisdiction, cross-border consumer disputes, Brussels Ibis Regulation

### Ievads

Neskatoties uz Eiropas Savienības (turpmāk – ES) likumdevēja gribu pārrobežu patērētāju strīdiem izveidot skaidru starptautisko civilprocesu un Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) judikatūrā nostiprinātu plašu atziņu klāstu

šajā jautājumā, strīdus gadījumā patērētājs pārsvarā domā par tradicionālu, vienkāršu un lētu tiesas risinājumu. Patērētājam ir būtiski sameklēt atbildes uz diviem jautājumiem:

- 1) kuras valsts tiesā ES teritorijā celt prasību,
- 2) ja tiek pieņemts spriedums par labu patērētājam, kādi šķēršļi ir jāpārvar, lai šo spriedumu izpildītu?

Vai tas ir vienkārši iespējams, autore koncentrētā veidā mēģinās atbildēt rakstā.

## 1. Būtiskākais pārrobežu patērētāju strīdos saskaņā Briseles Ibis regulu

Pārrobežu strīdos pie noteiktiem kritērijiem patērētājs var tikt uzskatīts par vājāko pusi un ES likumdevējs ir paredzējis patērētājam īpašu jeb labvēlīgāku jurisdikcijas noteikumu režīmu.

Atbilstoši Briseles regulējuma starptautisko privāttiesību instrumentiem<sup>1</sup> īpašo jurisdikcijas pamatu režīmu veido trīs galvenie elementi:

- 1) vājākajai pusei ir pieejami papildu un labvēlīgi jurisdikcijas pamati, ja viņa darbojas kā prasītājs;
- 2) ierobežojums, kas noteic, ka vājākā puse, ja tā ir atbildētājs lietā, var tikt iesūdzēta tikai tā domicila dalībvalstī;
- 3) ir būtiski ierobežota pušu iespēja vienoties par tiesu, lai atkāptos no iepriekš minētā īpašā jurisdikcijas režīma.

Jaatzīmē arī tas, ka pārrobežu patērētāju strīdos Briseles regulējuma starptautisko privāttiesību instrumentu piemērošanas sistēma ir labi zināma un laika gaitā pārbaudīta un apstiprināta EST judikatūrā – piemēram, lietā C-269/95 *Benincasa* un lietā C-464/01 *Gruber* par Briseles konvencijā ietverto patērētāju strīdu piekritības noteikumu attiecināšanu uz gadījumiem, kad preces iegādātas vai pakalpojumi saņemti personas gan kā patērētāja, gan kā uzņēmēja vajadzībām,<sup>2</sup> apvienotajās lietās C-585/08 un C144/09 *Pammer* un *Hotel Alpenhof* par piekritību gadījumā, ja tūrisma pakalpojumi pasūtīti internetā,<sup>3</sup> lietā C-190/11 *Mühlleitner* par Briseles I regulas attiecināmību uz līgumiem, kuru izpilde notiek klātienē, bet rezervācija veikta attālināti,<sup>4</sup> lietā C33/78 *Somafer SA/Saar-Ferngas AG* par strīda piekritību gadījumā, ja līgums noslēgts ar filiāli, aģentūru vai citu nodibinājumu,<sup>5</sup> kā arī jaunākajā EST judikatūrā, piemēram, lietā C-630/17 *Milivojević* par Briseles I bis regulas nepiemērojamību gadījumā, ja persona saņēmusi kredītu remontdarbu veikšanai, kas nepieciešami tūristu izmitināšanas pakalpojumu sniegšanai,<sup>6</sup> un daudzās citās lietās.

<sup>1</sup> Briseles konvencija par piekritību un spriedumu atzišanu un izpildi civillietās un komercietās. Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41968A0927\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41968A0927(01)) [aplūkots 15.03.2019.]; Padomes 22.12.2000. Regula Nr. 44/2001 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi civillietās un komercietās. Publicēta OV 2004. gada īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējuma 42.–64. lpp.; Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzišanu un izpildi civillietās un komercietās. Publicēta OV 20.12.2012., L 351, 1./32. lpp. (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, GA, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV) Īpašais izdevums horvātu valodā: 19. nodaļa, 011. sējums, 289.–320. lpp.

<sup>2</sup> Eiropas Kopienu tiesas 03.07.1997. spriedums lietā C0269/95 *Benincasa/Dentalkit*; Eiropas Kopienu tiesas 20.01.2005. spriedums lietā C-464/01 *Gruber*.

<sup>3</sup> Eiropas Savienības Tiesas 07.12.2010. spriedums lietā C-585/08 *Pammer* un *Hotel Alpenhof*.

<sup>4</sup> Eiropas Savienības Tiesas 06.09.2012. spriedums lietā C-190/11 *Mühlleitner*.

<sup>5</sup> Eiropas Kopienu tiesas 22.11.1978. spriedums lietā C-33/78 *Somafer SA/Saar-Ferngas AG*.

<sup>6</sup> Eiropas Savienības Tiesas 14.02.2019. spriedums lietā C-630/17 *Milivojević*.



Briseles I regulas pārstrādātajā redakcijā jeb Eiropas Parlamenta un Padomes Regulā Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās,<sup>7</sup> kas piemērojama visās dalībvalstīs (ieskaitot Dāniju<sup>8</sup>), ir paredzēti jurisdikcijas noteikumi, kas patērētājam ir izdevīgi (18.–19. pants), bet ar vienu būtisku nosacījumu, ka līgums ietilpst šīs regulas 17. panta ierobežojošajā darbības jomā. Ja nē, tad ir piemērojami vispārējie jurisdikcijas noteikumi saskaņā ar minētās regulas 4. pantu vai arī 7.–9. pantu.

Pēc būtības līdzīga piemērošanas shēma bija paredzēta arī Briseles I regulā,<sup>9</sup> paredzot patērētājam labvēlīgāku jurisdikcijas noteikumu režīmu, nekā noteikts profesionālam pakalpojuma sniedzējam vai pārdevējam. Saskaņā ar Briseles regulu režīmiem, ceļot prasību pret profesionāli, patērētājs var izvēlēties dalībvalsts tiesu, kurā celt prasību, izvēloties vai nu sava domicila dalībvalsts tiesu, vai profesionāla domicila dalībvalsts tiesu. *Vis-a-vis* profesionālis šādu labvēlīgu jurisdikcijas noteikumu režīmu nebauda. Profesionāls pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs prasību pret patērētāju var celt tikai patērēja domicila dalībvalsts tiesā.

Briseles I regulas pārstrādātās versijas 17.–19. pants ir piemērojams tikai patērētāju līgumiem. Patērētāja līgums tiek definēts kā “līgums, ko noslēgusi persona, patērētājs, ar mērķi, kas var būt uzskatāms par nesaistītu ar viņas arodu vai profesiju”. Savukārt, ja līgumslēdzējas puses noslēdz līgumu mērķim, kas saistīts ar to profesionālo darbību, ir uzskatāms, ka šīs personas atrodas ar otru līgumslēdzēju pusi līdzvērtīgā pozīcijā, un līdz ar to šajos apstākļos Briseles Ibis regulā paredzētā īpašā aizsardzība attiecībā uz patērētājiem nav pamatota.

Līguma mērķis un raksturs tā noslēgšanas brīdī ir galvenais, lai noteiktu, vai tas ir patērētāja līgums, nevis līgumslēdzējas puses subjektīvā situācija. Citiem vārdiem, ja līgums noslēgts tirdzniecības nolūkā, līgumslēdzēja puse nevar gūt labumu īpašo jurisdikcijas noteikumu piemērošanā, pat ja šī tirdzniecība vēl nav uzsākta vai nekad faktiski nav sākta, proti, šai līgumslēdzējai pusei nepiemīt patērētāja spējas Briseles Ibis regulas 17. panta darbības ietvarā. EST spriedumā lietā “*Francesco Benincasa pret Dentalkit Srl.*” ir atzīmējusi: lai noteiktu, vai personai ir patērētāja spējas, jāatsaucas uz attiecīgās personas lomu konkrētajā līgumā, ņemot vērā šī līguma mērķi un dabu, nevis attiecīgās personas subjektīvo situāciju. Līdz ar to noteikumi, kas paredzēti, lai aizsargātu patērētāju kā pusi, kuru uzskata par ekonomiski vājāko pusi, attiecas tikai uz līgumiem, kas noslēgti, lai apmierinātu tā privātās patēriņa vajadzības. Īpašā aizsardzība, ko cenšas nodrošināt šie noteikumi, ir nepamatota attiecībā uz līgumiem tirdzniecības vai profesionālās darbības nolūkā, pat ja šī darbība ir tikai plānota nākotnē, jo tas, ka darbībai ir nākotnes raksturs, nekādā veidā nav atkāpe no tās tirdzniecības vai profesionālā rakstura.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> OV, 20.12.2012., L 351, 1./32. lpp. (BG, ES, CS, DA, DE, ET, EL, EN, FR, GA, IT, LV, LT, HU, MT, NL, PL, PT, RO, SK, SL, FI, SV). Īpašais izdevums horvātu valodā: 19. nodaļa, 011. sējums, 289.–320. lpp.

<sup>8</sup> Regulu piemēro visām Eiropas Savienības dalībvalstīm, tostarp Dānijai, kura ir noslēgusi 2005. gada nolīgumu starp Eiropas Kopienu un Dānijas Karalisti par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Vajadzīgie tiesību aktu grozījumi Dānijā ir stājušies spēkā jau 2013. gada 1. jūnijā. Pieejams: [https://e-justice.europa.eu/content\\_brussels\\_i\\_regulation\\_recast-350-lv.do](https://e-justice.europa.eu/content_brussels_i_regulation_recast-350-lv.do).

<sup>9</sup> Padomes 22.12.2000. Regula Nr. 44/2001 (EK) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Publicēta OV 2004. gada īpašā izdevuma 19. nodaļas 4. sējuma 42.–64. lpp.

<sup>10</sup> Eiropas Savienības Tiesas 03.07.1997. spriedums lietā C-269/95 *Francesco Benincasa v. Dentalkit Srl* [1997] ECR I-3767 I-3795, 15.–17. punkts.

Jāatzīmē, ka Briseles Ibis regulas 17. pants attiecas **uz trim** patērētāju līgumu veidiem:

- 1) tas ir līgums par preču iegādi ar nomaksu pa daļām;
- 2) tas ir līgums par aizdevumu, kas atmaksājams pa daļām, vai par jebkāda cita veida kredītu, kas izsniegts, lai finansētu preču iegādi;
- 3) visos citos gadījumos – līgums ir noslēgts ar personu, kas veic komercdarbību vai profesionālo darbību patērētāja domicila dalībvalstī vai jebkādā citā veidā vērš šādas darbības uz minēto dalībvalsti vai vairākām dalībvalstīm, tostarp uz minēto dalībvalsti, un līgums ietilpst šādu darbību jomā.

Autores ieskatā īpaši savā būtībā ar sarežģītu juridisko konstrukciju ir Briseles Ibis regulas 17. punkta 1. punkta c) apakšpunkts, jo tas ir piemērojams *visos citos gadījumos, bet pie īpašiem un konkrētiem apstākļiem*, kas norādīti šajā apakšpunktā. Redakcionāli nepastāv atšķirība no Briseles I regulas noteikumiem, un ir saprotams, ka “visi citi gadījumi” arī aptver preču pārdošanas un pakalpojumu sniegšanas līgumus un, protams, līgumus, kas tagad tiek lielākoties slēgti interneta vidē. Viss, kas nepieciešams, ir tas, ka pirms līguma noslēgšanas bijusi kāda veida piesaiste vai uzaicinājums, kas vērsts attiecībā uz patērētāju. Šim uzaicinājumam jābūt saistītam tikai un vienīgi ar uzņēmēja darbību un nav jābūt atkarīgam no tā, ko patērētājs varētu savā domicila dalībvalstī darīt, lai noslēgtu šo līgumu.

Briseles regulu režīmu interpretācijas vēsturē EST daudz darba ir veltījusi, strādājot ar diviem būtiskiem [tagad Briseles Ibis regulas 17. panta 1. punkta c) apakšpunkta] piemērošanas kritērijiem: kritērija [1] “vērsta darbību” un [2] “distances līgums patērētāju strīdos” izpratni.

[1] “Vērsta darbību”.

Ne vienmēr ir viegli noteikt, vai profesionālis savu komercdarbību novirza uz patērētāja domicila valsti, lai līgumu varētu uzskatīt par “patērētāju līgumu” 17. panta 1. punkta c) apakšpunkta izpratnē. Ja pakalpojumi un preces tiek piedāvāti internetā, var izrādīties īpaši grūti noteikt, vai uzņēmējdarbība ir vērsta uz patērētāja domicila dalībvalsti, jo informācijai par pakalpojumu vai precī var piekļūt no jebkuras vietas pasaulē. Dalībvalstu tiesas ir vairākkārt iesniegušas EST interpretācijas jautājumus, un šajā jautājumā ir izstrādāta būtiska EST prakse. EST judikatūra stingri atbalsta ideju aizsargāt regulā iekļauto vājāko pušu procesuālo stāvokli.<sup>11</sup>

Iespēja piekļūt tīmekļa vietnei pati par sevi nav pietiekama, lai secinātu, ka uzņēmējs, kura darbība ir uzrādīta tā tīmekļa vietnē, var uzskatīt to par savu darbību “vēršanu” patērētāja domicila dalībvalstī. Piemēram, piekļūstot tādai interneta tīmekļa vietnei kā <https://www.mobile.de/>, persona automātiski nekļūst par patērētāju Briseles Ibis regulas izpratnē. Drīzāk ir jāpārlicinās, ka no “tīmekļa vietnes un profesionāla vispārējās darbības izriet, ka tirgotājs paredzēja veikt uzņēmējdarbību ar patērētājiem, kuru domicils ir vienā vai vairākās dalībvalstīs, tādā nozīmē, ka tas bija domājams noslēgt līgumu ar viņiem”.<sup>12</sup>

Attiecībā uz “vērsta darbības” izpratni EST judikatūrā ir sniegts neizsmeļošs to norāžu saraksts, kas noteic uzņēmēja komerciālos nodomus un tādējādi to, vai

<sup>11</sup> Lazić V. Procedural Justice for ‘Weaker Parties’ in Cross-Border Litigation under the EU Regulatory Scheme. *Utrecht Law Review*, 2014, Vol. 10 (4), p. 106.

<sup>12</sup> EST 07.12.2010. spriedums apvienotajās lietās C-585/08 un C-144/09 Peter Pammer v. Reederei Karl Schlüter GmbH & Co. KG (C-585/08) un Hotel Alpenhof GesmbH v. Oliver Heller (C-144/09), 71.-72., 74., 89. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0585> [aplūkots 15.03.2019.].

līgums ir iekļauts Briseles Ibis regulas 17. panta 1. punkta c) apakšpunkta darbības jomā. “Acīmredzamas norādes”, kas pierāda, ka komersants bija paredzējis tirgoties ar patērētājiem, ir:

- jebkura acīmredzama gribas izpausme noslēgt sliekšņa darījumus ar šīs dalībvalsts patērētājiem;
- norāde, pēc kuras komersants piedāvā savus pakalpojumus vai savas preces vienā vai vairākās dalībvalstīs, kas ir konkrēti nosauktas. Tas pats attiecas uz izdevumiem par atsaucis pakalpojumu internetā, ko nodrošina meklētājprogrammas operators, lai patērētājiem, kuru domicils ir dažādās dalībvalstīs, atvieglotu piekļuvi komersanta tīmekļa vietnei, kas arī pierāda šādas gribas esamību.

Ir arī citas norādes, kas var būt kombinētas savā starpā, kas nav izsmeļošas un ko pārbauda valsts tiesa:

- darbības starptautiskais raksturs, piemēram, atsevišķām ar tūrismu saistītām darbībām;
- norāde, pa kādiem maršrutiem no citām dalībvalstīm var ierasties vietā, kur komersants ir dibināts;
- tas, ka ir izmantota valoda vai valūta, kas nav tā valoda vai valūta, ko parasti izmanto dalībvalstī, kurā ir dibināts komersants, pastāvot iespējai rezervēt un apstiprināt rezervāciju šajā citā valodā;
- norāde uz tālruņa numuru kopā ar starptautisko kodu;
- izdevumi par atsaucis pakalpojumu internetā, lai patērētājiem, kuru domicils ir citās dalībvalstīs, atvieglotu piekļuvi komersanta vai tā starpnieka tīmekļa vietnei;
- tas, ka ir izmantots pirmā līmeņa domēna nosaukums, kas nav tās dalībvalsts domēna nosaukums, kurā ir dibināts komersants, piemēram, “.de”, vai arī ir izmantoti tādi neitrāli pirmā līmeņa domēna nosaukumi kā “.com” vai “.eu”;
- norāde uz starptautisko klientūru, ko veido klienti, kuru domicils ir dažādās dalībvalstīs, īpaši publicējot šādu klientu atsauksmes.<sup>13</sup>

Acīmredzot šāds plašs būtisko norāžu saraksts, kas var tikt ņemts vērā, nosakot faktu, ka komerciālā darbība ir vērsta uz patērētāja domicila dalībvalsti, dod priekšroku patērētāja pozīcijai, interpretējot 17. panta 1. punkta c) apakšpunktu.

[2] “Distances līgums patērētāju strīdos”.

Attiecībā uz “distances līguma” izpratni jāatzīmē, ka Briseles I regulas teksts, kas saglabāts arī Briseles Ibis regulā, atšķiras no Briseles konvencijas<sup>14</sup> teksta. Ir izzudis (Briseles konvencijas) bijušajā 13. pantā esošais nosacījums, ka patērētājam savā valstī ir jāveic visas līguma noslēgšanai nepieciešamās darbības. Tas nozīmē, ka Briseles Ibis regulas 17. panta 1. punkta c) apakšpunkts ir piemērojams arī līgumiem, kas noslēgti dalībvalstī, kura nav patērētāja domicila dalībvalsts. Piemērošanas nosacījumi, kuriem patērētāju līgumiem ir jāatbilst, tagad, ņemot vērā jaunos sakaru līdzekļus un elektroniskās tirdzniecības attīstību un lai nodrošinātu labāku patērētāju aizsardzību, ir formulēti daudz vispārīgāk nekā iepriekš, un

<sup>13</sup> EST 07.12.2010. spriedums lietā C-585/08 Peter Pammer pret Reederei Karl Schlüter GmbH & Co KG un C-144/09 Hotel Alpenhof GesmbH pret Oliver Heller. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62008CJ0585:LV:HTML> [aplūkots 16.03.2019.].

<sup>14</sup> Briseles konvencija par piekritību un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41968A0927\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:41968A0927(01)) [aplūkots 15.03.2019.].

netiek prasīts, lai līgums starp patērētāju un uzņēmēju būtu noslēgts kā distances līgums. Tātad līgums var būt noslēgts uz vietas, nevis attālināti, piemēram, pēc attiecīgās interneta tīmekļa vietnes apmeklējuma, patērētājam klātienē apskatot precī uzņēmēja domicila valsti.

Kaut arī saskaņā ar Briseles Ibis regulas 17. panta 1. punkta c) apakšpunktu līgumam nav obligāti jābūt noslēgtam no attāluma, loģiski izriet, ka internetā noslēgtie līgumi, visticamāk, ietvers pārrobežu elementu, kas vajadzīgs, lai uzsāktu Briseles Ibis regulas piemērošanu.

## 2. Briseles Ibis regulas uzlabojumi un trūkumi pārrobežu patērētāju strīdiem

Būtiski uzsvērt, ka Briseles I regulas pārstrādātajā redakcijā ir ietvertas ievērojamas patērētājiem draudzīgas izmaiņas.

Briseles I regulas pārstrādātajā redakcijā patērētājam tiek noteikta iespēja iesūdzēt profesionāli sava domicila dalībvalsts tiesā neatkarīgi no atbildētāja domicila, un tas nozīmē, ka patērētājs var atgriezties pie visām garantijām, ko ES sniedz patērētājiem materiālo tiesību sistēmā.<sup>15</sup> Saskaņā ar Briseles I regulu patērētājs varēja celt prasību tās dalībvalsts tiesā, kurā atradās viņa domicils, ja profesionālis ir vai nu pastāvīgā dzīvesvieta, vai arī tas ir reģistrēts Eiropas Savienībā. Ja uzņēmējam nebija domicils ES vai arī tā filiāle, aģentūra vai cita struktūrvienība neatradās ES teritorijā, piemērojami bija valsts starptautisko privāttiesību noteikumi. Saskaņā ar Briseles I regulas pārstrādāto versiju patērētājs var celt prasību pret profesionāli tās dalībvalsts tiesās, kurā ir patērētāja domicils, neatkarīgi no otras puses domicila. Pie noteiktiem apstākļiem faktiski tas nozīmē, ka patērētājs, kura domicils ir kādā no Eiropas Savienības dalībvalstīm un kurš pērk produktu, piemēram, izmantojot ASV vai Ķīnas tīmekļa vietni, piemēram, <https://www.ebay.com/> vai [www.aliexpress.com/](http://www.aliexpress.com/), var iesniegt prasību sava domicila dalībvalsts tiesā, kas būs kompetenta izskatīt strīdu.

Taču autores ieskatā tomēr pārrobežu patērētāju strīdos procesuālā piemērošanas shēma vēl joprojām nav ideāla. Pats sarežģītākais, kas pašam patērētājam un tiesām rada un arī turpmāk radīs grūtības, ir Briseles Ibis regulas 17. panta 1. punkta c) apakšpunkta piemērošanas robežas, it īpaši pārrobežu e-komercdarījumos. Attīstoties mūsdienu tehnoloģijām un iespējām, ko piedāvā digitālā vide, ne vienmēr būs skaidrs, vai uzņēmējs savu komerciālo darbību virzīs uz patērētāja domicila dalībvalsti, lai līgumu varētu uzskatīt par patērētāju līgumu regulas izpratnē. Jā, EST ir izvirzījusi veselu kritēriju sarakstu, kas jāņem vērā, nosakot, vai komersants ir vērsis darbības patērētāja domicila valsti, taču tas situāciju nevienkāršo attiecībā uz e-komercdarījumu vides dažādo dabu.

Pārrobežu patērētāju strīdos piemērošanas sistēmas noslēgumā ir būtiski, ka tad, ja vienreiz spriedums ir pieņemts, to var viegli izpildīt citās dalībvalstīs, ko attiecīgi Briseles Ibis regula nodrošina. Viennozīmīgi būtiskākais sarežģījums patērētājam būs profesionāļa ienākumu vai īpašumu atrašanās vietas noskaidrošana. Briseles I regulas pārstrādātā versija neparedz centrālo iestāžu izveidošanas

<sup>15</sup> Panopoulos G. The influence of the E-Commerce Directive on conflict of law and jurisdiction rules regarding the protection of tort victims and consumers. Collection Papers Fac. L. Nis, 2015, Vol. 70, p. 823.

un sadarbības tīkla izveidi, lai atvieglotu patērētāja iespējas sprieduma izpildes stadijā pārrobežu lietā, kā tas, piemēram, ir paredzēts pārrobežu ģimenes tiesībās.<sup>16</sup> Patērētājam pašam jāvelta gan savs laiks, gan arī finanšu līdzekļi, apzinot profesionāļa ienākumus vai īpašumus, lai panāktu savā domicila dalībvalsts tiesā pieņemtā sprieduma izpildi citā ES dalībvalstī, kas var būt gan laikietilpīgi, dārgi vai citreiz pat neiespējami.

Pēdējais 45. pants Briseles I regulas pārstrādātajā redakcijā, kas attiecas uz spriedumu atzīšanu un izpildi, ļauj profesionālajam pārdevējam vai pakalpojumu sniedzējam apstrīdēt sprieduma izpildi, pamatojoties, piemēram, uz nesaderību ar sabiedrisko kārtību, kas noved pie vēl viena procesa, kurš bieži vien ir laikietilpīgs un dārgs. Tādēļ dažos gadījumos, ja strīds ir par nelielām summām, *pareizi izmantot un piemērojot* Eiropas rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem, Eiropas maksājuma rīkojumu vai procedūru maza apmēra prasībām,<sup>17</sup> patērētājam tas varētu būt izdevīgāk un interesantāk.

## Kopsavilkums

1. Viens no Eiropas Savienības mērķiem ir iekšējā patēriņa tirgus izveide – tā ir joma, kurā tiek nodrošināta brīva preču un pakalpojumu aprīte, kas iekļauj sevī arī pārrobežu darījumus ar patērētājiem. Arvien vairāk šie darījumi notiek ar interneta starpniecību. Iepirkšanās internetā atvieglo patērētājiem iespēju salīdzināt cenas, tādējādi ietaupot līdzekļus, kas savukārt labvēlīgi ietekmē konkurenci.
2. Patērētājs pārrobežu darījumos nenoliedzami ir vājākā puse, jo īpaši, ja tas skar e-komerciju, jo vairumā gadījumu šai personai ir jāmaksā pirms piegādes. Tā rezultātā, ja rodas problēmsituācija ar līguma izpildi, pirmajam būs jārikojas drīzāk patērētājam, nevis pārdevējam vai pakalpojumu sniedzējam.
3. Jāatzīmē, ka plaša EST judikatūra pārrobežu patērētāju strīdos norāda, ka jautājumus, kas skar starptautisko civilprocesu, neatkarīgi no ES likumdevēja centieniem tos padarīt skaidrākus, ne vienmēr ir iespējams pietiekami vispusīgi atrisināt.
4. Tomēr autores ieskatā, ja pārrobežu patērētāju strīdiem piedāvātie risinājumi no starptautiskā civilprocesa viedokļa puses nebūs vienkārši un salīdzinoši lēti, patērētāji var vilcināties iesaistīties pārrobežu un e-komercijas darījumos, tādējādi apdraudot iekšējā tirgus darbības funkcionēšanu ES.

<sup>16</sup> Piemēram, Padomes 27.11.2003. Regula (EK) Nr. 2201/2003 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. Publicēta OV 2004. gada īpašā izdevuma 19. nodaļas 6. sējumā, 243.–271. lpp.

<sup>17</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes 11.07.2007. Regula Nr. 861/2007 (EK), ar ko izveido Eiropas procedūru maza apmēra prasībām. Publicēta OV 2007. gada 31. jūlijā, L 199, 1.–22. lpp.; Eiropas Parlamenta un Padomes 12.12.2006. Regula Nr. 1896/2006 (EK), ar ko izveido Eiropas maksājuma rīkojuma procedūru. Publicēta OV 2006. gada 30. decembrī, L 399, 1.–32. lpp.; Eiropas Parlamenta un Padomes 21.04.2004. Regula Nr. 805/2004 (EK), ar ko izveido Eiropas izpildes rīkojumu neapstrīdētiem prasījumiem. Publicēta OV 2004. gada īpašā izdevuma 19. nodaļas 7. sējuma 38.–62. lpp.

# PIERĀDĪŠANAS STANDARTS SPORTA ŠĶĪRĒJTIESAS LIETĀS PAR ANTIDOPINGA NOTEIKUMU PĀRKĀPUMIEM UN PUBLISKĀ KĀRTĪBA

## STANDARD OF PROOF IN COURT OF ARBITRATION FOR SPORT IN ANTIDOPING CASES AND *ORDRE PUBLIC*

Mārtiņš Dambergs, *Mg. iur.*<sup>1</sup>

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Starptautisko un Eiropas tiesību katedras doktors

### Summary

The article is devoted to the current problems regarding standard of proof in the Court of Arbitration for Sport (CAS) in antidoping cases. The article was inspired by the recent decision of Moscow City Court that denied the recognition of Court of Arbitration Award regarding A. Zubkov on basis of *ordre public* due to breach of presumption of innocence and lack of evidence regarding violation of antidoping rules by the athlete. The article explains the legal argumentation used by the International Olympic Committee's Disciplinary Commission and CAS in the appeals proceedings. The author analyses the standard of proof in antidoping cases in WADA Code and practice of CAS in the application of the standard and potential evolution necessary for the standard of proof in antidoping cases.

**Atslēgvārdi:** Sporta šķīrētiesa, antidopings, pierādīšanas standarts, pietiekamas pārliecības standarts

**Keywords:** Court of Arbitration for Sport, anti-doping, standard of proof, standard of comfortable satisfaction

### Ievads

Sporta šķīrētiesa<sup>2</sup> lietā CAS 2017/A/5422, ievērojot Sporta šķīrētības noteikumu 47. pantu, apelācijas kārtībā izskatīja Krievijas Federācijas atlēta, bobslejista Aleksandra Zubkova (*Александр Зубков*) apelācijas sūdzību par Starptautiskās

<sup>1</sup> Autors ir Starptautiskās Bobsleja un skeletoņa federācijas (IBSF) viceprezidents juridiskajos jautājumos. Rakstā paustais viedoklis ir autora personīgais viedoklis un nav uzskatāms par IBSF oficiālo viedokli.

<sup>2</sup> Lai gan spēkā esošās Sporta likuma redakcijas 11.<sup>2</sup> panta trešajā daļā tiek lietots jēdziens "Starptautiskā Sporta arbitrāžas tiesa", autors izmanto Pasaules Antidopinga kodeksa tulkojumā (Pieejams: [https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/search&search=antidopinga&category\\_id=60&sub\\_category=true&description=true](https://vvc.gov.lv/index.php?route=product/search&search=antidopinga&category_id=60&sub_category=true&description=true)) lietoto nosaukumu "Sporta šķīrētiesa".

Olimpiskās komitejas Disciplinārlietu komisijas (turpmāk – Disciplinārlietu komisija) 2017. gada 6. decembra lēmumu SML-028. Ar šo Disciplinārlietu komisijas lēmumu tika atzīta Krievijas atlēta vaina antidopinga noteikumu pārkāpumā, nosakot Soču ziemas olimpisko spēļu rezultātu anulēšanu, kā arī mūža diskvalifikāciju no ziemas olimpiskajām spēlēm.<sup>3</sup> Sporta šķirējtiesas nolēmums šajā lietā izpelnījās plašu rezonansi, jo tas bija viens no nolēmumiem saistībā ar antidopinga noteikumu pārkāpumiem, kas tika konstatēti Soču ziemas olimpisko spēļu norises laikā 2014. gadā.

2018. gada 21. novembrī Maskavas pilsētas tiesa pieņēma lēmumu lietā Nr. 3М-0459/2018,<sup>4</sup> kas tika skatīta pēc Krievijas Federācijas bobsleja atlēta A. Zubkova pieteikuma par Sporta šķirējtiesas nolēmuma lietā CAS 2017/A/5422 atzīšanu un izpildi daļā, ar kuru atzīts, ka atlēts ir pieļāvis antidopinga noteikumu pārkāpumus, nosakot Krievijas Federācijas sportistu ekipāžu diskvalifikāciju bobsleja divnieku un četrinieku sacensībās Soču ziemas olimpiskajās spēlēs.

Izskatot pieteikumu, Maskavas pilsētas tiesa atzina, ka Sporta šķirējtiesas nolēmums lietā CAS 2017/A/5422 nav atzīstams un izpildāms Krievijas Federācijā, pamatojoties uz Krievijas Federācijas publisko kārtību. Maskavas pilsētas tiesa spriedumā norāda, ka pie Krievijas Federācijas publiskās kārtības pieder aizliegums veikt tādas darbības, kas aizskar konstitucionālās tiesības un privātpersonu pamatbrīvības, tai skaitā pārkāpj nevainīguma prezumpciju. Atbilstoši Maskavas pilsētas tiesas norādēm jebkuras šaubas par apsūdzētā vainu jātulko par labu apsūdzētajam, tāpēc Sporta šķirējtiesas nolēmums lietā CAS 2017/A/5422 nav atzīstams un izpildāms Krievijas Federācijā, jo A. Zubkova vaina par antidopinga noteikumu pārkāpumu apstiprināta tikai uz pieņēmumu pamata, pārkāpjot nevainīguma prezumpciju. Tomēr, kaut arī Krievijas Olimpiskā komiteja par šo Maskavas pilsētas tiesas nolēmumu iesniedza apelācijas sūdzību, ar 2019. gada 19. janvāra apelācijas instances tiesas nolēmumu Maskavas pilsētas tiesas lēmums atstāts negrozīts un stājies spēkā.

Šāda Krievijas Federācijas tiesas pieeja ir raisījusi plašas diskusijas par Sporta šķirējtiesas piemēroto pierādīšanas standartu antidopinga noteikumu pārkāpumu lietās. Sporta šķirējtiesas pieņemts nolēmums, tāpat kā jebkurš starptautiskas šķirējtiesas nolēmums, atbilstoši Ņujorkas konvencijas par ārvalstu šķirējtiesu nolēmumu atzīšanu un izpildīšanu (turpmāk – Ņujorkas konvencija) V panta otrās daļas (b) punktam, nododot nolēmumu atzīšanai un izpildei Ņujorkas konvencijas dalībvalsts tiesai, tiek vērtēts atbilstoši valsts publiskās kārtības noteikumiem. Tajā pašā laikā Krievijas Federācija nav vienīgā Ņujorkas konvencijas dalībvalsts, kurā nevainīguma prezumpcija pastāv kā daļa no valsts publiskās kārtības. Tāpēc būtiski noskaidrot, vai antidopinga pārkāpuma lietā ir pareizi atsaukties uz nepieciešamību ievērot nevainīguma prezumpciju.

<sup>3</sup> Sk.: Starptautiskās Olimpiskās komitejas Disciplinārlietu komisijas 06.12.2017. lēmums SML-028, 49. lpp. Pieejams: <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/IOC/Who-We-Are/Commissions/Disciplinary-Commission/2017/SML-028-Division-Aleksandr-ZUBKOV.pdf> [aplūkots 04.03.2018.].

<sup>4</sup> Maskavas pilsētas tiesas 21.11.2018. nolēmums lietā Nr. 3М-0459/2018. Nav publiski pieejams.

## 1. Pierādīšanas īpatnības Sporta šķirējtiesas nolēmumā lietā CAS 2017/A/5422

Sporta šķirējtiesa nolēmumā lietā CAS 2017/A/5422 vērtēja Disciplinārlietu komisijas 2017. gada 6. decembra lēmumā SML-028 izdarītos secinājumus. Disciplinārlietu komisija vērtēja lietā pastāvošos pierādījumus, tai skaitā profesora Ričarda H. Maklarena (*Richard H. McLaren*)<sup>5</sup> 2016. gada 16. jūlija ziņojumu,<sup>6</sup> kā arī citus netiešus pierādījumus, kas norādīja uz atlēta vainu antidopinga noteikumu pārkāpšanā. Atbilstoši Disciplinārlietu komisijas secinājumiem tā vērtēja faktus par konkrētā atlēta pārkāpumiem, tomēr atzina, ka, tiklīdz bija konstatēta visaptverošas krāpnieciskas sistēmas pastāvēšana, tas var tikt ņemts vērā, izvērtējot ar katru atlētu saistītos pierādījumus.<sup>7</sup> Tomēr Disciplinārlietu komisija skaidri norādīja, ka lēmums netiek pieņemts kolektīva taisnīguma interešu vārdā.<sup>8</sup> Vienlaikus Disciplinārlietu komisijas lēmumā tika norādīts, ka lietās par antidopinga noteikumu pārkāpumiem pierādījumu novērtēšana prasa, lai lēmumpieņēmēja institūcija rūpīgi izvērtētu visus tās rīcībā esošos pierādījumus jeb elementus, sverot to nozīmību un nosakot, kā katrs elements iederas un sader ar citiem elementiem, līdzīgi kā liekot mozaiku. Pierādījumu vērtēšanas procesa beigās lēmumpieņēmējai institūcijai jābūt pietiekami pārliecinātai par to, ka reālā situācija, ievērojot pieejamos pierādījumus, norāda uz pārkāpuma pastāvēšanas faktu.<sup>9</sup>

Apelācijas sūdzībā Sporta šķirējtiesai uzmanība tika pievērsta tieši pierādījumu trūkumam par izdarīto antidopinga noteikumu pārkāpumu, uzsverot, ka nav iegūti tieši pierādījumi par konkrētā atlēta vainu antidopinga noteikumu pārkāpuma izdarīšanā.

Neņemot vērā apelācijas sūdzībā paustos iebildumus, Sporta šķirējtiesa lietā CAS 2017/A/5422 nolēmumā Disciplinārlietu komisijas izmantoto pieeju atzina par pamatotu, norādot: noteikta veida pierādījumu trūkums nenozīmē, ka pārkāpums nav noticis.<sup>10</sup> Sporta šķirējtiesa tāpat atzinusi, ka starptautiski atzītā cīņa pret dopingu ir sabiedrības interesēs, tāpēc antidopinga organizācijām tiek pieļauts izmantot pat tādus pierādījumus, kas iegūti, pārkāpjot sportistu cilvēktiesības.<sup>11</sup> Nolēmumā tāpat norādīts, ka atbilstoši Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.2. punktā noteiktajam fakti par antidopinga noteikumu pārkāpuma konstatēšanu var tikt nodibināti ar jebkādiem pieejamiem līdzekļiem.<sup>12</sup> Šāda

<sup>5</sup> Profesors Ričards H. Maklarens ir tiesību zinātnu profesors Rietumu Universitātē (*Western University*) Kanādā, *McLaren Global Sport Solution Inc.* vadītājs, konsultants *McKenzie Lake Lawyers* juridiskajā birojā un pieredzes bagāts Sporta šķirējtiesas šķirējtiesnesis.

<sup>6</sup> McLaren Independent Investigation Report – Part I. Pieejams: <https://www.wada-ama.org/en/resources/doping-control-process/mclaren-independent-investigations-report-into-sochi-allegations> [aplūkots 04.03.2018.].

<sup>7</sup> Sk.: Starptautiskās Olimpiskās komitejas Disciplinārlietu komisijas 06.12.2017. lēmums SML-028, para. 102. Pieejams: <https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/IOC/Who-We-Are/Commissions/Disciplinary-Commission/2017/SML-028-Decision-Aleksandr-ZUBKOV.pdf> [aplūkots 04.03.2018.].

<sup>8</sup> *Ibid.*, para. 100.

<sup>9</sup> *Ibid.*, para. 115.

<sup>10</sup> Sporta šķirējtiesas 03.11.2014. nolēmums lietā CAS 2014/A/3625 Sivasspor Kulübü v. UEFA, 142. punkts.

<sup>11</sup> Sporta šķirējtiesas 31.05.2010. spriedums lietā CAS 2007/A/1396&1402 World Anti-Doping Agency (WADA) and Union Cycliste Internationale (UCI) v. Alejandro Valverde & Real Federacion Española de Cicilismo (RFEC), 71. punkts.

<sup>12</sup> Sporta šķirējtiesas 23.04.2018. nolēmums lietā CAS 2017/A/5422 Aleksandr Zubkov v. International Olympic Committee (IOC), 675. punkts.



pieeja saskan ar Sporta šķirējtiesas praksē nodibināto, ka antidopinga noteikumu pārkāpumu var konstatēt ar tādiem netiešiem pierādīšanas līdzekļiem kā vainas atzīšana, liecinieku liecības vai citi dokumentāri pierādījumi, kas norāda uz antidopinga noteikumu pārkāpuma pastāvēšanu.<sup>13</sup> Tādējādi Sporta šķirējtiesas lietas CAS 2017/A/5422 nolēmumā Disciplinārlietu komisijas lēmumu SML-028 atstāja negrozītu.

## 2. Pierādīšanas standarts Sporta šķirējtiesas lietās par antidopinga noteikumu pārkāpumiem

Atbilstoši Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.1. punktā noteiktajam pierādīšanas standarts antidopinga noteikumu pārkāpumu lietās ir antidopinga organizācijas konstatētā antidopinga noteikumu pārkāpuma atbilstība lēmējinstīcijas pietiekamai pārliecināšanai (angļu val. – *comfortable satisfaction*), ņemot vērā apsūdzības nozīmīgumu.<sup>14</sup> Šis standarts visos gadījumos ir stingrāks nekā tikai vainas iespējamības (angļu val. – *balance of probabilities*) izvērtējums, tomēr neprasa, lai pastāvētu pierādījumi, kurus nevar saprātīgi apšaubīt (angļu val. – *beyond reasonable doubt*).<sup>15</sup> Sporta šķirējtiesas noteikumos pierādīšanas standarts antidopinga pārkāpuma lietās atsevišķi nav noteikts, tomēr Sporta šķirējtiesas praksē atzinusi, ka pierādīšanas standarts, kas jāpārvar antidopinga organizācijām, ir augstāks nekā vainas iespējamība, bet zemāks nekā vainas pierādīšana krimināltiesībās.<sup>16</sup>

Pietiekamas pārliecināšanas standarts tiek plaši lietots Sporta šķirējtiesas judikatūrā lietās par antidopinga noteikumu pārkāpumiem. Piemēram, Pehšteinas lietā<sup>17</sup> Sporta šķirējtiesas norādīja, ka praksē pastāv vairākas lietas, kas ir izturējušas Šveices Federālās tiesas<sup>18</sup> pārbaudi saistībā ar norādēm par antidopinga pārkāpumu lietu krimināltiesisko raksturu. Atbilstoši tiesas norādēm pierādījumu novērtēšanas procesā antidopinga pārkāpumu lietās nav pamatoti attiecināt krimināltiesībās pastāvošo pierādīšanas standartu, ievērojot antidopinga pārkāpumu lietās pastāvošo attiecību privāttiesisko raksturu.<sup>19</sup> Tāpat Sporta šķirējtiesas norāda, ka pietiekamas pārliecināšanas standarts tiek piemērots kā piemērots pierādījumu novērtēšanas standarts disciplinārlietās pat tad, kad piemērojamie noteikumi pierādīšanas standartu tieši nenosaka vai nenosaka pietiekami skaidri.<sup>20</sup>

<sup>13</sup> Sporta šķirējtiesas 10.02.2006. nolēmums lietā CAS 2005/A/884 Tyler Hamilton V/USADA & UCI, 48. punkts.

<sup>14</sup> Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.1. punkts.

<sup>15</sup> Ibid.

<sup>16</sup> Sporta šķirējtiesas 31.05.2010. spriedums lietā CAS 2007/A/1396&1402, World Anti-Doping Agency (WADA) and Union Cycliste Internationale (UCI) v. Alejandro Valverde & Real Federacion Española de Ciclismo (RFEC), 53. punkts.

<sup>17</sup> Sporta šķirējtiesas 25.11.2009. nolēmums lietā CAS 2009/A/1912 & 1913, P. & DESG v. ISU, 124. punkts.

<sup>18</sup> Šveices tiesai ir jurisdikcija vērtēt Sporta šķirējtiesas kā Šveicē reģistrētas šķirējtiesas pieņemto nolēmumu atbilstību taisnīga procesa un publiskās kārtības apsvērumiem atbilstoši Šveices Starptautisko privāttiesību likuma 176. un 190. pantam – autora piezīme.

<sup>19</sup> Introduction to International and European Sports Law. Capita Selecta. In: Siekmann R. C. R. ASSER International Sports Law Series. T.M.C. Asser Press, 2012, p. 27; Zaksaitē S., Radke H. The interaction of criminal and disciplinary law in doping related cases. International Sports Law Journal, June 2014, 14 (1–2), p. 117.

<sup>20</sup> Sporta šķirējtiesas 15.04.2010. spriedums lietā CAS 2009/A/1920, FK Pobeda, Aleksandar Zabrcanec, Nikolce Zdraveski v. UEFA, 85. punkts.

Iepriekš minētais norāda, ka Sporta šķirējtiesas nolēmumā lietā CAS 2017/A/5422 piemērotais pierādīšanas standarts ir pilnībā saderīgs ar Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.1. punktā un Sporta šķirējtiesas praksē noteikto.

### 3. Pierādīšanas standarta adaptēšanas nepieciešamība

Kaut arī Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.1. punktā un Sporta šķirējtiesas praksē ir piemērots pierādīšanas standarts, pastāv diskusija par attiecīgā piemērošanas standarta atbilstību nevainīguma prezumpcijas principam, tā aktualizē nepieciešamību noteikt augstāku pierādīšanas standartu antidopinga pārkāpuma lietās un tuvināt to pierādīšanas standartam krimināltiesībās. Kā viens no argumentiem norādītas sankcijas, kas tiek piemērotas antidopinga pārkāpuma lietas izskatīšanas rezultātā, proti, atlētam tiek piemērota diskvalifikācija no tālākām sporta sacensībām, ievērojot pārkāpuma smagumu. Fakts, ka sankcijas pēc būtības nav vērstas uz restitūciju, bet tām piemīt drīzāk sodošs raksturs, šķietami norāda uz sankciju krimināltiesisko raksturu.<sup>21</sup> Tomēr, kā norādīts Starptautiskās Antidopinga organizācijas saņemtajā juridiskajā atzinumā par Starptautiskā Antidopinga kodeksa 2015. gada redakciju, ko sastādījis bijušais Eiropas Cilvēktiesību tiesas prezidents Žans Pols Kosta (*Jean-Paul Costa*),<sup>22</sup> ir vairākas pazīmes, kas norāda, ka sankcijas, kas atlētiem tiek piemērotas antidopinga noteikumu pārkāpuma gadījumā, nav krimināltiesiska rakstura, piemēram, sankciju piemērošanas rezultātā pret personu netiek uzsākta kriminālvajāšana, sankcijas nav saistītas ar brīvības atņemšanu, sankcijas nav piemērojamas pret sabiedrību kopumā, bet pret speciāliem subjektiem (atlētiem vai to pavadošajām personām), kas šādu atbildību uzņēmušies, izsakot skaidru piekrišanu.

Tomēr antidopinga noteikumu pārkāpumu lietas, kas tika izskatītas par Soču ziemas olimpisko spēļu laikā konstatētiem pārkāpumiem, ir atsākušas diskusijas par pietiekamas pārliecināšanas kā pierādīšanas standarta atbilstību sankcijām, kas tiek piemērotas olimpisko spēļu atlētiem. Starptautiskās Kamaniņu sporta federācijas Disciplinārlietu komisija, izskatot lietu par sankciju piemērošanu diviem Krievijas Federācijas atlētiem, balstoties uz identiskiem netiešiem pierādījumiem kā Disciplinārlietu komisija lietā SML-028, nolēma sankcijas nepiemērot. Tas pamatots ar to, ka iespējamā sankcija ir atlēta mūža diskvalifikācija no olimpiskajām spēlēm – tas norāda, ka iespējamai pārliecībai par pārkāpuma izdarīšanu jābūt īpaši augstai,<sup>23</sup> bet konkrētajā lietā tā netika iegūta. Faktiski Starptautiskās Kamaniņu sporta federācijas Disciplinārlietu komisija izmantoja Starptautiskā Antidopinga kodeksa 3.1. punktā noteikto rīcības brīvību tiesību piemērotājam, izvērtējot, kādi apstākļi dod pietiekamu pārliecību par pārkāpuma esamību. Tas sakrīt ar līdzšinējo Sporta šķirējtiesas praksi, kur skaidrots, ka apsūdzības nozīmīguma izvērtējums nenorāda uz pierādīšanas standarta maiņu, bet, jo nopietnākas

<sup>21</sup> Zaksaita S., Radke H. 2014, p. 120.

<sup>22</sup> Costa J.-P. Legal opinion regarding the draft World Anti-Doping Code. 2013. Pieejams: <https://www.wada-ama.org/en/what-we-do/legal/legal-opinions-and-articles-on-the-code> [aplūkots 28.02.2019.].

<sup>23</sup> Starptautiskās Kamaniņu sporta federācijas Disciplinārlietu komisijas 02.01.2018. lēmums A. Demčenko un T. Ivanovas lietā (nav publicēts); atsauce Sporta šķirējtiesas 23.04.2018. nolēmumā lietā CAS 2017/A/5422 Aleksandr Zubkov v. International Olympic Committee (IOC), 84. punkts.

ir izvīrītās apsūdzības, jo pārliecinošākiem jābūt lietā esošajiem pierādījumiem.<sup>24</sup> Šāda pieeja ir bijusi nozīmīga antidopinga noteikumu pārkāpumu lietās, jo nereti tiesību piemērotājam nav pieejami tieši pierādījumi, kas norāda uz antidopinga noteikumu pārkāpumu. Nosakot ievērojami augstāku pierādīšanas standartu (piemēram, pierādīšana ārpus saprātīgām šaubām), kā tas noteikts krimināltiesībās, antidopinga organizācijām situācijās, kad antidopinga noteikumu pārkāpumi iniciēti, organizēti un īstenoti valstiskā līmenī, būtu gandrīz neiespējami pierādīt pārkāpuma esamību pierādījumu neesamības dēļ.

Tajā pašā laikā autors uzskata, ka pašreizējais pietiekamas pārliecināšanas standarts rada iespēju spekulācijām par pierādījumu pietiekamību un pieļaujāmību, tādējādi apdraudot Sporta šķīrējtiesas spriedumu autoritāti. Autora ieskatā Sporta šķīrējtiesas praksē pastāvošās norādes uz pietiekamas pārliecināšanas standarta piemērošanu (jo nopietnākas izvīrītās apsūdzības – jo pārliecinošākiem jābūt pierādījumiem) neatvieglo šķīrējtiesneša uzdevumu pierādījumu izvērtēšanas procesā. Jebkurš antidopinga noteikumu pārkāpums, ņemot vērā, ka tiek izvērtēta individuāla atlēta atbildība par pārkāpuma izdarīšanu, ir vienlīdz smags. Tādējādi pietiekamas pārliecināšanas standarta piemērošana valstiska līmeņa antidopinga noteikumu pārkāpuma organizēšanas gadījumā vai individuāla antidopinga noteikumu pārkāpuma situācijā neatšķiras – tiesību piemērotājam pēc iekšējās pārliecības jānovērtē visi un jebkādi tam pieejamie pierādījumi, lai iegūtu pārliecību par pārkāpuma izdarīšanas faktu. Ja pastāv aizdomas par valstiska līmeņa antidopinga noteikumu pārkāpuma organizēšanu, ne vienmēr antidopinga organizācijas pierādīšanas slogs palielinās. Tomēr pietiekamas pārliecināšanas standarts ir saistīts ar tiesību piemērotāja subjektivitāti, nenosakot papildu apsvērumus, kas būtu jāņem vērā, lai konstatētu iespējamu pārkāpumu.

Autors uzskata, ka antidopinga pārkāpumu lietās pierādīšanas standarts būtu papildus sasaistāms ar nepieciešamību pierādījumus novērtēt atbilstoši tiesiskai apziņai, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un taisnības principiem. Ievērojot, ka Pasaules Antidopinga kodeksa mērķis ir aizsargāt sportistu pamattiesības piedalīties sportā, kurā netiek lietots dopings, antidopinga pārkāpumu lietās pietiekamas pārliecināšanas standarts ir saistāms ne vien ar tiesību piemērotāja iekšējo pārliecību par pārkāpuma izdarīšanas faktu, bet arī ar tiesisko apziņu, kas balstīta uz sporta integritātes aizsardzības interešu ievērošanu. Autora ieskatā šādas pieejas nostiprināšana Pasaules Antidopinga kodeksā atvieglotu antidopinga organizāciju iespējas, ievērojot loģikas likumus un dedukcijas metodi, izmantot netieši attiecināmus pierādījumus, lai pierādītu antidopinga noteikumu pārkāpumu izdarīšanu. Vienlaikus šādu pierādījumu izmantošana nevarētu tikt atzīta par prettiesisku un neatbilstošu procesuālās kārtības noteikumiem, kas varētu būt par iemeslu nolēmuma neizpildīšanai atbilstoši Ņujorkas konvencijas V panta pirmās daļas (b) punktam.

Nobeigumā jāsecina, ka arī grozījumu izdarīšana Pasaules Antidopinga kodeksā attiecībā uz pierādīšanas standartu antidopinga noteikumu pārkāpumu lietās diez vai mainītu Maskavas pilsētas tiesas nolēmumu lietā Nr. 3M-0459/2018, ievērojot, ka tiesa novērtē šķīrējtiesas nolēmuma atbilstību valsts publiskajai kārtībai. Tomēr autors uzskata, ka pierādīšanas standarta adaptācijas rezultātā ir iespējams izslēgt saprātīgas šaubas par netiešu pierādīšanas līdzekļu izmantošanas

<sup>24</sup> Sporta šķīrējtiesas 08.12.2014. nolēmums lietā CAS 2014/A/3630, Dirk de Ridder v. International Sailing Federation (ISAF), 115. punkts.

pieļaujamību antidopinga noteikumu pārkāpuma lietās saistībā ar valstiska līmeņa antidopinga noteikumu pārkāpumiem.

## Kopsavilkums

1. Sporta šķirējtiesa antidopinga pārkāpumu lietās piemēro Pasaules Antidopinga kodeksa 3.1. punktā noteikto pierādīšanas standartu – pietiekama pārliecināšana (*comfortable satisfaction*) ir stingrāks pierādīšanas standarts nekā tikai vainojamības iespējamības (*balance of probabilities*) izvērtējums, tomēr neprasa, lai pastāvētu pierādījumi, kurus nevar saprātīgi apšaubīt (*beyond reasonable doubt*). Šis pierādīšanas standarts tiek piemērots arī disciplinārlietās un sporta spēļu sarunāšanas (angļu val. – *match fixing*) lietās.
2. Pietiekamas pārliecināšanas standarts ir piemērots pierādīšanas standarts antidopinga noteikumu pārkāpumu lietās, jo nereti tiesību piemērotājam (antidopinga organizācijai) nav pieejami tieši tādi pierādījumi, kas nepārprotami norāda uz antidopinga noteikumu pārkāpumu. Pasaules Antidopinga kodeksa 3.1. punkts dod plašu rīcības brīvību šī pierādīšanas standarta piemērošanā, ievērojot iespējamā pārkāpuma smagumu.
3. Tā kā antidopinga noteikumu pārkāpuma gadījumā tiek izvērtēta individuāla atlēta atbildība par pārkāpuma izdarišanu, pietiekamas pārliecināšanas standarta piemērošana valstiska līmeņa antidopinga noteikumu pārkāpuma organizēšanas gadījumā vai individuāla antidopinga noteikumu pārkāpuma situācijā neatšķiras, ņemot vērā iespējamo pārkāpuma smagumu.
4. Lai nostiprinātu iespēju izmantot netiešus pierādījumus lietā, it īpaši pastāvot pierādījumiem par valstiska līmeņa antidopinga noteikumu pārkāpumu organizēšanu, papildus subjektīvai pārliecībai nosakāma nepieciešamība pierādījumus izvērtēt atbilstoši tiesiskai apziņai, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un taisnības principiem. Šādas pieejas nostiprināšana Pasaules Antidopinga kodeksā atvieglotu antidopinga organizāciju iespējas, ievērojot loģikas likumus un dedukcijas metodi, izmantot netieši attiecināmus pierādījumus, lai pierādītu antidopinga noteikumu pārkāpumu izdarišanu, nemainot pierādīšanas standartu pēc būtības.

# EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU IETEKME UZ SPORTA TIESĪBU ATTĪSTĪBU. “KLASES HULIGĀNS” VAI “APZINĪGS KLASES VECĀKAIS”?

## EUROPEAN UNION'S INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF SPORTS LAW. “CLASS BULLY” OR A RESPONSIBLE “CLASS PRESIDENT”?

**Edgars Gūte, *Mg. iur.***

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas jurists

### Summary

Considering recent developments in jurisprudence of the CJEU, it could be speculated that EU could extend its shared or exclusive competency in the field of sports law. Currently, Article 6 and Article 165 of the TFEU includes “supporting” EU competency in aforementioned area. This paper describes sports law as a particular field of law and explores how EU could restrict development of sports law as an individual branch of law, if EU as an international organisation acted in bad faith.

**Atslēgvārdi:** sporta tiesības, ES kompetence, LESD 165. pants, EST prakse

**Keywords:** sports law, competency of the EU, Article 165 of the TFEU, jurisprudence of the CJEU

### Ievads

Šajā rakstā izvērtēts, vai Eiropas Savienība (turpmāk – ES), izmantojot Līguma par Eiropas Savienības darbību<sup>1</sup> 165. pantā ietvertu “atbalstošo” kompetenci,<sup>2</sup> ar Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) nolēmumiem, iespējams, nelabticīgi paplašina savu dalīto vai ekskluzīvo kompetenci.

Skaidrojot virsrakstā ietvertu tēlaino jautājumu, rakstā analizēts, vai pašreizējā tiesiskajā situācijā ES jaunajai tiesību apakšnozarei (“jaunajam klasesbiedram”) – sporta tiesībām – uzspiež savu viedokli, nerēķinoties ar sporta tiesību nozares patstāvīgu attīstību, vai arī ES rīkojas kā “apzinīgs klases vecākais”, kurš, saprazdam savu ietekmi starptautiskajā sabiedrībā (“klasē”), rūpējas, lai sporta tiesības pilnvērtīgi attīstītos un mijiedarbotos ar citām tiesību nozarēm (iejustos “klases kolektīvā”).

<sup>1</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību. Parakstīts Lisabonā 13.12.2007.

<sup>2</sup> Sk., piemēram: Weatherill S. *Law and Values in the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 261–266.

Rakstā ir daļēji apkopotas autora iepriekšējās publikācijās ietvertās atziņas un secinājumi,<sup>3</sup> un tā mērķis ir gan apkopot iepriekš īstenoto polemiku par sporta tiesībām, gan sniegt jaunu ieskatu sporta tiesību attīstībā.

## 1. Sporta tiesības kā atsevišķa tiesību nozare

Sporta tiesības ir relatīvi jauna tiesību nozare. Doktrīnā pastāv atšķirīgi viedokļi par sporta tiesību kā atsevišķas tiesību nozares pastāvēšanu. Sākotnēji tiesīzinātnieki puda viedokli, ka sporta tiesības ir tā sauktais *lex ferenda* – nākotnes tiesības,<sup>4</sup> proti, tiesību nozare, kura vēl nav ieguvusi saistošu tiesību raksturu, tomēr laika gaitā situācija varētu mainīties.<sup>5</sup> Tāpat dažādi autori izvirzījuši vairākas teorijas par sporta tiesību juridisko raksturu. Viena no teorijām pamatā balstās uz apsvērumiem, ka ar sportu saistītie jautājumi skatāmi citu tiesību nozaru, piemēram, starptautisko privāttiesību un publisko tiesību, kontekstā, tomēr atsevišķi jautājumi, kas uzskatāmi tikai par sporta tiesību ietvarā esošiem, tādi nemaz nav.<sup>6</sup> Cita teorija norāda uz sporta kā nozares īpašo raksturu, kas izpaužas gan sporta strīdu izšķiršanā, gan sportistu kā darbinieku neviennozīmīgajā statusā.<sup>7</sup> To varētu pamatot arī tas, ka, piemēram, pastāv tādas specifiskas tiesību nozares kā jūras tiesības<sup>8</sup> un kosmosa tiesības,<sup>9</sup> vai arī tas, ka anglosakšu tiesību sistēmā sporta tiesības ir cieši saistītas ar tā saukto *entertainment law*.<sup>10</sup>

Visbeidzot, daudzi autori no konkrētas atbildes izvairās, visticamāk, apzinoties abu iepriekš minēto teoriju izvirzītos argumentus.<sup>11</sup> Piemēram, 2018. gada 25. oktobrī autors Hāgas starptautisko sporta tiesību konferences laikā Parīzes Universitātes profesoram Frankam Latī (*Franck Latty*), kurš 2005. gadā aizstāvēja aptuveni 900 lappušu garu doktora disertāciju par sporta tiesību būtību

<sup>3</sup> Sk., piemēram: Gūte E. Starptautisko publisko tiesību ietekme uz sporta tiesību attīstību. *Jurista Vārds*, 16.08.2016., Nr. 33 (936), 9.–12. lpp.; Gūte E. Sporta azartspēļu tiesiskā regulējuma problemātika Latvijā un Eiropas Savienībā. *Jurista Vārds*, 28.11.2017., Nr. 49 (1003), 10.–14. lpp.; Gūte E., Sarāns J. Basketbolisti izvēles krustugunis: valsts vienība vai profesionālais klubs. *Jurista Vārds*, 20.02.2018., Nr. 8 (1014), 20.–27. lpp.; Gūte E. Kāda saistība Vācijas vieglatlētikas sacensībām un Eiropas Savienības tiesībām? *Jurista Vārds*, 10.07.2018., Nr. 28 (1034), 25.–27. lpp.

<sup>4</sup> Nafziger J. *International Sports Law*. 2nd revised ed. New York: Transnational Publishers Inc., U.S., 2004, p. 1.

<sup>5</sup> Sk., piemēram: Arājārvī N. Between Lex Lata and Lex Ferenda? Customary International (Criminal) Law and the Principle of Legality *Tilburg Law Review. Journal of International and European Law*, 2011, 15 (2), pp. 163–183.

<sup>6</sup> Sk., piemēram: Davis T. What Is Sports Law? *Marquette Sports Law Review*, 2001, Vol. 7, Issue 2, Article 7, pp. 211–239.

<sup>7</sup> *Ibid.*

<sup>8</sup> Churchill R. Law of the Sea. *international law*. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Law-of-the-Sea> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>9</sup> The Editors of Encyclopaedia Britannica. Space law. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/space-law> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>10</sup> Piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs pastāv vairāki akadēmiski referēti izdevumi vai akadēmiski kursi, kas saista *sports law* un *entertainment law*. Sk., piemēram: The Harvard Journal of Sports and Entertainment Law (JSEL). Pieejams: <http://harvardjssel.com/> [aplūkots 21.03.2019.]; Sports/Entertainment Law. Pieejams: <https://www.law.georgetown.edu/your-life-career/career-exploration-professional-development/for-jd-students/explore-legal-careers/practice-areas/sportsentertainment-law/> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>11</sup> Sk., piemēram: Davis T. 2001, pp. 211–239.

pārnacionālo tiesību ietvarā<sup>12</sup> un savu profesionālo dzīvi veltījis sporta tiesību attīstībai, uzdeva jautājumu, vai, viņaprāt, sporta tiesības ir atsevišķa tiesību nozare. Latī kungs pasmaidīja un tiešu atbildi nesniedza, norādot, ka tas atkarīgs no katra izpratnes par tiesībām.<sup>13</sup>

Autora ieskatā vismaz pašlaik būtu jāizvairās no tiesībteorētiskām diskusijām par sporta tiesībām kā atsevišķu tiesību nozari, bet jāvērtē sporta tiesības kā sporta jautājumu tiesiskais ietvars, uzsverot sporta kā sociālekonomiska fenomena nozīmi mūsdienu sabiedrībā. Piemēram, sporta tirgus veido 2% no visas pasaules iekšzemes kopprodukta, kas attīstītājās valstīs apsteigtu tekstilrūpniecību un metālrūpniecību.<sup>14</sup> Vērtējot tieši ES tirgu, ar sporta nozari kopumā, kas ietver gan profesionālo sportu, gan brīvā laika pavadīšanas aktivitātes, ir saistīti aptuveni 60% ES pilsoņu.<sup>15</sup>

Ilustrējot sporta jautājumu ekonomisko nozīmi, var norādīt, ka sporta pārraides tiesību pārdošanas summas mērāmas miljardos. Piemēram, jau 2015. gadā par Anglijas premjerlīgas pārraižu tiesību iegūšanu SKY un BT samaksāja 5,136 miljardus mārciņu,<sup>16</sup> savukārt jau iepriekš tika prognozēts, ka Ziemeļamerikas sporta industrijas apgrozījums līdz 2019. gadam būs sasniedzis 73,5 miljardus dolāru.<sup>17</sup> Ievērojot minēto, neatkarīgi no teorētiskām diskusijām nav noliedzama sporta tiesību sociālekonomiskā nozīme gan visas pasaules, gan tieši ES līmenī. No tā izriet, ka sporta tiesības tieši sociālekonomisku apsvērumu dēļ jāuzskata par atsevišķu tiesību nozari.

## 2. Sporta tiesību un ES tiesību mijiedarbība

Nemot vērā ES kā ekonomiskas savienības raksturu, attiecīgi arī sporta tiesību jautājumi ir tikuši saistīti ar ES tiesībām. Šī sasaiste tiek īstenota trīs veidos. Pirmkārt, pēc tam, kad spēkā stājās 2007. gada 13. decembra Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu,<sup>18</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) tika papildināts ar tā saukto ES “atbalstošo” kompetenci.<sup>19</sup> Proti, LESD 6. panta e) apakšpunktā un 165. pantā ietverta ES loma attiecībā uz sporta pasākumu veicināšanu. Nozares būtiskums tika pamatots ar tādiem sociāliem un ekonomiskiem jautājumiem kā

<sup>12</sup> Doktora darba secinājumi apkopoti grāmatā: Latty F. *La lex sportiva – Recherche sur le droit transnational*. Martinus Nijhoff Publishers, 2007.

<sup>13</sup> Referāta autora diskusija ar Latī kungu ASSER ikgadējās sporta tiesību konferences laikā. Konferences programma pieejama: <https://www.asser.nl/media/4565/final-programme-annual-sports-law-conference-2018.pdf> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>14</sup> International Centre for Sport Security. *Protecting the Integrity of Sport Competition. The Last Bet for Modern Sport*, p. 8. Pieejams: [http://www.theicss.org/wp-content/themes/icss-corp/pdf/SIF14/Sorbonne-ICSS%20Report%20Executive%20Summary\\_WEB.pdf?l=1&preq=1](http://www.theicss.org/wp-content/themes/icss-corp/pdf/SIF14/Sorbonne-ICSS%20Report%20Executive%20Summary_WEB.pdf?l=1&preq=1) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>15</sup> Eurostat. *Sport statistics. 2016 edition*. Pieejams: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4031688/7203321/KS-04-15-823-EN-N.pdf/b911c74d-c336-421e-bdf7-cfcb4037f94> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>16</sup> Premier League TV rights: Sky and BT pay £ 5.1 bn for live games. Pieejams: <https://www.bbc.com/sport/football/31357409> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>17</sup> Heitner D. *Sports Industry To Reach \$ 73.5 Billion By 2019*. Pieejams: <https://www.forbes.com/sites/darrenheitner/2015/10/19/sports-industry-to-reach-73-5-billion-by-2019/#14f308211b4b> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>18</sup> Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu. Parakstīts Lisabonā 13.12.2007.

<sup>19</sup> Sk.: Weatherill S. 2016, pp. 261–266.

fizisku aktivitāšu veicināšana un sporta apdraudējumu novēršana, piemēram, spēļu sarunāšana, dopings, vardarbība saistībā ar sportu. ES līmenī tiek uzskatīts, ka šāda pieeja palīdz vieglāk ieviest mehānismus norādīto apdraudējumu novēršanai.<sup>20</sup> Otrkārt, arī vispārīgie LESD nosacījumi var būt saistīti ar sporta tiesībām, piemēram, tādās jomās kā konkurences tiesību, iekšējā tirgus saskaņotības un diskriminācijas aizliegums valstspiederības dēļ.

Treškārt, jānorāda uz EST lomu sporta tiesību attīstībā. Proti, arī pirms sporta lomas nostiprināšanas LESD Eiropas Savienības Tiesa pieņēma nolēmumus, piemēram, *Walrave* (1974),<sup>21</sup> *Dona* (1976),<sup>22</sup> *Bosmann* (1995),<sup>23</sup> *Deliege* (2000)<sup>24</sup> lietās, kurās tika norādīts: lai konstatētu ES kompetenci konkrētā jautājuma risināšanā, jākonstatē ekonomiskā aktivitāte ar sportu saistītos jautājumos.<sup>25</sup> Tomēr jānorāda, ka līdz ar *Meca-Medina* (2006) nolēmumu<sup>26</sup> šis secinājums vairs nav uzskatāms par viennozīmīgu. Proti, lai arī vēl joprojām tiek uzskatīts, ka ekonomiskās aktivitātes konstatēšana ir būtiska,<sup>27</sup> tomēr *Meca-Medina* lietā tika norādīts, ka jautājumi, kam ir tikai sporta tiesisks raksturs (angļu val. – *pure sport interest*), ir ārpus ES kompetences robežām.<sup>28</sup> Tomēr ne EST līdz šim savā praksē, ne citas ES institūcijas nav atbildējušas, kas tad tieši ir uzskatāmi tikai par sporta tiesiska rakstura jautājumiem. Ievērojot minēto, faktiski ir izveidota augsne, lai ES caur EST spriedumiem un LESD regulējumu sporta jomā varētu paplašināt savu kompetenci, ko ilustrē turpmāk norādītie piemēri. Attiecīgi, atgriežoties pie ievadā uzdotā jautājuma, ES ir iespējas būt gan par “klases huligānu”, gan “apzinīgu klases vecāko”.

Lietā, kurā ES būs iespēja parādīt savu nostāju un, iespējams, nepamatoti paplašināt savu kompetenci, ir EST lieta C-22/18 “*TopFit un Biffi*”, kas saistās ar prejudiciālā nolēmuma lūgumu, kurā tiek lūgts sniegt viedokli par LESD 18., 21. un 165. panta korelāciju ar ES sporta tiesībām.<sup>29</sup> Īsumā raksturojot lietas fabulu, prasītājs ir Itālijas pilsonis, kuram neļauj piedalīties Vācijas senioru vieglatlētikas čempionāta finālsacensībās, tai skaitā iegūt Vācijas čempiona titulu minētajās sacensībās.<sup>30</sup> Prasītājs uzskata, ka tiek apdraudētas no LESD izrietošās tiesības uz diskriminācijas aizliegumu un brīvu pārvietošanos.<sup>31</sup> Autora ieskatā, ņemot vērā, ka minētais lūgums tiek pamatots arī ar LESD 6. panta

<sup>20</sup> European Commission. Directorate-General for Communication. The European Union explained: Education, training, youth and sport. Publications Office of the European Union. 2014, p. 5. Pieejams: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5c9451b0-5e98-4e1f-9142-ad121d704438> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>21</sup> EST 12.12.1974. spriedums lietā 36/74 *Walrave and Koch*.

<sup>22</sup> EST 14.08.1976. spriedums lietā 13/76 *Gaetano Donà v. Mario Mantero*.

<sup>23</sup> EST 15.12.1995. spriedums lietā C-415/93 *Union Royale Belge des Sociétés de Football Association ASBL v. Jean-Marc Bosman*.

<sup>24</sup> EST 11.04.2000. spriedums lietā C-51/96 un C-191/97 *Christelle Deliege v. Ligue francophone de judo et disciplines associées ASBL, Ligue belge de judo ASBL, Union européenne de judo and François Pacquée*.

<sup>25</sup> Sk., piemēram: EST 12.12.1974. spriedums lietā 36/74 *Walrave and Koch*, 4. punkts.

<sup>26</sup> EST 18.07.2006. spriedums lietā C-519/04 P *David Meca-Medina and Igor Majcen v. Commission of the European Communities*.

<sup>27</sup> Sk., piemēram: EST 16.03.2010. spriedums lietā C-325/08 *Olympique Lyonnais SASP v. Olivier Bernard and Newcastle UFC*, 33. punkts.

<sup>28</sup> EST 18.07.2006. spriedums lietā C-519/04 P *David Meca-Medina and Igor Majcen v. Commission of the European Communities*, 27. un 28. punkts.

<sup>29</sup> Ģenerāldokāta Jevgenija Tančeva 07.03.2019. secinājumi EST lietā C-22/18 *TopFit e. V., Daniele Biffi V. Deutscher Leichtathletikverband e. V.*, 15.–23. punkts.

<sup>30</sup> *Ibid.*

<sup>31</sup> *Ibid.*



e) apakšpunktu un 165. pantu, kritiski jāvērtē, vai minētais jautājums vispār ir EST kompetencē, jo šajā gadījumā, it sevišķi, ņemot vērā, ka tiek vērtēts gadījums Vācijas senioru (tipiski – amatieru) sacensībās, tas varētu tikt uzskatīts par jautājumu, kam ir tikai sporta tiesisks raksturs un kas nav sasaistāms ar LESD tvērumu, jo nav konstatējama saimnieciska darbība.

Šis lietas pašreizējā stadijā ir pieejami ģenerālvokāta Jevgenija Tančeva (*Evgeni Tanchev*) 2019. gada 7. marta secinājumi (turpmāk – Secinājumi),<sup>32</sup> tomēr nolēmums minētajā lietā nav publicēts. Izvērtējot Secinājumos ietverto argumentāciju, var izteikt pamatotas bažas, ka EST varētu censties “saredzēt” savu kompetenci. Proti, pirmkārt, ģenerālvokāts Tančevs sasaista minēto lietu ar iespējamu LESD 49. panta (uzņēmējdarbības brīvība) pārkāpumu, norādot, ka liegums ieņemt godalgotu vietu apdraud Daniēles Bifi (*Daniele Biffi*) kā sporta trenera reputāciju Vācijā un attiecīgi arī D. Bifi saimniecisko darbību,<sup>33</sup> jo iepriekš D. Bifi savus panākumus Vācijas senioru sacensībās norādījis kā savu kvalifikāciju pastipriņošus apstākļus.<sup>34</sup> Autora ieskatā šāda sasaiste ir pārāk bīstama. Proti, šajā gadījumā Secinājumos ietvertais apgalvojums paplašina jēdziena “profesionāls sportists” tvērumu ES – tā jebkurš amatieris var pamatot, ka, piemēram, lietojot noteikta zīmola ekipējumu, reklamē attiecīgo zīmolu. No tā faktiski varētu izrietēt hipotētiska iespēja konstatēt sasaisti ar saimnieciskās darbības veikšanu. No minētā izriet, ka EST autora ieskatā saimnieciskās darbības konstatēšana būtu jāskata maksimāli šauri, jo pretējā gadījumā faktiski jebkurš sportists amatieris savu sportisko aktivitāti var definēt kā “saimniecisko darbību”.

To, ka ģenerālvokāts, iespējams, cenšas paplašināt ES kompetenci sporta tiesību jautājumos, norāda arī Secinājumos ietvertais apgalvojums, ka “tieši iekšējā tirgus plašais mērogs nodrošina konstitucionālo pamatu Savienības pretenzijām uz kompetenci sporta jautājumos”.<sup>35</sup> Attiecīgi, lai arī sporta komerciālais raksturs ir nenoliedzams, tomēr ES iesaiste visos ar sportu saistītos jautājumos autora ieskatā jāvērtē piesardzīgi.

Attiecībā uz pašas lietas iznākumu ES ir izdevusi vadlīnijas, kurās ir norādīta ieteicamā rīcība līdzīgos gadījumos.<sup>36</sup> Proti, prasītājam būtu jāatļauj piedalīties finālsacensībās bez tiesībām ieņemt godalgotu vietu, jo tas būtu pretrunā samērīguma principam, kā arī sporta īpašajam raksturam. Jāuzsver, ka noteiktu nacionālo sacensību uzvarētāji var pārstāvēt savu valsti starptautiskās sacensībās, piemēram, Eiropas vai pasaules čempionātos. Attiecīgi šajā gadījumā hipotētiski tiktu pieļauta situācija, ka itālis pārstāv Vāciju starptautiskajā arēnā. Tiesa, minētās vadlīnijas nav uzskatāmas par juridiski saistošām un, ja prezumējam, ka ES un attiecīgi EST ir “klases hulīgāns”, tad EST var saredzēt iespēju, kā paplašināt LESD noteikto ES dalīto un ekskluzīvo kompetenci.

Iespējams, kādam lasītājam minētās spekulācijas šķiet pārāk kategoriskas, tomēr ES ar savu iepriekšējo rīcību ir parādījusi, ka tā izmanto iespēju paplašināt savu kompetenci. Piemēram, šeit var atsaukties uz ES lēmuma projektu, ar ko ES dalībvalstis tiek aicinātas ratificēt Eiropas Padomes Konvenciju par integrētu pieeju drošībai, drošumam un pakalpojumiem futbola spēlēs un citos sporta

<sup>32</sup> Deutscher Leichtathletikverband e. V., 15.–23. punkts.

<sup>33</sup> Secinājumu 70. un 71. punkts.

<sup>34</sup> Ibid.

<sup>35</sup> Secinājumu 110. punkts.

<sup>36</sup> Guide to EU sports policy. EOC EU Office September 2011, p. 27. Pieejams: [http://www.euoffice.eurolympic.org/files/guide\\_to\\_eu\\_sport\\_policy\\_final\\_versionwithlinks.pdf](http://www.euoffice.eurolympic.org/files/guide_to_eu_sport_policy_final_versionwithlinks.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

pasākumos.<sup>37</sup> Jāuzsver, ka minētā konvencija ir Eiropas Padomes konvencija, kuras puses var būt tikai valstis, un ES nav tiesības to parakstīt kā starptautiskai organizācijai.<sup>38</sup> Attiecīgi var pat spekulēt, ka dalībvalstis varētu tikt “piespiestas” ratificēt minēto konvenciju, jo pati ES to nevar izdarīt konvencijas tvēruma dēļ.

No minētā autors atļaujas izdarīt secinājumu, ka pašreizējā tiesiskajā situācijā ES vairāk uzvedas kā “klases huligāns”, nevis kā “apzinīgs klases vecākais”. Cerams, ka EST spriedums lietā C-22/18 “*TopFit* un *Biffi*” autora domas mainīs.

## Secinājumi

1. Neatkarīgi no tiesībteorētiskām diskusijām sporta tiesības jāuzskata par atsevišķu tiesību nozari sociālekonomisku apsvērumu dēļ.
2. EST spriedums *Meca-Medina* lietā izveidoja augsni, lai ES caur EST spriedumiem un LESD regulējumu sporta jomā varētu paplašināt savu kompetenci.
3. EST saimnieciskās darbības konstatēšana būtu jāskata maksimāli šauri, jo pretējā gadījumā faktiski jebkurš sportists amatieris savu sportisko aktivitāti var definēt kā “saimniecisko darbību”, piemēram, lietojot noteikta zīmola ekipējumu un norādot, ka “reklamē” attiecīgo zīmolu.
4. Līdzšinējā ES rīcība liecina, ka ES varētu izmantot iespēju caur EST lietu C-22/18 “*TopFit* un *Biffi*” paplašināt savu dalīto vai ekskluzīvo kompetenci.

---

<sup>37</sup> Sk., piemēram, 21.02.2019. ieteikumu par projektu Padomes lēmumam, ar ko dalībvalstis pilnvaro Eiropas Savienības interesēs kļūt par pusēm Eiropas Padomes Konvencijā par integrētu pieeju drošībai, drošumam un pakalpojumiem futbola spēlēs un citos sporta pasākumos (CETS Nr. 218). Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0080\\_LV.html](http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0080_LV.html) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>38</sup> Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events. CETS No. 218, Article 16. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680666d0b> [aplūkots 21.03.2019.].

# INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA UN STARPTAUTISKO INVESTĪCIJU AIZSARDZĪBAS MIJIEDARBĪBA

## INTERACTION OF INTELLECTUAL PROPERTY AND INTERNATIONAL INVESTMENT PROTECTION

**Laura Valtere, LL.M, Mg. iur.**

Maksa Planka Inovāciju un Konkurences institūta un

Ludviga Maksimiliāna Universitātes doktorante

Maksa Planka Inovāciju un Konkurences institūta jaunākā pētniece

### Summary

Intellectual property (IP) protection in international investment protection treaties is nothing new – it can be found in the first modern treaty of such kind dating back to 1959. However, arbitration disputes involving IP issues is a very recent and fancy trend. The first case known to wider public comes from 2012. Since knowledge-based products, be they innovative and contain patents or be they creative and contain copyrights, are the grounds of every contemporary and successful company, they also build the fundament of national economies. If more knowledge intensive products and services come to the market, more issues related to this specific type of products arise. Of special relevance are those disputes which are facilitated due to the internet created digital market, globalisation, and international business expansion. Information products are difficult to protect because of their non-material nature and possibility to be used by many persons at the same time without decreasing such information “product’s” value. To protect such products, one obtains rights to exclude others from exploitation of these creations. This is called intellectual property right. As there are plenty of global companies with wide spectrum of international transactions and investor-type of commercial activities involving also IP embodied products or services, investment protection and IP protection converge. They meet under investment protection treaties and thereby also under applicable arbitration rules.

What are the IP principles relevant to investor and investment arbitration? How can IP be admitted to be an investment and thus protected under the two-step test – firstly, by the international investment treaties (whether bilateral or multilateral, only for purpose to protect investment, or be they combined with economic aspects of inter-state cooperation) and secondly, by the arbitration rules?

Generally, investment protection treaties allow to interpret IP as “an investment”.

It is also admitted that under ICSID Convention Art. 25 it would be possible to take IP under its protection.

**Atslēgvārdi:** intelektuālais īpašums, ārzemju tiešo investīciju aizsardzība

**Keywords:** intellectual property, foreign direct investment protection

## Ievads

Intelektuālais īpašums vēl nesē neraisīja īpašas diskusijas starptautisko investīciju aizsardzības kontekstā. Agrāk kompāniju vērtība un tirgus vara tika mērītas tādu resursu veidā kā produkcija, izejmateriāls, darbaspēks un finansiālie resursi.<sup>1</sup> Turpretim 21. gadsimtā, kad īpaša loma ir internetam, digitalizācijai, globalizācijai un starptautisko darījumu ekspansijai, īpašs statuss ir informācijas resursiem, ar kuriem *inter alia* tiek saprasts arī intelektuālais īpašums.

Īpašuma koncepts ir viens no vecākajiem civilizācijai zināmajiem tiesību konceptiem, kas ir ļoti labi izprasts attiecībā uz fiziskiem (angļu val. – *tangible*) objektiem.<sup>2</sup> Īpašumtiesības attiecina arī uz intelektuālo īpašumu, uz “nemateriālu” objektu, tādējādi aizsargājot inovācijas (patenti), radošā darba augļus (autortiesības), uzņēmuma reputāciju un atpazīstamību (preču zīmes) utt. Intelektuālā īpašuma tiesības ir negatīvas tiesības – intelektuālā īpašuma īpašniekam ir (limitētas) tiesības izslēgt citus no viņam piederošā intelektuālā īpašuma ekspluatācijas (angļu val. – *exclusionary right*) jeb citiem vārdiem – liegt citām personām izmantot savu intelektuālo īpašumu (lat. val. – *ius prohibendī*).<sup>3</sup> Aizsardzības objekts intelektuālajam īpašumam ir “cilvēces intelekta produkti” (angļu val. – “*the products of the human intellect*”<sup>4</sup>), kuriem ir komerciāla vērtība.<sup>5</sup>

Intelektuālā īpašuma utilitārā pamatojuma teorija atzīst, ka bez intelektuālā īpašuma aizsardzības ikviens varētu brīvi izmantot citu inovatīvā un radošā darba rezultātus, pašam vai pašai neieguldot tajā finansiālus līdzekļus un laiku (angļu val. – *freerider*; vācu val. – *Trittbrettfahrer*).<sup>6</sup> Līdz ar to nevienam nebūtu intereses un motivācijas riskēt ieguldīt un radīt,<sup>7</sup> bet visi gaidītu, līdz konkurents būs atradis risinājumu, un izmantotu to bez savu līdzekļu un laika ieguldīšanas. Tā rezultātā ekonomika nefunkcionētu adekvātā līmenī, jo inovācijas un radošums ir brīva tirgus dzinējspēks, un bez intelektuālā īpašuma aizsardzības nebūtu motivācijas ieguldīt inovāciju radīšanā. Lai paglābtos no tirgus izgāšanās (angļu val. – *market failure*), intelektuālajiem produktiem ar intelektuālā īpašuma tiesībām tiek piešķirta uzņēmuma daba (angļu val. – *exclusionary rights*), kuras mērķis ir, pirmkārt, radīt tirgu inovācijām un radošā darba augļiem, otrkārt, līdz ar šāda īpašuma asinēšanu tā radītājam motivēt radīt šādus produktus.<sup>8</sup> Motivācija rodas spējā uz noteiktu periodu iegūt konkurences priekšrocības (tiesības liegt citiem ekspluatēt savu intelektuālo īpašumu).

Pasaules vērtīgāko uzņēmumu kapitāla pamatā ir intelektuālais īpašums. Taču, jo vērtīgāks ir intelektuālais īpašums, jo lielāks risks dažādās tā formās pastāv – sākot no intelektuālā īpašuma tiesību klasiskajiem pārkāpumiem, kā neautorizēta pavairošana un viltošana, līdz intelektuālā īpašuma kā starptautisko investīciju tiesību pārkāpumam valstīs, kur investors ir radījis intelektuālo īpašumu, taču šīs

<sup>1</sup> Burton-Jones A. *Knowledge Capitalism*. Oxford, 1999, p. 3.

<sup>2</sup> Merges R. P. et al. *Intellectual Property in the New Technology Age*. 6th ed. Wolters Kluwer, 2012, p. 1.

<sup>3</sup> Kur A., Dreier T. *European Intellectual Property Law*. Edward Elgar, 2013, p. 2.

<sup>4</sup> Bentley L., Sherman B. *Intellectual Property Law*. 4th ed. OUP, 2014, p. 1.

<sup>5</sup> Cornish W. et al. *Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade marks and Allied Rights*. 8th ed. Sweet & Maxwell, 2013, p. 6.

<sup>6</sup> Torremans P. *Intellectual Property Law*. 8th ed. Oxford, 2016, p. 13.

<sup>7</sup> Ruse-Khan H. G. *Investment Law and Intellectual Property Rights*. In: Bungenberg M. et al. (eds.). *Investment Law*. C. H. Beck, Hart, Nomos, 2015, p. 1693.

<sup>8</sup> Sk. arī: Hemel D. J., Ouellette L. L. *Innovation Policy Pluralism*. *The Yale Law Journal*, 2019, 28 (3).

valsts apņemšanās to sargāt nav pietiekami augstā līmenī; vai arī kur tiesību aizsardzība atšķiras no investora mājas valsts aizsardzības standartiem.<sup>9</sup>

Lai arī intelektuālais īpašums tiek aizsargāts ar investīciju aizsardzības nolīgumiem jau zināmu laiku,<sup>10</sup> tomēr tikai salīdzinoši nesen starptautiskos arbitražas procesos ir skatītas pirmās publiski zināmās intelektuālā īpašuma lietas.<sup>11</sup>

Attiecības starp starptautisko investīciju aizsardzību un intelektuālo īpašumu ir sarežģītas. Šeit satiekas gan nacionālie likumi, gan divpusējie investīciju aizsardzības nolīgumi (turpmāk – BIT) un daudzpusējie brīvās tirdzniecības un ekonomiskās sadarbības nolīgumi, gan speciālas intelektuālā īpašuma aizsardzības starptautiskas un reģionālas konvencijas un Eiropas Savienības tiesiskais regulējums.

Intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzības funkcija ir aizsargāt pret trešo personu tiesību pārkāpumiem, kamēr investīciju aizsardzības *ratio* ir dot tiesību īpašniekam-investoram iespēju rast kompensāciju par nelikumīgiem valsts aktiem vai bezdarbību, kas attiecas uz tā investīciju.

Šajā rakstā diskutēts par to, vai intelektuālais īpašums ir atzīstams par investīciju saskaņā ar a) investīciju aizsardzības nolīgumu; b) ICSID Konvenciju,<sup>12</sup> kā arī aplūkoti intelektuālā īpašuma aizsardzības principi, kas jāņem vērā investīciju arbitražā.

Raksts neietver jautājumus par materiāltiesiskajiem aizsardzības standartiem.

## 1. Principi, kas ietekmē intelektuālā īpašuma aizsardzību

### 1.1. Teritorialitātes princips

Lai arī intelektuālajam īpašumam kā starptautiski regulētām tiesībām ir vairāk nekā 120 gadu sena pagātne, tas vēl joprojām ir atkarīgs no nacionālajiem tiesību aktiem un ar tiem radītām nacionālām, teritoriālām tiesībām. Tas nozīmē – lai intelektuālais īpašums baudītu aizsardzību, tas ir jāreģistrē konkrētajā valstī (izņēmumi ir tās intelektuālā īpašuma tiesības, kam reģistrācija nav nepieciešama, piemēram, autortiesības un (dažviet) plaši zināmas preču zīmes), un saskaņā ar teritorialitātes principu intelektuālā īpašuma spēks ir ierobežots – tas ir spēkā tās nacionālās valsts teritorijā, pēc kuras likumiem<sup>13</sup> tas attiecīgi ir reģistrēts.<sup>14</sup> Jāņem

<sup>9</sup> Mortenson J. D. Intellectual property as transnational investment: some preliminary observations. 6:2 T.D.M. 1 (August 2009) 1.

<sup>10</sup> Pirmajā mūsdienu divpusējā investīciju aizsardzības nolīgumā, kas noslēgts 1959. gadā starp Rietumvāciju un Pakistānu, ir atrodami noteikumi par intelektuālā īpašuma kā investīcijas aizsardzību. Sk.: Treaty for the Promotion and Protection of Investments, Germany – Pakistan, Nov. 25, 1959, 457 U.N.T.S. 6575.

<sup>11</sup> Pirmā publiskā intelektuālo īpašumu tieši skarošā arbitražas lieta: ICSID case ARB/10/7, Philip Morris v. Uruguay, 8 July 2016. Citas sekojošās lietas: ICSID Case UNCT/14/2 Eli Lilly and Company v. USA, March 16, 2017 – pirmā patentu aizsardzības arbitražas lieta un pirmais intelektuālā īpašuma strids NAFTA tvērumā; ICSID Case ARB/06/14, Shell Brands International AG and Shell Nicaragua S.A. v. Republic of Nicaragua, March 12, 2007; Permanent Court of Arbitration, case 2012/12, Philip Morris Asia Limited (Hong Kong) v. The Commonwealth of Australia, December 17, 2015.

<sup>12</sup> ICSID Convention of October 14, 1966, Washington, D.C.: International Centre for Settlement of Investment Disputes.

<sup>13</sup> Nacionālie intelektuālo īpašumu regulējošie likumi parasti nosaka aizsargājamo objektu, aizsardzības iegūšanas kritērijus, aizsardzības tvērumu, speciālus ierobežojumus un izņēmumus aizsardzībai, aizsardzības ilgumu u. c. Sk.: Ruse-Khan H. G. 2015, p. 1693.

<sup>14</sup> Kur A., Dreier T. 2013, p. 12.

vērā, ka konkrētā intelektuālā īpašuma reģistrācijas priekšnoteikumi dažādās valstīs atšķiras, tāpat aizsardzības termiņš var atšķirties. Turklāt reģistrējamā intelektuālā īpašuma spēkā esamība ir atkarīga arī no ikgadējās spēkā uzturēšanas maksas maksāšanas, kā arī no tā iespējamās spēkā esamības apstrīdēšanas rezultāta (atcelšana, ierobežošana). Intelektuālā īpašuma reģistrācijas atteikšana *per se* nebūs investīciju aizsardzības nolīguma pārkāpums.<sup>15</sup>

Saskaņā ar teritorialitātes principu intelektuālais īpašums nav absolūts un ir ierobežots ne vien laikā, bet arī telpā.

Teritorialitātes principa implikācijas intelektuālā īpašuma saistītu strīdu risināšanā ir daudzpusējas. Būtiskākās ir paralēlā importa jautājumi, jo īpaši farmācijas patentu kontekstā.

## **1.2. Tiesību izsmelšanas princips (*Erschöpfungsprinzip, exhaustion, first-sale*)**

Vēl viens no intelektuālā īpašuma tiesību ierobežojošiem principiem ir tiesību izsmelšanas princips. To attīstījis vācu jurists Jozefs Koleris (*Joseph Kohler*, 1849–1919), kaut gan teju gandrīz ap to pašu laiku tā pati doktrīna tika attīstīta arī ASV (angļu val. – *first-sale*). Šis princips mēģina saprātīgi un pieņemami sabalansēt intelektuālā īpašuma īpašnieka tiesības un fiziskā objekta, kurā inkorporēts intelektuālais īpašums, pircēja tiesības. Ir jānošķir fiziskais objekts, kurā inkorporētas intelektuālā īpašuma tiesības, un attiecīgais intelektuālais īpašums. Šis princips noteic, ka jebkurai personai, kas iegādājusies produktu ar tajā inkorporētā intelektuālā īpašuma īpašnieka atļauju vai īpašniekiem pašam to laižot apgrozībā, ir tiesības rīkoties (patenti – tālāk pārdot un lietot; autortiesības – tālāk nodošana, tālākpārdošana etc.) ar iegūto objektu pēc pašas ieskatiem bez intelektuālā īpašuma īpašnieka atļaujas (ar noteiktiem izņēmumiem).<sup>16</sup>

## **2. Starptautisko investīciju un intelektuālā īpašuma aizsardzība**

### **2.1. BIT un brīvas tirdzniecības un sadarbības nolīgumi**

BIT un *inter alia* brīvas tirdzniecības un sadarbības nolīgumu (kopā saukti “investīciju aizsardzības nolīgumi”; turpmāk – IAN) mērķis ir nodrošināt zināmu investīciju aizsardzības līmeni un stabilu investīciju aizsardzības mehānismu. No vienas puses, to jēga slēpjas ārzemju tiešo investīciju plūsmas veicināšanā uz tām valstīm, kas vēlas piesaistīt ārzemju kapitālu, bet, no otras puses, tie garantē investoriem, ka to investīcijas netiks apdraudētas vai reāla kaitējuma gadījumā tiem būs tiesības uz objektīvu aizsardzību. Bieži vien valstis, kam nepieciešamas ārzemju investīcijas, ne vienmēr bauda tiesisku un politisku stabilitāti.<sup>17</sup> IAN ir

<sup>15</sup> Mercurio B. Awakening the Sleeping Giant: Intellectual Property Rights in International Investment Agreements. *Journal of International Economic Law*, 2012, 15 (3).

<sup>16</sup> Šim principam tomēr ir izņēmumi, piemēram, autortiesību objekta ieguvējam nav tiesību pavairot autortiesību aizsargāto objektu utt. Šis princips ir nostiprināts arī daudzos tiesību aktos, piemēram, TRIPS nolīguma 6. pantā, UPCA 29. pantā un 89/695/EEC: Agreement relating to Community patents, 15 December 1989, 32. pantā.

<sup>17</sup> Stepanov I. *Eli Lilly and Beyond: The Role of International Intellectual Property Treaties in Establishing Legitimate Expectations in Investor-State Dispute Settlement*. MIPLC Studies, Band 33. Nomos, 2018.

divi mērķi – aizsargāt investīcijas *ex post* un veicināt investīcijas, motivējot investoru ar aizsardzību *ex ante*.<sup>18</sup>

Lai arī IAN var atšķirties pēc uzbūves un tvēruma, to pirmā sadaļa ir veltīta definīcijām. Iespējams, būtiskākā ir definīcija, kas nosaka, ko saprot konkrētā IAN tvērumā ar “investīciju”. Šī definīcija nosaka to, kas tiek aizsargāts ar konkrēto nolīgumu un tādējādi ietilpst nolīguma regulējuma tvērumā. Intelektuālais īpašums gandrīz vienmēr tieši vai netieši ir ietverts investīcijas definīcijā, un tādējādi investori principā var izmantot IAN, lai aizsargātu to intelektuālā īpašuma tiesības. IAN ir iespējamās arī ļoti plašas investīciju definīcijas, nosakot, ka ar nolīgumu tiek aizsargātas *inter alia* “nemateriālas tiesības” (angļu val. – *intangible rights*), kuru tvērumā, iespējams, ietilptu arī intelektuālais īpašums, kas ir atzīstams par “nemateriālu īpašumu”.<sup>19</sup>

Lai iegūtu aizsardzību, ir nepieciešams, ne tikai lai konkrētā investīcija tiktu atzīta par aizsargātu ar IAN, bet arī lai strīdam būtu arbitrāžas jurisdikcija, kura ICSID Konvencijas gadījumā tiek vērtēta, interpretējot ICSID Konvencijas 25. pantā noteikto investīciju definīciju.

Teorijā un praksē ir izstrādātas vairākas iespējamās interpretācijas metodes. Viszināmākās metodes ir tipisko īpašību pieeja, saukta arī par mainīgajiem vai subjektīvajiem kritērijiem, un jurisdikcionālā metode jeb fiksētais, jeb objektīvais<sup>20</sup> kritērijs.

### 2.1.1. Vispārējie kritēriji

Definējot investīcijas, jāpatur prātā arī pamatkritēriji, kas attiecas uz investīciju aizsardzību vienmēr – investors bauda konkrētā nolīguma aizsardzību tikai tad, ja viņš ir līgumslēdzējpusē pilsonis un ja investīcija ir veikta ne savas pilsonības, bet gan otras līgumslēdzējpusē teritorijā.

Ekonomikas zinātnē ir noteikts, ka tiešās investīcijas ietver naudas līdzekļu transfēru, ilgtermiņa projektus, regulāru ienākumu mērķi, personas, kas pārnes naudas līdzekļus, piedalīšanos projekta vadīšanā un biznesa risku.<sup>21</sup> Šie kritēriji atšķir ārzemju tiešo investīciju no portfolio investīcijas, kurai trūkst personiskās vadības elementa, un no standarta transakcijas, kuras mērķis ir tirdzniecība, kā arī no īstermiņa transakcijām.<sup>22</sup> Nākamajās nodaļās vērtēti juridiskie kritēriji.

### 2.1.2. Definīcija investīciju aizsardzības nolīgumos – *ex ante*

Investīciju aizsardzības nolīgumos esošā investīciju definīcija sniedz investoram informāciju *ex ante* par tiem investīciju veidiem, kas aizsargāti konkrētajās līgumslēdzējvalstīs.

<sup>18</sup> Arati J. The Private Law Critique of International Investment Law. The American Journal of International Law, 2018, 113 (1), p. 7.

<sup>19</sup> Sk., piemēram: NAFTA, 1139. pants “Investment means real estate or other property, tangible or intangible, acquired in the expectation or used for the purpose of economic benefit or other business purposes.”

<sup>20</sup> Voon T. S. L. et al. Intellectual Property Rights in International Investment Agreements: Striving for Coherence in National and International Law. In: Lim C. L., Mercurio B. (eds.). International Economic Law after Global Crisis. Cambridge University Press, 2015, Chapter 6.

<sup>21</sup> Dolzer R., Schreuer Ch. Principles of International Investment Law. 2nd ed. Oxford University Press, 2012, p. 60.

<sup>22</sup> Ibid.

Ir konstatējamas trīs tendences,<sup>23</sup> kā IAN tiek definēts intelektuālais īpašums kā investīcija.

Pirmā tendence ir sniegt uzskaitījumu – to kategoriju sarakstu, kuras ir konkrētā nolīguma tvērumā, tieši iekļaujot intelektuālo īpašumu un, iespējams, arī konkrētus tā veidus. Vācijas-Pakistānas BIT atsaucas uz īpašuma tiesībām, patentiem un tehniskām zināšanām:

“The term “investment” shall comprise capital brought into the territory of the other Party for investment in various forms in the shape of assets such as foreign exchange, goods, **property rights, patents and technical knowledge**. [...]”<sup>24</sup>

Latvijas-Armēnijas BIT sniedz konkrētu un detalizētu investīcijas definīciju:

“The term “investment” means every kind of asset invested by investors of one Contracting Party **in accordance with the laws and regulations**<sup>25</sup> of the other Contracting Party in the territory of the latter, and in particular, though not exclusively, includes:

[..]

(d) intellectual property rights, including copyrights, trademarks, patents, industrial designs and technical processes, know-how, trade secrets, trade names and goodwill; [...]”<sup>26</sup>

Intelektuālā īpašuma veidu uzskaitījums automātiski nenozīmē, ka to iekļaušana uzskaitījumā kvalificē tos kā *per se* **aizsargātu**<sup>27</sup> investīciju, jo iespējamā investīcija ir pakļauta vērtējumam. Šajā definīcijā būtiska ir arī norāde uz nacionālo likumu. Relevantais nacionālais likums noteiks investīcijas eksistenci<sup>28</sup> un tiesiskumu,<sup>29</sup> taču ne IAN aizsardzības tvērumu *per se*.

Otrā tendence ir iekļaut atsauci uz intelektuālā īpašuma aizsardzību, nenosaucot konkrētās kategorijas, kā, piemēram, Latvijas-Singapūras BIT:

“The term “investment” means every kind of asset **permitted** by each Contracting Party in accordance with its laws and regulations, including, though not exclusively, any:

[..]

(d) intellectual property rights and goodwill; [...]”<sup>30</sup>

Šajā definīcijā ir redzama arī papildu kvalificējoša prasība, kas noteic, ka investīcijai ir jābūt līgumslēdzējpusēs atļautai (angļu val. – *permitted*).

Trešā tendence ir dot vispārēju atsauci uz “nemateriālu aktīvu” (angļu val. – *intangible assets*) aizsardzību, kuru tvērumā tipiski ietilpst intelektuālais īpašums.

<sup>23</sup> Literatūrā minēts arī tāds definīcijas veids, kurā nav ne atsaucis uz intelektuālo īpašumu, ne *intangible assets*, bet gan tikai uz “īpašumu” (*property*). Tā kā autore šāda veida definīciju pētījuma ietvaros nav spējusi atrast, tā nav sīkāk analizēta.

<sup>24</sup> Pakistan and Federal Republic of Germany, Treaty for the Promotion and Protection of Investments (with Protocol and exchange of notes). Signed at Bonn, on 25 November 1959. Art. 8. Uzsvars pievienots.

<sup>25</sup> Uzsvars pievienots.

<sup>26</sup> Agreement between the government of the Republic of Latvia and the Government of the Republic of Armenia for the promotion and reciprocal protection of investments. Art. 1.

<sup>27</sup> Uzsvars pievienots.

<sup>28</sup> Dolzer R., Schreuer Ch. 2012, p. 64.

<sup>29</sup> ICSID, Salini et al. v. Morocco, Decision on Jurisdiction, 23 July 2003, ICSID Case ARB/00/4, 42 I.L.M. 609 (2003) para 46.

<sup>30</sup> Agreement between the government of the Republic of Singapore and the government of Latvia on the promotion and protection of investment, Art. 1. Uzsvars pievienots.



Viedoklis atšķiras gadījumos, kad nolīguma investīciju definīcija iekļauj tādu intelektuālā īpašuma aizsardzības kategoriju, kāda līgumslēdzējusē valstī netiek aizsargāta (piemēram, ne visās valstīs ir ģeogrāfisko izcelsmju norāžu vai augu šķirņu aizsardzība) vai attiecībā uz konkrētu apjomu, kādā tiek aizsargāts konkrētais intelektuālais īpašums ar konkrēto BIT. Viens no tiem noteic, ka investīciju aizsardzības nolīgums nevar aizsargāt tādas tiesības, kādas konkrētā valsts neatzīst.<sup>31</sup> Kā piemērs šādai situācijai ir minams lietas “*NeCana Corp* pret Ekvadoru” arguments: lai varētu atzīt investīciju ekspropriāciju par notikušu, kad ir iesaistītas tiesības, kas atšķiras no fiziska īpašuma atsavināšanas, ir nepieciešams, ka aizskartās tiesības vispirms eksistē saskaņā ar likumu, kas tās rada, šai gadījumā – ar Ekvadoras likumu.<sup>32</sup>

Tai pašā laikā lietā “*Saipem SpA* pret Bangladešu” tribunāls ir lēmis gluži pretēji, nosakot, ka iepriekš minētā pieeja novedis pie dažādas interpretācijas un tādējādi pie atšķirīga aizsardzības apjoma viena BIT ietvaros, kas būtu atkarīgs tikai un vienīgi no tā, kurā valstī investīcija ir veikta. Šāda situācija būtu pretrunā BIT jēgai, jo BIT tvērums nedrīkst būt atšķirīgs tā līgumslēdzējusēm.<sup>33</sup> Šī interpretācija tiek kritizēta, jo katrai valstij ir sava regulatoriskā brīvība attiecībā uz nacionālo regulējumu, turklāt intelektuālā īpašuma tiesības ir saistītas ar valsts industriālo politiku<sup>34</sup> un pat TRIPS nolīgums<sup>35</sup> dod dalībvalstīm zināmu rīcības brīvību attiecībā uz tā noteikto aizsardzības standartu iestrādāšanu nacionālajās tiesībās.

## 2.2. ICSID Konvencija: jurisdikcionālā un tipisko īpašību pieeja – *post factum*

Nemot vērā, ka IAN visbiežāk sastopamais strīdus risināšanas forums ir Starptautiskais Investīciju strīdu risināšanas centrs (*International Centre for Settlement of Investment Disputes*; turpmāk – ICSID), šeit tiks analizēta intelektuālā īpašuma kā investīcijas aizsardzība ar ICSID Konvenciju.<sup>36</sup> Šī definīcija ir īpaši nozīmīga, jo divi visvairāk apstrīdētie jurisdikcijas pamati ir vienošanās par strīdu skatīšanu arbitrāžā spēkā esamība un tieši investīcijas koncepts<sup>37</sup> ICSID Konvencijas 25. panta tvērumā. 25.(1) pants nosaka jurisdikcijas atzīšanas pamatu:

“The jurisdiction of the Centre shall extend to any legal dispute arising **directly out of an investment**,<sup>38</sup> between a Contracting State (or any constituent subdivision or agency of a Contracting State designated to the Centre by that State) and a national of another Contracting State, which the parties to the dispute consent in writing to submit to the Centre [..].”

<sup>31</sup> Voon T. S. L. et al. 2015, Chapter 6.

<sup>32</sup> Ibid. ar atsauci uz: *EnCana Corporation v. Republic of Ecuador* (Award). London Court of International Arbitration, Case No. UN3481, February 3, 2006, [184].

<sup>33</sup> Ibid. ar atsauci uz: *Saipem SpA v. The People's Republic of Bangladesh* (Decision on Jurisdiction). ICSID Arbitral Tribunal, Case ARB/05/07, March 21, 2007.

<sup>34</sup> Intelektuālajam īpašumam ir arī būtiska ietekme uz sabiedrības veselību (medicīnas pieejamība), izglītību un pētniecību, pārtikas produktu drošību un klimata izmaiņām. Sk. arī: Ruse-Khan H. G. 2015, p. 1693.

<sup>35</sup> The TRIPS Agreement (Annex 1C of the Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, signed in Marrakesh) Morocco on 15 April 1994.

<sup>36</sup> Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States, October 14, 1966.

<sup>37</sup> Sk. arī: Gaillard E. Identify or Define? Reflections on the Evolution of the Concept of Investment in ICSID Practice. In: Binder Ch. et al. (eds.). *International Investment Law for the 21st Century*. Oxford University Press, 2009, p. 403.

<sup>38</sup> Uzsvars pievienots.

Ir pausts, ka ICSID Konvencijas investīcijas koncepts ir interpretējams autonomi no IAN investīcijas koncepta. Pat ja investora aktivitātes būtu IAN tvērumā, tas automātiski nenozīmē, ka tās kvalificēsies kā investīcija arī saskaņā ar ICSID Konvenciju. Taču daudzas ICSID lietas signalizē par pretēju izpratni.<sup>39</sup> Piemēram, Henings Ruse-Kāns (*Henning Ruse-Khan*) noliedz autonomu interpretāciju, pamatojot ar to, ka IAN nerada (intelektuālā) īpašuma tiesības, bet gan aizsargā tās tikai tādā mērā, kādā tās ir aizsargātas ar nacionālajām tiesībām.<sup>40</sup>

Savukārt viedoklis par autonomu interpretāciju ir balstīts uz starptautisko tiesību prioritāti pār nacionālajām tiesībām.

Konvencijā nav sniegta definīcija jēdzienam “investīcija”. 1965. gada izpildīto direktoru ziņojumā, uz kuru bieži atsaukušies tribunāli, ir teikts, ka nav bijuši mēģinājumi definēt jēdzienu “investīcijas” un ka tas atstāts pušu vienošanās ziņā, kādus strīdus tās vēlas skatīt ICSID tribunālā.<sup>41</sup> Tomēr, kā redzams no *travaux préparatoires*, diskusijas par “investīcijas” tvērumu ir bijušas. ICSID Konvencijas mērķis ir veicināt starptautiskās privātās investīcijas un nevis aizsargāt ārzemju īpašumu kā tādu.<sup>42</sup>

Interpretējot “investīcijas” saskaņā ar ICSID Konvenciju gan pēc jurisdikcionālās pieejas, gan tipisko īpašību pieejas, izmanto kritērijus, kas formulēti *Salini*<sup>43</sup> lietā: 1) kapitāla ieguldījums; 2) noteikts ilgums;<sup>44</sup> 3) ieņēmumu regularitāte un peļņa; 4) riska uzņemšanās; 5) būtiskas saistības; 6) nozīmīgums uzņemošās valsts attīstībai.

*Salini* testā saskatāma ekonomisko kritēriju ietekme. Ņemot vērā jurisdikcionālo pieeju, iepriekš minētie pieci kritēriji ir pakļauti stingrai interpretācijai, un, lai konstatētu investīciju, ir jābūt izpildītiem visiem kritērijiem.<sup>45</sup>

Atšķirības starp jurisdikcionālo un tipisko īpašību pieeju ir tādas, ka jurisdikcionālajā pieejā visiem *Salini* lietā definētajiem kritērijiem ir jābūt akurāti izpildītiem, savukārt tipisko īpašību pieeja vērtē investīcijas arī IAN kontekstā, turklāt tās ietvaros *Salini* kritēriji nav obligāti saistoši – tie tiek izmantoti kā vadlīnijas, kas arbitriem palīdz definēt jēdzienu.

Tipisko īpašību pieejā vienam kritērijam drīkst tikt dota lielāka nozīme, kā arī viena kritērija nepilnības spēj kompensēt cita kritērija atbalsts un holistiska

<sup>39</sup> Sk.: Ruse-Khan H. G. 2015, p. 1697. Plašāku diskusiju sk.: Klopschinski S. *Der Schutz geistigen Eigentums durch völkerrechtliche Investitionsverträge*. Carl Haymanns Verlag, 2011, S. 167–169.

<sup>40</sup> *Ibid.*

<sup>41</sup> “27. No attempt was made to define the term “investment” given the essential requirement of consent by the parties, and the mechanism through which Contracting States can make known in advance, if they so desire, the classes of disputes which they would or would not consider submitting to the Centre (Article 25 (4)).” Sk.: Report of the Executive Directors on the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States, 18 March 1965, 1 ICSID Reports 23 (1993) at 27.

<sup>42</sup> “[...] nevertheless, clear that the purpose of this Convention is to encourage international private investment and not to protect foreign property as such [...]”. History of the ICSID Convention, Vol II-2, p. 652.

<sup>43</sup> ICSID, *Salini et al. v. Morocco*, Decision on Jurisdiction, 23 July 2003, ICSID Case ARB/00/4, 42 I.L.M. 609 (2003).

<sup>44</sup> Šis tika papildināts ar konkrētu laika posmu – ne mazāku par 2 gadiem. *Ibid.*, 54. (No literatūrā aprakstītā, ka 2–5 gadi tika apsvērti kā tipisks periods vidēja termiņa investīcijām. Sk.: Schreuer Ch. H. ICSID Review. Foreign Investment Law Journal, 1 October 1996, Vol. 11, Issue 2).

<sup>45</sup> Vanhonnaecker L. *Intellectual Property Rights as Foreign Direct Investments: From Collision to Collaboration*. Edward Elgar, 2015, p. 26.

interpretācija, ņemot vērā gan faktisko situāciju, gan IAN.<sup>46</sup> Taču tas nebūt nenozīmē, ka tipisko īpašību pieeja pieļauj kāda kritērija pilnīgu neizpildi.<sup>47</sup>

Kritērijs “nozīmīgums uzņemošās valsts attīstībai” ir interpretēts īpaši neviennozīmīgi. Kā “nozīmīgums uzņemošās valsts attīstībai” ir interpretēts arī nozīmīgums **ekonomiskajai**<sup>48</sup> attīstībai. Kamēr vieni vērtē šo kritēriju holistiski un ir papildinājuši to ar “**būtisks** nozīmīgums”,<sup>49</sup> citi kritizē tā nozīmi kā patstāvīgam indikatoram.<sup>50</sup> Ir arī lietas, kur šis kritērijs tiek noraidīts, nosakot, ka tas jau ir netieši iekļauts citos *Salini* testa kritērijos,<sup>51</sup> bet, piemēram, lietā “*Alpha* pret Ukrainu” tika noteikts, ka šis nekādā gadījumā nevar būt investīcijas definīcijas elements.<sup>52</sup>

Tā kā ICSID neseko *stare decisis* doktrīnai, neviena no pieejām nav obligāta, un neviena no tām nebauda arī biežāku piemērošanu praksē. *Salini* tests ir bieži kritizēts praksē, paužot gan to, ka ICSID Konvencijā šim testam nav rodams pamats un ka pēc *travaux* ir redzams – definīcija ar nodomu ir atstāta plaša un atvērta.<sup>53</sup> Tāpat arī ticis pausts, ka *Salini* kritēriji sašaurina apstākļus, kuros tiek dota iespēja izmantot ICSID, un rada risku kropļot institūtu kā tādu.<sup>54</sup>

ICSID Konvencijas *travaux* runā par labu pušu autonomijai kā noteicošajam faktoram, līdz ar to nav attaisnojama interpretācija, kas pārsniedz konvencijā vai IAN noteikto.<sup>55</sup> Arī Emanuels Gajjārs (*Emanuel Gaillard*) ir paudis, ka tad, kad arbitražas jurisdikcija balstās uz IAN, kā tas mūsdienās visbiežāk ir, tieši IAN definēs, ko investīciju uzņemošā valsts un investora valsts bija nodomājušas iekļaut konceptā “investīcija”.<sup>56</sup>

## Secinājumi

1. Teju visi investīciju aizsardzības nolīgumi ietver to investīciju definīcijās intelektuālo īpašumu kā vienu no aizsargājamo investīciju veidiem.
2. Investīciju aizsardzības nolīgumos ir sastopamas trīs veidu “investīcijas” definīcijas: 1) atsauce uz “nemateriālo īpašumu” (*intangible property*); 2) atsauce uz

<sup>46</sup> Vanhonnaeker L. 2015, p. 26.

<sup>47</sup> Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. the Government of Malaysia, ICSID Case ARB/05/10. May 17, 2007.

<sup>48</sup> Uzsvars pievienots.

<sup>49</sup> Sk., piemēram: Ceskoslovenska Obchodni Banka, A. S. v. The Slovak Republic, ICSID Case ARB/97/4. December 29, 2004; Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. the Government of Malaysia, ICSID Case ARB/05/10. May 17, 2007, 113–124, kur šis kritērijs ir visaptveroši vērtēts un papildināts ar prasību pēc nozīmīguma valsts ekonomiskajai attīstībai.

<sup>50</sup> Phoenix Action, Ltd v. the Czech Republic, ICSID Case ARB/06/5. April 15, 2009, 85. punkts. Šeit pausts, ka šā kritērija eksistence ir pieņemums, jo ir inherenta investīcijām.

<sup>51</sup> Consortium Groupement L.E.S.I. – DIPENTA v. République algérienne démocratique et populaire, ICSID Case ARB/03/08, January 10, 2005.

<sup>52</sup> Alpha Projektholding GmbH v. Ukraine, ICSID Case ARB/07/16, November 8, 2010, para 312.

<sup>53</sup> Biwater Gauff (Tanzania) Ltd. v. United Republic of Tanzania, ICSID Case ARB/05/22, Julz, 24, 2008, paras 312, 313.

<sup>54</sup> Malaysian Historical Salvors, SDN, BHD v. the Government of Malaysia, ICSID Case ARB/05/10, May 17, 2007, paras 62, 73.

<sup>55</sup> Dolzer R., Schreuer Ch. 2012, p. 74.

<sup>56</sup> Gaillard E. 2009, p. 403. Šāds viedoklis pausts arī ICSID lietā: CMS Gas Transmission Company v. The Republic of Argentina, ICSID Case ARB/01/8, September 25, 2007, para 71: “Article 25 of the ICSID Convention did not attempt to define “investment”. Instead this task was left largely to the terms of bilateral investment treaties or other instruments on which jurisdiction is based.”

“intelektuālo īpašumu” un ilustratīvs uzskaitījums (nav izsmeļošs, iespējams, iekļaujot arī tādus nemateriālus “labumus”, kas nav klasisks intelektuālais īpašums, piemēram, tehniskās zināšanas, *goodwill*); 3) atsauce uz “intelektuālo īpašumu” un detalizēts uzskaitījums.

3. ICSID Konvencijas 25. pants nosaka arbitrāžas jurisdikciju, atsaucoties uz investīciju strīdiem, taču nesniedzot pašas investīcijas definīciju. Lai noteiktu arbitrāžas jurisdikciju, investīciju definīcija tiek interpretēta, izmantojot *Salini* testā noteiktos kritērijus gan ar jurisdikcionālo, gan tipisko īpašību pieeju.
4. Lai identificētu intelektuālā īpašuma aizsardzību IAN un ICSID Konvencijas 25. panta izpratnē, ir nepieciešams veikt visaptverošu un pragmatisku līguma interpretāciju, kā arī izvērtēt faktiskos apstākļus, ņemot vērā arī nacionālo valstu politiskās pamatnostādnes attiecībā uz intelektuālā īpašuma aizsardzību. IAN un ICSID Konvencijas definīcijas savstarpēji nepārklājas, taču investīcijai ir jāatbilst abām definīcijām. Noteicošais faktors ir līgumslēdzēju nodoms.

# MUSULMAŅU KAFĀLAS PIELĀGOŠANA LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMAI: ADOPCIJA VAI AIZBILDNĪBA?

## ADAPTATION OF THE ISLAMIC KAFALA TO THE LATVIAN LEGAL SYSTEM: ADOPTION OR GUARDIANSHIP?

**Juris Rudevskis, *Dr. iur. cand.*** (Latvijas Universitāte)

Eiropas Cilvēktiesību tiesas

Pētniecības nodaļas jurists-pētnieks\*

### Summary

Islamic law forbids adoption; instead, there is a substitute called “kafala”. If Latvian authorities find themselves confronted with a kafala established in an Islamic country, they will have to substitute it with a similar legal institution of their domestic law, using the criterion of functional equivalence. Kafala cannot be assimilated to adoption since it lacks the most important feature of that institution, i.e. the creation of a legal relationship between both parties that is identical to that existing between parent and child. Instead, in the Latvian legal system, kafala must be assimilated to guardianship. This solution is also corroborated by two Hague Conventions, which clearly distinguish kafala from adoption, as well as by two judgments of the European Court of Human Rights.

**Atslēgvārdi:** kafāla, musulmaņu tiesības, adopcija, aizbildnība, substitūcija

**Keywords:** kafala, Islamic law, adoption, guardianship, substitution

### Ievads un problēmas izklāsts

Adopcija – tas ir, tiesību institūts, ar kuru starp fiziskām personām neatkarīgi no viņu miesīgās radniecības tiek nodibinātas attiecības, kas ir identiskas vecāku un bērnu attiecībām, – pastāv vairākumā pasaules kultūru. Adopcijas institūta galvenā būtiskā iezīme ir tiesiskā statusa pielīdzinājums, kas tika ļoti skaidri noformulēts jau Justiniāna “Institūciju” XI nodaļā: “adoptio naturam imitatur” (“adopcija atdarina dabu”).<sup>1</sup> Tieši tādēļ tai ir noteikti vecuma ierobežojumi: piemēram, saskaņā ar Latvijas Republikas Civillikuma (turpmāk – CL) 163. panta pirmajā daļā noteikto vispārējo principu adoptētājam ir jābūt “vismaz astoņpadsmit gadus

\* Visi šajā rakstā paustie viedokļi ir autora personiskie viedokļi.

<sup>1</sup> Institutes de l'empereur Justinien, Tome premier. Paris: Videcoq, 1838, p. 36.

vecākam par adoptējamo”.<sup>2</sup> Svarīgi ir tas, ka “[a]doptētais bērns un viņa pēcnācēji attiecībā pret adoptētāju un viņa radniekiem iegūst laulībā dzimuša bērna tiesisko stāvokli kā personiskajās, tā mantiskajās attiecībās” (CL 173. p. 1. d.).<sup>3</sup>

Tomēr ir valstis, kuru tiesību sistēmas pilnīgi vai daļēji sakņojas islāma tiesībās, un šajās valstīs adopcijas institūts nemaz nepastāv un netiek atzīts. Tā vietā musulmaņu tiesībās pastāv cits, īpatnējs tiesību institūts – *kafāla*. Šis vārds burtiski nozīmē “glabājums” (no saknes \**k-f-l* ‘sargāt, uzticēt’):<sup>4</sup> pieaudzis musulmanis (arābu val. – *kafīl*) paņem audzināšanā un “uzglabāšanā” bērnu (arābu val. – *makfūl*). Mūsdienu globalizācijas un vispārējās mobilitātes apstākļos Latvijas valsts institūcijām (ieskaitot tiesas) agri vai vēlu var nākties risināt šādu starptautisko privāttiesību problēmu: ko darīt ar ārvalstī nodibinātu kafālu? Piemēram, mūsu zemē ierodas ģimene no kādas musulmaņu zemes, kurai ir kafālā paņemts bērns, un Latvijas iestādēm ir jānoteic, kādas ir šī bērna attiecības ar viņa audžuvecākiem no Latvijas tiesību viedokļa.

## 1. Kafālas institūta izcelsme un raksturojums

Vispirms jāpaskaidro, kas ir kafāla un kā tā radusies. Pirmsislāma arābu sabiedrībā (līdz 7. gadsimta pirmajai pusei) adopcija pastāvēja tāpat kā citos apkārtnējos reģionos. Vēl jo vairāk: jau minētais Justiniāna kodekss bija pasludināts tikai dažas desmitgades pirms islāma dibinātāja Muhameda piedzimšanas, un tālaika Tuvos Austrumus un Arābijas pussalu bija ievērojami ietekmējusi Bizantijas impērija ar savu romiešu tiesību kultūru. Kāpēc tad Muhamedā dzīves laikā adopcija tika pēkšņi aizliegta?

Atbilde ir meklējama divos islāma tiesību pamatavotos, proti, Korānā (svētajos rakstos) un Sunnā (praviētiskajā tradīcijā, kas atspoguļo Muhameda kā augstākā tiesiskuma un tikumības etalona dzīvi).<sup>5</sup> Muhameds reiz adoptēja mazu zēnu, brīvvalstu vergu, vārdā Zaid ibn Hārīta. Šis zēns tātad tika juridiski atzīts par viņa dēlu un pieņēma sava audzītēja vārdu kā tēvavārdu: Zaid ibn Muhameds. Kad Zaid pieauga, Muhameds apprecināja viņu ar jaunu sievieti no dižciltīgas ģimenes, vārdā Zainaba. Šī savienība izrādījās nelaimīga un ātri vien izira. Starplaikā Zainaba bija iepatikusies pašam Muhamedam, un pēc tam, kad viņas laulība ar Zaidu tika šķirta, Muhameds apņēma viņu par sievu. Taču vedeklas un vīratēva laulība – pat ja šīs attiecības pamatojās uz adopciju – tika uzskatīta par kaut ko

<sup>2</sup> Sk. turpat 163. panta otrajā un trešajā daļā noteiktos izņēmumus no šī principa, kas tomēr neatkāpjās no vispārējās adopcijas loģikas, tas ir, ka starp abām pusēm ir jābūt “patiesām vecāka un bērna attiecībām”.

<sup>3</sup> Dažu valstu civiltiesībās pastāv divi vai pat vairāki adopcijas līmeņi, piemēram, Francijas Civiltokskā (*Code civil*) blakus pilnajai adopcijai (*adoption plénière*, 343.–359. p.) pastāv arī vienkāršā adopcija (*adoption simple*, 360.–370.2. p.), kas ir atļauta neatkarīgi no adoptējamā vecuma un kas pilnībā neizbeidz viņa tiesiskās radniecības attiecības ar miesīgo ģimeni. Tomēr arī vienkāršās adopcijas gadījumā pamatprincips paliek tas pats: vecāku un bērnu attiecību izveidošanās starp pusēm. Tā kā šajā rakstā runa ir par Latvijas starptautisko privāttiesību problemātiku, šīs jautājums tajā tuvāk netiks aplūkots, jo Latvijā ir tikai viens adopcijas veids.

<sup>4</sup> Šim vārdam musulmaņu tiesībās ir arī otra nozīme: ‘procesuālā ķīla’ (lai nodrošinātu puses ierašanos tiesā).

<sup>5</sup> Sīkāk par islāma tiesību sistēmu sk.: Rudevskis J. Vispārējs ieskats musulmaņu tiesībās. Jurista Vārds, 2011, Nr. 3, 10.–26. lpp. Par musulmaņu ģimenes tiesībām sk.: Rudevskis J. Droit de la famille et des mineurs dans les systèmes juridiques contemporains: droit islamique. In: Perlingieri P., Chiappetta G. Questioni di diritto delle famiglie e dei minori. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 2017, pp. 157–225.

līdzīgu tēva un meitas laulībai, tādēļ Muhameda rīcība lika saraukt uzacis ne vienam vien agrīnās musulmaņu kopienas loceklim. Saskaņā ar islāma mācību šo problēmu atrisināja pats Dievs, pasludinot šādu atklāsmi:

“Dievs nav ielicis cilvēkam krūtīs divas sirdis. [...] Viņš nav padarījis jūsu audzubērnus par jūsu pašu bērniem. [...] Sauciet viņus viņu tēvu vārdā – tas būs taisnīgāk Dieva priekšā. Bet, ja jūs nepazīstat viņu tēvus, tad uzskatiet viņus par saviem brāļiem ticībā vai sabiedrotajiem. [...]” (Korāns, 33:4-5)<sup>6</sup>

Līdz ar to adopcijas institūts kā tāds tika atcelts. Zaidis vairs neskaitījās Muhameda dēls, viņam atkal nācās pieņemt savu sākotnējo tēvavārdu, un Muhameds varēja likumīgi apprecēt viņa bijušo sievu (kas tāpat nemaz nebija bijusi viņa vedekla).

Adopcija islāma tiesībās ir nevis vienkārši neeksistējoša, bet aizliegta (arābu val. – *ḥarām*). Viena no pasaules autoritatīvākajām islāma jurisprudences rokasgrāmatām, 14. gadsimtā tapusi imāma Ahmeda ibn Nakība al-Misrī “Ceļotāja uzticība un dievlūdzēja rīki” (*ʿUmdatul s-Sālik wa ʿUddatun-Nāsik*) paskaidro:

“Adopcija islāmā ir prettiesiska, ja runa ir par to, lai dotu bērnam savu (uz)vārdu, daļu no sava mantojuma, un tā tālāk. Bet, ja runa ir tikai par bērna uzņemšanu pie sevis, lai nodrošinātu viņam citas no ģimenes dzīves izrietošās priekšrocības, līdz kamēr viņš izaug liels, – tad tas ir Dieva atalgots žēlsirdības darbs. Un Dievs zina labāk.”<sup>7</sup>

Adopcijas aizliegums, atsaucoties uz šariatu, ir ierakstīts gandrīz visu to valstu laicīgajos likumos, kas konstitucionāli atzīst islāmam īpašu vietu savā tiesību sistēmā. Piemēram, pašlaik spēkā esošais 1984. gada Alžīrijas Ģimenes tiesību kodekss nosaka:

“**46. pants.** Adopciju aizliedz šariats un likums.

**116. pants.** Kafāla ir apņemšanās brīvprātīgi uzturēt, izglītēt un aizsargāt nepilngadīgu bērnu tāpat, kā to darītu tēvs ar savu dēlu. To nosaka ar tiesisku [tiesneša vai notāra izdotu] aktu.”<sup>8</sup>

Jāpiezīmē, ka tajās islāma zemēs, kurās nemusulmaņu minoritātēm uz personālstatūta pamata tiek piemērotas viņu pašu īpatnējās ģimenes tiesību normas, adopcija var tikt atļauta – bet tikai attiecīgo kopienu iekšienē. Vienīgā arābu musulmaņu valsts, kas pretēji šariata aizliegumam atzīst adopciju pilnā apmērā, ir Tunisija (kopš 1958. gada).<sup>9</sup> Ārpus Eiropas un bijušās PSRS zemēm adopcija pastāv vēl četrās Islāma sadarbības organizācijas dalībvalstīs: Indonēzijā, Senegālā, Mali un Togo.<sup>10</sup>

Kafāla ir tas institūts, kas, pēc imāma al-Misrī vārdiem, ļauj “uzņemt bērnu pie sevis, lai nodrošinātu viņam *citas* no ģimenes dzīves izrietošās priekšrocības”,

<sup>6</sup> The Noble Qur'an. Pieejams: <https://quran.com> [aplūkots 09.04.2019.].

<sup>7</sup> Ahmad ibn Naqib al-Misri. In: *Reliance of the Traveller: A Classic Manual of Islamic Sacred Law*. Beltsville, Maryland: Amana Publications, 1994, p. 450.

<sup>8</sup> Alžīrijas Ģimenes tiesību kodekss, apstiprināts ar 09.06.1984. likumu Nr. 84-11, ar grozījumiem, kas izdarīti ar 27.02.2005. dekrētu Nr. 05-02. Pieejams: <http://lexalgeria.free.fr/droitdefamille.htm> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>9</sup> Tunisijas 04.03.1958. likums Nr. 1958-0027 par publisko aizbildnību, faktisko aizbildnību un adopciju. Pieejams: <http://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/csp/L1958-0027.htm> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>10</sup> Al-Dabbagh H. La réception de la *kafala* dans l'ordre juridique québécois: vers un renversement du paradigme conflictuel? *Révue générale de droit*, 2017, Vol. 47, No. 1, pp. 165–226, à la p. 204.

vienlaikus formāli nepielīdzinot viņu audžuvecāku miesīgam bērnam. Kafālas regulējums vienmēr ir divdaļīgs, proti:

- 1) tiesību institūta vispārējo ietvaru un tiesiskās sekas nosaka šariats, tas ir, reliģisko tiesību normas (un to interpretācija musulmaņu juristu-teologu jurisprudencē);
- 2) nodibināšanas un izbeigšanās procesuālo aspektu reglamentē attiecīgās musulmaņu valsts likumdevēja pieņemtās laicīgo tiesību normas, kas var noteikt arī dažādus papildu nosacījumus un ierobežojumus.<sup>11</sup>

## 2. Kafālas institūta pielāgošana: substitūcija un ekvivalence

Tagad jāatgriežas pie pamatjautājuma: kā lai rikojas Latvijas iestādes, saskaroties ar ārvalstī nodibinātu kafālu, ievērojot to, ka Latvijas tiesību sistēmā šāds institūts nepastāv? Šādos un līdzīgos gadījumos, lai atrastu piemērojamās Latvijas tiesību normas, vispirms ir jāveic nepazīstamā ārvalsts tiesību institūta *substitūcija*, tas ir, jāaizstāj ārvalsts tiesību institūts ar funkcionāli līdzvērtīgu Latvijas tiesību sistēmas institūtu. Savukārt līdzvērtību noskaidro ar *ekvivalences* palīdzību, funkcionāli salīdzinot viena un otra institūta tiesiskās sekas. Turklāt nav nepieciešams, lai šo seku ziņā abi institūti būtu pilnīgi identiski; pilnīgi pietiek ar būtisku un principiālu līdzību.<sup>12</sup>

Tā kā kafāla ir vēsturiski radusies kā adopcijas aizvietotājs, tad rodas kārdinājums to pielīdzināt adopcijai. Patiešām, abiem tiesību institūtiem ir zināma līdzība, ko var apkopot trijos punktos:

- 1) gan kafāla, gan adopcija CL ir iespējama tikai attiecībā uz nepilngadīgo;<sup>13</sup>
- 2) kafālā var paņemt gan atradeni, gan bāreni, gan arī bērnu, kura vecāki ir dzīvi un zināmi. Tas pats attiecas arī uz adopciju (sk., piemēram, CL 169. p. 1.–2. d.);
- 3) kafilam ir pienākums rūpēties par bērnu kā par savējo – tāpat kā adoptētājam (CL 172. p. 1. d. un 177. p.).

Tomēr, ja paraudzīsimies uz kafālas un adopcijas atšķirībām, tad redzēsim, ka tās ir daudz būtiskākas un svarīgākas par līdzīgajām iezīmēm.

- 1) Kā jau teikts raksta ievadā, adopcijas pirmā un galvenā būtiskā iezīme ir tā, ka adopcija “atdarina dabu” un nodibina starp pusēm attiecības, kas tiesiskā ziņā ir identiskas miesīgu vecāku un bērnu attiecībām. Šajā konkrētajā punktā kafālu var uzskatīt par adopcijas *pretstatu*, jo tās pamatideja un vadmotīvs ir jebkādas tiesiski nodibinātas radniecības noliegums. Gandrīz visas no šī principa izrietošās konkrētās tiesiskās sekas nepārtraukti atgādina kafilam, ka viņš *nav* bērna tēvs vai māte.
- 2) Personisko attiecību jomā:
  - a) “Ar adopciju bērnam izbeidzas radniecības attiecības ar vecākiem un viņu radniekiem un ar tām saistītās personiskās un mantiskās tiesības un

<sup>11</sup> Rudevskis J. 2017, pp. 171–175.

<sup>12</sup> Rudevska B. Ekvivalences (substitūcijas) teorija starptautiskajās privāttiesībās. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 195.–201. lpp.

<sup>13</sup> Ar 10.03.2005 likumu “Grozījumi Civillikumā” (spēkā no 07.04.2005.) tika svītrotā CK 162. panta 3. daļa, kas paredzēja iespēju adoptēt pilngadīgu personu; līdz ar to pilngadīgas personas adopcija Latvijā vairs nav iespējama.



pienākumi pret viņiem.” (CL 173. p. 2. d.) Kafālas gadījumā nekas tamlīdzīgs nenotiek; bērns turpina tiesiski būt savu miesīgo vecāku ģimenes loceklis.

b) “[.] Adoptētajam var piešķirt adoptētāju uzvārdu atbilstoši šā likuma 151. panta noteikumiem. [.]” (CL 172. p. 1. d.) Turpretī kafālas gadījumā bērns saglabā savu sākotnējo uzvārdu (tēvavārdu). Jāatzīst, ka relatīvi nesen dažu musulmaņu valstu laicīgie likumi ar zināmiem nosacījumiem atļāva piešķirt makfūlam kafīla uzvārdu (piemēram, ja viņa istie vecāki nav zināmi); tomēr tas ir un paliek izņēmums no vispārējās normas.

c) Tā kā adopcija “atdarina dabu”, no tās izrietošā tiesiskā radniecība tiek pielīdzināta asinsradniecībai – ieskaitot arī jautājumu par to, kurš ar kuru drīkst vai nedrīkst stāties laulībā. “Aizliegta laulība starp adoptētāju un adoptēto” (CL 37. p.); sistēmiskā kopsakarā lasot CL 173. panta pirmo daļu un 35. pantu, var secināt, ka tāds pats pastāvīgs aizliegums attiecas arī uz adoptētajiem brāļiem, māsām, pusbrāļiem, pusmāsām, kā arī augšupējiem un lejupējiem radniekiem. Kafālas gadījumā šāda aizlieguma nav: makfūls pēc attiecīgā vecuma sasniegšanas var noslēgt laulību ar (atkarībā no dzimuma) pašu kafīlu, viņa bijušo sievu (atraitni vai šķirteni), viņa dēlu vai meitu, brāli vai māsu utt.

### 3) Mantisko attiecību jomā:

a) Adoptētais un viņa lejupējie manto no adoptētāja tāpat kā miesīgs bērns, un adoptētājs un viņa radnieki tāpat manto no adoptētā (CL 391. un 401. p.). Savukārt makfūlam nekādu likumiskās mantošanas tiesību no kafīla nav. Protams, kafīls var novēlēt savam makfūlam mantu testamentā, taču šariata tiesībās testamentārās mantošanas iespēja ir visai ierobežota. Ja bērna miesīgie vecāki ir zināmi, viņš pilntiesīgi manto no viņiem.

b) Tā kā adoptētāji ir pielīdzināti miesīgiem vecākiem, viņi pārvalda bērna mantu tāpat kā vecāki: “Vecāki pārvalda bērnu mantu ar aizbildņu tiesībām un pienākumiem, bet viņi ir atsvabināti no pienākuma sniegt norēķinos sīkas ziņas par izdevumiem bērnu uzturam, norādot tikai šo izdevumu kopsummu.” (CL 191. p.) Turpretī kafīla tiesības rīkoties ar makfūla mantu ir ierobežotas; piemēram, ja bērna miesīgā ģimene vai kāds cits kaut ko uzdāvina bērna uzturam un izglītībai, kafīlam ir aizliegts sajaukt šo mantu ar savējo.

No visa tikko teiktā ir skaidri redzams, ka kafālas institūts nerada starp pieaugušo un bērnu tādas attiecības, kas būtu līdzvērtīgas miesīgu vecāku un bērnu tiesiskajām attiecībām. Tātad šis institūts nav funkcionāli līdzvērtīgs adopcijai; nekāda ekvivalence starp tiem nepastāv, un kafālas substitūcija ar adopciju Latvijas tiesību sistēmā nav iespējama.

Tātad ir jāatrod kāds cits kontinentālās tiesību sistēmas institūts, kas būtu funkcionāli vistuvākais kafālai. Kurš tiesību institūts ļauj pieaugušajam aizsargāt bērnu un viņa mantu tāpat, kā to darītu vecāki, taču vienlaikus neradot patiesas vecāku un bērnu attiecības? Atbilde, kas šajā sakarā uzreiz nāk prātā, ir *aizbildnība*. Tātad jānoskaidro, vai šis institūts tiesisko seku ziņā ir funkcionāli ekvivalents kafālai.

- 1) Ja raugāmies uz abu institūtu vispārējām iezīmēm, tad visos trijos iepriekš identificētajos vispārīgajos punktos aizbildnība ir tikpat līdzvērtīga kafālai, cik adopcija, proti:
  - a) abas ir iespējamās tikai pār nepilngadīgo (sk. CL 217. p. 1. d.);

b) abas var attiekties gan uz atradeni vai bāreni, gan uz dzīvu un zināmu vecāku bērnu (sk. CL 224. p. 1. d. un 229. p. 1. d.);

c) abos gadījumos pieaugušajam ir pienākums rūpēties par bērnu kā par savējo – jo arī aizbildnības gadījumā “[a]izbildņi atvieto saviem aizbilstamajiem vecākus” (CL 252. p.), un “[a]izbildņim sevišķi jāgādā par sava aizbilstamā audzināšanu ar tādu pašu rūpību, ar kādu apzinīgi vecāki gādātu par savu bērnu audzināšanu. [..]” (CL 255. p.).

Tomēr, ja paraugāmiem uz konkrētajām tiesiskajām sekām personisko un mantisko attiecību jomā, tad aizbildnība ir adopcijas pretstats, un tās sekas izrādās būtiski līdzīgas kafālas tiesiskajam režīmam.

2) Personisko attiecību jomā:

a) gan aizbildnības, gan kafālas gadījumā bērns netiek pielīdzināts kafāla miesīgajam bērnam, bet turpina tiesiskā ziņā būt savu miesīgo vecāku bērns;

b) abos gadījumos bērns principā neiegūst sava aizbildņa vai kafāla uzvārdu;

c) tāpat kā kafāla, aizbildnība nerada pastāvīgu šķērslī laulībai starp pieaugušu bērnu un viņa bijušo audzinātāju (un viņa radniekiem). CL 38. panta otrā daļa aizliedz aizbildņa un aizbilstamā laulību, “iekām nav izbeigtas aizbildnības attiecības”, proti, tas ir tikai pagaidu ierobežojums.

3) Mantisko attiecību jomā:

a) tāpat kā makfūls likumiskā kārtā nemanto no kafāla, arī aizbilstamajam nav likumiskās mantošanas tiesību no aizbildņa; tās var rasties tikai uz radniecības vai adopcijas pamata (CL 391. un 398. p.);

b) rikojoties ar aizbilstamā mantu, aizbildnis nedrīkst to lietot kā savu, un viņa rīcības brīvības ierobežojumi šajā ziņā ir ja ne identiski, tad visai līdzīgi kafāla pienākumiem. Piemēram, “[a]izbildņim aizliegts aizņemties no sava aizbilstamā, un viņš nedrīkst lietot aizbilstamā mantu” (CL 298. p.; sk. arī 270. un sekojošos pantus).

Ievērojot visu iepriekš minēto, jāsecina, ka Latvijas tiesību sistēmā kafālai ekvivalents tiesību institūts ir *aizbildnība*, un Latvijas iestādēm substitūcijas ceļā ir jāpiemēro attiecīgās CL normas.

### 3. Starptautiskās konvencijas un ECT judikatūra

Atziņu, ka kafāla ir pielīdzināma nevis adopcijai, bet aizbildnībai, apstiprina Hāgas starptautisko privāttiesību konferencē parakstītās konvencijas, kurām ir pievienojusies arī Latvija. 1993. gada Konvencijas par bērnu aizsardzību un sadarbību starpvalstu adopcijas jautājumos 2. panta otrā daļa skaidri nosaka: “Šī konvencija attiecas tikai uz adopciju, kas rada pastāvīgas vecāku un bērnu attiecības.” No šīs konvencijas skaidrojošā ziņojuma izriet, ka tās projekta izstrādes gaitā tika apzināti noraidīts Ēģiptes delegāta priekšlikums iekļaut tajā arī atsauci uz kafālu, tādējādi paplašinot tās tvērumu. Tomēr uz kafālu attiecas 1996. gada Konvencija par jurisdikciju, piemērojamajiem tiesību aktiem, atzīšanu, izpildi un sadarbību attiecībā uz vecāku atbildību un bērnu aizsardzības pasākumiem, kuras 3. pantā ir teikts: “Šīs Konvencijas 1. pantā minētie pasākumi var jo īpaši attiekties uz [..] e) bērna ievietošanu audžuģimenē vai aprūpes iestādē vai uz aprūpi, ko nodrošina kafāla vai līdzīgs institūts.” Lasot abas konvencijas sistēmiskā kopsakarā, kā arī Pola Lagarda (*Paul Lagarde*) sagatavoto 1996. gada konvencijas skaidrojošo

ziņojumu, ir ļoti labi redzams, ka delegāti ir vēlējušies skaidri un nepārprotami nošķirt kafālu no adopcijas un ierindot to “bērnu aizsardzības pasākumu” starpā.<sup>14</sup>

Visbeidzot, arī Eiropas Cilvēktiesību tiesai (turpmāk – ECT) ir nācies skatīt jautājumu par valsts iestāžu atteikumu atļaut kafilam adoptēt viņam ārzemēs kafālā nodotu bērnu-ārvalstnieku tā iemesla dēļ, ka bērna pilsonības valsts likums (kurš ir piemērojams saskaņā ar mītnes zemes kolīziju normām) adopciju nepieļauj. Lietā *Harroudj v. France* Francijas iestādes bija liegušas pieteicējai, Francijas pilsonei, adoptēt mazu meitenīti – Alžīrijas pilsoni, kas bija nodota viņai kafālā. ECT nekonstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantā garantēto tiesību uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību pārkāpumu. Saskaņā ar tās spriedumu, pielīdzinot kafālu aizbildnībai, franču likumdevējs bija ievērojis samērīgumu starp pieteicējas un visas sabiedrības interesēm; jebkurā gadījumā pieteicējas un viņas audžumeitas attiecības bija pietiekami atzītas un aizsargātas.<sup>15</sup> Citā lietā, *Chbihi Loudoudi and Others v. Belgium*, Beļģijas tiesas atteicās atļaut Beļģijā dzīvojošam pieteicēju pārim adoptēt savu pusaugu radnieci – Marokas pilsoni, kuras vecāki bija dzīvi un zināmi. Arī šajā gadījumā ECT nekonstatēja nekādu nesamērīgu iejaukšanos privātajā vai ģimenes dzīvē, ievērojot to, ka meitene varēja brīvi dzīvot Beļģijā kopā ar pieteicēju pāri un ka pēdējiem bija iespēja noformēt aizbildnību saskaņā ar beļģu likumiem.<sup>16</sup> Zīmīgi, ka lietā *Harroudj* ECT daļēji balstīja savu motivāciju uz salīdzinošo tiesību pētījuma rezultātiem – saskaņā ar tiem neviena pētījumā aplūkotā Eiropas valsts nepielīdzina kafālu adopcijai, bet gan tikai aizbildnībai, aizgādībai vai (retāk) bērna pagaidu ievietošanai ģimenē adopcijas procesa ietvaros.<sup>17</sup>

## Secinājums

Musulmaņu kafāla būtiski atšķiras no adopcijas institūta, jo, pretēji adopcijai, tā nerada starp adoptētāju un adoptēto patiesas vecāka un bērna attiecības. Piemērojot ekvivalences metodi un salīdzinot tiesību institūtu būtiskās iezīmes, jāsecina, ka Latvijas tiesību sistēmā kafāla ir funkcionāli līdzvērtīga aizbildnībai. Tātad ārvalstī nodibinātai kafālai ir piemērojamas CL normas par aizbildnību.

<sup>14</sup> Abas minētās konvencijas un to skaidrojošie ziņojumi pieejami: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>15</sup> *Harroudj v. France*, No. 43631/09, 4 October 2012.

<sup>16</sup> *Chbihi Loudoudi v. Belgium*, No. 52265/10, 16 December 2014.

<sup>17</sup> *Harroudj v. France*, op. cit., §§ 21, 48.

# SEKCIJA

**“STARPTAUTISKĀS PUBLISKĀS TIESĪBAS  
UN EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBAS”**

---



# THE IDEA OF INTERNATIONAL COMMUNITY

---

## STARPTAUTISKĀS KOPIENAS IDEJA

**Edmunds Broks, Dr. iur.**

Docent, Department of International and EU Law, Faculty of Law,  
University of Latvia

### Kopsavilkums

Raksts ir veltīts starptautiskās kopienas jēdziena izpētei starptautiskajās tiesībās. Raksta sākumā apskatīti jēdzieni “starptautiskā kopiena” un “starptautiskā sabiedrība”, to socioloģiskā izcelsme un pašreizējā lietošanas prakse. Otrajā nodaļā analizēts, kā starptautiskās kopienas realizāciju praksē vērtē galvenās starptautisko tiesību skolas (reālisti, internacionālisti un universālisti). Trešajā nodaļā apskatītas tendences starptautiskajās tiesībās atzīt kopīgo interešu aizsardzību un secināts, ka pašreizējā attīstības stadijā starptautiskās tiesības piemērotāk ir konceptualizēt tikai kā retorisku, suverēnu veidoto kopienu. Tomēr starptautiskās kopienas jēdziena lietošana ir noderīga un atbalstāma, jo tā veicina kopīgo interešu atzīšanu, kura savukārt 21. gadsimtā ir vitāli nepieciešama, lai izveidotu šo interešu aizsardzības mehānismus.

**Keywords:** international community, history of international law, theory of international law

**Atslēgvārdi:** starptautiskā kopiena, starptautisko tiesību vēsture, starptautisko tiesību teorija

### 1. What is a community?

In western philosophical thought, the concept of community was first theorised by German sociologist Ferdinand Tönnies in 1887. In his famous work “*Gemeinschaft und Gesellschaft*”, Tönnies proposed a distinction between community or *Gemeinschaft* – a small group that is characterised by a sense of togetherness and interdependence, such as a family or neighbourhood, and between society or *Gesellschaft* – a larger group with a lesser perception of interconnectedness, such as a state.<sup>1</sup> For Tönnies, members of a *community* are well aware of the common interest of the group and see themselves as means to secure those interests. On the other hand, members of a *society* are rather preoccupied with their individual interests and see the social group only as means for achieving their individual goals.<sup>2</sup>

Of course, ideas on forms of human unity, such as those proposed by Tönnies, are not exclusively a product of Western philosophy and run considerably further

---

<sup>1</sup> See Tönnies F. *Community and Society*. Devon: David & Charles, 2011.

<sup>2</sup> *Ibid.*, p. 69.

back than the late 19<sup>th</sup> century. Most creation myths suppose a profound oneness and interconnectedness of all human beings (or, indeed, all beings).<sup>3</sup> The same principle of social and moral unity is discernible in major monotheistic religions, such as Judaism, perceiving all humans as children of the Creator and thus being part of one family. The idea of oneness of human society, which ought to manifest itself also in political and legal terms, appears prominently in works of Stoic philosophers.<sup>4</sup> In medieval Europe, the idea surfaces in perception of *Respublica Christiania* – a sense of a community of Christian states united by one faith, common values and a need to defend against common enemies. Interestingly enough, ideological unity of this early European “community” based on unity of values and purposes, although appearing within a setting of relatively undeveloped and unsophisticated interstate relations, arguably presents an example of an international system that resembles a community much more than the sovereignty dominated international system that came about after the Westphalian Peace Treaties of 1648.<sup>5</sup>

The concept of international community (or rather society as *societas gentium*) first enters legal discourse in the period between fifteenth to seventeenth centuries in writings of such scholars as Vitoria, Svarez, Gentili and Grotius.<sup>6</sup> However, by the beginning of the 21<sup>st</sup> century the use of the term has become all-pervasive – statesmen make appeals to the international community or claim to speak on its behalf, international conferences seek to protect its interests, the Statute of the International Criminal Court proclaims Court’s jurisdiction over crimes which are “of concern to the international community as a whole”<sup>7</sup>, and even the United Nations Security Council occasionally calls on the “international community”<sup>8</sup>. The International Court of Justice has likewise taken on the vocabulary: in *Legality of Nuclear Weapons*<sup>9</sup>, *Tehran Hostages*<sup>10</sup> and the *Barcelona Traction*<sup>11</sup>, in all of these, the Court refers to the “international community”. The term also found its

---

<sup>3</sup> See Leeming D. *Creation Myths*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

<sup>4</sup> See Aurelius M. *Meditations*. Transl. by R. Hard. Herfordshire: Wordsworth, 1997.

<sup>5</sup> The so-called Peace of Westphalia, which ended the Thirty Years War in the Holy Roman Empire and also a war between the Dutch Republic and the Kingdom of Spain, consists of three treaties: two Treaties of Münster of 30 January and 24 October 1648, and the Treaty of Osnabrück 24 October 1648. Available at: [http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage\\_id=4540](http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=4540) [last viewed on August 28, 2018].

<sup>6</sup> Although scholars like Grotius spoke of *societas gentium* already in the 17<sup>th</sup> century, hardly the term can be applied to the 17<sup>th</sup> century world at large. As Abi-Saab notes in this regard: “Yet this universal community, embracing all humanity, was only a theoretical construct or explanation, a mental image, perceived as a philosophical proposition or a distant horizon, rather than as an existent reality”, see Abi-Saab G. *Whither the International Community?* *European Journal of International Law*, 1998, Vol. 9, p. 250.

<sup>7</sup> Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, UN Doc. A/CONF. 183/9; 37 ILM 1002 (1998), Article 5.

<sup>8</sup> UN Security Council resolution 1973 (2011) On the situation in the Libyan Arab Jamahiriya, 17 March 2011, S/RES/1973(2011). Available at: [www.refworld.org/docid/4d885fc42.html](http://www.refworld.org/docid/4d885fc42.html) [last viewed on September 28, 2018].

<sup>9</sup> ICJ: *Legality of the Treat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226.

<sup>10</sup> ICJ: *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (USA v. Iran)*. Judgment, I.C.J. Reports 1980, p. 3.

<sup>11</sup> ICJ: *Barcelona Traction, Light and Power Company, (Belgium v. Spain)*. Judgment, I.C.J. Reports 1970, p. 32, para. 33.

way into the Vienna Convention on the Law of Treaties<sup>12</sup> as well as into the ILC's 2001 Articles on State Responsibility.<sup>13</sup>

However, as has been observed elsewhere: "invoking the international community is a lot easier than defining it."<sup>14</sup> Indeed, the term has become so widely used that its meaning is presupposed to be self-evident. But what does "international community" really refer to? One of the most predominant uses of the term in political, scholarly and judicial discourse seems to refer to the sum of predominant actors on international stage – states, international organizations and to lesser extent also other actors, such as international NGOs. Thus, "international community" is merely a convenient collective reference to all those who possess varied degrees legal "personality" on international stage. An important facet of this international community has much to do with articulation of international public opinion.<sup>15</sup> The difficulty with such an understanding of the concept is that it hardly fits into the substantive meaning of the notion "community". As will be explored later on, a community (in both its sociological meaning and as discussed in legal scholarship) is about an advanced degree of interconnectedness, recognition and actual protection of shared interests and values. One may argue that such a level of interconnectedness and shared interests is present among states of one region in certain specific cases (like the EU), or among NGOs in a specific field (like human rights), or even among all states, but only within a specific area of interests (like peace and security). But an argument that the same applies to the whole multitude of international actors across the whole spectrum of human activity seems questionable.<sup>16</sup>

Another frequent use of "international community" in contemporary discourse implies exclusively the community of states. This meaning of the concept appears specifically in both Vienna Conventions on the Law of Treaties. Article 53 of both conventions, when defining a peremptory norm, explains that it is a norm that is recognized by the international community of *States* as a whole. This use of the term is present also in many of prominent accounts of international law of the late 20<sup>th</sup> century. For example, in the 9<sup>th</sup> edition of Oppenheim's International Law, Jennings and Watts, when discussing universal nature of international law, note that irrespective of differences between states in their political systems or ideologies, international law does not make "any distinctions in the membership of the international community."<sup>17</sup> Such use of "international community", implying

---

<sup>12</sup> Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, UN Doc. A/Conf.39/27; 1155 UNTS 331.

<sup>13</sup> International Law Commission, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001 (A/56/10) (ASR). Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part 2, p. 26.

<sup>14</sup> Govers A. The Two Powers. Foreign Policy, 2002, Vol. 132, p. 32.

<sup>15</sup> The concept of international public opinion in itself is somewhat problematic. In absence of a genuine international public, the so-called *international public opinion* is articulated by those that claim to be representatives of national publics – governments, groupings of those governments and also international NGOs. The problematic element is that these representatives may not necessarily voice the genuine opinion of national publics. The British military venture in Iraq of 2003 provides a fitting example of governmental policy in stark dissonance to public opinion.

<sup>16</sup> Among sceptics of the "international community" see de Visscher C. Theory and Reality in Public International Law. Princeton: Princeton University Press, 1968, p. 94. De Visscher notes: "It is therefore pure illusion to expect from the mere arrangement of inter-State relations the establishment of a community order; this can find a solid foundation only in the development of the true international spirit of men."

<sup>17</sup> Jennings R., Watts A. Oppenheim's International Law: Peace. Vol. 1, 9<sup>th</sup> ed. Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 87.



a community of states, certainly has some validity in a sense that it refers to a relatively small group, thus fitting the sociological meaning of the concept. The designation “community of states” perhaps was even more fitting in 1945 when that community was made up of only about 51 members. However, as will be explored later in this article, the size of a group by itself does not merit a label of a community, if essential characteristics of high degree of interdependence and shared interests are absent.<sup>18</sup>

## 2. “International community” for realists, internationalists and universalists

Opinions on whether states recognize their common interests (and accordingly that there is something akin to an international community) are inevitably influenced by philosophical outlooks that one holds about the reality of international relations. The whole multitude of scholarly opinions on this point has been categorized into three basic traditions or schools of philosophic thought.<sup>19</sup>

The first tradition is that of “realists”. For this tradition, international relations are all about pursuit of national interest above all else – a struggle for power – straight and simple. International system is a kind of jungle where powerful states do as they wish, while “the weak suffer what they must”<sup>20</sup>. Hans Morgenthau presents an example of a “realist” outlook: “International politics, like all politics is a struggle for power. Whatever the ultimate aims of international politics, power is always the immediate aim.”<sup>21</sup> This ceaseless struggle forces states to do whatever they can to maximize their power at the expense of other competing states.<sup>22</sup> Thus, international cooperation, according to realists, will take place only as far as it serves self-interest to maximize power. International rules in such a system are only a smoke screen that may be used to subject weaker states or to be violated when a violation would grant a competitive advantage. The true province of law, for realists, is to deal with inconsequential, uncontroversial mundane technicalities – the stuff about which one feels cool and dispassionate. All matters of genuine importance are the province of politics.

On the level of state, rhetoric realism has been out of fashion since the advent of the United Nations Charter and states generally tend to justify their actions on the basis of international law.<sup>23</sup> In scholarly discourse, the realist tradition somewhat

---

<sup>18</sup> It must be noted that other more specific uses of the term “international community” appear in scholarly discourse of the “universalist” or “Kantian” strand. Many of these authors argue that international community refers not only to generally recognized subjects of international law, such as states and international organizations, but encompass the whole humanity, with individual as the genuine subject of the international community. See Allott P. *Reconstituting Humanity – New International Law*. *European Journal of International Law*, 1992, Vol. 2, p. 219; Cassese A. *The Human Dimension of International Law. Selected Papers*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

<sup>19</sup> Bull H. *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Macmillan, 1977, p. 23.

<sup>20</sup> Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*. Transl. W. Smith. London: Jones & Co, 1831, Book V, Chapter 17.

<sup>21</sup> Morgenthau H. *Politics Among Nations*. 5<sup>th</sup> ed. New York: Knopf, 1978, p. 29.

<sup>22</sup> Morgenthau H. *Positivism, Functionalism, and International Law*. *American Journal of International Law*, 1940, Vol. 34, p. 260.

<sup>23</sup> Even at the height of its hegemony, the United States still attempted to attire its military venture in Iraq in 2003 as legitimate, claiming existence of weapons of mass destruction to obtain authorising Security

fell from grace right after the Second World War, just as its leading proponents of 1930s, such as Morgenthau, had fallen from favour of their more liberally minded (and competing) colleagues.<sup>24</sup> However, with the beginning of the Cold War, “realist” international scholars came back to prominence, emerging under the international relations rather than international law banner.<sup>25</sup> On the level of state practice, however, occasionally there seems to be very good evidence of workings of a realist outlook. Whenever that happens, marked inconsistency in state rhetoric and conduct becomes apparent. Such inconsistency outlines a dilemma of an applied realism – on the one hand, states (since their paramount interest is to preserve themselves) will go to great length to emphasize importance of territorial integrity, non-intervention and sacrosanctity of sovereignty. While on the other hand, realist policy in actual application does not respect these principles in the least (or any principles for that matter) and will disregard them the moment when that seems to grant an advantage.

A poignant example of this dilemma might be causing intellectual struggles for Russian legal scholars post Crimean annexation. All along they have strongly argued against a right of external self-determination (except for peoples of former colonies), claiming that sovereignty and territorial integrity prevail.<sup>26</sup> Russian annexation of the Crimea in 2014 on the basis of an alleged exercise of self-determination by Crimeans, which Russia regards as lawful, required the exact opposite – that self-determination prevails over sovereignty and territorial integrity. However, from a realist theory point of view, this inconsistency of arguments only confirms the realist thesis – that rules are nothing but means to be used in the struggle for power. The inconsistency of argument occurs only because on the level of rhetoric Russia claims not to have a realist outlook, whereas in fact it does. Thus, for realists “taking rights seriously” is to miss the point of international relations. The only shared value cherished by all members of a realist system is the survival of the state system itself. Therefore, for realists, talk of the international community, if anything, is a nonsense that may only hide an imperial or some other project.

The second tradition is “internationalist” or “Grotian”. As opposed to “realists”, “Grotians” believe that states, rather than being immersed in perpetual strife for power, also pursue common interests and goals. Bull further divides “Grotians” into two subgroups, which may be labelled as “Vattelians”, and “neo-Grotians”.<sup>27</sup> “Vattelians” hold a view that although international co-operation does occur, the system as a whole is still dominated by individualistic interests of states. Common interests exist only to an extent that they are necessary to maintain stability for states to pursue their individual interests. For “Vattelians” states do participate

---

Council resolution. See Gray C. From Unity to Polarization: International Law and the Use of Force Against Iraq. *European Journal of International Law*, 2002, Vol. 13.1, p. 1.

<sup>24</sup> Criticism of realist approach centres on rigidity of assumptions on which the realist theory is based. Namely, that states are identical in their perceptions of international life, regardless of whether they are democracies or dictatorships, and that strife among states is perpetually at a level that states are continuously readying for war. Both of these propositions seem open to doubt.

<sup>25</sup> See Wolfers A. *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962.

<sup>26</sup> Лукашук И. *Международное право, Общая часть*. Москва: Волтерс Клувер, 2001, 280 с.; Ковалев А. А., Черниченко С. В. (ред.). *Международное право*. 3-е изд. Москва: Проспект, 2008, 58 с.

<sup>27</sup> Bull H. 1977, p. 310.

in international organizations, however, those organizations remain a vehicle for channelling and accommodating agendas based on national interest. Bilateralism remains the rule, and order is the core value of the system. The Westphalian system is a clear embodiment of the “Vattelian” outlook. Thus, the whole pre-Charter classical international law of sovereign equality of nation states fits this conception of an international system.

The second sub-group of “Grotians” are the so-called “neo-Grotians”. This view of international relations places emphasis on communitarianism and recognition of common interests. The way to achieve these interests, according to “neo-Grotians”, is by cooperating in common institutions.<sup>28</sup> The international system and international law are perceived as being on their way to becoming a genuine community regulated by international legal order. Bilateralism and unlimited sovereignty eventually are to give way to multilateralism and solidarity. Much of the post-Charter international law, in particular such projects as gradual construction of the international community, have been inspired by “neo-Grotianism”. Some of the most prominent international law scholars of the 20<sup>th</sup> century, such as Friedmann, Lauterpacht and many others are adherents to this conception of inter-state relations.

The final tradition that may be identified is “universalist” or “Kantian”. For this strand of thought, international system, although formally comprised of states, in fact is made up of a community of mankind. States merely serve as means to organize international cooperation. Particular emphasis is placed on direct forms of representation (such as via NGOs) and on individuals as true subjects of the international system. It is not uncommon for Kantians to argue for fundamental reinvention of the idea of the international system, for conservative idealist revolution, and even to do away (at least philosophically) with states “those random by-products of the chaos of history, artificial amalgams of lands and tribes [...] [and with governments] some of them no better than criminal conspiracies.”<sup>29</sup> Justice and human rights are paramount values of this outlook. Many of the modern international “constitutionalist” scholars are adherents of this school of thought. The possibility of the international community for these scholars is their project – to introduce a new idea of the international community, a community of the whole humanity, which sees rule of law as an inherent part of itself. It is noteworthy that affection for Kantian themes is not limited to scholars only. Dissenting opinions of such judges of the International Court of Justice as Álvarez (in *South West Africa*<sup>30</sup>), Weeramantry (in *Legality of the Treat or Use of*

---

<sup>28</sup> Zimmern A. *Spiritual Values in World Affairs*. Oxford: Clarendon Press, 1939.

<sup>29</sup> Allott P. *The Idealist's Dilemma: Re-Imagining International Society*. Published on June 9, 2014. Available at: <http://www.ejiltalk.org/the-idealists-dilemma-re-imagining-international-society/> [last viewed on September 15, 2018].

<sup>30</sup> See dissenting opinion of Judge Alvarez in *International Status of South West Africa*. In particular, Álvarez notes: “This society consists not only of States, groups and even associations of States, but also of other international entities. It has an existence and a personality distinct from those of its members. It has its own purposes”. *International Status of South West Africa*. Advisory Opinion, dissenting opinion Judge Alvarez in [1950] I.C.J. Reports, p. 175.

*Nuclear Weapons*<sup>31</sup>) and Cançado Trindade (in *Questions Relating to the Obligation to Prosecute or Extradite*<sup>32</sup>) all seem to resonate with Kantian themes.<sup>33</sup>

Why are these theoretical outlooks important? It has been argued that whether we are conscious of theory or not, perceptions we form and choices we make on their basis in fact constitute a theory. As noted by Allott: “people speak theory in everything they say and do, every day of their lives, even if they don’t know what the theory is, or where it came from.”<sup>34</sup> Becoming aware of a theory shines a light on assumptions made about the phenomena we encounter. Knowing the theory identifies its elements with focused clarity and makes one realize connections and causes. Therefore, theorising may be a beneficial exercise. However, being aware of a theory also seems to work the other way around. A theory may easily become an intellectual identity of “I’m a realist”. Such taking up of an intellectual identity inadvertently conditions perceptions of legal phenomena, which, in turn, lead to automated judgments and loss of the quality of investigation and insight. Therefore, it seems best to employ the above outlined theories, but only in a way that is open: if one feels strongly universalist, perhaps it would be useful to acknowledge some truth of what realists are saying. If one feels strongly “legal”, despising indeterminacy of political argument, it may be a good idea to read more on international relations. As Koskeniemi has observed on usefulness and at the same time limitations of theoretical approaches: “[r]esearch serves practice by producing critical reflection and self-awareness in acting lawyers. But it fails to provide answers to problems on which practising lawyers are requested to give advice.”<sup>35</sup>

### 3. A rhetorical community of sovereigns?

Classical international law, as it emerged after the Peace of Westphalia, was in essence a law of coexistence. The corresponding philosophical outlook that supports the law of coexistence approach is “Vatellian”. Thus, classical

---

<sup>31</sup> ICJ: Legality of the Treat or Use of Nuclear Weapons. Advisory opinion [1996] I.C.J. Reports p. 226. Weeramantry observes that: “The Charter’s very first words are “We, the peoples of the United Nations” – thereby showing that all that ensues is the will of the peoples of the world. Their collective will and desire is the very source of the United Nations Charter and that truth should never be permitted to recede from view. In the matter before the Court, the peoples of the world have a vital interest, and global public opinion has an important influence on the development of the principles of public international law.” See Judge Weeramantry dissenting opinion, p. 190.

<sup>32</sup> ICJ Questions Relating to the Obligation to Prosecute or Extradite (Belgium v. Senegal). Merits, [2012] I.C.J. Reports. 422. Cançado Trindade notes: “The consolidation of *erga omnes* obligations of protection, ensuing from the imperative norms of international law, in my understanding overcomes the pattern erected in the past upon the autonomy of the will of the State, which can no longer be invoked or pursued in view of the existence of norms of *jus cogens*. These latter transcend the law of treaties, and encompass nowadays the domain of State responsibility. Those obligations, in their turn, clearly transcend the individual consent of States, heralding the advent of the international legal order of our times, committed to the prevalence of superior common values, in the ongoing construction of the international law for humankind.” See Judge Cançado Trindade dissenting opinion, para. 71, p. 441.

<sup>33</sup> For a detailed discussion of universalist approaches in the practice of the ICJ see Gordon G. Innate Cosmopolitan Dialectics at the ICJ: Changing Perceptions of International Community, the Role of the Court, and the Legacy of Judge Álvarez. *Leiden Journal of International Law*, 2014, Vol. 27, p. 309.

<sup>34</sup> Allott P. 2014.

<sup>35</sup> Koskeniemi M. *New Approaches to International Law*. In: Kennedy D., Tennant C. (eds.). *New Approaches to International Law: A Bibliography*. *Harvard International Law Journal*, 1994, Vol. 35, No. 2, p. 427.

international law is far from a model in which states work for the good of common goals, but rather pursue individualist interests without much actual regard for benefits that may result from cooperation.

However, the law of cooperation has been gradually growing – starting from the 19<sup>th</sup> century in specialized fields such as transport and communications and steadily creeping into ever new areas of human activity.<sup>36</sup> This gradual expansion continued also in the 20<sup>th</sup> century until the adoption of the UN Charter, which attempted to drastically reshape the landscape of international law.<sup>37</sup> All the purposes of the UN listed in Article 1 of the UN Charter call for multilateral cooperation for the good of shared goals. Also most of the principles enumerated in Article 2 (apart from the first one), such as peaceful settlement of disputes (Article 2(3)), provision of assistance to the UN (Article 2(5)) and, in particular, Article 2 (6) obliging the UN to ensure that also non-members comply with these principles, all seem to belong to the law of cooperation approach. Even more importantly, the overall scheme of the Charter (considering the preamble which defines the essential aspiration of the organization – “to save succeeding generations from the scourge of war”; also rules aimed at pacific settlement of disputes via cooperation in chapter VI and extensive powers of the Security Council under chapter VII), all demonstrate that the UN Charter is constructed around the paramount common interest – safeguarding of international peace. A system that aims to reach a shared goal and provides for institutions endowed with powers to reach that goal, are a strong indication that the system, at least partly, is based on the law of cooperation.

Whether the above findings are sufficient to claim that the Charter indeed fundamentally transformed international law from the law of coexistence to the law of cooperation is another question. As we turn from Purposes of Article 1 to Principles of Article 2, a somewhat different view emerges. The first among Article 2 principles is that “the Organization is based on the principle of sovereign equality”. Thus, although heralding a new era for international law, the Charter also proclaims both principles which are at the heart of the law of coexistence (sovereignty and equality) as the foundational principles of the Charter system. Likewise, the institutional mechanisms to achieve the lofty goals of cooperation are overwhelmingly absent from the Charter. Principal organs of the UN, apart from the Security Council and the International Court of Justice, are in their essence forums for inter-state deliberations. Also, the Charter itself does not provide for substantive rules in any of the areas where it aspires to promote cooperation – be it in economics, human rights or culture. The principal organs, apart from the Secretariat, are not supranational. Thus, as well demonstrated by the selectiveness in the practice of the Security Council, UN organs most often will function as means by which states pursue individualistic interests, rather than the interest of the whole international community. Therefore, the law of cooperation seems strong predominantly on the level of legal rhetoric, rather than on the level of actual institutions and policies.

---

<sup>36</sup> International treaties and corresponding international organizations emerged in areas such as public health (the International Office of Public Health, now the World Health Organization, was established in 1903) and agriculture (International Institute for Agriculture, now the Food and Agriculture Organization, established in 1905).

<sup>37</sup> Fassbender B. The United Nations Charter as the Constitution of the International Community. *Columbia Journal of Transnational Law*, 1998, Vol. 36, p. 529.

However, the above analysis has a few exceptions. The most notable among those belongs to the field of international peace and security. Here, the Charter provides not only for a shared goal, but also an institution with actual powers. It also provides for substantive norms – although defined in very general terms, the prohibition of use of force, the exception of self-defence, and the powers of the Security Council under Chapter VII provide a minimalistic framework which nonetheless, if accompanied by political will, may be fully operational in safeguarding the shared interest of maintaining international peace and security. In limited ways also other UN organs occasionally act in accordance with the law of cooperation approach as organs of a genuine community. The UN General Assembly may (and occasionally does) perform a very important function of collective legitimation.<sup>38</sup> The General Assembly may adopt resolutions on any matter, thereby expressing the viewpoint of the whole community of states, as in the case of condemnation of Russia's annexation of Crimea.<sup>39</sup> Although legally non-binding, political weight of collective legitimation (and thus also impact on state conduct) may be considerable.

From the sketchy outline above, we may conclude that international law is a mix of the law of coexistence and the law of cooperation. Accordingly, following the earlier proposed thesis that the more the law leans towards cooperation, the more likely it is that a community exists, we may conclude that international law displays signs of communitarianism, while at the same time holding on to sovereign equality as a foundational block of the international legal order. Therefore, it is suggested that at present we are left with a “rhetoric community of sovereigns”, rather than an actual community.

## Conclusions

1. The concept of the international community is vague and therefore open to various interpretations. Even more importantly, the concept has much to do with power and legitimacy and thus is inevitably susceptible to abuse. Its ambiguous content may thus be of more service to political rhetoric than to courts of law. Likewise, having an idea of an international community in itself may not necessarily be an outright positive development. Whenever a reference to the international community is made (if, for instance, force is used on its behalf), a question arises – whose community is it? Who may speak and act on its behalf? Who dictates the terms on which this community operates? Is it truly an *international* community (on guard of supranational interests) or rather an imperial project clothing power in a mantle of legitimacy?
2. The present-day scholarly discourse on the international community (at least most of it) runs on an assumption that the present international system is indeed a community as it is defined in sociological terms and in classifications of international affairs. Within this meaning, the concept of the international community refers to a relationship in which members of a group recognize goals and values that are not merely in their own individualistic interests,

---

<sup>38</sup> Claude I. Collective Legitimization as a Political Function of the United Nations. International Organization, 1966, Vol. 20, p. 367.

<sup>39</sup> UN General Assembly, Resolution on Territorial Integrity of Ukraine, March 27, 2014. UN Doc. A/68/L.39.

but rather benefit the whole group and are therefore shared by the whole group. Also these shared interests are of such nature that they can be well accomplished only if most of the members of the group are genuinely concerned with protection of the shared interest. Thus, “community” first and foremost denotes a sense of unity, togetherness and interdependence – a structure, in which fundamental shared interests are recognized as standing above individualistic interests.

3. However, even a brief overview of fundamental tenets of international law (e.g., the UN Charter) indicate that such labelling of the current international system has more to do with an aspiration to have a community, rather than actual existence of an interdependent group which is aware of common values and shared goals and actually engages in their realisation. That being said, it must also be acknowledged that forms of communitarianism are also very much present, although they may not be of universal membership or encompassing all fields of inter-state activity. Consequently, there seems to be some sense of a community at least with regard to maintenance of international peace and security. There also seem to be regional arrangements, such as the EU, that would genuinely merit a label of a community. It is therefore suggested that it is more appropriate to talk about multiple communities existing within the international system, e.g., a community of peace and security, a community of international trade or a regional community of human rights. It is a system of multiple parallel and occasionally overlapping communities on different subject matters. An assertion that states presently form an international community which continuously encompasses all aspects of inter-state relations indeed would be an exaggeration, since many areas of international relations are dominated by individualistic rather than common interests. Whereas on other subject matters, such as climate change, preservation of peace or management of global commons, all actors will, at least to a certain extent, recognize their shared interest in protecting interests of the whole group (although they may not necessarily act in accordance with those interests).
4. Therefore, it is suggested that the universal international community on all subject matters of international life is a rhetorical community only – an aspiration that may nonetheless facilitate evolution of a genuine all-encompassing international community. This designation, however, does not make shared interests and common objectives of states any less real. Although the present day international “community” in sociological terms provided by Tönnies is more of a *society* than a *community*, the use of the concept is nevertheless to be encouraged on all levels of discourse including judicial and legislative, as it facilitates recognition of shared interests, which in turn is a precondition for a much needed agreement on mechanisms for protection of those interests.

# IZLŪKOŠANAS DARBĪBU IETEKME UZ ŽURNĀLISTU INFORMĀCIJAS AVOTU AIZSARDZĪBU – EIROPAS CILVĒKTIESĪBU TIESAS PRAKSE

## INTELLIGENCE ACTIVITIES' IMPACT ON JOURNALISTS' INFORMATION SOURCE PROTECTION – CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

**Linda Bīriņa, *Mg. iur.***

Zvērināta advokāte

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

European Court of Human Rights (ECHR) has concluded that not only direct disclosure requests, but also judicial actions like interception of communications, surveillance or judicial search and seizure have a great impact on the right of journalists not to disclose their sources. Even in cases where such interests as national security, public safety or prevention of crime are at stake, interference with the journalists' rights can only be justified in exceptional situations. Within the first part of the article, the author provides an insight into basic principles and standards derived by ECHR with regard to scope and limits of the right to protection of journalists' information sources. The second part of the article contains analysis of two cases, where ECHR has evaluated impact of mass surveillance activities and related national legislation on journalists' information source protection.

**Atslēgvārdi:** vārda brīvība, žurnālistu avotu aizsardzība, izlūkošanas darbības

**Keywords:** freedom of expression, journalists' source protection, intelligence activities

### Ievads

Brīva un netraucēta žurnālistika ir daļa no tiesībām uz vārda brīvību un pamatnosacījums sabiedrības tiesībām būt informētai par jautājumiem, kas to skar. Savukārt žurnālistu informācijas avotu aizsardzība veido pamatu žurnālistu darbam un brīvībai, tostarp mediju brīvībai.<sup>1</sup> Preses pieeja konfidencialai, bet sabiedrībai būtiskai informācijai ir iespējama tikai tad, ja žurnālisti var garantēt avotu konfidencialitāti un anonimitāti.<sup>2</sup> Ja ikvienā gadījumā tiesībsargājošās

<sup>1</sup> Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. 8 March 2000.

<sup>2</sup> ECT 12.04.2012. spriedums lietā Martin and others v. France (iesnieguma Nr. 30002/08).



iestādes var prasīt žurnālistiem atklāt to informācijas avotus, tas atstāj “atturošu ietekmi” (angļu val. – *chilling effect*) uz avotu gatavību sniegt žurnālistiem konfidenciālu informāciju par sabiedriskas nozīmes jautājumiem, kā rezultātā cieš sabiedrības tiesības tikt pienācīgi informētai par tai būtiskiem jautājumiem.<sup>3</sup>

Vienlaikus nav šaubu par to, ka valsts drošības iestāžu virsmērķis ir valsts un sabiedriskās drošības aizsardzība, kuras interesēs nereti citām tiesībām ir jāatkāpjas. Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) līdz šim ir izskatījusi aptuveni 17 lietas, kurās ir vērtēts tiesību uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību tvērums un robežas.<sup>4</sup> Tāpat arī ECT ir skatījusi vairākas lietas, kurās vērtēta dažādu izlūkošanas darbību ietekme uz tiesībām uz privāto dzīvi.<sup>5</sup> Taču tikai nesen ECT pirmo reizi ir konstatējusi Eiropas Cilvēktiesību konvencijas<sup>6</sup> (turpmāk – Konvencija) 10. panta pārkāpumu izlūkošanas darbību jomā – pants paredz tiesības uz vārda brīvību, un no tā izriet arī tiesības uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību.

Šī raksta pirmajā daļā sniegts ieskats pamatprincipos, kurus atzinusi ECT par Konvencijas 10. panta piemērošanu un izpratni žurnālistu informācijas avotu aizsardzības kontekstā, jo īpaši par varas iestāžu īstenoto procesuālo darbību ietekmi uz informācijas avotu aizsardzību. Savukārt raksta otrajā daļā sīkāk analizētas divas ECT lietas, kurās ir vērtēta tieši izlūkošanas darbību un ar tām saistāmā regulējuma ietekme uz Konvencijas 10. pantā ietvertajām tiesībām uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību. Tā kā autore šajā rakstā neanalizē Latvijas normatīvo regulējumu, rakstā izmantotie termini nav lietoti tam atbilstoši.

## 1. ECT pamatprincipi žurnālistu informācijas avotu aizsardzībai

Konvencijas 10. pants uzliek dalībvalstīm pienākumu neiejaukties tiesību uz vārda brīvību īstenošanā, vienlaikus nosakot šo tiesību ierobežošanas mehānismu. Saskaņā ar Konvencijas 10. panta otro daļu iejaukšanās tiesību uz vārda brīvību īstenošanā ir attaisnojama tikai tad, ja tā, pirmkārt, ir noteikta ar likumu, otrkārt, ja ir pamatota ar kādu no Konvencijas 10. panta otrajā daļā minētajiem leģitīmajiem mērķiem, un, treškārt, ja šāda iejaukšanās ir nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā. Tiesību uz vārda brīvību saturs un robežas ir konkretizētas ECT praksē.

ECT savos spriedumos ir uzsvērusi vārda brīvības nozīmīgo lomu demokrātiskā sabiedrībā, atzīstot, ka tā “veido vienu no svarīgākajiem demokrātiskas sabiedrības pamatiem, vienu no pamatnosacījumiem tās progresam un katra cilvēka attīstībai”.<sup>7</sup> ECT ir vairākkārt atzinusi preses īpašo “sargsuņa” lomu, nodrošinot sabiedrību ar informāciju par tai nozīmīgiem un aktuāliem jautājumiem. Tāpat arī ECT ir norādījusi, ka masu informācijas līdzekļu “galvenais uzdevums ir izplatīt informāciju un idejas par sabiedrību interesējošiem jautājumiem. Tas ir ne tikai preses uzdevums izplatīt šo informāciju un idejas: sabiedrībai ir arī tiesības to saņemt. Ja būtu citādi, prese nevarētu spēlēt savu tik svarīgo “sabiedrības sargsuņa

<sup>3</sup> Kučs A., Bīriņa L. Žurnālistu avotu aizsardzība ECT praksē un lieta “Nagla pret Latviju”. Jurista Vārds, 27.08.2013., Nr. 35 (786), 7.–11. lpp.

<sup>4</sup> European Court of Human Rights factsheet “Protection of journalistic sources”, February 2019. Pieejams: [https://www.echr.coe.int/Documents/FS\\_Journalistic\\_sources\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Journalistic_sources_ENG.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>5</sup> European Court of Human Rights factsheet “Mass surveillance”, February 2019. Pieejams: [https://www.echr.coe.int/Documents/FS\\_Mass\\_surveillance\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Mass_surveillance_ENG.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>6</sup> Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

<sup>7</sup> ECT 07.12.1976. spriedums lietā Handyside v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 5493/72), 49. punkts.

lomu”.<sup>8</sup> Līdz ar to vārda un preses brīvībai ir fundamentāla nozīme demokrātiskas sabiedrības pastāvēšanā un indivīda pamattiesību īstenošanā.

Tiesības uz vārda brīvību skar ļoti plašu jomu, faktiski aizsargājot jebkuru izteiksmes formu neatkarīgi no satura. 1996. gadā ECT lietā “*Goodwin* pret Apvienoto Karalisti”<sup>9</sup> pirmo reizi atzina, ka Konvencijas 10. panta tvērumā ietilpst arī žurnālistu tiesības uz savu informācijas avotu aizsardzību. ECT uzsvēra, ka žurnālistu avotu aizsardzība ir viens no pamatnosacījumiem preses brīvībai, jo bez šādas aizsardzības avoti var atturēties atbalstīt presi sabiedrības informēšanā par sabiedrībai nozīmīgiem jautājumiem. Rezultātā sabiedrības “sargsuņa” loma var tikt apdraudēta un preses iespējas sniegt precīzu un ticamu informāciju var tikt nelabvēlīgi iespaidotas.<sup>10</sup> Apzinoties, kāda nozīme žurnālistu avotu aizsardzībai ir saistībā ar preses brīvību demokrātiskā sabiedrībā un ka avota izpaušana var izraisīt “atturošu ietekmi” uz šīs brīvības īstenošanu, ECT secināja, ka pieprasījums atklāt žurnālista informācijas avotu nav savienojams ar Konvencijas 10. pantu, ja vien to neattiecināto sevišķi svarīgas sabiedrības intereses.<sup>11</sup>

Lai nostiprinātu un papildinātu tos principus, kas iekļauti ECT spriedumā lietā “*Goodwin* pret Apvienoto Karalisti”, Eiropas Padomes Ministru komiteja 2000. gadā pieņēma Rekomendāciju dalībvalstīm Nr. R (2000) 7 “Par žurnālistu tiesībām neatklāt informācijas avotus”<sup>12</sup> (turpmāk – Rekomendācija), kas nodrošina pamatu kopīgiem Eiropas minimāliem standartiem attiecībā uz žurnālistu tiesībām neizpaust savus avotus Konvencijas 10. panta izpratnē. Uz šīs Rekomendācijas principiem savos spriedumos regulāri atsaucas ECT, izskatot lietas, kas saistītas ar Konvencijas 10. panta interpretāciju un žurnālistu informācijas avotu aizsardzību.

Atbilstoši Rekomendācijai žurnālistam ir tiesības aizsargāt ne tikai informācijas avota identitāti, bet arī jebkādu citu informāciju, kas identificē avotu vai varētu novest pie avota identifikācijas, piemēram, informācijas iegūšanas procesa faktiskos apstākļus un informācijas saturu, ko avots ir sniedzis žurnālistam.<sup>13</sup> Savukārt avota vai avotu identificējošas informācijas pieprasīšanu vai darbības, kas vērstas uz šādas informācijas iegūšanu, varētu veikt tikai ārkārtējos gadījumos, kad eksistē sevišķi svarīgas sabiedrības intereses un apstākļi ir ļoti nopietni un nozīmīgi.<sup>14</sup> ECT ir plaši interpretējusi valsts institūciju darbības, kas iejaucas žurnālistu tiesībās neizpaust avotus, norādot, ka “atturošais efekts rodas jebkurā situācijā, kas rada priekšstatu par žurnālistu līdzdalību avota identifikācijā”.<sup>15</sup>

Nav šaubu par to, ka prasība atklāt žurnālista avota identitāti tieši ietekmē žurnālista tiesības uz avotu konfidencialitāti, kā tika apstiprināts lietā “*Goodwin* pret Apvienoto Karalisti”. Taču pat tad, ja netiek prasīts atklāt informācijas avotu, ir vairākas darbības, kas var novest pie identiska rezultāta. Līdz ar to ECT turpmākajos spriedumos, ievērojot arī Rekomendācijā ietvertos principus, ir atzinusi, ka tiesības uz avotu aizsardzību attiecas arī uz tādiem gadījumiem, kad dažādu

<sup>8</sup> ECT 23.09.1994. spriedums lietā *Jersild v. Denmark* (iesnieguma Nr. 15890/89), 31. punkts.

<sup>9</sup> ECT 27.03.1996. spriedums lietā *Goodwin v. the United Kingdom* (iesnieguma Nr. 17488/90).

<sup>10</sup> Turpat, 39. punkts.

<sup>11</sup> Turpat.

<sup>12</sup> Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. 8 March 2000.

<sup>13</sup> *Ibid.*, Principle 1.

<sup>14</sup> *Ibid.*, Principle 3.

<sup>15</sup> ECT 15.12.2009. spriedums lietā *Financial Times Ltd and Others v. the United Kingdom* (iesnieguma Nr. 821/03), 70. punkts.

procesuālu darbību, piemēram, kratīšanas,<sup>16</sup> novērošanas,<sup>17</sup> datu nesēju vai dokumentu<sup>18</sup> izņemšanas, korespondences pārtveršanas un kontroles,<sup>19</sup> rezultātā tiek vai var tikt identificēts informācijas avots, vai arī šādas darbības var novest pie citu žurnālista informācijas avotu atklāšanas.<sup>20</sup> Vēl jo vairāk, ECT ir atzinusi, ka šādu procesuālo darbību veikšana ir pat vēl lielāks pārkāpums nekā tieša prasība atklāt informācijas avotu.<sup>21</sup> Turklāt pat tad, ja tiesībsargājošo iestāžu veikto darbību mērķis nav noskaidrot informācijas avotu, visās procesa stadijās ir jārespektē žurnālistu tiesības uz avotu konfidencialitāti. Tādējādi iepriekš minētie priekšnoteikumi ir jāņem vērā, ne tikai izvērtējot un pieņemot lēmumu uzlikt par pienākumu atklāt informācijas avotu, bet arī veicot jebkādas procesuālās darbības.

Praksē visbiežāk avotu aizsardzības intereses tiek pretstatītas valsts drošības iestāžu veiktās izmeklēšanas interesēm, kad tiesībsargājošās iestādes uzlikt žurnālistam pienākumu atklāt informācijas avotu vai izsniegt konfidenciālus materiālus.<sup>22</sup> Taču tas, ka informācijas pieprasīšana notiek, piemēram, kriminālprocesa ietvaros un var sekmēt lietas atklāšanu, pats par sevi nenozīmē, ka žurnālistam būs pienākums atklāt avotu. ECT ir arī norādījusi, ka žurnālistu tiesības neatklāt savus avotus nav atkarīgas no avotu rīcības prettiesiskuma vai tiesiskuma.<sup>23</sup> Turklāt žurnālistu tiesības aizsargāt informācijas avotu prevālē pat pār drošības iestāžu tiesībām zināt, kas žurnālistiem ir nopludinājis slepena rakstura informāciju.<sup>24</sup> Tāpat arī informācijas vērtība sabiedrībai vai sabiedrības ieinteresētības pakāpe šajā informācijā nav noteicošais faktors, aizsargājot žurnālistu tiesības neizpaust viņu avotus.<sup>25</sup> Līdz ar to žurnālisti nezaudē savas tiesības uz avotu aizsardzību pat tad, ja viņiem bijis zināms, ka informācijas avots, visticamāk, ir izdarījis noziedzīgu nodarījumu, lai iegūtu klasificētu informāciju un/vai to atklātu žurnālistam, kā arī gadījumos, kad iegūtās informācijas vērtība neatbilst sabiedrības interešu kritērijiem.

Attiecīgi žurnālista komunikācija ar informācijas avotiem, izmantojot jebkādas saziņas līdzekļus, un šīs komunikācijas fakts un saturs ir pakļauti Konvencijas 10. panta aizsardzībai. Savukārt jebkuri ierobežojumi žurnālistu tiesībām neizpaust savus avotus ir pakļaujami visstingrākajai to nepieciešamības izvērtēšanai.<sup>26</sup> Piekļuve šai informācijai būtu pieļaujama vienīgi, ja vienlaikus pastāv visi šie apstākļi: likumīgā interese atklāt šādu informāciju ir būtiska, un tā konkrētā gadījumā ir svarīgāka nekā tiesības neizpaust avotu, piemēram, lai novērstu nopietnu noziegumu vai aizsargātu cilvēka dzīvību; svarīgās intereses nav iespējams īstenot

<sup>16</sup> ECT 15.07.2003. spriedums lietā Ernst and Others v. Belgium (iesnieguma Nr. 33400/96).

<sup>17</sup> ECT 22.11.2012. spriedums lietā Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B. V. and others v. the Netherlands (iesnieguma Nr. 39315/06).

<sup>18</sup> ECT 16.07.2013. spriedums lietā Nagla v. Latvia (iesnieguma Nr. 73469/10).

<sup>19</sup> ECT 13.09.2018. spriedums lietā Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15).

<sup>20</sup> ECT 16.07.2013. spriedums lietā Nagla v. Latvia (iesnieguma Nr. 73469/10); ECT 13.09.2018. spriedums lietā Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15).

<sup>21</sup> ECT 25.02.2003. spriedums lietā Roemen and Schmit v. Luxembourg (iesnieguma Nr. 51772/99), 57. punkts; ECT 16.07.2013. spriedums lietā Nagla v. Latvia (iesnieguma Nr. 73469/10), 95. punkts.

<sup>22</sup> Kučs A., Bīriņa L. 2013, 7.-11. lpp.

<sup>23</sup> ECT 27.11.2007. spriedums lietā Tillack v. Belgium (iesnieguma Nr. 20477/05), 65. punkts.

<sup>24</sup> Ibid.

<sup>25</sup> Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. 8 March 2000., Explanatory Memorandum.

<sup>26</sup> ECT 15.07.2003. spriedums lietā Ernst and Others v. Belgium (iesnieguma Nr. 33400/96).

bez avota izpaušanas; ir izsmeltas visas alternatīvās iespējas un līdzekļi, lai citā veidā atklātu šo informāciju.<sup>27</sup>

Turklāt, lai nodrošinātu Konvencijas 10. pantā ietvertu tiesību pienācīgu un efektīvu aizsardzību, gan žurnālistu, gan žurnālistu avotu, gan arī sabiedrības interesēs ir, ka pastāv precīzas un skaidras tiesību normas, kas atbilst ECT izvirzītajām prasībām un kritērijiem. Tādējādi nacionālajam regulējumam būtu jāsniedz pieejama, precīza un prognozējama aizsardzība.<sup>28</sup> Kā izriet no nākamajā nodaļā aplūkotā ECT sprieduma lietā *“Big Brother Watch un citi pret Apvienoto Karalisti”*,<sup>29</sup> nepietiekams nacionālais regulējums attiecībā uz žurnālistu avotu aizsardzību var būt par pamatu Konvencijas 10. panta pārkāpuma konstatēšanai.

## 2. ECT prakse izlūkošanas darbību atbilstībai Konvencijas 10. panta prasībām

ECT ir skatījusi virkni lietu, kurās vērtēta izlūkošanas darbību un uz tām attiecināmā regulējuma atbilstība Konvencijai, jo īpaši Konvencijas 8. pantam, kas paredz tiesības uz privātās dzīves, kā arī korespondences neaizskaramību.<sup>30</sup> Šajās lietās ECT ir vērtējusi jautājumus, kas saistīti ar komunikāciju pārtveršanu, komunikāciju datu ieguvu, personu izsekošanu pēc GPS datiem, sarunu ierakstīšanu un citām izlūkošanas darbībām. Taču līdz šim tikai divās lietās ir tikusi vērtēta izlūkošanas darbību un uz to attiecināmā regulējuma ietekme uz Konvencijas 10. pantā ietvertajām tiesībām uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību.

### 2.1. ECT lieta *“Weber un Saravia pret Vāciju”*

Lietā *“Weber un Saravia pret Vāciju”*<sup>31</sup> tika vērtēta telekomunikāciju stratēģiskā uzraudzība, kuras mērķis bija identificēt tādus nopietnus draudus Vācijas drošībai kā, piemēram, terorisms un bruņots uzbrukums. Kaut arī ECT konstatēja, ka celtie iebildumi attiecībā uz Konvencijas 10. panta pārkāpumu ir acīmredzami nepamatoti un iesniegtais pieteikums ir nepieņemams, spriedumā ietvertas atsevišķas vērtīgas atziņas saistībā ar tiesību uz žurnālistu avotu aizsardzību robežām. Analizējot, vai iejaukšanās bija nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā, ECT vērtēja stratēģiskās uzraudzības mērķi un paredzētos drošības pasākumus.

ECT secināja, ka stratēģiskās uzraudzības mērķis bija novērst noziedzīgus nodarījumus, nevis kontrolēt žurnālistus. Turklāt, tikai pārbaudot pārtvertos telekomunikāciju datus, varas iestādes var uzzināt, vai kontrolei bija paļauta arī žurnālistu komunikācija. Attiecīgi ECT secināja, ka uzraudzības līdzekļu mērķis nebija atklāt žurnālistu informācijas avotus, līdz ar to iejaukšanās vārda brīvībā konkrētajā situācijā nevar tikt uzskatīta par sevišķi nopietnu.<sup>32</sup>

Kaut arī ECT atzina, ka nacionālās tiesību normas nesatur speciālas garantijas preses brīvības un tieši žurnālistu informācijas avotu aizsardzībai, tā vienlaikus secināja, ka strīdus regulējums ietver vairākus drošības pasākumus, kas nodrošina,

<sup>27</sup> Council of Europe. Recommendation No. R (2000) 7 of the Committee of Ministers to member states on the right of journalists not to disclose their sources of information. Committee of Ministers. 701st meeting of the Ministers' Deputies. 8 March 2000, Principle 3.

<sup>28</sup> Ibid., Principle 1 and Explanatory Memorandum.

<sup>29</sup> ECT 13.09.2018. spriedums lietā *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15).

<sup>30</sup> European Court of Human Rights factsheet *“Mass surveillance”*, February 2019. Pieejams: [https://www.echr.coe.int/Documents/FS\\_Mass\\_surveillance\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Mass_surveillance_ENG.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>31</sup> ECT 29.06.2006. spriedums lietā *Weber and Saravia v. Germany* (iesnieguma Nr. 54934/00).

<sup>32</sup> Ibid., 151. punkts.

ka iejaukšanās preses brīvībā nepārkāpj robežas, kuras ir nepieciešamas, lai sasniegtu izvirzītos leģitimos mērķus, un ka tieši tie drošības pasākumi, kas paredzēti, lai iegūtie dati tiktu izmantoti tikai konkrētu nopietnu noziegumu novēršanai, ir jāuzskata par pietiekamiem un efektīviem arī attiecībā uz to, lai žurnālistu avotu atklāšana būtu ierobežota līdz neizbēgamam minimumam. Tādējādi ECT konstatēja, ka ir sniegti būtiski un pietiekami iemesli, lai attaisnotu iejaukšanos izteiksmes brīvībā, kā rezultātā nacionālās drošības un noziegumu novēršanas intereses konkrētajā situācijā prevalē pār tiesībām uz vārda brīvību.<sup>33</sup>

## 2.2. ECT lieta “*Big Brother Watch* un citi pret Apvienoto Karalisti”

Pirmā un pagaidām vienīgā lieta, kurā ECT ir konstatējusi tiesību uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību pārkāpumu izlūkošanas darbību jomā, ir “*Big Brother Watch* un citi pret Apvienoto Karalisti”. Šīs lietas pirmsākumi meklējami pirms vairākiem gadiem, kad bijušais ASV Centrālās izlūkošanas pārvaldes darbinieks un ASV valdības sadarbības partneris Edvards Snoudens (*Edward Snowden*) 2013. gadā laikrakstiem *The Guardian* un *The Washington Post* nodeva īpaši slepenu Nacionālās drošības aģentūras informāciju par ASV, Lielbritānijas un vēl dažu valstu izlūkdienestu izmantotajām datu iegūšanas programmām, tostarp masveida telefonarusu noklausīšanos un personu izsekošanu internetā, analizējot videomateriālus, fotogrāfijas un e-pastus.<sup>34</sup>

Šajā lietā bez *Big Brother Watch* pieteicēju vidū ir arī vairākas citas cilvēktiesību un žurnālistu asociācijas, piemēram, *Amnesty International Limited*, *Privacy International*, *Bureau of Investigative Journalism*, kā arī bijusī *The Guardian* žurnāliste. Pieteicēji uzskatīja, ka Snoudena atklāto izlūkošanas darbību rezultātā, visdrīzāk, arī viņu komunikācija un/vai komunikāciju dati ir pārtverti, līdz ar to ir pārkāptas viņu tiesības uz privāto dzīvi. Savukārt daļa pieteicēju vēl papildus izvirzīja iebildumus pret pārkāpumiem, kas saistīti ar žurnālistu informācijas avotu aizsardzību. ECT konstatēja gan Konvencijas 8., gan 10. panta pārkāpumu, taču autore atsevišķi aplūkos tikai tos argumentus un secinājumus, kas ir būtiski Konvencijas 10. panta kontekstā attiecībā uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību.

Spridumā analizēti trīs digitālās novērošanas aspekti, to regulējums un ietekme uz žurnālistu tiesībām: izlūkošanas informācijas kopīgošana ar ārvalstu valdībām (angļu val. – *intelligence sharing with foreign governments*), komunikāciju datu ieguve no komunikāciju pakalpojumu nodrošinātājiem (angļu val. – *obtaining communications data from communications service providers*) un masveida komunikāciju pārtveršana (angļu val. – *bulk interception*).

Pieteicēji vērsa uzmanību uz to, ka Konvencijas 10. pants izvirza papildu prasības gadījumos, kad iejaukšanās var radīt būtisku risku atklāt žurnālistu avotus vai konfidencialus materiālus. Atsaucoties uz secinājumiem, kas izriet no ECT spriedumiem lietās “*Sanoma Uitgevers B. V. pret Nīderlandi*”<sup>35</sup> un “*Goodwin* pret Apvienoto Karalisti”, pieteicēji argumentēja, ka novērošanas līdzekļu izmantošanai, ar kuru palīdzību konkrētajā gadījumā tiek radīts nopietns risks žurnālistu avotu konfidencialitātei, ir jābūt pamatotai ar sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm, turklāt tikai pamatojoties uz tiesas vai citas neatkarīgas institūcijas lēmumu.<sup>36</sup>

<sup>33</sup> ECT 29.06.2006. spriedums lietā Weber and Saravia v. Germany (iesnieguma Nr. 54934/00), 152. punkts.

<sup>34</sup> Wikipedia. Pieejams: [https://en.wikipedia.org/wiki/Edward\\_Snowden](https://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Snowden); [https://lv.wikipedia.org/wiki/Edvards\\_Snoudens](https://lv.wikipedia.org/wiki/Edvards_Snoudens) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>35</sup> ECT 14.09.2010. spriedums lietā Sanoma Uitgevers B. V. v. the Netherlands, (iesnieguma Nr. 38224/03).

<sup>36</sup> ECT 13.09.2018. spriedums lietā Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15), 477.–480. punkts.

Savukārt valdības pārstāvji, atsaucoties uz ECT spriedumu lietā “Weber un Saravia pret Vāciju”, norādīja, ka ECT ir noteikusi būtisku atšķirību starp komunikāciju stratēģisko uzraudzību un tādiem datiem, kas netīši var atklāt žurnālistu aizsargātus materiālus. Tāpat arī valdība norādīja, ka tiesas lēmums ir paredzēts gadījumos, kad izlūkošanas darbību mērķis ir žurnālistu avotu atklāšana. Līdz ar to būtu jānošķir mērķtiecīgas darbības, lai atklātu žurnālistu avotus, no darbībām, kuru rezultātā šāda informācija var tikt netīši atklāta.<sup>37</sup>

Attiecībā uz izlūkošanas informācijas kopīgošanu ar ārvalstu valdībām ECT secināja, ka nav saskatāms Konvencijas 10. panta pārkāpums, jo pieteicēji nav izsmēluši nacionālos tiesiskās aizsardzības līdzekļus, un tieši attiecīgie iebildumi iepriekš netika celti Apvienotās Karalistes izmeklēšanas pilnvaru tribunālā. Tā kā nacionālajā procesā nebija izvirzīti argumenti par Konvencijas 10. panta pārkāpumu, ECT pēc būtības nevērtēja šo darbību atbilstību žurnālistu tiesībām uz informācijas avotu aizsardzību.<sup>38</sup>

Attiecībā uz komunikāciju datu ieguvu no komunikāciju pakalpojumu nodrošinātājiem ECT secināja, ka iejaukšanās nav notikusi saskaņā ar likumu. Spriedumā konstatēts, ka piemērojamās tiesību normas paredz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību vienīgi gadījumos, kad izlūkošanas darbību mērķis ir identificēt avotu, taču aizsardzība nav paredzēta visām situācijām, kad tiek pieprasīti žurnālistu komunikāciju dati, vai gadījumos, kad šāda netieša iejaukšanās ir iespējama.<sup>39</sup> Tāpat arī ECT ņēma vērā, ka nepastāv speciāli noteikumi, kas atļautu pieeju žurnālistu komunikāciju datiem tikai nopietnu noziegumu apkarošanas mērķim. Ņemot vērā minēto, ECT konstatēja, ka piemērojamajās tiesību normās šāda iejaukšanās nebija paredzēta, kā rezultātā ir noticis Konvencijas 10. panta pārkāpums.<sup>40</sup>

Savukārt attiecībā uz masveida komunikāciju pārtveršanu ECT atzina, ka ir notikusi iejaukšanās pieteicēju kā žurnālistu tiesībās uz Konvencijas 10. pantā nostiprināto izteiksmes brīvību, ka iejaukšanās ir notikusi saskaņā ar likumu un ka tai ir leģitīms mērķis – valsts drošības aizsardzība, teritoriālā vienotība un sabiedriskā drošība, nekārtību un noziegumu novēršana.<sup>41</sup>

Vērtējot iejaukšanās nepieciešamību demokrātiskā sabiedrībā, ECT atkārtoja jau iepriekš lietā “Weber un Saravia pret Vāciju” nostiprināto atziņu, ka, ievērojot žurnālistu avotu aizsardzības nozīmīgo lomu preses brīvības nodrošināšanā demokrātiskā sabiedrībā, iejaukšanās nav savienojama ar Konvencijas 10. panta prasībām, ja vien tā nav pamatota ar sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm.<sup>42</sup> Vienlaikus ECT atzina, ka komunikācijas pārtveršana pati par sevi nav uzskatāma par sevišķi nopietnu iejaukšanos izteiksmes brīvībā. ECT ņēma vērā, ka novērošanas pasākumu mērķis nav kontrolēt žurnālistus vai atklāt to avotus, jo to, vai ir pārtverta žurnālistu komunikācija, var uzzināt, tikai izvērtējot konkrēto komunikāciju.<sup>43</sup> Tai pašā laikā spriedumā konstatēts, ka komunikācijas izvērtēšanas stadijā nepieciešamas pietiekamas drošības garantijas pret patvaļību un ļaunprātīgas izmantošanas risku gadījumos, kad komunikācija apzināti tiek izvēlēta izvērtēšanai, kā arī

<sup>37</sup> ECT 13.09.2018. spriedums lietā Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15), 481.–483. punkts.

<sup>38</sup> Ibid., 471.–473. punkts.

<sup>39</sup> Ibid., 499. punkts.

<sup>40</sup> Ibid.

<sup>41</sup> Ibid., 490.–491. punkts.

<sup>42</sup> Ibid., 492. punkts.

<sup>43</sup> Ibid.

komunikācijas konfidencialitātes aizsardzībai, kad tā tieši vai netieši tiek izvēlēta izvērtēšanai.<sup>44</sup> Pretējā gadījumā iejaukšanās nevar tikt attaisnota ar sevišķi svarīgām sabiedrības interesēm. Kaut arī nacionālais regulējums paredzēja drošības pasākumus saistībā ar konfidenciālu materiālu glabāšanu un izmantošanu gadījumos, kad tādi tika identificēti,<sup>45</sup> ECT secināja, ka tie nav pietiekami attiecībā uz masveida komunikāciju pārtveršanas procesu. Šāds secinājums tika izdarīts, pamatojoties uz to, ka nav tiesību normu, kas vai nu ierobežotu izlūkdienestu iespējas meklēt konfidenciālus žurnālistu materiālus, piemēram, izmantojot žurnālista e-pasta adresi kā atlases kritēriju, vai arī uzliktu par pienākumu analītiķiem, izvēloties komunikāciju, kas tiks izvērtēta, rūpīgi apsvērt, vai šādi materiāli ir vai var tikt iekļauti izvērtējumā. Tādējādi, nepastāvot šādām prasībām, analītiķi var bez ierobežojumiem meklēt un izvērtēt gan pārtverto komunikāciju saturu, gan ar to saistīto komunikāciju.<sup>46</sup> Pie šādiem apstākļiem ECT atzina, ka ir noticis Konvencijas 10. panta pārkāpums.<sup>47</sup>

ECT šajā lietā atgādināja, ka žurnālistu informācijas avotu aizsardzība ir viens no pamatiem vārda brīvībai, bez kuras masu informācijas līdzekļu nozīmīgā loma demokrātiskā sabiedrībā var tikt mazināta. Iejaukšanās šajās tiesībās ir attaisnojama tikai ārkārtas gadījumos un tikai pastāvot atbilstošiem drošības pasākumiem. Kaut arī spriedums nav stājies spēkā, jo tas 2019. gada 4. februārī tika nodots izskatīšanai ECT Lielajā palātā, tajā ietvertās atziņas un secinājumi ir būtiski, domājot par žurnālistu tiesībām uz informācijas avotu aizsardzību.

## Kopsavilkums

1. Kā jau vairākkārt ECT savos spriedumos ir nostiprinājusī, tiesības uz žurnālistu informācijas avotu aizsardzību attiecas ne tikai uz gadījumiem, kad žurnālistam tiek prasīts atklāt avotu identitāti, bet arī uz daudzām citām procesuālām darbībām, kuru rezultāts var novest pie avota identifikācijas. Līdz ar to žurnālista komunikācija, izmantojot jebkādus saziņas līdzekļus, ir īpaši aizsargājama pat situācijās, kas skar valsts un sabiedriskās drošības intereses.
2. Lietās “Weber un Saravia pret Vāciju” un “Big Brother Watch un citi pret Apvienoto Karalisti” ECT ir iezīmējusi tendences saistībā ar izlūkošanas darbību ietekmi uz žurnālistu avotu aizsardzību. Attiecīgi Konvencijas dalībvalstīm ir iespējams izdarīt secinājumus par to, kādi būtu nepieciešamie minimālie standarti izlūkošanas darbību regulējumam, lai izvairītos no iespējamu līdzīgu pārkāpumu konstatēšanas nākotnē. Izskatīšanu aizvien gaida vairākas lietas pret Franciju,<sup>48</sup> kas saistītas ar Francijas izlūkošanas darbību regulējumu, un tieši elektroniskās novērošanas līdzekļu atbilstību Konvencijas 8. un 10. panta prasībām. Līdz ar to sagaidāms, ka gan šīs lietas, gan arī jo īpaši ECT Lielās palātas spriedums lietā “Big Brother Watch un citi pret Apvienoto Karalisti” dos būtisku pienesumu izlūkošanas darbību mijiedarbībai ar žurnālistu avotu aizsardzību.

<sup>44</sup> ECT 13.09.2018. spriedums lietā Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom (iesnieguma Nr. 58170/13, 62322/14 un 24960/15), 492. punkts.

<sup>45</sup> Ibid., 494. punkts.

<sup>46</sup> Ibid., 493. punkts.

<sup>47</sup> Ibid., 495. punkts.

<sup>48</sup> ECT lieta Association confraternelle de la presse judiciaire v. France and 11 other applications (iesnieguma Nr. 49526/15, 49615/15, 49616/15, 49617/15, 49618/15, 49619/15, 49620/15, 49621/15, 55058/15, 55061/15, 59602/15, 59621/15); Follorou v. France (iesnieguma Nr. 30635/17) un Johannes v. France (iesnieguma Nr. 30636/17).

# ŠĶĒRŠĻI PIEKĻUVEI TIESAI EIROPAS SAVIENĪBĀ LIETĀS PAR TRANSNACIONĀLO UZŅĒMUMU PIEĻAUTAJIEM CILVĒKTIESĪBU PĀRKĀPUMIEM

## BARRIERS TO ACCESS TO JUSTICE IN THE EUROPEAN UNION IN CASES OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS COMMITTED BY TRANSNATIONAL CORPORATIONS

**Mārtiņš Birģelis, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

Although transnational corporations can certainly improve the overall enjoyment of rights of the people, nevertheless, they often cause human rights abuse, especially in third countries. Therefore, in such cases states have a duty to ensure that victims can exercise their right to effective remedy without additional hurdles. This article looks at some of the existing barriers to access to justice within European Union (EU) – more specifically, issues with obtaining jurisdiction and applicable law in cases of corporate-related human rights abuse committed outside of EU by subsidiaries of EU-based parent companies. The author also proposes some of the possible ways to reduce the existing barriers.

**Atslēgvārdi:** cilvēktiesības, transnacionālie uzņēmumi, Eiropas Savienība, piekļuve tiesai

**Keywords:** human rights, transnational corporations, European Union, access to justice

### Ievads

Transnacionālie uzņēmumi ieņem nozīmīgu lomu gan vietējā, gan starptautiskajā ekonomikā, un pēdējo desmitgažu laikā uzņēmējdarbības ietekme uz cilvēktiesībām ir kļuvusi arvien izteiktāka.<sup>1</sup> Uzņēmumi ir spējīgi veicināt cilvēktiesību ievērošanu un iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanu, taču tie nereti pārkāpj cilvēku tiesības, lai sasniegtu savus ekonomiskos mērķus.<sup>2</sup> Attiecīgi arī debates par cilvēktiesību standartu attiecināšanu uz uzņēmumu darbībām ir guvušas aktualitāti gan starptautiskajās tiesībās, gan biznesa vidē.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Baumann-Pauly D., Nolan J. *Business and Human Rights: From Principles to Practice*. Routledge, 2016, p. 1.

<sup>2</sup> Ieskatam skatīt neizsmeļošu uzskaitījumu ar cilvēktiesību pārkāpumiem, kur cita starpā iesaistīti Eiropas uzņēmumi. Pieejams: <https://www.business-humanrights.org/en/corporate-legal-accountability/case-profiles/country-where-lawsuit-filed/europe-central-asia> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>3</sup> Tripone A. *Business & Human Rights Law: Diverging Trends in the United States and France*. American University International Law Review, 2007, Vol. 23, No. 5.



Profesors Džons Ragijs (*John Ruggie*) savu pilnvaru laikā kā Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) īpašais pārstāvis uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jautājumos ir izveidojis uzņēmējdarbības un cilvēktiesību politikas pamatnostādnes, ko ANO Cilvēktiesību padome ir vienprātīgi atbalstījusi.<sup>4</sup> To pamatā ir trīs pilāri:

- 1) valstu pienākums aizsargāt pret cilvēktiesību pārkāpumiem, ko veic trešās personas, tostarp uzņēmumi, ar atbilstošas politikas, regulējuma un nolēmuma palīdzību;
- 2) uzņēmumu atbildība ievērot cilvēktiesības – tas nozīmē rīkoties ar pienācīgu rūpību, lai izvairītos no citu tiesību pārkāpšanas un novērstu nelabvēlīgas sekas, kas rodas;
- 3) nepieciešamība nodrošināt uzņēmumu pieļauto cilvēktiesību pārkāpumu upuriem lielāku piekļuvi efektīviem tiesu un ārpus tiesas aizsardzības līdzekļiem. Tieši šis trešais pilārs Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) ir tas, kam primāri nepieciešams izvērtējums un uzlabojumi.<sup>5</sup>

Valsts loma, nodrošinot efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus uzņēmumu pieļauto cilvēktiesību pārkāpumu upuriem, ir uzsvēta ANO uzņēmējdarbības un cilvēktiesību pamatprincipos<sup>6</sup> – valstīm jāveic konkrēti pasākumi, lai nodrošinātu valsts tiesu mehānismu efektivitāti, risinot ar uzņēmējdarbību saistītus cilvēktiesību pārkāpumus, tostarp apsverot veidus, kā samazināt juridiskus, praktiskus un citus būtiskus šķēršļus, kuru dēļ varētu tikt praktiski liegta piekļuve tiesiskās aizsardzības līdzekļiem.<sup>7</sup> Jo īpaši valstīm būtu jānodrošina, ka netiek radīti šķēršļi piekļuvei tiesiskās aizsardzības līdzekļiem situācijās, kur citi tiesiskās aizsardzības līdzekļi nav pieejami. Tas cita starpā attiecas arī uz pārrobežu strīdiem, kuros upuri savās mītnes valstīs nav spējīgi saņemt taisnīgu situācijas noregulējumu neatkarīgi no to prasības būtības.<sup>8</sup> Vienlaikus Eiropas Parlaments ir aicinājis Eiropas Komisiju uzraudzīt un vajadzības gadījumā veikt pasākumus, lai atvieglotu ārvalstu korporatīvo cilvēktiesību pārkāpumu upuru lietu izskatīšanu ES dalībvalstu tiesās.<sup>9</sup> Lai gan arvien vairāk prasītāju, kuri kāda objektīva iemesla dēļ nav saņēmuši tiesisku risinājumu savās mītnes valstīs, ir spējuši atrast ceļu uz ES iekšzemes tiesām, tikai nedaudzas no šīm prasībām ir novedušas pie galīgā sprieduma – daudzas prasības tiek noraidītas, pirms tiek izskatītas pēc būtības.<sup>10</sup> Attiecīgi autors darbā norāda dažus no juridiskajiem šķēršļiem piekļuvei ES tiesām, ar kuriem saskaras trešo valstu pieteicēji, kuru cilvēktiesības pārkāpuši ES bāzētu uzņēmumu meitasuzņēmumi trešajās valstīs. Proti, ir šķēršļi, lai piemērotu ES tiesu jurisdikciju, kā arī vispārējais princips, ka konkrētajai cilvēktiesību pārkāpuma lietai tiek piemērots trešās valsts (upuriem mazāk labvēlīgais) tiesiskais regulējums.

<sup>4</sup> ANO Cilvēktiesību padomes rezolūcija Nr. 8/7. Pieņemta 18.06.2008.

<sup>5</sup> No cilvēktiesību ekspertu viedokļiem Eiropas Tiesību institūta ikgadējā konferencē 2018. gada 7. septembrī Latvijas Universitātē Rīgā, panelis “Business and Human Rights”.

<sup>6</sup> ANO uzņēmējdarbības un cilvēktiesību pamatprincipi. Pieņemti 21.03.2011.

<sup>7</sup> *Ibid.*, 26. princips.

<sup>8</sup> *Ibid.*

<sup>9</sup> Eiropas Parlamenta rezolūcija par korporatīvo sociālo atbildību: jauna partnerība. Pieņemta 13.03.2007., paras. 32, 37, 42.

<sup>10</sup> Meeran R. Access to remedy: The United Kingdom experience of MNC tort litigation for human rights violations. In: Deva S., Bilchitz D. (eds.). *Human Rights Obligations of Business: Beyond the Corporate Responsibility to Respect?* Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Lai mazinātu šķēršļus piekļuvei ES tiesām attiecībā uz jurisdikciju, autors ES dalībvalstīm iesaka, pirmkārt, piešķirt tiesām iespēju paredzēt jurisdikciju civillietās, kas saistītas ar transnacionālo uzņēmumu īstenotajiem civiltiesību pārkāpumiem, kad prasībai pret ES bāzētu mātesuzņēmumu ir pietiekami cieša saistība ar meitasuzņēmumu neatkarīgi no meitasuzņēmuma domicila, otrkārt, paredzēt atspēkojamu prezumpciju, ka to meitasuzņēmumu, kuri pilnībā vai lielākoties pieder mātesuzņēmumam, domicils ir tur, kur ir tās mātesuzņēmuma domicils, un, treškārt, situācijās, kad meitasuzņēmumu domicils nav ES dalībvalstī, tomēr lietai ir pietiekami tuva saikne ar attiecīgo valsti, kā arī cietušajiem nav cita foruma, kurā vērsties taisnīga noregulējuma saņemšanai, piešķirt jurisdikciju atbilstoši *forum necessitatis* doktrīnai. Savukārt, lai potenciāli mazinātu šķēršļus piekļuvei ES tiesām attiecībā uz strīdam piemērojamām tiesībām, autors aicina apsvērt iespēju tiesiskajā regulējumā un tiesu praksē atzīt uzņēmumu vides kaitējumu gadījumos attiecināt arī uz situācijām, kad transnacionālo uzņēmumu meitasuzņēmumi pieļāvuši civiltiesību pārkāpumus valstīs ar zemāku civiltiesību aizsardzības līmeni.

Lai apzinātu šķēršļus attiecībā uz civiltiesību pārkāpumu upuru iespējām efektīvi vērsties ES tiesās un sniegtu priekšlikumus šo šķēršļu mazināšanai, autors darbā izmanto tiesību normu interpretācijas metodes,<sup>11</sup> pētot pastāvošās tiesību normas, kas regulē piekļuvei ES tiesām, un analītisko metodi,<sup>12</sup> analizējot zinātniskajās publikācijās paustos viedokļus un tiesu prakses atziņas par transnacionālo uzņēmumu atbildību civiltiesību jomā, kā arī civiltiesību pārkāpumos cietušo tiesību aizsardzību.

## 1. Jurisdikcija

Šādos pārrobežu civiltiesību strīdos būtiska nozīme ir privāttiesību normām. Tās nosaka, vai tiesai, kurā tiek celta prasība, būs jurisdikcija konkrēto lietu izskatīt, vai tomēr šī lieta nebūs piekritīga konkrētajai tiesai. Pārrobežu strīdos tiesas izvēlei var būt izšķiroša nozīme lietas iznākuma noteikšanā.<sup>13</sup>

ES jurisdikciju civillietās un komercietās pārsvarā nosaka Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās (turpmāk – Briseles Ibis regula). Atbilstoši Briseles Ibis regulai personas, kuru domicils ir kādā dalībvalstī, var iesūdzēt minētās dalībvalsts tiesā.<sup>14</sup> Regula tālāk noteic, ka uzņēmēj sabiedrības vai citas juridiskās personas, vai fizisku un juridisku personu apvienības domicils ir vietā, kur ir tās a) statūtos noteiktā atrašanās vieta, b) galvenais birojs vai c) galvenā darbības vieta.<sup>15</sup> Tas nozīmē, ka Briseles Ibis režīms principā<sup>16</sup>

<sup>11</sup> Meļķis E. 8. solis – Iztulkošanas metodes. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā: Rakstu krājums E. Meļķiņa zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 115.–125. lpp.

<sup>12</sup> Channels N. L. *Social Science Methods in the Legal Process*. New Jersey: Rowman & Allanheld, 1985, p. 16.

<sup>13</sup> Born G. B., Rutledge P. B. *International civil litigation in United States courts*. 4th ed. Austin, TX: Wolters Kluwer Law & Business, 2007, p. 2.

<sup>14</sup> Briseles Ibis regulas 4. panta pirmā daļa.

<sup>15</sup> Briseles Ibis regulas 63. panta pirmā daļa.

<sup>16</sup> Ir atsevišķi izņēmumi, kad strīdu izskatītu cita dalībvalsts tiesa. Sk. Briseles Ibis regulas 2.–7. sadaļu (it īpaši 7. panta otro un trešo daļu).

paredz ES dalībvalstu tiesu jurisdikciju attiecībā uz pārrobežu prasībām, kas tiek celtas pret tiem mātesuzņēmumiem, kuru statūtos noteiktā atrašanās vieta, galvenais birojs vai galvenā darbības vieta ir foruma valstī.<sup>17</sup> Turklāt ES dalībvalstis nav tiesīgas noteikt papildu jurisdikcijas atteikuma pamatus, kas nav iekļauti Briseles Ibis regulā.<sup>18</sup> Tomēr šādi priekšnoteikumi nav iekļauti tajās cilvēktiesību pārkāpumu upuru prasībās, kas tiek vērstas pret ES bāzētu uzņēmumu meitasuzņēmumiem, kuri atrodas ārpus Briseles Ibis regulas dalībvalstu teritorijām. Tādēļ šajos gadījumos jurisdikcija tiks noteikta pēc privāttiesību normām,<sup>19</sup> kuras paredz ES valstu nacionālie tiesību akti, kas vairākumā gadījumu izvirzīs to pašu priekšnoteikumu par domicilu attiecīgajā valstī, līdzīgi kā to pieprasa Briseles Ibis regula.<sup>20</sup> Šis apstāklis rada šķērslī trešo valstu cilvēktiesību pārkāpumu upuriem, kuri vērsas ES tiesās, meklējot taisnīgu risinājumu strīdā pret transnacionālajiem uzņēmumiem, kas veikuši cilvēktiesību pārkāpumus. No vienas puses, lai gan ES tiesām vispārīgi būs jurisdikcija pār mātesuzņēmumiem ar domicilu dalībvalstī, tām tomēr būs apgrūtināti šos uzņēmumus saukt pie atbildības par to meitasuzņēmumu pieļautajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, izmantojot materiālās tiesību normas, jo tās pārsvarā neparedz iespēju saukt pie atbildības uzņēmumu, kas nav tieši vainojams pieļautajā pārkāpumā. No otras puses, lai gan trešo valstu upuri bieži saskaras ar neiespējamību gūt taisnīgu noregulējumu savā mītnes valstī (valstī, kurā ES bāzētais mātesuzņēmums veicis investīcijas), ES dalībvalstu tiesas atteiks jurisdikciju, ja upuri vērsīsies tieši pret šiem ārvalstu uzņēmumiem (ES bāzētā mātesuzņēmuma meitasuzņēmumiem).

Attiecībā uz vērsanos pret trešajās valstīs bāzētiem meitasuzņēmumiem varētu<sup>21</sup> tikt piemēroti vismaz trīs izņēmuma gadījumi, lai konstatētu jurisdikciju ES tiesai skatīt strīdu. Pirmkārt, gadījumos, kad upuri vienlaicīgi vērsas pret mātesuzņēmumu un meitasuzņēmumu un var pierādīt, ka atbildētājiem bija paredzams, ka tie varētu tikt iesūdzēti ES dalībvalstī, kur vismaz vienam ir domicils dalībvalstī.<sup>22</sup> Otrkārt, mātes kompānijas mītnes valstij varētu būt jurisdikcija gadījumā, kad pieteicējs var pierādīt, ka meitasuzņēmuma pārvaldības vieta atrodas tā mātesuzņēmumā.<sup>23</sup> Treškārt, *forum necessitatis* doktrīna pieļauj tiesai piešķirt jurisdikciju pār lietām, kur pieteicējam nav neviena cita foruma, kurā iesniegt savu prasību. Ir bijuši Eiropas Komisijas priekšlikumi<sup>24</sup> šādu *forum necessitatis* noteikumu iestrādāt Briseles Ibis regulas tekstā, taču tie neguva atbalstu. Tomēr šāda

<sup>17</sup> Wouters J., Ryngaert C. Litigation for overseas corporate human rights abuses in the European Union: The challenge of jurisdiction. 40 *The George Washington International Law Review*, 2009, pp. 944–948.

<sup>18</sup> Sk. EST 01.03.2005. spriedumu lietā C-281/02 *Owusu v. Jackson*, kur norādīts regulas imperatīvais un izsmelošais raksturs, kas nepieļauj doktrīnas *forum non conveniens* piemērošanu gadījumos, kad strīds ietilpst regulas tvērumā.

<sup>19</sup> Briseles Ibis regulas 6. pants.

<sup>20</sup> Nuyts A. et al. Study on Residual Jurisdiction. General Report, European Commission, 2007. Pieejams: [http://ec.europa.eu/civiljustice/news/docs/study\\_residual\\_jurisdiction\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/civiljustice/news/docs/study_residual_jurisdiction_en.pdf) [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>21</sup> Šobrid tiesu prakse ir pārāk ierobežota, lai spriestu, cik iespējama ir šādu izņēmumu gadījumu piemērošana nākotnē.

<sup>22</sup> *Akpan v. Shell*, ECLI:NL:RBSGR:2013:BY9854, 30.01.2013.

<sup>23</sup> Šāds arguments tika izvirzīts lietā *Vava v. Anglo American South Africa Ltd* (No. 2), 24.07.2013., lai gan tiesas atbalstu konkrētajā lietā neguva.

<sup>24</sup> Commission Green Paper on the Review of Council Regulation (EC) No. 44/2001 on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters, COM (2009) 175 final, 21.04.2009; Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Jurisdiction and the Regulation and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters, COM (2010) 748 final, 14.12.2010.

doktrīna ir atzīta vairākās ES dalībvalstīs,<sup>25</sup> lai gan vienmēr piemērojama izņēmuma gadījumā. Šādā gadījumā prasītājiem ir jāspēj pierādīt, ka būtu nesaprātīgi celt prasības citā valstī, piemēram, situācijās, kur personai netiktu nodrošinātas tiesības uz taisnīgu tiesu. Tā arī pieteicējam būtu jānorāda uz lietas pietiekamu saistību ar konkrēto ES dalībvalsti. Pamatojumi šādai izņēmuma jurisdikcijas piešķiršanai ir dažādi, cita starpā uzskats, ka šādas jurisdikcijas nepiešķiršana varētu radīt Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta (tiesības uz taisnīgu tiesu) pārkāpumu,<sup>26</sup> tomēr autora ieskatā šāds apgalvojums ir vairāk teorētisks nekā praktisks, ņemot vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu lietā “*Nait-Liman* pret Šveici”, kurā tiesa pieļāva izteikti ierobežotu doktrīnas izpratni.<sup>27</sup> Lai gan viedokļi tiesību zinātnē par šādas doktrīnas nepieciešamību dalās,<sup>28</sup> pašlaik tā ir, iespējams, labākā iespēja trešo valstu upuriem, kuri cietuši no transnacionālo uzņēmumu radītiem cilvēktiesību pārkāpumiem, tikt uzklausiētiem tiesā un rast taisnīgu situācijas noregulējumu.

Attiecīgi, lai novērstu šķēršļus piekļuvei ES tiesām, dalībvalstīm būtu, pirmkārt, jāpiešķir tiesām iespēja paredzēt jurisdikciju civillietās, kas saistītas ar transnacionālo uzņēmumu veiktajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, kad prasībai pret ES bāzētu mātesuzņēmumu ir pietiekami cieša saistība ar meitasuzņēmumu, neatkarīgi no meitasuzņēmuma domicila – līdzīgi kā tiek regulēts Nīderlandē.<sup>29</sup> Otrkārt, ES dalībvalstīm būtu jāparedz atspēkojama prezumpcija par to, ka to meitasuzņēmumu, kuri pilnībā vai lielākoties pieder mātesuzņēmumam, domicils ir tur, kur ir mātesuzņēmuma domicils, izņemot gadījumus, kad mātesuzņēmums var pierādīt, ka šie meitasuzņēmumi pieņem attiecīgos lēmumus patstāvīgi un tiem nav ciešas saites ar mātesuzņēmuma statūtos noteikto atrašanās vietu. Treškārt, situācijās, kad meitasuzņēmumu domicils nav ES dalībvalstī, bet tomēr lietai ir pietiekami tuva saikne ar attiecīgo valsti, kā arī cietušajiem nav cita foruma, kurā vērsties taisnīga noregulējuma saņemšanai, dalībvalstīm būtu jāpiešķir jurisdikcija atbilstoši *forum necessitatis* doktrīnai.

## 2. Piemērojamās tiesības

Gadījumos, kad uzņēmējdarbības rezultātā cietušajiem ir izdevies rast jurisdikciju ES tiesās, nākamais šķērslis taisnīga iznākuma saņemšanai ir jautājums par strīda izskatīšanai piemērojamām tiesībām. Ņemot vērā, ka materiālās tiesību normas attiecībā uz ārpuslīgumiskajām saistībām vienā valstī var ievērojami atšķirties no citas valsts tiesību normām, lietas iznākums lielā mērā būs atkarīgs no piemērojamām tiesību normām konkrētajai lietai.<sup>30</sup> Piemērojamo tiesību jautājumu

<sup>25</sup> Vispārīgu pārskatu sk.: Nuyts A. et al. 2007, p. 66.

<sup>26</sup> Mark v. Mark [2004] EWCA Civ 168, [2005] Fam 267.

<sup>27</sup> ECT 15.03.2018. spriedums lietā *Nait-Liman* pret Šveici (iesnieguma Nr. 51357/07). Sk. arī: Ryngaert C. From Universal Civil Jurisdiction to Forum of Necessity: Reflections on the Judgment of the European Court of Human Rights in *Nait-Liman*. *Rivista di diritto internazionale*, 2017, No. 100(3), pp. 782–807.

<sup>28</sup> Sk., piemēram: Nwapi C. A Necessary Look at Necessity Jurisdiction. *UBC L Rev.*, 2014, No. 211, pp. 213–227; Sagi P. Three Objections to Forum of Necessity: Global Access to Justice, *International Criminal Law, and Proper Party*. *Osgoode Hall Law Journal*, 2018, 55.1, pp. 225–238.

<sup>29</sup> Sk. Nīderlandes Civilprocesa likuma 7. panta pirmo daļu. Pieejams: <http://www.dutchcivillaw.com/civilprocedureleg.htm> [aplūkots 23.03.2019.].

<sup>30</sup> Born G. B., Rutledge P. B. 2007, p. 562. Tā arī Roma II regulas 15. pants norāda uz jomām, kuras šis piemērojamās tiesības regulē.

ES risina Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 (2007. gada 11. jūlijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (turpmāk – Roma II regula). Tās pamata princips noteic, ka tiesību akti, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām, kuras izriet no neatļautas darbības, ir tās valsts tiesību akti, kurā radies kaitējums, neatkarīgi no tā, kurā valstī iestājies notikums, kas radījis kaitējumu, un neatkarīgi no tā, kurā valstī vai kurās valstīs radušās netiešas minētā notikuma sekas.<sup>31</sup> Tas nozīmē, ka šajās ārvalstu cilvēktiesību pārkāpumu lietās pēc vispārējā principa piemērojamās tiesības būs tās tiesības, kas noteiktas trešajā valstī (tur, kur pārkāpums radies), nevis ES dalībvalsts tiesības. Nereti tieši šo trešo valstu piemērojamās tiesības nosaka pieteicējiem nelabvēlīgākus noteikumus salīdzinājumā ar ES dalībvalstu tiesībām, vienlaikus Roma II regula paredz tikai pāris ierobežotus izņēmumus no šī vispārējā principa.<sup>32</sup>

Tomēr viens izņēmuma gadījums ir tuvāk aplūkojams konkrēto lietu ietvarā – Roma II regulas 7. pantā ietvertais izņēmums attiecībā uz kaitējumu videi. Roma II regulas izpratnē jēdziens “kaitējums videi” būtu jāsaprot kā dabas resursa – piemēram, ūdens, zemes vai gaisa – nelabvēlīgas izmaiņas, kā tādas funkcijas pasliktināšanās, ko attiecīgais resurss veic kāda cita resursa vai sabiedrības labā, vai kā dzīvo organismu dažādības pasliktināšanās.<sup>33</sup> Šāds izņēmums paredz, ka cietušais, kas iesaistīts pārrobežu strīdā, kurā pārkāpums izriet no kaitējuma videi vai no kaitējuma, kas personām vai mantai nodarīts šāda kaitējuma rezultātā, ir tiesīgs izvēlēties vai prasījumu balstīt uz tās valsts tiesību aktiem, kur kaitējums radies, vai prasījumu balstīt uz tās valsts tiesību aktiem, kurā ir iestājies notikums, kas radījis kaitējumu.

Roma II regulas 7. panta mērķis bija novērst to, ka ekskluzīva piesaiste pie tās valsts tiesībām, kurā kaitējums ir iestājies, faktiski rada situāciju, kurā cietušais, kas atrodas valstī ar zemāku tiesību aizsardzības līmeni, nebauda augstāka līmeņa aizsardzību, kas pastāv kaimiņvalstīs.<sup>34</sup> Diskutabls ir jautājums par to, vai šādu izņēmumu nevajadzētu attiecināt arī uz šīm transnacionālo uzņēmumu cilvēktiesību pārkāpumu lietām, jo pamatojums būtu analogisks tam, kāds iestrādāts attiecībā uz regulas 7. pantu, proti, ekskluzīva piesaiste pie tās valsts tiesībām, kurā kaitējums ir iestājies, arī šiem cilvēktiesību pārkāpumu upuriem nenodrošina augstāko cilvēktiesību aizsardzības līmeni. Tādējādi būtu jāuzrauga turpmākā ES dalībvalstu prakse Roma II regulas 7. panta piemērošanā un jāizvērtē iespēja šādu izņēmuma gadījumu attiecināt arī uz situācijām, kad transnacionālo uzņēmumu meitasuzņēmumi veikuši cilvēktiesību pārkāpumus valstīs ar zemāku cilvēktiesību aizsardzības līmeni.

<sup>31</sup> Roma II regulas 4. panta pirmā daļa.

<sup>32</sup> Piemēram, gadījumos, ja puses vienojušās; ja visi lietas apstākļi skaidri liecina, ka neatļautā darbība ir acīmredzami ciešāk saistīta ar citu valsti; ja noteikumi saduras ar prevalējošajām imperatīvajām normām; ja, vērtējot tādas personas darbību, ko uzskata par atbildīgu, faktiski un ciktāl tas iespējams, ņem vērā drošības un uzvedības noteikumus. Ir arī iespēja atteikties piemērot ārvalsts tiesības tad, ja šāda piemērošana ir acīm redzami nesaderīga ar tiesas atrašanās valsts sabiedrisko kārtību. Sk. attiecīgi Roma II regulas 14. pantu, 4. panta trešo daļu, 16., 17. un 26. pantu.

<sup>33</sup> Roma II regulas preambulas 24. apsvērumus.

<sup>34</sup> The Explanatory Memorandum to the Commission's proposal for the Rome II Regulation, COM(2003) 427 final, Brussels, 22.07.2003, p. 19. Pieejams: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs\\_autres\\_institutions/commission\\_europeenne/com/2003/0427/COM\\_COM\(2003\)0427\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2003/0427/COM_COM(2003)0427_EN.pdf) [aplūkots 23.03.2019.].

## Kopsavilkums

1. Lai gan transnacionālie uzņēmumi ir spējīgi veicināt cilvēktiesību ievērošanu un iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanu, tie nereti pārkāpj cilvēktiesības, lai sasniegtu savus ekonomiskos mērķus. Attiecīgi valstīm ir pienākums nodrošināt efektīvus tiesību aizsardzības līdzekļus uzņēmumu veikto cilvēktiesību pārkāpumu upuriem, tostarp novēršot šķēršļus piekļuvei tiesai.
2. Ārpus ES esošo cilvēktiesību pārkāpumu upuru iespējas vērsties ES tiesās un saņemt taisnīgu lietas atrisinājumu ir ierobežotas – tiem jāpārvar šķēršļi, kas saistīti ar ES tiesu jurisdikciju un strīdam piemērojamām tiesībām.
3. Lai mazinātu šķēršļus piekļuvei ES tiesām attiecībā uz jurisdikciju, ES dalībvalstīm būtu, pirmkārt, jāpiešķir tiesām iespēja paredzēt jurisdikciju civillietās, kas saistītas ar transnacionālo uzņēmumu veiktajiem cilvēktiesību pārkāpumiem, kad prasībai pret ES bāzētu mātesuzņēmumu ir pietiekami cieša saistība ar meitasuzņēmumu, neatkarīgi no meitasuzņēmuma domicila. Otrkārt, ES dalībvalstīm būtu jāparedz atspēkojama prezumpcija par to, ka to meitasuzņēmumu, kuri pilnībā vai lielākoties pieder mātesuzņēmumam, domicils ir tur, kur ir mātesuzņēmuma domicils, izņemot gadījumus, kad mātesuzņēmums var pierādīt, ka šie meitasuzņēmumi pieņem attiecīgos lēmumus patstāvīgi un tiem nav ciešas saites ar mātesuzņēmuma statūtos noteikto atrašanās vietu. Treškārt, situācijās, kad meitasuzņēmumu domicils nav ES dalībvalstī, bet tomēr lietai ir pietiekami tuva saikne ar attiecīgo valsti, kā arī cietušajiem nav cita foruma, kurā vērsties taisnīga noregulējuma saņemšanai, dalībvalstīm būtu jāpiešķir jurisdikcija atbilstoši *forum necessitatis* doktrīnai.
4. Lai potenciāli mazinātu šķēršļus piekļuvei ES tiesām attiecībā uz strīdam piemērojamām tiesībām, būtu jāuzrauga turpmākā ES dalībvalstu prakse, piemērojot Roma II regulas 7. pantu (izņēmumi vides kaitējumu gadījumos), un jāizvērtē iespēja šādus izņēmuma gadījumus attiecināt arī uz situācijām, kad transnacionālo uzņēmumu meitasuzņēmumi veikuši cilvēktiesību pārkāpumus valstīs ar zemāku cilvēktiesību aizsardzības līmeni.

# CONTROLLING OBLIGATION TO MAKE REFERENCES FOR PRELIMINARY RULINGS: RECENT CASE LAW OF EUROPEAN COURTS

---

## UZRAUGOT PIENĀKUMU PIEPRASĪT PREJUDICIĀLUS NOLĒMUMUS: JAUNĀKĀ EIROPAS TIESU PRAKSE

**Arnis Buka, Dr. iur.**

Assistant Professor at the Department of International and European Law,  
Faculty of Law, University of Latvia

**Lolita Bērziņa, Dr. iur. cand.**

Lecturer at the Department of International and European Law,  
Faculty of Law, University of Latvia

### Kopsavilkums

Eiropas Savienības tiesības noteic, ka Eiropas Savienības dalībvalstu augstākajām tiesām konkrētos gadījumos ir ne vien tiesības, bet arī pienākums vērsties ar lūgumu pēc prejudiciālā nolēmuma pie Eiropas Savienības Tiesas. Gan Eiropas Savienības Tiesa, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa pēdējo gadu laikā ir analizējusi situācijas, kurās šis pienākums, iespējams, ticis pārkāpts. Saskaņā ar Eiropas Savienības Tiesas aktuālāko praksi augstākās tiesas nevēršanās pēc prejudiciālā nolēmuma var novest pie pārkāpuma procedūras. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesa šķietami sašaurinājusi tiesību uz taisnīgu tiesu uzliktās prasības prejudiciālo nolēmumu kontekstā. Raksta autori argumentē, ka Eiropas tiesu prakse gan ir viesusi zināmu skaidrību augstāko tiesu pienākuma kontekstā, bet tajā pašā laikā radījusi arī vairākus papildu jautājumus par atsevišķiem šī pienākuma aspektiem.

**Keywords:** EU law, the Court of Justice of the EU, preliminary rulings, European Commission, European Court of Human Rights

**Atslēgvārdi:** ES tiesības, Eiropas Savienības Tiesa, prejudiciālie nolēmumi, Eiropas Komisija, Eiropas Cilvēktiesību tiesa

Article 267 of the Treaty on the Functioning of the EU (TFEU) in defining the preliminary rulings procedure makes a distinction between two different categories of national courts – the courts of the last instance and other adjudicating bodies, whose decisions are subject to appeal. Regarding the second, it is only an option and not an obligation to use the preliminary rulings procedure, but for the first, it is a duty to refer the issues on the validity or interpretation of the EU law to the Court of Justice of the European Union (CJEU).

The text of the Article 267 of the TFEU does not expressly provide any exceptions to the duty of courts of last instance to make the reference. However, in its famous *CILFIT* judgment the CJEU itself admitted that there are three exceptions, when the national courts of last instance are legitimized to avoid the reference on the EU law issues, namely:

- the question raised is irrelevant for the outcome of the case
- the EU law provision in question has already been interpreted by the CJEU
- the correct application of the EU law is so obvious as to leave no scope for any reasonable doubt.<sup>1</sup>

Although the obligation to make reference seems rather clear-cut, there is a great deal of uncertainty regarding possible means of control over those national courts of last instance that might try to avoid their duty to make the reference to the CJEU.<sup>2</sup> The only means of control that were recognized by the CJEU more than a decade ago is state liability for the breach of the EU law. The principle of the state liability was extended to the actions of the courts of the Member States by the *Köbler* judgment in 2003, in which the CJEU stated that non-compliance with the obligation to refer matter to CJEU is a condition for the state liability.<sup>3</sup> Constitutional courts in several EU Member States also recognize the breach of right to fair trial, if the court of last instance of that Member States violates the obligation to make a reference for a preliminary ruling to the CJEU.<sup>4</sup>

Apart from the state liability and the complaint to the constitutional court, there are two additional possible means of control over the duty to make reference to the CJEU – infringement actions against the EU Member States that are initiated by the European Commission (Commission) under the Article 258 of the TFEU and the applications of the individuals to the European Court of Human Rights (ECHR) claiming breach of the right to fair trial in the Article 6 of the European Convention on Human Rights (Convention). The analysis of the newest case law in those areas is the focus of the present paper.

## 1. CJEU: Infringement actions against Member States

### 1.1. Historical development

The right of the Commission to initiate infringement procedure in accordance with the Article 258 TFEU is one of the possible means to ensure that the courts of last instance in Member States observe the duty to make the reference for the preliminary ruling. Until 2018, there had been no judgments in the infringement proceedings against the Member States resulting from the decisions of the national courts, yet the growing activity of the Commission in the 21<sup>st</sup> century already suggested that the Commission is ready to make steps in the direction of controlling the observance of the Article 267 of the TFEU.

---

<sup>1</sup> CJEU judgment of Okt 6, 1982 in the case 283/81 *CILFIT*.

<sup>2</sup> Fundamental research in this area was done by the doctoral thesis of Zane Sedlova “Legal Remedies for the Failure to Make a Preliminary Reference” (University of Latvia, 2016).

<sup>3</sup> CJEU judgment of Sept 30, 2003 in the case C-224/01 *Köbler*, para 55.

<sup>4</sup> The most extensive case law in that regard exists in Germany. On this also see, e.g., Valutyte R. Legal consequences for the infringement of the obligation to make a reference for a preliminary ruling under constitutional law. *Jurisprudencija*, 2012, Vol. 19(3), p. 1175.



The Commission already has proved that it will not tolerate any legislative measures that might endanger proper functioning of the preliminary rulings procedure.<sup>5</sup> Furthermore, the Commission has stated that a Member State's failure to fulfil obligations under the EU law may be established under Article 258 of the TFEU, whatever the agency of that State whose action or inaction is the cause of the failure to fulfil its obligations, even in the case of a constitutionally independent institution.<sup>6</sup> In several cases, Commission started the actions against the Member States because the infringement of the EU law occurred due to the interpretation of the national law by the national courts.<sup>7</sup> Historically, active informal communication with the governments also took place with a view to ensure that, at the very least, the government should advocate in cases before the national supreme courts and should defend a position, which is substantively consistent with the decisions of the CJEU.<sup>8</sup>

However, until 2018, the infringement procedure by the Commission could not be regarded as an effective tool of control, because the Article 258 of the TFEU so far in the case law of the CJEU in respect of administrative breaches of the EU law has been used only in cases of repeated breaches. Therefore, by analogy, one could conclude that most likely the CJEU within the infringement procedure under Article 258 of the TFEU will be ready to declare the breach of the Article 267 of the TFEU only in cases of a constant tendency in the national case law.<sup>9</sup>

## 1.2. Recent case law

Yet, at the end of the 2018, the CJEU radically changed the approach and took much more decisive position on the matter with the judgment on October 4, 2018 in the case C-416/17 *Commission v. France*.<sup>10</sup>

The substance of the case was rather complicated and failure of the French courts to make a reference for the preliminary ruling to the CJEU was only last step in the judgment. The main dispute of the case concerned the French tax regime that for taxation purposes treated the distribution of dividends favourably, if they originated from a subsidiary established in France, but did not offer that option, if those dividends originated from a subsidiary established in another Member State. Initially, those rules were subject to litigation in 2009, when the Conseil d'État (Council of State) made a reference to the CJEU for the preliminary ruling as to whether Articles 49 TFEU and 63 TFEU (free movement of establishment and capital) precluded such legislation. In the case *Accor* in 2011, the CJEU found these rules contrary to Articles 49 and 63 TFEU.<sup>11</sup>

---

<sup>5</sup> 7th Annual Report on monitoring the application of Community law. Annex VI. Application Of Community Law By National Courts, Official Journal, 1990, C 232, p. 54.

<sup>6</sup> CJEU judgment in the case 77/69 *Commission v Belgium*; once more confirmed in case C-129/00 *Commission v. Italy*.

<sup>7</sup> E.g., CJEU judgment in the case C-382/92 *Commission v. United Kingdom*; also CJEU judgment in the case C-154/08 *Commission v. Spain*.

<sup>8</sup> 16th Annual Report on monitoring the application of Community law. Annex VI. Application Of Community Law By National Courts. Official Journal, 1999, C 354, p. 187.

<sup>9</sup> Although one could argue that in the case C-154/08 *Commission v. Spain* CJEU admitted theoretical possibility to declare breach of the Article 258 of the TFEU because of the singular judgment of the national court.

<sup>10</sup> CJEU judgment of Oct 4, 2018 in the case C-416/17 *Commission v. France*.

<sup>11</sup> CJEU judgment of Sept 15, 2011 in the case C-310/09 *Accor*.

The matter returned to the Conseil d'État, which subsequently, in two judgments rendered in 2012, established the conditions for the reimbursement of the unlawful payments. Doing so, it partially ruled on a point that had not been addressed by the CJEU in *Accor*, the taxation of sub-subsidiaries established in another Member State. No such claim had been raised before the Conseil d'État in 2009. It is important to note that right before the Conseil d'État issued these judgments the CJEU decided precisely this point in another case related to the UK tax regime (case C-35/11 *Test Claimants*).<sup>12</sup> The French Supreme Court decided to depart from this ruling without making a second preliminary reference to the Court.

Following the Conseil d'État decisions, the Commission received a number of complaints claiming that the conditions for reimbursement of advance payments were contrary to the EU law, which ultimately led it to bring an action against France for failure to fulfil its obligations based on the Article 258 of the TFEU. However, the most striking feature of this case is that the Commission not only argued that France had breached TFEU provisions on the free movement of establishment and capital, but also the Article 267 of the TFEU (by failing to make a reference to the CJEU).

Even more striking is the fact that, regarding the point of France's breach of the EU law by failing to make a reference for the preliminary ruling, the CJEU agreed with the Commission. The Commission in its application put forward several arguments that, in their opinion, indicated the existence of the breach of the Article 267 of the TFEU. The Commission started with the general observation that "the compatibility with EU law of the restrictions arising from the judgments of the Conseil d'État appears doubtful, at the very least" and continued that "the mere fact that the Commission has a different understanding of the principles established in the judgment of [the CJEU] from that expressed by the Conseil d'État shows that the solutions arising from those judgments cannot enjoy a presumption of compatibility with EU law".<sup>13</sup>

The argumentation of the CJEU was also very brief. The CJEU, firstly, pointed out that the Conseil d'État clearly "chose to depart from the judgment"<sup>14</sup> of the CJEU in the C-35/11 *Test Claimants*. Secondly, CJEU observed that the Conseil d'État adopted the position, "which is at variance with that of the present judgment",<sup>15</sup> and this is an indication that there certainly exists at least reasonable doubt concerning the interpretation of the EU law.

On the one hand, it is a good and welcome development in the case law of the CJEU. The preliminary reference procedure is fundamental to the EU legal order and its decentralized judicial model whereby national courts are ordinary judges of the EU. In that framework, a failure to make a preliminary reference by a national court of last instance when necessary threatens the uniform application of EU law. The obligation contained in the third paragraph of the Article 267 of the TFEU, as expressed by the CJEU, prevents a body of national case law that is not in accordance with the rules of EU law from being established in any of the Member

---

<sup>12</sup> CJEU judgment of Nov 13, 2012 in the case C-35/11 *Test Claimants*.

<sup>13</sup> CJEU judgment of Okt 4, 2018 in the case C-416/17 *Commission v. France*, para 102.

<sup>14</sup> *Ibid.*, para 111.

<sup>15</sup> *Ibid.*, para 112.

States. The present judgment reinforces this obligation and clearly signals that the Commission and the CJEU will carefully police it.<sup>16</sup>

On the other hand, the judgment leaves some questions still to be answered in the future. Firstly, the brief style of the argumentation of the CJEU does not explain particularities as to when exactly the Article 258 might be used to combat non-reference to the CJEU: does it hold only if there is a clear line of existing case law from the CJEU and national court is departing from that case law? Secondly, in this case, the breach of the Article 267 of the TFEU on the part of the judiciary was only one of the claims of the Commission. Therefore, it remains to be seen whether the Commission will be successful in bringing the actions under the Article 258 of the TFEU solely on the basis that national judiciary has breached the Article 267 of the TFEU. Moreover, thirdly, the consequences of the judgment on the national level are unclear, as well – does such a conclusion of the CJEU give rise to the possibility to re-open the case? Alternatively, at the very least, does this judgment of the CJEU serve as “bullet-proof” evidence if somebody wants to start an action against the France and claim damages?

## 2. ECHR: non-reference to the CJEU as a breach of the right to fair trial

### 2.1. Historical development

Another possible means of control over the duty to make references for the preliminary rulings is the application of the individual to the ECHR with claims that non-reference to the CJEU breaches of the right to fair trial enshrined in the Article 6 of the Convention. Initially, the ECHR in its case law adopted very cautious approach – despite many applications from individuals, for several decades there were no judgments on substance, only several dozens of decisions on inadmissibility. The ECHR held its ground with the constant position that the non-reference in particular case was not sufficiently arbitrary to qualify it as a breach of the right to fair trial.<sup>17</sup>

However, in 2014 the ECHR delivered the first judgment in *Dhabi v. Italy* case, in which the state was found in breach of the Article 6 of the Convention because of refusal of a national court of last instance to make a reference to the CJEU.<sup>18</sup> This case was followed by similar judgment in *Schipani v. Italy* case one year later.<sup>19</sup> In both of those cases, the approach taken by the ECHR was quite straightforward, establishing that the breach of the Article 6 of the Convention occurs, if the national court of last instance provides no argumentation at all when justifying its decision not make a reference for the preliminary ruling.

---

<sup>16</sup> Delhomme V., Larripa L. C-416/17 *Commission v France*: failure of a Member State to fulfil its obligations under Article 267(3) TFEU. Available at: <https://europeanlawblog.eu/2018/11/22/c-416-17-commission-v-france-failure-of-a-member-state-to-fulfil-its-obligations-under-article-2673-tfeu/> [last viewed on April 1, 2019].

<sup>17</sup> See Valutyte R. State liability for the infringement of the obligation to refer for a preliminary ruling under the European Convention on Human Rights. Mykolas Romeris University periodical reviewed research papers “Jurisprudence”, 2012, Vol. 19(1), pp. 7–20.

<sup>18</sup> ECHR judgment of Apr 4, 2014 in the case *Dhabi v. Italy* (application no. 17120/09).

<sup>19</sup> ECHR judgment of Jul 21, 2015 in the case *Schipani v. Italy* (application no. 38369/09).

Those judgments were quite revolutionary in their nature. Still, the particularities of the ECHR approach to the extent of the duties of the national courts in those judgments felt slightly ambiguous. For example, the ECHR did not provide an explanation that would sufficiently detail the duty of the national court to give argumentation on non-reference to the CJEU. Additionally, in those two judgments the ECHR took into account the responsibility of the applicant to substantiate a request for a preliminary ruling with relevant arguments. Yet, the ECHR did not pay much attention to the degree of detail of the requests, so it was not very clear what exactly the ECHR expected from the parties' requests.<sup>20</sup>

## 2.2. Recent case law

Since the judgment in *Schipani v. Italy* case in 2015, so far there were no more judgments of the ECHR that would find the breach of the Article 6 of the Convention because of non-reference to the CJEU by the national court. At the same time, the applications to the ECHR in that regard keep coming, and the case law of the ECHR is under development. Thus, in 2018, ECHR delivered an interesting judgment that follows up on the issues that were left unaddressed by *Dhabi* and *Schipani* cases.

The judgment was delivered in the case *Baydar v. Netherlands*.<sup>21</sup> The case is compelling already at the admissibility stage, since the government of the Netherlands argued that the applicant had failed to exhaust all the available domestic remedies by not bringing an action for damages against the state before the civil courts on the grounds that the Supreme Court's judgment was unlawful (the possibility of such action is recognized in the EU law by the *Köbler* line of cases<sup>22</sup>). However, the ECHR dismissed those objections by stating that "the remedy was an effective one, available in theory and in practice at the relevant time".<sup>23</sup> Nevertheless, this position of the ECHR might have an important impact in the future: if there will be more successful claims against EU Member States for damages in accordance with the *Köbler* line of cases, action for damages might become a prerequisite for such cases to be adjudicated by the ECHR.

Furthermore, the judgment in *Baydar* case addresses the issue on how extensive the argumentation of the national court should be when that court is not referring for the preliminary ruling. In comparison with the previous case law of the ECHR on the matter, this case was specific, since the decision of the Supreme Court of Netherlands was very short in general, because the applicant's appeal in cassation, including his request for a referral to the CJEU for a preliminary ruling, was based on a summary reasoning.

The ECHR started addressing the issue by recalling that it has previously held acceptable under Article 6 of the Convention for national superior courts to dismiss a complaint by mere reference to the relevant legal provisions governing such complaints, if the matter raises no fundamentally important legal issues.<sup>24</sup> The ECHR then continues by stating that it accepts that the summary reasoning

---

<sup>20</sup> Krommendijk J. 'Open Sesame!': Improving Access to the ECJ by Obliging National Courts to Reason Their Refusals to Refer. *European Law Review*, 2017, Vol. 1, pp. 46–62.

<sup>21</sup> ECHR judgment of Apr 24, 2018 in the case *Baydar v. Netherlands* (application no. 55385/14).

<sup>22</sup> CJEU judgment of Sept 30, 2003 in the case C-224/01 *Köbler*.

<sup>23</sup> ECHR judgment of Apr 24, 2018 in the case *Baydar v. Netherlands* (application no. 55385/14), para 35.

<sup>24</sup> *Ibid.*, para 46.

contained in such a dismissal implies an acknowledgment that a referral to the CJEU could not lead to a different outcome of the case. Therefore, the Article 6 of the Convention has not been breached.

Such conclusions of the ECHR in the *Baydar* case significantly narrow down the previous approach of the ECHR in *Dhabi* and *Schipani* cases, where the main criteria for the breach of the right to fair trial was lack of argumentation on the part of the national court regarding the reference. With *Baydar*, the ECHR basically retreats from stricter approaches in the *Dhabi* and *Schipani* cases and tries to limit the scope of Article 6 of the Convention in cases of non-reference to the CJEU for the preliminary ruling.

## Conclusion

1. The last five years witnessed the rise of determination on the part of both the CJEU and ECHR to monitor situations where national courts of last instance avoid references to the CJEU for the preliminary rulings.
2. Comparing both European courts, the CJEU definitely remains the leading judicial body in that context, as the ECHR is not directly connected with application and interpretation of the EU law and can evaluate the non-references only from the narrow point of the right to fair trial. Moreover, the recent judgment of the ECHR in the case *Baydar v. Netherlands* indicates that the ECHR is willing to accept a very wide margin of discretion on the part of national courts and might declare the breach of right to fair trial only in extremely exceptional cases.
3. On the other hand, the CJEU with the judgment in the case *Commission v. France* certify determination to put more pressure on national courts to avoid non-references for the preliminary rulings in cases where those references should have been made.
4. Even more, from the perspective of the efficiency, it seems that the Commission due to the specifics of its functions is the only institution, which is capable to ensure real control mechanism over correct application of the preliminary rulings by the national courts of the last instance. Therefore, improvement of the effectiveness of the Commission as the main body that controls correct application of the preliminary ruling procedure in the national courts of last instance is of utmost importance. The CJEU in its case law should uphold the possibility to start an infringement procedure even in the case of singular incorrect judgment from the national judiciary.

# DROŠĪBAS JĒDZIENS UN IETEKME UZ DATU AIZSARDZĪBAS TIESĪBU ATTĪSTĪBU

## SECURITY NOTION AND IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF DATA PROTECTION LAW

**Irēna Ņesterova, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Juridiskās zinātnes institūta pētniece

### Summary

The objective of the paper is to evaluate the notion of security and its implications on the development of data protection law. It examines the concepts of security, cybersecurity and information security, and how these concepts are related to data protection. The paper argues that the new EU data protection rules tie security and data protection together even closer in two ways. Firstly, it demonstrates how the General Data Protection Regulation (the GDPR) introduces risk-based approach, which is generally applied in security field, as an essential element also in data protection field. Secondly, it examines the personal data breach notification requirements introduced by the GDPR.

**Atslēgvārdi:** cilvēktiesības, datu aizsardzība, drošība, privātums, Vispārīgā datu aizsardzības regula

**Keywords:** human rights, data protection, security, privacy, GDPR

### Ievads<sup>1</sup>

Personas datu aizsardzība nav īstenojama bez datu drošības. Vispārīgā datu aizsardzības regula<sup>2</sup> (turpmāk – Regula) paredz datu drošību kā vienu no pamatprasībām, kas jānodrošina ikvienam uzņēmumam, iestādei un organizācijai, kas apstrādā Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) esošu datu subjektu personas datus. Raksta mērķis ir analizēt drošības jēdzienu un tā ietekmi uz datu aizsardzības tiesību attīstību. Tajā izvērtēti drošības, kiberdrošības un informācijas drošības jēdzieni, kā arī atklāts, kā šie jēdzieni ir saistīti ar datu aizsardzību. Rakstā pamatots, kā jaunais ES datu aizsardzības regulējums vēl vairāk sasaista drošību un datu aizsardzību divos veidos. Pirmkārt, tajā apskatīts, kā Regula ievieš uz risku balstītu

<sup>1</sup> Darbs izstrādāts ERAF specifiskā atbalsta mērķa 1.1.1.2. pasākuma “Pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts” projekta 1.1.1.2./VIAA1/1/16/001 pētniecības pieteikuma Nr.1.1.1.2./VIAA/1/16/196 “Taisnīgs līdzsvars starp privātumu un drošību kibertelpā: stingru datu aizsardzības standartu izveide Eiropā” ietvaros.

<sup>2</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). Pieņemta 04.27.2016. [20.03.2019. red.].

pieēju, kas ir pazīstama un tiek piemērota informācijas drošības jomā, kā būtisku elementu arī datu aizsardzības jomā. Otrkārt, autore darbā analizē personas datu aizsardzības pārkāpumu paziņošanas pienākums, kuru Regula ievieš kā jaunu prasību.

## 1. Drošības jēdziens

Drošība tiek definēta kā stāvoklis, kad nepastāv briesmas vai draudi.<sup>3</sup> Drošība vienmēr ir saistīta ar kādu risku, ar tā pareizu novērtēšanu un atbilstošu pasākumu izvēlēšanos, lai šo risku samazinātu vai novērstu. Drošība ir nevis gala stāvoklis, bet process, lai saglabātu risku pieņemamā stāvoklī.<sup>4</sup>

Drošība ir plašs jēdziens. Var izšķirt nacionālo jeb valsts drošību, sabiedrības drošību, kā arī cilvēku jeb personisko drošību. Dažādos vēstures posmos ir bijusi sadursme starp šiem drošības jēdzieniem. Tā sauktā tradicionālā drošības paradigma par prioritāru atzīst nacionālo un valsts drošību, kurā drošība tiek uzskatīta par valsts spēju aizsargāt sevi pret ārējiem draudiem. Personiskā drošības paradigma par drošības galveno aizsargājamo objektu izvirza nevis valsti, bet individu. Liela daļa Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) drošības stratēģiju, kā arī Eiropas stratēģija sociālās aizsardzības jomā ir balstīta uz personisko drošības doktrīnu. Sociālās drošības paradigma izvirza sabiedrību par centrālo drošības draudu objektu, risinot tādas problēmas kā globālā nabadzība un attīstības trūkums, kas tika īpaši akcentētas tūkstošgades mijā. Tomēr minētā pieeja beidzās pēc sekojošiem teroristu uzbrukumiem, jo īpaši pēc 11. septembra terorakta un starptautisko teroristu grupu pieauguma. To rezultātā notika atgriešanās pie “sākotnējās” drošības izpratnes, kuras galvenais mērķis ir aizsargāt publisko sfēru, kas ļauj piemērot slepenus un nepārredzamus drošības un uzraudzības pasākumus, tos attaisnojot ar tā sauktajiem “ārkārtas” apstākļiem.<sup>5</sup> Līdzās minētajiem trim drošības veidiem atkarībā no konkrētā apdraudējuma veida var tikt izdalītas arī tādas drošības jomas kā, piemēram, ekonomiskā, militārā, veselības, vides un politiskā drošība.<sup>6</sup>

Skatoties no tiesību viedokļa, tiesības uz drošību ir patstāvīgas cilvēktiesības, kas noteiktas starptautiskos cilvēktiesību dokumentos, paredzot valsts pozitīvo pienākumu aizsargāt šīs tiesības, piemēram, Eiropas Padomes 1950. gada Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas<sup>7</sup> (turpmāk – ECTK) 5. pantā, ANO 1966. gada Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 9. pantā.<sup>8</sup>

<sup>3</sup> English Oxford Dictionary. Security. Pieejams: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/security> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>4</sup> Sk.: Handbook on Security of Personal Data Protection. ENISA, 2017. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/publications/handbook-on-security-of-personal-data-processing> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>5</sup> Ethics of Security and Surveillance Technologies. European Commission, 2014, pp. 64–66. Pieejams: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6f1b3ce0-2810-4926-b185-54fc3225c969> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>6</sup> Sikāk sk.: Raab Ch D. Privacy as a Security Value. In: Jon Bing: En Hyllest A Tribute, Norway: Gyldendal Norsk Forlag AS. 2014. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3057433> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>7</sup> Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieņemta 04.11.1950. [20.03.2019. red.].

<sup>8</sup> Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. Pieņemts 16.12.1966. [21.03.2019. red.].

Viena no drošības sastāvdaļām ir kiberdrošība. Tai sāka pievērst uzmanību līdz ar aizvien plašāku interneta izmantošanu, kas radīja jaunus riskus un apdraudējumus. Kiberdrošība attiecas uz drošību kibertelpā un interneta vidē.

Kiberdrošību var aplūkot plašākā un šaurākā nozīmē. Plašākā nozīmē kiberdrošība ietver dažādus draudus kibertelpā, kā arī pasākumus, lai tos novērstu, kas skar vairākas jomas – tehnoloģijas, tiesības, cilvēktiesības, ekonomiku, psiholoģiju, socioloģiju, politiku, diplomātiju, militāro jomu.<sup>9</sup> Gan pasaules, gan Eiropas, gan nacionālā līmenī ir pieņemti daudzi tiesību akti, kā arī veikti pasākumi un iniciatīvas kiberdrošības jomā, jo īpaši attiecībā uz kibernetizācijas apkarošanu, no kuriem viens no nozīmīgākajiem ir Eiropas Padomes Konvencija par kibernetizāciju.<sup>10</sup>

Savukārt šaurākā nozīmē kiberdrošība attiecas uz informācijas sistēmu drošību un spēju tās aizsargāt pret kiberuzbrukumiem un kibernetizāciju. Informācijas drošība ir definēta kā trīs galveno informācijas aspektu saglabāšana kibertelpā: konfidencialitātes, integritātes un pieejamības.<sup>11</sup> Šajā nozīmē tā ietver visus pasākumus, lai aizsargātu sistēmā apstrādāto informāciju no neatļautas piekļuves tai, nozaudēšanas, iznīcināšanas, pārveidošanas.<sup>12</sup>

Pirmais ES mēroga kiberdrošības akts ir 2016. gada maijā pieņemtā tiklu un informācijas sistēmu drošības direktīva jeb tā saucamā NIS direktīva.<sup>13</sup> Nākamais nozīmīgais sasniegums ir Kiberdrošības akts, kas paredz ieviest ES mēroga kiberdrošības sertifikāciju, lai nodrošinātu, ka IKT produkti, pakalpojumi un procesi atbilst drošības standartiem, kā arī stiprināt ES Kiberdrošības aģentūras ENISA pilnvaras.<sup>14</sup>

## 2. Attiecības starp drošību un datu aizsardzību

Drošība un datu aizsardzība ir gan savstarpēji papildinošas, gan pretējas vērtības. Drošība ir viens no iemesliem, uz kura pamata var ierobežot tiesības uz datu aizsardzību. Tiesības uz datu aizsardzību Eiropā ir patstāvīgas cilvēktiesības, kas līdz ar informācijas sabiedrības un tehnoloģiju attīstību pakāpeniski attīstījās no

<sup>9</sup> Sīkāk sk.: Definition of Cybersecurity – Gaps and overlaps in standardisation. ENISA, 2015. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/publications/definition-of-cybersecurity> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>10</sup> Konvencija par kibernetizāciju. Pieņemta 23.11.2001. [21.03.2019. red.].

<sup>11</sup> Sk.: Guidelines for SMEs on the security of personal data processing. ENISA, 2016. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/publications/guidelines-for-smes-on-the-security-of-personal-data-processing> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>12</sup> Sk.: ENISA overview of cybersecurity and related terminology. ENISA, 2017. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-position-papers-and-opinions/enisa-overview-of-cybersecurity-and-related-terminology> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>13</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/1148 par pasākumiem nolūkā panākt vienādi augsta līmeņa tiklu un informācijas sistēmu drošību visā Savienībā. Pieņemta 06.07.2016. [21.03.2019. red.].

<sup>14</sup> Eiropas Parlamenta nostāja, pieņemta pirmajā lasījumā 12.03.2019., lai pieņemtu Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (ES) 2019/... par ENISA (Eiropas Savienības Kiberdrošības aģentūra) un par informācijas un komunikācijas tehnoloģiju kiberdrošības sertifikāciju un ar ko atceļ Regulu (ES) 526/2013 (Kiberdrošības akts). Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2019-0151+0+DOC+XML+V0//LV> [aplūkots 20.03.2019.].



tiesībām uz privāto dzīvi.<sup>15</sup> Gan starptautiskajos cilvēktiesību dokumentos, piemēram, ECTK 8. panta otrajā daļā, gan Latvijas Republikas Satversmes<sup>16</sup> 116. pantā valsts drošība un sabiedrības drošība ir noteikta kā pamats, kas ļauj ierobežot cilvēktiesības, tai skaitā tiesības uz datu aizsardzību.

Regulas 23. panta pirmā daļa paredz, ka ar ES vai dalībvalsts tiesību aktiem var piemērot ierobežojumus konkrētiem principiem un datu subjektu tiesībām, kā arī tos var piemērot attiecībā uz ziņošanu datu subjektam par personas datu aizsardzības pārkāpumiem un attiecībā uz dažiem ar to saistītiem pārziņu pienākumiem, ciktāl tas demokrātiskā sabiedrībā ir nepieciešami un samērīgi, lai garantētu svarīgus ES un dalībvalsts vispārējo sabiedrības interešu mērķus, cita starpā valsts drošību, aizsardzību, sabiedrisko drošību, noziedzīgu nodarījumu novēršanu, izmeklēšanu un saukšanu pie atbildības par tiem vai kriminālsodu izpildi, tostarp lai pasargātu no draudiem sabiedriskajai drošībai un tos novērstu.

Drošība ir pamatā speciālajam datu aizsardzības regulējumam, kas paredz atšķirīgas datu aizsardzības prasības. Vienlaicīgi ar Datu aizsardzības regulu tika pieņemta tā saucamā Policijas direktīva,<sup>17</sup> kas paredz īpašus noteikumus attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic tiesībaizsardzības iestādes, lai izmeklētu un atklātu noziedzīgus nodarījumus. Respektējot šo darbību īpašo raksturu, ir pamatoti ierobežot personu tiesības, piemēram, tiesības uz informāciju un piekļuvi datiem.

Lai tiesību ierobežojumi būtu tiesiski, tiem ir jāatbilst cilvēktiesību ierobežošanas kritērijiem un ir jābūt stingri nepieciešamiem un samērīgiem.<sup>18</sup> Tomēr ne visos gadījumos piemērotie pasākumi un tiesību akti, kas pieņemti drošības nolūkos, ir stingri nepieciešami un samērīgi. Vairāki tiesību akti, kas šobrīd tiek izstrādāti ES, ir izpelnījušies plašu kritiku un iebildumus, kā, piemēram, priekšlikums regulai par personas apliecību un citu dokumentu drošības uzlabošanu, kas paredz biometrisku datu apstrādi,<sup>19</sup> pasažieru datu vākšanas sistēma ES, kā arī ārpus ES,<sup>20</sup> priekšlikums regulai, ar ko groza vīzu informācijas sistēmu<sup>21</sup> u. c. Attiecībā uz

<sup>15</sup> Eiropas Savienības Pamattiesību harta atšķirībā no citiem agrāk pieņemtajiem starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem ne tikai paredz tiesības uz privāto dzīvi (7. pants), bet arī atsevišķi kā patstāvīgas cilvēktiesības nosaka tiesības uz personas datu aizsardzību (8. pants). Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Pieņemta 12.12.2007. [21.03.2019. red.].

Par datu aizsardzības tiesību attīstību sīkāk sk.: Handbook on European data protection law – 2018 edition. FRA, 2018, pp. 18–19. Pieejams: <http://fra.europa.eu/en/publication/2018/handbook-european-data-protection-law> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>16</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [20.03.2019. red.].

<sup>17</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/680 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic kompetentās iestādes, lai novērstu, izmeklētu, atklātu noziedzīgus nodarījumus vai sauktu pie atbildības par tiem vai izpildītu kriminālsodus, un par šādu datu brīvu apriti, ar ko atceļ Padomes Pamatlēmumu 2008/977/TI. Pieņemta 27.04.2016. [21.03.2019. red.].

<sup>18</sup> Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 52. panta pirmā daļa paredz, ka tiesību un brīvību izmantošanas ierobežojumiem ir: • jābūt noteiktiem tiesību aktos; • jārespektē tiesību un brīvību būtība; • jāatbilst vispārējās nozīmes mērķiem, ko atzinusi ES, vai vajadzībai aizsargāt citu personu tiesības un brīvības; • jābūt nepieciešamiem; • jābūt samērīgiem.

<sup>19</sup> Eiropas Datu aizsardzības uzraudzītāja atzinuma kopsavilkums par priekšlikumu regulai par Savienības pilsoņu personas apliecību un citu dokumentu drošības uzlabošanu, 2018. ES OV, 21.09.2018., C 338/12. Pieejams: [https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/18-08-10\\_opinion\\_eid\\_summary\\_lv\\_0.pdf](https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/18-08-10_opinion_eid_summary_lv_0.pdf) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>20</sup> Fundamental rights report 2018. FRA, p. 159, 166. Pieejams: <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/annual-reports/fundamental-rights-2018> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>21</sup> The revised Visa Information System and its fundamental rights implications. FRA Opinion, 2/2018. Pieejams: <https://fra.europa.eu/en/opinion/2018/visa-system> [aplūkots 20.03.2019.].

dalībvalstu līmenī veiktajiem drošības pasākumiem šobrīd plašas diskusijas ir par videonovērošanas sistēmām, kas izmanto jaunākās sejas atpazīšanas tehnoloģijas, kuras tiek testētas vairākās ES valstīs, piemēram, Apvienotajā Karalistē, Vācijā un Francijā,<sup>22</sup> salīdzinot tās ar Ķīnas digitālo uzraudzības sistēmu.

Drošība un datu aizsardzība ir ne tikai pretējas, bet arī savstarpēji papildinošas vērtības. Personas datu aizsardzība nav īstenojama bez datu drošības nodrošināšanas.

Aplūkojot, kā kiberdrošība šaurākā nozīmē jeb informācijas drošība ir saistīta ar datu aizsardzību, no vienas puses, informācijas drošība ir plašāka, jo tā ietver ne tikai personas datus, tas ir, informāciju, kas attiecas uz identificētu vai identificējamu fizisku personu, bet visu veidu datus. Iestādēm un uzņēmumiem var būt vienlaicīgi saistošas gan Regulā noteiktās drošības prasības, kas attiecas uz personas datu aizsardzību, gan prasības, kas ietvertas citos tiesību aktos, kuri attiecas uz informācijas tehnoloģiju drošību, piemēram, tā sauktās NIS direktīvas prasības.

No otras puses, drošība ir šaurāka par datu aizsardzību, jo datu aizsardzība ietver arī daudzas citas prasības. Regulas 5. pantā drošības princips ir noteikts kā viens no septiņiem datu aizsardzības principiem līdzās tādiem principiem kā likumīgums, godprātība un pārredzamība, nolūka ierobežojumi, datu minimizēšana, precizitāte, glabāšanas ierobežojumi un pārskatatbildība.

Regulējot datu aizsardzības principus, Regulas 5. panta 1. daļas f) punkts nosaka tikai divas no trim drošības prasībām – integritāti un konfidencialitāti, neiekļaujot trešo pazīmi – pieejamību. Tomēr Regulas 32. pants, kas paredz personas datu apstrādes drošības prasības, uzsver nepieciešamību atjaunot personas datu pieejamību, tādējādi ietverot arī šo informācijas drošības aspektu.

Regula paredz drošību kā vienu no pamatprasībām, kas uzlikta datu pārzinim un apstrādātājam. Iepriekš spēkā esošā ES Datu aizsardzības direktīva<sup>23</sup> noteica personas datu drošību kā vienu no pienākumiem datu pārzinim. Regula pastiprina minēto pienākumu pēc būtības, kā arī attiecina to tiešā veidā arī uz datu apstrādātāju.<sup>24</sup>

Atsevišķos gadījumos personas datu drošība var nonākt pretrunā ar datu aizsardzības prasībām. Piemēram, drošības pasākums – sistēmas auditācijas pieraksti, kas ļauj izsekot notikumiem informācijas sistēmā vai lietotāju darbībām un tiek izmantoti, lai atklātu drošības incidentus, – var tikt izmantots arī datu subjektu uzraudzībai vai novērošanai. Reģistrēšana un uzraudzība nebūtu izmantojama kā veids, kā uzraudzīt, izsekot un profilēt lietotājus. Tādējādi, izvēloties atbilstošākos drošības pasākumus, var arī būt nepieciešams nodrošināt līdzsvaru starp drošības un privātuma prasībām.<sup>25</sup>

<sup>22</sup> Kharpal A. Facebook's facial recognition technology may not meet strict new EU data rules, a top watchdog says. 19.04.2018. Pieejams: <https://www.cnbc.com/2018/04/19/facebooks-facial-recognition-may-not-meet-gdpr-rules.html> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>23</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 95/46/EK par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti. Pieņemta 24.10.1995. [red. spēkā līdz 24.05.2018.].

<sup>24</sup> Sk.: Guidelines for SMEs on the security of personal data processing. ENISA, 2016.

<sup>25</sup> Reinforcing trust and security in the area of electronic communications and online services – Sketching the notion of “state-of-the-art” for SMEs in security of personal data processing. ENISA, 2018, p. 33. Pieejams: <https://www.enisa.europa.eu/publications/reinforcing-trust-and-security-in-the-area-of-electronic-communications-and-online-services> [aplūkots 20.03.2019.].

### 3. Kā jaunais ES datu aizsardzības regulējums sasaista drošību un datu aizsardzību?

Jaunais ES datu aizsardzības regulējums vēl vairāk sasaista datu aizsardzību un drošību, pirmkārt, ieviešot uz risku balstītu pieeju, un, otrkārt, ieviešot pārkāpumu paziņošanas pienākumu.

Regula ievieš uz risku balstītu pieeju, kas ir labi pazīstama un tiek piemērota informācijas drošības jomā, kā būtisku elementu arī datu aizsardzības jomā. Regula paredz, ka pārzinim un apstrādātājam ir jānovērtē apstrādei raksturīgais risks un jāīsteno atbilstoši tehniskie un organizatoriskie pasākumi, lai nodrošinātu tādu drošības līmeni, kas atbilst riskam (32.1. p.).<sup>26</sup> Regula nosaka uz risku balstītu pieeju un uzliek pienākumu ikvienam uzņēmumam un organizācijai novērtēt apstrādei raksturīgos riskus un īstenot atbilstošus pasākumus, kas būtu piemēroti, lai šos riskus mazinātu un novērstu, ievērojot: jo augstāks ir risks, jo stingrāki pasākumi jāveic (83. apsvēruma).

Pārzinim un apstrādātājam ir pašam jāizvērtē un jānosaka, kādi “atbilstoši pasākumi” ir īstenojami, ņemot vērā tehnikas līmeni (angļu val. – *the state of the art*), īstenošanas izmaksas un apstrādes raksturu, apmēru, kontekstu un nolūkus, kā arī dažādas iespējamības un smaguma pakāpes risku attiecībā uz fizisku personu tiesībām un brīvībām (Regulas 32. p.). Tātad, izvēloties atbilstošus drošības pasākumus, ir jāņem vērā apstrādes iespējamības un smaguma risks tieši “attiecībā uz fizisku personu tiesībām un brīvībām”. Tomēr, kaut arī ekonomiski ir iespējams aprēķināt, cik uzņēmumam var izmaksāt drošības pārkāpums, daudz grūtāk ir novērtēt tā ietekmi uz “personas tiesībām un brīvībām”.<sup>27</sup>

Regula paredz ņemt vērā risku, ne tikai izvēloties atbilstošus drošības pasākumus, bet arī izpildot citas Regulas prasības. Regula nosaka vispārīgu pienākumu novērtēt apstrādes darbību risku attiecībā uz datu subjekta tiesībām un brīvībām ikvienā datu apstrādes gadījumā (24.1. p.). Turklāt Regulas 35. pants paredz, ka situācijās, kad apstrāde var radīt augstu risku, pārzinim ir pienākums veikt novērtējumu par ietekmi uz datu aizsardzību, kurā tiek izvērtēta ne tikai apstrādes atbilstība drošības prasībām, bet arī visiem pārējiem Regulā noteiktajiem principiem. Pasākumi, kas var būt nepieciešami, lai risku mazinātu, var būt gan drošības pasākumi, gan arī cita veida pasākumi, piemēram, ievākto datu apjoma un glabāšanas termiņa samazināšana, speciālista nozīmēšana, personu informēšana un piekrišanas saņemšana utt.

Otrs veids, kā Regula savieno datu aizsardzību ar drošību ir, kā vienu no drošības prasībām ieviešot personas datu aizsardzības pārkāpumu paziņošanas pienākumu. Pēc būtības personas datu aizsardzības pārkāpums ir drošības pārkāpums,

<sup>26</sup> Regulas 32. panta 1. punktā ir uzskaitīti drošības pasākumi, kas, cita starpā, var tikt īstenoti: a) personas datu pseidonimizācija un šifrēšana; b) spēja nodrošināt apstrādes sistēmu un pakalpojumu nepārtrauktu konfidencialitāti, integritāti, pieejamību un noturību; c) spēja laicīgi atjaunot personas datu pieejamību un piekļuvi gadījumā, ja ir noticis fizisks vai tehnisks negadījums; d) process regulārai tehnisko un organizatorisko pasākumu efektivitātes testēšanai, izvērtēšanai un novērtēšanai, lai nodrošinātu apstrādes drošību.

<sup>27</sup> Schneier B. *Data and Goliath. The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*. New York, London: W. W. Norton & Company, 2015, p. 166.

kas skar personas datus.<sup>28</sup> Ne katrs informācijas drošības incidents ir personas datu aizsardzības pārkāpums, bet katrs personas datu aizsardzības pārkāpums ir informācijas drošības incidents. Ja tiek ietekmēti personas dati, incidents tiks uzskatīts par personas datu aizsardzības pārkāpumu.

Regula uzliek pienākumu datu pārzinim 72 stundu laikā paziņot par šādiem pārkāpumiem gan uzraudzības iestādei, gan, ja pastāv augsts risks, personām (33., 34. p.). Lai gan šāds pienākums nebija iepriekš paredzēts ES Datu aizsardzības direktīvā, tajā pašā laikā tas nav jaunums ES tiesiskajā regulējumā. Tas ir paredzēts un var pārklāties ar citos ES tiesību aktos paredzēto pārkāpumu paziņošanas pienākumu, piemēram, tā saucamo E-privātuma direktīvu,<sup>29</sup> kas paredz šādu pienākumu attiecībā uz telekomunikāciju pakalpojumu sniedzējiem (4. p.), NIS direktīvu, kas uzliek pienākumu paziņot drošības pārkāpumus pamatpakalpojumu, piemēram, enerģētikas, banku, transporta pakalpojumu sniedzējam, kā arī digitālo pakalpojumu sniedzējiem (16.3. p.).

Regulā noteiktais paziņošanas pienākums un ar to saistītais risku izvērtējums atšķiras no citos tiesību aktos noteiktā paziņošanas pienākuma. Atšķirībā no Regulas, kas uzliek pienākumu paziņot uzraudzības iestādei par jebkāda veida personas datu aizsardzības pārkāpumu, kas “varētu radīt risku fizisku personu tiesībām un brīvībām” (33.1. p.), NIS direktīva uzliek pienākumu paziņot par jebkuru incidentu, kam ir “būtiska ietekme uz tā pakalpojuma sniegšanu” (16.3. p.). Tādējādi Regula paredz novērtēt risku attiecībā uz fizisko personu tiesībām un brīvībām, savukārt NIS direktīva paredz izvērtēt “ietekmi uz pakalpojumu sniegšanas nepārtrauktību”.

Drošības pārkāpumi ir vieni no biežākajiem iemesliem nopietniem privātuma un datu aizsardzības pārkāpumiem, kas var radīt būtiskas negatīvas – fiziskas, psiholoģiskas un materiālas – sekas personām. Kopš Regulas piemērošanas sākuma pirmajos astoņos mēnešos ES dalībvalstu uzraudzības iestādes saņēma paziņojumus par vairāk nekā 59 tūkstošiem personas datu aizsardzības pārkāpumiem.<sup>30</sup>

Jaunais ES datu aizsardzības regulējums, tai skaitā uz risku balstītā pieeja un pārkāpumu paziņošanas pienākums, ir sākumpunkts attieksmes maiņai pret datu aizsardzību un drošību. Šī attieksmes maiņa ir ieviesta ar pārskatatbildības principu – tas ir jauns princips, kas noteikts Regulā un kas uzliek pienākumu katram uzņēmumam, iestādei un organizācijai veikt atbilstošus pasākumus, lai ne tikai nodrošinātu, bet arī spētu uzskatāmi parādīt jeb pierādīt atbilstību datu aizsardzības prasībām (Regulas 5. p. 2. d.). Atslēgvārds ir atbildība, kam ir jābūt pamatā gan datu izmantošanai un pārvaldībai, gan arī jauno tehnoloģiju, kā mākslīgā intelekta, attīstīšanai un piemērošanai.

<sup>28</sup> Regulas 4. panta 12. punkts “personas datu aizsardzības pārkāpumu” definē kā drošības pārkāpumu, kura rezultātā notiek nejausa vai nelikumīga nosūtīto, uzglabāto vai citādi apstrādāto personas datu iznīcināšana, nozaudēšana, pārveidošana, neatļauta izpaušana vai piekļuve tiem.

<sup>29</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2002/58/EK par personas datu apstrādi un privātās dzīves aizsardzību elektronisko komunikāciju nozarē (direktīva par privāto dzīvi un elektronisko komunikāciju). Pieņemta 07.12.2002. [21.03.2019. red.].

<sup>30</sup> DLA Piper GDPR Data Breach Survey: February 2019. Pieejams: <https://www.dlapiper.com/en/uk/insights/publications/2019/01/gdpr-data-breach-survey/> [aplūkots 21.03.2019.].

## Kopsavilkums

1. Drošība vienmēr ir saistīta ar risku, ar tā pareizu novērtēšanu un atbilstošu pasākumu izvēlēšanos, lai šo risku samazinātu vai novērstu. Drošība ir plašs jēdziens, kas ietver valsts drošību, sabiedrības drošību, personisko drošību un citus drošības veidus. Kiberdrošība ir drošības sastāvdaļa, kas plašākā nozīmē ietver dažādus draudus kibertelpā un pasākumus, lai tos novērstu, un kas skar dažādas jomas – tehnoloģijas, tiesības, ekonomiku, socioloģiju, politiku, diplomātiju, militāro jomu u. c., savukārt šaurākā nozīmē tā attiecas uz informācijas sistēmu drošību un spēju tās aizsargāt pret kiberuzbrukumiem un kibernetizāciju.
2. Drošība un datu aizsardzība ir gan savstarpēji papildinošas, gan pretējas vērtības. Drošība ir viens no iemesliem, uz kura pamata var ierobežot tiesības uz datu aizsardzību. Tā ir pamatā speciālajam datu aizsardzības regulējumam, kas paredz atšķirīgas datu aizsardzības prasības. Tomēr ES un nacionālajā līmenī veiktie pasākumi un pieņemtie tiesību akti, kas paredz plašu personas datu apstrādi un nodošanu drošības nolūkos, ne vienmēr ir stingri nepieciešami un samērīgi, piemēram, pašlaik plašas diskusijas ir par videonovērošanas sistēmām, kas izmanto sejas atpazīšanas tehnoloģijas.
3. Personas datu aizsardzība viennozīmīgi nav īstenojama bez datu drošības nodrošināšanas. No vienas puses, kiberdrošība šaurākā nozīmē jeb informācijas drošība ir plašāka, jo tā ietver ne tikai personas datus, bet visu veidu datus. No otras puses, drošība ir šaurāks jēdziens par datu aizsardzību, jo datu aizsardzība ietver daudzas citas prasības un drošības princips ir tikai viens no septiņiem Regulā noteiktajiem datu aizsardzības principiem. Tajā pašā laikā atsevišķi drošības pasākumi, piemēram, auditācijas pieraksti un uzraudzība, var nonākt pretrunā ar datu aizsardzības prasībām, tāpēc, izvēloties atbilstošākos drošības pasākumus, var būt nepieciešams nodrošināt līdzsvaru starp drošības un datu aizsardzības prasībām.
4. Jaunais ES datu aizsardzības regulējums vēl vairāk sasaista datu aizsardzību un drošību, pirmām kārtām ieviešot uz risku balstītu pieeju, kas ir labi pazīstama un tiek piemērota informācijas drošības jomā, kā būtisku elementu arī datu aizsardzības jomā. Regula paredz ņemt vērā risku, ne tikai izvēloties atbilstošus drošības pasākumus, bet ikvienā datu apstrādes gadījumā, turklāt situācijās, kad apstrāde var radīt augstu risku, pārzinim ir pienākums veikt novērtējumu par ietekmi uz datu aizsardzību. Otrs veids, kā Regula sasaista datu aizsardzību un drošību, ir ieviešot personas datu aizsardzības pārkāpumu paziņošanas pienākumu. Citi ES tiesību akti, piemēram, NIS direktīva, nosakot pārkāpumu paziņošanas pienākumu, paredz būtiski atšķirīgu pieeju attiecībā uz risku izvērtēšanu.
5. Jaunais ES datu aizsardzības regulējums ir sākumpunkts attieksmes maiņai pret datu aizsardzību un drošību. Šī attieksmes maiņa ir ieviesta ar pārskatītā principu, kas ir jauns princips, kurš noteikts Regulā. Atbildība ir pamatā gan datu izmantošanai un pārvaldībai, gan arī jauno tehnoloģiju, kā mākslīgā intelekta, attīstīšanai un piemērošanai.

# LĪDZDALĪBAS EKONOMIKAS RISKI KĀ PAMATS PAKALPOJUMU SNIEGŠANAS BRĪVĪBAS IEROBEŽOŠANAI

## RISKS OF SHARING ECONOMY AS A GROUND FOR LIMITING THE FREE MOVEMENT OF SERVICES

**Vija Kalniņa, Mg. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

Sharing economy is associated with various risks for the society. The main risks concern consumer protection, employment protection and tax administration. To eliminate or reduce these risks, states need to take action. However, it must be kept in mind that, since provision of sharing economy services often involves cross-border element, it is protected under one of four economic freedoms – freedom to provide services. Freedom to provide services limits possibilities to regulate provision of sharing economy services, but it does not preclude such measures. The nature of these risks justifies measures limiting free movement of sharing economy services, but only if the measure is not related to protection of economic interests, it is considered proportional and does not breach fundamental freedoms or other EU law measures.

**Atslēgvārdi:** pakalpojumu sniegšanas brīvība, pakalpojumu brīva kustība, līdzdalības ekonomika, pakalpojumi, ierobežojumi

**Keywords:** freedom to provide services, free movement of services, sharing economy, services, limitations

### Ievads

Eiropas Savienību (turpmāk – ES) raksturo cieša ekonomiskā integrācija, kuras rezultātā ir izveidojies vienotais tirgus, kas ir pastāvīgi evolucionējošs un dinamisks process.<sup>1</sup> Piekļuve iekšējam tirgum ir viens no iekšējā tirgus darbības pamatprincipiem, kas nodrošina tirgus integrāciju.<sup>2</sup> Liela daļa līdzdalības ekonomikas pakalpojumu satur pārrobežu elementu, tāpēc tie ES var pretendēt uz pakalpojumu sniegšanas brīvības garantēto aizsardzību. Proti, pakalpojumu sniegšanas brīvība ierobežo dalībvalstu iespējas regulēt līdzdalības ekonomikas

<sup>1</sup> Schewe Ch., Gailītis K. Iekšējā tirgus ekonomisko pamatbrīvību vispārējā struktūra. Grām.: Schewe Ch. (zin. red.). Eiropas Savienības tiesības. II daļa. Materiālās tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 167. lpp.

<sup>2</sup> Hatzopoulos V., Roma S. Caring for Sharing? The Collaborative Economy under EU Law. Common Market Law Review, February 2017, Vol. 54, No. 1, p. 96.

pakalpojumus.<sup>3</sup> Tomēr šie ierobežojumi nav absolūti un dalībvalstīm ir tiesības līdzdalības ekonomikas pakalpojumus regulēt, ja pastāv noteikti attaisnojoši iemesli.<sup>4</sup> Līdzdalības ekonomika dalībvalstīm ir devusi pietiekami daudz iemeslu vēlēties to regulēt. Taču ir jāatbild uz jautājumu, vai līdzdalības ekonomikas radītie riski, kas ir viens no galvenajiem motīviem līdzdalības pakalpojumu regulēšanai, ir pietiekami nopietni, lai dotu pamatu ierobežot līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanu.

## 1. Līdzdalības ekonomikas riski

Runājot par līdzdalības ekonomiku, gandrīz vienmēr tiek runāts arī par riskiem, kas ar to saistīti. Kā galvenie riski parasti tiek iezīmēti ar patērētāju tiesību aizsardzību saistīti riski, ar darba ņēmēju aizsardzību saistīti riski un nodokļu administrēšanas riski.<sup>5</sup> Papildus minētajiem riskiem atsevišķi autori min arī tādus riskus, kas saistīti ar iespējamu krāpniecību interneta vidē, iegūstot datus par personu kredītkartēm, diskrimināciju pakalpojumu sniegšanā, pakalpojumu sniedzējiem izvīrot nepamatotas prasības pakalpojumu saņēmējiem, datu aizsardzības riskus u. c.<sup>6</sup> Šie papildu riski gan nav raksturīgi tikai līdzdalības ekonomikai, bet ir lielā mērā saistīti ar pakalpojumu un preču tirdzniecības digitalizāciju vispār, tāpēc tie šajā rakstā netiks sīkāk analizēti.

### 1.1. Patērētāju tiesību aizsardzības riski

Patērētāji ir galvenie pakalpojumu saņēmēji līdzdalības ekonomikā,<sup>7</sup> tāpēc likumsakarīgi ir aktuāls jautājums par patērētāju tiesību aizsardzību. Problēmas patērētāju tiesību aizsardzības kontekstā rada apstākļi, ka pakalpojumu sniegšanā iesaistās ne tikai profesionāļi, bet arī personas, kas nav profesionāļi. Ja patērētāju tiesību aizsardzības noteikumi balstās uz principu, ka patērētājs ir vājākā puse darījumos un tādēļ vairāk aizsargājams,<sup>8</sup> to nevar attiecināt uz tiesiskajām attiecībām, kur abas puses ir līdzvērtīgas vai vienlīdz vājas, kā tas ir līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanas gadījumā.<sup>9</sup>

Jānorāda, ka ES līmenī nav noteikti kritēriji, kā nošķirt, kurā brīdī neprofesionāls pakalpojuma sniedzējs sāk veikt saimniecisko darbību, un katra dalībvalsts šobrīd to nosaka pēc saviem ieskatiem. Eiropas Komisija ir devusi vadlīnijas attiecībā uz apstākļiem, kas varētu norādīt uz saimniecisko darbību – pakalpojumu

<sup>3</sup> Barnard Ch. *The Substantive Law of the EU*. 5th ed. New York: Oxford University Press, 2016, p. 290.

<sup>4</sup> *Ibid.*, pp. 449–450.

<sup>5</sup> Sk., piemēram: Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Eiropas sadarbīgās ekonomikas programma. Brisele, 2016. gada 2. jūnijs, COM(2016) 356 final, 9., 11. un 13. lpp.

<sup>6</sup> Sk., piemēram: Petropoulos G. An economic review of the collaborative economy. *Policy Contribution*, 2017, No. 5, pp. 13–14. Pieejams: <http://bruegel.org/2017/02/an-economic-review-of-the-collaborative-economy/> [aplūkots 10.03.2019.].

<sup>7</sup> Dredge D., Gyimóthy S. (eds.). *Collaborative Economy and Tourism: Perspectives, Politics, Policies and Prospects*. Cham: Springer, 2017, p. 7.

<sup>8</sup> Van Calster G. *European Private International Law*. 2nd ed. Portland: Hart Publishing, 2016, p. 89.

<sup>9</sup> Hatzopoulos V., Roma S. 2017, p. 106.

sniegšanas biežums, peļņas gūšanas motīvi, apgrozījuma līmenis,<sup>10</sup> balstoties uz vadlīnijām par Negodīgas komercprakses direktīvu,<sup>11</sup> taču tās ir pietiekami nekonkrētas un prasa katras atsevišķas situācijas analīzi. Turklāt arī Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) līdz šim nav ieviesusi lielāku skaidrību minēto jautājumu nošķiršanā. Piemēram, lietā C-105/17 *Kamenova* par preču tirdzniecību internetā, izmantojot publisku sludinājumu portālu, EST uzskaitīja vēl vairāk kritēriju, pēc kuriem nosakāms, vai fiziskās personas darbība ir atzīstama par komercdarbību – vai pārdošana tiešsaistes platformā veikta organizēti, vai tirgotajam ir juridiskais statuss, kas ļauj tam veikt komercdarbību, un kādā mērā pārdošana tiešsaistē ir saistīta ar tirgotāja komercdarbību vai profesionālo darbību, vai piedāvājums ir koncentrēts uz ierobežotu preču skaitu u. c.<sup>12</sup> Turklāt spriedumā minētie kritēriji nav nedz izsmeljoši, nedz izslēdzoši.<sup>13</sup>

Otrs aspekts, kas var būt problemātisks patērētāju tiesību aizsardzības kontekstā, ir apstākļi, ka atsevišķos gadījumos varētu būt grūtības noteikt, kas ir pakalpojuma sniedzējs. Proti, saskaņā ar EST secinājumiem lietā C-434/15 *Elite Taxi* arī platforma, kura saved kopā līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniedzējus un pakalpojumu saņēmējus, var būt būtiski iesaistīta attiecīgo pakalpojumu sniegšanā un, kaut arī pati gala pakalpojumu nenodrošina, var tikt uzskatīta par pakalpojumu sniedzēju.<sup>14</sup> Tā kā līdzdalības ekonomikas platformu nodrošinātāji ir komersanti, tad uz viņiem ir attiecināmi patērētāju tiesību aizsardzības noteikumi. Tomēr ir jautājums, par kuriem patērētāju tiesību aizsardzības aspektiem platformu nodrošinātājiem būtu jāuzņemas atbildība, ja viņi nav pilnībā iesaistīti attiecīgā pakalpojuma sniegšanā. Pašlaik nav nodalīts, kurā brīdī beidzas platformas uzturētāja atbildība un sākas gala pakalpojuma sniedzēja atbildība.

Minētajos apstākļos, kad pastāv gan neskaidrības par to, vai patērētāji maz ir aizsargājamā puse līdzdalības ekonomikas pakalpojumu saņemšanas gadījumā, gan arī nav skaidra nošķiruma starp profesionālu un neprofesionālu pakalpojumu sniedzēju un pastāv zināmas neskaidrības platformu nodrošinātāju pienākumu kontekstā, – patērētāju tiesību aizsardzība nedarbojas pilnībā.

## 1.2. Nodarbināto tiesību aizsardzības riski

Līdzdalības ekonomika piedāvā iespējas gūt ienākumus tādā veidā, kas neparedz iesaistišanos tradicionālajās lineārajās darba attiecībās. Proti, personas var izvēlēties strādāt elastīgā režīmā, pašas nosakot sev darba laiku, darba apjomu u. c. aspektus.<sup>15</sup> Vienlaikus šis nodarbinātības modelis vieš bažas par to, ka tas nav pietiekami stabils un rada neskaidrības par piemērojamām tiesībām un sociālās

<sup>10</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Eiropas sadarbigās ekonomikas programma. Brisele, 2016. gada 2. jūnijs, COM(2016) 356 final, 9.–10. lpp.

<sup>11</sup> Norādes par to, kā īstenot/piemērot Direktīvu 2005/29/EK par negodīgu komercpraksi. SWD(2016) 163 final, 2016. gada 25. maijs. Pieejams: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=C\\_ELEX:52016SC0163&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=C_ELEX:52016SC0163&from=EN) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>12</sup> EST 20.12.2018. spriedums lietā C-105/17 *Kamenova*, 38. punkts.

<sup>13</sup> *Ibid.*, 39. punkts.

<sup>14</sup> EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 39. punkts.

<sup>15</sup> Lambelho A. The Need to Review Independent Workers' Protection in the Collaborative Economy. In: Redihna M. R., Guimaraes M. R., Fernandes F. L. (eds.). *The Sharing Economy. Legal Problems of a Permutations and Combinations Society*. [B. v.]: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 285.



aizsardzības līmeni.<sup>16</sup> Līdzdalības ekonomikas platformām tiek arī pārņemts, ka to izveidotais darbības modelis ļauj izvairīties no darba tiesisko attiecību nodibināšanas ar pakalpojumu sniedzējiem, tādējādi radot priekšrocības attiecīgo pakalpojumu sniegšanā salīdzinājumā ar tradicionālajiem pakalpojumu sniedzējiem uz nodarbināto tiesību aizsardzības rēķina.<sup>17</sup>

Galvenokārt šie jautājumi skar personas, kuru vienīgā vai pamata nodarbošanās ir līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšana un kur starp platformu un pakalpojumu sniedzējiem ir novērojamas darba tiesiskajām attiecībām līdzīgas attiecības.<sup>18</sup> Darba tiesiskās attiecības raksturo šādi trīs būtiski kritēriji – pakļautības attiecības, darba raksturs, atlīdzība,<sup>19</sup> taču var tikt ņemti vērā arī citi aspekti. Piemēram, Lielbritānijā tiesa *Uber* un tā šoferu tiesiskās attiecības klasificēja kā darba tiesiskās attiecības, jo konstatēja *Uber* lielo lomu transporta pakalpojumu sniegšanā – *Uber* šoferi nevar paši noteikt cenu par braucienu, kā arī *Uber* gūst ieņēmumus, pateicoties vadītāju prasmēm.<sup>20</sup>

Nodarbināto aizsardzības jautājums ir jutīgs un svarīgs sociālās aizsardzības mehānisms, kas pieejams darbiniekiem, jo līdzdalības pakalpojumu sniedzēji, kas parasti nav darba tiesiskajās attiecībās ar platformām, nevar baudīt tādu pašu aizsardzību kā darbinieki. Vienlaikus tiek uzsvērtā nepieciešamība saglabāt priekšrocības, ko dod šāds elastīgs nodarbinātības modelis, tāpēc tiek rosināts noteikt jaunus nodarbinātības modeļus, kuros tiktu saglabāta līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanas fleksibilitāte, bet vienlaikus nodrošinātas arī minimālās sociālās garantijas.<sup>21</sup>

### 1.3. Nodokļu aprēķināšanas un iekasēšanas riski

Tāpat kā uz visiem ekonomikas dalībniekiem, arī uz līdzdalības ekonomikas dalībniekiem attiecas iedzīvotāju ienākuma nodoklis, uzņēmuma ienākuma nodoklis un pievienotās vērtības nodoklis. Tomēr arī ar nodokļu iekasēšanu ir radušās grūtības – nevar precīzi identificēt nodokļu maksātājus un ar nodokļiem apliekamos ienākumus, trūkst informācijas par pakalpojumu sniedzējiem, novērojama agresīva ienākumu nodokļu plānošana, kā arī nodokļu prakse ES dalībvalstīs ir atšķirīga un informācijas apmaiņa nepietiekama.<sup>22</sup> Lielā mērā šīs grūtības, tāpat kā patērētāju un darbinieku tiesību aizsardzības jautājumus, rada tas, ka līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanas modelis atšķiras, lai gan pēc būtības tie ir tādi paši kā tradicionālie pakalpojumi, un tas rada neskaidrības gan par

<sup>16</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Eiropas sadarbīgās ekonomikas programma. Brisele, 2016. gada 2. jūnijs, COM(2016) 356 final, 11. lpp.

<sup>17</sup> Carby-Hall J. *Innovatory Forms of Employment in the Twenty-First Century*. In: Redihna M. R., Guimarães M. R., Fernandes F. L. 2019, p. 169.

<sup>18</sup> Hatzopoulos V., Roma S. 2017, p. 118.

<sup>19</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Eiropas sadarbīgās ekonomikas programma. Brisele, 2016. gada 2. jūnijs, COM(2016) 356 final, 12. lpp.

<sup>20</sup> Employment Tribunal judgment of 28.10.2016. in case 2202551/2015 Aslam, Farrar and Others v. Uber, para. 92, 87–97. Pieejams: [www.judiciary.gov.uk/judgments/mr-y-aslam-mr-j-farrar-and-others-v-uber/](http://www.judiciary.gov.uk/judgments/mr-y-aslam-mr-j-farrar-and-others-v-uber/) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>21</sup> Petropoulos G. 2017, p. 12.

<sup>22</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai. Eiropas sadarbīgās ekonomikas programma. Brisele, 2016. gada 2. jūnijs, COM(2016) 356 final, 13. lpp.

pakalpojumu sniedzējiem un to statusu, gan ar nodokli apliekamo objektu. Šo neskaidrību dēļ ir arī zināmas iespējas izvairīties no nodokļu maksāšanas.<sup>23</sup>

Visi iepriekš norādītie riski ir pietiekami nopietni, un to mazināšana vai novēršana prasa noteiktu likumdevēja rīcību attiecībā uz līdzdalības ekonomikas pakalpojumiem – ir nepieciešamas jaunas definīcijas, vadlīnijas, pēc kurām klasificēt pakalpojumu sniedzējus, viņu veiktās darbības un atbildību. Tomēr jebkuri centieni ieviest vairāk skaidrības līdzdalības ekonomikas jautājumos visdrīzāk nozīmēs, ka tiek ierobežota līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšana<sup>24</sup> salīdzinājumā ar tās iespējām pirms jebkāda specializētā regulējuma ieviešanas. Tas aktualizē jautājumu par ierobežojošo darbību robežām – cik lielā mērā tās ir pieļaujamas.

## 2. Līdzdalības ekonomikas risku regulēšana pakalpojumu sniegšanas brīvības kontekstā

Līdzdalības ekonomikas pakalpojumi noteikti var pretendēt uz pakalpojumu sniegšanas brīvības aizsardzību. Līdzdalības ekonomikas pakalpojumi ietilpst materiālajā piemērošanas jomā, un tiem var konstatēt pārrobežu elementu (attiecībā gan uz līdzdalības ekonomikas platformām,<sup>25</sup> gan uz tiešajiem pakalpojumu sniedzējiem<sup>26</sup>), kā arī liela daļa no tiem nav izslēgta no pakalpojumu sniegšanas brīvības.<sup>27</sup> To, ka līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanu aizsargā pakalpojumu sniegšanas brīvība, zināmā mērā apstiprina arī EST secinājumi C-434/15 *Elite Taxi* lietā, kurā tika pieļauta tās attiecināšana uz līdzdalības ekonomikas pakalpojumiem.<sup>28</sup> Ja līdzdalības ekonomikas pakalpojumus aizsargā pakalpojumu sniegšanas brīvība, tad dalībvalstīm, risinot ar līdzdalības ekonomiku saistītos riskus, tā ir jāievēro, izvairoties radīt apstākļus, kuros pakalpojumu sniegšanas brīvība tiktu nepamatoti ierobežota.<sup>29</sup> Pirmkārt, saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 18. panta pirmo daļu un 57. panta otro daļu ir aizliegti diskriminējoši ierobežojumi. Otrkārt, saskaņā ar LESD 56. panta pirmo daļu un EST atziņām *Van Binsbergen* lietā un *Säger* lietā ir aizliegti arī

<sup>23</sup> Petropoulos G. 2017, p. 13.

<sup>24</sup> *Ibid.*, p. 11.

<sup>25</sup> Piemēram, lietā C-434/15 *Elite Taxi* EST konstatēja, ka pakalpojumu sniedzējs *Uber Systems Spain SL.*, kas ir reģistrēts Nīderlandes Karalistē, izmantojot starptautisku platformu, sniedz pakalpojumus Spānijā. Sk.: EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, 14. un 31. punkts.

<sup>26</sup> Piemēram, gadījumā, ja vienas dalībvalsts pilsonis ar *Airbnb* palīdzību paņem īslaicīgā irē apartamentus citā dalībvalstī no citas dalībvalsts pilsoņa.

<sup>27</sup> Izņēmums ir *Uber* un citi pakalpojumu sniedzēji transporta sfērā, kas saskaņā ar LESD 58. pantu ir izslēgti no pakalpojumu sniegšanas brīvības. Sk.: EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi v. Uber Systems Spain SL*, 40. punkts; Busch Ch. *The Sharing Economy at the CJEU: Does Airbnb pass the “Uber test”?* *Journal of European Consumer and Market Law*, 2018, Issue 4, p. 173.

<sup>28</sup> Sk.: EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*.

<sup>29</sup> Sk. LESD 56. panta pirmo daļu; Kalniņa V. *Pakalpojumu sniegšanas brīvība*. Grām.: Schewe Ch. (zin. red.) *Eiropas Savienības tiesības. II daļa. Materiālās tiesības*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 294.–295. lpp.

nediskriminējoši ierobežojumi – visi ierobežojumi un prasības, kas attur vai citādi apgrūtinā pakalpojuma sniedzēja īstenotos pasākumus pakalpojumu sniegšanai.<sup>30</sup>

Taču pakalpojumu sniegšanas brīvība nav absolūta, un tās ierobežošana noteiktos izņēmuma gadījumos ir pieļaujama.<sup>31</sup> Pirmkārt, tieši diskriminējošus ierobežojumus ir iespējams attaisnot ar LESD 52. pantā noteiktajiem attaisnojumiem, proti, sabiedriskās kārtības, valsts drošības vai sabiedrības veselības aizsardzības interesēs.<sup>32</sup> Otrkārt, netieši diskriminējošus un nediskriminējošus ierobežojumus var attaisnot būtiskas sabiedrības intereses.<sup>33</sup> Direktīvas 2006/123/EK<sup>34</sup> 4. panta 8. apakšpunktā ir apkopotas EST judikatūrā kā būtiskas sabiedrības intereses atzītas intereses, piemēram, sabiedriskā kārtība, valsts drošība, sabiedrības veselības aizsardzība, patērētāju un darba ņēmēju aizsardzība, krāpšanas apkarošana, tirdzniecības darījumu taisnīgums, intelektuālā īpašuma aizsardzība, vēstures un mākslīgā mantojuma saglabāšana, sociālās politikas mērķi u. c. Šis saraksts nav izsmelošs un var tikt papildināts.

Ievērojot to, ka būtiskākie līdzdalības ekonomikas riski ir saistīti ar patērētāju aizsardzību, darba ņēmēju aizsardzību un sabiedrības interesēm aizsargāt valsts budžetu, valstis, regulējot līdzdalības ekonomikas pakalpojumus, varētu pamatot gan netieši diskriminējošus, gan nediskriminējošus ierobežojumus. Ir pat pieļaujams, ka noteiktos apstākļos varētu attaisnot arī tieši diskriminējošus ierobežojumus pakalpojumu sniegšanas brīvībai. Tomēr, nosakot ierobežojumus, jāpatur prātā, ka tos pieļaujams noteikt tikai gadījumā, ja attiecīgo ierobežojumu pamatā nav ekonomiska rakstura intereses,<sup>35</sup> kā arī tiem ir jāiztur samērīguma tests, tie nedrīkst nonākt pretrunā ar pamattiesībām, un tiem jāatbilst citiem ES tiesību aktiem.<sup>36</sup> Daži autori uzskata, ka vairāku dalībvalstu jau noteiktie ierobežojumi neattaisnoti ierobežo līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanu un būtu atceļami.<sup>37</sup> Minētais tikai apstiprina to, ka šo balansu panākt ir grūti, tomēr tikai tādā veidā ir iespējams panākt līdzdalības ekonomikas risku mazināšanu, nekaitējot kopējam tirgum.

## Kopsavilkums

1. Līdzdalības ekonomika rada vairākus riskus, no kuriem būtiskākie ir patērētāju tiesību aizsardzības, nodarbināto aizsardzības un nodokļu administrēšanas riski.

<sup>30</sup> EST 1974. gada 3. decembra spriedums lietā 33/74 Van Binsbergen, 8., 10., un 11. punkts, EST 25.07.1991. spriedums lietā C-76/90 Säger, 12. punkts.

<sup>31</sup> Kalniņa V. 2016, 301. lpp.

<sup>32</sup> EST 26.06.1980. spriedums lietā 788/79 Gilli un Andres, 6. punkts; EST 25.07.1991. spriedums lietā C-288/89 Stichting Collectieve Antennovoorziening Gouda v. Commissariaat voor de Media, 10.–11. punkts.

<sup>33</sup> Haratsch A., Koenig C., Pechstein M. Europarecht. 9. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, S. 496; EST 03.10.2000. spriedums lietā C-58/98 Corsten, 35. punkts.

<sup>34</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes 2006. gada 12. decembra Direktīva 2006/123/EK par pakalpojumiem iekšējā tirgū. OV, 27.12.2006., L 376, 36.–68. lpp.

<sup>35</sup> Haratsch A., Koenig C., Pechstein M. 2014, S. 496.

<sup>36</sup> Kalniņa V. 2016, 302.–304. lpp.

<sup>37</sup> Hatzopoulos V. The Collaborative Economy and EU Law. Portland: Hart Publishing, 2018, pp. 35–38.

2. Visus līdzdalības ekonomikas riskus vieno vienots cēlonis – grūtības noteikt pakalpojumu sniegšanā iesaistīto personu statusu, kas izskaidrojams ar jaunu pakalpojumu sniegšanas modeļu attīstīšanos.
3. Līdzdalības ekonomikas pakalpojumu sniegšanu aizsargā pakalpojumu sniegšanas brīvība.
4. Līdzdalības ekonomikas riski ir tādi, kuru risināšanai ir nepieciešamas likumdošanas iniciatīvas. Šie riski pēc sava rakstura dod pamatu ierobežot pakalpojumu sniegšanas brīvību attiecībā uz līdzdalības ekonomikas pakalpojumiem, taču šai ierobežošanai ir jābūt tiesiskai, ievērojot, lai tās pamatā nebūtu ekonomiska rakstura intereses, būtu ievērots samērīgums, pamattiesības un ES tiesības.

# PĒDĒJIE ŠĶĒRŠĻI VIENOTA SPĒKA EIROPAS PATENTAM

## FINAL OBSTACLES FOR THE EUROPEAN PATENT WITH UNITARY EFFECT

**Sandris Laganovskis, *Dr. iur. cand.***

### Summary

Since the late 1960s, the efforts to establish a unitary legal regime for patent protection in the European Union continued, but failed due to inability to reach agreement mainly on the language regime. Agreement was reached in 2012, and for the system to enter into force it requires 13 member states. Currently, the agreement is ratified by 16 countries, however, the German ratification is still missing because of the constitutional complaint. If the court rules that the complaint is not founded before the UK leaves the EU, the system will finally enter into force. If the complaint will be justified or decision taken after the UK has left the EU, it will lead to the necessity to amend the Agreement, which, consequently, will significantly prolong the entry into force of the system. Both processes are highly unpredictable.

**Atslēgvārdi:** vienota spēka Eiropas patenti, breksits

**Keywords:** European patent with unitary effect, Brexit

### Ievads

Intelektuālā īpašuma tiesību ietilpīgām nozarēm un līdz ar to arī intelektuālā īpašuma tiesību objektu aizsardzībai ir aizvien būtiskāka ietekme uz mūsdienu ekonomiku un valstu konkurētspēju. Saskaņā ar Eiropas Patentu iestādes un Eiropas Savienības (turpmāk – ES) Intelektuālā īpašuma biroja veikto pētījumu<sup>1</sup> laikposmā no 2011. gada līdz 2013. gadam intelektuālā īpašuma tiesību ietilpīgas nozares ES nodrošināja vairāk nekā 42% no visas ES kopējās ekonomiskās aktivitātes (IKP) 5,7 triljonu EUR vērtībā.

Inovāciju nozīmi un atbilstošas aizsardzības nepieciešamību vēl jo vairāk pastiprina arī nemitīgi pieaugošais patentu pieteikumu skaits. Saskaņā ar Pasaules

---

<sup>1</sup> Eiropas Patentu iestāde un Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs: Intelektuālā īpašuma tiesību ietilpīgas nozares un ekonomikas veiktspēja Eiropas Savienībā. Pieejams: [https://euiipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document\\_library/observatory/documents/IPContributionStudy/performance\\_in\\_the\\_European\\_Union/eperformance\\_in\\_the\\_European\\_Union\\_sum-lv.pdf](https://euiipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/IPContributionStudy/performance_in_the_European_Union/eperformance_in_the_European_Union_sum-lv.pdf) [aplūkots 17.03.2019.].

Intelektuālā īpašuma organizācijas 2018. gada pārskatu<sup>2</sup> intelektuālā īpašuma tiesību objektu pieteikumu skaits 2017. gadā sasniedza jaunu rekordu un visā pasaulē tika iesniegti 3,17 miljoni patentu pieteikumi, kas ir par 5,8% vairāk nekā 2016. gadā.

Viens no būtiskiem Eiropas Savienības mērķiem ir vienota iekšējā tirgus izveide. Lai to veiksmīgi sasniegtu, ir nepieciešams likvidēt barjeras, kas bieži vien izpaužas dalībvalstu dažādajā tiesiskajā regulējumā. Līdz ar to kāda rūpnieciskā objekta aizsardzība vairākās valstīs ir neizbēgami saistīta ar dažādu tiesisko regulējumu, izmaksām, valodu prasībām un pārstāvību.

Eiropas Savienība ir centusies pārvarēt šos šķēršļus un izstrādāt tiesisko regulējumu, kas paredzētu rūpnieciskā īpašuma objektu aizsardzību visā Eiropas Savienības teritorijā, piemēram, preču zīmju un dizainparaugu reģistrācijai un aizsardzībai.

Raksta mērķis ir iezīmēt sistēmas izstrādes nepieciešamību, tās laikā radušās grūtības, kas ietekmējušas sistēmu veidojošo tiesību aktu formu un saturu, kā arī konstatēt tās spēkā stāšanās priekšnoteikumus un attiecīgi šķēršļus, kas to joprojām nav ļāvuši paveikt.

## 1. Izstrādes laikā radušās problēmas un to sekas

Pavisam cita situācija Eiropas Savienībā ir veidojusies ar patentu sistēmu, kas ir viens no svarīgākajiem inovāciju priekšnoteikumiem, veicinātājiem un instrumentiem, kā aizsargāt izgudrojumus, ko sabiedrībai pēc tam ir iespējams izmantot jaunu izgudrojumu radīšanai. Jau kopš Otrā pasaules kara beigām Eiropā tika mēģināts izstrādāt vienotu Eiropas tiesisko regulējumu gan patentu piešķiršanai, gan apstiprināšanai. Tajā laikā Eiropas Savienības politika šajā jomā, tiesiskais pamats un harmonizācija vēl nepastāvēja, tāpēc risinājumi tika meklēti ar starptautisko instrumentu palīdzību, kas turklāt aptvēra ne tikai Eiropas Savienības dalībvalstis.

1973. gada 5. oktobrī tika pieņemta Eiropas Patentu konvencija,<sup>3</sup> ko ir ratificējušas 38 valstis un kas visai Eiropas teritorijai nodrošina patentu pieteikumu izvērtēšanu un piešķiršanu. Pieteikumu skaits gadā sasniedz 174 317<sup>4</sup> salīdzinājumā ar aptuveni 10 000 pieteikumu, kas tika prognozēti 1978. gadā, kad Eiropas Patentu organizācija uzsāka savu darbu. Kaut arī risinājums patentu izvērtēšanai un piešķiršanai ir rasts, taču patenti joprojām jāapstiprina katrā dalībvalstī atsevišķi, un tam ir būtiskas negatīvas sekas – izmaksas, dažādas valodas, dažādi pārstāvji un liels administrēšanas slogs, uzraugot termiņus un maksājumus katrā valstī.

Ņemot vērā iepriekšminēto, nemitīgi tiek mēģināts izstrādāt vienotu tiesisko regulējumu Eiropas Savienībai, kas ļautu iegūt vienotu patentu, kurš būtu automātiski spēkā visā Eiropas Savienībā un nebūtu jātulko visās dalībvalstu valodās. Tam ir arī būtiskas finansiālas sekas. Saskaņā ar Komisijas aplēsēm vidēji viena patenta

<sup>2</sup> Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācija. Pasaules intelektuālā īpašuma indikatori 2018. gadā. Šveice: Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācija, 2018, 5. lpp.

<sup>3</sup> Eiropas Patentu konvencija. Pieņemta 05.10.1973.

<sup>4</sup> Eiropas Patentu iestāde: Eiropas Patentu iestādes 2018. gada pārskata infografika. Pieejams: [http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/68C67CCD2D7FA5D3C12583B4004CCA6A/\\$File/epo\\_annual\\_report\\_2018\\_infographic\\_en.pdf](http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/68C67CCD2D7FA5D3C12583B4004CCA6A/$File/epo_annual_report_2018_infographic_en.pdf) [aplūkots 17.03.2019.].

apstiprināšana visās Eiropas Savienības valstīs izmaksā 32 000 EUR,<sup>5</sup> kas ir ievērojami vairāk nekā, piemēram, iespēja iegūt patentu ASV par aptuveni 2000 EUR vai Ķīnā par 600 EUR. Līdz ar to ir nepieciešams risinājums, kas ļautu iegūt patenta aizsardzību visā Eiropas Savienības teritorijā vienkāršāk, ātrāk, ērtāk un lētāk.

Taču jau kopš 20. gadsimta 70. gadu sākuma centieni panākt vienošanos par vienota spēka Eiropas patenta izstrādi ir cietuši neveiksmi,<sup>6</sup> jo skar virkni valstīm svarīgu un sensitīvu jautājumu, piemēram, nacionālo patentu monopolu konkrētajā valstī,<sup>7</sup> patenta pieteikuma valodu vai ieņēmumu sadali. Pirmie centieni<sup>8</sup> šajā ziņā bija 1975. gada 15. decembra konvencija par Eiropas patenta vienotajam tirgum<sup>9</sup> un 1989. gada 15. decembra vienošanās par Kopienas patentu.<sup>10</sup> Konvencijas paredzēja izdot vienotu Eiropas patentu, un to darītu Eiropas Patentu organizācija. Šīs vienošanās tika parakstītas, bet tā arī nekad nestājās spēkā, jo netika panākts apmierinošs risinājums patenta tulkošanas jautājumos.<sup>11</sup> Proti, Eiropas Savienības patenta tulkošana visās ES oficiālajās valodās padarītu tulkošanas izmaksas pārmērīgi augstas un sistēmu grūti administrējamu. Nākamais mēģinājums risināt šo jautājumu notika 2000. gadā, kad Komisija nāca klajā ar priekšlikumu Kopienas patenta regulai.<sup>12</sup> Tomēr arī šis mēģinājums cieta neveiksmi, un 2012. gadā Eiropas Komisija atsauca šo priekšlikumu. Regula paredzēja vienota un autonoma Kopienas patenta izveidi, ko piešķirtu Eiropas Patentu organizācija. Tiktu veikta patenta materiālo tiesību harmonizācija, kā arī izveidota Kopienas intelektuālā īpašuma tiesa, kam būtu ekskluzīva jurisdikcija skatīt patenta lietas, iepretim nacionālajām tiesām. Tomēr šis priekšlikums nerada atbalstu Eiropas Padomē, un joprojām būtiskākais klupšanas akmens bija tulkošanas režīms, kā arī juridiskie šķēršļi jaunas patenta tiesas izveidei.

Visas šīs grūtības un nespēja panākt vienošanos lielā mērā izskaidro 2013. gadā pieņemtā vienota spēka Eiropas patenta paketes pieņemšanai izvēlēto procedūru – ciešāko sadarbību,<sup>13</sup> no tās izrietošo tiesību aktu formu un tajā iekļauto noteikumu detalizētības pakāpi. Tā kā vienota spēka Eiropas patenta tiesiskā regulējuma izstrāde skar valodas jautājumu, par kuru vienošanās netika panākta, tad arī šis regulējums bija jāpieņem vienbalsīgi, bet tas savukārt ietekmēja tā saturu. Jāatzīmē, ka ciešāka sadarbība pirms tam netika plaši īstenota un tās juridiskie priekšnoteikumi un ierobežojumi arī ietekmēja gala rezultātu.

<sup>5</sup> Komisijas dienestu darba dokuments Nr. SEC (2011) 483. Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. Pieņemts 13.04.2011.

<sup>6</sup> Еременко В. Завершение формирования европейской патентной системы. Изобретательство. 2013, Т. XIII, № 10.

<sup>7</sup> Waelde C., Laurie G., Brown A., Kheria S., Cornwell J. Contemporary Intellectual Property. Law and Policy. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 373.

<sup>8</sup> Cornish W., Llewelyn D., Aplin T. Intellectual Property: Patents, Copyrights, Trademarks and Allied Rights. 8th ed. Sweet & Maxwell, 2013, p. 136.

<sup>9</sup> Konvencija par Eiropas patenta vienotajam tirgum. Pieņemta 15.12.1975.

<sup>10</sup> Vienošanās par Kopienas patentu. Pieņemta 15.12.1989.

<sup>11</sup> Waelde C., Laurie G., Brown A., Kheria S., Cornwell J. 2013, p. 374.

<sup>12</sup> Priekšlikums Padomes Regulai (COM (2000) 412) par Kopienas patentu. Pieņemts 28.11.2000.

<sup>13</sup> Jolly A. The Innovation Handbook. How to profit from your ideas, intellectual property and market knowledge. 3rd ed. Kogan Page, 2013, p. 285.

## 2. Priekšnoteikumi veiksmīgam noslēgumam

Tā kā vienoto Eiropas patentu veido gan Eiropas Savienības regulas, proti, 2012. gada 17. decembra Eiropas Parlamenta un Padomes regula, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz vienotas patentaizsardzības izveidi,<sup>14</sup> un 2012. gada 17. decembra Eiropas Parlamenta un Padomes regula, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz vienotas patentaizsardzības izveidi, ciktāl tas attiecas uz piemērojamo tulkošanas kārtību,<sup>15</sup> gan starptautisks līgums, proti, Vienotās patentu tiesas izveides nolīgums,<sup>16</sup> tad pašlaik sistēmas spēkā stāšanos nosaka nolīguma noteikumi. Nolīguma 89. pants paredz, ka tas stājas spēkā ceturrtā mēneša pirmajā dienā, kurš seko dienai, kad saskaņā ar 84. pantu ir deponēts 13. ratifikācijas vai pievienošanās instruments, tostarp to trīs dalībvalstu instrumenti, kurās vislielākais Eiropas patentu skaits ir stājies spēkā gadā, kas ir pirms nolīguma parakstīšanas gada.

Līdz ar to sistēmas spēkā stāšanās priekšnoteikums ir 13 dalībvalstu ratifikācijas, ieskaitot Franciju, Vāciju un Apvienoto Karalisti. Nolīgumu ir ratificējušas jau 16 dalībvalstis – tas pārsniedz 13 valstu priekšnoteikumu. Pirmā bija Austrija 2013. gada 6. augustā. Latvija to izdarīja 2018. gada 11. janvārī, savukārt no obligātajām trīs valstīm – Francija 2014. gada 14. martā un Apvienotā Karaliste kā pēdējā 2018. gada 26. aprīlī.<sup>17</sup> Līdz ar to trūkst tikai Vācijas ratifikācijas, lai nolīgums un līdz ar to visa vienota spēka Eiropas patenta sistēma stātos spēkā, kā arī noslēgtos gandrīz 50 gadu ilgais sistēmas izveides laiks. Kas gan attur Vāciju spert šo izšķirošo soli? Tā ir konstitucionālā sūdzība par Vienota spēka Eiropas patentu tiesas nolīguma ratifikācijas procedūru.

Vācijas Parlaments savu ratifikācijas procedūru noslēdza 2017. gada martā,<sup>18</sup> taču jau neilgi pēc tam Vācijas Federālajā Konstitucionālajā tiesā tika saņemta konstitucionālā sūdzība un ierosināta lieta Nr. 2BvR 739/17. Lieta ir nonākusi pie tiesneša ziņotāja Pētera M. Hūbera (*Peter M. Huber*).<sup>19</sup> Pēc lietas materiālu sākotnējās izvērtēšanas tiesnesis neuzskatīja prasību par acīmredzami nepamatotu,<sup>20</sup> tāpēc jau visai drīz Vācijas prezidents pēc tiesas lūguma apstādināja parakstīšanas procedūru,<sup>21</sup> kas nepieciešama Vienotās patentu tiesas nolīguma ratifikācijai.

Tā kā šī ir personas konstitucionālā sūdzība, ko tiesa vēl nav skatījusi, tad arī pieejamā informācija par sūdzības iesniedzēju un pašas sūdzības saturu ir visai

<sup>14</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes regula Nr. 1257/2012, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz vienotas patentaizsardzības izveidi. Pieņemta 17.12.2012.

<sup>15</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes regula Nr. 1260/2012, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz vienotas patentaizsardzības izveidi, ciktāl tas attiecas uz piemērojamo tulkošanas kārtību. Pieņemta 17.12.2012.

<sup>16</sup> Vienotās patentu tiesas izveides nolīgums. Parakstīts 19.02.2013.

<sup>17</sup> Agreement on a Unified Patent Court. Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/lv/documents-publications/treaties-agreements/agreement/?id=2013001&DocLanguage=en> [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>18</sup> Dr. Inge Björn Stjerna: Constitutional complaint against UPCA ratification in Germany. Pieejams: <https://www.stjerna.de/cc/?lang=en> [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>19</sup> Übersicht für das Jahr 2018. Pieejams: [https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Verfahren/Jahresvorausschau/vs\\_2018/vorausschau\\_2018.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Verfahren/Jahresvorausschau/vs_2018/vorausschau_2018.html) [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>20</sup> Dr. Markus Herzog: German Constitutional Complaint Against the UPC Agreement. Pieejams: <https://www.weickmann.de/news/news-detail/article/german-constitutional-complaint-against-the-upc-agreement-a-look-in-the-crystal-ball-of-german-hi/> [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>21</sup> Matthias Weiden: Germany Suspends Requirement of Presidential Signature for Formal Ratification of UPC Agreement. Pieejams: <https://www.ipwatchdog.com/2017/06/22/germany-suspends-presidential-signature-formal-ratification-upc-agreement/id=84960/> [aplūkots 17.03.2019.].



sadrumstalota un nepilnīga. Netiešus secinājumus var izdarīt no vācu juristu rakstiem vai organizāciju komentāriem, kam tiesa lūgusi sniegt viedokļus. Saskaņā ar vairākos avotos izskanējušo sūdzību ir iesniedzis vācu jurists Dr. Ingve Bjērn Stjerna (*Ingve Björn Stjerna*),<sup>22</sup> kurš ir bijis ilgstošs vienota spēka Eiropas patenta sistēmas kritiķis. Arī pats Dr. I. B. Stjerna savā tīmekļvietnē aktīvi komentē vienota spēka Eiropas patenta sistēmas ratifikācijas un konstitucionālās sūdzības izskatīšanas gaitu, taču neatklāj, vai viņš ir sūdzības iesniedzējs.

Saskaņā ar pieejamo informāciju sūdzībā izskan galvenokārt četri argumenti. Pirmkārt, kvalificētā vairākuma procedūras neievērošana Vācijas Bundestāgā – tas nepieciešams normatīvajiem aktiem, ar kuriem tiek nodota daļa suverenitātes, savukārt Vācijas Bundestāgs pieņēma lēmumu ar vienkāršu balsu vairākumu. Otrkārt, demokrātijas un tiesiskuma trūkumi Vienotās patenta tiesas pārvaldes orgāniem, kas varētu izpausties Administratīvās komitejas pilnvarās to grozīt saskaņā ar nolīguma 87. panta otro daļu, lai saskaņotu ar kādu starptautisku līgumu, kas attiecas uz patentiem, vai ar Savienības tiesību aktiem. Treškārt, Vienotās patenta tiesas tiesnešu ierobežotā neatkarība, kas varētu izpausties, tiesnešus saskaņā ar Vienotās patenta tiesas statūtu 4. pantu ieceļot uz sešiem gadiem, sākot no dienas, kas norādīta iecelšanas instrumentā. Tomēr jānorāda, ka tiesnešus amatā var iecelt atkārtoti. Visbeidzot, Vienotās patenta tiesas neatbilstība Eiropas Savienības tiesībām.<sup>23</sup>

Šī lieta kā viena no astoņām ir iekļauta tiesneša Dr. P. M. Hūbera darba plānā 2019. gadam,<sup>24</sup> tas dod cerības uz tās izskatīšanu jau šogad. Arī izskatot lietu, ir iespējami dažādi iznākumi un līdz ar to sekas. Ja prasība tiks atzīta par nepamatotu, tad Vācija varēs noslēgt savu ratifikāciju. Ja prasība tiks atzīta par pamatotu, risinājumi var būt vairāki – no nepieciešamības veikt atkārtotu balsojumu Bundestāgā līdz vienota spēka Eiropas patenta sistēmu veidojošo tiesību aktu pārskatīšanai. Tā kā prasībā norādīts uz Vienotās patenta tiesas neatbilstību Eiropas Savienības tiesībām, nav izslēgts arī tiesas lēmums uzdot prejudiciālu jautājumu Eiropas Savienības Tiesai, un tas aizkavētu Vācijas ratifikāciju.

Savukārt laiks šajā situācijā ir ļoti būtisks, ņemot vērā Apvienotās Karalistes izstāšanās procesu no Eiropas Savienības. Ja Vācijas tiesas lēmums un ratifikācijas procedūras noslēgums notiek līdz Apvienotās Karalistes izstāšanās brīdim, tad priekšnoteikumi, lai līgums stātos spēkā, ir izpildīti. Sistēma sāktu darboties, savukārt jautājums par Apvienotās Karalistes turpmāko dalību tiktu risināts atkarībā no izstāšanās procedūras noslēguma rezultāta. Turklāt pati Apvienotā Karaliste vēlas saglabāt savu dalību vienotā spēka Eiropas patenta sistēmā.<sup>25</sup> Taču, ja Apvienotā Karaliste izstātos no Eiropas Savienības pirms Vācijas tiesas lēmuma, tas būtiski paildzinātu sistēmas spēkā stāšanos, jo neizbēgami būtu jāgroza Vienotās patenta tiesas izveides nolīgums. Saskaņā ar nolīguma 7. panta otro daļu tiesas

<sup>22</sup> Constitutional Court asks for comments on German complaint against Unified Patent Court Agreement. Pieejams: <http://patentblog.kluweriplaw.com/2017/09/06/court-asks-comments-complaint-german-ratification-unified-patent-court-agreement/> [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>23</sup> Thorsten Bausch: UPC – Finally some News from the German Federal Constitutional Court. Pieejams: <http://patentblog.kluweriplaw.com/2017/08/16/upc-finally-some-news-from-the-german-federal-constitutional-court/> [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>24</sup> Übersicht für das Jahr 2019. Pieejams: [https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Verfahren/Jahresvorausschau/vs\\_2019/vorausschau\\_2019.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Verfahren/Jahresvorausschau/vs_2019/vorausschau_2019.html) [aplūkots 17.03.2019.].

<sup>25</sup> The future relationship between the United Kingdom and the European Union. Pieejams: <https://www.gov.uk/government/publications/the-future-relationship-between-the-united-kingdom-and-the-european-union> [aplūkots 17.03.2019.].

centrālā nodaļa atrodas Parīzē, tās apakšnodaļas – Londonā un Minhenē. Līdz ar to atkarībā no Apvienotās Karalistes izstāšanās procedūras rezultāta un pārējo ES dalībvalstu politiskā lēmuma būtu jārod risinājums, kā pārdalīt apakšnodaļas atrašanās vietu vai arī kā šajā sistēmā iekļaut valsti, kas vairs nav Eiropas Savienībā. Jebkurš no šiem risinājumiem būtiski ietekmēs sistēmas spēkā stāšanos vai pievilcību.

Ja pēc breksita rezultāts būs tāds, kas izslēdz Apvienoto Karalisti, tas neizbēgami būtiski ietekmēs sistēmas pievilcību pieteicēju acīs un faktiski veicinās jau tā bīstami plašo fragmentāciju. Pašlaik ciešākā sadarbībā jau nepiedalās Spānija izvēlētā valodu režīma dēļ, nolīgumu nav parakstījusi Polija un vairākas valstis, kas parakstījušas nolīgumu, nesteidzas to ratificēt dažādu iekšējo interešu dēļ. Ja šīm valstīm vēl pievienojas Apvienotā Karaliste, tas nozīmēs, ka sapnis par visas Eiropas Savienības vienotu regulējumu šajā jomā būs izsapņots un būtiska teritorija netiks nosepta. Tas radīs nepieciešamību šajās valstīs izmantot vēl arī nacionālo vai klasisko Eiropas patentu, kas savukārt joprojām prasīs būtiskas izmaksas un laiku.

Savukārt, ja risinājums būs tāds, ka tiks iekļauta Apvienotā Karaliste, tas neizbēgami prasīs būtiskus nolīguma grozījumus. It īpaši jautājumos, kas saistīti ar Eiropas Savienības Tiesas jurisdikciju, piemēram, iespēju Apvienotās Karalistes kā ne Eiropas Savienības dalībvalsti patentu tiesām uzdot prejudiciālu jautājumu Eiropas Savienības Tiesai un daudziem citiem. Tas radīs jautājumu, vai Apvienotā Karaliste pati politiski būs gatava šādam solim, kas pēc būtības iet pretēji breksita izvirzītajiem mērķiem, kā arī novedīs pie nepieciešamības pārējām dalībvalstīm veikt atkārtotu nolīguma ratifikāciju, tādējādi paildzinot sistēmas spēkā stāšanos par vismaz pieciem gadiem. Turklāt dažās valstīs šī līguma ratifikācijai nepieciešams referendums, ko vairs nebūtu tik viegli īstenot pašreizējā politiskajā klimatā.

Jebkurā gadījumā tuvākie mēneši būs izšķiroši, vai vienota spēka Eiropas patentu sistēma stāsies spēkā jau tuvākajā laikā, vai arī tās ieviešana tiks atlikta uz neparedzamu nākotni.

## Kopsavilkums

1. Jau 60. gadu beigās tika uzsākti centieni izstrādāt vienotu tiesisko regulējumu patentu aizsardzībai Eiropas Savienībā, taču tie cieta neveiksmi, jo nevarēja tikt panākta vienošanās par valodas jautājumu.
2. Vienotā spēka Eiropas patenta sistēmu veido gan Eiropas Savienības regulas, gan starptautisks līgums. Savukārt vienotā spēka Eiropas patenta piešķiršanas kārtība notiek saskaņā ar 1973. gada Eiropas Patentu konvenciju un līdz ar to ir identiska ar jau spēkā esošā Eiropas patenta piešķiršanas kārtību.
3. Lai sistēma stātos spēkā, nepieciešamas 13 dalībvalstu ratifikācijas, iekaitot Franciju, Vāciju un Apvienoto Karalisti. Līgumu ir ratificējušas 16 dalībvalstis, tai skaitā Francija un Apvienotā Karaliste. Trūkst tikai Vācijas, kur iesniegta konstitucionālā sūdzība Nr. 2BvR 739/17.
4. Sistēmas spēkā stāšanās kontekstā izteikts ir laika faktors. Ja Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa prasību atzīst par nepamatotu un ratifikācijas procedūra tiek noslēgta pirms Apvienotās Karalistes izstāšanās no Eiropas Savienības, tad sistēma stājas spēkā.
5. Ja Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa prasību atzīst par pamatotu vai lēmumu pieņem pēc Apvienotās Karalistes izstāšanās no Eiropas Savienības, tad būs

nepieciešami grozījumi Vienotās patentu tiesas nolīgumā, un tas būtiski paildzinās sistēmas stāšanos spēkā un padarīs to neprognozējamu.

6. Ja Apvienotā Karaliste izstāsies no Eiropas Savienības pirms nolīguma spēkā stāšanās un netiks panākts risinājums tās iekļaušanai nākotnē, tas būtiski veicinās vispārējo sistēmas fragmentāciju un iedragās tās pievilcību. Proti, joprojām būs nepieciešams nacionālais vai klasiskais Eiropas patents Spānijas, Polijas, Apvienotās Karalistes un, iespējams, vēl vairāku valstu teritorijās.
7. Ja vienota spēka Eiropas patenta sistēma nedarbosies ne tikai Apvienotajā Karalistē breksita rezultātā, bet arī Spānijas, Polijas, un, iespējams, vēl vairāku Eiropas Savienības dalībvalstu teritorijās, kā arī, ņemot vērā sistēmas kopējo sarežģītību it īpaši patentu tiesvedības jautājumos, ko regulē starptautisks līgums, tad sistēmas izveides sākumā nospraustie mērķi netiks sasniegti. Līdz ar to, lai sistēmā iekļautu lielāko daļu Eiropas Savienības valstu un to vienkāršotu, nopietni būtu apsverama nepieciešamība atgriezties pie risinājuma saskaņā ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu, piemēram, par pamatu ņemot 21. gadsimta sākuma Eiropas Komisijas piedāvājumu.

# SEKCIJA

“TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES  
AKTUĀLIE PROBLĒMJAUTĀJUMI”

---



# PIRMIE LATVIEŠU JURIDISKIE IZDEVUMI – TIESISKĀS PAŠAPZIŅAS UN JURIDISKĀS KULTŪRAS VEICINĀTĀJI

## THE FIRST LATVIAN LEGAL PERIODICALS – PROMOTERS OF JUDICIAL CONFIDENCE AND LEGAL CULTURE

**Dina Gailīte, Mg. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

In the second half of 19<sup>th</sup> century, Latvians experienced a significant economic and cultural growth. They engaged in legal transactions (purchased land from manors, commenced sales and craft in the towns, etc.). Dozens of Latvians after graduating the higher schools became solicitors and for the first time offered proficient legal advice in Latvian. Other significant processes also took place in Latvian juridical life: the first extensive publications about legal issues in Latvian language, the first translations of laws, formation of the legal terminology basis in Latvian. In all these processes, a great role was played by the first Latvian legal newspapers – “Tiesu Vēstnesis” published by the lawyer – autodidact Māteru Juris, and later his job in publishing was continued by lawyers Edvards Skujenieks (“Tiesu kalendārs”) and Fricis Kārkluvāls (“Baltijas tiesu kalendārs”), promoting judicial confidence and evolvement of legal culture.

**Atslēgvārdi:** juridiskā kultūra, juridiskie preses izdevumi

**Keywords:** legal culture, legal periodicals

### 1. Latviešu juridiskā kultūra 19. gadsimta otrajā pusē

Simtgadi starp Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanu un brīdi, kad latvieši dibināja savu valsti, mēdz dēvēt arī par valsts uvertīru, jo valsts dibinātājs latvietis nebija “pēkšņi nokritis no debesīm vai izniris no jūras dzelmes”,<sup>1</sup> latviešu tauta veica ievērojamu attīstības ceļu. 19. gadsimta norises, īpaši Vidzemē un Kurzemē, ir svarīgas arī latviešu juridiskās kultūras<sup>2</sup> attīstībā: šajā periodā gandrīz pilnībā zemnieku kārtai piederīgie latvieši tiesiskā ziņā no “objektiem” kļuva par

<sup>1</sup> Bērziņš M. Sejas izteiksme. Grām.: Portrets Latvijā. 20. gadsimts. Sejas izteiksme. Sast. G. Gerharde-Upeniece. Rīga: Latvijas Nacionālais mākslas muzejs, 2018, 15. lpp.

<sup>2</sup> Plašāk sk.: Osipova S. Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. Grām.: Latvija un latvieši. III sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 151.–178. lpp.

“subjektiem”<sup>3</sup> un, iesaistoties saimnieciskajā un sabiedriskajā aprītē, sastapās ar nepieciešamību un iespēju aizstāvēt savas tiesības, un tas veicināja arī juridiskās kultūras izaugsmi.

- 1) 60. gados beidzot masveidīga kļuva māju iepirkšana “par dzimtu”,<sup>4</sup> zemniekiem tā bija pirmā saskare ar nekustamā īpašuma darījumiem, turklāt šī pieredze nebija vienkārša (līgumus – bieži vācu valodā – sagatavoja muižas īpašnieks, minimāli izglītotajam zemniekam nebija iespēju izlasīt līgumu un likumus latviski utt.).
- 2) 1866. gada pašvaldību reforma pagastu pārvaldi un tiesas spriešanu zemnieku lietās pirmajā instance Vidzemē un Kurzemē nodeva pašu zemnieku pārziņā.<sup>5</sup>
- 3) Turīgākie latvieši sāka skolot bērnus universitātēs – no vairāk nekā 1200 latviešu studentiem 19. gadsimta otrajā pusē jurista diplomu ieguva vairāk nekā simts.<sup>6</sup> Daudzi pievērsās sabiedriskajai darbībai vai žurnālistikai, tomēr vairāki desmiti uzsāka praksi un kļuva par advokātiem,<sup>7</sup> tādējādi pirmo reizi bija pieejama kvalificēta juridiskā palīdzība latviešu valodā.
- 4) Radās sistemātiska latviešu juridiskā terminoloģija:<sup>8</sup> 70. un 80. gados izdoti pirmie plašākie likumu tulkojumi un komentāri latviešu valodā. Kā pirmais jāmin autodidakts Māteru Juris, starp kura tulkojumiem nozīmīgākais ir gandrīz 1000 lappušu biezā “Vidzemes un Kurzemes privāttiesību likumu grāmata” (1885)<sup>9</sup> (Bunges 1864. gada Baltijas Civillikuma izvilcumi ar tulkotāja komentāriem). Viņa izveidotā civiltiesību terminoloģija daļēji joprojām atrodama Civillikumā.<sup>10</sup> Otrs bija Pēterburgas Universitātes absolvents Andrejs Stērste, kura tulkojumā 1889. gadā iznāca Aleksandra II “Tiesu ustavi” (1883).<sup>11</sup>
- 5) Informācija par tiesību jautājumiem kļuva pieejama plašai latviešu sabiedrībai, pateicoties uzplaukušajai presei. Juridisko tematu atspoguļojumu ietekmēja arī fakts, ka lielāko daļu ietekmīgo latviešu laikrakstu vadīja vai tiem rakstīja universtātes beiguši juristi.<sup>12</sup>
- 6) Radās latviešu juridiskā periodika: laikraksts un divi kalendāri.

<sup>3</sup> Lazdiņš J. Dzimtībušanas atcelšana, pagasta sabiedrības organizācija un nacionāli valstiskas domāšanas pirmsākumi. Grām.: Latvija un latvieši. II sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 180.–181. lpp.

<sup>4</sup> Latvju enciklopēdija. II sēj. Red. A. Švābe. Stokholma: Tris Zvaigznes, 1953–1955, 1593. lpp.

<sup>5</sup> Lazdiņš J. 2013, 188.–192. lpp.

<sup>6</sup> Zile Z. Z. Origin and Development of the Latvian Legal Profession: The Century before Independence. *Journal of Baltic Studies*, Spring 1989, XX (1), p. 7.

<sup>7</sup> Par pirmo latviešu izcelsmes advokātu tiek uzskatīts Tartu Universitātes absolvents Jānis Getlers (1828–1893), kurš praktizējis Kurzemē, taču pārvācojies. Par pirmo “latviešu advokātu” dēvē Pēterburgā un Maskavā studējušo Fridrihu Veinbergu (1844–1924), kurš savu praksi atvēra Rīgā. Viņam sekoja laikabiedri advokāti Jānis Einbergs, Krišjānis Kalniņš, Jānis Zaķītis, Fridrihs Grosvalds, Jānis Klāviņš u. c. Plašāk sk.: Zile Z. Z. 1989, pp. 10–16.

<sup>8</sup> Par latviešu juridisko valodu sk.: Birziņa L. Latviešu juridiskās terminoloģijas attīstība XIX–XX gs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1991; Štekerhofa S. Juridiskās terminoloģijas attīstība 19. un 20. gadsimtā: nozīmīgākās personības un publikācijas. Grām.: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. Terminrade Latvijā senāk un tagad. Rīga: Zinātne: 2016.

<sup>9</sup> Vidzemes un Kurzemes Privāttiesību Likumu grāmata. Sistemātiski sastādīta no G. Matera. Liepāja: G. L. Zimmermann, 1885, 885 [50] lpp.

<sup>10</sup> Plašāk sk.: Švābe A. Civillikumi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 4, 863.–873. lpp.; Apsitis H. Māteru Juris kā tiesībnieks. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 2, 229. lpp.

<sup>11</sup> Stērste E. Stērstu Andreja dzīve un darbs. Grām.: Stērstu Andreja Kopoti raksti. Rīga: Zemnieku domas, 1933, 19.–20. lpp.

<sup>12</sup> Zile Z. Z. 1989, pp. 11–29.

## 2. Pirmie latviešu juridiskie preses izdevumi un to veidotāji

19. gadsimta otrā puse bija latviešu grāmatniecības un preses strauja uzplaukuma laiks, ko noteica gan pieprasījums (augsta lasītprasme, pirktpēja un jaunlatviešu veicinātais “nacionālās sajūsmas vilnis”), gan aizvien biežākais latviešu inteliģences slānis, kas darbojās preses nozarē.<sup>13</sup> 90. gados latviešu presē parādījās arī vairāki “arodnieciskie” (zemkopības, biškopības, jūrniecības, baznīcas, mākslas, mūzikas) preses izdevumi, jo “tautas dzīve bija izgājusi no šaurās patriarhālās dzīves gultnes, visur veidojās darbs, kas prasīja domu, zināšanas, speciālas intereses un lietpratējus līdzstrādniekus”.<sup>14</sup>

Tāpat jāņem vērā plašāks konteksts – juridisko izdevumu vēsture citās kultūrās. Juridiskās preses sākotne meklējama vācvalodīgajā telpā 18. gadsimtā, bet citās Eiropas valstīs – 19. gadsimta sākumā.<sup>15</sup> Arī Krievijas impērijas Baltijas guberņās šajā laikā jau iznāca juridiskā prese – četri Tērbatas Universitātes profesoru izdevumi vācu valodā, kas atspoguļoja galvenokārt Baltijas vietējo tiesību jautājumus.<sup>16</sup> Arī citur impērijā pirmie juridiskie izdevumi sāka iznākt 19. gadsimta sākumā.<sup>17</sup>

Latviešu juridiskās periodikas sākums 19. gadsimta nogalē bija cieši saistīts ar minētajiem latviešu juridiskās kultūras attīstības procesiem, bez kuriem nebūtu bijis nedz iespējas, nedz vajadzības šādus izdevumus radīt. Vienlaikus jāsecina, ka par tik agrīnu juridisko preses izdevumu rašanos jāpateicas konkrētām personībām – šo izdevumu veidotājiem.

### 2.1. Māteru Juris un “Tiesu Vēstnesis” (1880–1884)

Autodidakts Māteru Juris ar savu “jurista praksi” bija ārkārtīgi populārs tautā,<sup>18</sup> taču vienlaikus asi konfliktēja ar citiem atmodas darbiniekiem, tai skaitā Rīgas Latviešu biedrības vadītājiem,<sup>19</sup> un darbojās kā konservatīvs labā spārna opozicionārs latviešu tautiskās kustības pamatvirzienam. Viņš sludināja oriģinālu ideju par nepieciešamību veidot latviešiem savu aristokrātiju uz lauku gruntniecības pamatiem, vienlaikus bija arī Krievijas impērijas varas atbalsītājs un pat pieprasīja Latvijā ieviest zemstes pēc Krievijas parauga.<sup>20</sup> Māteru sauc par pirmo latviešu juristu,<sup>21</sup> kaut arī plašās juridiskās zināšanas viņš bija guvis tikai pašmācības ceļā – strādādams par pagasta rakstvedi, vēlāk par Kurzemes guberņas tipogrāfijas pārvaldnieku un tulku, kā arī darbodamies žurnālistikā un pats izdodams laikrakstus. Māteru Juris bija slavens ar savām juridiskajām konsultācijām (pateicīgie

<sup>13</sup> Plašāk sk.: Līgotņu Jēkabs. Žurnālistika un publicistika 19. gadusimtenā beigās. Grām.: Latviešu literatūras vēsture. III sēj. Red. L. Bērziņš. Rīga: Literatūra, 1935, 99.–128. lpp.

<sup>14</sup> Ibid., 128. lpp.

<sup>15</sup> Plašāk sk.: Stolleis M. Juristische Zeitschriften – die neuen Medien des 18.–20. Jahrhunderts. In: Juristische Zeitschriften in Europa. Hrg. M. Stolleis, Th. Simon. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006, S. VII–XIV.

<sup>16</sup> Luts M. Die juristischen Zeitschriften der baltischen Ostseeprovinzen Russlands im 19. Jh. In: Juristische Zeitschriften in Europa. Hrg. M. Stolleis, Th. Simon. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2006, S. 67–116.

<sup>17</sup> Gnitsevich K., Kartsov A., Rudovkas A. Juristische Zeitschriften in Russland im 19. Jahrhundert. Juridica International, 2010, XVII, S. 45–51.

<sup>18</sup> Sk., piemēram, Māteru Jura aprakstus Augusta Deglava romānā “Rīga”.

<sup>19</sup> Sk. Māteru Jura satīrisko romānu “Sadzīves viņos”, kur viņš kariķē savus oponentus.

<sup>20</sup> Švābe A. Latvijas vēsture 1800–1914. 2. izd. Upsala: Daugava, 1962, 510.–511. lpp.

<sup>21</sup> Sk.: Unams Ž. Avižniecības nodibināšanās un tautiskā laikmeta avižniecība. Grām.: Latviešu literatūras vēsture. II sēj. Red. L. Bērziņš. Rīga: Literatūra, 1935, 150. lpp.; Apsītis H. 1935, 225.–229. lpp.



zemnieki ātri savāca naudu iespaidīgam granīta piemineklim Jelgavas kapos, kur apglabāts pāragri mirušais Māters).<sup>22</sup>

Mātera nedēļas laikraksts "Tiesu Vēstnesis" (turpmāk – "TV") izdevēja finanšiālo grūtību dēļ iznāca neregulāri un ar lieliem pārtraukumiem no 1880. līdz 1884. gadam un bija pirmais latviešu juridiskais preses izdevums. Tā mērķis bija saprotamā valodā iepazīstināt ar likumiem, kā arī mācīt aizstāvēt savas tiesības dažādos darījumos, tiesās u. c. Tobrīd latviešiem nebija "nekādas tiesiskās apziņas, ka viņu tiesības min kājām, jo likumus viņi nezina un nesaprot",<sup>23</sup> un latviešu zemnieks bija "savā tiesību neapzināšanā beztiesīgs", savukārt Mātera "TV" to audzināja par "pilntiesīgu pilsoni".<sup>24</sup>

"TV" pirmajā laidienā 1880. gada 24. decembrī Māters norāda, ka "pēc īpašas tiesu avizes latviešos jau sen ir bijusi vēlēšanās [...]”, jo "Pa Kurzemi un Vidzemes latviešu daļu ir kādas 700 pagastu tiesas ar kādiem 2800 tiesnešiem, kādas 1200 pagastu valdes ar vismazak 4800 amata vīriem un kādi 9000 pagastu vietnieki. Visām šīm iestādēm un viņu locekļiem savās amata darīšanās jābūt pastāvīgiem un viņi par saviem darbiem un spriedumiem ir atbildīgi, bet tie avoti, iz kuriem viņi priekš tik daudzkārtīgiem un atbildīgiem amata darbiem varētu smelties, jele visu vajadzīgākās ziņas un padomus, ir tik nepilnīgi, ka tīri jābrīnās, kā mūsu tiesnešiem un pagastu vadoņiem vēl bijis iespējams, savus pienākumus tik tālu godam izpildīt".<sup>25</sup> Māters cer, ka laikraksts varētu kļūt par "pagastu tiesu un valdes orgānu", kurš nāktu "zemnieku kārtai par labu" un kura laidienus sakrājot abonentiem veidotos "likumu un tiesas rakstu krājums, kas pagastu iestādēs un dienīškā dzīvē būs lēti derīgs". Divi iecerētie laikraksta darba virzieni: tulkot latviski un izskaidrot pagastu valdēs un tiesās nepieciešamos likumus, kā arī informēt lasītājus par gaidāmo tiesu reformu un jauno tiesāšanās kārtību. Bija paredzēts izveidot vairākas satura sadaļas: 1) likumi, valdības pavēles un tiesu spriedumi, 2) pārspriedumi un izskaidrojumi par likumiem, tiesu un pašvaldības lietām, 3) ievērojamas prāvas un tiesu ziņojumi. Tāpat Māters lasītājiem sola arī "nejuridisku" saturu – iekšzemes un ārvalstu ziņas, sludinājumus, literāro pielikumu u. c.

Aplūkojot "TV" iznākušos laidienus,<sup>26</sup> jāsecina, ka Māteram izdevies pārspēt nosprausto mērķi, jo tematu loks ir daudz plašāks, nekā sākumā solīts. Juridiska satura raksti aptver informāciju par pagastu pašvaldību un tiesām, par gaidāmo tiesu reformu, par zemnieku māju izpirkšanu un izrentēšanu, par līgumu slēgšanu (tai skaitā par latviešu valodas lietošanu māju pirkuma un nomas līgumos), par aizdevumu līgumu un testamentu sastādīšanu, par tiesībām dibināt biedrības utt.

<sup>22</sup> Plašāk sk. Līgotņu Jēkaba veidoto Māteru Jura dzīvesgājuma apskatu: Māteru Jura Kopoti raksti Līgotņu Jēkaba sakopojumā un redakcijā. I sēj. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1924, 2.–228. lpp.

<sup>23</sup> Unams Ž. 1935, 150.–151. lpp.

<sup>24</sup> Māteru Jura Kopoti raksti Līgotņu Jēkaba sakopojumā un redakcijā. I sēj. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1924, 82. lpp.

<sup>25</sup> Māters J. Kādēļ "Tiesu Vēstnesis" iznāk. Tiesu Vēstnesis, 24.12.1880., Nr. 1, 1. lpp.

<sup>26</sup> "Tiesu Vēstnesis" iznāk 28 reizes 1881. gada pirmajā pusē, bet pēc tam izdošana apstājas, jo Māters bēguļo no kreditoriem un visbeidzot nonāk parādu cietumā Jelgavā, kur pavada vairāk nekā gadu (šai laikā iztulko latviski Baltijas Civillikumam un pelnās ar juridiskām konsultācijām). 1882. gadā viņš izdod vienu laikraksta numuru (12. jūlijā) – lai nepazaudētu avizes izdošanas koncesiju. Laikraksts atsāk iznākt 1883. gadā (viens laidieni jūlijā, vairāki laidieni gada nogalē) un turpina iznākt līdz 1884. gada maijam. "Tiesu Vēstnesis" publicēti galvenokārt paša Mātera raksti, bet redakcijā strādājuši un rakstus iesūtījuši arī citi: zemkopību studējušais Jānis Bergs (vēlāk Latvijas Augstskolas profesors), literāts Jēkabs Dravnieks, Laubes Indriķis u. c.

“TV” pa daļām publicēti arī Mātera veiktie Baltijas Civillikuma tulkojumi, kas grāmatas formā iznāca tikai pēc viņa nāves. Interesanta ir “TV” sadaļa, kur Māters atbild uz lasītāju jautājumiem par tiesību piemērošanu, piemēram, par ūdenstilpju tauvas joslas (“tekas”) izlietošanas tiesībām, par pagasta tiesas pienākumu “bez kurnēšanas” izpildīt augstākas tiesas pavēli utt.

## 2.2. Edvards Skujenieks un “Tiesu kalendārs 1894. gadam”

Edvards Skujenieks (1855–1897), plašāk pazīstams ar pseidonīmu Vensku Edvarts, bija ieguvis akadēmisku juridisku izglītību, bet darbojās galvenokārt žurnālistikā un rakstniecībā (dzejā) un ar praktisko jurisprudenci bij saistīts ļoti maz.

Skujenieks<sup>27</sup> dzimis Zemgalē turīga lauksaimnieka ģimenē. No 1879. līdz 1884. gadam studējis tieslietas Pēterburgas Universitātē, bet pēc tam kā žurnālists rakstījis par tautsaimniecības, juridiskiem un politiskiem jautājumiem “Rotā”, “Baltijas Vēstnesī” un “Austrumā”, kā arī vācu laikrastos *Heimath* un *Düna Zeitung*. Darbojies Rīgas Latviešu biedrībā un tās Zinību komisijā. Iespējams, plašā dzīvesveida dēļ bijis spiests pieņemt darbu ierēdniecībā mazpilsētā – bijis Valkas apriņķa policijas priekšnieka jaunākais palīgs (ar darbavietu Smiltēnē), tur iemantodams personisku ienaidnieku – kādu krievu miertiesnesi, kura dēļ darbu zaudējis un piedzīvojis ilgstošu tiesas procesu, ko pārtraucis ar pašnāvību.<sup>28</sup> Laulībā ar teātra kritiķi Luīzi Alunāni Skujeniekam bija četri bērni, tai skaitā dzejniece un aktrise Biruta Skujeniece un viens no Latvijas valsts dibinātājiem Margērs Skujenieks.

Skujenika 1893. gadā sastādītais “Tiesu kalendārs 1894. gadam. Rokas grāmata amata vīriem un privātpersonām”<sup>29</sup> sākas ar priekšvārdu, kurā viņš atgādina par 1889. gada tiesu reformām (“mūsu Baltijas tiesu satversme un prāvas kārtība tika pamatīgi pārgrozītas, – uz vidus laiku uzskatiem pamatotās kārtības vietā pie mums ieveda Ķeizara Aleksandra II Tiesu Ustavus, kuri sastādīti pēc jaunlaiku uzskatiem un dibināti uz cilvēku mīlestības un vienlīdzīgas taisnības pamatiem”), kā arī norāda uz 1894. gada rudenī gaidāmajām pagastu vēlēšanām un to, ka jaunajām amatpersonām būs vajadzīga zināšanas “par savām tiesībām un pienākumiem”. Skujenieks definē darba virzienus: pirmkārt, izskaidrot 1889. gada tiesu reformas – lai “mūsu tautu pēc iespējas iepazīstinātu ar jaunajām tiesām un ar jaunās prāvas kārtības pamata likumiem”, otrkārt, “sagatavot amata vīriem, veikalniekiem un visiem tiem, kam ar tiesām un citām iestādēm kādas darīšanas, rokas grāmatu, kurā tie viegli un ātri varētu atrast padomu un pamācīšanu ikdienišķās vajadzībās”. Tāpat Skujenieks norāda, ka īpašu uzmanību ir veltījis zemnieku iestādēm (pagastu valdēm un tiesām), jo “Latviešu tautas lielākai daļai ir Zemnieku iestāžu pazīšana svarīgāka, nekā citu”, turklāt “tanīs viņi, ja vien pazīst vajadzīgos nosacījumus, var paši aizstāvēties”.<sup>30</sup>

<sup>27</sup> Par E. Skujenika dzīvi sk.: Nekrologi. Baltijas Tiesu kalendārs 1898. gadam. Sast. F. Kārkluvāls. Apgādājis Skujenieku Jēkabs. [B. v.: b. i.], 39.–40. lpp.; Vensku Edvarta raksti. Vensku Edvarta biogrāfija un rakstu sakārtojums Līgotņu Jēkaba. Dzejas un stāsti. Rīgā: A. Gulbis, 1929, 7.–95. lpp.

<sup>28</sup> Skujeniekam tika pārmests, piemēram, tas, ka viņš nebija vajājis ebrejus un atlaidis divas ģimnāzistes no cietuma Ziemassvētku vakarā. Plašāk sk.: Vensku Edvarta raksti. Vensku Edvarta biogrāfija un rakstu sakārtojums Līgotņu Jēkaba. Dzejas un stāsti. Rīgā: A. Gulbis, 1929, 61.–92. lpp.

<sup>29</sup> Tiesu kalendārs 1894. gadam. Rokas grāmata amata vīriem un privātpersonām. Sast. Ed. Skujenieks. Rīgā: Pūcišu Ģederta (Eulenbergā) apgādībā, 1893.

<sup>30</sup> *Ibid.*, nenumurēta lpp.

“Tiesu kalendāru” veido Vispārīgā nodaļa un Tiesu nodaļa, kuras saturu var grupēt šādi: raksti par tiesu sistēmu un tiesāšanos (“Tiesas un instances”, “Apelācija un kasācija”, “Prāvas kārtība Miera Tiesās”, “Blaku sūdzības par Miertiesnešu rīkojumiem”, “Prāvas kārtība Miertiesnešu Sapulcēs”, “Pagasta Tiesas un Zemnieku Virstiesas” – ar vairākām apakšnodaļām, “Daži sodi par amata pārkāpumiem”); dažādu dokumentu paraugi krievu un latviešu valodā (pilnvara, parādzīme, nomas kontrakts u. c.); dažādi raksti par atsevišķiem jautājumiem (vekseli, štempelnodokļi, amata atlīdzība pristaviem un notāriem, kancelejas nodevas u. c.), kā arī cita praktiskas ievirzes informācija (“Činu tabula Krievu valsti” utt.). Kalendāru noslēdz Rīgas advokātu saraksts, kurā atrodami arī vairāki latvieši.

### 2.3. Fricis Kārkluvāls un viņa “Baltijas Tiesu kalendārs” (1898–1903)

Advokāta Friča Kārkluvāla veidotais “Baltijas Tiesu kalendārs” (turpmāk – “BTK”) sāka iznākt 1898. gadā, un kalendāra izdošana turpinājās arī pēc tā idejas autora nāves.

F. Kārkluvāls (1876–1903) dzimis Dundagā mežsarga ģimenē, ar Vircavas barona Eduarda fon Hāna atbalstu mācījies Jurjevas (Tērbatas) Universitātē (1888–1898), bijis advokāts Rīgā, kā arī darbojies latviešu presē (“Dienas Lapa”, “Baltijas Vēstnesis”, “Austrumā”, “Latviešu Avīzēs”, “Vārdā”, “Zemkopī” u. c.) un rakstniecībā.<sup>31</sup> Kultūras vēsturē Kārkluvāls plašāk zināms sakarā ar konservatīvajiem uzskatiem, kas atklājās viņa kā “Baltijas Vēstneša” līdzstrādnieka polemikā ar kreisi noskaņotajiem “Dienas Lapas” līdzstrādniekiem, viņu vidū arī Aspaziju.<sup>32</sup>

Atšķirībā no Mātera un Skujenieka veikuma Kārkluvāla kalendārs ir pirmais mēģinājums latviešu valodā atspoguļot arī tiesību zinātnes, ne tikai prakses jautājumus (kaut gan kalendāra nosaukumā norādīts, ka tas ir “Vadonis amata vīriem un katram, kam ar tiesām darīšanas”). Jau kalendāra ievadvārdos Kārkluvāls runā par tiesību jēdzienu saturu un tiesību un tiesību zinātnes nozīmi: “[...] līdzīgi dzīvei, arī tiesību zinātne ir viena no vissarežģītākām, bagātākām un interesantākām zinātnēm. Bet tā arī ir nepieciešami vajadzīga zinātne, kura vismaz savā pamatā jāpiesavinās katram, kas grib dzīvēt uz priekšu tikt. Mēs visi taču cīnāmies pēc tiesībām. [...] mūsu tiesības, mūsu dārgākās mantas, kā: dzīvību, godu, brīvību un mūsu laicīgās mantas, apsargā valsts ar saviem likumiem. Bet viens no valsts pamata likumiem bez žēlastības nosaka, ka neviens nevar ar likumu nezināšanu aizbildināties. Kas tad nu aiz kūtrības negrib likumus mācīties, tam jābūt ar mieru, ka čaklākie tam viņa tiesības atņem.”<sup>33</sup> “Tā kā skolās likumus nemāca, tad nejuristam tie jāmacās no grāmatām un dzīves. [...] [tāpēc] ir taisns prasījums, ka katrai tautai iznāktu vismaz viens speciāls laikraksts, kas mūs iepazīstinātu ar visiem jaunievedumiem un likumu pārgrozījumiem. [...] jo attīstītāka tauta, jo kuplāka tai tiesību zinātnes literatūra.”<sup>34</sup>

<sup>31</sup> Par Kārkluvālu sk.: Fricis Kārkluvāls. Zemkopis, 15.01.1903., 36. lpp.; Gruzniņa I. Fricis Kārkluvāls un “Dienas Lapa” 1894. gadā. Grām.: Raiņa gadagrāmata 1989. Rīga: Liesma, 1989, 53.–58. lpp.

<sup>32</sup> Plašāk sk.: Gruzniņa I. 1989, 51.–84. lpp.

<sup>33</sup> Priekšvārds. Baltijas Tiesu kalendārs 1898. gadam. Vadonis amata vīriem un katram, kam ar tiesām darīšanas. Pirmais gadagrāmats. Sast. F. Kārkluvāls. Apgādājis Skujenieku Jēkabs. [B. v.: b. i.], 1. lpp.

<sup>34</sup> Ibid.

Viņš norāda, ka, sastādot kalendāru, ir centies “savienot teorētisko ar praktisko pusi, kurām kā vienlīdzīgām māsām jāiet roku rokā”, taču rezultātā tomēr lielāka vieta ir atvēlēta “pratiskai pusei, tādēļ, ka tai dzīvē lielāks svars”.<sup>35</sup>

Aplūkojot piecus “BTK” laidienus, kas iznāk Kārkluvalka vadībā,<sup>36</sup> redzam, ka centieni savienot praksi un teoriju ir bijuši veiksmīgi, turklāt kalendārs pakāpeniski ieguvis “juridiskas gada grāmatas nokrāsu”.<sup>37</sup>

Visos kalendāros sākumā ievietota tipiska “kalendāra” informācija, kam seko tiesību sadaļa “Juridisku rakstu krājums” (vēlākos gados – “Raksti iz tiesību zinātnes”), kas atkal iedalīta – zinātniskā, praktiskā un sīkumu nodaļa.

Kalendāra pirmajā gadā nozīmīgākais raksts ir publikācija “Īss pārskats par tiesību zinātņi”,<sup>38</sup> kurā, iespējams, pirmo reizi latviešu valodā skaidroti tiesību zinātnes un tiesību jēdzieni: “Tiesības zinātne (jurisprudencija) pieder pie visvarīgākām dzīvē nepieciešami vajadzīgām un visvairāk sarežģītām zinātnēm. [...] tiesības zinātne mums māca pazīt un sargāt savas tiesības, bez kurām cilvēks vairs nava cilvēks.” Kārkluvalks nošķir morāles normas (“Vispirmās tiesības un taisnības jūtas ierakstītas mūsu zināmā sirdī, kura dod mums tikumības likumus”) un tiesību normas (“valstij jeb nokārtotai cilvēku sabiedrībai vajadzēja stingrāku, ārīgi redzamu bausli, kuru izpildīt var piespiest”), uzskaita tiesību avotus (paradumu tiesības, kas “izceļas iz pašas tautas klēpja”, “dabas jeb prāta” tiesības un “pastāvošās (pozitīvās) tiesības”), skaidro privāto, publisko un starptautisko tiesību jēdzienus un apakšnozares, kā arī aplūko tiesību vēstures un tiesību filozofijas (“prātniecības”) lomu: “tikai no pagātnes varam pazīt tagadni un tādēļ kādas tiesības vai likuma mērķi un nozīmi varam tikai tad pilnīgi saprast, kad ejam atpakaļ uz viņu vēsturisko celšanos un attīstīšanos”. Pirmā kalendāra zinātniskajā sadaļā uzmanību piesaista arī latviski tulkoto likumu saraksts (“Tiesību rakstniecība (literatūra) latviešu valodā”), tiesību vēstures pārskats (“Svarīgi notikumi Baltijas guberņās sevišķi”<sup>39</sup>) un juridiska satura rakstu bibliogrāfija (“Juridiski raksti latv. laikrakstos 1896/7. g.”<sup>40</sup>) u. c. Praktiskā sadaļa veltīta prāvošanās kārtībai miertiesās un zemnieku tiesās, sniegts pārskats par citām tiesu instancēm u. c. “Sīkumu nodaļā” ievietoti apskati par interesantām tiesu prāvām, nolēmumiem, Senāta spriedumiem un izskaidrojumiem u. c.

Nākamajos “BTK” papildus atrodami arī juridisku terminu skaidrojumi (ar norādēm uz likumiem, kuros tie minēti, un terminu analogiem krievu valodā), dažādu tiesas rakstu paraugi (galvenokārt krievu valodā), pārskati par atlīdzību tiesu varas amatpersonām (pristaviem, notāriem, advokātiem, tulkiem), atbildes uz lasītāju iesūtītiem jautājumiem, juristu dzīves apraksti, nekrologi u. c. Vairākas “BTK” publikācijas iezīmē dažādu tiesību nozaru pirmo atspoguļojumu latviešu valodā: J. Kļaviņa raksti “Taisnība – vispārīgas labklājības pamats” (Nr. 3.), “Par privāt jeb civiltiesībām” (Nr. 4), “Likuma piemērošana attiecoties uz

<sup>35</sup> Priekšvārds. Baltijas Tiesu kalendārs 1898. gadam. Vadonis amata vīriem un katram, kam ar tiesām darīšanas. Pirmais gadagājums. Sast. F. Kārkluvalks. Apgādājis Skujenieku Jēkabs. [B. v.: b. i.], 1. lpp.

<sup>36</sup> Fricis Kārkluvalks sastāda “BTK” 1898., 1900., 1901., 1902. un 1903. gadam. 1899. gadā kalendārs neiznāca. “BTK” pēc F. Kārkluvalka nāves iznāk vēl arī 1907., 1908. un 1909. gadā.

<sup>37</sup> Kārkluvalks F. Ievadam. Baltijas Tiesu kalendārs 1901. Rīgā un Aizputē: V. Altenberga apgādībā, 1900, 1.–2. lpp.

<sup>38</sup> Īss pārskats par tiesības zinātņi. Baltijas Tiesu kalendārs 1898. gadam. Vadonis amata vīriem un katram, kam ar tiesām darīšanas. Pirmais gadagājums. Sast. F. Kārkluvalks. Apgādājis Skujenieku Jēkabs. [B. v.: b. i.], 3.–7. lpp.

<sup>39</sup> Ibid., 10.–15. lpp.

<sup>40</sup> Ibid., 36.–38. lpp.

laiku un vietu” (Nr. 4), “Likumu iztulkošana” (Nr. 4), advokāta V. Zāmuēla “Ūdeņi un krasts” (Nr. 4), apgabaltiesas ierēdņa A. Dāvida ”Kādi vārdi par dokumentiem un to viltošanu” (Nr. 4) u. c.

## Secinājumi

1. 19. gadsimta otrajā pusē latviešu tauta īstenoja kultūras un ekonomisku izrāvieni. Tas izpaudās arī kā juridiskās kultūras sasniegumi – gan iesaiste tiesību praksē (darījumu slēgšana, pagastu pārvalde, tiesas spriešana), gan latviešu valodā tulkoti likumi, juridiskās terminoloģijas izveide, publikācijas presē.
2. Juridisko kultūru šai laikā veicināja pirmie latvieši ar juridisko izglītību, taču viņu pulkam jāpievieno arī autodidakts Māteru Juris.
3. Pirmie latviešu juridiskās preses izdevumi ir daļa no juridiskās kultūras uzplaukuma 19. gadsimta nogalē.
4. Gan latviešu juridiskā prese, gan juridiski raksti citur latviešu presē sniedz praktiskus skaidrojumus un izglīto lasītāju, kas nav ieguvis juridisku izglītību. Akadēmiska līmeņa diskusija latviešu valodā šai laikā vēl nav iespējama, jo trūkst galvenā priekšnosacījuma – nacionālas tiesību zinātnes, kas savukārt var attīstīties tikai tad, kad rodas augstskola, kurā studijas notiek latviešu valodā.

# RIETUMEIROPAS VĒSTURISKĀS KRIMINĀLPROCESA DOKTRĪNAS EVOLŪCIJAS NEKONSEKVENCES UN PROBLĒMAS LATVIJĀ

## INCONSISTENCIES AND PROBLEMS IN THE EVOLUTION OF WESTERN EUROPE'S HISTORICAL DOCTRINE OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN LATVIA

**Egons Rusanovs, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras doktors

### Summary

The principles of judicial power of the interwar period Republic of Latvia (1918–1940) after restoration of independence (1990–1991) were taken over only in part. By reforming the order of criminal procedure, the legislator did not base it on the interwar tradition of Latvian law. However, the course of the reforms in the Republic of Latvia retained the comprehension of the “previous investigation” institute, which was implemented after the Soviet occupation (1940) and unfamiliar to Continental Europe’s tradition of criminal procedural rights. The classical value – “previous investigation as a part and function of the trial proceedings” – also existed in the Republic of Latvia during the interwar period. In author’s opinion, maintaining such foreign matter in the reformed criminal proceedings in Latvia cannot meet the contemporary requirements and create a number of systemic problems.

**Atslēgvārdi:** kriminālprocesa vēsture, kriminālprocesa reformas, kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tradīcija, padomju kriminālprocess, iepriekšējā izmeklēšana

**Keywords:** history of criminal proceedings, reform of criminal proceedings, tradition of criminal proceedings in Continental Europe, Soviet criminal proceedings, previous investigation

### Ievads

Jāpiekrīt profesoram Jānim Lazdiņam, ka Latvijas Republikā ir nodrošināta tiesu varas kontinuitāte.<sup>1</sup> Tomēr jāpievienojas arī citviet viņa starp rindām sacītajam viedoklim, ka tie tiesu varas principi, kādi pastāvēja starpkaru Latvijas Republikā (1918–1940), tikai daļēji tika pārņemti pēc neatkarības atjaunošanas (“pēc neatkarības atjaunošanas *de facto* Latvijas Republikā tiesu vara tika atjaunota

<sup>1</sup> Lazdiņš J. Tiesu varas nepārtrauktība Latvijas Republikā. Priekšnoteikumi un nepieciešamība. Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 359. lpp.

daudzējādā ziņā uz tiem pašiem principiem, kas pastāvēja pirms Latvijas Republikas okupācijas”).<sup>2</sup> “Vispilnīgāk Latvijas valsts gadsimtu gaitā līdz mūsdienām ir saglabājusi zvērināta advokāta tiesisko regulējumu.”<sup>3</sup> Atbilstoši profesora J. Lazdiņa ieskatam “Latvija varēja balstīties uz starpkaru Latvijas tiesību tradīciju. [Izrādījās], ka jaunlaiku prasībām atbilstoša tiesu vara daudzējādā ziņā bija savienojama ar starpkaru Latvijas tiesu iekārtas uzbūvi un darbības pamatprincipiem”.<sup>4</sup> Minētais apzīmējums – “daudzējādā”, bet ne “visā” – acīmredzot attiecas uz ļoti svarīgu tiesu varas komponentu – tiesvedību krimināllietās. Vai starpkaru perioda Latvijas Republikas kriminālprocess patiešām neatbilda “jaunlaiku prasībām”, nav šīs publikācijas priekšmets, un lai tas arī pagaidām paliek vienīgi retoriska jautājuma līmenī.

## 1. Kriminālprocesa modeļu konverģence kā nenovēršams vēsturisks process un eklektisma<sup>5</sup> problēma

Raksta autors ar Rietumeiropas vēsturisko kriminālprocesa doktrīnu šeit apzīmē kopš 18. gadsimta beigām līdz pat 20. gadsimta sākumam galvenokārt Francijā, Vācijā un Krievijā tādas realizēto kriminālprocesa reformu kopējās pamatidejas, kuras varētu tikt dēvētas par kopīgu kontinentālās Eiropas kriminālprocesa tradīciju. Tā fundamentālu aksiomu veidā aizvien ir saglabājusi savu būtību par spīti globālai tā dēvētā anglosakšu kriminālprocesuālā modeļa ietekmei.

Parasti gan literatūrā pieņemts runāt par trim, proti, tā dēvētajiem angļu, franču un vācu, kriminālprocesa morfoloģiskajiem arhetipiem vai modeļiem, uz kuru bāzes atsevišķās valstīs vai valstu grupās arī tika izveidotas attiecīgās leģislatīvās tiesvedības krimināllietās formas.<sup>6</sup> Šī raksta kontekstā autors uzskatīja par iespējamu vēl papildus izdalīt cariskās Krievijas kriminālprocesa modeli (1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikums (*Уставъ уголовного судопроизводства*)),<sup>7</sup> kas starpkaru perioda Latvijas Republikā bija spēkā kā Kriminālprocesa likumi<sup>8</sup> ar zināmiem grozījumiem. Savukārt cariskās Krievijas kriminālprocess kā atsevišķa vēsturiska leģislatīva tiesvedības forma veidojās gan

<sup>2</sup> Lazdiņš J. Tiesu varas pēctecība kā viens no valsts kontinuitātes pamatiem. Grām.: Juridiskā izglītība un kultūra: pagātnes mācības un izaicinājumi. Rīga, 2014. gada 10.–11. novembrī. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 649. lpp.

<sup>3</sup> Lazdiņš J. Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reforma un tās nozīme Baltijas guberņās un vēlāk Latvijā. Grām.: Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika. Latvijas Universitātes 72. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 68. lpp.

<sup>4</sup> Lazdiņš J. 2017, 359. lpp.

<sup>5</sup> Eklektika [*< gr. eklektikos – ‘tāds, kas izvēlas, atlasa’*] – neprincipiāla, mehāniska dažādu uzskatu, teoriju, idejisko virzienu savienošana; viengabalainības trūkums. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 186. lpp.

<sup>6</sup> Смирнов А. Модели уголовного процесса. Санкт-Петербург: Наука, 2000, с. 132.

<sup>7</sup> Устав Уголовного Судопроизводства: свод зак. т. 16, ч. 1, изд. 1914 года: с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Правительствующего Сената и циркулярами Министерства Юстиции. Составлен М. П. Шрамченко и В. П. Ширковым. Изд. 8-е, исправленное и дополненное. Издание неофициальное. Рига: Давид Гликсман, 1923, хсві, с. 1412.

<sup>8</sup> Kriminālprocesa likumi: Saeimas kodifikācijas nodaļa 1926. gada izdevums. Rīga: Saeimas kodifikācijas nodaļa, 1926, 171. lpp.; Kriminālprocesa likums. Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departamenta 1939. gada izdevums. Rīga: Tieslietu ministrijas Kodifikācijas departaments, 1942, 208. lpp.

tā dēvētā franču, gan vācu modeļa ietekmē (“franču modelis ar vācu iezīmēm”<sup>9</sup>). Tādēļ ir pamats uzskatīt, ka arī Latvijas Republikas starpkaru perioda kriminālprocess, lai gan nebija oriģināls un patstāvīgs veidojums, tomēr bija klasisks kontinentālās Eiropas kriminālprocesa modelis.

Tomēr 1917. gada boļševiku apvērsums Krievijā (Oktobra revolūcija) un tam sekojošās reformas iepriekš vienoto klasisko kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnu sašķēla ne tikai ideoloģiski, bet arī principiālos tradīcijas jautājumos. Līdzīgi kā Latvijā, arī boļševiku pārvaldītajā Krievijā zināmu laiku tika izmantots 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikums (*Уставъ уголовного судопроизводства*) ar attiecīgām atrunām.<sup>10</sup>

Vienlaikus nepamatoti būtu apgalvot, ka turpmāk tā dēvētais padomju (sociālistiskais) kriminālprocess vairs vispār nebūtu piederīgs kontinentālās Eiropas tiesību lokam. Turklāt padomju kriminālprocesā tika saglabāts vairums tā dēvētā vācu un franču “jauktā procesa” elementu dažādās proporcijās.<sup>11</sup> Taču padomju kriminālprocesa ārējās pazīmes bija deklaratīvs un demagoģiskums, valsts orgānu pārspīlētā loma, procesuālo funkciju nobīde, acīmredzams kriminālvajāšanas pārsvars pār aizstāvību, procesuālo formu neelastīgums.<sup>12</sup> Tas viss ideoloģiski pakāpeniski izveidojās no sākotnējām “sociālistiskās” krimināltiesvedības formām, kuras apkalpoja “proletariāta diktatūru” cīņā ar “šķiras ienaidniekiem”, ar tai gluži vai dabiski piemītošo pirmstiesas izmeklēšanas orgānu visvarenumu, prokurora lomas hipertrofiju, tiesas pilnvarām uzņemties apsūdzības funkciju, iespējamību pārskatīt likumīgā spēkā stājušos tiesas nolēmumus u. c. pazīmēm,<sup>13</sup> turklāt jūtīgi reaģējot uz jebkurām aktuālākajām kriminālpolitikas prasībām.<sup>14</sup> Līdz ar to aukstā kara gados (1945–1991) padomju ideologu proponētajam Eiropas iedalījumam “Rietumu kapitālistiskajās valstīs” (*страны запада, западные капиталистические страны* u. tml.) un “sociālistisko zemju noietnē” (*лагерь социалистических стран восточной Европы* u. tml.) bija ne tikai ģeogrāfisks pamatojums, bet arī politiski praktiska jēga. Tādējādi padomju kriminālprocesa doktrīnu būtu nepamatoti identificēt ar Rietumeiropas valstu kriminālpro세스у doktrīnu, kura pēc Otrā pasaules kara pakāpeniski evolucionēja cilvēktiesību paradigmas nozīmīguma virzienā. Līdz ar to autora ieskatā ir pamats lietot apzīmējumu – Rietumeiropas vēsturiskā kriminālprocesa doktrīna.

Tomēr pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā Latvija atgriezās pilnīgi citā Eiropā. Tās valstu kriminālpro세스уālā kārtība vēsturiski vienmēr bija vairāk vai mazāk ideoloģiski monolīta, taču tobrīd tās pamatā fundamentālie principi – nevainīguma prezumpcija, tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības uz aizstāvību u. c. – bija ievērojami evolucionējušies. Šīs vērtības bija kļuvušas universālas un nevarēja tikt apšaubītas nacionālo likumu līmenī. Proti, tagad jebkurai kriminālpro세스уālai sistēmai pat ir pienākums nodrošināt mūsdienīgas sabiedrības ideoloģiskās

<sup>9</sup> Sal.: Смирнов А. 2000, с. 192–193.

<sup>10</sup> Sk., piemēram, 1917. gada 24. novembra Tautas komisāru padomes dekrētu “Par tiesu” [Nr. 1]: О Суде. Декрет [Nr. 1] СНК РСФСР, опубликованный в «Газете Временного Рабочего и Крестьянского Правительства» 24 ноября 1917 г. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917–1954 гг. Сборник документов. Под ред. С. А. Голунского. Сост. Л. Н. Гусев. Москва: Госюриздат, 1955, с. 31.

<sup>11</sup> Смирнов А. 2000, с. 193.

<sup>12</sup> Ibid., с. 201–202.

<sup>13</sup> Sk. arī: Rusanovs E. Latvijas kriminālpro세스у doktrīnas avotu meklējumus. Jurista Vārds, 2015, Nr. 1, 29.–30., 33. lpp.

<sup>14</sup> Смирнов А. 2000, с. 134–135.



vērtības neatkarīgi no vēsturiskām tradīcijām vai dažādu kriminālprocesuālās kultūras nesēju (angļu, amerikāņu, franču, vācu, krievu utt.) tehniskajiem ierādumiem. Tādā veidā viena no patstāvīgajām Rietumu kriminālprocesa modeļu attīstības tendencēm ir to konverģence kriminālprocesuālās ideoloģijas līmenī,<sup>15</sup> vienlaikus joprojām pastāvot “Eiropas tieslietu sistēmas [sadalījumam] starp divām kultūrām<sup>16</sup> – šī atšķirība redzama gan kriminālprocesā (apsūdzošs vai meklēšanas process<sup>17</sup>), gan arī kriminālvajāšanas ierosināšanā (obligātuma vai diskrecionārā principa sistēma). Tomēr vēsturiskās atšķirības sāk izzust, jo dažādas [Eiropas Padomes] dalībvalstis aizvien vairāk tuvina savu likumdošanu un noteikumus [šiem] kopīgajiem principiem”.<sup>18</sup> Tādējādi likumdevējs pat objektīvi nemaz nevar izvairīties no zināmas kriminālprocesa modeļu eklektikas.

Arī vēsturiski raugoties, eklektikas problēma, konstrūējot attiecīgos kriminālprocesa modeļus, pastāvējusi vienmēr. Ievērojamais franču kriminālists, krimināltiesībnieks un kriminālprocesuālists Renē Garo (*René Garraud*, 1849–1930), raksturojot pat par 19. gadsimta Eiropas valstu kriminālprocesa bāzes modeli kļuvušo tā dēvēto 1808. gada Napoleona<sup>19</sup> Kriminālprocesa kodeksu,<sup>20</sup> nemaz nekautrējās no apzīmējuma “eklektisks”<sup>21</sup> (konkretizēt visus tā iemeslus un būtību šajā rakstā nav iespējams<sup>22</sup>). Literatūrā (it īpaši klasiskajos krievu autoru darbos kriminālprocesā<sup>23</sup>) kontinentālās Eiropas kriminālprocesi tādēļ dēvē par *jaukto* kriminālprocesi (franču val. – *système mixte*; krievu val. – *смешанный процесс*).

<sup>15</sup> Курс уголовного процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. 2-е изд., испр. Под ред. докт. юрид. наук., проф. Л. В. Головки. Москва: Статут, 2017, с. 125–126.

<sup>16</sup> Anglosakšu un kontinentālās Eiropas tiesību loku tiesību sistēmas.

<sup>17</sup> Akuzatoriālā (apsūdzības/sacikstes) procesa forma un inkvizitoriālā (inkvizīcijas/izmeklēšanas) procesa forma. Turpmāk tekstā lietoti jēdzieni – akuzatoriāls un inkvizitoriāls. Šāda lietojuma pamatojumu šajā publikācijā nav iespējams iztirzāt.

<sup>18</sup> Eiropas Padomes Rekomendācija Rec(2000)19 “Valsts prokuratūras loma krimināltiesiskajā sistēmā” ar skaidrojumu memorandu. (Pieņēmusi Ministru komiteja 06.10.2000. ministru vietnieku 724. sanāksmē), 11.–12. lpp. Pieejams: <https://rm.coe.int/16804aab17> [aplūkots 19.03.2019.].

<sup>19</sup> Napoleons Bonaparts, franču imperators Napoleons I (*Napoléon Bonaparte/Napoléon I er*, 1769–1821).

<sup>20</sup> Precīzāks tulkojums no fr. *Code d'instruction criminelle* gan būtu – Kriminālizmeklēšanas kodekss.

<sup>21</sup> Sk.: Garraud R. Précis de droit criminal. L'explication élémentaire de la partie Générale du code penal du code d'instruction criminelle et des lois qui ont modifié ces deux codes. Onzième édition revue et corrigée. Paris: Librairie de la société du Recueil Sirey, 1912, 50 p.

<sup>22</sup> Francijā pazīstamās Napoleona kodifikācijas sagatavošanas laikā 19. gadsimta sākumā vēsturē pirmā kriminālprocesa kodeksa mūsdienu izpratnē sastādītāji risināja sarežģītu dilemmu: kā savienot Lielās Franču revolūcijas rezultātu ar Francijas inkvizīcijas procesa daudzu gadsimtu tradīcijām, kuras bija iemiesotas 1670. gada Luija XIV (*Louis XIV*, 1638–1715) Lielā Kriminālā ordonansē (*Ordonnance criminelle de 1670*). Rezultātā tika pieņemts lēmums, kas ietekmēja visu turpmāko kriminālprocesa attīstību Eiropā. Kodeksa sastādītāji novilkā striktu institucionālu robežu starp iepriekšējo izmeklēšanu un lietas iztiesāšanu, kura tagad ir acīmredzama, taču toreiz tā nevienam nebija pazīstama. Tā radās slavenā jauktā sistēma (*système mixte*), kuras pamatideja bija – **kopējā tiesas procesa ietvaros** tā dēvēto tiesas *iepriekšējo izmeklēšanu* pakļaut inkvizīcijas elementiem, bet pamatiztiesāšanu – apsūdzības-sacikstes elementiem, atrodot saprātīgu kompromisu starp abiem modeļiem. (Курс уголовного процесса. МГУ им. М. В. Ломоносова, Юридический факультет. 2-е изд., испр. Под ред. докт. юрид. наук., проф. Л. В. Головки. Москва: Статут, 2017, с. 137–138.)

<sup>23</sup> Розинь Н. Н. Уголовное судопроизводство: пособие къ лекціямъ Н. Н. Розина. 4-е изд., пересмотр. Рига: Давид Гликсман, 1924, 597 с. (Розинь Н. Н. Уголовное судопроизводство: пособие къ лекціямъ Н. Н. Розина. С.-Петербург, 1914, 546 с.); Случевский В. Учебникъ русскаго уголовного процесса: Судоустройство – судопроизводство. Изд. четвертое, дополн. и исправл. С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1913, XIII, 670 с.; Фойницкій И. Я. Курсъ Уголовнаго Судопроизводства. Изд. Четвертое. Томъ I. С.-Петербургъ: Типографія т-ва “Общественная Польза”, 1912, с. 566 u. c.

Līdzīgi, raksturojot būtiskāko faktoru, kas ietekmēja vācu tautas vēsturi, dzīvi un pieredzi 19. gadsimta pirmajos piecpadsmit gados un kas vienlaicīgi ielika pamatu modernajai Vācijai, tajā skaitā reformētajam kriminālprocesam, viens no ievērojamākajiem vācu vēsturniekiem, Tomass Nipperdejs (*Thomas Nipperdey*, 1927–1992), savas grāmatas “Vācu vēsture. 1860–1866”<sup>24</sup> pašā pirmajā teikumā patētiski rakstīja: “Iesākumā bija Napoleons”,<sup>25</sup> bet fonā tam visam bija “karš un iekarošana, izlaušanās un apspiešana, impērija un jauna kārtība”.<sup>26</sup> Arī profesors J. Lazdiņš pamatoti atzīst, ka tiesu reformai Krievijas impērijā 19. gadsimta 60. gados par paraugu nodēvēja Eiropas valsti un pašas Krievijas impērijas pieredze, turklāt sliecoties uzskatīt, ka starp Eiropas valstīm dominējošā nozīme tiesu reformas kontekstā bija Francijas pieredzei ar tiesu varu saistītos aspektos.<sup>27</sup>

## 2. Kriminālprocesa vēsture kā reformu paliginstruments

Tādējādi jāsecina, ka zināma eklektika pati par sevi nevarētu būt problēma, veidojot procesuālo formu konstrukcijas uz ideoloģiski monolīta pamata.

Taču Latvijai pēc neatkarības atjaunošanas bija papildu grūtības, proti, jāpārvar teorijā un praksē iesakņojušies padomju okupācijas perioda (1940–1941; 1944–1991) kriminālprocesa arhetipi<sup>28</sup> kā svešas kriminālprocesuālās ideoloģijas elementi.

Atsakoties no Latvijas Republikas starpkaru perioda Kriminālprocesa likumu reanimēšanas, jaunā kriminālprocesuālā kārtība līdz to bija jāveido saskaņā ar kādu no Rietumu tiesību loka kultūras tradīcijām, jo bija jāreformē kriminālprocesa likumi, kas bija autoritāra politiskā režīma perioda normatīvie akti un kas realizēja inkvizitoriāla tipa tiesvedību, kura vienīgi ārēji tika ietērpta dažās sacīkstes formās.

Entuziasms un patiesas cerības uz pārmaiņām arī motivēja Latvijas juristus lūkoties anglosakšu kriminālprocesa modeļa virzienā, cenšoties labāko no tā implementēt nacionālajos likumos. Acīmredzot, intuitīvi cenšoties padomju kriminālprocesa trūkumus kompensēt ar aizgūtiem un līdz tam neaprobētiem kriminālprocesuāliem mehānismiem, likuma “Par tiesu varu”<sup>29</sup> tēvi atjaunotās Latvijas kriminālprocesā sākotnēji iedibināja sacīkstes tiesvedības principu.<sup>30</sup> Pēc tam pilnīgi loģiski un secīgi jaunā kriminālprocesa likuma koncepcijas autors nepārprotami piedāvāja atteikties no kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas “svētās gov” – materiālās patiesības noskaidrošanas principa.<sup>31</sup> Loģiski un secīgi

<sup>24</sup> Nipperdey T. *Deutsche Geschichte. 1800–1866. Bürgerwelt und starker Staat.* 5., durchges. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 1991, S. 826.

<sup>25</sup> “Am Anfang war Napoleon.” *Ibid.*, S. 11.

<sup>26</sup> “Krieg und Eroberung, Ausbeutung und Unterdrückung, Imperium und Neuordnung” (Nipperdey T. 1991, S. 11).

<sup>27</sup> Lazdiņš J. 2014, 62. lpp.

<sup>28</sup> Arhetips [gr. *archetypon* < *archē* ‘sākums’ + *typos* ‘forma, pirmveids, paraugs’]. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 68. lpp. Šeit domāti kā slēpti un stabili mehānismi jeb faktori, kas ne tikai ietverti pozitīvizētajos normatīvajos aktos, bet arī būtiski ietekmē šo normu piemērotāju psiholoģiju.

<sup>29</sup> Likums “Par tiesu varu”: LV likums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2.

<sup>30</sup> Zemribo G. Likums “Par tiesu varu” un civilprocesuālā likumdošana. *Jurista Vārds*, 2018, Nr. 4, 9.–14. lpp.

<sup>31</sup> Skrastiņš J. Par mūsdienu kriminālprocesu Latvijā. *Jurista Vārds*, 2001, Nr. 7–9.

tādēļ, ka saskaņā ar minēto doktrīnu pēdējā ir noskaidrojama vienīgi objektīvās izmeklēšanas ceļā tiesvedības gaitā, taču no tās vismaz formāli Latvija jau bija atteikusies. Taču konsekventi šī ideja diemžēl netika realizēta. Iemesls tam acīmredzot ir ne tikai birokrātiskās infrastruktūras pretestība, bet arī objektīva neiespējamība padomju kriminālprocesā, kuru būtiskā daļā Latvija turpināja ekspluatēt (un arī joprojām to dara), saskatīt tādu vēl 20. gadsimta 20. gados notikušu transformāciju, kas principiāli padarīja par neiespējamu Latvijas Republikā nedz atjaunot starpkaru perioda Kriminālprocesa likumus, nedz implementēt kādu no klasiskajiem kontinentālās Eiropas kriminālprocesiem (piemēram, 1974. gadā reformēto Vācijas kriminālprocesa modeli), nedz arī, protams, ieviest sacīkstes (šī vārda istajā nozīmē) modeli.

Rezultātā pēc svārsta principa no patiesa sacīkstes procesa iedīgliem Latvijas kriminālprocess nonāca punktā, ko varētu apzīmēt par “padomju kriminālprocesu ar cilvēcisku seju”, jo ignorēta tika cita kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas aksioma – ja arī notiek iepriekšējā izmeklēšana (kā, piemēram, joprojām Francijā), tā ir tiesas funkcija. Ja tā nenotiek (kā, piemēram, Vācijā kopš 1974. gada), tad pirmstiesas process ir vienīgi “prokurora izziņa”. Taču atšķirība starp izziņas un iepriekšējās izmeklēšanas institūtiem Rietumeiropas tradīcijā ir fundamentāla.

Reformētais Latvijas “pirmstiesas kriminālprocess” teorētiski pēc būtības arī ir vienīgi “prokurora izziņa” ar visām no tā tālāk izrietošajām doktrinārajām konsekvencēm, piemēram, kas nepieļauj būtībā šādas izteiktas “netiesas stadijā” iegūto pierādījumu fetišismu,<sup>32</sup> izskatot lietu tiesā, kā tas notika padomju kriminālprocesā un kā joprojām notiek Latvijā. Šāda aplama izpratne ļauj apšaubīt arī dažu citu Kriminālprocesa likumā<sup>33</sup> ietvertu noregulējumu atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, piemēram, kas attiecas uz faktiski “prokurora izziņas” (pirmstiesas procesa) stadijā notiekošo procesu par noziedzīgi iegūto mantu,<sup>34</sup> kad šajā “netiesas stadijā” būtiskā daļā tiek uzurpētas tiesas funkcijas. Kaut kas tamlīdzīgs nav iedomājams Vācijas kriminālprocesā.

Līdz ar to Latvijas kriminālprocesa reformu gaita pati par sevi izvērtās visnotaļ pretrunīga, uz to raksta autors jau iepriekš ir vairākkārt norādījis,<sup>35</sup> proti, likumdevējs, nekonekventi reformējot okupācijas perioda kriminālprocesuālo kārtību, nepieļaujami izšķīrās par kriminālprocesa modeli uz padomju kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratnes bāzes.

Lai arī iztiesāšanas tiesā stadiju likumdevējs izveidoja ar vairākām pietiekami nepārprotami izteiktām anglosakšu kriminālprocesa pazīmēm, tomēr pamatā tika saglabāta pilnīgi izkropļota kontinentālās Eiropas kriminālprocesa versija

<sup>32</sup> Fetišisms [fr. *fétichisme*] – priekšmeta, kam piedēvē maģiskas, pārdabiskas īpašības, nekritisks cieņa un dievināšana. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. I. Andersone, I. Čerņevska, I. Kalniņa u. c. Rīga: Avots, 2005, 224. lpp.

<sup>33</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 74. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/107820>.

<sup>34</sup> Sk. un sal.: Kriminālprocesa likuma 59. nodaļa.

<sup>35</sup> Sikāk sk.: Rusanovs E. Latvijas kriminālprocesa doktrīnas avotu meklējumos. Jurista Vārds, 2015, Nr. 1, 28.–35. lpp.; Rusanovs E. Daži iebildumi par jautājumiem, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 2015, Nr. 21, 20.–22. lpp.; Rusanovs E. Turpinot par iebildumiem jautājumos, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Jurista Vārds, 2015, Nr. 27, 22.–31. lpp.; Rusanovs E. Procesā par noziedzīgi iegūto mantu regulējums Kriminālprocesa likumā. Jurista Vārds, 2016, Nr. 1, 24.–31. lpp.; Rusanovs E. Patvaļas aizliegums kriminālprocesā. Grām.: Kriminālprocesa likumam – 10. Pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Prof. Dr. iur. Ā. Meikališas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 170.–187. lpp.

(ar to galvenokārt domājot objektīvās izmeklēšanas principa neesamību un tiesneša salīdzinošo pasivitāti). Tādēļ Latvijas kriminālprocesa norisē ik uz soļa var nonākt gluži neatrisināmās doktrināri teorētiskās pretrunās. Iespējams, tieši tādēļ savlaicīgs ekskurss kriminālprocesa vēsturē būtu bijis visnotaļ noderīgs instruments brīžiem nesavietojamas eklektikas<sup>36</sup> novēršanai pašreizējā Kriminālprocesa likumā.

Tādējādi reformu gaitā netika ņemts vērā, ka, neraugoties uz nemitīgu un ar vispārzināmo inkvizitoriālās un akuzatoriālās procesuālo formu iedabu savstarpējo pretestību iezīmētu likumdošanas procesu ilgstošā vēstures periodā,<sup>37</sup> “klasiskajās” kontinentālās Eiropas valstīs tik un tā joprojām pastāv tādas objektīvas kriminālprocesuālo tiesību tradīcijas īpatnības, kas izpaužas tieši teorētiskajā plāknē. Šo formu atšķirīgo pazīmju noteikšana pašsaprotami nav atvasināma vienīgi no intelektuālām konstrukcijām. Šo rezultātu drīzāk var sasniegt ar šīs tradīcijas vēsturiskās būtības izpratni un uztveres gatavību.<sup>38</sup>

Turpinājumā tikai viens piemērs, kas norāda uz sistēmisku kļūdu, Latvijas kriminālprocesā saglabājot padomju kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratni.

### **3. Iepriekšējās izmeklēšanas institūta izpratne padomju kriminālprocesā: implementācijas vēsturiskā secība Latvijas kriminālprocesā**

Kā jau tika minēts, pieļaujot atkāpi no “iepriekšējā izmeklēšana kā tiesas funkcija” institūta, kas ir viena no fundamentālākajām kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas vērtībām un kas pastāvēja Latvijas Republikā arī starpkaru periodā, tika izdarīta ne tikai milzīga teorētiska un sistēmiska kļūda. Pēc būtības tika saglabāta kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālo tiesību tradīcijai pilnīgi sveša izpratne par “iepriekšējās izmeklēšanas” institūtu, kas 20. gadsimta 20. gados tieši ideoloģisku apsvērumu dēļ padomju kriminālprocesā tika likvidēts.

Kā trāpīgi izteicās profesors Aleksandrs Smirnovs (*Александр Смирнов*), pat Napoleons neatļāvās šādu ekstravaganci – no sākuma tieši pakļaut tiesas institūciju (izmeklēšanas tiesnesi) prokuratūrai, bet pēc tam atteikties no iepriekšējās izmeklēšanas tradicionālajā izpratnē, proti, no iepriekšējās izmeklēšanas kā tiesas darbības. Šis process iesākās vēl 1922. gada 25. maija pirmajā padomju Kriminālprocesa kodeksā un tika pabeigts ar KPFSR Viskrievijas Centrālās izpildkomitejas un Tautas komisāru padomes 1928. gada 3. septembra lēmumu un PSRS Centrālās izpildkomitejas 1929. gada 30. janvāra lēmumu.<sup>39</sup> Šo “traģisko notikumu” rezultātā padomju kriminālprocesā notika klasiskās iepriekšējās izmeklēšanas bojāeja,

<sup>36</sup> Eklektiku izraisīja Kriminālprocesa likuma nepieļaujama salīpināšana pēc Vikipēdijas (*Wikipedia*) principa (minētā projekta dalībnieku brīvprātīgi veidoti raksti, kurus ikviens, kam ir nodrošināta pieeja, var labot).

<sup>37</sup> Dezza E. *Geschichte des Strafprozessrechts in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung*. eBook. Berlin: Springer, 2017, S. 1. Tulkojumā no itāliešu valodas vācu valodā tiek lietoti jēdzieni “inquisitorisch” un “akkusatorisch”. Arī citviet literatūrā vācu valodā ir sastopams lietojums: “inquisitorisch” – “akkusatorisch”.

<sup>38</sup> *Ibid.*, S. 1.

<sup>39</sup> *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства РСФСР. РСФСР, 1928, 117, с. 733; Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Союза Советских Социалистических Республик, 1929, 3, с. 106.*

un tā pārvērtās par “prokurora izziņu”, kura bija apveltīta ar uzurpētām tiesas funkcijām.<sup>40</sup>

Tad secīgi šī izpratne varmācīgi tika implementēta Latvijas kriminālprocesā pēc tās okupācijas (1940),<sup>41</sup> un tāda ir saglabājusies vēl aizvien.

Līdz ar to okupētajā un anektētajā Latvijā kā toreizējās Padomju Savienības sastāvdaļā pilnībā sāka darboties padomju kriminālprocesa doktrīna ar visiem klasiskās jeb vēsturiskās kontinentālās Eiropas kriminālprocesa doktrīnas izkropļojumiem.

Autora ieskatā, saglabājot reformētajā Latvijas kriminālprocesā šādu svešķermeni, tas nevar atbilst jaunlaiku prasībām.

## Kopsavilkums

1. Tiesu varas principi, kādi pastāvēja starpkaru Latvijas Republikā (1918–1940), pēc neatkarības atjaunošanas (1990–1991) tika pārņemti tikai daļēji. Reformējot kriminālprocesuālo kārtību, likumdevējs nebalstījās uz starpkaru Latvijas tiesību tradīciju, uzskatot, ka tā neatbilst jaunlaiku prasībām.
2. Pateicoties monolītai kriminālprocesuālajai ideoloģijai, kuras pamatā ir fundamentāli cilvēktiesību principi – nevainīguma prezumpcija, tiesības uz taisnīgu tiesu, tiesības uz aizstāvību u. c. –, anglosakšu un kontinentālās Eiropas kriminālprocesu modeļiem piemīt konverģences tendences. Līdz ar to arī reformētā kriminālprocesuālā kārtība Latvijas Republikā ir izteikti eklektiska ar tendenci tomēr saglabāt kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālo tiesību tradīciju. Cits citu izslēdzošu principu mijiedarbība var izraisīt tiesu sistēmas efektivitātes trūkumus.
3. Kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālo tiesību doktrīnai jeb tradīcijai joprojām saglabājas zināmas aksiomātiskas vērtības, kurām ir arī vēsturisks un teorētisks pamatojums. Latvijā tam netika pievērsta vajadzīgā uzmanība.
4. Līdz ar to reformu gaitā Latvijas Republikā tika saglabāta pēc padomju okupācijas (1940) implementētā klasiskās kontinentālās Eiropas kriminālprocesuālo tiesību tradīcijai pilnīgi sveša izpratne par “iepriekšējās izmeklēšanas” institūtu. Šāda tiesību tradīcijas vērtība – “iepriekšējā izmeklēšana kā tiesas procesa sastāvdaļa un funkcija” – pastāvēja arī Latvijas Republikā starpkaru periodā. Saglabājot reformētajā Latvijas kriminālprocesā šādu svešķermeni, tas nevar atbilst jaunlaiku prasībām.

<sup>40</sup> Смирнов А. 2000, с. 193–194.

<sup>41</sup> PSR Savienības Augstākās Padomes Prezidija 1940. gada 6. novembra dekrēts par KPFSR kriminālās, civilās un darba likumdošanas pagaidu piemērošanu Lietuvas, Latvijas un Igaunijas Padomju Sociālistisko Republiku teritorijās. Padomju Augstākās Padomes Ziņotājs, 18.11.1940., Nr. 46; Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes 1940. gada 25. novembra paziņojums par KPFSR likumu (kodeksu) piemērošanu Latvijas PSR teritorijā. Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs, 26.11.1940., Nr. 74; [1922. gada 25. maija] KPFSR Kriminālprocesa kodekss. Ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiāls teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisāriāta Kodifikācijas daļas tulkojums. Latvijas PST Tieslietu Tautas Komisāriāta izdevums. Rīga, 1940, 202. lpp.; 1961. gada 6. janvāra likums Par Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksa apstiprināšanu. Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1961, Nr. 3 [spēkā no 01.04.1961.]; Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālprocesa kodekss. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1961, 132. lpp.

# TIESISKUMA APDRAUDĒJUMS. POLIJAS PIEMĒRS

## RULE OF LAW CRISIS. POLAND

Viktorija Soņeca,<sup>1</sup> LL.M

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

In this paper, the author provides an analysis of the Article 7 of TEU in context of infringement procedures and the CJEU's case No. C-619/18 *Commission v. Poland*. Article 7 of TEU is a mechanism that ensures that all member states respect the common values of the EU. Such mechanism for the first time has been triggered in case of Poland on the basis of its judicial reforms, as there is a clear risk that this member state is breaching the fundamental values of EU – rule of law (Article 2 of TEU).

**Atslēgvārdi:** LES 7. pants, pamatvērtības, tiesiskums

**Keywords:** Article 7 of the Treaty on European Union, rule of law, values of EU

### Ievads

Ņemot vērā notikumus<sup>2</sup> Polijas Republikā (turpmāk – Polija), kas cita starpā ietver Eiropas Komisijas (turpmāk – Komisija) celto prasību pret Poliju (C-619/18 *Komisija/Polija*), kā arī Eiropas Padomes (turpmāk – Padome) uzsākto Līguma par Eiropas Savienību (turpmāk – LES) 7. panta procedūru pret minēto dalībvalsti, šajā rakstā apskatīts Eiropas Savienības (turpmāk – ES) likumdevēja izstrādātais LES 7. panta mehānisms, kura mērķis ir aizsargāt vērtības (LES 2. panta pirmais teikums),<sup>3</sup> kontekstā ar tiesiskuma vērtību un šīs vērtības apdraudējumu Polijā, kā arī notikumu attīstību Eiropas Savienības Tiesā (turpmāk – Tiesa). Turklāt, ievērojot to, ka raksta tapšanas laikā LES 7. panta mehānisms “iedarbināts” pret divām

<sup>1</sup> Visas šajā rakstā ietvertās atziņas ir balstītas uz autores personiskajiem uzskatiem un pārlicību un nav saistošas nevienai iestādei, kurā viņa darbojas.

<sup>2</sup> Vispārēja piezīme par notikumiem Polijā: Tiesu reformas ietvaros ar Likumu par Augstāko tiesu, kas stājās spēkā 2018. gada 3. aprīlī, Augstākās tiesas tiesnešiem pensionēšanās vecums tika samazināts no 70 uz 65 gadiem, kā arī noteikts, ka šāds ierobežojums piemērojams ar minētā likuma spēkā stāšanās. Vienlaikus izšķirošu ietekmi uz tiesnešu disciplinārlietu ierosināšanu un norisi ieguva Polijas tieslietu ministrs. Papildu informāciju skatīt, piemēram: Soņeca V. Polija un tiesiskums. Jurista Vārds, 30.10.2018., Nr. 44 (1050), 10.–11. lpp.; Poland – Opinion on the Act on the Public Prosecutor's office, as amended, adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session (Venice, 8–9 December 2017). CDL-AD(2017)028-e. Pieejams: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)028-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)028-e) [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>3</sup> Levits E. Eiropas Savienība kā vērtību savienība. Jurista Vārds, 08.05.2018., Nr. 19 (1025), 39.–49. lpp.

dalībvalstīm, tas ir, Poliju<sup>4</sup> un Ungāriju,<sup>5</sup> bet raksta centrālais jautājums saistīts ar Poliju, Ungārijas situācija netiks detalizēti aplūkota. Tāpat rakstā nav apskatīta minētās dalībvalsts politiskā situācija un tās attīstība.

Vispārīgi attiecībā uz LES 7. pantu norādāms, ka tā piemērošanas pamatā jābūt dalībvalsts rīcībai, kas pārkāpj LES 2. panta pirmajā teikumā nostiprinātās vērtības un tādējādi apdraud ne tikai dalībvalstu savstarpējo uzticēšanos, bet arī no LES 4. panta 3. punkta izrietošo lojālas sadarbības principu neatkarīgi no jomas, kurā pārkāpums veikts.<sup>6</sup> Turklāt LES 7. panta mehānisms paredz ES pilnvaras iejaukties visās jomās, ieskaitot arī tās, kuras atrodas dalībvalstu ekskluzīvā kompetencē, aizsargājot LES 2. panta pirmajā teikumā noteiktās vērtības.<sup>7</sup>

Vienlaikus LES 2. un 7. panta kontekstā jānorāda uz LES 49. pantu, kurā noteikts, ka valstij, lai tā kļūtu par dalībvalsti, jāievēro LES 2. panta pirmajā teikumā minētās vērtības, kā arī jāaņemtas tās sekmēt. Tādējādi LES 49. pants kopšakarā ar LES 7. pantu apstiprina LES 2. panta pirmajā teikumā ietverto vērtību būtiskumu. Turklāt valstīm, iestājoties ES, jābūt ar *bona fide* demokrātijām, ņemot vērā, ka ES pamatlīgumi neparedz procedūru, ar kuru dalībvalsts var tikt izslēgta no ES, pamatojoties uz vērtību pārkāpumu.<sup>8</sup> No pamatlīgumiem izriet tikai LES 7. panta mehānisms, kā arī LESD 258. pantā paredzētā iespēja Komisijai ierosināt pārkāpuma procedūru, kas arī turpmākajās nodaļās tiks apskatīts.

## 1. Tiesiskums

Tiesiskums kā vērtība nostiprināta ne tikai LES 2. panta pirmajā teikumā, bet izriet arī no Savienības Pamattiesību hartas (turpmāk – Harta), kurai saskaņā ar LES 6. panta 1. punktu ir tāds pats juridiskais spēks kā ES pamatlīgumiem. Hartā uzsvērts, ka ES pamatā ir demokrātija un tiesiskums, līdz ar to tiesiskuma ievērošana ir cieši saistīta ar demokrātijas un pamattiesību nodrošināšanu. Turklāt tiesiskums ir priekšnosacījums visu to tiesību un pienākumu īstenošanai, kā arī izpildei, kas izriet no ES pamatlīgumiem.<sup>9</sup> Uz minēto norādījis arī profesors Džozefs Veilers (*Joseph Weiler*), nosaucot Eiropas trīs kopīgās vērtības.<sup>10</sup>

<sup>4</sup> Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland. Pieejams: [http://europa.eu/rapid/press-release\\_IP-17-5367\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-5367_en.htm) [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>5</sup> Tiesiskums Ungārijā: Parlaments aicina ES rīkoties. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/news/lv/press-room/20180906IPR12104/tiesiskums-ungarija-parlaments-aicina-es-rikoties> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>6</sup> Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Article 7 of the Treaty on European Union – Respect for and promotion of the values on which the Union is based. COM(2003)0606 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex:52003DC0606> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>7</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei “Jauns ES mehānisms tiesiskuma nostiprināšanai”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1551121255175&uri=CELEX:52014DC0158> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>8</sup> Constitutionalism and the rule of law: bridging idealism and realism/edited by Maurice Adams, Tilburg University; Anne Meuwese, Tilburg University; Ernst Hirsch Ballin, Tilburg University, University of Amsterdam. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2017, pp. 446–448.

<sup>9</sup> Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei “Jauns ES mehānisms tiesiskuma nostiprināšanai”. COM(2014)0158 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?qid=1551121255175&uri=CELEX:52014DC0158> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>10</sup> Atjaunot uzticību Eiropas integrācijai un liberālajai demokrātijai. Jurista Vārds, 16.04.2019., Nr. 15 (1073), 16.–21. lpp.

Ši raksta kontekstā uzmanība vēršama uz vienu no tiesiskuma elementiem, tas ir, tiesu neatkarību, kas ir obligāts priekšnoteikums tiesību uz taisnīgu tiesu īstenošanai, jo prasība pēc tiesas neatkarības ietilpst tiesību uz taisnīgu tiesu saturā un ir cieši saistīta ar varas dalīšanas principu.<sup>11</sup> Vienlaikus jāuzsver, ka tiesas neatkarība ir arī būtisks elements savstarpējas uzticēšanās stiprināšanai starp dažādu dalībvalstu tiesu iestādēm, lai nodrošinātu sekmīgu pārrobežu sadarbības veicināšanu kopējā tiesiskuma telpā, pamatojoties uz Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 81. pantā (civillietas) un 82. pantā (krimināllietas) paredzēto savstarpējas atzišanas principu.<sup>12</sup>

Nesens piemērs savstarpējas uzticēšanās kontekstā ir *Minister for Justice and Equality*<sup>13</sup> lieta, kur centrālais jautājums bija saistīts ar to, vai izpildes tiesu iestāde, pamatojoties uz Pamatlēmuma<sup>14</sup> 1. panta 3. punktu, var atturēties izpildīt Eiropas apcietināšanas orderi (turpmāk – EAO). Pamatlietā Polijas tiesas izsniedza trīs EAO attiecībā uz konkrētu personu. Šī persona, kas tika aizturēta Īrijā, informēja Īrijas tiesu, ka nepiekrīt savai nodošanai Polijai, apgalvojot, cita starpā, ka tādējādi tai tiks liegtas tiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu. Minētais apgalvojums tika pamatots ar Polijā realizēto tiesu reformu, kuras laikā radies apdraudējums tiesiskumam un attiecīgi neatkarīgai tiesu varai.

Tiesa, sniedzot atbildi uz Īrijas tiesas uzdoto prejudiciālo jautājumu, secināja: ja izpildes tiesas rīcībā ir tādi elementi, kuri, pirmkārt, ietverti Komisijas priekšlikumā, piemērojot LES 7. pantu, un, otrkārt, vedina domāt, ka pastāv risks, ka tiks pārkāptas Hartas 47. panta otrajā daļā garantētās pamattiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu, šai tiesai jāpārbauda, vai pastāv iemesli uzskatīt, ka pret attiecīgo personu realizēsies minētais risks, ja tā tiks nodota konkrētajai valstij.<sup>15</sup>

Tādējādi Tiesa atzina: tāda riska, ka tiks pārkāptas personas pamattiesības uz neatkarīgu tiesu un līdz ar to šīs personas pamattiesības uz lietas taisnīgu izskatīšanu, kā tas paredzēts Hartas 47. panta otrajā daļā, esamība pieļauj, ka izpildes tiesu iestāde izņēmuma kārtā atturas izpildīt EAO. Minētais Tiesas secinājums vēlreiz apliecina, ka dalībvalstī jābūt nodrošinātai neatkarīgai tiesu varai, kā arī no LES 7. panta izrietošā procedūra var būt viens no apstākļiem, lai atkāptos no EAO izpildes.

## 2. LES 7. panta mehānisms

LES 7. pants ir politiska procedūra, kuras izmantošanai nepieciešams kvalificēts balsu vairākums.<sup>16</sup> Vienlaikus norādāms, ka ar LES 7. panta mehānismu

<sup>11</sup> Satversmes tiesas 18.01.2010. spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 5. un 7. punkts.

<sup>12</sup> Eiropas Parlamenta 24.06.2013. ziņojums par pamattiesību stāvokli Ungārijā – standarti un prakse (saskaņā ar Eiropas Parlamenta 16.02.2012. rezolūciju, 2012/2130 (INI). Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+REPORT+A7-2013-0229+0+DOC+PDF+V0//LV> [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>13</sup> Tiesas 25.07.2018. spriedums lietā C-216/18 PPU Minister for Justice and Equality.

<sup>14</sup> Padomes 13.06.2002. pamatlēmums par Eiropas apcietināšanas orderi un par nodošanas procedūrām starp dalībvalstīm.

<sup>15</sup> Tiesas 25.07.2018. spriedums lietā C-216/18 PPU Minister for Justice and Equality, 50.–54., 79. punkts.

<sup>16</sup> Jakab A., Kochenov D. *The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance*. OUP, 2017.



netiek izbeigta dalībvalsts dalība ES.<sup>17</sup> To apliecina LES 7. panta trešā daļa, kurā, cita starpā, noteikts, ka attiecīgai dalībvalstij var uz laiku atņemt *dažas* tiesības, kas izriet no pamatlīgumu piemērošanas. Piemērs šādām tiesībām ir balsstiesības Padomē. Vienlaikus norādāms, ka bez balsstiesībām Padomē LES 7. pants nesniedz to tiesību uzskaitījumu, kuras uz laiku dalībvalstij var tikt atņemtas, tādējādi ļaujot LES 7. panta piemērotājam piepildīt šo tiesību normu ar saturu. Tomēr, skatoties tiesiskuma kontekstā, iespējams, ka LES 7. pantā iekļauts tāds tiesību ierobežojums kā balsstiesības Padomē, jo Padomes statūtu 3. paragrāfā norādīts, ka tiesiskums līdztekus demokrātijai un cilvēktiesībām ir viens no trim Padomes balstiem.<sup>18</sup>

Vienlaikus jāpiemin, ka pastāv arī LESD 258. panta mehānisms – pamatojoties uz to, pret dalībvalsti var tikt uzsākta pārkāpuma procedūra. Tomēr šāda procedūra var tikt uzsākta tikai tad, ja noticis ES tiesību pārkāpums, piemēram, dalībvalsts nav ziņojusi par transponēšanas pasākumiem, nepareizi transponējusi direktīvu vai arī ir pārkāptas ES ekskluzīvās tiesības, ko paredz LESD 2. panta 1. punkts, skatot to kopsakarā ar LESD 3. pantu. Savukārt LES 7. pants piemērojams tikai un vienīgi, kad pastāv draudi vērtībām, kuras nostiprinātas LES 2. panta pirmajā teikumā, un šiem draudiem ir sistemātiskas iezīmes. Līdz ar to LES 7. pants ir izņēmuma mehānisms, kurš pielietojams, kad tiek apdraudētas no LES 2. panta pirmā teikuma izrietošās vērtības, nevis ikreiz, kad Komisija uzskata, ka būtu jāuzsāk pārkāpuma procedūra pret dalībvalsti. Papildus atzīmējams, ka LES 7. pants un LESD 258. pants nav viens otru izslēdzoši mehānismi.<sup>19</sup>

## 2.1. Polija

Padome pēc Komisijas priekšlikuma uzsāka pret Poliju LES 7. panta procedūru, kuras ietvaros notikusi Polijas uzklauššana, un pagaidām noris LES 7. panta procedūras pirmais posms. Vienlaikus Komisija 2018. gada 2. oktobrī iesniedza Tiesā prasību pret Poliju par tiesu neatkarības principa pārkāpumu (C-619/18 *Komisija/Polija*). Norādāms, ka šajā lietā iestājās Ungārija, atbalstot Poliju.

Komisija savā prasībā norāda, ka Polija, samazinot Augstākās tiesas tiesnešu pensionēšanās vecumu un piemērojot to Augstākās tiesas tiesnešiem, kas pašlaik pilda savus amata pienākumus, kā arī piešķirot Polijas prezidentam rīcības brīvību pagarināt minētās tiesas tiesnešu pilnvaru termiņu, nepilda savus pienākumus, kas paredzēti LES 19. panta 1. punkta otrajā daļā, lasot šo tiesību normu kopsakarā ar Hartas 47. pantu. Minētajā lietā Tiesa 2018. gada 19. oktobrī pieņēma rīkojumu, kurā cita starpā

- 1) uzsvērts, ka prasība par tiesas neatkarību ietilpst to pamattiesību uz lietas taisnīgu izskatīšanu saturā, kurām ir kardināla nozīme kā garantijai visu tiesību aizsardzībai un kuras indivīdiem izriet no ES tiesībām;<sup>20</sup>
- 2) norādīts, ka šaubas par tādām dalībvalsts tiesību normām, par kurām pastāv strīds, var ietekmēt tiesu sadarbības sistēmas darbību, kas ietver lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu nosūtīšanas mehānismu (LESD 267. pants).

<sup>17</sup> Alternatives to Withdrawal from an International Organization: The Case of the European Economic Community. Israel L. Rev. 20, 1985, p. 282.

<sup>18</sup> Likums "Par Eiropas Padomes statūtiem": LV likums. Latvijas Vēstnesis, 14.02.1995., Nr. 23 (306).

<sup>19</sup> Ģenerāladvokāta *Evgeni Tanchev* 11.04.2019. secinājumi lietā C-619/18 *Komisija/Polija*, 50. punkts.

<sup>20</sup> Tiesas 25.07.2018. spriedums lietā C-216/18 PPU *Minister for Justice and Equality*, 48. punkts.

Savukārt Polija un Ungārija savos apsvērumos norāda, ka LES 19. panta 1. punkta otrā daļa un Hartas 47. pants šajā lietā nav piemērojami, kā arī atsaucas uz *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*<sup>21</sup> lietu, kurā, lai arī lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu attiecās uz LES 19. panta 1. punkta otrās daļas un Hartas 47. panta interpretāciju, Tiesas spriedums tika balstīts uz pirmo minēto normu.<sup>22</sup> Vienlaikus Polija norāda, ka saskaņā ar LES 19. panta 1. punkta otro daļu nav jānosaka pārejas periods, samazinot tiesnešu pensionēšanās vecumu, lai garantētu viņu neatkarību.<sup>23</sup> Turklāt Polijas ieskatā Komisijas apgalvotā spiediena uz Polijas Augstākās tiesas tiesnešiem risks attiecībā uz Polijas prezidenta tiesībām lemt par minētās tiesas tiesnešu pilnvaru termiņa pagarināšanu nevar tikt uzskatīts par LES 19. panta 1. punkta otrās daļas pārkāpumu, jo tādējādi prezidents realizē savu konstitucionālo prerogatīvu.<sup>24</sup>

2019. gada 11. aprīlī šajā lietā tika pasludināti ģenerālvokāta Jevgenija Tančeva (*Evgeni Tanchev*) secinājumi, kuros cita starpā norādīts, ka LES 19. panta 1. punkta otrajai daļai un Hartas 47. pantam ir atšķirīgas piemērošanas jomas, un Komisijai, atsaucoties uz LES 19. panta 1. punkta otro daļu kopsakarā ar Hartas 47. pantu, jāpierāda, ka Polijas īstenotie pasākumi patstāvīgi ietilpst šo tiesību normu piemērošanas jomās.<sup>25</sup> Tā kā Komisija nav norādījusi uz apstākļiem par Hartas 47. panta piemērošanu neatkarīgi no LES 19. panta 1. punkta otrās daļas, ģenerālvokāts uzskatīja, ka Komisijas iebildumi, ciktāl tie ir pamatoti ar Hartas 47. pantu, jānoraida kā nepieņemami.<sup>26</sup> Ņemot vērā, ka prasībās, kas celtas, pamatojoties uz LESD 258. pantu, Komisijai jāpierāda iespējamā pienākumu neizpilde, jo tieši Komisijai jāsniedz Tiesai informācija, kas nepieciešama, lai pārbaudītu, vai ir notikusi pienākumu neizpilde.<sup>27</sup> Vienlaikus ģenerālvokāts secināja, ka, samazinot Augstākās tiesas tiesnešu pensionēšanās vecumu un piemērojot to tiesnešiem, kas minētajā tiesā amatā iecelti pirms 2018. gada 3. aprīļa, kā arī piešķirot Polijas prezidentam rīcības brīvību pagarināt Augstākās tiesas tiesnešu pilnvaru īstenošanas termiņu, Polija nav izpildījusi LES 19. panta 1. punkta otrajā daļā paredzētos pienākumus.<sup>28</sup>

Saistībā ar šo lietu (C-619/18 *Komisija/Polija*) paredzams, ka līdz brīdim, kamēr Tiesa neizskatīs Komisijas celto prasību un lietā netiks pieņemts spriedums, nenotiks aktīva rīcība arī LES 7. panta ietvaros. Turklāt Polijā ir atceltas tiesību normas par Augstākās tiesas tiesnešu pensionēšanās vecuma samazināšanu, tādējādi faktiski pakļaujoties Tiesas rīkojumam. Tomēr jāvērs uzmanība, ka Polijas Augstākā tiesa vienlaikus vērsusies Tiesā arī ar vairākiem prejudiciāliem jautājumiem saistībā ar tiesu neatkarības apdraudējumu, piemēram, C-522/18 *Zakład Ubezpieczeń Społecznych* un apvienotās lietas C-558/18 un C-563/18 *Miasto Łowicz u. c.* (par prejudiciāliem jautājumiem plašāk aprakstīts 4. nodaļā).

<sup>21</sup> Tiesas 27.02.2018. spriedums lietā C-64/16 *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*.

<sup>22</sup> *Ibid.*, 35., 41. un 42. punkts; Ģenerālvokāta *Evgeni Tanchev* 11.04.2019. secinājumi lietā C-619/18 *Komisija/Polija*, 55. punkts.

<sup>23</sup> Ģenerālvokāta *Evgeni Tanchev* 11.04.2019. secinājumi lietā C-619/18 *Komisija/Polija*, 38. punkts.

<sup>24</sup> *Ibid.*, 40. punkts.

<sup>25</sup> *Ibid.*, 60. punkts.

<sup>26</sup> *Ibid.*, 67. punkts.

<sup>27</sup> Tiesas 13.11.2008. spriedums lietā C-227/07 *Komisija/Polija*, 67. punkts.

<sup>28</sup> Ģenerālvokāta *Evgeni Tanchev* 11.04.2019. secinājumi lietā C-619/18 *Komisija/Polija*, 99. punkts.

## 2.2. Ungārija

Ungārijas gadījumā Parlaments ar rezolūciju izteica Padomei aicinājumu veikt atbilstošas darbības, jo pastāv bažas par ES vērtību pārkāpumiem minētajā dalībvalstī. Padome pēc Parlamenta aicinājuma attiecīgi uzsāka LES 7. panta procedūras pirmo posmu, un pagaidām Ungārija nav uzklusīta. Ungārija savukārt, atbildot uz šādu rīcību, 2018. gada 17. oktobrī vērsās Tiesā (lieta C-650/18 *Ungārija/Parlaments*), lūdzot atcelt Parlamenta 2018. gada 12. septembra rezolūciju, kurā Padome tiek aicināta saskaņā ar LES 7. panta 1. punktu konstatēt, ka ir droša varbūtība, ka Ungārija varētu nopietni pārkāpt vērtības, uz kuru pamata dibināta ES. Šajā prasībā Ungārija, cita starpā, norāda, ka:

- 1) Parlaments, balsojot par apstrīdēto rezolūciju, būtiski pārkāpis LESD 354. pantā un savā reglamentā noteikto. No balsošanas laikā nodotajām balsīm saskaitītas tikai Parlamenta locekļu balsis par un pret, bet nav ņemtas vērā to locekļu balsis, kuri atturējās. Minētais esot pretrunā LESD 354. pantā un Parlamenta Reglamenta 178. panta 3. punktā noteiktajam. Ungārija uzskata: ja būtu saskaitītas to locekļu balsis, kuri atturējās, balsojuma rezultāts būtu citāds;
- 2) ar apstrīdēto rezolūciju pārkāpts ne tikai LES 4. panta 3. punktā noteiktais sadarbības pamatprincips, bet arī tiesiskās palāvības princips, jo minētajā rezolūcijā ietverti apgalvojumi, kuros ir atsaucies uz tiesvedībām par pienākumu neizpildi, kuras jau tikušas pabeigtas vai vēl noris.

Pagaidām Tiesa minēto Ungārijas prasību nav izskatījusi, tomēr Tiesas pieņemtais nolēmums būs nozīmīgs LES 7. panta piemērošanas kontekstā, kā arī tā tvēruma noskaidrošanā citos līdzīgos gadījumos.

## 3. Prejudiciālie jautājumi

Saskaņā ar LES 4. panta 3. punkta pirmajā daļā minēto lojālas sadarbības principu dalībvalstīm to attiecīgajā teritorijā jānodrošina ES tiesību piemērošana un ievērošana. Atbilstoši šī paša punkta otrajai daļai dalībvalstīm jāveic visi nepieciešamie vispārējie un īpašie pasākumi, lai nodrošinātu to pienākumu izpildi, kas izriet no pamatlīgumiem vai no ES iestāžu aktiem.<sup>29</sup> Lai garantētu šīs tiesību sistēmas īpašo iezīmju un autonomijas saglabāšanu, ar pamatlīgumiem izveidota tiesu sistēma, kuras mērķis ir nodrošināt ES tiesību saskanīgu un vienveidīgu interpretāciju.<sup>30</sup> Viens no šādas tiesu sistēmas stūrakmeņiem radīts ar LESD 267. pantā paredzēto prejudiciālā nolēmuma tiesvedību, kuras mērķis ir nodrošināt ES tiesību vienveidīgu interpretāciju, tādējādi ļaujot nodrošināt to saskanību, pilnīgu iedarbību, kā arī autonomiju.<sup>31</sup> Polijas gadījumā šo instrumentu izmantoja Polijas Augstākajā tiesā, ņemot vērā pieņemto (un jau atcelto) Likumu par Augstāko tiesu.

1. Polijas Augstākā tiesa lietā C-522/18 *Zakład Ubezpieczeń Społecznych* uzdeva Tiesai piecus prejudiciālos jautājumus, lūdzot cita starpā skaidrojumu, kā jāinterpretē tiesu neatkarības princips kontekstā ar LES 2. panta pirmo teikumu, 4. panta 3. punktu, 19. panta 1. punkta otro daļu, lasot to kopsakarā ar Hartas 47. pantu.

<sup>29</sup> Soņeca V. Tiesas savstarpēji abpusējā komunikācija. *Jurista Vārds*, 10.04.2018., Nr. 15 (1021), 22.–28. lpp.

<sup>30</sup> Tiesas 18.12.2014. atzinums 2/13, 173.–174. punkts.

<sup>31</sup> Tiesas 08.03.2011. atzinums 1/09, 67. un 83. punkts; Tiesas 18.12.2014. atzinums 2/13, 176. punkts.

Šajā sakarā norādāms, ka, atbildot uz minēto Polijas Augstākās tiesas rīcību, Polijas tieslietu ministrs 2018. gada 23. augustā iesniedza Polijas konstitucionālajā tiesā pieteikumu,<sup>32</sup> savukārt 2018. gada 4. oktobrī lūgumu<sup>33</sup> noteikt, ka LESD 267. pants ir antikonstitucionāls. Šajā lūgumā Polijas tieslietu ministrs norāda, ka Polijas konstitucionālās tiesas kompetencē, pamatojoties uz Polijas Konstitūciju, ietilpst pārskatīt ES līgumus. Tāpat no lūguma izriet, ka praksē prejudiciālo jautājumu tvērums ir daudz plašāks, nekā tas izriet no LESD 267. panta, un Tiesa, pamatojoties uz LESD 267. pantu, skata jautājumus, kuri pārsniedz LESD 267. panta robežas.<sup>34</sup> Tādējādi faktiski tiek apstrīdēta Tiesas kompetence atbildēt uz prejudiciāliem jautājumiem, norādot uz Polijas Konstitūcijas pārkāpumu pār ES tiesībām. Vienlaikus norādāms, ka uz šī raksta tapšanas brīdi Polijas konstitucionālā tiesa nav pasludinājusi spriedumu lietā, kas ierosināta, pamatojoties uz Polijas tieslietu ministra pieteikumu.

2. Apvienotajās lietās C-558/18 un C-563/18 *Miasto Łowicz u. c.* Polijas Augstākā tiesa uzdeva Tiesai prejudiciālo jautājumu par to, vai LES 19. panta 1. punkta otrā daļa jāinterpretē tādējādi, ka no tās izrietošais dalībvalstu pienākums nodrošināt tiesību aizsardzības līdzekļus, kas nepieciešami, lai efektīvi aizsargātu tiesības tiesā, jomās, uz kurām attiecas ES tiesības, nepieļauj tādas tiesību normas, ar kurām likvidētas disciplinārlietu, kas tiek ierosinātas pret tiesnešiem, garantijas, politiski ietekmējot disciplinārlietu norisi un radot risku, ka disciplinārlietas varētu tikt izmantotas, lai īstenotu politisku kontroli pār tiesu nolēmumiem.

Šajā lietā nav piemērota paātrinātā tiesvedība, kā arī Tiesa nav pieņēmusi nevienu rīkojumu, tomēr attiecībā uz uzdoto prejudiciālo jautājumu norādāms, ka tiesai viennozīmīgi jābūt aizsargātai no ārējas iejaukšanās vai spiediena, kas varētu apdraudēt tiesnešu neatkarību, izskatot tiem uzticētos strīdus.<sup>35</sup> Ar tiesas neatkarību jāsaprot neatkarība no citiem varas atzariem, tas ir, institucionālā neatkarība, kuras garantēšana ir valsts pienākums,<sup>36</sup> jo tikai tādā valstī, kurā varas dalīšanas princips garantē valsts varas atzaru līdzsvaru un savstarpēju kontroli, novēršot jebkura atzara uzkundzēšanās tendences un sekmējot varas mērenību, tādējādi nodrošinot neatkarīgu tiesu varu, – pastāv tiesnešu neatkarība.<sup>37</sup> Minētais izriet arī no Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta. Turklāt prasība, ka tiesnešiem jābūt pasargātiem no jebkādas nepamatotas iejaukšanās tiesas spriešanā un tiesnešu pienākumu pildīšanā, ir ne vien pamatota un saprātīga, bet būtiska tiesiskuma nosargāšanai, ņemot vērā, ka tikai neatkarīga tiesu vara var nodrošināt taisnīgu tiesas procesa rezultātu, kas ir tiesiskuma pamats.<sup>38</sup>

Savukārt saistībā ar tiesnešu disciplināriem pārkāpumiem uzmanība vēršama uz to, ka no neatkarības prasības izriet: to personu, kas spriež tiesu, disciplināriem

<sup>32</sup> Polijas tieslietu ministra *Zbigniew Ziobro* 23.08.2018. pieteikums lietā K7/18. Pieejams: [https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/dok?dok=F-1416117389/K\\_7\\_18\\_wns-pg\\_2018\\_08\\_23\\_ADO.pdf](https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/dok?dok=F-1416117389/K_7_18_wns-pg_2018_08_23_ADO.pdf) [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>33</sup> Polijas tieslietu ministra *Zbigniew Ziobro* 04.10.2018. lūgums lietā K7/18. Pieejams: [https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/dok?dok=F694069373/K\\_7\\_18\\_pg\\_2018\\_10\\_04\\_ADO.pdf](https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/dok?dok=F694069373/K_7_18_pg_2018_10_04_ADO.pdf) [aplūkots 24.03.2019.].

<sup>34</sup> Soņeca V. Polija un tiesiskums. Jurista Vārds, 30.10.2018., Nr. 44 (1050), 10.–11. lpp.

<sup>35</sup> Tiesas 19.09.2006. spriedums lietā C-506/04 Wilson, 51. punkts.

<sup>36</sup> Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa. Tiesa. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 51. lpp.

<sup>37</sup> Satversmes tiesas 18.01.2010. spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 7.3. punkts.

<sup>38</sup> *Ibid.*, 7.2. punkts.

pasākumiem jābūt atbilstošiem neatkarības garantijām, kas nepieciešamas, lai izvairītos no jebkāda riska, ka šādi pasākumi tiks izmantoti kā tiesu nolēmumu satura ietekmēšanas sistēma. Minētais ir būtiski, jo noteikumu paredzēšana, kuros definēta gan ricība, kas ir disciplinārsodāma, gan piemērojamie sodi, kuri paredz neatkarīgas instances iesaistīšanos saskaņā ar procedūru, kura garantē Hartas 47. un 48. pantā paredzētās tiesības un kurā paredzēta iespēja apstrīdēt disciplināro iestāžu lēmumus, ir būtisko garantiju kopums, lai saglabātu tiesu varas neatkarību.<sup>39</sup> Papildus piebilstams, ka līdzīgus apsvērumus par tiesnešu disciplinārbildību izteicis arī Augstākās tiesas tiesnesis Aigars Strupiņš savās atsevišķajās domās disciplinārlietā Nr. DT-2/2017.

Vienlaikus norādāms, ka Komisija pret Poliju ir uzsākusi pārkāpuma procedūru par minēto jautājumu, 2019. gada aprīlī nosūtot formālo paziņojumu, uz kuru Polijai jāatbild divu mēnešu laikā.<sup>40</sup> Atbilstoši LESD 258. pantam pēc formālā paziņojuma Komisijai jānosūta Polijai argumentētais atzinums un tikai tad Komisija var vērsties Tiesā, ja pārkāpums abās minētajās pirmstiesas procedūras stadijās netiek novērsts.

## Secinājumi

LES 7. panta mehānisms ir izņēmums, kurš piemērojams tikai un vienīgi, kad tiek apdraudētas LES 2. panta pirmajā teikumā ietvertās vērtības. Tiesiskums, kas nostiprināts LES 2. pantā un izriet no Hartas, ir viena no vērtībām, kas aizsargājama, un tās apdraudējuma gadījumā var tikt uzsākta LES 7. panta procedūra, paredzot dalībvalstij tās tiesību ierobežojumus. Vienlaikus LES 7. pants šķiet diezgan neefektīvs mehānisms salīdzinājumā ar LESD 258. panta procedūru, kuras ietvaros Tiesa var lemt par finansiālām sankcijām. Tomēr minētie mehānismi ir vienīgie, kas izriet no pamatlīgumiem, ņemot vērā, ka tajos nav paredzēta iespēja izbeigt dalībvalsts dalību ES, pamatojoties uz LES 2. panta pirmajā teikumā minēto vērtību pārkāpumu.

---

<sup>39</sup> Tiesas 25.07.2018. spriedums lietā C-216/18 PPU Minister for Justice and Equality, 67. punkts.

<sup>40</sup> European Commission – Press release. Rule of Law: European Commission launches infringement procedure to protect judges in Poland from political control. Pieejams: [http://europa.eu/rapid/press-release\\_IP-19-1957\\_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_IP-19-1957_en.htm) [aplūkots 15.04.2019.].

# SEKCIJA

“TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES  
IZAICINĀJUMI LATVIJAS TIESISKAJĀ  
SISTĒMĀ PĒC NEATKARĪBAS  
ATJAUNOŠANAS”

---



# PROFESORS KONSTANTĪNS ČAKSTE. ZIEDOJUMS UZ TAUTAS BRĪVĪBAS ALTĀRA. PERSONĪBAS, KAS SAVIENO LAIKUS

---

## PROFESSOR KONSTANTĪNS ČAKSTE. SACRIFICE ON ALTAR OF NATION'S FREEDOM. PERSONALITIES BRIDGING TIMES

**Diāna Apse, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

### Summary

The author examines the most relevant aspects of Konstantīns Čakste's life, personality, as well as his scientific and political contribution that facilitated continuous and symbolic legal succession of the only possible Latvian state. Over the course of his life, Konstantīns Čakste persistently defended the principles of democracy. His distinction was rooted in family – his father was the first President of Latvia Jānis Čakste, who nurtured the idea of the basic norm from the pre-democracy period. Konstantīns Čakste is a symbol that unites our hearts and the Latvian state. The author draws parallels in the personalities who laid the legal foundations for the restoration of the Latvian state and those who with their immense belief in the Latvian state and Latvian nation gave wing to the people anew. The personalities who bridge times – the “the third front’s” attempt to restore the Latvian state at the end of World War II (Konstantīns Čakste) and the third awakening with the Declaration “On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia” of 1990 (Romāns Apsītis).

**Atslēgvārdi:** Satversme, neatkarība, atmoda, vērtības, nepārtrauktība

**Keywords:** *Satversme*, independence, awakening, values, continuity

*Laimīgas ir tautas, kam ir cilvēki stipri garā, iekšējā spēkā un gudrībā, dvēseles brīvībā un dzīves izdarībā. Tie ir, kas uzvar dzīvi, likteni un nāvi. Nāvi uzvar tas, kas no tās nebaidās un droši līdz galam nostaigā savas dzīves gaitas, piepildīdams savu dzīves sūtību.*

Anastasija Čakste



## Ievads

Viņš izauga sevī dižens no savas dzimtas, no tēva Jāņa Čakstes, kurš izauklēja pamatnormas<sup>1</sup> ideju no pirmsdemokrātijas laika. Viņš un viņa dzimtas locekļi spēja mācīties un izdarīt secinājumus no vācu kundzības gadiem, no 1905. gada, ulmaņlaikiem. Viņi izveidojās par nacionālu eliti, audzinot līdzilvēkus demokrātijas vērtībās. Konstantīns Jēkabs Marģers Čakste – simbols, kas savieno mūsu sirdis un Latvijas valsti.

Neatkarīga, brīva, tiesiska un demokrātiska Latvija – ideja, par kuru vērts pat mirt. Tik vērtīga ir šī ideja!<sup>2</sup>

Atsevišķiem ārvalstu pētniekiem radies iespaids, ka Latvijā vēsturisko notikumu atcere ir vienīgi personisks process, kurā ār pasaule nav aicināta vai pat liegts tai piedalīties. Latvijā atcere izpaužas divējādi. Ir atceres pasākumi, kurus latvieši atzīmē kopā ar tautiešiem, un ir atcere, kurā tie dalās ar ienācējiem, kuri kaut kad vēlāk var radīt apdraudējumu. Šķiet, piesardzība un varbūt arī noklusēšana ir neatņemamas atceres procesa sastāvdaļas.<sup>3</sup>

Piemīņas vietas, cilvēku atmiņas, atstātais publikāciju, tiesu prakses mantojums, apzinot izcilāko Latvijas juristu likteņus, atklāj demokrātiskai un tiesiskai Latvijai veltītus mūžus. Ko nozīmē pienācīgi pieminēt un atcerēties spilgtākās juristu personības un viņu paveiktos darbus? Tas nozīmē jurista pienākumu – pētīt un izziņāt izcilu juristu nopelnus demokrātijas pamatu izveidē un nostiprināšanā, un darīt to nepārtraukti! Jo viņi bija, ir un būs Latvijas lepnums, patrioti, demokrāti un morālie orientieri.

Baltijas valstu faktiskā neatkarība tika atjaunota, pamatojoties uz valstiskās nepārtrauktības doktrīnu. Baltijas valstis konstitucionāli atzina sevi par tām pašām valstīm, kuru neatkarību prettiesiski bija pārtraukusi PSRS īstenotā okupācija un inkorporācija, un izvirzīja attiecīgu atzīšanas prasību starptautiskajai kopienai. Starptautiskā kopiena šādu Baltijas valstu pašnovērtējumu ir atzinusi.<sup>4</sup>

Okupācijas apstākļos juridiski neatkarīga Latvijas valsts turpināja pastāvēt, lai arī tās rīcībspēja faktiski nebija īstenojama. Taču šajos ierobežotajos apstākļos tieši personības turpināja valsts tiesībspēju. Iepazīstoties ar viņu dzīves gājumu, var secināt, ka, neskatoties uz okupācijas varas radītajiem šķēršļiem, viņi drosmīgi turpināja aizsargāt un īstenot pamatnormu, nodrošinot valsts juridisko turpinātību, saistību un tiesību juridisko nepārtrauktību.<sup>5</sup> Īpaši minami Konstantīns un Mintauts Čakstes, kuru personības un darbība ietekmēja Latvijas neatkarības

<sup>1</sup> Pamatnorma kā atļaujoša un pilnvarojoša tiesiskās kārtības vīzija ietver sevī spēku (*Macht*), gribu, kurā iekļaujam tiesības (*Recht*), ko nosaka pieredze. Apse D. Pamatnormas īstenošanas uzturētāji: zināmie un nezināmie. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 142.–150. lpp.

<sup>2</sup> Pamatnorma ir tiesību sistēmas virsotne, kas nosaka visu normu spēkā esamību. Pamatnorma ir hipotētisks pieņēmums par regulējumu, kas nosaka pirmās konstitūcijas vai jaunas konstitūcijas pieņemšanas kārtību gadījumā, kad noticis valsts iekārtas revolucionārs lūzums. Kelsen H. Introduction to the problem of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the *Reine Rechtslehre* or *Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 59.

<sup>3</sup> Hants V. Otrā pasaules kara beigas Kurzemes frontē. Asinis mežā. Rīga: Latvijas Mediji, 2018, 255. lpp.

<sup>4</sup> Pleps J. Baltijas valstu valstiskā nepārtrauktība. Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 75. lpp.

<sup>5</sup> Plašāk sk.: Apse D. 2018, 142.–150. lpp.

idejas. Šīs idejas līdzsapņoja viņu vecāki: māte Justīne Čakste – Piebalgas puses sabiedriskā darbinieka Fridriha Vesera meita (F. Veseris bija viens no Rīgas Latviešu biedrības dibinātājiem) un tēvs Jānis Čakste – pirmais Latvijas Valsts prezidents, advokāts, aktīvs sabiedriskais darbinieks.<sup>6</sup> Viņu bērnu personības ietekmēja arī harmonija un draudzība, kas valdīja Čakstu ģimenē.<sup>7</sup>

Viņi bija no tiem pilsoniskās Latvijas politiķiem, kas visekstremākajā situācijā izturēja pārbaudījumu un palika uzticami demokrātijai un Satversmei.<sup>8</sup>

Šī raksta mērķis ir aplūkot un analizēt personības nozīmi mūsu valsts attīstības svarīgākajos posmos, īpaši svešas varas klātbūtnes apstākļos valstiskās nepārtrauktības doktrīnas kontekstā.

## 2. Konstantīns Jēkabs Marģers Čakste: dzīves gājums

Konstantīns Čakste dzimis 1901. gada 26. jūlijā Bulduros kā sestais bērns ģimenē. Tēvs Jānis Čakste, zvērināts advokāts, vēlāk – Latvijas Valsts prezidents. Māte Justīne Čakste. Konstantīnam Čakstem bija paraugs – vecākais brālis Mintauts Čakste. Četri juristi vienā ģimenē! Čakstes tēvs ar saviem dēliem pārsprieda tieslietu jautājumus. Jānis Čakste mēdza atgādināt trīs baušļus, kas būtu jāatceras arī mūsdienās: pirmkārt, mēs ne brīdi nedrīkstam aizmirst, ka lielvaras īsteno vienīgi savu interešu politiku, otrkārt, mūsu mazajām tautām arvien jācēnšas izvairīties no bistama šovīnisma, un visbeidzot – Baltijas tautām jādzīvo draudzībā.<sup>9</sup>

Bērnībā Konstantīns pats sevi saucis par Tuntānu. Ģimenes locekļi viņu tā godāja arī tad, kad viņš bija precējies un kļuvis par profesoru.<sup>10</sup> Tuntāna personības iezīmes bija zinātkāre, radošums, dzīvesprieks, pienākums, mīlestība, ģimeniskums.<sup>11</sup>

Skolas gaitas Konstantīns Čakste uzsāka 1909. gadā Jelgavas ģimnāzijā un 1915. gadā turpināja evakuētajā L. Bērziņa un F. Šmithena Dubultu ģimnāzijā Tērbatā, bet no 1917. gada – Kazaņas 3. ģimnāzijā. Pēc atgriešanās Latvijā Konstantīns Čakste 1919. gadā iestājās Rīgas pilsētas 2. vidusskolā, ko pabeidza 1920. gadā. Tajā pašā gadā viņš uzsāka tieslietu studijas Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļā. Latvijas Universitāti viņš beidza 1925. gadā. Pēc tam K. Čakste papildināja zināšanas Parīzes Universitātes Juridiskajā fakultātē (1932. gadā) un Briselē (1936./1937. gadā). 1928. gadā viņš tika ievēlēts par Latvijas Universitātes jaunāko asistentu. Konstantīns Čakste darbojās pie ievērojamā profesora Dr. Vasilija Sinaiska kā viņa asistents. 1931. gadā

<sup>6</sup> No muzeja Jāņa Čakstes dzimtas mājas muzeja "Auči" vadītājas I. Freimanis stāstījuma muzeja apmeklējuma laikā 10.06.2015. Personiskā arhīva materiāli.

<sup>7</sup> Vecāku viesmīlība un aktīvā sabiedriskā darbība, pašreizējais darbs biedrībās, komitejās, labdarības organizācijās, izpalīdzības un labdarības gaisotne it visā darītajā. Stipri, stalti un strādīgi. Viņi veidoja savu dzīves bagāžu, stāvēt pie mūsu valsts šūpuļa un vēlākos vēstures posmos. Apse D. 2018, 142.–150. lpp.

<sup>8</sup> Stradiņš J. Jānis Čakste un demokrātijas ideju iedibināšana Latvijā. Grām.: Jānis Čakste. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. 2. papildinātais un pilnveidots izdevums. Rīga: Jumava, 2009, 11. lpp.

<sup>9</sup> Auziņš A. Konstantīns Čakste. Rīga: Jumava, 2004, 17. lpp.

<sup>10</sup> Ibid., 8. lpp.

<sup>11</sup> Sākot no pārbaudījuma sava tēva bišu dravā: beidzot pirmo klasi, viņš nolēma izzināt, vai pie bitēm var doties arī sporta biksēs un vingrot skrejās priekšā. Ibid., 9. lpp.

pēc habilitācijas darba “Nomaksas pirkums Latvijā un ārzemēs” aizstāvēšanas Čakste kļuva par Latvijas Universitātes privātdocentu Civiltiesību katedrā, bet 1934. gadā – par docentu. Konstantīns Čakste strādāja pie viena no ievērojamākiem franču juristiem – profesora Dr. H. Kapitāna. Kopš 1935. gada viņš bija arī docents tirdzniecības tiesībās. 1937. gadā viņš kļuva par vecāko docentu (1938. gadā šo amata nosaukumu mainīja uz ārkārtējo profesoru) un lasīja tirdzniecības un civiltiesību kursu tautsaimniekiem.<sup>12</sup>

K. Čakste ar mīlestību un maigumu loloja savu ģimeni, februārī dāvāja ziedošus ceriņus sievai Anastasijai, slavēja viņas garšīgās maltītes, vanņoja savas meitiņas, mācīja tām dejot, centās visādi iepriecināt. Divpadsmit skaidrākie kopīgās laulības gadi. Pēc Konstantīna nāves Anastasija vēlreiz neapprecējās.<sup>13</sup> Tādējādi viņš ielika stipru drošības pamatakmēni savu meitu apziņā, nostiprinot viņu pašvērtību, pārliecību par patiesām un godīgām attiecībām un palīdzību citiem kā cilvēka dzīves vērtību.

Kad izvirzījās jautājums, kurš varētu stāties neatkarības kustības priekšgalā, Alberts Kviesis, aizbildinoties ar savu vecumu, Jānim Lejiņam izstāstīja, kādam jābūt latviešu vadonim: izšķirīgā brīdī nepieciešams ātrums un enerģija, bet vienmēr vajadzīga tālredzība, takts un populārs vārds.<sup>14</sup> Tika nolemts, ka visprātīgāk par pretestības kustības vadītāju ievēlēt kādu no centra aprindām.<sup>15</sup>

Čakste veica arī pedagoģisko darbu. Viņš lasīja lekcijas civiltiesībās Tautsaimniecības nodaļas studentiem, bet no 1935. gada – lekcijas tirdzniecības un jūras tiesībās gan Tautsaimniecības nodaļas, gan Tiesību zinātņu nodaļas studentiem. Pedagoģisko darbu Konstantīns Čakste turpināja līdz 1944. gadam, kad tika arestēts.

1931. gadā viņu ievēlēja par privātdocentu Civiltiesību katedrā, savukārt 1933. gadā – par vecāko docentu. Pēc tam, kad nosaukums “vecākais docents” 1938. gadā tika aizstāts ar nosaukumu “ārkārtējais profesors”, Konstantīns Čakste kļuva par ārkārtējo profesoru. 1935. gadā Konstantīns Čakste līdztekus uzsāka darbu Tirdzniecības tiesību katedrā vadītāja amatā, bet no 1938. gada līdz 1940. gadam veica arī fakultātes sekretāra pienākumus. 1933. gada 31. maijā viņš kļuva par zvērināta advokāta Pētera Berga palīgu, bet 1936. gada 25. novembrī – par

<sup>12</sup> Čakste bija arī *Institut International d'Étude et de Documentation en matière de Concurrence Commerciale* loceklis. Viņš publicējās periodiskos izdevumos (galvenokārt žurnālos “Jurists” un “Tieslietu Ministrijas Vēstnesis”) par dzīvokļu tiesībām, paju sabiedrībām un citām tēmām. Čakste rediģēja Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu veicināšanas biedrības *Aequitas* izdoto rakstu krājumu, bija biedrības valdes priekšsēdētāja biedrs. Laikā no 1938. līdz 1940. gadam ieņēma žurnāla “Jurists” atbildīgā redaktora amatu. Kopš 1943. gada viņš bija arī Tautsaimniecības vārdnīcas redakcijas līdzstrādnieks. Pat pēc apcietinājuma, esot Rīgas centrālcietumā, vēl 1944. gadā viņš Tautsaimniecības vārdnīcas redakcijai sūtīja rakstus par cilvēka tiesībām brīvi paust savu domu. Dunsdorfs E. Latvijai veltīts mūžs. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. Latvijas Centrālā Padome. Latvija un Rietumi. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945. Upsala, 2000, 390. lpp.

<sup>13</sup> Auziņš A. 2004, 11.–13. lpp.

<sup>14</sup> *Ibid.*, 34. lpp.

<sup>15</sup> Vācu okupācijas sākumā K. Čakste uzsāka sadarbību ar dažādām nacionālās pretestības grupām, kas iestājās par neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas atjaunošanu, balstoties uz 1922. gada Satversmi. 1943. gada 13. augustā Latvijas Centrālās padomes dibināšanas sēdē viņu ievēlēja par padomes priekšsēdētāju. K. Čakste darbojās LCP Juridiskajā komisijā un ir rediģējis LCP programmu, kā arī piedalījies LCP nelegālā izdevuma “Jaunā Latvija” izdošanā. K. Čakste nodibināja un uzturēja sakarus ar Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem ārvalstīs, kā arī ar igauņu un lietuviešu nacionālās pretestības kustībām. Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 49.–61. lpp.

zvērīnātu advokātu Rīgā. No 1932. gada līdz 1940. gadam Konstantīns Čakste bija sabiedriskā un tiesību žurnāla "Jurists" redakcijas kolēģijas loceklis.

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, kur gan Jānis Čakste, gan Konstantīns Čakste bija profesori, 2014. gadā abu juristu vārdā viņu atcerei ir nosaukusis vienu no auditorijām, tā nesot viņu piemiņu mūžībā.

K. Čakstes grāmata "Civiltiesības" izdota un izmantota arī mūsdienās, tādējādi nevar apšaubīt autora atziņu nezūdošo vērtību. Grāmatas I daļa sastāv no līdz šim nepublicētām Konstantīna Čakstes lekcijām, kas nolasītas Latvijas Universitātē laikā no 1937. gada 22. septembra līdz 1938. gada 4. maijam. Lekcijas veltītas galvenokārt Latvijas Civillikuma normu skaidrošanai. Savukārt grāmatas II daļā ievietotas atsevišķiem civiltiesību jautājumiem veltītas Konstantīna Čakstes publikācijas. Ievērojamākās no tām – "Nama sadalīšana dzīvokļos", "Motorizēto satiksmes līdzekļu īpašnieku atbildības problēma Latvijas un ārzemju civiltiesībās", šo tēmu viņš pieteica abu okupāciju laikā,<sup>16</sup> un habilitācijas disertācija "Nomaksas pirkums Latvijā un ārzemēs".

1943. gada 13. augustā Konstantīnu Čaksti ievēlēja par Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP) priekšsēdētāju. Jāpiemin viņa darbība vēsturiski nozīmīgajā latviešu akadēmiskajā organizācijā "Austrums", kuru 1883. gadā Maskavā dibinājis tēvs Jānis Čakste un kuras aktīvs biedrs bijis arī Konstantīns.<sup>17</sup>

Latvijas sabiedrībā pēdējos gados aktualizējusies interese par LCP darbību laikā no 1943. līdz 1945. gadam, par profesoru Konstantīnu Čaksti un viņa domubiedriem, par nacionālo pretošanos abām svešajām okupāciju varām.

LCP izveidoja ievērojami Latvijas Republikas politiķi, akadēmisko aprindu pārstāvji un militārpersonas. Organizācijā darbojās priekšsēdētājs Konstantīns Čakste, līdzās bijušais Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns, bīskaps Jāzeps Rancāns, ģenerālis Verners Tepfers u. c. Galvenais veikums – memorands ar prasību par Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Konstantīns Čakste ir bijis ietekmīga un ievērojama personība Latvijas un okupācijas varu laikā Latvijas politiskajā un tiesiskajā vidē 20. gadsimta 30.–40. gados. K. Čakste ir darbojies gan brīvvalsts laikā valsts labā, gan miermīlīgi pretojies pret abu okupācijas varu nejēdzību.

1944. gada 29. aprīlī Gestapo (*Geheime Staatspolizei*) K. Čaksti arestēja. Tika arestēti arī citi LCP locekļi. Apcietināto LCP darbinieku lietu Gestapo izmeklēja līdz 1944. gada 1. septembrim, kad Konstantīnu Čaksti, Bruno Kalniņu un Ludvigu Sēju no Rīgas centrālcietuma pārveda uz Salaspils koncentrācijas nometni. 10. septembrī no Salaspils ar tvaikoni *Celebes* viņus pārveda uz Dancigu un ieslodzīja Štuthofas koncentrācijas nometnē.<sup>18</sup> Konstantīns Čakste pēc aresta uzņēmās visu atbildību par nacistiem tobrīd jau zināmo LCP darbību, lai glābtu citus organizācijas dalībniekus. Pat būdams ieslodzījumā, viņš prata saglabāt savu optimismu un humoru, uzmundrinot citus arestētos, centās palīdzēt tiem, kas bija zaudējuši ticību nākotnei.<sup>19</sup>

<sup>16</sup> Oponenti iebilda, ka Latvijā privāto motorizēto satiksmes līdzekļu īpašnieku tikpat kā nav. Profesors drosmīgi atbildēja, ka atbildība jāprasa arī no neprivāto auto īpašniekiem par to, ka viņi te pie mums sabrauc. Auziņš A. 2004, 28. lpp.

<sup>17</sup> Tieši no austrumiešiem nāca rosīgākie LCP aktivitāšu veicēji. Arī pārējie Jāņa Čakstes dēli – Ģedimins un Ringolds – bija šīs organizācijas biedri. Ibid., 20. lpp.

<sup>18</sup> Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 9. lpp.

<sup>19</sup> Erglis Dz. Latvijas Centrālās padomes priekšsēdētājs Konstantīns Čakste. Grām.: Personība un demokrātija. Metodisks līdzeklis Latvijas vēsturē. Rīga: N.I.M.S., 2005, 55. lpp.

Konstantīns Čakste mira 1945. gada 21. februārī ceļā no Štuthofas nometnes uz Lauenburgas koncentrācijas nometni, apglabāts Polijas pilsētā Genšā (Gansas nometnes tuvumā). Apbedīšanai vajadzēja notikt līdz nometnes pārbaudes laikam plkst. 16.00. 22. februārī.

### 3. Konstantīna Čakstes zinātniskā darbība un tiesiskie uzskati – viņa iniciatīvas un darbības pamati LCP

Konstantīna Čakstes zinātnisko darbību vislabāk raksturo viņa publikāciju saraksts – Konstantīna Čakstes bibliogrāfija, kurā pirmais pētījums ir saistīts ar tiesiskās apziņas problēmjautājumiem.<sup>20</sup> Pēdējais izdevums: *Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: 2011.* Publikāciju skaits, protams, ne vienmēr norāda uz zinātnieka kvalitāti. K. Čakstes zinātniskā devuma vērtējums salīdzinājumā ar mūsdienām nav bijis apjomīgs, to var skaidrot ar vēsturisko fonu un profesora aktīvo sabiedriski politisko darbību. Profesora K. Čakstes publikāciju analīze prasa īpašu padziļinātu pētījumu, tomēr viens no viņa darbu zinātniskās kvalitātes raksturotājiem ir izmantotās zinātniski pētnieciskās metodes. K. Čakstes publikācijās dominē analītiskā, salīdzinošā un vēsturiskā izpētes metode, palīdzot pareizi analizēt, sintezēt un formulēt tiesības. Tas liecina par zinātnieka prasmi iekļaut paša pētnieka zinātniskās kvalitātes juridiskajā metodē un lasītāja patstāvīgās domāšanas attīstībā.

K. Čakstes uzskatus ietekmēja profesora V. Sinaiska ieskati par civiltiesisko sabiedrību – ievērot reālās dzīves prasības, cenšoties tām dot nepieciešamo tiesisko ietēru. Čakstes darbos manāms arī franču jurisprudences iespaids – noskaidrot attiecīgo institūtu aktuālākos pamatprincipus, piešķirot pētījumiem pārskatāmību, izvairoties no nevēlamas kazuistikas. K. Čakste savos darbos plaši piemēro salīdzinošos metodus, kas apliecina autora lielo erudīciju. Čakste aizstāvēja motorizēto satiksmes līdzekļu īpašnieku un to vadītāju stingru atbildību par nodarītajiem zaudējumiem kā līdzbraucējiem, tā arī pārējām personām ne tikai rupjas nolaidības, bet arī vieglas neuzmanības gadījumos.<sup>21</sup>

Kā politiķi Latvijas sabiedrība iepazīna Konstantīnu Čaksti 1940. gada jūlijā, kad viņš kopā ar daudziem Latvijā pazīstamiem un populāriem cilvēkiem mēģināja pretoties padomju okupācijas varas sarīkotajām maskarādes “Tautas Saeimas” vēlēšanām, vienīgajam Maskavas noteicēju atļautajam komunistu sarakstam cenšoties izvirzīt alternatīvu – tā saukto Demokrātisko bloku. Tas neizdevās, jo okupācijas vara šo sarakstu neatļāva, un notika vēlēšanu farss, pēc kura Latvija

<sup>20</sup> Bibliogrāfija: Mūsu tiesiskās apziņas regress un viņa pacelšana. Studentu anketes apskats. Jurists, 1928, Nr. 1; Tiesības uz vārdu un likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos. Jurists, 1928, Nr. 2; Nomaksas pirkums Latvijā un ārzemēs. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1931, Nr. 6/7, 8/9; Nama sadalīšana dzīvokļos. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 6/8, 9/10; Nejausība un nepārvarama vara Latvijas civillikumos. Jurists, 1937, Nr. 71/72; 1937. g. 22. dec. Likums par akciju un paju sabiedrībām. Jurists, 1938, Nr. 85/86; 1937. g. 26. janv. Civillikums. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1938, Nr. 2; Privāttiesības. Zinātne tēvzemei, 1938; Blanko vekseļa ieguvēja tiesiskais stāvoklis. Jurists, 1939, Nr. 91/92; Motorizēto satiksmes līdzekļu īpašnieka atbildības problēma Latvijas un ārzemju civiltiesībās. Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu biedrības *Aequitas* rakstu krājums. II sēj. Akad. stud. vienības “Austrums” arhīvs. Stokholma, 1939; Šulcs L. Profesora Konstantīna Čakstes zinātniskā darbība. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 405.–406. lpp.

<sup>21</sup> Šulcs L. Profesora Konstantīna Čakstes zinātniskā darbība. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 397.–404. lpp.

pretlikumīgi tika iekļauta Padomju Savienības sastāvā.<sup>22</sup> K. Čakste to ļoti pārdzīvoja, tomēr dzīve atlikušo gadu padomju okupācijā un gandrīz trīs gadus vācu okupācijā viņa pretošanās garu nesalauza.

LCP ir vienīgā okupācijas laika kustība, kas vāca materiālus un informāciju par patieso situāciju un sabiedrības noskaņojumu nacistu okupētajā Latvijā, turklāt šīs ziņas no Latvijas diplomātiem Rietumos sasniedza arī dažādas Rietumu sabiedroto institūcijas.<sup>23</sup> LCP atklāti vācu okupantiem izteica prasību nekavējoties atjaunot Latvijas Republikas faktisko suverenitāti. Tā bija vienīgā organizētā kustība, kas ir bijusi tiešos sakaros ar brīvās Latvijas sūtņiem un tiem nodevusi savu memorandu par brīvības atjaunošanu. Viens no galvenajiem LCP izveidotajiem dokumentiem bija memorands par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. 1944. gadā LCP biedri Fēlikss Cielēns un Konstantīns Čakste izstrādāja memorandu – dokumentu ar pamatnostādnēm – prasību nekavējoties atjaunot Latvijas Republikas faktisko neatkarību, atjaunot Latvijas armiju, lai cīnītos pret draudošo padomju okupāciju. Neskatoties uz iespējamām vācu okupācijas iestāžu represijām, dokumentu parakstīja 189 (avotos ir pretrunīgi dati par parakstīšanas datumu un parakstītāju skaitu)<sup>24</sup> Latvijas politiķi, zinātnes un kultūras pārstāvji: Pauls Kalniņš, Kārlis Pauļuks, Jāzeps Rancāns, Teodors Grīnbergs, Pēteris Juraševskis, Voldemārs Zāmuēls, Jānis Goldmanis, Kārlis Kundziņš, Pauls Kundziņš, Arveds Švābe, Kārlis Skalbe, Zinaida Lazda, Ādolfs Erss, Elza Stērste, Mārtiņš Peniķis, Mārtiņš Vācietis, Jānis Kurelis, Jānis Endzelins, Jāzeps Vītols, Pēteris Mantnieks, Jānis Muncis u. c. Dokuments tika pārtulkots angļu valodā, un Leonīds Siliņš to nogādāja Zviedrijā, kur tālāk to pārsūtīja sūtņiem Kārlim Zariņam Londonā un Alfrēdam Bilmanim Vašingtonā, lai iesniegtu Rietumu valdībām. Dokumentā bija pausta viennozīmīga nostāja pret abām okupācijas varām.<sup>25</sup> Tā tekstu pār-fotografēja, pārtulkoja angļu valodā, un dokumenta foto un mašīnraksta kopijas L. Siliņš slepeni pārveda pāri jūrai uz Zviedriju.<sup>26</sup> LCP darbības pamatmērķis bija demokrātiskas suverēnas valsts atjaunošana ar ASV, Lielbritānijas un Zviedrijas atbalstu, kā arī Baltijas valstu konfederācijas vīzija nākotnē. Tika nodibināti kontakti ar līdzīgi orientētām organizācijām kaimiņvalstīs – Lietuvas Atbrīvošanas padomi un Igaunijas Pretošanās kustību.<sup>27</sup> LCP dalībnieki domāja par valsts neatkarības un Satversmes atjaunošanu un nesadarbojās ar vācu iecelto pašpārvaldi – Oskaru Dankeru, Mārtiņu Prīmani, Rūdolfu Bangerski. Jānis Čakste vadīja Tautas

<sup>22</sup> Andersons E. Latvijas Centrālā Padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 13.–18. lpp.

<sup>23</sup> Neiburgs U. Draudu un cerību lokā. Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945). Rīga: Mansards, 2017, 115. lpp.

<sup>24</sup> Ibid., 268.–269. lpp.

<sup>25</sup> Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 72. lpp.

<sup>26</sup> Ibid., 70. lpp.

<sup>27</sup> Pēdējo vadīja profesors Jiri Uluotss, par to raksta Jāns Kross savā jaunākajā, ar Baltijas asamblejas balvu apbalvotajā romānā “Lidojums uz vietas”. LCP uzsvēra, ka Latvijas (un pārējo Baltijas valstu) inkorporācija Padomju Savienībā 1940. gadā ir bijusi starptautiski nelikumīga un ka tikpat nelikumīga ir nacistu radītā Ostlandes pārvaldes sistēma, kas nav izveidota ne saskaņā ar starptautisko tiesību principiem, ne Hāgas konvencijām, ne Latvijas Republikas likumiem. LCP kategoriski nostājās pret Latvijas iedzīvotāju nelikumīgu mobilizēšanu Hitlera vācu armijā, ko okupanti viltīgi nosauca par brīvprātīgo ieroču SS leģionu. Stradiņš J. Latvijas pamatā liktas demokrātiskas vērtības. Ievadrūna Latvijas Zinātņu akadēmijas pilnsapulcē 2002. gada 2. maijā. Jurista Vārds, 03.05.2002., Nr. 66 (2641).

padomi, kas proklamēja neatkarīgo Latviju.<sup>28</sup> 1944. gada 8. septembrī Rīgā bīskapa Rancāna dzīvoklī notika pēdējā LCP sēde Latvijā, kurā piedalījās ģenerālis Tepfers, advokāts Breikšs, bīskaps Jāzevs Rancāns, Dr. Pauls Kalniņš, senators Mintauts Čakste un vēl dažas personas. Šajā sēdē Dr. Pauls Kalniņš kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs parakstīja Deklarāciju par Latvijas valsts atjaunošanu.<sup>29</sup> Nacionālās pretošanās kustības darbība okupācijas periodā kopumā un tai skaitā Padomes aktivitātes stiprināja Latvijas tautas negrozāmo valstsgribu (nostiprinot valstiskuma parlamentāro un demokrātisko tradīciju) un radīja pamatu pārliecībai, ka Latvija nekad nav beigusi pastāvēt un tās neatkarība tiks atjaunota.<sup>30</sup> LCP arī palīdzēja kara bēgļiem tikt pāri Baltijas jūrai un nokļūt Zviedrijā.<sup>31</sup>

Profesora K. Čakstes darbība nācijas interesēs savu lielāko spriegumu sasniedza tieši pretešķībām un galējībām pārpilnā okupācijas laikā. Jo patiesi derīgi nacionāli darboties mēs varam tikai uz savas zemes, kur tūkstošu citu dzīve līdzās mums ik brīdī dod jaunus pamudinājumus un impulsus mūsu darbam.<sup>32</sup> Domājot par mūsdienu politikas norisēm, jānorāda uz riskiem K. Čakstes vārdu izmantot tikai sava politiskās elites pārstāvja paštēla spodrināšanā publiskajā telpā, demonstrējot nepietiekamu izpratni un iedziļināšanos Latvijas pretošanās kustības vēsturē kopumā.<sup>33</sup> Iestājoties par Latvijas demokrātiskās valdības atjaunošanu, kā likumīgs Valsts prezidenta aizstājējs J. Rancāna dzīvoklī P. Kalniņš parakstīja dokumentu, kas pilnvaroja prof. Konstantīnu Čaksti 1944. gadā uzņemties valdības sastādīšanu piemērotā laikā un vietā. Pēc tam vēl vairākas reizes notika tikšanās LCP apspriedēs pie ģenerāļa Vernera Tepfera, un tad “pēkšņi 1944. gada septembrī mūs izšķīra uz visiem laikiem”.<sup>34</sup> 1944. gada 8. septembra Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu, kuru saskaņā ar Satversmes 44. pantu Latvijas Republikas okupācijas apstākļos izdevis Valsts prezidenta vietas izpildītājs un Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš, uzskatāma par spēkā esošu konstitucionāla ranga aktu. Deklarācija uzskatāma par vienu no Latvijas rakstītās konstitūcijas sastāvdaļām.<sup>35</sup> Vēsturnieks Uldis Neiburgs nav izslēdzis, ka drošības nolūkos tikuši sagatavoti

<sup>28</sup> Konstantīns Čakste 1944. gadā cerēja uzņemties atjaunotās neatkarīgās Latvijas valdību kā tās Ministru prezidents. Simboliski. Viņi cerēja, ka situācija Latvijā 1944./1945. gadā varētu veidoties līdzīga tai, kāda bija bijusi neatkarības izcīnīšanas laikā 1918.–1919. gadā. K. Čakstem bija samērā plašs atbalsts tieši akadēmiskajās aprindās – Latvijas Universitātē un Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā. Stradiņš J. 2002.

<sup>29</sup> Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 82.–83. lpp.

<sup>30</sup> Jundzis T., Turčinskis Z. Pretošanās padomju un nacistiskajam režīmam Latvijā 1940.–1985. gadā. Grām.: Latvija un latvieši. Akadēmiskie raksti. II sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2017, 639.–640. lpp. Sk. arī: Pleps J. Latvijas Centrālās padomes 8. septembra deklarācijas valststiesiskā nozīme. Jurista Vārds, 04.09.2018., Nr. 36 (1042), 13. lpp.

<sup>31</sup> Saskaņā ar oficiāli reģistrētiem datiem līdz Otrā pasaules kara beigām Zviedrijā ieradušies 4559 latviešu bēgļi. 2541 bēglis tur bija nonācis ar LCP organizēto bēgļu laivu akciju rezultātā. Jo vairāk bēgļu ieradās, jo grūtāk bija turēt slepenībā visu evakuācijas darbību. Par to īpaši rūpējās zviedru sarkanā prese. LCP panāca arī leģionāru atbrīvošanu no gūsta. LCP protesti, vēstules, memorandi emigrācijā veido 51 vienību: Andersons E. Latvijas Centrālā Padome – LCP. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 214. lpp.

<sup>32</sup> Neimanis V. Profesoru Konstantīnu Čaksti pieminot. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 408. lpp.

<sup>33</sup> Neiburgs U. 2017, 93.–94. lpp.

<sup>34</sup> Rancāns J. Likumīgais Latvijas sargs. Bijušā Saeimas prezidenta Dr. Paula Kalniņa piemiņai viņa 80. dzimšanas dienā. Bīskaps Jāzevs Rancāns. Rakstu izlase. Prof. Dr. H. Tichovska redakcijā. Toronto: Astras Apgāds, 1977, 122. lpp.

<sup>35</sup> Plašāk sk.: Pleps J. 2018, 13. lpp.

divi alternatīvi rīkojumi par valdības veidošanu, to attiecīgi uzticot abiem brāļiem.<sup>36</sup> Atrodoties apcietinājumā, izpaudās K. Čakstes morālais spēks un gara diženums.<sup>37</sup>

Universitātes mācībspēki sagatavoja galvojuma tekstu un lūgumu atbrīvot Konstantīnu Čaksti. Par viņa atbrīvošanu iestājās Zenta Mauriņa, Jāzeps Rancāns, Pauls Kļaviņš, Edgars Dunsdorfs, Lotārs Šulcs, pat piesardzīgais Rūdolfs Bangerskis u. c. Tomēr panāca tikai to, ka atļauj nodot K. Čakstem grāmatas un dzīvesbiedres drīkstēja apmeklēt savus virus cietumā.<sup>38</sup> K. Čakste izglāba ebreju jaunekli Leonu Panci no gāzes kameras, noslēpjot to barakā un ļaujot pievienoties ieslodzīto grupai darbā ārpus nometnes. Viņam piešķirts tituls “Taisnīgais starp tautām”.<sup>39</sup>

Atmiņās par sava vīra Konstantīna īso, bet darbīgo mūžu Anastasija Čakste raksta: “Viņa spēka avots bija ticība sev, dzīvei un mūžībai. Viņā nekad neizsika radīšanas, dzīves veidošanas prieks. Konstantīns cienīja pienākumu un darbu, juta dziļu godbijību pret likumu, kas stāv pāri cilvēkiem un viņu varai, un bija gatavs nest upurus, ja pienākums to prasa. Viņa radošā ideja iecerēja nākotni skaistāku, pilnīgāku, daudzkrāsaināku. Konstantīnam piemita izsmalcināta orientēšanās spēja ne tik vien zinātnē, bet arī rakstniecībā un mākslā. Viņš labprāt dalījās savos uzskatos un dāvāja savu dzīves ziņu citiem. Aizrāva studentus ar savu dvēseles kvēli un darba prieku. Konstantīns vienmēr bija patiens un laipns, pašsavaldīgs, pacietīgs, kā arī labvēlīgs pret citiem cilvēkiem. Viņa garam bija stipri spārni, tie cilājās brīvi, spēcīgi, cēli un viegli.”<sup>40</sup> Korporācijas biedrs Arvids Jaunarājs atceras: “Kad Latvijā valdīja okupācijas vara, prāvu starpbrīdi pie manis bija iegriezies Konstantīns Čakste. Kad mēs izteicām pesimistiskas domas, Konstantīns Čakste mums atbildēja: “Es gan esmu pilnīgi pārliecināts, ka Latvija būs atkal, bet tikai es nezinu, vai mēs to piedzīvosim.””<sup>41</sup>

K. Čakstem bija jāpiedzīvo arī liela vilšanās – profesora Vasilija Sinaiska novērtēšanās. Viņš no Štuthovas nometnes rakstīja Arvidam Jaunarājam, ka Prāgā vajagot atrasties profesoram Vasilijam Sinaiskim, un lūdza viņu uzmeklēt, nodot sveicinius un lūgt atrakstīt vēstuli. A. Jaunarājs sameklēja Sinaiski un nodeva vēstuli: “Liels pārsteigums man bija, kad otrā un pēdējā vēstulē, kas rakstīta 1945. gada 7. janvārī, Konstantīns Čakste man raksta, ka no profesora Sinaiska vēstuli neesot saņēmis, un arī viņš no savas puses neesot Sinaiskim rakstījis, jo varbūt, pēdējam esot nepatīkami no turienes vēstules saņemt. Un rūgtākais teikums visā vēstulē ir tas, kur viņš piemin, kas viņam rakstījuši .., un tad saka: “Mani pārējie draugi mani ir aizmirsuši vai arī rakstīs normālos laikos.””<sup>42</sup> Kā savās atmiņās par sarunu

<sup>36</sup> Pleps J. 2018, 12. lpp. Plašāk sk.: Neiburgs U. Latvijas Republikas Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa 1944. gada 8. septembra deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu un valdības izveidošanu. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2014, Nr. 3 (92), 134.–136. lpp.

<sup>37</sup> Profesora klātbūtnē gestapovieši pratināja viņa studentus, lai atklāj, kurš ir LCP vadītājs. Viens jauneklis, students Jānis Arvids Atvars, neizturēja sadistisko spīdzināšanu un eksekūcijas laikā nomira. Lai paglābtu citus no fiziskām mokām, viņš atzinās un lūdza varmākas pārtraukt bezjēdzīgi sist studentus, kuri neko nav noziegušies. Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 91. lpp.

<sup>38</sup> Auziņš A. 2004, 70.–71. lpp.

<sup>39</sup> Ibid., 73. lpp. Nomocītie ieslodzītie centās piemānīt jauno likteni – mācījušies angļu valodu, dziedājuši, spēlējuši šahu pēc redzes atmiņas.

<sup>40</sup> Ibid., 89. lpp.

<sup>41</sup> Jaunarājs A. Atmiņas par vecbiedru prof. Konstantīnu Čaksti. Grām.: Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 395. lpp.

<sup>42</sup> Ibid., 395.–396. lpp.



ar profesora V. Sinaiska meitu N. Sinaisku dalās Tallinas Universitātes profesors Pēters Jervelaidis (*Peeter Järvelaid*), V. Sinaiskis līdz pat sava mūža pēdējām dienām nevarēja sev piedot, ka nav atsaucies Konstantīna lūgumam.<sup>43</sup>

Konstantīna kolēģis docents Benno Ābers atzina: “Savā politiskajā ticības apliecībā un Rietumu orientācijā Konstantīns Čakste nepārprotami bija latvju tautas vairākuma gribas un noskaņojuma pārstāvis un dedzīgs, nesavtīgs cīnītājs šo nacionālo ieceru īstenošanai.”<sup>44</sup> B. Ābers rakstīja: “Tā vēl pirms Otrā pasaules kara beigām traģiskos apstākļos aizgāja bojā vīrs, kura lielākais sapnis bija uz kara drupām celt jaunu patstāvīgu Latvijas valsti, kur valdītu tauta demokrātiskā, tiesiskā iekārtā. Vīrs, kura dzimtas saknes norādīja uz izcilu vietu latvju nācijā. Vīrs, ko lielāko latviešu politisko partiju līderi bija izraudzījuši par savu vadītāju un nākamo Latvijas Ministru prezidentu. Konstantīns Čakste arī nešaubīgi ticēja, ka latvju tautai neatkarību atgūt palīdzēs Rietumu sabiedrotie. Tāpēc arī Latvijas Centrālā padome K. Čakstes vadībā centās jau kara laikā nodrošināt sadarbību ar Rietumu nācijām, uzņemoties vislielāko risku vācu okupācijas apstākļos.”<sup>45</sup>

## 5. Vienreizība ir stūrakmens! *Post scriptum*

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu sekcijas sēde šogad veltīta profesora Romāna Apsīša nozīmīgajai dzīves jubilejai. Viņš – viens no 1990. gada deklarācijas “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” autoriem (īpašu uzmanību veltot tās preambulai), šī gada februārī svinēja astoņdesmito dzimšanas dienu. Enciklopēdists, 5. un 6. Saeimas deputāts, mācībspēks, četrdesmit gadus bijis Juridiskās fakultātes docētājs, tieslietu ministrs, pirmā sastāva Satversmes tiesas tiesnesis, pirmais tiesībsargs.<sup>46</sup> Savā zinātniskajā darbībā R. Apsītis sniedzis būtisku ieguldījumu Latvijas tiesību vēstures izpētē un juridiskās terminoloģijas pilnveidošanā. Tiesību vēsturnieka zināšanas ļāvušas precīzi dokumentēt nepieciešamos faktus, lai pamatotu Latvijas Republikas nepārtrauktības doktrīnu, uz kuru balstās mūsdienu Latvijas Republikas tiesiskā sistēma.

Egils Levits uzsvēris, kā kalpot Latvijai: “To es varu darīt kā zinātnieks, to es varu darīt kā tiesnesis, to es varu darīt kā sabiedriskais darbinieks. Bet motivācija vienmēr ir – Latvijas valsts nostiprināšana un uzlabošana.”<sup>47</sup> Cilvēcība, ģimeniskums, nerimstoša sabiedriskā darbība, valstsvīra stāja vieno personības un sasien laikus kopējos pavedienos. Romāna Apsīša pašreizējo interešu lokā ir viņa patlaban pilnveidojamā disertācija trīs daļās, kas rakstīta ar sirdi un dvēseli – “Koris “Daile”. Vēsturisks apskats (1951–1998)”. Tā ir kora dzīves hronika, vienā no

<sup>43</sup> No profesora P. Jervelaida stāstījuma 2019. gada 28. februārī. Personiskā arhīva materiāli.

<sup>44</sup> Auziņš A. 2004, 90. lpp.

<sup>45</sup> Andersons E., Siliņš L. u. c. 2000, 98. lpp.

<sup>46</sup> Plašāk sk.: Apse D. Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma. Likums un Tiesības, 2009, 11. sēj., Nr. 5, 155.–159. lpp.

<sup>47</sup> Vismaz divas partijas kā nākamo prezidentu vēlēt redzēt Egilu Levitu. Pieejams: <https://www.apollo.lv/6522773/vismaz-divas-partijas-ka-nakamo-prezidentu-veletos-redzet-egilu-levitu> [aplūkots 25.02.2019.].

nodaļām izskan – vienreizība ir stūrakmens!<sup>48</sup> Tieši tas pēctecīgi vieno personības, viņu paveikto Latvijas valsts kontinuitīvai un mērķtiecīgai attīstībai.

## Kopsavilkums

1. Konstantīna Čakstes dzīves gaitas apliecina viņa uzticību nezūdošām garīgām vērtībām. Viņa paveiktais kalpo tautai un nezudīs no tās piemiņas. Konstantīns Čakste cēla stipru tiltu starp diviem laiku lokiem – Latvijas valsts atjaunošanas mēģinājumu Otrā pasaules kara beigās – “trešo fronti” ar Trešo atmodu un 1990. gada deklarāciju “Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, ar kuru 1990. gada 4. maijā tika atjaunota Satversmes sapulces 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme. Šī deklarācija 1940. gada 17. jūnija PSRS militāro agresiju pasludināja par starptautisku noziegumu un atjaunoja Latvijas Republikas suverenitāti.
2. K. Čakstes zinātniskā devuma vērtējums salīdzinājumā ar mūsdienām nav bijis apjomīgs. To var skaidrot ar vēsturisko fonu, profesora aktīvo sabiedriski politisko darbību, pārāgro un traģisko bojāeju.
3. Konstantīnu Čaksti paturēsim neizdzēšamā atmiņā. Viņa cēlos darbus atminēsimies ar patiesu cieņu un atzinību. Visdziļākā pateicība Konstantīnam Čakstem kā moceklim un priekšlaicīgam upurim – dzīvības ziedotājam par demokrātisku tiesisku valsti un Latvijas tautas brīvību.
4. Pateicība visām tām personībām, kas kopā ar citiem lika juridiskos pamatus Latvijas valsts atjaunošanai un ar savu lielo ticību Latvijas valstij un latviešu nācijai turpināja Latviju – attīstīja valsti kontinuitīvi un mērķtiecīgi, piedaloties tās tiesiskās sistēmas pilnveidošanā.

---

<sup>48</sup> No sarunas ar Romānu Apsīti 13.02.2019. un 24.02.2019. Personiskā arhīva materiāli. Kora dzīves hronika veidota atšķirīgi no muzikologa Artura Venera 1981. gadā rakstītā par kordiriģentiem Imantu un Gido Kokariem. Kā sacīja nu jau aizsaulē aizgājušais koris Zīgurd Briedis: tas tik ir koris “Dilaila” (domāts koris “Daile”)! Darbs veidots kā daudzšķautņaina mozaīka, ko darinājuši gan kora dalībnieki ar savām atmiņām, gan kora vairākkārtējais prezidents Romāns Apsītis. Darbam ir vairāk nekā 200 A4 lapas, tajā izmantotas paša autora un korista Z. Brieža dzejā paustās atmiņas par pieredzēto kora dzīvē, Selgas Palu (prec. Kaņepes), Zīgrīdas Bīrītes atmiņas par “Dailes” laiku LU paspārnē, par kora darbības pirmsākumiem, par braucienu uz Karpatiem, Ilgvara Matroža klātbūtnes laiku korī, par “Dziesmu karu” karoga vairākkārtējo iegūšanu pēc 1955. gada (nodaļā “Vienreizība atgriezās” ar “Lauztajām priedēm”).

# TAISNĪGUMA NOZĪME TIESISKĀS IEKĀRTAS PĀRVEIDOŠANĀ

## ROLE OF JUSTICE IN TRANSFORMING THE LEGAL SYSTEM

**Elīna Grigore-Bāra, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

### Summary

The author analyses the transformation of the Latvian legal system since May 4, 1990, examining the purpose of these reforms, their basic principles and their impact on the application of rights, paying particular attention to the characteristics of understanding of justice under the conditions of significant and fundamental legal transformations.

The transformation of the Latvian legal system after restoration of independence was a transition from a communist totalitarian regime to a democratic system, and should be considered in the context of transitional justice. Mechanisms of transitional justice are temporary, must be viewed dynamically and should be implemented as a coherent system. The author argues that the courts should also engage in the effective implementation of mechanisms for overcoming the past. Consequently, the concept of transitional justice must also be taken into account in the application of law when interpreting legal norms (within the framework of systemic or teleological interpretation) and in dealing with conflicts of fundamental rights.

**Atslēgvārdi:** pārejas taisnīgums, vēstures pārvarēšana, rehabilitācija, Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana, valsts nepārtrauktības doktrīna

**Keywords:** transitional justice, overcoming the past, rehabilitation, restoration of independence of the Republic of Latvia, doctrine of state continuity

### Ievads

Tiesiskās iekārtas pārveidošana jeb transformācija šajā rakstā jāskata kontekstā ar valsts rašanās un izbeigšanās jautājumiem. 1990. gada 4. maijā notika derivatīva jeb atvasināta (sekundāra) vienas valsts izbeigšanās un citas valsts rašanās. Georgs Jellineks (*Georg Jellinek*) skaidrojis, ka valsts izcelšanās un izbeigšanās ir fakta un nevis tiesību jautājums.<sup>1</sup> Tātad uz šādu “valsts nomaiņu” mēs nevaram attiecināt legālus jeb likumīgus kritērijus. “Valsts nomaiņa” vienlaikus ir arī revolūcija – būtiska tiesiskās iekārtas pamatstruktūru pārveidošana<sup>2</sup> vai valsts formas maiņa.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Jellinek G. *Allgemeine Staatslehre*. 3. Aufl. Berlin, Zürich: Verlag Dr. Max Gehlen, 1966, S. 283.

<sup>2</sup> Cipeliuss R. *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga: AGB, 1998, 112. lpp.

<sup>3</sup> Schöbener B., Knauff M. *Allgemeine Staatslehre*. 2. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2013, S. 155.

Revolūcijas tiesisko kvalifikāciju nosaka tās faktiskie panākumi. Ja tā neizdodas, tad revolucionārās darbības kļūst krimināli sodāmas atbilstoši iepriekšējās valsts likumiem. Savukārt sekmīgas revolūcijas iegūst konstitucionāli tiesisku nozīmi jaunajā valstī. Izdevusies revolūcija rada ne tikai jaunu varas stāvokli, bet arī jaunu tiesisko situāciju. Tomēr arī ārpus likuma notiekošiem procesiem ir nepieciešams attaisnojums, kas šiem procesiem piešķir jēgu, pamato to nepieciešamību un nozīmību. Tāpēc arī revolūcijas kontekstā tiek runāts par legalitātes un leģitimitātes problēmu. Katra revolūcija balstās uz kādu politisko mērķi un ideju, kas to attaisno jeb leģitimē. Tiesību filozofijā vairākas vērtības tiek atzītas par pietiekamu attaisnojumu, lai pretotos valsts varai – vispirms jau taisnīgums, kā arī brīvības, dzīvības un īpašuma aizsardzība. Tātad jebkuras tiesiskās iekārtas pārveidošana nedrīkst būt patvaļīga, bet tai ir jāievēro šīs transformācijas mērķis. Šī raksta mērķis ir analizēt Latvijas tiesiskās sistēmas transformāciju kopš 1990. gada 4. maija, izpētīt šo pārkārtojumu mērķi, pamatprincipus un to ietekmi uz tiesību piemērošanu, sevišķu uzmanību veltot taisnīguma izpratnes īpatnībām plašu un fundamentālu tiesisku pārkārtojumu apstākļos.

## **1. Latvijas tiesiskās iekārtas pārveidošana valsts nepārtrauktības doktrīnas kontekstā**

Latviešu nācijas politiskais mērķis 1990. gadā bija valstiskā neatkarība – brīvība. Jāuzsver, ka brīvības atgūšana nevar tikt uzskatīta par politisku pašmērķi. Tā ir nepieciešams priekšnoteikums taisnīgas tiesiskās iekārtas izveidei, kurā ir radīti optimāli priekšnosacījumi katra indivīda laimes sasniegšanai. Latvijas valstisko neatkarību teorētiski varēja sasniegt divējādi – atjaunojot 1918. gadā dibināto Latvijas Republiku vai arī īstenojot tautas pašnoteikšanās tiesības un dibinot jaunu valsti.<sup>4</sup> Kā zināms, tika izvēlēts pirmais variants un Latvijas Republika tika atjaunota uz valsts nepārtrauktības doktrīnas pamata. Latvijas konstitucionālajā iekārtā valstiskā nepārtrauktība ir noteikta kā konstitucionāla ranga norma, kas prasa noteiktu valsts rīcības modeli, pārvarot PSRS okupācijas sekas un nostiprinot savu valstiskumu.<sup>5</sup>

Valstiskās nepārtrauktības doktrīnas kontekstā jāvērtē taisnīguma princips un tā nozīme turpmākajos tiesiskās iekārtas pārveidojumos. Taisnīgums jau bija konkretizēts Latvijas Republikas likumos. Satversmē noteiktā valsts institucionālā uzbūve bija prezumējama kā taisnīga un leģitīma. Līdz ar to likumdevēja rīcības brīvība bija ierobežota ar pienākumu rīkoties atbilstoši Latvijas Republikas konstitucionāli tiesiskajiem pamatiem. Savukārt, tā kā valsts nepārtrauktības doktrīna balstās uz atzinumu, ka PSRS kā okupācijas vara ir rīkojusies prettiesiski, likumdevējam bija pienākums veikt pasākumus, lai iespēju robežās izlīdzinātu okupācijas režīma nodarītos zaudējumus un atjaunotu taisnīgumu.<sup>6</sup> Minētā Satversmes tiesas

<sup>4</sup> Levits E. Valsts atjaunošanas koncepcijas attīstība. Grām.: Levits E. Valstsgriba. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 105. lpp.

<sup>5</sup> Pleps J. Baltijas valstu valstiskā nepārtrauktība. Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 75. lpp.

<sup>6</sup> Satversmes tiesas 25.03.2003. spriedums lietā Nr. 2002-1201, secinājumu daļas 1. punkts. Par likuma "Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās" 12. panta pirmās daļas 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam.

atziņa atspoguļo senu Eiropas tiesību filozofijas taisnīguma izpratni. Aristotelis, skaidrojot taisnīguma jēdzienu, rakstījis, ka taisnīga rīcība ir vidus starp galējībām “darīt netaisnību” un “ciest netaisnību”. Netaisnību ciest gan ir mazāks ļaunums pats par sevi, taču nav neiespējams, ka konkrētā gadījumā šāds stāvoklis var būt lielāks ļaunums.<sup>7</sup> Tātad fakts, ka tā nebija Latvijas valsts, kas pastrādāja noziegumus, nenozīmē, ka Latvija varēja svešas valsts varas nodarītos noziegumus vienkārši aizmirst. Šāda aizmirstāna būtu netaisnīga rīcība un neatbilstu tiesiskas valsts principam. Tādēļ arī nevar piekrist politikas zinātnē paustajai atziņai, ka jaunais demokrātiskais režīms var izlemt: piedot un aizmirst vai arī izmeklēt represīvā režīma pastrādātos noziegumus un sodīt vainīgās amatpersonas.<sup>8</sup>

Lai arī pilnīga norobežošanās no pagātnes nav pieļaujama ne ētisku, ne tiesisku apsvērumu dēļ, valsts bauda plašu rīcības brīvību, izvēloties konkrētus instrumentus iepriekšējā represīvā režīma rīcības izvērtēšanai.<sup>9</sup> Tomēr komunistiskās totalitārās sistēmas mantojuma likvidēšanai izvēlētajiem pasākumiem jābūt atbilstīgiem demokrātiskas un tiesiskas valsts principiem un cilvēktiesībām.<sup>10</sup> Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka pagātnes pārvarēšanas pasākumu mērķis – pagātnes pieredzes atkārtošānās novēršana un pašai aizsargājošas demokrātijas izveide – ir savienojams ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas tiesību un vispārējo mērķu principu, proti, valsts neatkarības, tās demokrātiskās iekārtas, institucionālās sistēmas un valsts drošības aizsardzību.<sup>11</sup> Tomēr izvēlēto pasākumu tiesiskuma vērtējumā izšķiroša nozīme visbiežāk ir tieši samērīguma principa ievērošanai.

## 2. Pārejas taisnīguma jēdziens un tā saturs

Latvijas tiesiskās iekārtas pārveidošana pēc neatkarības atjaunošanas politiskā ziņā jāuzlūko kā pāreja no komunistiskā totalitārā režīma uz demokrātisku. Šāda veida pārkārtojumi ir saistīti ar pagātnes netaisnību un noziegumu apzināšanas un izvērtēšanas nepieciešamību un turpmāku tiesiskās iekārtas attīstību nu jau demokrātiskas un tiesiskas valsts principu ietvarā. Šādu politisku un tiesisku transformācijas procesu raksturošanai un izpratnei tiesību zinātnē un politikas teorijā tiek izmantots pārejas taisnīguma jēdziens (angļu val. – *transitional justice*).<sup>12</sup>

Apvienoto Nāciju Organizācijā (turpmāk – ANO) jau ilgāku laiku norisinās darbs pie standartu un mehānismu definēšanas un pilnveidošanas, tā mērķis ir izvērtēt un pārvarēt pagātnē pastrādātos noziegumus, lai izvairītos no šādu noziegumu atkārtošānās.<sup>13</sup> Šādā kontekstā ANO sistēmā tiek izmantots pārejas taisnīguma jēdziens – tas tiek skaidrots un attīstīts starptautisko cilvēktiesību, humanitāro tiesību, starptautisko krimināltiesību un starptautisko bēgļu tiesību ietvaros.

<sup>7</sup> Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: Zvaigzne, 1985, 110., 111., 121. lpp.

<sup>8</sup> Ījabs I. Politikas teorija: pirmie soļi. Rīga: Lasītava, 2017, 198. lpp.

<sup>9</sup> ECT 05.12.2017. lēmums lietā Haralambi Borisov Anchev against Bulgaria (iesnieguma Nr. 38334/08 un 68242/16), 102. punkts.

<sup>10</sup> Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas 27.06.1996. rezolūcija 1069(1996). Citēts no: ECT 24.06.2008. spriedums lietā Ādamsons pret Latviju (iesniegums Nr. 3669/03), Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas tulkojums, 83. punkts.

<sup>11</sup> Ibid., 120. punkts.

<sup>12</sup> Teitel R. G. Transitional Justice. New York: Oxford University Press, 2001, p. 3.

<sup>13</sup> Ziemele I. Ko darīt ar okupācijas laikā Latvijai nodarītajiem zaudējumiem. Jurista Vārds, 19.01.2016., Nr. 3 (906).

Kā vienu no galvenajiem pārejas taisnīguma mehānismu ieviešanas uzdevumiem ANO ir definējusi nesodāmības novēršanu.<sup>14</sup> Tomēr tas nenozīmē, ka pārejas taisnīgums aptvertu tikai kriminālās justīcijas jomu.

ANO ģenerālsēkretārs pārejas taisnīgumu definējis kā dažādu procesu un mehānismu kopumu saistībā ar sabiedrības mēģinājumiem pārvarēt pagātnē notikušos liela mēroga tiesību pārkāpumus, lai nodrošinātu atbildību, kalpotu taisnīgumam un panāktu izlīgumu. Pārejas taisnīgums var tikt īstenots ar starptautiskās sabiedrības iesaisti vai bez tās, tas aptver kā tiesas, tā arī ārpustiesas mehānismus, kriminālprocesus pret indivīdiem, reparācijas cietušajiem, patiesības noskaidrošanu, institucionālās reformas, tai skaitā arī amatpersonu pārvērtēšanu un atbrīvošanu.<sup>15</sup>

Raksturojot pārejas taisnīguma mehānismus, ANO sevišķi uzsver šādus četrus principus: 1) valsts pienākumu izmeklēt smagus cilvēktiesību un humanitāro tiesību pārkāpumus un sodīt vainīgās personas; 2) tiesības zināt patiesību par pagātnes pārkāpumiem un tiesības uzzināt pazudušo personu likteni; 3) upuru tiesības uz reparācijām par pārciestajiem smagajiem cilvēktiesību un humanitāro tiesību pārkāpumiem; 4) valsts pienākumu, izmantojot visdažādākos līdzekļus, novērst līdzīgu zvērību atkārtotošanās nākotnē.<sup>16</sup>

Būtībā tādus pašus galvenos četrus pārejas taisnīguma politikas virzienus formulējis arī Egils Levits. Viņš skaidroja, ka ikkatram no šiem virzieniem ir savi mērķi, taču tie ir piemērojami vienlaicīgi: 1) vēsturiskās patiesības atklāšana; 2) juridiska izmeklēšana un noziedznieku sodīšana; 3) upuru rehabilitācija un kompensācijas piešķiršana; 4) publisko amatpersonu lustrācija un liegums bijušajiem režīma funkcionāriem strādāt demokrātiskās valsts pārvaldes amatos.<sup>17</sup>

Vēl pirms ANO pievēršanās pārejas taisnīguma jautājumiem 20. gadsimta nogalē Vācijā neilgi pēc Otrā pasaules kara saistībā ar nacionālsociālistiskā režīma laikā pastrādāto noziegumu izvērtēšanu izmantots jēdziens “vēstures pārvarēšana” (vācu val. – *Aufarbeitung der Vergangenheit*).<sup>18</sup> Latviešu valodā šo jēdzienu lietojis arī E. Levits, runājot par nepieciešamību izvērtēt iepriekšējos nedemokrātiskos režīmus.<sup>19</sup> Latviešu valodā vārds “pārvarēšana” pat ļoti precīzi atspoguļo pārejas taisnīguma ideju. Latviešu literārās valodas vārdnīcā skaidrots, ka pārvarēt nozīmē ar aktīvu darbību panākt, ka tas, kas ir nevēlams, sabiedrībā mazinās, mainās, zūd un nespēj kavēt kā attīstību.<sup>20</sup> Tātad pagātnes netaisnību pārvarēšana jāsaprot kā aktīva (valsts un pašas sabiedrības) rīcība, lai netaisnība sabiedrībā pazustu, tas ir, netaisnība ir jānolīdzina (caur sodu un reparācijām).

<sup>14</sup> Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights. The Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014. Pieejams: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR-PUB-13-05.pdf> [aplūkots 22.02.2019.].

<sup>15</sup> The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General, 23 August 2004, 8. punkts. Pieejams: <https://www.un.org/ruleoflaw/files/2004%20report.pdf> [aplūkots 22.02.2019.].

<sup>16</sup> Transitional Justice and Economic, Social and Cultural Rights. The Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014, p. 5. Pieejams: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR-PUB-13-05.pdf> [aplūkots 22.02.2019.].

<sup>17</sup> Levits E. Pagātnes pārvarēšana. Grām.: Levits E. Valstsgriba. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 668. lpp.

<sup>18</sup> Schulz-Hageleit P. Aufarbeitung der Vergangenheit. In: Geschichtsbewusstsein und Zukunftssorge. Geschichte und Psychologie, 2004, Vol. 12. Centaurus Verlag & Media, Herbolzheim, S. 57. Pieejams: [https://datubazes.lanet.lv:5301/chapter/10.1007/978-3-86226-409-4\\_5](https://datubazes.lanet.lv:5301/chapter/10.1007/978-3-86226-409-4_5) [aplūkots 31.03.2019.].

<sup>19</sup> Levits E. Pagātnes pārvarēšana. 2019, 667.–677. lpp.

<sup>20</sup> Šķirkļis “pārvarēt”. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972.–1996. Pieejams: <http://tezaurs.lv/#/sv/p%C4%81rvar%C4%93t> [aplūkots 31.03.2019.].

Mērķis ir panākt, ka pagātnes netaisnības vairs nekavētu sabiedrības un valsts pilnveidi, proti, demokrātiskas un tiesiskas valsts izveidošanu, nostiprināšanos un pastāvēšanu.

Pagātnes pārvarēšanas mehānismi Vācijā tika attiecināti arī uz Vācijas Demokrātiskās Republikas atstāto mantojumu – Sociālistiskās vienības partijas (SED) diktatoriskā režīma rīcības izvērtēšanu. Šajā sakarā Vācijā tiek atzīti šādi pārejas taisnīguma pasākumi: 1) cilvēktiesību pārkāpumu pierādījumu dokumentēšana; 2) elites nomaiņa; 3) tiesību pārkāpēju sodīšana; 4) atļūdināšana upuriem; 5) sabiedrības apgaismošana (izglītošana).<sup>21</sup>

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem pārejas taisnīguma tematikai veltīta arī virkne zinātnisku publikāciju kā politikas zinātnē, tā tiesību zinātnē. Viena no atzītām autoritātēm šajā jomā ir Ņujorkas Universitātes Juridiskās skolas salīdzināmo tiesību profesore Ruti Dž. Teitela (*Ruti G. Teitel*, dz. 1956). Raksturojot taisnīguma nozīmi politisko pārmaiņu laikā, viņa secina, ka tiesības nonāk spriedzē starp pagātņi un nākotni, starp retrospekciju un perspektīvu, starp individuālo un sabiedrisko. Pārejas laika tiesības ir dinamiskas tiesības, kas ar grūtībām spēj pildīt vienu no būtiskām tiesību sociālajām funkcijām – stabilitātes nodrošināšanu. Tādēļ pārejas taisnīguma jēdziens ir kontekstuāls un partejisks – tas veidojas kā atbilde uz iepriekšējām netaisnībām.<sup>22</sup> R. Teitela savā pārejas taisnīguma jēdzienam veltītajā monogrāfijā izvērs piecus pārejas taisnīguma elementus: krimināltiesisko taisnīgumu (vainīgo sodīšana), vēsturisko taisnīgumu (patiesības noskaidrošana), nolīdzinošo taisnīgumu (reparācijas), administratīvo taisnīgumu (lustrācija) un konstitucionālo taisnīgumu. Professore apgalvo, ka fundamentālu politisko pārkārtojumu periodos ideālās taisnīguma teorijas nav labākais kritērijs, ko izmantot, vērtējot juridiskas rīcības pareizību. R. Teitela, izmantojot induktīvu pieeju un analizējot pārejas taisnīguma izpausmes vēsturiskā un salīdzinošā perspektīvā, atklāj neideālu, “kompromitētu” taisnīgumu, kas ir atkarīgs no apstākļiem, kuros tas ticis ieviests.<sup>23</sup> Ja pārejas taisnīguma mehānismi ir efektīvi, ar laiku izzūd nepieciešamība pēc šādiem ekstraordināriem mehānismiem un tie pakāpeniski var tikt atcelti.

Pārejas taisnīguma mehānismu pārejošais jeb pagaidu raksturs atklājas arī Satversmes tiesas judikatūrā – 2018. gada 29. jūnija spriedumā lietā Nr. 2017-25-01 “Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9. un 91. pantam” tiesa norādījusi, ka šāds pamattiesību ierobežojums var pastāvēt tikai noteiktu laiku, tādēļ likumdevējam, periodiski izvērtējot politisko situāciju valstī, jālemj par šāda ierobežojuma nepieciešamību un pamatotību.<sup>24</sup> Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa 2006. gada 16. marta spriedumā lietā “Ždanoka pret Latviju” norādījusi, ka Latvijas parlamentam ir pastāvīgi jāpārskata apstrīdētajā normā noteiktais ierobežojums ar mērķi to drīzumā atcelt. Tiesa arī piebildusi, ka, ņemot vērā patlaban Latvijā pastāvošo stabilitātes līmeni un sakarā ar tās pilnīgu integrāciju Eiropā Latvijas likumdevējas nespēja veikt aktīvus pasākumus šajā ziņā var novest pie citāda konstatējuma.<sup>25</sup> Šāds Eiropas

<sup>21</sup> Kellerhoff S. F. *Aus der Geschichte lernen. Ein Handbuch zur Aufarbeitung von Diktaturen*. Baden-Baden: Nomos, 2013.

<sup>22</sup> Teitel R. G. 2001, pp. 6–9.

<sup>23</sup> *Ibid.*, p. 227.

<sup>24</sup> Satversmes tiesas 29.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-25-01, secinājumu daļas 24.1. punkts.

<sup>25</sup> ECT 16.03.2006. spriedums lietā Ždanoka pret Latviju (iesniegums Nr. 58278/00), Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas tulkojums, 135. punkts.

Cilvēktiesību tiesas aizrādījums uzsver nepieciešamību pārejas taisnīguma mehānismus aplūkot dinamiski. Tomēr striktas laika robežas vai pat konkrētu noilguma termiņu pārejas taisnīguma mehānismu piemērošanai liedz noteikt šī koncepta kontekstuālais un partejiskais raksturs. Autore uzskata, ka gadījumā, ja visi pārejas taisnīguma mehānismi (elementi) tiktu aplūkoti un īstenoti kā vienota sistēma, tad pagātnes pārvarēšana norisinātos efektīvāk un ar to saistītie pamattiesību ierobežojumi vairs nebūtu tik ilgstoši nepieciešami. Šāda sistēmiska pieeja ļautu kāda viena pārejas taisnīguma mehānisma trūkumus vismaz zināmā mērā kompensēt ar citu instrumentu, tādējādi sekmējot izlīguma panākšanu sabiedrībā un vēsturisko netaisnību pārvarēšanu. Piemēram, ja vairs nav iespējams krimināltiesiskā kārtā novērtēt kādas personas vainu nozieguma izdarīšanā vai viņu sodīt, tad lielāka uzmanība būtu jāpievērš patiesības atklāšanai un sabiedriskās domas veidošanai.

### 3. Pārejas taisnīguma nozīme tiesību piemērošanā

Lai arī pārejas taisnīguma īstenošana primāri ir likumdevēja uzdevums, taisnīguma kā vispārējā tiesību principa atzišana neizbēgami liek arī tiesu varai iesaistīties pagātnes pārvarēšanas mehānismu ieviešanā. Pārejas taisnīguma koncepts ir jāņem vērā arī tiesību normu piemērošanā, iztulkojot tiesību normas (domājams, pēc sistēmiskās vai teleoloģiskās interpretācijas metodes).

Pārejas taisnīguma kā dažādu mehānismu kopuma perspektīva liek citā gaismā skatīties uz vārda brīvības saturu un juridiskās atbildības piemērošanas priekšnosacījumiem neslavas celšanas vai godu aizskarošu ziņu izplatīšanas gadījumā. Pašlaik judikatūrā ir nostiprinājusies atziņa, ka pat ar viedokli nedrīkst pārkāpt nevainīguma prezumpciju un apsūdzēt krimināli sodāmu darbību izdarīšanā. Atzinums noziedzīga nodarījuma izdarīšanā nedrīkst būt izteikts nekādā formā, ja to nav konstatējušas kompetentās tiesību sargājošās institūcijas.<sup>26</sup> Taču, ja pārdarītājus vairs nav iespējams krimināltiesiski sodīt, ja viņu vārdus un nodarījumus nedrīkst nosodīt pat vārdos, vai ir iespējama pagātnes pārvarēšana, vai ir novērsta neso-dāmība un vai tiešām ir darīts viss iespējamais, lai nākotnē pagātnes noziegumi vairs neatkārtotos? Līdz ar to vārda brīvības izmantošanai pārejas taisnīguma mehānismu ietvaros būtu nosakāms augstāks tolerances sliekšnis. Vācijas Federālā Konstitucionālā tiesa, vērtējot vārda brīvības un personības tiesību kolīziju, kas radusies pēc VDR Valsts drošības ministrijas neoficiālo darbinieku saraksta publicēšanas, norādīja, ka vēstures pārvarēšana ir vārda brīvības ietvarā aizsargājama rīcība.<sup>27</sup>

Tartu Universitātes politikas zinātnieki Vello Petai (*Vello Pettai*) un Eva Klārīta Petai (*Eva-Clarita Pettai*), pētot pārejas taisnīguma mehānismus Baltijā, kā pamatprincipu dažādu taisnības un patiesības politikas pasākumu klasificēšanai izmanto šo konkrēto pasākumu adresātu (mērķi). Tādējādi kāds konkrēts pārejas taisnīguma instruments var būt orientēts uz pārkāpējiem (viņu identificēšana,

<sup>26</sup> Markvarts R. Goda un cieņas civiltiesiskā aizsardzība. Tiesu prakses apkopojums (2000–2018). Rīga, 2019, 10.–11. lpp. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-notikumiem/apkopota-tiesu-prakse-lietas-par-goda-un-cienas-civiltiesisko-aizsardzibu-9444> [aplūkots 22.02.2019.].

<sup>27</sup> BVerfG, Beschluss der 1. Kammer des Ersten Senats vom 23. Februar 2000 – 1 BvR 1582/94 – Rn. (1–39). Pieejams: [https://www.bundesverfassungsgericht.de/e/rk20000223\\_1bvrr158294.html](https://www.bundesverfassungsgericht.de/e/rk20000223_1bvrr158294.html) [aplūkots 31.03.2019.].



sodišana, tiesību ierobežošana u. tml.) vai uz upuriem (reabilitācija, kompensāciju piešķiršana).<sup>28</sup> Lai pārejas taisnīguma mehānismi būtu taisnīgi un sasniegtu savu mērķi (garantētu arī turpmāku demokrātiskas un tiesiskas valsts pastāvēšanu), likumdevējam jāspēj nodrošināt līdzsvaru starp pārkāpēju sodīšanu (kaut vai tikai simbolisku nosodījumu) un cietušajām personām nodarītās netaisnības atlīdzināšanu.

Galvenais pārejas taisnīguma mehānisms, kas vērsts uz cietušajiem nodarītās netaisnības izlīdzināšanu Latvijā, ir nelikumīgi represēto personu reabilitācija un politiski represētās personas statusa noteikšana. Likums "Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju" nekonkretizē reabilitācijas jēdziena nozīmi un neuzskaita nelikumīgi represēto personu subjektīvās tiesības.<sup>29</sup> Krimināltiesību kontekstā reabilitācija primāri tiek skaidrota kā personas atzīšana par nelikumīgi sodītu un līdz ar to nevainīgu. Reabilitācija ir personas atjaunošana tiesībās, personas labā vārda un iepriekšējās reputācijas atjaunošana. Kā uzsvērusi Augstākā tiesa, reabilitācija ir sarežģītākais veids, kādā persona var izbeigt kriminālbildības tiesiskās sekas.<sup>30</sup> Tulkojot reabilitācijas jēdzienu sistēmiski ar politiski represētās personas statusu, redzams, ka reabilitācijas institūts izmantojams plašāk – ne tikai kriminālbildības negatīvo seku novēršanai, bet vispār komunistiskā totalitārā režīma nodarīto tiesību pārkāpumu radīto seku mazināšanai. Reabilitācija tiek attiecināta arī uz citām personu kategorijām, piemēram, personām, kurām piemēroti medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi, personām, kas izsūtītas, noņemtas vai pārvietotas no pastāvīgās dzīvesvietas, dzimušas izsūtījumā vai noņemtajumā.

Likums "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem" noteic, ka politiski represēto personu tiesības garantē valsts.<sup>31</sup> Satversmes tiesa ir skaidrojusi, ka šī likuma primārais un galvenais mērķis ir taisnīgums, tā nodrošināšana. Likumdevēja mērķis bijis taisnīga tiesību atjaunošana atbilstoši likumam tām personām, kuras ir cietušas no represijām komunistiskajā un nacistiskajā režīmā.<sup>32</sup> Kā subjektīva tiesība likuma "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem" 9. panta otrajā daļā ir formulētas politiski represēto personu tiesības saņemt kompensāciju, dzēšot par atņemto mantu piešķirtos īpašuma kompensācijas sertifikātus. Taču citas ar politiski represētās personas statusu saistītās tiesības formulētas kā valsts uzdevumi, piemēram, valsts nodrošina politiski represēto personu likteņu vēsturisku izpēti; valsts nodrošina politiski represēto personu tiesību atjaunošanu civilo, ekonomisko un sociālo tiesību sfērā atbilstoši likumam; valsts un pašvaldību institūcijas un to amatpersonas pēc politiski represēto personu, kā arī citu ieinteresēto personu iesniegumu saņemšanas gadā, lai likumā noteiktajā kārtībā tiktu novērstas totalitāro režīmu radīto civilo, ekonomisko un sociālo tiesību ierobežojumu izraisītās sekas, atlīdzināti šo režīmu radītie materiālie zaudējumi, to nodarītais fiziskais un morālais kaitējums.

<sup>28</sup> Pettai E.-C., Pettai V. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 312.

<sup>29</sup> Likums "Par nelikumīgi represēto personu reabilitāciju": LV likums. Pieņemts 03.08.1990. [31.03.2019.].

<sup>30</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 05.10.2011. spriedums lietā Nr. SKC-478/2011, 12.1. punkts.

<sup>31</sup> Likums "Par politiski represētās personas statusa noteikšanu komunistiskajā un nacistiskajā režīmā cietušajiem": LV likums. Pieņemts 12.04.1995. [31.03.2019.].

<sup>32</sup> Satversmes tiesas 20.04.1999. spriedums lietā Nr.04-01(99), 1.3. punkts.

Īstenojot rehabilitācijas politiku, Latvijas likumdevējs sevišķu akcentu ir licis uz mantisko tiesību atjaunošanu un mantiska rakstura atlīdzinājumu piešķiršanu (atvieglojumi nodokļu un nodevu maksāšanā, atvieglojumi pensijas piešķiršanā, bezmaksas medicīniskā aprūpe, sociālā rehabilitācija un atvieglojumi sabiedriskā transporta izmantošanā). Taču šāda pieeja nevar tikt uzskatīta par visaptverošu pārejas taisnīguma kontekstā – ne attiecībā uz cietušo personu loku, ne pienākumu izlīdzināt netaisnību vai novērst līdzīgu netaisnību atkārtēšanos. Vācu tiesību zinātnieks Alberts Engels (*Albert Engel*) savā disertācijā, kas veltīta VDR Valsts drošības dienestu darbības tiesiskai izvērtēšanai, uzsver, ka represīva režīma upuri pienācīgu gandarījumu var saņemt tikai tad, ja rehabilitācija tiek izprasta pietiekami plaši – kā politiski morāla cietušo gandarīšana un materiāla atlīdzināšana vienlaikus. Ja represīvā režīma drošības dienestu rīcība nevar tikt pakļauta tiesu jurisdikcijai, tā būtu nododama valsts ceturtās varas izvērtējumam un atklātībai. Tādējādi vēl arvien būtu iespējams nodrošināt vēsturisko netaisnību pārvarēšanu un upuru gandarīšanu.<sup>33</sup>

Rehabilitācijas ideja un politiski represētas personas statuss ir valsts atbilde uz pagātnē pastrādātu tiesību pārkāpumu – netaisnību. Taču tiesību pārkāpums savā būtībā ir cilvēka nepareiza rīcība, nevis dabisks notikums, kas atrodas ārpus cilvēka ietekmes. Tāpēc reakcija uz netaisnīgu rīcību nedrīkst aptvert tikai cietušo, bet tai ir jābūt vērstai arī pret vainīgo personu. Soda ideja neaprobežojas tikai ar restitūciju, tādēļ arī politiski represēto personu tiesību atjaunošana, nodarīto zaudējumu un kaitējuma atlīdzināšana nedrīkst būt vienīgie īstenotie pārejas taisnīguma instrumenti. Vērtējot uz vainīgajiem jeb pārkāpējiem vērstos pārejas taisnīguma mehānismus, var secināt, ka tie aptvēruši salīdzinoši mazāku personu loku un šaurāku sabiedrisko attiecību lauku (pārsvārā tie ir bijuši politisko tiesību ierobežojumi). Līdz ar to var runāt par zināmu disproporciju pārejas taisnīguma īstenošanā. Ja krimināltiesiskā ceļā konkrētu personu vaina vairs nevar tikt noskaidrota vai arī viņas vairs nevar tikt sodītas, valsts pienākums atjaunot taisnīgumu, novērst nesodāmību un necilvēcīgu noziegumu atkārtēšanos nākotnē neizbeidzas. Taisnīgums nevar tikt reducēts tikai uz krimināltiesībām, tas ir visu tiesību sistēmu caurvijoša vērtība un ētisks princips, kas jārespektē kā politisku lēmumu pieņemšanā, tā arī tiesību piemērošanā.

Saskaņā ar ANO atzīto pārejas taisnīguma izpratni vēstures pārvarēšana nevar notikt bez izlīguma panākšanas. Kā skaidrojis E. Levits, izlīgumu kā sociālpsiholoģisku kategoriju var panākt tikai tad, ja noteiktas darbības veic gan upuris, gan vainīgais (netaisnības nodarītājs). Patiesības noskaidrošana kā pirmais uzdevums ir jāveic gan cietušajam, gan vainīgajam. Taču tālākie izlīgumam nepieciešamie soļi – nodarījuma atzīšana, nožēlošana un izpirkšana ar kādu pozitīvu rīcību – jāspēr vainīgajam. Tikai tad var sekot piedošana no cietušā puses un patiesību abu pušu izlīgums.<sup>34</sup> Pārejas taisnīgums kā taisnīguma principa konkretizējums tiesiskās iekārtas transformācijas periodos būtu jāīsteno arī tiesām, lai pēc iespējas drīzāk Latvijas sabiedrība spētu pārvarēt totalitāro režīmu nodarīto netaisnību.

<sup>33</sup> Engel A. Die rechtliche Aufarbeitung der Stasi-Unterlagen auf der Grundlage des StUG. Berlin: Duncker & Humblot, 1995, S. 346, 347, 351, 368.

<sup>34</sup> Levits E. Pagātnes pārvarēšana. 2019, 668.–669. lpp.

## Kopsavilkums

1. Latvijas tiesiskās iekārtas pārveidošana pēc neatkarības atjaunošanas uzskatāma par pāreju no komunistiskā totalitārā režīma uz demokrātisku. Šāda veida transformācija ietver nepieciešamību apzināties un izvērtēt pagātnes netaisnības un pastrādātos noziegumus un turpmāk attīstīt tiesisko iekārtu saskaņā ar demokrātiskas un tiesiskas valsts principiem. Politikas teorijā un tiesību zinātnē šādu transformācijas procesu raksturošanai un izpratnei tiek izmantots pārejas taisnīguma jēdziens (*transitional justice*). Vācijā šādā kontekstā tiek lietots vēstures pārvarēšanas jēdziens (*Aufarbeitung der Vergangenheit*).
2. ANO sistēmā pārejas taisnīgums tiek saprasts kā dažādu procesu un mehānismu kopums, kas saistīts ar sabiedrības mēģinājumiem pārvarēt pagātnē notikušos liela mēroga tiesību pārkāpumus, lai nodrošinātu atbildību, kalpotu taisnīgumam un panāktu izlīgumu. Viens no galvenajiem pārejas taisnīguma mehānismu ieviešanas uzdevumiem ir novērst nesodāmību.
3. Salīdzināmo tiesību profesore Ruti Dž. Teitela skaidro, ka pārejas taisnīguma jēdziens ir kontekstuāls un partejisks, jo tas veidojas kā atbilde uz iepriekšējām netaisnībām. Pārejas taisnīgums kā tiesisks mehānisms ietver krimināltiesisko taisnīgumu (vainīgo sodīšana), vēsturisko taisnīgumu (patiesības noskaidrošana), nolīdzinošo taisnīgumu (reparācijas), administratīvo taisnīgumu (lustrācija) un konstitucionālo taisnīgumu.
4. Pārejas taisnīguma pasākumiem piemīt pagaidu raksturs, un tie ir aplūkojami dinamiski. Lai pagātnes pārvarēšana norisinātos efektīvāk un ar to saistītie pamattiesību ierobežojumi nebūtu jāpiemēro ilgstoši, nepieciešams visus pārejas taisnīguma instrumentus uztvert un īstenot kā vienotu sistēmu. Sistēmiska pieeja ļautu kāda viena pārejas taisnīguma mehānisma trūkumus zināmā mērā kompensēt ar citu instrumentu.
5. Lai arī pārejas taisnīguma īstenošana primāri ir likumdevēja uzdevums, taisnīguma kā vispārēja tiesību principa atzīšana neizbēgami liek arī tiesu varai iesaistīties pagātnes pārvarēšanas mehānismu efektīvā ieviešanā. Pārejas taisnīguma koncepts ir jāņem vērā arī tiesību normu piemērošanā, iztulkojot tiesību normas (sistēmiskās vai teleoloģiskās interpretācijas metodes ietvaros) un risinot pamattiesību kolīzijas.

# TIESĪBU NORMAS IZPRATNES TRANSFORMĀCIJA LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMĀ: CEĻĀ NO SANKCIJAS UZ SOCIĀLO ATZĪŠANU

## TRANSFORMATION OF CONCEPT OF LEGAL RULE IN LEGAL SYSTEM OF LATVIA: ON THE WAY FROM SANCTION TO SOCIAL ACCEPTANCE

**Sandis Bērtaitis, Mg. iur., Bc. phil.**

Rīgas Juridiskās augstskolas vieslektors

### Summary

Article refers to a case law of the Constitutional Court of Latvia that transforms the understanding of a legal rule. In a light of recent case law, the author turns to John Austin's *command theory* of law defining law as the command of a sovereign backed by force. Consecutively, author turns to the criticism by Herbert Hart that does not give chances for the Austin's *command theory* to survive. Moreover, author reflects on the social acceptance theory of Hart, i.e., that the law cannot ultimately be grounded in force, but rather in social acceptance. The author concludes Latvia has seen a transformation of the concept of legal rule by abandoning the idea that the quintessence of the legal rule is expressed by coercion. Instead, Latvia has followed the social acceptance theory of Hart.

**Atslēgvārdi:** tiesību norma, sankcija, sociālā atzišana

**Keywords:** legal rule, sanction, social acceptance

### Ievads

Latvijas tiesiskajā domā ilgstoši ir dominējis viedoklis, ka par tiesību normu iespējams runāt, ciktāl tās piemērojamība ir nodrošināta no valsts tiesu vai izpildu varas puses piespiedu kārtā. Tādējādi tiesību normas obligātā pazīme ir bijis apstāklis, ka pastāv piespiedu līdzekļi, lai panāktu šo priekšrakstu ievērošanu. Šādā kontekstā šajā rakstā sankcija (plašākā nozīmē) nozīmē sodu vai citu piespiedu mehānismu (ietekmēšanas līdzekli), kas ar valsts varas palīdzību tiek izmantots tiesību normas izpildes nodrošināšanai.

Latvijas Republikas Satversmes tiesa (turpmāk – Satversmes tiesa) savā pastāvīgas vēsturē daudzkārt ir bijusi avangardiska, progresīvi uzlūkojot dažādus tiesību jautājumus. Viens no šādiem gadījumiem ir arī tiesību normas koncepta pārskatīšana. Proti, runa ir par Satversmes tiesas 02.07.2015. spriedumu tā saucamajā valsts karoga lietā jeb lietā Nr. 2015-01-01 “Par Latvijas valsts karoga likuma

7. panta pirmās un otrās daļas un Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 201.<sup>43</sup> panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 100. pantam”.<sup>1</sup>

Minētais Satversmes tiesas spriedums iezīmēja pavērsienu Latvijas tiesiskajā domā pēc neatkarības atjaunošanas attiecībā uz tiesību izpratni, un tam ir nozīme gan tiesību filozofijas, gan tiesību teorijas līmenī. Marginālas tiesību situācijas kontekstā Satversmes tiesa nonāca līdz tiesību filozofijas pamatjautājumam – kas ir tiesības? Tiesību teorijas terminoloģijā tas nozīmēja iezīmēt to elementu saturu, kuri veido jēdzienu “tiesību norma”, tostarp atgriezties pie jautājuma, vai tiesību normas piemērošanas piespiedu līdzekļu esība konstituē pašu tiesību normu.

Raksta mērķis ir ideju vēstures perspektīvā aplūkot transformāciju Latvijas tiesiskajā domā par sankciju kā tiesību normu veidojošu elementu. Šī mērķa sasniegšanai autors vispirms pievērsīsies Satversmes tiesas spriedumam valsts karoga lietā un tā izvirzītajai problemātikai, tad atspoguļos klasiskā un modernā tiesību pozitīvisma diskusiju aplūkojamā jautājuma kontekstā, kā arī pievērsīsies Satversmes tiesas prakses iezīmētajam pavērsienam Latvijas tiesiskajā domā.

## **1. Satversmes tiesas spriedums valsts karoga lietā un tiesnešu atsevišķās domas**

Pievēršoties tuvāk Satversmes tiesas spriedumā formulētajai tēzei, vispirms īsi jāraksturo lietas apstākļi. Lieta tika ierosināta pēc kādas privātpersonas konstitucionālās sūdzības – viņa bija administratīvi sodīta par to, ka pie viņai piederošās dzīvojamās ēkas neesot novietots Latvijas valsts karogs sēru noformējumā Latvijas valsts karoga likumā<sup>2</sup> noteiktajā dienā – 14. jūnijā. Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja norādīja, ka šajā dienā esot rīkojusi ģimenes svētkus un neesot vēlējusies paust sāras.

Konstitucionālās sūdzības iesniedzēja apstrīdēja normu, kas uzlika pienākumu noteiktās valsts svētku dienās novietot Latvijas valsts karogu pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām, un normu, kas paredzēja administratīvo sodu par Latvijas valsts karoga nepacelšanu likumdevēja noteiktajās dienās vai gadījumos.

Satversmes tiesa, uzklusot Saeimu un dažādas lietā pieaicinātās personas, spriedumā nonāca pie secinājuma, ka apstrīdētās Latvijas valsts karoga likuma normas ir atbilstošas Latvijas Republikas Satversmei<sup>3</sup> (turpmāk – Satversme). Satversmes tiesa norādīja, ka pienākums novietot Latvijas valsts karogu pie dzīvojamām ēkām stiprina valstisko apziņu un līdz ar to arī demokrātisku Latvijas Republiku. Tāpēc tiesas ieskatā apstrīdētās normas leģitīmais mērķis ir aizsargāt Latvijas demokrātisko valsts iekārtu.

Satversmes tiesa arī atzina, ka apstrīdētajās Latvijas valsts karoga likuma normās ietvertais pienākums ir piemērots līdzeklis leģitīmā mērķa sasniegšanai, šī mērķa sasniegšanai nav saudzējošāku līdzekļu, un tiesību normas adresātiem uzliktais pienākums pēc būtības ir samērīgs. Satversmes tiesa norādīja, ka pilsoniskais pienākums novietot Latvijas valsts karogu pie dzīvojamām ēkām dod būtisku labumu visai sabiedrībai un tas ir lielāks par nodarīto kaitējumu indivīda tiesībām.

<sup>1</sup> Satversmes tiesas 16.07.2015. spriedums lietā Nr. 2015-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 129.

<sup>2</sup> Latvijas valsts karoga likums: LV likums. Pieņemts 29.10.2009.

<sup>3</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

Tomēr vienlaikus Satversmes tiesa atzina, ka apstrīdētā norma, kas nosaka sodu par Latvijas valsts karoga nenovietošanu pie fiziskajām personām piederošām dzīvojamām ēkām, ir neatbilstoša Satversmei. Šajā rakstā sevišķi būtisks ir tiesas secinājums, ka soda paredzēšana par pienākuma neizpildi maina indivīda pamattiesību ierobežojuma juridisko dabu. Proti, pastāv pamatota iespējamība, ka Latvijas valsts karogs pie dzīvojamās ēkas tiek novietots noteiktā soda dēļ, nevis atceroties Latvijas valstij nozīmīgos vēsturiskos notikumus.<sup>4</sup>

Spriedumā Satversmes tiesa atgādināja, ka indivīdam ir pienākumi pret sabiedrību un šādu pienākumu noteikšana ar likumu ir pamatota, tomēr soda noteikšana pilsoniska rakstura pienākumu izpildes nodrošināšanai ir atzīstama par samērīgu tikai izņēmuma gadījumos. Demokrātiskā valstī līdzās imperatīviem līdzekļiem jārada arī vispārīga rakstura priekšnoteikumi labprātīgai pilsonisko pienākumu izpildei, kas primāri sakņojas nevis bailēs no soda, bet gan valstiskajā apziņā un attiecīgi izpaužas indivīda rīcībā un uzvedībā.<sup>5</sup>

Divus mēnešus pēc minētā sprieduma pieņemšanas tika publicētas divu Satversmes tiesas tiesnešu – Kaspara Baloža un Kristīnes Krūmas – atsevišķās domas, kurās tika kritizētas vairākas Satversmes tiesas spriedumā izteiktās tēzes.<sup>6</sup> Diskusijas par Satversmes tiesas skarto tiesību jautājumu tiesību speciālisti turpināja arī vēlāk.

Satversmes tiesas tiesnešu K. Baloža un K. Krūmas atsevišķajās domās par spriedumu tika izteikta piekrišana Satversmes tiesas atziņai, ka nepieciešams stiprināt valstisko apziņu, taču par pārāk vispārinātu un nepamatotu abi tiesneši uzskatīja spriedumā ietvertu pieņēmumu, ka valsts karogs Saeimas noteiktajās svētku un atceres dienās pie ēkām tiek novietots galvenokārt tāpēc, ka dzīvojamo māju īpašnieki baidoties no soda. Tiesnešu ieskatā neatkarīgi no motivācijas, kuras dēļ persona pilda likuma prasības, valsts rīcībā ir jābūt arī piespiedu līdzekļiem, lai panāktu to, ka persona ievēro tiesību normas.<sup>7</sup>

Atsaucoties uz vācu tiesību teorijas zinātniekiem, tiesneši uzsvēra, ka valsts pieņemtas vai atzītas tiesību normas raksturo tas, ka to ievērošanu var panākt piespiedu kārtā; nenosakot sankcijas par nepakļaušanos tiesību normai, var rasties šaubas par šīs normas kvalitāti, bet tiesiska valsts zaudē autoritāti un ticamību.

Zīmīgi, ka abu Satversmes tiesas tiesnešu vērtējumā apstrīdētās Latvijas valsts karoga likuma normas ar spriedumu ir kļuvušas par deklaratīvām normām, kas personām uzliek vienīgi morālu pienākumu. Ja likumdevējs tiesību normās noteicis personām objektīvu pienākumu, tad jābūt arī tiesiskiem piespiedu līdzekļiem, ar kuriem var panākt šā pienākuma izpildi.<sup>8</sup> Tāpēc abu tiesnešu ieskatā apstrīdētā Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa<sup>9</sup> norma bija atzīstama par atbilstošu Satversmei.

Iepriekš rezumētajai diskusijai 2015. gadā Latvijas tiesību sistēmas kontekstā par sankciju kā tiesību normas daļu ir gara vēsture Rietumeiropas tiesību filozofijā. Par šo pašu jautājumu tiesību pozitīvisma doktrīnā, kas būtiski ietekmējusi tiesību teorijas pamatnostādnes, tika diskutēts divu gadsimtu garumā. Lai pienācīgi

<sup>4</sup> Satversmes tiesas 16.07.2015. spriedums lietā Nr. 2015-01-01, 16.5.p. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 129.

<sup>5</sup> Ibid., 16.6.p.

<sup>6</sup> Satversmes tiesas tiesnešu Kaspara Baloža un Kristīnes Krūmas atsevišķās domas lietā Nr. 2015-01-01. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 171.

<sup>7</sup> Ibid., 5.3. p.

<sup>8</sup> Ibid.

<sup>9</sup> Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: LV likums. Pieņemts 07.12.1984.

novērtētu aktualizētās problēmas dziļumu, ideju vēstures perspektīvā būtu jāpalūkojas uz šīs diskusijas iepriekšējo norisi un tajā izteiktajiem viedokļiem.

## 2. Klasiskais tiesību pozitīvisms: Džona Ostina komandu teorija

Par sankciju kā tiesību normas sastāvdaļu tradicionāli ir interesējies tiesību pozitīvisms. Klasiskā tiesību pozitīvisma “tēvs” Džons Ostins (*John Austin*, 1790–1859), izvērsot un sistematizējot sava drauga Džeremija Bentama (*Jeremy Bentham*, 1748–1832) tēzes, 1832. gadā Londonā publicētajā grāmatā “Jurisprudences tvēruma noskaidrošana” izklāstīja tiesību pozitīvisma centrālās tēzes, kas fundamentāli ietekmēja turpmāko tiesību pozitīvisma attīstību.

Līdzīgi kā vēlākie tiesību pozitīvistu, arī Ostins bija norūpējies par jurisprudences konceptuālu “tīrību” no tai nepiederošiem elementiem. Tāpēc viņš kā savas mācības pamatuzdevumu izvirzīja pareizu jurisprudences tvēruma jeb priekšmeta noteikšanu, izslēdzot no tā dažādus objektus, kuri iekļauti tikai līdzības vai analogijas dēļ, bet šāds iekļāvums Ostina ieskatā ir bijis nepamatots.<sup>10</sup>

Lai panāktu izvirzītā uzdevuma izpildi, Ostins vispirms pievērsās likuma būtības pareizajai izpratnei un to veidojošām pazīmēm. Savukārt no šīs pozīcijas bija skaidri redzams, kuri elementi ir nepamatoti saistīti ar jurisprudences jēdzienu.

Ostins savu tiesību koncepciju izklāstīja analītiskās filozofijas tradīcijā, tāpēc pastiprināti pievērsās jēdzienu analīzei, proti, izklāstīja savu tiesību koncepciju, pēc iespējas precīzāk definējot svarīgāko jēdzienu saturu. Savas domas pamatojumam Ostins lietoja vairākus savstarpēji saistītus jēdzienus, tādus kā likums, komanda, pienākums, sankcija, pavēlnieks jeb politiskais suverēns, pakļautais u. c.

Ostins tieši norādīja, ka jurisprudences priekšmets ir pozitīvais likums šaurā nozīmē – likums, kuru nosaka pavēlnieks saviem politiski pakļautajiem cilvēkiem. Likumus rada politiskais suverēns, kas īsteno augstāko un tam pakļauto pārvaldību.<sup>11</sup>

Līdzās suverēna noteiktajiem likumiem Ostins atzina arī cita veida cilvēka radītus likumus, kurus nenoteic suverēns, izmantojot savu politisko varu. Pie šādiem likumiem tika pieskaitīti morāles likumi, reliģijas likumi un likumi, kurus noteic sabiedriskais viedoklis (piemēram, pieklājības vai modes noteiktie likumi). Lai gan Ostins tos dēvēja par likumiem, viņš uzsvēra, ka tie ir dēvējami par likumiem tikai neīstā nozīmē.

Galveno nošķirumu veidojošo pazīmi starp pozitīvajiem likumiem un tiem nepamatoti pielīdzinātiem likumiem Ostins izklāstīja šādi: katrs likums tā īstajā nozīmē ir komanda jeb, precīzāk, – komandas veids. Komanda nozīmē izteikt vēlmi adresātam darīt kaut ko vai atturēties no kādas darbības, bet šīs vēlmes pārkāpuma gadījumā adresātam tiks nodarīts noteikts kaitējums. Komanda atšķiras no citiem vēlmju paziņojumiem nevis ar paziņojuma imperatīvo stilu, bet ar komandas izteicēja varu un nolūku nodarīt ko ļaunu vai sāpīgu, ja vēlme tiks ignorēta.<sup>12</sup>

Būt pakļautam kaitējuma riskam Ostina ieskatā nozīmē būt saistītam ar pienākumu izpildīt komandu, jeb, citiem vārdiem, tas rada pienākumu izpildīt komandu. Ja adresāts pat par spīti sagaidāmajam kaitējumam neizpilda tam

<sup>10</sup> Austin J. *The Province of Jurisprudence Determined*. Lexington: Forgotten Books, 2012, p. VIII.

<sup>11</sup> *Ibid.*, p. 1.

<sup>12</sup> *Ibid.*, pp. 6–7.

paziņoto vēlmi, viņš pārkāpj savu pienākumu, ko rada izteiktā komanda. Tāpēc komanda un pienākums Ostina koncepcijā ir korelatīvi jēdzieni. Vienmēr, kad pastāv pienākums, ir paziņota komanda, bet vienmēr, kad ir paziņota komanda, pastāv pienākums.

Kaitējumu, kas ticami iestāsies, ja komanda tiks ignorēta, Ostins dēvē par sankciju jeb šaurākā nozīmē – sodu. Var teikt, ka komanda ir sankcionēta jeb “aprikota” ar sankciju. Ostins norāda, ka adresāts tiecas izpildīt komandu, baidoties no kaitējuma draudiem. Tāpēc, jo bargāka ir eventuālā sankcija un lielāka iespēja, ka tā tiks piemērota, jo augstāka ir komandas efektivitāte. Savukārt, ja sankcija ir niecīga vai nepietiekama, komandas efektivitāte ir zemāka.<sup>13</sup>

Ostins atzīst, ka adresāts tiecas izpildīt citas personas vēlmi arī tad, ja adresāts tādējādi var iegūt kādu priekšrocību vai labumu. Citiem vārdiem, motivāciju izpildīt vēlmi var radīt arī kāds potenciāli iegūstams labums. Tomēr Ostina ieskatā vienīgi sankcijas esamība var radīt saistošu pienākumu, jo cilvēks var arī neizvēlēties tiekties pēc labuma. Līdz ar to komandas jēdzienu nosaka vara un nolūks nodarīt eventuālu kaitējumu, nevis iespēja iegūt eventuālu labumu.

Pēc pozitīvā likuma būtības definējuma Ostins arī secina, kāpēc morāles un citi sabiedrības noteikti likumi nav likumi šī vārda īstajā nozīmē. Proti, tiem nav nekāda imperatīva rakstura – tie nerada juridisku pienākumu, un tie nav “aprikti” ar sankciju.<sup>14</sup>

Pie šādiem šķietamiem likumiem Ostins pieskaita arī deklaratīvus likumus, kas pieprasa noteiktu darbību vai atturēšanos no darbības, bet neparedz nekādu sankciju par tā pārkāpumu. Lai gan šādi nepilnīgi likumi izsaka vēlmi, nav nekādu iespēju piespiest paklausīt šādai vēlmei, tāpēc tie nav uzskatāmi par komandām. Nepilnīgi likumi, kamēr tie nav “apģēbti” ar juridiskām sankcijām, gluži tāpat kā reliģiski vai morāles likumi nevar radīt juridiskus pienākumus.<sup>15</sup>

Šajā rakstā nav iespējams vispusīgi aplūkot Ostina atstāto domu mantojumu, tomēr varētu jautāt, kā Ostins balsotu un motivētu savu viedokli Satversmes tiesnešu sapulcē valsts karoga lietā, ja viņam būtu dota iespēja kā tiesnesim piedalīties minētās lietas izskatīšanā. Ņemot vērā iepriekš minēto, ir skaidrs, ka Ostins iebilstu Satversmes tiesas spriedumam un savās atsevišķajās domās kategoriski iestātos pret Satversmes tiesas tēzi, ka tiesību norma varētu pastāvēt bez jebkādas sankcijas. Ostins nešaubītos, ka līdz ar sankcijas atcelšanu Latvijas valsts karoga likuma attiecīgā norma būtu zaudējusi savu juridiski saistošo raksturu un kļuvusi par deklaratīvu, jurisprudenci nepiederošu prasību.

### 3. Modernais tiesību pozitīvisms: Herberta Harta likuma koncepts

Pie Džona Ostina tiesību doktrīnas 20. gadsimta otrajā pusē atgriezās cits ievērojams tiesību pozitīvisms – Oksfordas Universitātes profesors Herberts Harts (*Herbert Lionel Adolphus Hart*, 1907–1992). Harts daudzējādā ziņā aizstāvēja Ostinu pret tā daudzajiem kritiķiem un noliedzējiem, sakot, ka Ostins ir nepareizi saprasts. Vienlaikus gan Harts arī revidēja vairākas Ostina iedibinātā klasiskā tiesību pozitīvisma tēzes, tostarp jautājumā par tiesību normas izpratni.

<sup>13</sup> Austin J. 2012, pp. 8–9.

<sup>14</sup> Ibid., p. 21.

<sup>15</sup> Ibid., pp. 23–24.



1958. gadā izdevumā *Harvard Law Review* publicētajā esejā “Pozitīvisms un likuma un morāles nošķirums” Harts pievērsās populārajai Ostina idejai par likumu kā komandu. Viņš atzina, ka šāda likuma izpratne ir vērtējama kā kļūda. Pat vienkāršākā tiesību sistēma, ja tā tiek izprasta kā komanda, tiek sakropļota.<sup>16</sup>

Komandas, sankcijas un suverēna vienkāršā triloģija lidzinās bruņotam uzbrucējam, kurš savam upurim pavēl: “Atdod man savu naudu vai dzīvību!” Tiesību sistēmas gadījumā vienīgā atšķirība ir tā, ka bruņotais uzbrucējs pavēli izsaka lielam skaitam cilvēku, kuri ir pieraduši pie reketa un parasti padodas tam. Harts uzsver, ka likums noteikti nav bruņota uzbrucēja situācija un tiesiskā kārtība nav reducējama līdz piespiešanai.<sup>17</sup>

Atkārtoti un izvērstākā formā pie jautājuma par piespiešanas nozīmi tiesībās Harts atgriezās 1961. gadā savā grāmatā “Likuma jēdziens”, kas vēlāk izpelnījās plašu uzmanību. Šajā darbā Harts izvērta Ostina komandas teorijas kritiku, norādot, ka tā ir pārmērīgi vienkāršota likuma izpratne.

Viņš uzsvēra, ka bruņota laupītāja un tā upura attiecības neatbaido likuma patieso raksturu un mūsdienās likuma izpratne ir būtiski atšķirīga. Lai gan vertikālā no “augšas uz apakšu” likumdošana var šķist pievilcīga savas vienkāršības dēļ, tomēr šāds skatījums nedod pareizu atbildi uz to, kas ir likums un kāpēc sabiedrība vispār ir likumpaklausīga.<sup>18</sup> Šīs pozīcijas atspēkojumam Harts min vairākus argumentus.

Pirmkārt, pats likumdevējs likumu radīšanā ir saistīts ar noteiktu konstitucionālu kārtību, nevis patvaļīgu varas īstenošanu. Atšķirībā no bruņota laupītāja, kas upurim var dot patvaļīgas pavēles, likumdevēja darbu reglamentē tiesību normas. Otrkārt, tiesību sistēmā vienmēr ir tiesību normas, kas nenosaka konkrētu uzvedību, bet piešķir iespēju personām brīvi noteikt sev tiesības un pienākumus, piemēram, tiesību normas, kas reglamentē līgumu slēgšanu vai laulību. Treškārt, pastāv tiesību normas, kuru statuss nav noteikts ar likumdošanas aktu un kuru autors nav konkrēts politiskais suverēns, piemēram, paražu tiesības vai no tām radušās tiesību normas.<sup>19</sup> Tāpat Harts norāda, ka likumam atšķirībā no uzbrucēja pavēles piemīt autoritāte, kas ir primāra attiecībā pret bailēm no soda.

Skatījumu uz tiesībām kā varas attiecībām Harts aizstāj ar tiesībām kā sabiedrības pašas vispārēji atzītu kārtību.<sup>20</sup> Harta ieskatā likumpaklausība ir saistīta nevis ar tiesiskās kārtības uzspiešanu ar likuma varas palīdzību, bet tiesiskās kārtības pieņemšanu jeb atzīšanu.<sup>21</sup> Likums galu galā nesakņojas spēka pielietošanā,<sup>22</sup> tāpēc sankcija nav obligāta tiesību normas sastāvdaļa un nav nepieciešams, ka sankcija būtu paredzēta par katru likuma pārkāpumu. Sankcijas funkcija ir pastiprināt juridisku pienākumu, nevis to konstituēt.<sup>23</sup>

Ja tiesību norma nesakņojas vispārējā sociālajā atzīšanā, vienīgi uz piespiešanu balstīta pavēle pati par sevi nerada likumpaklausību un galējā situācijā var novest

<sup>16</sup> Hart H. L. A. Positivism and The Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 602.

<sup>17</sup> *Ibid.*, p. 603.

<sup>18</sup> Hart H. L. A. *The Concept of Law*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 21.

<sup>19</sup> *Ibid.*, p. 48.

<sup>20</sup> Hart H. L. A. 1958, p. 606.

<sup>21</sup> Hart H. L. A. 2012, p. 55.

<sup>22</sup> Sal. sk.: Leslie Green: Legal positivism. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/legal-positivism/> [aplūkots 16.03.2019.].

<sup>23</sup> Leslie Green: Legal Obligation and Authority. Pieejams: <https://plato.stanford.edu/entries/legal-obligation/#NonVolThe> [aplūkots 16.03.2019.].

pat pie revolūcijas.<sup>24</sup> Piemērā ar bruņoto uzbrucēju pavēle upurim atdot naudu raksturo vertikālas varas attiecības starp uzbrucēju un upuri, bet pēc būtības nerada upurim juridisku pienākumu.<sup>25</sup> Uz vardarbības piedraudējumu balstīta uzbrucēja pavēle nav atzīta sabiedrībā, tāpēc nekādos apstākļos nevar radīt iekšēju attieksmi pret pavēli kā pret pienākumu. Deviācija no šādas pavēles ir leģitīma un attaisnota.

Turklāt arī likumdevēja pozīcija balstās uz autoritāti – sabiedrība atzīst likumdevēja īpašās tiesības noteikt zināmu tiesisko kārtību.<sup>26</sup> Likumdevējs nav tikai vertikāli īstenotas virskundziskas varas nesējs jeb politiskais suverēns, kas būtu atsvešināts no sabiedrības un atbrīvots no pienākuma ievērot noteiktu kārtību likumdošanas procesā. Autoritāte nozīmē, ka likumdevēja pieņemto normu izpilde notiek nevis ar piespiešanu, bet brīvprātīgi, kur varas avots ir cieņa, uzticēšanās un atzišana. Likumdevēja autoritāte primāri nodrošina tiesību normu efektivitāti, proti, ka tiesību normas tiek pildītas.

Kāds varbūt jautās, kāda ir jēga likumam bez sankcijām. Harts atbildētu, ka tam ir tāda pati jēga kā likumam ar sankcijām – sniegt norādes, kā pareizi uzvesties. Sankcijas ir likuma plāns B. Plāns A jeb likuma iecere pēc noklusējuma ir tāda, ka visi adresāti pakļaujas likumam bez turpmākas uzraudzības.<sup>27</sup> Pat ja valsts rīcībā ir pieejami varas līdzekļi tiesību normas piespiedu izpildes nodrošināšanai, valsts primārais mērķis ir panākt labprātīgu tiesību normas izpildi, kad tiesību normas adresāta motivācija nebalstās uz bailēm no soda.

#### 4. Pavērsiens Latvijas tiesiskajā domā

Atgriežoties pie Satversmes tiesas izskatītās valsts karoga lietas, ir redzams, ka Latvijas tiesiskajā domā ir notikusi zināma attīstība tiesību izpratnē, atsakoties no sankcijas kā obligāta tiesību normas elementa. Satversmes tiesa ir sekojusi Herberta Harta tiesību koncepcijai, norobežojoties no idejas, ka likuma kvintesenci izsaka piespiešanas instruments. Šis ir būtiski jauns tiesiskās izpratnes līmenis, kas pāraug agrāko izpratni par tiesībām kā vertikālām varas attiecībām, kas ir balstītas uz piespiešanu.

Šo transformāciju ir stiprinājuši arī citi nolēmumi, kur Satversmes tiesa ir uzsvērusi nepieciešamību obligāti rūpēties par tiesiskās kārtības autoritāti un sabiedrības uzticēšanos valstij un tiesībām. Piemēram, saistībā ar likumdošanas procesa kvalitāti 2018. gadā lietā Nr. 2017-17-01 Satversmes tiesa uzsvēra, ka demokrātiskā, tiesiskā valstī procesam, kurā tiek pieņemts tāds normatīvais tiesību akts, kas ierobežo personas pamattiesības, vajadzētu sabiedrībā viest pārliecību, ka pieņemtais akts ir tiesisks. Likumdošanas procesam jāatbilst normatīvajos aktos noteiktajām formālajām prasībām, kā arī jāveicina personu uzticēšanās valstij un tiesībām.<sup>28</sup>

Savukārt 2019. gadā spriedumā lietā Nr. 2018-11-01 Satversmes tiesa norādīja, ka demokrātiskas tiesiskas valsts varas atzariem, tostarp likumdevējam, ir jātiecas

<sup>24</sup> Hart H. L. A. 2012, p. 59.

<sup>25</sup> Ibid., p. 85.

<sup>26</sup> Ibid., p. 58.

<sup>27</sup> Green L. Introduction. In: Hart H. L. A. 2012, p. xxx.

<sup>28</sup> Satversmes tiesas 12.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-17-01, 21.3. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 74.

uz to, lai personu uzticēšanās valstij un tiesībām, kā arī demokrātiska procesa izpratne arvien pieaugtu.<sup>29</sup> Būtiski, ka abos minētajos Satversmes tiesas spriedumos likumdevēja nepietiekamās darbības tiesību autoritātes nodrošināšanai noveda pie apstrīdēto tiesību normu atzīšanas par spēkā neesošām. No tā izriet, ka tiesību normas sankcijas trūkuma dēļ savu juridisko saistošo spēku nezaudē, turpretim sabiedrības uzticēšanās problēmas noteiktos gadījumos var pat novest pie šīs normas atzīšanas par spēkā neesošu.

Šāda pāreja neizslēdz iespēju likumdevējam paredzēt sodu par tiesību normu pārkāpumiem vai noteikt citus ietekmēšanas līdzekļus tiesību normas piemērošanai, tomēr nebūtu pamata pārspilēt sankcijas lomu tiesību normu efektivitātē un padarīt to par obligātu tiesību normas rekvizītu. Katrā tiesību sistēmā vienmēr būs tiesību normas, kuru īstenošana netiek panākta ar piespiešanu. Tiesību normas īstenošana līdzās piespiešanas mehānismiem tiek nodrošināta ar sociālo atzīšanu, kas sakņojas likumdevēja autoritātē un izriet no sabiedrības uzticēšanās valstij un tiesiskajai kārtībai.

## Secinājumi

1. Sociālās atzīšanas koncepcija ir būtiska atslēga tiesību jēdziena izpratnei modernajā tiesību pozitīvisma doktrīnā, kas iedibināta 20. gadsimta otrajā pusē. Tā ir pārskatījusi 19. gadsimtā iedibinātā klasiskā tiesību pozitīvisma tēzes, atsakoties no idejas, ka tiesību kvintesenci izsaka piespiešana.
2. Latvijas tiesību sistēmā Satversmes tiesas prakse rezultātā ir transformējusies tiesību normas izpratne, sekojot Herberta Harta tiesību koncepcijai. Tā rezultātā tiesību normas izpratnē ir notikusi pāreja no sankcijas uz sociālo atzīšanu. Šo izmaiņu ietekmē sankcija vairs netiek uzskatīta par obligātu tiesību normas elementu, un ar tās palīdzību tiesību norma netiek konstituēta.

---

<sup>29</sup> Satversmes tiesas 06.03.2019. spriedums lietā Nr. 2018-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2019, Nr. 48.

## NOSARGĀT PARLAMENTĀRISMU: 5. SAEIMA UN SATVERSME

---

### TO PROTECT PARLIAMENTARY SYSTEM: THE 5<sup>th</sup> SAEIMA AND THE CONSTITUTION

**Jānis Pleps, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docents

#### Summary

The Republic of Latvia Parliament, the 5<sup>th</sup> *Saeima* on July 6, 1993 restored the Constitution of Latvia that was originally adopted on February 15, 1922. The restoration of the Constitution also meant a renewal of the parliamentary system as a form of governance in Latvia.

The 5<sup>th</sup> *Saeima* during its term of office strengthened the parliamentary system and removed potential threats to changing the form of governance. The 5<sup>th</sup> *Saeima*'s position was determined by the conceptual decisions of the leading political force at that time – political union “Latvijas Ceļš”.

The 5<sup>th</sup> *Saeima* rejected the proposed amendments to the Constitution and laws that increased the powers of the state president. The majority of the 5<sup>th</sup> *Saeima* also elected a state president who supported the parliamentary system established by the Constitution and did not become a political opponent of the *Saeima*.

Guntis Ulmanis, the first President of the State after restoration of the Constitution, re-established the presidential institution in accordance with the political principles of the parliamentary system.

**Atslēgvārdi:** Satversme, parlamentārisms, Valsts prezidents, Valsts prezidenta pilnvaras, Saeima

**Keywords:** Constitution, parliamentary system, state president, functions of state president, parliament

#### Ievads

Latvijas Republikas Satversmes<sup>1</sup> (turpmāk – Satversme) darbības atjaunošana pilnā apjomā<sup>2</sup> vienlaikus ar 5. Saeimas sanākšanu uz pirmo sēdi 1993. gada 6. jūlijā nozīmēja Satversmē noteiktās valsts iekārtas atjaunošanu. Šāds tiesībpolitisks lēmums bija pietiekami liels izaicinājums, jo tas nozīmēja parlamentārās

---

<sup>1</sup> Latvijas Republikas Satversme: LV likums. [06.07.1993. red.].

<sup>2</sup> Latvijas Republikas Saeimas paziņojums. Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs, 1993, Nr. 30.

demokrātijas jeb parlamentārisma atjaunošanu.<sup>3</sup> Parlamentārisms Latvijas valstiskuma vēsturē jau vienu reizi bija noraidīts 1934. gada 15. maija apvērsumā,<sup>4</sup> un autoritārā režīma laiku raksturoja nesaudzīga parlamentārisma kritika.<sup>5</sup> Līdztekus vēsturiskajā atmiņā saglabātajai skepsei pret parlamentārismu un romantizētajiem priekšstatiem par Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu Latvijā<sup>6</sup> pēc neatkarības atjaunošanas trūka praktisku zināšanu par parlamentārisma funkcionēšanu. Parlamentārisma pieredzi ierobežotā veidā bija iespējams apgūt Augstākās padomes darbības laikā, kad pārejas perioda valsts iekārta vairāk vai mazāk funkcionēja atbilstoši parlamentārisma principiem (lai gan būtiska ietekme bija arī padomju okupācijas perioda mantojumam).<sup>7</sup>

Konstitucionālo tiesību teorijā ir atzīta parlamentārisma transformēšanās iespēja – pārveidošanās sistēmā, kur prezidents faktiski kļūst par dominējošo valsts varas orgānu, ja noteicošo pārsvaru pār parlamentu iegūst vienas personas autokrātiskā ietekme.<sup>8</sup> Savukārt ilgtermiņā vienas personas izšķiroša ietekme var nostiprināt nedemokrātisku režīmu un pakļaut citus valsts varas orgānus, likvidējot valsts varas dalīšanu.<sup>9</sup> Pēc sociālistiskās sistēmas sabrukuma potenciālos riskus apzinājās arī Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis.<sup>10</sup> Demokrātisko tradīciju trūkums un valsts varas dalīšanas sistēmas vājums daudzviet sekmēja nedemokrātisku režīmu izveidošanos, formāli saglabājot pusprezidentālas vai prezidentālas republikas konstitucionālo ietvaru.<sup>11</sup> Latvijas gadījumā būtiski bija ne vien atjaunot Satversmes darbību pilnā apjomā, bet arī principiāli nostiprināt parlamentārismu praksē, novēršot iespējamus valsts iekārtas transformācijas riskus.

Šajā ziņā nepelnīti aizmirst un tiesību vēsturē maz pētīts ir 5. Saeimas paveiktais Latvijas valsts iekārtas konstitucionālajā atjaunošanā un nostiprināšanā.<sup>12</sup> Šajā rakstā autors turpinās iepriekš aizsākto pētījumu par Satversmes piemērošanu

<sup>3</sup> Levits E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914 – 2000). Prof. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 493. lpp. Plašāk sk.: Levits E. Demokrātiskā valsts iekārta, brīvas vēlēšanas un parlamentārā demokrātija. Grām.: Parlamentārā izmeklēšana Latvijā. 1. parlaments. Parlamentārā kontrole. Prof. R. Baloža redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2016, 39.–49. lpp.

<sup>4</sup> Plašāk sk.: Šcerbinskis V. 1934. gada 15. maija apvērsums: cēloņi, norise un sekas. Grām.: Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos. Sast. V. Šcerbinskis, Ē. Jēkabsons. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2012, 19.–24. lpp.

<sup>5</sup> Piemēram: Virza E. Kārlis Ulmanis. Rīga: Zemnieku Domas, 1935; Dišlers K. Autoritāras valsts pamatprincipi. Rīga: Valters un Rapa, 1937.

<sup>6</sup> Plašāk sk.: Naglinska E. Mīts par Kārli Ulmani latviešu presē (1989–2004). Grām.: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis... Zelče V. (zin. red.). Rīga: Zinātne, 2007, 30.–97. lpp.

<sup>7</sup> Levits E. Jaunā pamatlikuma projektu analizējot (IV). Diena, 1991, Nr. 152, 2. lpp.; Kusiņš G. Latvijas parlamentārisma apskats. Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 2016, 57. lpp. Plašāk sk.: Jundzis T. Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš. 1989–1993. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010, 25.–30. lpp.

<sup>8</sup> Schmitt C. Constitutional Theory. Durham and London: Duke University Press, 2008, pp. 328–330; Kelsen H. General Theory of Law and State. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2006, p. 301.

<sup>9</sup> Fix-Fierro H., Salazar-Ugarte P. Presidentialism. In: The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Ed. by M. Rosenfeld and A. Sajó. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 638–639.

<sup>10</sup> Plašāk sk.: Lamentovičs V. Mūsdienu valsts. 2. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 129.–132. lpp.

<sup>11</sup> Fix-Fierro H., Salazar-Ugarte P. 2012, p. 639. Sk. arī: Краснов М. А. Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа. Москва: Фонд «Либеральная миссия», 2006. Pieejams: <http://www.liberal.ru/upload/files/krasn.pdf> [aplūkots 17.04.2019.].

<sup>12</sup> Sal.: Levits E. Latvijas tiesību attīstība kopš 1990. gada – no padomju sistēmas uz modernu Eiropas Savienības dalībvalsts tiesību sistēmu. Augstākās tiesas biļetens, 2018, Nr. 17, 56.–57. lpp.

pēc tās darbības atjaunošanas pilnā apjomā.<sup>13</sup> Raksta mērķis ir analizēt konkrētus 5. Saeimas tiesībpolitiskos lēmumus, kas sekmēja Satversmē noteiktās valsts iekārtas sekmīgu atjaunošanu praksē. Pēc raksta autora ieskata, kā šādi būtiski 5. Saeimas lēmumi vērtējami Satversmes reformas noraidīšana, pirmā Valsts prezidenta izraudzīšanās pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā, kā arī atteikšanās likumdošanas ceļā paredzēt papildu Valsts prezidenta pilnvaras. Rakstā šie 5. Saeimas lēmumi detalizētāk analizēti, izmantojot Saeimas stenogrammas, analizējamā perioda tiesībpolitiskās diskusijas, kā arī memuāru literatūru.

5. Saeimas konsekvētā pozīcija sekmēja to, ka izveidojās parlamentārisms atbilstošas savstarpējās attiecības starp Saeimu, Ministru kabinetu un Valsts prezidentu.<sup>14</sup> To faktiski nodrošināja savienība "Latvijas Ceļš" kā neapstrīdami vadošais politiskais spēks 5. Saeimā (ieguva visvairāk Saeimas deputātu mandātu vēlēšanās, veidoja abus Ministru kabinetus 5. Saeimā un noteica valsts politikas būtiskākos jautājumus). Vadošie "Latvijas Ceļa" politiķi (Valdis Birkavs, Māris Gailis, arī Egils Levits) savās runās un rakstos neslēpa atbalstu parlamentārās demokrātijas modelim un skeptiski vērtēja iespējas ieviest prezidentālās sistēmas elementus.<sup>15</sup> Kā minējis M. Gailis, "mūsu Satversmes noteiktā konsekvētā parlamentārās demokrātijas sistēma vislabāk atbilst Latvijas politiskajai situācijai un latviešu tautas antiautoritārajai politiskajai mentalitātei un demokrātijas izpratnei".<sup>16</sup>

## 1. Satversmes grozījumi

Latviešu zemnieku savienība IV Saeimas pilnvaru termiņā bija piedāvājusi veikt apjomīgu Satversmes revīziju, kurā parlamentārisms faktiski tiktu aizstāts ar prezidentālu sistēmu.<sup>17</sup> IV Saeimas Publisko tiesību komisija Latviešu zemnieku savienības priekšlikumus būtiski pārstrādāja, gan paredzot tiešās vēlēšanās ievēlētu Valsts prezidentu ar paplašinātām pilnvarām, bet tajā pašā laikā saglabājot parlamentārisms kā valsts iekārtas formu.<sup>18</sup> Saeimas Publisko tiesību komisijas sagatavoto projektu IV Saeimas vairākums atbalstīja divos lasījumos,

<sup>13</sup> Sk.: Pleps J. Satversmes iztulkošana tiesiskās transformācijas procesā. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 158.–166. lpp.

<sup>14</sup> Dimants A. *Latvijas Ceļam* – nacionāli progresīvais spārns? Intervija ar Saeimas locekli Egilu Levitu. Diena, 1994, Nr. 219, 2. lpp. Plašāk sk.: Levits E. Satversme 1995. gada 18. novembrī. Diena, 1995, Nr. 270, 2. lpp.

<sup>15</sup> Piemēra pēc sk.: Gailis M. Latvijai vajadzīga tautvaldība. Diena, 1995, Nr. 58, 2. lpp.; Levits E. 1995, 2. lpp.

<sup>16</sup> Gailis M. Varas tehnoloģija. Rīga: Jumava, 1997, 280. lpp.

<sup>17</sup> Latvijas Republikas IV Saeimas VII sesijas 5. sēdes 1933. gada 3. novembrī stenogramma. Grām.: Latvijas Republikas IV Saeimas stenogrammas. Ārkārtējā un VII sesija. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1933, 292.–293. sl. Plašāk sk.: Ducmanis K. Latvijas un Igaunijas satversmes reformas jautājumi. Latvijas – Igaunijas biedrības mēnešraksts, 1933, Nr. 4–6, 7.–20. lpp.; Kusiņš G. Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes atjaunošana. Grām.: Nēpārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 291.–297. lpp.

<sup>18</sup> Plašāk sk.: Akmentiņš R. Latvijas Satversmes reforma (sakarā ar mēģinājumiem izvest Satversmes pār-grozījumus Saeimā). Jurists, 1934, Nr. 4 (56), 105.–114. sl., Nr. 5 (57), 129.–148. sl. Sk. arī: Eglājs R. Kādi bija gandrīz, gandrīz pieņemtie 1934. gada Satversmes grozījumi, 15.05.2014. Pieejams: <https://ritvars.wordpress.com/2014/05/15/kadi-bija-gandrizz-gandrizz-pienemtie-1934-gada-satversmes-grozijumi/> [aplūkots 28.03.2019.].

taču Satversmes revīzija netika pabeigta, jo to pārtrauca K. Ulmaņa istenotais 1934. gada 15. maija apvērsums un autoritārā režīma nodibināšana.

Nepabeigtā Satversmes revīzija atspoguļoja IV Saeimas vairākuma pārliecību, ka Satversmē noteiktais parlamentārisms ir saglabājams kā valsts iekārtas forma, taču nepieciešams labot atsevišķus tās trūkumus. Šī pārliecība atspoguļojās arī nacionālās pretošanās kustības – Latvijas Centrālās padomes – 1944. gada februārī sagatavotajā politiskajā platformā.<sup>19</sup> Tāpat trimdā turpinājās diskusija par nepieciešamību veikt Satversmes pilnveidojumus, lai novērstu parlamentārisma trūkumus.<sup>20</sup>

Pirmajā 5. Saeimas sēdē frakcijas “Saskaņa Latvijai” priekšsēdētājs Edvīns Kide, lemjot par Satversmes darbības atjaunošanu pilnā apjomā, frakcijas vārdā rosināja turpināt IV Saeimas sāktu Satversmes revīziju. Viņš aicināja “izdarīt tās nepieciešamās izmaiņas Satversmē, kuras nepaguva izdarīt IV Saeima. Proti, noteikt, ka Latvijas Valsts prezidentu vispārējās vienlīdzīgās un tiešās vēlēšanās ievēl visi pilntiesīgie Latvijas pilsoņi. Deputātu frakcija “Saskaņa Latvijai” ir sagatavojusi likuma projektu, kura galvenie principi ir šādi: 1) Valsts prezidentu uz 3 gadiem ievēl nevis Saeima, bet Latvijas pilsoņi; 2) Valsts prezidentu pirms termiņa var atcelt no amata vienīgi tauta ar nobalsošanu; 3) jāpaplašina Valsts prezidenta pilnvaras likumu parakstīšanā un visai tautai svarīgu lēmumu pieņemšanā”.<sup>21</sup>

E. Kide rosināja atlikt Valsts prezidenta ievēlšanu līdz Satversmes grozījumiem: “Mēs ierosinām 5. Saeimai pieņemt lēmumu, ka līdz visas tautas vēlēta prezidenta ievēlēšanai Valsts prezidenta vietu izpilda Saeimas priekšsēdētājs.”<sup>22</sup> Tā kā Saeimas vairākums izlēma sākt Valsts prezidenta vēlēšanas, frakcija “Saskaņa Latvijai” Valsts prezidenta vēlēšanās nepiedalījās.<sup>23</sup>

Lai arī E. Kide aicināja turpināt IV Saeimas aizsākto darbu, frakcijas “Saskaņa Latvijai” deputāti iesniedza jaunu Satversmes grozījumu projektu. Tomēr faktiski, kā uzsvēra deputāts Jānis Lucāns, “priekšlikums, kuru iesniedza mūsu frakcija pirms prezidenta vēlēšanām, būtībā bija jau 1934. gadā Saeimas pieņemtais likumprojekts, tas bija otrajā lasījumā pieņemtā likumprojekta atkārtojums ar nelieliem grozījumiem, kas izdarīti atbilstoši tai situācijai, kāda bija pirms vēlēšanām”.<sup>24</sup>

5. Saeimas darbam piemērojamais 1929. gada 10. aprīļa Saeimas kārtības rullis neparedzēja iespēju nākamajai Saeimai pārņemt iepriekšējās Saeimas pilnvaru laikā uzsākto likumprojektu izskatīšanu.<sup>25</sup> Saskaņā ar 1929. gada 10. aprīļa Saeimas kārtības ruļļa 40. pantu likumprojektus Saeima varēja turpināt izskatīt

<sup>19</sup> Latvijas Centrālās padomes politiskā platforma. Grām.: Bīskaps Jāzeps Rancāns. Dzīve un darbs. Dr. H. Tichovska redakcijā. [B. v.]: Astras apgāds, 1973, 185.–187. lpp. Sk. arī: [B. a.] Latvijas Centrālā padome. Latviju Ziņas, 1945, Nr. 31, 3. lpp., Nr. 32, 4. lpp.

<sup>20</sup> Plašāk sk.: Deksnis E. B., Beķere K. Latvijas trimdas loma valsts neatkarības idejas uzturēšanā (1945–1991). Grām.: Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā. Autoru kolektīvs prof. T. Jundža zinātniskā vadībā. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2017, 233.–236. lpp.

<sup>21</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes 1993. gada 6. jūlijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/060793.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>22</sup> Ibid.

<sup>23</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas vakara sēdes 1993. gada 6. jūlijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/060793.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>24</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1993. gada 16. septembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/st1609.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/st1609.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>25</sup> Ducmanis M. Parlaments savos rāmjos. Latvijas Saeimas Kārtības rullim – 75. Intervija ar 6. Saeimas sekretāru Induli Bērziņu. Latvijas Vēstnesis, 1998, Nr. 82/83, 3. lpp. Lai gan sal.: Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 165. lpp.

vairākās sesijās, bet to izskatīšanu nākamā Saeima nevarēja turpināt.<sup>26</sup> Šādu iespēju Saeima paredzēja tikai ar 1998. gada 7. oktobra grozījumiem 1994. gada 28. jūlija Saeimas kārtības rullī, tajā ietverot 39. panta otro daļu.<sup>27</sup> Ja 5. Saeimas sanāksšanas dienā būtu piemērojams pašlaik spēkā esošajai Saeimas kārtības ruļļa 39. panta otrajai daļai līdzīgs regulējums, 5. Saeimai būtu iespēja turpināt izskatīt IV Saeimas līdz galam neizskatīto Satversmes grozījumu projektu. Tomēr arī simboliska atsaucē uz nepieciešamību pabeigt IV Saeimas aizsāktos Satversmes grozījumus papildus apstiprina nostāju, ka 5. Saeima turpināja beidzamās Satversmes ietvaros leģitīmi ievēlētās IV Saeimas darbu, proti, konstitucionāli starp tām nav bijušas Satversmei atbilstoši ievēlētas citas Saeimas.<sup>28</sup> Līdzīgi 5. Saeima pirmajā sēdē lēma par iespēju piemērot savam darbam 1929. gada 10. aprīļa Saeimas kārtības rullī.<sup>29</sup>

5. Saeima frakcijas "Saskaņa Latvijai" iesniegtos Satversmes grozījumus noraidīja 1993. gada 16. septembra sēdē.<sup>30</sup> Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētājs Aivars Endziņš uzsvēra nepieciešamību nesasteigt Satversmes grozīšanu, jo "tikko Saeima ir izveidojusi valdību. Saeima ir ievēlējusi prezidentu un atjaunojusi Satversmes darbību pilnā apjomā. Satversme pilnā apjomā darbojas aptuveni trīs mēnešus. Acīmredzot pēc ilga pārtraukuma ir nepieciešams laiks, lai varētu apkopot Satversmes darbības pieredzi".<sup>31</sup>

Saeimas debatēs deputāts Pēteris Elferts akcentēja konstitucionālās stabilitātes nodrošināšanu: "Latvijas Republika tika veidota kā parlamentāra republika, kas bāzēta uz tās Satversmi – to pašu Satversmi, ko mēs atjaunojam, apliecinot to ar mūsu parakstiem šajā pašā zālē pirms neilga laika. Mums ir jārespektē tā Satversme, ko mēs katrs esam parakstījuši. [...] pēckara prezidentālās republikas Eiropā nav varējušas risināt valsts problēmas, bet tieši parlamentārās republikas ir nodrošinājušas valsts stabilitāti un augšupeju. [...] Domāju, ka pie tautas vēlēta prezidenta projekta caurskatīšanas varētu atgriezties pēc 10. Saeimas, bet tagad varētu nodrošināt mūsu valsts stabilitāti parlamentārā ceļā atbilstoši valsts Satversmei."<sup>32</sup>

5. Saeimas vairākums bija pārliecināts, ka nav nepieciešamas straujas izmaiņas Satversmē noteiktajā valsts iekārtā ar neprognozējamām konsekvencēm.<sup>33</sup> Tajā laikā, piemēram, NVS valstīs faktiski bija jau izveidojušies režīmi, kurus varēja komentēt šādi: "Visās NVS valstīs ir prezidiāla sistēma – lai gan es neuzdrošinātos visas saukt par [...] demokrātijām."<sup>34</sup> Satversmes grozījumu noraidīšana pasargāja valsts iekārtu no iespējamiem eksperimentiem ar tiešās vēlēšanās ievēlētu Valsts prezidentu un viņa potenciālo konkurenci ar Saeimu, kas bija tajā laikā raksturīga

<sup>26</sup> Saeimas kārtības rullis: LV likums. Valdības Vēstnesis, 10.04.1929., Nr. 79.

<sup>27</sup> Saeimas kārtības rullis: LV likums. [14.06.2016. red.].

<sup>28</sup> Kusiņš G., Pleps J. Valsts iekārtas un tiesību sistēmas atjaunošana. Grām.: Kučs A., Kusiņš G., Lazdiņš J., Pleps J. Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 235. lpp.; Kusiņš G. 2016, 62. lpp.

<sup>29</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes 1993. gada 6. jūlijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/060793.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html) [aplūkots 28.03.2019.]. Plašāk sk.: Kusiņš G., Pleps J. 2015, 262.–264. lpp.

<sup>30</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1993. gada 16. septembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/st1609.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/st1609.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>31</sup> Ibid.

<sup>32</sup> Ibid.

<sup>33</sup> Sk. arī: Cielava V. 1922. gada Satversme – veca dziesma jaunās skaņās? Literatūra un Māksla, 1992, Nr. 16, 4. lpp.

<sup>34</sup> Dimants A. 1994, 2. lpp.



reģiona valstīm, kuras ievieša tiešās vēlēšanās vēlētu prezidentu ar plašākām pilnvarām.<sup>35</sup> Kā tolaik minēja E. Levits, “mēs esam faktiski vienīgā parlamentārā demokrātija starp bijušajām piecpadsmit PSRS republikām”.<sup>36</sup> 5. Saeimas vairākums saglabāja tiesībpolitisko pozīciju par to, ka Satversmē noteiktais parlamentārisms ir īstenojams tiesiskajā realitātē un Satversmes stabilitāte ir svarīga vērtība, kura ir nodrošināma.

## 2. Valsts prezidenta institūcijas atjaunošana

5. Saeimas vēlēšanās visvairāk Saeimas deputāta mandātu ieguva “Latvijas Ceļš”, taču tam bija nepieciešams meklēt sadarbības partnerus, lai varētu izveidot Ministru kabinetu un īstenot savu politisko programmu. Lai gan “Latvijas Ceļš” pretendēja arī uz Valsts prezidenta amatu (kandidāts Gunārs Meierovics), šis amats viņiem nebija izšķiroši svarīgs. “Latvijas Ceļa” izvēlētajā stratēģijā Valsts prezidents nebija paredzēts kā institūcija, ar kuras palīdzību varētu būtiski ietekmēt politiskos procesus vai īstenot nepieciešamās reformas. “Latvijas Ceļš” 5. Saeimas vēlēšanās solīja, ka Latvijā nostiprināsies parlamentārā demokrātija,<sup>37</sup> un viņu stratēģija paredzēja reformu īstenošanu, izmantojot Ministru kabinetu un Saeimas pilnvaras.<sup>38</sup> “Latvijas Ceļam” daudz svarīgāk bija iegūt dominējošo lomu Ministru kabinetā un Saeimā.<sup>39</sup> Atbilstoši parlamentārisma loģikai svarīgs bija vienīgi potenciālā Valsts prezidenta atbalsts Ministru kabinetam un to atbalstošā Saeimas vairākuma īstenojamajai politikai.<sup>40</sup>

Valsts prezidenta amats varēja būt tikai “būtisks politiskās tirgošanās priekšmets”<sup>41</sup> valdības veidošanas sarunās. Ministru kabineta veidošanas laikā “Latvijas Ceļam” bija svarīgi izvirzīt savus kandidātus gan finanšu, gan ekonomikas ministra amatam. Tā kā Latvijas Zemnieku savienība pretendēja uz finanšu ministra amatu, apmaiņā pret atteikšanos no šā amata “Latvijas Ceļš” garantēja Latvijas Zemnieku savienības izvirzītajam kandidātam Guntim Ulmanim atbalstu Valsts prezidenta vēlēšanās.<sup>42</sup>

1993. gada 7. jūlijā 5. Saeima ar 53 balsīm “par” G. Ulmani ievēlēja Valsts prezidenta amatā,<sup>43</sup> un 1993. gada 8. jūlijā G. Ulmanis deva Valsts prezidenta svinīgo solījumu.<sup>44</sup> Šāda izvēle bija stratēģiski pareiza parlamentārisma nostiprināšanai, jo G. Ulmanis Valsts prezidenta institūciju atjaunoja atbilstoši Satversmei un

<sup>35</sup> Par šiem riskiem plašāk sk.: Ikstens J. Vai Satversmes reforma var veicināt atbildīgu politiku. Jurista Vārds, 2002, Nr. 4, 12.–15. lpp., Nr. 5, 12. lpp.

<sup>36</sup> Dimants A. 1994, 2. lpp.

<sup>37</sup> Solījumi 5. Saeimas vēlētajiem (oficiālie dokumenti, kas iesniegti Centrālajai vēlēšanu komisijai). Diena, pielikums “Latvijas Republikas Augstākās padomes un Ministru padomes oficiālie dokumenti, skaidrojumi, informācija”, 1993, Nr. 20, 4. lpp.

<sup>38</sup> Latvijas Ceļa programma. Latvijas ceļš – Latvijas tautai. Laiks, 1993, Nr. 37, 6. lpp. Sk. arī: Mednis I. Partiju laiki Latvijā (1988–2002). Rīga: Drukātava, 2007, 146. lpp.

<sup>39</sup> Sk. arī: Peniķis J. Jauna Saeima – jauns laikmets Latvijai? Literatūra un Māksla, 1993, Nr. 35, 1., 3. lpp.

<sup>40</sup> Ūdris J. Gunta Ulmaņa vertikāle. Rīga: Jumava, 2009, 66. lpp.

<sup>41</sup> Gailis M. 1997, 91. lpp.

<sup>42</sup> Ibid., 90.–91. lpp.

<sup>43</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas pirmās sēdes 1993. gada 7. jūlijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/060793.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/060793.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>44</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas sēdes 1993. gada 8. jūlijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/080793.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/080793.html) [aplūkots 28.03.2019.].

parlamentārisma idejām pirmā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes tradīciju garā.<sup>45</sup> Ministru prezidents M. Gailis uzsvēra, ka “Valsts prezidents nav ļāvis sevi iesaistīt šajā pret Satversmi vērstajā diskusijā [...] Valsts prezidents, tāpat kā “Latvijas Ceļš”, bez ierunām atbalsta mūsu Satversmes noteikto parlamentārās demokrātijas iekārtu”.<sup>46</sup>

Latvijas valsts iekārtai nekad nav bijuši raksturīgi politiski konflikti starp Saeimas vairākumu un Valsts prezidentu, kuri varētu apdraudēt valsts iekārtas stabilitāti un radīt konkurenci cīņā par politisko ietekmi. 5. Saeimas vārdā šo faktoru kā būtisku sasniegumu minēja Saeimas priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, uzrunājot Valsts prezidentu G. Ulmani: “Ar savu attieksmi pret Saeimu jūs esat balstījis parlamentārismu. Katrā ziņā, pateicoties arī jūsu izpratnei un atbildības sajūtai, Latvijā nav izveidojusies šķirtne starp prezidenta institūtu un parlamentu.”<sup>47</sup> Tas ļāva stabilizēt parlamentārismu pirmajos tā pastāvēšanas gados pēc Satversmes darbības atjaunošanas, un Valsts prezidents kļuva par Satversmē noteiktās valsts iekārtas sargātāju, nevis kritiķi vai Satversmes reformu virzītāju.

G. Ulmanis gan savā pilnvaru termiņā vairoja ietekmi un paplašināja savas pilnvaras, taču tas notika saskaņā ar Satversmi un neradīja sadursmes ar Saeimas vairākumu jeb kompetenču strīdus.<sup>48</sup> Pats G. Ulmanis šādu Satversmes lasījumu raksturoja kā politisku dialogu starp Valsts prezidentu un Saeimu: “5. Saeimas laikā iezīmējās lietišķa sadarbība starp Saeimu un Valsts prezidenta institūciju. Šī sadarbība noteikti ir uzskatāma par nozīmīgu sastāvdaļu Latvijas demokrātijā. [...] arī turpmāk vadīšos no Prezidentam Satversmē paredzētās demokrātijas garanta lomas un vienmēr mēģināšu rast izpratni ar Saeimu kā demokrātijas sistēmas galveno balstu.”<sup>49</sup>

Valsts prezidenta G. Ulmaņa un 5. Saeimas sadarbība ļāva nostiprināties parlamentārismam – Valsts prezidentam ir galvenokārt reprezentācijas, padomdevēja un kontroles uzdevumi, bet ne aktīva valsts varas orgāna loma, un viņš politiski nekonkurē ar Saeimu vai tās izveidoto Ministru kabinetu.<sup>50</sup> Tādā veidā tika atjaunota Satversmei raksturīgā izpratne, ka “Valsts prezidents ir patstāvīga, pati par sevi pastāvoša vara un nav iekļaujama citās varās. Valsts prezidents ir valsts galva, kura galvenais uzdevums, stāvot ārpus šauri politisku lēmumu pieņemšanas, ir konsolidēt visas pārējās valsts varas”.<sup>51</sup>

<sup>45</sup> Ūdris J. 2009, 162. lpp.

<sup>46</sup> Gailis M. 1997, 288. lpp.

<sup>47</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas noslēguma sēdes 1995. gada 6. novembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_955/st0611.html](http://www.saeima.lv/steno/st_955/st0611.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>48</sup> Cielava V. Diskusija par Satversmes grozījumu nepieciešamību. Likums un Tiesības, 2. sēj., 2000, Nr. 6 (10), 167. lpp.

<sup>49</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas noslēguma sēdes 1995. gada 6. novembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_955/st0611.html](http://www.saeima.lv/steno/st_955/st0611.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>50</sup> Levits E. 1995, 2. lpp. Lai gan sal.: Strupiņš A. Parlamentārisma un prezidentālisma dilemmas. Grām.: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Rīga: Sociāli ekonomisko pētījumu institūts “Latvija”, 1995, 49.–51. lpp.

<sup>51</sup> Jelāgins J. Konstitucionālās reformas ceļi. Grām.: Satversmes reforma Latvijā: par un pret. Rīga: Sociāli ekonomisko pētījumu institūts “Latvija”, 1995, 30. lpp.

### 3. Valsts prezidenta pilnvaru apjoms

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā likumus, kas detalizētāk noteica valsts varas orgānu pilnvaras, bija nepieciešams saskaņot ar Satversmē noteikto valsts iekārtu. 5. Saeima šo uzdevumu veica, gan atjaunojot starpkaru perioda likumus, gan arī izstrādājot jaunus likumus vai grozot vēl Augstākās padomes laikā pieņemtos likumus.<sup>52</sup> Vairāku likumu apspriešanas gaitā kļuva aktuāls Valsts prezidenta pilnvaru regulējums, proti, šim periodam bija raksturīgi priekšlikumi, lai ar likumiem piešķirtu arvien jaunas pilnvaras Valsts prezidentam.

Piemēram, Augstākās padomes 1992. gada 15. decembra likums "Par tiesu varu" jau paredzēja, ka Valsts prezidents pieņem tiesnešu zvērestus, kā arī Valsts prezidentam tika piešķirtas tiesības ierosināt Saeimai iecelt amatā Augstākās tiesas priekšsēdētāju, atbrīvojot viņu no amata vai pagarināt viņa atrašanos amatā.<sup>53</sup> Līdzīgi tika piedāvāts noteikt, ka Valsts prezidents izvirza iecelšanai amatā ģenerālprokuroru un var rosināt atbrīvojot viņu no amata.<sup>54</sup> Tāpat tika sagatavoti likuma grozījumi, kas paredzēja Valsts prezidenta tiesības izvirzīt apstiprināšanai Saeimā Latvijas Bankas prezidenta un valsts kontroliera amata kandidātus, kā arī rosināt viņu atbrīvošanu no amata.<sup>55</sup> 1993. gada 11. novembrī 5. Saeima pieņēma likumu, ar kuru tika izveidota Nacionālās drošības padome un noteikts, ka tās sēdes vada Valsts prezidents.<sup>56</sup>

Papildu pilnvaru piešķiršana Valsts prezidentam tika motivēta ar nepieciešamību attiecīgajā jomā nodrošināt lielāku neatkarību no Ministru kabineta un parlamentārā vairākuma. Piemēram, attiecībā uz priekšlikumu par Latvijas Bankas prezidenta amata kandidāta izvirzīšanu deputāts Jānis Lagzdīņš uzsvēra: "Ja mēs Valsts prezidentam dodam tiesības izvirzīt tik svarīgas institūcijas, kāda ir Latvijas Banka, prezidentu un – pēc analogijas – arī tiesības izvirzīt jautājumu par viņa atcelšanu no amata, tad, manuprāt, šajā gadījumā Latvijas Bankas stabilitāte tiktu vairāk garantēta nekā tad, ja šādas tiesības tiktu dotas, piemēram, pieciem deputātiem (kā to daudzos gadījumos paredz Kārtības rullis) vai arī, teiksim, Saeimas komisijām vai Ministru kabinetam. Mūsu komisijas mērķis bija radīt šo stabilitāti Latvijas Bankas darbībā."<sup>57</sup>

Tomēr šajos priekšlikumos kopumā iezīmējās parlamentārisma būtama tendence – ar likumu starpniecību piešķirt arvien vairāk pilnvaru Valsts prezidentam, tādējādi samazinot pašas Saeimas un Ministru kabineta pilnvaru apjomu. Saeimas Juridiskais birojs pamatoti atzina, ka šādu priekšlikumu atbalstīšana "var radīt nopietnas konstitucionālas problēmas".<sup>58</sup> Tādā veidā faktiski varēja radīt

<sup>52</sup> Kusiņš G., Pleps J. 2015, 238. lpp.

<sup>53</sup> Par tiesu varu: LV likums. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1993, Nr. 1/2.

<sup>54</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1994. gada 19. maijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_94/st1905.html](http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1905.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>55</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1993. gada 23. septembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/st2309.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/st2309.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>56</sup> Nacionālās drošības padomes likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 1993, Nr. 108.

<sup>57</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1993. gada 23. septembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_93/st2309.html](http://www.saeima.lv/steno/st_93/st2309.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>58</sup> Par likumprojektā paredzētajām Valsts prezidenta tiesībām izvirzīt ģenerālprokurora amata kandidātus. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 16. marta vēstule tieslietu ministram E. Levitam. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 38. lpp.

priekšnoteikumus Valsts prezidenta un Saeimas vairākuma politiskiem konfliktiem un dot iespēju Valsts prezidenta institūciju attīstīt kā konkurējošu varas centru. Šādu ideju popularitāti ietekmēja salīdzinoši mazā izpratne par parlamentāras republikas prezidenta lomu un daudz labākas zināšanas par valsts iekārtām, kurās prezidentam bija dominējošā loma (piemēram, ASV, Francija, arī Krievija).<sup>59</sup>

5. Saeimai šo priekšlikumu apspriešanas gaitā bija politiski jāizšķiras par to, kādā veidā attīstāma Latvijas valsts iekārta. 5. Saeimas vairākums tiesībpolitiski izšķīrās nepiešķirt papildu funkcijas Valsts prezidentam ar likumiem.<sup>60</sup> Diemžēl šī konceptuālā izšķiršanās tika nevis izdarīta atklātā diskusijā, bet paslēpta aiz šķietami juridiskas Satversmes iztulkošanas. Par šiem jautājumiem Saeimas Juridiskais birojs sniedza vairākus atzinumus.<sup>61</sup> Tajos Satversmes iztulkošanas ceļā tika nonākts līdz secinājumam, ka “Valsts prezidenta pilnvaru uzskaitījums Satversmē tiek uzskatīts par izsmeļošu”.<sup>62</sup> Par šādu Satversmes iztulkojumu jau tajā laikā pastāvēja šaubas. Kā Saeimas debatēs minēja deputāts Andris Līgotnis, “mēs [komisijā] ilgi diskutējām, uzskatot to, ka šīs funkcijas Satversmē nav izsmeļošas pilnīgi un nekur tāds aizliegums nav”.<sup>63</sup> Tomēr kopumā dominēja vēlme “izvairīties no šīs juridiski divdomīgās situācijas”.<sup>64</sup>

Pārskatot Saeimas Juridiskā biroja sniegto secinājumu pamatojumu, ir pamats saprātīgām šaubām par pienācīgi veiktu Satversmes iztulkošanu. Saeimas Juridiskais birojs minēja, ka “neviens [starpkaru perioda] likumā Valsts prezidentam nav dotas nekādas papildu pilnvaras, kas neizrietētu no viņa pilnvaru uzskaitījuma Satversmē”.<sup>65</sup> Tomēr starpkaru periodā bija pieņemti atsevišķi likumi, kas noteica Valsts prezidenta pilnvaras papildus Satversmes ietvaram. Piemēram, Latvijas Satversmes sapulce 1922. gada 9. jūnijā pieņēma Likumu par Saeimas vēlēšanām, kura 4. pantā bija paredzēts, ka viens no Centrālās vēlēšanu komisijas locekļiem ir Valsts prezidenta pilnvarota persona.<sup>66</sup> Tāpat Saeimas Juridiskais birojs secināja, ka “Valsts prezidenta pilnvaru uzskaitījums Satversmē tiek uzskatīts par

<sup>59</sup> Plašāk sk.: Cielava V. Valsts prezidents – tas skan lepnī. Diena, 1993, Nr. 124, 2. lpp.

<sup>60</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1994. gada 19. maijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_94/st1905.html](http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1905.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>61</sup> Par sagatavotajiem grozījumiem likumā “Par Latvijas Banku”. Saeimas Juridiskā biroja 1993. gada 6. oktobra atzinums. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 32.–33. lpp.; Par likumprojektā paredzētajām Valsts prezidenta tiesībām izvirzīt ģenerālprokurora amata kandidātus. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 16. marta vēstule tieslietu ministram E. Levitam. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 37.–38. lpp.

<sup>62</sup> Par sagatavotajiem grozījumiem likumā “Par Latvijas Banku”. Saeimas Juridiskā biroja 1993. gada 6. oktobra atzinums. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 32. lpp.

<sup>63</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1994. gada 19. maijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_94/st1905.html](http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1905.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>64</sup> *Ibid.*

<sup>65</sup> Par sagatavotajiem grozījumiem likumā “Par Latvijas Banku”. Saeimas Juridiskā biroja 1993. gada 6. oktobra atzinums. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 32. lpp.

<sup>66</sup> Likums par Saeimas vēlēšanām: LV likums. Valdības Vēstnesis, 1922, Nr. 141.

izsmelošu”, pamatoja ar atsauci uz Kārļa Dišlera darbu.<sup>67</sup> Tomēr attiecīgajā avotā K. Dišlers nekādā veidā neizsakās par to, ka Valsts prezidenta pilnvaras būtu izsmelošas, bet gan tikai sistematizē vienkopus iepriekš aplūkotās Valsts prezidenta pilnvaras.<sup>68</sup> Līdzīgā tehnikā K. Dišlers šajā darbā to darījis arī ar Saeimas pilnvaru uzskaitījumu.<sup>69</sup> Tomēr no šā neviens neuzskatītu par iespējamu taisīt secinājumu, ka Saeimas pilnvaras šādā uzskaitījumā ir minētas izsmeloši. Līdzīgs secinājums korekti būtu izdarāms arī par K. Dišlera sniegto Valsts prezidenta pilnvaru uzskaitījumu. Citā darbā K. Dišlers īpaši iedalījis Valsts prezidenta pilnvaras tādās, kuras ir Satversmē minētas, un tādās, kuras ir Satversmē neminētas.<sup>70</sup> Var pieļaut, ka Saeimas Juridiskā biroja pārliecību par Valsts prezidenta pilnvaru izsmelošo raksturu stiprināja arī konkrētas normas trūkums Satversmes tekstā, kurā būtu uzsvērts, ka Valsts prezidentam var būt arī citas ar likumiem noteiktas pilnvaras.

5. Saeimas vairākums akceptēja šādu Satversmes iztulkojumu un konsekventi to īstenoja praksē.<sup>71</sup> 5. Saeimas noslēguma sēdē Saeimas priekšsēdētājs A. Gorbunovs īpaši atgādināja, ka Valsts prezidenta loma Satversmē noteikta izsmeloši.<sup>72</sup> Šāda Satversmes izpratne sekmēja parlamentārisma nostiprināšanos un novērsa potenciālu konfliktu riskus starp Saeimas vairākumu un Valsts prezidentu, nepieļaujot Valsts prezidenta kļūšanu par alternatīvu vai konkurējošu varas centru Saeimas vairākumam. Tas bija būtisks sasniegums Satversmē noteiktās valsts iekārtas stabilitātes nodrošināšanā.

Šāds Satversmes iztulkojums bija tiesībpolitiski nepieciešams konkrētajos faktiskajos apstākļos, ar kuriem saskārās 5. Saeima pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā. Tomēr tā dogmatiska un mehāniska uzturēšana spēkā vairāk nekā divdesmit gadu pēc tā formulēšanas atsevišķos gadījumos ir liegusi likumdevējam iespēju izvēlēties jēdzīgus risinājumus.<sup>73</sup> Tādēļ pozitīvi vērtējama arvien konsekventāka gatavība pārskatīt šo Satversmes iztulkojumu, kas mūsdienā kontekstā ir novecojis un drīzāk kavē valsts iekārtas funkcionēšanas uzlabošanu.<sup>74</sup>

<sup>67</sup> Par likumprojektā paredzētajām Valsts prezidenta tiesībām izvirzīt ģenerālprokurora amata kandidātus. Saeimas Juridiskā biroja 1994. gada 16. marta vēstule tieslietu ministram E. Levitam. Grām.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Juridisku secinājumu kopojums atzinumos un vēstulēs. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 37. lpp. Atsauce uz: Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša izdevums, 1925, 110.–111. lpp.

<sup>68</sup> Dišlers K. 1925, 110.–111. lpp.

<sup>69</sup> Ibid., 90.–91. lpp.

<sup>70</sup> Dišlers K. Latvijas Valsts prezidenta kompetence. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1922, Nr. 3, 107.–127. lpp.

<sup>71</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēdes 1994. gada 19. maijā stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_94/st1905.html](http://www.saeima.lv/steno/st_94/st1905.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>72</sup> Latvijas Republikas 5. Saeimas noslēguma sēdes 1995. gada 6. novembrī stenogramma. Pieejams: [http://www.saeima.lv/steno/st\\_95/st0611.html](http://www.saeima.lv/steno/st_95/st0611.html) [aplūkots 28.03.2019.].

<sup>73</sup> Plašāk sk.: Pleps J. Kur meklējamas Valsts prezidenta kompetences robežas. Jurista Vārds, 2005, Nr. 48, 8.–12. lpp.

<sup>74</sup> Sk., piemēram: Patstāvīgo iestāžu darbības pilnveidošanas iespējas: Ekspertu grupas pārvaldības pilnveidei priekšlikumi. Grām.: Priekšlikumi Latvijas publiskās varas pilnveidošanai. Ekspertu grupas pārvaldības pilnveidei materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 99.–100. lpp.; 12. Saeimas Juridiskās komisijas deputātu darba grupas Valsts prezidenta pilnvaru iespējamai paplašināšanai un ievēlēšanas kārtības izvērtēšanai atzinums, 18.–23. lpp. Pieejams: <http://saeima.lv/lv/par-saeimu/saeimas-darbs/deputatu-grupas/darba-grupa-valsts-prezidenta-pilnvaru-iespejamai-paplasinasanai-un-ievelesanas-kartibas-izvertesana> [aplūkots 17.04.2019.].

## Kopsavilkums

1. Satversmes darbības atjaunošana pilnā apjomā un parlamentārisma saglabāšana bija pareizs tiesībspolitisks lēmums. 5. Saeimas pilnvaru termiņā tika nostiprināts parlamentārisms, un 5. Saeimas vairākums novērsa potenciālos apdraudējumus Satversmē noteiktās valsts iekārtas atjaunošanai tiesiskajā realitātē.
2. Valsts prezidenta institūcijas darbība tika atjaunota saskaņā ar Satversmi un parlamentārisma idejām. Valsts prezidenta G. Ulmaņa un 5. Saeimas vairākuma politiskais dialogs bija vērsts uz Satversmes un parlamentārisma nostiprināšanu. Valsts prezidenta institūcija nekļuva par konkurējošu varas centru Saeimai, un Latvijas valsts iekārtai nav raksturīgi politiski konflikti starp Valsts prezidentu un Saeimas vairākumu.
3. Parlamentārisma nostiprināšanu sekmēja atbilstoša Satversmes normu iztulkošana, kas novērsa mēģinājumus apiet Satversmes regulējumu un stiprināja Satversmes autoritāti. Šim periodam gan raksturīga būtisku lēmumu paslēpšana aiz tehniskiem juridiskiem atziniem, izvairoties no tiesībspolitiskas vērtību diskusijas.



# SEKCIJA

“VALSTSTIESĪBU AKTUALITĀTES TEORIJĀ  
UN PRAKSĒ”

---





# AKTUALITĀTES SATVERSMES TIESAS PROCESĀ

## CURRENT DEVELOPMENTS IN CONSTITUTIONAL COURT PROCEDURE

**Anita Rodiņa, Dr. iur.**

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

### Summary

The article addresses the current matters in the Constitutional Court procedure, pointing out two main issues regarding the independence of the court and judge: independence and impartiality. Constitutional Court Law forbids recusal of the Constitutional Court judge, but it does not provide for withdrawal of a judge *expressis verbis*. Taking into account legal norms stating that the Court shall hear cases in full bench, if objective circumstances do not prevent them from taking part in the court sitting, and also considering the practice of the Court, the author reports on actual cases which are important for better understanding of the Constitutional Court procedure. The author also analyses and provides arguments concerning the question of how to hear a case, if the challenged legal norm touches or reflects upon other judges.

**Atslēgvārdi:** Satversmes tiesa, tiesnesis, neatkarība, atstatīšanās, noraidīšana, konstitucionālā sūdzība

**Keywords:** Constitutional Court, Justice, independence, recusal, withdrawal of a judge, constitutional complaint

### Ievads

Šī raksta autore jau iepriekš konferencēs ir paudusi uzskatu, ka Satversmes tiesas procesu raksturo tā dinamiska attīstība.<sup>1</sup> To noteic galvenokārt divi aspekti: pirmkārt, Satversmes tiesas atbilžu formulēšana savos nolēmumos uz visdažādākajiem pieteikuma iesniedzēju lūgumiem; otrkārt, adekvāta spēja reaģēt uz precīzi neregulētiem un vispār neregulētiem procesuāliem jautājumiem. Var teikt, ka Satversmes tiesas procesa attīstība ir atkarīga no tām faktiskajām un tiesiskajām situācijām, kas rodas saistībā ar konkrētu pieteikumu un pēcāk lietu.

2018. gads raksta autore ieskatā ir īpaši iezīmējams ar vairākām novitātēm Satversmes tiesas procesā. Piemēram, Satversmes tiesa risināja neregulētu procesuālu jautājumu saistībā ar nepieciešamību turpināt tiesvedību pēc Eiropas

<sup>1</sup> Šāds uzskats pausts III Pasaules latviešu zinātnieku kongresā 2018. gada 19. jūnijā sekcijā “Nācijas valsts un globalizācija – publisko tiesību izaicinājumi” referātā “Satversmes tiesa Latvijā: vērtības, esība un nākotne”. Pieejams: [https://congress.sciencelatvia.lv/wp-content/uploads/sites/89/2018/05/Programma\\_JURISTI\\_LV\\_07.05.2018.pdf](https://congress.sciencelatvia.lv/wp-content/uploads/sites/89/2018/05/Programma_JURISTI_LV_07.05.2018.pdf) [aplūkots 03.05.2019.].

Savienības nolēmuma saņemšanas lietā Nr. 2016-04-03, kā arī jautājumu, kas saistīts ar vienu no tiesvedības principiem – tiesas sastāva nemainīgumu, kas gan Satversmes tiesas likumā nav precīzi noregulēts, bet tomēr piemērojams.<sup>2</sup> 2018. gadā pirmo reizi pieteikumu (konstitucionālo sūdzību) iesniedza Satversmes tiesas tiesnesis. Jeb – tas, par ko šī raksta autore varēja izteikties tikai teorētiski, pēc vairāk nekā desmit gadiem ir papildījies praksē. Turklāt pašas lietas objekts (norma, kas apstrīdēta Satversmes tiesā) rada citu jautājumu, kura risināšana prasa atgriezties pie Satversmes tiesas kompetences un tiesneša neatkarības pamata jautājumiem. Ņemot vērā, ka 2019. gada sākumā tika ierosināta lieta par Ministru kabineta 2017. gada 12. decembra noteikumu Nr. 724 “Noteikumi par Latvijas Zinātnes padomes ekspertu kvalifikācijas kritērijiem, ekspertu komisiju izveidošanu un to darbības organizēšanu” 3. punkta un Latvijas Zinātnes padomes 2018. gada 15. janvāra lēmuma Nr. 19-1-1 “Latvijas Zinātnes padomes eksperta tiesību piešķiršanas kārtība” atbilstību Satversmes 1. un 64. pantam,<sup>3</sup> nepieciešams plašāk aplūkot tieši tiesneša atstatīšanās institūtu konstitucionālajā tiesvedībā.

## 1. Satversmes tiesas tiesnesis kā konstitucionālās sūdzības subjekts

Konstitucionālās sūdzības teorijā ir atzīts, ka ikviena persona, kas ir cilvēka pamattiesību subjekts, var būt arī konstitucionālās sūdzības subjekts. Šāds secinājums nozīmē, ka termins “persona”, kas lietots Satversmes tiesas likuma 19.<sup>2</sup> panta pirmajā daļā, aptver kā fiziskas, tā juridiskas personas, kas tiek atzītas par cilvēktiesību subjektiem. Vēl jāņem vērā arī tas, ka Satversmes tiesas procesā procesuālu jautājumu izlemšana var atšķirties no citos procesos regulētā. Tā Satversmes tiesas judikatūrā ir atzīts, ka procesuālā rīcībspēja jeb spēja iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā var būt arī rīcībnespējīgai personai, kas kolidē ar citiem procesa veidiem. Jeb – kritērijs konstitucionālās sūdzības iesniegšanai ir spēja būt “par pamattiesību subjektu, nevis personas rīcībspēja”.<sup>4</sup> Autores ieskatā arī nepilngadīga persona var būt konstitucionālās sūdzības subjekts, jo noteicošajam, ņemot vērā konstitucionālās sūdzības mērķi, ir jābūt spējai būt par pamattiesību subjektu un spējai konstitucionālās sūdzības subjektam izpildīt visas Satversmes tiesas likumā noteiktās konstitucionālās sūdzības saturiskās prasības.

Pildot valsts dienestu un esot arī tiesnesim, neviena persona savas cilvēka pamattiesības nezaudē. Šis secinājums attiecas uz visām valsts dienestā esošām personām,<sup>5</sup> tai skaitā arī Satversmes tiesas tiesnešiem un citām. Tas nozīmē, ka neatkarīgi no valsts dienesta, darba vietas un darba pienākumiem visas personas saglabā savas subjektīvās cilvēka pamattiesības.

<sup>2</sup> Satversmes tiesas 18.12.2018. spriedums lietā Nr. 2016-04-03. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 249 (6335); Satversmes tiesas rīcības sēdes 29.10.2018. lēmums lietā Nr. 2016-04-03. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2016-04-03\\_R%C4%ABc%C4%ABbas-s%C4%93des-l%C4%93mums.pdf#search=2016-04-03](http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2016-04-03_R%C4%ABc%C4%ABbas-s%C4%93des-l%C4%93mums.pdf#search=2016-04-03) [aplūkots 03.05.2019.].

<sup>3</sup> Satversmes tiesas 4. kolēģijas 25.02.2019. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/02/2019-02-03\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/02/2019-02-03_Lemums_ierosinasana.pdf#search=) [aplūkots 03.05.2019.].

<sup>4</sup> Satversmes tiesas 27.12.2010. spriedums lietā Nr. 2010-38-01, 6. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 206 (4398).

<sup>5</sup> Sk.: Satversmes tiesas 18.10.2007. spriedums lietā Nr. 2002-09-01. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 170 (3746).

Veidojot konstitucionālās sūdzības saturu, ir secināts, ka “[g]adījumos, kad personai Satversmē noteiktās pamattiesības aizskar tiesību norma, kas neatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normai, Satversmes tiesa ir tā tiesu varas institūcija, kurā persona var aizstāvēt savas tiesības un likumīgās intereses. Šajos gadījumos Satversmes 92. pantā noteiktās tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā”.<sup>6</sup> Tādējādi Satversmes 92. pants aizsargā ikvienas personas tiesības vērsties Satversmes tiesā.

Satversmes tiesas likuma 17. pantā ir noteikti visi subjekti, kas var iesniegt pieteikumu Satversmes tiesā. Tai skaitā no šā panta var izsecināt, kuras konstitucionālās institūcijas un amatpersonas šī likuma izpratnē nebūs uzskatāmas par konstitucionālās sūdzības subjektu. Piemēram, konstitucionālās sūdzības subjekts nav Valsts prezidents (tā ir konstitucionāla institūcija), ģenerālprokurors (amatpersona, kura vada centralizētu prokuratūras sistēmu), tiesībsargs (amatpersona, kura pilda Tiesībsarga likumā noteiktās funkcijas). Bet – fiziskas personas (bez norādītajiem amatiem) ir neapšaubāmi konstitucionālās sūdzības subjekti, kas var īstenot personai piešķirtās tiesības Satversmes tiesas likumā noteiktajā apjomā. Tātad nodalāmi abstraktās konstitucionālās kontroles subjekti – Valsts prezidents, ģenerālprokurors, tiesībsargs – un konstitucionālās sūdzības subjekts, īpaši ņemot vērā, ka ikkatrs no šiem dažādajiem subjektiem Satversmes tiesā īsteno šiem subjektiem un to iesniegtajiem pieteikumiem noteiktos mērķus un uzdevumus.

Arī (fiziska) persona, kura pilda Satversmes tiesas tiesneša pienākumus, ir cilvēka pamattiesību subjekts, kurš cita starpā bauda tiesības uz taisnīgu tiesu, kas aptver arī tiesības iesniegt pieteikumu – konstitucionālo sūdzību Satversmes tiesā.

Satversmes tiesas pastāvēšanas laikā ir bijis viens gadījums, kad Satversmes tiesa pēc gan bijušā Satversmes tiesas tiesneša (A. Lepses) pieteikuma<sup>7</sup> ierosināja un izskatīja lietu par pašā Satversmes tiesas likuma normu, kas regulēja tiesneša tiesības atgriezties iepriekšējā amatā, atbilstību Satversmei.<sup>8</sup> 2018. gadā pieteikumu Satversmes tiesā iesniedza konstitucionālās sūdzības subjekts – Jānis Neimanis, kurš ir (aktīvs – amatā esošs) Satversmes tiesas tiesnesis. Proti, konstitucionālās sūdzības subjekts J. Neimanis Satversmes tiesā ir apstrīdējis Augstskolu likuma normas (27. panta piektās daļas otro teikumu un 30. panta ceturtās daļas pirmo teikumu), kas noteic termiņu (6 gadi), uz kādu amatā tiek ievēlēti augstskolas mācībspēki.<sup>9</sup>

Neapšaubāmi, ka J. Neimaņa kungam ir tiesības uz taisnīgu tiesu un tās nevar tikt liegtas tikai tādēļ, ka J. Neimanis (strādā) ir tiesnesis Satversmes tiesā. Tādējādi nenoliedzami J. Neimaņa kungam ir tiesības izmantot Satversmes tiesu kā tiesību aizsardzības līdzekli, ja viņa pamattiesības ir aizskartas ar Augstskolu likuma normu, kas (pieteikuma iesniedzēja ieskatā) neatbilst Satversmē iekļautajām cilvēka pamattiesībām.

<sup>6</sup> Satversmes tiesas 26.11.2002. spriedums lietā Nr. 2002-09-01. Latvijas Vēstnesis, 2002, Nr. 173 (2748).

<sup>7</sup> Satversmes tiesas 2. kolēģijas 19.04.2007. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2007/04/2007-09-01\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=\[aplūkots 03.05.2019.\]](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2007/04/2007-09-01_Lemums_ierosinasana.pdf#search=[aplūkots 03.05.2019.]).

<sup>8</sup> Satversmes tiesas 18.10.2007. spriedums lietā Nr. 2007-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 170 (3746).

<sup>9</sup> Satversmes tiesas 2. kolēģijas 26.09.2018. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2018/09/2018-20-01\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=\[aplūkots 03.05.2019.\]](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2018/09/2018-20-01_Lemums_ierosinasana.pdf#search=[aplūkots 03.05.2019.]).

## 2. Tiesas neatkarības nodrošināšana Satversmes tiesas procesā

Arī tiesas spriešanas laikā Satversmes tiesas procesā būtiski ir nodrošināt tiesas un tiesnešu neatkarības aksiomas, kas iekļautas Satversmes 83. pantā. Tāpat (kā jau tika norādīts iepriekš) ir atzīts, ka Satversmes 92. pantā iekļautās tiesības uz taisnīgu tiesu ir attiecināmas uz Satversmes tiesu.

Var piekrist pētniekam Sašam Kneipam (*Sascha Kneip*), kurš, pētot konstitucionālo tiesu ietekmi, norādījis, ka pēc tiesneša apstiprināšanas amatā neatkarības jautājums ir viens no visbūtiskākajiem jautājumiem.<sup>10</sup> Parasti konstitucionālās tiesas neatkarība tiek aplūkota, raugoties no likumdevēja, politikas un politiķu ietekmes prizmas. Taču mazāk svarīgs nav arī cits šis vērtības aspekts. Proti, lai sasniegu Satversmes tiesai noteikto uzdevumu – aizsargāt konstitucionālo taisnīgumu –, tiesnesim ir jābūt objektīvam, un tam tiesa ir jāspriež tā, lai sabiedrība būtu pārliecināta par tiesneša neieinteresētību. Tiesnešu objektivitāte vienmēr tiek saistīta ar nolēmuma objektivitāti, kas nozīmē priekšrocību nepiešķiršanu kādai no pusēm, arī personisku neieinteresētību lietā.<sup>11</sup> Tiesnesis Aherons Baraks (*Aharon Barak*), kurš īpaši pievērsies tiesneša nozīmes skaidrošanai tiesiskā valstī, savā monogrāfijā norāda, ka tiesas spriešanā būtiski ir trīs priekšnoteikumi: pirmkārt, tiesneša personiskā neieinteresētība un objektivitāte; otrkārt, sabiedrības atbalsts lēmumu pieņemšanā; treškārt, uzticība tiesai jeb uzskats, ka tiesa ir neatkarīga, taisnīga un objektīva.<sup>12</sup> Personiskā neieinteresētība tiesas spriešanā nozīmē, ka tiesnesis pret pusēm izturas vienlīdzīgi, nepiešķir kādai no pusēm priekšrocības. Savukārt objektivitāte noteic to, ka tiesnesis, spriežot lietu, atsakās no saviem subjektīvajiem uzskatiem, jo “tam ir jāatrod balanss starp dažādām interesēm, atrodot to, kas varētu būt sabiedrības interesēs”.<sup>13</sup> Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē ir atzīts, ja tiesnesim ir personiska ieinteresētība lietā, tad netiek nodrošināts objektivitātes princips.<sup>14</sup> Proti, tad, kad tiek spriesta tiesa, jautājums nav par to, ko grib tiesnesis, bet par to, kas ir nepieciešams sabiedrībai. Šā iemesla dēļ A. Baraks tiesneša darbu jeb pienākumu raksturo kā “lielu slogu”, jo tiesnesim ir jānosšķir savas personiskās vēlmes no sabiedrības vēlmēm un nepieciešamībām. Taču tieši objektivitāte ir tas, ko no tiesneša sagaida sabiedrība un valsts. Tomēr vienmēr jāpatur prātā, ka tiesneša personiskā neieinteresētība ir jāprezumē, kamēr netiek konstatēts pretējais.<sup>15</sup> Taču tiesnesim, par kura objektivitāti ir legītimas šaubas, ir jāatstatās.<sup>16</sup>

Likumā “Par tiesu varu” 14. panta pirmā daļa noteic, ka “[t]iesnesis nevar piedalīties lietas izskatīšanā, ja viņš personiski tieši vai netieši ir ieinteresēts lietas iznākumā vai ja ir citi apstākļi, kas rada šaubas par viņa objektivitāti, kā arī likumā “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” paredzētajos gadījumos”.<sup>17</sup> Tiesas objektivitātes nodrošināšanai kalpo divi vispār zināmi

<sup>10</sup> Kneip S. Constitutional Court as democratic actors and promoters of the rule of law: institutional prerequisites and normative foundations. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, April 2011, Vol. 5, Issue 1, pp. 131–155.

<sup>11</sup> Payayannis D. M. Independence, impartiality and neutrality in Legal Adjudication. *Revus [Journal of Constitutional Theory and Philosophy of Law]*, 2016, No. 28, p. 47.

<sup>12</sup> Barak A. *The Judge in a Democracy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2006, p. 101.

<sup>13</sup> *Ibid.*, p. 102.

<sup>14</sup> ECT 22.06.1989. spriedums lietā Langborger pret Zviedriju (iesnieguma Nr. 11179/84), para 35.

<sup>15</sup> ECT 15.10.2009. spriedums lietā Micallef pret Maltu (iesnieguma Nr. 17056/060), para 94.

<sup>16</sup> *Ibid.*, para 98.

<sup>17</sup> Par tiesu varu: LV likums. Pieņemts 15.12.1992. [28.11.2018.–31.05.2019. red.].

institūti: noraidījuma pieteikšana tiesnesim un tiesneša atstāšanās, kas tai skaitā noteikti likuma "Par tiesu varu" 14. pantā un tālāk skaidroti katrā procesu regulējošā likumā. Tiesneša atstāšanās un noraidījuma pieteikšana ir paredzēta gan civilprocesā,<sup>18</sup> gan kriminālprocesā<sup>19</sup> un arī administratīvajā procesā.<sup>20</sup> Kā atstāšanās, tā arī noraidījuma pieteikšana var palīdzēt kļiedēt "pamatotas un saprātīgas šaubas par tiesneša spēju objektīvi izspriest lietu".<sup>21</sup> Lietas dalībnieki, kuriem ir šaubas par tiesneša objektivitāti, var pieteikt tiesnesim noraidījumu, kas gan arī raksturots kā "viens no visvājākajiem" institūtiem, jo ne vienmēr nodrošinot lietas objektīvu izskatīšanu.<sup>22</sup> Savukārt tiesnesis var pats atstāties no lietas izskatīšanas, ja uzskata, ka konkrēti šķēršļi un apstākļi viņam var traucēt objektīvi izskatīt lietu.

Iepriekš norādītajos procesuālajos likumos ir precīzi noregulēti abi institūti, taču Satversmes tiesas procesā kā noraidījuma pieteikšana tiesnesim, tā arī tiesneša atstāšanās ir risināta citādāk.

Satversmes tiesas likuma 25. panta piektajā daļā *expressis verbis* ir noteikts, ka "Satversmes tiesas tiesnešiem nevar pieteikt noraidījumu". Šī norma Satversmes tiesas likumā tika iekļauta ar pirmajiem grozījumiem Satversmes tiesas likumā.<sup>23</sup> Var droši apgalvot, ka nepieciešamība pēc šāda regulējuma radās, skatot pirmo lietu Satversmes tiesā.<sup>24</sup> Proti, ņemot vērā, ka divi [lietu izskatošie] tiesneši bija piedalījušies ar lietu saistītā likuma pieņemšanas procedūrā, balsojot "par", tika izteikts lūgums "pieņemt noraidījumu tiesnešiem Romānam Apsītim un Aivaram Endziņam, kā arī sakarā ar to, ka balsojis "par" ir Alfrēds Čepānis, proti, tiesneses Ilmas Čepānes vīrs, arī Ilmai Čepānei".<sup>25</sup> Satversmes tiesa apspriežoties noraidīja lūgumu, sniedzot vairākus argumentus, kas paskaidro, kādēļ Satversmes tiesas likumā (tagad) ir noteikts aizliegums pieteikt noraidījumu Satversmes tiesas tiesnešiem. Tiesas viedoklis, kas izteic minētā aizlieguma saturu un būtību un aktualitāti nav zaudējis, bija šāds: "Satversmes tiesa vadās pēc Satversmes tiesas likuma un pēc Satversmes tiesas reglamenta un Satversmes tiesas darbību lietu izskatīšanas kārtību nereglamentē ne civilprocess, ne kriminālprocess, kas paredz kad, kādos gadījumos var tikt izteikts noraidījums tiesnešiem. Bez tam Satversmes tiesa likums nosaka, ka vairāku kategoriju lietas, proti, likuma atbilstība Satversmei, kā arī kabineta noteikumu atbilstību likumiem un Satversmei, Satversmes tiesa izskata pilnā sastāvā un Satversmes tiesa ir pilntiesīga to darīt, ja tās sastāvā ir ne mazāk kā pieci Satversmes tiesas tiesneši. Atsevišķos gadījumos trīs tiesnešu sastāvā. Tātad uz šo brīdi nav neviena likumdošanas akta, kas paredzētu šādas iespējas izteikt noraidījumu Satversmes tiesas tiesnešiem. Bez tam Satversmes 85. pants, kas nosaka Satversmes tiesas kompetenci, nosaka arī paaugstinātas prasības attiecībā pret Satversmes tiesas tiesnešu ievēlšanu un pielīdzina Satversmes tiesas ievēlšanu Valsts prezidenta ievēlēšanai, proti, paredzot, ka, lai

<sup>18</sup> Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [01.01.2019.–31.05.2019. red.].

<sup>19</sup> Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.01.2019. red.].

<sup>20</sup> Administratīvā procesa likums: LV likums. 117. pants. Pieņemts 25.10.2001. [01.03.2017. red.].

<sup>21</sup> Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01, 30.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 90 (4896).

<sup>22</sup> Sk. pieaicinātās personas G. Zemribo viedokli: Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01, 11.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2013, Nr. 90 (4896).

<sup>23</sup> Grozījumi Satversmes tiesas likumā: LV likums. Pieņemts 11.09.1997. [24.09.1997. red.].

<sup>24</sup> Satversmes tiesas 07.05.1997. spriedums lietā Nr. 04-01(97). Latvijas Vēstnesis, 1997, Nr. 113 (828).

<sup>25</sup> Satversmes tiesas sēdes stenogramma lietā Nr. 04-01(97) 1997. gada 28. aprīlī. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/04-0197\\_Stenogramma.pdf#search=](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/04-0197_Stenogramma.pdf#search=) [aplūkots 03.05.2019.].

tiktu ievēlēts par Satversmes tiesas tiesnesi, ir jābūt ne mazāk kā 51 balsij “par”. Tātad jau tiek izteikta paaugstināta uzticība. Bez tam Saeimā nepieņem likumus ne tā laika deputāts Apsītis vai tā laika deputāts Endziņš, bet Saeimā pieņem likumus koleģiāli ar klātesošo deputātu balsu vairākumu. Un arī līdz ar to tas fakts, ka, ja šie Satversmes tiesas tiesneši ir piedalījušies viena vai otra likuma pieņemšanā vai noraidīšanā, nevarētu tikt uzskatīts, ka līdz ar to, izskatot lietu, viņi varētu būt neobjektīvi.”<sup>26</sup>

Satversmes tiesas tiesneša atstatīšanās Satversmes tiesas likumā *expressis verbis* vispār nav noteikta. Taču tas nenozīmē, ka tiesneša atstatīšanās vispār nebūtu iespējama. Satversmes tiesas likuma 25. panta trešā daļa noteic: “Ja Satversmes tiesa lietu izskata pilnā sastāvā, tajā ir visi Satversmes tiesas tiesneši, kurus veselības stāvoklis vai citi objektīvi apstākļi nekavē piedalīties tiesas sēdē.” Tieši vārdu salikums “objektīvi apstākļi kavē” dod iespēju izdarīt secinājumu, ka var būt tādi apstākļi, kas var kavēt tiesnesi izspriest lietu, respektējot objektivitātes prasību ikvienā tiesvedībā. Termins “objektīvi apstākļi” ar saturu piepildāms, izmantojot visas juridiskās metodes, kā arī visas faktiskās situācijas, kas var rasties praksē. Līdz ar to secināms, ka arī Satversmes tiesas procesā pastāv iespēja tiesnesim atstatīties no lietas izskatīšanas, ja tam ir objektīvs iemesls. Un tas nozīmē, ka Satversmes tiesas procesā pastāv tiesas objektivitātes nodrošināšanas institūts – tiesneša atstatīšanās. Kā rāda tālāk analizētā prakse, tad atstatīšanās nav aktuāla tikai tajās lietās, kas ierosinātas, saņemot konstitucionālo sūdzību.

### 3. Prakses attīstība

Procesuālā forma, kādā varētu tikt īstenota atstatīšanās, ir iesnieguma iesniegšana Satversmes tiesas priekšsēdētājam, kurā tiesnesis izklāsta argumentus, kas likuši pieņemt konkrēto lēmumu. Tomēr nedz Satversmes tiesas likumā, nedz arī Satversmes tiesas Reglamentā precīzi nav regulēta procesuālā kārtība, kādā risināms jautājums, ja tiesnesis iesniedz šādu iesniegumu.

Satversmes tiesas likuma 22. panta devītā daļa noteic, ka lietas sagatavošanu noslēdz ar Satversmes tiesas priekšsēdētāja lēmumu par lietas nodošanu izskatīšanai, tiesas sastāvu un rīcības sēdes laiku un vietu. Tātad – lēmumu par tiesas sastāvu pieņem tiesas priekšsēdētājs, nododot lietu izskatīšanai. Varētu secināt, ka tiesas priekšsēdētājs, kuram ir informācija par tiesneša atstatīšanos, uzreiz varētu lemt, ka atstatījies tiesnesis lietas sastāvā iekļauts netiek. Tomēr Satversmes tiesas procesā par “citiem jautājumiem, kas saistīti ar lietas izskatīšanu tiesas sēdē”, lemj rīcības sēdē – visu Satversmes tiesas tiesnešu sastāvā (Satversmes tiesas likuma 22. panta 10. daļa). Līdz ar to pastāv iespēja, ka lēmums, ar ko tiek akceptēts kāda tiesneša iesniegums par atstatīšanos, tiek pieņemts rīcības sēdē, tādējādi precizējot tiesas sastāvu konkrētā lietā. Tā, piemēram, 2017. gada 13. jūnijā Satversmes tiesas rīcības sēdē lietā Nr. 2016-31-01 izskatīja tiesneša J. Neimaņa iesniegumu par to, ka viņš ir sniedzis juridisko palīdzību lietā Nr. 2016-31-01 Tieslietu padomei pieteikuma iesniegšanai un pats personīgi gatavojis pieteikuma projektu, kā rezultātā viņš nevarot piedalīties lietas izskatīšanā. Citiem vārdiem sakot, tiesnesis

<sup>26</sup> Satversmes tiesas sēdes stenogramma lietā Nr. 04-01(97) 1997. gada 28. aprīlī. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/04-0197\\_Stenogramma.pdf#search=\[aplūkots 03.05.2019.\]](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/04-0197_Stenogramma.pdf#search=[aplūkots%2003.05.2019.]).

J. Neimanis bija lūdzis sevi atstatīt no lietas izskatīšanas. Satversmes tiesa, ņemot vērā šos faktiskos apstākļus, arī lēma, ka lieta tiks skatīta pilnā (jeb lielā) sastāvā, kurā nepiedalās tiesnesis J. Neimanis.<sup>27</sup> Autores ieskatā tiesneša J. Neimaņa esība tiesas sastāvā varētu radīt pamatotas šaubas par tiesneša objektivitāti. Salīdzinājumam var norādīt, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa par objektivitātes principa pārkāpumu bija atzinusi konstitucionālās tiesas tiesneša piedalīšanos lietas izskatīšanā, jo tas bijis tiesību eksperts pieteikuma iesniedzēja oponentam civilprocesā pirmajā instancē.<sup>28</sup>

Praksē ir bijuši arī gadījumi, kad pieteikuma iesniedzēja sastāvā ir darbojušies (strādājuši) vēlāk par Satversmes tiesas tiesnesi kļuvusi persona. Piemēram, lasot spriedumu lietā Nr. 2014-06-03,<sup>29</sup> redzams, ka Satversmes tiesas sastāvā nav tiesneša A. Laviņa. Iepazīstoties ar (apvienotās<sup>30</sup>) lietas materiāliem, redzams, ka viens no pieteikuma iesniedzējiem bija Augstākās tiesas Civillietu departaments, kurš pieteikumu bija iesniedzis divas reizes: Satversmes tiesas 1. kolēģija 2014. gada 14. februārī lēma par lietas ierosināšanu pēc pieteikuma Nr. 13/2014<sup>31</sup> un 2014. gada 31. martā lēma par lietas ierosināšanu pēc pieteikuma Nr. 41/2014.<sup>32</sup> Iepazīstoties ar pašiem pieteikumiem, redzams, ka 2018. gada 13. decembra pieteikuma iesniedzēja – tiesas (Augstākās tiesas Senāta paplašinātā) sastāvā, kad tika pieņemts lēmums par tiesvedības apturēšanu un pieteikuma iesniegšanu Satversmes tiesā, bija arī A. Laviņš.<sup>33</sup> Tāpat A. Laviņš piedalījās (bija tiesas sastāvā) Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 28. februāra sēdē, kad atkal tika lemts par tiesvedības apturēšanu lietā un vērsanos Satversmes tiesā.<sup>34</sup> Savukārt lietas materiāli liecina, ka Satversmes tiesas priekšsēdētājs A. Laviņš, nododot lietu izskatīšanai, ir lēmis, ka saskaņā ar Satversmes tiesas likuma 25. panta pirmo daļu lieta izskatāma pilnā sastāvā.<sup>35</sup> Arī rīcības sēdē, kurā lemts par lietas izskatīšanu rakstveida procesā, nekas papildus nav lemts, tomēr tiesneša A. Laviņa tiesas sastāvā nav, un tas redzams spriedumā.<sup>36</sup> Var prezumēt, ka tiesneša A. Laviņa

<sup>27</sup> Satversmes tiesas rīcības sēdes 13.06.2017. lēmums lietā Nr. 2016-31-01. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.

<sup>28</sup> ECT 08.02.2007. spriedums lietā Švrc un Kavnik pret Slovēniju (iesnieguma Nr. 75617/01), para 44.

<sup>29</sup> Satversmes tiesas 29.12.2014. spriedums lietā Nr. 2014-06-03. Latvijas Vēstnesis, 2014, Nr. 258 (5318).

<sup>30</sup> Šajā lietā bija apvienotas trīs lietas: divas lietas, kas 2014. gada 14. februārī un 2014. gada 31. martā ierosinātas pēc Augstākās tiesas Civillietu departamenta pieteikuma, un lieta, kas 2014. gada 7. martā ierosināta pēc SIA "Autofavorīts" konstitucionālās sūdzības. Sk.: Satversmei neatbilst vairākas Ministru kabineta noteikumu normas, kurās noteikti apdrošināšanas atlīdzības apmēri un to aprēķināšanas kārtība par personai nodarītajiem nemateriālajiem zaudējumiem. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/satversmei-neatbilst-vairakas-ministru-kabineta-noteikumu-normas-kuras-noteikti-apdrosinasanas-atlidzibas-apmeri-un-to-aprekinasanas-kartiba-par-personai-nodaritajiem-nematerialajiem-zaudejumiem/> [aplūkots 03.05.2019.].

<sup>31</sup> Satversmes tiesas 1. kolēģijas 14.02.2014. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2014-06-03\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2014-06-03_Lemums_ierosinasana.pdf#search=) [aplūkots 03.05.2019.].

<sup>32</sup> Satversmes tiesas 2. kolēģijas 31.03.2014. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2014-10-03\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2014-10-03_Lemums_ierosinasana.pdf#search=) [aplūkots 03.05.2019.].

<sup>33</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta paplašinātā sastāva 18.12.2013. lēmums lietā Nr. C04330607, SKC-3/2013. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.

<sup>34</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas 28.02.2014. lēmums lietā Nr. C29525709, SKC-46/2014. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.

<sup>35</sup> Satversmes tiesas priekšsēdētāja 01.09.2014. lēmums par lietas nodošanu izskatīšanai. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.

<sup>36</sup> Satversmes tiesas 16.09.2014. rīcības sēdes lēmums. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.



neesamība konkrētā lietā tika atrisināta, “nejauši sakrītot” kādiem citiem apstākļiem, piemēram, tam dodoties komandējumā.

Līdzīga situācija izveidojās citā lietā – Nr. 2017-12-01 jeb PVN pārmaksas atgriešanas lietā,<sup>37</sup> kad Satversmes tiesā bija vērsies Augstākās tiesas Administratīvo lietu departaments, kura sastāvā bija tiesnesis J. Neimanis.<sup>38</sup> Autorei ir zināms, ka arī šajā lietā tiesnesis J. Neimanis ir atstatījies no lietas izskatīšanas, tādēļ tiesas sastāvā nav tiesneša J. Neimaņa, bet ir pārējie seši tiesneši. Tādējādi no norādītajiem piemēriem redzams, ka praksē vai nu tieši, vai netieši tiesneša atstatīšanās no lietas izspriešanas tiek īstenota.

Visnotaļ interesants varētu būt jautājums – vai rīcības sēde var arī nepieņemt tiesneša izteiktajam par atstatīšanos. Domājams, ka tiesnesis, izšķīroties par atstatīšanos, izsver visus argumentus, turklāt jāņem vērā, ka būtiska ir paša tiesneša iekšējā pārliecība, kura būtu jārespektē pārējiem kolēģiem. Rīcības sēde varētu nepieņemt atstatīšanos, ja tā acīmredzami ir nepamatota un tai nav nekādu argumentu un iemeslu.

Atgriežoties pie J. Neimaņa kunga iesniegtās konstitucionālās sūdzības par Augstskolu likuma normu atbilstību Satversmes 106. pantam, ir jāsecina, ka:

- pirmkārt, šī konkrētā lieta atbilstoši Satversmes tiesas likuma 25. panta pirmajai un trešajai daļai jāskata pilnā tiesas sastāvā, kurā jāpiedalās visiem Satversmes tiesas tiesnešiem, kuru veselības stāvoklis vai citi objektīvi apstākļi nekavē piedalīties tiesas sēdē;
- otrkārt, ņemot vērā, ka konstitucionālā sūdzība ir vērsta uz tās iesniedzēja – J. Neimaņa kunga – subjektīvo tiesību aizsardzību un tā ir iesniegta, lai tieši nodrošinātu paša J. Neimaņa kunga tiesību aizsardzību, nenoliedzami, šādā situācijā rodas pamatots secinājums, ka tiesnesim J. Neimanim, paliekot tiesas sastāvā, nāktos lemt jautājumu tieši par sevi;
- treškārt, šajā konkrētajā lietā nav šaubu, ka tiesnesim J. Neimanim būtu jāatstatās no lietas izskatīšanas, ņemot vērā Satversmes tiesas likuma 25. panta trešo daļu un arī Satversmes 83. pantu. Nav izslēdzams, ka šajā lietā varētu sagaidīt arī cita tiesneša atstatīšanos.

Tiesneša atstatīšanās ir noteikti sagaidāma arī citā lietā, kas gan ir tikko kā ierosināta, proti, tā ir lieta par Latvijas Zinātnes padomes eksperta tiesību piešķiršanas kārtību.<sup>39</sup> Konkrētā lieta ir ierosināta pēc Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama tiesas 2019. gada 25. janvāra pieteikuma (lēmuma). Taču pati administratīvā lieta ir ierosināta pēc Sanitas Osipovas kundzes pieteikuma. Citiem vārdiem sakot, S. Osipova vērsās administratīvajā tiesā, lai aizsargātu savas aizskartās subjektīvās tiesības konkrētā jautājumā. Administratīvā procesa laikā tiesai savukārt radās šaubas par lietā piemērojamās tiesību normas, pamatojoties uz kuru S. Osipovas kundzei bija atteikts eksperta statuss, atbilstību Satversmes 1. un 64. pantam. Šajā gadījumā nenoliedzami skaidri iezīmējas konkrētās kontroles uzdevums – nodrošināt konkrētas lietas izskatīšanu Satversmes ietvaros, tas ir, piemērot tādu tiesību normu, kas atbilst Satversmei, izslēdzot jebkādas šaubas

<sup>37</sup> Satversmes tiesas 11.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-12-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 73 (6159).

<sup>38</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas 28.03.2017. lēmums lietā Nr. A420272113, SKA-65/2017. Nav publicēts, pieejams Satversmes tiesas kancelejā.

<sup>39</sup> Satversmes tiesas 4. kolēģijas 25.02.2019. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/02/2019-02-03\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=\[aplūkots 03.05.2019\].](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2019/02/2019-02-03_Lemums_ierosinasana.pdf#search=[aplūkots 03.05.2019].)

par normas konstitucionalitāti.<sup>40</sup> Atbilstoši Satversmes tiesas judikatūrā nostiprinātajam principam tiesas pieteikums šajā reizē kalpo, lai nodrošinātu konkrētas personas – S. Osipovas – tiesību aizsardzību. Lai arī S. Osipovas kundze pati nav vērsusies Satversmes tiesā, taču no tiesas pieteikuma skaidri ir redzams, ka tas kalpo viņas subjektīvo tiesību aizsardzībai. Tādējādi autorei pat nav šaubu, ka tiesnese S. Osipova atstāties no šīs konkrētās lietas izskatīšanas, cienot Satversmes tiesas neatkarības nodrošināšanas aksiomu.

#### 4. Nedaudz par citām šaubām

Autorei jāatzīst, ka visu Latvijas augstskolu vēlētais personāls seko līdzī "notikumiem Satversmes tiesā", jo tai būs jālemj par diviem ļoti būtiskiem jautājumiem. Pirmkārt, tiesai būs jālemj par Augstskolu likuma normu konstitucionalitāti, kas noteic ievēlēšanu akadēmiskā amatā uz sešiem gadiem. Uz raksta sagatavošanas brīdi Satversmes tiesā ir ierosinātas divas lietas – viena (jau norādītā) pēc J. Neimaņa pieteikuma un otrā – pēc Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes cita mācībspēka pieteikuma, kurā apstrīdētas (tās pašas) Augstskolu likuma normas.<sup>41</sup> Otrkārt, Satversmes tiesai pēc Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama tiesas pieteikuma būs jālemj par tiesiskā regulējuma, kas noteic Latvijas Zinātnes padomes tiesības piešķirt eksperta tiesības, atbilstību Satversmes normām. Jāpaskaidro, ka eksperta tiesību esamība ir priekšnoteikums dalībai promocijas padomē, tā tiek prasīta arī dalībai projektu konkursos.

Atstājot citām auditorijām secinājumus par normatīvo regulējumu augstākās izglītības sistēmā, Satversmes tiesas procesa kontekstā šīs lietas rada citu jautājumu. Visuzskatāmāk to var demonstrēt, analizējot lietu par ievēlēšanas termiņu akadēmiskajos amatos.

Satversmes tiesā no septiņiem tiesnešiem vēlētos akadēmiskos amatos kādā no Latvijas augstskolām papildus strādā pieci tiesneši. Apstrīdētās tiesību normas (Augstskolu likuma 27. panta piektā daļa) par sešu gadu ievēlēšanas termiņu tieši attiecas uz pieciem Satversmes tiesas tiesnešiem. Iespējams, varētu rasties pamatotā bažas, ka šie pieci Satversmes tiesas tiesneši hipotētiski varētu būt ieinteresēti lietas iznākumā. Tālāk, ņemot vērā iepriekš pausto, varētu izsecināt, ka šiem tiesnešiem ir jāatstatās no lietas izskatīšanas. Šādā gadījumā nāktos tālāk secināt, ka lietu līdz ar to Satversmes tiesa izskatīt vispār nevarētu, jo divi tiesneši lietu izskatīt nevar. Pēdējais secinājums acīmredzami liecina, ka ir pieļauta kļūda loģiskā secinājumu virknējumā.

Pirmkārt, ņemot vērā Satversmes tiesas tiesneša tiesisko statusu un prasības, kas attiecināmas uz tiesnešiem, sabiedrībai nebūtu jāšaubās par kāda tiesneša objektivitāti konkrētā lietā. Citiem vārdiem sakot: prezumējams, ka tiesneši ir objektīvi, kamēr netiek konstatēts pretējais.

Otrkārt, vispārzināms, ka konstitucionālā sūdzība ir būvēta uz aizskāruma bāzes. Jeb aizskārums ir neatņemams konstitucionālās sūdzības satura elements. Nevar izdarīt secinājumu, ka tiesnesis var būt ieinteresēts lietas iznākumā, ja procesā tiek izvērtēta kāda tiesību norma, kas hipotētiski attiecas uz tiesnesi.

<sup>40</sup> Satversmes tiesas 15.06.2017. spriedums lietā Nr. 2016-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2017, Nr. 121 (5948).

<sup>41</sup> Satversmes tiesas 1. kolēģijas 03.08.2018. lēmums par lietas ierosināšanu. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2018/08/2018-15-01\\_Lemums\\_ierosinasana.pdf#search=\[aplūkots 03.05.2019.\]](http://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2018/08/2018-15-01_Lemums_ierosinasana.pdf#search=[aplūkots 03.05.2019.]).

Ja persona sajūt aizskārumu, tā izmanto tiesību aizsardzības līdzekļus. Ja persona nejūtas aizskarta, tai nav nepieciešams vērsties tiesā. Prezumējams, ka šajā konkrētajā gadījumā aizskarts jūtas tikai viens no septiņiem tiesnešiem, kas attiecīgi ir iesniedzis konstitucionālo sūdzību.

Treškārt, vispārzināms, ka ikviena vispārsaistoša tiesību norma attiecas uz neierobežotu personu skaitu, tai skaitā Satversmes tiesas tiesnešiem. Turklāt jāuzsver, ka Satversmes tiesa vairākkārt ir skatījusi lietas, kas tieši attiecas uz pašiem Satversmes tiesas tiesnešiem, Satversmes tiesas procesu. Pēc personu konstitucionālajām sūdzībām Satversmes tiesai ir nācies vērtēt gan paša Satversmes tiesas likuma normas, kas noteic konstitucionālās sūdzības speciālās prasības (termiņu),<sup>42</sup> gan arī normas, kas noteic iespēju atgriezties iepriekšējā amatā pēc Satversmes tiesas tiesneša amata termiņa notecēšanas.<sup>43</sup> Tādēļ šeit būtiski ir paturēt prātā arī visaptverošas Satversmes tiesas kompetences principu. No šī principa izriet secinājums, ka Satversmes tiesas kompetence ir noteikta Satversmes 85. pantā un Satversmes tiesas likuma 16. pantā un neviens tiesību akts, ja tas atbilst Satversmes tiesas kompetencei (jeb sešām lietu kategorijām (Satversmes tiesas likuma 16. pants)), nevar palikt ārpus Satversmes tiesas redzesloka. Tas nozīmē, ka Satversmes tiesa nevar šķirot un atteikties vērtēt kādas, piemēram, likuma, normas konstitucionalitāti. Satversmes tiesa ļoti pareizi ir skaidrojusi savu kompetenci, norādot, ka “nedz Satversme, nedz Satversmes tiesas likums nedod Satversmes tiesai tiesības atteikties izvērtēt kāda likuma vai citas tiesību normas atbilstību Satversmei, tāpat kā nevienam nedod tiesības liegt tiesai īstenot savu funkciju vai ierobežot tiesu tās funkcijas īstenošanu”.<sup>44</sup> Visaptverošs Satversmes tiesas kompetences princips gan nenozīmē, ka Satversmes tiesa nevarētu veidot un noteikt konstitucionālās kontroles robežas: proti, noteikt to, cik tālu tā vērtēs likumdevēja (plašākā izpratnē) rīcību noteiktās jomās, piemēram, nodokļu jomā.<sup>45</sup>

Vēlreiz: ir jānošķir divas lietas: viens ir visaptverošs kompetences princips un otrs gadījums, kad tiesnesis iesniedz pieteikumu – konstitucionālo sūdzību kā savu subjektīvo pamattiesību aizsardzības līdzekli. Tās ir divas dažādas situācijas, uz kurām nevar attiecināt tos pašus argumentus. Ja Satversmes tiesas tiesnesis iesniedz konstitucionālo sūdzību, tad tiesas objektivitātes nolūkā tiek sagaidīta tā atstatīšanās no lietas izskatīšanas. Ja Satversmes tiesa vērtē tādas tiesību normas konstitucionalitāti, kas (hipotētiski) attiecas uz tiesnešiem, nav pamata sagaidīt automātisku tiesneša atstatīšanos.

Var piekrist secinājumam, ka tiesnešu un tiesu neatkarība nekad nav lielākais diskusiju avots tad, kad runa ir par konstitūciju rakstīšanu.<sup>46</sup> Bet – šo konstitūcijā ierakstīto principu īstenošana gan nereti rada virkni jautājumu. Diskusiju intensitāte ir arī saprotama, jo tiesas uzdevums ir atrisināt strīdus un nodrošināt objektīvu tiesību normu piemērošanu starp personām un personām un publisko varu;

<sup>42</sup> Satversmes tiesas 26.11.2002. spriedums lietā Nr. 2002-09-01. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr. 173 (2748).

<sup>43</sup> Satversmes tiesas 18.10.2007. spriedums lietā Nr. 2007-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 170 (3746).

<sup>44</sup> Satversmes tiesas 18.01.2010. spriedums lietā Nr. 2009-11-01, 5. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 10 (4202).

<sup>45</sup> Satversmes tiesas 03.07.2015. spriedums lietā Nr. 2014-12-01, 19. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 129 (5447).

<sup>46</sup> Ramseyer M. The Puzzling (in)dependence of Courts: A Comparative Approach. Journal of Legal Studies, June, 1994, Vol. XXIII, p. 746.

nodrošināt cilvēka tiesību aizsardzību un nodrošināt, lai cilvēki dzīvotu, balstoties uz likuma varas principu.<sup>47</sup>

## Kopsavilkums

1. Pildot valsts dienestu un esot arī tiesnesim, neviena persona savas cilvēka pamattiesības nezaudē. Satversmes 92. pants dod tiesības iesniegt konstitucionālo sūdzību ikvienai personai, arī Satversmes tiesas tiesnesim.
2. No Satversmes tiesas likuma 17. panta var izsecināt, kuras konstitucionālās institūcijas un amatpersonas šī likuma izpratnē nebūs uzskatāmas par konstitucionālās sūdzības subjektu.
3. Būtisks tiesas un tiesneša neatkarības elements ir personiskā neieinteresētība un objektivitāte tiesas spriešanā, kas jānodrošina arī Satversmes tiesas procesā.
4. Vispārzināms, ka Satversmes tiesas tiesnesim noraidījumu pieteikt nevar. Tomēr Satversmes tiesas procesā pastāv iespēja tiesnesim atstatīties no lietas izskatīšanas, ja tam ir objektīvs iemesls. Pēdējā laika prakse pierāda šī institūta praktisko piemērošanu.
5. Satversmes tiesas likums neregulē tiesneša atstatīšanās praktisko īstenošanu. Praksē tiesnesis iesniedz iesniegumu Satversmes tiesas priekšsēdētājam. Tālāk šo jautājumu var risināt kā Satversmes tiesas priekšsēdētājs, tā arī rīcības sēde. Praksē tieši pēdējā izlemj šos jautājumus.
6. Ja par Satversmes tiesas tiesnesi kļūst persona, kas iepriekš bijusi pieteikuma iesniedzēja sastāvā, tad Satversmes tiesas tiesnesis nevar piedalīties šīs lietas izskatīšanā.
7. Ja persona, kas pilda arī Satversmes tiesas tiesneša amatu, iesniedz konstitucionālo sūdzību, sagaidāms, ka tiesnesis no konkrētās lietas izskatīšanas atstatīsies.
8. Ja Satversmes tiesa vērtē tādas tiesību normas konstitucionalitāti, kas attiecas uz tiesnešiem, nav pamata sagaidīt automātisku tiesneša atstatīšanos, jo ikviena vispārsaistoša tiesību norma var attiekties uz ikvienu Satversmes tiesas tiesnesi.
9. Satversmes tiesas funkcionalitāti nodrošina visaptverošs Satversmes tiesas kompetences princips.

---

<sup>47</sup> The Culture of Judicial Independence: Conceptual Foundations and Practical Challenges. Ed. by Sh. Shetreet, Ch. Forsyth. Brill, 2011, p. 494.

# ADMINISTRATĪVĀS ATBILDĪBAS LIKUMA PAMATNOTEIKUMU SVARĪGĀKĀS NOSTĀDNES

## IMPORTANT NOTIONS OF BASIC PROVISIONS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY LAW

**Edvīns Danovskis, *Dr. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Valststiesību zinātņu katedras docents

### Summary

Administrative Liability Law, adopted in 2018, is intended to replace the Code of Administrative Offences. Although the new law retains a significant continuity with the existing regulation, it has many improvements. This article analyses four important notions incorporated in the basic provisions of the new law: the concept of culpability, punishment for several administrative offences, including repetitiveness, principle that administrative offences should not be used in area of private law and the concept of minor administrative offence.

**Atslēgvārdi:** vainojamība, atkārtotība, administratīvo pārkāpumu daudzējādība, maznozīmīgs administratīvs pārkāpums

**Keywords:** culpability, repetitiveness, multiplicity of administrative offences, minor administrative offence

### Ievads

2018. gada nogalē pieņemtais Administratīvās atbildības likums<sup>1</sup> (turpmāk – AAL) ir radīts, pārņemot Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa (turpmāk – LAPK) darbības laikā uzkrāto pieredzi un pilnveidojot vairākus administratīvās atbildības institūtus. Likuma lasītāji pamanīs būtiskas izmaiņas likuma struktūrā (vairs nav sevišķās daļas), sodu reglamentācijā (ieviestas naudas soda vienības, vairs nav administratīvā aresta u. c.) un atsevišķu procesuālo darbību izklāstā. Šādas izmaiņas ir viegli pamanāmas un ātri saprotamas. Šā raksta mērķis ir izgaismot tās fundamentālās izmaiņas likumā, kuras slēpjas vien dažos vārdos vai pat likuma tekstā vispār nav ietvertas, bet ņemtas vērā likuma radīšanā. Vairums šajā rakstā minēto jauninājumu ir tiesību zinātnē iepriekš izteikto atziņu īstenojums, tādēļ raksts zināmā mērā arī popularizē tiesību zinātnes sasniegto administratīvo sodu tiesību jomā. Rakstā analizētas četras svarīgas nostādnes, kas izriet no administratīvās atbildības pamatnoteikumiem: atteikšanās no līdzšinējās vainas izpratnes un no administratīvo pārkāpumu daudzējādības veidiem,

<sup>1</sup> Administratīvās atbildības likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2018.

administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošanas principi un maznozīmīga administratīvā pārkāpuma institūtā ietvertā jēga. Šo nostādņu pareiza izpratne ir būtiska kā likuma piemērošanā, tā administratīvo pārkāpumu sastāvu jaunradē.

## 1. Vainojamības jēdziena ieviešana administratīvo pārkāpumu tiesībās

Viena no fundamentālākajām izmaiņām AAL ir atteikšanās no vainas un tās veidu formulējumiem, to aizstājot ar vainojamības jēdzienu. Šīs izmaiņas bija neizbēgamas, jo jau LAPK darbības laikā vainas jēdzienam administratīvo pārkāpumu tiesībās nozīme faktiski bija zudusi.

Vainai un tās formām ir liela nozīme krimināltiesībās. Ja persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kura sastāvā ietilpst arī kaitīgas sekas (sabojāta manta, kaitējums dzīvībai, veselībai, videi u. tml.), tad personas psihiskā attieksme pret kaitīgajām sekām ir izšķiroša, lai nodarījumu kvalificētu pareizi (piemēram, nosakot, vai nonāvēšana ir tiša (slepkavība) vai aiz neuzmanības). Savukārt, ja noziedzīgam nodarījumam ir formāls sastāvs (nodarījums ir pabeigts ar darbības vai bezdarbības izdarīšanu (pieļaušanu)), tad vainas formām šajā gadījumā ir tīri teorētisks raksturs. Jau 2007. gadā profesors Uldis Krastiņš pierādīja, ka “vainas formu konstrukcijām formālu sastāvu nodarījumos, ar kādām izlīdzamies mācību [...] literatūrā, ir tīri teorētisks raksturs”.<sup>2</sup> “Personas psihiskā attieksme pret viņas izdarīto noziedzīgo nodarījumu ar formālo sastāvu aprobežojas ar nodarījuma kaitīguma apzināšanos, kas tiek radīts noteiktām ar likumu aizsargātām interesēm.”<sup>3</sup> Šī nostādne pārņemta arī Krimināllikumā, tajā ietvertajā vainas formu sistēmā nodarījumus ar formālu sastāvu traktējot kā izdarītus ar tiešu nodomu.<sup>4</sup> Šīs nostādnes pamatā ir acīmredzama patiesība – nav iespējams, ka persona apzināti izdara kādu darbību vai arī neveic to, kas jāizdara, to nevēloties.<sup>5</sup>

Turpretim administratīvo pārkāpumu tiesībās materiālu sastāvu, tas ir, tādu, kuru pabeigtībai nepieciešamas arī kaitīgās sekas, nav. Līdz ar to arī nodarījumu kvalifikācijā vainas formām nav nozīmes. Vēl vairāk – ņemot vērā to, ka daudzu administratīvo pārkāpumu subjekti var būt kā fiziskas, tā juridiskas personas, ir skaidrs, ka juridiskas personas gadījumā par vainu kā psihisku attieksmi vispār nav iespējams runāt.<sup>6</sup> Tādēļ arī AAL vainas jēdziens un tā formu skaidrojumi nav ietverti, un tās vietā administratīvā pārkāpuma sastāvā lietots vainojamības jēdziens.

Vainojamība ir situācija, kurā administratīvo pārkāpumu izdarījusi persona nevar atsaukties uz juridiski nozīmīgiem apstākļiem, kuru esība būtu pamats

<sup>2</sup> Krastiņš U. Konceptuāli par vainu administratīvajās tiesībās. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 90. lpp.

<sup>3</sup> Krastiņš U. Vaina kā obligāts kriminālatbildības nosacījums. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 82. lpp.

<sup>4</sup> Sk.: Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012.

<sup>5</sup> Krastiņš U. Krimināllikuma 9. panta komentārs. Grām.: Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII<sup>1</sup> nodaļa). U. Krastiņš, V. Liholaja. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 64. lpp.

<sup>6</sup> Sk. arī LU Juridiskās fakultātes mācībspēku E. Danovska un U. Krastiņa vēstuli Tieslietu ministrijai: Par administratīvo pārkāpumu procesa likumu. Grām.: Krastiņš U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi (2015–2017). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 193.–195. lpp.

atbrīvojot personu no atbildības.<sup>7</sup> Tātad, ja vien darbība vai bezdarbība ir attiecināma uz konkrēto personu (vainojamības objektīvais elements), ir prezumējams, ka persona par attiecīgo darbību ir vainojama.

Principā personu nav taisnīgi sodīt un viņa nav vainojama, ja tai nebija objektīvas iespējas izvairīties no pārkāpuma izdarīšanas, izņemot gadījumus, kad tiesību normas paredz tādu uzvedības standartu, kas uzliek atbildību arī par risku.<sup>8</sup> Līdz šim nav apstrīdēti tādi vainojamību izslēdzoši apstākļi kā nepārvarama vara, nepieskaitāmība, attaisnojama kļūda faktisko apstākļu novērtēšanā.<sup>9</sup> Vainojamību izslēdzoši apstākļi var atšķirties fiziskām un juridiskām personām, jo atšķiras šo subjektu spēja izvairīties no pārkāpuma izdarīšanas.<sup>10</sup>

AAL ietvertais vainojamības koncepts atbilst līdzšinējai tiesību piemērošanas praksei un atvieglo administratīvā pārkāpuma uztveri. Attiecībā uz paša administratīvā pārkāpuma esību nepieciešams konstatēt tikai to, ka konkrēta persona ir veikusi rīcību, par kuru paredzēts administratīvais sods, un nav apstākļu, kas izslēgtu personas vainojamību. Vainojamību izslēdzošus apstākļus iestāde konstatē administratīvo pārkāpumu lietas izskatīšanā, taču tieši pie administratīvās atbildības saucamās personas pienākums ir norādīt uz apstākļiem, kas izslēdz tās vainojamību, ciktāl tos nevarēja konstatēt pati iestāde.

Administratīvo pārkāpumu tiesībās izzūdot vainas jēdzienam, jāatrisina arī jautājums par to, vai teorijā un praksē ir lietderīgi turpināt izmantot no krimināltiesībām pārņemto noziedzīga nodarījuma sastāva elementu sistēmu, proti, objektu, objektīvo pusi, subjektu un subjektīvo pusi. Principā šai sistēmai ir tīri teorētisks raksturs – tā it kā atvieglo visu likumā minēto noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju uztveri.<sup>11</sup> Taču administratīvo pārkāpumu tiesībās šāda iedalījuma lietošanai vairs nav pamata. Pirmkārt, nav nozīmes izšķirt kā administratīvā pārkāpuma elementu, tā objektu – visnotaļ teorētisko “tiesiski aizsargājamo interesi”, pret kuru vērstas administratīvas pārkāpums. Praksē šāda intereses konstatēšana nenotiek, jo ir pašsaprotama – ja persona izdara administratīvi sodāmu pārkāpumu, tad acīmredzot šāda darbība apdraud kaut kādas tiesiski aizsargājamas intereses. Otrkārt, objektīvās puses konstatēšana ir nekas cits kā personas veiktās darbības (bezdarbības) pakārtošana administratīvo atbildību paredzošās normas tiesiskā sastāva pazīmēm jeb subsumcija. Dēvēt personas paveikto rīcību (darbību vai bezdarbību) par objektīvo pusi šķiet lieki, jo šādam terminam administratīvo pārkāpumu tiesībās nav dziļākas jēgas. Treškārt, ja vispār administratīvo pārkāpumu tiesībās teorētiski var runāt par subjektīvo pusi, tad katrā ziņā ar citu saturu nekā krimināltiesībās, kur subjektīvo pusi veido fiziskas personas psihiskā attieksme pret nodarījumu.<sup>12</sup> Ņemot vērā administratīvā pārkāpuma ļoti vienkāršo

<sup>7</sup> Danovskis E. Juridisko personu administratīvā atbildība Latvijā: problēmas un pilnveidošanas iespējas. Grām.: Autoru kolektīvs. Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 160. lpp.

<sup>8</sup> Sk.: *ibid.*, 161. lpp.

<sup>9</sup> Sk.: Danovskis E. Apstākļi, kas atbrīvo no administratīvās atbildības. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 372.–375. lpp.

<sup>10</sup> Sk.: Danovskis E. 2018, 161.–162. lpp.

<sup>11</sup> Par noziedzīga nodarījuma sastāva nozīmi krimināltiesībās sk., piemēram: Vaina kā obligāts krimināl-atbildības nosacījums. Grām.: Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi. 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 78.–79. lpp.

<sup>12</sup> Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 32. lpp.

uzbūvi un AAL ietverto administratīvā pārkāpuma jēdzienu, noziedzīga nodarījuma sastāva elementu attiecināšana uz administratīviem pārkāpumiem no teorētiskā viedokļa nav attaisnojama. Terminoloģiski ir iespējams lietot visnotaļ parocīgo jēdzienu “administratīvā pārkāpuma subjekts”, ar to raksturojot tās likumā ietvertās pazīmes, kas attiecas uz administratīvā pārkāpuma izdarītāju.

## 2. Atteikšanās no administratīvo pārkāpumu daudzējādības veidiem

AAL vairs nereglamentē administratīvo pārkāpumu daudzējādības veidus – administratīvo pārkāpumu atkārtotību un kopību.

LAPK Sevišķajā daļā ir paredzēti diezgan daudzi administratīvo pārkāpumu sastāvi ar kvalificējošu pazīmi: “ja pārkāpums izdarīts atkārtoti gada laikā pēc administratīvā soda uzlikšanas”. Šis vēl no padomju krimināltiesībām aizgūtais daudzējādības veids bija mēģinājums obligāti paredzēt bargāku sodu par atkārtoti izdarītu pārkāpumu. Taču šī pārkāpumu daudzējādības veida piemērošana varēja radīt problēmas gadījumos, kad lēmums par pirmā pārkāpuma izdarīšanu bija pārsūdzēts un pārsūdzības laikā persona bija izdarījusi jaunu pārkāpumu. Ja otrais pārkāpums tiktu kvalificēts pēc atkārtotības pazīmes, bet pirmais pārsūdzības rezultātā tiktu atcelts, nāktos pārskatīt arī otru lēmumu. Pārkāpumu atkārtotība bija apšaubāma arī dubultās sodīšanas aizlieguma principa kontekstā. Arguments, ka noziedzīgi nodarījumi ar atkārtotību kā sastāva pazīmi pārkāpj dubultās sodīšanas aizlieguma principu, tika izmantots, lai šo daudzējādības veidu 2012. gadā izslēgtu no Krimināllikuma.<sup>13</sup> Atkārtotības kā administratīvo pārkāpumu daudzējādības veida lietderība bija apšaubīta jau 2011. gadā, jo šādu kvalificējošu sastāvu veidošana nevajadzīgi palielina likuma tekstu, un atkārtotību var ņemt vērā, nosakot sodu.<sup>14</sup> Ievērojot šos apsvērumus, AAL 22. panta pirmā daļa noteic šādi: “Ja viena persona izdarījusi divus vai vairākus administratīvos pārkāpumus, administratīvo sodu piemēro par katru pārkāpumu atsevišķi.” Tas nozīmē, ka vairs nav pieļaujams veidot tādas administratīvo pārkāpumu sastāvus, kuros ir ietverta atkārtotības pazīme.

Faktu, ka administratīvās sodāmības laikā ir izdarīts tāds pats vai līdzīgs pārkāpums, turpmāk ir iespējams (bet nav nepieciešams) ņemt vērā, nosakot sodu. Ja persona administratīvās sodāmības laikā ir izdarījusi tādu pašu vai līdzīgu pārkāpumu, tad ir iespējams secināt, ka iepriekš piemērotais sods nav sasniedzis soda mērķi – pārkāpumu prevenciju attiecībā uz sodīto personu. Šādā gadījumā, nosakot sodu par vēlāk izdarīto pārkāpumu, iestāde var ņemt vērā, ka jaunā pārkāpuma raksturs liecina par to, ka nepieciešams piemērot bargāku administratīvo sodu.

LAPK 35. panta otrajā daļā ir ietverts šāds noteikums: “Ja persona ir izdarījusi vairākus administratīvos pārkāpumus, kas konstatēti vienlaicīgi, un tos izskata viena un tā pati institūcija (amatpersona), administratīvais sods tiek uzlikts tās sankcijas ietvaros, kura ir paredzēta par smagāko pārkāpumu.” Šī norma paredzēja, ka soda apmērs var atšķirties atkarībā no piekritīgās institūcijas un tā, vai pārkāpums tiek konstatēts vienlaikus. Šāds noteikums radīja nepamatoti atšķirīgus soda uzlikšanas noteikumus – nav saprātīga iemesla, kādēļ soda apmēram

<sup>13</sup> Sk.: likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>14</sup> Sk.: Danovskis E. Administratīvās atbildības regulējuma konceptuālās problēmas. Jurista Vārds, 17.05.2011., Nr. 20 (667).



vajadzētu būt mazākam situācijā, kad pārkāpumu izskatīšana ir piekritīga vienai institūcijai, bet lielākam – ja pārkāpumu izskatīšana ir piekritīga atšķirīgām institūcijām. Ievērojot šos apsvērumus, AAL ir ietverts princips – “viens pārkāpums, viens sods. [...] ja persona vienlaikus izdara vairākus pārkāpumus, galīgais sods ir lielāks, nekā tad, ja izdarīts tikai viens pārkāpums. Tādejādi tiek panākts taisnīgāks gala rezultāts. Bez tam šāda soda noteikšana, domājams, būs vienkāršāka un saprotamāka ne tikai pārkāpuma izdarītājam, bet arī amatpersonām, kam jānosaka sods par vairākiem izdarītajiem pārkāpumiem”.<sup>15</sup>

### 3. Administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošanā ievērojamie principi

Administratīvās atbildības regulējuma reformas ietvaros notiek tā sauktā administratīvās atbildības regulējuma dekodifikācija, administratīvo pārkāpumu sastāvus nosakot nevis AAL, bet gan citos likumos. Gan šajā procesā, gan turpmāk administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošanā nepieciešams ievērot divus principus: nevajag paredzēt administratīvo atbildību par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā un administratīvo atbildību par iestādes izdoto administratīvo aktu neizpildīšanu. Abi no šiem principiem sākotnēji ir formulēti tiesību zinātnē. Šajā rakstā atgādināts to pamatojums un uzsvērta nepieciešamība tos konsekventi ievērot.

Jau 2012. gadā Valsts kancelejas pasūtītajā pētījumā par administratīvā procesa efektīvizēšanas iespējām secināts, ka “subjektīvo privāto tiesību aizsardzība visupirms ir panākama prasības tiesvedības kārtībā pēc aizskartās personas iniciatīvas. Tādēļ [...] valstij nav lietderīgi iejaukties tad, ja strīds jau tiek risināts Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Valstiskā iejaukšanās principā nepieciešama tikai tad, kad kāds pārkāpums var skart ievērojamu sabiedrības daļu”.<sup>16</sup> Līdzīgi secinājumi izteikti arī 2013. gadā apstiprinātajā Administratīvo sodu sistēmas attīstības koncepcijā<sup>17</sup> un atkārtoti 2016. gadā pieņemtajā informatīvajā ziņojumā, kurā kā viens no principiem administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošanā formulēts šāds: “nodarījuma attiecināmība uz publiski tiesiskajām attiecībām (proti, vai kodeksā noteiktie administratīvie sodi ir paredzēti par civiltiesisku saistību pārkāpšanu un līdz ar to nav saglabājami; vai kodeksā noteiktie administratīvie sodi, kas uzskatāmi par valsts iejaukšanos civiltiesiskajās attiecībās, ir attaisnojami, jo aizskar būtiskas sabiedriskās intereses (piemēram, darba tiesībās, patērētāju aizsardzības tiesībās) un līdz ar to saglabājami u. tml.”.<sup>18</sup>

Administratīvās atbildības regulējums nav paredzēts civiltiesisku strīdu risināšanai. Ja privātpersonai ir iespējams savas aizskartās tiesības aizstāvēt ar civiltiesiskās aizsardzības līdzekļiem, tad par attiecīgu privāttiesiskas attiecības regulējošo normu neievērošanu administratīvo atbildību likumā nevajag paredzēt. Izņēmumi

<sup>15</sup> Administratīvo pārkāpumu procesa likuma anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/8F85FC1AE272C759C2257D8E004788AD?OpenDocument> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>16</sup> Administratīvā procesa likuma ieviešanas ietekmes izvērtējums un efektīvizēšanas priekšlikumu izstrāde – gala ziņojums, 55. lpp. Pieejams: [https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/2/ziņojums\\_apl\\_11junijs\\_0.pdf](https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/2/ziņojums_apl_11junijs_0.pdf) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>17</sup> Administratīvo sodu sistēmas attīstības koncepcija, 24. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/api/file/file2478.doc> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>18</sup> Informatīvais ziņojums “Nozaru administratīvo pārkāpumu kodifikācijas ieviešanas sistēmas īstenošana”, 2. lpp. Pieejams: [http://tap.mk.gov.lv/doc/2016\\_12/TMZino\\_071116\\_adpark.2498.docx](http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_12/TMZino_071116_adpark.2498.docx) [aplūkots 20.03.2019.].

var būt jomās, kurās prettiesiskā rīcība skar plašu, neidentificējamu personu loku, piemēram, patērētāju aizsardzības tiesības.

Pārskatot līdz šā raksta tapšanai Saeimā tā sauktās dekodifikācijas ietvaros iesniegtos likumprojektus, vēl joprojām atrodami gadījumi, kad administratīvā atbildība paredzēta par prettiesiskām darbībām privāto tiesību jomā. Piemēram, likumprojektā “Grozījums Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā” atrodams šāds administratīvā pārkāpums sastāvs: “Par izvairīšanos no likumā noteikto obligāti veicamo pārvaldīšanas darbību veikšanas uzliek naudas sodu – dzīvojamās mājas īpašniekam vai pārvaldniekam [...]”<sup>19</sup> Saeimas Juridiskais birojs atzinumā par šo likumprojektu norādījis, ka minētajā normā “tiek noteikts administratīvs sods par to, ka īpašnieks neveic pārvaldīšanas darbības pats savā īpašumā. Tā, piemēram, paredzēts, ka administratīvi sodāma ir izvairīšanās no mājas uzturēšanai nepieciešamā attiecīgā gada budžeta projekta sagatavošanas vai izvairīšanās no civiltiesiska līguma noslēgšanas ar zemes īpašnieku”.<sup>20</sup> Nejēdzīgi plašs ir arī likumprojektā “Grozījumi Darba likumā” paredzētais administratīvā pārkāpuma sastāvs: “Par darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu pārkāpšanu [...]” Arī nepamatota atbrīvošana no darba ir “darba tiesiskās attiecības regulējošo normatīvo aktu pārkāpums”, taču darbiniekiem jau ir paredzēts efektīvs tiesiskās aizsardzības līdzeklis – prasības pieteikums tiesā par darba devēja uzteikuma atzīšanu par spēkā neesošu. Valsts darba inspekcijas piemērots administratīvais sods šādā gadījumā būtu nepamatota valsts iejaukšanās privāttiesiskās attiecībās.

Administratīvo pārkāpumu sastāvus nevajadzētu paredzēt arī par administratīvo aktu neizpildīšanu. Līdz šim LAPK bija ietverts gan 175.<sup>2</sup> pants (atbildība “par kontroles, uzraudzības vai izmeklēšanas funkcijas realizējošo valsts vai pašvaldības institūciju amatpersonu likumīgo prasību savlaicīgu neizpildīšanu”), gan citi panti, kuros noteikta administratīvā atbildība par administratīvo aktu nepildīšanu. Administratīvā akta izpilde ir “panākama ar procesuālajiem piespiedu līdzekļiem administratīvā procesa ietvaros, nevis konstruējama kā atsevišķs administratīvā pārkāpuma sastāvs, kas turklāt tiek skatīts citā tiesā un citā procesuālā kārtībā”.<sup>21</sup> Tādēļ arī Ministru kabineta apstiprinātajā informatīvajā ziņojumā ir īpaši uzsvērts: “[...] ir aizliegts paredzēt administratīvos sodus par administratīvā akta labprātīgu neizpildīšanu. Proti, ja lieta uzsākta administratīvā procesa ietvaros, tad šī procesa ietvaros tā arī ir jāpabeidz. Administratīvā procesa likuma astotajā sadaļā ir noteikta administratīvā akta izpildes kārtība, tai skaitā piespiedu izpildes kārtība. Līdz ar to gan šajā administratīvajā procesā izdots administratīvais akts, gan tā izpildē veiktās faktiskās darbības ir pakļautas administratīvo tiesu kontrolei un veido vienu saturiski un loģiski vienotu procesu.”<sup>22</sup> Tāds pats secinājums atkārtots

<sup>19</sup> Grozījums Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā: LV likums. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS12/saeimalivs12.nsf/0/8369B34C9B82EEB5C2257F7D0030D584?OpenDocument> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>20</sup> Saeimas Juridiskā biroja 27.02.2019. atzinums Nr. 111.13/1-45-13/19 par likumprojektu “Grozījumi Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā”. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/64B05B7F15406958C22583B300317233?OpenDocument> [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>21</sup> Administratīvā procesa likuma ieviešanas ietekmes izvērtējums un efektīvizēšanas priekšlikumu izstrāde – gala ziņojums, 68.–69. lpp. Pieejams: [https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/2zinojums\\_apl\\_11junijs\\_0.pdf](https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/2zinojums_apl_11junijs_0.pdf) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>22</sup> Informatīvais ziņojums “Nozaru administratīvo pārkāpumu kodifikācijas ieviešanas sistēmas īstenošana”, 2. lpp. Pieejams: [http://tap.mk.gov.lv/doc/2016\\_12/TMZino\\_071116\\_adpark.2498.docx](http://tap.mk.gov.lv/doc/2016_12/TMZino_071116_adpark.2498.docx) [aplūkots 20.03.2019.].

arī 2018. gada nogalē apstiprinātajā informatīvajā ziņojumā.<sup>23</sup> Augstākā tiesa ir uzsvērusi, ka “arī šobrīd administratīvās atbildības piemērošana minētajos gadījumos neveido saturiski un loģiski vienotu procesu, tādējādi apdraudot tiesisko noteiktību un skaidrību. Līdz ar to Senāts vērš iestādes uzmanību uz to, ka lietās par pienākuma nepildīšanu, kas ir uzlikts ar administratīvo aktu, šā pienākuma izpildi būtu jācenšas panākt, piemērojot Administratīvā procesa likumā noteiktos piespiedu izpildes līdzekļus (piemēram, piespiedu naudu), nevis piemērojot administratīvo atbildību. Gan administratīvais akts, gan arī strīdi par tā izpildi ir pakļauti administratīvās tiesas kontrolei, kas nodrošina šā procesa efektivitāti un izslēdz paralēlus procesus par vieniem un tiem pašiem faktiskajiem apstākļiem dažādu jurisdikciju tiesās”.<sup>24</sup> No iepriekš minētā izriet akūta nepieciešamība administratīvo pārkāpumu sastāvu izstrādē ievērot minētos principus, jo to neievērošana likuma līmenī noved pie sistēmiski nepareiza regulējuma, bet piemērošana praksē rada sodīšanu tur, kur tā nav vajadzīga, un paralēlus tiesvedības procesus.

#### 4. Administratīvā pārkāpuma atzīšana par maznozīmīgu

AAL 11. panta pirmajā daļā ir ietverts pareizai administratīvās atbildības izpratnei fundamentāli svarīgs noteikums: “Ja personas izdarītais administratīvais pārkāpums konkrētajos apstākļos nav radījis tādu apdraudējumu tiesiski aizsargātajām interesēm, lai par to piemērotu sodu (maznozīmīgs pārkāpums), amatpersona var neuzsākt administratīvā pārkāpuma procesu, bet, ja tas ir uzsākts, amatpersona, augstāka amatpersona vai tiesa jebkurā stadijā var to izbeigt, nepiemērojot sodu. Šajā gadījumā amatpersona, augstāka amatpersona vai tiesa, ja to atzīst par lietderīgu, izsaka personai aizrādījumu. Aizrādījums nerada tiesiskas sekas.” Iespēja atzīt administratīvo pārkāpumu par maznozīmīgu bija ietverta arī LAPK 21. pantā. AAL ietvertajā normā precīzāk formulēta šī institūta būtība: nepārprotami uzsvērt, ka iestādei ir rīcības brīvība lemt, vai administratīvā sodīšana konkrētā gadījumā ir vai nav lietderīga.

Krimināltiesībās soda neizbēgamības princips ir ārkārtīgi svarīgs. Ja ir izdarīts noziedzīgs nodarījums, tad prasība pēc soda izriet no taisnīguma principa. Nav taisnīgi nesodīt to, kurš, izdarot noziedzīgu nodarījumu, nodarījis kaitējumu cita dzīvībai, īpašumam, videi u. c. būtiskām interesēm. Turpretim administratīvo pārkāpumu tiesībās soda neizbēgamība nav princips, jo administratīvā sodīšana ir juridisks instruments, lai valsts pārvalde varētu pienācīgi īstenot izpildvaras funkcijas. Atšķirībā no krimināltiesībām administratīvo pārkāpumu sastāvi nav uzskatāmi par likumdevēja pavēli sodīt katru, kurš izdarījis administratīvu pārkāpumu. Tas nav nedz iespējams, nedz lietderīgi. Ir vispārzināms, ka ik dienas tiek izdarīts milzīgs skaits nefiksētu administratīvu pārkāpumu (piemēram, transportlīdzekļa apstādīšana neatļautā vietā, īslaicīga maksimālā braukšanas ātruma pārsniegšana utt.), taču diez vai kāds apgalvos, ka par katru no šiem pārkāpumiem būtu taisnīgi un lietderīgi sodīt. Tādēļ administratīvo pārkāpumu kodeksā nav ietverts Kriminālprocesa likuma 6. pantā ietvertajam kriminālprocesuālā

<sup>23</sup> Informatīvais ziņojums “Nozaru administratīvo pārkāpumu kodifikācijas ieviešanas sistēmas īstenošana”, 2. lpp. Pieejams: [http://tap.mk.gov.lv/doc/2018\\_12/TMZin\\_101218\\_kod.2623.docx](http://tap.mk.gov.lv/doc/2018_12/TMZin_101218_kod.2623.docx) [aplūkots 20.03.2019.].

<sup>24</sup> Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 15.02.2019. lēmums lietā Nr. SKA-946/2019, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/375960.pdf> [aplūkots 20.03.2019.].

obligātuma principam līdzīgs princips. Līdz ar to arī iestādei, saņemot ziņas par iespējamu administratīvu pārkāpumu, ir rīcības brīvība izvērtēt, vai administratīvā pārkāpuma lietvedība konkrētajā situācijā ir lietderīga. No AAL 11. panta arī izriet pēdējā laikā arvien lielāku popularitāti ieguvušais sauklis “konsultē/brīdini, pirms sodi”.

AAL 11. pantā nepārprotami noteikts, ka mutvārdu aizrādījuma izteikšana nerada tiesiskas sekas. Līdz ar to persona, kurai izteikts mutvārdu aizrādījums, nav tiesīga šo mutvārdu aizrādījumu pārsūdzēt. Agrāk tiesu praksē nereti bija sastopami kļūdaini spriedumi, kuros tiesas bija vērtējušas arī mutvārdu aizrādījuma tiesiskumu.<sup>25</sup> AAL nepārotami noteic, ka šajos gadījumos personai nav subjektīvo tiesību iebilst pret mutvārdu aizrādījuma izteikšanu, jo šāds aizrādījums pats par sevi neaizskar personas tiesības vai tiesiskās intereses.

## Kopsavilkums

1. Administratīvo pārkāpumu definīcijā ietvertais vainojamības jēdziens paredz: ja vien darbība vai bezdarbība ir attiecināma uz konkrēto personu, tad ir pieņemams, ka persona par attiecīgo darbību ir vainojama. Personu nav taisnīgi sodīt un viņa nav vainojama, ja tai nebija objektīvas iespējas izvairīties no pārkāpuma izdarīšanas.
2. Administratīvo pārkāpumu sastāvos turpmāk nav pieļaujams paredzēt atkārtotību kā kvalificējošu sastāva pazīmi. Ja persona ir izdarījusi vairākus administratīvos pārkāpumus, tad sods par katru no tiem ir uzliekams atsevišķi.
3. Administratīvo pārkāpumu sastāvu veidošanā ievērojami divi tiesību zinātnē formulētie un Ministru kabineta akceptētie principi: nav pieļaujams paredzēt administratīvo atbildību par prettiesisku rīcību privāto tiesību jomā un administratīvo atbildību par administratīvo aktu neizpildīšanu.
4. Maznozīmīga administratīvā pārkāpuma institūta jēga ir piešķirt iestādei rīcības brīvību lemt par to, vai administratīvā soda piemērošana (arī lietas ierosināšana) ir lietderīga. Administratīvo pārkāpumu tiesībās soda neizbēgamība nav princips.

---

<sup>25</sup> Sk., piemēram: Rīgas rajona tiesas 22.09.2016. spriedums lietā Nr.133055116. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/296398.pdf> [aplūkots 20.03.2019.].

# VALSTS VARAS ORGĀNU APKALPOJOŠĀS IESTĀDES

## SUPPORTING AUTHORITIES FOR STATE ORGANS

**Jānis Priekulis, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

### Summary

According to the Constitution of the Republic of Latvia (*Satversme*), there are seven organs, through which Latvia acts – all Latvian citizens together, the Parliament, the President, the Cabinet of Ministers, the courts, the Constitutional Court and State Audit Office. In this article, the author analyses the authorities that are established in order to support these organs – facilitate the execution of their functions according to the Constitution and deal with certain administrative matters.

**Atslēgvārdi:** valsts varas orgāns, apkalpojošā iestāde, valsts, Satversmes tiesas kanceleja, Augstākās tiesas administrācija

**Keywords:** a state organ, a service authority, state, the chancellery of the Constitutional Court of Latvia, the administration of the Supreme Court of Latvia

### Ievads

Latvijas valsts kompetence ir sadalīta starp valsts varas orgāniem. Satversme noteic, ka ir septiņi valsts varas orgāni – Latvijas pilsoņu kopums, Saeima, Valsts prezidents, Ministru kabinets, tiesas, Satversmes tiesa un Valsts kontrole. Tas ir izsmelošs uzskaitījums. Nevar būt valsts kompetences, kas nav piešķirta kādam valsts varas orgānam. To ir atzinusi arī Satversmes tiesa.<sup>1</sup>

Teorija par valsts varas orgāniem ir plaši atzīta Latvijas tiesību dogmatikā, taču tikai nesen tiesību doktrīnā ir īpaši izdalīta atsevišķa valsts iestāžu grupa,<sup>2</sup> ko veido iestādes, kuras apkalpo valsts varas orgānus, piemēram, Valsts prezidenta

<sup>1</sup> Raksta autors ir Jānis Priekulis, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants. Rakstā sniegts autora personīgais viedoklis, un tas nav saistošs vai saistīts ne ar vienu institūciju, kurā autors strādā vai citādi darbojas.

Sk.: Satversmes tiesas 20.12.2006. spriedums lietā Nr. 2006-12-01, 6.2. punkts. Satversmes tiesas spriedumā lietots jēdziens “valsts varas konstitucionālā institūcija”, bet šajā rakstā lietots jēdziens, kuru izmantojis arī Kārlis Dišlers, proti, “valsts varas orgāns”. K. Dišlers līdztekus šim jēdzienam izmantoja arī jēdzienu “valsts orgāns”. Piemēram, sk.: Dišlers K. Latvijas valsts orgāni un viņu funkcijas (turpinājums). Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.11.1924., Nr. 11.

<sup>2</sup> Piemēram, sk.: Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 50.–51. lpp.; Danovskis E., Briede J. Satversmes 58. panta komentārs. Grām.: Autoru kolektīvs. Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļas komentāri. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 557. lpp.

kanceleja, Saeimas administrācija un Satversmes tiesas kanceleja. Tas ir arī viens no iemesliem, kāpēc līdz šim ir izveidojies fragmentārs šo iestāžu normatīvais regulējums un trūkst sistēmiska redzējuma par to statusu un lomu valsts varas īstenošanā.

Raksta mērķis ir aplūkot iestādes, kuras apkalpo Latvijas valsts varas orgānus, skaidrojot, kuras ir šīs iestādes, kam tās vispār ir nepieciešamas, kāda ir to kompetence, kāds normatīvais regulējums tām ir piemērojams, kā tās nošķirt no citām iestādēm un kāpēc šādas iestādes nevar uzskatīt par valsts varas orgānu struktūrvienībām.

## 1. Valsts varas orgāna jēdziens un izpratne

Kārlis Dišlers savā grāmatā “Valsts varas orgāni un viņu funkcijas” raksta, ka valsts orgāna nosaukums radies organiskās valsts teorijas izplatīšanās laikā, un pēc šīs teorijas valsts ir sociāls organisms, kas daudzējādā ziņā līdzīgs bioloģiskam organismam.<sup>3</sup> Tāpat kā bioloģiskā organismā pastāv savstarpēja sakarība starp organismu un viņa orgāniem (viens bez otra nav iedomājami), tāpat arī valsts nav iedomājama bez saviem orgāniem. Valsts darbojas tikai caur saviem orgāniem, un bez saviem orgāniem nav juridiski spējīga.<sup>4</sup>

Visi valsts varas orgāni, izņemot Valsts prezidentu, ir koleģiāli vai koleģiāli vadīti. Pilsoņu kopums sastāv no Latvijas pilsoņiem, Saeima – no 100 tautas priekšstāvjiem (Satversmes 5. pants), Satversmes tiesa – no septiņiem tiesnešiem (Satversmes tiesas likuma 3. pants), Ministru kabinets – no Ministru prezidenta un ministriem (Ministru kabineta iekārtas likuma 5. pants), Valsts kontrole ir koleģiāli vadīta iestāde,<sup>5</sup> bet tiesas ir koleģiāls orgāns, un tas izriet no Satversmes 83. panta vārdiem “Tiesneši ir”, 84. panta vārdiem “Tiesnešus apstiprina” un arī no realitātes – Latvijā ir vairāki tiesneši, nevis tikai viens.

Augstākā tiesa nav atsevišķs valsts varas orgāns. Latvijā bez Augstākās tiesas ir arī citas tiesas, kuras spriež tiesu, un tās nav Augstākās tiesas sastāvā. Arī Kārlis Dišlers grāmatā “Valsts varas orgāni un viņu funkcijas” par valsts varas orgānu uzskata tiesas kopumā, nevis atsevišķu tiesu.<sup>6</sup>

Valsts varas orgāna sastāvā esošās personas var izveidot dažādus iekšējus organizatoriskus veidojumus, piemēram, Satversmes tiesas tiesneši var izveidot kolēģijas pieteikumu izskatīšanai, Saeimas deputāti – Saeimas prezidiju, Frakciju padomi, komisijas, frakcijas, vai tiesneši – Tiesnešu ētikas komisiju, Tiesnešu disciplinārkolēģiju, Disciplinārtiesu vai tiesnešu konferenci. Ir raksturīgi, ka šādu iekšējo organizatorisko veidojumu kompetenci nosaka likumā.

Visa valsts vara – likumdošanas vara, izpildvara un tiesu vara – ir sadalīta starp valsts varas orgāniem. Tas gan nav saprotams tā, ka kādu no valsts varām ekskluzīvi īstenoju viens valsts varas orgāns. Piemēram, lai arī atbilstoši Satversmei likumdošanas varu galvenokārt īsteno Saeima, bez Saeimas to īsteno arī pilsoņu kopums. Tāpat, lai arī saskaņā ar Satversmi izpildvaru galvenokārt īsteno

<sup>3</sup> Sk.: Dišlers K. 1924, 456. lpp.

<sup>4</sup> Par to, ka valsts var darboties caur saviem orgāniem, sk.: *ibid.*, 457. lpp.

<sup>5</sup> Par Valsts kontroli un tās apkalpojošās iestādes neesību plašāk sk. raksta turpinājumā.

<sup>6</sup> Sk.: Dišlers K. 1924, 458., 462. lpp. Tolaik bija Senāts, ne Augstākā tiesa, bet arī Senātu nedēvēja par valsts orgānu.

Ministru kabinets, bez Ministru kabineta to īsteno arī Valsts kontrole un Valsts prezidents.<sup>7</sup>

Lai apzīmētu Latvijas pilsoņu kopumu, Saeimu, Valsts prezidentu, Ministru kabinetu, tiesas, Satversmes tiesu un Valsts kontroli, jēdziena “valsts varas orgāns” vietā var lietot arī citus jēdzienus, piemēram, “valsts orgāns”, “konstitucionāls orgāns”, “konstitucionāla institūcija” vai “Latvijas konstitūts”. Jāpiemin, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija 2002. gadā ierosināja vārda “orgāns” vietā lietot vārdu “konstitūts”. Tika skaidrots, ka tas ir jaundarinājums latviešu valodā un konstitutīvs ir tāds veidojums, kuru tiesiski izveido līdz ar pašu juridisko personu, bez kura juridiskā persona nevar pilnvērtīgi tiesiski darboties (tā nav ricībaspējīga) un kura maiņa vai likvidācija maina juridiskās personas būtību. Vārds “orgāns” noderot neoficiālā vai tēlainā raksturojumā, bet neiederoties zinātniski un teorētiski pamatotas nozares terminu sistēmā un normatīvajos aktos, jo oficiālajai terminoloģijai esot raksturīga stilistiska neitralitāte, kā šim vārdam trūkst.<sup>8</sup>

Respektējot Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas lemto, jāņem vērā, ka vārds “konstitūts” šo padsmi gadu laikā pēc komisijas lēmuma tikpat kā netiek izmantots, arī normatīvajos aktos ne. Tādēļ Latvijas pilsoņu kopums, Saeima, Valsts prezidents, Ministru kabinets, tiesas, Satversmes tiesa un Valsts kontrole šajā rakstā apzīmēti ar Latvijā pierastāku jēdzienu, tas ir, “valsts varas orgāns”. Vārds “orgāns” tiek lietots normatīvajos aktos,<sup>9</sup> tostarp arī Satversmē.<sup>10</sup> Jēdzienus “valsts varas orgāns” un “valsts orgāns” ir izmantojis arī Kārlis Dišlers.<sup>11</sup>

## 2. Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes nepieciešamība

Ja Latvijas valsts nespēj darboties bez saviem orgāniem, tad valsts varas orgāns nespēj efektīvi īstenot tam uzticētās funkcijas bez apkalpojošās iestādes. Valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde rada priekšnoteikumus attiecīgā valsts varas orgāna darbībai, palīdzot tam īstenot tā funkcijas Satversmes un likumu robežās, kā arī risināt dažādus administratīva rakstura jautājumus. Vienlaikus valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes esība ir attaisnojama tikai ar paša valsts varas orgāna esību, un tai nav savu, no valsts varas orgāna atšķirīgu funkciju – tās mērķis ir kalpot valsts varas orgānam. Tas nozīmē, ja valsts varas orgāns vairs nepastāv, izbeidzas arī valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes vajadzība, un otrādi – izveidojot jaunu valsts varas orgānu, rodas vajadzība pēc jaunas apkalpojošās iestādes.

Saeima kā koleģiāla institūcija galvenokārt īsteno likumdošanas varas funkciju, un tā nav iedomājama bez tādiem darbiem kā priekšlikumu apkopošana, tabulu gatavošana Saeimas un komisiju sēdēm, Saeimas un komisiju sēžu protokolu

<sup>7</sup> Tādēļ varas dališanas princips tiek saprasts gan institucionāli, gan funkcionāli. Plašāk sk.: Konstitucionālo tiesību komisijas 2011. gada 10. maija Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros, 13. lpp. Pieejams: [http://blogi.lu.lv/tzpi/files/2016/12/KTK\\_VP\\_FUNKCIJAS.pdf](http://blogi.lu.lv/tzpi/files/2016/12/KTK_VP_FUNKCIJAS.pdf) [aplūkots 13.01.2019.].

<sup>8</sup> Sk.: Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 31.05.2002. lēmumu Nr. 14, protokols Nr. 4/1028. Latvijas Vēstnesis, 05.06.2002., Nr. 84 (2659).

<sup>9</sup> Vārdu “orgāns” lieto arī normatīvajos aktos. Piemēram, sk. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 1. panta 4. punktu un 29. pantu.

<sup>10</sup> Atbilstoši Satversmes 86. panta pirmajam teikumam tiesu var spriest tikai tie orgāni, kuriem šis tiesības piešķir likums, un tikai likumā paredzētā kārtībā

<sup>11</sup> Piemēram, sk.: Dišlers K. 1924.

rakstīšana, arī bez izvērtējuma, vai likumprojekts un priekšlikumi ir noformēti atbilstoši juridiskās tehnikas prasībām un vai tajos ietvertās normas atbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normām. Tāpat Saeimai vajadzīgs risināt dažādus administratīva rakstura jautājumus, piemēram, uzturēt Saeimas ēku un kārtot grāmatvedību. Šo darbu veikšanai tiek izveidota īpaša iestāde. Saeimai tā ir Saeimas administrācija, kura minēta arī Saeimas kārtības rullī<sup>12</sup> un kuras nolikums precīzi atspoguļo tās kā apkalpojošās iestādes mērķi – nodrošināt visu nepieciešamo atbalstu Saeimas funkciju izpildei un Saeimas deputātiem, lai viņi varētu īstenot Satversmē, Saeimas kārtības rullī un citos normatīvajos aktos noteiktās pilnvaras.<sup>13</sup>

Saeimas administrācijā ir vairākas struktūrvienības, kuras laika gaitā var mainīties. Pašlaik tās ir, piemēram, Finanšu nodaļa, Saimnieciskā nodrošinājuma nodaļa, Autobāze, Juridiskā atbalsta nodaļa, Personāla nodaļa, Dokumentu pārvaldības nodaļa, Protokola nodaļa, Saeimas drošības birojs, Tehnikas nodaļa, Saeimas sēžu nodrošinājuma nodaļa, un kopumā Saeimas administrācijā strādā daži simti darbinieku. Tas ir liels skaits cilvēku, un Saeimas administrācijā strādā vairāk cilvēku nekā lielā daļā valsts pārvaldes iestāžu.

Tāpat ir arī ar citiem valsts varas orgāniem, piemēram, Satversmes tiesas apkalpojošā iestāde ir Satversmes tiesas kanceleja, kura gādā par Satversmes tiesas ēkas uzturēšanu, informācijas apriti Satversmes tiesā un citiem darbiem.<sup>14</sup> Augstākajai tiesai tā ir Augstākās tiesas administrācija, kura organizē un nodrošina tiesas administratīvo darbu – veic finanšu vadību, gādā par materiāltechnisko nodrošinājumu, kārtu lietvedību, organizē personālvadību un apmācības, nodrošina saziņu ar sabiedrību un veic starptautisko sadarbību.<sup>15</sup> Ministru kabinetam tā ir Valsts kanceleja, kuras nolikums precīzi atspoguļo tās kā apkalpojošās iestādes mērķi – radīt priekšnoteikumus Ministru prezidenta, Ministru prezidenta biedra un Ministru kabineta darbībai, lai nodrošinātu lēmumu pieņemšanu saskaņā ar Satversmi un citiem likumiem, kā arī Ministru kabineta lēmumu īstenošanu un pēctecību.<sup>16</sup> Valsts prezidentam, savukārt, tā ir Valsts prezidenta kanceleja, un arī likumā “Par valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” ir precīzi atspoguļots tās kā apkalpojošās iestādes mērķis – kārtot ar amatā esošā Valsts prezidenta darbību saistītās lietas un pārzināt Valsts prezidenta lietvedību.<sup>17</sup> Valsts prezidenta kancelejas nolikums precīzē kancelejas uzdevumus, piemēram, sagatavot Saeimā pieņemto likumu izsludināšanu un likumu izsludināšanas apturēšanu Satversmē un citos normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā, sagatavot un iesniegt Valsts prezidentam nepieciešamo informāciju attiecībā uz likumu otrreizējas caurlūkošanas lūgumiem, nodrošināt likumu atgriešanu Saeimā otrreizējai caurlūkošanai un koordinēt Valsts prezidenta likumdošanas iniciatīvu priekšlikumu izstrādi un nodrošināt to iesniegšanu Saeimā.<sup>18</sup>

<sup>12</sup> Piemēram, sk. Saeimas kārtības rullī 9. un 22. pantu. Rakstā autors nepievēršas Saeimas biroju un dienestu statusam.

<sup>13</sup> Sk. Saeimas administrācijas nolikuma 1. punktu. Apstiprināts ar Saeimas Prezidija 27.03.2017. lēmumu “Par Saeimas Administrācijas nolikuma apstiprināšanu”. Pieejams Saeimā, nav publicēts.

<sup>14</sup> Par Satversmes tiesas kancelejas funkcijām plašāk sk. Satversmes tiesas reglamentu, piemēram, 14., 15. un 19. pantu.

<sup>15</sup> Sk. likuma “Par tiesu varu” 50.<sup>1</sup> panta pirmo un trešo daļu.

<sup>16</sup> Sk. Ministru kabineta 20.05.2003. noteikumu Nr. 263 “Valsts kancelejas nolikums” 1. punktu.

<sup>17</sup> Sk. likuma “Par valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” 5. panta pirmo daļu.

<sup>18</sup> Plašāk sk. Valsts prezidenta kancelejas nolikumu. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/kontakti/valsts-prezidenta-kanceleja/nolikums> [aplūkots 13.01.2019.].



Latvijā ir izveidotas šādas valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes:

- Saeimas administrācija (Saeimai);
- Valsts prezidenta kanceleja (Valsts prezidentam);
- Valsts kanceleja (Ministru kabinetam);
- Augstākās tiesas administrācija un Tiesu administrācija (tiesām);
- Satversmes tiesas kanceleja (Satversmes tiesai).

Par Valsts kontroli un tās apkalpojošās iestādes esību vai neesību norādāms, ka atbilstoši Satversmei Valsts kontrole ir koleģiāli vadīta iestāde ar vairākiem valsts kontrolieriem.<sup>19</sup> Lai arī Valsts kontroles likums paredz vienu valsts kontrolieri – Valsts kontroles padomes priekšsēdētāju, Satversmes 87. un 88. panta izpratnē par valsts kontrolieriem ir uzskatāmi visi Valsts kontroles padomes locekļi.<sup>20</sup> Tajā pašā laikā pēc iekšējās uzbūves Valsts kontrole līdzinās parastai pārvaldes iestādei, kuru pārstāv un kuras darbu vada Valsts kontroles padomes priekšsēdētājs. Proti, atbilstoši Valsts kontroles likuma 6. pantam Valsts kontroles sastāvā ir valsts kontrolieris, Valsts kontroles padome, Valsts kontroles revīzijas departamenti un atbalsta struktūrvienības. Tāpat Valsts kontroles likums nodala Valsts kontroles padomes un Valsts kontroles revīziju departamentu kompetenci, nosakot, ka revīziju departamentiem ir patstāvīgas funkcijas.<sup>21</sup> Tas nav iedomājams citu valsts varas orgānu gadījumā, jo pastāvīgas funkcijas ir tikai valsts varas orgānam, un apkalpojošā iestāde palīdz tās īstenot. Tādēļ Valsts kontrole ir koleģiāli vadīts orgāns, kuram nav atsevišķas apkalpojošās iestādes, un tas Valsts kontroli atšķir no citiem valsts varas orgāniem.

### 3. Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes izveidošana un statuss

Valsts varas orgāna apkalpojošo iestādi primāri izveido pats valsts varas orgāns, pieņemot attiecīgu lēmumu. Piemēram, Augstākās tiesas administrāciju izveidoja ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja rīkojumu, apvienojot tiesas kanceleju, informātikas, finanšu un saimniecības nodaļu.<sup>22</sup> Tikai pēc tam Augstākās tiesas administrāciju ierakstīja likumā “Par tiesu varu”.<sup>23</sup> Tas nozīmē, ka valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes izveidošanai nav obligāti vajadzīgs likums, un tas izriet no nepieciešamības nodrošināt valsts varas orgāna funkciju efektīvu izpildi. Turklāt tas, ka valsts varas orgāns pats var izveidot savu apkalpojošo iestādi, nozīmē arī, ka valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes kompetence var būt ne tikai likumā, bet arī attiecīgā valsts varas orgāna iekšējā normatīvajā aktā, jo ne katram valsts varas orgānam ir piešķirtas tiesības izdot ārējus normatīvus aktus.<sup>24</sup>

<sup>19</sup> Sk. Satversmes 87. un 88. pantu.

<sup>20</sup> Plašāk par to sk.: Saeimas Juridiskā biroja dokumenti. 1993–2013. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 588. lpp.

<sup>21</sup> Piemēram, Valsts kontroles likuma 13. pants noteic: “Revīzijas darbus ar Valsts kontroles padomes lēmumu sadala starp Valsts kontroles revīzijas departamentiem.” Plašāk sk. Valsts kontroles likuma IV nodaļu “Revīzijas departamenti”.

<sup>22</sup> Sk. Augstākās tiesas 29.04.2005. vēstuli Nr. 7-2/1-324 “Par grozījumiem likumā “Par tiesu varu””. Pieņemta Saeimas arhīvā pie likumprojekta Nr. 1134/Lp8 “Grozījumi likumā “Par tiesu varu””, nav publicēta.

<sup>23</sup> Sk.: Grozījumu likumā “Par tiesu varu” 13. pants. Latvijas Vēstnesis, 07.10.2005., Nr. 160 (3318).

<sup>24</sup> Piemēram, atbilstoši likuma “Par valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” 5. panta ceturtajai daļai Valsts prezidenta kancelejas struktūru un iekšējās darbības noteikumus reglamentē nolikums, kuru apstiprina Valsts prezidents.

Lai nodrošinātu valsts varas orgāna neatkarību un nepārkāptu varas dališanas principu, valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde nevar atrasties cita valsts varas orgāna padotībā. Valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde var būt padota tikai tam valsts varas orgānam, kuru šī iestāde apkalpo. Piemēram, ja Saeimas administrācija būtu padota Ministru kabinetam, tas ļautu Ministru kabinetam nepamatoti iejaukties Saeimas darbā.

Pastāv gan izņēmums, un tas attiecas uz Tiesu administrāciju. Tiesu administrācija būtībā ir tiesu apkalpojošā iestāde, ko apliecina arī Tiesu administrācijas nolikumā minētais, ka šīs iestādes mērķis ir nodrošināt atbalstu rajonu (pilsētu) tiesu, apgabaltiesu un zemesgrāmatu nodaļu efektīvam darbam un attīstībai.<sup>25</sup> Tiesu administrācija, saskaņojot ar tiesas priekšsēdētāju, pieņem darbā un atlaiž no darba zemesgrāmatas un rajonu (pilsētu) tiesu un apgabaltiesu darbiniekus, izdod rīkojumus par darbinieku atvaļinājumiem, komandējumiem un apmācību.<sup>26</sup> Taču Tiesu administrācija ir tiešās pārvaldes iestāde un atrodas Ministru kabineta pakļautībā, ko īsteno ar tieslietu ministra starpniecību.<sup>27</sup> Var diskutēt, vai šāda situācija ir atbilstoša varas dališanas principam, bet nevar kategoriski atbildēt, ka tā nonāk pretrunā ar varas dališanas principu, jo šis princips nevis kategoriski nodala valsts varas, bet gan savstarpēji tās līdzsvaro.

Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes nav valsts varas orgāna struktūrvienības. Tās ir atsevišķas iestādes – tām ir savs vadītājs, personāls, telpas un nodrošināti vajadzīgie finanšu līdzekļi, un tās var uzskatīt par iestādēm, pat ja normatīvajos aktos tās ir maldīgi nosauktas par struktūrvienībām. Nepieciešams vērtēt pēc būtības. Piemēram, likuma “Par tiesu varu” 50.<sup>1</sup> panta pirmajā daļā noteiktais, ka Augstākās tiesas administrācija ir Augstākās tiesas struktūrvienība, neliedz uzskatīt Augstākās tiesas administrāciju par iestādi, kas šobrīd padota tiesas priekšsēdētājam.

Satversmes 5. pants noteic, ka Saeima sastāv no 100 tautas priekšstāvjiem (deputātiem). Tātad ir pilnīgi skaidrs, ka Saeimas administrācija nav Saeimas sastāvā, jo Saeimas administrācijā strādā nevis deputāti, bet gan darbinieki. Tas pats ir ar Satversmes tiesas kanceleju – tās sastāvā ir darbinieki, nevis Satversmes tiesas tiesneši, un tāpēc tā nevar būt Satversmes tiesas sastāvā. Atbilstoši Satversmes tiesas likuma 3. pantam Satversmes tiesā ir septiņi tiesneši. Turklāt kā Saeimas, tā Satversmes tiesas gadījumā, kad normatīvajos aktos ir minēta Saeima vai Satversmes tiesa, ar to saprot 100 deputātus vai septiņus Satversmes tiesas tiesnešus, nevis šo valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes. Piemēram, Satversmes tiesas likuma 16. panta 1. punktā ir noteikts, ka Satversmes tiesa izskata lietas par likumu atbilstību Satversmei, un nav šaubu, ka ar vārdiem “Satversmes tiesa” ir domāti Satversmes tiesas tiesneši. Tāpat Satversmes 9. pants noteic, ka Saeimā var ievēlēt katru pilntiesīgu Latvijas pilsoni, kurš vēlēšanu pirmajā dienā ir vecāks par 21 gadu. Ir skaidrs, ka ar vārdu “Saeimā” šajā normā saprot nevis Saeimas apkalpojošo iestādi, bet gan Saeimas deputātu. Citādi būtu jāsecina, ka arī attiecībā uz Saeimas administrācijas darbinieku vietām būtu jāriko vēlēšanas, un administrācijā varētu strādāt tikai tie, kas vecāki par 21 gadu.

Attiecībā uz Augstākās tiesas administrāciju ir tas pats – tā nav Augstākās tiesas sastāvā. Augstākās tiesas administrācija nevar būt Augstākās tiesas sastāvā, jo tās sastāvā ir darbinieki, nevis tiesneši. Tiesas sastāv no tiesnešiem, un tas izriet no

<sup>25</sup> Sk. Ministru kabineta 30.09.2014. noteikumu Nr. 589 “Tiesu administrācijas nolikums” 2. punktu.

<sup>26</sup> Sk. likuma “Par tiesu varu” 107.<sup>1</sup> panta otrās daļas 8. punktu.

<sup>27</sup> Sk. turpat, 1. punkts.

Satversmes 82. panta vārdiem “tiesu Latvijā spriež”, un tas tā līdz šim ir saprasts arī normatīvajos aktos, kur lietoti, piemēram, vārdi “pārsūdzēt Augstākajā tiesā”.<sup>28</sup> Nevar būt tā, ka ar vārdiem “Augstākā tiesa” vienā normatīvajā aktā saprot tikai Augstākās tiesas tiesnešus, bet citos – Augstāko tiesu un tās apkalpojošo iestādi. Tas būtu pretēji Satversmes 82. panta loģikai.

Attiecībā uz Valsts prezidentu, Valsts kanceleju un Tiesu administrāciju ir skaidrs, ka tās nav attiecīgi Valsts prezidenta, Ministru kabineta vai tiesas sastāvā. Likuma “Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” 5. panta pirmā daļa konkrēti noteic, ka Valsts prezidenta kanceleja ir patstāvīga institūcija. Attiecībā uz Tiesu administrāciju un Valsts kanceleju tās nolikumā arī ir konkrēti norādīts šīs iestādes statuss – tiešās pārvaldes iestāde.<sup>29</sup>

Jāpiemin, ka sistēmiski nepareizi būtu viena valsts varas orgāna apkalpojošo institūciju atzīt par valsts varas orgāna struktūrvienību, bet cita orgāna apkalpojošo institūciju – par iestādi.

Nācies dzirdēt argumentu, ka valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes ir struktūrvienības, jo tās atrodas vienā un tajā pašā ēkā ar valsts varas orgānu. Tomēr šāda argumentācija neiztur kritiku. Tas vien, ka valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes atrodas tajā pašā ēkā ar valsts varas orgānu, ir saistīta ar praktisku nepieciešamību, lai valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde spētu efektīvi pildīt tai uzticētās funkcijas. Tādēļ šis apstāklis nenozīmē, ka tās ir attiecīgā valsts varas orgāna struktūrvienības. Piemēram, neviens neapgalvos, ka Augstākā tiesa ir Tieslietu ministrijas struktūrvienība, Tieslietu ministrija ir Ministru kabineta struktūrvienība, vai arī Valsts kanceleja ir Ministru kabineta struktūrvienība, lai gan visas šīs institūcijas atrodas vienā un tajā pašā ēkā, īpaši tas attiecas uz Ministru kabinetu un Valsts kanceleju. Tāpat neviens negrasītos apgalvot, ka Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Rīgas 2. nodaļa bija Satversmes tiesas struktūrvienība (vai arī otrādi), lai arī tās abas savulaik atradās vienā un tajā pašā ēkā Jura Alunāna ielā 1, Rīgā.

Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes ir būtiski nošķirt no valsts pārvaldes iestādēm, kuras ir padotas Ministru kabinetam. Satversmes 58. pants noteic, ka valsts pārvaldes iestādes ir padotas Ministru kabinetam. Ar “valsts pārvaldes iestādi” Satversmes 58. pantā saprot ikvienu institūciju, kura pārsvarā pilda izpildvaras funkcijas, nevis līdzdarbojas tiesu spriešanas un likumdošanas funkciju īstenošanā.<sup>30</sup> Tā kā valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes pārsvarā līdzdarbojas likumdošanas un tiesu spriešanas jomā, tās nav “valsts pārvaldes iestādes” Satversmes 58. panta izpratnē.<sup>31</sup> Valsts varas orgānu apkalpojošo iestāžu atzīšana par valsts pārvaldes iestādēm neatbilstu arī Satversmes loģikai, proti, Satversmes 58. pants nevar paredzēt, ka valsts varas orgānu iestādes ir padotas Ministru kabinetam, jo tas pārkāptu Satversmes 1. pantu, konkrētāk, varas dalīšanas principu.<sup>32</sup> Izņēmums ir tās apkalpojošās iestādes, kuras ir tiešās pārvaldes iestādes,

<sup>28</sup> Piemēram, sk. Kriminālprocesa likuma 560. panta trešo daļu, 705.<sup>1</sup> panta otro daļu, 720. panta otro daļu, 760. panta septīto daļu un Civilprocesa likuma 449. panta otro daļu, 641. panta pirmo daļu un 651.<sup>6</sup> panta pirmo daļu.

<sup>29</sup> Sk. Ministru kabineta 30.09.2014. noteikumu Nr. 589 “Tiesu administrācijas nolikums” 1. punktu un Ministru kabineta 20.05.2003. noteikumu Nr. 263 “Valsts kancelejas nolikums” 1. punktu.

<sup>30</sup> Sk.: Danovskis E., Briede J. 2017, 557. lpp.

<sup>31</sup> Ibid.

<sup>32</sup> Satversmes tiesa ir atzinusi: “Satversmes vienotības princips liedz atsevišķu konstitucionālo normu iztulkot atrauti no citām Satversmes normām, jo Satversme kā vienots dokuments ietekmē katras atsevišķas normas tvērumu un saturu.” Par to sk. Satversmes tiesas 18.10.2007. sprieduma lieta Nr. 2007-03-01 30. punktu.

proti, Valsts kanceleja un Tiesu administrācija. Attiecībā uz Valsts kanceleju tas ir loģiski, ņemot vērā, ka Ministru kabinets īsteno izpildu varas funkcijas un tam padotās iestādes ir valsts pārvaldes iestādes, tātad arī tā apkalpojošā iestāde (Valsts kanceleja) ir valsts pārvaldes iestāde. Taču Valsts kancelejai ir arī savas patstāvīgās funkcijas, piemēram, nodrošināt valsts pārvaldes un cilvēkresursu attīstības politikas izstrādi, koordinēt un pārraudzīt tās ieviešanu.<sup>33</sup> Tādēļ Valsts kanceleja, no vienas puses, ir Ministru kabineta apkalpojošā iestāde, bet, no otras puses, iestāde ar patstāvīgām funkcijām.

Valsts varas orgāna iestādes nošķiramas no tā sauktajām patstāvīgajām iestādēm, proti, Centrālās vēlēšanu komisijas, Centrālās zemes komisijas, Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas, Latvijas Bankas, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas, Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes un Tiesībsarga biroja. Šīs iestādes ir “valsts pārvaldes iestādes” Satversmes 58. panta izpratnē, tomēr noteiktu iemeslu dēļ tās ir izņemtas no padotības Ministru kabinetam, un to darbību uzrauga Saeima. Valsts varas orgāna apkalpojošo iestāžu nošķiršana no tā sauktajām patstāvīgajām iestādēm ir svarīga, jo būtiski atšķiras šo iestāžu funkcijas un pastāvēšanas jēga, un valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes nav patstāvīgas – tās ir padotas attiecīgajam valsts varas orgānam.

Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes darbinieku padotība var atšķirties darbinieku starpā. Var būt noteikts, ka viena veida darbinieki ir padoti, piemēram, orgāna apkalpojošās iestādes vadītājam, kamēr citi darbinieki – pašam valsts varas orgānam. Piemēram, Valsts prezidenta kancelejas vadītājs, Valsts prezidenta kancelejas vadītāja vietnieks un Valsts prezidenta padomnieki ir tieši pakļauti Valsts prezidentam un Valsts prezidenta kancelejas vadītājam.<sup>34</sup> Tas, vai valsts varas orgānam ir nepieciešams padotību īstenot pašam vai ar apkalpojošās iestādes starpniecību, ir lietderības jautājums.

#### **4. Valsts varas orgānu apkalpojošo iestāžu regulējums un praktiskie jautājumi**

Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes regulē gan ārējie, gan iekšējie normatīvie akti. Pamatā valsts varas orgānu apkalpojošo iestāžu regulējums ir ietverts šādos normatīvajos aktos:

- Saeimas kārtības rullī (Saeimas administrācija);
- likumā “Par valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” (Valsts prezidenta kanceleja);
- Ministru kabineta iekārtas likumā un Ministru kabineta kārtības rullī (Valsts kanceleja);
- likumā “Par tiesu varu” (Augstākās tiesas administrācija un Tiesu administrācija);
- Satversmes tiesas reglamentā (Satversmes tiesas kanceleja);
- Valsts pārvaldes iekārtas likumā;
- iestāžu nolikumos (piemēram, Saeimas administrācijas, Valsts prezidenta kancelejas, Valsts kancelejas un Tiesu administrācijas nolikums).

<sup>33</sup> Sk. Ministru kabineta 20.05.2003. noteikumu Nr. 263 “Valsts kancelejas nolikums” 3.4. punktu.

<sup>34</sup> Sk. likuma “Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” 6. panta pirmo daļu un Valsts prezidenta kancelejas nolikuma 17. punktu. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/kontakti/valsts-prezidenta-kanceleja/nolikums> [aplūkots 13.01.2019.].

Attiecībā uz tādām apkalpojošām iestādēm, kas ir valsts pārvaldes iestādes, piemērojams Valsts pārvaldes iekārtas likums. Savukārt attiecībā uz citām valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm Valsts pārvaldes iekārtas likums ir piemērojams, ciktāl citu likumu speciālajās normās nav noteikts citādi.<sup>35</sup> Tas nepieprasa, lai citos likumos būtu konkrēti izslēgta noteiktu Valsts pārvaldes iekārtas likuma normu piemērojamība, bet gan pieprasa vērtēt to, ciktāl uz valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm, ņemot vērā šo iestāžu īpašo statusu, ir piemērojams Valsts pārvaldes iekārtas likums.

Ja ne visus, vismaz lielāko daļu Valsts pārvaldes iekārtas likuma principu var piemērot valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm, piemēram, to, ka šī iestāde ir pakļauta likumam un tiesībām, tā darbojas normatīvajos aktos noteiktās kompetences ietvaros un var izmantot savas pilnvaras tikai atbilstoši pilnvarojuma jēgai un mērķim, tā savā darbībā ievēro cilvēktiesības un darbojas sabiedrības interesēs, tai nav savu interešu, īstenojot tai noteiktās funkcijas, un tā informē sabiedrību par valsts varas orgāna darbību.<sup>36</sup> Tāpat attiecībā uz Valsts prezidenta kanceleju likuma "Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu" 5. panta piektajā daļā ir noteikts, ka Valsts prezidenta kanceleja iekšējos normatīvos aktus izdod, pamatojoties uz Valsts pārvaldes iekārtas likumu. Taču tas nav noteikts visu valsts varas orgānu apkalpojošo iestāžu regulējošos normatīvos aktos. Nav skaidrs, vai ir iespējams piemērot Valsts pārvaldes iekārtas likuma normas par pārvaldes lēmuma pārbaudi un atbildību par to, normas par sadarbības, līdzdarbības un administratīvo līgumu.

Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes darbojas Latvijas Republikas vārdā. Tāpēc lietās, kurās ir apstrīdēti šo orgānu apkalpojošo iestāžu administratīvie akti vai faktiskā rīcība, atbildētājs tiesā ir Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona. Apkalpojošām iestādēm nepiemīt tiesībspējas, jo tās nav juridiskās personas.<sup>37</sup> Piemēram, ja Saeimas administrācija atsakās atbildēt uz iesniegumu, tad, pārsūdzot šādu neatbildēšanu tiesā, atbildētājs tiesā būs Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona, nevis tās valsts varas orgāns – Saeima – vai arī Saeimas administrācija kā Saeimas apkalpojošā iestāde.

Nepastāv noteiktība jautājumā par administratīvo aktu un faktiskās rīcības apstrīdēšanu. Saeimas kārtības rullī ir noteikts, ka Saeimas administrācijas administratīvos aktus un faktisko rīcību var apstrīdēt Saeimas prezidijā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā.<sup>38</sup> Attiecībā uz Tiesu administrācijas un Valsts kancelejas administratīvajiem aktiem vai faktisko rīcību ir skaidrs, ka tos var apstrīdēt padotības kārtībā augstākā iestādē, jo šīs iestādes ir tiešās pārvaldes iestādes. Tomēr attiecībā uz Valsts prezidenta kanceleju, Satversmes tiesas kanceleju vai Augstākās tiesas administrāciju to darbību regulējošos ārējos normatīvajos aktos nav noteikts, kas var apstrīdēt to administratīvos aktus vai faktisko rīcību, piemēram, vai tas ir Valsts prezidents, Augstākās tiesas priekšsēdētājs vai plēnums, vai arī Satversmes tiesas priekšsēdētājs vai visi tiesneši kopā. Likuma "Par tiesu varu"

<sup>35</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 3. panta trešā daļa noteic: "Valsts pārvaldes principi un citi šā likuma noteikumi attiecināmi arī uz iestādēm, kuras nav padotas Ministru kabinetam, ciktāl citu likumu speciālajās tiesību normās nav noteikts citādi." Tomēr ir nepieciešams izvērtēt, ciktāl pēc būtības ir iespējams attiecināt šā likuma normas uz apkalpojošām iestādēm.

<sup>36</sup> Plašāk par šiem principiem sk. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. pantu.

<sup>37</sup> Plašāk par to sk.: Danovskis E., Briede J. Publisko tiesību subjektu civiltiesiskais statuss. Jurista Vārds, 14.02.2012., Nr. 7 (706), 6.–11. lpp.

<sup>38</sup> Sk. Saeimas kārtības rullī 23.<sup>1</sup> pantu.

28.<sup>5</sup> panta pirmā daļa noteic, ka tiesas atteikumu izsniegt pieprasīto informāciju Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā var apstrīdēt Tieslietu ministrijā, pēc tam – tiesā.

Nav vienotības arī jautājumā par darba tiesisko attiecību nodibināšanu ar valsts varas orgānu apkalpojošo orgānu darbiniekiem. Atbilstoši Satversmes tiesas reglamenta 31. panta 3. punktam Satversmes tiesas priekšsēdētājs pieņem darbā un atlaiž no darba Satversmes tiesas darbiniekus. Valsts prezidenta kancelejas gadījumā likuma “Par Valsts prezidenta darbības nodrošināšanu” 6. panta pirmā daļa noteic, ka kanceleju vada Valsts prezidenta iecelts vadītājs, tātad var secināt, ka Valsts prezidents slēdz arī darba līgumus ar kancelejas vadītāju. Likuma “Par tiesu varu” 50.<sup>1</sup> panta otrā daļa noteic, ka administrācijas vadītāju pieņem darbā un atbrīvo no darba Augstākās tiesas priekšsēdētājs. Mazliet citādi ir Saeimas gadījumā. Piemēram, atbilstoši Saeimas kārtības rullim Saeimas prezidijs nodibina darba attiecības ar Saeimas administrācijas ģenerālsekretāru un tās struktūrvienību vadītājiem.<sup>39</sup> Darba tiesiskās attiecības ar frakcijas un komisijas darbiniekiem nodibina Saeimas administrācijas ģenerālsekretārs.<sup>40</sup> Ciktāl nav noteikts citādi, attiecībā uz valsts varas orgānu apkalpojošo iestāžu darbinieku pieņemšanu darbā var piemērot Valsts pārvaldes iekārtas likuma 17. panta otrās daļas 4. punktu, saskaņā ar to iestādes vadītājs pieņem darbā un atlaiž darbiniekus.

Tas, ka valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes ir uzskatāmas par iestādēm, nevis par valsts varas orgāna struktūrvienībām, ir svarīgi likuma “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” kontekstā. Šis likums noteic, ka publiskas personas institūcijas vadītājs cita starpā ir publiskas personas iestādes vadītājs, un likumā ir ietverti konkrēti uz iestādes vadītāju attiecināmi pienākumi, piemēram, atbilstoši savai kompetencei nepieļaut, ka institūcijā strādājošās valsts amatpersonas nonāktu interešu konflikta situācijā,<sup>41</sup> izlemt jautājumu par valsts amatpersonas amata savienošānu ar citu amatu, uzņēmuma līguma vai pilnvarojuma izpildi,<sup>42</sup> nodrošināt valsts amatpersonu saraksta iesniegšanu Valsts ieņēmumu dienestam<sup>43</sup> un nekavējoties informēt Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroju par attiecīgā likuma pārkāpumiem.<sup>44</sup> Tāpat tas ir svarīgi Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma sakarā, ievērojot, ka šis likums noteic vairākus ierobežojumus, piemēram, aizliegumu ieķīlāt valsts iestāžu valdījumā esošu mantu<sup>45</sup> vai atsavināt publiskas personas mantu privātpersonai vai kapitālsabiedrībai par acīmredzami pazeminātu cenu.<sup>46</sup> Praksē ir svarīgi saprast, vai šie pienākumi attiecas uz apkalpojošās iestādes vadītāju, valsts varas orgānu vai uz kādu orgāna organizatorisko veidojumu.

Ne visām valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm ir pievienotās vērtības nodokļa reģistrācijas numurs, ne visas ir reģistrētas Publisko personu un to iestāžu reģistrā, un ne visām ir arī atsevišķa pozīcija ikgadējā valsts budžeta likumā,

<sup>39</sup> Sk. Saeimas kārtības ruļļa 23. panta pirmās daļas 2. punktu.

<sup>40</sup> Sk. Saeimas kārtības ruļļa 182. pantu un 187. panta pirmo daļu.

<sup>41</sup> Sk. likuma “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā” 20. panta pirmo daļu.

<sup>42</sup> Sk. *ibid.*, 20. panta otro daļu.

<sup>43</sup> Sk. *ibid.*, 20. panta trešo daļu.

<sup>44</sup> Sk. *ibid.*, 20. panta sesto daļu.

<sup>45</sup> Sk. Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likuma 9. panta pirmo daļu.

<sup>46</sup> Sk. *ibid.*, 7. panta pirmo daļu.

piešķirot valsts budžeta līdzekļus. Tomēr šie nav leģitīmi iemesli, kāpēc valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes būtu jāuzskata par struktūrvienībām.

Publisko personu un to iestāžu reģistra izveidošana ir saistīta ar Oficiālās elektroniskās adreses likumu, kurš ievieš obligātu oficiālās elektroniskās adreses izmantošanu valsts iestādēs.<sup>47</sup> Reģistrācijas mērķis bija nevis atzīt, kas ir iestāde, bet gan saprast, kam ir nepieciešama oficiālā elektroniskā adrese. Tāpēc no tā, ka noteikta institūcija ir vai nav ietverta reģistrā, nevar secināt, vai šī institūcija ir vai nav iestāde. Iestāde savu statusu iegūst ar nodibināšanas brīdi, nevis ietveršanu kādā reģistrā. Piemēram, Publisko personu un to iestāžu reģistrā ir reģistrēta Valsts prezidenta kanceleja kā Valsts prezidenta apkalpojošā iestāde, bet nav reģistrētas tādas valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes kā Saeimas administrācija vai Satversmes tiesas kanceleja.<sup>48</sup> Tāpat Publisko personu un to iestāžu reģistrā nav ietverts Ministru kabinets, bet ir Saeima. Tam, kāpēc Publisko personu un to iestāžu reģistrā ir ietverta Valsts prezidenta kanceleja, bet nav Saeimas administrācija (iestādes), vai arī ir ietverta Saeima, bet nav Ministru kabinets (valsts varas orgāni), nav juridiska izskaidrojuma.

Tas, kā notiek valsts budžeta līdzekļu piešķiršana valsts institūcijām, ir lietderības jautājums, un no tā nevar izdarīt secinājumu, vai kāda institūcija ir iestāde vai struktūrvienība. Atsevišķas budžeta pozīcijas ir gan valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm (Valsts prezidenta kancelejai), gan valsts varas orgāniem (Saeimai, Ministru kabinetam, Satversmes tiesai un Valsts kontrolei), gan tiesu varas institūcijai (prokuratūrai), gan arī pārvaldes institūcijām (Aizsardzības ministrijai, Tieslietu ministrijai utt.). Nav juridiska izskaidrojuma, kāpēc atsevišķa budžeta pozīcija ikgadējā valsts budžeta likumā ir piešķirta Valsts prezidenta kancelejai, bet nav piešķirta citu valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm, vai arī kāpēc Augstākā tiesa budžeta līdzekļu piešķiršanas ziņā ir atsevišķi izdalīta no citām tiesām.<sup>49</sup> Turklāt Valsts prezidenta kanceleja šajā sakarā būtu izceļama kā izņēmums. Loģiski būtu, ja valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm nebūtu atsevišķas budžeta pozīcijas, bet to budžets būtu ierēķināts valsts varas orgāna budžetā, jo valsts budžeta līdzekļi ir vajadzīgi valsts varas orgānam un apkalpojošā iestāde tikai palīdz valsts varas orgānam īstenot tā funkcijas. Taču tas ir lietderības, ne juridisks jautājums.

Nācies dzirdēt argumentu, ka valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes nevar atzīt par iestādēm un ka tās arī turpmāk jāuzskata par valsts varas orgānu struktūrvienībām, īpaši Augstākās tiesas gadījumā, jo tad valsts varas orgāns nevarētu pieprasīt nepieciešamo budžetu valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes darbībai. Šāds arguments ir maldinošs. Valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde, ja tā patiesi vajadzīga valsts varas orgānam, lai īstenotu savas funkcijas, nevar palikt bez finanšu līdzekļiem, un tā tam jābūt tik ilgi, kamēr pastāv valsts varas orgāns. Piemēram, neatkarīgi no Saeimas administrācijas, Valsts kancelejas, Satversmes tiesas kancelejas vai Augstākās tiesas administrācijas statusa ir skaidrs, ka tām ir nepieciešams piešķirt valsts budžeta līdzekļus, jo citādi attiecīgais valsts varas orgāns vai vismaz daļa no tā (Augstākā tiesa) nespēs pilnvērtīgi funkcionēt, un

<sup>47</sup> Sk. Oficiālās elektroniskās adreses likuma 5. panta pirmo daļu.

<sup>48</sup> To, kas ir reģistrēts Publisko personu un iestāžu reģistrā, var redzēt Uzņēmumu reģistra tīmekļvietnē, ievadot attiecīgās institūcijas nosaukumu: <https://www.ur.gov.lv/lv>. Sk. arī likuma "Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru" 18.<sup>17</sup> pantu.

<sup>49</sup> Piemēram, sk. likumprojektam Nr. 1068/Lp12 "Par budžetu 2018. gadam" pievienotos paskaidrojumus. Pieejams: [www.saeima.lv](http://www.saeima.lv) [aplūkots 13.01.2019.].

tas pārkāptu Satversmi, piemēram, tiesu gadījumā – tiesu varas neatkarības principu. Turklāt tas, ka attiecīgā valsts varas orgāns budžeta pozīcijā tiks ietverts arī budžets savai apkalpojošai iestādei, ja iestādei pašai nav atsevišķa budžeta pozīcija (tas ir Valsts prezidenta kancelejas gadījums), ir pašsaprotams, ņemot vērā, ka tā ir tieši valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde.<sup>50</sup> Piemēram, ir pašsaprotams, ka Satversmes tiesas budžeta pozīcijā būs ietverts nepieciešamais budžets Satversmes tiesas kancelejai, Saeimas budžeta pozīcijā – Saeimas administrācijai, bet Augstākās tiesas budžeta pozīcijā – Augstākās tiesas administrācijai, un tā tas ir arī bijis, piemēram, pieņemot likumu “Par valsts budžetu 2018. gadam”.<sup>51</sup>

## Kopsavilkums

1. Valsts varas orgāniem ir savas apkalpojošās iestādes. Šo iestāžu mērķis ir nodrošināt attiecīgo valsts varas orgānu darbību, palīdzot tiem īstenot to funkcijas Satversmes robežās un risinot dažādus administratīva rakstura jautājumus (apkalpojošā funkcija). Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes pastāvēšana ir attaisnojama ar paša valsts varas orgāna esību.
2. Ir šādas valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes: Saeimas administrācija – Saeimai, Valsts prezidenta kanceleja – Valsts prezidentam, Valsts kanceleja – Ministru kabinetam, Augstākās tiesas administrācija un Tiesu administrācija – tiesām, Satversmes tiesas kanceleja – Satversmes tiesai.
3. Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes izveidošanai nav nepieciešams likums. To var izveidot arī pats valsts varas orgāns, pieņemot attiecīgu lēmumu. Valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde var būt padota tikai tam valsts varas orgānam, kuram šī iestāde palīdz īstenot tā funkcijas. Izņēmumi no šā principa tulkojami šauri, un šāds izņēmums ir Tiesu administrācija.
4. Valsts varas orgāns pats var noteikt savas apkalpojošās iestādes kompetenci. Valsts varas orgāna apkalpojošās iestādes darbības regulējums var būt ietverts iekšējos normatīvajos aktos.
5. Valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes neietilpst šo orgānu sastāvā. Tās ir atsevišķas valsts iestādes, kuras statusu iegūst ar izveidošanas brīdi. Šādu iestāžu atrašanās vienā ēkā (telpā) ar valsts varas orgānu izriet no praktiskas nepieciešamības.
6. Uz valsts varas orgānu apkalpojošām iestādēm, ciktāl likums nenoteic citādi un tas ir iespējams pēc būtības, ir piemērojams Valsts pārvaldes iekārtas likums, Publiskas personas finanšu līdzekļu un mantas izšķērdēšanas novēršanas likums un citi likumi.
7. Turpmāk normatīvajos aktos, lai apzīmētu valsts varas orgānu apkalpojošās iestādes, ieteicams lietot jēdzienu “iestāde”, nevis “struktūrvienība”, arī Augstākās tiesas administrācijas gadījumā. Pat ja normatīvajos aktos valsts varas orgāna apkalpojošā iestāde maldīgi nosaukta par struktūrvienību, to var uzskatīt par iestādi.

<sup>50</sup> Ir izņēmumi, piemēram, Valsts prezidenta kancelejai ir sava budžeta pozīcija (nevis Valsts prezidentam). Tāpat budžetu rajona (pilsētas) tiesām un apgabaltiesām pieprasa Tieslietu ministrija.

<sup>51</sup> Sk. likumprojektam Nr. 1068/Lp12 “Par budžetu 2018. gadam” pievienotos paskaidrojumus. Pieejams: [www.saeima.lv](http://www.saeima.lv) [aplūkots 13.01.2019.].



# OLAF ZIŅOJUMA IETEKME UZ LIETU IZSKATĪŠANU ADMINISTRATĪVAJĀ TIESĀ

## IMPACT OF OLAF'S REPORT ON ADJUDICATION OF CASES BEFORE ADMINISTRATIVE COURTS

**Aleksandrs Potaičuks, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes  
Valststiesību zinātņu katedras doktorants

### Summary

This article is devoted to the topic that has been insufficiently studied in the legal science of Latvia – OLAF report and its impact on the adjudication of cases on the national level before administrative courts. At the beginning of the current article, the author explains the notion of OLAF report and its nature in Latvian system of administrative law. Further on, the author analyses the admissibility of OLAF report as an evidence, also approaching the question of preliminary reference procedure to the Court of Justice of the European Union. Finally, the author discovers that in some cases OLAF report can evoke *erga omnes* effect of the decision of European Commission that can affect adjudication of cases in other Member States of European Union.

**Atslēgvārdi:** eiropēizācija, administratīvā procesa tiesības, OLAF ziņojums, tiesas pārbaude

**Keywords:** Europeanisation, administrative procedure rights, OLAF report, judicial review

### Ievads

Raksts veltīts zinātniskajā literatūrā maz pētītam mehānismam – Eiropas Biroja krāpšanas apkarošanas (turpmāk – OLAF) ziņojumam –, ar kura palīdzību tiek pastiprināti apkarota krāpšana un citas nelikumīgas darbības, tostarp muitas, nodokļu un struktūrfondu jomā. Raksta mērķis ir ieskicēt atsevišķus problēmjautājumus saistībā ar OLAF ziņojuma dabu, kā arī tā pārbaudi un ietekmi uz lietas izskatīšanu nacionālajā tiesā.

Administratīvā procesa likums<sup>1</sup> savā būtībā sākotnēji bija domāts tīri nacionāla rakstura administratīvi tiesisko attiecību risināšanai; tas nebija paredzēts ekstraterritorialitātes izpausmēm, kurās mijiedarbojas Eiropas Savienības un dalībvalstu iestāžu kompetences, tomēr mūsdienās šis likums pielāgojas jaunajiem eiropēizācijas izaicinājumiem. Tā šobrīd nacionālais procesuālais regulējums saskaras ar pārrobežu administratīvajiem aktiem jeb aktiem, kuri izdoti vienā valstī,

<sup>1</sup> Administratīvā procesa likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 14.11.2001., Nr. 164.

bet kuru spēkā esība un piešķirtās tiesības saglabājas arī citās valstīs (horizontālā mijiedarbība),<sup>2</sup> kā arī Eiropas Savienības iestāžu izdotajiem administratīvajiem aktiem, kurus īsteno dalībvalstu iestādes (vertikālā mijiedarbība), piemēram, Eiropas Komisijas lēmumu valsts atbalsta jomā, kuru nepieciešams īstenot ar nacionālajiem procesa mehānismiem.<sup>3</sup> Viens no šādiem vertikālās mijiedarbības veidiem ir arī OLAF noslēguma ziņojums, kura tiesiskā daba un ietekme uz lietas izskatīšanu tiesā tiesību zinātnē Latvijā praktiski nav pētīta.

## 1. OLAF ziņojuma tiesiskā daba

OLAF tiesisko ietvaru nosaka Regula Nr. 883/2013.<sup>4</sup> OLAF ir Eiropas Savienības institūcija, kas izmeklē korupciju un jebkādas citas nelikumīgas darbības, kuras ietekmē Eiropas Savienības finanšu intereses. OLAF, līdzīgi kā Konkurences padome, veicot pārbaudes notikuma vietā, iegūstot iestāžu rīcībā pieejamo informāciju un nopratinot ierēdņus, veic izmeklēšanas darbības gan Eiropas Savienības institūcijās, gan arī dalībvalstīs un trešajās valstīs, tādējādi uzņemoties tādu lietu izmeklēšanu, ko dalībvalstu iestādes nevarētu īstenot patstāvīgi.<sup>5</sup> Izmeklēšanas rezultātā OLAF sagatavo noslēguma ziņojumu, kurā norāda konstatētos apstākļus, veiktās procedūras un konstatēto pārkāpumu provizorisku juridisko kvalifikāciju un to aptuveno finanšu ietekmi, un nosūta šo ziņojumu dalībvalstīm. Noslēguma ziņojumam pievieno arī kompetentajām dalībvalstu iestādēm adresētus ieteikumus par veicamajām darbībām, tostarp norāda disciplinārus, administratīvus, finanšu un/vai tiesvedības pasākumus, kas jāizpilda.<sup>6</sup> Šāda veida izmeklēšanas darbības var būt par pamatu administratīvā akta izdošanai dalībvalstīs, piemēram, struktūrfondu lietās, nodokļu un citu līdzvērtīgu maksājumu pārrēķinam muitas lietās.<sup>7</sup>

Pašreizējā Eiropas Savienības attīstības posmā rodas arvien vairāk tādu Eiropas Savienības tiesību aktu, kas var ietekmēt administratīvi tiesiskās attiecības dalībvalstu līmenī. Pirmkārt, Eiropas Savienības institūcijas var pieņemt lēmumu, kas adresēts individam, piemēram, tāds ir Eiropas Komisijas lēmums par soda uzlikšanu par konkurences noteikumu pārkāpšanu,<sup>8</sup> kas vispārīgos gadījumos ir pārsūdzams Eiropas Savienības Tiesā. Otrkārt, Eiropas Savienības institūcijas var

<sup>2</sup> Potaičuks A. Administratīvā procesa tiesību eiropeizācija un tiesas loma Eiropas Savienības tiesību īstenošanā. *Jurista Vārds*, 24.04.2018., Nr. 17/18 (1023/1024), 31.–32. lpp.; Pernas Gracia J. J. The EU's Role in the Progress Towards the Recognition and Execution of Foreign Administrative Acts: The Principle of Mutual Recognition and the Transactional Nature of Certain Administrative Acts. In: Rodríguez-Arana Muñoz J. *Recognition of Foreign Administrative Acts*. Switzerland: Springer International Publishing Switzerland, 2016, p. 20.

<sup>3</sup> Sk., piemēram, EST 09.03.1994. spriedumu lietā C-188/92, TWD v. Bundesrepublik Deutschland.

<sup>4</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes 11.09.2013. Regula Nr. 883/2013 par izmeklēšanu, ko veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF). OV, 18.09.2013., L 248, 1./22. lpp.

<sup>5</sup> Auby J. B., Breen E., Perroud T. *Corruption and Conflicts of Interest: A Comparative Law Approach*. Edward Elgar Publishing, 2014, p. 290.

<sup>6</sup> Eiropas Parlamenta un Padomes 11.09.2013. Regula Nr. 883/2013 par izmeklēšanu, ko veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF). OV, 18.09.2013., L 248, 1./22. lpp., 1., 3., 4. un 11. pants.

<sup>7</sup> Sk., piemēram: Augstākās tiesas Senāta 03.07.2018. spriedums lietā Nr. SKA-10/2018; 04.04.2016. spriedums lietā Nr. SKA-439/2016. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 26.01.2019.]; OLAF Supervisory Committee Opinion No. 2/2017. Brussels 28 September 2017, p. 14. Pieejams: <https://ec.europa.eu> [aplūkots 04.03.2019.].

<sup>8</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību. OV, 26.10.2012., C 326, 47./390. lpp., 101., 102., 103. pants.

pieņemt arī lēmumu, kas adresēts dalībvalstij un kas secīgi dalībvalstij ir jāizpilda, pieņemot nacionālo administratīvo aktu, piemēram, Eiropas Komisijas lēmums, ar kuru uzlikts pienākums dalībvalstij atgūt uzņēmumam prettiesiski sniegtu valsts atbalstu.<sup>9</sup> Šādā gadījumā privātpersonu ietekmē gan Eiropas Komisijas lēmums, gan dalībvalsts administratīvais akts, kura pamatā ir Eiropas Komisijas lēmums. Šādā situācijā ir pamats runāt par netipisku Eiropas Savienības Tiesas un dalībvalsts administratīvās tiesas kompetences sadursmi, jo rodas konkurence starp Eiropas Komisijas lēmumu, kas pārsūdzams Eiropas Savienības Tiesā, un dalībvalsts administratīvo aktu, kas pārsūdzams dalībvalsts administratīvajā tiesā. Šādi arī atsedzas problēmjautājums, kā un ciktāl nacionālā administratīvā tiesa var kontrolēt un pārvērtēt Eiropas Savienības institūciju faktisko un tiesisko apstākļu novērtējumu. Eiropas Savienības tiesībās nostiprinātais princips, ka dalībvalsts administratīvā tiesa nevar lemt par Eiropas Savienības iestāžu izdoto lēmumu spēkā esību un to atcelšanu.<sup>10</sup> Tādēļ, ja nacionālais administratīvais akts ir balstīts uz Eiropas Komisijas lēmumu, privātpersonai, kuru šis lēmums skar tieši un individuāli, vispirms šis lēmums ir jāpārsūdz Eiropas Savienības Tiesā. Pretējā gadījumā dalībvalsts administratīvajai tiesai ir saistošs Eiropas Komisijas nepārsūdzētais lēmums.<sup>11</sup>

Tomēr OLAF ziņojuma gadījumā, ja tas implementēts dalībvalsts administratīvajā aktā, tā tiesiskās dabas dēļ iepriekš minētā kompetences sadursme nenotiek. Lai gan OLAF ziņojumam lielā mērā piemīt lēmuma daba, tostarp ziņojums iever faktisko un tiesisko apstākļu vērtējumu, kā arī ir vērsts uz zināmu tiesisko seku radīšanu, šādam ziņojumam nepiemīt galīgā noregulējuma daba.<sup>12</sup> Eiropas Savienības likumdevējs tiešā tekstā ir noteicis, ka dalībvalstu iestādēm šie ziņojumi ir pierādījumi administratīvajās lietās vai tiesvedībā. Šāds ziņojums ir izmantojams ar tieši tādiem pašiem nosacījumiem kā attiecīgās valsts administratīvo inspektoru sagatavotie administratīvie ziņojumi.<sup>13</sup> Šajā ziņā galīgais noregulējums piemīt nacionālajam administratīvajam aktam, kurā tiks ietverti OLAF ziņojuma secinājumi. Pats OLAF ziņojums nav uzskatāms par pastāvīgu lēmumu,<sup>14</sup> un privātpersona to nevar pārsūdzēt Eiropas Savienības Tiesā.<sup>15</sup>

Tādējādi Eiropas Savienības likumdevējs, definējot OLAF ziņojumu par pierādījumu, tam ir atņēmis šādu lēmuma saistošo dabu.<sup>16</sup> Šajā sakarā tiesu praksē ir attīstījies uzskats, ka OLAF un dalībvalstu iestādes ir savstarpēji neatkarīgas,

<sup>9</sup> Līgums par Eiropas Savienības darbību. OV, 26.10.2012., C 326, 47./390. lpp., 107., 108. panta otrā daļa.

<sup>10</sup> EST 22.10.1987. spriedums lietā 314/85, Foto-Frost, 20. punkts; 19.12.2018. spriedums lietā C-219/17, Berlusconi, 44. punkts.

<sup>11</sup> EST 09.03.1994. spriedums lietā C-188/92, TWD v. Bundesrepublik Deutschland, 26. punkts; 18.10.2018. spriedums lietā C-207/17, Blaas, 28. punkts; Ortlep R., Widdershoven R. *European Administrative Law*. In: Seerden R. (ed.). *Comparative Administrative Law*. Cambridge/Antwerp/Portland: Intersentia, 2018, p. 326.

<sup>12</sup> Rodopoulos M., Pantazatou K. *Judicial Protection Against Olaf's Acts: In Search of Effectiveness*. *Hellemic Review of European Law*, 2013, p. 135.

<sup>13</sup> EST 26.10.2017. spriedums lietā C-407/16, Aqua Pro, 56., 59., 64. punkts; ES Vispārējās tiesas 13.07.2004. rīkojums lietā T-29/03, Comunidad Autónoma de Andalucía, 33. punkts; Eiropas Parlamenta un Padomes 11.09.2013. Regula Nr. 883/2013 par izmeklēšanu, ko veic Eiropas Birojs krāpšanas apkarošanai (OLAF). OV, 18.09.2013., L 248, 1./22. lpp., 11. panta otrā daļa.

<sup>14</sup> EST ģenerāladvokāta Melhiora Vatelē 06.04.2017. secinājumi lietā C-331/15 P, Schlyter.

<sup>15</sup> ES Vispārējās tiesas 13.07.2004. rīkojums lietā T-29/03, Comunidad Autónoma de Andalucía/Komisija, 33. punkts.

<sup>16</sup> Stefanou C., White S., Xanthaki H. *OLAF at the Crossroads: Action against EU Fraud*. Hart Publishing, 2011, p. 92.

un dalībvalstu iestādes brīvi izlemj, vai ņemt vērā OLAF ziņojumā ietvertos secinājumus.<sup>17</sup> Tomēr tiesību zinātnē pret šādu viedokli ir identificējami iebildumi, kuros norādīts, ka šāda dalībvalstu iestāžu rīcības brīvība ir pārspilēta<sup>18</sup> un ka OLAF ziņojuma saņemšana ietver prasību dalībvalsts iestādēm rīkoties Savienības finanšu interešu aizsardzības labā.<sup>19</sup>

OLAF ziņojuma tiesiskā daba, no vienas puses, ir veids, kā ļaut dalībvalstīm decentralizēti īstenot tiesisko kārtību un saglabāt savu kompetenci pastāvīgi regulēt administratīvi tiesiskās attiecības savā teritorijā. No otras puses, par šādu regulējumu var paust arī zināmu zinātnisku kritiku, jo savā būtībā Eiropas Savienības likumdevējs, paredzot, ka šāds ziņojums ir vienīgi pierādījums administratīvajā lietā vai tiesvedībā, ir norobežojis no Eiropas Savienības atbildību, panākot, ka tieši dalībvalstīm ir jāuzņemas atbildība par ziņojuma īstenošanu, tostarp defektu identificēšanu.

## 2. OLAF ziņojuma pārbaude tiesā un ietekme uz lietas izskatīšanu

### 2.1. OLAF ziņojuma pieļaujamības pārbaude

Kā minēts iepriekš, OLAF ziņojums dalībvalstī ir atzīstams par vienu no pierādījumiem, kas var kalpot administratīvā akta izdošanai. Tas savukārt nozīmē, ka šādam pierādījumam un tā izmantošanai jābalstās uz Administratīvā procesa likuma 18. nodaļas noteikumiem,<sup>20</sup> tostarp šādam ziņojumam nav piešķirama jebkāda prejudiciāla nozīme, proti, tam nav jebkāda iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu, un tāpēc vien, ka to ir izdevusi Eiropas Savienības iestāde, tam nav piešķirams pārkums. Tiesai ir jāpārbauda šāda ziņojuma attiecināmība un pieļaujamība. Turklāt tiesa pierādījumu novērtējumā nav saistīta ar kādiem citiem apstākļiem, tostarp citu valstu tiesu veiktu pierādījumu (konkrētā OLAF ziņojuma) novērtējumu.<sup>21</sup> Arī privātpersona var apšaubīt OLAF ziņojuma izmantošanu, taču tai jāsniedz attiecīgs pamatojums.

Šie paši noteikumi ir jāievēro arī valsts iestādēm. No vienas puses, lojālās sadarbības princips prasa dalībvalstīm izvērtēt OLAF noslēguma ziņojumu un vajadzības gadījumā uzsākt administratīvo procesu, tostarp pieņemt administratīvo aktu.<sup>22</sup> Tomēr, no otras puses, par darbībām, reaģējot uz OLAF nodoto informāciju, atbild vienīgi valsts iestādes pašas. Tādēļ šīm iestādēm ir jāpārbauda, vai sniegtā informācija attaisno lietas ierosināšanu. Līdz ar to tiesiskā aizsardzība šāda procesa uzsākšanas gadījumā ir jānodrošina valsts līmenī ar visām garantijām, ko sniedz valsts tiesības, tostarp tām, kas izriet no pamattiesībām.<sup>23</sup> Valsts

<sup>17</sup> Stefanou C., White S., Xanthaki H. OLAF at the Crossroads: Action against EU Fraud. Hart Publishing, 2011, p. 92; EST 06.04.2006 spriedums lietā T-309/03, Manel Camós Grau, 51. punkts; Augstākās tiesas Senāta 03.07.2018. spriedums lietā Nr. SKA-10/2018, 21. punkts. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 27.01.2019.].

<sup>18</sup> Stefanou C., White S., Xanthaki H. 2011, p. 91.

<sup>19</sup> Gutiérrez Zarza A. Exchange of Information and Data Protection in Cross-border Criminal Proceedings in Europe. Springer, 2015, p. 103.

<sup>20</sup> Augstākās tiesas Senāta 04.04.2016. spriedums lietā Nr. SKA-439/2016, 12. punkts. Pieejams: [www.at.gov.lv](http://www.at.gov.lv) [aplūkots 27.01.2019.].

<sup>21</sup> Ibid.

<sup>22</sup> ES Vispārējās tiesas 04.10.2006. spriedums lietā T-193/04, Tillack, 72. punkts.

<sup>23</sup> EST 19.04.2005. rīkojums lietā C-521/04 P, Tillack, 38. punkts.

iestādēm var nākties arī pašām vākt papildu pierādījumus, lai pieņemtu attiecīgus lēmumus.<sup>24</sup>

Tomēr, pārbaudot OLAF ziņojuma kā pierādījuma pieļaujamību, nacionālā tiesa var nonākt pie secinājuma, ka šāds ziņojums ir pieņemts, pieļaujot būtisku procesuālu pārkāpumu un neievērojot pamattiesības,<sup>25</sup> kas var ietekmēt nacionālo lēmumu, kurš pieņemts, pamatojoties uz šo OLAF ziņojumu. Piemēram, Beļģijā pret OLAF amatpersonām ir uzsākts kriminālprocess par nesankcionētu telefonsarunu pārtveršanu.<sup>26</sup> Administratīvā procesa likuma 18. nodaļas noteikumi nepieļauj šādu pārkāpumu ignorēt un pamatotības gadījumā prasa atzīt pierādījumu par nepieļaujamu. Tomēr šāds vērtējums ir nesaraujami saistīts ar pašas Eiropas Savienības iestādes darbības tiesiskuma izvērtēšanu, kas principā nav dalībvalsts tiesu kompetencē. No vienas puses, nacionālā tiesa lietas pareizas izspriešanas labad var apsvērt iespēju uzdot prejudiciālu jautājumu Eiropas Savienības Tiesai saistībā ar OLAF ziņojuma pieļaujamību. Taču, no otras puses, Eiropas Savienības likumdevējs Regulā 883/2013 ir tiešā tekstā noteicis, ka OLAF ziņojums ir “atzīstams par pierādījumu” un ir izmantojams “tieši tāpat un ar tādiem pašiem nosacījumiem kā administratīvie ziņojumi, kurus sagatavojuši valsts administratīvie inspektori” – tas savukārt nozīmē, ka valstij ir liela brīvība šādu pierādījumu novērtēšanā un tā brīvi var izslēgt defektīvu pierādījumu no kopējā pierādījumu kopuma. Paturot prātā, ka dalībvalsts tiesa, pārbaudot OLAF ziņojuma pieļaujamību, vienos svaru kausos tur privātpersonas pamattiesību ievērošanas intereses, otros – Savienības finanšu interešu aizsardzību, vērtēšanās Eiropas Savienības Tiesā ar prejudiciālu jautājumu būtu jāvērtē kā šo abu interešu līdzsvarojoš mehānisms, kaut arī prejudiciālā jautājuma būtība ir saistīta ar pierādījuma novērtēšanu. Līdzšinējā Eiropas Savienības Tiesas prakse liecina, ka šāds dalībvalsts tiesas jautājums tiek uzskatīts par pieļaujamu, ja tas tiek formulēts saistībā ar tiesību normu interpretāciju.<sup>27</sup>

## **2.2. OLAF ziņojums kā pagarinājums Eiropas Komisijas lēmuma sekām uz lietas izskatīšanu citā dalībvalstī**

Otra inovācija, kas saistīta ar OLAF ziņojuma pārbaudi tiesā un ietekmi uz lietas izskatīšanu, ir tāda, ka šis ziņojums, ja uz tā pamata pieņemts Eiropas Komisijas lēmums, var noderēt par Eiropas Komisijas lēmuma, kas adresēts vienai dalībvalstij, pagarinājumu attiecībā arī uz citu dalībvalsti. Proti, OLAF ziņojuma daba ir tāda, ka viens un tas pats ziņojums var aptvert tādu apstākļu izmeklējumus, kas var tikt attiecināti uz privātpersonām vairākās dalībvalstīs. Tā rezultātā uz viena un tā paša ziņojuma pamata var tikt uzsāktas vairākas atsevišķas administratīvās lietas dažādās dalībvalstīs. Lietās, kas attiecīgā OLAF ziņojuma sakarā izlemtas citās valstīs, izdarītie secinājumi nav automātiski pārnesami uz izskatāmajām

<sup>24</sup> EST 26.10.2017. spriedums lietā C-407/16, Aqua Pro, 60. punkts.

<sup>25</sup> Šādi piemēri ir identificēti gadījumos, kad Eiropas Savienības institūcijas ir pieņēmušas lēmumu, pamatojoties uz defektīvu OLAF noslēguma ziņojumu. Sk., piemēram: ES Vispārējās tiesas 18.12.2003. rīkojums lietā T-215/02, Santiago Gómez-Reino, 65. punkts.

<sup>26</sup> OLAF Supervisory Committee Opinion No. 2/2017. Brussels 28 September 2017, p. 15. Pieejams: <https://ec.europa.eu/aplūkots> 04.03.2019.].

<sup>27</sup> EST 19.04.2015. spriedums lietā C-521/04 P(R), Tillack, 38., 39. punkts; OLAF Supervisory Committee Opinion No. 2/2017. Brussels 28 September 2017, p. 26. Pieejams: <https://ec.europa.eu/aplūkots> 04.03.2019.].

lietām Latvijā,<sup>28</sup> tomēr tiek atzīts, ka ziņas no citām lietām var uzrādīt būtiskus apstākļus un kontekstu, kas var tikt izmantots Latvijā izskatāmo lietu apstākļu novērtējumā.<sup>29</sup>

Tomēr, ja saistībā ar attiecīgo OLAF ziņojumu kāda cita dalībvalsts ir vērsusies Eiropas Komisijā un tā rezultātā Eiropas Komisija attiecībā uz šo valsti un secīgi tās privātpersonām ir pieņēmusi lēmumu, šis ziņojums var noderēt par šī Eiropas Komisijas lēmuma saistošā rakstura pagarinājumu attiecībā uz citu valsti. Jeb, citiem vārdiem, dalībvalstij ir saistošs Eiropas Komisijas vērtējums lēmumā, kas pieņemts attiecībā uz citu dalībvalsti, gadījumos, kuri skar līdzvērtīgus faktiskos un tiesiskos apstākļus, kas ir jāizvērtē šīs dalībvalsts iestādēm un tiesām, tostarp ņemot vērā OLAF ziņojumu, uz kuru šis lēmums ir balstīts.<sup>30</sup> Tas tā var būt muitas lietās, kad Eiropas Komisija pieņem lēmumu par muitas nodokļu neiegrāmatošanu, pamatojoties uz kādas dalībvalsts lūgumu un uz Regulas Nr. 2454/93<sup>31</sup> 873. pantu.<sup>32</sup> Tas liecina, ka izņēmuma gadījumos Eiropas Komisijas lēmumam, kas pieņemts, pamatojoties uz OLAF ziņojumu, var būt *erga omnes* efekts, kas nav raksturīgi individuāliem lēmumiem. Šādā veidā OLAF ziņojums ar Eiropas Komisijas lēmuma starpniecību nodrošina vienlīdzības principa pārrobežu ietekmi, ļaujot privātpersonām no Eiropas Komisijas lēmuma izrietošās tiesības attiecināt arī uz to valstu privātpersonām, uz kurām Eiropas Komisijas lēmums sākotnēji netika attiecināts.

No ietekmes uz lietas izskatīšanu skatpunkta tas nozīmē jaunu pienākumu sekot līdzī OLAF ziņojuma īstenošanai citās dalībvalstīs. Ja cita valsts panāk labvēlīgu Eiropas Komisijas lēmumu, kurā ir ņemts vērā OLAF ziņojums, pastāv iespēja šī lēmuma sekas pagarināt, to attiecinot uz lietas izskatīšanu savā dalībvalstī. Ņemot vērā, ka šāds Eiropas Komisijas lēmums var veicināt privātpersonai labvēlīga lēmuma pieņemšanu, pienākums sekot līdzī šāda lēmuma pieņemšanai būtu primāri uzliekams privātpersonai.

## Kopsavilkums

1. OLAF ziņojums ir tāda veida vertikālās sadarbības mehānisms starp Eiropas Savienību un tās dalībvalsts iestādi, kurā dalībvalsts iestāde nav subordinēta Eiropas Savienībai un saglabā savu autonomiju. Dalībvalstij nav saistošs OLAF ziņojums, taču ziņojums un tajā konstatētie apstākļi noder par palīgīdzekli dalībvalstīm Savienības finanšu interešu aizsardzībai.
2. OLAF ziņojums savā būtībā ir viens no pierādījumiem visu pārējo izskatāmās lietas pierādījumu klāstā. Tas savukārt nozīmē, ka tam nav piešķirama jebkāda prejudiciāla nozīme, proti, tam nav jebkāda iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu. Tiesai ir jāpārbauda šāda ziņojuma attiecināmība un pieļaujamība.

<sup>28</sup> Augstākās tiesas Senāta 03.07.2018. spriedums lietā Nr. SKA-10/2018, 19. punkts.

<sup>29</sup> Ibid.

<sup>30</sup> Plašāk sk.: ibid., 21. punkts; EST 26.10.2017. spriedums lietā C-407/16, Aqua Pro, 71. punkts.

<sup>31</sup> Komisijas 02.07.1993. Regula Nr. 2454/93, ar ko nosaka īstenošanas noteikumus Padomes Regulai (EEK) Nr. 2913/92 par Kopienas Muitas kodeksa izveidi. OV, 11.10.1993., L 253, 1./766. lpp.

<sup>32</sup> EST 26.10.2017. spriedums lietā C-407/16, Aqua Pro, 71. punkts.

3. Dalībvalstu tiesu kompetencē nav vērtēt Eiropas Savienības iestāžu darbības tiesiskumu. Tomēr dalībvalsts tiesas šaubu gadījumā par OLAF ziņojuma kā pierādījuma pieļaujamību vienā svaru kausā sver privātpersonas pamattiesību ievērošanas intereses, otrā – Savienības finanšu interešu aizsardzības intereses. Tādēļ šaubu gadījumā par OLAF ziņojuma pieļaujamību tiesai ir jāapsver iespēja vērsties Eiropas Savienības Tiesā ar prejudiciālu jautājumu.
4. OLAF ziņojums, ja uz tā pamata pieņemts Eiropas Komisijas lēmums, var noderēt par šī Eiropas Komisijas lēmuma, kas adresēts vienai dalībvalstij, pagarinājumu attiecībā arī uz citu dalībvalsti. Tā kā šāds Eiropas Komisijas lēmums var veicināt privātpersonai labvēlīga lēmuma pieņemšanu, pienākums sekot līdzī šāda lēmuma pieņemšanai būtu primāri uzliekams privātpersonai.

# TIRGUS NEPILNĪBA KĀ PAMATS PUBLISKAS PERSONAS TIESĪBĀM VEIKT KOMERCĀRĪBU

---

## MARKET FAILURE AS A BASIS FOR THE RIGHT OF A PUBLIC PERSON TO PURSUE COMMERCIAL ACTIVITY

**Elīna Freimane, *Mg. iur.***

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

### Summary

A market failure is one of the conditions of the law, where a public person can engage in commercial activities.

A market failure is an economic situation, where the goods or services are not available on the market in sufficient quantities, and this situation each time must be proved by a public person with objective evidence.

The involvement of a public person in commercial activities is the ultimate means of addressing the market failure. First of all, a public person should identify other possible ways of tackling the market failure, such as public commercial support and public-private partnerships. If a public person plans to engage in commercial activity through participation in a company, it has to perform an assessment of the intended activity and submit it to the Competition Council for coordination.

**Atslēgvārdi:** tirgus nepilnība, publiskas personas komercdarbība, tirgus situācijas izvērtējums

**Keywords:** market failure, commercial activity of public person, assessment of the market situation

## 1. Tirgus nepilnība

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā ir noteikti trīs nosacījumi, no kuriem vienam īstenojoties publiska persona<sup>1</sup> izņēmuma kārtā caur līdzdalību kapitālsabiedrībā savu funkciju efektīvai izpildei var veikt komercdarbību. Viens no šiem nosacījumiem paredz, ka publiska persona caur līdzdalību kapitālsabiedrībā var iesaistīties komercdarbībā, ja tiek novērsta tirgus nepilnība – situācija, kad tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā. Šis raksts ir veltīts, lai izpētītu tikai vienu no trīs nosacījumiem – tirgus nepilnības situācijas novēršanu. Bez tirgus nepilnības situācijas definēšanas rakstā

---

<sup>1</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002. Latvijas Vēstnesis, 21.06.2002., Nr. 94, 1. panta 1. punkts.



aplūkoti publiskas personas rīcības modeļi un to piemērošanas secība, ja tiek konstatēta tirgus nepilnība.

Uz šīs tēmas aktualitāti un problemātiku norāda Konkurences padomes veiktās sabiedriskās domas aptaujas rezultāti. Šajā aptaujā kā vienu nozīmīgākajām un aktuālākajām konkurences vides problēmām 2018. gadā respondenti norādīja publisku personu radītos konkurences kropļojumus, ko pierāda arī fakts, ka 2018. gadā Konkurences padome bija saņēmusi kopumā 63 iesniegumus par publisku personu darbībām, ieskaitot konkurences kropļošanu.<sup>2</sup>

Papildus uz tēmas aktualitāti norāda fakts, ka 2019. gada 28. martā Latvijas Republikas Saeima pieņēma grozījumus<sup>3</sup> Konkurences likumā, ar kuriem tiek noteikta kārtība, kādā Konkurences padome var vērsties pret iestādēm un publisku personu kapitālsabiedrību konkurenci ierobežojošām darbībām. Likumprojekta anotācijā norādīts, ka Konkurences padomei nepieciešamas šādas tiesības, jo pastāv risks, ka atsevišķas tiesās pārvaldes un pastarpinātās pārvaldes iestādes vai publisku personu kontrolēto kapitālsabiedrību darbības vai lēmumi var kropļot konkurenci un piespiest citus tirgus dalībniekus iziet no tirgus vai arī kavēt jaunu tirgus dalībnieku ienākšanu tirgū.<sup>4</sup>

Šo Konkurences likuma grozījumu pieņemšana ilga vairākus gadus, jo pret šīm Konkurences padomes papildu pilnvarām iebilda gan Latvijas Pašvaldību savienība, gan Lielo pilsētu asociācija, norādot, ka publiskās personas kapitālsabiedrībām ir daudz stingrāki ierobežojumi nekā privāto tiesību subjektam.<sup>5</sup> Attiecīgi pašvaldību pārstāvošo organizāciju izteiktie iebildumi būtiski novilcināja Konkurences padomes pilnvaru paplašināšanu, kas izskaidrojams ar faktu, ka pašvaldības bija ieinteresētas komercdarbības veikšanā, pat ja tā neatbilst Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktajiem nosacījumiem komercdarbības veikšanai, jo Konkurences padomei nebija tiesību vērsties ne pret publiskām personām, ne pret to kapitālsabiedrībām par nepamatotu komercdarbību un konkurences ierobežošanu, izņemot, ja publiska persona kā tirgus dalībnieks vai tās kapitālsabiedrība atradās dominējošā stāvoklī un izmantoja to ļaunprātīgi.

Praksē ir vērojami dažādi gadījumi, kad publiskas personas nepamatoti veic komercdarbību:

- Ogres novada pašvaldības kapitālsabiedrība SIA "Ogres Svēte" apsaimniekoja Ogres kapu kapliču, ko pārtrauca darīt pēc tam, kad Valsts kontrole uzsāka revīziju par pašvaldību darbībām kapsētu apsaimniekošanā;<sup>6</sup>

<sup>2</sup> Raksturīgākās iezīmes konkurences uzraudzībā 2018. gadā. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/posts/raksturigakas-iezimes-konkurences-uzraudziba-2018-gada> [aplūkots 28.02.2019.].

<sup>3</sup> Likumprojekts Nr. 76/Lp13 "Grozījumi Konkurences likumā". Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webPhase?OpenView&Count=30> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>4</sup> Likumprojekta Nr. 76/Lp13 "Grozījumi Konkurences likumā" anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/91F6A9EB656D3E33C225835A00373D0C?OpenDocument> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>5</sup> Pašvaldības nobremzē Konkurences likuma grozījumus. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/pasvaldibas-nobremze-konkurences-likuma-grozijumus.a229662/> [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>6</sup> Vai Ogres novada pašvaldības rīcība, nodrošinot kapsētu apsaimniekošanu un ar kapsētu izmantošanu saistītos pakalpojumus, ir likumīga un lietderīga? 14. lpp. Pieejams: [http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1%E2%80%932017/Zi%C5%86ojums\\_Ogre.pdf](http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1%E2%80%932017/Zi%C5%86ojums_Ogre.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

- Aglonas novada pašvaldība iegādājusies lietotu automašīnu katafalku, lai novadā nodrošinātu mirušo transportēšanas pakalpojumu, nenodrošinot pašvaldības līdzekļu ekonomisku izlietošanu;<sup>7</sup>
- Rīgas pilsētas pašvaldības kapitālsabiedrība SIA “Rīga meži” nepamatoti iesaistījusies komercdarbībā kokrūpniecības jomā, izveidojot kokzāģētavu “Norupe”;<sup>8</sup>
- VSIA “Sertifikācijas un testēšanas centrs” nepamatoti traktortehnikas, iekārtu un pašgājējmašīnu atbilstības novērtēšanu pamato ar tirgus nepilnību.<sup>9</sup>

Savukārt par valsts līdzdalības saglabāšanu VAS “Privatizācijas aģentūra”, lai nodrošinātu sabiedrības interešu īstenošanu attiecībā uz speciālajiem uzdevumiem (problemātisko aktīvu pārvaldība), kas tai uzdoti ar Ministru kabineta lēmumiem attiecībā uz *Reverta*, *Hiponia* pārvaldību, kā arī ar valsts prasījuma pret “KVV Liepājas metālurģis” pārvaldību un citiem nākotnes projektiem, kuru realizācijā VAS “Privatizācijas aģentūra” var tikt izmantota kā instruments, Konkurences padome ir konstatējusi pamatotu tirgus nepilnības situāciju, jo tirgū nav identificēti citi komersanti, kuri būtu spējīgi uzņemties problemātisko aktīvu pārvaldību.<sup>10</sup> Tāpat arī pamatotu tirgus nepilnības situāciju un valsts līdzdalības saglabāšanu Konkurences padome konstatējusi VSIA “Latvijas Proves birojs”, kas sniedz sabiedrībai svarīgus pakalpojumus, ko tirgus nav spējīgs nodrošināt.<sup>11</sup>

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. pantā ir noteikti pasākumi, kuri publiskai personai ir jāveic, pirms tā iesaistās komercdarbībā, kā arī Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums<sup>12</sup> ietver regulējumu, kura mērķis ir nodrošināt publiskas personas līdzdalības nosacījumu ievērošanu. Tāpat arī likumā ir sniegta tirgus nepilnības definīcija.<sup>13</sup> Taču, lai gan pirmšķietami šis regulējums varētu likties skaidrs un pietiekams, tomēr praksē tā piemērošanā rodas problēmas, kā konstatēt, vai pastāv tirgus nepilnības situācija, kā secīgi publiskai personai tālāk rīkoties un cik ātri ir nepieciešama publiskas personas rīcība, lai šī tirgus nepilnības situācija tiktu novērsta. Atbildes uz šiem jautājumiem aplūkotas tālāk rakstā.

<sup>7</sup> Vai Aglonas novada pašvaldības rīcība, nodrošinot kapsētu apsaimniekošanu un ar kapsētu izmantošanu saistītos pakalpojumus, ir likumīga un lietderīga? 7., 25., 26. lpp. Pieejams: [http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1%E2%80%931\\_2017/Zi%C5%86ojums\\_Aglona.pdf](http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1%E2%80%931_2017/Zi%C5%86ojums_Aglona.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>8</sup> Vai SIA “Rīgas meži” apsaimnieko pašvaldības mežu atbilstoši normatīvo aktu prasībām? Pieejams: [http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2016/2.4.1-46\\_2016/Rev%C4%ABzijas%20zi%C5%86ojums%20-%20R%C4%ABgas%20me%C5%BEi.pdf](http://www.lrvk.gov.lv/uploads/reviziju-zinojumi/2016/2.4.1-46_2016/Rev%C4%ABzijas%20zi%C5%86ojums%20-%20R%C4%ABgas%20me%C5%BEi.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>9</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. atzinums “Par valsts līdzdalības saglabāšanu VSIA “Sertifikācijas un testēšanas centrs””. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpvest\\_13042017\\_zm\\_stc.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpvest_13042017_zm_stc.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>10</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. “Atzinums par informatīvo ziņojumu “Par valsts līdzdalību valsts akciju sabiedrībā “Privatizācijas aģentūra” un tās vispārējo stratēģisko mērķi””. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004\\_kpatzin\\_em.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004_kpatzin_em.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>11</sup> Konkurences padomes 12.05.2017. “Atzinums par informatīvo ziņojumu “Par valsts līdzdalības saglabāšanu valsts sabiedrībā ar ierobežotu atbildību “Latvijas Proves birojs””. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpatz\\_11052017\\_fm.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpatz_11052017_fm.pdf) [aplūkots 14.04.2019.].

<sup>12</sup> Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts 16.10.2014. Latvijas Vēstnesis, 31.10.2014., Nr. 216.

<sup>13</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmās daļas 1. punkts.

## 2. Kas ir tirgus nepilnība?

Tā kā likumā<sup>14</sup> ir noteikts, ka publiska persona var iesaistīties komercdarbībā, ja tādējādi tiek novērsta tirgus nepilnība – situācija, kad tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā, tad vispirms ir nepieciešams rast jēdzienu “tirgus nepilnība” definīciju. Lai publiskas personas tiesību veikt komercdarbību tvērumā noteiktu pilnīgu un visaptverošu tirgus nepilnības definīciju, nepieciešams šo jēdzienu aplūkot no diviem aspektiem – gan kā ekonomikas jēdzienu, gan kā nenoteikto tiesību jēdzienu.

Ekonomikas jēdziens “tirgus nepilnība” tiek skaidrots kā ekonomiska situācija, kurā brīvā tirgus apstākļos preces tiek sniegtas un pakalpojumi piegādāti nepietiekamā daudzumā<sup>15</sup> jeb kurā preču iegāde vai pakalpojumu sniegšana netiek nodrošināta pieprasītajā daudzumā. Līdz ar to tirgus nepilnības situācijā tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā.<sup>16</sup> Šāda tirgus nepilnības situācija var veidoties gan tad, ja attiecīgā prece vai pakalpojums vispār nav pieejams konkrētajā tirgū, gan arī, ja šī prece ir pieejama, bet ierobežotā daudzumā vai nav atbilstošas kvalitātes, jo abos gadījumos attiecīgo preču un pakalpojumu pieprasījums netiek apmierināts.

Kā ekonomikas jēdzienu tirgus nepilnību skaidro arī situāciju, kurā tirgus sektors nespēj nodrošināt ierobežoto resursu efektīvu izveidošanu, sistemātiski radot preces vai pakalpojuma pārprodukciju.<sup>17</sup> Tomēr, ņemot vērā Valsts pārvaldes iekārtas likumā iekļauto norādi, ka tirgus nepilnības situācijā tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā, šī raksta tēvumā no ekonomiskā aspekta tirgus nepilnības situācijas jēdziens tiek ierobežots ar izpratni, ka konkrētās preces vai pakalpojumi tirgū nav pieejami pietiekamā daudzumā, nevis paliek pāri.

Tirgus nepilnība no tiesību viedokļa aplūkojama kā nenoteiktais jeb atklātais tiesību jēdziens, kura konkretizācija tiesību normas piemērotājam ir jāveic katrā konkrētā situācijā, piepildot tirgus nepilnības jēdzienu ar saturu.<sup>18</sup> Līdz ar to, lai konstatētu un pierādītu tirgus nepilnības situācijas esamību, tiesību normas piemērotājam, kas šajā gadījumā ir publiska persona, katrā konkrētā gadījumā, kad apstākļi norāda uz iespējamu tirgus nepilnību, ir jāveic tirgus situācijas izvērtējums. Šāds izvērtējums ir jāveic obligāti, lai konstatētu, vai patiešām pastāv tirgus nepilnība – tirgū netiek nodrošinātas preces vai pakalpojumi to pieprasītajā daudzumā. Ja tirgus nepilnības situācija tiek konstatēta, izvērtējumā publiskai personai jānorāda tie apstākļi, kas to pamato – ar objektīviem pierādījumiem jāpierāda, ka 1) ir noteikta apjoma pieprasījums pēc konkrētajām precēm vai pakalpojumiem; 2) pieprasītās preces vai pakalpojumi tirgū tiešām netiek nodrošināti to pieprasītajā apjomā, kā rezultātā netiek apmierinātas visu patērētāju intereses. Šāds ar

<sup>14</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmās daļas 1. punkts.

<sup>15</sup> The Library of Economics and Liberty: Market Failures, Public Goods, and Externalities. Pieejams: <https://www.econlib.org/library/Topics/College/marketfailures.html> [aplūkots 25.02.2019.].

<sup>16</sup> Konkurences novērtēšanas vadlinijas valsts un pašvaldību lēmumu pieņēmējiem. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences\\_novertesanas\\_vadlinijas.pdf](https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences_novertesanas_vadlinijas.pdf) [aplūkots 25.02.2019.].

<sup>17</sup> Likumprojekta “Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/FF41D62E8852B043C2257B9D00325402?OpenDocument> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>18</sup> Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.01.2013. spriedums lietā Nr. A42680309 (SKA-53/2013); Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 18.06.2010. spriedums lietā Nr. A42545506 (SKA-289/2010).

objektīviem pierādījumiem pamatots izvērtējums nepieciešams, jo bieži vien tirgus nepilnību pastāvēšanas fakts ir subjektīvi interpretējams.<sup>19</sup>

### 3. Tirgus nepilnības situācijas galvenie cēloņi

Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā nav detalizēti analizēti visi iespējamie tirgus nepilnības cēloņi, jo atkarībā no konkrētā tirgus situācijas tie var būt ļoti dažādi. Tāpēc iezīmēti trīs galvenie tirgus nepilnības cēloņi, kas rodas valsts kļūdainas iejaukšanās rezultātā, sniedzot īsu cēloņu raksturojumu: 1) nepietiekama valsts iejaukšanās, 2) pārmērīga valsts iejaukšanās un 3) nepareiza valsts iejaukšanās.

Nepietiekama valsts iejaukšanās kā tirgus nepilnības cēlonis konstatējama tajos gadījumos, kad no valsts puses konkrētais tirgus vispār netiek regulēts un darbojas brīvā tirgus apstākļos vai arī kad esošais regulējums nenodrošina pietiekamu valsts iejaukšanās (regulācijas) līmeni, kāds būtu nepieciešams, lai stimulētu privātpersonas veikt komercdarbību konkrētajā tirgū. Tādējādi tirgus nepilnības gadījumā valsts iejaukšanās ir pieļaujama un pat nepieciešama ar atbilstoša normatīvā regulējuma ieviešanu, lai veicinātu sabiedrības labklājības celšanu.<sup>20</sup>

Pārmērīga valsts iejaukšanās kā tirgus nepilnības cēlonis konstatējama tajos gadījumos, kad valsts iejaukšanās, izveidojot attiecīgu normatīvo regulējumu, realitātē traucē tirgus dalībniekiem efektīvi darboties tirgū, piedāvājot vairāk preču un pakalpojumu. Piemēram, valsts ir izveidojusi tādu nodokļu režīmu, noteikusi tādas komercdarbības prasības<sup>21</sup> vai barjeras konkrētajā nozarē, ka to rezultātā konkrētajā tirgū esošie tirgus dalībnieki nespēj nodrošināt preču vai pakalpojumu pieejamību pieprasītajā daudzumā un vienlaikus arī tirgū neienāk jauni tirgus dalībnieki. Iespējams arī tieši pretēji, ka valsts kādai nozarei ir piešķīrusi subsīdijas, kuru rezultātā cieš cita nozare, jo tajā izveidojas tirgus nepilnības situācija – valsts, subsidējot ražošanu kādā nozarē, kropļo tirgus cenas, vai arī, pārmērīgi aizsargājot nozares intelektuālā īpašuma tiesības, ražošana tiek bremzēta konkrēto zināšanu trūkuma dēļ.<sup>22</sup>

Nepareiza vai kļūdaina valsts iejaukšanās kā tirgus nepilnības cēlonis konstatējama tajos gadījumos, kad valsts iejaucas komercdarbībā ar savu normatīvo regulējumu,<sup>23</sup> bet tas nesasniedz plānoto mērķi vai arī to sasniedz un novērš tirgus nepilnību vienā tirgū, bet tajā pašā laikā rada problēmas un tirgus nepilnības situāciju citā tirgū.<sup>24</sup> Tādējādi faktiski valsts ir kļūdījusies, cenšoties novērst vienu tirgus nepilnības situāciju, bet tajā pašā laikā radījis jaunu.

<sup>19</sup> Latvijas Pašvaldību Savienības pētniecības ziņojums "Pašvaldības iespējas ietekmēt vietējās ekonomikas attīstību", 64. lpp. Pieejams: [http://2017.va.lv/sites/default/files/zinojums\\_iii\\_dala\\_noslegums.pdf](http://2017.va.lv/sites/default/files/zinojums_iii_dala_noslegums.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>20</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. vēstule Nr. 1-13/5NOS "Par informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalību valsts akciju sabiedrībā "Privatizācijas aģentūra" un tās vispārējo stratēģisko mērķi"" (VSS-1223). Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004\\_kpatzin\\_em.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004_kpatzin_em.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>21</sup> Government Intervention and Disequilibrium. Pieejams: <https://courses.lumenlearning.com/boundless-economics/chapter/government-intervention-and-disequilibrium/> [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>22</sup> The Library of Economics and Liberty: Market Failures, Public Goods, and Externalities. Pieejams: <https://www.econlib.org/library/Topics/College/marketfailures.html> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>23</sup> Government Intervention and Disequilibrium. Pieejams: <https://courses.lumenlearning.com/boundless-economics/chapter/government-intervention-and-disequilibrium/> [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>24</sup> Economics help: Government failure. Pieejams: <https://www.economicshelp.org/microessays/market-failure/government-failure/> [aplūkots 24.03.2019.].

#### 4. Publiskas personas rīcība tirgus nepilnības situācijas konstatēšanā

Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. pantā ir noteikta arī rīcības kārtība, kā publiska persona caur līdzdalību kapitālsabiedrībā iesaistās komercdarbībā, ja tiek konstatēta tirgus nepilnības situācija. Papildu regulējums publiskai personai piederību kapitāla daļu un publiskas personas kapitālsabiedrību efektīvai pārvaldībai un publiskas personas līdzdalības nosacījumu ievērošanas nodrošināšanai ir noteikts Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likumā.<sup>25</sup> Ņemot par pamatu minēto regulējumu, lai publiskas personas iesaistīšanās komercdarbībā būtu tiesiski pamatota un nepieciešama, publiskai personai būtu nepieciešams ievērot turpmāko rīcības kārtību.

Tā kā tirgus nepilnības situācija ir viens no likumā<sup>26</sup> noteiktajiem izņēmuma gadījumiem, kuram īstenojoties publiska persona var iesaistīties komercdarbībā, vispirms ir objektīvi jākonstatē tirgus nepilnības situācija. Tas nozīmē, ka publiskai personai ir jāpiepilda ar saturu šis nenoteiktais tiesību jēdziens, kā aprakstīts raksta otrajā sadaļā “Kas ir tirgus nepilnība?”. Tādējādi pēc pirmšķietamas tirgus nepilnības situācijas konstatēšanas publiskai personai ir jāveic tirgus situācijas izvērtējums un ar objektīviem pierādījumiem jāpierāda, kādā apjomā tirgū ir pieprasījums pēc konkrētajām precēm vai pakalpojumiem un kādā apjomā tirgū tie tiek piedāvāti. Ja publiskas personas objektīvi iegūtie pierādījumi pierāda, ka preču vai pakalpojumu pieprasījums pārsniedz piedāvājumu, tad ir pamats secināt, ka tirgū pastāv tirgus nepilnība.

Papildus, konstatējot tirgus nepilnības situāciju, publiskai personai jāizvērtē, cik ilgi tā pastāv un vai tirgus nepilnība no privātā sektora puses netiks drīzumā novērsta bez publiskas personas iejaukšanās. Respektīvi, jāizvērtē, vai tirgus nepilnības situācija nav īslaicīga un tāpēc valsts iejaukšanās nemaz nav nepieciešama. Šo izvērtējumu publiska persona veic, noskaidrojot, no kura brīža attiecīgās preces vai pakalpojumi nav pieejami patērētāju pieprasītajā daudzumā, un apzinot attiecīgos preču piegādātājus un pakalpojumu sniedzējus, lai noskaidrotu, vai un cik drīz tie varētu apmierināt patērētāju pieprasījumu.

Tāpat arī šajā izvērtējuma stadijā publiskai personai jāizvērtē, cik būtisku ietekmi uz sabiedrību atstāj tirgus nepilnība – vai trūkstošās preces vai pakalpojumi ir tādi, kuri sabiedrībai tās pamatvajadzību apmierināšanai patiesībā nemaz nav nepieciešami, bet vairāk ir īslaicīga iegribas vajadzība, vai arī trūkstošās preces vai pakalpojumi ir būtiski nepieciešami, piemēram, apbedīšanas pakalpojumi. Veicot šo izvērtējumu, publiska persona samēro patērētāju vajadzības un vēlmi pēc attiecīgajiem pakalpojumiem ar iespējamām sekām, kādas patērētājiem varētu tikt radītas, ja tie konkrētās preces vai pakalpojumus nesaņem. Šeit publiskai personai būtu jānodala patērētāju vēlmes no viņu vajadzībām, kā arī jāpārbauda attiecīgo preču aizvietojamība. Ja attiecīgās preces vai pakalpojumi ir aizvietojami un ja patērētājam ir tikai vēlme, nevis vajadzība pēc attiecīgajām precēm, publiskai personai jāatzīst, ka tirgus nepilnība ir nebūtiska un tai nav pamata iejaukties šādā situācijā, uzsākot pašaī veikt komercdarbību.

Konstatējot tirgus nepilnības situāciju, publiskai personai ir jāpārlicinās, vai tās novēršana ir nepieciešama publiskas personas funkciju efektīvai izpildei, kā tas noteikts Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā. Tātad tirgus

<sup>25</sup> Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums.

<sup>26</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta pirmās daļas 1. punkts.

nepilnības situācijas novēršanas mērķim ir jābūt saistītam ar konkrētās publiskās personas funkcijām. Līdz ar to papildus iepriekš minētajam izvērtējumam par tirgus nepilnības situācijas objektīvu konstatēšanu publiskai personai ir jāpierāda arī, ka tās iesaistīšanās komercdarbībā caur līdzdalību kapitālsabiedrībā ir nepieciešama tai noteikto funkciju efektīvai izpildei, turklāt šīm funkcijām ir jābūt konkrēti norādītām un pamatotām.

Pēc tam, kad ir konstatēta objektīva tirgus nepilnības situācija un tās novēršana nepieciešama publiskas personas efektīvai funkciju izpildei, publiskai personai vajadzētu konsultēties ar komersantus pārstāvošām organizācijām vai citos veidos noskaidrot iespējamus komersantus, kuri varētu novērst tirgus nepilnības situāciju un piedāvāt tirgū attiecīgo precī vai pakalpojumu. Proti, publiskai personai vajadzētu vispirms apzināt iespējamus preču un pakalpojumu piedāvājuma nodrošinātājus no privātā sektora. Konkurences padome, sniedzot atzinumus par publisku personu līdzdalības kapitālsabiedrībā pamatotību,<sup>27</sup> norādījusi, ka ir pamatoti saglabāt līdzdalību kapitālsabiedrībā, jo tirgū nav konstatējams cits pakalpojumu sniedzējs, un vienlaikus atgādinājusi, ka publiskām personām iespējami jāizvairās no iesaistīšanās komercdarbībā, iespēju robežās piesaistot komersantus no privātā sektora.<sup>28</sup>

Praktiski šos iespējamus privātā sektora komersantus publiska persona var apzināt, sazinoties ar komersantus pārstāvošām organizācijām, piemēram, ar biedrību "Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera", kas ir lielākā uzņēmēju biedrība Latvijā, kurā apvienojušies vairāk nekā 2500 biedri un kura pārstāv dažādu nozaru uzņēmējus,<sup>29</sup> ar biedrību "Amerikas Tirdzniecības palāta Latvijā", kuras sastāvā ir vairāk nekā 150 uzņēmumu un individuālo biedru un kura ir vadošā ārvalstu tirdzniecības palāta Latvijā,<sup>30</sup> ar biedrību *The Norwegian Chamber of Commerce in Latvia*<sup>31</sup> ("Norvēģijas tirdzniecības kamera Latvijā"), kura apvieno vairāk nekā 110 biedru. Komersantus pārstāvošās organizācijas šādā veidā darbotos kā starpnieks starp publisku personu un komersantiem un varētu publiskām personām palīdzēt vieglāk un ātrāk apzināt iespējamus komersantus, kuri varētu novērst tirgus nepilnības situāciju, piedāvājot tirgū attiecīgās preces vai pakalpojumus. Sazinoties vispirms ar dažām komersantus pārstāvošām organizācijām, publiskas personas patērētu mazāk administratīvo resursu nekā tad, ja tās pašas apzinātu un uzrunātu visus iespējamus komersantus. Līdz ar to komersantus pārstāvošo organizāciju iesaiste ir vēlama arī no publiskas personas resursu patēriņa ietaupījuma viedokļa.

Ja pēc iespējamo komersantu no privātā sektora apzināšanas publiska persona nerod risinājumu tirgus nepilnības situācijas novēršanai, tai tālāk vajadzētu meklēt

<sup>27</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta otrā daļa.

<sup>28</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. vēstule Nr. 1-13/5NOS "Par informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalību valsts akciju sabiedrībā "Privatizācijas aģentūra" un tās vispārējo stratēģisko mērķi"" (VSS-1223). Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004\\_kpatzin\\_em.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004_kpatzin_em.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>29</sup> Biedrības "Latvijas Tirdzniecības rūpniecības kamera" tīmekļvietnes sadaļa "Par mums", LTRK. Pieejams: <https://www.chamber.lv/lv/content/36> [aplūkots 10.04.2019.].

<sup>30</sup> Biedrības "Amerikas Tirdzniecības palāta Latvijā" tīmekļvietnes sadaļa "Par mums". Pieejams: <https://www.amcham.lv/en/about-us/story> [aplūkots 10.04.2019.].

<sup>31</sup> "The Norwegian Chamber of Commerce in Latvia" tīmekļvietnes sadaļa "About us". Pieejams: <https://www.nccl.lv/en/about-us/about-us-2> [aplūkots 10.04.2019.].

citus alternatīvus risinājumus, kā efektīvi citādā veidā<sup>32</sup> nodrošināt tirgū preces un pakalpojumus to pieprasītajā daudzumā. Kā palīglīdzekli alternatīvu risinājumu meklējumiem publiska persona var izmantot Konkurences padomes izstrādātās Konkurences novērtēšanas vadlīnijas valsts un pašvaldību lēmumu pieņēmējiem.<sup>33</sup>

Iespējamie alternatīvie risinājumi tirgus nepilnības situācijas novēršanai var būt valsts komercdarbības atbalsta pasākumu īstenošana, sniedzot finansiālu palīdzību komercdarbības veicināšanai,<sup>34</sup> publiskās un privātās partnerības procedūras organizēšana.<sup>35</sup> Otrā iespēja paredz ilgtermiņa sadarbību līdz 30 gadiem starp publiskajiem un privātajiem partneriem, lai nodrošinātu sabiedrības vajadzības veikt būvdarbus vai sniegt pakalpojumus, un tās ietvaros publiskais un privātais partneris apvieno un izmanto tam pieejamos resursus (piemēram, īpašumu, finanšu līdzekļus, zināšanas un pieredzi) un savstarpēji sadala atbildību un riskus.<sup>36</sup> Publiskās un privātās partnerības gadījumā pastāv risks, ka privātie partneri var nevēlēties iesaistīties publiskā partnera organizētajā privātā partnera atlases procedūrā, kā rezultātā publiskā persona var neiegūt sev privāto partneri, jo neviens privātais partneris nebūs ieinteresēts. Turklāt finansiālo labumu no iesaistīšanās šādos projektos no valsts puses veiktajiem ieguldījumiem arī gūst privātais partneris.<sup>37</sup> Ņemot vērā minēto, publiskai personai jāizvērtē, vai konkrētās tirgus nepilnības situācijā pastāv iespēja piemērot kādu no šiem iespējamajiem alternatīvajiem risinājumiem.

Ja arī pēc visu iepriekš minēto darbību veikšanas publiskai personai neizdodas rast risinājumu un novērst tirgus nepilnības situāciju, tai tālāk detalizēti jāizvērtē paredzētā rīcība – komercdarbības uzsākšana ar līdzdalību kapitālsabiedrībā.<sup>38</sup> Šajā izvērtējumā publiskai personai jāietver arī ekonomiskais izvērtējums, lai pamatotu, ka citādā veidā nav iespējams efektīvi novērst tirgus nepilnību un tas nepieciešams publiskas personas funkciju efektīvai īstenošanai. Šādā izvērtējumā jāietver arī norādījumi par iespējam atsevišķu pakalpojumu sniegšanā iesaistīt pakalpojumu sniedzējus no privātā sektora, vienlaikus izvērtējot ietekmi uz konkurenci,<sup>39</sup> uzskaitīt darbības, kurām tirgū ir pieejams līdzvērtīgs pakalpojums, kā arī kuras no šīm darbībām daļēji vai pilnībā tiek iegādātas kā ārpalpojums,

<sup>32</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. vēstule "Par valsts līdzdalības saglabāšanu VSIA "Sertifikācijas un testēšanas centrs"" Nr. 1-13/6NOS. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpvest\\_13042017\\_zm\\_stc.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpvest_13042017_zm_stc.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>33</sup> Konkurences novērtēšanas vadlīnijas valsts un pašvaldību lēmumu pieņēmējiem. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences\\_novertesanas\\_vadlinijas.pdf](https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences_novertesanas_vadlinijas.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>34</sup> Komerccarbības atbalsta kontroles likums: LV likums. Pieņemts 19.06.2014. Latvijas Vēstnesis, 27.06.2014., Nr. 123, 5. pants.

<sup>35</sup> How can the government avoid public sector failure? Pieejams: <https://www.economicshelp.org/blog/10043/economics/can-government-avoid-public-sector-failure/> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>36</sup> Publiskās un privātās partnerības likums: LV likums. Pieņemts 18.06.2009. Latvijas Vēstnesis, 09.07.2009., Nr. 107.

<sup>37</sup> How can the government avoid public sector failure? Pieejams: <https://www.economicshelp.org/blog/10043/economics/can-government-avoid-public-sector-failure/> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>38</sup> Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta otrā daļa.

<sup>39</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. vēstule Nr. 1-13/5NOS "Par informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalību valsts akciju sabiedrībā "Privatizācijas aģentūra" un tās vispārējo stratēģisko mērķi"" (VSS-1223). Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004\\_kpatzin\\_em.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004_kpatzin_em.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

un to īpatsvaru,<sup>40</sup> salīdzināt dažādu risinājumu iespējamās izmaksas.<sup>41</sup> Izvērtējuma rezultātā pieņemtajam lēmumam jābūt balstītam uz pilnīgu un vispusīgu juridisko un ekonomisko konkrētās situācijas izvērtējumu.<sup>42</sup> Detalizēta informācija par kārtību un nosacījumiem, kādā veicams šis izvērtējums, ir pieejama Konkurences padomes izstrādātajās Konkurences novērtēšanas vadlīnijās valsts un pašvaldību lēmumu pieņēmējiem.<sup>43</sup>

Visbeidzot, uz iepriekš minētajiem kritērijiem balstīts izvērtējums ir saskaņojams ar Konkurences padomi. Ja Konkurences padome izvērtējumu akceptē, tostarp akceptē to, ka nav bijuši citi risinājumi tirgus nepilnības situācijas novēršanai, publiska persona caur līdzdalību kapitālsabiedrībā iesaistās komercdarbībā savu funkciju izpildei, lai novērstu tirgus nepilnības situāciju.

Lai gan jau no 2015. gada 22. novembra Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā ir noteikts publisku personu pienākums veikt šādu izvērtējumu un to saskaņot ar Konkurences padomi, tomēr Konkurences padomes tīmekļvietnē publicētie atzinumi par publisku personu iesniegtajiem izvērtējumiem<sup>44</sup> liecina, ka skaitliski pavisam nedaudzas publiskās personas, sākot no 2015. gada 22. novembra, šādu izvērtējumu ir iesniegušas saskaņošanai Konkurences padomē. Turklāt, kā liecina publiski pieejamā informācija, 2018. gadā Konkurences padome nav sagatavojusi nevienu atzinumu par valsts līdzdalību kapitālsabiedrībā. Šāds nelielais publisku personu iesniegto izvērtējumu un Konkurences padomes sniegto atzinumu skaits, iespējams, saistīts ar to, ka Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma 7. pantā noteikts pienākums veikt izvērtējumu par līdzdalības kapitālsabiedrībā pamatotību ne retāk kā reizi piecos gados. Tātad, iespējams, publiskas personas izvērtējums tika veikts pirms 2015. gada 22. novembra, kad tām vēl nebija pienākums to saskaņot ar Konkurences padomi. Tāpat arī iespējams, ka, iegūstot līdzdalību kapitālsabiedrībā, publiskas personas vienkārši neievēro Valsts pārvaldes iekārtas likuma 88. pantā tām noteikto pienākumu iesniegt izvērtējumu Konkurences padomei, zinot, ka ne Konkurences padomei, ne arī citai institūcijai nav tiesību pieprasīt un vēl jo vairāk nav tiesību piemērot sodu par izvērtējuma neiesniegšanu.

Pašas publiskas personas iesaistīšanās komercdarbībā ir galējais līdzeklis tirgus nepilnības situācijas novēršanai. Tāpēc publiskai personai būtu nepieciešams nodrošināt iepriekš minētās kārtības ievērošanu, lai nodrošinātu, ka tās iesaistīšanās komercdarbībā nekropļo konkurenci vai nerada tās kropļošanas risku, un iespēju robežās publiskai personai pašai jāizvairās no iesaistīšanās komercdarbībā,

<sup>40</sup> Konkurences padomes 27.02.2017. vēstule Nr. 1-13/235 "Par informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalības saglabāšanu valsts akciju sabiedrība "Valsts nekustamie īpašumi"" (VSS-1). Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpatz\\_070217\\_fm.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2Fkpatz_070217_fm.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>41</sup> Konkurences padomes 20.06.2018. vēstule "Par Ogres novada pašvaldības iestādes vispārējā tipa pensionāts "Madliena" kā iestādes likvidāciju un kapitālsabiedrības dibināšanu" Nr. 1-12/654. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/citi%2F20182006\\_kpatbilde\\_ogre\\_1.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/citi%2F20182006_kpatbilde_ogre_1.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>42</sup> Konkurences padomes 31.10.2018. vēstule "Par SIA "Zemgales mutes veselības centrs"" Nr. 1-12/1070. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/files/documents/20181031\\_KVN\\_atbildes%20v%C4%93stule\\_Bauskas%20novada%20pa%C5%A1vald%C4%Bba.pdf](https://www.kp.gov.lv/files/documents/20181031_KVN_atbildes%20v%C4%93stule_Bauskas%20novada%20pa%C5%A1vald%C4%Bba.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>43</sup> Konkurences novērtēšanas vadlīnijas valsts un pašvaldību lēmumu pieņēmējiem. Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences\\_novertesanas\\_vadlinijas.pdf](https://www.kp.gov.lv/files/documents/konkurences_novertesanas_vadlinijas.pdf) [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>44</sup> Konkurences padomes atzinumi par publisku personu līdzdalību kapitālsabiedrībā. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lemumi-un-atzinumi/atzinumi-par-publisku-personu-lidzdalibu-kapitalsabiedriba> [aplūkots 14.04.2019.].



bet tā vietā jāpiesaista komersanti no privātā sektora.<sup>45</sup> Apstākļos, kad publiska persona pati veic komercdarbību, privātā sektora komersanti izjūt nepamatotu publisko personu radītu apdraudējumu, jo tiek kroplota konkurence un publiskās personas sniedz subsidētus pakalpojumus,<sup>46</sup> ar kuriem privātā sektora komersanti cenas dēļ nespēj konkurēt.

Kā iepriekš minētās izvērtēšanas kārtības un secības būtisks trūkums norādāms tās ilgums – tā var aizņemt pat vairākus mēnešus, taču tirgus nepilnības situācija var būt tāda, kas prasa nekavējošu tās novēršanu, piemēram, jau iepriekš minētais piemērs par apbedīšanas pakalpojumu nepieciešamību. Tāpēc no šīs iepriekš aprakstītās kārtības ir pieļaujamas atkāpes situācijās, kad ir nepieciešama tūlītēja valsts iejaukšanās tirgus nepilnības situācijas novēršanai, tostarp valsts iejaukšanās, iesaistoties komercdarbībā. Tajā pašā laikā arī tūlītējas iesaistes nepieciešamības gadījumā publiska persona nedrīkst neievērot tai normatīvajos aktos noteiktos pienākumus, tostarp attiecībā uz komercdarbības veikšanu caur līdzdalību kapitālsabiedrībā un publiskas personas kapitālsabiedrību racionālu un ekonomiski pamatotu resursu izmantošanu.<sup>47</sup>

Nemot vērā iepriekš minēto, kaut arī ir pamats apgalvot, ka publiska persona nedrīkst neievērot tai normatīvajos aktos noteiktos pienākumus, tomēr praksē pastāv tiesiska problēma, ka publiskas personas lēmumu dibināt jaunu kapitālsabiedrību vai iegūt līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā nevar pārsūdzēt tiesā, jo tas ir politisks lēmums.<sup>48</sup> No 2020. gada 1. janvāra, kad stāsies spēkā grozījumi Konkurences likumā, Konkurences padomei būs tiesības piemērot atbildību tiešās pārvaldes un pastarpinātās pārvaldes iestādei, kā arī kapitālsabiedrībai, kurā publiskai personai ir izšķiroša ietekme, par to darbībām, ja tās kavē, ierobežo vai deformē konkurenci.<sup>49</sup> Tomēr Konkurences padomei joprojām nebūs tiesību prasīt no publiskas personas atbildību un piemērot sankcijas, ja pirms nepamatotas iesaistīšanās komercdarbībā publiska persona nekonsultēsies ar Konkurences padomi.

## Secinājumi

1. Tirgus nepilnība kā nosacījums publiskas personas tiesībām iesaistīties komercdarbībā aplūkojama no diviem aspektiem – no ekonomiskā aspekta un kā nenoteiktais tiesību jēdziens. No ekonomiskā aspekta tirgus nepilnība ir situācija, kurā konkrētās preces vai pakalpojumi tirgū nav pieejami pietiekamā daudzumā, tādējādi visiem to nepietiek. Kā nenoteiktais tiesību jēdziens tirgus nepilnība publiskai personai ir jāpiepilda ar saturu katrā konkrētā gadījumā.
2. Ja ir informācija par iespējamu tirgus nepilnības situāciju, publiskai personai jāveic papildu tirgus situācijas izvērtējums, lai uz tā pamata ar objektīviem

<sup>45</sup> Konkurences padomes 13.04.2017. vēstule Nr. 1-13/5NOS "Par informatīvo ziņojumu "Par valsts līdzdalību valsts akciju sabiedrībā "Privatizācijas aģentūra" un tās vispārējo stratēģisko mērķi"" (VSS-1223). Pieejams: [https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004\\_kpatzin\\_em.pdf](https://www.kp.gov.lv/oldfiles/44/atzinumi%2F20171004_kpatzin_em.pdf) [aplūkots 22.03.2019.].

<sup>46</sup> Latvijas Lauku tūrisma asociācijas "Lauku ceļotājs" vēstule "Par Likumprojektu "Grozījumi Konkurences likumā" (Nr. 76/Lp13) grozījumu". Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webPhase?OpenView&Count=30> [aplūkots 21.03.2019.].

<sup>47</sup> Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma 2. pants.

<sup>48</sup> Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 84. lpp.

<sup>49</sup> Konkurences likums: LV likums. Pieņemts 14.10.2001. Latvijas Vēstnesis, 23.10.2011., Nr. 151.

pierādījumiem pierādītu tirgus nepilnības situāciju – pieprasījums pēc konkrētajām precēm vai pakalpojumiem tirgū ir lielāks nekā to piedāvājums.

3. Konstatējot tirgus nepilnības situāciju, publiskai personai ir jāizvērtē tās nozīmīgums (ietekme uz sabiedrību) un ilglaicīgums. Nebūtiskas vai īslaicīgas tirgus nepilnības situācijā publiskas personas iejaukšanās nav nepieciešama.
4. Lai novērstu tirgus nepilnības situāciju, publiskai personai vispirms ir jākonsultējas ar privātos komersantus pārstāvošām organizācijām, ar kuru palīdzību varētu atrast privātos komersantus, kas varētu nodrošināt preces vai pakalpojumus pieprasītajā daudzumā un novērst tirgus nepilnības situāciju.
5. Tirgus nepilnības situācijas novēršanai publiskai personai ir jāapzina arī tādi alternatīvi risinājumi kā valsts komercdarbības atbalsta pasākumi un publiskās un privātās partnerības procedūras organizēšana.
6. Ja ar citiem alternatīviem risinājumiem nav iespējams novērst tirgus nepilnības situāciju, publiska persona pati var iesaistīties komercdarbībā caur līdzdalību kapitālsabiedrībā, pirms tam veicot izvērtējumu, lai pamatotu, ka citādā veidā nav iespējams efektīvi novērst tirgus nepilnību un ka tas nepieciešams publiskas personas funkciju efektīvai īstenošanai. Šis izvērtējums pirms komercdarbības uzsākšanas ir obligāti iesniedzams saskaņošanai Konkurences padomē.
7. Publiskas personas pašas iesaistīšanās komercdarbībā caur līdzdalību kapitālsabiedrībā ir galējais līdzeklis tirgus nepilnības situācijas novēršanai.
8. Pašlaik nav efektīva normatīvā regulējuma, lai nodrošinātu tikai pamatotu publiskas personas iesaistīšanos komercdarbībā un visu nosacījumu ievērošanu pirms komercdarbības uzsākšanas, jo publiskas personas lēmums par iesaistīšanos komercdarbībā ir politisks lēmums, pār kuru nav veicama kontrole tiesā.





Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds  
Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050  
apgads@lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"

ISBN 978-9934-18-445-1



9 789934 184451 >